3417

A MAGYAR NYELV SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAI

ÍRTA
KNIEZSA ISTVÁN

I. KÖTET
(2. kiadás)

MTAK
0 00003 09819 6

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST, 1974

690329 81.3

Lektor
BÁRCZI GÉZA
HADROVICS LÁSZLÓ

Szerkesztő
HADROVICS LÁSZLÓ
MIKESY SÁNDOR

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

R
2018

ISBN 963 05 0413 8 I.—II. kötet
ISBN 963 05 0414 6 I. kötet

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Csóka Jánosné
Terjedelem: 36,5 A/5 ív — AK 116 k 7477
74.502 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Példányszám: 3160 /19.92 sz.

BEVEZETÉS

A magyar nyelv szláv jövevényszavai kutatásának részletes történetét, az eddigi vélemények általános jellemzését és kritikáját csak e munka második kötete fogja tartalmazni, vagyis az, amely a szláv jövevényszavak hangtanával, szóképzésével, a szláv jövevényszavak rétegeinek kérdésével, szláv és magyar társadalmi hátterével és még néhány egyéb részlettel fog foglalkozni. Itt, az első kötet elején azonban a *jelen* munka történetét, beosztását és módszerét kell röviden vázolnom.

A magyar nyelv történetének kutatását nagy mértékben megnehezíti, hogy sem a finnugor magánhangzórendszer nincs kellően tisztázva, sem pedig a régi magyar nyelvre vonatkozólag nem rendelkezünk olyan régi szövegekkel, hogy az ősmagyar nyelv hangrendszerét ki tudnók következtetni. Ezt a hiányt vannak hivatva pótolni a különböző *jövevényszavak* vizsgálatából levont következtetések. A jövevényszavak szinte egyetlen forrásai az ómagyar magánhangzórendszernek, de rendkívül tanulságosak a mássalhangzókra vonatkozólag is. Ez az oka annak, hogy a magyar nyelvtudományi irodalomban összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszik a jövevényszókutatás, mint bármely indoeurópai nyelvben. Különösen feltűnő pl. ez a különbség a magyar és a szláv nyelvek között. Itt az egyedüli germán elemek kivételével (amelyet azonban általában nem szláv kutatók végeztek) a jövevényszavak kérdése szinte teljesen ismeretlen. Ezzel szemben nincs talán magyar kutató, aki ne foglalkozott volna valamelyik jövevényszóréteg (iráni, török, szláv, német, latin, neo-latin stb.) kérdésével.

A jövevényszavak fontosságának tudatában tehát már egyetemi hallgató koromban elhatároztam, hogy feldolgozom a szláv jövevényszavakat. Egyrészt azért, mert ez a réteg a legszámosabb és a legváltozatosabb, hiszen a szláv hatás több mint ezer évig tartott, sőt még most is tart, és így nyelvészeti feldolgozása is komoly hungarisztikai és szlavisztikai felkészültséget követel, másrészt pedig azért, mert szláv jövevényszavaink összefoglaló feldolgozása még ma is Miklosichnak 1871-ben megjelent, nem mindig elég gondosan megírt és így már a maga korában is kissé kora szín-

vonalán alul álló munkája. Bár a kérdés Asbóth és Melich között évtizedeken keresztül komoly vita tárgya volt, sőt Melich egy összefoglaló feldolgozást be is jelentett (SzlJsz I/1, előszó), ilyen feldolgozás mégsem készült el, és amióta Melich a Magyar Etymológiai Szótáron dolgozik, ilyen már tőle nem is várható. Egyetemi tanulmányaim befejezése után tehát azonnal megkezdtem az erre irányuló munkálatokat. Felcédulázta Miklosich munkáit (SlEl, MEW, Fremdw), Asbóth és Melich tanulmányait. Ugyanakkor dolgoztam fel a legfontosabb szótári forrásokat is: NySz, OklSz, MTsz, CzF. Így tehát már 1930-ban volt egy, lényegében az anyag több mint 90%-át tartalmazó szóanyagom. Ekkor ütköztem bele a szláv jövevényszavaknak abba a rétegébe, amely déli-szláv közvetítéssel az oszmán-törökből származott. Mivel pedig a XVI—XVII. századi források tanulmányozása során azt tapasztaltam, hogy az oszmán-török szavaknak csak egész jelentéktelen hányada van szótározva, ennek az anyagnak az összegyűjtését kezdtem el. Körülbelül négyszáz különböző forrásmunkát dolgoztam fel e célra és természetesen olyan anyagot szedtem össze, amely messze felülmúlja az oszmán-török hatásról eddig vallott nézeteinket. Mivel azonban a magyar nyelvtudomány akkori vezetői (Gombocz Zoltán, Németh Gyula) a kiadását illetőleg semmivel sem biztattak, sőt Gombocz, mint a Nyelvtudományi Közlemények akkori szerkesztője, legfeljebb két ívet volt hajlandó e munka számára felajánlani, az egész gyűjtést és anyagom feldolgozását megszüntettem. Ebből az anyagból azonban a jelen munkába felvettem mindazt, ami biztosan szerb közvetítés, vagy legalább is kétes, nem az-e.

Ez a kudarc nemcsak az oszmán-török jövevényszavaktól fordított el teljesen, hanem a szláv jövevényszavaktól is. 1933-tól kezdve más kérdések kötöttek le és a szláv jövevényszavakhoz csak nagy ritkán tértem vissza, egy-egy szómagyarázatot közölve, vagy, mint a NyK 49. kötetében, külföldi szlavisták véleményét bírálva. Csak az ötéves terv keretén belül határoztam el újra, hogy régóta elhagyott munkámat befejezem és kiadásra elkészítem. A munkát 1952. szeptemberében, a Helyesírásunk története korrekturáinak befejezése után, folytattam újra. A szavak történetének, alakváltozatainak, jelentéseinek részletezése, a szláv megfelelések kikutatása és felsorolása, a szóra vonatkozó irodalom bírálata mind ennek a másfél esztendőnek az eredménye.

Munkám szóanyaga a már említett főforrásokon kívül a szótári jellegű kiadványokból (BSzj, SchlSzj, SoprSzj, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs) és a folyóiratokban (Nyr, MNy, NyK, MNény, NéNy) közölt anyagból való. Csak igen kivételes esetben származnak az oszmán-török jövevény-

szavakhoz hasonlóan nem szótári természetű forráskiadványokból. Ilyen munkára már csak az idő rövidsége miatt sem volt lehetőségem. De az eddig végzett ilyen természetű anyaggyűjtésem világosan mutatja, hogy az eredmény egyáltalában nem áll arányban a rá fordított idővel és fáradsággal. Az ilyen gyűjtéshez már egy teljes szójegyzék szükséges a változatok és a jelentések korának feltüntetésével, hogy ne legyen szinte kilátástalan.

De nem tartalmazza munkám valamennyi szótári természetű munka feldolgozását sem. Mivel a könyvtárak a szótárakat nem szívesen adják kölcsön, már eleve arra voltam kényszerítve, hogy csak a saját tulajdonomban levő anyagra legyek korlátozva. Legfeljebb (pl. mint Ver és MA 1. kiadása esetén) az egyetemi Magyar Nyelvtudományi Intézet könyvtárát is módom volt igénybe venni. Ebből következik, hogy a XIX. század előttről is több művet (pl. Pesthy Nomenclatura, Megiser Thesaurus polyglottus, Comenius Ianua és Orbis pictus, Vocabularium trilingue, Adami stb.) nem tudtam feldolgozni, és ha mégis idézem őket, másodkézből (pl. a NySz-ból, EtSz-ból) teszem. Még súlyosabb a helyzet a XIX. századra vonatkozólag. Itt az óriási forrásanyagból, ami nekem általában hiányzik, csak a Tzs, CzF és NyUSz szótárakat használtam. Néhány esetben azonban, amikor a rendelkezésemre álló forrásokban vagy a szóra, vagy a szónak mai közkeletű jelentésére nem találtam adatot, a Magyar Tudományos Akadémia nagyszótári gyűjtéséhez folyamodtam, amelynek adatait Gáldi László és Mikesy Sándor készséggel közölte velem.

A népnyelvi anyagot a Tsz és a MTsz adatain kívül a különböző népnyelvi tanulmányokból és a folyóiratok közléseiből vettem. A gyűjtést azonban az első világháborúval, 1914-gyel lezártam. Nincs ugyanis összegyűjtve az első háború katonai nyelvének szláv (ukrán, orosz, lengyel, szerb) része. Ezt pedig (tekintettel, hogy a korabeli sajtóból kellett volna összeszedni) most nem vállalhattam. Ugyancsak nem voltam tekintettel az 1918. után csehszlovák, illetve jugoszláv uralom alá került magyarságnak a szlovákból, a kárpátalji ukránból, illetőleg a szerbből átvett nagyszámú szavaira sem. Itt is először a gyűjtésnek kell a feldolgozást megelőznie. Van ugyan egy-két ilyen kísérlet (pl. Bogner József, A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása: Nép és Nyelv 2 : 187), ez azonban közel sem meríti ki az anyagot. És végül szintén nem dolgoztam fel azt a jelentékeny hatást sem, amely a nagy társadalmi átalakulás során a magyarságot szovjet-orosz részről érte.

Időhiány miatt nem volt már módomban a magyar nyelvatlasz gyűjtéseit sem feldolgozni, pedig innen rendkívül sok változatot és nyilván sok új szót is meríthettem volna. Egyáltalában,

ha mindent fel akartam volna dolgozni, amiről csak tudtam, munkám beláthatatlan időkre eltolódott volna.

Az egész munka a Bevezetésen kívül h á r o m fejezetre oszlik: 1. Kétségtelenül szláv eredetű szavak, 2. Kétes szláv eredetű szavak és 3. Nem szláv eredetű szavak. Mindhárom esetben a szavak ábécé rendben következnek egymás után. A 2. fejezetben azokat a szavakat tárgyalom, amelyeknek szláv eredete kétséges, vagy azért, mert a szláv szó eredete ismeretlen (főleg, ha a szó a szláv nyelvekben csak a magyarság szomszédságában mutatható ki), vagy pedig maga is idegen eredetű (török, német, olasz, román) és nem viseli magán a szláv közvetítés kétségtelen bélyegét. A 3. fejezetbe pedig azokat soroltam, amelyeket eddig valaki szerintem tévesen a szlávból magyarázott. Természetesen igen sok az átmeneti kategória. A biztosak között vannak olyanok, amelyeket más esetleg — csak a magam érvelése alapján is — a kétesek közé tenne, és megfordítva. Magam is többször áttettem egy-egy szót az egyik csoportból a másikba, és nem vagyok biztos, helyesen-e. Ezért felmerülhetne az a kérdés is, vajjon az egész hármas tagolás nem felesleges-e. Nem kellene-e az egész anyagot egy egységes ábécé rendbe sorolva tárgyalni és csak az egyes szavaknál kifejteni álláspontomat. Bár ez a gondolat sokszor foglalkoztatott, mégis határozottan a mostani megoldást választottam, már azért is, hogy a szláv elemek száma felől ne vezesse félre a kötet használóját. Különösen a 3. csoport több mint négyszáz szava közt van igen sok olyan, amely dilettáns kutatók kritikátlan véleménye alapján volt szlávnak minősítve. Nem volna tehát helyes, ha ezek is a kétségtelen, vagy akár a bizonytalan szavak sorában szerepelnének.

A címszó általában a szó mai köznyelvi alakját tükrözi. Kivételek a régi elavult szavak és a tájszavak. Itt a szótározott alak áll címszóként. Ha azonban pl. a Tsz, vagy a MTsz a szó különféle változatait több címszó alatt közli, ezek a munkában a gyakoribb alaknál e g y címszó alatt szerepelnek. Néhány régi szó, amelynek az olvasata sem bizonyos, a forrás eredeti helyesírásában áll címszóként. A köznyelvi szavak címszavai d ő l t kövérrel, a nem köznyelvieké pedig á l l ó kövérrel vannak szedve. Az elavult, ma már kihalt szó előtt † áll, a kikövetkeztetett alapalak előtt pedig * (pl. a *pír* címszó előtt).

A címszó után következik az első adat megjelölése, ezután pedig (ha van) a változatok felsorolása. Minden változatnál külön szerepel első előfordulása és valamennyi feldolgozott forrás megjelölése. Külön ki kell emelnem azonban, hogy a változatokat nem a források helyesírása szerint közlöm, hanem s a j á t olvasataimat adom. Bármennyire is kívánatos volna a változatokat eredeti

helyesírásukban közölni, ezt több okból nem állott módomban. Mindenekelőtt időhiányból. Ha én valamennyi írásváltozatot külön kiemeltem volna, legalább is még egy évre lett volna szükségem. Már az alakváltozatoknak a forrásaikkal való felsorolása teljes egy évvel késleltette munkám befejezését. Másodszor az áttekinthetőség érdekében. Feltétlenül szükségesnek tartom ugyanis az alakváltozatok felsorolását. Az írásváltozatok feltüntetése esetén pedig minden írásváltozatnál külön kellene kiemelni a valószínű olvasatot is, ami a munkám áttekinthetőségét nagy mértékben zavarta volna. Én pl. most sem látom, hogyan lehet az írásváltozatok és az alakváltozatok teljességét világosan, áttekinthetően csoportosítani. Harmadszor pedig szeretném itt is hangsúlyozni, hogy munkám egyáltalában nem törekszik teljességre, így tehát nem hibáztatható, hogy nem nyújt olyant, ami különben nem is feladata. Már az alakváltozatok felsorolása is olyan többlet, amire a munka eredeti tervénél nem is gondoltam, és csak munka közben (már a munka megfogalmazásának a felénél) határoztam el magam rá. Aki pedig az én olvasataimban nem bízik, minden adat mellett ott a forrás, ahol könnyen utána lehet nézni.

A szóra vonatkozó adatok felsorolása után esetleg egy-egy szótörténeti megjegyzés következik, pl. hogy a források egy-egy adata (OklSz, NySz, MTsz, EtSz stb.) nem tartozik ide, vagy hasonló.

A következő bekezdés a jelentéseket tartalmazza. A jelentések kérdése a munka szótörténeti részének legnehezebb része. Számos esetben külön kutatást érdemelne. Azonban, bár jelen munkám szempontjából is rendkívül fontos szerepe van, még sem szentelhettem neki külön figyelmet. Ez ugyanis rendkívül aprólékos filológiai munka (pl. összevetni a magyar szövegeket a latin eredetivel, stb.), amit e feladatommal kapcsolatban semmi esetre sem vállalhattam. Így tehát nem volt más hátra, mint eddigi forrásaim jelentéseit átvenni. Néhány esetben azonban ez nyilvánvalóan nem volt elegendő, és kénytelen voltam a jelentéseket a NySz példamondatai alapján magam meghatározni.

A jelentéseket a forrásaim alapján latinul és németül, illetve tájszavaknál, vagy elavult szavaknál, magyarul is közlöm. Azoknál a tájszavaknál azonban, amelyek a régi latin-magyar szótárakban nem fordulnak elő, és legfeljebb csak magyar értelmezésük van, csak német és magyar jelentésmegjelölést használok. Nem látom ugyanis értelmét annak, hogy bonyolult néprajzi fogalmak magyarázatát én fordítsam latinra is, amikor az a fogalom a latinban talán ismeretlen volt és így neve sem volt. Általában azonban közlöm a német jelentést, akkor is, ha forrásaim (Tsz, MTsz, Nyr, MNy, SzamSz, CsángóSz, OrmSz stb.) csak magyar értelmezést adnak.

Ilyen esetben a német jelentés tőlem származik. Itt köszönöm meg Mollay Károlynak értékes segítségét, hogy volt szíves e fordításokat nyelvileg átnézni és helyesbíteni. Ahol sem latin, sem német értelmezés nincs, ott forrásaim (MTsz, Nyr stb.) értelmezései számomra homályosak.

Bizonyos tekintetben külön probléma a növény- és állatnevek jelentéseinek a kérdése. A növénynevekre vonatkozólag támaszkodhattam Jávorka kitűnő munkájára (Jáv), sőt a cseh és szlovák növénynevekre Dostál, a lengyelekre pedig Majewski munkáira. Sajnos, Rostafiński kiváló munkája, a Symbolae ad historiam naturalem medii aevi. I—II. Kraków, 1900, amely a lengyel középkori növény-, állat- és ásványneveket tartalmazza, nem állt rendelkezésemre. Nem tudtam pl. mindig eldönteni, hogy a régi középkori latin nevek milyen mai növényekre (és állatokra) vonatkoznak. Bizonyos, hogy számos esetben a jelentések egy része feleslegessé válnék.

Sokkal rosszabb helyzetben voltam az állatnevekkel kapcsolatban. Használtam ugyan egy modern kézikönyvet (Állathatározó. Bp. 1950. Közoktatásügyi Kiadó, I—II. kötet), azonban ennek nem lévén mutatója, számomra rendkívül nehezen volt használható. Amíg pl. a *kabóca* mai hivatalos nevét megtaláltam, majdnem az egész kötetet végig kellett lapoznom, mire a 656. lapon rábukkantam. Itt még kevésbé tudtam a régi jelentéseket a maiakkal azonosítani és azért egyszerűen egymás után soroltam fel őket.

Sem a növény-, sem az állatneveknél nem adom meg rendszeresen a német jelentéseket. Ennek oka, hogy német szakkönyv sem a növény-, sem az állatnevekre vonatkozólag nem állott rendelkezésemre. Mivel a latin nevek elég világosan megadják a szó jelentését, ilyen szakkönyvek keresését nem erőltettem.

A jelentéseknél igyekeztem ugyan a genetikus sorrendet megtartani, ez azonban általában külön speciális kutatást vett volna igénybe, ami most munkámat csak hátráltatta volna. Ez a kérdés ugyanis a munka II. kötetében részletes tárgyalásra kerül és ott — speciális jelentéstani tanulmányok után — sokkal biztosabban foglalhatok állást egy-egy szó jelentéstani fejlődésmenetét illetően, mint ma, amikor ez a kérdés az egyes szavaknál csak másodrendű jelentőségű volt. Teljesen igaza van tehát Bárczinak, amikor lektori jelentésében kifogásolja a jelentések sorrendjének kuszáltságát. Ennek a hibának magam is teljes tudatában vagyok, azonban most e kötetben ezt megváltoztatni nincs módomban. Bizonyos, hogy ez a fogyatékosság is egyik szeplője e kötetnek, mindazonáltal megnyugtatásomra szolgál, hogy ugyanaz, vagy majdnem ugyanaz volna a helyzet akkor is, ha most a szó jelentéstörténetének lényegesen

több figyelmet szenteltem volna. A II. kötetben ugyanis, ahol ezt a kérdést is részletesen kell tárgyalnom, bizonyosan sokban eltérnék a mostani eredményektől is, hiszen itt nem egy-egy szóval kapcsolatban, hanem az egész anyag ismeretében kell majd véleményemet kialakítanom.

A következő bekezdés a szláv megfeleléseket tartalmazza. Elől az az alak áll, amelyből szerintem a magyar szó származik. Utána következnek vö.-vel a szláv nyelvi adatok délkelettől nyugat felé körbe egészen keletre a nagyoroszig. Ennek a sorrendnek az a magyarázata, hogy egyrészt az első nyelv, az óegyh. szláv, a bolgárral van szoros viszonyban (óbolgár nyelvjárás), másrészt, hogy a magyar szavak túlnyomóan déli-szláv eredetűek, nagyorosz pedig a legújabb időkig nincs is köztük, nem volna tehát helyes következetesen mindig olyan nyelvekkel kezdeni a szláv szavakat, amelyekkel a magyar szó nem is lehetett közvetlen kapcsolatban. Az első nyelv (ha van belőle adat) mindig az óegyh. szláv. Sajnos, ennek még ma sincs szótára. Helyette több nyelvemléknek van külön szójegyzéke (Mar, Euch, Savv, Psalt, Supr). Az egyh. szlávra nézve még mindig MiklLex a főforrás, bár az orosz-egyh. szlávra és természetesen az ó-oroszra is Srezn is rendelkezésünkre áll. Tekintve azonban az egyházi szláv nyelv óriási tömegű emlékanyagát, ezek a szótárak távolról sem merítik ki a szókincset.

A bolgár nyelv szókincse főkép Duv és Gerov szótáraiból való. Ezek mellett azonban, főleg a mai helyesírásra és a jelentésekre vonatkozólag felhasználtam a TьlkReč I. kötetét és Mavrov bolgár-francia szótárát. Mindamellett a bolgár nyelv szókincse e munkákban közel sincs kimerítve. A különböző nyelvjárásokat feldolgozó kisebb-nagyobb dolgozat sok értékes adatot közöl ugyan, egységes tájszótárszerű munka azonban a bolgárban nincs. A francia értelmezés azt jelenti, hogy az adat Mavrov-ból származik ugyan, de ugyanakkor legalább Gerov-ban is megtalálható. Az mindig meg van jelölve, ha a szó Gerov-ban nincs meg.

A szerb-horvát nyelvterülettel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a mai szótárak sokszor félrevezetők, amikor nem jelzik, melyik nyelvjárásban van meg a kérdéses szó. Szótörténeti szempontból ugyanis rendkívül fontos, hogy melyik nyelvjárásban élt, vagy él még ma is. Ezt azonban sajnos nemcsak a mai kétnyelvű szótárak nem tüntetik fel (ami érthető, hiszen a köznyelvi szavakat illetően bár pl. igenis van szókincsbeli különbség is az irodalmi nyelv szerb és horvát változata között), hanem a horvát akadémia nagyszótára sem, amelynek pedig, mint történeti szótárnak, ez elsőrendű kötelessége volna. Ezt csak nagy fáradsággal, a szerzők hovatartozásának megállapítása segítségével lehet tisztázni, de

az I. kötet a kaj-h adatokat nem is tartalmazza, mert szerkesztője, a szerb Daničić szerint a kaj-h nyelvjárás (Zágráb vidéke) nem tartozik a szerb-horvát nyelv keretébe, hanem a szlovénhez. Mindezek miatt sokszor vagyunk kénytelenek a horvát akadémiai szótár ellenére is közvetlenül az egyes nyelvjárások szókincsét tartalmazó forrásokhoz fordulni. A kaj-h szempontjából Perg, Habd, Bell, Jambr és, főleg jogtörténeti kérdésekben, Maž, a csa-h szempontjából Ver, Stulli, a sto-nyj-ra pedig Vuk. Kétségtelen, hogy számos régi munkának újabb kiadása szójegyzéket is tartalmaz, amely több esetben igen hasznos felvilágosítást adhatott volna egy szónak pl. a csa-h-ban való előfordulására vonatkozólag, erről az aránytalanul igen sok időt rabló munkáról azonban sajnos le kellett mondanom.

Igen fogyatékos a szerb és horvát népnyelv szókincsének az ismerete. Itt sincs valami tájszótár-féle munka, még kevésbé, mint a bolgárban. A szerb-horvátra vonatkozólag ugyanis még olyan méretű népnyelvi szókincsgyűjtemény sem áll rendelkezésünkre, mint pl. a bolgár Gerov szótára. A HASz ugyanis népnyelvi gyűjtést nem indított, legfeljebb (a későbbi füzetekben) feldolgozott néhány tájszógyűjteményt is. A szótár különben a *provrtotina* szónál hosszú időre megakadt, s csak újabban folytatódik. — A szh adatok, amennyiben a forrás nincs megjelölve, Vuk-ból és IvBr-ból valók.

A szlovén nyelv szavai a Plet kitűnő szótárából valók. A szótár bizonyos tekintetben nyelvtörténeti szótár is, mert feldolgozott néhány XVI—XVIII. századi forrást is, de tájszótár is, mert anyagának tekintélyes része népnyelvi gyűjtésekből származik. Mindamellett nyugodtan mondhatjuk, hogy a hatalmas két kötetes szótár távolról sem meríti ki sem a régi, sem a mai nyelv szókincsét.

A cseh szókincs feldolgozása meglehetősen egyenetlen. A régi nyelvre nézve van egy ócseh szótár (GebSl), amely azonban a *nedbalivost* szónál Gebauer halála miatt megakadt. De maga a megjelent rész sem ad világos képet az ócseh nyelv gazdag szókincséről. Ezen a csonka munkán kívül rendszeresen felhasználtam a Husz cseh műveiből készült szótárt és a Klaret néven ismert szójegyzéket. Ezek (és még néhány XV. századi forrás kiadásában található szójegyzék) valamennyien a XVI. század e l ő t t i időből valók. A XVI. század utáni időből csupán Velesl és Wussin állt rendelkezésemre. Jungm szótára főképp XIX. század eleji anyagot tartalmaz, de idéz több régi forrást is. Az újabb cseh szótárak közül megemlítendő Rank cseh-német szótára, amely számos olyan szót tartalmaz, amely másutt sincs meg. A PřSl sajnos még nem teljes, magam pedig csak egy-két adatát használhattam. Tájszótár nincs, van azonban néhány helyi szótár. Ezek közül a legnevezete-

sebb a morva tájszótár (BartošSl), amely magyar szempontból is a legfontosabb.

Igen gyengén áll a szlovák tudományos szótárak ügye. Tudományos szótár egy van (SSpJS), amely azonban egyrészt csak aránylag kevés adatot tartalmaz az irodalmi nyelvből, másrészt körülbelül egy harmad után megszűnt. A többi szótár gyakorlati jellegű. Legrégibb a Bernolák-féle, csakhogy ennek a szókincse legnagyobbrészt szlovákosított cseh. Legbővebb még a Hv és Tvrdý szótára de értékes Jancs anyaga is, mert legnagyobbrészt saját gyűjtésén alapul. Külön kiemelendő Kálal összehasonlító szlovák-cseh szótára, mert bizonyos mértékig helyettesíti a tájszótárt, amely természetesen itt is hiányzik.

Aránylag igen alapos viszont a lengyel szókincs feldolgozása, bár itt is komoly hiányokat kell megállapítanunk. Kitűnő Linde szótára, amely hatalmas hat kötetében a XVI. század közepétől a XIX. század elejéig óriási anyagot gyűjtött össze. Ennek pótléka a nyolc vastag kötetre terjedő VarsóiSz, amely Linde szótárának a kiegészítése a régi korra, és folytatása a XIX. századra. Emellett van egy hatkötetes tájszótár is (Karłowicz, Słownik gwar polskich), bár ez csak a régibb típusú szóközlések összefoglalása és értéke körülbelül ugyanaz, mint a magyar MTsz-é. Anyagát (amelyet közvetlenül nem volt módomban használni, pedig megvan az Országos Széchenyi Könyvtárban) a VarsóiSz már beledolgozta. Az ólengyelre vonatkozólag sajnos nagyon kevés forrás állott rendelkezésemre. Az ólengyel szótár (SlStp), amely a szókincset 1500-ig dolgozza fel és amely körülbelül a magyar OklSz, BSzj, SchlSzj, SoprSzj, SermDom, NySz XV. századi része együttes anyagának felel meg, sajnos csak 1953-ban indult meg és a mai napig (1954. június) mindössze három füzete jelent meg (*A—bystry*). Bizonyos mértékben kárpótolt az ólengyel szótár hiányáért a Bibl és még inkább RotyP, amely számos szóra feltűnően korai adatot tartalmaz.

A szorb nyelvek adatait a két nagy szótárból vettem: a f-szorbot Pfuhl-ból, az a-szorbot pedig Muka szótárából. Amennyiben adatom nem ebből a két forrásból való (pl. Rězak), azt mindig külön feltüntetem.

A poláb szavakat ritkán idézem. Ha idézem, akkor Lehr—Spławinski Gramatyka połabska című művéből és annak átírásában idézlöm.

Az ukrán szavakat mindig két forrásból (Žel és Hrinč) ellenőrzöm, de idézni rendesen csak Žel német értelmezéseit idézem. A két szótár közül Hrinč pontos forrásmegjelölést ad, de Žel-ban majdnem minden szó megvan, amelyet Hrinč tartalmaz. A kárpátalji ukrán adatokat általában szintén Hrinč szótárából vettem,

kivéve néhány esetet, amikor Csopeyből, vagy más forrásból merítettem. Sajnos, ennek a nyelvjárásnak a szókincse szintén gyengén van feldolgozva.

Az orosz szókincset általában Dalj szótárából idézem, de felhasználtam hozzá Pawl szótárát is, főleg a jelentésekre nézve. Dalj szótára a maga rendkívüli gazdagságával részben pótolja a tájszótár hiányát, amennyiben az egész nagyorosz nyelvterületről igen gazdag népnyelvi anyagot is tartalmaz. Nyelvtörténeti szótár a már említett Srezn hatalmas háromkötetes munkája. Adatgyűjtése azonban csak a XVI. század elejéig terjed. A későbbi korra nézve semminemű forrással nem rendelkezem. Legfeljebb még a tudományos akadémia Slovarь russkogo jazyka szótára használható. Sajnos, ez csonka, nálunk pedig csak második kötete van meg.

Nem használtam rendszeresen a fehér-orosz szókincset. Nosovič szótára magamnak is megvan ugyan, de annak szókincse nem jelentős. A legsúlyosabb kérdésekben mindig cserben hagyott. Más szótár pedig nem volt kezem ügyében.

A szláv szavakat latin betűkkel közlöm. Azoknak a nyelveknek a szavait, amelyek a latin írást használják, a hivatalos helyesírással közlöm és a régi adatokat is ebben írom át (mint pl. a cseh szavakat a XIX. század előttről), a cirillírásúakat pedig nemzetközi szlavisztikai szokás szerint t r a n s l i t e r á l o m, azaz nem a kiejtés, hanem az írás szerint írom át. Az átírásra nézve l. Kniezsa, Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása. Bp. 1939. A glagolitabetűs óegyházi szláv adatok tehát már kétszeresen vannak átírva: a glagolitáról cirillre már a kiadók részéről, cirillről latinra pedig részemről. Az átírást részben munkatechnikai okokból kellett végrehajtanom. Egyrészt nincs cirillbetűs gépem, azonbnn ha volna is, rendkívül megnehezítette volna e munka elkészülését a papirosnak egyik gépből a másikba való állandó cserélgetése. Másrészt pedig nyomdatechnikai szempontokat kellett figyelembe vennem. Ugyanazok a nehézségek ugyanis a nyomdában fokozottabb mértékben megismétlődnének.

A különböző szláv szavak magánhangzói felett található mellékjelek értéke a következő:

1. hangsúly jele az oroszban, ukránban, fehér-oroszban és bolgárban;
2. hosszúság jele a csehben és szlovákban;
3. eredetileg hosszúság jele, ma azonban zárt ejtés jele a lengyelben, f- és a-szorbban (de ma csak *ó*-nál; a lengyel köznyelvben az *u*-val esett össze),

4. hosszú magánhangzó emelkedő intonációval a szerb-horvátban és a szlovénben;

hosszú magánhangzó eső intonációval a szerb-horvátban;

1. rövid hangsúlyos magánhangzó emelkedő intonációval a szerb-horvátban (szó végén nem állhat);
2. rövid hangsúlyos magánhangzó a szlovénben (csak szó végén fordulhat elő);

rövid hangsúlyos magánhangzó eső intonációval a szerb-horvátban (csak az első szótagon fordulhat elő);

— 1. hosszú hangsúlytalan magánhangzó jele a szerb-horvátban;
2. ismeretlen intonációjú hosszú szótag a szlovénben (csak friss jövevényszavakban).

A többi jelre nézve a következőket lehet mondani *ǫ* nazális *o*, *ę* nazális *e* az ősszlávban és az óegyházi szlávban; *ě* = jaty, bizonytalan ejtésű hang az ősszlávban és óegyházi szlávban; *ъ* kemény jer, *ь* lágy jel: félhangzók, amelyek az úgynevezett jerszabály szerint vagy kiestek, vagy az egyes nyelvekre jellemző teljes magánhangzókká fejlődtek (a jerek átalakulásának ideje körülbelül a XI—XII. század határa). A többi, a fgr nyelvtudományban is ismeretes betűket (*š*, *ž*, *č* stb.) nem kell ismertetni.

Az egyes szláv nyelvi adatok után következik a szláv szavak közös őse: az ősszláv szó, amennyiben ez kikövetkeztethető. Majd a szláv szó eredetére vonatkozó rövid megjegyzés foglalja össze az eddigi etimológiai kutatásokat. A szláv szavak eredetére vonatkozó véleményeket általában az etimológiai szótárakból vettem. Itt-ott azonban felhasználtam néhány összefoglaló munkát (pl. Meillet Ét, stb.) és folyóiratcikkeket is. Ez azonban aránylag nem jelentős. Etimológiai szótárak tekintetében a szláv nyelvek gyengén állanak. Teljes szláv etimológiai szótár nincs. Berneker szótára (BEW) ugyanis a *morъ* szóig terjed. Miklosich szótára (MEW) viszont neve ellenére sem etimológiai, hanem csak összehasonlító szótár. Némileg segít a hiányon Trautmann munkája (TBSW), ez azonban a szláv szókincsnek csak aránylag kis hányadát tartalmazza. Használata sem könnyű a nem szakember számára, mert a szócikkeket kikövetkeztetett balti-szláv alapalakok alatt tárgyalja, mutató viszont hiányzik. Nem sokkal több anyagot tartalmaz Walde—Pokorny indoeurópai etimológiai szótára sem. Az egyes szláv nyelvek közül van etimológiai szótára a bolgárnak (MER), csehnek (HKES), lengyelnek (BSE és SSE) és az orosznak (PES és VREW). Azonban ez a látszólag nagy gazdagság közelebbről nézve rendkívül megcsappan. Mladenov bolgár szótára értékes

munka ugyan, azonban irodalmat nem közöl és véleményét is mindig túl határozottan jelenti ki, akkor is, amikor mi a tények ismeretében inkább arra volnánk kíváncsiak, mi az oka a szerző állásfoglalásának. Teljesen el kell vetnünk azonban Mladenovnak különös teóriáját az „árja-altaji" nyelvközösségről, amely lehetővé teszi számára, hogy török eredetű szavakat is ősieknek minősítsen a szlávban. Hasonló jellegű a cseh szótár is. Bár mostani, harmadik kiadásában már tudományos igényei is vannak, sajnálatos, hogy a szerzők ebben a nyilvánvalóan komoly tudással megírt munkában mégis lemondtak a tudományos tárgyalásról, a vélemények taglalásáról és az irodalom idézéséről. Ez már igazán nem került volna komoly munkatöbbletbe. Így csak arra jó, hogy a kezdő kutatót hirtelenjében tájékoztassa a szavak eredetéről. A két lengyel szótár közül az egyik a Brückner-é (BSE). Voltaképpen különböző stádiumban levő céduláinak kiadása. Sajnos, túlságosan is eredetieskedő véleményeit nem szokta megokolni, s így a legtöbbször inkább félrevezeti az embert. Vannak azonban ezek mellett kitűnő ötletei is, amelyek a további kutatást határozottan elő fogják segíteni. Mindennek ellenére Brückner munkája még sem nevezhető etimológiai szótárnak. A másik, a Sławski-é, az első, amely a k r o n o l ó g i á t is tekintetbe veszi. A szláv etimológiai szótárak ugyanis (Sławski-t és Vasmer-t kivéve) még nem fedezték fel a szótörténetet. Hogy pedig ez éppen az etimológiai vizsgálatokban mennyire fontos, sőt sokszor döntő, azt hiszem, éppen a magam munkája bizonyítja a legjobban. Egyébként Sławski szótára a szakirodalom idézésében is jó irányban tér el Brücknerétől. Sajnos azonban eddig még csak két füzete jelent meg (*A*-tól *ląfel*-ig), s így munkámban csak nagyon kevéssé használhattam. Még egy súlyos hibája van, ami mint egyes nyelvi szótárnak az értékét lényegesen csökkenti. Az ugyanis, hogy Sławski lehetőleg kirekeszti a jövevényszavakat, még a réges-rég köznyelvieket is. Így nagy mértékben kimaradtak a latin és német jövevényszavak. Ez számunkra már azért is sajnálatos, mert hiszen nekünk a latin és német eredetű szláv szavakkal való összecsengés éppen azért okoz komoly nehézségeket, mert a kérdés az illető nyelvekben egyszerűen nincs tisztázva. De Sławski is nyilván azért hagyta ki őket, mert még nincsenek feldolgozva, maga pedig — mint indogermanista — nem tud velük szemben érdemben állást foglalni.

A két orosz szótár közül egyik sincs befejezve. A régibb, a Preobraženkij-é (PES), 1916-ban a *suleja* szóig jutott el. Egy kisebb részét Vinogradov kéziratban a szerző hagyatékában megtalálta és kiadta (= PES III.), azonban a munka így sem teljes. Meg maguk a kiadott cikkek is nagyon egyenetlenül vannak feldolgozva. Látszik,

hogy még nincsenek sajtókész állapotban. A másik munka, a Vasmer-é (VREW) jelenleg a *morsnuti* szónál tart. Legnagyobb sajnálatomra a szótárt már majdnem az egész munka befejezése után kaptam meg és eredményeit utólag kellett könyvembe beledolgoznom. Vasmer szótára valamennyi más hasonló munkánál értékesebb. Nemcsak teljes értékű tudományos munka, az eddigi vélemények komoly kritikai megrostálása, hanem minden más eddigi szláv etimológiai szótárt túlszárnyalva, a köznyelvi szavakon kívül nyelvjárásiakat is bőségesen tárgyal, sőt a legfontosabb helyneveket is felveszi. Ebben tehát a magyar EtSz első füzeteire emlékeztet. Vasmernál tehát legalább részben (amennyiben ugyanis az oroszban megvan, és ameddig az eddigi füzetek anyaga tart) megtalálhatók a jövevényszavak, sőt az idegenszavak is, és ami meg egyenesen egyedülálló, ezekben a kérdésekben önálló komoly véleménye is van (Berneker szótárának ugyanis ez a legnagyobb fogyatékossága, vö. Gombocz Nytud 4 : 288, Symbolae Grammaticae in hon. J. Rozwadowski 71). Nagy kár, hogy nem az egészet volt módomban felhasználni.

A következő bekezdés a magyar szóra vonatkozó esetleges megjegyzéseket tartalmazza. Itt fogial helyet a szó közelebbi forrására vonatkozó esetleges véleményem is. Igyekeztem ugyanis már ebben az I. kötetben is állást foglalni, hogy a magyar szó milyen rétegből származik és melyik szláv nyelvből van átvéve. Azonban itt külön ki kell emelnem, hogy ezeket a mostani véleményeimet magam sem tekintem mindenben véglegeseknek. Ennek a tisztázása ugyanis annak a beható vizsgálatnak lesz feladata, amely a szavak hangtani részére is, jelentéstani részére is ki fog terjedni és a rétegek kérdését is igyekszik megvilágítani. Véleményem szerint ugyanis számos esetben, ahol szerintem ma „közelebbi forrása nem állapítható meg", közelebbi vizsgálat határozottabb állásfoglalást tesz majd lehetővé. Számolnom kell azonban azzal is, hogy jelenlegi határozott állásfoglalásomat majd némileg módosítanom kell. Minderre a következő kötetben kerül sor.

Végül a szó irodalma zárja a szócikket. Az irodalom felsorolásában azonban szintén nem törekedtem teljességre. Általában kihagytam mindent, ahol egyszerű hivatkozás alakjában történik a szláv etimológia említése. Általában elhagytam pl. Horgernek a munkáit, amelyekben a szláv eredetű szavakat valami hangtani magyarázat céljaira említi. Hasonlóan jártam el más kutatók ilyen jellegű utalásaival is. Ezek ugyanis az etimológia szempontjából a legcsekélyebb többletet sem tartalmazzák s így ebben a kötetben feleslegesek, nagyon értékesek lesznek viszont a II. kötetben, a hangtani feldolgozásnál. Csak abban az esetben tettem itt-ott

kivételt, ha a szóra vonatkozó irodalom igen szegényes, vagy pedig, ha szerintem téves a magyarázat.

Kétes eredetű szavak. A kétes eredetű szavak fejezetében a fenti menet némi módosítást szenvedett. Mivel a szó véleményem szerint nem kétségtelenül szláv eredetű, ezt a körülményt domborítottam ki a harmadik bekezdés elején. Ebben a részben tehát a szláv szavak felsorolása a szövegen belül található. Ugyancsak általában itt az irodalom nem a szócikk végén van felsorolva, hanem a szó eredetére vonatkozó fejtegetésekbe van beledolgozva.

A kétes eredetű szavak túlnyomó része, mint arról könnyű meggyőződni, abba a csoportba tartozik, mikor maga a szláv szó is idegen eredetű. Itt a nehézség elsősorban az, hogy maguk a szláv szavak sincsenek feldolgozva sem nyelvtörténeti, sem etimológiai szempontból. A magyar szó kutatója tehát elsősorban kronológiai kérdésekbe ütközik bele. Akárhányszor megtörténik, hogy az állítólagos szláv közvetítésű, pl. német eredetű magyar szó, évszázadokkal megelőzi az összes szláv nyelvek adatait. Ez ugyan a szláv közvetítést nem zárja ki (ilyen esetek ugyanis eredeti szláv szavakkal kapcsolatban is előfordulnak), mindenesetre azonban a biztonságunkat kissé megrendíti. Gyanús az is, ha a szó a magyaron kívül csak a magyarsággal érintkező nyelvekben van meg, és egyébként semmiféle, a szláv közvetítést eláruló hangtani, jelentéstani, vagy egyéb momentum nem mutatható ki rajta. Ekkor ugyanis legalább is ugyanolyan joggal a fordítottja is lehetséges, hogy ti. a szó a szláv nyelvekbe magyar közvetítéssel került be. Sajnos, ez esetben erre nézve biztos kritériumokkal nem rendelkezünk.

A szláv nyelvek jövevényszavai közül eddig csupán egyetlenegy réteg van kielégítően, a tudomány mai állásának megfelelően feldolgozva, és ez az ősszláv nyelv germán elemei (vö. Kiparsky könyvét és az ott idézett irodalmat). Minden egyéb azonban úgyszólván teljesen kezdeti stádiumban van. Hiányzik pl. az ősszláv nyelv latin és török elemeinek korszerű feldolgozása. Ami van, az elavult, illetőleg nem teljesen a mai követelmények színvonalán áll (pl. Miklosich Fremdw, Matz, Romansky feldolgozása a szláv nyelvek latin elemeiről a XV. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache in Leipzig hasábjain 1922-ben). Nagyon hiányzik számunkra, hogy a szláv nyelvek régi török elemeiről még a latinhoz hasonló összefoglalással sem rendelkezünk. Talán még súlyosabb a helyzet az egyes szláv nyelvek jövevényszavaira vonatkozó kutatásokat illetően. Különösen nélkülözzük nyugati és északnyugati szláv szomszédaink német jövevényszavainak feldolgozását. Eddig csupán egy korszerű feldolgozás van (H. H. Bielfeldt, Die deutschen Lehnwörter

im Obersorbischen. Leipzig-Berlin, 1933 : Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich Wilhelm-Universität Berlin No. 8), ez azonban éppen olyan szláv nyelvvel foglalkozik, amelynek német elemei lényegesen más természetűek, mint a magyaré és a magyarral szomszédos szláv nyelveké. Ezeknek a német elemeivel azonban vagy teljesen elavult munkák foglalkoznak (pl. a lengyellel Korbut PraceFil 4), vagy olyanok, amelyek számomra jelenleg teljesen hozzáférhetetlenek voltak (a csehre Anton Mayer, Die deutschen Lehnwörter im Tschechischen. Reichenberg, 1927, egyébként gyenge munka, a szlovénre E. Kranzmayer, Die deutschen Lehnwörter in der slovenischen Volkssprache. Laibach, 1944. 47 l.: Veröffentlichungen des Instituts für Kärntner Landesforschung No. 1, a szerbhorvátra vonatkozólag pedig E. Schneeweis , Zur deutsch-serbokroatischen Lehnwortkunde: Deutsche Kultur im Leben der Völker XV—1940, 164—177 l.). Úgy látom azonban, hogy ezt a kérdést az egyes nyelveken belül megoldani nem lehet, hanem az egészet kell egyszerre áttekinteni. Egységesen kell megvizsgálni, hogy mi volt a német nyelv szerepe közép-keleti Európa népeinek nyelvében. Ebben nemcsak az volna a tanulságos, hogy miben különböznek egymástól, hanem főleg abban, hogy miben egyeznek. Ebből ugyanis kiderülne (ami egyébként ismeretes is), hogy a németségnek milyen társadalmi rétegekre volt maradandó hatása.

Még egy körülményt kell megemlítenem a német eredetű szavak szláv közvetítésének kérdésével kapcsolatban. Az eddigi kutatók ugyanis számos esetben h a n g t a n i bizonyítékot is véltek látni a magyar nyelv *-a* szóvégében a kfn *-e* szóvéggel szemben a szláv közvetítés mellett (pl. *cérna, ciha, írha, kályha konyha,* stb.). Mint azt a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1953. okt. 6-i felolvasó ülésén már kimutattam, itt a kfn szóvégi magánhangzónak szabályos magyar hanghelyettesítésével állunk szemben (ugyanúgy tőlem függetlenül Horváth Mária MNy 49 : 398). Ez tehát semmiesetre sem lehet a kfn-ből való közvetlen átvétel lehetőségének akadálya.

A balkáni nyelvek oszmán-török elemeinek feldolgozása (TürkEl, Lokotsch) szintén nem mondható kielégítőnek. A bolgárra vonatkozólag van ugyan egy külön tanulmány (B. Conev, Ezikovi vzaimnosti meždu Bălgari i Turci: Istorija na bălgarski ezik. II. Sofija 1934, 177—191), de ez semmiféle komoly többletet a kérdés tisztázása szempontjából nem jelent. Pedig ez a kérdés szintén rendkívül fontos volna a magyar nyelv török elemei miatt. Nem közömbösek számunkra a balkáni nyelvek görög elemei sem. A szláv nyelvek görög elemeinek régibb feldolgozását (Vasmer GrSlEt) maga a szerző sem tartja már megnyugtatónak. Mégis kár, hogy a szerb nyelv görög elemeinek feldolgozása során (Vasmer GrLw)

nem foglalt állást saját korábbi véleményével szemben. Sokszor ugyanis nem értjük, hogy különben jónak látszó korábbi magyarázata miért nem szerepel az új szintézisben is. Teljesen elhanyagolt terület viszont a horvát és szlovén nyelv olasz elemeinek kérdése. Az eddigi kutatások (Bartoli Jagić-Festschrift, Skok tanulmányai különböző, számomra majd mindig elérhetetlen folyóiratokban, Tagliavini cikke az Italia e Croazia kötetben: Roma, 1942, 377—454) a kérdést még távolról sem merítik ki.

Az oszmán-török eredetű szavainknál sem volt mindig könnyű eldönteni, vajjon közvetlenül a törökből valók-e, vagypedig szerb, esetleg román közvetítéssel jöttek-e át. Nem volnék meglepve, ha ebben a kérdésben (ha ti. kétségtelen szerb hangtani kritérium nem szól határozottan a szerb közvetítés mellett) a saját adataim alapján akár a magam véleménye, akár a másé hamarosan megváltoznék. Egyébként itt súlyos kérdés magának a balkáni török nyelvnek a kérdése. Amit én ebben a kérdésben a régi irodalom alapján tudok, nem elegendő ilyen súlyos horderejű kérdés eldöntéséhez. Gondolok itt pl. a palatális *k*, *g* kiejtésére. Ennek a mai szerbben (sőt, bár itt *k*, *g*-vel írják, a mai bolgárban is, ahogy erről több bolgár barátom, így pl. Dinekov egyetemi tanár kiejtéséből meggyőződtem) *ć*, *dj* a megfelelője. Mivel pedig a szerb-horvátban a görög *ki*-nek is *ći*- a kiejtése, kézenfekvő volt a feltevés, hogy itt szerb-horvát hangfejlődéssel állunk szemben. Egy török palatális *k'* helyén álló magyar *ty* (pl. *betyár*, *duttyán*) tehár szerb közvetítés mellett szólna. Megvallom azonban, amióta megtudtam, hogy a bolgár *ki* szótagot is pontosan úgy ejtik, mint a szerb *ći*-t, már nem vagyok kétségtelenül meggyőződve, hogy ez sajátos szerb-horvát fejlődés, illetve hanghelyettesítés eredménye. De itt talán mégis elsősorban a turkológusoké volna a szó . . . Egyébként úgy gondolom, hogy a balkáni török nyelv vizsgálata után (pl. Németh Gyula viddini török szövegeinek kiadása és feldolgozása után) lehet csak ezt a kérdést eredményesen megoldani. Sürgős volna szintén a balkáni nyelvek török elemeinek korszerű feldolgozása is. Ami ma van (TürkEl és Şăineanu, Influenta orientală), inkább csak anyaggyűjtés, mintsem feldolgozás.

A szerintem nemszláv eredetű szavakat külön fejezetben tárgyalom. Itt azokkal a szavakkal foglalkozom, amelyeket valaki a múltban szlávnak minősített. Azonban a legrégibb szerző, akinek a magyarázataival negatíve foglalkozom, Miklosich (SlEl és MEW). A korábbiak (Ver, GyarmAff, GyarmVoc, Leschka, Dank) téves véleményeivel nem vitatkozom. Idézem ugyan őket, ha magyarázatuk helyes, de ha tévednek, nem veszem őket figyelembe. Nem érdemes ugyanis múlt század eleji (vagy még

inkább XVI. század végi) kutatóknak amúgy is tisztára dilettáns vélekedéseit komolyan cáfolgatni. Ha tehát egy szómagyarázat csak e szerzők valamelyikénél található és véleményem szerint a magyar szó nem szláv eredetű, a szómagyarázat nálam egyszerűen nem is szerepel. Csak akkor említem meg őket, ha a magyarázatot valaki más is átvette.

Ha valaki ezt a több mint 400 szóra terjedő szócikkgyűjteményt megvizsgálja, kitől származik a legtöbb téves magyarázat, három névvel fog minduntalan találkozni. Az egyik maga Miklosich (SIEI és MEW). Miklosichnak a magyar nyelv szláv jövevényszavairól írt tanulmánya, minden komoly értéke mellett (elsősorban és főképp, mert hivatásos szlavista írta, tehát szláv szempontból mindenesetre szakszerű volt), tulajdonképpen már megjelenése idején sem volt egészen korszerű. Különösen kiütköztek azonban a hibái, amikor a magyar szókincsnek olyan korszakalkotó feldolgozásai láttak napvilágot, mint a NySz, OklSz, MTsz, NyUSz. Voltaképpen már megjelenése idején illett volna — a magyar szókincs alaposabb ismeretében gondosabban — kidolgozni. De feltétlenül megérett a teljes átdolgozásra a fentebbi munkák megjelenése után. Miklosich ugyanis nem tudott magyarul és így teljesen elődjeire (valamint a régibb szótárakra, PPB-re, Tzs-re és Tsz-re) volt utalva. Bár igen sok esetben kritikailag használta Dankovszky munkáját (aki valami furcsa elfogultságból a magyar nyelv ellen azt akarta bizonyítani magyar etimológiai szótárában, hogy a magyar szókincs óriási többsége a szlávból származik), mégis többször hagyta magát félrevezetni, és számos olyan szót idézett Dankovszky alapján, amelyeknek a magyarban semmi nyoma nincs. Téves magyarázatainak tekintélyes része tartozik e kategóriába. A másik a helytelen magyarázatoké. Miklosich például sohasem habozott egy kétes, vagy német eredetű szót a szlávból magyarázni, ha ez a szó a szláv nyelvekben is megvolt. Ebben ugyan későbbi munkáiban már óvatosabb volt és számos ilyen magyarázatát etimológiai szótárában (MEW) már visszavonta. További hibái közé tartozik, hogy olyan szavakat is a szlávból magyaráz, amelyek biztosan a magyar szókincs eredeti elemei közé tartoznak, mert vagy fgr eredetűek, vagy pedig ún. belső keletkezésűek, főképp hangutánzók és hangulatfestők. Nem ritkák köztük a gyermeknyelvi szavak sem. Ezekről Miklosich a szótárában sem volt hajlandó a magyarság javára lemondani. Azonban ez a kor tulajdonképpen nem ismerte a szavaknak ezt a kategóriáját (viszont pl. Fogarasi a CzF-ban éppen ezzel élt vissza).

A másik kutató Munkácsi Bernát. Számtalan szófejtő tanulmánya, bármennyire is értékeljük ma a benne levő adatokért, tulajdon-

képpen sohasem volt igazi etimológia. Ahhoz hiányzott az érzéke az összehasonlító hangtan és a szóképzés iránt. Bár igen nagy terjedelmű etimológiai munkásságában rengeteg a maradandó komoly érték (gondoljunk pl. a magyar nyelv török jövevényszavaira, amelyeknek legtöbb ötletét ő szállította), azonban legalább annyi a selejtes, elfogadhatatlan magyarázata is. Az ő munkáinál szükség lett volna egy szigorú kritikusra, aki a búzát a polyvától elválasztja. A török jövevényszavak területén ez volt Gombocz (BTLw), az árja és kaukázusi nyelvek területén Asbóth (NyK 33, 34, 35), bár az utóbbi a munka pozitívumait is kétségbe vonta. Nem akadt ilyen azonban a szláv jövevényszavak területén. Első ilyen munkája a Nyr 13. kötetében lényegesen gyengébb, mint a Miklosich előtti kutatók bármelyike. Némelyik magyarázata annyira primitív, hogy jelen munkámba sem vettem föl.[1]

De nem sokkal jobbak azok a magyarázatai sem, amelyeket a harmadik csoportban mégis felsoroltam. Természetesen a helyes etimológiát mindig felhasználtam és a maguk helyén idéztem is.

A harmadik kutató, akinek a nevével ezek között a magyarázatok között szintén igen gyakran találkozunk, Mariánovics Milán, illetőleg Simonyi Zsigmond, aki a szláv etimológiákat rendesen ezzel a szlávos pseudonymmal írta alá. Tulajdonképpen most sem sikerült ennek a lélektani hátterét tisztáznom. Simonyi, bár nem volt etimológus és hatalmas munkásságának éppen a szómagyarázat a gyenge oldala, ha a saját neve alatt ír, a tudományos módszert és morált feltétlenül követi. Utána néz a szó történetének és feltét-

[1] Ilyenek pl. *palóc* 'vékony gaz' Tsz < szh *palušina* 'Klette' Ny 13 : 313; *pata* 'veszekedés' < szh *potući* 'zusammenschlagen' (eredeti *po* + *tolk-ti*!. *perge* 'Milbe' Tsz < szh *prgalj* 'Käsemilbe'; *pityke* 'Knopf' < szh *petlja* 'Schling' Helferding'; *porhajaz* 'die Erde im Winter mit Zweige zudecken; a földet ősszel ágakkal befödni' Tsz < szláv *povrch* 'oberhalb, ober'; *portyáz* < szh *povrti* 'wegwerfen'; *pöce-gödör* < szh *pocuo* 'Zisterne'; *pöc* 'gatya ülepéhez elül és hátul varrott vászon' Tsz < szh *podveza* 'Hosenband'; *pöcsök, pécsik* 'Viehbremsel csípős légy' Tsz < szh *pesavka* 'Pferdemagenfliege'; *pörc* 'töpörtyü' < szh *pretio; pretila, pretilo* 'fett'; *pösz* 'csepű, szösz' < szh *pouz* 'eine Binde, die den Flachs am Rocken festhält' (a szh szóra vö. a *pózna* címszót); *ágoda* Moldva 'morum; fái eper' Nyr 10 : 364 < szh *jagoda* (ebben az esetben azonban a románból való, vő. EtSz I, 29); *cábár* 'verlassen, niederträchtig' MTsz < szh *copara* 'schlampe Frau' (eredete ismeretlen, vö. EtSz I, 599); *csóva* 'ein Strohbüschel zum Zeichen, Zunderwerk' OklSz, NySz, PP, stb. < szh *čóva* 'Stange mit einem Heubüschel oben' (a szó a szh-ban való a magyarból, vö. EtSz I, 1162); *csülleng* 'Waid (ein Kraut)' < szh *silina* 'Waid' Popović (eredete ismeretlen, vö. EtSz I, 1240); *fáklya* 'Fackel' < szh *vaklja, baklya, palja* (pedig a magyar szó a latinból való; a szh *vaklja, baklja* származhatik a magyarból, vö. EtSz II, 141); *fántom-fánt* 'eandem reciprocas ferram' < szh *fantiti se* 'vindico; sich rächen' (eredete ismeretlen, a két szó egymáshoz való viszonya nem világos, de bizonyos, hogy nem a magyar való a szlávból; EtSz II, 154); *gula* 'Pyramide' < szh *kula* 'Turm'

lenül hivatkozik az előtte levő irodalomra. Mint Mariánovics azonban mindezzel a legkevesebbet sem törődik. Nemcsak hogy nem akar ismerni semmi irodalmat, hanem még arra sem emlékszik, mit írt ő maga a Nyr előző számában, mint Simonyi. Talán ezzel akarta a felelőtlenségét jelezni? Mindenesetre biztos, hogy a kortársak (így pl. Asbóth is) tökéletesen tisztában voltak Mariánovics Milán kilétével. Tehát maga is tudhatta, hogy mindazt, amit Mariánovics Milán álnév alatt ír, Simonyinak fogják a számlájára felírni. És mégis... Voltaképpen ezek a sokszor már talán inkább bosszantásból odavetett egyeztetések (hogy fog rá reagálni Asbóth??) általában komolytalanok. Úgy gondolom azonban, hogy ennek ellenére komolyan kellett őket mérlegelnem, márcsak Simonyi személye miatt is. Természetesen, talán hangsúlyoznom sem kell, hogy nemcsak számos helyes magyarázatát elfogadtam, hanem többször ellentétes véleményekkel szemben az ő pártjára álltam.

A szócikkek felépítése itt még jobban eltér az első csoportban tárgyaltakétól, mint a másodikban. Itt a legfontosabb kérdés bebizonyítani, hogy a szó nem lehet szláv eredetű. Minden más háttérbe szorul. Természetesen, ahol módomban volt, rámutattam a helyes etimológiára. Sok esetben azonban kénytelen voltam megelégedni azzal, hogy a szó eredete ismeretlen. Beismerem, hogy az ismeretlen eredetűeknek minősített szavaknál nem mindig meggyőző a bizonyításom, hogy ti. a szó n e m l e h e t szláv eredetű. Ezeknél mindig kiderülhet, hogy a szó mégsem a magyarból került át a szláv nyelvekbe, ahogy én állítom, hanem megfordítva, a szláv nyelvekből a magyarba, ahogy eddig vélekedtek róla. Sokszor

(de a magyar szó *gulya* változata az olasz *guglia*-ból való átvétel mellett szól, a szerb *kula* viszont az arab eredetű oszmán-török *kule* szóból való; SzófSz); *korlát* XIV sz BSzj, stb. 'das Feländer, der Wolm, Barre' < szh *korlat* 'Stallbaum, Standbaum' (csakhogy az 1649-ből igazolt szó maga való a magyarból, a szh-ban ugyanis *k-or-l-* típusú szó nem lehet eredeti, mert vagy *krl-*, vagy *kral-* kezdetűnek kellene lennie; maga a HASz is a magyarból származtatja; a magyar szóra vö. Nyíri Antal Nép és Nyelv 3:150, SzófSz); *lombik* 'Destillierhelm' < szh *lombik* (azonban, mivel a szó az arab *alembik*-ből való, ebből pedig *lombik* csak a magyarban keletkezhetett a névelőnek elvonásával és az *e* > *o* változással, nyilvánvaló, hogy a szh szó való a magyarból, annál is inkább, mert nyilván a magyarsággal érintkező nyelvjárásból való); *lotyó* XVII szmf NySz, stb. 'Hure' < szh *loča* 'liederliche Weibsperson' Vajdaság IvBr, Popović (a magyar szó hangfestő eredetű, SzófSz, a szerb szó pedig a magyarból); *mancs* 'Pfote, Tatze' (mikortól? Tzs, CzF, MTsz még nem ismeri) < szh *panča* 'Kralle'; *márga* 1804: Márton 'Mergel' < szh *marga* 'Mergel' a XVIII sz-tól HASz (mindkettő a latinból; SzófSz); *töpörtyü* 'Speckgriebe' < szh *prijetop*, *pretop* 'das Fett, das aus dem Schweine beim Braten herausträufelt' (a szh szó a *prě* 'durch' és *topiti* 'schmelzen' összetételnek a főneve); *viganó* 1795: MNy 3 : 456 'Rockenart' < szh *viganj* ua. (a magyar szó egy *Vigano* nevű bécsi színésznő nevéből való, a szh szó a magyarból; SzófSz).

azonban a szótörténet (pl. a *sisak* esetében is) határozottan az én álláspontom mellett szól. Sajnos azonban, a szláv szótörténet sokszor cserben hagy bennünket. Gyakran viszont a hangtan tanúskodhatik a magyar közvetítés mellett, bár ez sem mindig vehető kétségtelennek.

Végül szeretném megemlíteni, hogy ilyen természetű munkát, mint a jelenlegi, magánkönyvtár nélkül megírni ma lehetetlenség. Nincs ma egy könyvtár, még a saját vezetésem alatt álló Szláv Intézet könyvtára sem, amely két évig tudna mindennap használt szótárakat és egyéb forrásmunkákat nélkülözni. Sajnos, ma azonban a nagy könyvtárak minden lehetőt elkövetnek, hogy a kutatónak a könyvtár használatát megnehezítsék. Így pl. az Országos Széchenyi Könyvtár szabályzata szerint egy személynél egyszerre két könyvnél több nem lehet, az is csak egy hónapig, de legfeljebb két évig. De mit segít rajtam (és más hasonló munkán dolgozón) két könyv egy hónapig, mikor nekem (ti. a saját könyveimen és az egyetemi intézetek könyvein kívül a közkönyvtárakból) legalább 50 könyv és legalább két évre volna szükséges! Tökéletesen megértem ugyan a közkönyvtárak szempontjait, hogy védik az anyagukat, azonban ennek a védelemnek nem volna szabad a tudományos kutatást akadályoznia. Az Akadémiai Könyvtárban a kölcsönzés kérdésében nem ilyen merevek ugyan (magam is nagy hálával köszönöm előzékeny szolgálatukat), de nagyobb könyvanyagot ők sem szívesen adnak kölcsön, szótárt pedig egyáltalában nem.

Meg kell köszönnöm kollégáim, Bárczi Géza akadémikus és Hadrovics László levelező tag értékes segítségét, amelyben tőlük mint munkám lektoraitól részesültem. Amennyiben megjegyzéseik a szóra vonatkozó véleményem megváltoztatására kényszerítettek, B., illetőleg H. betűvel jelzem, hogy véleményem jelenlegi megfogalmazásában véleményüknek valami szerepe volt. Számtalan megjegyzésükre (főleg Bárcziéira, aki kéziratomnak majd minden oldalához fűzött értékes megjegyzéseket) azonban nem reflektálhattam. Egyrészt olyan természetűek, hogy nehéz volt őket felhasználnom, mert bizonyos más lehetőségekre vonatkoztak, amelyeket én már nem vehettem figyelembe. Ezek ugyanis inkább a megírandó kritikába kívánkoznak. Másrészt nem értek velük egyet. Ezek is a könyv ismertetéséhez felhasználhatók. Mert ha én nem is értek egyet velük, komolyan elősegíthetik a szóra vonatkozó kutatásokat. Hiszen természetesen ezek a legtöbbször éppen a kétes, bizonytalan eredetű szavakra vonatkoznak.

Ugyancsak hálás köszönettel tartozom az egyetemi Magyar Nyelvtudományi Intézet számos dolgozójának. Hogy munkám magyar szótörténeti része aránylag olyan jól van kidolgozva, azt

(saját könyveimen kívül, amelyek ennek az anyagnak a 90%-át alkotják) annak köszönhetem, hogy az Intézet vezetője, Pais Dezső akadémikus is, a dolgozói is mindvégig az egész időn keresztül a legkészségesebben álltak segítségemre nemcsak a könyvek kölcsönzése terén, hanem munkám néhány adatának ellenőrzése terén is.

Végül meg kell említenem, hogy munkám terjedelmének csökkentése érdekében nagymértékű rövidítéseket alkalmazok, a rövidítések legnagyobb része után pedig a szokásos pontot sem teszem ki. A Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzatában említett közkeletű rövidítéseket azonban változatlanul a ponttal együtt tartottam meg.

RÖVIDÍTÉSEK

ActaL = Acta Lingvistica Academiae Scientiarum Hungariae I— 1952-től.

Adámi = Michael Adámi, Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst. Wien, 1763 (eredetiben nem használtam, csak az EtSz stb. idézetei alapján).

AECO = Archivum Europae Centro-Orientalis. Budapest, I—1935-től X—1944-ig.

alb, albán = albán nyelv (albanesisch); vö. Meyer AlbWb és Tamás Lajos, Albán-magyar szótár. Bp. 1953.

Anon = Anonymus = Gesta Ungarorum anonymi notarii Belae regis = SRH I.

AnjOkm = Anjoukori Okmánytár = Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis. Bp. I—1878-tól VII—1920-ig.

Arany ÖM = Arany János Összes Munkái. Bp. Akadémiai kiadó, I—VI. 1952.

Asbóth Nesk = Asbóth Oszkár, Něskolьko zamečanij na sočinenie V. I. Jagiča ob istorii proischoždenija cerkovnoslavjanskogo jazyka. = Izvestija Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imp. Akademii Nauk VII—1902, kniga 4, 246—320.

Asbóth Refl = Refleks slov vida *trъt — trъt* i *tlъt — tlъt* v madьjarskich zaimstvovanijach iz slavjanskago jazyka. = Sbornik statej po slavjanověděniju. II. StPeterburg, 1906.

Asbóth SzlJsz = Asbóth Oszkár, Szláv jövevényszavak. I. Bevezetés és a különböző rétegek kérdése. Bp. 1907. = ÉrtNyelv-Tud XX/3.

Asbóth SzlSz = Asbóth Oszkár, A szláv szók a magyar nyelvben. Bp. 1893. = ÉrtNyelvTud XVI/3.

Ass = Codex Assemanianus (óegyh. szláv nyelvemlék); kiadta Ivan Crnčić, Assemanovo izborno evangjelje. U Rimu 1878.

a-szorb = alsó-szorb nyelv (nieder-sorbisch; adatai Muka szótárából valók).

AtlPodk = M. Malecki i K. Nitsch, Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934. Polska Akad. Um. Część I. Atlas, część II. Wstęp, objaśnienia, wykazy wyrazów.

BallRMNy = Ballagi Aladár, Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. I—II. Bp. 1904, 1911.

BallTeljSz = Ballagi Mór, A magyar nyelv teljes szótára. I—II. Pest, 1863—1873.

Barb. de Meyn. = A. C. Barbier de Meynard, Dictionnaire turque-français. I—II. Paris, 1881—1886.

Bárczi TihAl = Bárczi Géza, A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Bp. 1951. Akadémiai Kiadó.

Barsov = N. Barsov, Materijaly dlja istoričesko-geografičeskogo slovarja Rossii. Vilna, 1865.

Bartoš DialMor = František Bartoš, Dialektologie moravská. I—II. Brno, 1886, 1895.

BartošSl = František Bartoš, Dialektický slovník moravský Praha, 1905—6.

Bartal = Antonius Bartal, Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. — A magyarországi latinság szótára. Bp. 1901.

BécsiK = Bécsi kódex (a XV. sz. első feléből, de eredetije 1416 körüli időből; vö. Új Nyelvemléktár I. Bp. 1916).

Beke I. R. Gy. = Beke Antal, Pázmány, Lippay és Eszterházy levelezése I. Rákóczi Györggyel. Bp. 1882.

Bell = Joanni Bélloszténëcz Gazophylacium, seu latino illyricorum onomatum aerarium . . . Zagrabiae, 1740.

Benkő *ly* hang = Benkő Loránd, A magyar *ly* hang története. Bp. Akadémiai Kiadó, 1953. = Nyelvtudományi Értekezések 1.

Berde Derm = Berde Károly, A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Bp. 1940. = A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára. CLXX. kötet.

Bern = Anton Bernolák, Slowár slowenski, česko-latinsko-ňemecko-uherski: seu Lexicon slavicum bohemico-latino-germanico-ungaricum. Budae, 1825—6. I—VI.

BEW = Erich Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg. I. Bd. *A—lutъ*, II. Bd. *ma—morъ*. 1908—1913.

Bibl = Adam Babiaczyk, Lexicon zur altpolnischen Bibel 1455 (Sophienbibel). Breslau, 1906.

blg = bolgár (bulgarisch).

Bogáts HáromszOkl = Bogáts Dénes, Háromszéki oklevél-szójegyzék. Kolozsvár, 1943.

BotTört = Gombocz Endre, A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói. Bp. 1936. (innen valók Melius, Clusius és más XVIII. század előtti kutatók műveinek adatai).

Brandl Gloss = V. Brandl, Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes. Brünn, 1876.

BrassóiTör = A brassói latin-magyar szótártöredék. Melich János I. tagtól. Bp. 1905. = ÉrtNyelvTud XIX/4. (Az adatok 1580—90. évekből valók.)

Bratislava = Bratislava (Zeitschrift, folyóirat) I—1927-től XI — 1937-ig. Bratislava.

BSE = Aleksander Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.

BSzj = Besztercei Szójegyzék, latin-magyar szójegyzék a XIV. század végéről (kiadta Finály Henrik A Besztercei Szószedet címen Bp. 1892. = ÉrtNyelvTud XVI/1.).

Budagov = L. Budagov, Sravnitelьnyj slovarь turecko-tatarskich narečij. S.-Peterburg, 1869—71.

BudBasLev = A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. 1553—1589. Bp. 1915.

Cal = Ambrosii Calepini dictionarium decem linguarum. Lugduni, 1585.(magyar részét a latin értelmezésekkel kiadta Melich János, Calepinus latin-magyar szótára. Bp. 1912).

antemir Descrierea Moldovei = Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei. Traducere depe original latinesc ... de Giorge Pascu. Bucureşti, 1923.

CasGl = Casanate-Glosszák. A Casanate-Kódex (Corvina) magyar növénynevei a XV. század végéről. Kiadva Magyar Könyvszemle XII. kötetében és MNy 1 : 249.

CCum = Codex Cumanicus.

České listiny = Stredoveké české listiny. Slovanské jazykové pamiatky z Maďarska. I. Bp. 1952. = Középkori cseh oklevelek. Magyarországi szláv nyelvemlékek. I.

Cherestesiu = Cherestesiu Victor, Dicţionar român-maghiar şi maghiar-român. = Román-magyar és magyar-román szótár. Cluj-Kolozsvár, 1927—37.

Cihac = A. de Cihac, Dictionnaire d'étymologie dacoroman. Frankfurt a/M. I—II, 1870—79.

Cloz = Glagolita Clozianus. Óegyh. szláv nyelvemlék. kiadta V. Vondrák, Glagolita Clozův. Praha, 1893;

Clusius = Carolus Clusius, Stirpium nomenclator pannonicus. Nemetujvvarini, 1583 (Antverpiae, 1584). Adatait a BotTört, vagy a NySz alapján idézem.

CodDipl = Georgius Fejér, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae, 1829—1844.

ComJan = J. Amos Comenius, Janua linguae latinae reserata aurea, in hungaricam linguam translata per Stephanum Beniamin Szilágyi. 1643. (adatait általában a NySz alapján idézem).

ComOrb = J. Amos Comenius, Orbis sensualium pictus quadrilinguis. Leutschoviae, 1685. (szlovák adatait Veškeré spisy Jana Amosa Komenského. Svazek X. Brno, 1929. szerint idézem).

CorpGramm = Corpus grammaticorum linguae hungaricae veterum. Edidit Franciscus Toldy. Pesthini, 1866. = A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig. Kiadta Toldy Ferenc.

Crânjală Rumunské vlivy = Dumitru Crânjală, Rumunské vlivy v Karpatěch se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku. Praha 1938. = Knihovna Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském Ústavu v Praze. Číslo 10.

Czambel Reč = Samo Czambel, Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Turč. Sväty Martin, 1906.

CzF = Czuczor Gergely és Fogarasi János, A magyar nyelv szótára. I—VI. Pest, 1862—74.

csa-h = csa-horvát (a szh nyelv egyik nyelvjárása; szókincsére vö. itt HASz, Nemanić, Stulli, Ver alatt; szókincs szempontjából a legkevésbé feldolgozott

szh nyelvjárás; magyar szempontból fontos volna a nyugat-magyarországi és a mai burgenlandi, szintén csa-nyelvjárást beszélő horvátság szókincsének a feldolgozása).

CsángóSz = csángó szótár (Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes. Helsinki, 1936. = Lexica Societatis Fenno-ugricae IX.).

Csapó FüvKert = Csapó József, Új füves és virágos magyar kert. Pozsony, 1775.

Csokonai ÖM = Csokonai Vitéz Mihály Összes művei. Kiadta Harsányi István és Gulyás József. I—III. Bp. 1922.

Csoma Jászberény = Csoma Kálmán, Jászberény nyelve. Bp. 1908.

Csopey = Laslov Čopej, Rusьko-madjarskij slovarь. Budapest, 1883.

Csököly = Nagy József, A csökölyi nyelvjárás. Bp. 1910.

Dalj = Vladimir Dalj, Tolkovyj slovarь živogo velikorusskago jazyka. Četvertoje ... izdanie pod redakcieju I. A. Baudouin de Courtenay. I—IV. S-Peterburg—Moskva, 1912.

Dan = Dj. Daničić, Rječnik iz književnih starina srpskih. I—III. Beograd, 1863—4.

Dank = G. Dankowsky, Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum. Posonii, 1833. (nem használtam fel rendszeresen).

Dauzat DictEt = Albert Dauzat, Dictionnaire étymologique de la langue francaise. Paris, 1938. (nagy előnye, hogy mindig gondosan megadja a francia szó első felbukkanását).

DebrGr = Debreceni grammatika (Magyar grammatika, mellyet készitett Debreczembenn egy Magyar Társaság. Bétsbenn, 1795.)

Debreceni Szemle = Debreceni Szemle (Zeitschrift, folyóirat). I—1927-től XVIII—1944-ig

Deme Hangátvetés = Deme László, A hangátvetés a magyarban. Bp. 1943. = MNyTK 69.

DielsGr = Paul Diels, Altkirchenslavische Grammatik. I—II. Heidelberg, 1932. = Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher. I. Reihe, 6.

DocVal = Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Ch. Ediderunt A. Fekete Nagy et L. Makkai. Bp. 1941.

DokladyAkad = Doklady Akademii Nauk SSSR.

DolgKolMNyI = Dolgozatok a kolozsvári Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből. Kolozsvár (sorozat).

DolgMNépnyI = Dolgozatok a debreceni ... Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetéből. Debrecen (sorozat).

Doroszewski, Monografje slowotwórcze = Witold Doroszewski, Monografje slowotwórcze. Warszawa, 1928. = PraceFil 13 : 1—623.

DuC = Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis. Niort, 1883—7.

Dostál = Josef Dostál, Květana ČSR a ilustrovany klíč k určení všech cevnatych rostlin. Praha, 1950.

Drăganu Românii = Nicolae Drăganu, Românii in veacurile IX—XIV. pe baza toponimiei si a onomasticei. Bucureşti, 1933.

DUHBl = Deutsch-ungarische Heimatblätter (Zeitschrift, folyóirat). Bp. I—1929.

Duv = A. Duvernois (cirill betűkkel: Djuvernua), Slovarь. bolgarskago jazyka. I—II. Moskva, 1889.

egyh. szláv = egyházi-szláv nyelv (kirchenslavische Sprache), a XI. századtól kezdve (rendesen mint orosz-, szerb-, horvát- egyh. szláv, azaz orosz stb. népi nyelv hatása alatt álló egyh. szláv; a megfelelő bolgár-egyh. szláv nyelvet azonban közép-bolgárnak szokták hívni!).

Endlicher = Stephanus Ladislaus Endlicher, Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849.

ErdOrszgyEml = Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I—XXII. Bp. 1875—1899.

ErdTörtAd = Erdélyi Történelmi Adatok. Szerk. Gr. Mikó Imre. I—IV. Kolozsvár, 1855 —1862.

ÉrtNyelv = Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből. (A Magyar Tud. Akadémia I. osztályának értekezései.) 1867—1944.

ÉrtTört = Értekezések a Történettudományok köréből. (A Magyar Tud. Akadémia II. osztályának értekezései.) 1867—1944.

Ethn = Ethnographia (Zeitschrift, folyóirat), I—1890-től.

EtSz = Lexicon critico-etymologicum linguae hungaricae = Magyar etymológiai szótár. Írta Gombocz Zoltán és Melich János. Bp. I. *A—érdem*. 1914—1930; II. *F—geburnus*. 1934—1944. (a II. kötet 289. hasábjától kezdve Melich János írja egyedül).

Euch = Euchologicum Sinaiticum. Óegyh. szláv nyelvemlék. Legutóbb kiadta Rajko Nahtigal. Ljubljana, 1942. I—II. Van hozzá szómutató is. — Szókincsét kiadta (sajnos jelentések nélkül) Stanisław Słonski, Index verborum do Euchologium Sinaiticum. Warszawa, 1934.

Fejérpataky-Emlk = Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik ... évfordulója ünnepére. Bp. 1917.

Fekete Nagy Szepesség = Fekete Nagy Antal, A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934.

Ferianc Ryby = Oskár Ferianc, Slovenské názvoslovie rýb Československej Republiky a súsediacich krajov. = Nomina slovacica Rei publicae Bohemicoslovacicae nec non regionum confinium. Turč. Sv. Martin, év nélkül.

Ferianc Vtáci = Oskár Ferianc, Slovenské ornitologické názvoslovie. Matica Slovenská. 1941.

fgr = finnugor (finnisch-ugrisch).

Fludorovits LJszH = Fludorovits Jolán, Latin jövevényszavaink hangtana. Bp. 1930. = MNyTK 26.

Fludorovits LatJsz = Fludorovits Jolán, A magyar nyelv latin jövevényszavai. Bp. 1937. = MNyK I/12e.

FöldrKözl = Földrajzi Közlemények (Zeitschrift, folyóirat). I—1873-tól.

Frecskay MestSz = Frecskay János, Mesterségek szótára. Bp. 1912.

FreisEml = Freisingeni Emlékek (X. századi latinbetűs szlovén nyelvemlékek; számos kiadása közül vö. Alexander Isačenko, Jazyk a pôvod Frízinských Pamiatok. Bratislava, 1943).

FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschriftt für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde. Helsinki. I—1901-től.

-szorb = felső-szorb nyelv (ober-sorbisch; adatai, ha nincs forrásidézet, Pfuhl szótárából valók).

G = genitivus.

GlossBohemosl = Václav Vážný, Glossarium bohemoslavicum. Slovník k „Středověkým listům ze Slovenska" s jazykovým rozborem. Bratislava, 1937. = Knihovna Slovanského Archivu. Sv. 1.

GazdTörtSz = Gazdaságtörténeti Szemle (Zeitschrift, folyóirat). Bp. I—1894-től

GebHMl = Jan Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého. Praha. I. 1894., III/1. 1890, III/2. 1909.

GebSl = Jan Gebauer, Slovník staročeský. Praha, I—1903: A = K; II—1916: K-nedbalivost.

Gerov = Najden Gerov, Rečnik na blъlgarski jazyk (!). I—V Plovdiv, 1895—1904. Dopьlnenie. Sъbral T. Pančev. Plovdiv, 1908. (ez utóbbit Gerov VI-nak idézem)

Gombocz BTLw = Zoltán Gombocz, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki, 1912. = Mémoires de la Société finno-ougrienne 30.

Gombocz ÖM = Gombocz Zoltán Összegyűjtött művei. I. kötet: 1938, II. kötet 1. füzet: 1940.

Grimm Wb = Deutsches Wörterbuch von Jakob Grimm und Wilhelm Grimm. Leipzig, 1854-től.

Gross = Joannes Bapt. Grossinger, Universa historia physica regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta. I—V. Posonii et Comaromii, 1793—7.

GyaluiUrb = A gyalui vártartomány urbáriumai. Bevezetéssel ellátva közzéteszi Jakó Zsigmond. Kolozsvár, 1944.

GyarmAff = Samuel Gyarmathi, Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata. Göttingae, 1799.

GyarmVoc = Samuel Gyarmathi, Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum collegit S. Gy. Bétsben, 1816.

Gyóni GörSzórv = Gyóni Mátyás, A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. — Die Streutdenkmäler der ungarischen Sprache in griechischen Texten. Bp. 1943. = Magyar-Görög Tanulmányok 24.

Gyöngyösi ÖM = Gyöngyösi István Összes költeményei. Közzéteszi Badics Ferenc. I—III. Bp. 1914—1935. = Régi Magyar Költők Tára.

GyöngyTör = Gyöngyösi latin-magyar szótártöredék. Közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Melich János. Bp. 1898. (A XVI. század közepéről.)

GyőriTörtRégFüz = Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. (Zeitschrift, folyóirat). Győr, I—1861-től IV—1865-ig.

GyulGl = Gyulafehérvári Glosszák (magyar nyelvemlék a XIV. század első feléből; kiadva OMO 136—7; vö. Szabó Dénes, A magyar nyelvemlékek. Bp. 1952. 23).

Habd = Dictionar ili réchi szlovenszke zvexega ukup zebrane, u red posztaulyene i diáchkemi zlahkotene, trudom Jurja Habdelicha. U Nemskom Gradu, 1670. (A kaj-h nyelvjárás legrégibb szótára, Plet tévesen szlovénnek tartja és szótárában rendszeresen idézi. — Magam csak másodkézből használtam.)

Hajnik MBirSzerv = Hajnik Imre, A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899.

HASz = (A horvát Akadémia szótára): Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, I—1880-tól XII/2—1937.

Házi Sopron = Házi Jenő, Sopron város története. I. rész 1—7, II. rész 1—6. köt. Sopron, 1921—43.

HB = Halotti Beszéd (magyar nyelvemlék 1200 körüli időből; számtalan kiadására vö. Szabó Dénes, A magyar nyelvemlékek. Bp. 1952. 20).

Hehn Kulturpfl = Victor Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa. Achte Auflage. Neu herausgegeben von D. Schrader. Mit botanischen Beiträgen von E. Engler und F. Pax. I—II. Berlin, 1911.

Herman HalK = Herman Ottó, A magyar halászat könyve. Bp. 1887.

HKES = Josef Holub—František Kopečný, Etimologický slovník jazyka českého. Praha, 1952.

hn = helynév (Ortsname).

HO = Hazai Okmánytár. — Codex diplomaticus patrius I—VIII. Győr, Bp. 1865—1891.

HOkl = Hazai Oklevéltár 1234—1536. Bp. 1879.

Horger MSzavak = Horger Antal, Magyar szavak története. Bp. 1924.

Hrinč = Boris Hrinčenko, Slovar ukrajinsьkoji movy. — Slovarь ukrainskago jazyka. I—IV. Kiev, 1909. (Fototipikus kiadása Berlin, 1924.)

Hunfalvi-Album = Hunfalvy-Album. Hunfalvi Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére kiadják tisztelői. Bp. 1891.

Hus = Karel Novák, Slovník k českým spisům Husovým. Praha, 1934.

Hv = Ján Hvozdzik, Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský. — Szlovák-magyar és magyar-szlovák részletes szótár. I. Praha-Prešov, 1937, II. Košice, 1933.

IF = Indogermanische Forschungen. Strassburg, I—1892-től.

i. m. = idézett munka (opus citatum).

Irtört = Irodalomtörténet (Zeitschrift, folyóirat). I—1912-től.

IvBr = F. Iveković i Ivan Broz, Rječnik hrvatskoga jezika. I—II. Zagreb, 1901.

Izv = Izvestija Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imp. Akademii Nauk. StPeterburg, I—1896-tól 1927-ig.

IzvEtnMuz = Izvestija na Narodnija Etnografski Muzej v Sofija. I—1921-től.

JA = Archiv für slavische Philologie. Begründet von Vatroslav Jagić. I—1876-tól XLII—1929-ig.

Jagić Enst = Vatroslav Jagić, Entstehungsgeschichte der altkirchenslavischen Sprache. 2. Auflage. Berlin, 1913.

Jagić-Festschrift = Jagić-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908.

Jambr = Andreas Jambressich, Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples. Zagrabiae, 1742.

Jancs = Jancsovics István, Új kimerítő szláv-magyar és magyar-szláv szótár. — Novi obširni maďarsko-slovenski a slovensko-maďarsko slovňik. I—II. Pozsony, 1863.

Jáv = Jávorka Sándor, Magyar flóra (Flora hungarica). Bp. 1924.

Język Polski = Język Polski (Zeitschrift, folyóirat). Kraków, I—1913-tól.

Jungm = Josef Jungmann, Slovník česko-německý. I—V. Praha, 1835—9.

kaj-h = kaj-horvát, a szerb-horvát nyelvnek egy nyelvjárása, melyet a régi Szlavóniában (a későbbi Zágráb, Varasd, Körös megyében) beszélnek.

Kálal = Mir. Kálal, Slovenský slovník z literatury aj náreči. Banská Bystrica, 1924.

Kalima SlaavSan = Jalo Kalima, Slaavilaispäoinen sanastomme. Helsinki, 1952.

KállayLt = A nagykállói Kállay-család levéltára. I—II. Bp. 1943.

Karinthy OlJsz = Karinthy Ferenc, Olasz jövevényszavaink. Bp. 1947 = MNyTK 73.

Karłowicz SWOP = Jan Karłowicz, Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim. Kraków, 1894—1905.

KárolyiOkl = A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. Bp. I—1882-től V—1897-ig.

kárp. ukr = kárpátalji ukrán.

Kāšγarī = Mahmud Al-Kāšγarī, Dīvān lugat at-türk (1066-ban írt török szótár; kiadta C. Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz. Bp.-Leipzig, 1928. = Bibliotheca Orientalis Hungarica I.).

Kassai = Kassai József, Magyar-diák szókönyv. I—V. Pesten, 1833—6.

KCsA = Kőrösi Csoma-Archivum (Zeitschrift, folyóirat). Bp. I—1921—1925, II—1926—1932, I. kiegészítő kötet 1935—1939, III—1940—1941.

Kelemen = Kelemen Béla, Magyar és német kézi szótár. I—II. Bp. 1901—4.

KelemenTh = Kelemen Béla, Német-magyar és magyar-német nagyszótár. Átdolgozta Thienemann Tivadar. Bp. 1942.

kel.-finn = keleti finn (ostfinnisch).

kfn = középfelnémet (mittelhochdeutsch).

Kiparsky = V. Kiparsky, Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki, 1934. = Annales Academiae Scientiarum Fennicae, B. XXXII/2.

Klaret = Klaret a jeho družina. Text z rukopisu upravil a vydal V. Flajšhans. I—II. Praha, 1926—1928. (a XIV. század második feléből [kb. 1360 körülről] való szójegyzékek és glosszák kiadása).

Klebelsberg-Emlk = Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Bp. 1925.

Klein Dict = Samuelis Klein, Dictionarium valachico-latinum. Bevezető tanulmánnyal közzéteszi Gáldi László. Bp. 1944.

Kluge = Friedrich Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 11. Auflage. Bearbeitet von Alfred Götze. Berlin-Leipzig, 1934.

kn = köznév (Appellativ).

Knauz Garamsztben-Ap = Knauz Nándor, A Garam-melletti Szent Benedeki-apátság. I. Bp. 1890.

Kniezsa HeirTört = Kniezsa István, Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp. Akadémiai Kiadó, 1952.

Knutsson GermLw = Knut Knutsson, Die germanischen Lehnwörter im Slavischen vom Typus *buky*. Lund-Leipzig, 1929. = Lund Universitets Årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 24. No. 9.

KodályEmlk = Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Bp. Akadémiai Kiadó, 1953. = Zenetudományi Tanulmányok I.

KolGl = Kolozsvári Glosszák. Kiadta Pálfi Márton (Nyr XXXVI. kötetében és külön NyF 45. szám; KolGl. 1 = glosszák a VI. század elejéről, KolGl. 2 = glosszák 1577 tájáról).

KolTört = Jakab Elek, Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. I. Buda, 1870.

KonstPorph = Konstaninos Porphyrogennetos, De administrando imperio. Edited by Gy. Moravcsik. Bp. 1949. = Magyar-Görög Tanulmányok 29.

Kott = F. S. Kott, Česko-německý slovník. I—VII. Praha, 1878—1893. (Ezenkívül még három Příspěvky k česko-německému slovníku . . .).

Kovács LatEl = Kovács Gyula, Latin elemek a magyar nyelvben. Bp. 1892.

Kozarov = P. Kozarov, Bъlgarski narodni nazvanija na rastenijata. Sofija, 1925. = Sbornik na Bъlgarskata Akademija na Naukitě XX.

Kozierowski Badania = Stanisław Kozierowski, Badania nazw topograficznych. I—1910: archidyecezyi gnieźnienskiej; II—III —1916: archidyecezyi poznańskiej; IV—V—1921—2: dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski; VI—VII—1926—8: dawnej wschodniej Wielkopolski.

Kőrösi OlEl =Kőrösi Sándor, A magyar nyelvbeli olasz elemek. (A fiumei m. kir. áll. főgimnázium 1891—1892-i értesítőjében).

Kr = Kresznerics Ferencz, Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal. I—II. Budán, 1831—2.

Krek Einleitung = Gregor Krek, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. 2. Aufl. Graz, 1887.

Kriza Vadr = Kriza János, Vadrózsák. I—III. Kolozsvár, 1863. (Új lenyomata Bp. 1943.)

KSz = Keleti Szemle (Zeitschrift, folyóirat). Bp. I—1900-tól XXI—1932-ig.

KT = Königsbergi Töredék (magyar nyelvemlék a XIV. század közepéről; vö. B. Lőrinczy Éva, A Königsbergi Töredék és Szalagjai mint nyelvi emlék. Bp. Akadémiai Kiadó, 1953. = Nyelvészeti Tanulmányok III.).

KTSz = Königsbergi Töredék Szalagjai (magyar nyelvemlék a XIV. század közepéről, vö. a KT alatt).

Kubinyi Mon = Kubinyi Ferenc, Monumenta Hungariae historica. — Magyar Történelmi Emlékek. I—1867, Pest, II—1888. Bp.

KZ = Kuhns Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der idg. Sprachen. Göttingen, I—1907-től.

lappK = kólai-lapp (Kola-lappisch).

lappN = norvég-lapp (norweg-lappisch).

le = lengyel (polnisch; amennyiben az idézett szó után nincs megjelölve a forrás, mindig Linde értendő).

LegMeth = Legenda Methodii (kiadta Teodorov-Balan, Kiril i Metodi. Sofija, I—1920, 81—97).

Lehr-Spławiński O pochodzeniu Słowian = Tadeusz Lehr-Spławiński, O pochodzeniu i praojczyznie Słowian. Poznań, 1946.

Leschka = Stephanus Leschka, Elenchus vocabulorum Europaeorum cumprimis slavicorum Magyarici usus. Budae, 1825.

Leskien Gr = August Leskien, Grammatik der altburgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. 2. Auflage. Heidelberg, 1919.

Leskien SkrGr = A. Leskien, Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. I. Teil: Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre. Heidelberg, 1914.

Lessiak Konsonantismus = Primus Lessiak, Beiträge zur Geschichte des deutschen Konsonantismus. Brünn-Prag-Leipzig-Wien, 1933.

LeuvGl = Leuveni Glosszák. (Glosszák a XIV. század elejéről; ugyanabból a kódexből, amelyben az ÓMS is van, kiadva ÓMO 131).

Lev I. R. Gy. = Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1893.

LevT = Magyar Leveles Tár. I. Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560. Közli Szalay Ágoston. Pest, 1861; II. Magyar hölgyek levelei. 1515—1709. Közli Deák Farkas. Bp. 1879.

LexBud = Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum. Budae, 1825.

Lexer = Matthias Lexer, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. I—III. Leipzig, 1872—8.

Linde = Samuel Linde, Słownik języka polskiego. I—VI. 1. kiadás Warszawa, 1807—14; 2. kiadás Lwów, 185.—60. A 2. kiadás fototipikus kiadása Warszawa, 1951.

ListyFil = Listy filologické. (Zeitschrift, folyóirat). Praha, I—1874-től.

Lokotsch = Karl Lokotsch, Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg, 1927.

Loos—Pechány = Slovnik slovenský a maďarsky. Tót és magyar szótár. Loos József nyomán szerkesztette Pechány Adolf. Bp. [1906].

Lud Słow = Lud Słowiański. (Zeitschrift, folyóirat.) Kraków. A. Djalektologja, B. etnografja. I—III, 1929—1932.

MA = Albertus Molnár Szenciensis, Dictionarium latino-ungaricum, item Dictionarium ungarico-latinum. Norinbergae 1604. — 2. kiadás: Lexicon latino-graeco-ungaricum. II. rész: Dictiones Ungaricae, summo studio collectae et Latine conversae. Hanau, 1611. — 3. kiadás: Lexicon latino-graeco-ungaricum. II. rész: Dictionarium ungarico-latinum. Heidelberg, 1621. (A 4. kiadás 1644—5. a 3. lenyomata, több sajtóhibával; az 5. kiadás a némettel bővült és 1708-ban Nürnbergben jelent meg.) — Amennyiben nincs jelezve az évszám, az 1621. évi 3. kiadás értendő

Machek Studie = Václav Machek, Studie o tvoření výrazů expressivních. Praha, 1930.

Majewski = Erazm Majewski, Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich. I. Warszawa, 1889.

manysi = manysi (vogul, wogulisch).

Mar = Codex Marianus. (Óegyh. szláv nyelvemlék; kiadta V. Jagić, Quattuor evangeliorum versionis paleoslovenicae codex Marianus glagoliticus. Berlin-Petersburg, 1883. — Szójegyzéke van.)

Marczali MTörtKútfői = Marczali Henrik, A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Bp. 1901.

Márton = Márton József magyar-német és német-magyar szótárai. Első: Új német-magyar és magyar német lexicon, vagyis szókönyv. Pozsony, 1800. Második: Német-magyar és magyar-német lexicon, vagyis szókönyv. I. Magyar-német rész. Bécs, 1807.

Matz = Ant. Matzenauer, Cizí slova v slovanských řečech. Brno, 1870.

Mavrov = Blagoi Mavrov, Dictionnaire bulgare-français. Sofia, 1949.

Maž = Vladimir Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravnopovjestni rječnik. Zagreb, 1908—1922. 1756 l. + Dodatci. 1923. 74 l.

Meillet Ét = A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. I—II. Paris, 1902—5.

Meillet Le slave commun = A. Meillet—A. Vaillant, Le slave commun. Seconde édition. Paris, 1934.

Meliböus = (Bél Mátyás). Der ungarische Sprachmeister, oder kurtze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache ... von Meliboeo. Pozsony, 1729, 13. kiadás 1829.

Melich DLw = Viktor Lumtzer und Johann Melich, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungaricshen Sprachschatzes. Innsbruck, 1900. = Quellen und Forschungen zur Geschichte, Litteratur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer. VI. (a közszavakra vonatkozó fejtegetések kizárólag Melich munkája).

Melich-Emlk = Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Bp. 1942.

Melich HonfMg = Melich János, A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1925—1929. = MNyK I/6.

Melich SzlJsz = Melich János, Szláv jövevényszavaink. Bp. I/1: 1903, 181 l., I/2: 1905, 448 l.

Mémoires de la SocL = Mémoires de la Société de Linguistique de Paris. I—1863-tó

Mészöly NyelvtörtFejt = Mészöly Gedeon, Nyelvtörténeti fejtegetések a Halotti Beszéd alapján. Szeged, 1942. = Acta Universitatis Szegediensis. Sectio philologica XIV.

MER = Stefan Mladenov, Etimologičeski i pravopisen rečnik na bъlgarskija knižoven ezik. Sofija, 1941.

MEW = Franz Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886.

Meyer AlbWb = Gustav Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache. Strassburg, 1891.

Meyer NgrSt = Gustav Meyer, Neugriechische Studien. I—IV. = Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der k. Akad. d. Wiss. in Wien. Bd. 130, 132.

MFüvészk = Magyar Füvész könyv, melly a két magyar hazában található növényeknek megesmerésére vezet a Linné alkotmánya szerént. Debrecen, 1807. 608 l.

Mikkola Berühr = J. J. Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. Helsingfors 1894.

Mikkola Bezieh = J. J. Mikkola, Die älteren Beziehungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch. Helsinki 1938.

MiklChristTerm = F. Miklosich, Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen. Wien 1875. = Denkschriften der phil.-hist. Classe der K. Akad. d. W. in Wien XXIV.

MiklLex = F. Miklosich, Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum. Wien, 1862—5. (Anyaga azonban ált. nem óegyh. szláv, csak későbbi egyh. szláv, sokszor az óegyh. szláv emlékek közül csupán a Supr van beledolgozva.)

MiklPON = F. Miklosich, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg 1927. (Manueldruck aus Denkschriften der Akad. der Wiss. phil.-hist. Classe Wien 1860—74.)

MiklSlGr = F. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. I—IV. Wien, 1879. A II. és IV. kötetet változatlanul kiadta C. Winter, Heidelberg 1926.

Mikszáth = Rubinyi Mózes, Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. Bp. 1908.

MNény = Magyar Népnyelv. (Zeitschrift, folyóirat.) Debrecen, I—1939-től VI—1947—9-ig.

MNépr = A magyarság néprajza. I—IV. Bp. 2. kiadás. é. n.

MNy = Magyar Nyelv (Zeitschrift, folyóirat.) Bp. I—1905-től.

MNyAtl = Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből. Szerkesztő Bárczi Géza. Bp. 1947. — A Magyar Nyelvatlasz Munkálatai 2.

MNyK = A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. Bp. 1922-től 1942-ig (füzetekben megjelent gyűjteményes munka, de nem teljes).

MNyTK = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. Bp. I—1905-től.

MonIrók = Monumenta Hungariae historica. II. osztály. Irók. I—1874-től XXXVIII—1917-ig.

MonOkm = Monumenta Hungariae historica. I. osztály. Okmánytárak. Bp. I—1857-től XLI—1920-ig.

MonSerb = Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Edidit Fr. Miklosich. Viennae, 1858.

MonStr = Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I—III. Strigonii, 1874—1924.

MTME = Török-magyar-kori Történelmi Emlékek. I. osztály. Okmánytár. Bp. I—1863-tól IX—1872-ig.

Moravcsik ByzTurc = Moravcsik Gyula, Byzantino-Turcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Bp. 1942. — II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischenQuellen. Bp. 1943. = Magyar-Görög Tanulmányok 20, 21.

Moszyński KultLud = Kazimierz Moszyński, Kultura ludowa Słowian. Kraków. I. Kultura materjalna. 1929. II. Kultura duchowa. 1939.

MTsz = Magyar Tájszótár. Szerk. Szinnyei József. Bp. I—1893—6, II—1897—1901.

Muka = Ernest Muka, Słownik dolnoserbskěje rěcy i jeje narěcow. — Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihrer Dialekte. I—III. StPeterburg, 1911—5 — Praha, 1926—8.

Munkácsi ÁKE = Munkácsi Bernát, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. Magyar szójegyzék. Bp. 1901.

Murm = Lexicon Ioanni Murmelii in quo Latina rerum vocabula is suas singula digesta classes, cum Germanica et Hungarica interpretatione. Cracoviae 1533. (A latin-magyar anyagot kiadta Szomota István A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. Bp. 1896. = ÉrtNyelv XVI/7. — Ehhez vö. B. Simond Renée, Mutató a Murmelius-féle latin-magyar szójegyzékhez. Bp. 1944. = MNyTK 70.)

MUSz = Budenz József, Magyar-ugor szótár. Bp. 1873—1881.

NagySz = Nagyszótár gyüjtése a M. Tud. Akadémiában.

Nagy Csököly = Nagy József, A csökölyi nyelvjárás. Bp. 1910.

Nem = Nemanić, Čakavisch-kroatische Studien. Sitzungsberichte der K. Akad. der Wiss. Wien 104, 105, 108.

Németh HMKial = Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930.

NéprÉrt = A Néprajzi Múzeum Értesítője. (Zeitschrift, folyóirat.) Bp. 1—1900-tól.

NéNy = Népünk és Nyelvünk. (Zeitschrift, folyóirat.) Szeged I—1929-től XI—1939-ig.

NestorKr = Nestor krónika (óorosz krónika, vö. A. A. Šachmatov, Pověstь vrěmennych lět. I. Petrograd 1916.)

Niederle SlStž = Lubor Niederle, Slovanské starožitnosti. Díl. I. Původ a počátky národa slovanského. 2. vydání. Praha, 1925. — Díl II. Původ a počátky Slovanů jižních. Praha, 1906. — Díl III. Původ a počátky Slovanů západních. Praha, 1919. — Díl IV. Původ a počátky Slovanů východních. Praha, 1922. — Život starých Slovanů. Díl I. Praha, 1911—1913. — Díl II. 1934.

Díl III. Praha 1921. 789.

Nosovič = I. I. Nosovič, Slovar belorusskago narečija. StPeterburg, 1870.

Nyelvészeti Tanulmányok = Nyelvészeti Tanulmányok. Szerk. Szilasi Móric. I/1. Kolozsvár, 1905 (több nem jelent meg).

NyF = Nyelvészeti Füzetek. (Abhandlungen, értekezések.) Bp. I—1903-tól.

NyH = Szinnyei József, Magyar nyelvhasonlítás. 7. kiadás. Bp. 1927.

NyirkGl = Nyirkállai Glosszák (glosszák 1475 körüli időből; kiadta Klemm Antal, Nyirkállai Tamás Glosszái. Pécs, 1937. = Pannonia Könyvtár 37).

nyj = nyelvjárás (Dialekt).

NyK = Nyelvtudományi Közlemények. (Zeitschrift, folyóirat.) Bp. I—1862-től.

Nyr = Magyar Nyelvőr. (Zeitschrift, folyóirat.) Bp. I—1872-től.

NySz = Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond, Magyar Nyelvtörténeti Szótár. — Lexicon linguae hungaricae aevi antiquioris. I—III. Bp. 1890—1893.

Nytud = Nyelvtudomány (Zeitschrift, folyóirat). Szerk. Asbóth Oszkár. I—1906-tól VII—1919-ig.

NyUSz = Szily Kálmán, A magyar nyelvujítás szótára. I—II. Bp. 1902, 1908.

Oberpfalzer Rod = F. Oberpfalzer, Rod jmen v Čestine. Praha 1933. = Facultas Philosophica Universitatis Carolinae. Práce z vědeckých ústavů. XXXIV.

óblg = óbolgár (altbulgarisch).

óegyh. szláv = óegyházi szláv (altkirchenslavisch).

ófn = ófelnémet (althochdeutsch).

OklSz = Szamota István—Zolnai Gyula, Magyar Oklevélszótár. — Lexicon vocabulorum hungaricorum in diplomatibus aliisque scriptis quae reperiri possunt vetustorum. Bp. 1902—6.

óle = ólengyel (altpolnisch).

ÓMO = Ó-magyar olvasókönyv. Összeállította Jakubovich Emil és Pais Dezső. Pécs, 1929. Danubia. = Tudományos Gyűjtemény 20.

ÓMS = Ó-magyar Mária-siralom. Verses magyar nyelvemlék kb. 1300-ból. Kiadta ÓMO 127—8.

óorosz = ó-orosz (altrussisch; vö. Srezn).

OrmSz = Ormánysági Szótár. Kiss Géza hagyatékából szerkesztette Keresztes Kálmán. Bp. Akadémiai Kiadó, 1952.

OrvK = XVI. századi magyar orvosi könyv. Bevezetéssel ellátva közzéteszi Varjas Béla. Kolozsvár 1943.

oszmán-török = oszmán-török nyelv (osmanisch).

I. OsztKözl = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. Bp. Akadémiai Kiadó, I—1951-től.

Pais VeszprOkl = Pais Dezső, A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. Bp. 1939. = MNyTK 50.

Palkovič = Jiří Palkovič, Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Pressburg, 1820—1.

Pawl = I. Ja. Pawlowsky, Russko-německij slovarь. — Russisch-deutsches Wörterbuch. 3. vollständig neu bearbeitete . . . Auflage. Riga-Leipzig 1900 (Deutsch-russiches Wb. 3. Auflage 1888).

Perg = Ivanus Pergossich, Decretum. 1574. (Kiadta: Karlo Kadlec, Stefana Verbecija Tripartitum. Slovenski prevod Ivana Pergošiča iz godine 1574 Beograd, 1909. Srpska Kralj. Akademija. = Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. I. Odeljenje. Spomenici na srpskom jeziku. Knjiga V.)

PES = A. Preobraženskij, Etimologičeskij slovarь russkago jazyka. Moskva, I—1910—1914. *A—O;* II—1914—6. *P—suleja;* III. 1949. *telo—jaščur* (a III. kötet=Trudy Instituta Russkogo Jazyka. Tom I. Čast 1.). — Mindhárom részt kiadta fototipikus kiadásban: Etymological Dictionary of the russian language. By A. G. Preobrazhensky. Columbia University Press. New York, 1951.

PestiFab = Pesti Gábor, Aesopus fabulái. Bécs 1536.

PestiNom = Pesti Gábor, Nomenclatura sex linguarum, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae. Bécs, 1538. (Nincs rendszeresen feldolgozva, csak egyes adatok vannak a NySz-ral szemben helyesbítve.

Pesty KrassóTört = Pesty Frigyes, Krassó vármegye története. I—IV. Bp. 1881—5.

Pesty Várisp = Pesty Frigyes, A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Bp. 1882.

Petőfi ÖM = Petőfi Sándor Összes művei. I—1951-től Akadémiai Kiadó.

Pfuhl = Pfuhl, Lausitzisch wendisches Wörterbuch. — Lužiski serbski słownik. Budissin 1866.

PIEW = J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern 1949-től (eddig 8 füzet).

Plet = Slovensko-nemški slovar. Izdan na troške .... Antona Alojzija Wolfa. Uredil M. Pleteršnik. I—II. Ljubljana, 1894—5.

pl = pluralis (többes szám).

Polykarpov Lex = Leksikon trejazyčnyj. Moskva 1704 (A MiklLex Triglnek rövidíti; a pontos címét l. Vasmer RS 4 : 186).

Popović = Djordje Popović, Rečnik srpskoga i nemačkoga jezika. — Wörterbuch der serbischen und deutschen Sprache. I—II. Pančevo, 1881.

PP = Franciscus Pariz Pápai, Dictionarium hungarico-latinum. Leutschoviae, 1708.

PPB = Franciscus Páriz Pápai, Dictionarium hungarico-latinum. Opera Petri Bod. Cibinii, 1767. (a PP 3. kiadása).

PPBE = Franciscus Páriz Pápai et Petrus Bod, Dictionarium ungaro-latino-germanicum. Opera Josephi Caroli Eder. Cibinii et Posonii, 1801 (a PP 5. kiadása).

PPBl = Franciscus Páriz Pápai, Dictionarium latino-hungaricum. Labore Petri Bod. Cibinii, 1767. (a PPB latin-magyar része).

PPl = Franciscus Pariz Pápai, Dictionarium latino-hungaricum. Leutschoviae 1708 (a PP latin-magyar része).

PraceFil = Prace Filologiczne (Zeitschrift, folyóirat). Warszawa, I—1889-től.

Profous = Antonin Profous, Místní jména v Čechách. Praha, Česká Akademie Věd a umění, I—1947—III—1951 (az *r* végéig; több még nem jelent meg).

Prove = Hermenegild Jireček, Prove. Historický slovar slovanského práva. Praha-Brno, 1904.

PRT = A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Bp. I—XII. 1902.

Psalt = Psalterium Sinaiticum (óegyházi szláv nyelvemlék; kiadta Sergej Severjanov, Sinajskaja Psaltyrь. Glagoličeskij pamjatnik XI. veka. Petrograd 1922. = Pamjatniki staroslavjanskago jazyka. Tom IV).

Radloff = W. Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. I—IV. StPeterburg, 1893—1911.

RadvCsal = Radvánszky Béla, Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I—III. Bp. 1896—1879.

RadvSzak = Radvánszky Béla, Régi magyar szakácskönyvek. Bp. 1893. = Házi Történelmünk Emlékei. II. osztály 1.

RadvUdvt = Radvánszky Béla, Házi Történelmünk Emlékei. I. osztály. Udvartartás és számadáskönyvek. I. kötet. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp. 1888.

Ramovš HistGr = Franc Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika. Ljubljana, II. Konsonantizem. 1924; VII. Dialekti. 1935.

Rank = Josef Rank, Neues Taschenwörterbuch der böhmischen und deutschen Sprache. I—II. Prag, 1882.

Rapaics MGyümölcs = Rapaics Rajmund, A magyar gyümölcs. Bp. 1940. = A Kir. M. Természettudományi Társulat Természettudományi Könyvkiadóvállalata 117. kötet.

Rapaics MVirágai = Rapaics Rajmund, A magyarság virágai. A virágkultusz története. Bp. 1932. = K. M. Természettudományi Társulat. Természettudományi Könyvkiadóvállalat 101. kötet.

Redh = James W. Redhouse, A Turkish and English Lexicon. New impression. Constantinople, 1921.

Rell Latin szók = Rell Lajos, Latin szók a magyar népnyelvben. Kolozsvár 1898.

RÉS = Revue des Études Slaves. Paris, I—1921-től.

Rešetar StokavDial = Milan Rešetar, Der stokavische Dialekt. Wien. 1907. = Schriften der Balkankommission. Lingu. Abt. I. Südsl. Dialektstud. IV.

REW = W. Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch. 3. vollständig neubearbeitete Auflage. Heidelberg 1935. (A számok a szócikkek számát jelentik.)

Rězak = Rězak, Deutsch-wendisches Wörterbuch der oberlausitzer Sprache. Bautzen 1920.

RMKT = Régi Magyar Költők Tára. I—VII. Bp. 1877—1896.

RMNy = Régi Magyar Nyelvemlékek. I—V. Budán, 1838—1888.

Rostafiński = Józef Rostafiński, Słownik polskich imion rodzajów oraz wyższych skupień roślin. Kraków, 1900.

RotyP = Władysław Kuraszkiewicz i Adam Wolff, Zapiski i roty polskie XV—XVI. wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej. Kraków, 1950.

RS = Rocznik Slawistyczny. Kraków, I—1908-tól.

RussFilVest = Russkij Filologičeskij Věstnik. Varšava I—1879-től LXXVIII—1918-ig.

Şăineanu = Lazăr Şăineanu, Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române. I—II. Bucureşti 1900.

Savv = Savvina Kniga (óegyh. szláv nyelvemlék; kiadta Vjačeslav Ščepkin, Savvina Kniga. StPetersburg, 1903. = Pamjatniki Staroslavjanskago Jazyka. Tom I. vypusk 2-j).

Sbornik-Miletič = Sbornik v čest na prof. L. Miletič. Sofija 1933.

Schier = Bruno Schier, Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Reichenberg, 1932. = Beiträge zur sudetendeutschen Volkskunde. XXI. Band.

SchlHort = Az 1420—33 között írt latin Hortularium magyar glosszái. Kiadva a SchlSzj végén (2141—2271. számok).

SchlSzj = Schlägli Szójegyzék (latin-magyar szójegyzék a XV. század elejéről; kiadta Szamota István, A Schlägli magyar szójegyzék. Bp. 1894.

Schmeller Wb = J. Andreas Schmeller, Bayrisches Wörterbuch. 2. Aufl. bearbeitet von G. Karl Frommann. I—II. München, 1872—7.

Schönfeld Wb = M. Schönfeld, Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen. Heidelberg, 1911. = Germanische Bibliothek. I. Sammlung. Germanische Elementar- und Handbücher. IV. Reihe. Wörterbüche r

Schrötter Wb = Friedrich Freiherr von Schrötter, Wörterbuch der. Münzkunde. Berlin, 1930.

Schuchardt Slavo-deutsches = Hugo Schuchardt, Slavo-deutsches, Slavo-italienisches. Graz, 1884.

Schwarz Reibelaute = Ernst Schwarz, Die germanischen Reibelaute *s, f, ch* im Deutschen. Reichenberg, 1926. = Schriften der Deutschen Wissenschaftlichen Gesellschaft in Reichenberg. Heft 1.

Sedláček Paměti = August Sedláček, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách. Praha 1923. = Rozpravy České Akademie Věd a Umění. Třída I. C. 66. (Ehhez a mutató: A. L. Krejčí, Rejstřík jmenný a věcný Augusta Sedláčka Paměti ... Praha 1933. — Rozpravy ČAVU I/80.)

SermDom Sermones dominicales. Két XV. századból származó magyar glosszás latin codex. I—II. Bp. 1910. (A szójegyzék az I. kötet végén van!)

SI = Sándor István, Toldalék a magyar-deák szókönyvhez. Bétsben, 1808.

Simai = Simai Kristóf, Vég tagokra szedetett szótár. I—II. Budán, 1809—10.

Simonyi MNyelv = Simonyi Zsigmond, A magyar nyelv. 2. kiadás. Bp. 1905.

sing = singularis (egyes szám).

Slavia = Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Praha I—1922-től.

SlE! = Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen. 1871. (Denkschriften der philhist. Classe der K. Akademie der W. Wien XXI, 1—74.) — Megjelent 2. kiadásban L. Wagner gondozásában, Wien und Teschen, 1884. és magyar fordításban: Nyr XI—1882. (azonban csak a szójegyzék, az általános rész: 1—18 lap kivételével).

SlOcc = Slavia Occidentalis. Poznań, I—1923-tól.

SlovHerbár = Slovenský Herbár. Red. Ján Futák. I—II. Trnava, 1946.

SlovLet = Slovenský Letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu. Redaktor Franko V. Sasinek. I—VI. Skalica, 1876—1882.

SlStp = Słownik staropolski. Warszawa, Polska Akademia Nauk. Tom I. Zeszyt 1—3 (*A—bystry*), 1953-4.

Smič = Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Collegit et digessit T. Smičiklas. II—XV. Zagreb, 1904—1934.

Šmil = Vl. Šmilauer, Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava, 1932. = Práce Učené Společnosti Šafaříkovy v Bratislavě. Svazek 9.

SMS = Sborník Matice Slovenskej. Turč. Sv. Martin I—1922-tól.

SoprSzj = Soproni Szójegyzék (magyar nyelvemlék a XV. század elejéről; kiadta: Házi Jenő, A soproni magyar-latin szójegyzék. Bp. 1924. = MNyTK 21).

Srezn = I. Sreznevskij, Materijaly dlja slovarja drevnerusskago jazyka po pisьmennym pamjatnikam. I—III. StPeterburg, 1893, 1902, 1912.

SRH = Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I—II. Bp. 1937—8

SSE = Franciszek Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego. Zeszyt 1—2 *(A—ſątel)*. Kraków, 1952—3.

SSpJS = Slovník spisovného jazyka slovenského. Sostavil Anton Jánošík a Eugen Jóna. Sošit 1—60. Turč. Sv. Martin, 1946—9.

Stanislav SlovJuh = Ján Stanislav, Slovenský Juh v stredoveku. I—II. Turč. Sv. Martin (év nélkül, de 1947 körül) + Mapové prílohy (egy kötet térképmelléklet).

Stender-Petersen = Adolf Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde. Göteborg, 1927.

Štrekelj SlLw = Karl Štrekelj, Zur slavischen Lehnwortkunde. Wien, 1904. = Denkschriften der K. Akademie der Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse. Band L.

Stulli = Joakim Stulli Dubrovcsanin, Rjecsosloxje. Csast druga. Illir.-ital.-lat. I—II. Dubrovnik, 1806.

Šulek = Bogoslav Šulek, Jugoslavenski imenik bilja. Zagreb, 1879.

Supr = Codex Suprasliensis. (Óegyh. szláv cirillbetűs nyelvemlék. Kiadta S. Severjanov, Suprasiskaja rukopis. Tom. I. StPeterburg 1904; a szótár hozzá: Karl H. Meyer, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis. Glückstadt und Hamburg, 1935).

SylvUjT = Sylvester János, Vy Testamentum magar nelvenn. Sárvár 1541.

subst = substantivum (főnév).

sz = szlovák (slowakisch).

Szabó Gyergyó helynevei = Szabó T. Attila, Gyergyó helynevei. Bp. 194 .

Szalay Erdély = Szalay László, A magyar történelemhez. I. Erdély és a Porta 1567—1578. Pest, 1862.

SzalkGl = Szalkai Glosszák. (1490-ből származó latin kódex magyar glosszái. A magyar glosszák a XVI. század elejéről származnak és nem 1490-ből, ahogy ma általában tartják. Erre vö. Kumorovitz Bernát velem szóbelileg közölt véleményét és Kniezsa, HeirTört 101. — Kiadta Szamota István NyK 25 : 452—9).

SzamSz = Csűry Bálint, Szamosháti szótár. I—II. 1935—6.

Száz = Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. (Zeitschrift, folyóirat.) Bp. I—1867-től.

SzD = Baróti Szabó Dávid, Kisded Szótár. Kassa, 1784. 2. kiadás megbővítve Kassa, 1792.

sze = század eleje (Anfang des Jahrhunderts).

szef = század első fele (erste Hälfte des Jahrhunderts).

szf = század fordulóján (an der Wende des Jahrhunderts)

SzegFüz = Szegedi Füzetek. (Zeitschrift, folyóirat.) I—III. Szeged, 1934—7.

SzékOkl = Székely Oklevéltár. I—VII. Kolozsvár 1872—1898.

Szenna = Nyíri Antal, A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása. Kaposvár 1939.

Szföld = Székelyföld.

szh = szerb-horvát (serbo-kroatisch).

SzikszF = Basilius Fabricius Szikszauianus, Nomenclatura seu dictionarium Latino-ungaricum. Debrecini, 1590. (Kiadta: Melich János, Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. Bp. 1906. = ÉrtNyelv XIX/9.)

SzilyEml = Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolczvanadik születésnapja alkalmából. Bp. 1918.

szk = század közepe (Mitte des Jahrhunderts).

szlov = szlovén (slowenisch).

szmf = század második fele (zweite Hälfte des Jahrhunderts).

szn = személynév (Personenname).

SzpReg = Szentpétery Imre, Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. — Regesta regum stirpis Arpadianae. critico-diplomatica. Bp. I.—1923, 1927, 1930; II.—1943.

szv = század vége (Ende des Jahrhunderts).

TBSW = Reinhold Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.

TermTudKözl = Természettudományi Közlöny. (Zeitschrift, folyóirat.) Bp. I—1869-től LXXVI—1944-ig.

Tiktin = Rumänisch-deutsches Wörterbuch. I—III. Bukarest 1903—191

Thomsen Berör = Vilhelm Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litavisk-lettiske)Sprog. København, 1890.

TörtT = Történelmi Tár. (Vierteljahrschrift, évnegyedes folyóirat.) Bp. 1878-tól 1911-ig. (A NySz TörtT²-vel idézi, de első kötetnek az 1881-et tartja és az 1881—1885. évi köteteket I—V.-nek jelzi.)

Tsz = Magyar Tájszótár. Kiadta a Magyar Tudós Társaság. Budán, 1838.

TudGyüjt = Tudományos Gyüjtemény. (Zeitschrift, folyóirat.) I—1817-től XXV—1841-ig. (Azonban a Tsz adatait általában akkor is ellenőrzöm a TudGyüjt-ből, amikor csak az előbbit idézem.)

TürkEl = Franz Miklosich, Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (griechisch, albanisch, rumunisch, bulgarisch, serbisch, kleinrussisch, grossrussisch, polnisch). I—II. Wien 1884. = Denkschriften der phil.-hist. Classe der K. Akademie der Wissenschaften in Wien, XXXIV—XXXV. — Nachtrag I—II. Wien, 1888—1890. = Denkschriften XXXVII—XXXVIII. (Itt az utóbbiakat III—IV. számmal idézem.)

Tvrdý = Peter Tvrdý, Slovenský frazeologický slovník. 2. vydanie. Praha-Prešov, 1933. — Doplnky k Slovenskému frazeologickému slovníku. Praha-Prešov 1937.

Tzs = Magyar és német zsebszótár. Közre bocsátá a Magyar Tudós Társaság. I. magyar-német rész. Budán, 1838.

ua. = ugyanaz (dasselbe).

ukr = ukrán (ukrainisch).

UngJb = Ungarische Jahrbücher. Berlin-Leipzig I—1921-től

Valló Tót el = Valló Albert Nándor, Tót elemek a magyar nyelvjárásokban, különös tekintettel a magyarság és szlávság viszonyára történeti, néprajzi és nyelvi alapon. Keszthely, 1897.

VarsóiSz = Słownik języka polskiego ... pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Krynskiego i Władyslawa Niedzwieckiego. („Słownik warszawski" = Varsói szótár.) I—VIII. Warszawa, 1898—1927.

Váša—Trávn = Pavel Váša a František Trávníček, Slovník jazyka českého. I—II. Praha, 1937.

Vasmer GrLw = Max Vasmer, Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen. Berlin, 1944. = Abhandlungen der Preuss. Akademie der Wiss. Phil.-hist. Klasse. Jahrgang 1944. Nr. 3.

Vasmer GrSlEt = M. R. Vasmer, Greko-slavjanskie etjudy. I. Izv XI/2. 386—413; II. Izv XII/7. 192—289; III. StPeterburg 1909. = Sbornik Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imp. Akademii Nauk. Tom LXXXVI.

Vážný = Václav Vážný, Z mezislovanského jazykového zemepisu. (Příspěvky k dokumentární hodnote díla: M. Małecki i K. Nitsch, Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934.) Praha, 1948.

Velesl = M. Daniel Adamus de Weleslavina, Nomenclator quadrilinguis boemico-latino-graeco-germanicus. 1598.

Ver = Faustus Verantius, Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmati(c)ae et Vngaricae. Venetiis, 1595. (Újabb kiadása: Dictionarium pentaglottum. Recudi curavit Josephus Thewrewk de Ponor. Posonii, 1834.)

Vladykov = Vadim Vladykov, Ryby Podkarpatskoj Rusi i ich glavnejšie sposoby lovli. — Ryby Podkarpatské Rusi a hlavni způsoby rybolovu. — Podkárpátska-Rus halai, halászati módja és eszközei. Užhorod 1926.

Volf ÖM = Volf György, Összegyűjtött munkái. I—II. Bp. 1907.

Vondrák SlGr = Wenzel Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik. 2. Auflag. Göttingen, I. 1924. II. Neu bearbeitet von O. Grünenthal. 1928.

VR = Regestrum Varadinense. Examen ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550. illustratum. Curis et laboribus Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum. Bp. 1903.

VREW = Max Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, Band I. *A—K*. 1953; Lieferung 10—11. *L—morsnuti*. 1953—4.

Vuk = Vuk Stefan Karadžić, Lexicon Serbico-Germanico-Latinum. Editio quarta. Belgradi, 1935.

Walde² = Alois Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 2. Aufl. Heidelberg, 1910.

Walde—Hoffmann = Alois Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. I. Band A—L. Heidelberg, 1938.

Wörter und Sachen = Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung. Heidelberg, I—1909-től XXII—1942-ig.

Wussin = Caspar Zacharias Wussin, Lexicon tripartitum, oder Teutsch-Lateinisch- und Böhmisches Wörter-Buch. Prag 1742.

ZalaOkl = Zala vármegye története. Oklevéltár. I: 1024—1363. II: 1364—1498. Bp. 1886—1890.

Zajączkowski Sufiksy = Ananjasz Zajączkowski, Sufiksy imienne i czasownikowe w jezyku zachodniokaraimskim. — Les suffixes nominaux et verbaux dans la langue des Karaims occidentaux. Kraków, 1932. = Polska Akademja Umiejętności. Prace Komisji Orjentalistycznej. Nr. 15.

ZakD = Zakonik Stefana Dušana silnog. Izdao Stojan Novaković. Beograd, 1898.

ZakSpom = Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka. V. knjiga. Beograd, 1912.

ZalaOkl = Zala vármegye története. Oklevéltár. I—II. Bp. 1888—1890.

Żel = Eugen Żelechowski, Malorusko-nimeckyj slovar. — Ruthenisch-deutsches Wörterbuch. I—II. Lviv — Lemberg, 1886.

Zelenin RVk = D. Zelenin, Russische (ostslavische) Volkskunde. Berlin, 1928. = Grundriss der slavischen Philologie.

Zenker = J. Th. Zenker, Türkisch-arabisch-persisches Wörterbuch. I—II. Leipzig, 1866, 1876.

ZichyOkm = Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. — Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy. I—XII. Bp. 1871—1931.

Zogr = Codex Zographensis. (Óegyh. szláv nyelvemlék· Kiadása: Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. Characteribus cyrillicis transcriptum ... edidit V. Jagić. Berolini, 1879. — Szójegyzéke nincs.)

ZrinyiSzV = Zrinyi Miklós, Adriai tengernek szirénája. Bécs 1651 (általánosan Szigeti Veszedelem alatt idézik; kiadásai közül én Széchy Károlyét használtam: Gróf Zrinyi Miklós költői művei. Bp. 1906.

ZromPh = Zeitschrift für romanische Philologie. Halle, I—1876-tól.

Zubatý Studie = Josef Zubatý, Studie a články. Svazek I. Výklady etymologické a lexikální. Část 1. Praha, 1945.

ZslPh = Zeitschrift für slavische Philologie. Berlin—Leipzig. I—1924-től.

ZW = Franz Zimmermann—Carl Werner, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I—IV. Hermannstadt, 1892—1937.

SZLÁV EREDETŰ SZAVAK

abajdoc szn 1320/1325: OklSz; kn 1406: OklSz. — Vált.: *abajduc:* 1320/1325: OklSz; — *abajdoc:* 1406-tól OklSz, Cal, MA, PP, PPB, 1636-tól NySz, 1727: GyaluiUrb 239, SzD, Tzs, CzF; Szföld, Bodrogköz Tsz; — *abajdos:* 1873: Csallóköz, Gyöngyös MTSz; — *abajdóc:* 1807: Márton, Sándor Sokféle XII, 6, Tzs, CzF; — *abajnac:* 1590-től OklSz, 1615: NySz; 1838: Balaton mell., Rábaköz, Sopron, Kemenesalja Tsz; — *abanajc:* 1832: Göcsej Tsz; — *abajmóc:* 1883: Göcsej MTsz.

= 1. mixtus gemischt; kevert (1320/1325-től OklSz, Cal, MA, 1636-tól NySz, PP, PPB, Tzs; Göcsej, Kemenesalja Tsz); — 2. frumentum mixtum; Mischkorn; kevert gabona: fele búza, fele rozs (1406-tól OklSz, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs); — 3. általában mistiges Getreide; keverék, szemetes gabona (1727: GyaluiUrb 239, 1873: Csallóköz, Gyöngyös MTsz).

Bár szláv eredetéhez nem férhet kétség, a magyar szónak megfelelő szláv szót mégsem tudjuk kimutatni. Palkovič Böhmisch-deutsch-latein. Wb.-jában (Pressburg 1820—1) van ugyan egy szlovák *obidvojec, obadvojec* 'Halbfrucht' szó, amit Jungm és belőle Miklosich is átvett, ez azonban semmiféle más forrásból nem igazolható, azért valószínű, hogy éppen a m *abajdoc*-hoz rekonstruálta valaki, talán Ribay György. — A feltehető szláv szó egy **obadvojьcь, *obidvojьcь* lehetett (amely az EtSz I, 4 ellenére lehetséges képzés). Külön nehézség az *abajnac* változat, amely aligha keletkezhetett a m *abajdoc*-ból, mert ilyen hangváltozás a magyarban nem mutatható ki. Külön átvétel egy szláv *obojenec*-ből? (így EtSz I, 3); vö szlov *obojen* 'zu beiden gehörig' Plet, f-szorb *wobojny* 'beide betreffend'.

SlEl 515.

abárol 1561: OklSz. — Vált.: *abárol:* 1561: OklSz, 1620: MonTME 3 : 219, NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; Somogy, S.-Újhely, Hont, Gömör MTSz; — *abáll:* 1838: Kézdiszék Tsz; Pannonhalma, Szeged, Csallóköz, Háromszék, Gömör, Borsod MTSz; — *abál:* XVI szv NySz; Somogy, Balaton mell., Veszprém, Szentes, Félegyháza, Szeged MTsz.

= carnes elixare; Fleisch abbrühen; húst leforrázni, szalonnát megfőzni (ma csak ebben az utóbbi jelentésben köznyelvi).

< szláv *obariti*, eredetileg *obvariti;* egyhszl. *obvariti* 'coquere' MiklLex, Srezn; szh *obáriti* 'absieden'; kaj-h *obariti* 'elixare' Habd, Jambr; szlov *obáriti* 'abbrühen, absieden'; cseh *obvariti* 'abbrühen'; sz *obarit* 'leforráz, lepárol'; f-szorb *wobwarić* 'leichthin absieden', a-szorb *hobwariś* 'bekochen, abkochen'; le *obwarzyć* 'etwas aufkochen' (de vö. *obarzanek* 'der Bretzel'); ukr *obvaryty* 'aufkochen lassen'; orosz *obvaritь* 'mit heissem Wasser begiessen, abbrühen'. — Praefixumos összetétel: *ob* 'körül' + *variti* 'főz'; MEW 381, TBSW 361, PES I, 66, VREW I, 169.

A magyar szó közvetlen forrása nem állapítható meg (helytelenül EtSz I, 5, hogy csak egy hosszú *ā*-s nyelvből, pl. a szh-, szlovból; de a nyúlások itt másodlagosak és koruk ismeretlen).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 516, Asbóth Nesk 38, JA 32: 465, EtSz I, 5, SzófSz. — A m-ból sz *obarlovik* 'dézsa' Czambel, Reč (amely újból visszakerült a m-ba: *abarlovik* Abaúj Nyr 25 : 240, Valló Nyr 33: 560, EtSz I, 5).

ablak XV szef JókaiK = NySz, 1484-től OklSz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, Tzs, CzF stb.

= 1. fenestra; Fenster (a XV szef-től máig); — 2. infumibulum, fumarium; Rauchloch; füstlyuk (1576: SzikszF).

< szláv *oblok;* csa-h *oblok* 'fenestra, fenestra rotunda' Ver, Micaglia, Stulli; kaj-h *oblôk* ua. Habd, Jambr, Bell; vend *óblok* 'das Fenster' (szlov *oblok* 'der Bogen' stb.); sz *oblok* 'ablak'; f-szorb *wóbluk* 'Bogen, Fensterrahmen' (a *lǫkъ* 'Bogen' szóval való keveredés; erre vö. BEW I, 739), a-szorb *hoblok, woblak* 'Fensterrahmen'; ukr *óblok, óbolok* 'Fenster' Žel. — Az *obьlъ* 'rotundus' melléknév *-okъ* képzős származéka (az *obьlъ* az *obvьlъ* változata, erre vö. TBSW 349), Vondrák SlGr I, 194, 612.

A m szó közvetlen forrása nem állapítható meg. Hogy éppen csa-h volna, mint az EtSz I, 6 véli, semmivel sincs megokolva.

Ver, Leschka, SlEl 518, MEW 219, Melich SzlJsz I/1, 85, Asbóth SzlJsz 22, Melich MNy 6 : 341, NyK 39 : 59, EtSz I, 6, SzófSz, Skok LeksSt 65.

abora 1619, 1634: OklSz. — Vált.: *abora:* 1619, 1634: Oklsz; Szatmár, Mármaros MTsz, Szamoshát SzamSz; — *abara:* 1838: Tzs; Szatmár MTsz; — *abarha:* 1893: Bereg MTsz; — *zabora:* 1936: Szamoshát SzamSz.

= auf Stangen angebrachtes, auf und ab bewegbares Strohdach; széna- v. takarmánytartó alkotmány, amely négy faoszlopból s rajtuk le- és felcsúsztatható könnyű fedélből áll (képe: SzamSz I, 22).

Jelentése miatt csak az ukrán *oborih* (G *oboróha*) 'szénatartó készség négy oszloppal' Hrinč, 'Heuschober' Žel szó jöhet szóba, bár hangtanilag bizonyos nehézségek vannak. A Bereg megyei *aborha* változat azonban hangtanilag sem engedi meg szavunknak a szláv *obora* (ukr *obóra* 'kerített szénatartó' Csopey, 'Viehstall' Žel; cseh, sz, le *obora* 'an den Seiten bedeckter, in der Mitte unbedeckter Viehstand', MEW 381, PES II, 630) szóból való magyarázatát. Valószínűleg volt az *oborih* szónak egy nőnemű **oboróha* változata, amelyből a magyar szó hangtanilag megmagyarázható, ez azonban nem mutatható ki. Az ukrán szó eredetére vö TBSW 11, PIEW 141.

EtSz I, 6. — Ellene Simonyi Ny 43 : 182 (szerinte az *obora* a szláv nyelvekben általában 'kerített helyet' jelent, a magyar szónak is ez volna az eredeti jelentése; a szláv *obora* eredeti jelentése 'körülzárt').

abrak 1494—5: OklSz.

= 1. demensum alimentum; abgemessene Nahrung; kijáró porció étel (1585: Cal); — 2. cibarius panis, cibus, alimentum, quod servis datur; Brot, Nahrung der Dienerschaft (1494—5: OklSz, 1536-tól NySz, GyöngyTör); — 3. pabulum; Pferdefutter, Haferfutter (a XVI sze-től NySz, KolGl 2., Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.); — 4. árpakása (1838: Somogy Tsz); — 5. Hafer; zab (1838: Tzs).

< szláv *obrokъ*; (eredeti jelentése 'valami meghatározott', pl. idő, zsold, adó, étel stb.; vö. óegyh. szláv *obrokъ* 'stipendium, merces, terminus, promissio' Mar; egyh.szl 'ua' MiklLex; szh *obrok* 'tempus constitutum, porti' Vuk); kaj-h *obrok* 'cibatio, portio cibi, pabulum' Habd, Jambr, Bell; szlov *obrok* 'die Frist, der Termin'; 'der bestimmte Speisenantheil, das Deputat; die Portion; der Futterantheil, die Fourageportion' Plet; ócseh *obrok* 'praebenda' Klaret, Hus, ma 'Fütterung, Futter'; sz *obrok* 'abrak, die bestimmte tägliche Nahrung; Futter für die Pferde'; ukr *obrik* (G-*óku*) 'ua'; orosz *obrók* 'die Abgabe, der Pachtzins'. — Praepositiós összetétel: *ob* + *rokъ*, a *rekǫ* 'mond' főneve; MEW 274, TBSW 243, HKES 251, BSE 372, Vondrák SlGr I, 495. — A szlávból román *obroc, oboroc.*

A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg. Ver, VebrGr 347, SlEl 521, MEW 274, EtSz I, 7, SzófSz, Skok LekSt 68.

? XV szef JókaiK = NySz. — Vált.: *?abráz* vagy *ábráz:* XV szeftől NySz, GyöngyTör (utolsó adat 1617: NySz).

= 1. forma, figura, imago, species; Form, Gestalt, Gesicht, Antlitz (valamennyi fenti adat); — 2. fingo, formo; formen, bilden; ábrázol (XV szmf SermDom, 1516-tól NySz, MA, SzD, Tzs, CzF).

< szláv *obrazъ*; óegyhszl. *obrazъ* 'forma, species, imago' Mar, Euch, Psalt, Supr; MiklLex; blg *óbraz* 'figure, image, portrait, visage, forme, icone'; szh *ȍbraz* 'die Wange, das Bild' IvBr, kaj-h *obraz* 'facies, vultus' Jambr; szlov *obràz* 'das Antlitz, das Gesicht; das Bildnis, das Porträt, das Bild; die Form, die Gestalt'; cseh *obraz* 'imago, simulacrum' Klaret, 'imago' Velesl, Jungm; sz *obraz* 'kép'; le *obraz* 'Bild'; f-szorb *wobraz* 'Bild, Gepräge', a-szorb *hobraz* 'Bild, Bildnis': ukr *óbraz* 'das Bild'; orosz *óbraz* 'die Gestalt, Form; das Bild, das Muster, die Art' stb. — Praepositiós összetétel: *ob* + *razъ* (a *rězati* 'vág' főneve, tulajdonképpen „körülvágás"; vö. Meillet Ét 221, TBSW 245, MER 367, HKES 251, BSE 371, PES 630.

A m szó közvetlen forrása nem állapítható meg. — Eredeti alakja **obráz* > *abráz* lehetett (vö. *abrázat* Gyergyó NyK 41 : 130, Leschkánál *abráz*), de asszimilációval *ábráz* lett (ezekre vö. a *pászta, eszkába* stb. szavakat is).

Ver, Leschka, SlEl 519, Asbóth, Nesk 35, EtSz. I, 8, SzófSz, Skok LekstSt. 77. — Az *ábrázol*-ról tévesen Asbóth JA 22 : 465 (szerinte külön átvétel egy szláv *obraziti* igéből).

abroncs 1506: NySz. — Vált.: *abruncs:* 1525: OklSz; — *abrincs:* 1667, 1693: NySz, Sándor Sokf; 1838: Balaton mell. Tsz, Nyitra MTsz, Ormányság OrmSz; — *abréncs:* Zala MTsz; — *abroncs:* 1506-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Sándor Sokf 1, Tzs, CzF stb.

= 1. circulus doliaris; Fassreif (1506-tól kezdve mindmáig); — 2. zona coeli; der Zirkel (1708: PP, PPB, Kr).

< szláv *obrǫčь*; egyhszl *obrǫčь* armilla;|karkötő' MiklLex, Srezn II, 550; blg *ȍbrač* 'cercle, cerceau' Mavrov, 'hordóabroncs' Gerov; szh *ȍbrūč* 'Reif am Fasse'; szlov *obrôč* 'der Reif, die Radschiene'; ócseh *obruč* 'tigra' Klaret, ma 'der Reif, der Fassreif'; sz *obruč* 'abroncs, pánt'; f-szorb *wobruč* 'Reif, Reifen eines Fasses', a-szorb *hobryc, hobruc* 'die Armspange, der Fassreife'; le *obręcz* 'der Reif, der Fassreif'; ukr *obrúč* 'ua'; orosz *óbruč* 'Reif am Fasse, Ring'. — Az *ob* + *ročǫiti* 'átkarol' (a *rǫka* 'kéz' származéka, vö. MEW 276, TBSW 237) főneve, eredetileg 'karkötő' (így még az egyházi szlávban), Asbóth Nytud 1 : 13, 23.

A m szóról csak annyi bizonyos, hogy nem egyh. szláv átvétel, mert nem 'karkötőt' jelent, hanem 'hordóabroncsot'. Hogy a karkötőből melyik nyelvben lett hordóabroncs a X. században, még a m szó átvétele előtt, nem tudjuk. Ma valamennyiben így van, de ez nyilván későbbi jelenség. A m szónak legkésőbb a X. század végén történt átvételét a nazális igazolja.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 520, MEW 276, Asbóth Nësk 20, EtSz I, 9, SzófSz.

abronica 1875: MTsz. — Vált.: *abronica:* Törökbecse MTsz; — *abronyica:* Zenta MTsz, Bács Nyr 43 : 333; — *obrányica:* Torontál MTsz; — *abranyica:* Nyr 38 : 375.

= iugum; das Querholz der Wasserträger; hálószerű kötélfonadék, amelyben az ételes fazekat viszik a mezőre.

< szerb *òbranica* (*òbrāmnica, òbramica, òbrāvnica*) 'iugum, pertica portatoria; das Querholz der Wasserträgerinnen' Vuk; vö. szlov *obramnica* 'Achsenseil, Achselriemen'. — A szó a *rame* 'Arm; kar' származéka: *ob-ramьn-ica* (vö. szh *ramnica* 'Achselriemen' is).

EtSz I, 9.

abrosz XIV szv BSzj. — Vált.: *abrusz:* XV sze SchlSzj; — *abrosz:* XIV szv BSzj, a XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, Cal, 1516-tól OklSz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.; — *abroc:* 1872: Göcsej MTsz.

= 1. mensale; Tischtuch (XIV szv-től BSzj, NySz, Murm, Cal, MA, PP, PPB stb.); — 2. Decke, Bettuch; terítő, lepedő, ponyva (CzF, MTsz, Nyr 23 : 308; — köznyelvi a 'Tischdecke; asztalterítő' jelentés); — 3. mappa geographica; Landkarte (1778-tól a XIX szk-ig, NyUSz).

< szláv *obrusъ*; egyh. szláv *obrusъ* 'sudarium; Schweisstuch MiklLex, Srezn; blg *obrùs* 'törülköző' Gerov; csa-h *obrus* 'sudarium' Nem I, 396; kaj-h *obrus* 'Tischtuch' Habd; vend *obrùs* 'Abwischtuch, Serviette'; cseh *ubrus* 'mensale' Klaret, Hus, Velesl, 'Tischtuch, Serviette' Jungm; morva *obrus*; sz *obrus* 'abrosz, asztalterítő' Hv; le *obrus* Tischtuch'; ukr *obrus* 'ua'; orosz nyj. *obrús* 'ua'. — Praepositiós összetétel: *o* vagy *u* + *brusъ*; ez a *brusъ* 'Wetzsein', *brьsnoti* 'schaben, rasieren' tövével tartozik össze, vö. PIEW 170, Meillet Ét 216, BEW I, 90, Vondrák SlGr I, 497, MER 368, HKES 400, BSE 372, VREW I, 128. Brückner BSE 372 szerint az *obrusъ* csak a XIV sz-ban került volna az asztalra, addig 'törülköző' volt. Ez azonban legfeljebb a lengyel szóra lehet érvényes, mert a magyar szó a XIV sz-nál mindenesetre régibb (megvan a BSzj-ben, de ez már nyilván egy régibb forrás másolata) és mégis már 'asztalkendő' a jelentése. Azonban aligha valószínű, hogy ez jelentésfejlődés a szláv nyelvekben lényegesen — évszázadokkal — korábbi legyen, azért a magyar szó átvétele sem nyúlhat vissza jelentősen korábbi időbe.

Ver, Leschka, SlEl 522, MEW 23, Asbóth AkadÉrt 17 : 462, EtSz I, 9, SzófSz.

acél ?szn 1086/XII sz PRT VIII, 270 (írva: *Acil*), hn 1335: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *acél:* 1347-től OklSz, BSzj, SchlSzj,

a XVI sze-től NySz, Murm, KolGl 1, GyöngyTör, SzikszFi Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.; — ?*acil* (a régi adatok olvashatók *acíl*-nak is): 1086/XII sz PRT VIII, 270, 1335: OklSz; Sopron MTsz; — ? *acély:* 1595: Ver.

= chalybs; Stahl.

< szláv *očĕlъ* ; orosz egyh. szl *očĕlъ* 'robur aciei' Srezn (a XII sz-ban); csa-h *ocilj* Ver 120, kaj-h *ocel* Habd, Jambr, Bell; szlov *ócel;* cseh *ocel* Klaret stb.; sz *oceľ* 'acél'; le *ocel* 'Stollen auf dem Hufeisen'; f-szorb *worcl* 'Stahl', ukr *ocilok* 'Feuerzeug'. — Valószínűleg kölcsönszó az ófn-ből (vö. MEW 219, GebHistMluv I, 451, BSE 373), de Kiparsky 117 szerint a réto-románból, HKES 251 szerint pedig egy középlatin *acialis*-ból való. Az utóbbiak részben hangtani okok (a latin), részben történeti okok (a réto-román) miatt nem vehetők komolyan. — A szlávból román *oţel.*

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg, csak annyi bizonyos, hogy nyugatról való.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 523, MEW 219, Asbóth Nytud 1 : 141, JA 22 : 463, Melich MNy 8: 154, EtSz I, 11, SzófSz, Skok LeksSt 73.

† ajonca 1336: Száz 27 : 167. — Vált.: *ajonca:* 1367: ZW II; 338, SchlSzj; — *ajinca:* 1336: Száz 27 : 167; — *ajanca:* 1370: CodDipl IX/7, 299, BSzj.

= temo; Gabeldeichsel (a fenti adatokban *ajoncás szekér* currus parvus, *rudaş szekér* currus magnus, pl. ZW II, 338; Tagányi Száz 27 : 167 szerint az volt a különbség, hogy az ajoncás szekérnél két rúd közé egy ló, a rudasnál egy rúd mellé két ló volt befogva).

< szlov *ójnica* 'ein Arm der Gabeldeichsel'; cseh *ojnice* 'die Deichsel'. — Az *oje* 'Deichsel; kocsirúd' származéka (MEW 220, TBSW 4, HKES 253).

EtSz I, 40.

akna hn 1197/1337; kn 1222: OklSz. — Vált.: *okna:* 1390: OklSz; — *akana:* 1222: OklSz, 1339: ZW I, 499; — *akona:* 1621: MA, SzD, Tzs; 1838: Balaton mell., Kemenesalja Tsz, Csongrád, Fehér, Sopron MTsz; — ? *akóna:* 1708: PP, PPBE; — *okona:* 1663: EtSz I, 48; — *akna:* 1197/1337-től OklSz, Cal, 1575-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= 1. salis fodina; Salzgrube; sóbánya (1222-től OklSz, 1575-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF); — 2. orificium dolii; Spundloch, Mundloch an den Fässern; hordólyuk (1621: MA, 1638-tól OklSz, 1662: NySz, PP, PPB, SzD, SI, CzF; Balaton mell., Kemenesalja Tsz); — 3. epistomium; Spund, Fassdeckel; a hordó dugója (1838: Tzs; Balaton mell. Tsz, Sopron, Fehér, Ormány.

ság, Tiszaörs, Szilágy MTsz, SzamSz); — 4. Kamin, kémény (1826: Baranya Tsz, Vas, Somogy, Baranya MTsz, OrmSz); — 5. Mine als militärische Waffe (1843: EtSz I, 48).

< szláv *okъno;* egyh. szl *okno* 'fenestra' MiklLex, Srezn II, 656; blg *okno* 'fenestra, Dachfenster; orificium dolii' Gerov; szh *ȍkno* 'puteus, der Schacht; die Abteilung im Magazin; Fensterscheibe'; kaj-h *okno* 'fenestra' Jambr; szlov *ókno* 'Fenster, fensterähnliche Öffnung'; cseh *okno* 'fenestra' Klaret, Velesl, plur *okna* 'Gruben, Schächte' Jungm; sz *okno* 'ablak'; le *okno* 'Fenster'; f-szorb *wokno* 'Fenster', a-szorb *hokno, wokno* ua.; ukr *viknó* 'Fenster; Sohlenschacht'; orosz *oknó* 'Fenster'. — Az *oko* 'szem' származéka. A finn *akkuna* (erre Mikkola Berühr 36, 40, Kalima SlaavSan 82) alapján fel kell tennünk egy *-ъno* képzőt (és nem *-no*-t), ami különben a m *akana, akona* alakok szempontjából is valószínűbbnek látszik. MEW 220, TBSW 4, MERB 377, PESR I, 642.

A magyar szó 'nyílás' jelentésben jött át, a 'sóbánya' és a 'hordó lyukja' a m-ban fejlődött. A m-ból való a román *ocna* 'Salzgrube' (Tiktin szerint tévesen az egyh. szlávból, de a szlávban ilyen jelentése nincs).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 527, MEW 220, Asbóth SzlSz 23, Melich MNy 6 : 62, EtSz I, 48, SzófSz.

akó 1226: OklSz (latinosan: *aco, aconis*), 1240: EtSz I, 49 (magyarosan: *ako*), BSzj, SchlSzj, 1558-tól NySz, MA, PP, PPB, CzF stb. = 1. cubulus maior, modius; űrmérték, főleg borra (64 icce; 1226-tól OklSz, BSzj, SchlSzj, 1558-tól NySz, CzF); — 2. dioptra doliaris, virga doliaris; der Wassereimer (dann der Visirstab), mit dem man die Fässer messt (1708: PP, PPB, XVII szv NySz, SI, Tzs; Somogy MTsz).

< ócseh és ósz *okovъ* vagy *okovь*; ócseh *okov* 'situla' Klaret, 1350: mensura cerevisiae, que *vyedro* seu *okov* vulg. nom. Brandl Gloss; az ócseh *okov*-ra mint mértékre l. Sedláček, Paměti 107; sz *okov* 'akó' Hv, 'Eimer, Mass flüssiger Dinge, z. B. des Weines' Bern; óorosz *okov* 'beschlagener Getreidescheffel' Srezn II, 644. —< *o* + *kovь* 'körülvasalás' (a *kovati* ige származéka, l. a *kovács* címszót) és eredetileg vasabronccsal körülvasalt hordót jelentett. Ez a jelentése van meg a szh-ban: *okov* 'Beschlag', szlov *okov* ua., le *okǒw* ua., orosz *okóvь* 'das Beschlagen'; vö. BEW I, 593.

Tekintettel arra, hogy az *okovь* délszláv területen sehol sem jelent sem 'edényt', sem 'űrmértéket', a magyar szó nyilván az északi szláv nyelvekből, valószínűleg a sz-ból való.

A magyarból szh *akȏv*, szlov *akôv*.

Sándor Sokf 7, GyarmVoc, Leschka, SlEl 529, MEW 153, Asbóth AkÉrt 17 : 464, EtSz I, 49, SzófSz.

akol hn 1083/XII sz PRT VIII, 271; kb. 1466: MünchK = NySz. — Vált.: *okol:* 1086/XII sz PRT VIII, 271, 1240-től 1317-ig OklSz, 1508: DöbrK, 1700: NySz; — *okul:* 1291, 1292: OklSz; — *okoly:* 1655: NySz; Moldva MTsz; — *akol:* 1193: ÓMO 57, vö. MNy 31 : 258, 1466-tól NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *akal:* XV szmf SermDom, 1374: NySz; — *akoj:* Szföld MTsz.

= caula, ovile, bovile; Schafstall, Viehstall; juhakol.

< szláv *okolъ*; vö. egyh. szl. *okolъ* 'circulus, areola in horto; castra' MiklLex, Srezn II, 645; szh *òkō* (G *òkola*) 'das Lager, castra'; szlov *okòl* 'eine Umzäunung (für Schweine, Schafe)', 'der Viehhof', 'ein umzäumter Weideplatz, der eingefriedete Platz um ein Haus herum; der Umkreis'; le *okoł* 'der Schoppen im Viehhofe'; ukr *okil* (G *okólu*) 'Hürde für das Vieh' Žel. — A szó egyébként általában 'Umkreis; környék' jelentésű (szlov, cseh, le, f-szorb, ukr, orosz) és a *kolo* 'kör, kerék' összetétele: *o* + *kolъ*, vö. BEW I, 548.

A magyar szóval egyező jelentés csupán a szlovénben és az ukránban van.

Sándor Sokféle XII, 7, GyarmVoc, Leschka, SlEl 528, MEW 124, Melich NyK 39 : 31, EtSz I, 49, SzófSz, Skok LeksSt 65. — Helytelenül (a törökből) Vámbéry Magyarok eredete 621, Munkácsi NyK 27 : 161 (de vö. Asbóth SzlSz 43 és Gombocz: MNy 3 : 308).

apáca hn 1256: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *apácca:* 1256, 1389: OklSz, ÉrdyK 23, 451, Cal; — *apálca:* 1602, XVII szv NySz; — *apáca:* 1266/1297-től OklSz, SchlSzj, a XV szeftől NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF. stb. — A SoprSzj *apach* adata valószínűleg íráshiba.

= monacha, monialis; Nonne.

< római szert. délszláv *opatica;* vö. sto-h *opatica* Vuk, kaj-h *opatica* 'monialis, abbatissa' Habd, Jambr, Bell; csa-h *opatica:* 1347: moniales et sorores iuxta croaticum idioma vocantur *opatice* Smič XI, 406, Maž 827; szlov *opatica.* — Az *opat* 'abbas' szóból a délszláv nyelvekben általános nőnévképző *-ica* képzővel alakult név a latin *abbatissa* 'apátnő' hatására (vö. *kaludjer* — *kaludjerica* 'gör. kel. apáca', *kralj* — *kraljica* 'királynő', *prórok* — *próročica* 'prófétanő' stb. Leskien SkrGr I, 277). — A nyugati-szláv nyelvekben *mniška* (a *mnich* 'Mönch' nőneme).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 536, Asbóth NyK 18 : 373, Nesk 35, JA 22 : 442, Melich SzlJsz I/2, 218, MNy 6 : 297, EtSz I, 107, SzófSz.

apacsin 1833: Tsz. — Vált.: *apacsin:* 1833: Szatmár TudGyüjt. = Tsz, Szamoshát, Szabolcs, Gyergyó, Csík MTsz (a SzamSz nem ismeri); — *apacsén:* 1893: Csik MTSz; — *apacsi:* 1842: Szföld

MTsz; — *apacsina:* 1893: Gyergyó MTsz; — *apacsiny:* 1882: Szamoshát MTsz.

= remus, remus ratis; Ruder, Ruder des Flosses; evező, tutajevező.

< ukrán *opačyna* 'grosses Ruder, Steuerruder' Žel, Hrinč; le *opaczyna, paczyna* ua., cseh *opačina* Jungm. — Az ukránból román *opácina* 'Ruder' Tiktin. — A szláv szó az *opaka* 'ellenkező oldal' származéka, bár a jelentésfejlődés nem világos. MEW 224.

SlEl 533, MEW 224, Munkácsi Ethn 4 : 203, EtSz I, 108.

apát hn 1211: OklSz; kn 1466: MünchK = NySz. — Vált.: ?? *appát:* 1211: PRT X, 508, 1230: OklSz, 1595: Ver, 1611: MA; — ?? *appat:* 1621: MA, PP, PPB, PPBE (a latin-magyar részben az *abbas* alatt mindenütt *apátur* van, tehát ez nyilván MA-nél sajtóhiba, amelyet a szótára átvettek); — *?apádur:* 1533: Murm, NySz; — *apát:* 1211-től OklSz, 1466-tól NySz, Tzs, CzF; — *apátúr:* 1510-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs.

= abbas; Abt.

< római rítusú szláv *opatъ*; horvát *opat* (csa-h-ban 1100-tól Maž 827, a kaj-h-ban 1574-től Maž 827, Habd, Jambr, Bell); szlov *opat* (és *ápat*); cseh *opat* Klaret, Hus, Velesl stb.; sz *opat;* le *opat.* — A szláv *-p-* a latin *abbas* helyén (ez a görögön keresztül az arámiból való, ahol *abba* 'atyát' jelent) ófn közvetítésre mutat; vö. MEW 5, HKES 255, BSE 380. A szó csak a római rítusú szlávoknál van meg, ha bizánci rítusúak használják, mindig katolikus apátot értenek rajta.

Sándor Sokféle XII, 9, GyarmVoc, Leschka, SlEl 535, Asbóth NyK 18 : 373, JA 22 : 442, 465, Melich SzlJsz I/2, 218, MNy 6 : 290, 8 : 152, NyK 39 : 29, 33, EtSz I, 110, SzófSz.

apoka 1892: Gömör MTsz, Heves MNy 1:140; — *hapoka*-kő: Gömör MTsz.

= Sandstein, Schieferstein; homokkő, réteges, puha palakő.

< szlovák *opuka, opoka* 'agyagmárga, csillámpala, tufa' Hv, Jancs, stb.; vö. ócseh *opoka* 'petra' Klaret, ma *opuka* Jungm, le *opoka* 'Fels', stb. — A szláv szót a *pekǫ* 'süt' tövéből magyarázzák; MEW 235, HKES 256, BSE 380; PES I, 653.

EtSz. I, 111.

† asz XIV szv *ozt* BSzj, *az* SchlSzj.

= avena; Hafer; zab.

Kétségtelen, hogy a szláv *ovьsъ* 'avena' szóval függ össze, a részletek azonban — főleg a két szójegyzék sokszor zavaros hang-

jelölése miatt — nincsenek tisztázva. Vö. EtSz I, 156. — Simonyi Nyr 43 : 221 szerint az ómagyar alak **ósz* volt, a szójegyzékek adatai pedig egyszerűen íráshibák. Haluszka M. MNy 38 : 46 szerint pedig az *ozi*-ban a *t* tárgyrag, az *az* olvasása *ász* és a *Pál, Ágoston* nevekben igazolható *au* > *á* fejlődést tükrözi. A két hangfejlődés azonban nem azonos. B. szerint a fejlődés: **ovisz* > **avasz* > *ász* és **ovisz* > **ousz* > *ósz*.

aszat 1784: SzD. — Vált.: *aszat:* 1784 : SzD, 1792: SzD, Márton 1807, Tzs, CzF; Répce mell., Sopron, Vas, Tisza mell., Ipoly mell., Udvarhely MTsz, Ják 1158; — *acat:* 1893: Szeged MTsz, Csongrád, Torontál MNy 1 : 139, Kunágota MNy 28 : 321; — *aszot:* 1842: Vas MTsz; — *aszott:* 1833: Kassai, Szókönyv; Kemenesalja, Heves, Szilágy MTsz; — *oszotka:* 1881: Zemplén m. MTsz.

= Cirsium arvense (vö. Ják 1155, 1157).

< szláv *osъtъ*; orosz-egyh. szláv *osъtъ* 'genus spinae, carduus' MiklLex, Srezn II, 753; blg *osъt* 'Cirsium'; szh *ȍsat* 'Carduus' JA 23 : 367; szlov *osât, óset, ócet* 'Carduus; Distel'; ócseh *oset* 'ciltis, tilus' Klaret, ma 'Cirsium' Jungm, 'Cirsium arvense' Dostál 1672; sz *oset* 'aszat' Hv; f-szorb *wost*, a-szorb *woset*; le *oset* 'Carduus, Distel'; ukr *oset, osot* 'Cirsium, Sonchus'; orosz *osót* 'Carduus, Cirsium, Sonchus'. — A 'hegye, éle vlminek' jelentésű *os-* tő származéka (vö. erre az *ösztön, ösztörű* címszavakat); PIEW 19, 22, MER 391, HKES 257, BSE 386, PES II, 664.

Lèschka, Dank, SlEl 542, MEW 227, Melich MNy 6 : 401, EtSz I, 160. — Tévesen Halász I. Nyr 12 : 6, NyK 33 : 43 (szerinte magyar *aszott*, ez azonban legfeljebb népetimológia; különben is a növénynek nem a száraz volta, hanem az éles, szúrós sajátsága a jellemzője).

asztag XIV szv BSzj. — Vált.: *asztog:* 1575: HeltKrón EtSz I, 162; — *asztag:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, 1431-től OklSz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF stb.

= 1. acervus frugum, tritici, avenae, foeni etc.; Kornschober, Heuschober, Weizen-, Haferfehmen; gabona-, szénarakás (a XIV szv-től BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, 1431-től OklSz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF stb.; vö. MNy 6 : 94 is); —2. cumulus lapidum, strues lignorum; Stein-, Holzhaufen; kő-, farakás (a XV szef-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD); — 3. horreum; Scheune; csűr (XVI sze JordK és ÉrdyK = NySz).

< szláv *stogъ*; egyh. szláv *stogъ* 'acervus' MiklLex, Srezn III, 516; blg *stog* 'gabona- és szénaasztag' Gerov; szh *stôg* 'Getreide-, Heuschober'; szlov *stòg* 'der um einem Pfahl aufgehäufte Schober, die Getreideharfe; die Scheuer'; ócseh *stoh* 'acervus' Klaret, ma 'der

Schober'; sz *stoh* 'asztag, kazal'; f-szorb *stoh* 'Heuschober', a-szorb *stog* 'Heuschober; Getreidehaufen', le *stóg* 'Haufen, Heuschober'; ukrán *stih* (G *stóhu, stóha*) 'Heustock' Žel; orosz *stog* 'Schober, Heuschober'. — A szláv szó a latin *tego — toga* rokona (vö. MEW 323, Meillet Ét 222, TBSW 288, MER 609, HKES 352, BSE 516, PES II, 389); eredetileg tehát valami „fedő" lehetett („eső ellen betakart szénarakás"). A magyarba mindenesetre már 'szénarakás' jelentésben a széna-terminológiával a szlovákból jött át.

A szlávból a román *stog* 'Getreide-, Stroh-, Heuschober'.

Ver, GyarmVoc; Leschka, Dank, SlEl 786, MEW 323; EtSz I, 162, SzófSz.

asztal hn 1293: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *osztol:* 1293: OklSz — *asztal:* 1354-től OklSz, BSzj, SchlSzj, a XV szef-től (JókaiK-, BécsiK-től) NySz, SermDom, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *asztaly:* 1629: EtSz I, 163; — *asztál:* 1873: Kunszentmárton MTsz; — *asztó:* 1876: Eszék MTsz; — *osztal:* 1893: Maros-Torda MTsz.

= 1. mensa; Tisch (1293-tól OklSz, a XIV szv-től BSzj, stb. máig); — 2. victus; Verpflegung; ellátás, koszt (a XVI—XVII sz-ban MNy 2 : 130, 1608 : OklSz 1126; Szeged MTsz); — 3. Eisloch bei der Eisfischerei; téli halászatnál a jégen az a négyszögletes lyuk, amelyen a hálót beeresztik (*asztal, asztál, asztó, osztal* változatok MTsz).

< szláv *stolъ*; óegyh. szl *stolъ* 'tronus, sedes' Supr; blg *stol* 'trónus, szék' Gerov, 'chaise, siège' Mavrov (de *stolár* 'asztalos' Gerov, Mavrov); szh. *stô* (G *stòla*) 'Stuhl, Sessel' Vuk, csa-h *stól* 'mensa', kaj-h *stol* 'mensa' Habd, Jambr; szlov *stòl* 'Stuhl, Sessel' Plet, vend *sto* 'mensa' Pável 20; ócseh *stól*, ma *stůl* 'mensa', sz *stôl* 'ua'; f-szorb *stol* 'Thron, Stuhl', a-szorb *stoł* 'der Stuhl, der Tisch'; le *stół* 'Tisch'; ukr *stil* (G *stola*) 'Tisch, Tafel'; orosz *stol* 'Tisch'. — A 'terít' jelentésű *steljǫ* igének *o*-fokú nomen verbale-ja. Eredetileg tehát 'leterített', ebből → 'asztal' → majd 'szék' és 'trón' (az óegyh. szláv jelentés tehát későbbi, mint a közszláv); MEW 320, Meillet Ét 420, TBSW 284, MER 610, HKES 359, BSE 517, PES II, 391.

A m szó közvetlen forrása nem állapítható meg. A vita, hogy a m szó bolgár-e, vagy szlovén (Asbóth és Melich között, l. EtSz I, 164) tulajdonképpen semmiféle reális érvre nem támaszkodik. Hogy pedig a 'mensa' jelentés akármelyik szláv nyelvben kezdettől fogva ismeretlen lett volna, az nem valószínű.

A magyarból szh *astal* 'mensa'.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 788, MEW 320, Melich SzlJsz I/88, MNy 8 : 154, Asbóth SzlJsz 27, EtSz I, 163, SzófSz, Skok, LeksSt 66.

† **asztalnok** szn 1382: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *asztalnuk:* 1436: OklSz; — *asztalnak:* 1382: OklSz, SchlSzj, Murm (itt *aztalak* hiba), 1510: DebrK, 1639: NySz, SzikszF, MA, PP, PPB; — *asztalnok:* 1405-től OklSz, a XV szv-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF stb.

= dapifer; Tafeldecker (a XV sze-től valamennyi fenti adatban).

= szláv *stolьnikъ*; vö. egyh. szláv *stolьnikъ* 'magister dapiferorum' MiklLex, Srezn III, 518 (orosz-, szerb- és román-egyh. szláv adatok a XIV sz-tól); ebből román *stolnic* 'Küchenmeister; Truchsess'; ma népiesen 'Tafelmeister' (lakodalmakon az étel feltálalója) Tiktin; — horvát *stolnik* 'dapifer' (Ali pasa asztalnokát említi így az id. Zrínyi Miklós, 1556: Maž 1374); óorosz *stólьnik* 'der Tischaufseher, der Truchsess' (1228-tól Srezn III, 519). — A nyugati-szláv nyelvekben a megfelelő méltóság *pod-stolьje* volt (ócseh *podstolé* 'cironoma' Klaret, le *podstole*: 1456: RotyP 48; de uo. *stolnik* is: 1459: RotyP 88, az utóbbi talán az oroszból), a szótárakban itt-ott felbukkanó *stolnik* szavak egyrészt nem régiek, másrészt úgy látszik, nem is élők (a csehben pl. csak Jungm óta, a sz-ban egyszerű átvétel a csehből, a le-ben a fenti adaton kívül nyilván nincs meg, mert Linde nem közöl rá példamondatot, stb.).

A magyar szó az állami terminológiával együtt a délszlávból való. — Az EtSz I, 165 ugyan a magyar szó szláv eredetében kételkedik és az *asztal* m a g y a r származékának tartja, mint pl. a *fegyvernek, tárnok, tálnok* szavakat stb., ez azonban aligha lehet helyes. Melich EtSz szerint a délszláv szavak mind m a g a s méltóságot jelölnek (tehát 'magister dapiferorum'-ot stb.), míg a m szó kezdettől fogva mindig csak 'dapifer'-t, azaz s z o l g á t, i n a s t jelentett. — Ezt azonban meg kell fordítani. Mivel kétségtelen, hogy a magyar királyi udvarban ilyen méltóság volt (magister dapiferorum a neve; vö. 1135: ÁÚO I, 51), nyilvánvaló, hogy valamilyen magyar nevének is kellett lennie, még ha nem is maradt ránk. Ez pedig más, mint az *asztalnok* nem lehetett. Hogy a felbukkanása idején már csak egyszerű szolgálattevő a jelentése és nem főember, az azzal magyarázandó, hogy a főméltóság neve *asztalnokmester* (magister d.!) lehetett, amiből egyszerű elvonással a szolgai munkát végző felszolgáló lett. Más nyelvekből azonban tudjuk, hogy a főrangú címek egykor valóságos szolgálatokat jelöltek (pl. a francia *maréchal, sénéchal* stb.), ilyen volt kétségtelenül a szláv *stolьnikъ* is.

Sándor Sokféle XII, 11, GyarmVoc, Leschka, SlEl 789, MEW 321, EtSz. I, 164, SzófSz.

ásztorka 1872: Szeged MTsz.

= Stück grober Leinwand, womit die Öffnung des Sackes zugedeckt und zusammengebunden wird; vastag vászondarab, amellyel a teletöltött zsák száját befödik és befűzik.

< szerb *âstār* 'baumwollenes Zeug' Vuk; ez az oszmán-török *astar* átvétele Barb. de Meyn., Redh 87; a törökből bolgár, román, albán *astar*, újgörög ἄσταρ TörkEl. I, 14; IV, 77; Meyer AlbWb, MER 10, Lokotsch 11.

EtSz I, 165.

atracél szn 1401: OklSz; kn 1576: SzikszF. — Vált.: *atrocél:* 1576: SzikszF, 1584: BotTört 269, 1588-tól NySz, 1604: MA, PP, PPB, MFüvészk 152, Tzs, CzF, Jáv 845.

= 1. Anchusa; Ochsenzunge (1708: PP, PPB, MFüvészk, Jáv 845 — mai hivatalos neve); — 2. Cynoglossum; Hundeszunge; ebnyelvű fű (1576: SzikszF, BotTört 269, 1588, 1595: NySz, Jáv 845, Moldva MNy 29 : 249); — 3. Borrago; Boretschkraut (1604: MA, PP, PPB, Jáv 845); — 4. Atriplex; Milte; laboda (1807: Márton).

A szó csak a csehből és a sz-ból mutatható ki: cseh *jitrocel* 'Plantago arnoglossa, Agnina herba' (adatok a XIV szmf-től GebSl), ma *jitrocil, jitrocel* 'Plantago; Wegerich; útifű'; Reuss 356, Dostál 1364; sz *jitrocel* 'Plantago' SlovHerbár I, 25. Közfelfogás szerint összetett szó: *jętro* 'genny' + *cělъ* 'gyógyítás' (mintegy „genny-gyógyító fű"); MEW 104, GebSl, BEW I, 269. Ennek azonban legsúlyosabb hibája, hogy ebben az esetben **jatrocel*-t várnánk, a *jitrocel* csak egy eredeti *ji*-ből, vagy *ju*-ból származhatik. Mindenesetre magyarázatot igényel. — A növénynek van még *skorocel* (< *skoro* 'gyorsan') neve a csehben és sz-ban, és *ranocel* neve (*rana* 'seb') a sz-ban; vö. uo.

Amíg a cseh szó eredete nincs tisztázva, nehéz a magyar szó hangtani kérdéseivel foglalkozni. Amennyiben azonban a cseh szó fenti magyarázata helyes és így kiindulhatunk egy XI sz-i **jatrocel* alakból, a szókezdő *j-* hiányára a m-ban l. pl. *Árdányháza* < *Jordánháza* stb. A magyar szó nyilván a sz-ból való. A román *atrațel, otrațel* 'Cynoglossum, Borago' a m-ból. GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 258, MEW 104, Asbóth Nesk 52 EtSz I, 176.

azsag XVI sze KolGl. 1. — Vált.: *azsag:* XVI sze KolGl. 1, SzikszF, 1578-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; Szföld MTsz, SzamSz; — *arzsak, arzsag:* 1872: Csallóköz MTsz; — *zsazsag, zsazsak:* 1838: Dunántúl, Baranya, Ormányság MTsz,

OrmSz;? — *zsazsa:* Ormányság MTsz. — Az állítólagos *asag* változatra vö. EtSz I, 202 és Simonyi Nyr 48 : 147.

= 1. rutabulum, contus furnarius; die Ofenstange; piszkavas (a XVI sze-től valamennyi fenti adatban; MTsz a következő adatok kivételével); — 2. der Ofenwischer; pemete (Baranya, Ormányság MTsz; elvonás az *azsag-pemete* PP, SzD összetételből); — 3. Knüttel, Stange; dorong, pózna (1872: Csallóköz MTsz); — 4. Spieß; nyárs (1826: Baranya Tsz = MTsz).

< szláv *ožegъ*; egy. szl *ožegъ* 'rutabulum' MiklLex; blg *óžeg* 'piszkavas' Gerov; szh *òžeg* 'Schürhaken'; szlov *ožèg* 'der Schürhaken'; cseh *ožeh* 'fustile' Klaret, ma 'Ofenkrücke'; sz *ožeh* 'szénvonó, piszkavas'; le *ożeg, ożog* 'der Schürstock, die Ofenkrücke'; a-szorb *wóžog* 'Ofenkrücke'; ukr *ožih* (G *ožéha*), *óžoh* 'Ofenkrücke'; orosz *ožég* 'Schürstock, hölzerner Feuerspiess' Pawl. — Az 'égni' jelentésű *žegǫ* ige főnévi származéka: *o* + *žegъ*. MEW 406, PES I, 231, BSE 388, VREW I, 412.

A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg. — A m-ból erdélyi román *ojoc* 'Schürholz'. GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 544, MEW 406, EtSz I, 202.

bab szn 1211: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *bob:* 1211: OklSz, 1387: OklSz; — *bab:* XV sze SchlSzj, a XVI sze-től NySz, Murm, KolGl. 1., GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 414, Tzs, CzF, stb.

= 1. faba; Bohne; lóbab; mai hivatalos neve 'Vicia faba' Ják 643 (a XV sze-től SchlSzj minden régi adatban, ma is a Szföldön); — 2. Phaseolus vulgaris; (mikortól? ma ezt nevezik *bab*-nak! vö. Ják 657).

< szláv *bobъ*; egyh. szl *bob* 'Faba' MiklLex; blg *bob*; szh. *bȍb*, szlov *bòb*; cseh *bob* (a XIII sz-tól Klaret, GebSl); sz *bôb*; f- és a-szorb *bob*; le *bób*; ukr *bib* (G *bóbu*); orosz *bob*. — Eredeti szó, a latin *faba* rokona, vö. PIEW 106, MEW 15, BEW I, 65, TBSW 23, VREW I, 97 stb.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 37, MEW 15, EtSz I, 205, SzófSz.

bába 1. hn ? 1111: MNyv 6 : 7; kn XIV szv BSzj.

= 1. anus, vetula; altes Weib; vénasszony (1527-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB; Moldva MTsz); — 2. obstetrix; Hebamme; szülésznő (XIV szv BSzj, 1517-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, CzF); — 3. avia; Grossmutter; nagyanya (1533: Murm; 1838: *bóbámasszony* Somogy, Baranya Tsz); — 4. maga,

venefica; Hexe; boszorkány (1568-tól NySz; ma ebben: vasorrú *bába*).

< szláv *baba;* egyh. szláv *baba* 'anus, avia, obstetrix' (XIII—XIV sz-i bolgár és szerb szerk. MiklLex, a XIV sz-tól orosz szerk. Srezn I, 35); blg *bába* 'vieille femme, grand' mère; sage-femme, accoucheuse'; szh *bàba* 'Grossmutter, altes Weib'; szlov *bába* 'Grossmutter, Hebamme'; cseh *bába* 'altes Weib, Grossmutter, Hebamme'; sz *baba* 'vénasszony, bábaasszony' Jancs, Hv; f-szorb *baba* 'alte Frau, Grossmutter, Hebamme', a-szorb *baba* 'alte Frau, Hebamme'; le *baba* 'ua'; ukrán *bába;* orosz *bába* 'ua'. — Eredeti szó, vö. MEW 5, BEW I, 36, TBSW 23.

A m szó közvetlen forrása nem állapítható meg. Két jelentésben jött át: 'alte Frau' és 'Hebamme'.

SlEl 7, MEW 5, Asbóth JA 22 : 465, Nesk 33, EtSz I, 208, SzófSz. — (A karjalaiban *baaba* 'Mütterchen' az oroszból, Mikkola, Ber 52).

bába 2. 1874: Gömör MTsz.

= in der Pfanne gebackener Kuchen; pecsenyesütőben sült kalács.

< szlovák *baba* 'burgonyakalács' Kálal, *babička* 'vlmi kalácsféle', cseh *bába* 'Topfkuchen, Scherbenkuchen' Jungm; f-szorb *baba* 'Aschkuchen', a-szorb *baba* 'der Napfkuchen, die Bäbe'. — A szó esetleg a *báb* szó származéka is lehet, de Gömörben valószínűbb a szlovák eredet.

EtSz I, 206.

bába 3. 1878: Göcsej MTsz.

= der obere Deckel der Weinpresse; a borsajtó felső lapja.

< szlovén *bába,* vö. *bábica* 'der Deckel bei der Weinpresse'. — A szlovén szó nem világos.

EtSz I, 209.

babka-*levél* XVII sz Nyr 44: 23. — Vált.: *bobka:* XVII sz Nyr 44: 23; — *babka-levél:* 1886: Mátyusföld MTsz, Hidaskürt MNy 24: 63.

= laurus; Lorbeerblätter; babérlevél.

< szlovák *bobek, bobok* (G *bobka,* Npl *bobky*) 'babér, borostyán' (HKES 72 szerint a babér és a bab levél hasonlósága miatt; vö. f-szorb *bob* 'Bohne' és 'Lohrbehr').

EtSz I, 212, Sulán B. MNy 40 : 32.

babkáros 1874: MTsz. — Vált.: *bapkár:* 1874: Sopron, Fehér MTsz; — *babkáros:* 1882: Kishegyes MTsz, Tolna MNy 1 : 331,

Bács MNy 9 : 380; — *bopkáros:* 1878: Pest MTsz; — *baktáros:* 1910: Torontál MNy 6 : 331.

= Hausierer; házaló kereskedő.

Szlovák eredetű szó, csak az nem kétségtelen, vajjon a 'csekély pénz' jelentésű sz *babka* (így Sulán Béla MNy 40 : 28; szerinte e kereskedők a Balkánról valók, és azért *babkár*-ok, mert minden portékájukat fillérekért adták el), vagy a 'babérlevél' jelentésű sz *bobok, bobek* származéka-e (így Döry Ferenc: MNy 40 : 117; szerinte e kereskedők elsősorban babérlevelet árultak: *bobkár*, erre vall, hogy volt a magyarban *babéros* nevük is). Döryhez hasonlóan Mikesy MNy 41 : 85. A szónak *bopkáros* változata az utóbbi mellett látszik szólni.

Valló, Tót el., EtSz I, 212 (szerinte *bobkár* 'vászonkereskedő' Szarvason; ez azonban semmiesetre sem lehet a szónak elsődleges jelentése).

bablona 1838: Tsz. — Vált.: *bablon:* 1838: Palócság Tsz; — *vablona:* Nógrád MTsz; — *bablony:* Nógrád Nyr 44 : 236.

= Baumwolle; gyapot (Tsz, MTsz), vatta (Nyr 44 : 236).

< sz *bavlna* 'gyapot' Hv (*bablona* Bern, *bablna* Kálal). Vö. cseh *bavlna* Jungm, le *bawełna.* — A cseh, sz, le szó a német *Baumwolle* átvétele Korbut: PraceFil. 4 : 375, HKES 66.

EtSz I, 212.

babona 1533: NySz.

= 1. superstitio, Aberglaube; babona (1584: Born: Préd. = NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.); — 2. incantatio; Zauberei; bűvölés, boszorkányság (1533-tól NySz, Ver, MA, PP, PPB; 1838: Szföld Tsz stb.).

< szláv *bobona;* vö. sz *bobona* 'babona' Hv, Kálal, Tvrdý; ukr *bobóna, zabobóna* 'Aberglaube' Žel, Hrinč. — Vö. román *bobóne* 'Zauber' Tiktin. — Ezzel a szóval függnek össze a következők: orosz *zabobóny* 'abgeschmäcktes Reden, Unsinn, Aberglaube', *zabobónščina* 'albernes Gerede, abergläubisches Zeug'; le *zabobon*, pl. *zabobony* 'Aberglaube' Linde; ócseh *bobonci, pobonci* Npl (sing. *bobonek, pobonek*) 'varázslás' GebSl a XV sz-tól; *bobonka* 'trufa, fraus, nequitia, iocus' Klaret, GebSl, XIV sz *zabobonka* 'ua' Klaret; morva *bobonica* 'boszorkány, varázsló asszony' BartSl 20. — Valószínűleg igaza van Bernekernek (BEW I, 37; így VREW I, 435 is), hogy mindezek a szavak összefüggnek azzal az igével, amely a régi szh-ban *boboniti* 'strepere; zörgetni', ma *bobonjati* 'schwatzen', *bobotati* 'crepitare' alakban van meg és amely kétségkívül összefügg a *bъbjo, bъbati* 'stammeln, stottern; hebegni, dadogni' igével (BEW I, 105). Ez nyilván a sámánok révületére vonatkozik. — E magya-

rázat gyengéje, hogy az ige más nyelvből való, mint a főnév (a *bobona* stb. szónak a délszláv nyelvekben semmi nyoma, a bogumiloknak *babuni* neve ezzel nem függhet össze).

Mivel a szó csak északon van meg, a magyar szó is nyilván innen került át. Aránylag kései átvétel.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 10, MEW 6, Asbóth Nesk 61, Gombocz—Melich MNy 8 : 241, EtSz I, 213, SzófSz.

bacsa 1833: Kassai Szók. — Vált.: *bacsa:* 1838: Palócság Tsz; — *bacsó:* 1833: Kassai Szók I, 272; Győr, Hajdu, Szabolcs, Torna MTsz; —? *bacso:* 1873: Rimaszombat, Abaúj, Hegyalja MTsz; — ?? *baca* (valószínüleg sajtóhiba): 1875: Nógrád MTsz.

= pecoris magister; Schafmeister; számadó juhász.

< szlovák *bača* 'számadó juhász' Hv, Kálal; morva *báča* GebSl; le nyj *baca*, sziléziai *bacza* 'ua' AtlasPodk. — A román *baciu* (ebből erdélyi *bács* EtSz I, 217) szóval való kapcsolatára vö. Crânjală, Rumunské vlivy 201, MEW 6, BEW I, 37.

bagazia 1544: OklSz, 1621: MA, a XVII sz-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF (a Nyr 42 : 264 *bagazsia* adata valószínűleg helytelen olvasat).

= tela colore tincta; gefärbte Leinwand.

< délszláv *bogazija;* vö. blg *bogazija* 'rotes Tuch' Duv, Gerov. A blg szó a török *bogazi* 'a kind of twilled stuff woven in stripes, a kind of thin twilled cotton cloth used for linings' Redh 403 átvétele. — A törökből román *bogasiu, bogasie* 'Art Zeug, wahrscheinlich Barchent' Tiktin. — A m-ból kaj-h *bagazia* és le *bagazya* 'Kattun' Linde. — A török szónak európai elterjedésére l. Lokotsch 27, TürkEl III, 8, IV, 79; MER 36, BSE 10.

EtSz I, 223.

bagrena 1880: MTsz. — Váll.: *bagrena:* 1887: Bács MTsz, Nyr 27: 411; — *bagrana:* 1880: Torontál MTsz; — *bagrina:* 1909: Zenta Nyr 38 : 375, Bács Nyr 44 : 88.

= Robinia pseudoacacia; akácfa (vö. Jáv 631).

< szh *bagrena* 'Robinia pseudoacacia' Vuk; blg *bágren* ua. A *bagrъ* 'purpur', *bagrěnъ* 'purpureus' származéka BEW I, 38, MER 13.

EtSz I, 227.

baj 1260—70/1331: OklSz (az 1231/1545: ÁÚO I, 283 oklevél, amelyből az EtSz I, 228 és a SzófSz az első adatot közli, hamisítvány, vö. Szentpétery, Reg. I, 483).

= 1. duellum, examen duelli, certamen, pugna; Zweikampf, Kampf; párbaj. Vált.: *boj:* harc (1260—70/1331: OklSz; — *baj:* BSzj, SchlSzj, a XVI szk-től NySz — ebben: *bajvívás:* XVI szk GyöngyTör, 1588-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; ma csak összetételekben: *bajvívás, párbaj.* — A 'duellum; baj' a középkori m jogban a perbeli bizonyítás egyik eszköze volt, ezt csak az 1486. XVIII. t. c. szüntette meg; vö. Hajnik BirSzerv 259); — 2. molestia, fatigium; Mühe, Plage, Beschwerlichkeit, Not (1668-tól NySz, Márton 1816, Tzs, CzF stb. — de *bajlódik* 'desudo; sich abmühen' már a XVI sze-től NySz, SzD, Tzs, stb.; *bajos* difficilis, operosus; mühselig, beschwerlich 1636-tól NySz stb.); — 3. morbus; Krankheit; betegség (összetételekben: *szívbaj, agybaj* stb.: 1791: Nyr 32 : 160, Márton 1816; NyÚSz, de önállóan is: *semmi baja*); 4. impedimentum; Hindernis; akadály (Szföld MTsz).

< szláv *bojь*; egyh. szláv *bojь* 'flagellum, pugna, caedes' MiklLex; blg *boj* 'bataille, combat, guerre, lutte, joute, pugilat'; szh *bôj* 'pugna, proelium; Schlacht'; szlov *bòj* 'Kampf, Zank, Handel'; ócseh *boj* 'bellum' Klaret, GebSl, ma 'Kampf, Schlacht, Krieg' Jungm; sz *boj* ua.; le *bój* (G *boju*) ua., a-szorb *bój* 'Kampf', ukrán *bij* (G. *bóju*) ua.; orosz *boj* 'certamen, proelium, pugna' Srezn I, 143, Pawl. — A *bi-ti* 'ütni, verni' tövének származéka, MEW 12, Meillet Ét 215, BEW I, 68, Vondrák SlGr I, 497, HKES 69, PESR I, 27.

A *baj* talán jogi műszóként került át. A helyzet azonban az, hogy bár a bajvívás mint a perbeli bizonyítás eszköze majdnem minden szláv népnél kimutatható, ennek szakkifejezése azonban vagy nem *boj* (pl. a régi szerbben, *uzdanje* EtSz I, 229, Maž 818), vagy nem mutatható ki. Az első adat a perbeli párbajt jelentő *boj*-ra csupán 1550-ből való (orosz, Jireček Prove 17). Hogy ennek a jogi aktusnak ősi szláv neve a *boj* lett volna, mint Maž 73, 279 véli, az lehetséges, de bizonyítva nincs; de vö. a *bajnok* címszót is.

A magyarból kárp. ukr *baj* MEW 12, szlovák *baja* Czambel Reč, román *baiu* 'Sorge, Kummer' Tiktin.

Leschka, Dank, SlEl 41, MEW 12, Asbóth SzlSz 30, Gombocz—Melich MNy 8 : 243, EtSz I, 228, SzófSz.

bajnok szn 1215: VR 275. §.; XIV szv BSzj. — Vált : *bojnuk:* 1215: VR 275. §., 1289/1291-től 1365-ig OklSz; — *bojnok:* 1231: OklSz; — *bajnuk:* 1377, 1380, 1385: OklSz; — *bajnok:* 1370: OklSz, a XVI sze-től NySz (ritkán); KolGl 2, Cal, PP, PPB, SzD, CzF stb.; — *bajnak:* 1391-től OklSz, BSzj, SchlSzj, SermDom, 1506-tól NySz (gyakran), GyöngyTör, SziksZF, MA.

= 1. pugil; Kämpe; bajvívó (XIV szv BSzj, SchlSzj, SermDom, 1506-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolG. 2, Ma, PP, PPB); — 2. concertator, palaestricus, agonista, athleta; Kämpfer; harcos (1585: Cal, NySz, MA, PP, PPB, Tzs stb.); — 3. heros; Held (1838: Tzs, CzF); — 4. Meister (a sportban; mikortól?); — 5. Krakeeler, Krittler; kötekedő, akadékoskodó ember (Szföld MTsz).

< délszláv *bojьnikъ*; szh *bòjnīk* 'miles, homo pugnax' HASz, kaj-h *bojnik* 'custos vigilarum' (a XIV sz-ban Maž 77); szlov *bojník* 'Kämpfer, Krieger, Fechter' Plet (a XVI sz-ban 'vitéz' Trubarnál, EtSz). — A szó csak a déli-szláv nyelvekben van vagy volt meg (mint pl. a blg-ban, ahol -ma hiányzik ugyan, de a román *báinic* 'Kämpfer, Streiter, Fechter' és az újgörög *μποινίκ* tanúsága szerint egykor itt is meg kellett lennie). Eredetére vö. a *baj* címszót (*bojьnъ* melléknév + *-ikъ* főnevesítő képző).

A magyar szó ugyanabból a nyelvből való, mint a *baj*. Nyilván ez is jogi műszóként jött át (a *bajnok* volt a perdöntő *baj* vívója, aki azonban más ügyében is vihatott, sőt a *bajnok* később csakis a más ügyében vívó ember volt, vö. erre Hajnik BirSzerv 265). Ilyen jelentésben azonban a szláv nyelvekből nem mutatható ki.

SlEl 42, MEW 12, Asbóth SzlSz 30, EtSz I, 232, SzófSz, Skok LeksSt 62.

balamuta 1875: Kassa, Zemplén MTsz, Nyr 25 : 240.

= das Übel, die Unannehmlichkeit; baj, galiba, kellemetlenség.

< szlovák *balamuta* 'hebehurgyaság, zavar, baj, vesződség' Hv, Kálal, — másutt 'hebehurgya, szószátyár' Jancs; morva 'Schwindler' BartSl; cseh 'Schwätzer' JA 12 : 64; le *balamut* 'Schwätzer' stb. BEW I, 251.

EtSz I, 250.

balava 1894: Szlavónia Nyr 23 : 361.

= dumm, albern; ostoba, bolond (vö. *megbalavil* 'sich verirren; megtéved').

Balassa Nyr 23 : 361 szerint szh *balav* 'taknyos; rotzig' Vuk. — Nyilván a nőnem átvétele.

balin XIV szv BSzj. — Vált.: *balin:* XIV szv BSzj, SchlSzj, CzF; [illegible]a mell., Háromszék MTsz; — *baltn:* 1622: Herman MHal 172; Komárom MTsz; — *balind:* XVIII szv GrossHistPhys III, 223; Győr MTsz; — *balint:* 1879: Szföld MTsz; — *bálind:* 1887: Duna—Tisza mell. MTsz; — *bálint* Duna mell. MTsz; — *bain:* 1879: Eszék MTsz; — *baing:* 1887: Szatmár MTsz; — *balink:* 1860: Hétfalu, MTsz; — *balling:* 1887: Bereg MTsz; — *bolén:* 1887 : Göcsej MTsz '

— *bolyin, boin:* 1887: Bodrogköz MTsz; — *polind:* 1652: EtSz; Nógrád MTsz; — *pólind:* 1887: Ipoly mell. MTsz; — *bölin:* 1893: Bereg MTsz; — *bójin, bőin:* 1833: Kassai I, 245, 338; — *bulin:* 1570: OklSz.

1. Aspius rapax; ragadozó őn (valamennyi fenti adatban a 2—5. alattiak kivételével); — 2. Abramis ballenus; keszeg (vö. Herman MHal 763; de melyik adata?); — 3. Cyprinus aspius; ponty (vö. Herman MHal 763; de hal?); — 4. *bölin:* Cyprinus tinca; cigányhal (1893: Bereg MTsz); — 5. Blicca argyrolenka (1887: Drávafok Herman MHal 772).

< északnyugati és délnyugati szláv *bolen;* vö. kaj-h *bolen* 'Pristis, Pistris, Pistrix' Bell (tengeri hal?), *bolinj* (honnan? idézi Ferianc Ryby 41); szlov *bólen* 'Aspius rapax; der Schied' Plet; cseh *bolen* 'Cyprinus aspius' Rank, 'Lachs, Salmling' (a XVI sz-tól) GebSl; sz *bolen, bolen, bolin* 'Aspius aspius' (= A. rapax) Ferianc Ryby 39; le *bolen* 'Barbus fluviatilis, Cyprinus barbus' Majewski.

A szláv szó az osztrák-német *Wallen* 'Silurus glanis, Cyprinus ballerus' átvétele. Nyilván téves J. Holub véleménye, hogy a szláv *bolьjь* származéka (idézi Ferianc Ryby 40; a szó sem HKES-ban, sem BSE-ban nincs meg, nem említi Korbut PraceFil IV. sem a lengyel nyelv német jövevényszavai között).

A magyar szó valószínűleg nem egyszer, hanem különböző forrásokból többször került át. Erre mutat az alakváltozatok tarkasága. Az eredeti *balin* talán a horvátból való, de lehet szlovák is. — A magyarból valók a következő szláv alakok: szlovák *balin, balind, baling, balyn, boľing, bulind* Ferianc Ryby 40; ukr *balind, boing* Vladykov Ryby 55.

GyarmVoc, Munkácsi Ethn 4 : 184, Pál Antal Nyr 35 : 139, Simonyi Nyr 35 : 294, EtSz I, 256, Sulán MNény 5 : 17.

bán 1116: Cledin . . . princeps huius provinciae et *banus* Smič II, 393, 1146: Belus comes palatinus et *ban* PRT I, 598, 1150: Belus *banus* uo. 599 (1142—46: Belus *dux!* uo. 597), 1171-től OklSz (szn-ek és hn-ek), SchlSzj, SoprSzj, a XVI szk-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb. — Görög forrásokban a XII sz-tól μπάνος alakban, vö. Gyóni GörSzórv 93.

= 1. gubernator regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae (1116-tól 1918-ig); — 2. Markgraf; egy az országba be nem kebelezett tartomány kormányzója (pl. szörényi bán, macsói bán stb.).

< horvát *bân* méltóságnév (950 körül *βοάνος, βοεάνος* Konst-Porph. De adm. 30 : 93, 31 : 78; latin forrásokban *ban* 1029-től, a magyar uralom alatt első adat 1116-ból Maž 23; a bosnyákban *ban* 1189-től MonSerb 1); blg *ban* (X sz-i feliraton: Delan *ban* Morav-

csik ByzTurc II, 178). — A horvát méltóságnév az avar *Bajan* fejedelem nevéből való, vö. BEW I, 42, EtSz I, 268.

Mivel a régi magyarban a *Bán* mellett vannak *Baan*, sőt *Bahan* személynevek is (VR 170 stb.), amelyek a *bán*-ból nem származhatnak, az EtSz I, 267—9 úgy véli, hogy a *bán* szó a *Bahan*, *Baan* személynevek tanúsága szerint nem a horvátból származik, hanem közvetlenül az avarból való, itt 'dominus, úr' jelentésű volt, majd Horvátország kormányzójának címévé vált. A horvát *bân* pedig a magyarból való. A magyarban ugyanis a *bayan* > *bán* fejlődés szabályos, míg a horvátban ez ismeretlen. Azonban először is a szó korai előfordulása a horvátoknál már eleve valószínűtlenné teszi a magyar eredetet, hiszen több mint 150 évvel a magyar uralom kezdete előtt tűnik fel. A horvátban ugyan nincs *aya* > *ā* fejlődés, de van *oja* > *ā* (pl. *pojas* > *pās* 'öv'); az avar *Bajan* névnek pedig lehetett a horvátban **Bojan* alakja, ebből tehát fejlődhetett, és KonstPorph adatainak tanúsága szerint fejlődött is *bojan* > *bân* (Asbóth Nytud 5 : 139). A m *Bán* (régi *Baan*, *Bahan*) személynevek egy része nyilván nem a horvát eredetű *bán* méltóságnévből való, hanem a törökből származik. Mindenesetre megállapítható, hogy a méltóságnév sohasem fordul elő *baan*, *bahan* alakban. A 'dominus; Herr' jelentés pedig, amelyből az EtSz kiindul, talán nem is volt meg, de legfeljebb igen kései fejlemény lehet, mert csak a MA-ban (és a belőle átvett PP, PPB-ban), de itt is csak a magyar-latin részben fordul elő.

A régi román *ban* a magyarból, ti. a szörényi bánság bánja!! (tévesen Skok LeksSt 59).

Szlávból: SlEl 14, Asbóth Nesk 40, Gombocz—Melich MNy 8: 248. — Törökből (illetőleg avarból): EtSz I, 269 (és az itt idézett korábbi irodalom), Fehér Géza (idézi NyK 48 : 141), SzófSz. — Gyóni GörSzórv.

bandár 1908: Baja MTsz, Nyr 37 : 190.

= Lucioperca volgensis; kősüllő (hal).

< szh *bàndār* 'Perca fluviatilis; Flussbarsch; sügér' Vuk. — Eredete ismeretlen.

EtSz I, 271.

bandurka 1884: Zemplén MTsz.

= Tubera solani; burgonya.

< sz *bandurka* ua. Czambel Reč; kárp. ukr *bandurka* Verchatsky Znadoby 226, Csopey; vö. cseh *bandory* N ua. *bandorka* 'Erdäpfelsieb' Rank. — Eredetileg *brandburka* 'brandenburgi'.

EtSz I, 273, Asbóth Nytud 5 : 140.

bánka 1838: Palócság Tsz.

= Schröpfkopf; a seborvosok köpölyöző harangja.

< sz *bánka* 'köpüly, lombik' Hv; vö. cseh *banka* 'Schröpfkopf'; le *banka*; ukr, orosz *bánka* ua. BEW I, 43, HKES 65, BSE 14, PES I, 15, VREW I, 51 (vö. a *bánya* címszót is).

EtSz I, 275.

bánya 1585: Cal, MA, PP, PPB, 1647: ComJan = EtSz, 1676: NySz' SzD, Kr; Békés, Bihar, Szilágy, Nógrád MTsz.

= 1. balneum; Bad; fürdő (az összes fenti adatokban); — 2. Grube, in der derLehm für Lehmziegel getreten wird; gödör, amelyben a vályognak való agyagot taposssák (1840: Heves MTsz, CzF); — 3. der zerwühlte Liegestätte der Schweine; sertésnek összetúrt fekvőhelye (1840: Heves MTsz, CzF). — *banyakemence* (1838: Tzs, Kecskemét MTsz), *bánya-kemence* (1843: Ballagi TeljSz; Rimaszombat) 'der Backofen'.

< déli-szláv *banja;* egyh. szláv *banja* 'balneum' (a XI sz-tól MiklLex, Srezn I, 41); blg *bánja* 'bain' Mavrov, 'fürdő, hőforrás (amelyben fürdenek)' Gerov; szh *banja* 'Bad' Vuk, Habd; ukr *bánja* 'ásványvíz-forrás' Hrinč, 'warmes Bad, Badestube' Žel; orosz *bánja* 'Badestube' Dalj, Pawl. — A lengyelből Linde idéz egy adatot a XVII sz-ból, de az bizonyosan russismus lesz. — A balkáni-latin *balnea* szóból, de valószínűleg a görög *βάνειον*, pl *βάνεια* közvetítésével: Vasmer GrSlEt III, 38 (a BEW I, 43 szerint az olasz *bagno*-ból, de akkor magyarázatlan a szóvégi *-a*!), MER 17, PES I, 16. — Meillet RS 2 : 68 nem hisz a görög közvetítésben, és ma Vasmer sem, vö. VREW I, 52, — vö. Pápay MNy 3 : 439.

Ettől a szótól elválasztandó a 'fodina; Bergwerk' jelentésű közmagyar ***bánya*** szó. Hn 1240: *Banya* MonStr I, 335, 1254: de *Bana* uo. 415, 1255: Schebny*zbana* uo. 427, 1286: Zebnech *Bana* vel argenti fodinam OklSz, 1300: Scebni*zbana* MonStr I, 477, stb. = valamennyi adat Selmecbánya, sz Banská Štiavnica, német Schemnitz; 1263: Byztercheb*ana* MonStr I, 492 = Besztercebánya, sz Banská Bystrica; 1375: hospites de Smolnuk*bania* = Szomolnokbánya, Szepes m.; 1376: Kurmuch*bania* = Körmöcbánya, sz Banská Kremnica, stb. OklSz; — kn 1430: sub . . . monte lapidoso Kew*banya* vocato OklSz, 1544—6: *banya* aurea MonIrók 1: 315, 1558-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — származék: *bányász:* 1362: MNy 3 : 463, 1463, 1544: OklSz, stb.). A szó ugyanis a magyarral azonos jelentésben csak a szlovákban van meg: *baňa* 'fodina; Bergwerk' (1685: ComOrb 136, 137), ennek pedig eredete ismeretlen. Megvan ugyan a mai csehben is (*báně* 'Bergwerk', *baňský* 'Berg-' Rank), ez azonban szlovakizmus és Jungm előtt ismeretlen. A szlovákból való

a le nyj-i *bania* 'Bergwerk' is, VarsóiSz. — Slawski (SSE 26) ugyan a szót a 'Bad; fürdő' jelentésű szláv *banja* szóból akarja származtatni („mert hogy a legrégibb fürdők számára gödröt ástak volna", ami azonban tárgyi tévedés, mert az ősi fürdők a természetes melegforrások, folyópartok stb. voltak), ez azonban nincs megindokolva. Mi köze a fürdőnek az ércbányához? Van ugyan a *bánja* szónak az ukránban 'Salzsiederei; sófőzőhely' jelentése is és el lehetne képzelni, hogy ezen keresztül a 'Bad' jelentésből 'Bergwerk' fejlődhetett ('Bad; fürdő' → *Therme; hévíz' → *'Mineralquelle; ásványvizes forrás' → *'Salzquelle; sós forrás' → *Salzsiederei; sófőzőhely' → *'Salzbergwerk; sóbánya' → 'Bergwerk; bánya'), azonban ez ellen a magyar szótörténet tiltakozik. A magyarban ugyanis a *bánya* a középkorban sohasem 'Salzbergwerk, sóbánya', hanem mindig 'Erzgrube, Erzbergwerk; ércbánya'. A 'Salzbergwerk; sóbánya' pedig mindig *akna* (vö. Dés*akna*, Víz*akna*, 1291: Thorda *Akna* = Torda Cs V, 683, Kolozs-*akna:* 1326: Kulus*akna* Cs V, 305, stb., vö. az *akna* címszót is). Az első adat a 'Salzbergwerk; sóbánya' jelentésű *bánya* szóra 1604-ből, MA-ból való (a NySz ugyan Cal-ból idézi, ennek első, 1585-i kiadásában azonban még *só akana* van), de a PPl, PPBl a *salina* címszó alatt a *sóbánya* mellett *sóakna* is áll. Mindez bizonyítja, hogy a fenti jelentésfejlődés nem tehető fel, a 'Bergwerk' jelentésű *bánya* szónak a 'Bad' jelentésű szláv *banja*-hoz semmi köze nem lehet és így nincs semmi támpontunk arra, hogy a magyar szó származik a szlovákból, mikor ez fordítva éppen olyan könnyen lehetséges. Szintén önkényes feltevés, amit a szláv szóra vonatkozó régi adatok nem támogatnak, hogy az eredeti jelentés 'Grube; gödör' lett volna (Brückner ZVerglSprachf 45 : 26, BSE 26). Amíg azonban a szó eredete nem tisztázódik, végleges állást foglalni egyik irányban sem lehet.

A magyar szót szlávnak tartja: GyarmVoc, Leschka, Budenz NyK 1 : 300, SlEl 15, MEW 7, Asbóth Nesk 33, JA 22 : 465, EtSz I, 278, SzófSz; — a szlovák szót tartja magyar eredetűnek (azt pedig elválasztja a 'Bad' jelentésű szótól) Karłowicz Zbornik wyrazów obcego ... pochodzenia 32.

A magyarból: román *báe* 'Bergwerk' (van 'Bad' jelentése is de ez az ukránból).

banyik 1898: *banyik, bányik* Selmecbánya EtSz I, 278.

= Student der Bergakademie in Schemnitz; a selmeci bányamérnöki főiskola hallgatója.

< sz *baník* 'Bergmann; bányász' (a szó a *baňa* 'Bergwerk' származéka).

EtSz I, 278, Simonyi Nyr 44 : 28.

bapka 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 287, Nógrád Nyr 44 : 236.

= 1. Nagel für die Kette am Ende der Deichsel; lánctartószeg a szekérrúd végén (1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 287); — 2. Riegel an der Kammertür; reteszvas a kamrákon (1915: Nógrád Nyr 44 : 236).

< sz *babka* 'kleiner Eisenhaken einer Schlossvorrichtung; vaskapocs, amelybe az ajtózár beakad' Kálal. — Nyilván a *baba* 'asszony' származéka, bár a névadás oka nem világos.

bara 1897: Bács Nyr 26 : 144, 176, Nyr 39 : 38, NyF 37 : 21.

= lama; Lache, Pfütze; tócsa.

< szh *bara* 'Lache, Pfütze' Vuk; vö. blg *bára*, szlov *bára*, stb. BEW I, 43, MER 17.

Bellosich Nyr 26 : 317, EtSz I, 379.

barack XIV szv BSzj. — Vált.: *borock:* 1597: OklSz 1127, 1685: NySz, 1788: MNy 5 : 239 (dúnántúli változat); Répce mell., Győr, Fehér, Zala MTsz; — *boroc:* 1873: Somogy, Keszthely MTsz, DolgNépnyInt 6 : 51, Csököly 49, OrmSz; — *borocka:* 1885: Baranya MTsz, OrmSz; — *baraszk:* XIV szv BSzj, SchlSzj, Murm 1339, 1557: LevT I, 257, 1578: MelHerb, Cal, KolGl.2, 1655: ACsereEnc = NySz, 1788: MNy 5 : 239 (tiszáninneni változat), SI; — *barack:* 1533: Murm 1355, 1588-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF stb.; — *baraksz:* 1880: Hont MTsz; — *barac:* 1885: Zala MTsz.

= Prunus persica; Pfirsich; őszibarack.

< szláv **brosky* (G **broskŏve*). — A szónak a szláv nyelvekben négy változata van: 1. **bersky:* szh ekav *brȅskva*, ikav *brȉskva*, *brȉska*, kaj-h *breskva* Jambr; szlov *bréskev* és *brêskva;* cseh *břeskev* Klaret, GebSl, Rank; ó-sz *breskev* XVI szv SMS 15:157; le *brzoskiew;* f-szorb *břeska*, *brjóska*, a-szorb *bŕasken.* — 2. **brosky:* cseh *broskev* a XIV sz-tól GebSl, Klaret, Wussin, Rank, *broskvoň* Dostál 697, Reuss 130; sz *broskva* Hv, *broskev* Jancs, *broskyňa* Dostál 697; le *broskiew* (és innen ukr *broskvynja* és orosz *broskvina*, *bruskvina*). — 3. szlavóniai szh *brȁskva* HASz, Bell. — 4. blg *práskva* szh *prȁskva*. Ezek közül csupán az 1. csoport eredete világos: latin *persica* < ófn (esetleg óközépn) **fersk-* > szláv **bersky;* BEW I, 51, Knutsson GermLw 11, VREW I, 126. A 2. csoportról az a vélemény, hogy a **bersky* 'barack' és a *brosky* 'Brassica; kelkáposzta' keveredéséből keletkezett (így GebSl, BSE 45, vö. hogy a lengyelben a 'kelkáposzta' *brzoskiew* is, a 'barack' meg *brzoskiew* és *broskiew*), mindenesetre azonban már régóta, mert a XIV szmf-ben a csehben már megvan. Knutsson 13 külön átvételre gondol az alnémetből. VREW I, 126 viszont, úgy látszik, a kfn *pfersich* átvételére gondol, ami aligha fogadható el. A 3-ról, ahová mindössze egy aránylag kései, a XVIII

sz végéről származó adat tartozik, nem tudunk semmit. Talán szintén a 'kelkáposzta' jelentésű *broskva* szóval való keveredésből alakult, de lehet, hogy a m *barack* hatása alatt keletkezett. A 4. csoport a maga *p*-jével új-latin eredetűnek látszik.

Az EtSz I, 280 a magyar szót a 3., illetőleg 4. csoporttal egyezteti. A 4. csoportról azt tartja, hogy *p*-je egy korábbi *b*-ből keletkezett és ez a hangfejlődés valami bolgár sajátság volna. Ez azonban tévedés, vö. Asbóth Nytud 5 : 135, Knutsson 13. De teljesen valószínűtlen, hogy a magyar szó forrása a 3. alatt említett, mindössze Bellosztenecz szótárában egyszer előforduló szó legyen, hiszen ennek még a létezése is kétes, de legalább is a származása gyanús és inkább maga látszik magyar eredetűnek. Skok LeksSt 63 a *břesky*-ből indul ki és azt hiszi, hogy egy-két szóban a szláv *ě*-nek *a* felel meg. Ez azonban a magyar *borock* változatok miatt nem lehet helyes. — Így tehát nem marad más hátra, mint a magyar szó forrását a nyugati-szláv **brosky* szóban keresni, amely különben tökéletesen megfelel a magyar szó eredeti alakjának. Igaz ugyan, hogy Rapaics, A magyar gyümölcs 33 szerint a barack hozzánk a Balkánon keresztül érkezett, de ezt csak az EtSz magyarázatából következteti, hiszen erre nézve semmiféle t á r g y i bizonyítékot nem hoz fel. Hogy pedig a magyarság a barackot nem a Balkánon keresztül, hanem n y u g a t r ó l ismerte meg, azt a *barack b*-je igazolja, amely csak n é m e t közvetítéssel kerülhetett a szláv nyelvekbe és innen a magyarba. Ilyen nyugati-szláv közvetítésű déli gyümölcs még a *godolya* is.

Beregszászi Aehnl 153, Sándor Sokféle XII, 4, GyarmVoc, Leschka, SlEl 53, MEW 11, Melich MNy 6 : 60, JA 34 : 548, SzófSz.

bárány hn 1206/1257: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *bárán:* 1206/1257: OklSz, BSzj, SchlSzj, SermDom, JókaiK, BécsiK, MünchK, VirgK = NySz, Murm; — *bárány:* 1508-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF stb.

= 1. agnus; Lamm (az összes fenti adatokban); — 2. Holzring unter dem Reibscheit; kocsi-juh alatti fakarika (1840: Heves MTsz); — 3. egybeolvadt vörös téglák (1840: Heves MTsz).

< szláv *baran;* szh *baran* 'Schafsbock, Widder; kos' (Reljković-nál, egy XVIII sz-i szlavóniai írónál, HASz), kaj-h *boran* ua. Bell; ócseh *beran* 'agnus' Klaret, GebSl, *beran* ua. GebSl, ma *beran* 'Schafsbock' Rank; sz *baran* 'kos' Jancs, Hv stb., 'agnus' Bern; f-szorb *boran* 'Schafsbock', a-szorb *baran*; le *baran* (1350-től StStp); ukr *barán*; orosz *barán*, régen *borán* is ua. Dalj, Srezn I, 41, 152 (a *boran* a XI sze-től, a *baran* a XV szk-től). — Eredete ismeretlen. A *baran* ~ *beran* ~ *boran* változatok egymáshoz való viszonya

sincs tisztázva. BEW I, 43, HKES 67, VREW I, 53 (szerintük régi alpesi pásztorszó, eredetileg állathivogató), BSE 15 (a szláv **borvъ*: délszláv *brav*, orosz *borov* 'kisebb házi állat' szóval való kapcsolatra gondol: **bor-an*), PES I, 16 (török eredetre gondol: kazáni *bärän*, keleti-török *bäran*, stb.; mord *boran* stb.). Legvalószínűbb az első, de nincs tisztázva.

A magyar szó szláv eredete a szláv szó kétes eredete ellenére is aligha lehet vitás. Figyelmet érdemelne ugyan a török lehetőség, de ez közelebbi vizsgálatot követel. Lehet az is, hogy a török szavak az oroszból valók. — Az átvett alak *baran* 'agnus'.

Leschka, Dank, SlEl 16, MEW 7, Asbóth Nesk 33, JA 22 : 465, EtSz I, 282.

barát 1200 körül HB. — Vált.: *brát:* 1200 körül HB, 1252, 1266: Cs III, 545 (= Baráti, Győr m); — *borát:* 1232: MNy 4 : 25 (= Baráti, Győr m.); 1331: Cs II, 589: (írva *Borad;* ma Baráti, Somogy m.); 1878: Őrség, Palócság MTSz; — *bërát:* 1878: Őrség MTsz; — *barát:* 1252-től OklSz (l. alább).

= 1. monachus, Mönch; szerzetes (a hn-i adatokban is ez a jelentés rejlik; kn *barát* alakban XV sz SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.); — 2. amicus; Freund (*brát:* 1200 körül HB; — *borát:* 1878: Őrség, Palócság MTsz; — *barát:* XV szef-től JókaiK, BécsiK stb., NySz, Gyöngy-Tör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF stb.; — *bërát:* 1878: Őrség MTsz).

< szláv *bratъ*; óegyh. szláv *bratъ* 'frater' (az eredetibb *bratrъ* alak a régibb glagolita szövegekben: Zogr, Mar, Assem; Euch, Psalt vegyesen; Savv, Supr csak *bratъ*, ugyanígy *r* nélkül az orosz emlékekben Jagić Entst 283); blg *brat* 'frère, ami, camarade' (a szerzetesek egymást *brat*-nak nevezik Gerov); szh *brât* 'frater, amicus, monachus' HASz, IvBr; szlov *brât* 'Bruder'; f-szorb *bratr*, a-szorb *brat*; cseh *bratr* 'Bruder' Klaret, Jungm ('Ordensbruder' és 'Freund' is); sz *brat* 'testvér, barát' Hv; le *brat* 'Bruder, Genosse, Kamerad'; ukr *brat* 'Bruder'; orosz *brat* 'Bruder, Gefährte, Kamerad' (a XI sz-tól Srezn). — Eredeti szó, vö. BEW I, 82, TBSW 36, PES I, 42.

Mivel alig képzelhető el, hogy akár a 'szerzetes'-ből 'barát', akár a 'barát'-ból 'szerzetes' jelentés fejlődött volna, míg a 'testvér'-ből mindkét jelentés szinte magától adódik, nyilvánvaló, hogy e szó két jelentése nem a magyarban alakult, hanem mindkét jelentésben külön-külön került át. Ez tehát az eredet szempontjából a magyarban nem egy, hanem k é t s z ó. Az egyik a 'szerzetes', amely minden valószínűség szerint a horvátból jött át (csak itt van a *brat*-nak 'szerzetes' jelentése, vö. erre még EtSz I, 285, a többi szláv

nyelvben ez a jelentés csak esetleges és alkalmi, mint pl. a magyarban a *testvér*), a másik az 'amicus', amely viszont b á r m e l y szláv nyelvből jöhetett.

Ver, Beregszászi Aehnl 153, GyarmVoc, Leschka, SlEl 50, MEW 20, Asbóth NyK 18 : 371 és Nesk 34, Melich SzlJsz I/2, 230, Nyr 36 : 159, EtSz I, 284, vö. erre Asbóth Nytud. 5: 142, SzófSz.

barázda 1086/XII sz PRT VIII, 268. — Vált.: *brázda:* 1086/XII sz PRT VIII, 268; Kemenesalja, Göcsej, Baranya, Répce mell. MTsz; — *barázda:* 1270-től OklSz, BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, XVI sze KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.; — *borozda:* XVI sze KolGl. 1, 1655: NySz, SzD; 1838: Szföld Tsz, KKHalas, Kalocsa, Dunavecse, Hódmvhely, Torontál, Szatmár, Bereg, Gömör, Borsod, Heves, Pest, Szföld MTsz, CsángóSz, Szenna; — *borazda:* 1645: GelejiKatona = CorpGr 322; Udvarhely Nyr 35 : 46; — *barazda:* 1585: Cal 355, 1010, 1028, 1645: Geleji Katona = CorpGr 322, 1615: NySz; — ? *burázda:* 1585: Cal 607; — *borázda:* 1878: Őrség MTsz; — *berázda:* 1860: Dunántúl MTsz; — *bërázda:* 1876: Répce mell., Zala, Őrség, Veszprém, Sopron MTsz, DolgKolNytudInt 3 : 44, Bakonyalja NyF 34 : 83.

= sulcus; Furche.

< szláv *brazda;* óegyh. szláv *brazda* 'rivus, sulcus, ager' Psalt; egyh szláv *brazda* 'sulcus' MiklLex, Srezn I, 164; blg. *brazdá* 'sillon, rayon; barázda' Gerov; sz *brázda* Furche'; szlov *brázda;* f-szorb *brózda,* a-szorb *brozda* ua.; cseh *brázda* 'lira' Klaret, GebSl, 'Furche' Rank; sz *brazda* 'barázda'; le *brózda;* ukr, orosz *borozdá* (Srezn I, 153). — Eredeti szó, vö. PIEW 135, BEW I, 75, PES I, 37, VREW I, 109, stb. — A szlávból román *brazdă.*

A magyar szó vagy déli-szláv, vagy szlovák eredetű. Bizonyos nehézséget jelent a *borozda* változat. A mai *brázda* változat, úgy látszik, újabb átvétel a szlovénből és nem az ómagyar *brázda* továbbélése. L. a *brázna* címszót is.

Beregszászi Aehnl 149, Leschka, Budenz NyK 1 : 311, SlEl 51, MEW 19, Asbóth JA 32 : 466 és Nesk 34, Melich SzlJsz I/2, 412, Nyr 36 : 159, NyK 39 : 35, EtSz I, 286, SzófSz.

barcs 1628: EtSz I, 288 (1793: Földi Rövid Krit 50); — *bárcs:* 1807: MFüvészk 365, 458, CzF, Jáv 1180. — Mindezek voltaképpen egyetlen egy adatnak az átvételei. Emellett van egy másik adat: XVII szv *barcz* 'Branca ursina, Pes ursinus; medvetalpfű' EtSz I, 289. (Kazinczy Munkái VI, 39, 133, 201 Barcsay tiszteletére *barcsa*nak hívta). — Népi adatok: *barcsi* 'bogáncs' Kisújszállás, *barcsik* 'Xantium spinosum; muszkatövis' uo. Nyr 44 : 29.

Vö. le *barszcz* 'Acanthus, Heracleum' Rost 124, 303, sz *bršť* 'medvefű' Hv, cseh *bršť* 'Heracleum' Dostál 1064, 'Bärwurz', a-, f-szorb *baršć* 'Heracleum', orosz *borščь* ua. (vö. BEW I, 109), de nyilván a keleti-szlovákból való, ahol a szónak szabályosan szintén **baršč* felelne meg. Az EtSz I, 288 ugyan kételkedik a szó népi eredetében és azt hiszi, hogy ezt a XVII sz elején Madách Gáspár csinálta a cseh szóból, de a Nyr 44 : 29 közölt adatok után ez az aggály tárgytalan.

SlEl 45.

† barilica 1510: OklSz. — Vált.: *barilica:* 1510: OklSz; — *barilice:* 1571: MNy 5 : 280.

= dolium; Fäßchen; hordócska.

< kaj-h *barilica* 'tina' Habd, Bell; vö. szh *baril, bario, barila, barilo* stb. 'Fass, Tonne' HASz; le *baryła*; ukr *baryla, barylo*; orosz *barilo* ua. — A szlávban olasz eredetű, BEW I, 44. — A Vect-Trans-ban előforduló magyar *barilla* szót azonban az EtSz I, 292 közvetlenül a latinból származtatja.

barkóca 1257: OklSz. — Vált.: *burkolca:* 1257: OklSz; — *borkouca:* 1325, 1343: OklSz; — *borkolca:* 1330, 1372: OklSz; — *barkolca:* 1350, 1378, 1452: OklSz, XVI sz NéNy 7:182 (itt *barcoloza* hiba *-cza* helyett); — *barkóca:* 1379-től OklSz, SermDom, XV—XVI szh MNy 21 : 140, 142, 39 : 332, SzikszF, KolGl. 2, 1584-től NySz. MA, PP, PPB, Gross V, SI, MFüvészk 298, Tzs, Ják 481.

= Sorbus torminalis; berkenye.

< szláv **brěkovica.* Ilyen szó ugyan a szlávságból nem mutatható ki, de könnyen kikövetkeztethető. Az alapszava **berk* és **berka* (szlov *brek* és *breka* 'Sorbus; Elsebeerbaum', ócseh *břek* 'acer', ma 'Sorbus torminalis' Dostál 704, le *brzek* 'Sorbus torminalis', stb. Majewski, a-szorb *brěka* ua., ukr *beréka* ua., orosz *bereka, bérek* ua. BEW I, 50), ugyanaz, ami a m *berkenyé*-é. Mivel a hímnemű változatnak van továbbképzett formája a **berk-ov-ьcь* alakban (szlovén *brékovec* 'Sorbus' és *brénkovec* 'Sorbus torminalis'; f-szorb *brekowc* 'Maulbeerbaum'), tulajdonképpen nincs komoly akadálya annak, hogy ugyanilyen származékot a nőnemű változatból is feltegyünk, amely **brěkovica* volna. — Ennek az alaknak magyar megfelelője lehet a *barkóca.* Ebben ugyan az EtSz I, 295 kételkedik, de vö. *prělogъ* > m *parlag* stb.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 52, MEW 10, Simonyi Nyr 36 : 189, EtSz I, 294.

barla 1887: MTsz. — Vált.: *barla:* 1887: Palócság MTsz; — *balla:* 1893: Palócság Nyr 22 : 574.

= Krücke; mankó.

< sz *barla* 'Krücke; mankó' Jancs, Hv stb.; vö cseh *berla* 'ferula, sceptrum' Zweig, Rute; (a XV sze-től GebSl), 'sceptrum, firmamentum; Krücke' Velesl, Wussin, ma 'Stock, Stange, Stab' Rank; le *berło, berła* 'sceptrum' a XV szk-től SlStp, Linde; szlov *bêrla* 'ferula; Stab' (1548-től Plet), *bêrgla* 'Krücke' (a XIX szmf-től Plet). — A latin *ferula* szónak német közvetítésű átvétele, vö. BEW I, 50, HKES 67, BSE 21, SSE 30. — Feltűnő a sz *b-a-rla* alak (de csak 'mankó' jelentésben, 'Bischofsstab; pásztorbot' jelentésben *berla*).

Valló Tót el, Nyr 33 : 560, EtSz I, 295.

Nyilván ebből a szóból való a 'panicula arundinis; Rohrkolben; nádbuzogány' jelentésű *balla* is (1838: Csallóköz Tsz). A 'Stab; bot' → 'Rohrkolben; nádbuzogány' jelentésre l. a *palka* címszót is. Vö. Valló Tót el. — Ezt az EtSz I, 259 minden megokolás nélkül nem fogadja el és a szót ismeretlen eredetűnek tartja.

barlang hn 1082/XIII sz HO IV, 5; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *burlog:* + 1082/XIII sz HO IV, 5; — *borlogu:* 1248: OklSz; —. *borlog:* 1284/1291: HO IV, 67; — *borlag:* 1284/1291: HO IV, 68; — *barlag:* 1310-től OklSz (ez és az előbbiek a mai Barnag, Veszprém m. helységre vonatkoznak, Cs III, 220), BSzj (itt a *bariag* hiba *barlag* h.), 1463: OklSz, 1511: MNy 10 : 373; — *barlang:* 1466-tól NySz, 1467: OklSz, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF stb.; — *ballang:* XVI szk NySz; Veszprém MTsz; — *barrang:* XV szv AporK 1, 112; — *barland:* 1527: ÉrdyK 529.

= 1. antrum, lustrum, latebra, cavea, specus, spelunca; Höhle, Gruft, Grotte (így az összes fenti adatokban); — 2. lupanar; Bordell (elvonás a *bűn-barlang*-ból CzF, Erdővidék MTsz).

< szláv *bъrlogъ*; (blg *bъrloga* na grechove 'bűnbarlang' Bolg Pregled I, XI—XII. k. 141; vö. Asbóth Refl 25); szh *brlog* 'Lager der Schweine' HASz, 'suile' Bell, csa-h *brlòg* 'cubile leporis, gallinae' Nem I, 395; szlov *brlog* 'Lager eines Wildes, Wildhöhle, Schlupfwinkel'; ócseh *brloh* 'Wildlager, Hütte' (a XV sz-tól GebSl), ma 'Wildlager, Höhle, Hütte'; sz *brloh* 'odu, vacok'; le *barłog* 'Lager von Wirrstroh, schlechtes Unterlager für das Vieh'; f-szorb *borłoh, borło* 'Bucht, Streu, elendes Lager', a-szorb *barłog* 'Bucht, Streu'; ukr *berlóha* 'Lager von Wirrstroh'; orosz *berlóga* 'Bärenhöhle'; óorosz 'silva; Wald' (Srezn I, 71; emellett *bъrlogъ* 'latibulum; rejtekhely' uo. 211). — Eredete nincs tisztázva. Az egyik magyarázat szerint 'medve-fekhely' (BEW I, 120 ellenére még mindig így MER 54, HKES 77, PES I, 24), a másik szerint egy 'Streu, Schmutz' jelentésű **bъrl-* szónak *-ogъ* képzős származéka (BEW, BSE 17, VREW I, 80). Tekintettel azonban arra, hogy a 'medve-fekhely'

számos nyelvben ma is él, amit pedig bajos az 'alom, piszok' szóból magyarázni, viszont megfordítva nagyon jól, az első magyarázat valószínűbbnek látszik. — A szlávból román *bârlog* 'Höhle'.

A magyar szó mindenesetre 'medve-fekhely' jelentésben jött át (vö. 1463: silva *Medvebarlaga* OklSz, 1511: silva *Medwebarlaga* MNy 10 : 373). Hogy melyik nyelvből, nem dönthető el. — Az 1357: ad speluncam Bohomil *porloga* OklSz és antrum *parrag* SchlSzj adatok *p*-je nyilván a *parlag* szóval való keveredés eredménye.

Ver, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 63, MEW 10, Budenz NyK 1 : 312, 10 : 94, Asbóth Nytud 2 : 203, Melich NyK 39 : 17, EtSz I, 295, SzófSz, Skok LeksSt 73.

bas 1901: Paks Nyr 30 : 545.

= eine Stelle am Vorder- und Hintenteile des Schiffes für das Rüstzeug; a hajó elején és hátsó részén a hambártól elkülönített hely, ahol a felszerelés egy részét tartják.

< szerb *bäš* 'der Vorderteil des Schiffes' Vuk. — A szó az oszmán-török *baš* 'fej' szóból való.

EtSz I, 303.

Nyilván ide való az ugyancsak Paksról feljegyzett *basnica, basnyica* Nyr 30 : 545 'der Vorderteil des Schiffes; a hajó eleje'. Ilyen szót azonban a szerbből kimutatni nem lehet. EtSz I, 304.

bas 1876: MTsz. — Ezekben a szólásokban: *bas-ingyen ugy van* éppen úgy van (1876: Dunántúl MTsz), *ala bas* ejnye, *bas* épön (1894: Szlavónia Nyr 23: 360).

Vö. szh *bäš* 'gerade, durchaus'; szlov *bàš* 'gerade, just'; vö. BEW I, 107, Etsz I, 303. Az *ala* < szh *ala*, vö. EtSz I, 55.

batka 1526: OklSz. — Vált.: *babka:* 1526, 1604 stb. OklSz, Tzs, (l. MNy 40 : 23 is); — *baika:* 1544: OklSz, 1569-től NySz, 1621: MA, 1627:MNy 12 : 89, PP, PPB, Tzs, CzF stb.; — *bakma:* 1800: Márton Nagy-Kunság, Debrecen MTsz.

= 1. obulus, nummus bohemicus; Heller (1526-tól a fenti adatok; ma ebben egy *fabatkát* sem ér = semmit sem ér); — 2. Goldgewicht; aranysúly (Verespatak Nyr 46 : 20).

< cseh *babka* 'Heller, Scherf' (a XV szv-től GebSl), le *babka* 'ein Heller'. — A cseh szó az 'anicula' jelentésű *babka* származéka, vö. Sulán MNy 40 : 27. — Másképp EtSz I, 309.

batykó 1567: OklSz, 1629: TörtT 1906: uo. 282, Kazinczynál Nyr 23 : 374.

= griechisch-orientalischer Priester, der Pope; görögkeleti pópa.

< ukrán *batko*, orosz *batko* 'Vater, Priester'. Vö. BEW I, 45. Vö. a *bátya* címszót.

EtSz I, 314.

bazsa-rózsa XV szv CasGl = MNy 1 : 253. — Vált.: *bozsir:* 1520—30: MNy 11 : 80; — *buzser:* XVI szmf NéNy 7 : 178; — *buzsir rózsa:* XVI sz MNy 39 : 333; — *bazsur:* XVII sz MNy 39 : 333; — *bazsar:* XV szv CasGl; — *bazsal rózsa:* XVI sz MNy 4 : 370, GyőriTörtRégFüz 1 : 89, Csapó Füvkert 30; — *bazsál-rózsa:* 1807: MFüvészk 316, Tzs; — *buzsa-rózsa:* XVI sz: MNy 4 : 425; Bihar Nyr 43 : 165; — *bazsa-rózsa:* XVI sz MNy 11 : 134, 1578-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, MFüvészk 316, Ják 350; — *bazsi-rózsa:* 1584: BotTört 131; — ? *basa-ruzsa:* 1876: Bács MTsz; — *gazsa-rózsa:* XVI sz MNy 11 : 134.

= Paeonia feminea; pünkösdi rózsa (Ják 350).

< déli szláv *božurъ*; vö. egyh. szl *božurъ* 'Crocus; sáfrány' (egy adat 1512-ből Srezn I, 141, MiklLex); blg *bóžur* 'Paeonia officinalis; Papaver roeas; tulipán' Gerov; szh *bòžūr* 'Paeonia officinalis'; szlov *božúr* 'Paeonia, Safran'. — A szláv szó eredete nincs tisztázva. BEW I. 78 szerint a *bogъ* 'isten' származéka (ugyanígy MER 39), míg mások szerint arab eredetű (Sławski RS 16 : 85). Egyik sem meggyőző. Az elsőnél a jelentés, a másodiknál a hangmegfelelés okoz nehézséget (arab *busūr* 'bimbó'; idegennyelvi *s*-ből nem lesz *ž*!). — A szlávból román *bujor* 'Paeonia'.

A magyar szó a *bozsur-rózsa* stb. összetételből keletkezett. A *bazsál-rózsa* alak, hosszú *á*-val, csak Diószegiéktől igazolható (MFüvész 316) és tekintettel arra, hogy milyen önkényesen bántak ők a magyar növénynévanyaggal, nem látszik hitelesnek. Az sem egészen kétségtelen, volt-e a szónak valaha is *s*-es változata. Ha igen (l. előbb), ez csak itt-ott népetimológiával keletkezhetett.

Dank, SlEl 47. — Nem egészen helyesen EtSz I, 316 (két címszó alatt), SzófSz.

† bécs 1510: OklSz (XVI sz-ból több adat), NySz (Pázmányból). — Közmondás: magyarnak *csécs* (később *Pécs*), németnek *bécs* Nyr 18 : 97.

= obulus, quadrans.

< csa-h *béč* (rendesen Npl. *bečі;* 1412—8-tól Maž), kaj-h *béč* Habd, Jambr, Bell; szlov *beč* 'eine kleine Münze, Pfennig'. — A szh-szlovén szó az olasz *bezzo* átvétele, ez pedig német eredetű és a *Batze, Petze, Betze* 'Bär; medve' szóból való (Bern város pénze volt, vö. BEW I, 47).

EtSz I, 322.

bëda 1893: ebben: *bëda neked,* ~ annak! Palócság Nyr 22 : 575.
= weh dir!, ~ ihm!; jaj neked, ~ annak!
< szlovák *beda*! 'weh! jaj!' Hv.
EtSz I, 323.

† begzadia 1636: MonTME 1 : 45. — Vált.: *begzádia:* 1636: MonTME 1 : 45; — *begzade:* 1630: TörT 1885 : 100, stb.; — *bégzádé:* Zrínyi SzV 233.
= türkischer Adeliger; török nemesúr.
< perzsa-török *begzade* 'gentilhomme, homme distingué, aristocrate' Barb. de Meyn. I, 308 (tkp. 'bég fia').
Az első adat minden bizonnyal szláv közvetítésű, bár ilyen szót m a a szerbből, vagy a bolgárból kimutatni nem lehet.

bekcsiás 1885: Kiskunhalas MTsz.
= Knecht; robotos szolga.
Vö. oszmán-török *bekči* 'gardien, sentinelle' Barb. de Meyn. A szó kétségtelenül déli-szláv közvetítésről tanúskodik, bár a várható szerb **bekčija* szót nem tudjuk kimutatni. Megvan azonban a bolgárban: *bekčija* 'őr, hajcsár' Gerov.
EtSz I, 328.

bëlénd XIV szv BSzj. — Vált.: *bëlén fü:* 1578: MelHerb, 1595: Beythe, vö. NySz; — *bilin:* 1895: Tiszadob Nyr 24 : 480; — *bölin* 1908: Kemenesalja MNy 4 : 43; — *bölin:* 1906: Bakonyalja NyF 34 : 72; — *belénd fü:* XIV szv BSzj, SchlSzj (itt *kelend* hiba), XVI sze MNy 21 : 141, 1520—30: uo. 11 : 39, NéNy 7 : 185, SzikszF, Cal, 1578-tól NySz, MA, PP, PPB, MFüvészk 174, Tzs; Szföld MTsz; — *belent fü:* XV szv MNy 1 : 252; — *bölénd fü:* 1647: EtSz I, 347; Szföld MTsz; — *bilind:* XVII szv NySz; Szföld MTsz; — *belind:* 1807: Márton; Dunántúl MTsz; — *bellény:* 1860: Dunántúl MTsz; — *böllény:* 1860: Dunántúl, Göcsej MTsz; — *beling:* 1838: Erdővidék Tsz, CzF; — *böling:* 1862: Szföld CzF; — *bëlëndëk:* 1800: Márton, Tzs, CzF, Kassai I, 284 szerint hegyaljai szó; — *bilindëk:* 1840: Heves MTsz; — *bilindök:* 1886: KKHalas MTsz, Bács MNy 9 : 184; — *bölëndëk:* 1881: Sopron, Vas MTsz; — *belindek:* 1800: Márton, Nyr 17 : 320; — ? *beléndes:* 1621: MA, PP, PPB (nyilván sajtóhiba, a PPBE-ban már nincs meg).
= Hyosciamus niger; beléndek (Jáv 973).
< szláv *bl̀ěnъ;* blg *bl̀ěn* 'Hyosciamus niger' Gerov; szh *blen* ua. HASz, Šulek; szlov *blen* ua.; ócseh *blén* ua. Klaret, GebSl, ma *blín* ua. Jungm, Dostál 1264; sz *blen*; ukr *beléna*; orosz *belená* ua., óorosz *belen* Srezn I, 68. — Eredeti szó, vö. BEW I, 48, TBSW 30, PES I, 23, VREW I, 72.

A magyar szónak a fenti szláv szóból való származása nem lehet ugyan vita tárgya, változatai azonban nincsenek tisztázva. A *belén-d* stb. változatok valószínűleg a *belén-fü* kapcsolatban alakultak (így Szilasi Nyr 10 : 486 és Horger MNy 22 : 23), nem lehetetlen azonban, hogy a 'parázna' jelentésű *beléndes* hatásával van dolgunk. Teljesen homályos azonban a *bëlénd-ëk* változat. Milyen képző akar ez lenni?

Sándor Sokféle XII, 16, Leschka, Dank, SlEl 32, MEW 9, Asbóth JA 22 : 463, Melich NyK 39 : 37, EtSz I, 347, SzófSz.

† **belendës** XIV sze KönSzj = MNy 12 : 264. — Vált.: *belendës:* XIV sze KönSzj, SchlSzj, SermDom, a XV szef-től a XVI sze-ig NySz, SzalkaiGl, GyöngyTör; — *belendös:* XVI sze NySz, GyöngyTör; — *belindes:* 1533: NySz. — A BécsiK tanúsága szerint az első két szótag *e*-je nyílt. Komjáthy (1533: *belyndes*) adata már keveredés a *belénd fű*-vel.

= lascivus, luxuriosus; geil, unzüchtig; parázna.

< szláv *blędъ*, *i*-tövű nőn. főnév; óegyh. szláv *blędъ* 'deliramentum' Mar, Euch, Supr; MiklLex, óorosz *blędъ*, *bljadъ* 'mendacium, fallax, insanus, meretrix' Srezn I, 123, orosz *bljadь* 'das unzüchtige Frauenzimmer, die Hure'. — A többi szláv nyelvben csak a 'téved' jelentésű *blędǫ* ~ *blęsti* ige van vagy volt meg (óegyh. szláv, blg, szh, szlov, ócseh, le, a-szorb, f-szorb, vö. PIEW 158, VREW I, 97, BEW I, 60). — A szó a *bolond* alapszavának *e*-fokát képviseli.

Az átvett szó *blędъ* 'paráznaság', amelyből egyrészt a *beléndes* melléknév, másrészt a *beléndez* 'fornicor; paráználkodik' (XV szv-től SermDom, NySz) ige alakult, maga az alapszó azonban még a XV sz előtt kiveszett. — Feltűnő, hogy a magyar szó j e l e n t é s e csakis az oroszéval egyezik, még az óegyh. szláv emlékekben is csak 'tévelygő beszéd, fecsegő beszéd' jelentése van. Talán orosz eredetű szó, de a részletek nem világosak (honfoglaláselőtti szó, vagy a visegrádi orosz kolostor nyelvi hatása??).

Melich SzlJsz I/2, 369, SlEl 31.

bëlëzna 1784: SzD 12. — Vált.: *belezna:* 1784, 1792: SzD, 1807: Márton, GyarmVoc 105, Tzs; Szföld MTsz; — *bëlëzna:* 1873: Szföld, Hétfalu MTsz; — *berezna:* 1890: Gömör MTsz; — *bilizna:* 1833: Kassai I, 316; Bodrogköz Tsz.

= vitium telae, licium; Fadenbruch, Fehlwurf im Weben, Eintrag beim Gewebe; szövés közben történt hibás öltés, fonálszakadás, ennek következtében a vászonban támadt hézag.

< déli-szláv *blizna;* blg *blizná* 'fonálszakadás a vászonban' Gerov; szh *blïzna* 'Fehlwurf im Weben' Vuk, IvBr; ukr *blyzna* 'Narbe, Wunde'; orosz *blizná* Fadenbruch im Gewebe, Narbe, Wund e, nyj *bljuzná.* — Eredeti szó; BEW I, 61, PES I, 29, VREW I, 92.

A takácsmesterség műszava. Csak keleten mutatható ki. A magyar szó a bolgárból, vagy a keleti-szerbből való.

SlEl 33, MEW 14, EtSz I, 349.

bëlice XVIII sz EtSz I, 349. — Vált.: *bëlice:* XVIII sz EtSz I, 349; — *bölice:* 1816: GyarmVoc 105, Szföld Tsz.

= agnus albus; weisses Schaf; fehér juh.

< szláv *bělica;* vö. blg *bělica* 'fehér juh' is Gerov; szh *bjèlica* ua. HASz; szlov *belica* 'weisses weibliches Schaf'; morva *bělica* 'ua' BartSl. — A *bělъ* fehér *-ica* főnevesítő képzős származéka. Vö. BEW I, 55.

Bármennyire is valószínűnek látszik e székely szó román eredete (a juhpásztorkodás itt román hatás alatt áll), a románban a szó csak *bălуță* alakban van meg.

SlEl 26, EtSz I, 349. — Asbóth Nytud I, 188 szerint a románból.

bërce 1816: GyarmVoc 97. — Vált.: ? *bece:* 1816: GyarmVoc; — *béce:* 1887: Fehér MTsz; — *berce:* 1838: Háromszék Tsz; — *bérce:* 1887: Komárom, Szföld MTsz; — *börce:* 1887: Szeged MTsz; — *börc:* 1887: Tihany MTsz.

= 1. das Kernholz des Joches; a járom bélfája 1816-tól Szföld); — 2. ein Stückchen Holz, an das die Masche des Netzes gebunden wird; fácska, melyre a hálószemet kötik (1887: Velence, Komárom, Tihany, Szeged MTsz); — 3. das Rippenbein; oldalborda (Érsekújvár MTsz).

< szláv **bъrdъce;* vö. blg *bŏrce, brŏdce, brŏce* 'Bestandteil des Pfluges; ekealkatrész' Gerov, IzvEtnMuz 8/9 : 69, 82; szlov *brdce* 'das Strickholz, worüber die grossen Jagdnetze gestrickt werden'; cseh *brdce, brdco* 'Ortscheit an der Wage (a hámfa a felhércen)' Kott; sz *brce, brdce, brco, barco* ua. Kálal; orosz *bérdce* 'kleiner Weberkamm'. — A **bъrdo* 'borda' deminutivuma, az alapszóra l. a *borda* címszót.

Az EtSz I, 363 szerint ugyan elfogadható magyarázata nincs, azonban tekintve, hogy a 'borda' jelentésű deminutív *bъrdъce* a szláv nyelvekben különböző funkciójú, de lényegében hasonló alakú faalkatrészek elnevezésére szolgál, hangtanilag pedig a magyar szó a szlávnak pontosan megfelel, joggal tehetjük fel, hogy szavunk egy szláv **bъrdъce* (valószínűleg már **brce*) átvétele. Az 1. jelentés talán bolgár, a 2. azonban inkább szlovén eredetűnek látszik. — Vö. Asbóth Nytud 6 : 43.

berkenye 1055: ÓMO 22. — Vált.: ?? *brokinya:* 1055: ÓMO 22; — *brekinye:* 1274: OklSz; — *brekenye:* 1268: OklSz; — *berkinya:* 1337: OklSz; — *berkinye:* 1274, 1558: OklSz, 1595: NySz; — *berkenye:* 1339: OklSz, Bszj, SzikszF, 1578-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, Ják 479; — *berekünya:* 1270: HO I, 45; — *berekünye:* 1259: OklSz; — *berekinye:* XV sze SchlSzj, 1595: NySz; — *berekenye:* 1279: OklSz, SchlSzj, CasGl = MNy 1 : 253; KolGl 2, MA, PP, PPB, MFüvészk 298, Tzs; Somogy Tsz; — *berkennye:* 1709: EtSz I, 372; — *bereknye:* 1264: OklSz; — *bereginye:* 1929: Szabolcs MNy 25 : 237; — *berekenyér:* Nagybánya, *belekenyér:* Szföld, *benekenyér* Hétfalu, *belekënye* Csík MTsz, EtSz.

= Sorbus, sorbum; Arlesbeere, Vogelbeere, Arlesbaum, Sperberbaum; vö. Ják 479.

< szláv *brěkynja;* vö. blg *brékinja* 'Sorbus aucuraria' Gerov I, 80; szh *brèkinja* 'Sorbus, sorbum'; szlov *brekínja* ua.; ócseh *břekyně* 'Acerina' GebSl; sz *brekyňa* 'Sorbus torminalis' Dostál 704; ukr *brjakynja* 'Sorbus torminalis'. — A **berkъ* szónak *-ynja* képzős származéka; BEW I, 50. — A képzőre vö. Vondrák SlGr I, 551 és a *galagonya* címszót.

Az 1055-i *brokina* adatban az *o* valószínűleg elírás *e* helyett. Hogy itt akár külön átvételről, akár veláris irányban való illeszkedésről volna szó, mint legutóbb is Bárczi TihAl 33 gyanítja, annak feltételezéséhez — az aránylag igen nagy számú adat mellett — ez a hapax legomenon nem elég szilárd alap. Mivel pedig végeredményben m i n d e n oklevéladat tulajdonképpen másolat (erre nézve l. Kniezsa HirTört 13), a másolásoknál pedig hasonló tévesztések szinte elkerülhetetlenek, az elírás feltevése sokkal valószínűbb.

Leschka, SlEl 52, MEW 10, Szamota NyK 25 : 133, Asbóth NyK 26 : 348, Melich NyK 26 : 246, 39 : 36, EtSz I, 372, SzófSz, TihAl 33.

bérmál XVI sze-től NySz. —Vált.: *bérmál:* XVI sze-től NySz, Murm, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF stb.; — *bërmál:* 1913: Somogy, Csík MNy 9 : 431; — *dërmál:* 1527: ÉrdyK 145, ThewrK 235 = NySz.

= confirmare; firmen.

< római rítusú déli-szláv *bërmati;* csa-h *birmati* JA 33 : 361, kaj-h *bérmati* Habd, Jambr, Bell; szlov *birmati.* — Nyugati-szláv: ócseh *biřmovánie* 'confirmatio' Klaret, GebSl, ma *biřmovati* 'firmen', sz *birmovať;* f-szorb *běrmować;* le *bierzmować.* — A déli-szláv alakok egy **bërmati,* a nyugati-szlávok egy **biřmovati* alapalakra mennek vissza. Szókezdő *b*-jük eredeti *f* helyettesítése (vö. Lessiak

Konsonantismus 74). Az első egy vulg-latin *fermare*, a másik pedig az ófn *firmôn* átvétele, vö. BEW I, 50, BSE 33.

A magyar szó egész hangalakja a déli-szlávból való átvétel mellett tanúskodik.

Leschka, SlEl 27, MEW 12, Asbóth NyK 18 : 359, 23 : 360, JA 22 : 442, Szarvas Nyr 6 : 510, 22 : 445, Melich SzlJsz I/2, 233, JA 32 : 97, NyK 39 : 37, 41, MNy 6 : 291, Nyr 36 : 156, EtSz I, 373, SzófSz.

† **beslia** 1514: OklSz. — Vált.: *beslia:* 1514: OklSz (itt *beslie* latin Npl.!); 1555-től BudBasLev I, 3, 191, 229 stb., 1577: MNy 10 : 137. — Összetételekben: *beslia-nyereg, ~ ték:* 1651: TörtT 1878 : 360; utolsó adat 1818: Márton II, 1771; — *besli:* 1576: BudBasLev I, 134, 152, 365, 1577: MNy 10 : 137.

= 1. eine Art freiwilliger türkischer Reiterei; önkéntes török lovasság egy fajtája (a fenti adatok); — 2. Räuberhauptmann; rablóvezér (1767: PPBl 601, PPBEl 663, 1818: Márton II, 1771).

A *besli* változat közvetlenül az oszmán-török *bäšli* 'berittene Leibwache des Grosswezirs' Hammer, Geschichte des Osm. Reiches X, 340; a *beslia* a szerb *bešlija* átvétele (XVII sz-ból idézi HASz).

Kunos KSz 2 : 218, 276, EtSz I, 380, Hasan Eren MNy 39 : 361.

beszéd hn 1318: OklSz; kn XV szef JókaiK. —Vált.: *beszéd:* 1318-tól OklSz, a XV szef-től NySz, SermDom, Murm, KolGl. 1, 2, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.; — *beszíd:* XVI sze SzalkGl NyK 25 : 200, DöbrK 63; Békés MNény 3 : 284; — ? *besze* : XV szef BécsiK és MünchK = NySz (csak *beszét* Asing alakban, de uo. *beszéd* is!).

= 1. sermo, loquela, fabula, dictio, oratio; Rede (valamennyi fenti adatban máig); — 2. verbum, vocabulum; Wort (a XVI sze-től a XVII sze-ig NySz, Cal 1141, MA, PP, PPB).

< szláv *beseda;* óegyh. szláv *besěda* 'sermo, conversatio, colloquium; argumentum, verbum' Mar, Savv, Euch, Psalt, Cloz, Supr; MiklLex; blg *beséda* 'conversation; conférence' (az oroszból); szh *bèseda, bèsjeda, bèsida* 'sermo; Rede'; szlov *besêda* 'Wort, Rede, Gespräch, Sprache'; ócseh *beseda* 'antedium' Klaret, 'hely, ahol beszélnek; Unterhaltungsort' Hus, GebSl, 'kerti lugas' Velesl, ma 'Gespräch, Unterhaltung'; sz *beseda* 'beszélgetés, beszéd; társaskör' Hv, Tvrdý, 'lugas, beszélgetés' Jancs; f-szorb *bjesada* 'Unterredung, Gesellschaft, Plaudergesellschaft'; le *biesiada* 'Gastmahl, Schmaus'; ukr *bésjida* 'Sprache, Rede; Kasino'; orosz *beséda* 'Unterhaltung, Unterredung, Gespräch'. — Eredete nincs tisztázva. Két vélemény van róla: 1. *bez-sěda* mintegy 'kint ülés' (BEW I, 52, MER 28, HKES

68, PES I, 25, VREW I, 81); 2. *bes-ěda: bes-, bhe-* 'hangzani' + *-ěda* képző (Iljinskij RussFilVest 62 : 235, vö. RS 3 : 335). Egyik sem megnyugtató. A második a jelentés szempontjából valószínűbb, de a szlávban sem a tő, sem a képző nincs meg (vö. BSE 33 is).

A magyar szó a déli-szlávból való. Hogy azonban keletről, vagy nyugatról, nem dönthető el. Egyelőre tisztázatlan a szóvégi *-a* hiánya is.

Magyar származék a *beszéll, beszél* (eredeti *beszédl* a XV szeftől NySz, stb.).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 22, MEW 11, Asbóth JA 22 : 434. EtSz I, 381, SzófSz.

betyár 1754: MNy 2 : 131 (Kecskemétről). — Vált.: *pityár:* 1884: Göcsej MTsz.

= 1. lediger, stolzer Bauernbursch; nőtlen, rátarti parasztlegény (1792: SzD, Tzs); — 2. Kerl, Schweinhirt; disznópásztor (1807: Márton); — 3. trossulus; Stutzer; nyalka legény (1808: SI); — 4.: advena rusticans diurnista utriusque sexus; olyan legény vagy leány, aki rendes szolgálatba nincsen elszegődve, hanem csak napszámba járogat (1754: MNy 2 : 131, 1833: Kassai I, 301, Tzs; Göcsej, Alföld, Félegyháza, Szeged, Heves Tsz, MTsz); — 5. herrschaftliher Knecht; urasági cseléd (1842: Szentes, Csongrád MTsz); — 6. der Insasse; zsellér (1874: Tura, Pest m. MTsz); — 7. der schiffziehende Mensch; hajóhúzó ember (1862: az alsó Duna mellett CzF); — 8. Räuber, Vagabund; rabló (1788-tól Dugonicsnál NyUSz, stb.).

< szh *bèćār* 'Junggeselle', régen 'Söldner; zsoldos katona' is; Hercegovinában 'fremder Tagelöhner; idegen napszámos' Vuk, HASz; blg *bekjár* 'célibataire, garçon' Mavrov; vö. még román *bechiar, bichiar* 'Junggeselle', albán *betsár,* újgörög *μπεκιάρις* ua. Az oszmántörök *bek'ar, bik'ár* 'célibataire, sans occupation ni devoir' (Barb. de Meyn., Redh 365) átvétele. A török szó a perzsából való (Vullers I, 303). — TürkEl I, 24, III, 13, Meyer AlbWb 34, MER 27. — A le *baciarz* a m-ból, vö. Nitsch RS 7 : 24.

A magyar szó a *ty*-je miatt nyilvánvalóan szerb közvetítéssel került át. Eredeti jelentése 'foglalkozás nélküli, facér legény'.

Nátly, Némely vélekedések 26, Munkácsi Nyr 11 : 142, Gombocz MNy 7 : 36, Gombocz—Melich MNy 8 : 296, EtSz I, 387, SzófSz.

biber 1826: Tsz. — Vált.: *biber:* 1826: Baranya Tsz, MTsz; — *bíber:* 1882: Baranya MTsz.

= Capsicum annuum; paprika.

< szh *biber* 'Pfeffer'.

EtSz I, 391.

bicál 1904: Bars 33 : 560.

= schlagen; megver (gyermeknyelvi szó).

< szlovák *bicať* 'kis gyermeket kézzel megver' (gyermeknyelvi szó, Kálal).

EtSz I, 393.

bicskia 1708: PPl (*scalprum* alatt). — Vált.: *bičskia:* 1708: PPl, PPBl, SzD, Márton 1807, CzF, A.-Fehér MNy Tzs, 17 : 133; — *bizsgia:* 1893: Szföld MTsz.

= 1. scalprum sutorium; Schusterkneif; cipészkés (a fenti adatok); — 2. culter saccalis, Taschenmesser, zsebkés (1800: Márton); nyilván a *bicska* szóval való keveredés.

< szerb *bičkija* 'Schusterkneif' HASz; blg *bičkija* ua.; ezek az oszmán-török *byčky* 'scie, serpette, racloir' Barb. de Meyn., 'Säge' Zenker 177. 2, TürkEl I, 27, III. 15, Meyer AlbWb 35, MER 30.

Nincs tisztázva a következő 'culter plicatilis; Taschenmesser' jelentésű szavak viszonya a *bicskiá*-hoz: 1. *bicska* (1801: PPBE, SI, Tzs, CzF; Háromszék Tsz, CsángóSz, SzamSz, OrmSz; mai köznyelvi alak; — a NySz adata a PP-ból téves, ott nincs meg); — 2. *bicske* (1569, 1750: NySz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF — az utóbbi helyen baranyai tájszónak jelezve —; Göcsej Tsz, Győr, Csallóköz, Hont, Gyöngyös, Szeged, Kalocsa MTsz); — 3. *bicski* (1863: Háromszék MTsz).

A *bicska* aligha lehet a *bicskia* változata, mint a SlEl 55, TürkEl I, 27 véli, vö. EtSz I, 395. De valószínűtlen az is, hogy a *bicske* eredetibb alakja legyen, mint az EtSz és SzófSz gondolja. Mindenesetre nagyon különös, hogy az „eredetibb" változat csak évszázadokkal a másodlagos után tűnjön föl. A *bicski* alak közvetlen átvételnek látszik az oszmán-törökből, csak az baj, hogy olyan későn és elszigetelten bukkan föl.

Munkácsi NyK 18 : 101, Gombocz BTLw 45, EtSz I, 396.

birka 1461: OklSz. — Vált.: *birka:* 1461: OklSz, 1670: MNy 3 : 212, 1787: NySz (a RákGy: Lev 553-ról közölt „*birka szarvában*" helyesen „*bika szarvában*" = MonOkm 24 : 553), SzD, CzF; — *birke:* 1726: MNy 3 : 212, 1838: Mátyusföld, Tsz, Debrecen MTsz; — *berke:* 1689: OklSz; — *birge:* szn? 1469: OklSz; kn 1839: Csongrád, N-Kunság, Félegyháza, Heves MTsz; — *bürge:* 1875: KKHalas, Kecskemét, Torontál, Rimaszombat MTsz.

= ovis; Schaf (bizonyos fajta juh, amelyet német, morva juhnak hívtak; Takáts MNy 3 : 212).

< morva *birka, burka, bira* 'Schaf' BartošSl; sz *birka, bira* 'ovis annicularis' Bern, 'kurzwolliges Schaf' Rank, 'rövidgyapjas juh' Hv; ukr *byrka* 'Schaf, *byr-byr* 'Lockruf der Schafe' Žel; orosz *byrьka, byrka* 'Lamm, junges Schaf; Lammfell', *byrь-byrь* 'Lockruf

an die Schäfe' Pawl. — A szláv szó állathivogató eredetű (sem a BEW-ban, sem a VREW-ban nincs meg!).

A magyar szó a juhfajtával együtt északnyugatról, Morvaországból terjedt el. A m-ból szerb *bîrka* 'Schaf' Vuk és vend *bîrka* ua. Plet.

Gombocz MNy 7 : 414, BTLw 212, Budenz NyK 20 : 154, Simonyi Nyr 31 : 35, EtSz I, 410, SzófSz.

bivaly hn 1193: ÓMO 54, 58; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *bivol:* 1193: ÓMO 54, MNy 31 : 159; — ? *bilol:* 1193: ÓMO 58; — *biol:* 1246/1263: OklSz, ZW I, 72; — *bial:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1470-től OklSz, a XV ef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 1, Cal, Ver, MA, PP, PPB, XVII sz MNy 38 : 54, Gross I, SI, Kr, Tzs; Palócság, Abaúj, Moldva MTsz; — *bëal:* 1873: Hetés MTsz; — *bihal:* 1807: Márton, Kassai I, 309; Répce mell., Őrség, Göcsej, Somogy, Kalotaszeg, Kis-Küküllő, Szolnok-Doboka, Szföld MTsz; — *bëhal:* 1875: Háromszék MTsz; — *bihaly:* XVII szv NySz; Zilah, Kis-Küküllő, Dés, Maros-Torda, Hármszék MTsz; — *bihó:* 1857: Répce mell., Dunántúl, Göcsej MTsz; — *bihol:* 1879: Csík MTsz; — *bilaj:* 1873: MTsz; — *bivaly:* 1551: NySz; CzF; — *bival:* 1793: Gross I, SI, CzF.

= bubalus; Büffel (a DöbrK 'onager; Waldesel' fordítása nyilván hiba).

< szláv *byvolъ*; egyh. szláv *byvolъ* 'bubalus' (XVI sz-ból MiklLex; XI sz-ból Srezn I, 202); blg *bivol* 'buffle'; szh *bívō* (G *bívola*) 'Büffel', kaj-h *bivol* Habd, Jambr; szlov *bívol* ua. (szótári adatok a XIX szef-től); ócseh *buvol* (egyszer *byvol*) GebSl; sz *byvol* (1685: *byvůl* ComOrb 59); f-szorb *buwoł;* le *bajwół, bawół;* f-orosz *bávol;* ukr *bújvil, bújvov;* orosz *bújvol.* — A szláv szó a latinból; BEW I, 116, MER 28, PES I, 51, VREW I, 139. — Valószínűleg a szlávból román *bivol;* de biztosan a magyarból erdélyi és moldvai *biol, ghihol.*

Az átvett alak nyilván a *bivol,* amelyből egyrészt *bival* > *bivaly,* másrészt *biol* > *bial* fejlődött. A *bivaly* változat csak a XIX szmf-től vált köznyelvivé. Tzs és CzF-nál még a *bival* a köznyelvi, PP, PPB stb. korában pedig a *bial.*

Leschka, SlEl 69, MEW 27, Budenz NyK 1 : 312, 2 : 470, Melich MNy 8: 154, EtSz I, 417, SzófSz, Skok LeksSt. 74.

blizina 1879: Rozsnyó MTsz.

= Schweinemilz; disznólép.

< sz *brzlina* 'Milz; lép' Rank, Loos; 'mellmirigy' Hv, 'mirigy' Kálal. — HKES 79.

blúdár 1910: Ipolyszalka EtSz.

= dumm, unverständlich; buta, értelmetlen.

< sz *bludár* 'tévelygő, csavargó' Hv (az alapszóra l. a *bolond* címszót).
EtSz I, 423.

blugyál 1910: Ipolyszalka EtSz.
= die Zeit vertratschen; az időt eltrécselni.
< sz *blúdiť* 'tévelyeg, csavarog' Hv.
EtSz I, 423 (feltűnő a m *-ál* végződés).

bobák 1893: Palócság Nyr 22 : 575.
= Binsenwurm; lencseszú.
< sz *bobák* 'bogár, féreg' Hv, Kálal.
Valló Nyr 33 : 560, EtSz I, 423.

bobák-bab 1908: MTsz. — Vált.: *bobák:* 1913: Baja Nyr 42: 43; — *bubák:* 1908: Baja Nyr 37 : 189.
= grosse Bohne; nagyszemű bab.
< szh *bȍbāk*, augm a *bob* 'Faba' szóból (arra l. a *bab* címszót); vö. Leskien SkrGr I, 255. Maga a szó azonban szótárakból nem igazolható.
EtSz I, 423.

bobájka 1838: Tzs. — Vált.: *babájka, bobályka:* 1882: Szatmár MTsz, Hegyalja Nyr 23 : 240, Nyíregyháza Nyr 44 : 88; — *bobálka:* 1838: Torna MTsz; — *bombálka:* 1838: Tzs; — *bobajka:* 1888: Torna MTsz; — *babájka:* 1881: Szatmár MTsz, SzamSz, Nádudvar Nyr 37 : 375; — *gobályka·* 1907: Bereg MNy 3 : 187.
= aus Brotteig gebackener Weihnachtskuchen; kenyértésztából készült pogácsaszerű karácsonyi sütemény.
< keleti-szlovák *bobaľky* Npl 'mákkal készült karácsonyi sütemény' Czambel, Reč, Kálal; ukr *bobáljky* Npl 'Klösse aus Hafermehl' Žel, *bobáljka* Nsing ua. Hrinč; orosz *babájka* 'Buchweizenkuchen' Pawl. — Talán a *bobъ* származéka, vö. VREW I, 35.
A magyar szó vagy a keleti-szlovák, vagy az ukrán szó átvétele.
EtSz I, 424.

bobolnyik 1628-ból idézi 1793: Földi RövKrit 51 = EtSz. — Vált.: *bobónyik:* 1628: l. fent; — *bobolnyik:* 1839: Torna MTsz; — *bolonyik:* 1807: MFüvészk 203, Tzs, CzF.
= 1. Sium latifolium; Wasserreppich; békakorsó (*bobónyik* és *bolonyik* 1628—1793. és 1807-ből, vö. Jáv 777); — 2. Veronica beccabunga (MTsz; vö Jáv 996).
< szlovák *bobovník* 'Veronica beccabunga' Bern, Kálal; le *bobownik* ua. Linde, Majewski; szh *bobovnik* ua. Šulek 20. — Cseh *bobovník* 'Celtis'; orosz *bobovnik* 'Calla palustris' Šulek (Dostál nem ismeri). — Nyilván a *bob* 'Faba' származéka, de hogyan?

A MFüvészk 203 *bolonyik* változata tudatos „megmagyarosítása" Földi *bobonyik*-jának; vö. EtSz I, 425, 463.

boblák 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 286.
= Stotterer; dadogó.
< sz *bublák;* vö. *bublat* 'motyogni, dörmögni' Hv. — Vö. HKES 80.

bocs egy adat 1444-ből: decem magna vasa vini vulg. *boch* dicta (Veszpr. kápt.-ból OklSz).
= cadus; Ständer (vö. *bucsi* 'kis hordó, csobolyó'; egy adat Somogy MTsz.).
< szláv *bъči*, G *bъčive;* vö. óorosz *bъčьvь* Srezn I, 201; óhorvát *bači:* 1555: *bači* vina Maž 12; cseh *bečva* stb. BEW I, 105. Vö. a *bocska* címszót is.
EtSz I, 427. — A *bucsi* változatról az EtSz I, 548 nem tudja eldönteni, vajjon a *bocs* változata-e, vagy a karintiai német *putsch* 'vízhordó edény' átvétele.

bocska 1587: OklSz. — Vált.: *bocska:* 1587: OklSz, 1604: MA, XVII szv NySz, PP, PPB, Tzs; 1838: Balaton mell. Tsz, Zala MTsz; — *bucska:* 1832: Kr, CzF; 1832: Göcsej, Őrség, Tsz, Zala, Somogy MTsz.
= 1. cadus; Ständer, Fass; hordó (1587: OklSz, NySz, MA, PP, PPB, Tzs; Zala, Balaton mell. Őrség, Göcsej, Somogy Tsz, MTsz); — 2. *bocska* Viertel (molnárműszó; 1882: Győr MTsz).
< szláv *bъčьka;* orosz-egyh. szláv *bъčьka* 'cadus' MiklLex, Srezn I, 201; blg *bóčka* 'hordó' Gerov; szlov *bečkà* 'Zuber, Butte'; cseh *bečka* 'sagra, cuppa' Klaret, GebSl, 'Fass, Tonne' Rank; sz *bočka, bečka* 'hordó' Hv; le *beczka* 'Tonne'; ukr, orosz *bóčka* 'Fass, Tonne'. — Egy feltehető **bъča* demin származékai; ez valószínűleg görög eredetű; BEW I, 105, MER 54, HKES 67, BSE 19, PES I, 40; Kiparsky 231 és Knutsson GermLw 51 szerint bajor eredetű. Ez a szónak az elterjedése miatt teljesen valószínűtlen. — Vö. a *bocs* címszót is.
A m *bocska* déli-szláv eredetű és vagy egy bolgár *bъčka*, vagy egy óhorvát **bačka* átvétele. Erre vö. a *malom, molnár* címszavak alatt mondottakat. — A *bucska* valószínűleg külön átvétel a szh *bučka* HASz, blg *bučka* szóból (SbornikSofija 10 : 228, 14 : 191), szlov *bučka* 'Krüglein' alakból (erre vö BEW I, 96), nem pedig magyar fejlemény, mint az EtSz I, 429 véli. A *bucska* változat ugyanis a *bucsi*-val együtt csak a szh és szlovén területtel érintkező vidéken él, ami külön átvételre mutat.
GyarmVoc, Leschka, Dank, SIEI 20, MEW 25, EtSz I, 429.

bodnár szn 1388: OklSz; kn 1576: SzikszF. — Vált.: *bodnár :* 1388-tól OklSz, SzikszF, 1584-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *bonnár :* honnan? EtSz I, 433. — A NySz-ban ComVest-ből idézett *bednár* változat nem magyar, hanem cseh szó, vö. MNy 5 : 278.

= vietor; Böttcher.

< szláv **bъdьnarjь*; vö. szlov *bednár, bednjár* (G *-árja*) 'Böttcher'; ócseh *bednář* ua. (a XIII sz-tól GebSl); sz *bednár, debnár* 'kádár' Hv, *bodnár* Leschka (az EtSz szerint a m-ból való volna, de lehet eredeti szó is); le *bednarz* 'Böttcher'; f-szorb *bětnař* ua.; ukr *bódnar, bóndar* 'Böttcher' Fassbinder, Žel, Hrinč; orosz *bóndarь* ua. — A *bъdьnъ* szónak *-arjь* foglalkozást jelölő képzős származéka. A *bъdьnъ*-re vö. a *bödön* címszót (VREW I, 106 szerint a f-szorb szó külön átvétel a kfn *bütenaere* 'Büttner' szóból).

Az átvett alak egy ókaj-h-szlovén **bъdnarь*; l. erre a *malom, molnár* címszavakat. Kevésbé valószínű a szláv *bednar* alak átvétele, mint az EtSz I, 433 véli. Teljesen hibás azonban Asbóth SzlSz 8, Něsk 34, NyK 41 : 384, 386 magyarázata az óbolgárból, mert a szó az óbolgárban meg sem volt.

DebrGr 347, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 40, MEW 25, Melich NyK 39 : 52, 60, EtSz I, 433, SzófSz.

bodza hn 1174—1196/1394: ÁUO XI, 61; kn 1337: OklSz. — Vált.: *buzja* ebben *Buziás :* 1328: MonStr III, 124 = Cs II, 145, 1332—7: Szolnok-Doboka Mon II, 257 = ma Borzás; — *bozja :* 1174—1196/1394: ÁUO XI, 61 = Cs II, 145, 1281: Cs III, 602, 1248/1399-től OklSz, BSzj, SchlSzl, CasGl = MNy 1 : 251, 1520—30: MNy 11 : 38; — *bojza :* 1863: Vadr 557; Szföld, Brassó MTsz; — *bodza :* (írva a XVI sz-ban gyakran *cz*-vel, de ez nem *c*-nek, hanem *dz*-nek olvasandó!!) 1538: Pesty Nomencl, XVI sz MNy 11 : 134, SzikszF, 1578-tól NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *bozda :* Dunántúl, Somogy MTsz, OrmSz; — *bozza :* XVI sze NySz, GyöngyTör, KolGl. 1, MNy 11 : 134, BotTört 132, Cal, Dunántúl, Répce mell., Vas, Zala, Szföld, Udvarhely MTsz; — *borza :* 1708: PP, PPB, Tzs; Sopron, Zala, Veszprém, Somogy, Balaton mell., Baranya, Dráva mell., Zilah, Szolnok-Doboka, Háromszék, Szföld MTsz; — *burza :* 1894: Szlavónia Nyr 23 : 214; — *barza :* 1885: Kis-Küküllő MTsz, Bihar Nyr 43 : 165; — *borzag :* 1838: Palócság Tsz, Mátra vid., Nógrád, Gömör MTsz; — *borzang :* 1838: Hont Tsz, MTsz; — *borzeg :* 1893: Gömör MTsz; — *borzing :* 1885: Hont MTsz; — ? *boza :* XV szv CasGl = MNy 1 : 253, XV—XVI sz MNy 21 : 140 (nem íráshiba *bozza* helyett?: az OklSz surky-*boza* stb. adataira vö. a *boz* címszót).

= Sambucus; Holunder (Ják 1047).

< szláv *bъzьje Nsing, vagy *bъzьja Npl; blg bъzje 'Sambucus ebulus'; szlov bezje, bazje ua.; ukr byzje. A bъzъ szónak (l. a bodzfa címszó alatt) -ьje kollektív-képzős származéka. A magyar szó a régi zj, mai jz stb. változatai miatt másból, mint egy bъzьje alakból nem magyarázható, vö. Melich MNy 7 : 319.

A felsorolt változatok mind a bъzьje származékai. Kivételeknek látszanak azonban a -g végű alakok, amelyek úgylátszik a szláv *bъzъgъ változatból való átvételek (szh bazag, G bàzga-; szlov bèzg, G bezgá, bezeg, G bezga BEW I, 111). Így magyarázta Simonyi Nyr 44 : 173 és EtSz I, 496. Ez ellen szól azonban a magyar alakok r-je, amely csak -zj- > -zz-ből elhasonulással magyarázható (tehát a m bodza alakból), de bъzgъ alakból aligha. Azonkívül a m -g-s alakok palócságiak, míg a szlávságból a g-sek csak a szh-ban és szlov-ben vannak meg.

Ver, Leschka, SlEl 72, MEW 26, Budenz NyK 2 : 496, Asbóth SzlSz 39, Melich MNy 6 : 401, EtSz I, 438, SzófSz.

bodz-fa 1257: OklSz. — Vált.: *buz-fa, buz:* 1257-től 1320/1355-ig OklSz; — *boz-fa, boz:* 1331-től OklSz (ide való a Surky-*boza* is OklSz, amelyben a *boza -a*-ja birtokrag); — *boc-fa:* 1833: Kassai I, 367; Szentes, Zemplén, Nógrád, Heves, Hont MTsz.

= Sambucus nigra; Holunderbaum; bodzafa.

< szláv *bъzъ*; blg *bъz* 'Sambucus nigra'; szh *baz* és *báza;* szlov *bez;* cseh *bez* (G *bza*); sz *bez*; le *bez*; f-szorb *bóz*, a-szorb *baz;* ukr *boz;* orosz *boz, buz.* — Eredeti szó; PIEW 108, BEW I, 111, TBSW 42, VREW I, 100.

Irodalmát l. a *bodza* címszó alatt.

bohnya 1907: Nyíregyháza MNy 3 : 237.

= Laib Brot; cipó.

< szlovák *bochňa* 'cipó' Jancs.

EtSz I, 449 (vö. a *baznak* címszót a kétes ak között).

bojnyik XVII szv Thaly VitÉ II, 171 = NySz. — Vált.: *bojnik:* XVII szv NySz; — *bojnyik:* 1838: Palócság Tsz; — *bojnyík:* Tata, Érsekújvár MTsz; — *bojnyék:* 1825: Bern; — *bonyik:* KKHalas MTsz, Hegyalja Nyr 23 : 287; — *bujnyik:* 1838: Győr, Kecskemét Tsz; — *bunyik:* Kis-Kunság, Zemplén MTsz; — *bunyík:* Gömör MTsz, Hegyalja Nyr 23 : 287; — *zbunyik:* Zemplén MTsz.

= 1. Räuber, Strassenräuber; rabló, zsivány, útonálló (1838: Tsz, Tata, Kecskemét, Zemplén, Palócság, Gömör, Érsekújvár MTsz, Hegyalja Nyr 23 : 287); — 2. Mann mit düsterem Blick; mogorva tekintetű ember (Zemplén, Hont, Gyöngyös MTsz, Tisza mell. Nyr 26 : 140); — 3. unbeholfener, schüchterner Mensch; együgyű, félénk

ember (1838: Győr Tsz); — 4. zwiebelartige Pflanze, die zum Binden der Weinrebe verwendet wird; szőlőkötözésre használt hagymaszerű növény (1873: Gyöngyös MTsz).

< szlovák *zbojník* 'rabló'; cseh *zbůjník* ua.; le *zbójnik*. Eredeti *iz + boj-ъn-ikъ*. Az alapszóra vö. a *bajnok* címszót. — A 3. és 4. jelentésű szó eredete nincs tisztázva. A 3. jelentésű szót SlEl 65 a *bujъ*ból származtatja (vö. a *buja* címszót). Lehetetlen.

Havas Nyr 29 : 82, Valló Tót el, Nyr 33 : 560, Gombocz MNy 7 : 36, Kovács M. Nyr 41 : 427, Zolnai Gy. MNy 39 : 245, EtSz I, 450.

bolgár szn 1138/1329: MonStr I, 96; kn 1527: ÉrdyK 401. — Vált.: *bulgár:* 1138/1329: MonStr I, 96, 1366, 1372: OklSz; — *bolgár:* 1394: OklSz, SzikszF, MAl, PPl, PPBl, Kr, Tzs, CzF; — *bologár:* 1527: ÉrdyK 401; — *bógár:* 1913: Bács MNy 9 : 381 (itt *bogár* nyilván hiba). — A magyarországi latinságban a név *Bulgarus, Bulgaria* XII szv Anon 9., 11. §. stb.

= Bulgarus; der Bulgare.

< bolgár *bъlgarъ* (Nsing; forrásainkban általában *-inъ* képzővel továbbképzett alakban); Npl *bъlgari* (erről Melich MNy 6 : 18, 445, Kniezsa MNy 39 : 6); egyh. szláv *blъgarin;* blg *bъlgarin;* szh *bugar, bugarin;* orosz *bolgare* Npl Nestor 11, 46, 50. — A szó legrégibb alakja *bъlgarъ*, majd *blgar*, ma *bъlgar*. Török eredetű népnév, vö. Németh Gy. HonfMgKial 95 (*bulγar* 'keverék'), Asbóth Refl 33, EtSz I, 460. VREW I, 102.

A török eredetű nevet a magyarság már szláv alakjában vette át. — Ezzel szemben a *Bular* név (Anon 57. §.) közvetlenül a volgai bolgár-törökből való. Vö. EtSz I, 566, Pais SRH I, 114.

bolha hn 1230: OklSz, PRT I, 691; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *bulha:* 1276/1278: ÁUO XII, 1331: AnjOkm II, 563 = Cs II, 594; — *bolha:* 1230: OklSz, PRT I, 691 = Cs II, 594, 1397: OklSz, SchlSzj, Murm, 1536-tól NySz, SzikszF 17, 23, KolGl. 2, MA, PP, PPB, Sl, Tzs, CzF; — *bóha:* 1708: PPl, PPBl; Győr vid., Csallóköz MTsz; — *buha:* Zala, Őrség MTsz; — *bolyha:* 1583: Clusius; — *balha:* XIV szv Bszj, SchlSzj 1566-tól NySz, SzikszF 72, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= pulex; Floh..

< szláv *blъcha;* egyh. szláv *blъcha* 'pulex' MiklLex, Srezn; blg *bъlchá, blъchá* 'puce; bolha'; szh *búha;* szlov *bólha;* ócseh *blcha* (Gpl *blech*) GebSl, ma *blecha;* sz *blcha;* le *pchła* (ered. **błcha*, Gpl *błech*); f-szorb *błokha* és *pcha*, a-szorb *pcha;* ukr *blochá*; orosz *blochá*. — Eredeti szó; PIEW 102, BEW I, 62, TBSW 35, Meillet Ét 247, Vondrák SlGr I, 161, VREW I, 94.

Az átvett magyar alak lehet az eredeti *blъcha* (amelyben a X sz-ban a jer még hangzott!!), vagy esetleg már egy későbbi déli-szláv, esetleg sz *blcha*. Nem dönthető el.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 35, MEW 15, Asbóth SzlSz 15, JA 22 : 437, Refl 34, Melich Nyr 36 : 156, EtSz I, 461, SzófSz.

bolond szn 1381: OklSz; kn XV szef JókaiK = NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb. — Az Anon-nál szereplő *Blundus* = 1208: *Blundix* HO VII, 6, amelyet c s a k *Blundic*-nak lehet olvasni, azonos Bolondóccal (Kniezsa HeírTört 32). A név szláv eredetű, Anon-nál tehát legfeljebb népetimológiával lehet dolgunk!

= 1. amens, demens, vecors, delirus, stultus, insanus, fatuus; tor, töricht, verrückt, unvernünftig, narr (az összes fenti adatokban); — 2. ein Steingewicht am Webstuhl zum Anspannen des Garns; kőnehezék a szövőszéken a fonál kifeszítésére (1872: Szföld MTsz).

< szláv *blǫdъ*; vö. óegyh. szláv *blǫdъ* 'lenocinium, adulterium' Euch, MiklLex, Srezn I, 114; szh *blûd* 'Irren; Wollust, Vergnügen', régen 'Unzucht' is HASz; szlov *blód* 'Fehler, Versehen'; ócseh *blúd* 'error; Irrtum' (a XIII sztól GebSl), ma *blud* 'Irrtum', *bloud* 'der Einfältige, Tölpel' Wussin, Jungm (korábban nincs); sz *blud* 'tévelygés' Hv, *blúd* 'insanus' Bern (kétségtelenül bohemizmus; más forrásban nincs); f-szorb *błud* 'Irrtum', a-szorb *błud* 'Irrtum, Irrlicht'; le *błąd*, G *błędu* 'Irrtum'; ukr *blud* 'Irren; Unzucht'; orosz *blud* 'Unzucht'. — A *błędo*, *błęsti* 'irren' *o*-tövének főneve; BEW I, 62, Meillet Ét 215, TBSW 34, VREW I, 95.

A szláv szó mindenütt elvont főnév, csupán a csehben van konkrét, 'ostoba ember' jelentése. Ez azonban nem lehet régi, mert Wussin előtt, azaz 1742 előtt nem fordul elő. A magyar szó forrása tehát szótörténeti okokból nem lehet. A szláv szó eredeti jelentése 'error; tévedés'. Ebből alakult az óegyházi szlávban az 'adulterium, paráznaság' jelentés, amely a görög-keleti szlávoknál az egyház révén honosodott meg. A katolikus szlávoknál azonban az eredeti 'tévedés' maradt meg. A magyar szó csak az eredeti 'tévedés' jelentésből fejlődhetett (az 'error; tévedés' → *'amentia; őrültség' → 'amens; őrült' jelentésváltozásra idézi az EtSz I, 463 a m *bolyog* > *balgatag* és a kódexek *bujdosó elméjű* kifejezését). A szó eredetileg főnév volt (error → *amentia) és csak a magyarban vált melléknévvé.

Leschka, Budenz NyK 1 : 311, SlEl 31, MEW 14, Asbóth SzlSz 24, Refl 6, JA 22 : 455, Melich MNy 8 : 152, EtSz I, 462, SzófSz.

bor (csak összetételekben: *bor-köles*, *bor-muhar*) 1328: OklSz (*borkules*), 1604: *bor-köles* MA, PP, PPB, MFüvészk 98, *bor-mohar* CzF.

= Panicum, illetőleg Setaria (ma a 'köles' hivatalos neve; 'Panicum', a muharé 'Setaria' Jáv 64—5, de pl. MFüvészk-ben a Panicum muhar, köles egyaránt).

< szláv *bъrъ*; szh *bâr* milii genus; 'Art Hirse; muhar' (délnyugaton) HASz, 'Setaria italica' Šulek (Bell *bár* 'Panicum' adata sto-nyj-i); szlov *bâr* 'Setaria italica'; ócseh *ber* (G *bra* és *bru*) 'Panicum' GebSl, ma *bér* (G *bru*) 'Setaria' Reuss 455, Dostál 2075; (sz *bér* 'mohar' Jancs, más forrásból igazolni nem lehet); sz *bar* ua:, f-szorb *bor* 'Setaria', a-szorb *bër;* le *ber* 'Panicum, Setaria, Sorghum' Majewski; ukr *bor*, G *bru* 'Setaria italica'; orosz *bor* 'Panicum miliaceum, Milium effusum'. — Eredeti szó, BEW I, 110, BSE 21, VREW I, 107.

Az átvett alak a *bъrъ*, azaz már a X sz-ban átkerült, de hogy melyik nyelvből, nem dönthető el.

Leschka, SlEl 71, MEW 26, Asbóth SzlSz 38, Refl 1, Melich MNy 6 : 401, EtSz I, 475.

bór (csak összetételekben: *bór-fa, bór-fenyő*) 1262/1612: OklSz. — Vált.: *bor-fa*: 1262/1612, 1269/1290: OklSz, *bor-fenyő*: 1372: OklSz; — *bór-fa*: 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142; — *buór-fa, buór-fenyő*: Ipolyvölgy OklSz 87; — *búr-fa, bura-fa:* Esztergom, Mátyusfölde, Ipolyság MTsz.

= Pinus silvestris; erdei fenyő, vö. Jáv 29.

< szlovák *bôr* (olv. *bu̯or*) 'Juniperus communis'. A szó azonban az egyes nyelvjárásokban bizonyosan jelent 'Pinus picea'-t is, nyugaton pl. jelent 'Kiefer'-t (Bern). Vö. blg *bor* 'Pinus'; szh *bôr* 'Pinus silvestris', kaj-h *bor* 'Juniperus' Habd, Jambr; szlov *bôr* 'Kiefer'; cseh *bor* 'Kieferwald' GebSl; a-f-fszorb *bór* 'Kiefer, Föhre', le *bór* 'Fichtenwald'; ukr *bir* (G *bóru*) 'Nadelwald'; orosz *bor* 'Fichten-, Tannen-, Nadelwald'. — BEW I, 76, TBSW 26, PES I, 39, VREW I, 106.

A fenti magyar változatok tulajdonképpen nem is magyar, hanem sz nyelvi fejlemények: a *bor* > *bór* > *buór* > *búr* fejlődés a magyarban nem tehető fel, annál kevésbé, mert a magánhangzók megnyúlása *r* előtt a palóc nyelvjárásokban nincs meg, és ugyancsak idegen itt az *ó*-nak ilyen diftongizációja is. A sz-ban viszont az *ó*-ból a közép-szlovákban szabályosan *uo* lett. Az *u*-s változat tulajdonképpen a nyelvjárás számára szokatlan *u̯o* diftongusnak hanghelyettesítése.

EtSz I, 475. — Vö. a *borôka* címszót is.

borda szn 1355: OklSz; kn XV sze SchlSzj.

= 1. pecten filiarium; Weberkamm; takácsszerszám (XV sze SchlSzj, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, 1613-tól NySz, SzD, CzF; Győr, Gömör, Szatmár, Udvarhely MTsz, SzamSz, OrmSz, CsángóSz); — 2. costa; Rippe (1576: SzikszF, 1578-tól NySz, Kr, CzF stb.).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

< szláv *bъrdo; blg *bърдó* 'ros, peigne, le tisserand; takácsborda' Gerov; szh *brdo* 'Weberkamm' HASz (a kaj-h *berdo* és csa-h *bardo* csak írásváltozatok); szlov *brdo;* cseh *brdo* GebSl; sz *brdo,* le *bardo;* a-szorb *bardo;* ukr *bérdo;* orosz *bërdo.* — BEW I, 118, TBSW 33, Kiparsky 61. — Az átvett szláv alak *brdo,* sonans *r*-rel.

A 'costa; Rippe' jelentésű *borda* szavunk idetartozása nincs bebizonyítva. A 'Weberkamm' → 'Rippe' jelentésváltozással eddig komolyan senki sem foglalkozott, Gombocz MNy 7 : 101 ezt a kérdést csak érintette, de bizonyítását voltaképpen meg sem kísérelte. Bárczi SzófSz, aki szintén elfogadja a két szó azonosítását, az 'oldalborda' jelentést a „takácsborda fésűs alak"-jának tulajdonítja. — Más vélemény szerint külön szó és eredetileg 'csont'-ot jelent (Halász I, Nyr 22 : 194; magyarázata kétségtelenül helytelen!!), amit azonban addig nem vethetünk el teljesen, amíg a szó eredetét kétségtelenül meg nem fejtjük. — A szláv *bedro* 'Schenkel, Oberschenkel, Hüfte' jelentésű szóra (BEW I, 47) lehetne ugyan gondolni, fel kellene azonban tenni, hogy a szó eredeti alakja *bedro* > m **bedra,* amiből hangátvetéssel **berda* > *borda* keletkezett és hogy eredeti jelentése 'lábszár' volt. Minderre semmiféle támpontunk sincs. — Ver, Leschka, SlEl 62, MEW 10, Asbóth Refl 8, Nytud 3:245, 4:175, Melich Nyr 36 : 157, NyK 39 : 17, EtSz I, 478.

A *bordica* (1792: SzD, GyarmVoc, Kassai I, 356; MTsz; — *bordinca* EtSz I, 480) 'a járom bélfája' jelentésű székelyföldi szónak pontos eredete ismeretlen. Első tekintetre ugyan szlávnak látszik, de ilyen szót a szlávságból kimutatni nem lehet (vö. a *bërce* címszót). Az EtSz I, 480 magyar képzésre gondol, Asbóth Nytud 6 : 44 pedig úgy látszik románnak tartja, bár ilyen szó a románból sem igazolható.

boróka 1806: Csokonai ÖM I/2, 689. — Vált.: *boróka:* 1806: Csokonai 1807-től Márton, GyarmVoc, Kassai I, 358, CzF; — *buróka:* 1893: Palócság MTsz. — A NySz-ban 1570—1614-ből közölt adat a Radv:. Csal III, 79 szerint egy latin bejegyzés modern magyar fordítása, amit helyesírása is elárul.

= 1. Juniperus communis; gyalogfenyő (1806: Csokonai, 1807-től Márton, Kassai, CzF; Jáv 33); — 2. Juniperus sabina (Márton 1807, 1811; Jáv 34); — 3. a Juniperus communis bogyója; Wachholderbeere (1838: Tzs, CzF).

< sz *borovka* 'Juniperus communis' Jancs, Hv; vö. cseh *borůvka* 'Vaccinium myrtillus; Heidelbeere' Dostál 1124, 'ein kleiner Kiefer' Rank; le *borówka* 'Vaccinium' Majewski; orosz *boróvka* ua.; szh *borovica* 'Juniperus communis' HAsz; f-szorb *borowica,* a-szorb *bórowica* 'Kiefer'; stb. — A *bor-* (vö. a *bór-fa* címszót) származéka.

Csokonai ÖM I/2, 269 szerint felföldi szó. Mivel pedig a köznyelv szavának végső forrása Csokonai, nyilvánvaló, hogy szavunk a palócságból került át a köznyelvbe és így szlovák eredetű. Ezt különben a magyar szó jelentése is megerősíti. — Vö. még a *borovicska* címszót.

GyarmVoc, SlEl 44, MEW 19, EtSz I, 486, SzóSz.

borona 1. 1576: SzikszF (de *boronál* 1524: MNy 10 : 38, 25 : 150). — Vált.: *borona:* 1576: SzikszF, Cal, 1658-tól NySz (a NySz-ban Radv: Csal III. hiba II. helyett!), MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *boronna:* 1937: CsángóSz; — *borna:* XVI szmf KolGl. 2, SzD; 1838: Székelyföld Tsz, MTsz, Nyr 36 : 131, CsángóSz; — *barana:* XVI sze KolGl. 1; — *barona:* XVI szk RMKT III, 109, 1597: OklSz, MA, 1648: NySz, PP, PPB; Répce mell., Pápa MTsz; — *baronna:* 1935: Ormánság OrmSz; — *baránа, bárána:* 1841: Baranya MTsz; — *bárányа:* 1893: Baranya MTsz; — *barannya:* 1885 Baranya: MTsz; — *brána:* 1873: Göcsej MTsz; — *bránna:* 1860: Dunántúl, Göcsej MTsz; — *beránna:* Dunántúl, Őrség MTsz; — *bëránnya:* 1860: Hetés MTsz; — *berena:* 1590-től NySz, MA, PP, PPB, 1816: GyarmVoc, Szföld, Szolnok-Doboka, Debrecen, Szatmár, Zemplén, Bereg MTsz, SzamSz; — *bërëna:* 1878: Szilágy MTsz.

= occa; Egge.

Származék: *boronál*; — vált.: *baronyál:* 1524: MNy 10 : 38; — *baranyál:* Baranya MTsz; — *baronál:* 1585: Cal 267, 306, 539, 876; Baranya MTsz; — *boronál:* 1569-től NySz, Cal 720, MA, PP, PPB, Tzs, stb.; — *berenál:* 1637-től NySz; Ugocsa MTsz. = occo; eggen.

< szláv **brana*; blg *braná* 'herse;borona' Gerov, 'faágakból font eszköz a göröngyök szétmorzsolására' IzvEtnMuz 10/11 : 136); szh *brána* 'occa; Egge' HASz; szlov *brána;* cseh *brána*, a XIII sz-tól GebSl; sz *brána;* le *brona;* f-szorb *bróna*, a-szorb *brona;* poláb *bórna;* ukr, orosz *boroná* ua. — Eredeti szó: ősszláv **borna* vö. PIEW 135 BEW I, 73, Meillet Ét 442, MER 43, BSE 41, PES I, 38, VREW I, 109 (de TBSW nem vette fel).

A magyar szó változatai nem egy alapalakból valók. A délnyugatdunántúli *bránna, beránna* stb. változatok biztosan újabb átvételek a szlovénből és nem megőrzött régiességek. A *berena* változat a 'trabs; Balken' jelentésű *borona* szóval való keveredés eredménye (amint viszont a 'trabs; Balken' jelentésű *borona* az 'occa; Egge' jelentésű *borona* hatása alatt keletkezett). Egyelőre azonban nem ismerjük a *barányа, barannya* változatok *ny*-jének a forrását. Magyar palatalizálódás?

A magyarból valók a román *boruna, borona, boroana, buruna* 'Egge' jelentésű szavak (idézi őket IzvEtnMuz 10/11 : 158, de helytelenül a bolgárból származtatja).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 49, Asbóth Refl 19, Nyr 32 : 266. EtSz I, 487, SzófSz.

borona 2. 1406: OklSz. — Vált.: *berena:* 1406, 1601: OklSz, Márton 1800, 1807, 1811, CzF; Bihar, Hajdu, Debrecen, Nagykároly, Szilágy, Szolnok-Doboka, Bodrogköz MTsz, Hortobágy vid. Nyr 43 : 332, SzamSz; — *berenye-fa:* 1887: Bodrogköz MTsz; — *borona:* XVI szktől NySz, SzikszF, 1638: OklSz, PP, PPB, SzD; Göcsej, Őrség, Szilágy, Zilah, Gyergyó-Csík, Bukovina MTsz; — *barona:* 1585: Cal, MA, PP, PPB; Bakonyalja NyF 34 : 53; — *borna:* 1792: SzD, Szföld MTsz, MNy 14 : 86.

= trabs, lignum; Balken. (Ide tartozik a 'crates; rostély' jelentés is 1629-től EtSz, NySz, MTsz stb. ; a tárgy alakjára vö. MNy 14 : 86).

< szláv **brъvьno;* óegyh. szláv *brъvьno* 'trabs' Euch; egyh. szláv *brъvьno* 'trabs, ratis, male, supercilium' MiklLex, Srezn I, 184; blg *brъvnó* 'poutre, solive; gerenda'; szh *brvno* 'trabs; Balken' (a régi kaj-h források *bervno* alakja csak írásváltozat); szlov *brvno;* cseh *břevno* ua. a XIII sz-tól GebSl; sz *brvno* ua.; óle *birzwno* (XV sz BSE 26), ma *bierzwiono* ua.; ukr *bervenó;* orosz *bervenó, brevnó.* — BEW I, 92, Rozwadowski RS I, 251, Vondrák SlGr I, 533, PIEW 173, MER 46, HKES 79, BSE 26, PES I, 43, VREW I, 119.

Az eredeti magyar alak a *bërëna,* míg a többi változat az 'occa: Egge' jelentésű *borona* szóval való keveredésből keletkezett. Vö. az 1. *borona* címszót is. — A *bërëna* változatnak a szláv *brъvьno* alakhoz való — egyébként nem egészen világos — viszonyáról l. e munka II. kötetét. — A román *bârnă* 'Stamm, Block, Balken' a magyarból való.

SlEl 64, MEW 21, Asbóth Refl 19, Nyr 32 : 296, Nytud 5 : 68, Horger NyF 65 : 14, 24, EtSz I, 486, Skok LeksSt 65 (azonban a román *bârnă* nem a szlávból való, hanem hangalakjánál fogva csak a magyarból származhatik).

borostyán hn 1282: ÁUO XII, 375 = Smič VI, 419, Cs II, 401; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *burstyán:* 1282: ÁUO XII, 375; — *burustyán:* 1327: OklSz; — *borostyán:* XIV szv BSzj, SchlSzj, XV szef-től (BécsiK) NySz, XV szv CasGl = MNy 1 : 251, Murm, KolGl. 1, 2, Gyöngy-Tör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Gross V, MFüvészk 180, Tzs, CzF, stb.; — *borocsán:* XVI sz MNy 11 : 113; — *borocsejány, boroscsejány, boroscseján:* 1901: Szolnok-Doboka EtSz I, 489; — *burusnyán:* 1893: Udvarhely MTsz; — *bruscsin:* 1888: Sárospatak MTsz; — ? *barisnya:*

1857: Göcsej MTsz. — A *barostyán* változat (EtSz) sajtóhiba a NyT-ban, vö. ÚNyT 187.

= 1. Hedera helix; borostyán Ják 751; Laurus nobilis; babérfa Ják 385 (valamennyi fenti adatban a következők kivételével); — 2. Syringa vulgaris; orgonafa Ják 818 (*borostyán:* 1838: Kolozs, Csík Tsz, MTsz).

< déli-szláv *brъšťan* (eredetibb **brъščan*); szh nyj *brȓščan* JA 29 : 379, *brȓšćan* 1623-tól HASz, *brȓštan* 'Hedera helix' Šulek HASz; szlov *brȓščel* 'Epheu'; ócseh *břeštan, břečtan,* ma *břečťan* 'Hedera helix' Dostál 1015, GebSl, Rank; sz *brečtan* ua. Dostál; óle *brzeszczan* Linde, Majewski. — Emellett: blg *brъšljan, brъšlén* Gerov, Kozarov; szh *brȓšljan,* szlov *brȓšljàn, brȓšlên;* vö. BEW I, 95, MER 47, HKES 79, BSE 30. — Eredete nincs tisztázva. Alapalakja nyilván **brъščanъ* < **brъstjanъ* (vö. a *boroszlán* címszót is!), amelyből a szh-ban szabályosan *bršćan* > *brštan* fejlődött. A magyar szó tehát a szh *bršćan* változatnak lehet az átvétele. Ez az alak van meg a csehben és a lengyelben (ócseh *břeščan,* mai *břečtan,* ez azonban magyarázható a csehben szabályos depalatalizációval). Vö. a *boroszlán* címszót is.

A m szó fenti változatai nem magyar belső fejlemények, hanem különböző nyelvű alakoknak az átvételei. A *borostyán* egy ószh *brъšćan,* a *borocsán* pedig a régiesebb **brъščanъ* átvétele. A nyelvjárási alakok közül a magyardécsi *borocsejány* stb. változatok román közvetítésre vallanak, de a román szó maga (*broştean* 'Syringa vulgaris Cihac, DictAcad) a magyarból való. A *bruscsin* kétségtelenül a 'borostyánkő' jelentésű ukr *bruštyn, burštyn* átvétele (BEW I, 102) és a növénynévvel való összekeverése. A göcseji *barisnya* pedig a szlov *brȓljân* átvétele. A székely *burusnyán* talán az óm *burustyán*-ból asszimilációval keletkezett.

Ver, Leschka, SlEl 60, MEW 21, EtSz I, 488, SzófSz, Skok LeksSt 74.

boroszlán 1801: PPBE.

= 1. Daphne (1807: Márton, MFüvészk 252, Tzs, CzF, Ják 738); — 2. Syringa vulgaris (1801: PPBE, Kassai I, 358, CzF; Tolna, Szföld MTsz).

< szh *brštan* 'Glechoma hederaceum' HASz (1775-ből), le *brzestan* 'Glechoma hederaceum' Majewski. — A szó nyilván egy *brъstanъ* fejleménye, amely a *brъščanъ*-tól képzőben különbözik.

A magyar *-szl-*re a szláv *-st-*vel szemben l. *poroszló, zászló.* Mindenesetre kétségtelen, hogy nem a szláv *brъšljanъ* változat átvétele, mert a magyarban *-šlj-*ből nem lehet *-szt-*. A szláv *sl*-es változatoknál viszont a vokalizmus nem egyezik a magyarral

(pl. cseh *brslen* 'Evonymus; kecskerágó', *brslej*, *brslek* 'Hedera'; BEW I, 95; Jambr *berszlyan* olvasása kétségtelenül *bršljan*!).

Vö. Leschka, SlEl 59, EtSz I, 489, Simonyi Nyr 45 : 72, Skok LeksSt 74 (azonban a román *boroşlean* szó a magyarból való és nem közvetlenül a szlávból, mint ő véli; talán a *borostyán*-ból).

borotva szn 1442: OklSz; kn XV szmf SermDom. — Vált.: *bërëtva:* 1530-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF, stb.; — *borotva:* 1442-től OklSz, SermDom, 1527-től NySz, KolGl. 2, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *bortva:* 1519: NySz; — *borota*, *berete:* Szföld MTsz; — Murm *bredua* adata nyilván hiba.

= novacula; Rasiermesser.

Szárm.: *borotvál* (XV szef-től NySz), *beretvál* (XVI sze-től NySz), *barotvál* (XVI sz NySz).

< szláv *britva;* óegyh. szláv *britva* 'novacula' Psalt, Supr; MiklLex, Srezn I, 179; blg *brítva* 'kis kés' Gerov, 'Rasiermesser' Milad; szh *brȉtva* 'Taschenmesser, Barbiermesser'; szlov *brítva* 'Rasiermesser, ein schliessbares Messer'; cseh *břitva* 'novacula; Rasiermesser' Klaret, GebSl, stb.; sz *britva;* le *brzytwa;* ukr *brýtva;* orosz *brítva* ua. — A *briti* ~ *brьjǫ* 'nyírni, vágni' származéka; BEW I, 94, Meillet Ét 305, TBSW 38, VREW I, 123.

A régibb magyar alak a *bërëtva*, ebből a *borotva*. A *beretva* még a múlt század végén is a köznyelvi alak volt. A *borotva* csak most szorította ki. — A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, Leschka, SlEl 56, MEW 21, Asbóth Nesk 47, EtSz I, 491, SzófSz.

borovicska 1795: Gvadányi, 1825: Bern, BallTSz stb.

= crematum iuniperaceum; Wacholderbranntwein; boróka pálinka.

< szlovák *borovička* ua.; le *borowiczka* ua. — Vö. a *boróka* címszót.

EtSz I, 491.

borovnyica 1904: Rozsnyó Nyr 33 : 222.

= Vaccinium myrtillus; áfonya.

< sz *borovnica* 'Vaccinium myrtillus' Hv. — Eredetére l. *borfa*, *boróka*, *borovicska* címszavakat.

EtSz I, 491.

bosnyák szn 1508: MNy 3 : 463; kn XVIII szv Dugonics, Kr,Tzs, stb.

= Bosniensis; der Bosnier.

< szh *bòšnjāk* 'Bosniensis' HASz (a *Bosna* névnek *-jak* képzős származéka, Leskien SkrGr I, 255).

SlEl 46, Asbóth Nesk 40, EtSz I, 498, SzófSz.

bosztandzsia 1638: SzilLev 533, 547, 769—70. — A török eredetű *bosztandzsi* igen gyakori: 1595: MonTME 3 : 36, 1642: SzilLev 41, 521, 627 stb., 1685: MonIrók 24 : 267, 269, 272 stb. Megvan Zrínyinél is: SzV.

= soldat de la garde impériale turque; török palotaőr. Vö. oszmán-török *bostandžy* 1. jardinier, maraicher; 2. soldat de la garde impérial, Barb. de Meyn. I, 332, Redh 400. A török *bostan* 'kert' származéka. — A *bosztandzsia* változat szerb közvetítésre vall. Azonban megjegyzendő, hogy a fenti adatokban ugyanaz az ember felváltva használja mind a két alakot. — A mai szh *bostandžija*, blg *bostandžija* csak 'Melonengärtner; kertész', tehát a török szó elsődleges jelentését őrzi. — Vö. a *bosztán* címszót.

Kunos KSz 2 : 276.

bótka 1838: Palócság Tsz, MTsz.

= kleiner Schuh; kis cipő.

< szlovák *botka* 'kis csizma' Hv. — A szó eredetére vö. BSE 50, HKES 74.

EtSz I, 504.

bozsékol 1898: Nyr 27 : 413. — Vált.: *bozsékol:* 1898: Bács Nyr 27 : 413, Vác, NyF 10 : 73. — *bozsenkol:* 1910: Ipolyszalka EtSz.

= wehklagen, flehen, betrübt sein; jajgat, könyörög, búsul.

< sz *božekať, boženkať* 'jajgat, panaszkodik' Hv; cseh *božekati* ua. Rank. — Az 'istenem' jelentésű *bože*-ból (a *boh* 'isten' vocativusa).

EtSz I, 509.

bózsik 1889: Palócság MTsz, Nyr 23 : 42.

= der Kobold, der Geld bringt; lidérc, amely pénzt hoz.

< szlovák *božik* 'kisisten, nemtő' Hv (a *boh* demin.-a).

Mikó Nyr 23 : 42, Valló Tót el, Nyr 33 : 560, EtSz I, 509.

bödön hn 1484: OklSz; kn 1561: OklSz. —Vált.: *bodon:* 1484: OklSz' 1487: MNy 10 : 135, 1594, 1597: OklSz, 1816: GyarmVoc, Tzs; Ormánység MTsz; — *bödön:* 1807: Márton, Tzs; Veszprém MTsz; — *bödöny:* 1838: Tzs; Somogy MTsz; — *döbön:* 1685: NySz; Esztergom MTsz; — *döböny:* 1877: Hont MTsz; — *dëbën:* 1839: Heves, Hont MTsz.

1. vasculum; Fässchen, Tönnchen; abroncsos edény, amelyben vizet, vajat, zsírt tartanak (1561-től a fenti adatok; Szföld, Szeged, Kecskemét, Somogy MTsz); — 2. ausgehöhlter Baumstamm als

Wasserbehälter; kiodvasodott, kivájt faderékrész, amelyet víztartóul használnak (vö. 1484: *Bodon*-kwth OklSz, Tzs; Balaton, Ormánység, Somogy, Veszprém MTsz, OrmSz); — 3. *bödön* aus ausgehöhltem Baumstamm verfertigter Kahn; egy fa törzséből kivájt csónak (1887: Balaton mell. MTsz).

Szárm.: *bödönyke:* 1795: NySz; — *bugyonka:* CzF; — *budunka* hol? — *bodonka:* 1838: Szföld MTsz; — *döbönke:* 1792: SzD.

< ó-déli szláv **bъdъnъ*; vö. szh *bàdanj*, G *bàdnja* 'labrum, Kufe' (nyugaton), a XIII sz-tól HASz 'die Rohre bei der Mühle' (keleten, a XIX sze-től HASz Vuk, Maž 12, HASz, Vuk; (1556: 'cadus, labrum' Maž 12); kaj-h *bedenj* 'cadus' Jambr; szlov *bèdenj*, G *bednjâ* Bottich, Weinkufe; hohler Baumstamm; hohler Baumstamm, als Brunneneinfassung; Baumschiff'; cseh *bedna* 'Kiste, Koffer' Jungm (Klaret, GebSl, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *bedna*, *debna* 'faedény, bödön' Hv; le *bednia*, *bodnia* 'faedény' VarsóiSz; ukr *bódnja* 'Bütte' 'kleines verschliessbares Fass'. — Germán jövevényszó a szlávban, vö. BEW I, 106, Kiparsky 232, VREW I, 100. Ugyanaz, amely a *bodnár*-ban is megvan.

Az EtSz I, 435 szerint az átvett alak egy szlovén **bedenj*, vagy **bdьnj*. Ez azonban nem fogadható el. A szlovén *bedenj* nem magyarázza meg a szó mélyhangúságát, a **bdьnj* változat pedig szláv szempontból lehetetlen: ilyen alak sohasem élhetett, mert a gyenge jerek kiesése és az erős jerek teljes vokálisokká való fejlődése párhuzamos folyamat volt. Vö. Asbóth Nyr 31 : 11.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 69, MEW 25, Simonyi NyK 25 : 53, Melich SzlJsz I/1, 100, MNy 8 : 155 Asbóth Nytud 4 : 315, EtSz I, 435, SzófSz.

bömhéc 1780: EtSz I, 524. — Vált.: *bomhéc:* 1832 K.

= Spottname der Wenden (Slowenen des Prekmurje); a vendek csúfneve.

< vend *boméc* (Npl *boméctye* Pável Vash 3—4). Ennek eredete ismeretlen.

EtSz I, 524.

bradavka 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= Warze; szemölcs.

< szl *bradavka* 'szemölcs' Hv. — A *brada* 'szakáll' származ[illegible], vö. BEW I, 72, VREW I, 109.

EtSz I, 532.

bráha 1838: Tsz. — Vált.: *bráha:* 1838: Szatmár Tsz, MTsz, Nyr 28 : 237, Szföld MTsz; — *brága:* 1892: Hétfalú MTsz; — *braha:* 1886: Nógrád MTsz.

= 1. der beim Bierbrau zurückgebliebene Satz; a sörfőzés után maradt seprő (1838-tól a 2. alatti kivételével); — 2. der schlechteste Branntwein (1886: Nógrád MTsz).

< ukrán *bráha* 'Maische zum Branntweinmachen, Schlempe, Dünnbier aus Hirse; orosz *brága* 'Maische, leichtes Bier'. — Az ukránból lengyel *braha* 'Branntweinspülicht'; — román *braga* (Moldvában *braha* is) 'Schlempe, Spülicht der Branntweinbrennerei; Hirsebier' Tiktin. — Az orosz-ukrán szó eredetére vö. BEW I, 80, PES I, 41, VREW I,116 (az utóbbi a keleti-szláv szót a törökből magyarázza).

A szatmári és székelyföldi szó az ukránból, a nógrádi talán a szlovákból (bár ott nem mutatható ki), a hétfalusi *brága* azonban a románból való.

Asbóth Nyr 30 : 295, EtSz I, 533.

braterkinya 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= weibliches Mitglied des Altarvereines; az oltáregyesület női tagja.

< sz *braterkyňa* 'testvér'.

EtSz I, 534.

bratyiz 1913: Nyr 42 : 43. — Vált.: *bratyiz:* (köznyelvi familiáris szó; 1937: Sauvageot, Magyar-francia szótár, stb.; mikortól? a NagySz gyűjtésében nem szerepel); — *bragyiz:* 1913: Baja Nyr 42 : 43.

= fraternisieren; barátkozik.

Nyilván a tréfás megszólításként kimutatható *bratye* szóból való képzés (vö. 1859-ből NagySz, Arany, ToldiSz V, 57). Ez pedig a sz *brate* átvétele, amely a *brat* 'testvér' vokativusa. A *bragyiz* asszimilációval keletkezett.

EtSz I, 532.

bricska 1840-től NagySz, 1915-től EtSz I, 537.

= halbbedeckter Wagen, Britschka.

< északi-szláv *bryčka*; vö. sz *bryčka* 'bricska' Hv, Tvrdý, SlSpJ, cseh *bryčka, pryčka* 'leichter Reisewagen' Rank (Jungm már mint le szót idézi), ukr *bryčka* 'leichter unbedeckter Reisewagen'; le *bryczka* 'ein leichter, halbbedeckter Reisewagen' (a XVIII sz-tól SSE 45, Linde), orosz *brička* 'Art offene Kutsche'. — A szláv a német *Berutsche, Birutsche, Pirutsche* 'leichter Wagen' átvétele, ezek pedig az olasz *biroccio* 'zweirädriges Fuhrwerk'-ből valók; SSE 45, VREW I, 124; helytelenül BSE 43: a német *Pritsche* szóból, mert az a *Brett* 'deszka' származéka és 'Wagen' jelentése nincs.

A magyar szó talán a le-ből való, mindenesetre az első adat lengyel bricskáról szól.

Külön átvétel a *brekk* 'grosser Transportwagen für Trauben; szőlőszállító nagy szekér' jelentésű szó (1906: Bereg MNy 2 : 430), amely a kárp. ukr *brek* 'grosser Frachtwagen; nagy fuvarosszekér' Csopey szó átvétele. Nyilván a *bryčka*-ból való elvonás (vö. le *bryka* 'Lastwagen' is).

Valószínűleg azonban nem a szlávból való a Verseghynél előforduló *birocs* (1808-ból NagySz). Talán közvetlenül az olaszból van átvéve.

EtSz I, 537, 535.

bridos 1879: Rozsnyó MTsz, Kassa Nyr 25 : 240.

= 1. schmutzig; piszkos (1879: Rozsnyó MTsz); — 2. geizig; fukar (1896: Kassa Nyr 25 : 240).

< sz *bridoš* 'schmutziger Mensch; piszkos ember' Kálal, Czambel Reč. A 'Schmutz; piszok' jelentésű *brid* származéka, vö. BEW I, 86.

EtSz I, 537.

brindza 1546: OklSz. — Vált.: *bronza:* 1546, 1549, 1569: OklSz, 1618: NySz (Királyhelmec), 1708: PPl (tyrotarichus a.); — *brondza:* XVII szv NySz, SI, GyarmVoc, Kr; — *borondza:* 1601: OklSz (írva *boroncza*!), LevT II, 112 (a kiadó *boroncsa*-nak olvasta!!), Abaúj Nyr 33 : 21; — *boronza* 1596, 1619: OklSz; — *brenza:* 1557: OklSz; — *brenze* 1598: NySz; — *berenza:* 1564: OklSz, 1662: NySz; — *brindza:* 1670: OklSz (írva *brincza*!); — ?? *borza:* Pázmány NySz (nyilván valami sajtóhiba *bronza* helyett).

= caseus pressus; eine Art Schafkäse, Brinse.

A vlach pásztorkodással elterjedt sajtfajta. Vö. román *brânza* Brinsenkäse'; morva *brynza;* sz *brynza, bryndza;* le nyj *bryndza, brędza;* ukr *bryndza.* E szónak az északi-szláv nyelvekben való elterjedésére vö. Crânjală Rumunské vlivy 221 kk. A román szó eredete azonban ismeretlen, vö. Crânjală 222 kk.

A magyar szónál hangtanilag nem lehet eldönteni, melyik változat való a románból és melyik valamely szláv szó átvétele. Ezt csak a fenti adatok földrajzi elterjedésének meghatározásával lehetne tisztázni.

GyarmVoc, SlEl 61, EtSz I, 538.

brunclik 1875: Nógrád MTsz.

= kleiner Mensch; kis ember.

< sz *brunclik, prunclik,* morva *brunclik* 'untersetzter kleiner Mann; kis ember, tömzsi' BartošSl. — Eredete ismeretlen.

EtSz I, 541.

buda 1880: Törökbecse MTsz.
= Holzkammer; favágó szín.
< szh *buda* 'Holzwarengewölb' Vuk. — Nyilván a német *Bude* átvétele.
EtSz I, 551.

buja 1519: DebrK 277 (de *bujálkodik* XV szef BécsiK 225; — *bujaság* XV szmf SermDom). — Vált.: *buja:* 1519-től NySz stb.; — *bujja:* 1647, 1653, 1617, 1654: NySz.
= 1. luxuriosus, copiousus; reichlich, üppig (1639, 1647: NySz, SzD, Tzs, CzF, stb.; vö. *buján* 'fertiliter' is: 1636-tól NySz); — 2. lascivus, libidinosus; wollüstig (1519-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — de *bujaság* 'lascivitas' XV szmf SermDom, Murm, KolGl 2, stb.; — *bujálkodik:* XV szeftől NySz).
< szláv *buja*, a *bujь*, nőneme; óegyh. szláv *bujь* 'insipidus, amens; ostoba, bolond' Mar, Psalt, Euch, Cloz, Supr; Jagić Entst 328, MiklLex; egyh. szláv *bujь* 'stultus', MiklLex; ó-szerb *bujь* 'ferus, crudelis, saevus, barbaricus' MiklLex; csa-h *bújь, bùja, bùje* 'pinguis; libidinosus' Nem II,-177; ó-orosz *bujь* 'impudens, impudicus; temerarius; fortis' Srezn I, 191. — A többi szláv nyelvben csupán egy *-ьnъ* melléknévképzővel továbbképzett alak él: *bujьnъ, bujьna, bujьno:* blg *bújen, bújna, bújno* 'üppig wachsend' Gerov; szh *bûjan, bûjna* 'heftig, stürmisch'; cseh *bujný* 'üppig, geil' (vö. ócseh *bújě* 'pompula', *bujnost* 'pompa' Klaret, GebSl); sz *bujný* 'buja növésű, buján termő'; le *bujny* 'überaus fruchtbar, üppig'; a-szorb *bujny* 'schwelgerisch, üppig, geil; mutwillig, stolz'; ukr *bujnyj* 'üppig; geil, ausschweifend'; orosz *bujnyj* 'ungestüm, kühn, tapfer; hochmütig, streitsüchtig'. — BEW I, 98, TBSW 40, PIEW 98 (szerintük az eredeti jelentés 'wild, grausam', ez azonban nem kétségtelen); HKES 81, BSE 47, PES I, 51, VREW I, 138.
Az átvett szláv szó *buja* 'üppig' lehetett (bár ez sehol sem mutatható ki), mindenesetre bizonyos, hogy a magyarban a legrégebben mutatkozó jelentés, a 'lascivus', már a magyarban alakult egy eredeti 'copiosus; üppig'-ből. A magyar szó talán a horvátból való.
Leschka, Dank, SlEl 65, MEW 23, Asbóth Nyr 31 : 69, NyK 33 : 104, Nesk 23, JA 22 : 456, Melich Nyr 30 : 460, EtSz I, 559, SzófSz.

† bujna 1664: Lippai PozsonyiKert c. munkájában (= NySz) többször: *bújnán* I, 53, 70, *bújnábban* I, 69, *buinaságtul* I, 48 stb.
= luxuriosus, copiosus; üppig, reichlich; buja.

Nyilván < sz *bujný, bujná, bujné* 'bőven termő, buján tenyésző', *bujno* 'buján' stb. Hv. — Vö. a *buja* címszót.

EtSz I, 562.

† **bujurdia** 1635: MontTME 4 : 266. — Vált.: *bujurdia:* 1638: SzilLev. 535; — *bujurultia:* 1694: MonIrók 23 : 274. — Általában azonban törökös alakban: *bujurdi:* 1635: MonTME 4 : 266; 1663: uo. 9 : 436; 1638: SzilLev 534; — *bujurulti:* 1660—70: TörT 1894 : 518, 1666: MonTME 6 : 319, 1693: MonIrók 15 : 59, 141, 148 (itt és sokszor másutt mindig *bujutulti*, ami nyilván kiadási hiba); 1694: MonIrók 23 : 221, 273; — *bujrunti:* 1650, 1663: EtSz I, 576.

= praescriptum; Verordnung; parancs, rendelet.

Vö. oszmán-török *bujurdy, bujuryldy* 'un ordre adressé aux autorités de Constantinopel et revetu du seul paraphe du Grand-Vézir' Barb. de Meyn. I, 366, 'mandate, decree, or rescript' Redh 427. — Az *-ia* végű alakok déli-szláv közvetítéssel: szerb *bujruntija, buruntija* ua. HASz; blg *bujurultija;* — román *buiruldiu, buiurultiu* TürkEl I, 32, III, 18, 90.

EtSz I, 576.

bukta 1825: Bern (*buchta* a.). — Vált.: *-bukta:* 1825: Bern, Tzs, CzF; 1839: Heves, Szolnok, 1842: Győr, Csallóköz, Gömör MTsz, Palócság Nyr 23 : 43, Veszprém Nyr 28 : 524, Pápa vid. NyF 17 : 25; — *bukti:* 1839: Balaton mell. MTsz; — *buhta:* 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= verschiedene Arten von Kuchen (in der Umgangssprache: die Wuchtel); különféle tésztás étel neme (köznyelvi: kelt tésztából készített, lekvárral, túróval töltött hosszúkás sütemény).

< szlovák *buchta* 'Pfannkuchen, eine Art Mehlspeise' Bern, 'bukta' Hv; cseh *buchta* 'Schmalzkuchen'. — A *buch-* 'feldagad' tőre vö. BEW I, 97, a *-ta* képzőre vö. a *kukta* címszót.

Valló Tót el, Nyr 33 : 561, EtSz I, 565.

bules 1887: Drávafok MTsz.

= Perca fluviatilis L.; Hechel; sügér.

< szh *bùlješ* 'Perca fluviatilis'. Vö. *búlja* ua. HASz. — A szh szó eredetét nem ismerem.

Munkácsi Ethn 4 : 184, EtSz I, 567.

† **bulya** 1558: LevT I, 285. — Vált.: *bula:* 1558: LevT I, 285 (küldeth thyzenhath törököth . . . es hat *bwlakath*), 1563: *bwla* selmeth RMNy II, 181; — *bulya:* 1602: Nyr 42 : 265, 1625: RadvHáziT I, 106, 120, 1678: TörtT 1882 : 779, 1697: TörtT 1885 : 406, stb.

= 1. mulier turcica; türkisches Weib; török nő (1558: LevT, XVI szv-től NySz, MA, PP, PPB, PPBE, SzD); — 2. Kebs-

weib (1801: PPBE, ebből Dank, de ez nincs igazolva; CzF-ban háremhölgy); — 3. dünn, schutter (1838: Tzs); — 4. turcicus; türkisch, (különböző anyagokat jelentő összetételekben; pl. *bulya-selyem:* 1563: RMNy II, 181, *bulya-vászon:* 1625: RadvHáziT I, 106, 120, 1678: TörtT 1882: 779 stb., *bulya-mente:* 1683: NySz, *bulya-kötös* 1602: Nyr 42 : 265; vö. még Heves Nyr 5 : 209, Székesfehérvár MNy 4 : 279).

< szerb *bûla* 'Türkin' HASz; blg *búla* ua., *búlja* 'öregebb nő megszólítása' Gerov; alb *bulɛ*. E szavak a török *bola* 'Tante' szóból, vö. Redh 407, TürkEl I, 32, IV, 90, Meyer AlbWb, BEW I, 100.

A régi m *bula* változat talán közvetlenül a törökből való, a *bulya* azonban feltétlenül déli-szláv (és nem magyar palatalizáció eredménye) és egy hipokorisztikus *búlja* alak átvétele, ami a bolgár *búlja*-ban is megvan.

EtSz I, 568.

† **bulyog-basa** 1576: Szalay Erdély 304. — Vált.: *bulyuk-basa:* 1589: TörtT 1881 : 694; — ? *buluk basa:* 1651: Zrínyi SzigV 245; — *bulyokbasa, bulyogbasa:* 1576: Szalay Erdély 304, 1646: MonTME I, 125, 143, 208; — *bulyong basa*: MonTME I, 128. — Közvetlen török átvételek: 1566: *bwlwg basy* BudBasLev I, 20, 1575: *bölökbassi* Szalay Erdély 272, 276.

= Kommandant gewisser türkischer Kavallerie; bizonyos török lovasság-fajta parancsnoka.

Vö. oszmán-török *bölük bašy; bölük* 'division, groupe, troupe dans l'ancien regime, six regiments de cavalerie réguliere étaient désignés sous le nom de *bölükat; bölükbašy* 'capitaine' Barb. de Meyn.; tulajdonképpen „a bölük feje". — Ebből szerb *búljugbaša, buljubaša* 'centurio', *búljuk* 'Schar, Trupp' Vuk; blg *buljúkbaša*; román *bulubaşa* TürkEl I, 31, IV, 89.

A magyar szó hangalakja csak déli-szláv közvetítéssel magyarázható; vö. Asbóth Nytud 5 : 137, EtSz I, 568. — Kunos KSz 2 : 276.

† **bumbák** 1555: OklSz.

= Baumwolle; gyapot.

< szh *bùmbak* 'Baumwolle' IvBr. — A görögből, vö. BEW I, 101 (Vasmer GrLw nem említi). — L. a *pamut* címszót is.

EtSz I, 569.

buna 1880: Törökbecse MTsz (*buna*-világ 'forradalmi világ').

= Revolte, Revolution: forradalom,

< szh *búna* 'Aufruhr' Vuk . Vö. BEW I, 101.

EtSz I, 569.

bunyevác 1799: NagySz. — Vált.: *bunyevác:* 1799-től NagySz; 1832: Kassai I, 379; — *búnyó:* 1891: Baja Nyr 28 : 413; — *bunyó:* 1896-tól NagySz, Mikszáth.

= die Bunevzen; bácskai katolikus vallású, a szerb-horvát nyelv ikav nyj-át beszélő nép.

< szh *bùnjevac*, Npl *bùnjevci*. Bács megyén kívül Verőce, Pozsega és Lika-Krbava megyékben is. A hercegovinai *Buna* folyó nevéből eredeztetik. A török uralom megszűnése után, a XVIII sz-ban települtek mai lakóhelyükre.

EtSz I, 571.

burcsák 1889: Bars MTsz.

= heuriger Wein; szüret utáni új bor.

< szlovák *burčák* 'fiatal bor' Loos—Pechány, *burčiak* 'új bor'; cseh *burčák* 'junger Wein, Wermut' Rank. — A szlovák szó töve a magyar *bor*, ómagyar *bur* 'Wein'.

EtSz I, 572.

burján szn 1343: MNy 10 : 39; 1643: NySz. — Vált.: *burján:* 1343: MNy 10 : 38, 1364: ZichyOkm III, 245 = OklSz (Bács-Bodrogból), 1643: NySz, Kr, Tzs, CzF; — *búrján* 1700: NySz, Magyardécse EtSz; — ? *borján:* 1808: SI; — *burhány*, *burhán:* 1896: Háromszék Nyr 25 : 383, 38 : 236; — *buruhán*, *burujján:* 1915: Szföld EtSz; — *burgying:* 1898: Bács Nyr 27 : 412, 29 : 190, 38 : 376; — *burjás:* 1825: Szeged Tsz; — *burja:* 1840: Heves MTsz; — *burnya:* 1841: Nógrád, Gömör MTsz.

= herba inutilis; Unkraut; bozót (így Márton 1807).

< szláv *burьjanъ*; blg *búrjan*, *búren* 'mauvaise herbe' Mavrov, 'giz-gaz' Gerov; szh *búrjan* 'Sambucus ebulus'; cseh *buřeň* 'Unkraut' (Klaret, Hus, GebSl, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *burań* Czambel Reč; le *burzan* 'gyom, gaz' VarsóiSz (BSE 50 szerint kései átvétel az ukránból); ukr *burján* 'Unkraut'; orosz *burьjan* 'Steppengras'. — Eredete ismeretlen, vö. BEW I, 103. MER 50 szerint összefügg a *pyr-* tővel (vö. a *perje* címszót), HKES 82 és BSE 50 a 'stürmen' jelentésű *buriti* igével kapcsolja össze (mintegy „buján növő"), PES I, 55 pedig a *baldyrьjan* 'Valeriana officinalis' növénynévvel egyezteti. Mindezek elfogadhatatlan ötletek, vö. VREW I, 151.

A magyar szó valószínűleg a délszlávból. A szlovákban az *rj* igen korán depalatalizálódott, onnan tehát a mi szavunk nem származhatik. EtSz I, 576 szerint a *burnya*, *burja* lehet külön átvétel a szlovák *burina*-ból. — A szlávból román *buruian*, *burian* 'Unkraut'.

SlEl 67, MEW 24, Budenz NyK 2 : 469, EtSz I, 576, SzófSz.

butka 1839: Abaúj MTsz. — Vált.: *butka:* Abaúj MTsz; — *butka:* Rozsnyó MTsz; — *butyka:* CzF Győr MTsz.

= Bude, bódé.

< sz *budka* (keleti-sz *budka*) 'Bódé' Bern, Hv; cseh *budka, boudka* 'ua'. — A *buda* 'bódé' demin.-a.

EtSz I, 583.

buzsnya 1893: Ung és Bereg MTsz.

= jüdischer Tempel; zsidó imaház.

< kárp. ukr *bužnja* 'Synagoge' Žel, keleti-sz *bužňa* Czambel Reč. — A *bogъ* 'isten' származéka.

EtSz I, 590.

bürü kn 1404: OklSz. — Vált.: *berü:* 1404, 1462: OklSz; — *börü:* 1643, 1685: NySz; 1838: Őrség Tsz, Göcsej MTSz; — *bürü:* 1750, 1779: NySz, SzD, SI, Tzs; 1838: Balaton mell., Kemenesalja, Somogy MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 76. — Az OklSz 1270/1280-as adatára vö. MNy 32 : 173.

= ponticulus; gyaloghíd (a patakon keresztül tett gerenda-palló).

< déli-szláv *brьvь, brьvъ*; egyh. szláv *brьvь, brьvъ* 'trabs, asser, ponticulus' MiklLex, Srezn I, 184; blg *brъv* 'pallóhíd, gerenda'; szh *brv* 'ponticulus; Steg' (a régi kaj-h *berv* csak írásváltozat!!); szlov *brv* 'Steg'; ócseh *břev*, G *břvi* 'Steg' GebSl. — Eltérő hangalakkal (t. i. *bьrvь*): óorosz *bervь* 'ratis; tutaj' Srezn I, 68; ukr *bervo* 'Baustumpf'. — Ugyanaz a szó, ami a *borona* 'gerenda' alapszava; BEW I, 92, MER 46.

A magyar szó semmiesetre sem lehet óegyházi szláv eredetű, mint az EtSz I, 594 véli. Miért volna egyházi? Közelebbi forrása azonban bizonytalan.

Melich MNy 6:455, Simonyi Nyr 28 : 133, Melich Nyr 29 : 503, 36 : 159, Asbóth Nyr 29 : 560, Refl 6, 20, Nytud I, 39, EtSz I, 594, SzófSz.

C

cékla XV sze SchlSzj. — Vált.: *cékla:* XV sze SchlSzj, XV szv CasGl = MNy 1 : 250, XV—XVI szh MNy 21 : 140, SzikszF, KolGl. 2, 1583: BotTört 128, 1595-től NySz, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF; — *cégla:* Torda NyF 32 : 43; — *cikla:* Komárom MTsz; — *cvikla:* 1890: Ipolyság MTsz, Nyitra vid. MNyAtl I, 6; — *cvékla, civikla:* 1947: Nyitra vid. uo.; — *cigra:* Baranya MTsz.

= Beta rubra (vö. Jáv 285).

< délszláv *svekla*, vagy *cvekla;* l. *sveklo:* ószerb *sveklъ* himn. (XIV sz MiklLex, melléknévben: *sveklov* a XIV sz-ból Starine 10 : 85, 106); óorosz *seukla* 'Beta' (1073: Srezn I, 343), *svekla* (XVI sz-tól Vasmer GrSlEt III, 176, Dalj IV, 54); ukr *svékla* 'Beta'; — 2. *cvekla, cvikla:* blg *cveklo* 'Beta' Kozerov, Duv, Gerov; szh *cvekla* Vuk, kaj-h *cikla* Jambr, Bell, *cikva* JA 33 : 360; dalmát *cveka* Stulli; szlov *cikla, cvikle* Plet (a horvátból); cseh *cvíka, cvíkle* 'Beta rubra; Möhre' Wussin, *cvikla, cikla, cvikle* (a XIX sz-tól Jungm), ma *cvikla* Dostál 452; sz *cvikla;* le *ćwikla* (1472-től BSE 68, Majewski); ukr *cvykla.* — A szláv szavak a görög *σεύκλον* pluralisának, *σεύκλα*-nak átvételei. Vö. Vasmer GrSlEt II, 274, III, 176, Vasmer GrLw 139, MER 674, BSE 68, PES II, 256.

Az EtSz I, 630 szerint szótörténeti okokból a magyar szó nem származhatik a szláv *c*-s alakokból, mert ezek mind sokkal fiatalabbak a magyar szó felbukkanásánál (vö. azonban a lengyelt!). Tehát csak egy *s*-es szláv változatból való lehet. Legvalószínűbb, az EtSz szerint, hogy az egyházi szláv *svekla* átvétele (de mi köze a céklának a görög-keleti egyházhoz??). A magyar szó állandó *c*-je azonban mindenesetre arra látszik mutatni, hogy a szó már *c*-vel került át a magyarba. Tekintettel arra, hogy a növény maga is délről került hozzánk, neve is végeredményben görög eredetű, úgy látszik, szavunk a déli-szláv nyelvek egyikéből (bolgár, szerb?) való. A kérdés azonban szláv szempontból nincs tisztázva. Mivel azonban az *s* > *c* megfelelés szó elején, szó belsejében (és talán szó végén is) egyaránt görög gyanús szavainkra jellemző, pl. *fácán, kecele, gadóc, párduc* stb.), megvizsgálandó volna, nem közvetlenül a görögből van-e átvéve. — Azonban Skok ZslPh 9 : 139 szerint az *s* > *c* fejlődés a szh-ban ment volna végbe.

Leschka, Dank, SlEl 802, MEW 329, Budenz NyK 6 : 312, Szarvas Nyr 4 : 398, 24 : 10, Asbóth SzlSz 34, SzófSz.

cerkó 1795: DebrGr 336, 1816: GyarmVoc, CzF, Szabolcs MNy 25 : 237.

= 1. russische pravoslavische Kirche; görög-keleti orosz templom (a fenti adatok); — 2. jüdischer Tempel; zsidó templom (1893; Abaúj, Zemplén MTsz).

< ukr *cerkov* Kirche; vö. BEW I, 132

EtSz I, 646.

cincár 1784: Nyr 42 : 183.

= 1. Mazedo-Wlache; macedóniai vlach (1784: Nyr 42 : 183, XIX sze Nyr 37 : 139); — 2. der nomadisierende Zigeuner; oláh cigány (1914: Hódmvhely Nyr 43 : 90); — 3. Pferdemäkler;

lókupec (uo.); — 4. Schafhändler; juhkereskedő (1872: Szeged, Bács MNy 9 : 381, Zenta Nyr 38 : 376); — 5. Fleischer ausserhalb des Gewerbes; kontár mészáros (1880: KKHalas, Zenta MTsz); — 6. der Hausschlächter; böllér (1912: Frecskay MestSz 266, 434); — 7. Bäcker; pék (1904: Baja 33 : 529).

< szerb *cincar* 'Valachus Trax' Vuk; blg *cincarin* ua. Eredetileg gúnynév, mert e nyelvben a román *č* helyén *c*-t ejtenek (román *cinci* 'öt' olv. *činč* ~ náluk *cinc*. A képzés és így a gúnynév maga is román eredetű. Földrajzi okokból azonban a magyar szó csak szerb lehet.

EtSz I, 703.

cirok 1465: OklSz. — Vált.: *szirok* XVI sze JordK = NySz; — *cirok:* 1465-től OklSz, XV—XVI szh MNy 21 : 141, SzikszF, 1583: BotTört 132, 1595-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.; — *cirók:* 1775: Csapó FüvKert 67; Szenna; — *cirák:* 1888: Zemplén MTsz, Borsod Nyr 31 : 218, Barkóság Nyr 32 : 521; — *szörek:* 1742: Jambr (*briza* a., vö. MNy 11 : 322 is); — *cirk:* XV szv CasGl = MNy 1 : 253; — *cir-köles:* 1775: Csapó FüvKert 67, SI, *cir-seprü:* Zemplén MTsz; — *ciru:* 1878: Szatmár, Bereg MTsz. — Az 1629-i Nomencl *csirok* alakja *cirok*-nak olvasandó, e korban éppen a *c* és *cs* jelölése eléggé zavaros.

= ma Sorghum vulgare (Rapaics Kenyér 98, Jáv 62), de régen más köles-féle növények neve is: Panicum; köles (SzikszF), Zea; kukorica (SzikszF, MA, PP, PPB), Spelta; tönköly (SzikszF, PP, PPB).

< délnyugati szláv **sirъkъ*; szh *sirak* (1400-tól Raguzából Šulek, HASz), *sijerak* 'Sorghum sacharatum', kaj-h *sirek* Jambr (*briza* a.); szlov *sírek* 'Mohrenhirse', *sêrka* ua. Plet. — A szláv szó valamiképpen a latin *syricus* 'sziriai'-val függ össze (Spitzer L. Wörter und Sachen 4 : 140), a részletek azonban nincsenek tisztázva.

A magyar szó egy ódélszláv alak átvétele. Az EtSz I, 735 kifogása, hogy a cirok e vidéken csupán a XIV sz után vált ismeretessé, tehát akkor, amikor a szláv jerek már régesrég a mai hangokká váltak (tehát sto, csa nyj-ban *a*-vá, kaj-ban és a szlovénban *e*-vé), ezek azonban nem lehetnek a m *cir-o-k* alapjai, tulajdonképpen egy 1857-ben megjelent, ilyen vonatkozásban már régen túlhaladott munka megállapításain nyugszik (Unger Botanische Streiffüge, vö. SlEl 735). Mivel pedig bizonyos, hogy a növény már Plinius korában ismeretes volt, semmi okunk kételkedni abban, hogy Itáliában a XIII század előtt is ismerték, bár a források hallgatnak róla. Ez különben azzal is magyarázható, hogy a növény gazdaságilag végeredményben mindig jelentéktelen volt, és legfeljebb takarmánynak (esetleg seprűnek) termesztették.

A szó megvan az osztrák-német nyelvjárásokban is: *sirk* 'kukorica', *sürk, surich, sürch* cirok (EtSz; talán a szlovénből). — A szlovák *cirok* a magyarból való. A szlovákból származik talán a cseh *čirok* Dostál 2080.

A magyar szó változatai közül a *szirok* az eredeti alak, amelyből a magyarban vált *cirok;* a *cirk* elvonás a *cirkot* alakból. A *cirók* nyilván másodlagos nyúlás eredménye, míg a *cirák* alak homályos. Mivel palóc területről való, nem lehet külön átvétel a szh *sirak*-ból. A *cir-, ciru* nyilván magyar elvonás eredménye. A *szörek* azonban külön átvétel a kaj-h-ból.

SlEl 735, EtSz I, 734, Spitzer L. Nyr 46 : 221, SzófSz.

cölöp 1651: NySz. — Vált.: *cölöp:* 1651: NySz (két adat!), SI, Kr, Tzs, CzF (Csokonai ÖM I/2, 689 tiszamelléki tájszónak tartja); — *cölömp:* 1826: Baranya, Balaton mell. Tsz, MTsz, Szenna; Bakonyalja NyF 34 : 59, Zala Nyr 17 : 144, Maros-Torda EtSz, OrmSz; — *cülöp:* 1904: Szováta Nyr 33 : 245; — *celep:* 1914: Bihar MNy 10 : 459; — *colop:* 1831: Bodrogköz Tsz; — *zölöp:* 1838: Balaton mell. Tsz; — *zölömp:* 1906: Pápa vid. NyF 17 : 31, Kemenesalja NyF 33 : 9; — *culáp:* 1912: Hortobágy MNy 8 : 282.

= 1. palus; Pfahl; karó (1651-től NySz, SI, Tzs, CzF stb.; Csokonainál: 'ágas, támasz, oszlop, gyám, cönk, szobor'); — 2. stipes, truncus; Klotz; tuskó (1808: SI, CzF, MNy 10 : 459); — 3. Klotz (das Gegengewicht an Brunnen, Klotz am Halse des Hundes); kolonc (a kútágason, kutya nyakán Tsz, Nyr 17 : 144).

< szláv *stolpъ*; óegyh. szláv *stlъpъ* 'columna' Psalt, Supr; MiklLex, Srezn III, 579; blg *stlъp*, mai szótárakban inkább *stolp* 'poteau, colonne'; szh *stûp* 'ramus, Hauptast; columna, Säule'; szlov *stólp* 'Pfahl, Pflock, Pfeiler, Säule'; ócseh *stlúp, slúp* ,'columna' Klaret, *slúp* 'statua' Hus, ma *sloup* 'Säule, Pfeiler'; sz *stlp* 'oszlop'; le *stup* 'Säule, Pfeiler'; f-szorb *stołp* 'Säule', a-szorb *słup* ua.; orosz *stolp* 'Säule, Pfeiler'. — Van *stolbъ* változata (egyh. szláv, blg, szh, orosz). Mindkét változatban eredeti szó, vö. TBSW 291, MEW 321, Kiparsky 86, MER 615, HKES 338, BES 502, PES II, 390.

Az EtSz I, 759 szerint eredete nincs tisztázva, mert az *oszlop*-pal való azonos eredete sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nincs igazolva. Ami a hangtani részét illeti, a szláv *st-* > m *sz*-re vö. a *szobor*, stb. szót, a palatális hangrendbe való átcsapásra pedig számtalan példánk van (vö. Horger MNy 23 : 127). Jelentéstani szempontból fontos Csokonai fent idézett adata (többek között 'oszlop' és 'szobor' jelentése is van), vö. azonban a „*culáp* vagy *oszlop*" adatot is: MNy 8 : 282. — A szónak a fenti szláv szócsoportból való eredetében tehát kételkedni nem lehet. Nehezebb azonban az a kérdés,

hogy szavunk m e l y i k szláv alakból származik. Erre nézve (az *oszlop* szóval együtt) azonban l. e munka II. kötetét.

A magyar szónak fent idézett 2. és 3. jelentése nem eredeti, hanem a *kolonc, kölönc* szóval való keveredés eredménye. Ezt elősegítette, hogy a *kölönc*-nek van *cölönk* változata is. Sőt az is valószínű, hogy a *cölömp* alak is ilyen keveredés eredménye.

Szarvas Nyr 14 : 50, Simonyi Nyr 7 : 355, Asbóth Nyr 31 : 14, Refl 38, SzófSz.

cúca szn 1388: OklSz 944; kn BSzj. — Vált.: *szulca:* 1388: OklSz, BSzj, 1513: NySz; — *szúca:* XIV szv BSzj, XV szef BécsiK, XVI sze CornK = NySz; — *cúca:* XV sze SchlSzj, a XV szv-től NySz, 1784: SzD 103; Baranya, Békés, Csallóköz MTsz, OrmSz; — *cuca:* 1839: Balaton mell, Rábaköz, Veszprém, Győr, Komárom, Alföld, Karcag, MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 76. — A szónak *csucsa* változata (pl. *LuLa* PeerK stb.) sohasem volt. A *L*-nek *c* hangértékére vö. Kniezsa HirTört 115. Még Gyöngyösi ÖK III, 65 *csucza* adata sem bizonyíték, mert Gy. a szót esetleg csak könyvből ismerte.

= 1. lancea, hasta; Lanze; lándzsa, dárda (XIV szv BSzj-tól kezdve minden régi adatban; a MTsz adatai közül csak Rábaköz); — 2. zugespitzte Stäbe verschiedener Verwendung; különböző célokra szolgáló hegyes végű botok (1882: MTsz, EtSz; 'Spiess; nyárs': NyF 34 : 76).

< déli-szláv *sulica;* egyh. szláv *sulica* 'hasta' MiklLex, Srezn III, 616; blg *sulica* 'Wurfspiess' Gerov; szh *sùlica* 'lancea, hasta; Lanze, Speer, Wurfspiess', kaj-h *sulica* 'lancea' Habd; szlov *sûlica* 'Lanze, Wurfspiess'; óorosz *sulica* ua. Srezn; ukr *sulyca;* orosz (elav.) *sulica* ua. — ócseh *sudlice* 'cuspis' Klaret, 'kétágú lándzsa' Hus, ma 'Rennspiess'; (sz *sudlica* 'hajító dárda' Bern bohemizmus). — A *su-* 'hajít' tőnek *-dlo* eszköznévképzős származéka: *su-dl-ica;* Vondrák SlGr I, 441, MEW 328, MER 617, HKES 360, BSE 525. — A bolgárból román *suliță* 'Spiess, Lanze, Speer'.

A magyar szó csak *l*-es (déli v. keleti szláv) változatból származhatik, tehát valószínűleg déli szláv eredetű. A Moldvából idézett *szulica* 'lándzsa' MTsz, CsángóSz alak a románból való vö. Szinnyei Nyr 22 : 248.

SlEl 799, MEW 328, Szarvas Nyr 16 : 371, Gombocz MNy 7 : 425, Szinnyei Nyr 43 : 386, EtSz I, 764.

cvorka 1792: SzD. — Vált.: *szvorka:* 1841: Nógrád MTsz; — *cvorka:* 1792: SzD.

= Hundsriemen; kutyaszíj.

< szlovák *svorka, cvorka* 'kutyaszíj, nyakörv' Hv, Kálal; cseh *svorka, svůrka* 'Halsband der Hunde' Jungm. — HKES 364, és a tőre (< *sъ-vor-ъka*) l. a *závár* címszót.

EtSz I, 779.

CS

† csahol 1458: camisias vulgo *chahol* OklSz, 1517: camisiae *chahol* dictae stb. OklSz Nyr 42 : 265, stb.; — 1548: *chaholy* OklSz.

= camisiae genus; eine Hemdart; ingfajta.

< szláv *čachъlъ*; óor. *čachol* 'pokryvalo; Decke' Srezn III, 1515, orosz *čachól*, G. *čachlá* 'Überzug, Futteral, Decke' Dalj, Pawl; ukr *čachlýk* 'ing' Hrinč. — A többi szláv nyelvben a *čechъlъ* változat él: blg *čechъl* 'pantouffle'; ócseh *čechl, čechel* 'Schweisstuch, Totenhemd' GebSl, ma *čechel* 'Leintuch, Badetuch, Nachthemd'; morva *čechel* 'az asszonyok inge' BartošSl; le *czechel, czechło* 'Frauenhemd'; ukr *čechól* 'Überzug, Decke'. — Eredete ismeretlen; MEW 31, BEW I, 139, MER 675.

Az EtSz I, 796 szerint a magyar szó csak a *čachъlъ* változatból keletkezhetett (és akkor orosz eredetű, de azzal a jelentés nem egyezik). Ha azonban szavunk régi átvétel, akkor a *čechъlъ* alakból is származhatik (vö. pl. *párna*), mert egy abból átvett *csehul, csehol-* alakból magánhangzóilleszkedéssel válhatott *csahol*, de egy nyugati-szláv *čechel*-ből semmiesetre sem.

család hn 1113/1249/1410: MNény 6 : 29, kn 1519: NySz. — Vált.: ? *csulád:* 1156: MonStr I, 108; vö. Száz 73 : 173; — *család:* 1113/1249/1410: MNény 6 : 29, 1519-től a XVI szk-ig NySz, Cal, 1604: MA, PP, PPB, a XIX szef-től (Vörösmartytól) kezdve NyUSz, Tzs, CzF, stb.; — *calárd:* XVI sze TihK = NySz (egy adat); 1875-től Győr, Komárom, Baranya, Szeged, Alföld, Abaúj, Gömör, Szföld MTsz; — *cseléd:* 1585: Cal, 1590-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF stb.; — *cselérd:* 1828: Göcsej Tsz, Ormánység MTsz; — *cselid:* 1875: Őrség MTsz.

= 1. familia; család (ebben a jelentésben 1517-től a XVI szk-ig mindig *család* van, a XVI szmf-től kezdve a XIX sze-ig *cseléd*, a XIX sze-től, Vörösmartytól kezdve pedig újra *család;* Cal-ban mindkettő ;MA, PP, PPB *család* alakjai csak szótári adatok Cal-ból; a népnyelvben: *calárd:* Győr, Baranya, Alföld, Szeged, Torontál, Gömör, Abaúj, Szföld, de *család* is SzamSz; *-cseléd:* Komárom, Bihar MTsz); — 2. membrum familiae; Mitglied der Familie; családtag (*család, calárd:* Baranya, Komárom, KKHalas, Szilágy MTsz, OrmSz, SzamSz; — *cseléd, cselid:* 1839: Bodrogköz Tsz,

Őrség, Veszprém, Baranya, Bács, Pest, Csongrád, Bihar, Zemplén, Hont, Gömör, Kalotaszeg, Szolnok-Doboka, Szföld, Hétfalu, Moldva MTsz, SzamSz, CsángóSz); — 3. domesticus, famulitium; Diener, Hausgesinde; cseléd (*család:* XVI sze-től a szk-ig NySz; — *cseléd:* 1643-tól NySz, MAl, PPl, PPBl, Jambr — *familia* alatt — SzD, Márton 1800-tól, Tzs, CzF).

< szláv *čeljadь*; óegyh. szláv *čeljadь* 'Gesinde; háznépe' Mar; 'familia' MiklLex, 'Gesinde; háznépe, cselédség' Srezn III, 1497; blg *čéljad* 'progéniture, famille; Familie, Kinder, Mitglied einer Zadruga' Gerov; szh *čȅljād* 'feminae familias, familia; die Frauenpersonen im Hause, Familie, Hausgesinde', kaj-h *čeljàd* 'familia; Hausgesinde' Bell, Jambr; szlov *čeljád* 'Familie, Hausgenossen' Janež (Plet nem ismeri, neologizmus?); ócseh *čeled* 'Familie, die Familienangehörigen, das Gesinde' GebSl, ma *čeleď* 'Gesinde, Dienstgesinde, Dienstboten'; sz *čeľaď* 'háznépe, cselédség, szolgaszemélyzet' (a botanikában 'család'!!); le *czeladź* 'Hausgesinde'; f-szorb *čeledź* 'Hausgesinde, Gesinde', a-szorb *čĕlaź* ua.; ukr *čéljaď* 'Hausgesinde, Hausgenossen samt Weib und Kind'; orosz *čéljadь* 'Hausgesinde, Dienerschaft'. — Egy ideur eredetű *čelo* 'Herde, Schwarm, Geschlecht' szónak kollektív *-jadь* képzős származéka; BEW I, 141, Vondrák SlGr I, 349, 655, Meillet Ét 323, MER 681.

A magyar szó a 'háznépe; Hausgenossen' jelentésben jött át. Itt egyrészt alakilag (két irányú illeszkedéssel: *család* és *cseléd*), másrészt jelentésileg ketté válik: 'familia' és 'famulitium'. A mai kettősség: 'familia': *család*, 'famulitia': *cseléd* csak a XIX sz elején alakult ki, amikor Vörösmarty a XVI sz közepén kihalt *család* alakot 'familia' értelemben feleleventette. Korábban a „familia" — „famulitia" kettősség *nemzetség* — *cseléd* volt (így pl. Jambr 'familia' alatt, NyUSz 45 stb.). — Hangtani szempontból feltűnő a magyar szó állandó *l*-jé a szláv palatalizált *lj* helyén. Az első szótag *e*-je a régi nyelvben nyílt, ma azonban van zárt változata is.

Ver, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 92, MEW 31, Asbóth Nesk 15, JA 22 : 445, Melich MNy 8 : 151, EtSz I, 821—5, SzófSz.

csámesz 1878: MTsz. — Vált.: *csámesz:* Tiszadob, Tiszadada, Tiszaluc, Tiszaszőllős, Tiszahát MTsz, Nyr 18 : 565; — *csámëšz:* 1907: Szigetköz NyF 38 : 35; — *csámisz:* 1913: Bácsadorján MNy 9 : 380; — *csámasz:* 1915: Zenta Nyr 44 : 88; — *csamasz:* 1890: Zenta, Ada, Moholy (Bács) MTsz; — *csomasz:* 1889: Zenta MTsz; — *csáméc, csámic, csamac:* 1880: Törökbecse MTsz.

= 1. kleines Fährschiff, Prahm; kisebb fajta komp, dereglye (valamennyi fenti adat); — 2. *csámesz* ein Wagen mit 2—4 niedrigen Rädern, auf dem Rübsen oder Schober geschleppt wird; két v. négy

alacsony keréken járó repce- vagy boglyavontató szekér (1878: Alföld, Jászkunság, Debrecen MTsz).

< szh *čámac* 'ein kleines gezimmertes Schiff' Vuk, IvBr; vö. *čâm* 'ein Schiff von weichem Holz; Tanne', Vuk, IvBr; blg *čámec* 'nagy ladik' Gerov VI, 324. — A szláv szavak a török *čam* 'Fichte; ein grosses Boot' szóból valók, Radloff III, 1936; TürkEl I, 36.

A magyar változatok nemcsak a szerb *čám-a-c*, hanem a blg *čám-e-c* átvételére is mutatnak. A szóvégi m *sz*-re a *c*-vel szemben vö. a *csepesz* címszót.

Szarvas Nyr 18 : 567, Munkácsi Ethn 4 : 269, EtSz I, 836.

császár kn 1233: OklSz; kn XV sze SoprSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.

= imperator; Kaiser.

< szláv *cěsarь*; óegyh. szláv *cěsarь* 'rex; König' Zogr, Mar, Savv, Supr; egyh. szláv *cěsarь, cьsarь* 'rex, imperator' MiklLex, Srezn III, 1462; blg *carь* 'imperator, rex; uralkodó' (erre a rövid alakra vö. szerb *Carigrad* 'Konstantinápoly', tkp. „császárváros"); kaj-h *cèsar, car* Habd, Jambr, Bell (Caesar és imperator alatt); szlov *césar* 'Kaiser'; ócseh *ciesař* 'imperator' GebSl, ma *císař* 'Kaiser'; (a sz *císar* ua. a csehből); le *cesarz* ua.; ukr *císař* ua.; óorosz *césarь* 'Kaiser' (idegen országé, az orosz császár *carь* volt). — Jövevényszó, csak vita tárgya, hogy a görögből-e, vagy a gótból, sőt a latinból való eredetnek is vannak hívei; BEW I, 126, Kiparsky 194 (itt részletesen a régibb irodalom), MER 674, HKES 89, BSE 59, PES III, 43. Görög vagy gót eredetű szó.

A magyar szó valamelyik szláv szónak az átvétele, a hangzóközi *sz* ugyanis más nyelvből nem magyarázható (a latin *Caesar*-ból **cézsár*, a német *Kaiser*-ből legfeljebb **kézsér*, **kázsár* alakulhatott volna). Az EtSz I, 874 aggálya, hogy az óegyh. szlávban a szónak nincs 'imperator; Kaiser; császár' jelentése (az ugyanis *kesarь*, szerből ma *ćesar*), és így nem lehet a magyar szó forrása, tárgytalan, mert az óegyházi szláv mint ilyen a magyar nyelvre semmilyen hatással nem volt, még a későbbi egyházi szlávé is egészen minimális, viszont a többi szláv nyelvből (még az oroszból is) tségtelenül megállapítható, hogy a szlávság ezt a szót igenis imperator; Kaiser; császár' jelentésben vette át. Amennyiben tehát az óegyházi szlávban más a jelentése, ez legfeljebb helyi jellegű (valószínűleg délmacedon) jelentésfejlődés lehet.

Dank, SlEl 77, MEW 28, Simonyi NyK 25 : 54, Asbóth Nyr 15 : 120, Nesk 34, Melich MNy 8 : 155, SzófSz.

csata 1552: LevT I, 103. — Vált.: *csata:* l. alább; — *csataj:* 1838: Tzs; Szatmár MTsz.

= 1. agmen, turma; Schaar, Truppe; csapat (1555-től a XVII sz végéig NySz, 1572, 1579: BudBasLev I, 50, 200, vö. MNy 2 : 131 is); — 2. grex; Herde; csorda (1784: SzD, 1792: SzD, 1801: PPBE; Szföld, Kolozs, Szatmár MTsz; — az utóbbi helyen *csataj* alakban MTsz, SzamSz); — 3. proelium, pugna; Schlacht, Kampf; harc (1552: LevT I, 103, NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.); — 4. parvum proelium; Scharmützel, Streit; csetepaté, perpatvar (1800: Márton, Tzs Ball 1846,); — 5. *csataj* Lärm (1838: Tzs); — 6. -mal; -szor, -szer, -ször (1792: SzD; Heves, Borsod, Abaúj MTsz). — Szárm.: *csatáz* 'velitor, proelior, belligero; kämpfen, fechten' (1574-től NySz, MA stb.).

< délszláv *četa*; egyh. szláv *četa* 'agmen, cohors, ordo, societas' MiklLex, Srezn III, 1503; blg *čéta* 'troupe, bande, companie; csapat' Gerov, 'nyáj, csorda' Duv; szh *čëta* 'copiae, cohors; Truppe' Vuk, HASz, kaj-h *četa* 'cohors; sereg' Jambr, Bell; orosz *čéta* 'das Paar' Pawl (a szlov *čéta*, a cseh *četa* új átvétel a szh-ból). — Eredetére vö. BEW I, 152, MER 684.

Hódoltságkorabeli szó a szerb-horvátból (Simonyi Nyr 43 : 378). Eredetileg egy kb. 400 főnyi katonai egység neve (vö. MNy 2 : 131), ebből a *csatáz* 'ilyen kis csapattal harcol, guerillaharcot folytat', majd ebből elvonással *csata* 'harc'. — Hangtanilag komoly probléma nincs; vö. *család, császár, párna, pata* stb. (az EtSz I, 882 aggályai tehát tárgytalanok).

A magyarból: ukr *čata* 'Vorposten, Nachtwache'; le *czata* 'Lauen, Nachtposten, Vorposten, Überfall' (a XVII sze-től Linde); sz *čata* 'agmen' EtSz I, 882. — A román *ceată* 'troupe, bande' azonban inkább bolgár eredetű (az EtSz szerint a magyarból).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 99, MEW 35, Budenz NyK 6 : 302, Asbóth Nytud 2 : 210, 4 : 177, Etsz I, 879, Kertész Manó Nyr 66 : 64, SzófSz.

csatorna 1374: ZalaOkl II, 119, Nyr 42 : 265. — Vált.: *csaturna:* 1374: ZalaOkl II, 119; — *csatorna:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm 341, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF, stb.; — *csaterna:* 1584: OklSz; — *csatarna:* 1533: Murm 335; — *csatornya:* 1527: ÉrdyK 506, 1568: MNy 2 : 37, Faludi, Téli éjt. 33; Tolna MTsz.

= 1. cisterna; Zisterne; esővízvezető kút (1374: ZalaOkl II, 119, BSzj, SchlSzj, a XV szef-től, BécsiK-től NySz, GyöngyTör 1534, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF); — 2. canalis, aquaeductus; Kanal, Rinne; árok (XV szef SchlH, a XVI sze-től NySz, Murm 341, Gyöngy-

Tör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.); — 3. cataractae coeli (az ég *csatornái:* XVI sz-tól NySz, SzD); — 4. utakkal közbefogott szőllősorok együttvéve (1840: Heves CzF, MTsz).

< szerb-horvát *čatrnja* (1649: Mikalja-ból HASz), kaj-h *četrnja* (1574: *po cheterniah* Perg 84, 1670-től Habd, Jambr, Bell; Jambr-ben peregr.-nak, tehát nem közszónak jelezve). — A szó végeredményben a latin *cisterna*-ból való, de a hangmegfelelés még nincs teljesen tisztázva. Asbóth Nesk 46 és BEW I, 138 szerint a csa-h és kaj-h szó az olasz *citerna*-ból, a *cisterna* mellett élő változatból alakult szabályosan egy **čьtьrna* alakon keresztül a csa-h-ban *čatrnja*, a kaj-h-ban *četrnja*-vá. Az EtSz kételkedik az olasz *citerna* alak régiségében és azt hiszi, hogy ez az olaszban csak francia eredetű lehet, a franciában viszont az *s* eltűnése a *t* előtt nem lehet korábbi a XIV sz-nál. Ez azonban nem egészen bizonyos; a REW az *s* nélküli olasz szót három alakban is közli: óolasz *citerna*, abruzzói *ceterne*, lombardiai *siterna:* 1951. Úgy látszik tehát, hogy az óolasz *citerna* változat független a francia *citerne*-től. Ami pedig a szh *-nj-* ~ magyar *-n-* megfelelést illeti, kétségtelen, hogy egy szláv *nj*-ből a magyarban nem lesz *n*, azonban — akármiből is származik a horvát szó, mégha, mint az EtSz — úgy látszik — gondolja, magyar eredetű is — fel k e l l tennünk, hogy eredetileg *n*-nel került át és egy ideig így is hangzott. Az *n* ugyanis csak a horvátban válhatott palatalizálttá. Hogy mikor és miért, még annyira sem sejtjük, mint a *čresnja* esetében (l. a *cseresnye* címszót), de nyilvánvaló, hogy egykor depalatalizált formájának is kellett lennie. Ha pedig ezt elfogadjuk, akkor Stulli *četrna* változatát nem lehet egyszerűen sajtóhibának minősíteni, bár ez az alak a maga *e*-jével nem lehet csa-h. De valószínűvé teszi a **čatrna* változat meglétét, amelynek átvétele a magyar szó. — Az a feltevés, hogy a magyar szó esetleg közvetlenül az olaszból származik (így az EtSz és SzófSz is), lényegesen valószínűtlenebb, mint a horvát közvetítés. A *csatorna* nem valami mérnöki terminus technicus, ami az olaszból való átvételt érthetővé tenné, hanem népi szó, amely Zalában bukkan fel és innen terjed el. A magyar nép azonban az olasz n é p p e l közvetlenül sohasem érintkezett. De hangtanilag sem valószínű, hogy egy olasz *citerna*-ból *csatorna* fejlődjék.

A magyarból erdélyi román *cetârnă, ceatârnă* 'Weinkufe, Dachrinne'; kárp.ukr *čaturna* NyK 16 : 275.

SIEI 86, MEW 31, EtSz I, 886, SzófSz.

csára XVI sze KolGl. 1, 1545-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF stb.

= 1. nautea, lixivium coriariorum; Gerberlohe; bőrt cserző folyadék (a XVI sze-től valamennyi fenti adatban); — 2. colluvies; Spülicht; moslék (1878: Fajsz, Csongrád, Tiszadob MTsz); — 3. Gefäß für die Lauge oder das Spülicht; lúgos, vagy moslékos edény (1803, 1838, 1846: EtSz, Fehér MTsz).

< szláv *ščava;* blg *štáva* 'tannin, acide tannique; bőrcserző folyadék'; szh *štava* 'das Legen der Haut ins Wasser, um sie nachher zu gerben' (? *metnuo kože u štavu;* itt a *štava* szónak t á r g y n a k kell lennie, amibe a bőrőket helyezik); kaj-h *ščava* 'siliquiae, quisquiliae, colluvies, illuvies' Habd, Bell; szlov *ščava* 'Sauerampfer, sóska; gekochtes, dünnes Schweinefutter; Spülicht, moslék'; ócseh *ščáva* 'firum' Klaret, *šťáva* 'succus; Saft' Velesl Rank; sz; *šťava* 'nedv, lé; sóska'; le *szczaw* 'Rumex; sóska'; ukr *ščava* 1. 'Rumex' 2. 'kovászból vagy tejsavóból készített folyadék, amelyben a gyapjúszálakat kifőzik, mielőtt karmazsinnal megfestik' Hrinč. — Eredeti jelentése nyilván 'savanyú'; vö. a 'Rumex' jelentést, az orosz *ščí* 'die Sauerkohlsuppe' szót és a *csevice* címszót; MEW 342, MER 696, HKES 375 (szerinte az eredeti jelentés 'nedv':* *sъk-java*?), BSE 542.

A magyar szó egy 'bőrcserző folyadék' jelentésű szláv *ščava* átvétele. Ilyent azonban kimutatni nem tudunk. Megegyezik a magyar szóval a bolgár szó jelentése, ámde a magyar szó hangtani okokból aligha lehet bolgár eredetű, mert a m *cs-* csak *šč-*ből magyarázható, viszont a blg-ban már a IX sz-ban *št-* van a helyén. Másutt — ahol az *šč-* ma is megvan, vagy legalább történetileg kimutatható (pl. a csehben, szlovákban) — viszont a jelentés nem egyezik. Mégis, fel kell tennünk, hogy a szónak egykor olyan nyelvben, vagy nyelvekben is volt 'bőrcserző folyadék' jelentése, amelyekben az *šč-* legalább a XI—XII sz-ig megmaradt.

Dank, SlEl 816, MEW 342, Asbóth Nesk 14, Refl 9, Nytud 1 : 42, Melich NyK 39 : 50, MNy 6 : 398, 11 : 289, EtSz I, 891, Kniezsa NyK 49 : 354, SzófSz.

csávik 1836: Gömör Kassai V, 152, 1838: Barkóság Tsz; — *csávig:* Rimaszombat MTsz.

= Rumex acetosa; sóska (Jáv 274).

< sz nyj *ščavík;* vö. *šťavík* 'Rumex acetosa' Loos; cseh *šťavík* ua. Rank; le *szczawik* ua. Majewski. — Az alapszóra l. a *csáva* címszót.

Prónai Nyr 27 : 175, Valló Nyr 33 : 562, EtSz I, 894.

csecsetka, *csacsatka* 1894: Palócság Nyr 23 : 238.

= Fringilla linaria; kenderike.

sz *čečetka* 'Carduelis flammea' Ferianc Vtácy 17; cseh *čečetka* 'Fringilla linaria' Rank (a hivatalos név változott meg). — A szóra BEW I, 138, HKES 90.

EtSz I, 902.

cseh szn 1146 : OklSz; hn 1220: VR 14. §.; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *cseh:* 1146-tól OklSz, 1220: VR 14. §., SchlSzj, XVI sze MargL 28, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, CzF, stb.; — *cse:* 1400: Cs III, 41, XVI sze GyöngyK 4, 1533: Murm, 1553: OklSz stb. (a szóvégi *h*-t ma sem ejtjük); — *cső:* hn-ben 1319-től EtSz I, 906, kn-ben 1527: ÉrdyK 395, 398, stb.

= Bohemus; der Tscheche.

< cseh *Čech* 'Bohemus'. A név eredete ismeretlen. Különböző megfejtési kísérleteit l. BEW I, 152, HKES 90.

Leschka, SlEl 90, Melich MNy 5 : 294, EtSz I, 90.

csép XIV szv BSzj. — Vált.: *csép* (zárt *é*-vel!): XIV szv BSzj, SchlSzj, a XVI sze-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Sl, Tzs, CzF; — *csëp:* Szföld MTsz; — *csíp:* 1580, 1654: NySz; Békés MNény 3: 277. — Szárm.: *csépel:* XV szef-től NySz.

= clava pendula, tribula, flagellum frugum; Dreschflegel.

< szláv *cěpi* Npl (vagy *cěpъ* Nsing); blg *cěp*, *cap* 'Stange, Stock' Duv; szh *cêp*, *cijep*, *cîp* 'tribula; Dreschflegel', kaj-h *cépi* 'tribula; csép' Jambr; szlov *cêp* 'Dreschflegel'; ócseh *cěpy* 'tribula' Klaret, Velesl (a XV sze-től azonban gyakran 'Streitkolben' jelentésben is, főleg a huszitáknál GebSl), ma *cep* 'Flegel, Streitkolben; sz *cepy*, *cep* 'csép'; le *cepy* ua.; f-szorb *cypy*, a-szorb *cepy;* ukr *cip*; orosz *cep* ua. — Eredetileg „abgespaltenes, abgeschnittenes Stück Holz"; vö. BEW I, 125, HKES 84, BSE 58, PES III, 47.

A magyar szó már a speciális 'tribula, Dreschflegel' jelentésben mint földművelési műszó került át. A közelebbi forrás azonban nem állapítható meg.

DebrGr 347, GyarmVoc, Leschka, SlEl 76, MEW 299, Melich NyK 39 : 38, MNy 6 : 446, Asbóth Nytud 1 : 130, EtSz I, 940, SzófSz.

Külön átvételek : 1. *csép, csëp:* 1879: Szföld MTsz 'der Schuft am Weberstuhl; a szövőszékhez tartozó fonálelválasztó pálcika': vö. blg *cěp* 'der Schaft am Weberstuhl; vékony pálca, mellyel a szövésnél a fonalakat elválasztják' Gerov V, 533. — Az EtSz I, 940 ugyan ezt a m *csép* egyik jelentési változatának tartja, de világos, hogy ezt a 'Dreschflegel' jelentésből sehogy sem lehet származtatni, míg a „bot" jelentésből igen könnyen fejlődhetett; — 2. *cépok:* XVIII sze MNy 3 : 448; Nógrád MNy 4 : 376; jelentése ugyanaz,

mint a fenti *csép*-nek: nyilván < sz **cepok* 'botocska', bár ilyen szót a szótárakban nem találunk. Vö. azonban az ukr *cipok* 'Stab, Stock' szót (a *cěpъ* demin-a); — 3. ? *csép:* egy adat 1559-ből: ligna *chep* vocata ad piscinam Kerezturyensem OklSz. Nyilván egy 'dorong' stb. jelentésű szláv *cěpъ* átvétele. Az EtSz I, 940 mindegyiket magyar változatnak tekinti.

csepesz XIV szv BSzj. — Vált.: *csepesz:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1474: BirkK 2, 1816: GyarmVoc; Szföld Tsz; MTsz; — *csepëssz:* 1861-től Szföld MTsz; — *csepsz:* 1838: Szföld Tsz; — *csepsze:* 1842: Szföld MTsz; — *csápsza:* 1838: Tsz 65.

= vitta; Haube; főkötő (a XIV szv-től BSzj stb., ma székely szó).

< szláv *čepьcь* 'vitta; Haube'; szh *čepac* 'Art Frauenhaube' Vuk, IvBr; szlov *čepec* ua.; ócseh *čepec* 'mitra' Klaret, GebSl, ma 'Haube' Rank; sz *čepec* 'főkötő'; le *czepiec* 'Haube' (a XV sz-tól Bibl, Linde); f-szorb *čepc* 'Frauenhaube', a-szorb *cepc* ua.; ukr *čepéc* ua.; orosz *čepéc*. — Nyilván eredeti szó; ugyanabból magyarázzák, amiből a *čapka, šapka* szavakat, vö. a *sapka* címszót; BEW I, 143, Meillet Ét 342, Hujer ListyFil 42 : 22, HKES 91, BSE 65.

Az EtSz I, 948 szerint eredete nincs tisztázva. Szerinte a magyarban a szláv *-ьcь* helyén *-c*-t várnánk, mint pl. *igrëc, kupec, pokróc, tömlöc* szavakban, ezzel szemben a *csepesz* szóban kezdettől fogva csak *sz*-et találunk. — Ennek azonban a disszimiláció az oka. A *cs—c*-ből úgy lett *cs—sz*, mint pl. a *csámesz*-ben (pedig ez a *csepesz*-hez képest egészen fiatal átvétel!); vö. a *csiz, csizma*-féle disszimilációt is. Semmi okunk e szó szláv eredetében kételkedni.

GyarmVoc, SlEl 95, MEW 32, Simonyi NyK 22 : 525, Szinnyei Nyr 22 : 249, SzamotaSchlSzj 53.

A *csápsza* változat a román *ceapsă* 'Haube' átvétele; vö. Szinnyei Nyr 22 : 249.

Kétségtelenül összefügg vele a *csepesz-háj, cseplesz-háj* összetétel ('omentum, adeps; Bauchnetz, Darmnetz; takaróháj, recéshája') *csepesz* szava is. Vált.: *csepeszháj:* 1539, 1551: NySz, SzikszF; Fogaras Nyr 42 : 112; — *csepleszháj:* 1533: Murm, 1597: SzikszF, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Debreceen MTsz; — *cseplyeshája:* 1808: SI. A kérdés csak az, vajjon a *csepesz*nek ez a jelentése magyar fejlemény-e, vagy pedig az egész szó külön átvétel valamely északi szláv nyelvből, ahol a *čepьcь*-nek szintén megvan ez a jelentése (cseh, sz, le, ukr). Az EtSz I, 948 magyar jelentésfejlődésnek tartja. — Külön súlyos kérdés a *cseplesz* változat *l*-je. Nyilván valami keveredés eredménye, de hogy mi, nem állapítható meg. A *cseplesz* 'hitvány' szóval való keveredésre azért nem igen lehet gondolni

(így Kovács M. Nyr 35 : 231), mert az utóbbi szó csak 1816-ban bukkan fel, holott a mi szavunkban az *l* már 1533-ban jelentkezik.

cser 1193: OklSz. — Vált.: *cser:* 1193-tól OklSz, BSzj, SchlSzj, a XV szef-től (JókK, BécsiK-től) NySz, Murm, SzikszF, KolGl. 1, 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, MFüvészk 516, Tzs, CzF; — *csér:* 1285/1296: ÁUO XII, 443, 1296: ÁUO X, 213, 1366: KolTört I, 55 írva *Cheer;* az 1296-i adat ma *Csér*, Baranya m.: Cs II, 478; egy másik *Csér* falu Sopron m.: 1358: SoprOkl I, 283, Cs III, 603; 1584: Clusius; *csér*-be hagy Udvarhely MTsz; — *csere:* XV szef BécsiK, 1655, 1690: NySz, SzD; Háromszék, Udvarhely, Erdővidék MTsz, Gyergyó Nyr 34 : 261; — *sere:* Moldva MTsz, CsángóSz.

= 1. Quercus cerris L. (a fenti adatok a 2. alattiak kivételével, vö. Jáv 250 és Gombocz E. MNy 10 : 19); — 2. cortex coriarius, lixivium coriariorum; Gerberlohe; bőrcserző lé (1366: KolTört I, 55, PP, Tzs; ebből *cserben hagy:* a XVII sze-től NySz, PP, SzD, Tzs, CzF, stb.).

< déli-szláv *cerȕ;* egyh. szláv *cerȕ* 'terebinthus' (XI szk-től Srezn III, 1439, MiklLex; blg *cer* 'Quercus cerris L.'; szh *cȅr* ua. HASz, Šulek; szlov *cèr* ua.; (cseh *cer* 'Zerreiche' Rank, Dostál 843 neologizmus, mert Klaret, Hus, GebSl, Velesl, Wussin nem ismeri!; nyilván a csehből a sz *cer* Bern, Hv). — A szláv szó a balkáni latinságból (de olyanból, amelyben a latin *ce*-ből *ce* lett és nem *če*, mint a románban!); MEW 28, BEW I, 122, MER 676, Romansky JbRS 15 : 100 (Vasmer RS 3 : 264 viszont román eredetűnek tartja).

A magyar szókezdő *cs*-re vö. a *császár, csép, cső* címszavakat. Ez azzal magyarázandó, hogy olyan korban kerültek át, amikor a magyarban még nem volt *c* és így *cs*-vel helyettesítették. Téved tehát N. Sebestyén Irén NyK 52 : 247, hogy a magyar szókezdő *cs-* a szláv *c*-vel szemben különösebb nehézséget okozna. A moldvai *sere s*-e pedig nem a szláv *c*-ből, hanem a közmagyar *cs*-ből keletkezett, ugyanúgy, mint a *sászár, sép,ső* a *császár, csép, cső* helyén, vö. CsángóSz. — Sebestyén Irén egybevetését a mordvin *tserä, seŕa* 'makk' szóval nem lehet elfogadni annak ellenére, hogy a 'Quercus'-nak a régi magyarban is, a nyelvjárásokban is előfordul *makk-fa* neve (MNy 10 : 18). Csakhogy a *cser* a magyarban nem akármilyen makktermő fát jelöl (a sok tölgyfajta valamelyikét), hanem p o n t o s a n azt, amelyet a déli-szlávok is *cer*-nek, és a latinban is *cerris*-nak neveznek. Ilyen véletlen pedig nincs. — De nem lehet szavunk román eredetű sem, mint Drăganu României 105 gondolja, annak ellenére, hogy a románban a szónak a magyarral teljesen azonos hangalakja van: *cer* (olv. *čer*!). Román eredetű szó ugyanis a magyarban nagyon kevés van, azok is csak a XV—XVI sz körül kezdenek

az erdélyi írók révén a köznyelvbe behatolni. De növénynév ezek között az elemek között egyetlenegy sem található, teljesen valószínűtlen tehát, hogy egy, már az ómagyarban széltében elterjedt növénynév a románból került volna át a magyarba.

A *csere, cserje* 'nemus, vepretum; Gebüsch' jelentésű szavakat l. külön.

cserép szn 1327: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *cserép* (Acc *cserepet;* az első szótag *e*-je nyílt, vö. BécsiK 124, a második zárt, l. az *í*-s változatokat): 1327: OklSz, BSzj, SchlSzj, JókaiK 126, BécsiK 124, a XVI sze-től NySz stb.; — *cseríp:* 1337: OklSz,1508: DöbrK 44, 1541: SylvUT II, 45; Brassó MTsz.

= 1. vas fictile, testa; irdenes Geschirr (XIV szv BSzj, SchlSzj, BécsiK 124, a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, KolGl. 1, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.); — 2. matula; Nachtgeschirr; éjjeli edény (XVI szmf KolGl. 2; Hódmezővhely MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 54); — 3. tegula, imbrex; Dachziegel; tetőcserép (1575-től NySz, 1576: SzikszF, Cal, MAl, PPl, PPBl, SzD, SI, CzF stb.); — 4. fragmen; Scherbe; töredék (1508-tól NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF). — Szárm.: *cserepes* (1337: OklSz; 'felpattogzott stb. pl. száj' jelentésben 1784: SzD, stb.).

< szláv *črěpъ* (ősszláv **čerpъ*); egyh. szláv *črěpъ* 'testa, ostracium' MiklLex, Srezn III, 1540; blg *čérep* 'tesson, crane', *čérep, črěp* 'törmelék, agyagedény' Gerov; szh *crïjep, crêp* 'Scherbe, irdenes Gefäss' Vuk, kaj-h *črep* 'testa, tegula', Habd, Jambr, Bell; szlov *črêp* 'Scherbe, gesprungener Topf, Schädel'; ócseh *třiepek* 'testicula' Klaret, ma *střep* 'Scherbe, Bruchstück' Rank; sz *črep* 'cserép; le *trzop* 'Scherbe'; *f*-szorb *črjop*, a-szorb *crjop* ua.; ukr *čérep* 'Scherbe, Hirnschädel'; orosz *čérep* 'Schale, Hirnschädel'. — Eredeti jelentése 'Scherbe; törmelék' (rokona a német *Scherbe* szónak); BEW I, 147, Meillet Ét 235, MER 682, HKES 357, BSE 582, TBSW 129.

A magyar szó a déli-szlávból való, mert az 'agyagedény' és a 'tetőcserép' jelentés csak ott van meg. Nem valószínű ugyanis, hogy olyan szokatlan jelentésváltozás, mint a 'törmelék' → 'agyagedény' (és 'agyagtetőfedő') a délszláv nyelvekkel párhuzamosan, de azoktól függetlenül a magyarban is végbe ment volna.

Ver, Leschka, Dank, SlEl 113, MEW 34, Melich NyK 39 : 37, 45, EtSz I, 973, SzófSz.

cserepár 1825: Bern. — Vált.: *csarapár:* 1825: Bern; — *csiripár* Szföld MTsz; — *csërëpár:* Bács MNy 9 : 381; — *cserepár:* 1831 Kemenesalja Tsz, Tzs, Eötvös Károly Nyr 33: 508, Mikszáth.

= 1. österreichischer Infanterist mit Gamaschen; általában gyalogos katona; — 2. kleines Kind; kis gyermek (tréfásan; 1913: MNy 9 : 381).

< szerb *čàrapar, čòrapar* 'Gamaschenträger; miles braccis decurtatis' HASz. — A szó a *čàrapa* 'tibiale; Strumpf' *-ar* képzős származéka (vö. a *csarap* címszót). — A sz *čarapár* 'gyalogos' és román *ciorapar* ua. valószínűleg a szerbből való.

Szarvas Nyr 21 : 278, EtSz I, 975, SzófSz.

cserepulya 1910: Erdély, Pécs vid. NéprÉrt 10 : 9, MNy 13 : 310.

= die Röhre; der irdene Topfdeckel; kenyérsütő, cserépfödő.

< szerb *črèpulja* 'ein grosser irdener Deckel' Vuk. — Vö. a *cserép* címszót.

EtSz I, 936.

cseresnye 1256: OklSz. — Vált.: *cseresnya:* 1256, 1257, 1268: OklSz; — *cseresnye:* 1265-től OklSz, BSzj, SchlSzj, Murm, 1551-től NySz, SzikszF, Cal, Tzs, CzF stb.; — *csörösnye:* 1830: TudGyüjt VII, 119; — *cserösnye:* 1584: BotTört 131; — *cseresznye:* XVI szk GyöngyTör, SzikszF, 1578-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SI, MFüvészk 296, Tzs, CzF stb., Ják 594. — A *cseresne* változat, amelyet az EtSz a régi írásváltozatok alapján felvesz, kétségtelenül nem igazolható, de lehetséges (valószínűleg csak írásváltozat, illetőleg fogyatékos jelölés, mint pl. Murm és az OklSz 1558-i *cheresne* adata, ugyanis uo. *berkyne* 'berkenye' is).

= Prunus avium (régi neve *cerasus* stb.) Ják 594.

< szláv *črěšnja;* egyh. szláv *črěšnja* 'Cerasus' VKyr = MiklLex, Srezn III, 1544; blg *čeréša, čerešna* 'Prunus avium' Mavrov, Gerov; észerb *črěšьnja* ua. (1333-tól, MonSerb 95, MikLex), ma szh *trèšnja* HASz (disszimilációval), kaj-h *črêšnja* 'cerasum' Jambr, csa-h *črišnja* (1446: MonSerb 439, Ver); szlov *črêšnja;* ócseh *třěšně* 'cerasus' Klaret, Velesl, Wussin, ma *střešně* Jungm, *třešeň* Dostál 694; sz *čerešňa,* Hv, *črešňa* Kálal; le *trzesnia* (a régi *czeresznia* az oroszból), f-szorb *třěšeń;* ukr *čerešnja;* óorosz *čerešnja* (egy adat a XII ből Srezn III, 1502), *čerošnja* uo. — A szó végeredményben a latin *cerasus, cerasum*-ra megy vissza, de a közvetlen forrása nincs tisztázva. Mivel a szláv alapalak **čeršьnja,* nem eredhet az újlatin *cer-a-sum, cer-a-sea* alakból (REW 1823), hanem egy **cer-sea* alakból kell kiindulnunk, ami azonban nem mutatható ki. A szláv szóvégi *-nja* Vasmer GrSlEt III, 224 valószínű feltevése szerint a 'meggy' jelentésű *višьnja* hatása alatt keletkezett. Vö. BEW I, 149, MER 682, HKES 393, BSE 581, Kiparsky 110.

Mivel a magyarban mindeddig a *cseres-n-e* változat kétségtelenül kimutatva nincs, semmi okunk egy szintén bizonytalan

szh *črešna* változatból kiindulni (egy adat 1475-ből, Šurmin, Acta croatica I, 274: glagolita forrásból, amelyek a palatalizációt nem jelölik pontosan; H.), amikor a számtalan adattal hitelesen kimutatott *cseresnye* alakból indulhatunk ki és az ugyancsak hiteles szláv (nyilván szerb-horvát) *črešьnja* alakból származtathatjuk. Az EtSz I, 978 kételye a magyar szó eredetét illetőleg („eredete nincs tisztázva") tulajdonképpen érthetetlen, mert feltételezi, hogy a szláv szavak valók a magyarból (a magyar pedig valami teljesen ismeretlen forrásból), hiszen másképp a magyar és a szláv szavak tökéletes egyezését megérteni nem lehet. Ez azonban már csak azért is lehetetlen feltevés, mert a szláv szavak átvételének legkésőbbi időpontja a *tert* típus szabályos fejlődésére való tekintettel a VIII század vége, ami a magyarból való átvétel lehetőségét egyszerűen kizárttá teszi.

Ver, Leschka, GyarmVoc, Dank, SlEl 115, MEW 34, Szarvas Nyr 10 : 68, Asbóth Nyr 26 : 113, 31 : 9, Simonyi Nyr 43 : 2, SzófSz.

cseret hn 1231-től 1454-ig OklSz; kn XVIII sz EtSz I, 980; Bihar, Szatmár, Ecsedi láp MTsz.

= rohriges schilfriges Dickicht auf dem Riedgrund; vizenyős réten nádas, kákás sűrűség.

< ukr *čerét, očerét* 'Schilfrohr, Schilf'; orosz *čerét* ua.; vö. szlov *čret* 'ein morastiger Ort, Ried'; vö. BEW I, 150.

EtSz I, 980. — Nem egészen helyesen Melich NyK 39 : 36 (< szláv *črětъ;* tekintettel azonban arra, hogy észak-keleti tájszóval van dolgunk, valószínűbb a kárp. ukr-ból való átvétel). — Tévesen Munkácsi Ethn 4 : 285 (a török *čayyr* 'Wiese' szóból).

Az OklSz *cseretye* adatainak (1384: montem *Cheretyes*hegh, 1467: ad *Cherethye*fok; vö. még 1248: Teulges *cherethye* CodDipl IV/2, 18) idetartozása bizonytalan. Úgy látszik, mintha a *cseret* magyar birtokragos alakjai volnának, ez azonban valószínűtlen, mert e korban a birtokrag még *-e* volt és nem *-je*. Inkább talán a szláv **čertьje* kollektívképzős alakból alakult szláv hn-ek. Az EtSz I, 981 szerint eredetük ismeretlen. — L. még a *csere* címszót is.

cserkáló-*háló* 1887: Mármaros MTsz.

= Fischernetz; halászháló.

< kárp.ukr *čerkalo* 'merítőháló' Vladykov 118, NéprÉrt 10 : 221. — A szó a román *a cerca* 'keres' ige ukrán *-lo* eszköznévképzős származéka, Schuchardt Nyr 29 : 60.

EtSz I, 985.

cserpák 1731: MNy 1 : 276; 1838: Gömör, Torna, Tsz, Heves, Zemplén, Bereg, Szatmár, Arad, Palócság MTsz (a Nyr 3 : 43 közölt *cserhák*

nyilván sajtóhiba), Tokaj Nyr 23 : 288, Nyr 24 : 480, Bereg Nyr 27 : 95, Abaúj Nyr 33 : 21.

= 1. haustrum; Schöpfgefäss, Schöpfeimer; merítő edény (az alábbi kivételével az összes fenti adatban); — 2. Trinkgeschirr, ivó edény (1893: Palócság MTsz).

< sz *čerpák* 'merítőedény' Bern, Hv; ukr *čerpák* 'Schöpfgeschirr'; le *czerpak*; orosz *čerpák* ua. — A *čьrpati* 'merít' ige származéka, vö. BWE I, 170

EtSz I, 992.

cserpál 1895 Abaúj Nyr 24 : 480, 33 : 21. Szabolcs MNy 25 : 237.

= ausschöpfen; kimerni.

< sz *čerpať* 'merít' Hv; ukr *čerpáty* ua. Hrinč. — Vö. a *cserpák* címszót.

Az 1792-ben SzD-nál felbukkanó és attól kezdve egészen CzF-ig szótárról-szótárra vándorló 'Schöpfgefäss' jelentésű *cserpa* szó talán ebből való elvonás.

cservetka 1830: Mármaros MNy 22 : 69.

= ein Viertel des Metzens; negyedrész véka.

Nyilván szláv (ukr?) *četvertka* 'negyedrész' átvétele, vö. óorosz *četvertka* 'ein Mass' Srezn III, 1509 (vö. *četvertь* 'der vierte, negyedik', l. a *csetert* címszót).

csésze XIV szv BSzj (itt a *chezew* ugyanúgy elírás, mint a 'medence' jelentésű *medenceu*!), GyöngyTör, a XVI szk-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF. — A régi emlékekben itt-ott előforduló *s*-es írásból még nem lehet biztosan *csé-s-e* változatra következtetni, mert a XVII sze előtt az *sz* hangnak *s* jele állandóan fel-felbukkan (pl. 1528: OklSz). Az 1490-ből idézett *chasa* OklSz valószínűleg nem magyar, hanem kaj-h nyelvi adat.

= 1. cantarus, patera, scyphus, poculi genus; ein Trinkgeschirr (XIV szv BSzj-től az összes fenti adatokban); — 2. aquamaniale; Waschbecken; mosdó (a templomban; XVI szk GyöngyTör); — 3. bilanx; Waagschale (1867: CzF; Kemenesalja MNy 4 : 139); — 4. calix florum; Kelch; virágcsésze (1807: MFüvészk 7, Kassai V, 179, Tzs, CzF, MNy 2 : 218).

< ócseh *čieše* 'poculum; Becher' (adatok a XIV szk-től GebSl, Klaret, Hus), ma *číše* 'Pokal, Becher, Kelch, Schale' Rank; vö. óegyh. szláv *čaša* 'calix, poculum' Mar, Euch, Supr stb.; MikLex; blg *čaša*, szh *čâša*, szlov *čaša*, sz *čaša*, le *czasza*, ukr, orosz *čáša*. — BEW I, 137, Meillet Ét 396, MER 680, HKES 94, BSE 73 (eredete ismeretlen).

A csehből már Leschka származtatta A m *csésze* alakot a legkönnyebben valóban az ócsehből lehet megfejteni. Az ócsehben ugyanis az *a* szóbelsejében két eredetileg palatizált mássalhangzó között, szóvégén pedig egy eredetileg palatizált mássalhangzó után a XII sz-ban szabályosan *e*-vé változott: **čéše*. Ennek az átvétele a magyar **csése* > *csésze*. A hosszú *é* diphtongizálódása a csehben a XIV sz-ban indult meg, tehát a magyar szó a XII és XIV sz között kerülhetett át. A magyar *-sz-* disszimiláció eredménye.

Asbóth Nyr 31 : 15, JA 22 : 483, KSz 2 : 289 azonban nem fogadja el a szó cseh eredetét, hanem az óblg *časa*-ból magyar hangfejlődéssel, a magyarban valóban gyakori hangrendi átcsapással magyarázza. Hasonlóan Horger MNy 23 : 130 is. Csakhogy a hangrendi átcsapás, bármennyire gyakorinak lássék is, úgy látszik, aránylag fiatal jelenség, legalább is eddig a XVI sz-nál régibb adatot erre a jelenségre nem ismerek. Horger, aki ezzel a kérdéssel bővebben foglalkozott, sajnos, ómagyar példákat nem idéz. Hogy egy ilyen jelentésű szót, mint a *csésze*, a magyarság igen is átvehetett a csehből, azt már a magyar-cseh dinasztikus kapcsolatok is érthetővé teszik.

EtSz I, 995. — A szláv *časa*-ból: SlEl 85, MEW 31, Szarvas Nyr 14 : 50, 27 : 150, SzófSz.

csetert XV sze SchlSzj. — Vált.: *csetert:* 1519: OklSz; — *csetört:* 1470: OklSz; — *csetret:* 1519: OklSz; — *csötört:* 1593/1628: OklSz, 1708: PPl (quadrans a.); — *csötert:* 1643: OklSz; — *cseter:* XV szv SchlSzj, 1524: OklSz; — *csötör:* 1604: MA, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs. = cantarus, poculi genus; Pokal (XV sze SchlSzj); — 2. modius; Schäffel, ein Kornmass (1470-től OklSz, MA, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs).

< szláv *četvьrtь, čьtvьrtь* 'Viertel; negyedrész' mérték; vö. cseh *čtvrt* (azonos a *věrtel*-lel), 1555, 1560, 1627: Sedláček, Paměti 92; kaj-h *četrt* 'mensurae genus' (1481: medietas unius metrete, wlgariter *chethreth*, mensure Montis Grecensis = Zágráb, Maž 168); órosz *četvertь* mérték Srezn III, 1519. — A magyar szó valószínűleg a kajhorvátból származik.

Nyilván ettől független átvétel a népnyelvi 'ein Teil des in mehreren Teilen zerspaltenen Baumstumpfes; a négy-, vagy többfelé hasított fatönk egy darabja' *csetert, csëtërt:* 1863: Szföld, Hétfalu; *csötört:* 1893: Háromszék, *csütört:* 1861: Háromszék; *cseter:* 1838: Szföld, Szatmár, Bereg MTSz; *csëtër:* 1863: Szföld MTSz. — Szláv — vlsz. blg — *četvьrtь;* egyh.szláv *četvьrtь* 'quarta pars alicuius rei' MiklLex; blg *četvьrtь* ua.; szh *četvrt* ua.; sz *štvrť* stb. BEW I, 153

(a 'quartus' jel. sorszámnév *i*-tövű származéka). — Vö. a *csütörtök* címszót.

Leschka, Dank, SlEl 102, MEW 36, Asbóth Refl 18, Melich MNy 8 : 151, EtSz I, 1002 (a két szót egynek veszi!).

csetka 1764: Szepes EtSz.

= peniculus; Pinsel; ecset.

< keleti-sz *ščetka* (köznyelvi *štetka*) 'meszelő, seprű, kefe' Kálal. — Vö. az *ecset* címszót.

EtSz I, 1004.

csetnek 1838: Bács Tsz 284a. — Vált.: *csetnik:* Eszék, Dráva ell., Baranya MTsz; — *csetnek:* 1838: Bácska Tsz.

= Gemeindediener, Heiduk; a vármegye szolgája, hajdu, pandur.

< szh *četnik* 'fegyveres városi szolga, hajdú' HASz. — A szhból való a cseh és sz *četník* 'csendőr'. — Vö. a *csata* címszót.

EtSz I, 1005.

cseve Rimaszombat MTsz, Nyr 46 : 242.

= Rumex acetosa; sóska (Jáv 274).

< sz. *šťava* 'Rumex acetosa'. Vö. a *csáva* címszót. A hangrendi átcsapásra Horger MNy 23 : 130.

Valló Nyr 33 : 562, EtSz I, 1009.

csevice 1789: OklSz. — Vált.: *csevice:* 1789: OklSz, SzD, SI, 1838: Tsz, Tzs; Palócság MTsz, Mikszáth; — *cëvice:* 1879: Kecskemét, Gömör MTSz; — *csevicce:* 1875: Rimaszombat MTsz; — ? *csevize:* 1893: Borsod MTsz.

= 1. Sauerwasser, Sauerwasserquelle; savanyúvíz, savanyúvizes forrás (a fenti adatok); — 2. Sauerwein; lőre (1881: Szilágy, Kecskemét MTsz); — 3. Abfallobst zum Weinbrennen; pálinkafőzésre való gyümölcszagyvalék (1893: Szeged MTsz).

< sz *šťavica;* vö. *šťavica* 'savanyú víz' Záturecký-ből Kott VII, Kálal, Hv. — A *šťava* szó származéka, vö. erre a *csáva* címszót. — Az EtSz I, 1011 szerint eredete nincs tisztázva, de ez hyperkriticizmus. A m szó szláv eredetében még akkor sem lehetne kételkedni, ha történetesen nem is tudnók e szót a szlovákból kimutatni.

SlEl 817, MEW 342, Asbóth Nesk 15, Valló Nyr 33: 562, Melich 6 : 398. — A hangrendi átcsapásra (bár, mint vegyes hangrendű szónál, erre sincs szükség) vö. Horger MNy 23 : 130.

csícsag 1882: MTsz. — Vált.: *csícsag:* 1889: Baranya, Szlavónia MTsz, Nyr 23 : 359; — *csicsog:* 1882: Ormányság MTsz; — *csicsak:* 1952: OrmSz.

= Arctium; bojtorján; Carduus; bogáncs.

< szerb-horvát *čičak* (G *čička*) 'Lappa; Klette' Vuk, Šulek 55—6 (különböző bogáncsfajták; *čiček* alakot is idéz, amely talán kaj-h) ;blg *čiček* 'Lappa'. — Török *čiček* 'virág', vö. TürkEl I, 44, III, 23, IV, 96 (szerinte a szerb *čičak* 'Klette' nem tartozik ide) EtSz I, 1024.

Nyilván idevalók: *csicskura:* 1890: KKHalas, *csicskora:* 1909: Zenta Nyr 38 : 377, *csicskara:* 1873: Alföld MTsz, Hódmvhely MNy 7 : 96 'Xantium strumarium, Spitzklette, szerbtövis'. Ezek a szh *čičak* szónak *-ura* (vö. Leskien SkrGr I, 276), ill. *-ara* (uo. 274) augm.-képzős származékaiból valók.

Az EtSz I, 1023 szerint eredetük ismeretlen.

csín szn 1273: OklSz (*Chyntolon*); kn 1586: RadvCsal II, 64.

= 1. der Kniff, die Finte, die Bereitungsart; vlminek a *csínja:* nyitja, tulajdonsága, fortélya, készítésének m ó d j a (1613-tól NySz, a NySz-ban az 1, 2, 5. jelentés, SzD[1], SzD[2], Kr, Tzs, CzF) a) a szekér *csínja:* szerkezete (1706: OklSz; Nyr 28 : 251); — b) hordó *csínja:* az a bevágás, amelybe a hordó fenekét illesztik (1586: fenek *chinnia* RadvCsal II, 64, 1676: OklSz, vö. még NyK 26 : 338, EtSz I, 1064, NySz 7. jel.); — c) a szövés előtt a szálak keresztezése (1806: EtSz I, 1065); — 2. dolus, fraus, facinus; der Streich, der Bubenstreich, Ulk; csínytevés (*csín:* 1643: LevT II, 239, 1607-től NySz, Tzs; — *csíny:* 1838-tól Tzs, BallTSz); — 3. concinnitas, condecentia, decor, elegantia; Artigkeit, Nettigkeit, Eleganz; csinosság (1611: MA — *csíny:* 1611: MA, PP, PPB, SzD, CzF; — *csín:* 1693: NySz, SzD, Tzs stb.); — 4. silentium, tranquillitas; Ruhe, Stille; csend (1621: MA, PP — tulajdonképpen elvonás a *csínján* 'ne quid nimis; módjával, lassan' alakból, amely már 1585: Cal, XVI sze-től NySz). — *csínja-bínja:* módja (XVII szmf NySz stb.); — *csinos:* 'compositus, ordinatus' (1604: MA, PP, PPB, NySz, Tzs, CzF stb.); — *csintalan:* 'inordinatus; unordentlich' (1273: OklSz, MA, 1640-től, NySz, PP); — improbus, lascivus; schlecht, unzüchtig (ebben a jelentésben MA, a XVII szk-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF).

< szláv *činъ;* óegyh. szláv *činъ* 'ordo, dignitas; Ordnung, Reihe' Mar, Cloz, Euch, Psalt, Supr; egyh. szláv *činъ* 'ordo' stb. MiklLex, Srezn III, 1519; blg *čin* 'grade, rang, banc'; szh *čîn* 'forma, species; Gestalt, Form' Vuk, 'ordo, munus, officium; Rang, Klasse, Amt; facinus, actio; Tat, Handlung' HASz, IvBr; szlov *čîn* Tat (a 'Rang' jelentés az oroszból); cseh *čin* 'modus; Art' (a XIV sz-tól), 'ritus, ordo' (a XV sze-től), 'factum' (a XIV sz-tól GebSl), mai cseh *čin* 'Tat, Handlung' (mindkettő újabb elvonás a *činiti* 'csinál' igéből); *tímto činem* 'ilyen módon' Rank; sz *čin*

'tett, cselekedet'; *takým činom* 'ilyen módon'; le *czyn* 'Art, Tat'; *tym czynem* ('simili modo' Bibl); ukr *čin* 'das Tun; Art und Weise' Hrinč; orosz *čin* 'Stand, Würde, Rang, Ordnung'. — A szláv szó egy ideur **kei-* tőből való, ugyanabból amelynek *o*-s változatából a *po-koj* 'csend, béke' származik; PIEW 638, Meillet Ét 453, BEW I, 156, TBSW 124, MER 685, HKES 93, BSE 82, SSE 130. — A szláv szó alapjelentése 'modus; Art, Weise'.

A magyar szó valószínűleg 'modus' jelentésben került át. A többi jelentés ebből a magyarban fejlődhetett (így pl. a 2. 'dolus, fraus, facinus; csínytevés' is, bár itt könnyen lehetne mérlegelni, nem a szláv nyelvek 'factum; tett' szavának külön átvételével van-e dolgunk).

A magyar szó mélyhangúsága (1273: *Chyntolon*!, *csinos, csin-ja;* csak a 'csínytevés' jelentésű *csíny* magashangú) még a jeres szláv *čin-ъ* átvételére mutat. Vö. még a *derék* és a *zsír* címszavakat is.

SlEl 105, MEW 36, EtSz I, 1064—9. — A magyar jelentésfejlődésére l. EtSz I, 1069 (uo. a korábbi véleményeket, elsősorban Asbóth Nytud 3 : 245), SzófSz.

csinál XV szef JókaiK. — Vált.: *csinal:* XV szef JókaiK-től NySz, Murm, KolGl.1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *csënál:* 1506-tól OklSz, XVI sze NySz; Szföld MTSz; — *csanál:* XVI sze NySz; — *csinyál:* 1876: Dunántúl, Szföld MTsz, Szenna, OrmSz; — *sinál:* 1910: Szakadát MNy 6 : 405; — *cséál:* 1816: Gyarm-Voc (és különböző rövidült alakok: *csál, csány, csányunk*, stb. Szföld, Moldva, MTsz, de Tiszántúl is, pl. Nyr 44 : 453).

= 1. facere, ager; machen, tun (XV szef-től valamennyi fenti adatban); — 2. pono, colloco; legen, stellen (1595: NySz).

< szláv *činjati*, a *činiti* iterativuma; vö. szh *činjati* 'factitare' Stulli, HASz; le *czyniáć* 'zu tun pflegen, oft tun' Linde (elavult); igekötőkkel másutt is előfordul: orosz *učinjat* 'machen, tun'; kaj-h *učinjam* 'facio, exequor' Bell. — Az alapszó, a *činiti*, minden szláv nyelvben megvan: óegyh.szláv *činiti* 'ordnen, reihen, bilden'; blg *činja* 'mache, tue'; szh *činiti;* szlov *činiti;* cseh *činiti;* sz *činiť;* le *czynić;* ukr *činyty;* orosz *činiti* 'tun, machen, handeln, schaffen'; a *čin-ъ* 'ordo' származéka ('Ordnung machen' → 'ordnen' → 'machen, tun'); BEW I, 156.

A magyar szó ugyan csak a szláv *činjati*-ból származhatik (így Asbóth NyK 30 : 75, Nyr 30 : 222, JA 22 : 434), a palatalizált *ny*-es változatnak a régi nyelvben mégis semmi nyoma nincs. A magyarban úgy látszik már az átvétel idején disszimiláció történt: **csinyál* > *csinál;* a mai nyelvjárási *csinyál* pedig újabb magyar fejleménynek látszik (Melich MNy 14 : 148).

A legtöbb kutató a szláv *činiti*-val vetette össze (Ver, DebrGr 347, GyarmVoc, Leschka, SlEl 104, MEW 36, Asbóth NyK 18 : 350, Nyr 28 : 483). — Vö. EtSz I, 1070, SzófSz.

csira 1835: Tzs. — Vált.: *csira:* 1835: Tzs, 1836: Kassai V, 199; Palócság Nyr 24 : 95, Zenta Nyr 38 : 377; — *csíra:* 1886: Győr, Szeged, N-Kunság, Kassa vid. MTsz; — *scsira:* 1890: Hont MTsz; — *stira:* 1836: Hegyalja Kassai V, 199.

= 1. hermaphroditus; der Zwitter (fenti adatok); — 2. vacca infecunda, sterilis; meddő tehén (1878: Heves MTsz); — 3. scherzhaft: kleiner Knabe im Rock; tréfásan: pendelyben járó kis fiú (tehát női ruhában járó fiú; 1894: Palócság; Nyr 23 : 72, 24 : 95).

< sz nyj *ščira* 'hermaphroditus' Kálal; vö. *štira* Hv, Jancs. — A szó a szlovákban balkáni eredetű és a vlach pásztorok révén terjedt el; vö. román *ştir* 'unfruchtbar'; blg *štir* ua., ez viszont a görögből való. MER 698, Meyer AlbWb 416. — Crănjală Rumunské vlivy nem említi.

EtSz I, 1093.

csíz XVI szk GyöngyTör, Cal, BrassóiTör, NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF. — A régi forrásokban előforduló szóvégi *sz* (GyöngyTör), *s* (VocTril 49) csak írásváltozat.

= Carduelis; Zeisig.

< sz *číž* 'Zeisig'; cseh *číž* ua. (a XIV sz-tól GebSl); le *czyż;* ukr *čiž;* orosz *čiž;* szh *čižak;* szlov *čižek.* — A szó hangutánzó eredetű, de ősszláv; BEW I, 158, BSE 83, SSE 133, stb. — A román *ciz* talán a magyarból, a *cij* a szlávból való.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 108, MEW 36, Szarvas Nyr 14 : 49, TMNy 169, Asbóth Nyr 26 : 112, Simonyi 40 : 451, EtSz I, 1110, SzófSz.

csizik XVIII szv EtSz I, 1112, Dugonicsból Kr, Kassai V, 204.

= Carduelis spinus; csíz.

< sz *čížik* ua. Hv; cseh *čížík;* le *czyżyk;* ukr *čizyk;* orosz *čižik.* — A *čiž* sz demin-a.

EtSz I, 1112.

csizma 1492: (latinosított Accpl), 1519: OklSz. — Vált.: *csizma:* 1492-től OklSz, 1527-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.; — *csizsma:* 1792: SzD 196; Palócság, Kecskemét, Szeged, Temesköz MTsz, Vác NyF 10 : 16, Szalonta NyF 69 : 17, Szolnok-Doboka Nyr 42 : 14; — *csezma:* hol? MTsz; — *csidma:* 1863: Szföld, Szabolcs MTsz, Nyr 29 : 541, MNy 10 : 382; — *csedma:* 1917: Szföld

MNy 13 : 310; — *csimma:* 1861: Szföld, Sopron MTsz; — *csidzma:* ? 1576: SzikszF (írva *cziczma*), GyarmNyelvm I, 372; — *csidsma:* 1863: Szföld MTsz; — *tyizma:* 1819: Palócság Tsz, Nógrád MTsz. — A régi adatokban számos olyan adat van, amelynek az olvasása bizonytalan: *cyzma* KolGl, *tyzma* RadvCsal II, 8 (= ? *tyizma*), *tsisma* NySz (= *csizsma*?).

= cothurnus calceus; Stiefel.

Végeredményben az oszmán.-török *čizme* Stiefel', krimi *čizmä* ua. Radloff III, 2150; Redh 720. — Mihozzánk azonban a szóvégi *-a* tanúsága szerint a szerbből érkezett: blg *čizma;* szh *čizma;* kaj-h *čižma;* szlov *čižma.* — Ennek a déli-szláv alaknak az átvétele a m *csizma.* — Északon a magyarból: sz *čižma;* cseh *čižma* 'ein ungar. Halbstiefel' Jungm; le *czyżma* 'ein ungar. Halbstiefel' Linde; ukr *čyžmy* 'magyar csizma'. — A román *cizma* a magyarból.

EtSz I, 1112 és a *csizmadia* címszót. — TürkEl I, 42, III, 97.

csizmadia szn 1602: OklSz; kn 1643: SzilLev 724. — Vált.: *csizmazia:* 1602: OklSz, 1643: SzilLev 724, 1664: TörtT 1899 : 690, XVII szv-tól NySz, Jambr; Répce mell., Rábaköz, Veszprém, Szabolcs MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 77; — *csizmadia:* 1672-től NySz, SI, Tzs, CzF; — *csidmadia:* 1863: Szföld MTsz; — *csizsmagyia:* 1903: Vác NyF 10 : 16.

= calcerarius, cothurnarius; Stiefelmacher.

< szh *čizmèdžija* (ebben az alakban a XVIII sz óta HASz, Vuk), kaj-h *čizmičija, čizmešija, čižmešija* Habd, Bell (a *dž* hang e nyelvben hiányzik!). — A szerb-horvát szó az oszmán-török *čizmedži* 'Stiefelmacher' szóból való; Barb. de Meyn, TürkEl I, 42, III, 24, IV, 97. — A magyarban elhasonulással a *čizmadžija*-ból: egyrészt a *cs—dzs*-ből *cs—d*, másrészt a *dzs*-ből *zs* és a *cs—zs*-ből *cs—z.*

GyarmVoc, Dank, Budenz NyK 3 : 157, Melich Nyr 27 : 37, EtSz I, 1115.

soba 1888: Somogy, Zala MTsz, NyF 48 : 61.

= bacca, os; Backe, Mund; pofa, száj.

< kaj-h *čuba* 'labium; Lippe' Jambr, Bell, HASz; vend *čoba;* szlov *čóba, čúba* 'Lippe, Lefze, Maul' Plet. — Eredete ismeretlen.

MNy 37.

EtSz I, 1116.

csobány XV sze SchlSzj. — Vált.: *csobán:* XV sze SchlSzj, 1536: NySz, Cal, Tzs, MTsz; — *csobány:* XVI szk GyöngyTör, MA, PP, PPB, 1643-tól NySz, SzD, Tzs, MTsz (alföldi és erdélyi szó, de egy adat a Répce mellékéről is).

= 1. genus vasis vinarii (XVI szk GyöngyTör); — 2. culigna; Trinkgeschirr; ivó edény (XVI szk GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, NySz, Tzs, MTsz stb.).

< szláv **čьbanъ;* egyh.szláv *čьbanъ* (*čьvanъ, čvan* is) 'sextarius' (1144: Srezn III, 1554, MiklLex); szh *džbȁn, žbȁn, žbȁnj* 'cupa, Wanne, Kufe; vas aquarium ligneum, hölzerne Wasserkanne' Vuk; ócseh *čbán* 'urceus; Krug' GebSl, ma *džbán, žbán* 'Krug'; sz *džbán* 'korsó, kancsó'; óle *czban* (Bibl.), ma *džban* 'Krug, ein Mass'; ukr *žban, džban;* orosz *žban* 'hölzerne Kanne'. — Eredete nem világos. BEW I, 165, HKES 112, BSE 107 (szerinte ugyanabból a *kib*-tőből, mint a *csöbör* alapszava, ugyanúgy VREW I, 411).

Az átvett alak vagy a X sz-i **čьbanъ*, vagy egy XI sz-i **čə̂ban*. Ennek az alaknak ugyan nincs nyoma a szláv nyelvekben, meglétében még sem lehet kételkedni, hiszen a jer-szabály értelmében ez a szabályos nominativusi alak. A mai *čban* stb. tulajdonképpen analógiás alakulás a casus obliquusok alapján, ahol a *čban* szabályos. — A *čban* alak, amiből az EtSz származtatja, voltaképpen sohasem élt, mert a *č* + *b*-t *dž* + *b*-nek ejtették.

DebrGr 347, GyarmVoc, Leschka, SlEl 89, MEW 37, Asbóth NyK 26 : 465, EtSz I, 1118. — A m-ból kárp.ukr *čoban* 'sajtár', szh *čòbanja* 'Wasserfass'.

csoda szn 1198: OklSz; kn XIV szk KTSz = ÓMO 186. — Vált.: *csuda:* 1198-tól Oklsz, XIV szk KTSz, a XV szef-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF; — *csoda:* XV szv SermDom, a XVI sze-től NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *cseda:* 1872: Őrség, Göcsej, Zala MTsz. — Szám.: *csodál:* 1238: *Ohudalov* szn, vö. MNy 13 : 300; — *csodálatos:* GyulGl, KT, SermDom.

= 1. miraculum, prodigium, signum; Wunder, Wunderzeichen (a XIV szk-től valamennyi fenti adatban); — 2. mirus, mirabilis; wunderbar; csodálatos (1527-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.); — 3. insolitus, singularis; ungewöhnlich, ausserordentlich (1527-től NySz); — 4. monstrum, portentum; Ungeheuer; szörny (a XVI sze-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs); — 5. immundus, deformis, sordidus; hässlich, schmutzig (1841: Nyitra vid. MTsz); — 6. *ki-csoda, mi-csoda* (a XVI sze-től NySz, BudBasL I, 9 stb. máig).

< szláv *čudo* (G *čudese*); óegyh. szláv *čudo* 'mirabilia, signum; prodigium' Mar, Savv, Cloz, Supr; egyh. szláv *čudo* ua. MiklLex, Srezn; blg *čúdo* 'Wunder' Gerov, 'miracle, merveillé, prodige' Mavrov; szh *čudo* 'Wunder'; szlov *čudo* ua.; sz *čudo* 'csoda' Hv; le *cud, cudo* ua.; ukr *čúdo;* orosz *čúdo* ua. — Az 'érez' jelentésű *ču-ti* származéka; BEW I, 161, TBSW 132, MER 688, BSE (másképpen PIEW 587).

A m szó 'miraculum; Wunder' jelentésben jött át, a többi jelentés a magyarban fejlődött. A közvetlen forrás nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 118, MEW 37, EtSz I, 1121, SzófSz.

csombor XIV szv BSzj. — Vált.: *csombor:* XIV szv BSzj, SchlSzj, SoprSzj (itt *combar*, de nyilván hiba), SzikszF, 1578-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, MFüvészK 346, Tzs, stb.; — *csombord:* 1649: NySz, 1683: Nyr 40 : 109; Kolozs, Szföld MTsz, Torda NyF 32 : 44; — *csömbör:* 1861: Háromszék MTsz. — A *csomba* változat (1759: NySz) nyilván hiba.

= 1. Satureia hortensis (XIV szv BSzj, SchlSzj, SoprSzj, SzikszF, PPl, PPBl, SzD, MFüvészk 343, Tzs, MTsz, Nyr 38 : 380; Ják 882); — 2. Mentha pulegium (SzikszF, 1578-tól NySz, MA, PP, PPB, MFüvészk 346, Tzs, MTsz; Ják 907); — 3. Thymus (*vadcs.:* 1783: EtSz).

< szláv *čǫbrъ*; szerb-egyh. szláv *čubrъ* 'Satureia' Dan III, 478, MiklLex; macedon *čumbrika* ua. SlOcc 18 : 274; sz *čúbar* ua.; szlov *čóber* ua.; ócseh *čubr* 'Satureia', később *čibr* 'Satureia', 'Iuncus triangulus, Putria' GebSl, ma *čibr* 'Satureia'; le *czqbr, czqber* 'Satureia, Thymus' Majewski. — Eredete nincs tisztázva. Vasmer GrSlEt III, 225, BEW I, 160 szerint görög kölcsönszó, BSE 73, Sławski SlOcc 18 : 274, SSE 114 szerint eredeti szó (vö. pl. az orosz *čabér* stb. szót is). — A szlávból román *cimbru* 'Satureia'.

A m szó 'Satureia' jelentésben jött át talán a délszlávból. A többi jelentés a magyarban fejlődött.

GyarmVoc, Leschka, Budenz NyK 6 : 302, SlEl 88, MEW 36, Melich MNy 8 : 155, EtSz I, 1132;

csónak szn 1217: VR 30.§; hn 1537: OklSz; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *csolnuk:* 1217: VR. 30 §, 1357: OklSz; — *csolnok:* 1475: OklSz, SermDom, JókaiK = NySz; — *csolnak:* a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, MA, Tzs, CzF; — *csólnak:* 1708: PP, PPB; — *csólnok:* 1831: Bodrogköz Tsz; — *csónok:* XIV szv BSzj, a XVI sze-től NySz, Cal, MA, PP; Veszprém MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 77; — *csónak:* XV szmf SermDom, GyöngyTör, 1552: MNy 24 : 60, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.; — *csónyak:* 1891: Szeged, Gömör MTsz, Bács NyF 37 : 6; — *csónik:* 1874: Bács, Tisza mell., Szeged MTsz, Sárköz Nyr 32 . 461, 33 : 334 (egy fából faragott ladik); — *csónvik:* 1882: Szeged vid. MTsz.

= cymba, scapha; Kahn, Boot.

< szláv *čьlnokъ*; szh *čûnak* ' Weberschifflein' HASz; ócseh *člunek* 'Kahn; Weberschiffchen' GebSl, ma *člunek* 'Boot, Handkahn';

sz *člnok* 'szónak' Hv; orosz *čelnók* 'Boot, Kahn; Weberschiffchen'. — A *čьlnъ* 'csónak' demin-a; PIEW 544, BEW I, 166, TBSW 126, HKES 94.

A szó egy szláv **člnъkъ* átvétele. Közelebbi forrása bizonytalan.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 109, Asbóth Refl 33, 37, Nytud 3 : 278, 4 : 314, Simonyi Nyr 36 : 188, 44 : 52, EtSz I, 1140, SzófSz, Skok LeksSt 71.

csorba szn 1227: OklSz; kn 1568: NySz. — Vált.: *csurba:* 1227-től 1329-ig OklSz; — *csorba:* 1335-től OklSz, 1568-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.; — *cserba:* 1789: Székesfehérvár MNy 11 : 371, Gömör MTsz; — *csërba:* 1879: Palócság, Esztergom, Hont, Érsekújvár MTsz.

= 1. lacuna, hiatus; Lücke, Scharte; hiány (az összes fenti adatokban); — 2. mancus, mutilus; verstümmelt (a XVI sze SándorK, 1693: KárOkl IV, 580, NySz); — 3. edentulatus; zahnlückig; foghíjas (1604: MA, PP, PPB, SzD, CzF).

< szláv **ščьrba* nőnemű főnév; blg *štъrba* 'Scharte' Milad; szlov *ščŕba* 'Scherbe, Scharte, Zahnlücke'; cseh *štěrba* 'Scharte, Narbe'; sz *štrba* 'csorba' Hv; le *szczerba* 'Scharte, Lücke'; f-szorb *šćerba* ua., a-szorb *ščerba* 'Scharte, Lücke; Zahnlücke'; ukr *ščerbá;* orosz *ščerbá* 'Riss, Lücke, Scharte'. — Emellett van egy *ščьrbъ, -a, -o* melléknév is; egyh. szláv *štrьbъ* 'mancus' MiklLex; blg *štrъb* 'schartig, zahnlos', *štъrb* 'ébréché'; szlov *ščŕb, ščŕba, ščŕbo* 'schartig'; f-szorb *šćerby* 'lückenhaft'. — MEW 300, TBSW 266, MER 698, HKES 375, BSE 543 (a szláv szó eredeti jelentése 'Riss, Spalte'; vö. a német *Scherbe* szót is, Kluge).

Az átvett szó a *ščьrba*, helyesebben *ščrba* főnév és ebből a magyarban lett a melléknév (így Ver, Leschka, SlEl 822, EtSz I, 1152); Asbóth SzlSz 14 és Melich MNy 6 : 398 szerint a *ščьrbъ* melléknévből való, Asbóth Refl 9, 10 szerint pedig tulajdonképpen két szó. Ez azonban teljesen valószínűtlen feltevés. A magyarban számtalan példa van — a szláv jövevényszavakon belül is — főnévnek melléknévvé, vagy melléknévnek főnévvé való alakulására.

Az EtSz nem szól külön a *csërba* alakról, tehát nyilván magyar változatnak tartja. Pedig, tekintve, hogy csak északnyugati részeken fordul elő, nagyon könnyen lehet külön átvétel is a szlovákból.

† csorbadzsia 1606: Szamosközi MonIrók 30 : 360. — Vált.: *csorbazia:* 1606: MonIrók 30 : 360, 1660: TTár 1902 : 259; — ? *csorbacsia:* 1621: MonTME 3 : 363, 1641: uo. 6 : 130, 1642: uo. 5 : 166, 1663: uo. 1 : 312; 1693: MonIrók 23: 602, 1694: uo. 15 : 501, 504 stb.; — ?? *csorbacsa:*

1634: SzilLev 200 (nyilván a régen gyakori *chy* = *cs* miatt olvasta a kiadó az eredeti *-chya* alakot *-csa*-nak!). — Emellett *csorbadzsi:* 1668—9: MonTME 1 : 371, 7 : 160, MonIrók 15 : 509, 573 stb.; — *csörbördsi:* MonTME I, 27, 160 (meg van különböztetve a *csorbadzsia*-tól, l. uo. 264, 312).

= Janitscharenhauptmann.

Vö. oszmán-török *čorbadžy* 'chef d'une orta de Janissaires' Barb. de Meyn. (eredetileg *čorba -čy* 'leveskészítő, szakács', azaz udvari hivatal volt). — Ennek a közvetlen átvétele a *csorbacsi, csorbadzsi.* — Az *-ia* végű alakok a déli-szlávból: szerb *čorbadžija* (ma már csak 'dominus; Herr' Vuk, ugyanígy blg *čorbadžija,* de román *ciorbagiu* 'Oberst eines Janitscharenregiments' Tiktin). — TürkEl I, 43, IV, 97.

EtSz I, 1153.

csorbóka 1576: SzikszF. — Vált.: *csorboka:* 1578: MelHerb 76; — *csorbaka:* 1576: SzikszF, 1578: MeliusHerb = NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — ? *csarbaka:* 1578: MelHerb 76; — ? *csorbáka:* 1815: Leschka; Tiszahát MNy 3 : 430, Szalonta Nyr 42 : 295; — *csorbóka:* 1807: MFüvészk 444, Kassai V, 215, Tzs, CzF; Zemplén, Hegyalja MTsz; — *csërbóka:* 1892: Nógrád, Palócság MTsz.

= 1. Lactuca leporina, Sonchus oleraceus (1576: SzikszF, MelHerb, MA, PP, PPB, SzD, MFüvészk 444, stb.; Ják 1195); — 2. Convolvulus arvensis? (1913: Szalonta Nyr 42 : 295); — 3. Unkraut; gaz (1907: Tiszahát MNy 3 : 430).

Kétségtelenül szláv eredetű szó, bár a részletek még nincsenek tisztázva. Tekintettel a régi m *csorboka, csorbaka* alakokra (a *csorbáka* csak Leschkánál, a *csorbóka* 1807-tól, de megvan a népnyelvben is) legvalószínűbb, hogy az átvett alak egy szláv **ščьrbъka;* vö. szh *štrbka* 'Cicorium endivia' Šulek (magyarul 'katang' Ják 1181). Ebből vált a *csorboka,* amelyből egyrészt a *csorbaka* változat fejlődött, másrészt az *o* másodlagos és nyilván kései nyúlásával *csorbóka* alakult. — A szláv **ščьrbakъ* változat (cseh *štěrbák* 'Cichorium endivia', sz *štrbák* ua. Dostál 1445, le *szczerbak,* ukr, orosz *ščerbák* ua.), amelyből a magyar szót Leschka, SlEl 821 származtatja, a magyar szóvégi *-a* meg a régi *csorboka* változat miatt nem jöhet tekintetbe. — Asbóth Nesk 14 egy szláv **ščьrbovьka* átvételére gondol, de akkor magyarázatlan a régi m *csorbaka.* A szláv szó a *ščьrba* 'csorba' szóból való. — EtSz I, 1153.

csorda hn 1291: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *csurda:* 1291, 1292, 1343: OklSz; — *csorda:* 1340/1449: OklSz, BSzj, SchlSzj, a XV szef-től (JókaiK-től) NySz, SermDom, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2,

Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.; — *cserda:* XIV szv BSzj; Komárom MTsz; — *csarda:* 1469: OklSz, DöbrK 473; — ?? *csarada:* egy adat Nagyszombat környékéről: 1282/1325: locus *Charada*jaras ÁUO XII, 371 = OklSz (vajjon hiteles adat-e, és ha igen, nem külön átvétel-e a szlovák *čreda*-ból??).

= 1. grex, armentum; Herde (a legrégibb adatoktól máig az összes fenti adatban); — 2. caterva, multitudo hominum; Menge, Haufe (1508: DöbrK 473, 1748-tól NySz; ma csak megvető értelemben).

< szláv *črěda* (< ősszláv **čerda*); óegyh. szláv *črěda* 'grex, armentum' Mar, Supr; MiklLex, Srezn; blg *čredá* 'Reihe, Reihenfolge', *čeredá* 'Viehherde', keleti-blg *čərdá* ua.; szh *čríjèda* 'Reihe, Ordnung; Herde'; kaj-h *čréda* 'grex' Jambr; szlov *čréda* 'Herde'; ócseh *třída* 'vicus; utca' Hus, 'Klasse, Ordnung' Velesl, ma 'Klasse'; sz *črieda* 'csorda'; le *trzoda* 'Herde'; f-szorb *čŕjóda* 'Haufen'; ukr, orosz *čeredá* 'Reihe, Herde'. — A szláv szó a német *Herde* szóval egy tőből való (**kerdo*); PIEW 579, BEW I, 144, Meillet Ét 257, TBSW 127, Kiparsky 102, MER 687, HKES 358, BSE 582.

Tekintettel arra, hogy a magyar szó legrégibb adatai *csurda* alakúak, a *cserda* pedig — a BSzj-en kívül, amely könnyen lehet íráshiba is, tekintve, hogy uo. van *chorda* is — csak a legújabb időben bukkan fel, a szláv *črěda* alakból való magyarázat komoly hangtani nehézségekbe ütközik. Ezért Melich NyK 39:39 egy szláv **čərda* alakból indult ki és ennek a megfelelőjét a bolgár *čərdá*, *čerdá* alakokban vélte látni. Ezek azonban a keleti-bolgárból valók, és a hangsúlytalan szótagok nagyfokú redukciója következtében *čreda*-ból keletkeztek (Conev IstBlgEz II, 408, Mladenov GrBlgS 79, 83, BEW I, 144). Ez a redukció azonban semmiesetre sem lehet olyan régi, mint a m szó átvételének kora. — Egy ősszláv **čərda* alak mindamellett lehetséges, de nem mutatható ki. — A legvalószínűbb, hogy a m szó egy *i*-ző nyj-i szh **črida* átvétele (> ó-m **csrida* > **csirda* > *csurda*, stb.). Az egyetlen súlyos akadály a régi nyelvi *csarada*, amely azonban aligha lehet hiteles, mert valamennyi későbbi adattal ellenkezik és a maga korába sem illik bele.

A román *cireda* 'Herde' az ukr-ból, a szh *čorda* 'grex', román *ciorda*, *ciurda* 'Herde' és a kárp. ukr *čerdaš* 'pásztor' a magyarból valók.

Ver, Leschka, Budenz NyK 2 : 466, SIEl 112, MEW 33, Asbóth JA 22 : 461, Melich NyK 39 : 39, EtSz I, 1154, SzófSz.

csoroszlya XIV szv BSzj. — Vált.: *csoroszla:* XIV szv BSzj, 1587. OklSz; Nyr 42 : 266, Arad, Csallóköz MTsz; — ? *csoroszló:* 1690. RadvCsal II, 401 (valószínűleg csak sajtóhiba); — *csoroszlya:* 1576.

SzikszF, 1594: OklSz, 1618-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, CzF stb.; — *csaroszlya:* 1707: MNy 8: 127; — *csereszlya:* Gömör MTsz; — *cserjeszla:* 1907: Nyíregyháza MNy 3 : 238.

= 1. culter praecisorius in aratro; Vorschneidemesser am Pfluge, Pflugsech (XIV szv-től BSzj, az összes fenti adatban); — 2. vetula; alte Vettel; vénasszony; (1792: SzD, Tzs, MTsz).

< szláv *črěslo;* blg *črěslo* (és *čerjaslo*) 'culter praecisorius in aratro' Gerov; sz *črieslo, čerieslo* Hv, Kálal; le *trzosło;* f-szorb *črjosło,* a-szorb *crjosło;* ukr *čeresló;* orosz nyj *čeresló* ua. — A 'vág' jelentésű ideur *qert-* tőnek *-dlo* képzős származéka; BEW I, 148, Meillett Ét 414, TBSW 130, Machek Slavia 20 : 211, MER 687, HKES 395, BSE 583.

A szó talán egy **csërëszla* alakon keresztül fejlődhetett (B., H.). A *csereszlya* Gömör megyei és *cserjeszla* nyíregyházi alakok azonban külön-külön átvételek a szlovákból. Magyarázatlan az *l* korai palatalizálódásának oka (erre vö. Benkő *ly* hang 59).

DebrGr 347, GyarmVoc, Leschka, SlEl 114, Melich NyK 39 : 36, Asbóth Nytud 1 : 38, 4 : 171, EtSz I, 1158, SzófSz.

csorpák 1887: Visk, Mármaros MTsz.

= kleinmaschiger Fischgarn; aprószemű háló.

< ukr *čerpák* 'hálófajta, merítő háló' Hrinč, Vladykov 110; le *czerpak* 'ein kleines viereckiges Fischnetz' Linde. — BEW I, 170. EtSz I, 1159.

cső 1481: OklSz (de a *csévélő* származék már XV sze SchlSzj). — Vált.: *csév:* 1481: OklSz, SzikszF, Cal, 1643: NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Baranya, Eszék, KKHalas, Győr, Hont, Gömör, Szföld MTSz; — *csé:* XVI szk GyöngyTör (1578: MelHerb 111: *czéuel* = *csé-vel,* vagy hiba *csév-vel* helyett?); Szeged MTsz; — *csív,* 1603: NySz, 1604: MA, PP, PPB, SzD; Szentes, Esztergom, Komárom, Hont MTsz; — *cső:* 1585: Cal 421, 1664: NySz, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.; — *csű:* 1565: NySz; Debrecen, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Zemplén, Gömör MTsz, Szalonta Nyr 42 : 296; — (a MA, PP, PPB-ben található *csöv* és *csüv* alakok a *csövet, csüvet* Acc-ból vannak kikövetkeztetve); — *cséve:* 1548: OklSz, 1595-től NySz (a MA²-től szótárral-szótárra vándorló *cseve* sajtóhiba), Tzs; Balaton mell., Somogy, Győr, Csallóköz, Hont, Vas MTsz, Sopron Nyr 42 : 430; — *csévő:* 1661: NySz; — *csíve:* 1874: Sopron, Veszprém, Somogy, Csallóköz MTsz, Szigetköz NyF 38 : 34, 42; — *csívë:* 1873: Répce mell. MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 77; — *csive:* 1873: Zala, Komárom, Pozsony MTsz; — ? *csöve* vagy *csőve:* 1664: NySz. — Származék: *csévélő, csőllő:* XV sze SchlSzj.

= 1. általában 'fistula, tubulus; Röhre'; a) tubulus textorius; Weberröhre (1481-től OklSz, 1565-től NySz, MTsz); — b) fistula doliaris; Weinheber (1643-tól NySz, SI, CzF stb); — c) syringa, syrinx, Pfeife, Horn (1708: PP, NySz); — d) telescopium; Fernrohr (1789: NySz); — 2. Maisklben; kukoricacső (1838: Tzs, MTsz); — 3. Weberspule; orsó (1838: oTzs; Veszprém, Győr MTsz), stb.

Tulajdonképpen két szó: szláv *cěvь* és *cěva;* a m *csév, cső* a *cěvь*, a *cséve* pedig a *cěva* átvétele. Szláv *cěvь:* egyh. szláv *cěvь* 'tubus' MiklLex; blg *cĕv* 'bobine, tube, tuyau, roseau; Röhre, Rohr'; szh *cijev* 'Spule' Vuk, 'fistula, tubus' HASz; szlov *cêv* 'Röhre, Weberspule'; ócseh *ciev*, ma *cív* 'Rohr, Röhrchen' GebSl. — Szláv *cěva:* cseh *céva* 'Rohr, Röhrchen' GebSl; le *cewa* 'Röhre'; ukr *cíva* 'Walze, Spindel, Spule'; a-szorb *cëwa* 'Weberspule'. — Eredetükre vö. BEW I, 128, TBSW 301, MER 675, HKES 85, BSE 59.

Két külön átvételnek magyarázta GyarmVoc, Leschka, Melich MNy 6 : 446, NyK 39 : 37. Az EtSz I, 1169 azonban ezt a magyarázatot elveti és a *csévé*-t a *cső* változatának tartja (így Ver, Dank, SlEl 78, Asbóth SzlSz 8, JA 22 : 463, Nytud 1 : 130 stb.), de állásfoglalását nem indokolja meg, bár hangsúlyozza, hogy a két alak egymáshoz való viszonya nincs tisztázva. A *cséve e*-jét ugyan birtokragnak is fel lehet fogni (Beke FUF 24 : 260 ún. „járulékhangos" elmélete nem magyarázat), véleményem szerint azonban a két külön átvétel a jelen esetben valószínűbbnek látszik.

csöbör 1395: MNy 3 : 464. —Vált.: *cseber:* 1395: MNy 3 : 464, BSzj, SchlSzj, NyirkGl, 1543-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, CzF; — *csöbör:* 1533: Murm, 1549-től OklSz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, 1628-tól NySz, SzD, CzF; — *csebör:* 1577: NySz; — ?? *csobor:* 1905: Heves NyF 16 : 8.

= 1. ein Flüssigkeitsmass (1395-től kezdve a fenti adatok; ma elavult); — 2. labrum; Zuber; sajtár, dézsa (1628: NySz, MA, PP, PPB, SzD, CzF stb.).

< szláv *čьbъrь; čьbrь;* vö. szerb-egyh.szláv *čьbьrь, čьbrь* 'labrum vinarium, lacus vinarius' MiklLex; blg *čóbər, cébər, cébur* 'seau, baquet, cuve; vödör, dézsa' Gerov; szh *čàbar* 'labrum; Zober' HASz, kaj-h *čeber* (1479: quantitas medii *chebrii* tritici, Zágráb, Maž 146), Habd, Jambr, Bell; szlov *čebèr* 'Bottich'; ócseh *čber* (G *čebra*, ma *čberu*) 'tina' Klaret, GebSl, ma 'Zober, Zuber'; sz *džber* 'dézsa, sajtár' Hv; óle *džber*, ma nyj-i *czeber*, közny *ceber* Linde (1500-tól BSE 56, SSE 55; ebből a nyj-i eredetű lengyel szóból van átvéve az ukr *céber* és orosz *cebr*). — BEW I, 165-tel szemben eredeti szónak tartja TBSW 133, BSE 56 és Kiparsky 23

A m szó vagy egy **čьbərь*, vagy pedig egy *čeber* átvétele. Az első valószínűbb, a második alak ugyanis igen kései (egy *čber* ~ G *čebra* kiegyenlítődés eredménye, ami aránylag kései jelenség).

A középkori latinságban gyakran előforduló *cibrio, chibrio* (első adat 1196/1204: OklSz) eredete nincs tisztázva. Lehet magyar eredetű, de származhatik a szlávból is.

Ver, Leschka, Dank, SlEl 122, MEW 37, Budenz NyK 6 : 302, Melich NyK 39 : 27, MNy 6 : 444, EtSz I, 896, SzófSz.

csuka szn 1152: OklSz; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, SoprSzj, Murm, KolGl. I, 1560-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF. — A NySz PestyFab-ból idézett *choka* adata nem *csuka*, hanem *csóka* (MNy 49 : 219).

= Esox lucius; Hecht.

< szláv *ščuka* 'Esox lucius'; blg *štúka;* szh *štȕka*, kaj-h *ščuka;* szlov *ščúka;* ócseh *ščuka*, ma *štika;* sz *štuka*, nyj *ščuka;* le *szczuka;* f-szorb *šćuka*, a-szorb *šćuk;* ukr, orosz *ščuka*. Vö. Vladykov 35, Ferianc Ryby 69. — Eredete nincs tisztázva; MER 698, HKES 376, BSE 545. — A szlávból román *ştiuca*.

A m szó egy *šč-* kezdetű szláv alak átvétele, egyebekben forrása bizonytalan.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 823, MEW 343, Munkácsi Ethn 4 : 184, Asbóth Refl 9, Nesk 14, SzlSz 14, Melich NyK 39 : 50, MNy 6 : 398, Valló Tót el, EtSz I, 1207, SzófSz.

csurak 1873-tól MTsz. — Vált.: *curak:* 1893: Szlavónia MTsz; — *tyurak:* 1880: Alföld, Bácska, Bánság MTsz; — *csurák:* 1873: Baranya, MTsz; — *csurak:* 1877: Baranya, K-Kunság, Szeged, Hódmvhely, Csongrád MTsz, Hajdúság NyF 56 : 33.

= 1. ein mit Pelz gefütterter Frauenmantel; bőrrel bélelt női felöltő (fenti adatok a hajdúsági kivételével); — 2. Bauernmantel; szűrfajta (Hajdúság NyF 56 : 33).

< szerb *ćürak* 'ein mit Pelz gefütterter und verbrämter Rock' Vuk, HASz (a XVIII sz-tól); blg *kjurk* ua. — E szavak a török *kürk* 'Pelz' szóból valók, vö. Redh 1586, TürkEl I, 11, IV, 161.

EtSz I, 1221, Hasan Eren MNy 36 : 181.

csütörtök hn 1206: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *csetürtük:* 1206-tól 1307-ig OklSz; — *csetürtek:* 1299: OklSz; — *csetertük:* 1351: OklSz; — *csütürtük:* 1351: OklSz; — *csetertek:* XV sze SchlSzj, XV szef JókaiK, 1530: ÉrsK = NySz, 1477 : OklSz; Moldva MTsz; — *csëtërtëk:* 1877: Gömör, Eger MTsz; — *csitërtëk:* 1876: Palócság, Nógrád MTsz; — *csetörtök:* 1660: NySz; — *csötertek:* XVI sze 1573:

NySz; — *csötörtek:* 1592: NySz; — *csötörtök:* 1506: NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF; Veszprém MTsz, Pápa vid. NyF 17 : 9, Kemenesalja NyF 33 : 25, Bakonyalja NyF 34 : 77; — *csütörtök:* a XIX sz-tól (CzF-ban még nem köznyelvi alak).

= dies Jovis; Donnerstag.

< szláv *četvьrtъkъ;* esetleg, bár kevésbé valószínűen *čьtvьrtъkъ;* óegyh.szláv *četvrъtъkъ* 'Donnerstag' Assem, Savv, Supr; MiklLex; blg *četvŭrtък;* szh *četvŕtak* (így olvasandók a régi csa-h írók *četvartak* Ver, Stulli stb., *četvritak* Micaglia adatai is), csa-h *četŕtak* stb. (ezek újabb alakok, a régiségben nem található a *v* hiánya); szlov *četŕtek;* orosz nyj *četvertók;* — cseh *čtvrtek;* sz *štvrtok;* le *czwartek,* f-szorb *štwórk,* a-szorb *stwórk.* — A *četvьrtъ* 'negyedik' származéka; BEW I, 153, Meillet Ét 334, TBSW 132, PIEW 643.

A magyar szónak a szlávból való átvétele a honfoglalás után történt, mert a szláv szó eredetileg 'szerdá'-t jelentett és csak Cyrill és Metód pannóniai működése során változott meg 'csütörtök'-ké, vö. Melich Jagić-Festschrift 215. Az átvett alak egy déli-szláv *četvьrtъkъ.*

Ver, Leschka, GyarmVoc, SlEl 101, MEW 36, Asbóth NyK 18 : 386, Nytud I, 38, Melich SzlJsz I/2, 277, EtSz I, 1246, SzófSz.

D

dajka szn? 1359: OklSz; kn XIV szmf KönSzj = MNy 12 : 147. — Vált.: ?? *dejka:* 1359: OklSz (vagy elírás, vagy nem tartozik ide); — *dajka:* XIV szmf KönSzj, BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, 1451-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= nutrix; Amme.

< szláv *dojka;* blg *dójka* 'nourrice; Amme, Nährmutter'; kaj-h *dojka* 'nutrix; Säugeamme' Jambr, Bell; szlov *dôjka* ua.; ócseh *dojka* 'nutrix; Amme' GebSl; sz *dojka* 'dajka, fejős tehén' Hv; f-szorb *dójka* 'Amme, Säugamme, Mutterschaf'; a-szorb *dojka* ua. — A szlávból román *doică* 'Amme'. — A *dojiti* 'säugen; szoptatni, fejni' származéka; BEW I, 205, MER 150, SSE 152, VREW I, 358.

A m szó talán a déli-szlávból, bár erre biztos támpontunk nincs.

Ver, Leschka, Dank, SlEl 135, MEW 44, Budenz NyK 1 : 316, Asbóth SzlSz 51, EtSz I, 1255, SzófSz.

dalia 1545: RMNy II, 58. —Vált.: *delia:* 1545: RMNy II, 58, 1555: TörtT 1909 : 137, 1565: NySz, 1579: BudBasLev I, 193, MA, PP, PPB, PPBE; — *dalia:* 1568-tól NySz, SzD, Tzs, CzF. — Mellék-

nevek: *deli* (mint jelző): 1532: OklSz, 1559: NySz; — *dali* (mint jelző): XVII sz NySz; — *deliás*: 1695: Nysz; — *daliás:* 1695: NySz, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= 1. miles; Krieger; hódoltságbeli katona (1545: RMNy II, 58, 1555: TörtT 1909 : 137, 1568: NySz); — 2. heros, vir strenuus; Held (1616-tól NySz — a korábbi adatok idetartozása kétes —, 1604: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — 3. insignis, praeclarus; stattlich, zierlich (1651: ZrinyiSzV, 1693: GyöngyKJ: *deliáb* NySz).

< szerb *dèlia* 'miles, Krieger; miles praetorianus, der Leibsoldat der Vezir; fortis miles, tapferer Krieger; heros, Held' HASz; blg *delija* 'fou, tête folle; héros'. — A szláv szavak az oszmán-törökből: *däli* 1. 'fou, insensé, extravagant; hardi, téméraire'; 2. 'passionné, épris'; 3. 'a nagyvezir bosnyák, ill. albán testőrsége' Barb.de Meyn.; Hammer VII, 571, VIII, 217.

A közfelfogás szerint, amelyet az EtSz is képvisel, a *delia*> *dalia* a szerbből, míg a *deli* közvetlenül az oszmán-törökből való. Azonban, tekintve, hogy a két szó funkciója a magyarban pontosan azonos a szerbével: *dèlia* a főnév, *dèli* a melléknév, amely a szerbben egyébként ragozhatatlan epitheton ornans (*Deli* Vid, *Deli* Márko stb.), nem lehet a *deli* szónál sem kizárni a szerb közvetítés lehetőségét. A *delia* maga is kezdett melléknévvé válni (l. feljebb Zrinyinél és Gyöngyösinél), ez a folyamat azonban megakadt. — A *deli* és *dalia* keveredése a *dali* melléknév.

Budenz NyK 3 : 472, Szarvas Nyr 14 : 561, 22 : 445, Asbóth Nyr 31 : 12, SzlSz 30, Nytud 4 : 177, 5 : 69, Simonyi Nyr 43 : 382, EtSz I, 1261, SzófSz.

dánguba 1865: EtSz, Duna-Tisza vid., Szeged MTsz.

= Liegetage des Schiffes wegen Unwetter oder der Löschung; veszteglés, pl. szél vagy rakományra való várakozás miatt (hajózási műszó). — Szárm.: *dángobál:* 1889: Baranya MTsz, Mohács Nyr 27 : 112, 33 : 56; *dángubál* Mikszáthból Rubinyi 130; OrmSz; *dángubáz:* 1876: Esztergom, Bács, Szeged, Szentes MTsz, NyF 37 : 24 'faulenzen, müszig herumstehen; lebzsel, dologtalanul álldogál'.

< szerb *dànguba* 'iactura temporis; Zeitverlust' (*dân* 'Tag; nap' + *gùbiti* 'verlieren; elveszteni').

EtSz I, 1270.

A Győr megyéből idézett *dángoba* 'ráadás, amelyet a hajóslegények a kialkudott díjon felül kapnak' MTsz szóba nyilván a magyar *guba* 'pénz' jelentése keveredett.

darab hn 1270/1387: OklSz; kn XIV szv BSZj. —Vált.: *darab:* 1270/1387: OklSz, BSzj, a XVI sze-től NySz, Murm, SzikszF, Cal (itt 36 adat közül egy *durab* 134 és egy *dorab* 579; valószínűleg mind-

kettő sajtóhiba), MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *dorob:* 1876: Szlavónia, Moldva MTSz (de a CsángóSz-ban *darab*!!); — ? *drab:* 1575: HeltKrón = NySz (de uo. egyébként sokszor *darab*, valószínűleg sajtóhiba). — Szárm: *daraboś:* 1305-től OklSz, NySz (1305: *Dorobus* OklSz), stb.

= 1. fragmentum; Stück, Teil (az összes felsorolt adatokban); — 2. der Sprössling; ivadék, sarjadék (1875: Udvarhely MTsz, Vác NyF 10:64, Heves NyF 47, Nagykőrös NyF 57:28); — 3. die Herde; csorda (1838: Gömör, Torna Tsz); — 4. Stück, Wesen, Ding; egység (mikortól?).

< szláv *drobъ;* szlov *drôb* 'kleines Stückchen, Abfall'; cseh *drob* 'Brocken, etwas Kleines' (a XV sze-től GebSl), ma 'Gekröse, Geschlinge'; sz *drob* 'apró, parányi rész' Hv (nyilván elvonás a *drobný* 'apró' melléknévből!), *drobka* 'darabka' Jancs; óle *drób* 'Schrot, Brocken' Linde; orosz *drobъ* 'Bruch, Bruchstücke'. — Más nyelvekben is megvan, de már lényegesen eltérő jelentésben. — Eredeti szó, vö. PIEW 272, BEW I, 225, MER 152, HKES 107, BSE 97, PES I, 195, VREW I, 370.

A magyar szó 'Brocken, kleines Stückchen' jelentésben jött át, talán a szlovénből, de a szlovák sincs kizárva. A többi jelentés a magyarban fejlődött. A német 'Stück' kettős jelentésének hatása alatt a m-ban is kettős jelentése van: 'rész' és 'egység'. Az utóbbi új fejlemény.

Kérdés, hogy a m *darabol* 'comminuere, dividere; zerstückeln' 1466: MünchK = NySz, GyöngyTör, Cal, NySz stb.; 1598: *derabol*? NySz) a m *darab* származéka-e, vagy a szláv *drobiti* 'zerstückeln' átvétele (megfelelője óegyh.szláv, blg, szh, szlov, cseh, sz, le, ukr, orosz, vö. BEW I, 226). Mindkét vélemény jogosultnak látszik, de a magyar és szláv szótörténet alaposabb ismerete nélkül a kérdés nem dönthető el. Az EtSz I, 1273 magyar származéknak tartja.

Ugyancsak vitás a *dereb* szó eredete (XV sze SchlSzj, MünchK 41, 83, 85—7, 149, 179; de vö. uo. *darabol*), amely lehet a *dirib-darab* ikerszó *dereb-darab* változatának (vö. *derebles-darablas* 'ételhulladék' JókaiK 131) önállósult első része, vagy pedig külön átvétel a szláv *drebъ* szóból (vö. blg *dreb* 'Abfall von Wolle'; f-szorb *drébić* 'zerstückeln' stb., vö. BEW I, 225). Az első valószínűbbnek látszik. — EtSz I, 1319.

GyarmVoc, Leschka, Dank, Budenz NyK 1:316, SlEl 143, MEW 50, Asbóth SzlSz 42, NyK 33:112, EtSz I, 1273, Szófsz. — A román *drob* 'Brocken' a szlávból, a *darab* 'Stück' a magyarból.

dávori 1651: ZrinyiSzV 156.

= 1. *dávori* Heldenlied; hősi ének (1651: Zrinyi); — 2. *dávoria* der erbärmliche Gesang; kornyikálás (1850: Jókainál Nyr 39:250).

Származék: *dávorikol:* 1831-től TudGyüjt VII, 18, Kr; Kemenesalja, Somogy, Zala, Kiskunság MTsz, Pápa Nyr 39 : 37, Nagykanizsa NyF 48 : 61; — *dávarikol:* 1832: Kr, Tzs; — *dávirikol:* 1885: KKHalas, Hetés, MTsz, Bakonyalja NyF 24 : 39; — *dávirokáz:* 1905: Kecskemét Nyr 34 : 222; — *dádorikol:* 1888: Somogy MTsz; — *dadarékul:* 1908: Bács NyF 37 : 286; — *dávorog:* 1875: Nagykőrös MTsz, NyF 57 : 42.

= schreien, plärren; kurjongat, gajdol, kornyikál.

< szerb *davori* 'hej!, várjál! 'indulatszó; ebből *davori* 'allerlei Musik zusammen; ének' (a XVII sz-tól HASz). — Eredete ismeretlen. Mariánovics Nyr 39 : 250, EtSz I, 1283.

debella 1792: SzD, SI, GyarmVoc, Tzs; KKHalas, N-Kunság, Szatmár, Szabolcs, Palócság MTsz, Bács Nyr 27 : 414, Heves NyF 16 : 47.

=1. plumpes, dickes Mädchen; otromba, nagytestű magas lány (1792: SzD, SI, Tzs, stb.); — 2. plump, dunm; otromba, buta (1883: Szabolcs MTsz); — 3. Dienstmagd; cselédlány (1890: Nagykunság MTsz); — 4. Dirne; szajha (1880: Mezőtúr MTsz).

< szerb *debèla*, a *dèbeo, debèla, debèlo* 'dick, fett' nőneme; vö. blg *debel, -a, -o* 'gros, épais, corpulent'; szlov *débel, debéla* 'dick'; orosz *debelyj* 'wohlbeleibt'. — PIEW 239, BEW I, 182, MER 122, PES I, 176, VREW I, 332.

A szó most kezd a köznyelvbe behatolni.

SIEl 125, EtSz I, 1287, SzófSz.

debojka 1906: Sümeg MNy 7 : 430, Bakonyalja NyF 34 : 77.

= meretrix; Hure; szajha.

< szh *devojka* (*e*-ző nyj) 'puella, ancilla'; szlov *devojka* 'Mädchen'. — A *děva* származéka; BEW I, 197.

EtSz I, 1288.

debre, debrő 1831: Bodrogköz Tsz (egy adat, EtSz); — *dobra:* 1891: Komárom MTsz (egy adat).

= Grube, Runse; gödör, vízmosás.

< sz *debra*, vö. kelet-sz *debra* 'mély vízmosás, esőmosta gödör' Czambel Reč; Kálal, Hv. — A sz szóra vö. le *debrza*, ukr *débra* stb. BEW I, 242, PIEW 268.

SIEl 160 (helytelenül az óegyházi szlávból), EtSz I, 1290, 1375.

decsák 1838: Csallóköz Tsz, MTsz.

= 1. Bursche, feuriger Kerl; suhanc, vérmes fickó (1893: Csallóköz MTsz); — 2. ein Prahlhans; dicsekedő (1838: hol? Tsz).

< szh *dèčāk* 'Bursche', szlov *dečák* ua. — A *dětę* 'gyermek' *-jak* képzős származéka.

Mariánovics 43 : 15, EtSz I, 1291.

decskó Nagykanizsa NyF 48 : 62.

= Spitzname der Serben und Kroaten; a szerbek, horvátok gúnyneve.

< szh *dȅčko* 'Knabe' IvBr (nyilván kaj-h alak!).

EtSz I, 1293.

déd :*déd-ős* XIV szv BSzj, SchlSzj, XV szef-től (BécsiK-től) NySz, MA, PP, PPB, SzD, CzF 'atavus, proavus' (az utóbbi csak BécsiK); — *déd-ük:* XV sze SchlSzj, 1621: MA, PP, PPB, SzD, CzF 'atavia'; — *déd-anya:* 1685: NySz; — *déd-apa:* 1862: CzF; — *déd:* 1808: SI, Tzs.

= avus; Urahn, Urgrossvater, Urgrossmutter.

< szláv *dědъ;* óegyh.szláv *dědъ* 'avus; Grossvater' Supr; MiklLex; blg *dědo* 'nagyapa'; szh *djȅd* 'Grossvater'; szlov *dèd* ua. FreisEml; cseh *děd;* sz *ded;* le *dziad;* f-szorb *dźěd;* ukr *did;* orosz *ded* ua. — PIER 235, Meillet Ét 235, BEW I, 191, TBSW 47, MER 157, HKES 97, BSE 107, PES I, 207, VREW I, 335.

A szó a magyarban csak összetételben fordul elő. A *déd* önállóan Sándor István elvonása, de azóta elavult. Az átadó nyelv bizonytalan. Hogy a szó zárt *e*-vel került volna át, mint az EtSz mondja, nincs semmivel bizonyítva.

Leschka, Budenz NyK 1 : 316, SlEl 131, MEW 45, EtSz I, 1293, SzófSz.

dekec 1731: Nyr 30: 188; — *dekec:* 1832: Hegyalja, Abaúj, Zemplén MTsz; — *dikhec:* 1832: hol? MTsz; — *dehec:* 1832: Hegyalja MTsz; — *gyehec:* 1731: Kassa Nyr 30 : 188, Rozsnyó Nyr 33 : 222.

= Wagenschmiere; kocsikenőcs.

< kárp.ukr *dechec'* kátrány' Csopey; keleti-sz *dzehec* ua.; vö. cseh *dehet* 'Theer'; sz *dehet'*, *dehť* ua. — Eredetére BEW I, 182, VREW I, 335.

Különböző, egymástól független átvételek. A *d-* kezdetűek a kárp.ukr -ból, a *gy-*s a keleti-szlovákból való. L. a *deget* címszót.

EtSz I, 1302.

demikát 1835: Tsz. — Vált.: *demikát:* 1835: Gömör, Palócság Tsz, MTsz, Mikszáthból Rubinyi 131; — *domikát:* 1880: Abaúj, Kassa vid. MTsz.

= Käsesuppe; túrós leves.

< szlovák *demikát* 'brindzaleves, túrós leves' Hv, Kálal stb.; morva *dimikát, domikát* ua. BartošSl; ukr *demikat* Žel. — A szó a vlach pásztorok közvetítésével a román *dumicat, dimicat* 'Art Suppe' szóból való (ez a *dumica, dimica* 'zerstückeln' ige Partpass-a); Crânjală Rumunské vlivy 248, EtSz I, 1386. — Az erdélyi *domika* szó közvetlenül a románból.

derce szn 1434: OklSz; kn 1621: MAl, PPl, PPBl (*appluda* a.), SzD, Tzs, CzF; Dunántúl, Tiszántúl, Szeged, Északkelet, Szföld, MTsz, Moldva Nyr 30 : 176, CsángóSz, SzamSz, OrmSz.

= 1. appluda, furfur; die Kleie, das Grobmehl; korpás liszt (így 1621-től minden fenti adatban); — 2. fekete durva kenyér (1915; Fogaras Nyr 44 : 452).

< ódéli-szláv **tьricę;* egyh. szláv *tricę* 'furfur; die Kleie' MiklLex, Srezn; blg *trici* 'son; die Kleie'; szh *trìce* 'furfur; die Kleie'. — A 'törni' jelentésű *tьrěti* származéka; MER 639. — A szlávból román *tărâță* 'Kleie'.

Melich MNy 20 : 136, EtSz I, 1317, SzófSz. — A magyarázat fogyatékossága azonban a *t*-s alak hiánya a magyarban és az, hogy a m-ban a szó nem 'korpá'-t, hanem 'durván őrölt liszt'-et jelent. — Azért nem lehet teljesen elvetni Asbóth Nytud 1 : 187 megfejtési kisérletét sem: szláv **dьrtьca,* amelynek az alapszava, *dьrtь,* az ukránban és az oroszban *dertь* 'grobgeschrotenes Mehl', a csehben *drt* 'Sägemehl' jelentésű (vö. BEW I, 257, TBSW 52, VREW I, 344). Ilyen kicsinyítő képzős alakot azonban kimutatni nem tudunk.

derék szn 1307: *Derekas* OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *drék:* XV szv GuaryK 68; Szföld Nyr 26 : 331, 34 : 83; — *derék* (az *é* zárt): XV sze SchlSzj, SoprSzj, SermDom, a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.; — *deríc:* 1524: MNy 13 : 124, 1541: SylvUT I, 113 (de uo. *dereka* I, 164); Sopron, Győr, Debrecen MTsz; — *dërik:* 1890: Szatmár MTsz; — ? *dérék:* 1643: ComJan 175; — *dirík:* 1552: Monlrók 3 : 95 = NySz; — *dörék:* 1882: Somogy MTsz; — *dërok:* 1893: Csallóköz, *derok:* 1890: Nyitra MTsz; — *derak:* XV szmf SermDom, 1619: NySz; Debrecen MTsz, Bihar Nyr 43 : 165; — *darék, darak, darok* 1861-től Szföld MTsz; — *darik, dorik* 1880: Moldva MTsz (a CsángóSz nem ismeri).

I. f ő n é v : 1. pars corporis superior, pectus; der Oberleib (SchlSzj: dorsi tergum, SermDom: corpus; egyébként a XV szv-től NySz a fenti adatokban máig); — 2. truncus; Stamm des Baumes; fa törzse (1619-től NySz, Tzs, CzF); — 3. pars praecipua, principalis; Haupteil, Mitte (pl. *derék*nyár, *derék*pénz, nyár *dereka* stb.: XVI sze-től NySz stb.); — 4. summa; Wesen, Inhalt (XVI sze-től NySz; elavult); — II. m e l l é k n é v : excellens, praestans, vortrefflich, vorzüglich; aptus, tüchtig; honestus, brav (a XVI sze-től NySz, SI, Tzs, CzF stb.).

< szláv *drěkъ;* sz *driek* 'pars corporis superior, der Oberleib; truncus, der Rumpf' Bern, 'törzs' Hv, *driečny* 'wohlgestaltet'; (a cseh *dřík* 'Stamm, Rumpf' Jungm a XIX sz-tól a sz-ból, még Wussin sem ismeri); ukr nyj *drik* 'az ing egy része', *dričnyj* 'anständig,

ordentlich' Žel, Hrinč; csa-h *drik* 'pars currus scalae instar' Stulli (egy adat; vö. m kocsi-*derék*), kaj-h *drêk* 'lőcs, kocsiderék' (a XIV sz-tól HASz), *drečan* 'stark, fest' (egy adat a XIX sz-ból HASz); szlov *drèk* 'Korpulenz' (egy adat Plet), *dréčen* 'korpulent'. — Bár a szó voltaképpen csak a szlovákban van meg, mert a többiben csak nyelvjárásokban és csak egy-két adattal van igazolva, mégis ősi szó és ideur eredetű; BEW I, 223, 232, TBSW 58 (de PIEW nem vette föl!).

A magyar szó a jelentések alapján csak a szlovákkal egyezik teljesen. Valószínűleg abból van átvéve. Az átvétel még a jerek korában történt; abból ómagyar **dreku*, esetleg már egy redukált *ə* szóvéggel. A magyar szó vegyeshangúsága ennek az öröksége.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 142, MEW 50, Melich SzlJsz I/1, 94, MNy 6 : 340, Asbóth SzlSz 33, JA 22 : 464, EtSz I, 1321, SzófSz.

dërgál 1857: MTsz.

= 1. Wäsche mangeln, rollen; mángorol (1857: Zala, Göcsej MTsz); — 2. linum capitellis privare; räufeln, riffeln; a len fejét a gerebenen leszakítani (1873: Vas, Zala MTsz).

Nyilván a szlovén *dŕgati* 'reiben, wetzen, fegen' átvétele; vö. cseh *drhati* 'den Flachs raufen, riffeln'; ukr *dérhaty* 'raufen, hecheln'; vö. MEW 42, BEW I, 254.

Horger NyK 46 : 307 szerint a magyar *dorgál* változata, azonban ez jelentéstanilag valószínűtlen.

Vö. EtSz I, 1325.

dërzál 1831: Kr. — Vált.: *derzál:* 1831: Kr, CzF; Vas MTsz; — *derzsál:* 1873: Vas MTsz.

= 1. in partes minutiores conscindere; darál, szeletel (1831: Kr; Vas MTsz); — 2. linum capitellis privare; räufeln, riffeln; a len fejét legerebenezi (1873: Vas MTsz); — 3. abkornen; kukoricát foszt (1861: CzF).

< szlov *dŕzati* 'scharren, schaben, kratzen; hecheln, riffeln'. A szlovén szó a *dŕgati* iterativuma, vö. BEW I, 254.

EtSz I, 1330.

derzán 183 8: Göcsej Nyr 35 : 42.

= zornig; haragos.

Talán szlovén *dŕzen* 'kühn, verwegen, keck', szerb *drzan* 'audax' XVI sz HASz, vö. BEW I, 257. Az átvett alak volna egy *drzan* (sto- vagy csa-nyj, szlovén déli nyelvjárása, ami földrajzilag nem egyezik; a kaj-h-ban és a szlovénben viszont *-e-* van.

ETSz I, 1331.

deszka hn 1482: OklSz; kn 1498: MNy 10 : 328 (de *Deszkás* szn már 1469: OklSz). — Vált.: *deszka:* 1469-től OklSz, 1498: MNy 10 : 328, 1530-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, CzF; — *doszka:* 1545: MNy 6 : 449, GyöngyTör; Szföld MTsz; — *decka:* 1816: Gyarm Voc; Szföld MTsz; — *dëcka:* 1875: Zilah, Kalotaszeg, Szföld MTsz; — *docka:* 1873: Szföld MTsz.

= asser; das Brett, die Diele.

< szláv *deska;* óegyh szláv *dъska* 'asser, tabula' Zogr, Mar; MiklLex; blg *dъská* 'Brett, Bank; planche, ais, plaque, table'; szh *dàska*, kaj-h *deska* 'Brett, Tafel'; szlov *deskà* 'Brett'; ócseh *dska* (Gpl *desk*) 'tabula', ma *deska* 'Brett; Tafel'; sz *deska* 'deszka'; óle *dska* (Gpl *desk*), ma *deska* 'Brett' f-szorb *deska* 'Brett'; a-szorb *cka* 'Brett'; ukr, orosz *doská* ua. — A szó a latin *discus*, vagy a görög *δισκός* átvétele; MEW 54, BEW I, 246, Meillet Ét 113, Kiparsky 112, MER 157, PES I, 192 (VREW I, 356 szerint a germánon keresztül).

A szláv szavak a Nsing *dъska* és a Gpl *dъskъ* (amiből pl. a csehben *dska*~*desk* fejlődött) keveredéséből aránylag későn (a csehben pl. csak a XVI sz végén, Velesl) alakult a *deska, doska* stb. A m szó egy *deska* átvétele, amely vagy kaj-h-szlovén, vagy szlovák lehet. Nincs kizárva azonban, hogy a *doska* változat nem is magyar fejlemény, hanem egy ukrán *doska* alaknak az átvétele. A *dъska*, amelyből az EtSz származtatja, sosem élt, mert ez csak szerb-egyházi szláv í r á s sajátság.

Ver, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 159, MEW 54, EtSz I, 1332, SzófSz.

deszpot szn 1467: OklSz; kn 1510: OklSz, 1621: MA, PP, PPB, a XVI szk-től NySz.

= regulus Rasciae in saec. XV—XVII. (l. fent); regulus.

< szh *despot* 'eine Horwürde in Serbien im Mittelalter; Oberhaupt der serbischen Provinzen im XV—XVII. Jh.' (adatok Dan I, 267, HASz, MonSerb 250, 333) < görög *δεσπότης*. — Vasmer GrLw 51.

EtSz I, 1332.

dézsa 1520: OklSz.

= 1. vas ligneum, scaphium; Schaffel (1520-tól OklSz, 1566-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 2. mulcrum; Melkkübel (1575: NySz, MAl, PPl, PPBl); — 3. mensurae genus; Masseinheit; mértékegység (1643: ComJan 166, 205, NySz); — 4. Holzgefäss zum Butterrühren; vajköpülő faedény (1816: Szföld, Gyarm-Voc, MTsz); — 5. Topferfässchen; túrós bödön (1838: Szföld Tsz).

< déli-szláv *děža;* szh *dîžva* 'Melkkübel' IvBr, csa-h *diža* 'mulcrum, scaphium' 1595: Ver, HASz, kaj-h *díža* ua. HASz; szlov *déža* 'der Kübel' (főleg vajtartó); — ócseh *dieža* 'Backtrog', *diežka* 'mulcrum; Melkkübel' GebSl, ma *díže* 'Backtrog', *dížka* 'Melkkübel'; sz *dieža* 'dézsa; teknő' Hv; le *dzieża* 'Backtrog'; f-szorb *dźeža,* a-szorb *žiža;* ukr *dižá*; orosz *dežá* ua. — Eredeti szó, vö. PIEW 245, BEW I, 198, HKES 102, BSE 112, PES I, 177, VREW I, 336; a szlovén szó német eredete (osztrák *dêse*), mint az EtSz állítja, valószínűtlen.

Mivel az északi-szláv nyelvekben a szónak csak 'dagasztó teknő' jelentése van (mint olyan gyakran, a szlovák kivétel), a magyarnak megfelelő 'sajtár' jelentés pedig csak a déli-szláv nyelvekben mutatható ki, valószínű, hogy a m szó a délszlávból való. Ez a jelentés mindenesetre már 1595-ből igazolható, túlzott tehát az EtSz aggálya, hogy a m szónak a déli-szlávból való származtatása j e l e n t é s t a n i szempontból nem kifogástalan, mert a szláv szó e r e d e t i l e g 'dagasztó teknő'-t jelentett. Ez azonban valószínűtlen, hiszen a demin *diežka* még az ócsehben is 'fejősajtár'-t jelent.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 132, MEW 45, Melich SzlJsz I/1, 98, Asbóth SzlJsz 34, EtSz, SzófSz.

diák hn 1237—40: PRT I, 783; kn 1337: OklSz. — Vált.: *diák:* 1237—40: PRT I, 783, 1270-től 1487-ig OklSz, a XV szef-től a XVI szk-ig NySz, Tzs, CzF (az utóbbi kettőnél már köznyelvi!); — *deák:* 1402, 1488-tól OklSz, a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF (az utóbbi kettőnél már „tájnyelvi"); — *děják:* 1466: MünchK = NySz, 1552: LevT I, 99; Csík MTsz; — *divák:* 1886: Kunság MTsz; — *doják:* 1863: Udvarhely MTsz; — *déák:* 1629: Nomencl, GyarmVoc; — *gyiák* 1898: Bács Nyr 27 : 403. Palócság MTsz; — *gyiják, gyivák:* 1879: Palócság MTsz.

= 1. diaconus (a XV szef-től a XVI sze-ig NySz); — 2. literatus, scriba, secretarius; Gelehrter, Schreiber, Secretär (1520: PozsonyiK 112, 1530-tól NySz: adatok a XVI sz-ból, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, CzF — itt már mint elavult jelentés, de még Vörösmartyból idézi); — 3. scholasticus, studiosus; Schüler (1643-tól, ComJan-tól NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb. — ma *diák* alakban általános); — 4. latinus; lateinisch (1466-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs; a XIX sz elején avult el).

< déli-szláv *dijak;* óegyh.szláv *dijakъ* 'diaconus' Euch, bolgár-, szerb-, orosz-egyh.szláv *dijakъ, dьjakъ* 'diaconus; scriba' MiklLex, Srezn I, 668; blg *djak* 'Vorsänger in der Kirche'; észorb *dijak* 'scriba' ZakD 35; szh *djak* 'studiosus; Student' HASz, óhorvát *dijak, djak* 'literatus, scriba, cancellarius' 1323-tól Maž 243; kaj-h *dijak* 'studiosus'

Jambr, 'latinus', a XVI sz-tól Maž 244, Jambr stb.; ukr *djak* 'Vorsänger in der Kirche'; orosz *d'jak* ua., régi orosz 'Sekretär' (a le *dziak* 'Kirchensänger' az ukránból). — A görög *διάκονος* átvétele; Vasmer GrSlEt III, 53, BEW I, 198, VREW I, 386. A szó a horváton kívül csak a görög-ritusú keresztény szlávoknál van meg (a nyugati-szlávban ugyanez a szó, de új-latin közvetítéssel: *žak*).

A szó a magyarba 'diaconus' jelentésben jött át, azért bizonyos, hogy a bizánci rítusú keresztény szlávok nyelvéből való, mert ilyen jelentése csak ott van, vagy volt meg. Hogy azonban ez éppen az ó e g y h á z i szlávból került volna át, ahogy az EtSz véli, nincs bebizonyítva. Emögött az a felfogás rejlik, hogy 1. egyházi kifejezést csakis p a p o k t ó l lehet átvenni (jelen esetben bizánci rítusú szláv papoktól) és 2. Magyarországon a honfoglaás után is komoly szerepet játszott a szláv nyelvű bizánci rítus. Először ezek volnának bizonyítandók. A 'scriba' jelentés, amely a régiségben valamennyi felsorolt szláv nyelvben ismeretes volt, kialakulhatott a szlávoktól függetlenül is, de lehet, hogy külön átvétel a szlávból. A kaj-h-ban nem kell magyar eredetűnek lennie, mint az EtSz véli, lehet csa-h eredetű is. Kétségtelenül magyar eredetű azonban a 'studiosus' és még inkább a 'latinus' jelentés.

Budenz NyK 1 : 316, SlEl 133, MEW 45, EtSz I, 1285, Szófsz.

dinka 1838: Tsz. — Vált.: *dinka:* 1838: Tsz, Tiszavezseny, Somogy MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 73; — *dinga, denka:* MNy 2 : 374. — Ma ebben: *kövidinka.*

= uvae genus; Traubenart; szőlőfajta.

< szh *dînka, dînjka* 'vitis apiana; roter Traminer' HASz Šulek. — A *dinja* 'dinnye' szh demin-a.

Gombocz MNy 2 : 148, EtSz I, 1359.

dinnye hn ? 1093: PRT I, 591, 1237—40: PRT I, 777 = Dinnye Cs III, 498; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *dinya:* XV—XVI szh MNy 21 : 140; Szlavónia, Szeged MTsz; — *dinnya:* XVI sze JordK = = NySz; Eszék, Dráva mell., Szeged, Törökbecse, Somogy, Baranya, Ormányság MTsz; — *dinye:* XIV szv BSzj, 1520—30: MNy 11 : 80, 1583: BotTört 128; Kolozs, Szföld MTsz; — *dínye:* Pápa vid. NyF 17 : 36; — *dinnye:* XV sze SchlSzj, GyöngyTör, SzikszF, 1582-től NySz, Cal, 1594: OklSz, MA, PP, PPB, MFüvész 525, Tzs, CzF; — *dönnye:* 1890: Somogy MTsz, Ormányság OrmSz; — *gyinye:* 1717: MNy 8 : 127; — *gyinnye:* 1877: Pest, Árad, Palócság, Borsod, Moldva MTsz, Ada Nyr 27 : 406, Vác NyF 10 : 15; — ? *gyene:* (Rimay leveleiből Nyr 33 : 278); — *ginnye:* 1892: Borsod MTsz; — *gyingye:* 1872: Csallóköz MTsz.

= Colocynthis citrullus (görögdinnye) és Cucumis melo (sárgadinnye); Ják 1069.

< szláv *dinja;* blg *dínja* 'pasteque, melon'; szh *dȉnja* 'Cucumis melo'; szlov *dínja* ua.; cseh *dyně* 'pepo, Melone' (a XIV sz-tól Klaret, GebSl), ma 'Cucurbita'; sz *dyňa* 'dinnye' Dostál 1414; le *dynia* 'Cucurbita pepo, Cucumis melo' Majewski; f-szorb *dynja* 'Melone'; ukr *dynja* 'Kürbis'; orosz *dynja* 'Cucumis melo'. — Általában a *du-ti* 'felfújni' tövéből származtatják; BEW I, 250, MER 128, HKES 112, BSE 106, PES I, 206. A tőre vö. a *doh* címszót is.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 157, MEW 55, Melich MNy 2 : 55, 6 : 16, 66, 8 : 156, SzIJsz I/2, 396, EtSz I, 1359, SzófSz.

dobroc 1826: TudGyüjt II, 42. — Vált.: *dobroc:* 1832: Göcsej Tsz Tzs; — *dobróc:* 1883: Somogy MTsz; — *dobrác:* 1914: Gönczy Göcsej 180; — *dabronc:* 1838: Göcsej Tsz, Szepezd MTsz; — *dabroc:* 1839: Balaton mell. TudGyüjt XII, 23; — *döbröc:* 1826: Baranya Tsz, Kassai I, 465, MTsz, OrmSz (itt *lódöbröc* alakban).

= schnell verschwindender Hautausschlag; hamar múló bőrkiütés.

Nyilván horvát *dobrac* 'irgend eine Krankheit' HASz (egy adat a Szerémségből 1875-ből), szlov *dobŕci* 'die Masern'. — A szó eredete ismeretlen. A BEW I, 205 szerint eufémisztikus eredetű és a szláv *dobrъ* 'gut' szóból való.

Mariánovics Nyr 40: 348, EtSz I, 1376 („figyelemreméltó" egybevetés). — Helytelenül Szilasi Nyr 28 : 152 (a törökből).

doh XV szmf SermDom. — Vált.: *doh:* XV szmf SermDom (itt *dohal* 'dohhal'), a XVI sze-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *doha:* XVII szv NySz. — Szárm.: *dohos:* XV szmf SermDom, NySz, SzikszF, Cal stb.

= putor, putredo; der dumpfige Geruch.

< szláv *dъchъ;* blg *dъch* 'halain, odeur; lehellet, szag'; szh *dah* 'Atem, Hauch'; cseh *dech* (G *dchu*) 'Hauch' GebSl, Jungm; sz *dech, dých* 'lehellet'; le *dech* (G *tchu*) 'Atem'; ukr *doch* (G *tchu*) 'Hauch'. A *duchъ* stb. szó tövének null-fokából való, BEW I, 243, TBSW 65, MER 157, HKES 109, BSE 86.

Az átvett alak a *dъchъ*, amiből a m-ban **duh>doh*. A m szó talán a déli-szlávból, mert csak ott van a szónak 'szag' jelentése (bár e jelentés korát nem ismerjük). Teljesen valószínűtlen ugyanis, hogy a szónak 'bűz' → 'doh' jelentése a magyarban a 'lehellet'-ből fejlődött volna, ahhoz ugyanis a közbeeső 'szag' jelentést is fel kellene tenni, ami mind hiányzik. — Származhatik azonban a magyar

szó a szláv *ducho* szóból is, amelynek szintén van 'Hauch, Atem' jelentése (óegyh.szláv *ducho* 'Hauch, Geist'; szh *dûh* 'Hauch', *dùh* 'Geist', csa-h *dùh* 'Hauch, Atem; Geruch; Seele, Geist', kaj-h *dùha* 'Geruch' Jambr *foetiditas* a.; szlov *dûh* 'Hauch, Geruch; Geist'; cseh *duch* 'Atem, Hauch, Geist'; ukr *duch* 'Hauch, Atem, Hitze'; orosz *duch* 'Hauch, Atem; Geist'; BEW I, 234). Végeredményben nem lehet eldönteni, melyik a m szó forrása.

GyarmVoc, Dank, SlEl 158, Asbóth SzlSz 38, Etsz I, 1379, SzófSz (mindnyájan a *ɔchɔ*-ból); Asbóth Refl 1 (mint lehetőséget említi a *duchɔ*-t).

dolog XV szef JókaiK 100, 136. —Vált.: *dolog:* XV szef-től JókaiK, stb. (valamennyi alább a jelentéseknél idézett forrásban); — *? dalag:* 1880: Moldva MTsz (de a CsángóSz csak *o*-nak írja!); — *dölög* (ebben: *dölötévő nap* (1831: Kr, 1856-tól Göcsej, Vas, Sopron MTsz).

= 1. negotium, officium,Beschäftigung, Pflicht; feladat, gond, kötelesség, ügy (a XV szef-től NySz, SermDom, KolGl 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs; CzF); — 2. labor; Arbeit; munka (XV szef-től NySz, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF, MTsz, SzamSz, OrmSz; Vö. *dologtévő nap* dies profestus, operosus: 1533: Murm, KolGl. 2, SzikszF, MA, 1643: NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, MTsz, OrmSz; *úrdolga* negotium dominii, labor subditorum dominio praestari solitus; Herrendienst, Frohndienst: 1613/1696-tólOklSz, SI, Tzs, CzF,SzamSz); —3. factum, opus, actus; Tat, Begebenheit; tett, történet, eset (a XV szef-től, a BécsiK-től NySz, SermDom, MAl, PPl, PPBl, CzF; ma is ebben: *viselt dolgok* 'die Taten'); — 4. res; Gegenstand, Objekt, Sache; tárgy (a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, KolGl. 2, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, OrmSz, SzamSz, CsángóSz); — 5. res magna, magni momenti; etwas Grosses; valami nagy dolog (1748-tól Faludiból NySz). — Szárm.: *dolgos* XV szmf SermDom. — 1. officialis (XV szmf SermDom); 2. negotiosus, studiosus, occupatus: arbeitsam, fleissig, beschäftigt; szorgalmas, elfoglalt (a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, SzamSz, OrmSz, CsángóSz); — *dolgozik:* 1611: MA, 1639-től NvSz, PP, PPB, Tzs, CzF, stb. 'laborare; arbeiten'.

< szláv *dɔlgɔ;* vö. óegyh. szláv *dlɔgɔ* 'debitum; Schuld; tartozás, adósság' Euch, Supr; egyh. szláv *dlɔgɔ* 'debitum' MiklLex, Srezn I, 756; blg *dɔlg* 'devoir, dette, obligation'; ószerb *dlɔgɔ* 'debitum, negotium' MiklLex (de a HASz II, 861 szerint az utóbbi jelentés kétes); szh *dûg* 'debitum; Geldschuld' (1351-től HASz), csa-h *dûg* 'debitum, Geldschuld; debitum, officium' (az utóbbi 1582-től HASz), 'negotium, causa, lis' (1449-től Maž 280, HASz), kaj-h *dug* 'debitum

pecuniae' Bell, Jambr; szlov *dôlg* 'Schuld, Geldschuld'; cseh *dlouh* 'Schuld' GebSl, stb.; sz *dlh* 'adósság, tartozás'; le *dług* 'Schuld' (1431-től RotyP 27, Bibl, Linde); f-szorb *dołh*, a-szorb *dług* 'Schuld, die Schulden'; ukr *dolh* ua., orosz *dolg* 'Schuld, Pflicht, Geldschuld'. — Eredeti szó és nem átvétel a germánból, vö. BEW I, 244, TBSW 55, Kiparsky 25, VREW I, 359.

Az EtSz I, 1384 szerint a magyar szó eredeti jelentése 'Verbindlichkeit, Pflicht, Schuldigkeit' volt és eredetileg csak erkölcsi értelemben volt használatos, azért szerinte mint egyházi kifejezés jött volna át. Ez azonban semmiesetre sem lehet helyes. A szónak egyházi terminus technicus-jellegét sem a magyarban, sem a szláv nyelvekben nem lehet kimutatni. Minden amellett szól azonban, hogy a j o g i terminológiával a horvátból került át. Csak a csahorvátban lehet ugyanis a szónak a magyaréval rokon jelentését, illetőleg jelentéseit kimutatni. Az eredeti jelentés nyilván a 'debitum, officium; Verbindlichkeit; kötelezettség' lehetett, amelyből aztán a többi magyar jelentés kialakult.

Ver, Leschka, Dank, Budenz NyK 1 : 316, SlEl 134, MEW 40, Asbóth SzlSz 38, Refl 33, Melich NyK 39 : 17, EtSz I, 1383, SzófSz.

donga 1233: OklSz. — Vált.: *dunga:* 1233, 1564, 1785: OklSz; — *donga:* 1559: OklSz, 1604: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= asserculus; Fassdaube.

< szláv *dǫga;* blg *dъgá* 'douve'; szh *dȕga* 'Daube'; szlov *dóga* ua.; cseh *duha;* sz *duha*; le *dąga*; f-szorb *duha*; orosz *dugá* 'Bogen'. Az ukr *dógy* (**duha*, **duhy* helyett) homályos. — Eredeti szó, vö. PIEW 250, BEW I, 233, TBSW 45, MER 158, HKES 109, BSE 88, PES I, 201, VREW I, 378.

A m szó közelebbi forrása ismeretlen.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 124, MEW 48, Melich SzlJsz I/1, 180, Asbóth SzlSz 23. — L. külön a *duga* szót.

doromblya 1707: MNy 8 : 127. — Vált.: *doromblya:* 1707: szlovák vidékről MNy 8 : 127; — *darambaj:* 1906: Jánosfalva NyF 29 : 30, Bihar MNy 10 : 334; — *drombuja:* 1893: Baja MTsz; — *drombé:* 1881: Szeged MTsz.

= crepitaculum, sistrum; Maultrommel.

Vö. blg *drъmbój* 'Maultrommel'; szh *drombulja* ua.; szlov *dromlja, drumlja ua.*; sz *drumbła, drombła*, Hv, Kálal; le *drumla, dremla;* ukr *drymlja, drymba* ua. — A szláv szavak a német *Trommel, Trumel*-ből valók, BSE 99, BEW I, 227. — A szlávból román *drâmbă* ua.

A m szavak különböző forrásokból valók; *doromblya* a szlovákból, *drombuja* a szerbből, a *darambaj* és a *drombé* pedig egy szláv **drumboj* alakból, amely valószínűleg nemcsak a bolgárban van meg, hanem a szerbben is élhet, ha nem is tudjuk kimutatni.

Valószínűleg igaza van az EtSz-nak, hogy a köznyelvi *doromb* (1585-től Cal, NySz, stb.) nem a *doromblya*-ból való elvonás, mint Mariánovics Nyr 43 : 15 magyarázza, hanem a *dorombol*-ból való. Szlávból magyarázza GyarmVoc, Leschka, SlEl 144 is.

dorong szn 1463: OklSz; kn 1516-tól NySz. — Vált.: *durung:* 1838: Tzs; Balaton mell., Tsz, Somogy, Baranya, Bács, MTsz, Mohács Nyr 27 : 66, Ada uo. 405, Vas Nyr 29 : 172, Vác NyF 10 : 12, Balaton mell. NyF 40 : 55, OrmSz; — *dorung:* 1597: OklSz 1066; — *durong:* 1883: Göcsej, Csallóköz MTsz; — *dorong:* 1463-tól OklSz, 1516-tól NySz, GyöngyTör, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *dörög:* 1861: Hont, Háromszék MTsz; — *düring:* 1838: Szatmár Tsz; — *doromb:* 1892: Palócság MTsz.

= phalanga, fustis; Stange, Prügel.

< szláv *drogъ;* óegyh.szláv *drogъ* 'fustis' Euch; egyh. szláv *drogъ* 'tignum' MiklLex, Srezn I, 727; blg *drъg* 'Stange'; szh *drug* BEW I, 229; szlov *drôg* 'Stange'; cseh *drouh* 'Hebebaum, Hebestange, Klotz'; le *drąg* 'Stange, Stab, Stock'; ukr, orosz *druk* 'Stange, Hebel, Heubaum'. — Eredeti szó; BEW I, 229, Meillet Ét 235, TBSW 59, MER 153, BSE 96, PES I, 198, VREW I, 374.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 140, MEW 51, Asbóth SzlSz 23, SzlJsz 37, Melich SzlJsz I/1, 180, MNy 6 : 400, EtSz I, 1393, SzófSz. — A m-ból horvát *durunga.*

dorozsba 1668: NySz. — Vált.: *dorozsba:* 1668: Sárospatak NySz; 1838: Gömör Tsz, Nyitra MTsz, Nyr 33 : 467, 43 : 140; — *druzsba:* 1819: Palócság Tsz, Nógrád, Hont, Pest MTsz; — *duruzsba:* 1876: Hont MTsz.

= Brautführer; vőfély.

< sz *družba* 'vőfély'; vö. cseh *družba* 'Brautführer'; le *družba* ua. — A *drugъ* 'társ' *-ьba* képzős származéka és eredeti jelentése 'Freundschaft' (így óegyh. szláv, orosz stb.); BEW I, 230, HKES 107.

EtSz I, 1394.

dosztig 1669: NySz. — Vált.: *dosztig:* 1669: NySz, Csuzynál Nyr 38 : 454, 1799: GyarmAff 317, Csokonai ÖM II/1, 377, 1831: TudGyüjt VII, 18, 1839: uo. XII, 24; Zilah Nyr 28 : 330, Abaúj Nyr

33 : 183, Vác NyF 10 : 80, Debrecen NyF 26 : 27, Bakonyalja NyF 34 : 84, Balaton mell, Baranya, Csongrád, Debrecen, Abaúj, Hegyalja, Bereg, Szföld MTsz; — *dusztig:* 1799: GyarmAff 309, Székelyföld Kassai I, 451; — *doszt:* Hódmezővhely MTsz.

= genug, ausreichend; eléggé, bőven, unos-untig.

< szláv *dostъ;* vö. szh *dȍst*, *dòsta* 'satis, abunde, copiose' HASz; szlov *dósti, dósta* 'genug'; cseh *dosti, dost;* sz *dosť*; le *dość, dosyć;* ukr *dósta;* orosz *dósytь.* — Egy **do-syti, *do-syta* 'jóllakásig' kapcsolatból való; MEW 336, MER 148 (egy redukált **do-sъti* alakból), HKES 104, BSE 94, VREW I, 365.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan.

DebrGr, GyarmVoc, Simonyi Nyr 14 : 484, Valló Tót el, Szenttamási Nyr 34 : 26, EtSz I, 1395.

drága szn 1208: VR 331.§; kn XV szmf SermDom. —Vált.: *drága:* 1228-tól OklSz, SermDom, 1514-től NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *darága:* 1208: VR 331.§, 1304: MNy 11 : 329, 1610: CorpGr 122, 1708: PP; Szföld MTsz; — *dërága:* 1213: VR 154.§, vö. MNy 47 : 160 (a NySz adata LevT II, 8, de ott nem található), 1763: NySz; Hajduság, Szabolcs, Répce mell, MTsz, Baranya Nyr 27 : 208, Bakonyalja NyF 34 : 84; — *derága:* 1893: Palócság MTsz.

= 1. pretiosus; teuer; — 2. carus; lieb (mindkét jelentés a XV szmf-től, a SermDom-tól a mai napig).

< szláv *draga*, a *dragъ, drago* 'pretiosus, carus' nőneme (esetleg semleges neme); óegyh.szláv *dragъ* 'pretiosus' Mar, Euch, Supr; MiklLex; blg *drag* 'lieb, angenehm'; szh *drȃg, drága* 'teuer, lieb'; szlov *drȃg, drága* ua.; cseh *drahý*, sz *drahý;* le *drogi*; f-szorb *drohi*, a-szorb *drogi;* ukr *doróhyj;* orosz *dórog, dorogá, dórogo; dorogój.* — Az ősszláv **dorgъ* fejleményei; PIEW 254, BEW I, 213, Meillet Ét 235, TBSW 45, MER 151, HKES 106, BSE 97, SSE 168, PES I, 191, VREW I, 364.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg, csak annyi kétségtelen, hogy egy *trat*-típusú szó (déli-szláv, vagy cseh-szlovák) átvétele. — A román *drag* a szlávból.

Ver, DebrGr 347, GyarmVoc, Leschka, SlEl 137, MEW 49, Asbóth SzlSz 33, NyK 30 : 229, Nyr 31 : 71, Melich NyK 39 : 31, MNy 6 : 63, EtSz I, 1413, SzófSz.

drancir 1879: Rozsnyó, Abaúj MTsz; — *dranzir:* Nyr 27 : 525.

= der Erpresser, der Schinder (Kaufmann); zsaroló, nyúzó (kereskedő).

< sz *drancír* 'zsaroló, fosztogató'; cseh *drancíř* 'Plünderer,

Räuber'. — A *dьrati* 'nyúzni' ige származéka; HKES 106.
Valló Tót el, EtSz I, 1415.

dranka 1912: Hortobágy MNy 8 : 282, Délabaúj Nyr 43 : 332, Debrecen NyF 56 : 39, EtSz, Bodrogköz Nyr 48 : 156.
= 1. die Schafhürde; karám, juhakol (valamennyi fenti adatban a 2. alatti kivételével); — 2. der Lattenzaun; léckerítés (1919: Nyr 48 : 156).
< keleti-sz *dranka* 'azok a deszkák, amelyekből a juhakol készül; juhakol' Czambel Reč; ukr *dránka*, orosz *dránka* 'Dachschindel'; le *dran* 'dünngespaltenes Brett'; cseh *dran* 'dünnes Brettchen'; BEW I, 185, BSE 95.
EtSz I, 1416.

dratva 1825: Bern. — Vált.: *dratva:* Bern, 1838: Tzs, CzF; Vác NyF 10 : 11; — *dratyva:* 1862: CzF, Esztergom Valló Tót el; — *daratyva:* Nyitra vid. Nyr 28 : 495.
= Schusterfaden, Pechdraht.
< sz *dratva* ua.; cseh *dratev, dratva;* le *dratwa, dratew:* szh *dretva;* szlov *dretev.* — A német *Draht*-ból való; BEW I, 221, Knutsson GermLw 15.
EtSz I, 1416.

drémál 1875: Nógrád, Rozsnyó MTsz, Nyr 27 : 525, 33 : 222.
= schlummern; szundikál.
< sz *driemať* ua. — Vö. BEW I, 223, HKES 108.
EtSz I, 1418.

† dreunka 1622: tezen az harom zekeren varasdi *dreunka* 45, ismegh . . . eöt *dreunka* dyotth MNy 9 : 129.
= mensurae genus.
< kaj-h *drevénka* Bel, *drevenjka* 'mensura frumentaria' Jambr. Vö. 1630-tól Maž 275. — Nyilván a *drvo, drevo* 'lignum' származéka.

drindál 1896: Kassa vid Nyr 25 : 384.
= Tschardasch tanzen und dazu singen; csárdást táncol és hozzá danol.
< keleti-sz *drindac* 'kocog, poroszkál' (a lassú csárdásra is mondják) Hv. — Vö. cseh *drndati* 'womit wedeln, schlendern'. Nyilván hangfestő szó.
EtSz I, 1419.

dropca-lé 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.
= Suppe mit Nocken; csipegetett tésztaleves.
< sz *drobce* 'reszelt tészta' Hv. — A *drob* 'darab' szóból.
EtSz I, 1420.

drotár 1862: NagySz gyűjtése; Kassa Nyr 25 : 240 (de másutt is!).
= der slowakische Drahtbinder; drótostót.
< sz *drotár* 'drótos' Hv. — A *drot* 'Draht' szónak *-ár* képzős származéka.
EtSz I, 1420.

drugács 1883: Nagykálló MTsz.
= Tannenknüttel; fenyőfadorong.
Bizonyos, hogy egy szláv *drugač* szóból való, vö. orosz *drugáč* Querbalken', de földrajzi okokból az oroszra nem lehet gondolni, más nyelvből meg nem mutatható ki. Ukrán, szlovák a *g*-je miatt nem lehet. — A *drug* 'dorong' származéka.
}EtSz I, 1421 (az oroszból).{

drugál 1887: Győr MTsz, Hegyalja Nyr 23:336.
= die Ruderspinne des Flosses; a tutaj kormányrúdja.
Vö. ukrán *drugalj* 'Querbalken beim Floss' Žel; le *drągal* 'ein Klotz, ein ungeschickter Tölpel' Linde. — A szó a *drąg, drug* 'dorong' származéka, az ukránban azonban bizonyosan idegen (a *g*-je miatt), Győr megyében pedig a szó nem lehet ukrán eredetű!! A szerb-horvátból viszont nem lehet igazolni.
EtSz I, 1421.

drugár-fa 1904: Felső-Tisza vid., Szatmár, Bereg, Zemplén Nyr 33 : 351, EtSz, Szamoshát SzamSz.
= abgeschälter Baumstamm; Knüttel; lehántott kérgű hosszú szálfa; dorong (utóbbi SzamSz).
< ukrán *drugár* 'junger Kieferbaum, Ruder' Žel, Hrinč. — A *drug* származéka; BEW I, 229.
EtSz I, 1421.

druslyák 1896: Kassa Nyr 25 : 240.
= Filtersieb; tésztaszűrő.
Nyilván keleti-sz *drušľak*, vö. ukr *drušljak* 'tésztaszűrő' Hrinč, orosz *duršlák, drušlák* 'Küchengerät', le *druszlak* 'Küchengerät', — A német *Durchschlag* 'Seihgeschirr' átvétele; VREW I, 382.
EtSz I, 1422.

dub 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 495; — *dúb:* Nyitra vid. 1947: MNyAtl I, 14.
= Bienenstock; méhkas.
< sz *dub* 'tölgy' ('méhkas' jelentése nem mutatható ki).
Valló Tót el. EtSz I, 1423.

dubák 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.
= Boletus edulis; uri gomba.
< sz *dubák* 'vargánya' (= Boletus edulis) Hv, Kálal; morva

dubák ua. BartošSl. — A *dub* 'tölgy' származéka.
{EtSz I, 1423.}

dud-fa 1830: TudGyüjt VII, 119. — Vált.: *dud-*: 1874: Baranya MTsz; — *duda-*: 1830: TudGyüjt VII, 119, Kassai I, 454, Somogy NTsz,
= Morus alba; fehér eperfa (Jáv 257).
< szh *dud* 'Morus, morum; Maulbeerbaum, Maulbeere'; blg *dud* ua.; — román *dud* 'Maulbeerbaum', *dudă* 'Maulbeere'. — Az oszmán-török *dut* átvételei (keleti török *tut*, ebből orosz *tut* 'Morus'). — BEW I, 233, Meyer AlbWb 76.
EtSz I, 1425.

duda 1551: *Dudo* MNy 2 : 170 (német szövegben, magyar szó?), magyar szövegben a XVI sz-tól NySz, 1736: MonIrók 11 : 331, PPBE, Tzs, CzF. — Szárm.: *dudás:* szn 1494: OklSz; kn 1580: NySz, stb.
= tibia utricaria; Dudelsack.
< szláv *duda;* kaj-h *duda, dude* (Npl) 'lyripipium' Habd, Jambr; szlov *dúda,* Npl *dúde* 'Dudelsack'; cseh *dudy* Npl Velesl, Wussin; sz *dudy;* le *dudy;* f-szorb *duda,* a-szorb *dudy* Npl; ukr, orosz *dudá.* — Eredeti szó, vö. TBSW 46, BSE 102, HKES 102, VREW I, 378. A török *düdük*-höz semmi köze, legfeljebb annyi, hogy mindkettő hangutánzó szóból való (BEW I, 233, Kluge).
A m szó közvetlen forrása ismeretlen.
GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 148, MEW 52, EtSz I, 1425, SzófSz.

dudrál 1896: Kassa vid. Nyr 25 : 384.
= in den Bart brummen; dörmög magában.
< sz *dudrať* 'dörmög, zsémbel' Hv. — Hangutánzó szó.

duga 1566: OklSz, 1784: SzD, 1792: SzD, 1807: Márton, CzF; Dunántúl, Somogy, Baranya MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 54, OrmSz.
= asserculus; Fassdaube; donga (ma a köznyelvben: *dugába dől* 'fehlschlagen, in die Brüche gehen': 1772-től MNy 5 : 83, Tzs, CzF).
< szh *duga* 'Daube'. — Vö. a *donga* címszót.
Az EtSz I, 1389 szerint (bár a *dongá*-val egy címszó alatt tárgyalja) külön átvétel a szh *duga* szóból. — SlEl 124, SzófSz.

dumentát 1880: Törökbecse MTsz; — *domentát:* Paks Nyr 30 : 545, Mohács Nyr 33 : 57.

= die auf dem Schiffsdeck quergelegten Bretter, auf welchen der Steuermann steht; a hajó tetején átfektetett deszkák, ahonnan a kormányos a kormányrudat igazgatja.

Nyilván összetétel; első tagja a szh *dùmen, dòmen* 'Steuerruder' átvétele (vö. blg *dumén* ua. < török *dümen* < újgörög τιμόνι < olasz *timone;* vö. TürkEl I, 52, III, 31). — A második rész talán a m *tat* 'a hajó fara'.

Munkácsi Ethn 4 : 217, EtSz I, 1438.

dunyha 1458: OklSz. — Vált.: *duhna:* 1458-tól 1548-ig OklSz (összesen 12-szer, mindig), SzikszF, 1565-től 1645-ig NySz, MA, PP, PPB, PPBE; — *dunha* 1621: MA, PP, PPB, PPBE; — *dunna:* 1635: OklSz, 1788: MNy 5 : 239 (tiszáninneni alak), Tzs; Ada NyF 37 : 18, Nagykőrös NyF 57 : 42; — ? *duhnya:* XVI sze (Erdély) RadvCsal II, 8 (írva: *duhyna*); — *donha:* 1604: MA, PP, PPB; — *donna:* 1801: PPBE; — *donyha:* 1643: ComJan, 1736: Apor Metamorph = MonIrók 11 : 457, Adámi; Szföld Tsz; — *dunyha:* 1788: MNy 5 : 239, 1807: Márton, Kr; Sopron, Csallóköz MTsz, Mátészalka Nyr 26 : 497, Debrecen NyF 26 : 27, Tata Nyr 39 : 79.

= culcitra, pulvinar, matta; Daune.

< szláv *duchna* és *duchnja;* szh nyj *dȕhnja, dȕnja* 'das Oberbett'; szlov *dunja* ua.; cseh *duchna* ua. Wussin (előbb nincs); sz *duchna* Bern, Kálal, *duchňa* Hv, Kálal, Tvrdý; le *duchna* 'Kissen'. — Nyilván a *duch* származéka (mintegy „felfújt"?), BEW I, 235, BSE 102.

Melich NyK 44 : 350 és EtSz I, 1441 szerint a magyar szó az északi-szláv *duchna* változatból való és a dunántúli *dunyha,* erdélyi *donyha* a magyarban fejlődött. Sőt a szláv *nj*-es alakok is (szh, szlov, sz) a magyarból származnának. Ez azonban megokolatlan vélemény. A *dunha* > m *dunyha* semmivel sem valószínűbb mint a szláv *-na* és *-nja* képzős változatok cseréje. A szláv *-nja* képzőre l. a *cseresnye* címszót, MiklSlGr II, 121, Vondrák SlGr I, 529. Az sem lehetetlen, hogy a dunántúli *dunyha* és erdélyi *donyha* változat külön átvétel a déli-szláv *duchnja*-ból.

Leschka, SlEl 150, SzófSz.

durák 1873: BallTsz.

= eine Art Kartenspiel; egy kártyajáték.

< sz *durák* 'kártyajáték; ostoba ember' Hv (valószínűleg az oroszból); le *durak* ua.; ukr, orosz *durak* ua., *duraki* 'kártyajáték'. Az orosz szóra vö. VREW I, 382.

Az EtSz I, 1443 szerint a magyarban a lengyelből, míg a szlovén és horvát *durak* kártyajáték a magyarból való. Sőt a

morva *durák* szót is a magyarból származtatja, de ez nincs megokolva.

durnyi 1873: BallTSz I, 227, Jókaiból MNy 18 : 180.
= ein Kartenspiel; durák, kártyajáték.
< ukrán *durenj* 'kártyajáték' Hrinč; le nyj *dureń* ua. — A *durьn-jь* (a *dur-ak* alapszavának) származéka.
EtSz I, 1450.

dús 1510-től NySz. — Vált.: *dúzs:* 1510-től NySz, stb. (valamennyi alábbi adatban a *dús* alak alatt felsoroltakon kívül); — *dús:* 1792: SzD, Kr, Tzs, CzF, stb. (tulajdonképpen elvonás a *dúzs-ság*, írva és ejtve *dússág*-ból; vö. 1604: MA, PP, PPB stb. 'opulentia; Reichtum'); — *dúz* alakváltozat nincs, mert ez csak írásváltozat, vö. Kniezsa HirTört 135 stb.

= 1. doge, dux Reipublicae Venecianae; Oberhaupt der Republik Venedig (1524: ÉrdyK 395); — 2. senator, patricius, consul, oligarcha (1510: DebrK 5, Érdy K 356, 409, ÉrsK 486, Murm, GyöngyTör, HeltKr 42 stb., vö. Nyr 29 : 51); — 3. dives, locuples; der Reiche (1576-tól 1652-ig NySz); — 4. dives, locuples; reich (1585: Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF; ma ebben: *dús-gazdag:* 1585: Cal-tól, NySz, CzF); — 5. a németes ehren-*reich* stb. mintájú összetételek, pl. *érdem-dús, báj-dús* stb. germanizmusok a XIX sz-tól NyUSz.

< csa-h *düž* 'velencei doge' (1253-tól HASz, Maž 289, később *dužd* HASz, Maž 289). — A horvát szó egy északolasz **dudže* átvétele (vö. ragusai *douxe*, 1363: Bartoli, Das Dalmatische II, 269, genuai *düže*, velencei *dože;* olasz *duce* < latin Acc-a *ducem, dux*). A megfelelésre vö. szláv *križ* < vulg. latin *crucem, kalež* < latin *calicem*, horvát *kužina* < olasz *cocina* konyha; BEW I, 619, 473, Kniezsa MNy 29 : 152.

A magyar szó nem lehet közvetlen átvétel az olaszból, mert a *dž*-ből a magyarban a XVI sz előtt *gy* volna várható (tehát **dúgy*!!, vö. *hangyár* is, NySz, de a XVI sz-tól már *hanzsár* Kniezsa MNy 29 : 154). A szláv nyelvekben pedig a *dž* > *ž* fejlődés szabályos. — A m szó átvételének ideje a XI—XII sz határa, a horvát tengerpartnak Magyarországgal való egyesítése lehetett.

Simonyi Nyr 29 : 49, Kovács Márton Nyr 34 : 277, Melich MNy 6 : 115, EtSz I, 1452, SzófSz.

† dusnok hn 1067/1267: ÁUO I, 27; kn 1222: VR 229. §.— Vált.: *dusinicus:* (csak latinosított alakban fordul elő) 1222: VR 229. §, 1234: VR 132. §.; — *dusnicus:* 1240, 1290: OklSz; — *doznicus:* 1375:

OklSz; — *Dusnuk:* hn és szn 1067/1267: ÁUO I, 27, 1225-től 1319-ig OklSz; — *Dusnok:* 1338: OklSz.

= homo ecclesiae pro anima, pro requiae animae datus; az egyház számára adományozott szolga, akinek kötelessége volt egykori ura lelkéért bizonyos szolgáltatásokat teljesíteni (EtSz).

< ó-cseh *dušník* 'pro anima, pro requiae animae datus' GebSl, 'homo ecclesiae addictus, proanimator' 1057: Friedrich, Codex dipl. r. Bohemiae I, 60, Brandl, Gloss. 43. — Az ószerb *dušnik* 'arbiter, iudex' (1349: Dan, HASz) más jelent és a mi szavunk forrása nem lehet.

SlEl 153, Asbóth NyK 18 : 378, Melich NyK 39 : 23, SzlJsz I/2, 244, EtSz I, 1455.

dutka 1545: OklSz, 1614-től NySz; Szföld MTsz, NyK 31 : 395.

1. minderwertiges Geld; kisértékű pénz (1545: OklSz, NySz); — 2. Vierkreuzerstück; négykrajcáros (1885: Szföld MTsz, Nyr 24 : 323).

< lengyel *dudki* Npl, *dudek* Nsing lengyel háromgarast érő pénz ('trigrossus' Linde), amelyet a rajta levő sasos címer miatt tréfásan *dudek*-nek, 'büdös banká'-nak hívtak (BSE 103; ebből német *Dütchen*, vö. Kluge). A lengyelből cseh *dudky* GebSl, sz *dudky*.

A magyar *dutka* talán a partitivusból: le *nie mam ani dudka* 'egy krajcárom sincs'.

GyarmVoc, Dank, EtSz I, 1457.

duttyán 1694: MonIrók 23:332, Dugonics-ból Nyr 27:87, Csokonai ÖM I/2, 677; Herman MPNyK 183, Szegedi Napló 1898: III, 6.

= eine Art Zelt, Bude; sátorféle.

< szerb *dùćan* 'taberna; Laden'; blg *dukjan* ua. Gerov; albán *dukjan*. — Török *dükjan* 'Laden, Magazin' Barb. de Meyn., Redh 908; TürkEl I, 51, Meyer AlbWb. — Az oszmán-török szó az arab *dukjan* 'Laden'-ből való; Lokotsch 542.

EtSz I, 1457. — Horger NéNy 7 : 224 szerint azonban a szerb *ć* hangnak a magyarban a *gatya* tanúsága szerint egyszerű *ty* hang felel meg. A m *tty* a török *kj* átvétele. — Ez azonban papirosfonetika. A törökben a *kj*-nek átírt hang egyszerű palatális *k'*, tehát a törökből való átvétel semmivel sem magyarázza meg jobban a m *tty*-t, mint a szerb. — Horger a m *dutyi* 'szót' a *duttyán*-ból magyarázza. Bizonytalan.

E

ebéd XIV szv BSzj. —Vált.: *ebéd:* (az *é* zárt, vö. MünchK 54, ÉrdyK 474): BSzj, SchlSzj, 1466-tól NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF, stb.; — *ebíd:* 1541: NySz; Komárom, Hajdu MTsz.

= 1. prandium; das Mittagessen (XIV szv BSzj-től a fenti adatok valamennyiében a mai napig); — 2. das Frühstück; reggeli (1827: Ormánység Tsz, Mezőtúr, Szföld MTsz).

< szláv *obědъ;* óegyh. szláv *obědъ* 'coena' Mar, Savv, Supr, egyh. szláv *obědъ* 'prandium, coena, epulum' MiklLex; blg *obéd* 'diner, grand déjeuner; reggeli, ebéd' Gerov; szh *òbjed* 'das Mittagmahl'; szlov *obèd* 'das Mahl, das Essen; das Hauptmahl, das Mittagessen'; cseh *oběd* 'prandia' Klaret, stb.; sz *obed* 'ebéd'; le *obiad* 'Mittagessen'; f-szorb *wobjed* 'Mittagessen', a-szorb *hobed* ua.; ukr *obíd* (G *obídu*) 'Frühstück' (az ukránok az *obíd*-ot reggel nyolckor eszik Žel), 'ebéd' Hrinč; orosz *obéd* 'Mittagessen'. — Praepositiós összetétel: *ob* + *ědъ* 'étel'; BEW I, 273, Meillet Ét 217, TBSW 66.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, DebrGr 347, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 517, MEW 98, Asbóth NyK 27 : 87, Melich MNy 6 : 446, EtSz I, 1468, SzófSz.

ecet XV szef SchlHort, BécsiK. — Vált.: *ecët:* XV szef SchlHort, a BécsiK-től NySz, Murm, 1544-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, CzF, stb.; — *ecöt:* 1566: OklSz, 1513: NySz.

= acetum; Essig.

< szláv *ocьtъ;* óegyh. szláv *ocьtъ* 'acetum' Mar, Savv, Supr; MiklLex; blg *océt*; szh *ocat*, kaj-h *océt*; szlov *ócet;* cseh *ocet*: sz *ocet;* le *ocet;* ukr *ócet*. — A szláv szó vagy gót, vagy latin jövevény; MEW 219, Kiparsky 117, Lehr-Spławiński EOS 32 : 706, BSE 373, HKES 251.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg. Az EtSz I, 1471 szerint ugyan a déli-szlávból való, de ennek a megokolása hiányzik.

Ver, Leschka, Dank, SlEl 524, MEW 219, Asbóth SzlSz 39, Refl 2, Melich MNy 6 : 444, SzófSz.

eplény XIV szv BSzj. — Vált.: *eplény:* XIV szv BSzj, SchlSzj, NyírkállaiGl.; OrmSz; — *eplin:* Pápa vid. NyF 17 : 33, NyF 34 : 55; Gönczi Göcsej 642; — *zeplin* Rábaköz MTsz; — *eplény:* 1792: SzD, 1807: Márton, Kr, CzF; Szföld, Kemenesalja Tsz, Győr, Szentes, Zemplén MTsz, SzamSz, CsángóSz; — *eplíny:* Békés MTsz; — *epliny:* Bakonyalja NyF 34 : 55; — *emplény:* 1838: Marcal mell., Csallóköz Tsz, MTsz; — *eprény:* 1838: Szföld Tsz; — *epelíny* 1944: Debrecen Dolg 72.

= forale; der Querbalken über dem Schlitten; a szán talpfáit összetartó rúd.

< szláv *oplěnъ;* blg *òplén;* szh *òpljen* (Baranyában *opjen*); szlov *oplen* 'Querholz bei den Schlitten, Wendeschemel'; sz *oplen* 'förgettyű' Kálal, Hv; cseh *oplen* 'Wendeschemel, Querholz bei den Schlitten' (Jungm előtt nincs); f-szorb *woplon* 'Schirm, Rungenstock', a-szorb *hoplon* 'Schirm, Rungenschemel'; ukr *oplin* 'Wendeschemel'. — Eredete ismeretlen; MEW 224.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Dank, SlEl 537, MEW 224, Melich NyK 39 : 37, MNy 8 : 153, EtSz I, 1588.

† **eszek-fa** 1707: MNy 8 : 123, 127.

= Populus nigra (egy adat).

< szláv *osika* 'Populus tremula', vö. sz, cseh, le, blg ua., ukr *osyka;* TBSW 11.

EtSz II, 60 (szerinte ódélszláv; de miért, mikor az adat szlovák nyelvterület környékéről való?).

eszkába 1348: OklSz. — Vált.: *szkaba:* 1348, 1494, 1528: OklSz; — ?? *szkába:* 1816: GyarmVoc (valószínűleg csak a magyarázat kedvéért feltételezett alak, amit ma megcsillagoznánk; az alakra l. alább); — *iszkába:* 1587: OklSz; Szeged, Békés, Baja, Törökbecse, Kolozsvár, Szföld MTsz, Mohács Nyr 33 : 56; — *iszkápa:* 1893: Csallóköz, Komárom MTsz; — *iszkáva:* 1893: Heves MTsz; — *eszkába:* 1782: PPB Addenda, SzD, CzF; Abádszalók, Szföld MTsz, SzamSz, CsángóSz; — *eszkáva:* 1936: Hétfalu CsángóSz; — *eckába:* 1935: Szamoshát SzamSz.

= 1. fibula ferrea; eine eiserne Klammer (1348-tól OklSz, PPB, SzD, MTsz a következő pontok alattiak kivételével); — 2. hajószög (*iszkápa:* 1838: Győr MNy 12 : 236, Mohács Nyr 33 : 56); — 3. durva famunka (Somogy MTsz).

< szláv *skoba;* egyh. szláv *skoba* 'fibula' MiklLex; blg *skóba* 'happe, crampon'; szh *skoba* 'fibula; Klammer'; szlov *skóba* 'Leiste, Klammer'; cseh *skoba* 'Riegelhaken; Häspe, Krampe' (Jungm előtt nem fordul elő); sz *skȍba* 'kapocsvas' Hv, Kálal (keleti-sz-nak jelezve); f-szorb *skobla*, a-szorb *skobela* 'Haspe, Türangel'; ukr *skobá* 'Anwurf; Haken an der Tür'; orosz *skobá* 'Klammer'. — Eredeti szó, vö. TBSW 112, MER 584, HKES 333, BSE 494, PES II, 300, Meillet Ét 255.

A m szó 'kapocs' jelentésben *szkoba* alakban jött át (hogy a m szó h a j ó építési műszóként került volna át, mint az EtSz II, 69 gondolja, arra nincs elegendő támpontunk: a hajóépítésre vonatkozólag semmi, hajón való alkalmazására mindössze két kései adatunk van). Ebből fejlődött a *szkaba* > **iszkaba* > **eszkaba.*

Ebből keletkezett az **iszkabáz, *iszkabál* ige (1782: PPB, SzD stb.) és ebben az alakban nyúlt meg a második szótag *a*-ja *á*-vá a harmadik szótag hatására.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 743, MEW 301, Asbóth Nyr 32 : 268, 36 : 468, Nytud 1 : 277, 4 : 167, EtSz II, 68, SzófSz.

esztergályos szn 1405: OklSz; kn 1533: Murm. — Vált.: *isztergár:* 1493: FestK 171; — *esztergár:* 1405: OklSz (szn-ek); — *esztergárus:* 1477-től OklSz, 1533: Murm; — *esztergáros:* 1576: SzikszF, 1604: MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Jambr, Kr, Tzs; — *isztorgályos:* 1550: MNy 25 : 235; — *isztorgálos:* 1893: Somogy MTsz; — *esztergálos:* XVIII szef Mikes = NySz, Tzs; — *esztergályos:* 1689: NySz, Tzs, CzF, stb. — Szárm.: *esztergárol* (1604: MA, PP, stb.); ebből elvonás: *esztergár* 'tornus; esztergályosság' (1577/1591: NySz, KolGl. 2, PP, stb.); *eszterga* (elvonás az *esztergárl* > *esztergáll*-ból; 1585: Cal, 1689-től NySz, CzF stb.).

= tornator, toreuta; Drechsler.

< szláv *strugarъ;* blg *strugár* tourneur; szlov *strugár* 'der Drechsler'; kaj-h *strugar* 'torneator; esztergáros' Jambr; cseh *struhař* 'Drechsler' (Rank szerint „ócseh", pedig Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *struhár* 'faragó', esztergályos' Hv, 'esztergályos' Jancs. — A *strugъ* 'faragókés, gyalu' szónak (blg *strug*, szh *strûg*, szlov *strûg*, cseh, sz, f-szorb *struh*, le, orosz *strug*, ukr *struh*, TBSW 289; BSE 520, PES II, 401) foglalkozást jelentő *-arъ* képzős származéka.

Asbóth Refl 16 és Horger MNy 17 : 80, 20 : 78 szerint egy szláv *strъgarъ* átvétele, mert hogy a szláv *strugarъ*-ból *esztergár* stb. nem fejlődhetett. Ez azonban tévedés. Vö. pl. a Győr megyei *Esztergető* hn-et a szláv *Struga*-ból (Kniezsa AECO II, 144), amelyben szintén a mi szavunkhoz hasonló fejlődés ment végbe. A kiindulási pont nyilván az *i-* prothesises alak: **isztrugár*, amelyből minden későbbi változat megfejthető. Erre a fejlődésre mutatnak egyébként az *Esztergár* hn-ek is, bár nem bizonyos, vajjon azonosak-e a m szóval (1270: *Wzturgar* = Esztergár Veszprém m Cs III, 230, 1243: *Vzturgar* OklSz, 1244: *Stregar* ÁUO II, 166 = Esztergály, szlovák Strháre Cs I, 97).

A m *-os* képzőre l. a *mészáros, korcsmáros* címszót.

Leschka, Dank, SlEl 794, Szamota NyK 25 : 164, Melich MJsz I/2, 412, EtSz II, 79, SzófSz.

eszterha XV sze SchlSzj. — Vált.: *ësztërha:* XV sze SchlSzj, a XV szv-től, AporK-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr; Pápa vid., Szatmár MTsz, CsángóSz; — *? észtérha:* 1666: NySz (nem az *e*-k zártságát akarja az ékezet jelölni?); —

eszterhaj: 1659: NySz, SzD, Tzs 1838, CzF; Abaúj, Zemplén, Palócság MTsz; — *ësztrëha:* 1876: Nógrád MTsz; — *isztorha:* 1585: Cal; — *isztorhaj, isztërhaj:* 1885: KKHalas, Dunántúl MTsz; — *ösztörhaj:* 1792: SzD; — *eszterhéj:* 1582: NySz; Palócság, Szföld MTsz, KelB[3]; — *ësztërhé:* 1893: Háromszék MTsz; — *iszterhëj:* 1890: Kecskemét MTsz; — *isztorhéj:* 1886: KKHalas MTsz, Ormánység OrmSz; — *isztorhé:* 1872: Baranya MTsz; — *isztörhéj:* 1889: Baranya MTsz; — *eszterja:* 1829: Balaton mell., Kemenesalja Tsz, Kr; — *eszterje:* 1792: SzD, Tzs; Veszprém Nyr 39 : 57; — *iszterje:* 1896: Dombóvár Nyr 25 : 192; — *esztergya:* 1832: Kr; Sopron, Vas MTsz, Kemenesalja NyF 33 : 21, Bakonyalja NyF 34 : 60; — *isztërgya:* 1893: Veszprém, Somogy MTsz; — *isztorgya:* 1907: Nagykanizsa NyF 48 : 63; — *ësztërgye, esztergye:* 1888: Vas, Zala MTsz; — *isztërgye; isztergye:* 1839: Zala, Veszprém, Balaton mell., Somogy, Tolna MTsz; — *üsztörgye:* 1907: Somogy Nyr 36 : 143, Szenna; — *isztörnye:* 1882: Somogy MTsz; — *esztreh:* 1627: MNy 25 : 116; — *esztré:* 1879: Komárom MTsz, Apc Nyr 33 : 302; — *ësztre, esztre:* 1789: Szfvár MNy 12 : 343; Tata, Komárom, Érsekújvár MTsz; — *isztre:* 1843: Nyitra vid. MTsz; — *isztri:* 1888: Hont MTsz; — *ësztri, esztri:* 1877: Hont, Bars MTsz; — *oszré:* 1841: Baranya MTsz; — *szërha, szerha:* 1792: SzD (de a *Szerhás* szn már 1449: OklSz!); Abaúj, Zemplén, Csallóköz, Komárom, Mátyusföld, Pozsony, Nyitra vid, Érsekújvár MTsz; — *szërhaj:* 1889: Gömör MTsz.

= 1. protectum, subgrunda, stillicidium; Dachvorsprung, Vordach, die Traufe; eresz (a legrégibb adatoktól máig; a népnyelvi adatok is mind a következő pontok alattiak kivételével); — 2. tectum; Hausdach; nádfedeles háztető (1843-tól Abaúj, Csallóköz, Komárom, Mátyusföld, Nyitra vid., Érsekújvár MTsz; a SchlSzj *tignum* értelmezése aligha értelmezhető *tectum*-nak, a Murm *culmen*-je szintén aligha); — 3. Hausflur; ereszalja (1876: Veszprém, Tata, Hont, Csík MTSz).

< szláv *strěcha;* óegyh. szláv *strěcha* 'tectum' Supr; egyh. szláv *strěcha* 'tectum,' suggrunda' MiklLex; blg *strěcha* (mai helyesírással *strjácha*) 'toit, toiture; Dachvorsprung; eresz' Gerov; szh *strěha* 'der Dachvorsprung', kaj-h *streha* 'tectum; ház héja' Jambr; szlov *stréha* 'Dach'; cseh *střecha* 'tectum' Klaret stb.; sz *strecha* 'tető, fedél' Hv; le *strzecha* 'Dach'; f-szorb *třěcha* 'Dach', a-szorb *stšěcha* 'das Vordach, Wetterdach'; ukr *strícha* 'Strohdach, Dach'; óorosz *střecha* 'Dachvorsprung; eresz' (a XII sze-től Srezn III, 571), ma *strécha* 'Dach'. — Eredetileg **stroi-sa* „alkotmány", MEW 325, Meillet Ét 258, MER 614, HKES 356, BSE 522. Aligha helyesen PES II, 405 (ideur **ster-sa;* akkor azonban oroszul **sterecha* volna várható).

Mivel a m szó jelentése 'Dachvorsprung; eresz', ez a jelentés pedig ma csak a bolgárban és a szerbben van meg, míg másutt mindenütt 'Dach; tető', az EtSz II, 87 szerint a m szó csak a bolgárból, vagy a szerbből való átvétel lehet. Kérdés azonban, hogy az 'eresz' jelentés itt milyen régi, mert a legrégibb korban itt is 'tectum Dach; tető' jelentése van. — A szlávból román *streaşină* 'Dachvorsprung' Tiktin.

DebrGr 347, GyarmVoc, Leschka, SlEl 793, Asbóth Nytud 4 : 174, Melich MNy 6 : 66.

† **eszteze** 1522: KesztkK 330 = 1539: KulcsK 305.

= semita; Fussstеig; ösvény.

< kaj-h *steza;* egyh. szláv *stьdza* 'semita' MiklLex; szh *staza* 'semita, kaj-h *steza* 'semita; ösvény' Jambr; le *ścieżka* 'Fusspfad'; orosz *stezjá, zga.* — Eredetére Meillet Ét 208, TBSW 286, Knutsson Palat 6. — A m szó valószínűleg kései átvétel a kaj-horvátból.

Melich Nyr 32 : 312, NyK 39 : 17, MNy 6 : 444, Asbóth Nytud 4 : 174, EtSz II, 88.

ësztováta 1561: OklSz. — Vált.: *esztváta:* 1561: OklSz; — *ëszváta, eszváta:* 1838: Gömör Tsz, Bodrogköz, Borsod, Mátra vid. MTsz, Heves NyF 16; — *eszteváta:* 1838: Szföld Tsz; — *esztaváta:* Bereg MTsz; — *esztováta:* 1666: NySz, II, 1155, CzF; Szatmár, Zilah, Kalotaszeg, Háromszék, Brassó, Abaúj MTsz; — *észtováta:* 1907: Bereg MNy 3 : 188; — *isztováta:* 1891: Kalotaszeg MTsz; — *osztováta:* 1767: PPB, SzD; Szföld Tsz, Kolozs MTsz; — *osztovátye:* 1936: CsángóSz; — *osztováta:* 1877: Bukovina MTsz; Abaúj, Zemplén, Nógrád, Ipoly mell. MTsz; — *szátyva:* 1778: Sajószentpéter OklSz 1201; Palócság, Gömör MTsz; — *szátyiva:* 1893: Bereg MTsz, MNy 10 : 431; — *szováta:* 1792: SzD, 1801: PPBE, Kr (van ilyen változat??); — *szátyavetya:* 1907: Bereg MNy 3 : 188.

= iugum, tabula textoria; Weberstuhl (vö. Frecskay 398).

< déli-szláv *stativa;* szh *stàtiva, stâtva* 'einer der zwei aufrecht stehenden Balken, in denen der Webebaum liegt', *stâtive* 'Weberstuhl' szlov *stâtva* 'Webstuhl'; ukr *statýva* 'Bestandteil des Webstuhles'. — A cseh *stativa* 'Gestell; das Stellwerk des Weberstuhles' Rank alószínűleg új, mert régebben ismeretlen; van ugyan Klaretben egy *stativy* Npl 'repellagum', de az malomfelszerelési tárgy. — A *sta-* 'áll' származéka (**sta-t-iv-a:* Vondrák SlGr I, 521) és eredeti jelentése 'állvány'. A magyar alakoknak egymáshoz való elég bonyolult viszonyára vonatkozólag l. e munka II. kötetét. — Az ukránból a moldvai román *statívă* 'Weberstuhl'.

SlEl 781, MEW 319, Horger MNy 8 : 11, Asbóth Nesk 36, Nytud 1 : 302, 3 : 245, EtSz II, 88.

ësztrënga 1554: OklSz. — Vált.: *sztronga:* 1554: OklSz; — *esztrenga:* 1613-tól NySz, 1619: OklSz, MA, PP, PPB, SzD; Balaton mell., Pápa vid., Hajdu, Heves, Abaúj, Nógrád, Szföld MTsz; — *ësztërunga:* 1875: Udvarhely MTsz; — *eszterenga:* 1807: Márton; — *isztronga:* 1893: Kecskemét, Szeged MTsz; — *osztronga:* 1893: Abaúj MTsz; — *ësztrunga:* 1901: Szolnok-Doboka EtSz; — *eszringa:* 1905: Heves, NyF 16 : 47.

= locus mulctus; Schafmelkhof; bekerített juhfejőhely' (vö. MNy 20 : 82). A többi, az EtSz II, 89 felsorolt jelentés vagy elavult, vagy mint jogi műszó, a románból származik és minket itt közelebbről nem érdekel.

< román *strungă* 'Melkpferch'. — A vlach-pásztorkodásnak ismeretlen eredetű szakkifejezése, amely mindenütt megvan, ahol a vlach pásztorkodás el volt terjedve; blg *strъga;* szh *struga;* morva *strunga;* sz *strunga;* le nyj *stragą;* ukr *strunga;* vö. AtlPodk 167, Vážný 136, Crânjală Rumunské vlivy 387, EtSz II. 89.

Kétségtelen, hogy a fenti magyar alakok többsége nem szláv, hanem román jövevényszó. Bizonyos azonban az is, hogy a szláv vidékek szomszédságában kimutatott szavak (pl. Palócság stb.) biztosan a szlovákból származnak. A Dunántúlon már valószínűleg alföldi, illetőleg felvidéki magyar juhászok terjeszthették el.

†farazia 1544: LevT I, 27 (itt írva *faraszya*, az *sz*-nek *z* hangértékére l. Kniezsa MNy 35 : 93, HirTört 134).

= valami ruhadarab; Kleidungsstück.

< le *ferezja* 'ein weiter, offner Oberrock' (a XVII sz-ben Linde); orosz *ferez, ferjaz* 'felső házi ruha' 1583-tól Srezn III, 1354, Dalj. — A le szó a törökből: *färädžä* 'női bő felsőruha' < *färädžä.* Vö. TürkEl I, 59, Németh Gyula NyK 50 :321. — Vasmer GrSlEt III, 212 szerint a török szó a görög φορεσια-ból való.

EtSz II, 159 szerint eredete ismeretlen.

filkó 1818: GyarmVoc, Kr, 1838: Tzs, CzF.

= 1. superior in chartifoliis; der Obere im Kartenspiel; felső a kártyában; 2. — Kartenspiel; bizonyos kártyajáték (1838: Tzs, CzF); — 3. truncus, caudex; Dummkopf (főleg összetételben: *tökfilkó*).

< szl *filko* 'der Ober im Kartenspiel' Bern, Jancs, Kálal, 'Dummkopf' Kálal; cseh *filko* 'der Ober im Kartenspiel'. A cseh szó a németből.

GyarmVoc, stb. EtSz II, 253.

fisëk 1826: Baranya Tsz, Torontál MNy 6 : 332.

= embolus igniarius; Patrone; töltény.

< szerb *fišek* 'Patrone'; blg *fišek* ua.; román *fișic*. Oszmántörök *fišäk* 'die Lunte, die Rakete'; vö. Radloff IV, 1947, Redh 1386, TürkEl I, 61, IV, 116, Meyer AlbW, Lokotsch 1610.

EtSz II, 274.

frajerka 1896: Kassa Nyr 25 : 240.

= amata; die Geliebte; szerető.

< szl *frajerka* 'die Geliebte'. — A német eredetű sz *frajer* 'leánykérő' nőneme.

EtSz II, 467.

fricska 1790: NySz, 1807: Márton, 1838: Tzs, CzF, stb.; — *frecska:* 1832· Kr.

= talitrum, percussio nasi; Nasenstüber.

< szl *frčka* 'talitrum; Nasenstüber'. — Hangfestő eredetű.

Leschka, Dank, SlEl 161, Valló Nyr 33 : 563, EtSz II, 494, SzófSz.

fringia 1592: OklSz. — Vált.: *fringia:* 1592: OklSz, RadvCsal III, 179, 1693: Gyöngyösi ÖM II, 153, 404, 1799: Csokonai ÖM I/1, 591; — *fringyia:* 1595: Nyr 42 : 309, ZrínyiSzV V, 62. GyarmVoc, Kr, Tzs, CzF.

A fenti adatokban általában a *fringia* (—*szablya*, —*kard*, —*vas* stb.) különböző utótagú szavak első része, tehát jelző; ebből tapadással 'eximius ensis; vorzüglicher Säbel; fínom kardpenge' (egyedül először GyarmVoc); ma gúnyos mellékízzel: 'altes, verrostetes, schweres Schwert; ócska, rozsdás, nehéz kard'.

< szh *frendjija* pl. *kula* 'frank = európai módra épült torony' HASz; blg *frengija sablja* 'európai (kitűnő) kard' Gerov < török *frängi* 'európai; európai kard' Nyr 5 : 340. — A török szó az arabból: *frangi* 'európai'. — TürkEl I, 61, III, 39.

EtSz II, 500.

fufnyos 1890: Ipolyság MTsz.

= der näselt; az orrán keresztül beszélő.

< szlovák *fuf'oš*, a *fuf'at* 'orrán keresztül beszél' származéka, a szó hangutánzó; a képzőre l. *blbľoš* 'dadogó'.

Valló Tót el, Mariánovics Nyr 46 : 272, EtSz II, 523.

gabanica XV sze SchlSzj. — Vált.: *kabanica:* XV sze SchlSzj (itt hibásan „podus — *kabaricha*"!), 1603: egy uyoss galléros *kabanicam* vagyon (most annak szokták hini), Báthory István országbíró, Ecsed: RadvCsal III, 225; Gömör MTsz; — *gabanica:* XVII szv NySz; — *gabanyica:* 1892: K-Kunság MTsz; — *gabanajc:* 1893: Somogy MTsz. = 1. poderes; bis an die Knöchel reichender Mantel für Männer; bokáig érő férfi kabát (XV sze SchlSzj, 1603, XVII szv NySz); — 2. Mantel; felöltő, köpenyeg (1883: MTsz).

Vö. blg *kabánica* 'gabbano, souquenille, manteau'; szh *kabanica* 'pallium; Mantel'; szlov *gabanica* 'eine Art Mantel'; cseh *kabaně, kabanice* 'ein kurzer Bauernrock vom groben Tuche' (Jungm előtt nem fordul elő!); sz *kabaňa, kabanica* 'szűrmente' Kálal, 'ködmön, csuha, szűrdolmány' Hv (Felső-Árvában azonban *kabaňa* 'a gyermekek egybeszabott pendelyféle ruhája'). — A szláv szavak a BEW I, 464, MER 226 szerint az olasz *gabbano* 'Regenmantel' szóból származnának, ennek azonban ellentmond a blg és szh szó *k*-ja, amely *g*-ből semmiesetre sem származhatik. Az EtSz II, 741 ezért közvetítőnek a török *kabanič̆a* alakot veszi fel, ez azonban maga világosan szláv eredetű. Az olasz szó azonban arab eredetű, ott *k*-val kezdődik (REW 4648), lehet, hogy van az olasz szónak *k*-s kezdetű változata is.

A m szó mint előkelő ruhadarab délről származik, a szlovákban magyar eredetű. A palóc tájszó azonban valószínűleg visszavétel a szlovákból. — A *gabanajc* változat az EtSz szerint játszi-tréfás képzés (??).

Valló Tót el, Mariánovics Nyr 40 : 348, EtSz II, 741.

gabona XV sze SchlSzj. — Vált.: *gabona:* XV sze SchlSzj, SermDom, a XV szef-től (BécsiK-től) NySz, Murm, KolGl. 1, 2, 1566-tól OklSz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, CzF stb.; — *gabana:* 1595: Ver, CsángóSz; — *gabna:* 1561: OklSz, 1586: RadCsal II, 67 (uo. sokszor *gabona* is), 1838: Tzs, CzF, BallTSz; Bakonyalja NyF 34 : 73, OrmSz; — ? *gobna:* 1549: OklSz.

= 1. fruges, frumenti genus; allerlei Korn, Getreide; mindennemű eledelül szolgáló vetemény (így az első adattól kezdve máig a fenti adatokban); — 2. Secale cereale; rozs (1700: OklSz, 1800-tól Márton; Göcsej, Zala, Győr, Gömör, Tiszadob, Szabolcs, Ugocsa, Erdély MTsz, SzamSz, Ónod Nyr 40 : 383).

< ódéli-szláv *gobino;* vö. óegyh. szláv *gobino* 'abundantia, bőség' Supr; orosz-egyh. szláv *gobino* 'abundantia, fruges' (1073-tól Srezn I, 529); szerb-egyh. szláv 'fruges' (a XIII sz-tól MiklLex);

horvát *gobino* 'far; liszt' (1595: Ver, 1740: Beil), 'Triticum spelta L.' Šulek, HASz. — Gót eredetű szó a balkáni szlávban, BEW I, 316, Kiparsky 198.

Az átvett szó jelentése 'fruges; vetemény' volt, ebből való a m 'frumentum; Getreide; gabona'. Nyilván keleti (bolgár, szerb) és nem nyugati (horvát, szlovén) déli-szláv nyelv volt a m szó forrása. Semmiesetre sem azonban „ó-egyházi szláv", mint az EtSz felteszi, mert ilyen jelentésű szó nem az egyház útján szokott terjedni, de meg nálunk az óegyházi szláv nyelvnek semmiféle szerepe nem volt.

Ver, Gyarm Voc, Dank, SlEl 180, Asbóth Nyr 28 : 441, Refl 30, EtSz II, 745, SzófSz.

gácsér 1793: Gross II, 77. — Vált.: *gácsér:* 1793: Gross II, 77, 1807: Márton, Tzs, CzF; 1838: Pápa vid. Tsz, Szalonta, Csongrád, Hegyalja, Szabolcs, Szföld MTsz; — *gacsér:* 1793: Gross i.h., SI 186, GyarmVoc; — *gácsír:* 1800: Márton; — *gácsir:* 1875: Bihar MTsz; — *gácsor:* 1808: SI 186; — *gádzér:* 1881: Szeged MTsz; — *gácsor:* 1808: SI 186; — *gádzér:* 1881: Szeged MTsz; — *gádzsér:* 1842: Nógrád EtSz; — *kácsér:* 1838: Tzs; Zemplén MTsz; — *kacsor, kácsor:* 1808: SI.

= anas mas; Enterich; hím réce, hím kacsa.

< szl *káčer* 'gácsér'; keleti-sz *kačur* ua. Kálal; cseh *kačer* 'Enterich' (a XIV sz-tól GebSl); le *kaczor;* f-szorb *kačor,* a-szorb *kacor.* — Nyugati-szláv szó; a kacsa hangját utánzó *kača* 'Ente' szónak hímnemű *-er* képzős származéka; BEW I, 475, HKES 159, BSE 212. — L. a *kacsa* címszót is.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 262, MEW 108, Asbóth Nesk 65, Munkácsi Ethn 4 : 297, EtSz 769, SzófSz.

gajda 1903: Újvidék MTsz, Nyr 32 : 475.

= Dudelsack; duda.

< szerb *gajde* 'Dudelsack'; blg *gájda* ua. stb. — BEW I, 291 szerint török eredetű (itt meg arab).

EtSz II, 797. — A NySz-ban egy XVII sz-i makaróni-versből idézett adat nem magyar, hanem szlovák szó.

galagonya 1327/1410: OklSz. — Vált.: *galaginya:* 1327/1410: OklSz, 1583: BotTört 129; Szlavónia, Dráva mell., MTsz, OrmSz; — *galaginye:* XV—XVI szh MNy 21 : 141; Bodrogköz Tsz; — *galganya:* 1369: OklSz; — *galogonya:* 1566: NySz; — *galagonya:* 1390: OklSz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, 1643-tól NySz, MFüvészk 297, Tzs, Jáv 483; — *galaganya:* 1936: Moldva, CsángóSz; — *galagannya:* 1566: NySz; Moldva MNy 29 : 251; — *galegenye:* 1834: Duna mell., Zala, Göcsej MTsz; — *gelegonya:* XVI szk MNy 21 : 142, XVII szv NySz, 1800: Márton, 1838: Tzs, CzF; Dráva mell., Baranya,

Szföld MTsz, SzamSz, Szenna; — *geleginya:* 1952: OrmSz; — *geleginye:* 1595: NySz; — *gelegënye:* 1541: SylvUjT I, 169, SI, Kr, 1838: Tzs; Duna mell, Zala, Göcsej, Répce mell. MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 73; — *gelyegenye:* 1499: NySz I, 737; — *gereginye:* 1873: Zala MTsz. — Máriafi MNy 5 : 285 szerint a *galagonya* tiszántúli, a *gelegënye* dunántúli alak. Ezt az EtSz a régiségre nézve nem hiszi, mert a *gelegenye* alakot Sylvester is ismeri. Csakhogy Sylvesternél a szó „tőt" („ha igaz az, amit az tótoktul értek, ezt szent Jeronimus az ő nyelveken *gelegenyé*nek forditotta"), és ez nála talán kajhorvátot jelent.

= Crataegus; Weißdorn; Ják 483 (régen nevezték Rubus caninus, Rhamnus, Spina nova néven is).

< szláv *glogynja;* blg *glogínja* 'Crataegus oxyacantha' Gerov (és a termése); szh *glòginja* ' ructus Crataegi; Frucht des Weissdorns' HASz, Šulek szerint azonban maga a 'Crataegus oxyacantha' növény is; sz'ov *gloginja* 'die Weissdornbeere'; ócseh *hlohyni,* ma *hlohyně* 'Hagedornfrucht'; sz *hlohyňa* 'galagonya gyümölcse' (Dostál 709 szerint a szónak ma a csehben és a sz-ban 'Pyracantha Roem'. jelentése van). — A *glogъ* 'Cornus, Crataegus' származéka; BEW I, 306, TBSW 91, PES I, 127, VREW I, 275, stb. Az *-ynji* mint gyümölcsnévképző igen ritka, a *glogynji*-n kívül talán csak *brekynji* szóban van meg (l. a *berkenye* címszót), Vondrák SlGr I, 552.

A magyar szó egy 'galagonya gyümölcse' jelentésű szláv *glogynja* átvétele. A m *alma*~*almafa* stb. analógiájára a *galagonya*~*galagonyafa* kettősségből alakult a *galagonya* bokornév. Hogy melyik szláv nyelv volt a m szó forrása, nem dönthető el.

Sándor Sokféle XII, 36, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 177, Asbóth SzlSz 23, Nyr 31 : 11, Melich MNy 23 : 492, EtSz II, 834, SzófSz.

galamb szn 1165: MonStr I, 118; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *golomb:* 1165: MonStr I, 118, 1181: OklSz, 1224/1389: MonStr I, 247, OklSz; — *galamb:* XV sze SchlSzj, a XV szef-től (JókaiK-től) NySz, Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — ? *kalamb:* XIV szv BSzj (itt kétszer *calamb*); a NySz közöl egy *kalamb* alakot az ÉrsK 695 lapjáról; ilyen lapszáma a kódexnek nincs.

= columba; Taube.

< szláv *golǫbь;* óegyh. szláv *golǫbъ* 'columba' Mar, Supr; blg *golъb;* szh *gȍlūb;* szlov *golôb;* cseh *holub;* sz *holub;* ł*e goląb;* ukr *holub;* orosz *golub.* — Eredeti szó (valószínúleg színnévből); BEW I, 322, Meillet Ét 271, HKES 127, BSE 149, PES I, 142, VREW I, 289.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg, kétségtelen azonban, hogy még a X sz vége előtt került át. Az EtSz szerint

ódéli-szláv, de erre nincs elegendő támpontunk (a megőrzött nazális csak kronoiógiai ismérv!). A latin *columba* szóból való magyarázat hangtanilag is valószínűtlen (bár ezt éppen h a n g tanilag az EtSz II, 844 lehetségesnek tartja), mert a m *k*>*g* fejlődés aránylag kései, a m szó pedig már a XII sz-tól kezdve következetesen *g*-vel fordul elő. A BSzj *calamb* alakja lehet elírás, lehet népetimológia, stb., csak komoly bizonyíték nem lehet a *k-s* ejtés mellett.

SlEl 182, Asbóth Nesk 65, Melich MNy 8 : 5, EtSz I, 837—45, főképp 844, SzófSz.

galbács 1891: Nyitra MTsz.

= linkshändig; balkezes.

< sz *galbáč* 'balkezes, ostoba' Bern, Hv stb. — Talán hangfestő eredetű, GebSl I, 457; a magyar *balogács*-ból aligha eredhet. EtSz II, 872.

galéta 1620: OklSz. — Vált.: *galita:* 1620: OklSz; — *galeta:* 1835: Palócság Tsz; — *galéta:* 1861: EtSz II, 877; — *galáta:* Herman MPSzK 704, Ethn 54 : 86; — *gajáta:* 1935: SzamSz; — *gëlyáta:* 1891: Szolnok-Doboka MTsz, CsángóSz; — *geleta:* 1634: OklSz; Bars MTsz; — *geléta:* 1790: GyarmAff 347; — ? *gilitta:* 1620: OklSz.

= 1. Käse-, oder Butterfässchen; sajt-, vagy vajtartó bödön (1620: OklSz, 1835: Tsz, Bars MTsz); — 2. Holzfässchen zum Butterrühren; vajköpülő edény (1620: OklSz); — 3. Melkeimer; fejősajtár (1893: Szolnok-Doboka MTsz, SzamSz, CsángóSz, Ethn 54 : 86); — 4. Wasserfass; vízhordó edény (1935: CsángóSz).

A szó végeredményben ugyan latin eredetű (*galleta* 'ein Gefäss, Eimer' REW 3656), a magyarba azonban részben román, részben szlovák közvetítéssel került. A szó ugyanis a vlach pásztorkodás terminológiájába tartozik, ebből való a magyarban is: román *galeata* 'Eimer, Kübel, Gelte'; ukr *géleta* 'hölzernes Milchgefäss'; sz *geleta* 'fejősajtár a juhok fejéséhez'; le nyj *gelata* ua. vö. AtlPk 173, Vážný 138; morva *geleta* ua.; Crânjală Rumunské vlivy 275. — A szlovén *golida* 'Melkgelte' az olaszból. BEW I, 292, stb.

A palóc (és általában északi) adatok a szlovákból valók, míg az erdélyiek és a moldvaiak közvetlenül a románból származnak.

SlEl 166, Asbóth Nesk 51, Kniezsa Ethn 45 : 65, EtSz II, 877.

gally 1611: MA, 1662-től NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, stb. (más források, pl. Márton 1800, 1807, CzF, stb. a szót *galy* alakban írják).

= 1. ramus; der Zweig (1611-től máig a fenti adatokban); — 2. malleolus; der Schnittling; oltványág (Márton 1807); — 3. frondes: die Äste des Baumes, die Zweige (1621: MA, PP, Márton 1800); — 4. sarmenta; das Reisholz; águlladék, rőzse (1935: SzamSz).

< szláv *golъ;* szlov *gôl* fem, G *goli* 'abgeästeter, junger Baumstamm': Npl 'aprófa'; ócseh *hol,* G *holi* 'stipes, baculus' Klaret 'Reis, Gerte; Stab, Stock' GebSl, ma *hůl,* G *holi* 'Stab, Stock'; ukr *hiljka* 'kleiner Zweig', *hiljá* 'starker Zweig'; orosz *golь* 'ramus' MiklLex; orosz nyj *golьjá* 'Zweig'. — Eredeti szó, vö. BEW I, 326, Meillet Ét 261, HKES 136, BSE 133, PES I, 143, VREW I, 289. — A szlovén szónak csak a jelentésébe játszott bele a 'kopasz' jelentésű *golь* melléknév, magának a szónak ide tartozásában nem kételkedhetünk.

A m szó valószínűleg a szlovénből való, ha ugyanis kimutatható volna, hogy a Dunántúlról terjedt el. — Mindenesetre szláv eredete nem kétséges, az EtSz II, 908 szkepszise tehát („eredete tisztázatlan") nincs megindokolva.

Budenz NyK 1 : 314, SlEl 185, MEW 71, Melich MNy 8 : 154, NyK 39 : 27, SzófSz.

gálna 1425: OklSz. — Különböző növények neve.

= 1. Ribes, ribiszke (régen ramus is): *kálna:* XVI szmf KolGl. 2; *gálna:* 1576: SzikszF; — 2. Viburnum, bangita: *kálna-fa:* Hétfalu Nyr 37 : 276; — *kánya-fa:* 1783: Nyr 64 : 13, Gross V, 1801: PPBE, MFüvészk 212; Szföld MTsz; *gálna-fa:* 1708: PPl (*corymbus* a.), PPB; *gánna:* Szatmár Nyr 37 : 95, SzamSz; *gánya-fa:* 1783: Nyr 64 : 13, 1797: Gross V, 137, 286, MFüvészk 212, Tzs; Vág mell. CzF, Győr Nyr 40 : 283, NyF 38 : 33; — *génye-fa:* Vas Nyr 29 : 540; — 3. Genista rekettyefa *kánya-fa:* 1604: MA, PP, PPB; *gálna-fa:* XVI sze MNy 21 : 141; *gánya-fa:* 1585: Cal, Ver 44 (nyilván ide való az 1583-i *ganye-fa* adat is Nyr 64 : 14); — 4. Evonymus (régebben Agnus catus is), kecskerágó: *galina-fa:* XVI sze MNy 11 : 132 (irva: *galyna fa*); *gálna:* 1900: Nagyküküllő Nyr 29 : 479; — 5. Sorbus aucuparia, berkenye: *kálna:* 1425: OklSz; *gálna:* 1797: Gross V, 78, Sl, Tzs 1835, CzF, Ják 480; *gánye:* Moldva CsángóSz; — 6. Sisymbrium sophia, zsombor (1583: *kányá fiu* olv. kányafű BotTört 132); — 7. Pulminaria, tüdőfű: *gálna-fű:* 1576: SzikszF, 1604: MA, PP, PPB, Jambr, MFüvészk 154, CzF, Ják 848; — 8. Helleborus foetidus hunyor (1775: Csapó FüvKert 102).

Vö. szláv *kalina;* blg *kalina* 'Punica granatum, Sorbus aucuparia, Viburnum opulus és lantana, Paeonia officinalis'; szh *kàlina* 'Viburnum opulus, lantana; Ligustrum vulgare' Šulek; szlov *kalina* ua.; ócseh *kalina* 'labrusca' GebSl, ma 'Viburnum opulus' Dostál 1386; sz *kalina* ua.; f-szorb *kalena* ua., a-szorb *kalina* ua.; le *kalina* ua.; ukr *kalyna* ua.; orosz *kalina* ua. — Eredetére l. BEW I, 473, MER 278, HKES 160, BSE 214, PES I, 286, VREW I, 509.

Az 1—5. alatt felsorolt növények nevei minden valószínűség szerint erre a szláv növénynévre mennek vissza. Az átvett jelentés

a 'Viburnum opulus', ennek piros bogyói után ment át a név más piros bogyójú cserjékre. A hangfejlődésbe azonban nyilván belejátszottak egyéb mozzanatok is. Így lehet, hogy igaza van Beke Ödönnek (Nyr 63 : 87) és a *madár-cseresnye, eb-szőllő, kánya-bogyó* stb. madár-nevű bogyók analógiájára a *kálna-bogyóból* népetimológiával lett *kánya-* stb.

A 6—8. alatt felsorolt növények (főképp a 7.) idetartozása kétes. Beke Nyr 64 : 13—4 — úgy látom — azon az alapon származtatja őket az előbbiekkel egy forrásból, mert változataik megegyeznek. Ezt az EtSz II, 912 is hajlandó elfogadni. Pedig ez nem komoly érv, különösen ha meggondoljuk, hogy a népetimológia is belejátszott a nevek alakulásába. Mindenesetre olyan szláv szó, amelyből 6—8. alattiak megfejthetők lennének, nincs.

EtSz II, 911, 913, 1000, 1006 (hangalak szerint szedi szét őket), Beke Nyr 63 : 87, 64 : 13.

Külön átvétel a *kalinka-fa* 'Viburnum opulus' (1797: Gross V, 129) < szláv *kalinka.*

galóca? hn 1371: OklSz; kn 1520: MNy 31 : 126. — Vált.: *galóca:* 1520: MNy 31 : 126, 1588-tól OklSz, 1549-től NySz, KolGl. 1, SzikszF, MA, PP, PPB, Gross III, 111, SzD, Tzs, CzF stb.; — ? *galaca:* 1794: Gross III, 111; — ? *galoca:* 1794: Gross III, 115, GyarmVoc. = Salmo hucho v. Hucho hucho (régebbi nevei: Trutta piscinaria, Salmo trutto stb.).

< szláv *glavatica;* szh *glavatica* 'Salmo hucho' Vuk, kaj-h *glavatica* 'Trutta decumana' Bell, 'Salmo hucho' Petényi, vö. EtSz; szlov *glavâtica* 'Trutta lacustris'; sz *hlavátka* 'Hucho hucho', *hlavatica* (népi szó?, eddig népi használata nincs kimutatva; Ferianc Ryby 27); le *głowacica* 'Salmo hucho' Majewski; f-szorb *hłowatka* 'Lachsforelle'; kárp. ukr *holovatyca, holovelj* 'Hucho hucho' Vladykov 85. — Bár az elnevezés oka nem is világos (a halnak nincs éppen valami feltűnően nagy feje), nem lehet kétséges, hogy a *golva* 'fej', illetőleg *golvat-* 'fejjel bíró, nagy fejű' származéka, BEW I, 324.

A magyar szó fejlődésénél sem a *galaca,* sem a *galoca* alakok nem érdemelnek komoly figyelmet, mert írott hapax legomenonok. — A m szó talán a délszlávból való. Ha itt vannak is megoldatlan kérdések, azok legfeljebb a szláv szavak névadásával kapcsolatosak, a m szó szláv eredetében azonban semmiféle kételyünk nem lehet. Az EtSz II, 918 kételyei a szó fenti magyarázatával kapcsolatban tehát nem indokoltak. — Az egyszer előforduló *gadóca* alak talán keveredés a *gadóc* szóval. Vö. Etsz II, 777.

Herman HalK 788, Simonyi Nyr 39 : 501, Horger Nyr 39 : 291, EtSz II, 915, SzófSz.

galuska 1683: NySz. — Vált.: *galluska:* 1683: NySz, SI Sokféle XII, 503; — *galuska:* 1816: GyarmVoc, Kr (Dugonicsból), 1838: Tzs, CzF; SzamSz, Hétfalu CsángóSz.

= 1. pastillus cibarius; Mehikloss, Nockerl (1683-tól a fenti adatokban máig); — 2. csusza (CzF).

< le *gałuszka* (rendesen Pl *gałuszki*) 'Mehlkloss' Linde, VarsóiSz (eredetileg 'Kügelchen, Köpfchen', pl. *gałuszka maku* 'Mohnköpfchen' Linde); a *gała* 'Kügel, Geschwulst' származéka, amely viszont a német *Galle* < latin *galla* átvétele (vö. olasz *galla* 'Geschwulst, Blase' BSE, 133, REW 3655). — A lengyelből való: ukr *haluška* 'Mehlklösschen'; sz *haluška* (rendesen Pl *halušky*) 'galuska, csusza'; román *găluşcă* 'Kloss, Knödel'.

A *galuska* szó, úgy látszik, a Felső-Tisza vidékéről való. Feltűnni is Sárospatakon tűnt fel, Leschka pedig nem ismeri. — A moldvai *geluska* 'töltött káposzta' a románból való.

Asbóth Nesk 50, Gombocz MNy 1 : 258, EtSz II, 928, SzófSz. — Vö. a *haluska* címszót is.

gamba 1819: Palócság Tsz, 1838: Gömör Tsz, Rozsnyó, Hont és Bars MTsz, Vác NyF 10 : 65.

= labium; dicke, gedunsene Lippe; vastag, duzzadt ajak.

< sz *gamba* (sokszor Pl *gamby*) 'ajak, állati pofa' Hv, Kálal. — A le *gęba* 'ajak' átvétele, ez pedig a szláv *gǫba* (ugyanaz, amely az orosz *gúba* 'Lippe' ,szlovák *huba* 'száj' szóban van meg); BEW I, 340, PES I, 166, VREW I, 316.

SlEl 173, MEW 71, Valló Tót el, Nyr 33 : 563, EtSz II, 958.

gambács 1819: Palócság Tsz, CzF.

= Krug mit Vorstülpung; ajakas korsó.

< sz *gambáč* 'ajakas korsó' (a szót semmiféle szlovák szótár nem ismeri, az EtSz Melich nyomán Szarvasról idézi); vö. azonban sz *gambáč* 'vastagajkú, nagyszájú (ember)' Kálal. — A *gamba* 'ajak' származéka.

Prónai Nyr 27 : 123, Valló Nyr 33 : 563, EtSz II, 959.

ganaj szn 1425: MNy 10 : 79; kn XV szef JókaiK = NySz. — Vált.: *ganaj:* 1425: MNy 10 : 79, a XV szef-től NySz, 1510: MNy 6 : 180, 1541: SylvUjT I, 107, Murm, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; SzamSz, stb.; — *ganá:* 1548: OklSz, GyöngyTör; — *ganéj:* 1576: SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs stb.; — *gané:* a XV szef-től (a BécsiK-től) NySz, SermDom, KolGl. 2, Cal; Somogy, KKHalas MTsz; — *ganyé:* 1863: Veszprém, Somogy, Szföld MTsz, OrmSz, Moldva CsángóSz; — *gené:* 1621: MA, 1624: NySz; — *genej:* 1588: NySz.

= 1. fimus, laetamen stercus; Dünger, der mit Stroh vermischte Darmauswurf der Tiere; trágya (a XV szef-től kezdve máig a fenti adatokban); — 2. Düngerhaufen; trágyadomb (SzamSz); — 3. excrementum, stercus; Dreck; állati ürülék (a XV szef-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.); — 4. scoria, stercus aeris; Schlacke; ércnek, vasnak a salakja (a XVI szmf-től NySz, MA, PP, SzD); — 5. *forgács-ganaj:* Holzabfall; a felvágott fa hulladéka (1831: Kr, MTsz).

< szláv *gnojь;* egyh. szláv *gnojb* 'pus, put redo; die Faulnis, der Eiter; rothadás, genny' Mar, Zogr, Psalt, Supr, 'fimus, stercus; Dünger; trágya' Zogr, Mar, Psalt; MiklLex; blg *gnoj* 'pus, matière purulente, sanie'; szh *gnȏj* 'pus, Eiter; fimus, stercus, Dünger, Mist'; szlov *gnȏj* ua.; ócseh *hnój* 'purefactio, pus, stercus', ma *hnůj* 'Eiter; Mist, Dünger'; sz *hnoj* 'genny; trága'; le *gnój* 'Eiter; Mist, Dünger'; f-szorb *hnój* 'Mist, Dünger, Kot, Exkremente; Eiter', a-szorb *gnoj* 'Mist, Dünger; Eiter'; ukr *hnij* (G *hnóju*) 'Mist, Dünger, Unrat; Eiter'; orosz *gnoj* 'Eiter', nyj 'Dünger'. A *gni-ti* (**gnei-ti*) 'rothad' *o*-fokú főneve, jelentése tehát eredetileg „rothadék"; PIEW 437, BEW I, 314, Vondrák SlGr I, 497, PES I, 131, VREW I, 280. — A román *gunoiu* 'Mist, Dünger, Unrat, Kehricht' szóról hangtanilag nem dönthető el, közvetlenül a szlávból való-e, vagy pedig egy ómagyar *gonoj* átvétele.

A m szó 'Dünger; trágya' jelentésben került át. Hogy melyik nyelvből, nem dönthető el. Csak az az egy bizonyos, hogy nem az e g y h á z i szlávból, mint az EtSz II, 978 magyarázza.

Ver, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 178, MEW 68, Budenz NyK 1 : 314, Asbóth SzlSz 23, EtSz II, 968—79. SzófSz.

ganca 1792: SzD. — Vált.: *gánca:* 1792: SzD, SI, CzF; Sopron, Vas, Nógrád MTsz; — *ganca:* 1838: Tzs, CzF; Sopron, Baranya, Szentes, Szeged, Palócság, Komárom, Bars, Gömör, Nógrád MTsz; — *gánica:* 1800: Márton, SI, Kr, Tzs; 1838: Marcal mell; Pápa vid. Tsz, Sopron, Göcsej, Veszprém, Somogy, Baranya, Fehér, Győr, U g o c s a MTsz, OrmSz, Szenna, Nagykanizsa NyF 48 : 62; — *gránica:* 1838: hol? Tsz; — ? *ganza:* 1883: Nagykálló MTsz (talán sajtóhiba **gancza* helyett?); — *gánci:* 1879: Csallóköz MTsz; — *izsgánc:* 1838: hol? Tsz.

= 1. Schmarren aus geröstetem Mehl; pirított lisztből készített morzsatészta (1835: Kunoss Gyal; Sopron, Vas, Győr, Pápa vid., Zala, Somogy, Baranya, Fehér, Ugocsa MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 43); — 2. Breiknödelchen; galuska-féle étel (1792: SzD, Tzs; Dunántúl, Palócság MTsz); — 3. Speise aus zerschellten Kartoffeln; összetört burgonyából való étel (1890: Somogy MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 43).

Vö. szerb-horvát *žgánci* Sterz, eine Art Polenta' Vuk, kaj-h *žgànec* 'maza; Sterz; gombóc' Jambr; szlov *žgánci* Npl 'der Sterz'; morva *žgance* Npl 'daragaluska' BartošSl; sz *žganec, džganec* Nsing, *džgance* Npl; *ganec* Nsing, *gance* Npl 'daragaluska' Hv, 'puliszka' Jancs, *žgance* 'kukoricalisztből készült galuska' Tvrdý. — Az 'éget' jelentésű *žьga-ti* igé származéka (vö. *žьg-* ~ *žeg-* 'égni'; Meillet SlaveC 217, MEW 407, PES I, 231, VREW I, 412).

A m szavak tulajdonképpen nem egy nyelvből valók, hanem különböző szláv szavak átvételei. Az északnyugati (kisalföldi, palócsági) *gánca, ganca* a sz *gance*-ből való (amely valószínűleg nem a magyarból van átvéve, hanem a *žgance, džgance* változata lesz), bár esetleg a sz *žgance*-ből is származhatik. Talán ezzel azonos a dunántúli *ganca, gánca* is. A csallóközi *gánci* a szerb *žgánci*-ból való (Komárom!). Az *izsgánc*, tekintettel arra, hogy Kállay, akitől a Tsz ezt az egyetlen adatot közli, székely szavakon kívül baranyai és somogyi szavakat gyűjtött, nyilván déldunántúli szó lesz és akkor csak szh eredetű és a szh *žgánci* átvétele lehet. — Nehézségek vannak a *gánica* változatnál. A szláv nyelvekben **žganica* szó 'tészta' jelentésben nincs (a szh *žgànica*, szlov *žganica* jelentése 'Branntwein'!). Azért az EtSz II, 983 azt gondolja, hogy ez *-ica* képzős magyar alakulás. Ez azonban alaposabb indokolás nélkül nem fogadható el.

Sándor Sokféle XII, 173, Leschka, Dank, SlEl 945, MEW 407, Gombocz MNy 1 : 258, Melich MNy 6 : 18, Asbóth Nesk 40, Beke FUF 24 : 260, EtSz II, 980—3.

gándzsa 1876: MTsz. — Vált.: *gándzsa:* 1876: Baranya, Dráva mell.; — *gandzsa:* 1879: Eszék MTsz.

= Feuerhaken; tűzi csáklya.

< szerb *gȃndža, kândža* Vuk, *kânča* BEW I, 481, 'der Haken (auf Schiffen); die Kralle (des Adlers)'; blg *kándža* 'der Haken'; — román *cange* 'Haken, Hakenstange der Feuerwehr' Tiktin; török *kandža* 'der Haken'. — A török szó, amelyből a balkáni szavak származnak, eredete ismeretlen, talán görög (az olasz *gancio* a törökből való, REW 4673); BEW I, 481.

EtSz I, 994.

garád 1517: Jordk = NySz. — Vált.: *garád:* 1792: SzD, GyarmAff 312, SI, Tzs, 1838: Gömör, Torna, Dunántúl Tsz, Baranya, KKHalas, Szatmár, Szabolcs, Szilágy, Borsod, Palócság MTsz; — *garát:* 1517: JordK; Palócság MTsz; — *gèrád:* 1876: Orosháza MTsz; — ? *garód:* Pest (valószínűleg egy palóc *gárād* ügyetlen lejegyzése) MTsz.

= 1. septum, septura, cinctura; der Zaun, die Umzäunung; általában kerítés, főleg élősövényből stb. (1792-től valamennyi

fenti adatban a 2. és 3. alattiak kivételével); — 2. agger, Damm; földből hányt töltés, gát (1808: SI, Tzs, BallTsz); — 3. fossa; der Graben; árok (1517: JordK: vö. a *garat* címszót is; 1799: GyarmAff 312, GyarmVoc, Mikszáthnál MNy 6 : 93; Vác NyF 10 : 50).

< déli-szláv *gradъ* 'sepes, septura; Zaun, Umzäunung'; vö. szerb *grȃd* (nőnemű) 'sepes, der Zaun' (két adat: egy a XIV, egy a XVI sz-ból HASz); f-szorb *hródź* 'Stall', *hródźik* 'Einzäunung', a-szorb *groź* 'Stall'; le *grodź* 'Zaun, Umzäunung'. — Egyébként általában praepositiós összetételekben: orosz *ógorodъ*, *ógorod* 'Zaun', ukr *zá-horid* ua. — Ugyanannak a szónak *i*-tövű főneve, amelyé az *o*-tövű **gordъ* 'vár, város', eredetileg szintén „körülkerített hely", vö. a **gordi-ti* igét, amelynek ma is 'körülkeríteni' a jelentése. A m szó eredeti jelentése a 'kerítés'. Ebből való a 'töltés' és az 'árok' jelentés. A magyarból sz *garad* 'Graben; árok'.

EtSz II, 1030 (szerinte a m-ban az 'árok' jelentés az elsődleges, amire nincs bizonyíték). — Szlávból, de helytelenül: Leschka, Dank, MEW 74, Simonyi Nyr 25 : 54.

Nem dönthető el kétségtelenül, vajjon a *garágya, garággya* szó a *garád* birtokragos alakja-e, vagy külön átvétel a szh-ból; *garággya:* 1800: Márton, Leschka, Tzs, CzF; N-Kunság Bihar MTsz, Szabolcs MNy 30 : 249; — *garágya:* 1874: Bihar MTsz; — *gĕrággya:* 1877: Nagykunság, Bihar MTsz; — *gerágya:* 1883: Nagykálló MTsz 'der Mistzaun; trágyából való kerítés'. — Nézetem szerint külön átvétel és a következő szóból való: szh *grȃdja* 'sepes; Zaun'; vö. szlov *grája;* sz *hrádza;* le *grodza;* ukr *horóža* stb. BEW I, 330, EtSz II, 1038.

Az OklSz-ban a *garád* címszó alatt idézett 'clausura' jelentésű *garaggya, gragya* stb. szavak azonban nem tartoznak ide, mert nem magyar, hanem h o r v á t szavak. Az első, 1277-i (ad clausuram *Pasa garagya*) és a második, 1322-i Pozsega megyében fordul elő (Smič VI, 223, AnjOkm II, 43), szinte bizonyos, hogy a másik két adat is horvátországi lesz, annál is inkább, mert az 1346 és 1478-i adat is *gr*-rel kezdődik. A *garaggya* változat alakja azonban magyaros. — Mindaz tehát, amit az EtSz II, 1037 e szó eredetével kapcsolatban kifejtett, tárgytalan.

garat 1576: SzikszF. — Vált.: *garat:* 1576: SzikszF, KolGl. 2 (itt *garas* hiba), MA, PP stb. (l. alább); — *garad:* 1604: MA, PP, PPB (a *garat* mellett), 1707: MNy 8 : 127, Leschka, CzF, SzamSz; — *garagy:* (ebben: *garagyba*) 1873: Csongrád MTsz.

= 1. catillus, infundibulum molare; Mühltrichter; malomgarat (1576: SzikszF, KolGl. 2, 1597: OklSz, MA, PP, PPB, 1643-tól NySz, SzD, Tzs, CzF stb; — 2. der Trichter der Presse; a prés töltője

(1597: OklSz; Gönczi Göcsej 576); — 3. pharynx; der Schlundkopf; a nyelőcső torkolatja (1833: NyUSz; ebből a szólásból vált ki: „felöntött a garatra", 1659-től NySz).

< szláv *grotъ;* orosz-egyh. szláv *grotъ* 'pohár, serleg, kehely' Srezn I, 598; horvát *grôt* 'malomgarat a XVI sz-tól HASz; kaj-h *grot* 'catillus' Habd, Bell; szlov *grôt, grôd* 'der Trichter, die Gosse in der Mühle; der Rumpf der Weinpresse'; cseh *hrota* Wussin; ma *hrot* 'Gosse in der Mühle' (korábban nincs), *hrot* és *hrota* 'Milchnapf'; sz *hrot* 'garat, dézsa'; ukr *hrot* 'kas' Žel (?; *hrit*-nek kellene lennie!!). — A szó eredete nincs tisztázva, BEW I, 354.

A szó a horvátból mint molnármesterségi szó került át a magyarba, ugyanonnan, ahonnan a *malom, molnár, zsilip.* Így magyarázta Leschka, Dank, SlEl 204, MEW 79, Melich SzlJsz I/1, 104, Asbóth SzlSz 23, Nyr 38 : 229, Moór NéNy 8 : 208, SzófSz. Ezzel az általános véleménnyel fordul szembe az EtSz II, 1054. Szerinte ugyanis a *garat* szó először a JordK 292. lapján fordul elő 'alveus; Flussbett; a folyó medre' jelentésben: „megtereenek az vyzek ew *garattyokba*": reversae sunt aquae in alveum suum. Ebből az egy adatból kiindulva kétségbevonja a szónak molnármesterségi eredetét és azt vitatja, hogy a szó eredetileg „valaminek a vezetése" lehetett (pl. vízé, majd gabonáé) és így a 'Gosse in der Mühle' jelentése a szlávoktól függetlenül a magyarban fejlődött.

Ez az egész okoskodás azonban elfogadhatatlan. Mivel az nem lehet vitás, hogy a m szó a szlávból származik és a fenti szláv szavakkal összefügg, azoknak viszont tekintélyes része p o n t o s a n ugyanazt jelenti, mint a magyarban, vagy azt kellene feltennünk, hogy a szláv nyelvekben (nem is egyben, hanem legalább is háromban) a magyartól függetlenül ugyanolyan jelentésfejlődés ment végbe, mint a magyarban, vagypedig, hogy a szláv szavak a magyarból valók. De a 'vízmeder'→'malomgarat' jelentésfejlődés nem olyan elemi jelenség, ami bárhol máshol egymástól függetlenül megismétlődhetnék. A másik pedig már eleve is ki van zárva. Nem marad tehát más hátra — teljesen mindegy, hogy a JordK *garat*-jának mi köze ehhez — mint föltenni, hogy a m szó a szlávból (éspedig minden bizonnyal a horvátból, ahonnan a többi molnárműszó való) már 'malomgarat' jelentésben jött át.

Az 'alveus; vízmeder' jelentésű *garat* nyilvánvalóan a *garád* 'árok' változata, mint már Melich SzlSz I/1, 104 bizonyította (vö. a *garád* címszót is) és semmi köze a *garat*-hoz, mint az EtSz II, 1054 véli.

garmada 1621: MA. — Vált.: *garmada:* 1621: MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *garmad:* 1882: Torontál MTsz; — ? *gyarmada:* 1787: Faludi = NySz.

= 1. acervus; Haufen; rakás (1621-től máig az összes fenti adatban); — 2. congeries frugum; Fruchthaufe (1621: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF).

< északi-szláv *gromada* (déli-szláv *gramada*); cseh *hromada* 'cumulus, acervus; Haufe, Menge' Klaret, GebSl, stb.; sz *hromada* 'garmada, rakás'; le *gromada* 'Haufen'; f-szorb *hromada*, a-szorb *gromada;* ukr *hromáda;* orosz *gromáda* (óorosz is, vö. Srezn I, 597); — szerb-egyh. szláv *gramada;* szh *gramada;* szlov *gramáda.* — A szlávból román *grămadă.* — A szó eredetére vö. PIEW 383, BEW I, 345, Meillet Ét 321, TBSW 94, Sławski SlOcc 18 : 384, Fraenkel ZSPh 20 : 54, VREW I, 310.

Nem tartozik a földműves terminológiába. A 'gabona-rakás' jelentés későbbi és már a magyarban fejlődött. — Bizonyos, hogy a m szó nem az e g y h á z i szlávból jött át, mint az EtSz II, 1087 véli.

DebrGr 347, GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 194, MEW 74, Asbóth NyK 30 : 218, EtSz II, 1086, SzófSz.

garnács 1834: Kassai II, 260. — Vált.: *garnács:* 1834: Borsod Kassai II, 260, Heves NyF 16; — *gornács :* 1834: Bodrogköz Kassai II, 297, Tsz, MTsz; — *gernács:* 1908: Hajdunánás Nyr 37 : 375.

= dürres Reisholz; száraz ágtörmelék.

< sz *krnáč, grnáč* 'görcsös faág, vágott fa' Hv, Kálal. — A tőre vö. BEW I, 669.

EtSz I, 1087.

gát 1224: OklSz, XIV szv BSzj.

= 1. claustrum molae, clausura molendini, obstaculum molendini, agger p e r fluvium; Hindernis im Wasser, Damm im Wasser; malomgát, a folyóvíz elzárása, zsilip (az első kétségtelenül idetartozó adat 1267: ad clausuram . . . Chaba*guatha* OklSz, de valószínűleg már az első adatok is idevalók: 1224: usque Seluda*gatha* stb. OklSz, SzikszF, MA, 1648-tól NySz, 1652: GyalUrb 99, PP, PPB, Sl, Tzs, CzF, stb.; ma ebben a jelentésben inkább *zsilip*); — 2. agger; Damm; töltés (eredetileg mindenféle töltés, pl. a mocsaras helyeken keresztül vezető út stb.; pl. 1258: quadam clausione terrae, quae vulgariter *gat* appellatur OklSz, vallum BSzj, limen: *gaton e vth* „gáton menő út" SchlSzj, 1639: NySz, PPl, PPBl, SzamSz; a mai jelentés: Wehrdamm; partgát a vízáradások ellen 1800-tól Márton, Tzs, stb.); — 3. vadum; Furt; gázló (1364: transitus *gath*, 1413: vadi *gaat* vocati OklSz, SchlSzj, ÉrdyK = NySz); — 4. indago, septum; gyepü, kerítés (1256/1273: OklSz, MA, PP, PPB; Gömör Tsz, Bars MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 60); — 5. fossatum; Graben;

árok (1380: NySz, 1461: OklSz; Somogy MTsz); — 6. átvitt értelemben: obstaculum, impedimentum; Hindernis; akadály (1700: NySz, SzD, Márton 1800, CzF, stb.).

< szláv *gatъ* (nőnemű *i*-tövű fn); szh *gât* hímnemű 'canalis praeter molem; bei der Mühle der Ableitkanal neben dem Wehr'; szlov *gât* hímn 'der Damm, das Wehr; Abzugskanal', nőn 'Abzugskanal', *gáta* 'Mühldamm'; ócseh *hať* 'saltus; Gestrüpp; bokros hely; Weg durch Sümpfe mit Reisig belegt' (az utóbbi jelentésre csak egy adat GebSl-ban: 1187: ad pontem virgis factum, qui dicitur Bezstrecoua *hat* Erben Regesta I, 1183, de későn átírt oklevél; Velesl, Wussin a szót nem ismeri; a mai 'Busch, Reiserbrücke' nyelvújítási feleleventés); sz *hať* nőn 'bokrok, fák a mesgyéken, vagy a réteken; malomgát, zsilip; valami akadály' Kálal, 'priehrada; rekeszték, sövény; vízigát' Tvrdý, 'gát, töltés' Jancs, 'gát' Hv; le *gać* 'Faschinenwerk, Reiserbrücke'; f-szorb *hat*, a-szorb *gat* 'Damm, Teich'; ukr *hať* 'Damm, Faschinenweg'; orosz *gatь* 'Faschinenweg, Faschinendamm' (óorosz 'agger' Srezn I, 511). — A szó eredeti jelentése 'út a mocsáron keresztül', ezt pedig az ideur **gua-* tőből származtatják, amelyből a litván *gatvė* 'út' és a latin *venio* 'jön' való; BEW I, 296, HKÉS 121, PES I, 120, VREW I, 262. — Kétes.

A magyarban a szó első jelentése 'vízfolyáson keresztül rakott kő, rőzse' lehetett, de valószínűleg a malomárok számára, tehát már eredetileg is a malom terminológiájába tartozhatott. Mindenesetre bizonyos, hogy a magyarban ez a jelentés a legrégibbek közül való. Hogy közelebbről melyik nyelvből származik, az attól függ, melyik jelentésben került át. Ha ugyanis 'malomgát' jelentésben, akkor a többi molnárműszóval együtt a horvátból, ha azonban nem, akkor pl. az ószlovákból is származhatik.

GyarmVoc, Leschka, Dank, SlEl 170, MEW 60, Asbóth SzlSz 42, Melich MNy 8 : 151. Moór NéNy 8 : 208, EtSz II, 1096—1102., SzófSz.

gatya 1530: MNy 31 : 125—6. — Vált.: *gatya:* 1530: MNy 31 : 125, SzikszF 228, 1577-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SI, CzF, stb.; — *gattya:* 1545: OklSz, GyöngyTör, 1568, 1570, 1722: NySz, SzikszF, Cal, 1640: GyalUrb 61; — *gagya:* XVI sze KolGl. 1, 1696: NySz, GyarmVoc, Kassai II, 244; Segesvár, Szföld MTsz, Moldva CsángóSz; — *gatye:* 1872: Ipoly vid. MTsz.

= femoralia; Unterhose.

< szerb-horvát *gäće* 'Hosen, Unterhosen, leinene lange Hosen'; vö. egyh. szláv *gašta* 'Unterkleid'; blg *gašti* 'Hosen'; kaj-h *gače:* szlov *gače* 'langer Hodensack eines Tieres, Unterziehhosen'; ócseh *hace* 'bracca; Unterkleid, Unterhosen' GebSl, ma *hace* 'Fürtuch,

Beinkleider'; ukr *háči* Npl 'Unterhosen'; orosz *gáči* 'Lenden, Hosen, Unterhosen'. A sz *gaty, gäty;* cseh nyj *gaťe;* le *gacie, gaty;* szlov *gate* vagy közvetlenül, vagy közvetve (pl. a csehben, esetleg lengyelben) a magyarból valók (a le-ben szabályosan *gace* volna, ami a XVI sz-ban meg is van, BSE 131; a *gacie* a BEW I, 297 ellenére csak magyar eredetű lehet). — A szó eredete nincs tisztázva. Általában egy 'testiculus; Hode' szóból származtatják, ami nem éppen meggyőző; BEW I, 297 HKES 118, MER 98, BSE 131, PES I, 120, VREW I, 262. — Semmiesetre sem lehet azonban igaza Munkácsinak, aki a magyar szót a finn *kaatio*, manysi *kās*, hanti *kātsi, kaś* szavakkal egyezteti és ősi szónak tartja, a szláv szavakat pedig a finnugorból származtatja. A fenti fgr szavak ugyanis az oroszból valók, vö. Mikkola Berühr 108, Kalima SlaavSan 90.

Hogy a m szó csak a XV—XVI sz határán átvett szó volna, mint ahogy az EtSz II, 1109 véli, arra nézve nincs semmi komoly támpontunk. Hogy legrégibb szójegyzékeinkből hiányzik, abból még nem következik, hogy nem lehetett meg. Számos régi szláv, sőt fgr szavunk pl. szintén nem fordul elő, mégis bizonyos, hogy megvoltak. Az argumentum ex silentio a legkevésbbé meggyőző érv még egy aránylag teljességre törekvő forrásnál is, a mi szójegyzékeinknél azonban teljességről nem lehet szó.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 162, MEW 60, Asbóth SzlSz 16, Nesk 17, 46, Melich MNy 6 : 19, 397, SzlJsz I/1, 6, 136, NyK 39 : 48, HonfMg 48, EtSz II, 1104—1110, SzófSz.

gatyalina 1899: Nyr. 28: 496 — Vált.: *gatyalina:* 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 464; — *getyelina:* 1899: Nyr 28 : 496; — *getyelina:* 1904: Nyr 33 : 563; — *gyegyelina:* 1907: Nyr 36 : 405.

= Trifolium L.; Klee; lóhere.

< sz *d'atelina, gätelina* 'Trifolium L.' Kálal, Hv. — Vö. BEW I, 190.

EtSz II, 1110.

gávic-*gyökér* 1588: MNy 5 : 185. — Vált.: *gávez-*: 1588: MNy 5 : 185; — *gávic-:* Rábagyarmat Ethn 46 : 30; — *gabec-, gabic-:* XVIII sze MNy 5 : 185.

= radix Cynoglossi officinalis; ebnyelvű fű gyökere.

< horvát *gȃvēz* 'Cynoglossum officinalis' Šulek, HASz; szlov *gȃvez* ua. — A szónak (ősszláv **gavęzъ*) a többi szláv nyelvekben való elterjedésére és eredetére l. BEW I, 297. — Nyugatmagyarországi horvát eredetű szó.

EtSz II, 1115.

gázol szn 1493-4: MNy 10: 79 (Wyz*gazlo*); kn 1526-tól NySz. SzikszF, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.

= 1. vadare; waten; sekély vizen, sáron gyalog megy át (1493/4-től kezdve valamennyi fenti adatban); — 2. calcare, conculcare; treten, mit Füssen treten, niedertreten; tapos, lábbal tipor (1792: SzD, SI, Tzs, CzF, stb.); — 3. jdes Ehre zu nahe treten, jdem die Ehre abschneiden; vlkit becsületében sérteget, becsületében »gázol« (1807: Márton, Tzs, CzF, stb.); — 4. überfahren, niederfahren; elgázol, pl. kocsi, autó, vonat (1783-tól NagySz; de sem a Tzs-ben, sem a CzF-ban nincs meg).

< déli-szláv *gaziti;* egyh. szláv *iz-gaziti* 'perdere; vernichten' (nyilván eredeti 'conculcare, taposni' jelentésből) MiklLex, Srezn I, 1051; blg *gázja* 'piétiner, fouler aux pieds; barboter; écraser, patauger; marcher sur, passer, traverser au gué; violer, opprimer'; szh *gäziti* 'vadare, waten; calcare, treten' (átvitt értelemben is: pl. pravila... nogama *gaziti* „szabályokat lábbal tiporni"); szlov *gáziti* 'waten (im Kot, Schnee); Weintrauben austreten; mit den Füssen zerstampfen; auf jemandem herumtreten'. — Eredete ismeretlen; ideur lehetőségére l. BEW I, 299, MER 96.

Hogy a m szó alapjelentése a 'lábbal tapos' volna, ahogy az EtSz II, 1146 állítja, semmivel sincs bizonyítva. Ellenkezőleg, a m szótörténet a 'vizen átlábol' jelentés elsősége mellett szól. Természetesen nem lehet az egyházi szlávból való átvétel, mint az EtSz véli. Bár a magyar jelentések feltűnően egyeznek a bolgár és szlovén jelentésekkel, azt hiszem, hogy a 'vizen átlábol, vizen, sáron keresztül gyalog átmegy' jelentésből a magyarban fejlődött a többi és nem k ü l ö n - k ü l ö n átvétel a szlávból.

Ver, Dank, SlEl 171, MEW 61, Asbóth Nesk 38, EtSz II, 1143—46, SzófSz. — A m *gáz* 'vadum' szó, amelyből Dank, SlEl, MEW kiindul, Sándor István elvonása a *gázol*-ból.

† **gémia** 1621: MA. — Vált.: *gémia:* 1621: MA, 1694: MonIrók 23 : 309, 1708: PP, PPB, Tzs, CzF; — *gemia:* 1608: MNy 9 : 130, 1693—4: MonIrók 15 : 135, 154, 177, 320; — ? *gemie:* 1608: MNy 9 : 130; — *demia:* 1691: MonIrók 23 : 738; — *gimia:* 1621: MA, 1693: MonIrók 23 : 591. — A PP *ginea* változata nyilván hiba.

= navis oneraria; Frachtschiff; teherhajó.

Végeredményben a török *gemi* 'vaisseau, navire' Barb. de Meyn. II, 647, 'Schiff, Fahrzeug' Zenker 762.1 szóra megy vissza. A magyarba azonban déli-szláv közvetítéssel jutott be: szerb *gèmija* és *djèmija* 'navis; Schiff'; blg *gemija, gimijka* 'vaisseau, navire'; ukr *hemija* 'Art Fahrzeug zu Wasser'; — román *ghimie* 'Art Segelschiff', albán *gjemi.* — TürkEl II, 12, Lokotsch 709.

Munkácsi Ethn 4 : 269, Németh Melich-Eml 286.

geréb 1789: (a lónak) az háta *gerebin* Szfvár MNy 14 : 112; Rábaköz MNy 9 : 427 (ebben: fordulj a *gerébedre* MTsz), Bakonyalja NyF 34 : 32 (ebben: *gerépcsont* 'hátgerinc').

= spina dorsi; Rückgrat; hátgerinc.

< szláv *gъrbъ* 'púp, domb'; szerb-egyh. szláv *grъbъ* 'dorsum' (*po grъbu* 'a hátán' XVI sz HASz); szh csak *grba* 'gibbus; Höcker' stb.

Feltűnő a hosszú *é*. — L. a *görbe* címszót.

Melich NyK 27 : 209.

gereben hn 1294: ZW I, 197 = MNy 10 : 79; szn 1423: MNy 10 : 183; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *gereben:* 1294: MNy 10 : 79, 1423: uo. 183, SchlSzj, stb. (az alábbi forrásokban mindig); — *gerebeny:* 1470: OklSz, 1530, 1791: NySz, SI; OrmSz, SzamSz.

= 1. hami ferrei quibus linum pectitur; Hechel (XV sze SchlSzj, 1553-tól OklSz, Cal, 1693-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.); — 2. pecten; Kamm; fésű (1576: SzikszF, Tzs); — 3. pecten carminatorius; Folterinstrument; kínzó eszköz-féleség (1508-tól NádK, DebrK, ÉrsK = NySz). — Szárm.: *gerebenel, gerbell* (1585-től Cal).

< déli-szláv *grebenъ* (G *grebene*); egyh. szláv *grebenь* 'pecten' MiklLex, Srezn I, 586; blg *grében* 'peigne; crete; fésű, gereben; hegygerinc'; szh *grẽben* 'carmen; Krämpel'; szlov *grẽben* 'Wollkamm, Weberkamm'; ócseh *hřebeň* 'pecten, crista; Folterinstrument; fésű, taréj' GebSl, 'Weberkamm' Velesl, Wussin; ma 'Kamm' és 'H e c h e l' is (de ez biztosan neologizmus, mert Jungm előtt ismeretlen); sz *hrebeň* 'fésű, taréj, hegygerinc' (Hv-nál 'gereben' is; mióta és hol?); le *grzebień* 'Kamm; Hechel; Marterinstrument'; ukr *hrébiń* 'Kamm', *hrebińka* 'Hechel'; orosz *grébenь* 'Kamm, Flachshechel'. — Eredeti szó, PIEW 456, BEW I, 347, Meillet Ét 431, PES I, 157, VREW I, 305.

A m szó valószínűleg a déli-szlávból, ahol a szónak főleg (mint a blg-ban), vagy kizárólag (mint a szh-ban és a szlovénben) 'Hechel; gereben' jelentése van. Bár ez a jelentés az északi szláv nyelvekben is megvan, úgy látszik, hogy éppen a minket érdeklő szlovákban hiányzik (a Hv-nál előforduló adat megerősítésre szorul). A SzikszF-nál feltűnő és még a Tzs-ban is meglevő 'fésű' jelentésű *gereben* talán külön átvétel.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 198, MEW 77, Szarvas Nyr 22 : 447, Melich MNy 6 : 19, 8 : 153, SzófSz.

gereblye XIV szv BSzj. — Vált.: *gereblye:* XIV szv BSzj, SchlSzj,

1470: OklSz, 1528: MNy 31 : 126, 1549-től NySz, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *gereble:* 1533: Murm; — *geréble:* 1914: Bihar Nyr 43 : 165; — *gerebje:* 1817: Szentgál MNy 46 : 95; — *gerébje:* OrmSz; — *giribje:* 1893: Szföld MTsz; — *gerebgye:* 1893: Szolnok-Doboka MTsz; — *gráblya:* 1832: Kr; — *grábla:* 1877: Kemenesalja, Göcsej, Somogy, Répce mell. MTsz, Szenna; — *grabla:* 1889: Répce mell. MTsz; — *garábla:* 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 461; — *gerábla:* 1838: Pápa vid. Tsz, Répce mell. MTsz, Őrség Nyr 36 : 46, Bakonyalja NyF 34 : 55; — *geráblya:* 1860: Dunántúl MTsz.

= rastrum, sarculum, irpices; Rechen.

< szláv *grablje* Npl; szh *grȁblje* Npl 'pecten foenarius; der Rechen'; szlov *gráblje;* cseh *hrábě* 'rastrum; Rechen' Klaret, GebSl, stb.; sz *hrable* 'gereblye'; le *grabie, grable* ua.; f-szorb *hrabje,* a-szorb *grabje;* ukr *hrabli;* orosz *grábli.* — Emellett van egy ezzel rokon másik szó is: blg *gréblo* 'râteau; gereblye' IzvEtnMuz 14 : 112; vend *grablo* 'der Rechen' Plet. Megvan a románban is: *grablă* 'Rechen, Harke' Tiktin, ahová a bolgárból került. — Eredeti szó; PIEW 455, BEW I, 344, Vaillant RÉS 12 : 234, PES I, 153, VREW I, 302.

A m változatok nyilván legalább két különböző szláv szónak a megfelelői. Egyfelől a *gereblye, gerebje* stb., másfelől a *grábla, geráblya,* stb. Melich MNy 6 : 18 ezeket is magyar változatoknak tekintette. Azonban valószínűleg Asbóthnak van igaza (Nytud 4 : 162), hogy a *grábla, gráblya* stb. változatokban nem lehet megőrzött régiséget látnunk, hanem ezek újabb külön átvételek a szhból, vagy a szlovénből. Itt csak a Nyitra vidéki *garábla* okoz némi nehézséget. Ami magát a *gereblye* változatot illeti, a kérdés még ma sem dönthető el véglegesen, vajon a *grablje* (Melich MNy 6 : 18, 9 : 287, HonfMg 135, SzófSz), vagy a *greblo* (Asbóth Nytud 4 : 162) átvétele-e. A *grablje* mellett látszik szólni a korai *ly* (már a BSzj-ban *gereblye*!!, így Benkő, *ly* hang 12 is), míg a *greblo*-ra mutatna a szó magashangúsága. Azonban egyik érv sem egészen döntő. — Amennyiben a *grablje* az átvett alak, lehet délszláv (egy XI sz utáni *grablje* Npl; eredetileg *grabljȩ*), de lehet szlovák is (*grablję* Npl).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 190, MEW 75.

gërëncsér hn 996/1109: *Γρωντζάρι* ÓMO 16; kn 1588-tól NySz. — Vált.: *grincsári:* 996/1109: ÓMO 16; — *grincsár:* 1109: ÓMO 17 (ezek a Veszprém megyei Gerencsér helységre vonatkoznak, Cs III. 231); — *gürüncsér:* 1291: ÁUO X, 30 (= Gerencsér, Pozsony m.); — *gerüncsér:* 1251: OklSz; — *gërëncsér:* 1309: Cs III, 231; 1588-tól NySz, MA, PP (de itt *gerentzér*-nek írva, ami a MA *cs* hangértékű *cz* jelének téves átírása, jeléül, hogy PP a szót nem ismerte), Tzs, CzF; Vas, Göcsej MTsz; — *gëlëncsér:* 1834: Baranya Kassai II,

154; — *göröncsér:* 1838: Pápa Tsz; — *gölöncsér:* 1838: Tolna Tsz; Somogy MTsz, Nyr 36: 143, KKHalas MTsz.

= figulus; Töpfer; fazekas.

< szláv *gъrnьčarь;* óegyh. szláv *grъnьčarь* 'figulus' Supr; MiklLex, Srezn I, 617; blg *grъnčar* 'potier'; (szh és szlov ma csak *lončar;* hn-ekben azonban van *Grnčar, Grnčari* is, ami arra vall, hogy a szónak egykor itt is meg kellett lennie); cseh *hrnčíř* 'Töpfer'; sz *hrnčiar* 'fazekas'; le *garnczarz;* f-szorb *hornčer,* a-szorb *gjarnćar;* ukr *hončár;* ó-orosz *gornčárь* (1460: Srezn I, 617), orosz *gončárь.* — A *gъrnьcь* 'kis fazék', *gъrnъ* 'fazék' *-arь* foglalkozást jelentő képzős származéka; PIEW 495, BEW I, 371, TBSW 102, Meillet Ét 211, PES I, 148, VREW I, 293, 296.

A magyar szónál az a sajátságos, hogy csak a Dunántúlon van elterjedve, tehát alig lehet bolgár, míg a szh-ban és szlovénben ma nem mutatható ki (Janezič szlovén szótárában szereplő *grnec* 'fazék' is neologizmus). A balatonmenti *Gerencsér* (996/1109: ÓMO 16) hn tanúsága szerint azonban a szónak itt a multban is meg kellett lennie.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 210, MEW 64, Asbóth Refl 2 (szerinte bolgár eredetű), Pais VeszprOkl 14, SzófSz.

gerenda hn 1321/1323, 1355: OklSz (=Gerenda, sz Hriadky Zemplén m., Cs I, 348); kn XIV szv BSzj. — Vált.: *gerenda:* 1321/1323, 1355: OklSz, BSzj, SchlSzj, 1466-tól NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *gerinda:* 1577: NySz; — *girinda:* 1880: Moldva MTsz, CsángóSz.

= 1. trabs; Balken (a XIV szv-től máig valamennyi fenti adatban); — 2. tignum; Dachboden; padlás (1604: MAl, PP, PPB; Segesvár MTsz).

< szláv *grędа;* blg *gredá* 'solive, poutre'; szh *gréda* 'Balken'; szlov *gréda;* cseh *hřada* 'trabs; Balken'; sz *hrada* 'gerenda'; le *grzęda* 'eine Stange'; f-szorb *hrjada* 'Balken', a-szorb *grěda* ua.; ukr *hrjády* 'über zum Ofen hervorstehendes Brettergerüst zum aufbewahren des Geschirres'; óorosz *grjada* 'Balken' Srezn, ma *grjadká* 'Stange'. — Eredeti szó, vö. PIEW 460, BEW I, 348, Meillet Ét 257, TBSW 98, MER 110, HKES 134, BSE 162, PES I, 165, VREW I, 315.

Külön átvételnek látszik a *gerend* 'tignum, basis, fundamentum contignationis; padlás, az emelet alapja, gerenda, szarufa' (1604: MA, PP, PPB, SzD; *geránd* 'trabs'? 1791: Gvadányi = NySz). Vö. szlov *gred* 'Hühnerstange, Stufe'; óorosz *grjad* 'trabs' Srezn I, 605.

Más szó a régi m *gerend* 'elevatura terrae; emelkedés' (1346: acies montis . . . *Gerend,* 1396: 'elevatura terre' Zaylag*erend*-a, Tan*gerend*-a OklSz); vö. blg *gred* 'kis domb, emelkedés' Gerov VI,

88; le *grząd* 'Insel' Linde (*grzęda* alatt); a-szorb *grěda* 'die Hühnersteige' (de az nyilván a 'Balken' jelentésű szóval azonos); orosz *grjadá* 'trockene Stelle inmitten eines Sumpfes, Sandbank, bewaldete Anhöhe' Dalj, VREW I, 315. L. bővebben a *gorond* címszó alatt.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 200, MEW 77, Beke Nyr 61 : 117, SzófSz.

gerendely hn 1363: OklSz; kn 1482: OklSz. — Vált.: *gërëndëly:* 1363-tól OklSz (az első *ly*-el írt adat 1590-ből), 1593: RMNy II, 330 (itt *gerendel*, de Sopron megyei az író), SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Balaton mell. Tsz, Zemplén, Heves MTsz; — *gërëndal:* 1890: Mátyusfölde, Komárom MTsz; — *gërëndëj:* 1888: Szentes, Háromszék MTsz; — *gerendej:* 1872: Zemplén, Szföld MTsz; — *gerendő:* 1788: Szentgál MNy 46 : 95, Győr MTsz; — *gërëndő:* 1877: Hont, Répce mell., Rábaköz MTsz; — *gerendü:* 1873: Répce mell. MTsz; — *gerendű:* 1838: Őrség MTsz, Felsőőr 58; — *girindely, girindöly:* 1893: Csallóköz MTsz; — *göröndő:* 1891: Kecskemét, Békés MTsz; — *göröngyő:* 1885: Nagybánya MTsz.

= 1. axis rotae molaris; Achse des Mühlrades; a malomkerék tengelye (1482-től OklSz, 1593: RMNy II, 330, CzF; Győr, Békés, Szatmár MTsz, CsángóSz; valószínűleg ezzel azonos az 1767: PPB axis rotae; die Achse am Wagen értelmezése, amelyet PPBE újra kihagyott); — 2. bura, buris; Grindel; az a rúd, amely az ekét az eketaligával köti össze (1576: SzikszF — itt *temo* —, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Répce mell., Rábaköz, Balaton mell., Kecskemét, Szentes, Torontál, Zemplén, Heves, Csallóköz, Háromszék MTsz, OrmSz, SzamSz, CsángóSz); — 3. Balken; gerenda (1873: Őrség, Mátyusfölde, Komárom, Hont MTSz — ez a *gerenda* szóval való keveredés); — 4. ein Bestandteil der Weinpresse; a borsajtónak valamely része (1877: Zemplén MTsz); — 5. Bestandteil des Webstuhles; a szövőszék derékrúdja (1872: Szföld MTsz.).

< szláv *grędelјь*; blg *gredél* 'Grindel; az eke rúdja' Gerov I, 257, IzvEtnMuz 8/9 : 79; szh *grédelj* 'temo; der Pflugbalken, Grendel'; szlov *grédelj* 'der Pflugbalken; die Radwelle' (a „malomkerék tengelye"); ócseh *hřiedel* 'Welle, Walze' („a malomkerék tengelye"), 'cinodale; az eke rúdja' GebSl, Klaret, ma *hřídel* 'die Welle, der Wellbaum, die Walze, Achse; der Grendel, Pflugbalken'; sz *hriadeľ* 'ekegerendely, forgóhenger' Hv; le *grządziel* 'Deichsel am Pfluge'; ukr *hrjadíl* 'Pflugbalken'; orosz *grjadílj, gredílj* ua. — A szláv szó egyesek szerint a germánból való (BEW I, 349, Kiparsky 236, PES I, 65, VREW I, 315), mások szerint a német és szláv szavak ősi fokon rokonok (BSE 156), míg újabban Machek Slavia 20 : 213 azt vitatja, hogy a nyugati-germán *Grindel* a szlávból származik.

Bár hangtanilag a m szó lehetne a német *Grindel* átvétele is, ez azonban művelődéstörténetileg teljesen valószínűtlen. A földművelésre vonatkozó kifejezések közül a magyarság egyet sem vett a németből. — Az átvett szó talán az 'eke rúdja' jelentésű *gredelj*ъ volt, nincs kizárva azonban, hogy voltaképpen két külön szó: 'malomkerék tengelye' és 'eke rúdja', bár kétségtelen bizonyítékot egyik vélemény mellett sem lehet felhozni. Amennyiben a 'malomkerék tengelye' jelentésű *gerendely* külön jött át (és nem a magyarban fejlődött az 'eke rúdja' jelentésből), akkor nyilván horvát-szlovén eredetű, tehát ugyanaz, mint a többi molnár-műszó, azonban semmiesetre sem szlovák, mint Moór NéNy 8 : 208 állítja.

Leschka, SlEl 201, MEW 78, SzófSz.

gerezd 1. XIV szv BSzj. — Vált.: *gerezd:* XIV szv BSzj 806, SermDom, a XVI sze-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *gerizd:* XV sze SchlSzj; — *gerézd:* 1635: NySz; Zemplén MTsz; — *göröz*d*:* 1585: Cal 892, 1595-től NySz.

= racemus, botrus; Weintraube; szőlőfürt.

< szláv **grezdъ*. A szláv nyelvekben a 'racemus; Traube' jelentésű szónak három változata van: *grozdъ, groznъ* és *greznъ*: óegyh. szláv *grozdъ, groznъ, greznъ* MiklLex, Srezn I, 595—6, 597 (a *greznъ* 1119-től); blg *grozd* 'grappe'; szh *grȏzd* 'uva; Traube'; szlov *grȍzd* 'Traube, Weintraube'; ócseh *hrozn, hrozen*, ma *hrozen* 'racemus; Traube' GebSl, Jungm; sz *hrozno* 'szőllő'; le *grono* 'uva' Bibl, ma wino*gron* 'Traube'; f-szorb *hrózanka* 'Rosine'; ukr *hrózno* 'Traube'; orosz *grezn* (elavult), *grozd, grozdь* ua. — Eredetére l. PIEW 454, BEW I, 355, MER 111, HKES 133, BSE 158, PES I, 159, VREW I, 310.

A m szó hangalakja legkönnyebben egy szláv **grezdъ* változatból volna megfejthető. Ez az alak azonban, bármennyire is érthető volna, a valóságban nem fordul elő. PES I, 159 az egyházi szláv alakváltozatok között említ ugyan egy *grezdъ* alakot is, de ilyet a rendelkezésemre álló forrásokban nem találok (VREW I, 310 szerint ide való volna a bolgár *grězdej* 'Zapfen, Spund'). Megmagyarázható azonban a m szó a délszláv *grozd* változatból is (vö. a *köszméte* címszót), bár feltűnő, hogy a palatális hangrendbe való átcsapás a m-ban már a XIV sz előtt megtörtént volna.

A többi jelentésű *gerezd* szó (segmentum, stria; szelet; a faépület szeglete; a házeresz széle; hátgerinc) biztosan nem tartozik ide, hanem külön szó (vagy szók?). Ezeket l. a kétes szláv szavak között.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 205, MEW 79, SzófSz.

gërëzna XIV szv BSzj. — Vált.: *gerezna:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1470-től OklSz, 1508-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF, stb.; — *gelezna:* XVI szmf KolGl. 2, 1736: MonIrók 11 : 341; — ? *geréznye:* 1893: Veszprém MTsz.

= 1. pellis animalium; Tierfell; állatprém (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1470-től OklSz, 1508-tól NySz, SzikszF, SzD; elavult); — 2. ampfimallum; zottiges Kleid; szűrposztó-ruha (1604: MA, PP, PPB, SzD, 1736: MonIrók 11 : 341, Tzs, CzF; elavult); — 3. *fangerezna:* 'ein magerer, trockener Mensch; sovány, száraz ember (1885: KKHalas MTsz); — 4. *geréznye:* 'mager, schmächtig, von niedriger Gestalt; sovány, vézna, kistermetű' (1893: Veszprém MTsz).

< szláv *kъrzno;* szerb-egyh. szláv *krьzno* 'vestis pellicea'; szh *krzno* 'pellis; Pelz'(1504-től *krznar* 'pellifex' Maž 554); szlov *krzno* 'rauhgares Fell', régen 'Pelz'; ócseh *krzno* 'Pelzkleid', ma *krznář* 'Kürschner'; sz *grzno* 'szőrme, prém'; óorosz *kórzno*, ma *kórzenj* 'Mantel mit Pelz verbrämt'. — A szláv szó összefügg a kfn *kursina* 'Pelz' szóval (ma a *Kürschner*-ben él tovább), de egyébként a részletek nincsenek tisztázva. Még az sem biztos, melyik az átadó és melyik az átvevő (MEW 157, BEW I, 671, HKES 190, PES I, 354, Kiparsky 97, Kluge). Talán helyes azonban Vasmer nézete (VREW I, 626), hogy a német szó való a szlávból, az pedig valami keleti-iráni, vagy török nyelvből származik.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 384, MEW 157, BEW I, 354, Melich SzlJsz I/2, 391 (szerinte a szlovénből, de miért éppen onnan?), MNy 6 : 445 (az ócsehből, vagy az ószlovénből), Asbóth Nytud 4 : 170, Refl 22, SzófSz.

gergány 1876: MTsz. — Vált.: *gergány:* 1893: Karancs vid. MTsz; — *gerkány:* 1876: Hont MTsz.

= Kehle; torok, gége.

Nyilván egy sz *grgáň* átvétele (a *grgat* 'böfögni, kortyolni' származéka Hv, Kálal), bár ezt semmiféle forrásban nem találom.

Valló Tót el.

gerlice XIV szv BSzj. — Vált.: *gerlice:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF stb.; — *görlice:* 1466: NySz, 1585: Cal; Szföld MTsz; — *girlice:* 1626: NySz; — *gelice:* 1787: NySz; N-Kunság, Zemplén, Szföld MTsz; — *gellice:* 1621: MA PP, PPB; Kecskemét, Borsod, Szföld MTsz; — *gillice:* XVII szv NySz; — *gilice:* XVII szk NySz; Répce mell., Somogy, Pápa MTsz, OrmSz, Bakonyalja NyF 34 : 71; — *gelyice:* 1872: Visonta MTsz; — *gölice:* 1863: Szföld MTsz; — *görice:* 1846: Moldva MTsz.

= turtur (Streptolipea turtur turtur); Turteltaube; gerle.

< délszláv *gъrlice;* óegyh. szláv *grъlica* 'turtur' Psalt, *grъličište* 'galambfióka' Savv, Supr; blg *gъrlička, gъrličica* (demin) Gerov VI, 84; szh *grlica;* szlov *grlica;* ukr *horlyca;* orosz *gorlica;* — cseh *hrdlice* GebSl, stb.; sz *hrdlička.* — A *gъrdlo* 'torok, nyak' származéka; BEW I, 369, Meillet Ét 316, MER 116, HKES 132, BSE 135, PES I, 147, VREW I, 296.

Déli-szláv eredete mellett szól a *d* hiánya (keleti-szlávra itt ugyanis aligha lehet gondolni). Egyébként pontosabb forrása nem állapítható meg. — A *gerle* alak (Palócság stb.) magyar elvonás.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 209, MEW 63, Melich SzlJsz I/1, 108, Asbóth SzlJsz 41, Refl 10, SzófSz.

giliszta XIV szv BSzj. — Vált.: *giliszta,* 1520—30: MNy 11 : 81, Murm, SzikszF, MA, 1647-től NySz, PP, PPB, Kr, CzF stb.; — *galiszta:* XV sze SchlSzj, 1525—31-től NySz, 1585: Cal; Szenna; — *galisztya:* 1595: NySz; Baranya MTsz, OrmSz; — *gąiszta:* 1877: Szeged MTsz; — *geliszta:* XVI sz MNy 11 : 135; — *geleszta:* XIV szv BSzj, KolGl. 2, 1664-től NySz, Kr, CzF; Baranya MTsz; — *gëlëszta:* 1874: Veszprém, Csallóköz, Kalotaszeg, Háromszék MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 71; — *géjszta:* 1893: Bereg MTsz.

= Lumbricus; Regenwurm; (Cestoda, galandférgek is).

< szláv *glista;* blg *glist* 'ver, ver intestinal'; szh *glìsta* 'lumbricus; Regenwurm'; szlov *glísta* 'Regenwurm; pl. die Eingeweidewürmer', stb.; cseh *hlist* hímnemű és *hlista* nőnemű 'Regenwurm; Darmwurm' GebSl, stb.; sz *hlista* ua; le *glista;* f-szorb *hlista,* a-szorb *glista, glistwa;* ukr *hlysta* 'Eingeweidewurm'; orosz *glista* 'Regenwurm, Bandwurm'. — A német *glitten*-nel rokon, vö. PIEW 364, BEW I, 304, MER 101, HKES 123, BSE 142, PES I, 126, VREW I, 274.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 175, MEW 66, SzófSz.

gilva szn 1228: OklSz, MNy 47 : 171; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *gilva:* 1228: OklSz, XV sze SchlSzj, 1601: BotTört 122, 1799: Csokonai ÖM I/2, 559; 1832: Baranya MTsz, Csongrád, Szeged, Torontál MTsz; — *gëlva:* 1876: Kecskemét MTsz; — *giva:* 1838: Tsz; — *gelyva:* 1643: NySz; Palócság, Gömör MTsz; — *gejva:* 1838: Tsz, Dráva mell. MTsz; — *géjva:* 1880: Zenta MTsz; — *géva:* 1879: Nagykunság MTsz, Nagykanizsa NyF 48 : 62, Gönczi Göcsej 154, Légrád Nyr 43 : 42, Zala MNy 23 : 589.

= Pleurotus sapidus (gombafajta).

< szláv *gliva;* szh *gljîva* 'fungus; Schwamm'; szlov *gliva* 'fungus, Pilz; Tuber cibarium, Stockschwamm'; cseh *hlíva* 'Tuber; Staubschwamm' GebSl, Jungm; sz *hliva* 'szarvasgomba, fagomba'; a-szorb *gliwk* 'das Harz an Kirch- und Pflaumenbäumen'; ukr *hlyva* 'Boletus hepaticus; Leberschwamm'. — Eredeti szónak magyarázzák, BEW I, 303, TBSW 92, HKES 123.

A m szó közvetlen forrása nem állapítható meg, csak annyiban, hogy más átvétel, mint a *golyva* (l. azt).

SlEl 176, MEW 66, Melich MNy 6 : 5, Pais MNy 18 : 95, SzófSz.

gobonca 1838: Őrség Tsz, Gönczi Göcsej 153; — *gobonica:* 1917: Göcsej NéprÉrt 8 : 233; — *gabonca:* 1873: Zala MTsz.

= strudelartiger Kuchen; rétes-féle sütemény.

< szlovén *gubánica* 'eine Art Kuchen aus zusammengerolltem Teig' (van *gibánica* változata is); szh *gîbanica* 'eine Art Kuchen' HASz. — A szlovén szó Štrekelj SlLw 7 szerint a *guba* (*gubána, gubánec*) 'Falte' származéka. Ugyanígy Asbóth Nytud 3 : 18. Eszerint a *gibánica* népetimológiával keletkezett a *gibati* 'bewegen' hatására. — Másképp EtSz II, 748 (szerinte az eredeti alak a *gibánica* a *gibati* 'flectere' igéből, de ilyen jelentése az igének nincs). A magyar szó mindenesetre a *gubanica*-ból való.

SlEl 174.

† **godolya** 1275: OklSz. — Vált.: *gudulya:* 1275, 1287, 1360, 1445: OklSz; — *godolya:* 1290: MNy 13 : 253, XIV szv BSzj, SchlSzj (az e forrásokban fellépő *l* az *ly* mellett nem ejtés-, hanem csak írásváltozat).

= Pirus; körtefa (pl. 1287: arbor piri qui dicitur *gudula* OklSz); — Dolerus (így BSzj és SchSzj, de ez milyen gyümölcsöt jelent?).

< északi-szláv *gdulja;* ócseh *kdúle* 'coctana', a XIII sz-tól Klaret, GebSl, ma *gdoule* 'Quitte; birsalma'; sz *dula, gduľa* 'birsalma'; le *gdula* 'Pfundbirne' (Majewskinél azonban számos — nem is mind gyümölcstermő — növény neve, pl. Pyrus cucurbitina, P. communis, Cyclamen, Lonicera caprifolium, Tubera cyclamina stb.); ukr *dúlja* 'Art grosser Birnen': — blg *dúnja, dúlja, djúla* 'Cydonia vulgaris'; szh *dùnja, gùnja, tkùnja, kùnja* ua. — A szláv szavak a birsalmának **kъdunja* nevéből alakultak, amely viszont a görög κυδωνια átvétele. A szláv **kъdulja* talán disszimiláció. A m szó ilyen alaknak az átvétele. Talán a lengyelből való. BSE 138 szerint a lengyelben már igen korán 'körte' a jelentése. Úgy látszik, a m szó innen származik, mindenesetre bizonyos azonban, hogy nem délről, ahol általában *kъdunja* az alakja.

Szamota NyK 25 : 157, Kniezsa MNy 30 : 52.

golyva 1524: ÉrdyK 444. — Vált.: *gelyva:* 1576: SzikszF, 1578-tól NySz, Cal 467, OrvK 533, MA, PP, PPB, Tzs; — *gelva:* 1852: OrmSz; — *golyva:* 1585: Cal 139, 1595: Ver, 1595-től NySz, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, SzamSz, CsángóSz, stb.; — *volyva:* 1525: TelekiK 142, KolGl. 2; — *valyva:* 1524: ÉrdyK 444; vö. MNy 19 : 125.

= struma; Kropf.

< kaj-h *gljïwa* 'struma; golyva' Jambr (Bell-nél *gliva*), csa-h *glïva* (1595: Ver) ua. — Más szláv nyelvben ez a jelentés nincs meg. A szó nyilván a 'fungus; Pilz; gomba' jelentésű *gljiva* szóval azonos. L. a *gilva* címszót.

Ver, GyarmVoc, SlEl 176, MEW 66, Asbóth Nytud 4 : 173, Gombocz MNy 16 : 5, SzófSz.

A Zala megyei *godola, gogyola, gudola* 'disznó nyakán gennydaganat, élőfán levő forradás' (MTsz) és a hely nélkül közölt 'golyva' (Tsz) jelentésű szavak nyilván a *golyva* és *godolya* keveredéséből keletkeztek.

gomba hn ? 1350: usque ad metas *Gomba* OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *gomba:* 1350: OklSz, BSzj, SchlSzj, GyöngyTör, SzikszF, 1678-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, CzF, stb.; — *gamba:* 1601: BotTört 118.

= fungus; Pilz; Schwamm.

< szláv *gǫba;* óegyh. szláv *gǫba* 'spongia' Mar, Euch, Supr; MiklLex; blg *gǫ̀ba* 'champignon; éponge, liege'; szh *gȕba* 'Schwamm, Pilz; Aussatz'; szlov *góba* 'Schwamm, Baumschwamm, Pilz; Aussatz'; ócseh *húba* 'spongia, Schwamm; boletus, Pilz', ma *houby* 'Schwamm; Pilz' (csak pl.); sz *huba* 'gomba, szivacs' (a 'száj' más szó); le nyj *gąbka* ua. Majewski; ukr *húba* ua.; orosz *gubá* 'Baumschwamm'. — Eredeti szó: PIEW 396, MEW 71, BEW I, 340, Meillet Ét 257, TBSW 101, MER 117, HKES 129, BSE 138, PES I, 166, VREW I, 316.

A m szó közelebbi forrása bizonytalan, de igen régi, X századi átvétel. — A *gubó, gubacs* szavakat l. külön.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 172, Asbóth NyK 32 : 362, SzófSz.

gomolya XVI szmf KolGl.2. —Vált.: *gomolya:* XVI szmf KolGl.2, 1594-től OklSz, 1661: NySz, SzD, SI, CzF; Szentes, Torontál, Orosháza, Bihar, Debrecen, Szabolcs, Zemplén, MTsz, Heves NyF 16, Vác NyF 10 : 65, CsángóSz; — *gömölye:* 1884: Alföld, KKHalas, Szatmár MTsz, Beregszász Nyr 36 : 431; — *gömöje:* 1913: Dunaadorján MNy 9 : 380; — *gömöle:* 1904: Baja Nyr 33 : 530; — *gomolyó:* 1636: MonTME I, 45.

= globulus casei mollis; süsser Schafkäse; édes-juhtúró gombolyag.

< szláv *gomolja;* szh *gòmolja* 'Käseklumpen'; szlov *gomólja* 'Klumpen'; cseh *homole* 'Kegel, Klumpen' (szn- és hn-ekben a XV szk-től GebSl, kn *homolka* Wussin); sz *homola* 'gomolya, kúp'; *hamul'a* 'lisztes pép' Kálal; le *gomólka* 'eine Querkkäse'; ukr *homílka* 'Käselaibchen mit Kümmel eingemacht'; orosz *gomóla* 'Klumpen, Ballen'. — Eredetére vö. PIEW 369, BEW I, 326, TBSW 88, HKES 127, VREW I, 291.

A m szó talán a délszlávból, bár erre semmiféle közelebbi támpontunk nincs.

A szlovákból valók a *h-* kezdetű változatok: *homolya:* 1522, OklSz; 1838: Palócság Tsz; — *homolyka:* 1838: 'faustgrosse Kugel von Käse; ökölnyi gömbölyeg túró' Győr MTsz; — *homola:* 1904: 'Haufen; rakás' Nyitra vid. Nyr 33 : 464; — *hamalya:* 1558: 'gömbölyeg túró'? OklSz; — *hamulya:* 1876: 'Sterz; lisztsterc' Rimaszombat, 'Kartoffelbrei; burgonyakása' Nógrád MTsz. — Voltaképpen annyi külön átvett szó, ahány változat. A *homolya,* és t a l á n a *hamalya* 'gombolyag túró' a fenti szlovák szó átvétele; a *homolyka* ugyanennek a kicsinyített alakjából, a *homolka*-ból való. A *homola* 'rakás' külön átvétel ugyanabból a szóból, a *hamulya* 'lisztsterc' pedig a sz *hamula* ua. szóból való.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 186, MEW 71, Alexics Gy. Nyr 20 : 179, Valló Nyr 33 : 564, SzófSz.

gonosz szn 1211: PRT X, 514; 1414/1498: OklSz; kn XV szef JókK= NySz. — Vált.: *gunusz* 1211: PRT X, 514; — *gonosz:* 1424/1498-tól OklSz, a XV szef-től máig valamennyi alábbi adatban.

= 1. improbitas, perversitas, malitia, flagitium; Schlechtigkeit, Laster, Schandtat; gonoszság (1508-tól a XVII sze-ig NySz, KolGl. 1, GyöngyTör 1546, Cal 309; ma is a Miatyánkban: szabadíts meg a *gonosz*tól); — 2. aerumna, miseria, damnum; Elend, Not, Unglück; baj, szerencsétlenség (1529-től NySz, utolsó adat 1750: Faludi-NySz); — 3. malus, vitiosus, flagitiosus; schlecht; rossz, nem jó: nem erkölcsi értelemben (a XV szef-től, JókK-től NySz, Cal, MA, PP, PPB — pl. *gonoszul járni* —; a XVIII sz-ban elavult); — 4. perversus, improbus; der Böse; gonosz: erkölcsi értelemben (1474-től OklSz, 1525-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.); — 5. aeger, infirmus; krank; beteg (1466-tól a XVI sze-ig NySz).

< szláv *gnusъ* főnév; vö. óegyh. szláv *gnusьnъ* melléknév 'abominandus, ekelhaft, utálatos' Supr; egyh. szláv *gnusь* 'sordes, fastidium; impudentia' (XIV sz-i szerb eml.), 'scelus' (XIV sz-i orosz-egyh. szláv emlék; Srezn I, 525 ezt a jelentést nem idézi, MiklLex sem közöl példamondatot rá); *gnusьnъ* 'abominandus,

foedus' MiklLex; blg *gnus* 'undor' Gerov, *gnusen* 'sale, malpropre, abominable; obscene, impur, immonde'; szh *gnũs* 'piszok, bűz, *gnũsan* 'immundus, schmutzig; fastidium creans; ekelhaft'; kaj-h *gnjũs* 'nausea; csömör, abominatio; undor; spurcitia, impuritas, ocsmányság', Bell, Jambr; szlov *gnũs* 'Ekel, Abscheu; etwas Ekelhaftes; Ungeziefer', *gnúsen* 'ekelhaft'; ócseh *hnus, hňus, hnis* 'putredo, sterquilinium, sordes; Fäulnis, Eiter, Mist, Schmutz' Klaret, GebSl (részben a *gniti* 'rothadni' szóval keveredve), ma *hnus, hnis* 'Ekel, Schmutz'; sz *hnus* 'undor, szenny'; le *gnus, gnusnik* 'ein Faulenzer'; f-orosz *hnus* 'Ekel'; orosz *gnus* 'unreines kleines Getier'; *gnusnyj* 'ekelhaft, lasterhaft, abscheulich beschmutzig, befleckt vom Speisen'. — A *gnojь* szó tövéhez tartozik (l. a *ganaj* címszót); BEW I, 314, Sławski SlOcc 18 : 257, Machek Studie 14, MER 103, HKES 125, BSE 147, PES I, 132, VREW I, 281.

Az átvett szó jelentése minden bizonnyal 'abominatio; Ekel; undor' volt és minden többi jelentése már a magyarban fejlődött. Az orosz-egyházi szlávból egyszer idézett, de kétségtelenül nem is igazolt 'scelus; bűn, gonoszság' — amennyiben hiteles — nyilván a magyartól függetlenül fejlődött, helyesebben, a magyarnak ehhez semmi köze nincs. Kétségtelen, hogy az eredeti a főnév, amelyből — de már a XV sz előtt!! — a melléknév fejlődött. Egyébként a jelentésfejlődés terén a részletkérdések még nincsenek tisztázva. — A román *gunosi* 'verabscheuen' a szlávból.

GyarmVoc, Budenz NyK 1 : 314, SlEl 249, MEW 68, Asbóth Nytud 4 : 288, SzófSz.

† **gorolyka** 1644: TörtT 1904 : 213. — Vált.: *gorelyka:* 1644: TörtT 1904: 213, 1660: Kemény János Önéletírása MNy 27 : 319; — *gorelka:* 1658: TörtT 1882 : 613; — ? *gerelyka:* 1663: MNy 27 : 319; — *gorolyka:* 1695: Nyr 30 : 187, MNy 27 : 320; — *gurolyka:* 1695: uo.; — *gozselka:* 1676: uo. 321 (írva *goselka*).

= crematum; Branntwein; pálinka.

Kétségtelen, hogy a le *gorzalka* 'Branntwein' szóból való (a források egy része, pl. Kemény János, mint lengyel italt említi), de a szó hangalakja talán kozák átvételre vall (itt ugyan szabályosan *horílka* van, vö. VREW I, 295, de talán élt ilyen alakú lengyel jövevényszó is nyelvükben). A *gozselka* helyett is **gozsalka* a várható alak. — A *gorěti* 'égni' származéka, vö. erre BEW I, 333.

Csefkó MNy 27 : 319.

goromba XV szmf SermDom. — Vált.: *gromba:* 1624, 1645 : NySz; — *goromba:* XV szmf SermDom, 1508-tól NySz stb.

= 1. rudis, brutus, barbaricus; roh, unkundig; műveletlen, ostoba (XV szmf SermDom, XVI szef NyK 28 : 228, 1512-től 1750-ig

NySz, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SI, Kr, CzF — nála még a főjelentés; azóta avult el); — 2. crassus, asper; roh, grob; durva: de tárgyról (1510-től NySz, 1742: Jambr, PPl, SI, Kr, CzF); — 3. crassus, asper; roh, grob; durva: de emberről (CzF, vagy már a Tzs is?).

< szláv *grǫba*, a *grǫbъ* nőneme; óegyh. szláv *grǫbъ* 'imperitus, indoctus; ungebildet, ungelehrt; műveletlen, tanulatlan' Supr; MiklLex; blg *grub* 'rude, grossier, fruste; brutal, malappris'; szh *grȕb, grúba, -o* 'crassus; grob', kaj-h 'deformis, foedus, teter' Bell, Jambr; szlov *grȏb, gróba* 'massiv; herb, rauh, widrig'; cseh *hrubý* 'gross, grob, roh', GebSl; ma a jelentésköre részben a német *grob*-éval azonos: *hrubý člověk* 'grober Mensch' stb.; sz *hrubý* 'vastag, vaskos; durva, goromba'; f-szorb *hruby* 'gross, dick, stark; grob, nicht fein, unhöflich'; le *gruby* 'dick, grob, stark'; ukr *hrubyj* 'dick, grob; rauh, roh, ungesittet'; orosz *grubyj* 'rauh, roh (von Felern, Sitten); dicht (von Tuch, Leinwand); roh, ungebildet, brutal'. — A *görbe* tövének nazalizált változata, vö. PIEW 389, BEW I, 355, Meillet Ét 236, TBSW 99, Sławski SlOcc 18 : 260, MER 111, HKES 133, BSE 159, PES I, 161 VREW I, 312.

A m szó legrégibb jelentéskörének a legjobban az óegyházi szláv, a bolgár és az orosz szavak jelentései felelnek meg. Véleményem szerint az átvétel az óbolgárból történt.

GyarmVoc, Leschka, Budenz NyK 1 : 315, SlEl 196, MEW 79, Asbóth Nyr 31 : 14, SzófSz.

göndör ? szn 1341: OklSz; kn XVII szmf NySz. — Vált.: *kondor:* szn 1350: OklSz; kn XVII szmf NySz, SzD, PPBE, CzF; — *göndör:* ? 1341 és 1482 között *Gender* szn, 1540: *Gendör* OklSz; kn 1789: NySz, 1792: SzD 119, SI, Kr, CzF stb.

= crispus; kraushaarig, lockig.

< szláv *kǫdrъ* melléknév hímneme; blg *kъ̀dъr, kъ̀dra* 'göndör' Gerov; *kъ̀drav* 'frisé, bouclé, crépu' Mavrov; szh *kudar, kudra* (jelentése nem világos) HASz V, 741, *kȕdrav* 'crispus; kraus'. — A többi szláv nyelvben csak az ebből képzett **kǫdrъ* főnév van meg: szlov *kóder* 'Maarlocke, Zotte'; ócseh *kadeře* Npl 'crispicies', *kudrna* 'Haarlocke' GebSl, ma *kadeř* 'gekräuseltes Haar', *kudrna* 'Krause, Locke'; le *kędzior* 'Krauslocke'; f-szorb *kudźeŕ* 'Haarlocke, Kräusel', a-szorb *kuźeŕ* ua.; ukr *kúder*, Npl *kudrý* 'lockiges Haar'; orosz *kudér*, G *kudrjá*, Npl *kúdry* ua. — Ugyanannak a tőnek *-r* képzős származéka, amiből a *guzsaly* való; Sławski SlOcc 18 : 275, BEW I, 598, MER 267, HKES 159, BSE 225, PES I, 405, VREW I, 681.

Ugyanebből a szláv szóból való a *kondor* is (szn 1350-től OklSz; kn a XVII szmf-től NySz, PPB, SzD, PPBE, SI, Kr, Tzs, CzF,

stb.) 'crispus; kraus; göndör', de valószínűleg más magyar nyelvjárásban őrződött meg és került a köznyelvbe. Mint a megőrzött szláv nazális bizonyítja, ez is a X sz vége előtt jutott be a magyarba. — Az 1230/1349-i oklevél *Kundurmart* hn-ének idetartozása kétes, mert nem azonosítható semmiféle mai hn-vel (Doboka megye) és így olvasása bizonytalan: *kündür* vagy *kundur* ? (A SzófSz idevonja, bár megkérdőjelezi, pedig talán a *kender* 'cannabis' szóval azonos.)

Nyilvánvaló, hogy a magyar szó mindkét változata, a *göndör* és a *kondor*, egy melléknév átvétele és így csak déli-szláv eredetű lehet.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 276, MEW 127, Asbóth SzlSz 23, 33, Horger NyK 41 : 128, Horger MNy 23 : 131, Asbóth Refl 32, Szófsz.

görbe szn 1398: OklSz; hn 1476: OklSz; kn XV szef JókK = NySz. — Vált.: *gürbe:* 1398: OklSz (írva *Gurbe*); — *gërbe:* 1415: OklSz, SermDom, XVI sze SándorK 8 (itt írva *geerbe*); Hunyad MTsz, Bihar Nyr 43 : 165; — *görbe:* a XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.; — *girbe:* 1832: Hegyalja Kassai II, 285; — *görge:* 1882: Torontál MTsz.

= 1. gibbosus, gibber, curvus; buckelig, krumm (a legrégibb kn-i adattól kezdve máig, valószínű azonban, hogy a szn és hn is ebből való); — 2. dorsum; Rücken; hát (1668: *görbe* NySz). — Ikerszó: 'krumm' *girbe-görbe:* 1756: NySz; — *girbe-gurba* CzF; — *gurba-görbe* 1838: Tzs; — *gurba:* 1792: SzD.

< szláv **gъrba;* egyh. szláv *grъbъ* 'dorsum' MiklLex; blg *gъ́rba* 'púp' Gerov; szh *gr̀ba* 'gibbus; Höcker'; szlov *gŕba* 'Höcker, Buckel'. — Az északi-szláv nyelvekben csak hímnemben: cseh *hrb* 'Hocker, Buckel, Auswuchs'; sz *hrb* 'púp, göb; halom'; le *garb* 'Höcker auf dem Rücken'; f-szorb *horb* 'Buckel, Höcker'; ukr *horb* ua.; orosz *gorb* ua. — Eredetére vö. PIEW 387, BEW I, 368, TBSW 78, MER 112, HKES 132, BSE 134, PES I, 146, VREW I, 204.

A m szó eredeti jelentése 'púp', amiből egyrészt a 'hát', másfelől a 'púpos' → 'görbe' jelentés fejlődött. — Bizonyos, hogy a m szó eredetileg mélyhangú (illetőleg vegyeshangú: **girba*) lehetett, erre azonban a régi nyelvből semmi adatunk nincs. Hogy a magyar szó eredeti alakját a SzD-nál felbukkanó *gurba* és CzF-nél *girbe-gurba* második tagja őrizné (Horger MNy 20 : 79, 23 : 133), szerintem nem valószínű. Véleményem szerint a legrégibb alak egy **girba* lehetett.

Ver, GyarmVoc, Leschka, Budenz NyK 1 : 315, SlEl 206, MEW 63, Asbóth NyK 33 : 216, Simonyi Magyar nyelv II, 214, Asbóth Refl 5, Nytud 4 : 175, SzófSz. — Helytelenül Halász Nyr 10 : 348 (szerinte a szlávból való származtatás akadálya, hogy

a jelentésük nem egyezik, és hogy a m szó melléknév, míg a szláv főnév; ezekre vö. Nyr 33 : 216), Munkácsi ÁKE.

görcs 1. szn 1478: OklSz; kn 1533: Murm. — Vált.: *gercs:* 1554: MNy 6 : 231; — *görcs:* szn 1478: OklSz; kn 1533: Murm, KolGl. 1, SzikszF, 1578-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.

= spasmus; Krampf.

< szláv *kъrčь;* (blg *gъrča* 'plier, contractor, crisper'); *gъrč* 'spasme, cripation, contraction'; szh *grč* 'Krampf' HASz, csa-h *krč,* kaj-h *krč* (írva *kerch*). 'spasmus' Bell, Jambr; szlov *krč* 'Krampf'; cseh *křeč* 'Krampf, Gicht'; morva és sz *krč* 'görcs'; le *kurcz* 'Krampf'; ukr *korč;* orosz *korča* 'ua'. — A 'contrahere' jelentésű *kъrčiti* származéka; PIEW 385, BEW I, 369, 665, HKES 190, BSE 283, PES I, 362, VREW I, 637. — A szlávból román *cârceiu, cârcel* 'Krampf'; albán *gɛrč* Meyer AbbWb 125.

A magyar szó valószínűleg a délszlávból való.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 207, MEW 155, Budenz NyK 1 : 315; Asbóth Refl 4, Nytud 4 : 175, NyK 33 : 217, SzófSz.

görcs 2. szn 1478: OklSz; kn 1566: NySz (*göcsös* a.). — Vált.: *görcs:* 1590-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.; — *göcs:* szn 1478: OklSz, 1566-tól NySz, Cal, SzD, Tzs, CzF; Szföld MTsz, Szalonta MNy 13 : 126.

= 1. nodus, tuber; Knoten; csomó a fában (valamennyi fenti adatban). — 2. *göcs:* Holz-klotz; fatuskó (1882: Somogy, KKHalas MTsz).

< szláv *gъrča* ?; szh *grča, grčo* 'csomó a fában' HASz; szlovén *grča* 'Knoten im Holz, Knorren; der Knoten am Faden'; sz *hrča* 'göb, csomó, bütyök, göcs'. — BEW I, 369. — Vö. szlov *krč* 'Gereut', cseh *krč* 'Stock, Strunk' (Klaret, Gebl Sl, Hus, Jungm), sz *krč* 'venyige' Jancs, le *karcz* 'Strunk' BEW I, 665.

Bár a 'spasmus' és 'nodus' jelentésű szláv szavak nyilván összefüggnek egymással (egy 'ráncolódik' jelentésű alapszóból), a magyarban két szó és külön-külön került át. Az átvett alak valószínűleg **gъrča,* amiből **fa-görcse* lehetett és ebből a birtokragnak érzett *-e* elvonásával *görcs* keletkezett. — A 'fatuskó' jelentésű *göcs* lehet m fejlemény, a szh-ban és a szlovénben a szónak ilyen jelentése nincs, a cseh és a lengyel pedig itt nyilván nem jöhetnek tekintetbe. — Az irodalmat l. a *görcs* 1.-nél.

görög hn 1156: *Gyrki* MonStr I, 108; Száz 73 : 187; kn BSzj. — Vált.: *girk:* 1156: MonStr I, 108; — *gereg:* BSzj, SchlSzj, SoprSzj, BrassóiTör, JordK, KeszthK, NySz; — *görek:* 1510: NySz; — *göreg:* 1575: NySz;

— *görög:* 1466-tól NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, SzF stb.; — Pesti: Nom *gerewch* adata nyilván sajtóhiba.

= Graecus; der Grieche, griechisch.

< szláv *grьkъ;* óegyh. szláv *grъkъ* Supr (itt *grъky* Apl „rómaiakat"), egyh. szláv *grьkъ, grek* MiklLex; blg *grък;* szh *gr̂k* (Jambr, Bellnél írva *gerk*, csa-h íróknál *gark*); ukr *hrek;* orosz *grek.* — A bizánci-görög *γρικός* átvétele; vö. Jireček JA 31 : 451, Kiparsky 125, Czebe Nyr 49 : 106; másképp — a latinból — BEW I, 359, MER 112, PES I, 156. — Vasmer GrSlEt III, 20, RS 4 : 176, VREW I, 306 egy görög *γραικός*-ból indul ki, de ez a szláv ъ-t nem magyarázza meg. — Latinból való az ócseh *hřěk*, ma *řek;* sz *grek;* le *grek;* BSE 156 (de a részletekben sok a hiba).

Hogy a magyar szó honfoglaláselőtti, tehát az oroszból való átvétel, az nagyon valószínű, de bizonyítva nincs (Melich HonfMg 12). — Budenz NyK 1 : 315, SlEl 208, MEW 77, Melich NyK 33 : 236, MNy 5 : 385, Asbóth Refl 31, SzófSz.

grabica 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= Korb; kosár.

< sz *krabica* 'doboz, skatulya' Hv; cseh *krabice* 'Schachtel', stb. A tőszóra vö. a *garaboly* címszót.

Bár a magyar és sz szó jelentése némileg el is tér egymástól, a két szó összefüggése minden kétségen felül áll. Talán van a sz szónak is 'Korb' jelentése.

grënya 1889: Nógrád MTsz.

= kleiner Schlitten; kis szán (taliga helyett használják.)

< sz *krňa* 'Trog;teknő', *krňáčky* 'kleiner Schlitten; kis szán' Kálal. Eredete nincs tisztázva.

Valló Nyr 33 : 563.

grulya 1878: Gömör, Abaúj MTsz.

= Solanum tuberosum; burgonya (Jáv 975; itt idéz egy *gurulya* változatot is, honnan?).

< keleti-sz *gruľa* ua.; le nyj *gruľa* ua. Majewski, AtlPodk 286, Vážný 179. — Eredete ismeretlen.

guba 1595: (ebben: *gubaas* — leprosus) Ver. — Vált.: *guba:* 1595: Ver; Dráva mell. MTsz; — *gúba:* 1826: Baranya Tsz, KKHalas MTsz, OrmSz.

= 1. lepra (1595: Ver); — 2. mucor, mucus; Schimmel; penész (1838: Baranya Tsz, stb. MTsz).

< szh *gȕba* 'lepra; der Aussatz'. — A szó a *gǫba* 'gomba' szóból való.

Ver, SlEl 212.

guga 1664: NySz.

= 1. apostema, tuber; Kropf; golyva (1664-től NySz, Tsz, CzF; Pápa vid., KKHalas, Kecskemét, Bánság, Szeged, Orosháza, Palócság, Csallóköz MTsz, Baja Nyr 33 : 530, Szalonta MNy 13 : 126, OrmSz, Bakonyalja NyF 34 : 34); — 2. Pest, Pestbeule; pestis, pestises kelevény (1756: Biró Micae 216, NySz, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF).

< déli-szláv *kuga;* szh *kùga* 'Seuche, Pest'; szlov *kúga* ua.; szh *gûka* 'tumor' HASz. — Német eredetű, vö. régi bajor *koge,* mai svájci *kog, kogen* 'Aas', középrajnai *koge* 'ausstehende Seuche' stb. Grimm 5 : 157; MEW 145, BEW I, 638. — Hibásan Mariánovics Nyr 40 : 348 (szerinte a délszláv *kuga* szó eredeti és a litván *guga*-val rokon; de a litvánban **gauga* volna a várható alak!; hasonlóan PIEW 394 és az orosz *buglja* 'Beule' szóra vonatkozólag VREW I, 317 is). Ezek azonban (a lengyel *guga* 'Beule' szóval együtt) egészen új szavak, a régiségben nyomuk sincs és így az ideur-ból való származtatásuk legalább is kétes.

Dank, Mariánovics i. h., Gombocz MNy 3 : 162. — A sz *guga* a magyarból (Halász Nyr 17 : 303).

gugyela 1838: Palócság Tsz; — *gugyola:* 1893: Szeged MTsz.

= Lein-, Hanfbuschel, der auf den Künkel auf einmal gebunden wird; len-, kendercsomó, amit a guzsalyra egyszerre felteszenek.

< sz *kudela* 'kóc, csepü, szösz' Hv; vö. szh *kudjela* 'Rupfe (so viel Flachs, Hanf, als man auf einmal um den Rockenstock bindet)' Vuk. — A szóra l. a *guzsaly* alatt.

Lehet, hogy két külön átvétel: a *gugyela* a sz-ból, a *gugyola* a szh-ból.

Nem egészen helyesen Valló Nyr 33 : 563 (sz *kudel*-ből).

gula 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 461.

= Ball; labda.

< sz *gula, gul'a* 'golyó, labda'.

Valló Nyr 33 : 563. — A sz szó talán a magyarból való, a fenti magyar nyelvi alak azonban a sz-ból van visszavéve.

gulúz 1877: Ipoly, Nyitra vid. MTsz; — *grúz:* 1877: Bodrogköz MTsz.

= Gobio fluviatilis, Gobio vulgaris.

< ószlovák **grúz,* ma *hrúz* 'Gobio gobio', vö. Ferianc Ryby 44 (a mai sz *g*-s alakok feltétlenül kölcsönzések!). A szó a *grǫziti* 'eintauchen' szóból való; BEW I, 356.

Munkácsi Ethn 4 : 105.

gúnya szn 1388: OklSz; kn 1604: MA.

= 1. sarcina; Bündel; málha (1621: MA, PP, PPB = NySz

— csak szótári adatok, szövegidézet nincs, nem értelmezési hiba a MA-ben?); — 2. vestis, pannus; Bekleidung, Tuch; mindenféle (szegényesebb ??) ruha (1621: NySz, SzD, SI, Tzs, CzF; MTsz: *gunya* és *gúnya* változatban főleg Felvidék, Alföld, Erdély, de egy adat a Dunántúlról is; egyszer *bunya:* Gömör).

< szláv *gunja;* blg *gunja, guna* 'Pelz, Mantel vom Ziegenhaar; manteau de grosse étoffe'; szh *gȕnj* 'Art Oberkleid' Vuk, kaj-h *gunj* 'cento; Kotze; lazsnak, pokróc' Jambr, Bell; szlov *gúnj* és *gúnja* 'Kotze'; ócseh *húňě*, ma *houně* 'Kotze, haariger Stoff'; sz *huňa* 'gúnya, darócködmön, daróc' Hv, 'abaposztó, szűrdolmány' Jancs; le *gunia* 'grobe wollene Decke, Kotze, Mantel aus grobwollenem Zeug'; ukr *hunja* 'grober Tuchrock'; orosz *gunja* 'alter, abgetragener Anzug'. — A szó eredete vitás. Általában a latin *gunna* szóból származtatják (Walde—Hoffmann EW I, 626, REW 3919, BEW I, 363, MER 114, HKES 130, BSE 163, PES I, 170), de az *nj* magyarázatlan. Vasmer GrSlEt III, 51 és RS 3 : 270 ezért ideur eredetre gondol. VREW I, 321 szerint viszont az óiráni *gaunyā* 'die farbige' szóból való kölcsönzés volna.

Mindenesetre kétségtelen, hogy a magyar szó nem a latinból való (akkor **gunna* lenne), hanem a szláv *gunja* átvétele. Mivel a magyarban a szó csak 'r u h a', vagy azt kell feltennünk, hogy olyan nyelvből való, amelyben már ez a jelentés megvolt (pl. blg, szh, sz), vagy azt, hogy az eredeti jelentés 'darócposztó' volt, ebből a magyarban fejlődött a 'ruha' jelentés, de maga az alapjelentés elavult. A MA, PP, PPB-ben található 'batyu' jelentés valószínűleg hiba. Ebben már Leschka is kételkedett. A PPBE már 'vestis; Kleider'-re javította.

Külön átvétel a szlovákból a *hunya*. L. ott.

GyarmVoc, Leschka, Budenz NyK 6 : 303, SlEl 214, MEW 81, SzófSz.

gunyác 1835: Palócság Tsz; — *gunyac:* 1880: Törökbecse MTsz.

= Bauernmantel; parasztszűr.

< szh *gȕnjac* 'Art Oberkleid', a *gȕnj* deminutivuma; vö. a *gúnya* címszót. — Érdekes a palóc adat. Arra vall, hogy az északi városok szerbségétől (Eger, Miskolc) is került be egy-egy szó a magyarba.

gusa 1904: Baja Nyr 33 : 530.

= struma; Kropf; golyva.

< szh *gȕša* 'struma'. A szh szó a románból való, vö. BEW I, 363.

Az erdélyi *gusa* 'struma; golyva' szó (1708: PPl, PPBl, PPBE, MTsz) nem délszláv, hanem román eredetű, vö. Szinnyei Nyr 22 : 537.

— Tévesen SlEl 216.

† **guszar** XIV szv BSzj, SchlSzj.

= gulcus, anser masc.; Gänserich; gunár.

< délszláv? *guser;* ősszláv **gǫserъ;* blg *gъser*, szlov *gosér*, cseh *houser*, sz *huser*, le *gęsior;* — a *gǫsь* 'Gans' származéka, BEW I, 342.

Szamota SchlSzj 1771.

gúzs 1508-tól NySz, Murm, KolGl. 1, Cal, 1597: OklSz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.

= ligamen, vimen, vinculum virgis textum; Band, Weidenband'.

< szláv *guž* (ősszláv *gǫžь*); blg *gъž* 'vesszőfonadék, amellyel a kertkapuk vannak a kerítéshez erősítve' Gerov; szlov *gož* 'der Riemen, der den Dreschflegel mit dem Stiel verbindet; der Jochriemen; das Pflugband, das den Pflugbalken mit dem Rad verbindet'; ócseh *húž* nőnemű 'Wiede, Strick' GebSl, ma *houž* 'Wiede, Strick'; ukr *huž* 'Seil, Schnur, Zug, Strich'; orosz *guž* 'dicker Strick, der Kummetriemen'. — A szó eredete vitás, de mindenképpen ősi. Egyesek szerint a *vęzati* 'kötni' ige tövének változata (MEW 56, MER 118, HKES 130, BSE 137, PES I, 167), mások, mint Petersson IF 24 : 250—7, VREW I, 318, a szónak az óizlandi *kengr* 'Haken' szóval való kapcsolata mellett foglalnak állást.

A magyar szónak kezdettől fogva máig 'csomó, vesszőből készült kötelék' a fő jelentése, ami egyik szláv nyelvben sincs meg. Ha a szláv szó a *vęzati* 'kötni' tövéhez tartozik, akkor a magyar a szláv szó eredeti jelentését őrizte meg, olyant, amely magából a szlávból nem mutatható ki. Egy 'vesszőkötelék' jelentésből lehet 'szíj, kötél' stb., míg fordítva — ha a szláv szó nem ebből származik — aligha. — Bizonyos nehézségek vannak a szó közvetlen átadójával is. A m *gúzs* egy denazalizált *guž* átvétele. Ez hangtani okból nem lehet sem bolgár, sem szlovén. Viszont a szh-ban és a szlovákban a szó nincs meg, (csak a *gǫžьva*, de ez nem jöhet itt számításba), az oroszra (a X sz után) meg nem gondolhatunk. Tehát: hangtani okok miatt (és mint a cseh, földrajzi okok miatt) nem származtatható azokból a nyelvekből, amelyekben megvan, amelyekből viszont magyarázható volna, azokból nem mutatható ki.

GyarmVoc, Leschka, Budenz NyK 1 : 315, SlEl 217, MEW 56, SzófSz.

guzsaly hn 1346: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *kuzsaly:* 1632: OklSz; — *guzsaly:* 1346: OklSz, SchlSzj, 1559-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.; — (a MTsz-ban a Szföldről idézett *gusalyturó* 'egy fertály turó' ide tartozik??).

= colus; Spinnrocken.

< szláv *kuželj* (ősszláv **kǫželjь*); blg *kžel* 'a guzsaly felső része, amelyre a szöszt kötik' Gerov; szh *kùželj* 'Spinnrocken'; szlov *kôželj* 'der Rockenstock, derjenige Teil des Spinnrockens, an welchem das Spinnhaar befestigt wird'; cseh *kužel* 'Kegel am Spinnrocken' GebSl, Jungm; sz *kužel'* 'guzsaly' Hv (Kálal keleti-szlováknak jelzi); ukr *kúžilj* 'fonáshoz előkészített lenszösz' Hrinč, 'Rocken, Spinnrocken' Žel; orosz nyj *kúželь* '5—10 Fitzen, Strähnen Flachs o. Hanf'. — A szó eredeti jelentése a 'guzsaly felsőrésze', a **kǫdelь* viszont a 'guzsaly' maga; hangtanilag a kettőnek egymáshoz való viszonya nincs tisztázva. MEW 127, BEW I, 598, Sławski SlOcc 18 : 275, MER 267, HKES 195 (szerinte a német *Kugel*-ből, így már GebSl, ez azonban elfogadhatatlan ötlet), BSE 225, PES I, 405, VREW I, 682.

A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg, csak annyit lehet mondani, hogy aránylag kései (már a nazálisok eltűnése utáni) átvétel és hogy sem bolgár, sem szlovén nem lehet.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 264, MEW 127, Melich MNy 8 : 155, SzófSz.

Gy

gyezsepógyes 1838: Kemenesalja Tsz, KKHalas, Vác MTsz, Arad Nyr 26 : 96; — *gyëzsëpógyes:* 1903: Vác NyF 10 : 63, 80.

= 1. einfältig, unbeholfen; együgyű, ügyefogyott, bamba (1838: Tsz, MTsz, Nyr 26 : 96); — 2. mutwilliges Kind; pajkos gyermek (1897: Arad Nyr 26 : 96); — 3. hergelaufenes Gesindel; szedett-vedett népség (1903: Vác NyF 10 : 63, 80).

< sz *de že pojdeš* 'hová is mégy'!

Valló Nyr 33 : 563.

† gyumlia 1621: MonTME 3 : 297. — Vált.: *gyumlia:* 1651: Zrínyi SzV 242, 264, 269, Hadtört 266; — *gyunlia:* MonTME 9 : 350; — *gyomlia:* 1646: *gyomliakkal* MonTME 1 : 129, 1648: az *gyömliakhoz*!! uo. 143, 1675: *gyomliak* MonTME: 9 : 555; — *gyonli:* 1627: Jedlicska, 47. — Ezek mellett *gyemli* és *gyömli* változatok is: 1639: MonTME 1 : 372, 2 : 72, stb.

= eine Art türkischer freiwilliger Kavallerie; oszmán-török önkéntes lovasság egy neme.

< oszm-török *gönül-li, gönüllü* 'freiwilliger Soldat'; ez a *gönü* 'Herz; szív' *gönül-li* 'mutig, begeistert' származéka („qui a du coeur,

volontaire" Barb. de Meyn. II, 672). — A törökből horvát *djonlija* Palmotićnál HASz. — Ugyanaz a török szó különböző délszláv változatán keresztül jutott be a magyarba. Kérdésesek a *gyemli, gyömli* változatok, amelyek a magánhangzók szempontjából közvetlen átvételnek látszanak, a *gy-* azonban szerbre mutat.

H

† habarnica 1524-tól OklSz, 1553-tól NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, 1702: Nyr 7 : 84, PP, PPB.

= Polypus, octopus, sepia; polip.

< horvát *hobotnica* 'Octopus vulgaris' HASz. — A *chobot* 'Schwanz' származéka; BEW I, 391.

A magyar szó hangalakja nyilván a *habarni* hatására alakult.

Ver, GyarmVoc, SlEl 218 (az idevont cseh *habarnica* 'Cancer ruricola, rák' nem tartozik ide), MEW 87.

hajde 1693: MonIrók 23 : 693, 1799: Csokonai ÖM I/2, 598; — *hajdi:* Faludiból Kr (egyébként *hajda, hajde, hajdë, hejde, hejdi, hójde* és *hadê* változatban Zala, Veszprém, Félegyháza, Palócság, Borsod, Szilágy, Baranya, Dráva mente, Eszék vid., Hétfalu, Háromszék MTsz, OrmSz).

= wohlan!, los!; nosza, rajta!

Vö. szh *hajde* (ragozva is: *hajdemo* 'gyerünk', *hajdete* 'erigy-gyetek'); blg *hajde* ua.; ukr *hajda;* orosz nyj *ajda;* román *haide;* albán *hajdɛ* stb. A szó megvan a törökben is: *hajde* 'vorwärts!' Zenker 938. l, Redh 2156, de eredete nincs tisztázva. Vö. még TürkEl l, 64, III, 40, IV, 118, BEW I, 381, Lokotsch 779, VREW I, 7.

A Dunántúl és a Duna-Tisza között nyilván szerb eredetű. Az lesz a Palócságban is. Erdélyben azonban a románból való.

Mariánovics Nyr 46 : 272.

hajdina 1495: OklSz. — Vált.: *hajdina:* 1495: OklSz, 1550-től NySz, SzikszF, 1583: BotTört 129, Tzs; Vas, Somogy MTsz, OrmSz, Szenna, Bakonyalja NyF 34 : 73, Felsőőr 59; — *hajdona:* 1566: 1597: OklSz; — *hajdéna:* 1576: SzikszF, XVI szmf NéNy 7 : 184, Cal, MA, PP, PPB, 1643: NySz; — *handina:* 1860: Őrség MTsz; — *hajdin:* 1500: OklSz; *hajdin-kert:* Baranya Nyr 58 : 80.

= Fagopyrum sagittatum; pohánka (régi nevei 'Ocymum cereale': SzikszF, Clusius, 'Panicum': Cal, 'Spelta': SzikszF, 'Secale': NéNy 7 : 184, Jáv 179).

< szlovén *hâjdina, âjdina* 'Poligonum fagopyrum'; kaj-h *hajdina* ua. HASz, Šulek. A német *Heidekorn, Heide* szláv *-ina* képzős származéka (megvan az alapszó is: szlov *âjda*, kaj-h *hâjda* ua.). Vö. Nietsch—Mrozówna Lud Slow I/A, 245, Hehn Kulturpflanzen 416, Kluge (*Buchweizen* alatt), BEW I, 381.

Leschka, Budenz NyK 6 : 304, SlEl 219, MEW 85, Gombocz MNy 1 : 257, SzófSz, Fogarasi MNy 45 : 303. — Helytelenül Beke Nyr 58 : 80 (szerinte a magyar szó a németből, ez a *hajdin* változatban van meg, az *-a* a magyarban mint járulékhang fejlődött; a *hajdin* valószínűleg elvonás a *hajdiná*-ból; a német *Heiden*-ből nem lesz a magyarban *hajd-in*!!).

† **hajnik** 1588: OklSz (egy adat).

= custos silvarum; Waldheger; erdőkerülő.

< szlovák *hájnik* 'erdőőr'. — A *háj* 'erdő' származéka, vö. BEW I, 291.

hajvár 1887: Szatmár MTsz.

= Kaviar; kaviár.

Valószínűleg szh *hàjvār, àjvār* 'kaviár'; blg *hajvér, ajvér* ua. — Ezek az oszmán-török *havjar, chavjar* 'ua' átvételei, vö. Barb. de Meyn. I, 673, TürkEl I, 73, III, 45, MER 664.

A magyar szó földrajzi elterjedése inkább román közvetítés mellett szólna, de ott ilyen alakban nincs meg.

hála XV szef JókK, SermDom, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *hálá* (főleg ebben: *hálá*adás; vö. 1513: *haalaa*, CzechK, *halaa* ÉrdyK, JordK *hálá*-nak olvasandók?; *hálá* SzD. *hálá*adás SI); a Pestiből idézett *halla* NySz nyilván csak írásváltozat

= gratia, grates; Dank, Danksagung.

< szláv *chvala;* óegyh. szláv *chvala* 'gratia, laus' Mar, Psalt, Euch, Supr; blg *chvalá* 'éloge, louange'; szh *hvála* (nyj *fála* is) 'laus, Lob; gratia, Dank'; szlov *hvála* ua; cseh *chvála* 'laus, gloria, psalmus; Lob' (a 'Dank' jelentés csak a *chvála Bohu* kifejezésben); sz 'dícséret, hálaadás'; le *chwała* 'Lob'; f-szorb *khwała* ua, a-szorb *chwalá* 'Lob, Ruhm, Ehre'; ukr *chvalá* 'Lob, Ruhm, Gottesverehrung'; orosz *chvalá* 'Lob'. — Eredete ismeretlen; BEW I, 406, Meillet Ét 252, MER 666, HKES 144, BSE 186, SSE 90 (szerintük volt régen a le-ben *chała* változat is), Machek Studie 97.

A szó a magyarba a két főjelentés közül ('dícséret, köszönet') csak a 'köszönet' jelentésben jött át. Hogy melyik nyelvből, nem állapítható meg. Melich SzlJsz I/2, 262 szerint a szó az egyházi terminológiába tartozott és azért a szlovénből származtatta (hogy a m *hálát adni* pontos mása csak itt van, nem sokat mond, mert

fordítva, itt, ti. a kaj-h-ban lehet magyar eredetű is). Ez azonban egyáltalában nem kétségtelen. Feltűnő, hogy a 'dicséret' jelentés a magyarban teljesen ismeretlen, holott ez minden szláv nyelvben az elsődleges és ott is megvan, ahonnan a másik kiveszett. Az egyházi terminológia inkább a 'dicséret' jelentést őrizte volna meg. Azért én a szónak a keresztény terminológiába való tartozását nem tartom bebizonyítottnak.

Ver, Leschka, SlEl 231, MEW 91, Asbóth NyK 18:369, Zolnai Gy. Nyr 43: 434, SzófSz.

halina 1811-től NagySz, 1870: Jókaiból Nyr 24: 141, Mikszáth-ból Nyr 22: 273; ma ebben: *halina-csizma.*

= 1. *halina* Bauernmantel aus grobem Tuch; abaposztóból készült szlovák parasztszűr (Jókai, Mikszáth; de a nagyszótári adatokban „szlovák" jellege nincs); — 2. das Oberkleid; felsőruha (1874: Debrecen MTsz); — 3. *halina-csizma:* Stiefelröhre aus grobem Tuch; csizma, szárai abaposztóból (1894-től NagySz).

< szh *hálina* 'langes Oberkleid'; vö. blg *halina* 'langes Oberkleid'; szh *háljina* ua.

A magyar szó következetes *i*-je nem a szlovák *hal-e-na, hal-ie-na* átvétele. A m *halina* alaknak már lehetett a magyarban bizonyos tradíciója, mikor Jókai a szlovák szűr megjelölésére alkalmazta, különben érthetetlen, miért nem a *halena* alakot használta. — A szó végeredményben a perzsa-török *hali* 'Teppich' szláv továbbképzése és jellegzetesen balkáni szó (TürkEl I, 71, III, 44, IV, 124, MEW 85, BEW I, 383, Lokotsch 797, MER 665), azért a szlovák szó közvetlen forrása egyelőre nem világos. Mivel nem a magyarság közvetítette, mint sok más esetben, csak a vlach pásztorok jöhetnek tekintetbe. A románban *haină* van ugyan, de egykor még megvolt az *l'*.

SzófSz. — Valló Tót el szerint a sz szó szláv eredetű!

halom 1055: ÓMO 23. — Vált.: *holmu:* 1197/1337: OklSz, Anon; *holm:* 1193-tól 1390-ig OklSz; — *holum:* 1358: OklSz; — *halma:* (3. sz. birtokosrag alakban 1293: *halma* OklSz), 1326/1428: OklSz, BSzj, SchlSzj; — *halum:* 1303-tól OklSz, Murm; — *halom:* 1393/1446-tól OklSz, 1466-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.

= collis, monticulus; Hügel; domb.

< óorosz *cholmъ*; óegyh. szláv *chlъmъ* 'collis' Mar, Savv, Psalt, Euch, Supr, MiklLex; blg *chълm*; szh *hûm;* szlov *hòlm;* cseh *chlum;* sz *chlm;* le *chełm;* f-szorb *kholm*, a-szorb *chółm;* óorosz *chъlmъ, cholmъ* 1096-tól Srezn III, 1425; ukr *cholm;* orosz *cholm.* — Germán jövevény-

szó az ősszlávban, vö. BEW I, 411, Kiparsky 179, MER 673, HKES 140, BSE 178 (szerinte eredeti szó, ősrokon a germánnal), Kluge.

Az ómagyar szó *holmu, holm* stb. változatokat kétségtelenül nem lehet az *l* szonánsból megmagyarázni, mert abból **hulmu* volna várható. Azért Melich MNy 6 : 445, NyK 49: 285, HonfMg 10 a szót az orosz *cholmъ*-ból származtatja. Fel kell azonban tenni, hogy az óoroszban az *l* előtt már a X sz-ban *o*-féle hang hangzott!

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 223, MEW 92, Szamota NyK 25 : 136, Asbóth Refl 33, SzófSz. — Tévesen Melich DLw (a németből), Edelspacher Nyr 5 : 390 (a fgr-ból), Halász Nyr 12 : 100.

haluska 1788: MNy 5 : 285, 1838: Gömör, Torna Tsz, Érsekújvár, Palócság MTsz. — 1788: MNy 5 : 285 szerint tiszáninneni szó.

= das Nockerl; in der Umgangssprache: Griessknödel in der Suppe; galuska; a köznyelvben: daragombóc a levesben.

< sz *haluška* 'galuska'. — Vö. a *galuska* címszót.

Valló Nyr 33 : 564, Gombocz MNy 1 : 258.

† hamalia 1651: Zrínyi SzV 162, 189; — *hamajli:* 1556: TörtT 1894 : 189.

= Amulette.

< szh *hamálija, hamájlija* 'amuletum' HASz; blg *hamajlija, hajmalija* ua. Gerov; albán *hajmali.* — Arab eredetű török *hamajli* 'amulette, sentences magiques tirées du Coran' Barb. de Meyn. I, 669, TürkEl I, 67, Meyer AlbWb 144, MER 665. — Az 1556-i adat közvetlenül a törökből való.

hambit 1885: Hont MTsz (*ámbitus* alatt).

= Gang; folyosó.

< sz *hambit* 'folyosó' (a szlovákban az idegen szókezdő *a*- sokszor kap *h*-t : *harešt* < *Arrest, hampula* < latin *ampulla*).

Valló Nyr 33 : 564, EtSz I, 87.

hampulák 1879: Rozsnyó MTsz.

= Fongefäß mit einer Trichteröffnung; tölcséres cserépedény.

< sz *hampulák.* — A szó ebben az alakban nincs szótározva, de vö. *hampula* 'széles nyakú edény' Kálal (< latin *ampulla*). —

Valló Nyr 33 : 564.

† hamut XIV szv BSzj, SchlSzj 1490, 1597: OklSz. — A BSzj *ham-a-th* adata biztosan hiba *u* helyett.

= helcium; Kummet; hámiga

< szláv *chomut* (ősszláv *chomǫtъ*); egyh. szláv *chomut* 'iugum'; óhorvát *homut* (a XVI sz-tól MiklLex, HASz); szlov *homot* 'Kummet';

cseh *chomout* (a XIV sz-tól GebSl); sz *chomut;* le *chomąt;* ukr *chomut.* — BEW I, 395, MEW 88, Kiparsky 32.

Egy szh vagy sz *chomut* átvétele.

Tagányi Száz 27 : 323, Szamota SchlSzj 1337.

hamónyik 1914: Nyitra Nyr 43 : 287.

= Zaum; fék.

< sz *hamovnik* 'féklánc'; a *hamovat* 'fékez' származéka, ez meg német eredetű; BSE 168.

hanák 1788: felesége Anna . . . *hanákok* szokása szerint hordozza magát (Szfvár, MNy 14 : 111), 1799: *hanáktánc:* Csokonai ÖM I/2, 569.

< *Hanák,* Npl *Hanáci,* morva néptörzs. Nevüket a *Hana* folyótól kapták.

hancsa 1873: Alföld MTsz.

= plumpe Dienstmagd; tenyeres-talpas szolgáló.

< sz *Hanča,* az *Anna,* sz *Hana* becealakja.

Valló Nyr 33 : 564.

† harámbasa 1539: subcapitaneus seu *harambasa* OklSz, 1577: MNy 10 : 136, 1578: BudBasLev I, 151, 1694: MonIrók 23 : 225, Tzs (itt *harambnsa*).

= Unterführer von verschiedenen türkischen Truppen; különböző hódoltságbeli katonai alakulatok alvezére (Takáts S. MNy 2 : 224 szerint rendesen uszkókok, horvát gyalogság második tisztje; a HASz szerint vezére).

< szerb *harambaša* HASz. — A török *harami* 'Räuber' + *bašy* 'feje' (tulajdonképpen: „a rablók feje"). — Vö. a *haramia* címszót.

GyarmVoc, Kunos Ignác Nyr 21 : 531, KSz 2 : 277, Takáts MNy 11 : 389.

haramia 1547: OklSz, 1556: LevT I, 191, 262, 1565: NySz, Kr, Tzs, CzF, stb.

= praedo, latro Räuber.

< szh *haramia* 'latro' HASz; blg *haramija, aramija* ua.; — albán *harami* ua. — Az arab eredetű török *harami* 'Räuber, Dieb' átvétele; ez pedig a *haram* 'gesetzlich verboten' melléknév főneve; Zenker 385. 2, Redh 774—5, TürkEl I, 67, IV, 121, Meyer AlbWb.

GyarmVoc, Budenz NyK 3 : 159, Kunos KSz 2 : 277, Takáts MNy 2 : 225, Gombocz MNy 7 : 36, SzófSz.

haraszt 1225: OklSz. — Vált.: *horoszt:* 1225-től 1285/1334-ig OklSz; — *huroszt:* 1238: OklSz; — *haroszt:* 1271: OklSz; — *haraszt:* 1231-től OklSz, BSzj stb. (l. alább).

= 1. silva, quercetum; Wald, Eichenwald; erdő, tölgyes (1225: OklSz, az utolsó 1435: silvam Fywz*haraztya* OklSz, MA, PP, PPB); — 2. arbor querci??, Eiche, tölgyfa (erre nincs kétségtelen bizonyíték); arbor ilicis, magyal (vö. 1421: arborem iliceam, vulgo *harazthfa* dictam ZichyOkm VIII, 2); talán idevaló: 1354: venirent ad inter arbores silicum, que vulgo *harasth* dicuntur OklSz; MNy 10 : 18 (1267-től 1459-ig OklSz); — 3. dumus, dumentum, fruticetum; Gebüsch; cserjés (1258-tól OklSz, BSzj, SchlSzj, XVI sze NySz, GyöngyTör, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — 4. das Laub; iomb (1838: Tzs; Hunyad MTsz); — 5. herabgefallene Blätter; lehulló falevelek (1794-től NagySz, Tzs; CzF; Nógrád MTsz, de vö. XVI sz „*haraszt* cserdüléstől is megrémülsz" NySz); — 6. *harasztos*-káposzta 'Beta crispa' (1621: MA, PP, PPB, SzD, CzF); — 7. Silex; Farnkraut (1838: Tzs, CzF); — 8. Alnus; égerfa (1585: Cal).

< szláv *chvrastъ*? (ősszláv **chvorstъ*); egyh. szláv *chvrastije* coll. 'sarmenta', *chvrastъ* 'sarmentum': MiklLex, Srezn III, 1377; 'quercus, dumetum' MiklLex; blg *chrast* 'arbrisseau; cserje, bokor'; szh *hrast* 'Quercus; Eiche' HASz; szlov *hrást* 'Eiche', *hrast* nőnemű 'Reisholz'; cseh *chrast* 'dumus, virgultum, rubetum, saltus; Gesträch, Gebüsch' GebSl, Jungm, *chrastí* coll. ua; sz *chrastie* 'bozót'; le *chrást* 'Reisig, Gesträuch', *chróście* 'dürre Reiser'; f-szorb *khróst* 'Gerauschel, Geräusch; Gesträuch, Reisig'; ukr *chvoróst* 'Reisig, Reisholz; Strauchwerk'; orosz *chvórost* 'das Reisig, Reisholz; der Buschwald; das Gestrüppe, Weidengebüsch'. — Hangutánzó eredetű („susogó", vö. a f-szorb jelentést); BEW I, 408, Kiparsky 35, MER 671, HKES 142, BSE 185. — A szlávból román *hreast* 'Gebüsch' (Moldva, vö. Skok LeksSt 75).

A magyar szó legalább két külön átvétel: 1. 'quercus, ilex' és 2. 'dumus, rubetum'. Az első csak szh vagy szlovénből, a második azonban bármely szláv nyelvből lehet átvéve. A 'száraz falevél' jelentés nyilván a magyarban keletkezett, bár van ilyen jelentése a szláv nyelvekben is. Hangtanilag legfeltűnőbb az ómagyar *horoszt*. Erről (és még *borona*, *borozda* stb.) e munka II. kötetében.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 232, MEW 92, Melich SzlJsz I/2, 263, MNy 8 : 152, NyK 44 : 336, SzófSz.

harisnya 1470—1: ZichyOkm XI, 76. —Vált.: *harisnya:* 1470—1: ZichyOkm XI, 76 (itt írva *harysnat* Acc), 1514-től OklSz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, 1643-tól NySz, 1786: MNy 15 : 111, CzF stb.; — *harizsnya:* 1915: Szalonta Nyr 44 : 408 (nyilván így olvasandó a NySz két *harisznya* adata is: 1668 és XVII szv; itt

ugyanis eredeti *ƀ* helyett *β*-t olvastak!!); — *horosnya:* 1496: OklSz (írva *horosna*!); — *halosnya:* 1789: MNy 15 : 111 (Szfvár).

= 1. genuale, tibiale, calceolus laneus; Strumpf (OklSz biztosan 1514-től, Murm, SzikszF, Cal 450, 1068, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF stb.); — 2. 'oberhalb des Bundschuhes um das Bein gewundenes Leder; a bocskor fölött a lábra csavart bőr (1838: Gömör Tsz); — 3. bracca; fehér darócposztóból készült szűk parasztnadrág (1585: Cal 151, PPl, PPBl, PPBE, 1736: MonIrók 11 : 358, 1789: MNy 15 : 111; Erdély, Bukovina Tsz, MTsz.

< ukrán *chološnji* (régibb *chološnjě*) Npl 'vastag posztó nadrág' Hrinč, 'Hosen aus Wolltuch' Žel. — Az ukránból le nyj *chołosznie, hołosznie* 'fehér posztónadrág' AtlPodk 385, Vážný 221, keleti-sz *chološňe* ua. Czambel, Reč I, 522, Kálal. — Az ukrán szó végeredményben a latinból való (*calcea*!), bár a részletek még nincsenek tisztázva; vö. BEW I, 387, Kniezsa MNy 36 : 106—111, SzófSz. Szlávból magyarázták, de másképp: Leschka, GyarmVoc, Valló Tót el.

haszura 1878: MTsz. — Vált.: *haszura:* 1879: Alföld, Arad, Bánság, MTsz; — *hacura:* 1878: Csongrád MTsz, Sárrét Debreceni Szemle 7 : 405 (a Tiszaroffról idézett *hacsura* Ethn 8 : 447 alak valószínűleg csak sajtóhiba **haczura* helyett).

= aus Matte, Mohrenhirse, Maisstengel verfertigte, mit Schnur geflochtene Decke; gyékényből, cirokból, kukoricaszárból készült, zsineggel összefont takaró.

< szerb *hàsura, àsura* 'Schilfmatte' IvBr, HASz; blg *hasьr* ua.; román *hasur;* albán *hásër* 'Strohmatte'. — Az arab-török *hasyr* 'die Matte' átvételei; Radl II, 1756, Redh 790, TürkEl I, 68, IV, 121, MEW 86, Meyer AlbWb, MER 11.

Hasan Eren MNy 38 : 194.

hergia 1894: Szlavónia MTsz.

= das Gestüt; ménes.

< szerb *hergèla, ergèla, herdjèla* 'das Gestüte'; vö. blg *hergile, ergele* ua., román *herghelie* 'Gestüt, Stuterei'. — Perzsa-török *hergele* 'Gestüt' Zenker 759, 940; Redh 841. — TürkEl I, 64, III, 41. A moldvai *hergely* 'ménes' MTsz a románból való;Szinnyei Nyr 23 : 6.

Balassa Nyr 23 : 359.

herlicska 1897: Abaúj Nyr 25 : 240.

= Streptopelia turtur turtur; gerlice.

< kárp. ukr *herlička*?; vö. sz *hrdlička*, keleti-sz *hardlička*. — L. a *gerlice* címszót.

Tévesen Valló 33 : 564 (a szlovákból, ami hangtanilag nem lehet.)

hiba XVI szk GyöngyTör, 1575-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.

= defectus, naevus, mendum, aberratio; Mangel, Fehler, Gebrechen, Irrung.

< szláv *chyba;* szlov *hiba* 'das Gebrechen, der Fehler'; ócseh *chyba* 'Zweifel' GebSl, 'error, erratum, lapsus; Fehler, Irrtum, Irrung' Velesl, Wussin; ma 'Fehler, Mangel, Gebrechen, Verfehlen' (ebben a jelentésben Jungm óta a sz-ből); sz *chyba* 'hiba, baj, kár, hiány, zavar'; le *chyba* 'das Fehlschlagen, Misslingen, der Fehler, Mangel'; f-szorb *khiba* 'Mangel, Fehler'; ukr *chyba* 'Mangel, Fehler'. — A szó eredeti jelentése 'das Schwanken' (vö. ócseh *chybati* 'zweifeln, schwanken'; le *chybać* 'schaukeln, hin und her bewegen'; óind *kšobate* 'schwanken', *kšobhas* 'das Schwanken'); BEW I, 412, TBSW 144, HKES 145, BSE 188, PIEW 625; a szó tövének *šib-* változatára vö. az orosz *o-šib-ka* 'hiba' szót). Másképp Machek Studie 93.

A magyar szó közvetlen forrása nem állapítható meg (lehet szlovén, szlovák vagy óorosz). — Helytelenek azok a nézetek, amelyek szerint a m *hiba* eredeti szó, mert a szót a szlávtól elválasztani nem lehet, hogy pedig a szláv szavak a magyarból származnának, azt nemcsak a szláv szó földrajzi elterjedése teszi valószínűtlenné, hanem az is, hogy a szó több szláv nyelvben kötőszóvá is vált (ócseh 'ausser'; le 'es sei denn, ausserwenn' — a XVI szk-től RotyPol 286 —; sz 'csak'; ukr 'es sei denn, ausser dass'), márpedig ez a szó nagy régiségére mutat. — Halász Nyr 12 : 8, Beke Nyr 62 : 128 (fgr eredetű); Mészöly, NyelvtörtFejt. 32 (a m *hiú* 'üres', *hiába* stb. tövének származéka).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 235, MEW 93, Asbóth Nytud 4 : 173, SzófSz.

hiska 1835: Palócság Tsz.

= das Kelterhaus im Weingarten; szőlőbeli présház.

< sz *chyžka* 'szobácska', a *chyža* 'szoba' demin-a; BEW I, 414.

hliptol 1879: MTsz. — Vált.: *hliptol:* 1879: Rozsnyó MTsz; — *hlapatol* 1904: uo. Nyr 33 : 222.

= gierig essen; mohón eszik.

< sz *chleptať* 'habzsol, mohón iszik'. — Hangutánzó. A m-*ol* szóvég a *lafaty-ol* hatására. A *hlapatol* a kettő keveredése.

Valló Nyr 33 : 564.

hlyebárka 1897: Abaúj Nyr 25 : 240.
= die Brotverkäuferin; kenyeres asszony.
< sz *chlebárka* 'die Brotverkäuferin'. A *chlebár*-ból képzett nőt jelentő főnév, az pedig a *chleb* 'kenyér' foglalkozást jelentő *-ár* képzős származéka. A tőszóra vö. BEW I, 389 és a *kleba* címszót.
Valló Nyr 33 : 564.

hodi 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 463.
= Kirchtag; búcsú.
< sz *hody* 'lakoma, vendégség, búcsú, karácsony'. — A *godъ* 'Zeit' szóból; BEW I, 316.
— Valló Nyr 33 : 564.

† **hofnica** 1462: OklSz. — Vált.: *hofnica:* 1462, 1469, 1480, 1499, 1542: OklSz; — *hafnica:* 1489: OklSz; — *ofnica:* 1493: OklSz; — *ofinca:* 1605: GyaluiUrb 421.
= tormenti genus; Haubitze.
< cseh *houfnice* (írva az ócsehben *haufnice*), 'puskafajta' a XV sz-tól, amelyet a cseh husziták terjesztettek el, vö. GebSl, Jungm. Ebből való a német *Haubitze* is, Kluge. — A cseh szó a *houf* 'katonai osztag' szóból való, amely a kfn *hufe, houfe* (ma *Haufen* 'rakás') átvétele.

hojdika 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 286.
= Schaukel; hinta.
< sz *hojda* 'hinta' magyar kicsinyítése. A szlovák szó a *hojdať sa* 'hintázni' származéka. — A szó talán hangfestő eredetű.

hombár 1598: MonIrók 30 : 88. — Vált.: *hambár:* 1598: MonIrók 30 : 88, 1685: OklSz, SzD, Tzs; 1838: Szföld Tsz, CzF; Palócság MTsz, OrmSz; — *hámbár:* 1727: GyaluiUrb 249, 1767: PPB, PPBE; Szföld MTsz; — *hombár:* 1832: Győr MNy 12 : 236, 1838: Őrség, Balaton mell., Bács Tsz, Bakonyalja NyF 34 : 55, Debrecen Dolg-NépnyInt 7 : 79, Somogy Nyr 36 : 143.
= 1. cumera; Getreidekasten; gabonatartó nagy láda (így az összes régi adatokban; vö. 1598: „ez szuszékokat hivják törökül *hambár*" mondja Szamosközy MonIrók 30 : 88; Szföld Tsz, l. még NéNy 1 : 202, Somogy Nyr 36 : 143); — 2. Gebäude für Korn, Speicher; gabonatartó épület vagy kamara (CzF — szerinte „némely vidéken"; Bács, Palócság, MTsz; ma köznyelvi); — 3. das Innere des Frachtschiffes für Getreide; gabonaszállító hajó belseje (1832: Győr MNy 12 : 236, Kis-Duna MTsz).
< szh *hàmbār, àmbār* 'Speicher' HASz, kaj-h *hambar* 'granarium' Bell, Jambr; blg *chambár, ambár* 'grenier, magasin, entrepot';

ukr *ambár* 'Niederlage, Magazin'; orosz *ambár* 'Speicher'. — A szó a török *ambar, hambar*-ból való (a török *h*-ra vö. Deny Gramm-Turque 83. §., Barb. de Meyn. II, 850), ez pedig perzsa eredetű: *anbar;* MEW 3, TürkEl I, 11, BEW I, 28, Lokotsch 77, MER 5, PES I, 6, VREW I, 16.

Bár hangtanilag nem volna semmi akadálya, hogy a magyar szót az oszmán-törökből származtassuk, művelődéstörténeti mozzanatok azonban ezt valószínűtlenné teszik. A magyar-török kapcsolatok teljesen katonai jellegűek voltak, amelyek nem teszik érthetővé egy békés együttélést feltételező földművesszakkifejés átvételét. Azért kell szavunkat a szerbből magyaráznunk. — Teljesen helytelen Munkácsi ÁKE és Nyr 31 : 461 véleménye, hogy szavunk közvetlenül a perzsából származnék és így honfoglalás előtti volna. Ez ellen vö. Asbóth Nyr 32 : 35; de legfőképp Szamosközy adatát, amely világosan mutatja, hogy ő még csak mint török szót ismerte.

GyarmVoc, MEW 3, TürkEl 11, Melich Nyr 31 : 102, Asbóth Nyr 31 : 191, SzófSz.

hompor 1841: MTsz. — Vált.: *hompor* 1841: Érsekújvár MTsz; — *hompora:* 1864: Mátyusföld CzF.

= Kopfgrind; ótvar.

< sz *hompora, hampora* 'kiütés, var' Kálal, Kott VIII. — Eredete ismeretlen.

hornyák 1787: MNy 10 : 270; Hegyalja CzF.

= Slowake aus dem Gebirge; hegyvidéki szlovák.

< sz *horňák* 'hegyvidéki'. A *hora* 'hegy' szóból képzett *horný* melléknév *-jak* képzős főnevesítése.

Ságí MNy 10 : 270.

† hort hn 1250: ÁUO II, 217; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *hurt* (helynevekben): 1250: ÁUO II, 217 = Heves Cs I, 63, 1261: terra *Hurt, Hurty* circa fl. Goron MonStr I, 461, 1305: *Hurt* i. m. II, 560, 779 (valahol a Garam alsó folyásánál); — *hort:* XIV szv BSzj, SchlSzj.

= velter, canis venaticus; Jagdhund.

< szláv *chъrtъ;* blg *chrът* 'lévrier'; szh *hȑt* 'canis vertagus; Windhund'; szlov *hȓt;* cseh *chrt;* sz *chrt,* le *chart;* f-szorb *khort,* a-szorb *chart;* ukr, orosz *chort.* — Eredete nincs tisztázva, MEW 93, BEW I, 412, Kiparsky 277, BSE 176.

Melich MNy 6 : 444 szerint déli-szláv eredetű, Asbóth Nytud 4 : 175 szerint azonban az oroszból való. Ha azonban a *Hort* helynevek a magyarból származnak (és vö. a fenti *Hurty* alakot, amely

csak magyar lehet), akkor a legrégibb változat *hurt* és így aligha lehet orosz eredetű (vö. erre a *halom* címszót).

horvát szn 1138/1329: MonStr I, 90; hn 1213: VR 260. §; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *hurvát:* 1138/1329: MonStr I, 90, 1213: VR 260. §, 1254: ÁUO VII, 377, 1300-tól OklSz; — *horvát:* 1266: ÁUO VIII, 160 = Cs III, 62; szn 1359-től; kn 1554-től OklSz, BSzj, SchlSzj, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.

= Croata, der Kroate; croaticus, kroatisch.

< horvát *chъrvatъ* (első adat IX sz-i latin forrásokban dux *Chroatorum*, bizánci forrásokban Const. Porph.-tól kezdve Moravcsik KonstPorph 313, HASz), ma *hŕvat;* szlov *hrvat*; ócseh *charvat, chrvat*, ma *charvát*; sz *chorvát*; le *charwat*; orosz *chorvat*. (Sem a cseh, sem a szlovák alak nem szabályos, mindkettőnek **chrvát*-nak kellene lennie, a szlovák mindenesetre a magyarból való; a magyarból van átvéve a kaj-h *horvat* is). — Eredete ismeretlen. A különböző megfejtési kísérletek egyike sem megnyugtató.

A magyar szó egy *chrvat* alakból való.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 230, MEW 91, Melich MNy 8 : 341, NyK 44 : 337, HonfMg 174, Asbóth Refl 32, SzófSz.

hoscina, *hoszcina* 1897: Bereg, Ung MTsz.

= Schmaus; vendégség.

< keleti-szlovák *hoscina* 'vendégség' (irod. *hostina*, kárp. ukr *hostyna*).

hörcsög szn 1225: OklSz; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *hercsek:* 1225: OklSz, 1263: ÁUO VII, 80, BSzj, SchlSzj 1683, 1598: OklSz; — *hercseg:* 1522: NySz; — *hürcsük:* 1264: ÁUO VII, 118 (szn írva *Hurchuth*, de azonos személy azzal, akit 1263-ban *Herchek* alakban írnak, ÁUO VII, 80); — *hörcsük:* 1533: Murm; — *hörcsek:* XVI szmf KolGl. 2, 1707: MNy 8 : 127; — *hörcsök:* 1576: SzikszF, KolGl. 2, Cal, 1608-tól NySz, MA, PP, PPB, Gross I, SzD, SI, Kr, CzF; — *hörcsög:* 1792: SzD, NagySz, Tzs, CzF (de az utóbbiban még nem köznyelvi).

= 1. Erinaceus; Igel; sündisznó (1522: KeszthK, 1608: MA: Bibl I, 529, NySz); — 2. Mus montanus; Murmeltier; mormota (1604: MA, PP, PPB, Kr); — 3. Meles; Dachs; borz (1533: Murm, KolGl. 2, — *hörcsök* alakban — SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Jambr, 1643: NySz); — 4. Mus cricetus vagy Cricetus frumentarius; Hamster; hörcsög (1608: NySz, SzD, 1801: PPBE, SI, Tzs, CzF); — 5. Hermelus; Hermelin (1767: PPB); — 6. Gurgulio; Kornwurm; zsizsik (XVI szmf KolGl. 2 — *hörcsek* alakban —; valószínűleg a német

'Hamster' hatása alatt, amely 'zsizsik'-et is jelent; lehet azonban, hogy a latin 'curculio' 'Hamster' félreértése; így az ócsehben is GebSl).

< szláv **chъrčьkъ;* szh *hŕčak* 'Cricetus frumentarius' HASz; szlov *hŕček* 'Cricetus frumentarius; Schweinerüssel'; cseh *křeček* 'Hamster, Krietsch' GebSl, Rank; sz *chrče'ː, chrčok* 'hörcsög'. — A *chъrčati* 'schnarchen, röcheln' származéka, ez meg hangutánzó; BEW I, 412, HKES 190.

A magyar szó közelebbi forrása hangtani alapon — ha t. i. feltesszük, hogy a szó régi átvétel, aminek semmi akadálya nincs —, nem állapítható meg.

Leschka, SlEl 243, Asbóth Refl 16, Melich Nyr 36 : 160, SzófSz. — Nem helyesen: GyarmVoc, Valló Tót el. — A román *hârciog* a magyarból való (Asbóth Refl 16).

hugyica 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 286.

= Angel; halhorog.

< sz nyj *hudica*, köznyelvi *udica* 'horog'. A *h-* sz nyelvjárási sajátság. — A szóra vö. MEW 222, HKES 401.

hunya XVIII szk Nysz.

= 1. vestis; Kleid; ruha (XVIII szk NySz); — 2. schwarzer Bauernmantel; fekete szűr (1838: Palócság Tsz); — 3. Hose, Leinenhose; nadrág, vászonnadrág (1838: Gömör Tsz, Nyr 44 : 88, Nógrád, Heves MTsz — *gunya* alatt).

< sz *huňa* 'gunya, darócködmön'. L. a *gunya* címszót.

huszár 1403: Nyr 5 : 511.

= 1. latro, praedo; Räuber, Dieb; lator, rabló (1432: contra *huzarones* et alios nonnullos malefactores . . ., 1449: predones aut *huzarij* hungari Nyr 43 : 382); — 2. ordo equitum levis armaturae; leichte Kavallerie; könnyű lovasság (a XV szmf-től — Mátyás király óta — *hussarones:* Mátyás király levelei. Kiadta Fraknói V. II, 105, 1476-tól OklSz, *huszár:* a XV szv-től NySz, GyöngyTör, MA, Tzs, CzF; — *húszár:* 1708: PP, PPB, PPBE; — a NySz-ban a RMNy II, 98-ról idézett *hozar* nyilván sajtóhiba **hvzar* helyett, ami főleg kézírásos *v*-nél gyakran előfordul).

< ószerb-horvát *chusar* 'praedo, latro; tolvaj' (adatok a XIII sz-tól Dan III, 438, ZakD 29, HASz, MiklLex, Maž 420); vö. óblg *chǫsarъ χονσαριος* MNy 35 : 160; óorosz *chusarъ* 'tengeri rabló', 1106—8: Srezn III, 1423. — A szó a szláv *chǫsa* 'lopás' származéka: vö. óblg *chǫsa* (*χονσά παρά Βουλγάροι δι κλέπται* MNy 35 : 163); ószerb *chusa* 'insidiae' Dan III, 438, MiklLex; óle *chąsa* 'Raub' (1388: BSE 177); óorosz *chusa* 'insidiae'. — Vö. még orosz-egyh.

szláv *chusiti* 'latrocinari', *chusьnikъ* 'latro' Srezn III, 1424, őszerb *uchusiti* 'praedari' Dan III, 396, le *chąžba* 'Diebstahl' stb. — A szó a gót *hansa* 'Gefolge' (Holthausen, GotEtymWb) átvétele (ezek a fegyveres csapatok végigrabolták a szláv lakosságot); ebből való a *chǫsarъ* > *chusarъ* 'rabló', de a XIV sz-tól összekeveredett a latin *cursarius*-ból származó *kursarъ*-ral. Így keletkezett a szerb *churьsarъ* (1302) és *gusarъ* (1349). — BEW I, 400, Kiparsky 201, MER 674.

A legrégibb magyar adatok, amelyek még 'rabló'-t jelentenek, világosan mutatják, hogy a magyar szó pontosan azonos a 'rabló, tolvaj' jelentésű szerb *chusar* szóval. A különböző délszláv eredetű rablók közül (*üzbég, pribék, haramia, martalóc, betyár* stb.) a *huszár* futotta meg a legszebb pályafutást. Miért, miért nem, nem tudjuk, de már Mátyás király alatt reguláris katonai fegyvernem és az is maradt a mai napig. A szó hamarosan visszakerült a délszlávokhoz, de már mint az ország egyik fegyveres alakulatának a neve (1481-től Maž 420).

Gáldi László MNy 25 : 160—6. — A régi vélemény szerint a magyar szó a szerb *gurьsarъ*-ból (GyarmVoc, SlEl 215, Szarvas Nyr 6 : 26, Budenz NyK 1 : 315, Takáts S. NyK 30 : 348, Simonyi Nyr 43 : 383.) — Érdekes, hogy Miklosichnak is, Budenznek is csak az őszerb *kurьsarъ, gusar* alakok tűntek fel, a MiklLex *chusar* alakjai pedig mindkettejük figyelmét kikerülték. A többi kutató pedig egészen Gáldiig csak őket ismételte.

I

iga XIV szv BSzj, SchlSzj, SermDom, 1516-tól NySz, 1558: OklSz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.

= iugum; Joch.

< szláv *igo:* óegyh. szláv *igo,* (G *ižese*) 'iugum' Psalt, Euch, Supr, stb.; MiklLex, Srezn; blg *igo* 'joug'; szlov *igo* (G *ižesa*) 'das Joch'; cseh *jho* GebSl, Jungm; sz *iho* 'járom'; le nyj *igo* és *jugo* RS 7 : 10; orosz *igo* 'Joch, Last'. — Eredeti szó (a latin *iugum* rokona); PIEW 508, BEW I, 421, Meillet Ét 236, TBSW 109, MER 196, HKES 153, PES I, 264, Rozwadowski RS 7 : 10.

A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg. Hogy a szó egy *igo* és nem *jьgo* átvétele, azzal csak a csehet zártuk ki, de az eleve sem volt valószínű.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 238, MEW 95, Asbóth SzlSz 23, Melich MNy 6 : 62, SzófSz.

iglice XV szv MNy 1 : 253. — Vált.: *iglice:* XV szv MNy 1 : 253, SzikszF, 1578-tól NySz, 1583: BotTört 131, MA, PP, PPB, MFüvészk

407, Tzs; KKHalas MTsz, OrmSz; — *gilice:* 1865: Csallóköz CzF, Ethn 3 : 57; Bakonyalja NyF 34 : 73; — *gelice:* 1775: MNy 5 : 186; — ? *gerlice:* 1807: MFüvészk 407; — *iglici:* 1794: Nyr 21 : 225; — *iglic:* 1807: MFüvészk 407.

= 1. Ononis spinosa; iglice (valamennyi fenti adatban); — 2. Genista; rekettye (így SzikszF, MA, PP, PPB; de SzikszF-nál ez valószínűleg 'szamártövis'-t azaz 'Onopordum'-ot jelent: Genista, genistella — Iglicze, auagy szamar töuisk 16, a szótárak pedig csak egyszerűen kiírták; PPBE-ban már nincs meg).

< szláv *iglica;* kaj-h *iglica* 'Ononis spinosa' Bell = Šulek (egyébként 'Geranium, Scandix, Erodium' is HASz); szlov *iglica* 'Ononis, Geranium'; cseh *jehlice* 'Ononis' stb.; sz *ihlica* 'Ononis' Dostál 732; le *iglica* 'Ononis spinosa' Majewski (és még számos más tüskés növény). — Az *igla* 'tű' származéka; MEW 95, BEW I, 423, VREW I, 469.

Közelebbi forrása nem állapítható meg.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 237, MEW 95, SzófSz. — Sz. K. MNy 6 : 288 szerint a *gilice* és *igrice* változatok a *gerlice* madárnévvel való keveredés eredményei.

† igric hn 1244/1364: *Igrech* villam ioculatorum castri Posoniensis HOkl 11 = OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Helynevek: 1. Pozsony m., ma Igrám (1244/1364: HOkl 11, 1313: MonStr II, 680, AnjOkm I, 292); — 2. Igrice, Zala m. (1251/1255: terram ioculatorum suorum de villa *Igrych* ÁUO VII, 329, 1259-től Cs III, 63; — azonos ezzel 1292: terra ioculatorum nostrorum *Igrichy* ÁUO XII, 530, amelyet Duruzlou mester kapott?); — 3. *Igrice,* Baranya m. (1500: Cs II, 491); — 4. *Igrici,* Borsod m. (1280: ÁUO IX, 272, 1288: uo. 473, Cs I, 172); — 5. †*Igrici,* Krassó m. (1421: Cs II, 382); — 6. †*Igric-telek* Torda m. (1279: *Igruch*teluk Cs V, 709). — Kn: *igrec:* XV sze SchlSzj, BécsiK, MünchK, NádK = NySz; — *igric:* 1512: NagyszK = NySz.

= 1. tibicen; Spielmann (így a fenti helynévi és egyéb adatokban, a 2. alatti adat kivételével); — 2. nugax, nugatorius; unnütz; hiábavaló (1512: NagyszK = NySz).

< szláv *igrьcь;* vö. óorosz *igrьcь* 'tibicen' (1073-tól) Srezn I, 1021; ócseh *hrec, jhřec* 'Spielmann' (a XIV sz-tól) GebSl; szlov *igrc* 'Spieler, Musikant'; ukr *hrec, yhrec* 'Spieler, Spielmann'. — A többi szláv nyelvben 'színész'-t jelent és neologizmus (blg *igrec;* cseh, sz *hrec, herec;* f-szorb *herc,* a-szorb *gerc*). — Az *igrati* 'játszani' származéka, MEW 95, BEW I, 422, MER 196, PES I, 264, TBSW 103, VREW I, 470.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg. A középkorban nyilván ott is megvolt, ahonnan ma nem tudjuk kimutatni.

MEW 95, Simonyi SchlSzj 2003, Asbóth Nytud 1 : 187, Szabolcsi Irtört 17 : 219, Pais Kodály-Eml 95. — SlEl 240 a szót *ugróc*-nak írja (ilyen szó nincs, vö. Halász Nyr 10 : 247) és idevonja az *ugrál* szót is. A MEW 95 ezt már ugyan helyesbíti, de az *ugrál*-lal együtt az *ugróc*-ot is fgr eredetűnek tekinti!!. Vö. Asbóth Nyr 30 : 222 is.

ikra 1. XV sze SchlSzj, 1521: OklSz, Murm, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= ova piscium; Rogen; hal-ikra.

< szláv *ikra;* egyh. szláv *ikra;* blg *ĭkra;* szh *ikra;* szlov *ikra;* cseh *jikra;* sz *ikra;* f-szorb *jikra, jerk;* le *ikra;* ukr *ikra;* orosz *ikrá.* — A latin *iecur,* perzsa *dźiger* (ebből török közvetítéssel m *zsiger*) szóval rokon eredeti szó; PIEW 504, BEW I, 423, TBSW 108, MER 222, HKES 154, BSE 190, PES I, 268, VREW I, 477. — Szlávból: román *icre* Tiktin, albán *ikra,* mordvin *ika,* észt *igr.*

A m szó közvetlen forrása nem állapítható meg, de nyilván a legrégibb (esetleg honfoglaláselőtti) szláv rétegbe tartozik; vö. *szégye, tanya.*

GyarmVoc, Leschka, SlEl 241, MEW 95, Munkácsi Ethn 4 : 170, SzófSz.

ikra 2. 1565: MNy 6 : 232, SzikszF, Cal, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= sura; Wade; vastaghús (az alsó lábszár húsa), lábikra.

< szláv *ikra;* blg *ikra* 'lábikra' Gerov; sz *ikra;* le nyj *ikra;* orosz *ikrá.* — Eredetre nézve különbözik a 'hal-ikra' jelentésű szótól, de szintén ideur eredetű; PIEW 504, BEW I, 424, TBSW 103, PES I, 268, VREW I, 477 (MER 222 és BSE 190 szerint a két szó azonos eredetű volna, de az legfeljebb az ideur szóra vonatkozhatik, bár itt is kétséges).

A m szó közelebbi forrása bizonytalan.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 242, MEW 95, SzófSz.

† imely 1656: MNy V: 226.

= Viscum; fagyöngy.

Vö. blg *imel, imelo* 'Viscum'; szh *omelj, imela, omela* 'Viscum' Šulek, stb. — A többi szláv nyelvben *imela, omela* stb. Dostál 510; MEW 95, BEW I, 425, TBSW 7, stb.

A m szó valószínűleg a bolgárból való.

inas szn 1211: PRT X, 506; kn 1533: Murm. — Vált.: *inos:* 1211: PRT X, 506; — *inus:* szn-ek 1237 és 1329 között OklSz; — *inas:* 1533: Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF. = 1. puer, adolescens; Knabe, Junge; fiú, ifjú (1533: Murm, 1556: MNy 3 : 33, 1566-tól a XVII szef-ig NySz; vö. még 1565: „a te *inasidat* és szüzeidet leverem" HeltBibl II, 209b; 1. a *felinaskodik* 'adolescere; heranwachsen' igét is ÉrdyK = NySz; ide való 1524: "az mely *yffyak* es *ynasok* wdwaromba lakthanak" MNy 13 : 123 ?; 1839: Gömör, Borsod, Abaúj Torna, Csík MTsz); — 2. apparitor, pedisequus, armiger, cursor; Page, Waffenträger; apród, fegyverhordozó, küldönc stb. (1576: SzikszF, Cal, 1570-től NySz, MA, PP, PPB, CzF); — 3. servulus; Kammerdiener (1570-től NySz, Cal, Tzs, CzF; ma az egyik főjelentés); — 4. Lehrjunge (1767: PPB ebben: *inas*-esztendő 'die Lehr-Jahre'; 1801: PPBE tanuló *inas* 'Lehrjunge', Tzs, CzF stb.; másik mai főjelentés).

< őszerb *junoš* 'adolescens; Edelknabe, Page'; vö. szh *jùnoš* 'apród' (szerb történeti énekben) Vuk; szlov *júnoš* 'der Edelknabe' (a vend 'Lehrjunge' jelentés magyar hatás). — Általában azonban a szó *junoša* alakban van meg: óegyh. szláv *junoša* 'iuvenis' Supr, Euch, Psalt, Savv; blg *júnoša* 'jeune homme, adolescent'; őszerb *junoša* 'iuvenis' Dan III, 536; ócseh *junoše* 'adolescens', ma *jinoše* 'Jüngling'; le nyj *junosza* 'vőlegény' Linde; orosz *júnoša* 'Jüngling', nyj *vjúnoš* ua. Dalj IV, 1547. — A 'iuvenis' jelentésű *junъ* származéka; PIEW 510, MEW 106, BEW I, 459, TBSW 106, MER 700, BSE 208, PES III, 123. — Az *-ošъ* és *-oša* képzők váltakozására vö. egyh. szláv *kokošь* ~ *kokoša* 'tyúk' MiklSlGr II, 373, cseh *panoš* ~ *panoše* 'Edelmann' Vondrák SlGr I, 637.

A szó 'ifjú' és apród' jelentésben a szerbből került át, a többi jelentés pedig a magyarban fejlődött. Egészen új a 'Lehrjunge' jelentés. — Az első szótag hangfejlődésére l. *juhász* > *ihász, juhar* > > *ihar* stb.

GyarmVoc és Munkácsi ÁKE 369 a szláv *junoša* alakból indul ki, az *-a* elesésére pedig felhozza a *szombat, lapát, beszéd* szavakat. Lehetséges. Addig azonban, amíg ezeket az alakokat nem tisztáztuk, nem célszerű rájuk mint bizonyítékokra hivatkoznunk, ha más megoldás is kínálkozik. — Mariánovics Nyr 43 : 330 szerint a szlovénből, azonban ez maga, mint az udvari kultúra terméke, a szerbből származik. Kora is bizonytalan; vö. Asbóth Nytud 5 : 160.

A 'szolga' jelentésű régi magyar *in* szóból való származás (így Mátyás F. NyK 4 : 207, Simonyi Nyr 3 : 436) ellen szól az *inas* mélyhangúsága (vö. *inség*!), de maga a képzés is, mert valami **szolgás*, **uras*-féle főnévképzés a magyarban nincs. SzófSz.

iromba 1790: Gvadányi, NySz, SzD, SI; 1838: Szatmár Tsz, N-Kunság, Debrecen, Szabolcs, Abaúj, Zemplén Szföld MTsz, SzamSz, OrmSz; — *ilomba:* 1834: Szföld MTsz; — *ciromba:* 1952: Ormánység OrmSz.

= 1. gesprenkelte Henne, braungestreifte bunte Katze; tarkás, pettyegetett, kendermagos tyúk, barna-csíkos tarka macska stb. (így valamennyi fenti adatban, még Mikszáthnál is, vö. Mikszáth-szótár); — 2. grob, roh; durva, faragatlan (1799: Csokonai ÖM I/2, 566, 1822: MNy 19 : 95, Jókainál Nyr 22 : 315, MNy 12 : 340; a népnyelvben: Tolna MNy 4 : 431).

< ó-szlovák *jarębа*, a *jarębъ, -a, -o* nőneme; szlovák *jarabý* 'pettyezett szürke, tarka'. — A szó ebben, a magyarnak teljesen megfelelő alakjában csak a szlovákban él, egyéb származékai azonban minden szláv nyelvben megtalálhatók: szláv **jarębatъ* (melléknévi továbbképzés); cseh *jeřabatý;* le *jarzębaty;* egyh.szláv *jarębъ* 'perdix; fogolymadár' (blg *járebica;* szh *jareb,* stb.); — *rębъ:* orosz *rjabjy* 'tarka' stb. PIEW 334, BEW I, 274, MEW 275, TBSW 104. — Feltűnő, hogy ennek az ősi szónak a mellékneve csak a szlovákból mutatható ki.

A m szó — bár csak a XVIII sz végén bukkan fel, — a nazális tanusága szerint igen régi átvétel. Addig, amíg más szláv nyelvből nem igazoljuk, a szlovákból kell magyaráznunk, bár ez a szónak északkeleti és székelyföldi elterjedése miatt némi nehézségeket jelent.

A 'durva' jelentés az *otromba, goromba* hatása alatt keletkezett. Ma — amennyiben a köznyelvben előfordul — csak ebben a jelentésben található. Az ormánysági *ciromba* a *cirmos* és *iromba* keveredése.

Melich NyK 26 : 372, Asbóth NyK 27 : 237, Valló Tót el., Prónay Nyr 27 : 120, Sz. Császár Nyr 33 : 113, SzófSz.

ispán hn 1269: OklSz; kn XV sze SoprSzj. —Vált.: *ispán:* 1269-től OklSz, XV sze SoprSzj, 1508-tól NySz, Gyöngytör, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *espán:* XV sze SoprSzj, 1454, 1520: OklSz, 1533: Murm; — *spán:* XIII szv Kézai Krónika = OklSz, 1322/1324: OklSz; — *ispány:* 1575: NySz; — (az uo. található *hispány* csak írássajátság).

= 1. praefectus arcis regiae, praefectus exercitus arcis; Graf; a királyi várak és a várhoz tartozó csapatok parancsnoka (XI—XII sz, vö. Pesty, A magyarországi várispánságok története. Bp. 1882. 94; vö. XIII sz „in exercitu capitanei qui Hunorum lingua *Spani* vocabantur" Kézai Krón = OklSz.); — 2. comes comitatus; Obergespan; a vármegye vezetője, ispánja, majd főispánja (a nemesi vármegye kialakulásától 1950-ig; XV sze SoprSzj, 1538: NySz,

stb.); — 3. praefectus, quaestor; Vogt; parancsnok (1508-tól NySz — pl. Pontius Pilátus *ispán* stb.); — 4. Gutsverwalter (1808: SI, Tzs, CzF, stb.).

< szláv *župan* 'praefectus provintiae'; óegyh.szláv *županъ;* blg IX sz *ζουπάν* Moravcsik ByzTurc II, 121; szerb 950: *ζουπάνος* Konst-Porph. 29, 32, 34 §§.; horvát 852: Trpimirus . . . cum *zuppanis* Maž 126, l. még uo. 1723 is; szlov 777: *jopan* Prove 442; ócseh 1187: *Suppani* Bogusa, Bleg . . . stb. uo.; óle 1261: *supanis*, castellanis et aliis beneficiariis nostris, stb. uo.; pomerán 1180: omnium baronum et *suppanorum* suorum uo. Az oroszból nem mutatható ki (de vö. *Županovo* hn-et Novgorod vidékén, de ez még nem bizonyíték amellett, hogy a köznév is meg lett volna). — A szláv szó eredetéről kétféle vélemény van elterjedve. 1. A szó avar-török eredetű (akkor a *župa* 'provincia', amely kb. ugyanott volt és részben van elterjedve, ahol a *župan*, elvonás volna a *župan*-ból). Azonban az avar-török forrás ismeretlen. A török *čoban* 'pásztor', a melyre gondoltak, hangtani tekintetben nem jöhet számításba. Ahhoz fel kellene tennünk egy **džupan* változatot (azaz a *č-* helyett zöngés *dž*-t, a *-b-* helyett pedig zöngétlen *-p*-t!!), ilyent pedig eddig még csak meg sem kíséreltek. A török eredetre vö. BEW I, 368, Moravcsik ByzTurc II, 121 idézett irodalmat, BSE 667, Brückner KZ 43 : 301. — 2. eredeti szó (participiális képzés az ideur **geup-* 'bewahren, bewachen' igetőből; teljes foka *županъ*, null-foka **gъpanъ*, amely az ócseh *hpán*, mai cseh *pán* 'úr' szóban maradt volna meg; Hujer Listy Fil 31 : 104, Indogerm. Forschungen 24 : 70, BEW I, 368, MER 169, HKES 263, PES I, 237, VREW I, 432.

A m szó szláv eredetéhez nem férhet ugyan kétség, a *župan*-hoz való viszonya azonban hangtanilag nincs tisztázva. Mivel a kétségtelen szláv szavak mindenütt *župan*-nak hangzanak, az *ispán*, *spán*, *espán* változatokat csak a magyarból magyarázhatjuk. Van ugyanegy-két szláv nyelv, ahol *špan* található (kaj-h 1228: *Spanatus* ÁUO VI, 458, 1508: Maž 128; comes — veliki *špan* Bell, Jambr; sz Španopole ~ magyarul *Ispánmező* hn Gömör m.), ezek azonban biztosan a magyarból származnak.

Véleményem szerint a m *spán*, *ispán* alak az ómagyar **vári-zsupán*, **udvari-zsupán* állandó összetételekből vált ki. A **župán* kezdetben legalább ebben a két összetételben szerepelt, sőt valószínű, hogy eredetileg csak a fenti összetételekben fordult elő (amelyekben az *-i* még tővégi magánhangzó!). Ezekben az összetételekben fejlődhetett **vári-zsupán*, **udvari-zsupán* alakokon keresztül *vári-spán*, *udvari-spán*-ná. A *spán*, illetőleg *ispán* kiválása és önállósodása valószínűleg a nemesi megye kialakulásával függ össze. Ekkor ugyanis megszűnt a várispán a vár ispánja lenni.

GyarmVoc, Asbóth SzlSz 17, SzófSz, Kniezsa MNy 49 : 196. — Helytelenül Leschka (a szlovák *špán*-ból, de az a magyarból való).

iszalag XVI sze MNy 21 : 142. — Vált.: *iszalag:* XVI sze MNy 21 : 142, 1621: MA, PP, PPB, SzD, MFüvészk 211, Tzs, Balaton mell, Győr MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 73; — *iszolag:* 1860: Sopron, Vas, Göcsej MTsz; — *juszalag:* 1621: MA, PP, PPB; KKHalas, Hont MTsz; — *szalag:* 1911: Szigetköz Nyr 40 : 283.

= 1. Viburnum opulus; bangita (1621: MA, PP, PPB, SzD); — 2. Genista; rekettye (XVI sze MNy 21 : 142); — 3. Clematis vitalba; iszalag (1807: MFüvészk 321, MTsz — mindenütt —, Ják 367).

< déli-szláv *slak* (ősszláv **sъvolkъ*); blg *sávlak* 'Convolvulus arvensis'; szh *slâk* ua. Šulek; szlov *slâk* ua.; cseh *svlačec* ua. Velesl, Rank, Dostál 1153. — Praepositiós összetétel: **sъ* + *volkъ* (mintegy „összehúzás"); MEW 379, MER 620, HKES 364.

A m szó egy délszláv **slak* átvétele. Ebből **iszlak* > **iszlag*, és a *szalag* szó hatására *isz-a-lag*. A szó jelentései m fejlemények. A 'Viburnum' csak szótári adat, hitelessége kétes. — Hangtanilag nehéz a *juszalag*. — Vö. még a *szulák* címszót.

Leschka, SlEl 807, SzófSz.

iszap XIV szv BSzj. — Vált.: *iszop:* XIV szv BSzj, SchlSzj, XVI szmf Nyr 35 : 223; Szföld MTsz; — *isszop:* 1575: HeltKrón = NySz (írva: *iszszop*); — *iszap:* 1526: NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF, stb.; — *iszak:* 1879: Palócság MTsz.

= lutum lentum in littero, vel in fundo aquarum, limus; Schlamm.

< szláv **isъpъ*, eredetileg **iz-sъpъ* (*iz* 'ki' + *sъpъ*, 'öntés, szórás', vö. óorosz *sъsъpu* ~ *sъsuti* 'aufschütten', *sopъ* 'Hügel'; cseh *sep*, *osep* 'Schüttgetreide' TBSW 293), amely megvan a cseh *jesep* 'mediampnis; Sandbank' Klaret, GebSl, 'Schutter (auf der Strassen), Sandbank' Rank szóban; le *Isep* hn-ekben; orosz-egyházi szláv *isъpьnъ*, *isopьnъ* 'syrtis' melléknévben, MiklLex, Srezn I, 1167. A cseh szó a szláv szókezdő *i*-nek a csehre jellemző *jь* megfelelését mutatja (**jьz-sъpъ*, vö. erre Rozwadowski RS 7 : 9—13).

A m szó egy szláv *isъpъ* átvétele. Valószínűtlen, hogy a Heltainál előforduló *isszap* hiteles legyen, bár nem volna lehetetlen, mert a szláv szó egy *iz-sopъ*-ból való. Azonban akkor vagy azt kellene feltennünk, hogy a magyarban egy geminàta egyszer ősödött (amire biztos köznyelvi példát nem ismerek), vagy pedig, hogy a szót kétszer vettük át és az egyik alak csupán Heltainál bukkan fel. Mindkettő valószínűtlen. Nyilván egyszerű elírás.

A m szó valószínűleg a halászati terminológia része és akkor nem lehetetlen, hogy a honfoglaláselőtti orosz jövevényszavak közé tartozik.

SlEl 247, MEW 334, SzófSz. – Tévesen Munkácsi Ethn 4 : 293 (szerinte fgr eredetű).

† **isztár** 1522: sales *Izthar*, 1551: tritici mensura *zthar* OklSz.
= Getreidemass; gabonamérték.
< szerb-horvát *stâr* 'eine Art Getreidemass' Vuk, ószerb 'sextarius' MiklLex, Dan III, 165; szlov *stár* 'der Schäffel, ein Getreidemass (2 Metzen).' – < klatin *starium* (vö. DuC) < latin *sextarius* vö. MEW 320, REW 7887.

† **iszarlia** 1576: az martalozok ys *yzaralyak* is fegwerewkel kezen legyenek BudBasL I, 92, 1577: *Izar Illyak* keozeoth, *Izar Iliak*, kyk az varban laknak . . . s az Var kapuyath eorzyk" MNy 10 : 137–8.
= Soldat der türkischen Burgwache; várőrző török katona.
Oszmán-török *hisarly* 'soldat de la garnison d'une ville ou d'une fortesse' Barb. de Meyn., Redh 788. A török szó az arab *hisar* 'vár' török származéka Redh 788. – A m szóvége déli-szláv közvetítésre mutat, bár ilyent a mai bolgár, szh szótárak nem ismernek.

† **iszpahia** 1554: LevT I, 146. – Vált.: *szpahia:* 1572: BudBasL I, 51, 1577: MNy 10 : 137, 1579: BudBasL I, 193, 1582: MonTME 3 : 21, 410, 1674: MonTME 7 : 247; – *szpaja:* 1576: BudBasL I, 92, 1671: MonTME 7 : 57, 1694: MonIrók 15 : 523; – *iszpahia:* 1556: LevT I, 189, 191, 1566: BudBasL I, 20, 48, 76, 70, 1577: MNy 10 : 137; 1682: MonMTE 8 : 216; – *iszpaja:* 1629: OklSz 1164, 1636: TörtT 1885: 740, 1694: MonIrók 15 : 479; – *szipahia:* 1594: MonTME 3 : 26; – *eszpahia:* 1554: LevT I, 146, 1577: MNy 10 : 138; – *eszpaja:* 1673–4: MonTME 7 : 162, 260; – *szpahi:* 1555: BudBasL I, 3; – *szipahi:* 1589: uo. 493, 1682: MonTME 8 : 203.
= 1. türkischer berittener Lehensoldat; török lovas katona, aki a kapott földbirtok fejében volt köteles hadba szállni; – 2. siebenbürgischer berittener Soldat gleicher Art; hasonló jellegű erdélyi lovas katona (egy adat: 1633: „sem az török, sem magyar *szpahiák*, . . . az magyar végházakban . . . lakó *szpahiák*" stb. SzilLev 170–1).
Oszmán-török *spahy* (mai kiejtése *sypahy*) 'a special corps of cavalry in the ancient Turkish army' Redh 1037. A török szó perzsa eredetű (*sipāh* 'Heer, Lager', ennek perzsa melléknéve a *sipāhī* 'zum Heer gehörig, Reiter'). A m szavak azonban déli-szláv közvetítésre mutatnak: blg *spahija*, *spaija*, szerb *spàhija*, *spaija* 'Grundherr'. – A szó különböző közvetítéseken keresztül megvan az angolban, franciában, spanyolban, románban stb. Vö. TürkEl

II, 56, IV, 32, Lokotsch 1914, MER 600. — A *szpahi, szipahi* alakok közvetlenül a törökből valók.

Kunos Ignác KSz 2 : 220, 281.

izgága 1636: OklSz. — Vált.: *izgága:* 1636: OklSz, 1645-től NySz, SI, CzF; — *izgába:* 1838: Balaton mell., Tolna Tsz, 1840: Vas MNy 12 : 44, Bakonyalja NyF 34 : 40.

= 1. főnév: rixa; Zank, Hader; veszekedés (1636: OklSz, 1645-től NySz, SI, Tzs; 1838: Kemenesalja, Szföld, Tolna Tsz, Bakonyalja NyF 34 : 40); — 2. melléknév: rixosus; stänkerisch, streitsüchtig; veszekedős (1838: Tzs, Tisza mell. Tsz, CzF; Nagykanizsa NyF 48 : 63, Bakonyalja NyF 34 : 40).

< szláv *izgaga* 'Sodbrennen, gyomorégés'; blg *izgaga* 'láz' Gerov; szlov *izgãga, zgãga* 'Sodbrennen', a veszekedős ember szidása *ti zgaga!*; ócseh *zháha* 'orexis, languor' Klaret (ma *žáha* 'torokégés' Váša-Trávníček); sz *záha* 'gyomorégés, torokégés' Jancs, Hv; le *zgaga* 'Sodbrennen'; f-szorb *žhaha, žaha,* a-szorb *zgaga* ua.; ukr *zháha* 'Sodbrennen, Durst' Žel, *záha* ua. Hrinč; orosz nyj *izgaga* 'Sodbrennen' Dalj, Pawl. -- Az 'égés'-t jelentő *geg-* tő *o*-s változatának hosszú fokából, *gōg*-ból való (az *e*-s változatból való az orosz *izžëga* 'gyomorégés'). Eredetileg „égés", majd „gyomorégés". A szláv nyelvekben más jelentése nincs is (kivéve a bolgárt, ahol 'láz'): BEW I, 280, Meillet MSL 14 : 334, TBSW 49, MEW 406, MER 199, HKES 441, BSE 652, PES I, 229, VREW I, 474.

A m szó nyilván 'gyomorégés' jelentésben jött át, amiből valószínűleg az *izgágálkodik* 'gyomorégésben szenved' jelentésen keresztül lett 'hadern, Zank anstiften; veszekedik' jelentésűvé (1645-től NySz). Ebből lehet elvonás a az *izgága* 'veszekedés', majd 'veszekedős' (Horger MNy 37 : 342).

GyarmVoc, Leschka, Asbóth Nytud 1 : 302, Refl 6, SzófSz

J

† jancsár XVI szk NySz. — Vált.: *jancsár:* XVI szk-től NySz; (gyakori összetételekben: *-balta:* 1633: RadvHáziT I, 281; — *-kapca:* 1604: TörtT 1888: 577; — *-oda:* 1622: ErdTörtAd I, 237; — *-patyolat:* 1645: TörtT 1878: 360, stb.); — *janicsár:* XVI szk MonIrók 3 : 54, 1597: MNy 4 : 265, 1717: TörtT 1894 : 192.

= Turcicus miles in peditu; türkischer Fusssoldat; török gyalogos (állandó hadsereg, eredetileg keresztény gyermekekből nevelve).

< török *jäŋi čeri* 'új sereg', vö. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches X; EnzIslam ; Redh 2207. A magyarba a veláris hangrend tanúsága szerint déli-szláv közvetítéssel: szerb *jàničār, jèničār, jànjičār* ua.; blg *janíčarin, henìčarin;* orosz *janýčar;* román *ienicer.* — A cseh *jančár* és le *janczar* a magyarból; TürkEl I, 82, III, 51, MEW 99, BEW I, 445, MER 703, BSE 198.

Kunos Ignác KSz 2 : 219.

† jarbanász 1606: . . . *jarbanazok*, epirotak, szerecsenek, ráczok . . . TörtT 1893: 226.

= Albanus; der Albane; albán.

< szerb *jarbànas, arbànas* 'albán'. Az *Albanus*-ból való.

járgány 1825: Tisza melléke Tsz, Tzs; Törökbecse MTsz, Baja Nyr 31 : 106.

= 1. Haspelwinde, womit Schiffe, Mühle an das Ufer, der Anker aus dem Wasser gezogen werden; csavarókészülék, amellyel a hajót, malmot partra vonják, a horgonyt a vízből kihúzzák stb. (l. fent); — 2. der Göpel; cséplésnél használt gépezet (1941: FelsőőrDolgKolMNyI 3 : 62).

< szerb *jargan, ārgan* 'machina scansoria' HASz. — A szh szó az olasz *argano, organo* átvétele (Schuchardt Nyr 18 : 389).

Simonyi Nyr 34 : 527. — Helytelenül Kőrösi Nyr 34 : 527 (közvetlenül az olaszból).

járom XV szef BécsiK-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.

= iugum; Joch.

< déli-szláv *jarьmъ;* óegyh.szláv *jarьmъ* 'iugum' Mar, Savv, Supr; MiklLex, Srezn III, 1664; blg *jarém;* szh *járam*, kaj-h *járem* Bell, Jambr; szlov *járem.* — Az északi szláv nyelvekben **jarьmo:* sz *jarmo;* le *jarzmo;* ukr *jarmó;* orosz *jarmó;* a cseh *jařmo* újabb átvétel a lengyelből. — A latin *arma* rokona, PIEW 58, Meillet Ét 427, BEW I, 31, MER 703, HKES 149, BSE 199, PES III, 139.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 254, MEW 100, SzófSz.

jascsericska 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.

= Lacerta; Eidechse; gyík.

< sz *jaščerička*, a *jaščerica* (irod. *jašterica*) 'gyík' demin-a. Vö. BEW I, 33.

jász 1. Csak összetételben: *jász-keszeg*: 1549: OklSz, SzikszF, MA, PP, PPB, 1643-tól NySz, SI. — A MTSz csak önállóan ismeri:

ász: 1879: Eszék, Győr, Bihar, Bodrogköz MTsz; — *ják:* 1833: Hegyalja Kassai III, 69; — *jác:* 1887: Palócság MTsz.

= 1. Phoxinus levis; fürge cselle (1576: SzikszF, MA, PP, PPB, 1643: NySz); — 2. Thymallus (1693: NySz); — 3. Cyprinus leuciscus SI (nyilván azonos a mai Leuciscus leuciscus L., dévér dobancs nevű hallal); — 4. Cyprinus jeses (1833: Hegyalja MTsz); — 5. Squalis dobula (1879: Eszék, Győr, Bihar, Bodrogköz MTsz); — 6. Idus melanotus (1887: Ercsi, MTsz).

< szláv *jazъ*; szh *jaz* 'Idus melanotus'; szlov *jȇz* 'Leuciscus jeses, Idus melanotus'; cseh *jesen* 'Idus idus'; sz nyj *jas* 'Leuciscus leuciscus' Ferianc Ryby 32, 'Leuciscus cephalus' uo. 33, *jes* 'Leuciscus idus' uo. 35; le *jaź* 'Idus melanotus, Leuciscus jeses, Squalius leuciscus' stb. Majewski; f-szorb *jazyca*, a-szorb *jaz* 'Idus melanotus, Leuciscus idus'; ukrán *jazь* 'Idus melanotus, Leuciscus idus' Hrinč, Vladykov 49; orosz *jazь* 'Idus melanotus, Cyprinus rutilus' Pawl. — Eredete nincs tisztázva; BEW I, 450, BSÉ 202, PES III, 136.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Leschka, SIEI 255, MEW 102, Munkácsi Ethn 4 : 186.

jász 2. szn 1349: Oklsk; kn 1543: RÉtHong 3 : 7; latinosítva: *Jazones* 1323: CodDipl VIII/2, 472.

= 1. Alanus; ungarischer Volksstamm alanischen Ursprungs; jász nép, a kunokkal együtt a Tisza mellett letelepített iráni eredetű nép (1323-tól CodDipl VIII/2, 472 máig); — 2. Philister: biblisches Volk in Palästina; filiszteus (XV szef-től, BécsiK-től a XVI sze-ig MNy 8 : 193, SzikszF, MA, PP, PPB; — ez utóbbi adatokban azonban a „filiszteusokon" már a mi jászainkat kell érteni). Ennek a névadásnak oka ismeretlen.

< ó-orosz *jasi* Npl (az eredeti egyes szám lehetett *jasъ*, illetőleg *jasinъ*, a népneveknél általános egy embert jelentő *-inъ* képzővel; első adatok a XI sz-ból, Barsov). — Az orosz szó a török *as* 'oszét' átvétele (Radloff I, 535), ez viszont a gruz *os*-ból való, amely pl. az *oseti* 'oszét terület', *osebi* 'oszétek' szavakban van meg. — Az oroszból — talán magyar közvetítéssel — átment az őszerbbe is (*jasin*, Apl *jasy*, a XIV—XV sz határáról MiklLex; MNy 8 : 198).

SIEI 256, MEW 101, Munkácsi Ethn 5 : 161, Asbóth NyK 34 : 103, Melich MNy 8 : 193, SzófSz. — Melichhel és Bárczival ellentétben nem látom semmi akadályát, hogy a szót közvetlenül az oroszból származtassuk, sőt teljesen valószínűtlennek tartom, hogy szavunk a magyarba d é l s z l á v közvetítéssel jutott volna. A jászok ugyanis a kunokkal együtt nem a Balkánról érkeztek,

hanem keletről, az oroszok felől, valószínű tehát, hogy nevüket is onnan kapták. A XII—XIII sz-ban pedig a magyarságnak elég élénk kapcsolatai voltak az oroszokkal ahhoz, hogy egy, az ő területükön keresztül érkezett nép nevét át tudják adni a magyarságnak.

† **jaszakcsia** 1637: SzilLev 481, 1638: Beke RákGy 394, 1694: MonIrók 23 : 248, 1698: uo. 24 : 480; — *jaszakcsi:* 1628: ErdTörtAd I, 250.

= Torwärter; kapus, kapuőr.

Vö. oszmán-török *jasaqčy* 'soldat chargé d'executé une ordre garde huissier' Barb. de Meyn. II, 880, Redh 2185. A török *jasaq* 'ordre, réglement' szónak *-čy* nomen agentis képzős származéka. — A m szó déli-szláv közvetítéssel: blg *jasakčija;* szerb *jasakčija* 'türkischer Geleitsmann' TürkEl I, 80, IV, 134, MER 704.

jaszlicskár 1897: Kassa vid Nyr 25 : 384.

= Kinder, die mit dem Krippenspiel herumziehen; betlehemes.

< sz *jasličkár* 'aki betlehemes jászollyal jár' Hv (*jasličky* 'kis jászoly'). — Vö. a *jászoly* címszót.

Valló Nyr 33 : 564.

jászoly XIV szv Bszj. — Vált.: *jászol:* XIV szv BSzj, SchlSzj, BécsiK, MünchK, JordK stb., még 1723: Csuzy is NySz, Murm, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *jászoly:* 1567: SzikszF, KolGl. 2, 1586, 1682: NySz; 1761-től NagySz; — *gyászol:* XVI szk GyöngyTör, 1566, 1569: NySz; — *jászoj:* 1804: Szföld MTsz; Borsod MNyAtl V/1; — *jászu:* 1876: Répce mell.; Veszprém MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 60; — *jászú:* 1893: Palócság MTsz; — *jászó:* 1939: Szenna, OrmSz (Ver 122 m *Yaszo* adata nyilván hiba, vö. *Yazlo* 81); — *jászló:* 1520: NySz, 1595: Ver 81, MA, PP, PPB, Tzs; — *jószoj:* 1947: Gömör MNyAtl V/1.

= praesepe, praesepium; Krippe.

< szláv *jasli* Npl; óegyh. szláv *jasli* 'praesepe' Zogr, Mar, Savv, MiklLex, Srezn III, 1666; blg *jásli, jésli;* szh *jȁsli, jȁsle* (Ver-nál kétszer is *jaslo* 81, 122, Nsing, a kaj-h-ban is *jaslo* Jambr); szlov *jásla* Npl neutr, *jásli;* ócseh *jěsli,* ma *jesle;* sz *jasle;* le *jasła;* f-, a-szorb *jasła* Npl neutr; ukr *jaslá;* orosz *jásli.* — Eredeti **ēd-sli,* az 'enni' jelentésű *ēd-* tőből; BEW I, 275, Meillet Ét 416, TBSW 66, MER 704, HKES 152, BSE 200. — A szlávból román *iasle.*

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg, de a legrégibb (még a m tővéghangzó lekopása előtti) rétegbe tartozik. A *jászló* változat még nincs tisztázva. Beke FUF 24 : 262 véleménye, hogy „az *ó* járulékhang", nem magyarázat, hanem ténymegállapítás. Lehet különben, hogy kései átvétel a kaj-h-ból.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 257, MEW 98, Melich MNy 6 : 16, SzófSz.

jávor 1243: OklSz. — Vált.: *jávor:* 1243, 1410: OklSz, SchlSzj, SzikszF, 1578: NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF; — *jaur:* 1255: ÁUO XI, 416, 1299: OklSz; — *javar:* 1279: ÁUO XII, 266; — *jaor:* XVI sze MNy 21 : 142; — *jáhor:* 1838: Erdővidék Tsz; — *johar:* 1337: OklSz, XVI szmf KolGl. 2; — *johor:* 1330: OklSz; Moldva CsángóSz; — *juhar:* 1337: OklSz, MA, PP, PPB, Gross V, 222 (a *juhár* nyilván hiba!), MFüvészk 251, CzF; — *ihor:* 1797: Gross V; — *ihar:* 1233: OklSz, BSzj, Murm, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, CzF; — *iar:* 1257: OklSz (írva *yarfa*).

= Acer; Ahorn.

< szláv *javorъ;* blg *jávor* 'Acer pseudoplatanus'; szh *jȁvor* 'acer' (A. 'pseudoplatanus' is) Šulek; szlov *jávor* 'Ahorn'; cseh *javor* 'platanus' Klaret, ma 'Acer; Ahorn'; sz *javor* ua. Dostál 958; le *jawór* 'Acer' (különböző fajai Majewski); f-, a-szorb *jawor;* ukr *javir;* orosz *jávor.* — Germán jövevényszó az ősszlávban, BEW I, 34, Kiparsky 229 (szerinte az óbajorból, ami földrajzilag lehetetlen), MER 701, HKES 150, BSE 202 (szerinte eredeti szó, ami nem valószínű).

A m *jávor* ~ *juhar* (ebből *ihar*) kettősség a legkönnyebben úgy magyarázható, ha feltesszük, hogy két külön átvétel: egyfelől hosszú *á*-val és labodientális *v*-vel (*jávor*), másfelől rövid *a*-val és bilabiális *β*-vel (**jaβor*, ebből > *jaor, jahor, johor;* ez újra kétfelé fejlődött: *ihar* és *juhar*).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 259, MEW 101, Budenz NyK 1 : 307, Kardos A. MNy 3 : 133, Gombocz MNy 16 : 8, Csűry MNy 35 : 80, SzófSz.

jegënye 1239: OklSz. — Vált.: *jegunya:* 1239 (írva *jeguna!*): OklSz; — *jegünye:* 1270/1280, 1323, 1352, 1374: OklSz; — *jegenye:* 1247-től OklSz, BSzj, SchlSzj, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal 354, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.; — *jegönye:* 1533: Murm; — *jegnye:* 1255: ÁUO VII, 395, XV szv MNy I, 253, 1583: BotTört 131, Cal 4; — *jegenyő:* 1499: NySz; — *igönye:* XVI szmf OrvK 464; — *egönye:* 1881: Szeged MTsz; — *gegenye:* 1873: Sopron, Vas MTsz; — *legénye:* 1881: Zemplén MTsz.

= 1. Platanus (OklSz, BSzj, SchlSzj, GyöngyTör); — 2. Populus alba (1583: BotTört 131, MA, PP, PPB, Tzs, Ják 233); — 3. Populus dilatata (1807: MFüvészk 543); — 4. Abies (1533: Murm, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, Ják 32).

< déli-szláv *jagnjed* (ősszláv **jagnędъ*); szh *jàgnjēd* 'Populus nigra', szlov *jágned* ua. — Vö. cseh *jehněd* 'Kätzchen an Bäumen; barka' GebSl, *jehněda* 'Populus alba' Rank (GebSl, Velesl, Wussin nem ismeri); egyh. szláv *jagnedьje* coll. 'Populi nigrae' MiklLex, Srezn III, 1638. — Eredetileg a 'barka' neve, mint a csehben máig, és „báránykát" jelent (mint a m *barka* is); ebből maga a fa; BEW I, 25, Meillet Ét 323, HKES 151. A képzőre MiklSlGr II, 206, Vondrák SlGr I, 602.

A szóvégi *-d-*t (eredetileg nyilván **jagnyéd*) a magyarság deminutív képzőnek érezte és elvonta, vö. Pais MNy 10 : 268. Nyilván nem helyesen Asbóth Nyelvészeti Tanulmányok 1 : 48, Nytud 1 : 80 (hogy *t* tárgyragnak érezte); vö. Melich MNy 8 : 152. — Már a nazálisok eltűnése utáni átvétel.

GyarmVoc, SlEl 249, MEW 1, SzófSz.

jëhoda 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.

= Morus; eperfa.

< sz *jahoda* 'eper'. Vö. BEW I, 25 (vö. a *venyige* címszót is).

jérce 1533: Murm. — Vált.: *jérce:* Murm, SzikszF, 1615-től NySz, MA, PP, PPB, Gross II, SzD, Tsz, CzF; stb.; — *érce:* 1833: Szföld, Marcal mell., Kemenesalja Tsz, Hegyalja Kassai II, 110, Hont MTsz; — *érci:* 1846: Szföld MTsz (nyilván elvonás az *érciké*-ből); — *gérce:* 1838: Marcal mell. Tsz, Répce mell., Veszprém, Baranya, Göcsej MTsz, Légrád Nyr 43 : 42, OrmSz.

= gallina novella; junge Henne; olyan tyúk, amelyik még nem tojt.

< szláv *jarica;* blg *járica, érica* 'junges Huhn'; szh *jàrica* 'junge Ziege'; szlov *járica* 'junge Henne; junges weibliches Schaf'; cseh *jařice* 'junge Henne' Rank (új szó, GebSl, Velesl, Wussin nem ismeri; szabályosan **jeřice*-nek kellene lennie); sz *jarica* 'fiatal bárány'. — A *jaro, jarъ* 'tavasz' szóból valók és jelentésük „tavaszi" 'idei fiatal állat'; PIEW 297, BEW I, 446, MER 703, HKES 149, BSE 199, PES III, 137.

A m szó a déli szláv nyelvekből, ahol a szónak éppen 'fiatal tyúk' a jelentése. Az *érce, gérce* változatokról a II. kötetben lesz bővebben szó.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 252, MEW 100, Asbóth Nytud 1 : 188, Horger MNy 24 : 207, SzófSz.

jerke 1576: SzikszF. — Vált.: *jerke:* 1576: SzikszF, 1610: NySz, MA, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF; Szföld, Heves, Hajdu, Zemplén, Kunság, MTsz, SzamSz, Mikszáth; — *jérke:* 1863: Háromszék MTsz.

= 1. agna; weibliches Schaf (1576: SzikszF, MA, PP, PPB, 1682: NySz, SzD, Tzs; — 2. noch nicht einjähriges Weibchen von Lamm, Ziege; egy évesnél fiatalabb nőstény bárány v. kecske (1863: Heves, Kunság, Hajdú, Zemplén, Szföld MTsz, SzamSz); — 3. vorjähriges Lamm; tavalyi bárány (1636: MNy 4 : 181).

< szláv *jarьka;* vö cseh *jarka* 'jährliches Schaf' Rank (GebSl, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *jarka* 'jerkebárány' Jancs, 'tavaszi állat' (csikó, üsző, juh) Hv; le *jarka* 'alles Frühjährliche, noch Junge'; ukr *járka* 'junges Schaf'; orosz *járka* 'Schaflamm'. — A szó megvan a déli-szláv nyelvekben is, de más jelentésben. — Eredetére l. a *jérce* címszót.

A m szó nyilván északról: az ószlovákból, vagy az óukránból származik. Tekintettel a magyar szó palatális hangrendjére, valószínű, hogy az átvett alak a **jarьka* volt. Lehet azonban, hogy a szláv nyelvekben itt-ott előforduló (és a keleti-sz-ban is meglévő) *ja* > *je* változás alapján feltehető **jerka* az átvett alak. — Takáts S. MNy 2 : 23 szerint a vlach-pásztorok terjesztették el. A románban azonban nincs meg.

Leschka, SlEl 253, MEW 100, SzófSz.

jug-szél XV sze *vg zel* — zephyrus SchlSzj, *wg zel, hwk zel* — auster SermDom; 1539: austrum audio a quibusdam vocari *Juh szel* NySz; — népnyelvi adatok: *ju-szél:* 1838: Palócság Tsz, KKHalas, MTsz; — *juh*-szél 1874: Kőrös, Kecskemét, Szeged, Sopron, Somogy MTsz; — *gyuk-szél:* 1874: Fertő mell. MTsz; — *kuk-szél:* 1858: Fertő mell., Répce mell., Vas MTsz.

= auster; Südwind; déli szél.

< szláv *jugъ* 'dél, déli szél'; óegyh. szláv *jugъ* 'Süden, Südwind' Mar, Supr; blg *jug* 'Südwind' Gerov; szh *jug* 'Südwind, Süden' csa-h *jûgo* 'Südwind'; szlov *jùg* 'Tauwind, Süden'; ócseh *juh* 'Südwind, Süden', ma *jih* 'Süden'. — Eredetileg *ugъ*; vö. az *uzsonna;* BEW I, 457.

A m szó nyilván többszöri átvétel; az *ug-szél* korábbi, a *jug-szél*, amiből minden egyéb változat keletkezett, későbbi átvétel a déli-szlávból. A *juh-szél* lehet ugyan átvétel a szlovákból (itt a szó nincs kimutatva), azonban lehet m népetimológia is. — Újra külön átvétel a SchlSzj-ben szereplő *wzak* (olv. *uzsak*) 'australis' < szláv **užakъ* < **ug-jakъ*, bár a szót kimutatni nem tudjuk. A képzőre l. MiklSlGr II, 244; orosz *surjak* 'Westwind' uo. 245.

jujok 1896: Kassa vid. Nyr 25 : 384.

= giftige Pflanzenart; mérges növényfaj.

< sz *tuľok* 'Atropa belladonna'; cseh *lilek* ua. (Dostál 1267 szerint 'Solanum'); BEW I, 758.
Valló Nyr 564.

jupka 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.
= Frauenmantel; női kabát.
< sz **jupka* (a szótárak nem ismerik); vö. cseh *jupka* 'Joppe'. le *jupka;* ukr *jupka* stb.; BEW I, 459 és l. a *suba, zsupica* címszót;

K

kaba XIV szv BSzj, SchlSzj, 1528: MNy 3 : 323, MA, PP, PPB, GD, SI, Kr, Tzs, CzF (MA-tól kezdve tulajdonképpen e g y adat); Gömör, Nógrád, Abaúj MTsz, Nyr 33 : 183, Eger Nyr 47 : 91.
= Subbuteo (PP); kánya, ölyv, héja (ma a Circus-család hivatalos neve, vö. Lakatos Károly, Magyarország orvfaunája, Bp. 1910, 62).
< szláv **koba;* vö. szh *kòbac* 'nisus; Sperber'; szlovén *kóbec* ua.; sz *kobec* 'Falco columbarius' Ferianc Vtáci 48; le *kobiec* 'Falco subbuteo' Majewski; ukr *kobéc* 'rotfüssiger Falk'; orosz *kóbec* 'Bienenfalk'. — A szavak egy **kobъ* szónak *-ьcь* képzős származékai. Egy nőnemű **koba*, bár lehetséges volna, nem igazolható. A szh *kóba*, emelkedő intonációjú és hosszú *ó*-val, hypocoristicum, amely nem lehet a m szó forrása, a szlovák *kaba* Ferianc Vtáci 97 a magyarból való, a cseh *koba* 'holló' pedig nem tartozik ide, mert német eredetű.
SIEI 301, MEW 122, Asbóth Nytud 4 : 135, SzófSz.

kabala hn 1208/1373: aqua *Kobula* Szentpétery Reg I, 76; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *kobula:* 1208/1373: l. előbb (idetartozása kétes, mert lehet, hogy szláv helynévadáson alapul; ugyanaz a zalai patak 1236: *Kebela* ZalaOkl I, 10, ma *Kebele* patak); — *kabala:* hn 1271: CodDipl V/1, 163; vö. Šmil 219; 1329/1335-től OklSz, BSzj, SchlSzj, Murm, 1566-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, CzF; 1838: Szföld Tsz, CsángóSz; — *kabola:* 1636-tól NySz; Szföld MTsz; — *kabla:* XV sze SchlSzj 1459, XVI sze Horváth Cirill Középkori magyar verseink 483, 1551-től NySz; — *kabilla:* XVII szv NySz.
= 1. equa, caballa; Stute; kanca (az összes fenti adatokban); — 2. zweiästiges Holz, worauf unterwegs der Pflug geglitten wird; kétágú fa, amelyen útközben az ekét csúsztatják (1838: Tsz, Szatmár, Szföld MTsz, SzamSz).
< szláv *kobyla;* óegyh. szláv *kobyla* 'equa' Supr; MikLex; blg *kobila;* szh *kòbila;* szlov *kobila;* cseh *kobyla;* sz *kobyla;* le *kobyła;* f-szorb *kobła*, a-szorb *kobyła;* ukr *kobyla;* orosz *kobyla.* — Eredeti

szó, vö. BEW I, 534, Skok ZSPh 8 : 408, Vasmer uo. 9 : 141, MER 243, HKES 174, BSE 241, PES I, 325, VREW I, 583. — Szlávból román *cobilă*.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, SlEl 302, MEW 122.

kabóca 1792: SzD. — Vált.: *kabóca:* 1792: SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; 1838: Gömör Tsz, Zemplén, Torna MTsz; — *gabóca:* 1887: Nagy-Kunság MTsz, OrmSz; — *bagóca:* 1840: Heves MTsz; — *gambóca:* 1894: Szlavónia MTsz.

= 1. Locusta; szöcske; acris; sáska (a fenti adatokban); — 2. Gryllus; tücsök (1887: N-Kunság, Szlavónia, MTsz); — 3. Homoptera (mai hivatalos név; mikortól?).

< szláv *kobylica;* vö. szlov *kobílica* 'Heuschrecke; acris; sáska'; blg *kobílica* ua.; ukr *kobýlyca* 'Grashüpfer, Heupferd'. — A *kobyla* 'kanca' származéka. Nevét a lóéhoz hasonló fejétől kapta. Megvan a többi szláv nyelvben is, de *kobylka* alakban (blg, cseh, sz, le, orosz). — BEW I, 534. Vö. a *kabala* címszót is.

A m szó valószínűleg a szlovénből való.

Leschka, SlEl 303, MEW 122, Asbóth Nytud 1 : 188, SzófSz.

kabóna 1838: Tsz. — Vált.: *kabóna:* 1881: Zemplén MTsz; — ? *kabona:* 1838: Bodrogköz Tsz.

= 1. Firstbalken; a háztető taraján a szalmát leszórító fa (1838: Bodrogköz, Zemplén Tsz, MTsz); — 2. zweiästiges Holz, worauf unterwegs der Pflug geglitten wird; ekekabala, V alakú fa, amelyen az ekét csúsztatják (1838: Bodrogköz Tsz, Szabolcs MNy 2 : 281).

< sz *kobylina* 'bak (fából), támaszték (ácsoknál, ágynál)', *kobelina* ua. Kálal, *kobylina* 'fűrészállvány, fűrészbak, teknőállvány' Hv; le *kobylina* 'Schlagbaum' Linde. — *A kobyla* 'kanca' származéka.

Horger MNy 39 : 291.

káca 1519: OklSz. — Vált.: *kácca:* 1519: OklSz (írva: *kathcza*), 1528: OklSz (írva *kaccza*); — *káca:* 1521: OklSz; Vác, Csongrád MTSz; — *káci:* 1840: Heves, Eger MTsz.

= 1. mensura tritici; Getreidemaß; gabonamérték (1519, 1521, 1528: OklSz); — 2. grosser Weinlese-Bottich; nagy szüretelő kád (1839: Vác, Csongrád MTsz).

< déli-szláv *kadьca;* blg *káca* 'kleiner Bottich; cuve, cuveau, cuvier'; szh *kâca* 'labrum; Kufe, Wanne' (a Bánátban 'dolium; Fass'; szlov *kâdca* 'kleiner Bottich'; cseh *kádce* ua. (a XIV sz-tól GebSl), vö. ócseh *kaď* 'mensurae genus' Sedláček Paměti 108, 128; óorosz *kadь* 'mensura tritici' Srezn I, 1172 (a XII sz-tól).

Valószínűleg két különböző szó: 1. a XVI sz-i 'gabonamérték', 2. a népnyelvi 'szüretelő kád'. Mindkét esetben déli-szlávnak látszik (a 2. esetben biztosan), bár az első jelentésre éppen a délszláv nyelvekből nincs adatunk.

Mariánovics Nyr 40 : 349.

kacor 1. XVI szmf NySz. — Vált.: *kocor:* XVI szmf NySz, SzD, Szföld MTsz; — *kacor:* 1585: Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Erdély, Szföld MTsz; — *koszér:* 1876: Dráva mell., Baranya MTsz; — *kocér:* 1838: Tzs, Heves MTsz; — *kacar:* 1838: Sopron Tsz, Kalotaszeg MTsz; — *kaszur:* 1887: Herman HalK; — *kacur:* 1893: Szatmár MTsz, SzamSz; — *kucor:* 1838: Szföld Tsz.

= 1. culter curvus, falx; gebogenes Messer; görbe kés, kertészkés, metszőkés (a XVI szmf-től valamennyi fenti adatban); — 2. Messer zum Rohrschneiden; nádvágó kés vagy kasza (1876: Dráva mell., Baranya, Szatmár MTsz); — 3. *kocér* Messer, womit von der Schaufel oder der Haue die Erde entfernt wird; lapocka-féle eszköz, amellyel az ásóra, kapára tapadt sarat lekaparják (1840: Heves MTsz); — 4. *kocér* hölzerner Messer (1838: Tzs).

< déli-szláv *kosorъ;* vö. egyh. szláv *kosorъ* 'falx' (két adat a XVI sz-ból MiklLex, Srezn I, 1295); szh *kòsor* 'Art Messer Dornen zu schneiden'. — A *kosa* (l. a *kasza* címszót) *-orъ* képzős származéka, erre vö. Vondrák SlGr I, 561. — A m *koszér, kocér* változatok a szláv *kosěrъ* alak átvételei: blg *kóser* 'serpette, faucillon; gebogenes Messer zum Abschneiden der Reben'; szh *kòsijer, kòser* ua.; szlov *kosér* 'Krummesser'; ócseh *kosieř* 'culter' GebSl, ma *kosíř* 'Gartenmesser'. — Vö. BEW I, 581, stb. — A szlávból román *cosór* 'Hippe, Gartenmesser'.

Mindkét magyar fővváltozat (*kacor* és *koszér*) déli-szláv eredetű. Lehet, hogy a székely *kucor* változat *u*-ja román hatás alatt keletkezett (Asbóth NyK 34 : 109), de nem okvetlenül.

SlEl 344, MEW 133, SzófSz. — Tévesen Munkácsi ÁKE 395 (szerinte a *kaszur* 'nádvágó kés' nem a *kacor* változata, hanem oszét jövevényszó!!).

kacor 2. 1872: MTsz. — Vált.: *kocur:* 1885: Bars MTsz; — *kacor:* 1872: Kolozsvár (mesében) MTsz.

= masculus felis; Kater; kanmacska (a népmesékben: *kacorkirály*).

< sz *kocúr, kocur* 'kanmacska'; cseh *kocour* 'Kater' GebSl, Rank; le nyj *kocur;* a-szorb *kocor, kocur.* — A *kotъ* 'macska' *-jur* képzős származéka (erre vö. Vondrák SlGr I, 563). — A *tj* > *c* csak nyugati-szláv lehet. Vö. BEW I, 589, HKES 174 (feltűnő,

hogy a cseh szóban *-cúr* > *-cour* van a várható **cír* helyett). — A magyar szónak *kacér* változata nincs, mint a SlEl 304 véli. A *kacér* 'Ketzer' viszont más szó és a németből való.

kacsa hn 1333/1468: OklSz; kn XVI sz MNy 11 : 135. — Vált.: *kacsa:*? XVI sz MNy 11 : 135, 1788: MNy 5 : 385, SI, Tzs, CzF, stb.; — *kácsa:* 1598-tól NySz, MA, PP, PPB, 1691: Nyr 6 : 568 (Gyöngyösről), 1788: MNy 5 : 385, Gross II, SI, Kr, Tzs, CzF (már csak változat); — *kocsa:* 1892: Palócság MTsz; — 1788: MNy 5 : 385 szerint a *kácsa, kacsa* tiszáninneni, a *réce, góca* dunántúli szó.

= anas; Ente.

< sz *káča* Entelein', 'kiskacsa, réce, keleti-sz *kača* 'Ente' Kálal (ha ugyan ez nem magyar jövevényszó!!); cseh *káče* 'junge Ente' (a XIV szk-től GebSl, stb.); le nyj *kacza* BEW I, 465; f-szorb *kačo* 'junge Ente', a-szorb *kaca* ua. 'Ente' értelemben a szó *kačka* (sz, le, f-szorb). MEW 108, BEW I, 465, BSE 212 szerint a *Katalin* becealakja volna (l. még a *macska* címszót is), és ezt a mai cseh *kachna* 'Ente' szó is támogatná, mert a *Kachna* a *Catherina* egyik becealakja. Azonban ez valószínűtlen. A helyzet az, hogy az 'Ente' jelentésű szót u t ó l a g kapcsolta össze a nyelvérzék a *Katalin*-nal. Maga a szó hangutánzó és a kacsa *kács-kács* hangjából való. Erre mutat a *kač-ka* alak is, amely a felnőtt állat neve, és arra vall, hogy a *-ka* itt nem deminutiv, hanem nomen agentis képző.

GyarmVoc, SlEl 261, MEW 108, Munkácsi Ethn 4 : 246, Valló Tót el, EtSz II, 770, SzófSz.

kád XIV szv BSzj, SchlSzj, 1466-tól NySz, 1520-tól OklSz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.

= doleum, cadus; Weinfass, Wanne.

< szláv *kadъ* (*i*-tövű); egyh. szláv *kadъ* 'cadus' MiklLex, Srezn; szh *kȁd* 'Butte, Kufe, Wanne'; szlov *kàd* 'Bottich'; cseh *káď* 'Bottich, Kufe, Ständer' GebSl, Jungm; sz *kada* 'kád'; le *kadź* 'Zober, Ständer'; f-szorb *kadź* 'Bottich, Bütte', a-szorb *kaź*; ukr *káď* 'Bottich'; orosz *kadь* 'Zuber, Getreidemass'. — A görög *κάδι* átvétele (ez a sémiből való). A régibb görögből való a latin *cadus* is; vö. BEW I, 466, Vasmer RS 4:164, MER 226, HKES 159, BSE 212, PES I, 281, VREW I, 501.

A m szó nyilván a délszlávból való, bár erre komoly kritériumunk nincs.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 263, MEW 108, Asbóth SzlSz 8, Melich MNy 36 : 230, SzófSz.

kadarka 1831: Kr. — Vált.: *kadarka:* 1831: Kr, 1834: Kassai III, 85, 1838: Tsz, Zala, Göcsej, Duna mell., Szeged MTsz, Bakonyalja 34 : 73; — *kádárka:* 1875: Somogy MTsz; — *kadar* (mikortól?).

= eine Art Rotwein (schwarze Weintraube); fekete szemű szőlőfaj, abból készült bor.

< szh *skȁd rka* 'eine Art Traube'. — A szó az albániai Scutari, albán Skodra város szh *Skadar* nevéből való.

SlEl 738, Gombocz MNy 2 : 150, SzófSz. — Rapaics A magyar gyümölcs 105 szerint ez a *Skadar* a Konstantinápollyal szemben az ázsiai parton fekvő Scutari várossal volna azonos. Ennek azonban a szerbben nincs *Skadar* neve.

† **kádia** 1558: LevT I, 285, 1578: BudBasL I, 167, 170, 1623: MonTME 3 : 682, 1636: uo. I, 47, 51, 56, 85, 1655: uo. 213, 1671 uo. 7 : 103, 162, 1693: MonIrók 15 : 14, 54, 183, 440, 442, 593, stb. stb. — Emellett többször *kádi* is (1630: MonTME 1 : 19, 40, 37, stb.)

=iudex Turcorum; türkischer Richter; török (mohamedán) bíró Arab-török *qady* arab قضى Parta قضى 'entscheiden, urteilen' [Wahrmund] igéből) 'der Entscheidende, Richter' Zenker 682 'a judge of the Canon law of Islam' Redh 1417.

— A *kádi* alak közvetlenül a törökből való, a *kádia* változat azonban biztosan déli-szláv; blg *kadíja;* szerb *kàdija;* — román *cadiu*, albán *kadi*, spanyol *alcalde* stb.; TürkEl I, 84, III, 54, Meyer AlbWb 163, BEW I, 466, Lokotsch 984.

Kunos Ignác KSz 2 : 222.

kakas szn 1138/1329: MonStr I, 93; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *kokos:* 1218 és 1323 között OklSz; — *kokas:* 1325-től OklSz, 1533: Murm, SzikszF, 1643: NySz; Dunántúl, Csallóköz, Bihar, Szilágy, Szatmár, Kolozs MTsz, SzamSz, OrmSz; — *kokis:* 1838: Csìk Tsz, MTsz; — *kókis:* 1877: Csìk MTsz; — *kókus:* Heves MTsz; — *kukas:* 1834: Pozsony MTsz; — *kakas:* 1138/1329: MonStr I, 93, 1323-tól OklSz, BSzj, SchlSzj, 1466-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.

= 1. gallus; Hahn; — 2.) Hamn bei der Flinte; a puska ravasz (1838: Tzs, czF).

< szláv *kokošь;* vö. orosz-egyh. szláv *kokošь* 'gallus' (egy adat a XIV sz-ból, idézi Melich SzlJsz I/1, 114); ócseh *kokeš* 'gallus' Velesl I, 527; morva *kokoš*, *kokeš* Bartoš, Dial. mor. II, 329; sz nyj *kokoš* Kálal, Bern; ukr *kókoš* Hrinč ('Hahn bei der Flinte' Žel); — román *cocóș*, albán *kokóš*. — A többi nyelvben a *kokoš* 'g a l l i n a' jelentésű (óegyh. szláv, blg, szh, szlov, cseh, le, f-szorb vö. BEW I, 540). — Hangutánzó eredetű: < *kokotati* 'gackern; kotkodácsolni'.

A román és albán szavak tanúsága szerint a 'gallus' jelentésű szláv *kokošь* szónak egykor meg kellett lennie a déli-szláv nyelvekben is. A m szó közvetlen forrása ezért bizonytalan.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 309, MEW 122, Melich SzlJsz I/1, 111, Asbóth SzlJsz 44 (szerinte a morva és sz szót a vlachok terjesztették el, de ez ellen szól Velesl adata), SzófSz.

kakat-szeg 1816: GyarmVoc. — Vált.: *kakat:* 1838: Balaton mell. Tsz, *kakacceg* Pápa vid. Nyr 36 : 87; — *kotak-szeg:* 1816: Szföld GyarmVoc 99; MTsz; — *kokotka:* 1838: Gömör Tsz, Hegyalja Kassai III, 90; — *kakas-szeg* 1833: Rábaköz, Baranya, KKHalas, Heves, Szföld, Tsz, MTsz.

= Hälternagel am Grindel des Pfluges; láncon lefüggő szeg, melyet az eke-gerendelyben levő lyukak egyikébe állítanak, hogy a taliga lánca le ne csússzék.

< szláv *kokotъ*, de nyilván nem a 'gallus', hanem a 'penis'; vö. morva *kokotek* (és *kohoutek*) ua. BartošSl 296.

Az átvett alak nyilván a *kakat*, amelyből a *kakatszeg* kapcsolatban népetimológiával lett *kakas*.

Asbóth SzlJsz 45.

kalác-fa 1875: Göcsej, Őrség MTsz.

= claustrum, septum; Zaun; kerítés.

< szh *kolac* (G *kolca*) 'Pflock, Pfahl'. — BEW I, 551.

kalács XIV szv BSzj.

= 1. torta, placenta, scriblita; Kuchen (XIV szv BSzj, SchlSzj, Murm, 1562-től NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.); — 2. patella; Kniescheibe; térdkalács (XV sze SoprSzj, 1508-tól NySz, KolGl. 2, PPl, PPBl, Tzs, CzF); — 3. angezündeter harziger Kranz; meggyújtott szurkos koszorú (XVI szk NySz).

< szláv *kolačь;* orosz-egyh. szláv *kolačь* 'panis rotundus'; blg *kolāč* 'Brot mit einer Vertiefung in der Mitte, Festgebäck' Gerov; szh *kòlāč* 'Art radförmigen Brotes, Festgebäck', csa-h *koláč* 'panis in coronae specimen factus' HASz; szlov *koláč* 'radförmiger Osterbrot, runder Kuchen'; cseh *koláč* 'torta' Klaret, 'ein runder Kuchen' Rank; sz *koláč* 'kalács'; le *kołacz* 'ein runder Kuchen'; f-szorb *kołač* 'rundes Brot, Stollen'; a-szorb *kołac* ua.; ukr *koláč* 'geflochtene Semmel'; orosz *kaláč* 'weisses Weissenbrot, geflochtene Semmel'. — A *kolo* 'kerék' származéka, vö. BEW I, 332, MER 245, HKES 156, PES I, 332, VREW I, 595; a képzőre Doroszewski, Monografie słowotwórcze. Warszawa 1928, 223.

A m szó 'torta, placenta' jelentésben jött át, de honnan, nem dönthető el. Kérdéses a *kalács-fa* idetartozása (1836-tól, „görbére hajlított fák, amelyek a malomkerék szárnyait összekötik", Győr, Erdély MTsz, MNy 12 : 270, 38 : 207). Külön átvételnek látszik, de ilyen, vagy hasonló szó a szláv nyelvekből nem mutatható ki. A 'térdkalács' jelentés a magyarban fejlődött.

A 'circulus; Kreis' jelentésű *kalács* szó (1604: MA, PP, PPB, *kalács-viasz* 'cerea massa circularis; Wachskuchen': 1698: MNy 38 : 207, PP, PPB) nyilván azonos a fentivel, a jelentés pedig a magyarban fejlődött. A szláv nyelvekben ilyen jelentést kimutatni nem lehet.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SIEI 311, MEW 124, Gombocz MNy 1 : 163, SzófSz.

† **kalakocs** XVIII szef NySz; — *kalocsa-fa:* 1863 Jancs (honnan vette?).

= Staphylea pinnata; hólyagfa (Jáv 693).

< sz *klokoš* 'Staphylea' Dostál 950; cseh *klokoš* 'Pimpernuss, Klappernuss', 'Stephylea' Dostál uo.; szh *klokoč* 'Staphylea pinnata', stb. BEW I, 521, HKES 171.

kalamajka 1848: MNy 2 : 62. —Vált.: *kalamajka:* 1848: MNy 2 : 62, 1859-től NagySz; Csallóköz, Tata, Palócság, Kassa MTsz, Tisza ment. Nyr 26 : 140, Rozsnyó Nyr 36 : 486, Makó Nyr 44 : 287, OrmSz, Vác NyF 10 : 71, SzamSz; — *kalamájka:* 1893: Kovászna MTsz, Zilah Nyr 28 : 281; — *kalamajkó:* 1874: Körmend, Győr, MTsz, Fogaras Nyr 42 : 113.

= 1. genus choreae, saltationis; ein Tanz; valami tánc (1848: MNy 2 : 62, 1859-től 1892-ig NagySz; Csallóköz, Tata, Körmend, MTsz, Rozsnyó Nyr 36 : 486); — 2. uter; Dudelsack; duda (1893: Palócság MTsz); — 3. delirus, insaniens; närrisch, töricht; bolondoskodó, hóbortos, féleszű (1893: Tata, Győr vid. MTsz, Vác NyF 10 : 71); — 4. laetitia; Vergnügung; mulatság (1897: Tisza mell. Nyr 26 : 410); — 5. tumultus, chaos; Verwirrung; zűrzavar (1899: Zilah Nyr 28 : 281, K-Kunság Nyr 36 : 235, SzamSz); — 6. Lärm, Durcheinanderreden; lárma, össze-vissza beszéd (1913: Fogaras Nyr 42 : 113, Makó Nyr 44 : 287); — 7. Unannehmlichkeit, Übel; baj, botrány, zenebona (OrmSz — körülbelül a köznyelvi jelentés).

< ukr *kolomejka* 'tánc', *Kolomyja* galiciai város nevéről elnevezett élénk szláv tánc $^2/_4$ ütemben, amelyet eredetileg énekkel kísértek (Pallas Lex.). — A Brockhaus-Lexikon szerint az 1830-as években Németországban is táncolták. — Az ukránból román *coloméica* 'Tanz in der oberen Moldau' Tiktin.

A m szó történetére jellemző, hogy Csokonai ÖM I/2 összetéveszti a *kacamajká*-val. Tehát hallotta ugyan, de a jelentését nem ismerte.

R. Prikkel MNy 2 : 62, 5 : 96, Beke Nys 68 : 50 SzótSz.

kalangya 1370: OklSz; vö Mikesy MNy 50 : 492 — Vált.: *kalangya:* 1370: OklSz, 1551-től NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; Kalotaszeg, Pápa, Csallóköz, Komárom, Kecskemét MTsz, Mátyusföld MNy 24 : 60, Szolnok-Doboka MNy 37 : 208, OrmSz; — *kalongya:* XV szef SchlHort, 1466-tól NySz, GyöngyTör, Tzs; Szatmár, Szföld, Bukovina MTsz.

= acervus tritici, foeni; Getreidehaufen, Heuhaufen; gabonaasztag, szénaboglya.

< déli-szláv *kladnja;* blg *kladnjá* 'tas, monseau; szénaboglya'; szh *klàdnja* 'Garbenschober; gabonaasztag'; ukr *kladnjá* '15—20 kévéből álló gabonakereszt' Hrinč, 'Halbschock der Getreidegarben auf dem Felde aufgelegt' Žel. — A *klado* ~ *klasti* 'rak' származéka (tehát tulajdonképpen 'rakás'); BEW I, 507.

Asbóth Nyr 28 : 439. — Helytelenül Melich Nyr 28 : 395 (szerinte az eredeti jelentése a 'papnak, kántornak búzakévékben kiszolgáltatott bére', tehát a latin *calendae*-ra megy vissza, amely a litván *kalende*, kelet-porosz német *kalende* szavakban van meg; csakhogy a m *kalangyá*nak ilyen jelentése nincs), vö. Asbóth FUF 12 : 59, Nytud 4 : 166, Deme Hangátvetés 21—2, SzófSz.

kalapács szn 1429: OklSz; kn 1577: NySz. — Vált.: *kalapács:* 1429: OklSz, 1577: OklSz, Cal, MA, 1616-tól NySz, PP, PPB, CzF; — *kolopács:* Udvarhely MTsz.

= malleus, marculus; Hammer.

< szláv *klepačь*, vö. szh *klèpač* 'Dengelhammer'; szlov *klepáč* 'der Dengler, der Dengelhammer, der Mühlhammer (um Mühlsteine damit zu schärfen); kaszafenő kalapács', stb.; cseh *klepáč* 'Klopfer; Dengelhammer, Sensenhammer'; keleti-sz *klepač* 'kalapács' Kálal, le *klepacz* 'len, kender tisztításához való eszköz, dorong' VarsóiSz; f-szorb *klepač* 'Klopfer, Dengler, Hammer, Sensenhammer'; kárp. ukr *klepač* 'kalapács' Hrinč. — A *klepati* 'klopfen' *-čь* nomen instrumenti-képzős származéka (a *klepati*-ra l. a *kalapál* címszót); a többi nyelvben is megvan ugyan, de nomen agentis jelentésben (blg, cseh, sz, orosz).

A szláv szó eredeti jelentése 'Sensenhammer; kaszafenő kalapács' lehetett (és a legtöbb nyelvben, amelyben megvan, az is maradt) és ebben a jelentésben került át a magyarba is. A szó tehát eredetileg nem a kovácsmesterség (itt a szó még a XVII sz-ban is

a *verő* volt, vö. NySz, MA, PP, stb.), hanem a földművelés (vagy talán inkább a szénagyűjtés) terminológiájába tartozott.

Leschka, SlEl 287, MEW 118, Melich SzlJsz I/1, 123, SzófSz.

kalapál 1524: ÉrdyK = NySz, 1561: OklSz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= 1. cudo, tundo, quatio; schlagen; ver, üt (1524-től NySz, MA, PP, PPB); — 2. malleo; mit Hammer schlagen; kalapácsol (ebben: *kalapáló* 'malleator' 1585: Cal, MA, PP, PPB; maga az ige 1713: NySz, Tzs, de átvitt értelemben: 'construere', már 1615: NySz).

< szláv *klepati;* egyh. szláv *klepati* 'cudere, tundere, pulsare' MiklLex, Srezn; blg *klépja* 'sonner, claqueter, battre, frapper; élesíteni, pl. baltát' Gerov; szh *klepati* 'schlagen, stossen, dengeln, hämmern, schmieden'; szlov *klépati* 'klappern, hämmern, klempern, dengeln'; cseh *klepati* 'klopfen, dengeln, klappern' GebSl, Jungm; sz *klepať* 'kopog, kopácsol, kaszát ver'; le *klepać* 'klopfen, dengeln'; f-szorb *klepać* 'klopfen, dengeln', a-szorb *klepaś* ua.; ukr *klepáty* 'klopfen, dengeln, hämmern'; orosz *klepátь* 'klopfen'. — Hangutánzó eredetű és alapjelentése 'kopog', BEW I, 512, Kiparsky 37, MER 240, HKES 169, BSE 233, PES I, 314, VREW I, 568.

A szó eredeti jelentése ugyan 'kopog', de igen korán, talán már az ősszlávban kialakult a 'kaszát kalapál' jelentés is, mert (a mai orosz kivételével) valamennyi szláv nyelvben megvan. Nyilván ebben a jelentésben vette át a magyarság is a *kalapács*-csal együtt. Eredetileg tehát ez is a földműves terminológia körébe tartozott.

Leschka, SlEl 288, MEW 118, Asbóth Nytud 1 : 36, SzófSz.

kalász 1466: NySz.

= 1. arista; Spitze an der Kornähre, Granne; a gabonaszem szálkája (1541-től NySz, Cal, MA, PP, PPB; Szföld MTsz, itt ugyanebben a jelentésben *kalajsz* is); — 2. spica; Kornähre; gabonafő (XVI szk GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; mai köznyelvi jelentés); — 3. festuca, spina piscis; Splitter, Gräte; szálka, halszálka (1466-tól 1696-ig NySz).

< szláv *klasъ;* óegyh. szláv *klasъ* 'spica' Mar, Supr; blg *klas* 'épi; Kornähre'; szh *klâs* 'Aehre; Kätzchen an der Maisähre'; szlov *klâs* 'Aehre'; cseh *klas* 'spica; Aehre' GebSl, stb.; sz *klas* 'kalász'; le *kłos* 'Aehre'; f-szorb *kłós*, a-szorb *kłos;* ukr, orosz *kólos* ua. < ősszláv **kolsъ*). — A *kolъ* 'Pfahl' szó tövének *-sъ* képzős származéka; BEW I, 549, Meillet Ét 360, TBSW 115, MER 239, HKES 168, BSE 238, PES I, 337, VREW I, 603.

Bár a szláv nyelvekben az 'arista, Granne; festuca, Splitter, szálka' jelentés nem mutatható ki, az etimológia alapján azonban ilyennek mindenesetre kellett lennie. A m szó egy ki nem mutatható, de biztosan feltételezhető szláv 'arista; Granne; gabonaszálka' jelentésű *klasъ* szó átvétele. A többi jelentés a magyarban fejlődött.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 284, MEW 125, SzófSz.

kaliba 1496: OklSz. – Vált.: *kaliba:* 1496: OklSz, 1551-től NySz, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, (CzF; Szilágy, Kalotaszeg, Szföld MTsz; – *kalyiba:* 1689: NySz, PPl (*tugurium* a.), PPB; Háromszék, Bereg MTsz, SzamSz; – *koliba:* 1833: Hegyalja Kassai II, 250, Kalotaszeg, Szamosújvár MTsz; – *kolyiba:* 1702: NySz; Palócság, Gömör MTsz, Abaúj Nyr 33 : 33; – *koleba:* 1880: Törökbecse MTsz; – *galiba:* 1585: Cal 1092 (de többször *kaliba*!), 1651: TörtT 1880: 223; OrmSz; – *kulyiba:* 1787: NySz; – *guliba* 1841: Fehér, Győr, Moson, Nógrád, Szeged MTsz, Losonc Nyr 36 : 431, Mikszáth; – *gulyiba:* 1787: NySz; Palócság MTsz, Losonc Nyr 36 : 431, Nógrád Nyr 44 : 237, Mikszáth.

= 1. tugurium, casa; Hütte (így valamennyi fenti adatban); – 2. Kajüte; hajószobácska (1880: Kis-Duna mell. MTsz, Törökbecse MTsz); – 3. Gartenhaus (1893: Szilágy, Erdély MTsz).

< szláv *koliba;* szerb-egyh. szláv *koliba* 'tugurium' (a XVI sz-tól); blg *koliba* 'chaumiere, hutte, cabane, case'; szh *kòliba* 'casa; Hütte'; szlov *kolíba* 'hölzerne Hütte'; sz *koliba* 'Hütte; le nyj *koleba* 'Schutzhütte für Schäfer, event. für Schafe' AtlPodk 165, *kolyba* Vážný 135; ukr *kolyba* 'Hirtenbude'. – Eredetéről két vélemény van: 1. régi görög jövevényszó, még a görög *b* > *v* változás előtt (Vasmer GrSlEt III, 92, RS 4 : 164, 5 : 138; MER 246); – 2. oszmán török közvetítésű görög szó (görög *καλύβη* > török *qaliba, qoliba, külibe;* TürkEl I, 88, Meyer AlbWb 170, BEW I, 546, BSE 246), ez ellen szól azonban, hogy a görög eredetű török szavakban egyébként már sehol sem találunk *b*-t (vö. Vasmer RS 5 : 138). – Mivel a szó a szláv nyelvekben a juhpásztorkodás terminológiájába tartozik, az pedig román hatás alatt áll, valószínű, hogy a szó a szláv nyelvekben a románból származik (román *colibă* 'Hütte'). A nehézség azonban az, hogy a román *colibă* nem lehet régi szó, mert a magánhangzóközi *-l-* nem vált *r*-ré és a görög *a* helyén feltűnő a román *o*. Azért a román *colibă* szót mégsem tekinthetjük a szláv szavak forrásának (Drăganu Românii 362).

A m szó mindenesetre szláv eredetű, azonban lehetséges, hogy több forrásból származik. A palóc *koliba, guliba* stb. valószínűleg újabb átvétel a szlovákból, az erdélyi *koliba* pedig a románból.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 315, SzófSz.

kalina 1874: Nógrád MTsz; — *kalinka:* 1797: Gross, 1811: MNy 3 : 449; Jászberény Nyr 29 : 19; — *kalyinka:* 1840: Heves MTSz.

= 1. Sambucus aquatica, Viburnum opulus (1797: Gross, 1811: MNy 3 : 449; l. a *gálnafa* címszót is); — 2. Solanum dulcamara (a többi adat mind).

< sz *kalina* 'Viburnum opulus'. Vö. a *gálna* címszót. — A *kalina* és *kalinka* alakok külön-külön átvételek. Az utóbbi egy sz demin *kalinka* alakból. — A m szó 'Solanum dulcamara' jelentése nyilván m fejlemény, de hogyan?

Valószínűleg ide tartozik a *kalincafű* 'Aiuga chamoepitis' is (1576: SzikszF, MAl, PP, PPB, Tzs, CzF), azonban egy szláv **kalinica* vagy **kalinьca* 'Aiuga' jelentésben nem található.

Leschka, SlEl 266.

kaliskó 1897: Palócság, Valló Tót el.

= Stamperl; kis pohárka, kupica.

< sz *kališek* 'kupica'; vö. le *kieliszek* ua. — Vö. a *kehely* címszót. Az *-ó* magyar demin.

Valló Nyr 33 : 564.

kalista 1272: OklSz. — Vált.: *kalista:* 1272, 1319, 1339/1365: OklSz; Veszprém; — *kanista:* 1896: Baranya Nytud 3 : 246 (*kanistás* 'sáros' 1841: Baranya, Ormánység MTsz, OrmSz).

= lutum, limus; Pfütze; kátyú, lucsok.

< déli-szláv *kalište* (ered. *kališče*); blg *kalište* 'Kotsätte'; szlov *kališče* 'Pfütze'; cseh, sz *kalište* 'pocsolya; le nyj *kaliszcze.* — A 'sár' jelentésű *kalъ* szónak *-išče* (< **-iskjo*) helynévképző származéka; BEW I, 475.

Asbóth Nytud 3 : 246.

kalitka XV szv AporK 62. — Vált.: *kalitka:* XV szv AporK 62, 1519-től NySz, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF; — 2. *kaletka:* 1533: Murm, 1597: OklSz; — *kalyitka:* 1670: NySz, PPl, PPBl; — ?? *kalátka:* 1551: HeltBibl IV, 257 = NySz (nyilván sajtóhiba); — *kalicka:* XVIII sze MikesTLev = NySz, 1792: SzD; Répce mell., Veszprém, Balatonfüred, Baranya, Szlavónia, Moldva MTsz, OrmSz, Gönczi Göcsej 336; — *kalyicka:* 1655: ACsereEnc = NySz; — *galicka:* 1847: Székelyföld MTsz, Abaúj Nyr 33 : 22.

= 1. cavea; Käfig (XV szv-től máig valamennyi fenti adatban); — 2. das Gefängnis; fogház (1643: NySz, Nyr 12 : 363); — 3. Fischereigerät; egy fajta halászókészülék (1887: Balatonfüred MTsz).

< szláv *klětьka;* óegyh. szláv *klětьka* 'cella' Mar, Supr; MiklLex, Srezn; blg *klétka* 'cage, voliere; grille, grillage, clapier'; szh *klȉjetka* (*klêtka, klîtka*) HASz V, 595; szlov *kletka* 'Käfig' (a XVI sz-tól Plet); ócseh *klétce, klecě* 'Käfig', *klécka* ua. GebSl, ma *klícka* 'ein kleiner Käfig'; sz *klietka;* le *klatka* 'Käfig'; f-, a-szorb *klětka* ua.; ukr *klitka;* orosz *kletka* ua. — A 'cella, domus' jelentésű *klětь* demin-a; BEW I, 517, Meillet Ét 286, TBSW 136, MER 240, HKES 169, BSE 232, PES I, 318, VREW I, 569.

A m szó zárt *ë*-re mutató *i*-je miatt valószínűleg a szh-ból való. — A *c*-s változat nem a cseh *klícka* alakkal függ össze (a magyar *c*-s változat Erdélyben és a Dunántúl van elterjedve), hanem magyar fejlemény. Vö. erre még a *kuckó, lapocka* címszavakat is.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 293, MEW 119, Melich NyK 30 : 219, Melich NyK 39 : 38, SzófSz.

kaloda XV szv NySz. —Vált.: *kalada:* XV szv NySz, 1492: OklSz; — *kaloda:* 1508-tól NySz, 1510-től OklSz, 1558: MNy 12 : 34, KolGl. 1, SzikszF. Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; MTsz; — *kadola:* 1621: MA, PP, PPB.

= 1. pedica, numella, vinculum, cippus; Fessel, Hals- oder Fussfessel; régi büntető eszköz (a XV szv-től CzF-ig; elavult); — 2. Firstlatte; a szalmatetőt átfogó kettős léc (1838: Balaton mell., Szföld MTsz); — 3. zweiästiges Holz, worauf der Pflug geglitten wird; az eke V alakú csúsztató fája (Szföld MTsz); — 4. a méhkasnak alsó deszkakeremetje (Háromszék MTsz); — 5. a bödönhajó húzó vánkosa (Keszthely MTsz).

< délszláv *klada;* egyh. szláv *klada* 'pedica lignea' MiklLex, Srezn; ószerb *klada* 'cippus' (rendesen NApl *klade*) HASz, Maž 503; szlov *kláda* 'der Block als Fussfessel'; ócseh *kláda* 'pedica lignea' GebSl; sz *klada* 'kaloda'; le *kłoda* 'ein ausgehöhlter Klotz, worein der Verbrecher mit den Füssen gesetzt wird'; f-szorb *kłoda* 'Balken, Stock, Klotz, worein des Verbrechers Füsse kommen; Gefängnis', a-szorb *kłoda* ua.; ukr *kolóda* 'Holzklotz, Block, Stock, der Gefangenen; Bienenstock'; orosz *kolódka* 'hölzernes Fussfessel'. — A német *Holz* szóval rokon ősszláv **kolda* 'Holzblock' fejleménye; PIEW 547, BEW I, 543, Meillet Ét 249, MER 239, HKES 168, BSE 238, PES I, 335, VREW I, 601.

A m szó a jogi terminológiába tartozott és így nyilván horvát, illetve szerb eredetű.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 282, MEW 123, Asbóth NyK 30 : 221, SzófSz.

kaluba 1890: Abaúj MTsz.

= iugum equi; Kummet; hám.

Nyilván a sz *kadluba* 'vájt faüreg, kútkáva'; le *kadłub* 'Rumpf' szóval függ össze, de a kérdés sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem világos.

kamat 1596: Kr-nél, 1772: NyUSz (szerinte a népnyelvből), 1827: Ormánység Tsz, CzF; SzamSz.

= foenus, usura; Zinsen.

< szh *kàmata* 'Zinsen, Wucher' (adatok a XIV sz-tól HASz); blg *kámato* 'Schuld; adósság' Gerov; ukr *kámáta* 'Provision, Prozent'; vö. román *camătă* 'Zinsen'. — A szó a görög *κάματος* 'labor, quaestus' átvétele; MEW 110, Vasmer GSE II, 237, III, 74, BEW I, 476, MER 229.

A m szó valószínűleg a dunántúli népnyelvből került be a köznyelvbe. A szóvégi *-a* a *„pénz kamata"* kapcsolatban mint birtokrag vonódott el.

SlEl 267, MEW 110, Melich NyK 39 : 68, Asbóth SzlJsz 101, Beke Nyr 61 : 117, SzófSz.

kamvicska 1893: Léva MTsz.

= Blechgefäss; bádogedény.

< sz *konvička* 'kis kanna', a *konva, konvica* demin-a; BEW I, 558.

kanca szn 1435: OklSz, 1508: MNy 2 : 73; kn 1576: SzikszF, 1584-től OklSz, 1653-tól NySz, 1708: PPl, PPB, CzF, stb.

= equa, caballa; Stute.

< szláv *konjica, -ica* nőnem-képzős származék az 'equus' jelentésű *konjь* szóból (erre vö. BEW I, 561). — A szót azonban csak egy morva nyelvjárásból tudjuk kimutatni (*konica, konice* 'Stute' Kott; Oberpfalzer, Rod jmen v Češtině. Praha 1933, 196), bár a szláv nyelvek nagy részében, főleg azonban a déli-szláv nyelvekben ilyen szó könnyen volna elképzelhető, mert itt a nőnévképző *-ica* ma is eleven (vö. MiklSlGr II, 295, Leskien SkrGr I, 277, Doroszewski, Monografje słowotwórcze. Warszawa 1928, 135).

Leschka,. SlEl 323, MEW 128, Szarvas Nyr 1 : 299, Asbóth Nytud 1 : 188, SzófSz.

† kanica 1542, 1558: OklSz, 1561, 1612: NySz; — *tkanica:* 1555: OklSz.

= cingulum textum; gewebter Gürtel; szőtt gyapjúöv.

< szh *tkanica, kanica* 'ein gewebter Gürtel, Schärpe; cingulum textum' Vuk; blg *tkánica* 'tarka gyapjúszövet-öv' Gerov. — A *tъkati* 'szőni' származéka (vö. a *takács* címszót). A szókezdő *t* ugyan már a szerbben is hiányzik, kérdés azonban, mióta.

Zolnai Gy. OklSz, Asbóth Nytud 1 : 188.

kánya szn 1217: MNy 18 : 31; hn 1264/1324: OklSz; kn XV szv SermDom, 1536-tól NySz, SzikszF, Cal, Ver, MA, PP, PPB, Gross II. Tzs, CzF; — *gánya:* 1763: NySz; Győr MTsz, MNyAtl II, 17.

= 1. milvus, buteo; Habicht (a fenti adatok); — 2. Krähe varjú (1947: Győr MNyAtl II, 10).

< szláv *kanja;* blg *kánjak* 'Neophron percnopteros'; szh *kànja* 'Weihe, Bussard' HASz, kaj-h *kanja, kánjuh* 'milvius' Bell, Jambr; szlov *kánja* 'Mäusebussard, Weihe'; ócseh *káně* 'Larus; Möwe; sirály' GebSl, 'Vultur; Geier' Velesl, Wussin, ma *káně* 'Falco buteo cyneraeus', sz *káňa* 'Milvus; kánya'; le *kania* 'Falco milvus' stb. Majewski; f-, a-szorb *kanja* 'Weihe'; ukr *kánja;* orosz *kánja* 'Milvus'. — Eredeti szó (a latin *ciconia* rokona); vö. BEW I, 483, MER 231, HKES 162, BSE 216, PES I, 293, VREW I, 520.

A m szó közvetlen forrása bizonytalan. — A kalotaszegi *gája* változat (MTsz) román eredetűnek látszik, bár ilyen szó itt nem mutatható ki.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 269, MEW 110, Asbóth Nytud 4 : 140, SzófSz.

kapacs 1792: SzD. — Vált.: *kapacs:* 1792: SzD, Kr, stb.; — *kapocs:* 1890: Komárom MTsz.

= 1. zwei-, dreigabelige Haue, Spitzhaue; két- vagy háromágú kapa, csákány (1792: SzD, Kr; 1838: Őrség, Balaton mell. Tsz, Sopron MTsz); — 2. krummer Bundaxt; teknővájó görbe fejsze (1833: Palócság Tsz, Hegyalja MTsz).

< szláv *kopačь;* blg *kopáč* 'eszköz, amivel a földet feltörik'; szlov *kopáč* Schürhacken, zweizackige Misthacken'; ócseh *kopáč* 'sarculus' GebSl; sz *kopáč* 'ásókapa'; le nyj *kopacz* 'kapaszerű faeszköz' VarsóiSz. — *-čь* nomen instrumenti képzős származék a *kopati* 'kapál' igéből. L. ott.

SlEl 325, MEW 128 (szerinte a m szó *kopács;* ilyen nincs). — A SlEl 325 GyarmVoc alapján idevonja a *kapás* 'fossor; Gräber; aki kapál' szót is, ez azonban a *kapa* 'ligo; Hache' m származéka, a *kapa* pedig magyar elvonás a *kapál*-ból.

kapál XV szmf SermDom. — Vált.: *kapál:* XV szmf SermDom 1516-tól NySz, stb; — *kopál:* 1880: Moldva MTsz; — *këpál:* 1874 Moldva MTsz.

= 1. fodere; hacken, hauen (XV szmf SermDom, 1516-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, 1638-tól OklSz, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.); — 2. pedibus terram rado; mit Füssen scharren, stampfen; lábbal kaparni a földet; ma ebben: *rúgkapál, kapálódzik* (1552-től NySz, Tzs, CzF).

< szláv *kopati;* óegyh.szláv *kopati* 'fodere' Supr; MiklLex Srezn; blg *kopája* 'creuser, piocher, bêcher, fouir'; szh *kòpāti* 'fodere, graben, hacken; kapálni, pl. kukoricát, szőlőt stb.; stampfen' HASz; szlov *kopáti* 'graben, hacken, hauen'; ócseh *kopati* 'fodere; graben, hacken' GebSl, 'graben, hacken, mit Füssen stossen' Wussin, Rank; sz *kopať* 'ásni, kapálni; rúgni'; le *kopać* 'graben, hacken mit den Füssen schlagen, treten'; f-szorb *kopać* 'graben, hacken, mit den Füssen ausschlagen', a-szorb *kopaś* ua.; ukr *kopáty* 'graben', *kópaty* 'ausschlagen, mit dem Fuss stossen'; orosz *kopátь* 'graben, hacken, hauen'. — Eredeti jelentése 'ásni', ebből egyfelől 'kapálni', másfelől 'rúgni' (eredetileg 'lábbal túrni a földet'); BEW I, 562, TBSW 116, MER 250, HKES 179, BSE 254, PES I, 349, VREW I, 618.

A m szó tulajdonképpen két külön átvétel: 1. a speciális 'hacken, hauen; kapál' jelentésben, mint földművelési terminus technicus és 2. 'mit den Füssen stampfen', a lótartás terminológiájának tartozéka. Az eredeti 'ásni' jelentésből ugyanis meg lehet érteni 'a lábbal a földet kaparja, kirúg' jelentésfejlődést, de a 'hacken, hauen' jelentésből nem.

A *kapál* igéből a *kasza — kaszál* szópár analógiájára *kapa* 'ligo; Hache, Haue' vonódott el (XIV szv BSzj, OklSz, NySz stb.).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 326, MEW 128, Asbóth Nyr 25 : 115, 30 : 222, SzófSz.

kapca 1. XIV szmf KönSzj.

= 1. soccus; Filzschuh; a botoshoz hasonló nemez-lábbeli (XIV szmf KönSzj, BSzj, SchlSzj, 1418: OklSz, 1510-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, Ver, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Balaton mell; Dunántúl, Kecskemét, Erdély Tsz, MTsz, Szenna, OrmSz); — 2. Fusslappen; az a vászon- vagy posztódarab, amellyel a lábat begöngyölik, hogy ráhúzzák a csizmát (1742: Jambr, Tzs, CzF stb., SzamSz, OrmSz; — ma köznyelvi).

< szláv *kopytьca* (esetleg Npl *kopytce*); szh *kòpica* 'Socken, Gamaschen' HASz, 'soccus' Ver, Jambr, *kopitec* Bell, csa-h *kopica* 'Fusslappen' HASz (kaj-h *kopičica* 'socculus; vászonkapca; Fusssäcklein, Scarpetl' Jambr); szlov *kopica* 'Socke, Absatz am Schuh'; morva *kopytce* 'Fussbekleidung aus Kotzen'; le nyj *kopyce* „onucki" 'Fusslappen; kapca' VarsóiSz; óorosz *kopytьce* 'calceamenti genus' (a XI sz-tól MiklLex, Srezn), orosz nyj *kopytce* 'papucs' Russkij Filologičeskij Věstnik 65 : 409—19. — A *kopyto* 'Huf; pata' származéka, vö. BEW I, 565 és a *kapta* címszót.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 333, Budenz NyK 10 : 120, MEW 128, Melich SzlJsz I/1, 116, Asbóth SzlJsz 51, Melich MNy 6 : 65, Asbóth Nytud 1 : 187, SzófSz. — Felmerült azonban olyan gondolat

is, hogy a m szó egy török *qapsa-* 'beburkol' ige *qapsaq* származékából való, vö. a csagatáj *qapsaq* 'Zeug, das zum Einwickeln gebraucht wird' (Vámbéry NyK 8 : 157, K. Katona L. MNy 27 : 126). Horger MNy 40 : 369 pedig úgy véli, hogy itt két különböző eredetű szóval van dolgunk: 1. a 'botos' jelentésű a szlávból, 2. a 'kapca' jelentésű a törökből való. Egyik vélemény sem fogadható el. A 'Fusslappen' jelentés ugyanis a magyarban csak a legújabban tűnt fel, a régiségben semmi nyoma, tehát alig képzelhető, hogy honfoglalás előtti szó lehessen. Amint a kaj-h, csa-h, morva és lengyel szavak mutatják, a 'Filzschuh' jelentésből másutt is kifejlődött a 'Fusslappen' jelentés. — A szlovák *kapce* 'Filzstiefel' a magyarból való.

kapca 2. ebben: *áll-kapca:* 1526—7: NySz, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Kr, Tzs (a mai *áll-k a p o c s* 1809-től NagySz, Tzs, CzF).

= maxilla, mandibula; Unterkiefer; állkapocs.

Horger MNy 40 : 369 valószínű feltevése szerint a 'lópata; Huf' jelentésű szláv *kopyto* szónak deminutiv **kopytica* alakjából való. Ezt úgy kell érteni, hogy kellett lenni a magyarban egy 'Huf; lópata' jelentésű **kapca* szónak, vö. a Szföldön ma is *kapcás ló* 'olyan ló, amelynek a körömházán valami baja van' (1838: Tsz), másutt *kaptás* ló ua. (Balaton mell., Komárom, Erdély); 1609: *kapca-tetem* 'tumor articulorum; Gelenkgeschwülst; daganat a ló patája fölött' LevT II, 366, *kapca-tetemes* 'suffraginosus' PPB; vö. 1551: *kapta-tetem* LevT I, 87, NySz. Az állkapocs a lópatához való h a s o n l ó s á g a miatt kapta a *kapca* 'lópata' nevet. — Vö. a *kapta* címszót is.

káplonka 1897: Hont Nyr 26 : 382; — *káponka:* 1917: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= Kapelle ; útfélen álló kis kápolna.

< sz *kaplnka* 'kis kápolna'.

Valló Nyr 33 : 564.

kapor XV szef SchlSz. —Vált.: *kopor:* XV szef SoprSzj; — *kapor:* XV szef SchlSzj, 1466-tól NySz, 1520—30:MNy 11 : 38, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, 1583: BotTört 126, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 209, Tzs, Ják 783.

= Anethum; Dill.

< szláv *koprъ;* óegyh.szláv *koprъ* 'Anethum' Mar, MiklLex, Srezn; blg *kópъr;* szh *kòpar ;* szlov *kóper;* cseh *kopr;* sz *kôpor;* le *kopr;* f-szorb *koprik;* orosz *kopër.* — Eredete ismeretlen; BEW I, 564, MER 251, HKES 179, PES I, 350, VREW I, 619.

A m *kapor*, Acc *kaprot* alapján valószínű, hogy az átvett alak *koprъ* (és nem egy analogikus későbbi **kopъrъ*, amely a blg, szh, szlov, sz, orosz szó alapjául szolgál), noha nem kétségtelen.

Leschka, SlEl 331, MEW 129, Asbóth SzlSz 39, SzófSz.

káposzta szn 1336: MNy10 : 371; kn XIV szv BSzj.—Vált.: *kápuszta:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1467: OklSz, 1537: MNy 43 : 223; Bács MTsz; — *kapuszta:* 1904: Nyitra vid Nyr 33 : 467; — *káposzta:* 1336: MNy 10 : 371, 1466-tól NySz, 1476-tól OklSz, 1520—30: MNy 11 : 38, SzikszF, KolGl. 2, 1583: BotTört 128, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 383, Tzs, Ják 412; — *kapiszta:* 1526—7: NySz, XVI szmf NéNy 7 : 173; Baranya, Dráva mell., Ormánység, Szlavónia MTsz, OrmSz; — *kápiszta:* 1827: Ormánység, Tsz, Szeged, Temesköz MTsz; — *kábuszta:* 1882: Keszthely MTsz; — *káboszta:* 1873: Répce mell., Vas, Göcsej, Veszprém, Szföld MTsz. — A XVII sz előtti adatokban az első szótag *a*-jának kvantitása bizonytalan, az adatok fenti beosztása nem feltétlenül helyes.

= Brassica; Kohl, Kraut.

< szláv *kapusta* 'Brassica'; kaj-h *kapusta* 'Brassica' Bell, (Jambr nem ismeri); szlov *kapusta* 'Gemüse-, Gartenkohl'; cseh *kapusta* 'Brassica, Caulis', ma 'Brassica oleracea'; sz *kapusta* 'káposzta'; le *kapusta* 'Brassica' stb.; ukr *kapústa* 'Sauerkraut, Sauerkohl'; orosz *kapústa* 'Kohl' (1073-tól Srezn). — Végeredményben latin eredetű szó, de hogy a latin *composita*, vagy a *caputium*-e a forrása, nincs eldöntve. Közvetlen átvételről egyik esetben sem lehet szó. BEW I, 486, HKES 163, BSE 218, PES I, 295. A legvalószínűbbnek látszik VREW I, 524 feltevése, hogy a szláv szó a latin *compositum* és az ófnémet *chapûz* (< latin *caputium*) kontaminációja.

A m szó közvetlen forrása nem állapítható meg. Biztos csak annyi, hogy nyugatról való.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 271, MEW 111, Tolnai Nyr 26 : 76, Gombocz MNy 1 :255, Horger MSzavak, SzófSz.

kapotnyak 1520—30: MNy 11 : 38. — Vált.: *kapotnyak:* 1520—30, MNy 11 : 132, SzikszF, 1578-tól NySz, Cal, XVI szmf NéNy 7 : 173: MA, PP, PPB, MFüvészk 292, CzF; — *kapotnak:* 1520—30: MNy 11 : 38, Nyr 34 : 202, 1588: NySz; — *kapatnok:* 1583: BotTört 127, NySz; — *kopotnyik:* 1676: NySz; Ung MTsz; — *kapiknyak:* 1952: OrmSz.

= Asarum europeum; Haselwurz.

< szláv *kopytьnjakъ* és *kopytьnikъ;* blg *kopitnják, kopítnik* Cyclamen europeum 'Haselwurz;' Kozarov 18; szh *kopítnjak* és *kopítnik* 'Asarum europeum' HASz, Šulek; szlov *kopitnik* ua; cseh

kopytnik ua; sz *копытник*; le *kopytnik* 'Asarum europeum'; f-szorb *kopytnik* 'Tussilago; marti-lapu'; ukr *kopytnjak, kopytnyk, kopyten* 'Asarum europeum' Hrinč; orosz *kopytnik, kopyten* ua. — A 'lópata' jelentésű *kopyto* származéka; BEW I, 565, HKES 179, BSE 256.

Tulajdonképpen két külön átvétel: az *ny*-es változatok a *kopytnjak*-ból, az *n*-esek a *kopytnik*-ből valók.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 330, MEW 128, Melich SzlJsz I/1, 121, Asbóth SzlJsz 54, SzófSz.

kapta XV sze SoprSzj, SchlHort, stb.

= 1. ungula; Huf; lópata (XVI szv és 1656: NySz; vö. még 1551: *kapta-tetem* 'tumor artivulorum' NySz; *kapta :* 1840: Heves, Erdély 'a lópata feletti daganat' MTsz, *kaptás :* Dunántúl, Erdély 'ló ilyen daganattal' MTsz); — 2. crepida; Schuhleisten (XV sze SoprSzj, SchlHort, KolGl. 1, GyöngyTör, 1566-tól NySz, SzikszF, Ma, PP, PPB, Tzs, CzF).

< szláv *kopyto*. — A kétféle jelentésű m szó más-más átvétel. — 1. ungula; Huf: egyh.szláv *kopyto* 'ungula' MiklLex, Srezn; blg *kopito* 'ungula'; szh *kopito ;* szlov *kopito ;* cseh, sz, le, f-, a-szorb *kopyto ;* ukr, orosz *kopyto :* — 2. crepida; Schuhleisten: szlov *kopito ;* cseh *kopyto* (a XIV sz-tól GebSl); sz *kopyto ;* le *kopyto ;* ukr *kopyto*. — A két szláv szó azonban azonos eredetű, vö. BEW I, 565, MER 250, HKES 179, BSE 256, PES I, 351, VREW I, 621.

Az 'ungula; lópata' jelentésű *kapta* — a m szó elterjedését véve tekintetbe — nyilván a déli-szlávból, a 'crepida; kapta' jelentésű pedig valószínűen a szlovákból származik.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 334, MEW 128, Melich SzlJsz I/1, 118 (szerinte mindkét jelentésben ugyanabból a nyelvből való, tehát sem a blg-ból, sem a szh-ból nem származhatik, mert ott a 'crepida' jelentés nincs meg), Asbóth SzlJsz 47 (szerinte két külön átvétel), SzófSz.

† **kapucsia** 1573: Szalay Erdély 114—5. — Vált.: *kapucsia :* 1573: Szalay Erdély 114—5, 198, 272, 392, 1589: BudBasL I, 475, 473, 475, 1620: MonTME 3 : 240, 1632: SzilRGy 50, 76, 413, 507, 1644: MonTME 5 : 288, 1667: uo. 6 : 385; — *kapudzsia* 1671: MonTME 7 : 57; — *kapocsia :* 1590 TörtT 1881: 174, 1594: MonTME 3 : 26; — *kapodzsia :* 1620: OklSz (itt *kapogysa*, elírás *kapogsya* helyett!!); — *kapicsia :* 1617: TörtT 1880: 737; — *kapidzsia :* 1651: Zrínyi SzV XI. 96 — Ezek mellett, de sokkal ritkábban, előfordulnak *-i* végű alakok is: *kapucsi :* 1573: Szalay Erdély 131, 1642: MonTME 7 :13, 30, 103, NySz stb.

= ianitor apud Turcas; türkischer Türsteher; ajtónálló, kapuőr (a legtöbbször a Porta kapuőreiről van szó).

Oszmán-török *qapučy*, *qapyčy*, *qapydžy* 'Türsteher, Portier'; a *qapu*, *qapy* 'kapu' *-či*, *-dži* nomen agentis képzős származéka. A török szó legrégibb alakja nyilván *qapučy*, ennek átvétele a m *kapucsia* (a régi magyar *cs*-s változatok azonban nem okvetlenül bizonyítanak a török *č*-s ejtés megléte mellett, mert egyrészt a magyarban a XVII sz vége előtt a *dzs*-t nem tudták jelölni, a *cs* hang jeleivel írt jeleket tehát lehet *dzs*-nek is olvasni, másrészt a magyarban a *dzs* hangot *cs*-vel is lehetett helyettesíteni; vö. román *capugiu*); Zenker 691. 2, Redh 1436.

Az *-ia* végű alakok azonban déli-szláv közvetítésről tanuskodnak: blg *kapudžija* ; szerb *kapidžija* ; TürkEl I, 90, III, 58.

Kunos Ignác KSz 2 : 279.

kaputity 1886: Bács MTsz.

= wohl passende Frauenjacke; testhezálló női kabát.

< szh *kapùtić*, a *kaput* 'Mantel' demin-a HASz (ez viszont < osztrák *Kaput* < olasz *capotto* ; vö. a m *kaputos* szót is).

kár XV szef JókaiK-től NySz, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF stb.

= 1. damnum, perditio; Schaden (a XV szef-től máig valamennyi fenti adatban); — 2. locus incommodationis; Schadenstätte; a kártevés helye (1585-től NySz; 1791: MNy 46 : 390, ma is ebben: *kárba megy* 'tilosba megy' MTsz).

< déli-szláv *kvarъ* ; blg *kvárja* 'verletzen, schaden'; szh *kvâr* damnum; Beschädigung' (a XV sze-től MiklLex, HASz, Maž 577); slov *kvâr* 'Schaden, Nachteil'; sz *kvárit* 'rontani' Hv, Kálal; ukr *kvaryty* 'anrühren u. verderben' — Eredete ismeretlen; BEW I, 655, MER 235 szerint ideur eredetű, ez azonban valószínűtlen. — Ligeti Lajos MNy 29 : 220 szerint a török *qor* 'Schade' szóból való. Ez azonban csak akkor volna elfogadható, ha a köztörök *qor*-nak fel lehetne tételezni a dunai-bolgárban egy **kəvar* megfelelőjét, vö. köztörök *kök* ~ csuvas *kəvak*!

A m szónak a déli-szláv szavakkal való kapcsolata nyilvánvaló. A hangmegfelelésre vö. *hála*, *haraszt*, *szent*; a *v* hiánya a magyarban szláv bilabiális *β*-ből magyarázható. Sem fgr (Budenz NyK 6 : 384, Halász G. Nyr 12 : 100), sem török etimológiája (Ligeti MNy 29 : 220) nem fogadható el. A *káromol* és *kárhozik* szavaknak a *kár*-ral való kapcsolata számomra sem képzés, sem jelentés szempontjából nem világos; vö. SzófSz.

Ver, GyarmVoc, SlEl 406, MEW 150, BEW I, 655.

† **karab** 1550: LevT I, 75, NySz (egy adat).

= navicula; Schiffchen; kis hajó.

< déli-szláv *korab;* szh *korab;* blg *korab;* cseh *koráb;* le *korab* stb. BEW I, 567, Vasmer GrLw 82. — Vö. a *kerep* címszót is.

karácsony szn 1198: ÓMO 62; hn 1203/1254: OklSz; kn XV szv FestetichK 331. — Igen gyakori óm szn; vált.: *Kracsun:* 1221: VR 365. §; — *Kracsin:* 1213: VR 379, 374; — *Kurácsun:* 1198: ÓMO 63; — *Karácsin:* 1211: PRT X, 510 (az OklSz *Karuchyn* adata hibás!), 1217: VR 29. §; — *Karácsun:* 1211: Karasun c u m f i l i o s u o Chuswet PRT X, 515 (vö. uo. a 36. jegyzetet), 1219: VR 12. §; — *Karácson:* 1211: PRT X, 507, 508, 1217: VR 29. §., vö. még OklSz, NySz, KovácsIndex, stb. — K ö z n é v i adatok: *krácson:* 1640: GyaluiUrb 56, 57, 61, 64; — *karácson:* XV szv Fe tet chK 331, vö. még BallRMNy 216, 1510-től NySz, Murm, SzikszF, Cal MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *karácsony:* 1873: BallTeljSz (a NySz adata a LevT II, 276-ról nem megbízható, mert a LevT II. anyagát a kiadók mai helyesírásra á t í r v a adták ki, tehát legfeljebb arra bizonyíték, hogy a kiadók a szót *ny*-nyel ejtették).

= dies nativitatis Christi; Weihnachten.

A szó ebben a jelentésben a magyaron kívül csupán a keleti-sz-ban (*kračun*) és a románban (*crăciun*) van meg. Más jelentésben még a következő nyelvekből mutatható ki: blg *kračun* 'ein Tag um Weihnachten; der 8. Juni (der Theodorstag = a Gergely-naptár szerint június 21.); ukr nyj *kerečun, krečun, gerečun, grečun* 'ein Laib Brot, das am 24. Dez. alten Stils gebacken wird' (a huculoknál és mármarosi ukránoknál 'karácsony; Weihnachten' is), Kalužniacki JA 11 : 624; óorosz *koročjun* (1143: Novgorod Srezn I, 1291), orosz nyj *koročun, karačun* 'Wintersonnenwend, Spiridiontag (= 12. Dez.)', 'Untergang, Tod' Dalj, vö. BEW I, 103; fehér-orosz *koročún* 'unerwarteter Tod in jungen Jahren, böser Geist'. — Eredete nincs tisztázva. BEW I, 604 román (balkáni-latin) eredetre gondol és a román *crăciun* szót a klasszikus-latin *calatio*-ból magyarázza. Schuchardt Nyr 15 : 299 viszont egy *Chr isti ieiunium*-ból indul ki. Szláv származtatása is van (a **korčiti* 'schreiten' igének *-un* képzős származéka, vö. BEW I, 604, Kniezsa AECO I, 163, MER 256, VREW I, 633), de ez sem egészen meggyőző. Biztos azonban, hogy a románból nem származhatik.

Akármi is legyen a szláv szó eredete, nem lehet vitás, hogy a m szó a szlávból származik. A románból nem eredhet, mert a keresztény terminológiában román eredetű szó egyébként egyáltalában nincs, nem valószínű tehát, hogy egyetlenegy szó mégis valahogy átkerült volna. Azonban az sem valószínű, hogy a m szó éppen k e l e t i - s z l o v á k eredetű volna. Úgy látszik, hogy a honfoglaláselőtti szlávságnál lehetett elterjedve.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 362, MEW 130, Asbóth NyK 18 : 387, Nyr 15 : 357, Melich SzlJsz I/2, 310, Nyr 37 : 177, Mariánovics Nyr 37 : 42, SzófSz.

karapol 1636, 1671: NySz; Nyitra vid. Nyr 33 : 467, Csallóköz MTsz. = aspergere, conspergere; besprengen; szenteltvízzel behint. < szláv *kropiti;* óegyh. szláv *kropiti* 'aspergere' Supr, MiklLex; szh *kròpiti;* szlov *kropiti;* cseh *kropiti;* sz *kropiť* stb., MEW 142, BEW I, 623.

A keresztény terminológiához tartozott.

Melich NyK 24 : 482, SzlJsz I/2, 316.

karéj hn 1517: OklSz; kn 1519: LányiK 394.

= 1. margo, circumferentia; Rand; széle, kerülete vlminek; *karaj:* 1517: OklSz, 1573-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *karéj:* 1519: LányiK 394, 1536-tól NySz (írva 1763-ban *karéllyának* NySz), Tzs, CzF; — *karé:* (a régi adatokban nem különböztethető meg a *karéj* változattól, mert rendesen 3. szem. birtokragos alakban fordul elő); Csallóköz, Dunántúl MTsz; — *karáj:* 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 462, 43 : 286 (itt a 'falu, erdő *karája*'!); — *karié, karjé:* 1874: Vas MTsz; — *kajár:* 1893: Gömör MTsz; — 2. *karaj* és *karéj:* segmentum; Schnitt; szelet (1792: SzD, SI, Tzs, CzF); — 3. Kreis; kör: ebben: *karéba állni* (1799: Csokonai ÖM I/2, 599; Vas, Háromszék, MTsz). — A mai köznyelvben *karéj* 'margo, circumferentia, Rand', de *karaj* 'segmentum; Schnitt'.

< szláv *krajь;* óegyh.szláv *krajь* 'littus' Mar, Savv; 'extrema' Supr, MiklLex, Srezn; blg *kraj* 'extremité, bord, pays'; szh *krâj* 'Rand, Ende, Gegend'; szlov *krâj* 'das Äusserste, der Rand'; cseh *kraj* 'Rand, Gegend' GebSl, 'Rand, Ende, Kante, Kreis' Rank; sz *kraj* 'széle, szegélye vlminek, vidék'; le *kraj* 'Raum, Ende, Land'; f-szorb *kraj* 'Land', a-szorb *kšaj* 'Schnitt, Rand, Grenze; das begrenzte Gebiet'; ukr *kraj* 'Rand, Ende, Land'; orosz *kraj* ua. — A *krojiti,* ill. *krajati* 'szelni' tövének származéka; eredeti jelentése tehát 'segmentum; szelet' lehetett; BEW I, 605, Mejllet Ét 391, TBSW 141, MER 255, HKES 184, BSE 263, PES I, 376, VREW I, 654.

A m szó 'margo; Rand; széle vlminek' jelentésben jött át. Ebből a 'circumferentia; kerület' a magyarban fejlődött. A 'széle vlminek' jelentésből szintén a magyarban alakult a 'szelet' jelentés, valószínűleg a 'kenyér vége' jelentésen keresztül. Semmiesetre sem külön átvétel a szlávból, mert itt (az a-szorbon kívül) ilyen jelentése nincs. A *kroj* meg nem 'szelet', hanem — ahol megvan — 'Schnitt; szabás, népviselet'; BEW I, 620.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 364, MEW 137, SzófSz.

karima 1545: *karimás süveg* OklSz, GyöngyTör, 1590: *tenger karimája* NySz, MA, PP, PPB, SzD, CzF.

= 1. margo, labrum vasis, circumferentia; Rand, Rand an einem Geschirr: 1545, GyöngyTör, 1590-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF (SzD-nál még *mente, kép, ablak karimája*, CzF-nál még *hordó karimája* is, de a NySz-ban a XVII szk-től általában már csak *süveg*, majd *kalap karimája*, ma pedig kizárólag az); — 2. *karimó* Schnitt Brot; karaj kenyér (1838: Szföld Tsz).

< északi-szláv *kroma;* le *kroma* 'Brotschnitte'; f-szorb *kroma* 'Rand', a-szorb *kšoma* ua; ukr *króma* 'Scheidewand'; orosz *kromá* 'Brotschnitt; Rand, Kante'; vö. még a cseh *kromě;* sz *krome;* le *krom, kromia* 'ausser; kívül' (a *kroma* L-a). — A *krojiti* 'vágni' származéka; BEW I, 621, HKES 188, BSE 269, PES I, 389, VREW I, 666. Kniezsa MNy 36 : 108, SzófSz.

karosnya XVI szmf Nyr 35 : 224. — Vált.: *karosnya:* XVI szmf Nyr 35 : 224, KolGl. 2 (itt írva *karosniu*), Tolna MTsz, SzamSz; — *karisnya:* 1887: Szatmár MTsz; — *kosornya:* 1616: NySz; Szatmár, Szföld MTsz; — *kasornya:* 1637: OklSz, 1801: PPBE; Háromszék, Hajdú, Bereg, Szatmár, Bihar, Ugocsa, Nógrád MTsz, SzamSz; 1825: Tisza mell. Tsz, Szeged Kassai III, 117; — *kosarnya:* 1899: Bihar Nyr 28 : 244; — *kusornyó:* 1911: Szegvár Nyr 40 : 140; — *krosnya:* 1932: Gyöngyös MNy 28 : 244.

= 1. corbula, calathiscus; kleiner Handkorb; kis kézi kosár (XVI sz: Nyr 35: 224, OklSz, NySz; Háromszék MTsz); — 2. corbis ciborum; Speisekorb; ételhordó kosár, amelyben az ételt a mezei munkásoknak hordják (1825-től Tisza mell., Szeged, Tolna, Békés, Hajdu, Bihar, Nógrád, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Szföld MTsz, SzamSz); — 3. fascis ramorum; Bündel von Reisig; rőzsenyaláb (*krosnya* Gyöngyös: MNy 28 : 244).

< szláv *krošnja;* blg *krošnja* 'kosár; Korb'; szh *krȍšnja* ua.; szlov *krošnja* 'ein hölzerner Gestell, um darin eine Last vor sich oder auf dem Rücken zu tragen, das Tragreff'; sz *krošňa* 'hátikosár, hátiszekrény (az üvegeseknél)'; ukr *krošnja* 'Art Fischnetz'; orosz *krošnja* 'aus Gerten oder Wurzeln geflechtenes Korb'. — Vö. BEW I, 624, MER 258, PES 383, VREW I, 669.

A m szó legalább kétszeri átvétel: 1. *karosnya* (ebből *kasornya*) stb.) 'kosár, ételhordó kosár'; 2. *krosnya* 'rőzsenyaláb'. A harmadik talán a hétfalusi *korosnya* 'rőzsenyaláb', amely a román *crosnă* 'Tragereff' szó átvétele, Szinnyei Nyr 23 : 249.

Melich MNy 28 : 244. — Helytelenül GyarmVoc, Leschka, SlEl 348, MEW 135 és Deme, Hangátvetés 49. Szerintük a *kasornya* a *kosár* származéka. Erre l. a *kosár* címszót. — Deme szerint két

szó: *karosnya* és *kasornya*, tehát nem fogadja el a hangátvetést, de vö. hogy a Szamosháton mindkét alak ugyanabban a jelentésben egymás mellett él. Lehet, hogy itt valóban nem hangátvetésről, hanem a *karosnya* és *kas* keveredéséről van szó.

karpely 1839: Abaúj MTsz; — *karpolya:* 1840: Heves MTsz.
= Brassica napus napobrassica; karórépa.
Nyilván egy keleti-sz **karpel* átvétele; vö. le *karpiel* 'Brassica ol. napobrassica' Majewski.

kas XV szef SchlSzj.
= 1. corbis; Korb; kosár (XV sze SchlSzj, 1506-tól OklSz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; Fehér, Komárom, Balaton mell., Szeged, Szföld, MTsz, SzamSz); — 2. horreum; Speicher; hombár (1514-től NySz, Cal, SzikszF, MA, PPl (cumera a.), PPB, PPBE, Kr; Őrség, Háromszék MTsz); — 3. crates; Wagenkorb; kocsikas (1493: OklSz, 1575-től NySz, Cal, MA, PPl (PP: *szekér-kas*), PPBl, CzF; MTsz; — 4. corbis piscatoria; Reuse; tapogató kas a halászatban (1564: OklSz, XVII szv NySz; OrmSz); — 5. alveare; Bienenkorb; méhkas (1533: Murm, 1566: OklSz, 1656: NySz, MA, PP, (PPl: alvear — *méh kosár*!), CzF; — 6. Brustkorb; mellkas (nyilván a német szó fordítása; először 1828-ban a régebbi *mellüreg* helyett, vö. NagySz, CzF, SzamSz); — 7. corbita terra facta; ein gefüllter Korb, Schanzkorb (XVI—XVII sz NySz, PP: itt „kas a bányákon" hiba b á s t y á k o n helyett) PPB, PPBE).
< szláv *košь;* óegyh.szláv *košь* 'cophinus' Supr; MiklLex, Srezn; blg *koš* 'panier, hotte, ruche, nasse; kosár, hátikosár, méhkas, halfogó kas'; szh *kȍš* 'horrei genus; Art Scheuer für Kukuruz; corbis, Korb; nassae genus, Art Fischkorb; die Schosskelle, kocsikas; malomgarat' (Szerbiában); szlov *kòš* 'Rückenkorb, Bienenkorb, Wagenkorb, Brustkasten'; cseh *koš* 'Korb' GebSl, stb.; sz *koš* 'kosár, garat'; le *kosz* 'Korb, Bienenkorb, Mühlkorb, Schanzkorb', nyj 'Art Scheuer zum Trocknen des Mais'; f-szorb *koš* 'Korb', a-szorb *koš* ua.; ukr *kiš*, G *košá* 'Korb'; orosz *koš* 'Fischkorb, Fischreuse'. — Eredeti jelentése „fonott" és ideur eredetű szó; BEW I, 586, Meillet Ét 391,TBSW 119, MER 254, HKES 182, BSE 259, PES I, 374, VREW I, 650. — A szlávból román *coş* 'Korb' stb. Tiktin.
A m szó jelentéskörének a legjobban ugyan a szh és szlov szavaké felel meg (kb. ugyanolyan a román szóé is), mégis valószínűbbnek látszik, hogy a szó a magyarba csak 'Korb; kosár' jelentésben jött át és a többi jelentés — a szh és szlovéntől függetlenül — a magyarban fejlődött. Esetleg a 7. jelentésnél kellene közelebbről megvizsgálni, nem a lengyelből származik-e (de könnyen

lehet megfordítva is). Az erdélyi *kos* változat valószínűleg a románból való.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 351, MEW 134, SzófSz.

kása szn 1211: OklSz; kn 1510: OklSz, 1520—30: MNy 11 : 39, Murm. 1565-től NySz, SzikszF, XVI szmf Nyr 35 : 224, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF (rendesen összetételben: *rizskása, dara-kása*, stb.; *rizskása:* 1520—30: MNy 11 : 39, SzikszF, NySz stb.).

= pulmentum, puls, milium tritum; Brei.

< szláv *kaša;* óegyh.szláv *kaša* 'puls' Euch; blg *káša* 'bouillie: pate, purée, gruau'; szh *kȁša* 'puls, alica; Brei, Grütze'; szlov *káša;* cseh *kaše;* sz *kaša;* le *kasza;* f-szorb *kaša;* ukr *káša;* orosz *káša* (a XII sz-tól Srezn). — Eredeti szó, vö. BEW I, 493, Meillet Ét 396, TBSW 120, MER 234, HKES 165, BSE 222, PES I, 302, VREW I, 543.

A m szó közvetlen forrása nem állapítható meg. — A magyar összetételek közül több átment a szomszéd nyelvekbe is: *rizskása:* sz *ryžkaša*, kárp.ukr *ryškaša*, román *rişcașă;* magyar *árpakása:* szh *arpakaša* stb.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 274, MEW 113, SzófSz.

kasica 1873: Kapnikbánya MTsz, Ugocsa Nyr 36 : 431.

= 1. Wasserwehre aus Netz am Bachufer; falkötés (fákkal) a patak oldalán (Kapnikbánya MTsz); — 2. Schutzdamm gegen Flut; védőgát az ár ellen (Ugocsa Nyr 36 : 431).

< ukr *kášica* 'gátszerű alkotmány, amely két egymással párhuzamos gerendafalból áll, a köz pedig kővel van kitöltve' Hrinč (szerinte a facsúsztató készítéséhez használják), 'schiefgelegte Wasserwehre im Flusse' Žel. Talán a *káša* szóból való (?).

kasolya 1792: SzD. — Vált.: *kosolya:* 1792: SzD, SI; Szföld MTsz; — *kasolya:* 1874: Hétfalu MTsz.

= kleiner Korb; kis kosár.

< ukr **košèlja*, vö. ukr *košílj* G *košeljá* 'Binsenkorb'; orosz *košelj* 'Korb'; szlov *košulja* 'Korb'; le *koszałka* 'Bienenkorb'. — A *košь* 'Korb' származéka; BEW I, 587, VREW I, 651. — A szónak lehetett az ukránban nőnemű alakja is.

kasza szn 1336: OklSz; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, 1492-től OklSz, Murm, KolGl. 1, GyöngyTör, 1566-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= falx; Sense.

< szláv *kosa;* blg *kosá;* szh *kòsa;* szlov *kósa;* cseh, sz, le, f-szorb, a-szorb *kosa;* ukr, orosz *kosá*. — Eredete nincs tisztázva (hogy

eredeti szó-e és azonos a 'hajlott' jel. *kosə* szóval, vagy ősi átvétel a kentum-csoportból); PIEW 588, BEW I, 581, Meillet Ét 253, MER 252, HKES 181, BSE 259, PES I, 265 (szerintük disszimilációval **sosa* helyett; vö. azonban VREW I, 639 is). — A szlávból román *coasă*.

A m szó eredetileg a s z é n a g y ű j t é s terminológiájába tartozott. A gabonaaratás ugyanis — helyenként a legújabb időkig — sarlóval történt. — Mivel a szénagyűjtés szláv terminológiája szlovák eredetű (vö. itt a *kazal*, *petrence*, *villa* címszavakat), nyilván ez is onnan származik.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 341, MEW 113, SzófSz.

katárka 1878: MTsz. – Vált.: *katárka:* 1893: Szeged MTsz; — *kotárka:* 1893: Szeged MTsz; — *katorka:* 1878: Heves MTsz.

= geflochtener Käfig, worin man die Maiskolben hält; vesszőből való kalitkaszerű alkotmány, amelyben a csöves kukoricát tartják.

< szh *kòtārka* 'eine Art Scheuer' Vajdaság Vuk. A szó a szh *kòtār* 'der Zaun um den Heuschober' szó származéka; vö. a *kotarica* 'Korb' szót is. — Vö. BEW I, 588.

katka 1887: Szeged MTsz.

= ankerartig zusammengebundene vier Angel, womit man die Grundangel sucht; vasmacska alakba kötött négy horog, amellyel a fenékhorgokat a víz fenekén megkeresik.

< szláv *kotka* 'ancora; Anker; horgony'; vö. óegyh. szláv *kotъka* 'ancora' Supr; szerb- és orosz-egyh. szláv *kotъka* 'ancora' (a XIV sz-tól MiklLex, Srezn). — Eredetére vö. BEW I, 589 és a *macska* címszót. — Bár a mai nyelvekben ilyen alak nem mutatható ki (csak a *koty* megfelelői), nem lehetetlen, hogy a délszláv nyelvben valahol él a *kotka* alak is, amelynek átvétele a szegedi szó.

Gombocz MNy 3 : 232, BTLw 220, Kovács M. Nyr 39 : 302. — Helytelenül Munkácsi Ethn 4 : 274 (a törökből).

katyarinka 1914: Nyitra vid Nyr 43 : 142.

= Coccinella; katicabogár.

< sz *katerinka*, a *Katerina* becealakja.

kazal 1463: OklSz. — Vált.: *kazal:* 1463: OklSz, SzikszF, 1575-től NySz, 1737: GyaluiUrb 360, SI, Tzs, CzF; — *kaszal, kaszaly, kaszaj:* 1838: Szeged, Szföld Tsz, MTsz.

= 1. acervus foeni, straminis; Heuschober, Strohschober; széna-, szalmarakás (1463: OklSz; valamennyi fenti adat máig a 2. és 3. alattiak kivételével); — 2. cumulus, p. e. ligni; Haufen, z. B. Holz-; rakás, pl. fa- (1636: Ónod MNy 4 : 181, Szalárdyból

és Thökölyből NySz); — 3. acervus tritici; Getreideschober (1939: Szenna).

< sz *kozol, kozel* slamy, sena 'szalma-, szénakazal' Hv, Kálal 928; szlov *kozel* 'die Garbenharfe' (kéve-, szénaszárító állvány) Plet. — A szó a *kozьlъ* 'kecskebak' szóval azonos (a többi szláv nyelvben a szónak csak 'Bock; kecskebak' a jelentése, vö. BEW 595), ebből fejlődött az 'állvány' → 'állvány, amelyen nedves vidékeken a szénát szárítják' (így a szlovén hegyvidéken) → 'szénarakás'.

A m szó jelentésénél fogva csak a szlovákból származhatik. — A székely *kaszal, kaszaly* a *kasza* hatására keletkezett (csak a szénát kaszálják, a gabonát aratják!).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 357, MEW 136, Asbóth FUF 12 : 56, Nytud 4 : 166, SzófSz.

kazup szn 1535: OklSz; kn 1643: OklSz. — Vált.: *kazup:* 1535: OklSz, 1643: NySz, 1727: GyaluiUrb 239, SzD, SI, Kr, Tzs; Szatmár, Bereg, Sárospatak MTsz, SzamSz; — ? *kuzup:* 1876: Abaúj MTsz, Beregszász Nyr 29 : 539.

= mit zwei Handhaben versehener Korb (1643: NySz, Kr, Tzs); füles kosár (SzD); fahéjból készült kosár (MTsz, SzamSz); gyékénykosárka (Beregszász Nyr 29 : 539).

< ukr *kózup* 'Art zahnförmiger Düte aus quer zusammengebogener Baumrinde' Žel, 'háncskosár' Hrinč, kárp.ukr *kozup* 'fakéregből készült kosár' Csopey (ui. *kozub* 'bendő, nagy has'!); vö. le *kozub* 'Körbchen aus Rinde'. Eredete nincs tisztázva; BEW I, 596.

A m szót SlEl 358, Valló, Tót el a szlovákból származtatta, ez azonban sem földrajzi, sem jelentéstani szempontból nem fogadható el. A szlovákban a *kozub* ugyanis 'tűzhely' (eredetileg nyilván a 'fonott füstfogó').

kelen 1794: Gross III. — Vált.: *kelen:* 1887: Göcsej, Hetés MTsz; — *keling:* 1887: Szatmár MTsz; — *telény:* 1887: Mármaros MTsz ; — *telen:* 1794: Gross III, 159, 224.

= 1. Scardinius Erithrophtalmus (1794: Gross; Göcsej, Hetés MTsz; — 2. Squalius dobula (1877: Mármaros MTsz); — 3. Ballerus (1794: Gross III, 159).

< szláv *klěnъ;* vö. szlov *klèn* 'Leuciscus dobula, L. jeses'; kárp.ukr *klyn* 'Leuciscus cephalus' Vladykov 47, Ferianc Ryby 33. A névre BEW I, 516, VREW I, 567.

A m szó más-más átvétel. A göcseji a szlovénből, a szatmár-mármarosi pedig az ukránból való.

Munkácsi Ethn 4 : 186.

kelence 1524: MNy 13 : 123, GyöngyTör, 1766: MNy 38 : 207, 1791: Nyr 42 : 353, SzD, SI, 1836: MNy 38 : 207, Tzs; Kalotaszeg MTsz.

= alvear; Bienenhaus; méhes, méhház (így minden adat; kivéve 1524: keth *kelencze* meheth MNy 13 : 123, itt talán 'méhkas' a jelentése). — Erdélyi szó.

Nyilvánvalóan szláv eredetű. Talán *kolnica, a *kolna* demin-a (vö. a *kolna* címszót), azonban 'alvear' jelentésű szláv **kolnica* vagy **kolna* nincs. A szh *kônica* és szlov *kolnica* szavaknak 'Wagenschoppen; kocsiszín' a jelentése (ebből származtatja Mariánovics Nyr 44:48). Ugyanazt jelenti a román *colniţa* is. A szh *klanica*, amelyből GyarmVoc származtatja, 'Stall von Flechtwerk', tehát szintén nem okvetlenül 'méhház'.

kelepce XVI szk GyöngyTör, 1608-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= tendicula; Vogelstrick, Schlinge; madártőr.

< szláv **klepьca;* egyh.szláv *klapьca* 'tendicula' MiklLex, Dan, Srezn; ócseh *klepec* 'avicapa' GebSl; sz *klepec* (Npl-ban is: *klepce* Kálal) 'kelepce' Hv; orosz *klepcy* Npl 'menyét-, róka-, nyúlfogó tőr' Dalj. A szó a 'Falle; kelepce' jelentésű *klepь i*-tövű nőnemű főnév demin-a, ez pedig a 'kalapál' jelentésű *klepati* származéka; BEW I, 513.

A m szó vagy egy egyesszámú *klepca* átvétele és akkor ódéliszláv eredetű, vagy egy többesszámú *klepce*-é és akkor a szlovákból való. — Melich SzlJsz I/1, 122 szerint a szlovákból való, mert Jagić Entst 268-ra támaszkodva az egyh. szláv szót moravizmusnak vélte. Asbóth SzlJsz 55 azonban helyesen mutatott rá, hogy az egyh.szláv *klepьca* nem lehet moravizmus, és nem függhet össze közvetlenül a cseh és sz *klepec* szóval, mert ezek hímneműek, míg az egyh.szláv szó nőnemű. Ez nem egyéb, mint a szintén nőnemű *klepь* demin-a.

GyarmVoc, MEW 118, SzófSz.

kemënce XIV szv BSzj. — Vált.: *kemence:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, 1524-től OklSz, KolGl. 1, 2, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.; — *kemince:* XV szmf SermDom, 1584: NySz; Szlavónia, Szeged, Torontál MTsz, OrmSz; — *keménce:* 1893: Torontál MTsz; — *kemönce:* 1519: NySz, Murm; Kecskemét, Szeged, Udvarhely MTsz, Szenna; — ? *kemence:* 1580: NySz. — Az OklSz hn-i adatai nem tartoznak ide, mert szláv képzések és „köves"-t jelentenek.

= clibanus, fornax; Ofen.

Szláv eredetéhez aligha férhet kétség, mégis magyarázata komoly nehézségekbe ütközik. Minden amellett szól ugyan, hogy

szavunk egy szláv *kamenica* átvétele, azonban 'fornax; Ofen jelentésű szó a magyarság szomszédságában mégsem mutatható ki. Van ugyan ilyen szó, de a nagyoroszban (*kámenka* 'Badestubofen, wo die Backsteine geglüht und mit Wasser begossen werden' Pawl, Ušakov, *kámennica* ua. Dalj, Pawl) és a csehben (*kamna* 'fornax; Ofen, Heizofen' a XIV sze-től GebSl, Klaret, Velesl, Wussin, Jungm, Rank). Eredetileg (és az oroszban a mai napig) a fürdőkemencére vonatkozott. Ezt a nevét pedig a fürdőkemence onnan kapta, hogy a lakóhelyiség kemencéjétől eltérően mindig kőből volt építve, amelynek az áttüzesedett köveit vízzel locsolták, hogy a szükséges gőzt megkapják (erre vö. Niederle, Slovanské Starožitnosti. Život starých Slovanů I, 132, Bruno Schier, Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Reichenberg, 1932. 283). Hasonló neve van ennek a finnben (*kiuvas*), az óskandinávban és az óporoszban is (itt *stabni*, a *stabis* 'Stein' szóból).

Eszerint tehát valószínű, hogy a *kemence* egy északi-szláv **kamenica* vagy **kamnica* (< **камьница*) átvétele, amely azonban 'fürdőkemencé'-t jelentett, bár a magyarban a szónak fürdőkemence jelentését (sőt az egész fürdőkultúrát) kimutatni nem lehet (vö. azonban a *bánya* címszót).

Másként, de semmi esetre sem helyesen magyarázza Szarvas Nyr 15 : 358 és MEW 110. Szerintük a magyar szó a *kémény* alatt tárgyalt szláv *komin -ica* deminutívképzős származéka volna. Ilyen szó azonban nincs, de nem is valószínű, hogy hímnemű főnévnek nőnemű deminutiv származéka volna. — Megint más véleményt találunk Horger Antalnak és Cs. Sebestyén Károlynak közösen írt tanulmányában (MNy 22 : 321). Szerintük ugyanis a *kémény* 'caminus' magyar *-ce* deminutív származéka lenne. Szerintük ugyanis a tűzhely eredetileg a szoba közepén állt, majd a szoba sarkába került (ez volt a latin *caminata* > szláv *комьната* 'szoba'), fölötte egy sátoralakú füstfogóval (= latin *caminus* > szláv *komin*), majd a füstfogó meghosszabbítása és a tetőn való keresztül vezetése lett a *komin* > magyar *kémény*, maga a fűtőszerkezet pedig a *kémény* deminutivumával a *kemence* nevet kapta.

Ez a fejtegetés azonban fenti magyarázatunk miatt sem lehet helyes. De mindentől függetlenül a magyarban *-ce* képzőt ilyen korán feltenni nem lehet (az első adat 1678: *gyerkő-ce*, a többi mind a XIX sz-ból való, vö. Juhász Jenő MNy 28 : 39).

A szlávból származtatta már Ver, GyarmVoc, Leschka, SzófSz.

† kenéz hn 1055: ÓMO 21; szn 1279: OklSz; kn (latinosítva) 1200: Anon 44, (egyébként) 1406: OklSz. — Vált.: *knez:* 1055: ÓMO 21; —

kenéz: 1200: Anon 44, 1208/1359-től OklSz, 1265: Damian *cnenezius* ZichyOkm I, 15, 1693: NySz.

= 1. ? princeps; Fürst; vezér (1200: tres *kenezy* Bulgarorum Anon 44; az OklSz sok adata között is van néhány, amelyik ide való, de nehéz őket szétválasztani); — 2. praetor Valachorum; Hauptmann der Wlachen, später Dorfvorsteher; a vlachok feje, később falusi bíró-féle (1247/1250: *kenazatus* DocVal 21 — többször átírt oklevél, a hangalak megbízhatatlan! —; 1319-től DocVal 55, 1364-től OklSz; a korábbi adatok idetartozása kétes).

< déli-szláv *knez;* szh *knez* 'Fürst'; szlov *knéz* 'Graf'; cseh *kněz* 'Priester'; sz *kňaz* ua.; le *ksiądz* ua.; ukr *knjazь* 'Fürst'; orosz *knjazь* ua. — A germán eredetű *kǫnędzь* 'princeps' fejleménye; BEW I, 663, Kiparsky 181, MER 243, PES I, 324, stb. — A bolgárból román *cneaz, cnez* 'Fürst' Tiktin, míg a *chinez* 'Dorfvorsteher' eredete vitás: román hangfejlődés a *cnez*-ből, vagy a magyar *kenéz* átvétele?

SlEl 298, Tagányi Száz 27 : 198, Melich NyK 39 : 16, HonfMg 132, Kniezsa AECO 1 : 169, SzófSz, Bárczi TihÁl 24.

† kerecset 1282: OklSz. — Vált.: *kerecset:* 1282: avesque legerfalc que hungarice *kerechet* appellantur; szn-ek 1323, 1479: OklSz; — *kerecsen:* szn 1496: OklSz; kn 1651-től NySz (Zrínyi, Liszti, Gyöngyösi), SzD, SI, Tzs, CzF; — *kelecsen:* 1793: Gross II, 219, 235, Tzs; — *kelecseny:* 1653: NySz (Liszti), SI.

= Gyrfalco; Geierfalke; sólyom-féle (vadászsólyom).

< óorosz *krečet* 'Jagdfalke' (a XII sz-tól Srezn I, 1320, Pawl). Az állat hangját utánzó szó, de már az ideur-ban, vö. óorosz *krečet* 'Zikade' Srezn I, 1321; cseh *křečeti* 'schreien' (von Geiern); PIEW 568, BEW I, 609, PES I, 384, TBSW 128, VREW I, 662.

A m szó az óoroszból mint vadászsólyom neve került át. Azonban hogy miként lett a *kerecset*-ből *kerecsen*, nem világos.

GyarmVoc, SlEl 370, Gombocz Szily-Eml 12, SzófSz.

këröszt 1. hn 1237: MonStr I, 323; kn XIV szef GyulGl. — Vált.: *kriszt* (hn-ekben, mint *Kereszt*-úr 'Sancta Crux' és *keresztút* 'compita; Kreuzweg'): 1237: MonStr I, 323, 1256: „divisio duarum viarum vulgo *crist ut*" OklSz; — *kiriszt:* 1248, 1449: OklSz; — *kreszt:* 1277: ÁUO IX, 186 (*Creztus* szn); (a NySz adatát a JókaiK 76-on nem találom); — *kereszt:* 1261-től OklSz, GyulGl, 1466-tól NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *kireszt:* XV szef JókaiK 76; — *köreszt:* 1615: NySz; — *kerüszt:* 1253: OklSz; — *keröszt:* 1541: SylvUT = RMNy II, 49; — *kürüszt:* 1272: OklSz; — *köröszt:* 1586-tól NySz, 1661: TörtT 1880: 195, MTsz.

= crux; Kreuz (valamennyi fenti adatban máig).

< görög rítusú szláv *krьstъ;* óegyh.szláv *krьstъ* 'crux' Zogr, Mar, Supr stb.; MiklLex, Srezn; blg *krъst* 'croix'; szerb *krst;* ukr, orosz *krest.* — A görög χριστός névből a gótban lett **krist* 'crux' és ebből való a kelet-balkáni szó, amely az egyh. szlávval az oroszba is eljutott; vö. Kiparsky 240. — Nem lehet közvetlenül görög eredetű, mert a görögben a szónak ilyen jelentése nincs (Skok RÉS 11 : 201), és aligha lehet ófn eredetű, mint BEW I, 634 és VREW I, 661 állítja, mert ennek földrajzi okok mondanak ellen.

A szó a magyarban a legrégibb szláv rétegbe tartozik, de nem igen lehet honfoglaláselőtti. Az oroszok a szót csak 885 után, Method tanítványainak Bulgáriában való letelepedése után ismerhették meg. — A magyarban keletkezett az 'acervus tritici' jelentésű *kereszt* és a 'lucta, onus; 'baj, teher' jel. *kereszt* is. Az oroszból finn *risti.*

GyarmVoc, Leschka, Melich SzlJsz I/2, 324, MNy 6 : 292, SzófSz.

kërëszt 2. ezekben: *kërëszt*-ség: 1466-tól NySz; *kërëszt*-anya: 1524-től NySz; *kereszt*-apa: 1604: MA, PP, stb.; *kereszt*-fiú: 1466-tól NySz; *kereszt*-koma: 1604: MA, PP, 1669-től NySz; *kereszt*-név: 1524-től NySz; *kereszt*-víz: 1517-től NySz; *vízkereszt:* 1466-tól NySz.

= baptisma; Taufe.

< latin ker. szláv *krьstь* 'baptisma; Taufe'; vö. csa-h *krst* 'baptisma' Ver; kaj-h *krst* Jambr, Bell; szlov *krst* 'die Taufe'; cseh *křest* GebSl, Rank; sz *krst;* óle *krzest* (a XV sz-tól), ma *chrzest;* f-szorb *khrest.* — Ugyanarra a görög szóra megy ugyan vissza, mint a görög rítusú *krьstъ* 'crux', de a részletek még nincsenek tisztázva. Lehet, hogy a latin szertartású szlávoknál ófn közvetítéssel, szemben a görög rítusúakkal, ahol ófn közvetítést feltenni nem lehet. Mindezek azonban — Klich, TermChrz., HKES 191, BSE 185 ellenére — még kevéssé vannak tisztázva.

Asbóth NyK 18 : 348, Melich SzlJsz I/2, 326.

kërësztël 1466-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, CzF; — *körösztöl:* népny.

= baptizo; taufen.

< szláv *krьstiti* 'baptizo'; óegyh.szláv *krьstiti* Cloz, Supr; MiklLex, Srezn; blg *krъstja;* szh *křstiti;* szlov *krstiti;* ócseh *křstiti,* ma *křtiti;* sz *krstiť;* le *chrzcić;* f-szorb *křćić,* a-szorb *kšciś;* ukr *krestyty;* orosz *krestitь.*

Alakilag ugyan lehetne a m szó a *kereszt* származéka is (így Halász I. Ny 12 : 99, MEW 144), jelentéstanilag azonban ez kevéssé valószínű. A *keresztel* ugyanis nem 'kereszttét tesz', hanem 'k e r e s z-

ténnyé tesz', holott a *kereszt*-nek 'keresztény' jelentése nincs. Ez a jelentés az ófn-ben van meg (ma is németül *Christ*), arra lehetne tehát gondolni, hogy a szláv szó az ófn-ből származik. Azonban sem az ófn-ben, sem később a *Christ*-tel kapcsolatos és 'baptizare' jelentésű szó nincs. Azért ma az a nézet, hogy a szlávban alakult a *krьstъ* 'crux' szóból, talán eredeti „keresztet vet" jelentésben (VREW I, 662). De ha már a szláv nyelvekben is ilyen szokatlan jelentésfejlődést vagyunk kénytelenek feltételezni, teljesen valószínűtlen, hogy ez a jelentésfejlődés még egyszer megismétlődjék, és éppen a magyarságnál, amelynek keresztény terminológiája túlnyomóan szláv eredetű. Azért tehát a *keresztel* igét a biztosan szláv eredetű szavak közé kell sorolnunk.

Asbóth Nyr 25 : 114, Melich SzlJsz I/2, 329, SzófSz.

keresztény XV szef JókaiK=NySz. — Vált.: *keresztény:* XV szef-től NySz, GyöngyTör, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; ma is a protestánsoknál: MNy 30 : 65; — *köresztyén:* 1603, 1608: NySz; — *körösztyén:* 1530-tól NySz; ma is az *ö*-ző nyj-okban; — ? *körösztin:* 1526: KazK és TihK = = NySz (nyilván csak a *t* vesszőjének hibás elhagyása!); — *keresztény:* 1653, 1663, 1698, stb. MNy 30 : 65 (protestáns nyomtatványok, tehát felekezeti színezete még nincs; mint katolikus jellegű szó: először 1790: uo. 66); SzD, Tzs, stb.

= Christianus; der Christ.

< latin rítusú, szláv *krьstьjanъ;* óegyh.szláv *krьstьjanъ* Euch, Cloz, Supr (úgy látszik, morávai réteg!); csa-h *krstijan,* sto-h *krščân* (ma *kršćanin*); szlov *kristjân, krščân;* cseh *křesťan* GebSl, stb.; sz *kresťan;* óle *krześcian* (a XV sz-ig), ma *chrześcianin;* f-szorb *khřesćan,* a-szorb *kśesćan.* — Az ófn *christjani* átvétele (ez pedig latin *Christianus;* az ófn *ch* is, a latin *ch* is *k*-nak hangott!!). — Ezzel szemben a görög szertartású szlávoknál *chrьstьjanъ:* óegyh.szláv *chrьstijanъ* Supr; MiklLex, Srezn; blg *christjanin;* szerb *hrišćanin, hrišćanin, rišćanin*; ukr *chrestjanin;* orosz *chrestjánin* (vö. azonban a 'paraszt' jelentésű *krestjánin*-nal, amely az előbbi csoportból való átvétel). — Ez a csoport a görög *χριστιάνος* átvétele; BEW I, 634, Kiparsky 234, Vasmer GrLw 64, Skok RÉS 7 : 193, HKES 191, BSE 185, VREW I, 682.

A m szó közelebbi forrása hangtani alapon nem állapítható meg. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a m keresztény terminológia déli-szláv eredetű (kisebb részben görög rítusú, tehát kelet-balkáni, nagyobb részben latin szertartású és nyugat-balkáni, azaz horvát eredetű), ez sem lehet más. — Közvetlenül a latinból hangtani okokból nem származhatik, mert — a szóvégi *-us* hiányától eltekintve — a magyarban *-sty-* volna várható.

Az OklSz-ban e címszó alá felvett hn és szn-ek nem tartoznak ide. A hn = Keresztény, Sopron m., nevét az ott birtokos k e r e s z t e s e ktől kapta, és ebben a formában szláv képzés; a szn-ek a latin *Christianus*-ból valók.

GyarmVoc, Leschka, Asbóth NyK 18 : 352, Melich SzlJsz I/2, 330, Kniezsa MNy 39 : 7, SzófSz.

kesza 1894: MTsz. — Vált.: *kesza:* 1894: Szeged MTsz; — *kesze:* 1894: Szlavónia MTsz.

= Geld-, Tabak-, Feuerzeugbeutel; pénz-, dohány-, tűzszerszámzacskó.

< szerb *kẽsa, ćésa* 'der Beutel' Bell, HASz; blg *kesija, kisijá* ua.; le *kiesa* 'Geldbeutel'; ukr *kysa*; orosz *kisa;* román *chisea.* — A török *käsä* 'Beutel' szóból valók, vö. TürkEl II, 7, III, 70, BEW I, 503, Meyer AlbWb, MER 238, PES I, 309.

Balassa J. Nyr 23 : 312, Hasan Eren MNy 43 : 294.

— A Thökölynél 1694-ben (MonIrók 23 : 90) előforduló *kesze* talán közvetlenül a törökből való (mint török szót használja).

keszőce szn 1458: OklSz; kn 1544: OklSz. — Vált.: *keszölce:* 1452, 1458: OklSz, 1577, 1580: NySz, MA, PP, PPB, SzD; — *keszőce:* 1544: OklSz, MA, PP, PPB, SzD, SI 504, Tzs, CzF; MTsz (l. a jelentéseknél), Sárköz Nyr 32 : 463, Bakonyalja NyF 34 : 43; — *keszüce:* 1914: Gönczi Göcsej 154; — *kiszőce* 1879: Hont MTsz; — *keszörce:* 1886: KKHalas MTsz.

= 1. ius acetosum, iusculum acidum; saure Suppe; savanyú leves (így 1544-től kezdve valamennyi fenti régi adatban; a népnyelvi adatok közül a következők: Balaton mell., Marcal mell., Vas, Szlavónia, Szföld MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 43); — 2. electuarium prunorum; Pflaumenmus; szilvaíz félig megfőzve (1838: Debrecen Tsz, Csallóköz, Komárom, Baranya, Szlavónia, KKHalas, Kecskemét MTsz, Sárköz Nyr 32 : 463, OrmSz); — 3. gekochte Weichsel; főtt meggy (1878: Szeged, Torontál MTsz.).

< szláv *kyselica;* szh *kȉselica* 'ius acidum; saure Suppe' HASz; szlov *kíselica* 'Sauerwasser, sauer Wein'; cseh *kyselice* 'polenta; savanyú leves' GebSl, ma 'saure Suppe'; sz *kyselica* 'savanyú leves; ukr *kyselyca* ua. — A szavak a *kysel, -a, -o* 'sauer; savanyú' származékai; PIEW 627, BEW I, 678. — A déli-szlávból román *chisăliță* 'Mus aus reifen, ohne Zucker gekochten Früchten' Tiktin.

A m szó földrajzi elterjedésére való tekintettel a déli-szláv nyelvek egyikéből (szerb, horvát, vagy szlovénből) való. Téved tehát Valló, Tót el, amikor szavunkat a szlovákból származtatja.

GyarmVoc, SlEl 409, MEW 157, Gombocz MNy 1 : 166.

Más, de szintén idetartozó szó a *kiszil:* 1767: PPB, PPBE, SzD, GyarmAff 314, GyarmVoc 36 (Szföld), Kr, Tzs, CzF; — *kiszi:* 1838: Csíkszék, Gömör Tsz; — *kiszí:* 1893: Gömör, Szföld MTsz; — *kisze, kesze:* 1838: Szföld Tsz; — *kisze:* 1879: Hont MTsz.

= 1. puls avenacia acida; saure Haferbrei; zablisztből készült savanykás pép, amelyet tejjel, mézes vízzel vagy szilvalével esznek (1767: PP, PPBE, SzD, GyarmAff 314, GyarmVoc, Kr, CzF; Szföld Tsz, MTsz); — 2. ius acetosum ex fructibus; saure Obstsuppe; savanyú gyümölcsleves (1838: Gömör, Nógrád MTsz).

< ukr *kysilj;* vö. sz *kysel'* 'savanyú leves' Hv, 'cibere' Jancs; le *kisiel* 'Sauersuppe'; ukr *kysilj* 'Sauersuppe aus Hafer oder Gerstenmehl'; orosz *kisélj* 'säuerlicher Mehlbrei'. — A szavak a *kysel-j*-ből valók (ez a *kyselъ* 'savanyú' melléknévből). Helytelenül Valló, Tót el (a szlovákból; sem hangtanilag, sem jelentéstanilag, sem földrajzilag nem lehet helyes).

SlEl 408, MEW 157, Gombocz MNy 1 : 166.

ketrec 1390/1400: OklSz. — Vált.: *ketrec:* 1390/1400-tól OklSz; KolGl. 1, XVI szef-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs Balaton mell., Szföld Tsz; — *ketresz:* 1645: NySz; Csík MTsz; — *ketröc:* 1533: Murm; — *kötröc:* 1553: NySz; Komárom MTsz ; — *katroc:* 1590: OklSz, 1685: NySz, Tzs; Répce vid. Rábaköz, Vas Göcsej, Veszprém, Somogy, Baranya, Tolna MTsz; — *katróc:* 1829: Kemenesalja, Gömör Tsz, Göcsej MTsz; — *katruc:* 1894: Zala MTsz; — *kutréc:* 1863: Kapnikbánya MTsz; — *kutrica:* 1874: Bihar MTsz, Szegvár Nyr 40 : 140.

= 1. aviarium, gallinarium; Hühnerstall; baromfiól (1533: Murm, stb., valamennyi fenti adatban a következő pontok alattiak kivételével); — 2. Geflügelkorb; baromfiborító, amelyben a baromfit a piacra viszik (1860: Göcsej, Csallóköz MTsz); — 3. Spreuschuppen; polyvatartó kamra (1838: Szföld MTsz); — 4. *kötröc* Heuraute, szénatartó (1893: Komárom MTsz); — 5. *kutrica* Schweinestall; disznóól (Bihar MTsz); — 6. sagena; Fischwehr; vejsze (1390/1400: és 1461: OklSz).

< sz *koterec* 'tyúkketrec, kutyaól' Kálal, Hv, Tvrdý (1685: ComOrb 41). — A szó nyilván az osztrák német *koter* 'Käfig, Gefängnis' (Schmeller I, 1312) átvétele. (Közvetlenül a németből való a m *kóter* 'tyúkketrec, fáskamra', stb.; vö. Melich DLw). — A sz szóból való a m szó két főváltozata: *ketrec* és *katroc* és ezekből fejlődött a többi változat. Valószínű azonban, hogy a kapnikbányai *kutréc* és a bihari-békési *kutrica* külön átvétel egy sz *kutrica*-ból, amely ugyan forrásaimból nem igazolható (csak *kutera, kutierka*

van Kálalnál), azonban magam jól emlékszem rá. — Szintén külön átvétel a *kotrec* Nyitra vid. Nyr 28 : 496 a szlovák *kotrec*-ből.

GyarmVoc, SzófSz. — Helytelenül SlEl 275, Valló Tót el. (Szerintük a cseh *chatrč, katrč*, sz *chatrč* 'Hütte; viskó, vityilló' szóból való, ami sem hangtanilag, sem jelentéstanilag nem megfelelő). — L. a *kotéc* címszót is.

kibitka 1893: Borsod MTsz.

= taberna, tugurium; Bude, Hütte; bódé.

< ? ukr *kybytka;* vö. orosz *kibitka* 'das bogenförmige Verdeck eines Wagens, oben verdeckter russischer Wagen, das Nomadenzelt'. — A szó a törökből való, vö. BEW I, 503, PES I, 305, TürkEl II, 8, III, 71, VREW I, 553.

Feltűnő, hogy az ukránból a szó nem mutatható ki.

kicke 1887: Ipoly völgye MTsz.

= fimbria; Quaste; bojt.

< sz *kycka* 'Quaste; bojt'. — A szó a *kystka* ua. változata (a változásra vö. a *kocka* címszót); vö. BEW I, 679.

Prónai Nyr 27 : 123, Valló Nyr 33 : 564. — Helytelenül Valló Tót el.

kicska 1838: Tsz. — Vált.: *kicska:* 1839: Abaúj, Zemplén MTsz; — *kicske:* 1838: Bodrogköz Tsz.

= 1. das Strohbündel für Bedachung; zsupcsomó, amellyel a házat födik (1838: Bodrogköz, Zemplén MTsz); — 2. Riedgras im Weingarten; a szőllőben felburjánzó sásfű; latin neve? (1897: Hegyalja MTsz).

< sz *kyčka* 'fedőzsupp' Hv; a *kyka* demin-a; BEW I, 659.

Valló Nyr 33 : 564.

kika 1876: Gömör MTsz.

= Haarzopf einer Slowakin; tót asszony kontya.

< sz *kyka* 'főkötő' Hv, — BEW I, 659, PES I, 306, VREW I, 556.

Valló Tót el, Nyr 33 : 564.

király 996/1109: ÓMO 15. — Vált.: *krály:* 996/1109: ÓMO, 1113: TörtÉrt XV/5, 56; — *kërály:* 1233: OklSz, SoprSzj, 1519-től NySz, Murm 1119; — *király:* 1213: VR 144. §, 1229-től OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *kirá:* 1887: Nógrád MTsz.

= rex; König.

< délnyugati, vagy északnyugati szláv *kralj*ъ; csa-h *král'*, sto-nyj *krâlj*, kaj-h *králj* (első adat a horvátban 1100: Maž 536, 411, a szerbben 1198—9: MonSerb 4); szlov *králj;* cseh *král* GebSl,

stb.; sz *král'*; ószorb *krol;* le *król;* ukr *koróľь;* orosz *korólj.* Az ukránban, oroszban csak 'lengyel király', a blg *kral'* szintén csak 'idegen király' (a középkorban, ha megvolt, nyilván a 'magyar és szerb király'). — Nagy Károly *Karl* nevének átvétele (vö. erre, hogy az ócsehben a *Karl* szn is általában *Král* GebSl); BEW I, 572, Kiparsky 240, Melich SzlJsz I/1, 124, HKES 185, BSE 269, PES I, 358, VREW I, 631.

A m szó közvetlen forrását hangtani alapon megállapítani nem lehet, legfeljebb annyira, hogy az ú. n. *trat*-típusú nyelvek egyikéből (az összes déli-szláv nyelvek, cseh és szlovák) való. Mint állami terminus technicus azonban nyilván a többi ilyen kifejezéssel együtt került át és így csak déli-szláv eredetű lehet. Mivel pedig a szó a görög kultúrájú szlávoknál sohasem volt honos, valószínű, hogy a magyarban horvát eredetű. Annál inkább, mert a X. században, amikor a magyarság ezt a szót átvette, szomszédságában a német királyon kívül csak a horvát király volt ismeretes.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 365, MEW 131, Melich SzlJsz I/1, 124, MNy 4:24, 6 : 337, Asbóth SzlJsz 61 (szerinte lehet bolgár eredetű is), Pais VeszprOkl 3, SzófSz, Gyóni GSzórv 73.

kita 1424: OklSz. — Vált.: *kita:* 1424-től OklSz; valamennyi alábbi adatban a *gita* kivételével; — *gita:* 1876: Szlavónia MTsz.

= 1. fasciculus cannabis, lini; Bündel von Flachs, Lein; kender-, lencsomó (1424, 1478, 1497, 1564, 1636: OklSz, MA, XVII sz NySz, PP, PPB, SzD, Tzs; Zemplén, Szatmár, Ugocsa MTsz, SzamSz); — 2. fasciculus crinium; Haarbündel; hajfonat (1585: Cal, MA, PP, PPB, 1772-től NySz, SzD; Dráva mell., Baranya, Szlavónia MTsz.

< szláv *kyta;* szh *kìta* 'mindenféle csomó, pl. kendercsomó, hajfonat stb.' HASz; szlov *kíta* 'die Flechte, Haarflechte, ein zusammengedrehtes Büchel Flachs'; sz *kyta* 'hajfonat, len-, kendercsomó'; le *kita* 'Federbusch'; ukr *kýta* 'Quaste, Büschel'; orosz *kíta* 'zusammengerolltes Heubündel'. — BEW I, 679, MER 238, HKES 197, BSE 231, PES I, 310, VREW I, 562. — A szlávból román *chita* 'Bund gehechelten Flachs'.

Nyilván két különböző szó: 'kendercsomó' és 'hajfonat' jelentésben. Amennyiben a mai földrajzi elterjedés a régiségre nézve mérvadó lehet, a 'kendercsomó' csak keleten, a 'hajfonat' pedig délnyugaton van elterjedve. A 'kendercsomó' lehetne ugyan román eredetű is, de a szövés-fonás terminológiájában egyébként román eredetű szó nincs.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 410, MEW 158, Munkácsi Ethn 4 : 206, Balassa Nyr 23 : 309.

klapacska 1879: Rozsnyó MTsz.
= Maul; száj (tréfásan).
< sz *klepačka* 'kelepelő' Jancs; a *klepať* 'kelepel' származéka. Valló Nyr 33 : 564.

klapec 1881: NagySz.
= 1. kleiner Knabe; kis fiú (1881: budapesti argot NagySz, MNy 27 : 290); — 2. Bengel; pajkos gyerek (1903: Vác NyF 10 : 63).
< sz *chlapec* 'kis fiú'; vö. BEW I, 394.
Valló Tót el, Bárczi MNy 27 : 290. — Nyilván ebből való magyar képzés a *klapcsi* 'verébfióka' Baja Nyr 33 : 530.

kleba 1897: Vas (Valló Tót el).
= panis; Brot; kenyér.
< szláv (? horvát?) *chleba* (a *chleb* G partitivus-a). — BEW I, 389.
Valló Tót el (szerinte a szlovákból, azonban Vas megyében erről nem lehet szó).

kloka 1904: Rozsnyó Nyr 33 : 222.
= Bruthenne; kotlós tyúk.
< sz *kloka* 'kotlós tyúk' Kálal (egyébként *kvoka* Hv).
Valló Nyr 33 : 564.

klopkál 1879: Rozsnyó MTsz.
= pochen, klopfen; lüktet.
< sz *klopkať* 'zörget, kopog' Hv.
Valló Nyr 33 : 565.

kóc 1792: SzD (de *megkócosul* 'hirsutus fio' már 1588: NySz, *kócos* 'hirsutus' 1774: NySz), SI, Tzs, CzF.
= stupa; Werg; csepü, szösz (a meggerebenezett kender hulladéka).
< szláv **klъci*, a *klъkъ* 'stupa; Flocke, Werg' Npl-a; blg *klъčista* 'Werg'; szh *kûk* HASz; szlov *kólke;* cseh *kluk* GebSl; sz *klky;* le *kłaki;* ukr *kloky;* orosz *klok* (Npl *klóčьja*) 'Büschel Haare, Flocke'. — Eredete ismeretlen; BEW I, 525, MER 265, HKES 172, BSE 236, PES I, 316, VREW I, 571. — A szlávból román *câlți* 'Werg' Tiktin.
A román és magyar szó tanúsága szerint a szlávban a 'szösz' jelentésben **klъci* Npl is élt. Ennek a szabályos magyar megfelelője lehetett a **kolc* > *kóc*. A szónak még a tővégi magánhangzók lekopása előtt kellett átkerülnie.
Asbóth Nytud 3 : 277, SzófSz. — Tévesen Melich Nyr 24 : 328, DLw (a német *Kotze*-ból).

kocar 1881: Bars MTsz.
= breite Riemenpeitsche; széles szíjostor.
< sz *kocar, kocár* 'korbács' Kálal. — Eredete ismeretlen. Valló Tót el, Nyr 33 : 565.

kocinka 1881: Zemplén MTsz.
= eine vor die Scheuer aufgebaute kleine Scheune für Spreu; a csűr előtt épített alacsonyabb pajta, amelyben polyvát stb. szoktak tartani.
< keleti-sz *kocinec, kocinek* 'a pajta toldaléképülete' Kálal. — A **kotьcь* 'bódé' származéka, vö. a *kotéc* címszót. — A m szó egy keleti-sz *kocinka* átvételének látszik, de ezt az alakot kimutatni nem tudom.

kocka 1544: OklSz, GyöngyTör, Cal, 1598-tól NySz, MA, PP, PPB, SI, CzF.
= alea, tessera; Würfel.
< szláv *kostьka;* szh *kȍstka* Ver, HASz, ma *kȏska* 'alea; Würfel, Knöchlein', kaj-h *kocka* 'alea' (a XVII sz-tól HASz, Bell); szlov *kȏstka, kȏcka* 'Würfel'; cseh *kostka* 'Würfel', *kustka* 'Knöchlein' GebSl; sz *kostka, kocka* 'kocka', *kostka* 'csontocska'; le *kostka* 'Würfel, Knöchlein'; f-szorb *kóstka* ua.; ukr *kistka* ua.; orosz *kóstka* 'Knöchelchen' (de *kostárь* 'Würfelspieler'). — A *kostь* 'csont' származéka; BEW I, 582, HKES 181, BSE 260, PES I, 368, VREW I, 643. — Ami a kaj-h, szlovén és szlovák *kocka* változatot illeti, valószínű, hogy belső fejlődés eredménye és nem a magyarból való átvétel (vö. Leskien SkrGr I, 99; a sz-ra vö. *kycka* < *kystka* 'bojt'). A kérdés azonban közelebbi vizsgálatot igényel.
A m szó valószínűleg *kostka* alakban jött át (akár magyar eredetűek a szláv nyelvi *c*-s alakok, akár nem), de melyik nyelvből, nem állapítható meg.
GyarmVoc, Leschka, SlEl 346, MEW 134, Szarvas Nyr 1 : 299, Melich NyK 39 : 60, Horger NyK 41 : 128, SzófSz.

kocserha 1881: Zemplén MTsz.
= rutabulum; Ofenkrücke; szénvonó.
< kárp. ukr *kočérha* 'Ofenkrücke, Feuerhaken' Žel, Csopey; vö. orosz *kočergá;* le *koczarga, kurczaba* stb. BEW I, 536, VREW I, 649.
Az erdélyi *kocsorba, kocsorva* ua. a román *cociorba* átvétele, vö. Szinnyei Nyr 21 : 200.

kokojza 1816: GyarmVoc. — Vált.: *kokojza:* 1816: GyarmVoc, 1825: Nyr 17 : 372, 1838: Tsz, MTsz; — *kakójza:* 1893: MTsz; — *kukujza:* 1863: MTsz. — Székelyföldi szó.

= Vaccinium myrtillus; áfonya.

< blg **kokazъje*, collectivum a *kokaz* 'Vaccinium vitis idaea; vörös áfonya' szóból. — Eredete ismeretlen. Vö. a román *cocază* 'Ribes vulgare; Johannisbeere' szót is.

Kniezsa MNy 46 : 264.

kolbász szn 1373: Petri carnificis dicti *Kolbaz* OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *kolbász:* 1373: OklSz, SchlSzj, 1527: OklSz, Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, XVI szv-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *kalbász:* 1885: Csallóköz, Kis-Küküllő MTsz.

= farcimen, botumen; Wurst.

< szláv **kъlbasa* vagy **klobasa; *kъlbasa:* le *kiełbasa*, ukr *koubasá*, orosz *kolbasá*, f-szorb *kolbasa*, a-szorb *kjalbas;* — **klobasa:* csa-h, kaj-h *klobasa* (a sto-nyj-i *kobasa*, ma *kobasica* eredeti hangalakja vitás), szlov *klobása*, cseh *klobása*, *koblása* GebSl, Rank, sz *klobasa*. — Eredete nincs tisztázva. Berneker ugyan egy héber *kol-bāśār* 'allerlei Fleisch' összetételből magyarázza (Jagić-Festschr 600, BEW I, 542), azonban sem az átvétel helyét, módját, idejét, sem a hangtani kérdéseket nem igyekszik tisztázni. Addig az egész egyeztetés a levegőben lóg. Általában nem fogadják el (HKES 171, BSE 227, PES I, 332). — MER 228 szerint eredeti szó és a *kъlka* 'Oberschenkel'-ből való, Rudnicki SlOcc 18 : 241 szerint is eredeti, de a 'Gobio' hal jelentésű **kъlbъ* szó származéka. Nem érdemelnek komoly figyelmet. L. e kérdés irodalmát VREW I, 596.

A m szó a disznóhízlalás és -feldolgozás szókincséhez tartozik. A szóvégi *-a* hiánya nem egészen világos. Közelebbi forrása nem állapítható meg, azonban valószínűleg vagy déli-szláv, vagy szlovák.

A nagykunsági *Kolbász-szállása* hn-ben a *Kolbász* török eredetű szn és a mi szavunkhoz semmi köze nincs (Gombocz: MNy 11 : 148).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 297, MEW 154, Melich MNy 6 : 66, Asbóth Refl 34, SzófSz.

kolc 1517: OklSz. — Vált.: *kolc:* 1517: OklSz, Cal, 1604: MA, 1643-tól NySz, SzD; — *kóc:* 1544: OklSz, XVI szv NySz; Komárom MTsz; — *góc:* Szeged MTsz; — *kolty:* 1621 : MA, PP, PPB, SzD; Erdély MTsz.

= 1. Gobio; küllő (1517-től valamennyi régi adatban, azonkívül *kolty* Erdély MTsz); — 2. Aspro zingel (*kóc:* Komárom MTsz, *góc:* Szeged MTsz).

Az 'Aspro zingel' jelentésű *kóc, góc* biztosan a szlovák *kolec* 'Aspro zingel' névnek az átvétele (ma hivatalos neve *kolok* Ferianc Ryby 73; mindkettő a *kolъ* 'karó' származéka, l. a *kelence, kolna* címszavakat). Hogy azonban a 'Gobio' jelentésű *kolc* is idevaló-e, az nem dönthető el.

Munkácsi Ethn 4 : 186 (a *kolty* változatot azonban a szerb *glavoć*-ból magyarázza, ami hangtanilag nem megy; különben is a *kolc* változattól elválasztani nem lehet, azt pedig a *glavoć*-tyal összevetni lehetetlen).

koleda XVIII szv Dugonicsból Kr.

= 1. collecta (Kr, Tzs); — 2. Haussegen am hl. Dreikönigtage; vízkereszti házszentelés (1893: Csallóköz MTsz; vö. *koledálni* 'házat szentelni' Nyitra vid. Nyr 33 : 463, 'koldul, kunyerál' Bakonyalja NyF 34 : 40, Vác NyF 10 : 75, OrmSz).

A szláv nyelvekben a *calendae*-ből származó *kolęda* a karácsonytól vízkeresztig terjedő időben házról-házra való éneklést jelent: orosz *koljáda;* ukr *koljáda;* blg *koléda;* szh *kóleda;* szlov *koléda;* le *kolęda;* BEW I, 544, VREW I, 606. Ez azonban már másodlagos jelentés és nem felel meg a m szó jelentésének. — Felső-Árvában 1918 előtt a *koľada* (*chodiť po koľade*) a következő volt: karácsony és vízkereszt között a pap kíséretével (a kántorral, harangozóval, sírásókkal és ministránsokkal) végigjárta a falu házait, beszentelte őket, miközben a kántor a ház ajtajára a GMB betűket (Gáspár, Menyhért, Boldizsár) és a folyó évszámot felírta. Ezért minden háznál a gazdája vagyoni viszonyaihoz mért négy-négy különböző nagyságú szakajtó gabonát (egy-egy a papnak, kántornak, sekrestyésnek és a sírásóknak) szedtek be. — A m szó (a 'koldul, kunyerál' is) nyilván erre a népszokásra utal. — De a *koldus, koldul* más szó!

SlEl 313, MEW 123. — Tévesen Kőrösi Nyr 15 : 549.

kolesza 1643: NySz. — Vált.: *kolesza:* 1662: NySz; — *kolyésza:* 1643: NySz; — *kolész:* 1876: Csongrád, Szentes, Tokaj MTsz, Csoma Jászberény 70.

= 1. biga; Zweiräderwagen; kétkerekű taliga (valamennyi fenti adatban); — 2. *kolesz* Ochsenwagen mit hohen Seitenwänden; magas deszkaoldalakkal ellátott ökrös szekér (1888: Borsod MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 56); — 3. *kolesz* Kiste für Sand; homokhordó láda (1876: Hont MTsz); — 4. *kolesz* aus Brettern verfertigtes Kinderbett; deszkából összetákolt gyermekágy (1889: Komárom MTsz).

< szláv *kolesa* (eredetileg a *kolo* 'kerék' Npl-a; ebből egyfelől új Nsing keletkezett: orosz *koleso,* sz *koleso* 'kerék'; másfelől a *kolo*nak új Npl-a *kola,* vö. a *kólya* címszót); szh *kolesa* 'bigae' a XVI sz-tól HASz; sz *kolieska* 'taliga'; BEW I, 548.

Az *-a* talán birtokragként vonódott el. — A 4. jelentésbe a szlovák *koliska* 'bölcső' is belejátszhatott. Vö. BEW I, 545, VREW I, 598.

GyarmVoc.

kollár 1819: Palócság TudGyüjt VI, 35 = Tsz, Gömör, Heves MTsz, Nógrád Nyr 46 : 298.

= carpentarius; Wagner; kerékgyártó.

< sz *kolár*, a *kolo* 'kerék' származéka; BEW I, 548. SlEl 312, Valló Nyr 33 : 565.

kolna 1814: NagySz, Vörösmartyból CzF, Jókai Új földesúr: Nemz. kiad.; 1839: Arad MTsz; — *kóna:* 1893: Karancs vid. MTsz.

= Kelterhaus im Weingarten; szőllőbeli présház.

< szláv *kolna;* sz *kolna* 'fészer, kocsiszín'; cseh *kolna, kůlna* 'Schuppen, Wagenschuppen'; szlov *kolnica* 'Wagenschuppen; kocsiszín'. — A *kolъ* 'karó' származéka, erre vö. BEW I, 551, VREW I, 595.

Valló Tót el, Mariánovics Nyr 46 : 272. — Edelspacher NyK 12 : 102 és Szinnyei Nyr 23 : 201 szerint az aradmegyei *kolna* a románból való. A románban azonban csak *colniţă* mutatható ki ('Wagenschuppen' Tiktin).

kolopka 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 286.

= glomus; Knäuel; gombolyag.

< sz *klbko* 'gombolyag, tekercs', a *klbo* ua. demin-a; cseh *klubko* 'der Knäuel' stb. BEW I, 524, HKES 172.

kólya 1434: OklSz. — Vált.: ? *kola, kóla* vagy *kólya:* (írva *kola*!): 1434, 1465, 1467: OklSz, 1434: NySz, SchlHort; — *kólya:* 1496: OklSz, GyöngyTör, SzikszF, 1643-tól NySz, SzD, SI, Tzs, CzF; Mátra vid. MTsz; — *kóllya:* 1575: NySz; — *kólla:* Csoma Jászberény 70; — *kolla:* 1897: Tisza mente Nyr 26 : 140; — *kólé:* Érsekújvár MTsz. — Szárm.: *kólika:* Fertő mell. MTsz.

= pilentum, currus; Wagen; kocsi (1434-től OklSz stb., MA, PP szerint hintó szekér, tehát nyilván nem kétkerekű taliga volt; vö. 1540: currum sive plautrum *kolya* zeker MNy 13 : 255); — 2. biga; kétkerekű taliga (a népnyelvi adatok valamennyien; MTsz, Nyr 26 : 140, stb.).

< szh **kólьja* (Npl a *kolьje*-ből, ez pedig a *kolo* 'rota; Rad' collectivum-képzős alakja, a *kolo*-ra BEW I, 548) és **kóla*, Npl a *kolo*-ból; ó-szh *kolija* 'currus' HASz (csa-h **kólja* volna), kaj-h *kóla* 'currus' Bell, Jambr; szlov *kóla* vierrädriger Bauernwagen'. — A *kola* 'currus' szó ugyan még számos más nyelvben is megvan (blg, ócseh, ukr, óorosz), a magyar szó szempontjából azonban nem jöhet figyelembe. A m szó h o s s z ú *ó*-ja ugyanis ilyen helyzetben rövid *o*-ból nem származhatik. Azért csak olyan nyelvből eredhet, ahol az *o* h o s s z ú. Ilyen hosszú *ō* (amely collectivumban keletkezett metatóniából: itt a régi circumflex helyén fellépő ú j akut

alatt) csak a szerb-horvátban várható: *kôlьja* (a csa-h-ban *kólja* volna!; a szóra azonban csak a régi nyelvből van adatunk, amelyben a kvantitás és intonáció nincs jelölve); vö *grȍb* 'sír': *grôblje*, *lòza* 'szőllő': *lôzje*, *pèro* 'toll': *pērje*, *zrno* 'mag': *zr̄nje* Leskien SkrGr I, 300. A kaj-h és szlov hosszú *kóla* nem jöhet tekintetbe, mert itt az *ó* nyúlása hangsúly alatt újabban keletkezett, a sto-nyj-ban pedig rövid: *kȍla*, vö. HASz.

A m szónál számos, egyelőre tisztázatlan probléma vetődik fel. Az egyik a hosszú *ó* kérdése. Itt a régi adatok *o*-it — amíg az emlékek a kvantitást nem jelölték, tehát általában a XVI sz végéig — nyugodtan olvashatjuk ugyan *ó*-nak, de a Tisza mentéről feljegyzett *kolla* ezt némileg kétessé teszi, mert lehetővé teszi a rövid *o*-val való olvasást is (ha ugyan ez a *kolla* maga nem közlési, vagy sajtóhiba!!). A MA, PP, PPB-nál található *kolya* nyilván MA-tól szolgaian átvett szótári adat. A másik az *ly* és *l*-es alakok egymáshoz való viszonya. Vajjon a kétféle változat e g y alak kétféle magyar fejleménye, vagy két külön-külön átvett szó. A régi adatok *l*-es alakjait itt is nyugodtan az *ly*-es változatok közé sorolhatjuk, mert ezek olyan forrásokból valók, amelyek az *ly* palatalizációját nem pontosan jelölték (pl. a SchlHort-ban még *hel* 'hely', *naspola* 'naspolya', *fogol* 'fogoly'; — de *elyw* 'ölyv', *folyar* 'folyár', *halyog* 'hályog' stb.). A jászberényi, Tisza menti és érsekújvári *l*-es alakokat azonban bajos *ly*-ből magyarázni, mert itt az eredeti *ly* vagy megmarad, vagy *j*-vé válik. A *kólla* hosszú *ll*-je, a *kólé* *é*-je azonban szintén a *kolьje*-ből látszanak származni és nem a szláv *kola*-ból, amely számos szláv nyelvben megvan.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 310, MEW 124, Benkő *ly* hang 12, Domanovszky Fejérpataky-Emlékkönyv.

koma szn 1503: OklSz; kn 1544: MonIrók 1 : 93. — Vált.: *koma:* 1503-tól OklSz, 1544: MonIrók 1 : 93, 1555-től NySz, MA, PP, PPB, SI, CzF; — *kom:* 1574: Szalay Erdély 135, 1617-től NySz; Szföld, Szolnok-Doboka MTsz; — *kómé:* 1875: Nógrád MTsz; — *komé:* 1842: Nógrád, Gömör, Szföld MTsz.

= 1. compater (*komaasszony:* 'commater'); Pate (1544-től valamennyi fenti adatban a 2. pont alattiak kivételével); — 2. amicus; Gevatter, Freund; pajtás (?, a NySz egy-két adata talán ide vonható, de nem bizonyos; SzD-nál *komázni* 'tréfálkozni', *nagy koma ember* 'tréfás ember'; SI-nál *koma* 'iocosus, facetus', ugyanúgy Szföld is Tsz, MTsz; *komázni* 'iocari', Tzs-ban 'scherzen, verstraut tun'; egyébként első adatok a XIX sz-ból; és MTsz; a *komé*, *kómé* változatok c s a k 'pajtás-'t jelentenek).

< déli-szláv *kumъ* 'compater', *kuma* 'commater'; blg *kum, kumá;* szh *kȗm, kúma* ('amicus; Gevatter' jelentésben is már 1304-től HASz); szlov *kûm, kûma;* ukr *kum, kumá;* orosz *kum, kumá* (a XII sz-tól Srezn); le *kum, kuma* (az ukr-ból, eredetileg csak mint ukrán szó élt Linde). — Eredete nincs tisztázva. Melioransky Izv 10/4, 121 szerint a török *kuma* 'Beischlaferin, junge Frau, Sklavin' szóból való (elfogadja Vasmer RS 3 : 279, újabban Sławski RS 16 : 90), ez azonban teljesen valószínűtlen. Mások szerint (BEW I, 662, MER 621, Skok RÉS 11 : 192, PES I, 412) régi becealak a latin eredetű *kъmotrъ*-ból (vö. óegyh. szláv *kъmotrъ*, cseh *kmotr*, sz *kmotor*, le *kmoter*). Ez sem meggyőző, vö. VREW I, 691.

A m szó talán csak *kum* alakban került át és a *kum-a* változat a rokonsági neveknél gyakori birtokragos változatból keletkezett (pl. *ap-a, any-a, báty-a* stb.). De átjöhetett mindkét alakban is, bár az kevésbé valószínű, mert annak semmi nyoma, hogy a két változat bármikor is nem szerint elvált volna, amit mindkét alak átvétele esetén joggal elvárhatnánk.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 394, MEW 155, Asbóth SzlJsz 34, Melich SzlJsz 1/2, 337, SzófSz.

kominár 1891: MTsz. — Vált.: *kominár:* 1894: Palócság, MTsz, Rimaszombat Nyr 25 : 287; — *kaminár:* 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467; — *kominyár:* 1891: Kassa MTsz.

= fumarii scoparius; Schornsteinfeger; kéményseprő.

< sz *kominár* Hv, keleti-sz *komiňar* Kálal 'kéményseprő'. — A *komin* 'kémény' származéka; BEW I, 553.

Valló Tót el.

komorna 1787: NySz, vö. NyUSz, Nyr 31 : 517, CzF, stb.

= cubicularia; Kammerfrau, Kammerdienerin.

< cseh vagy sz *komorna* ua. — A *komora* 'camera' *-ьnъ* melléknévképzős származéka; BEW I, 555, HKES 178.

Aránylag újabban meghonosodott szó.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 320, SzófSz.

komornyik szn 1496: OklSz; kn 1516: JordK 750. — Vált.: *komornyik:* (1496-tól OklSz, 1516-tól BallRMNy 234, 1538-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB *komornyk, komornik* alakban írja, de ebből még nem bizonyos, hogy kemény *n*-nel is ejtették, a XVII sz előtt ugyanis az *ny* + *i* hangkapcsolatban igen ritkán jelölték az *ny* palatalizáltságát, a PP, PPB pedig egyszerűen a MA-ból átvett szótári adat), az első kétségtelen *ny*-es alak 1617: NySz, TörtT 1881 : 167, CzF, stb. (hiteles adat a *komornik* ejtésre nincs!!); —

komornyék: XVII szv NySz. — A NySz-ban Gyöngyösiből idézett *komornék* nincs, helyesen *komornyik:* Gyöngyösi ÖK III, 120; a *komornok* pedig Dugonics csinálmánya.

= cubicularius; Kammerdiener.

< cseh vagy sz *komorník* (olv. palatalizált *ń*-nyel!!) 'cubicularius; Kammerdiener'; a *komora* -ьnъ melléknév- és *-ikъ* főnevesítő képzős származéka.

Leschka, SlEl 321, MEW 125, SzófSz.

konc 1544: OklSz (de *koncol* 'in frusta secare; in Stücken hauen; feldarabol' már 1526—7: NySz.

= 1. bolus, frustum carnis; Bissen, Stück Fleisch; falat, darab hús (1526—7: *koncol* 'in frusta secare' NySz; *konc:* 1565-től NySz, KolGl. 1, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF); — 2. praeda; Beute; préda (1568-tól NySz; ma is megvan); — 3. os; Knochen; csont (1694: NySz, Tzs; Háromszék, Hétfalu MTsz, *kóc* :1876: Veszprém MTsz); — 4. scapus chartae; konc papiros (1544: OklSz, 1591-től NySz, MA, PP, PPB, 1757: MNy 46 : 393, Tzs, CzF).

< szláv *kǫsъ;* egyh.szláv *kusъ* 'frustum' MiklLex 329, Srezn I, 1382; blg *kъs* 'morceau, piece'; kaj-h *kũs* 'fragmen, frustum' Bell, csa-h *kũs* 'frustum' Ver; szlov *kôs* 'das Stück'; cseh *kus* 'Stück, Bissen, Brocken'; sz *kus* 'darab, rész'; le *kęs* 'Bissen'; f-szorb *kus* 'Bissen, Stück, Brocke', a-szorb *kus* ua.; ukr *kus* 'Bissen'; orosz *kus* 'Bissen, Stück'. — A szó eredeti jelentése 'buccea; Bissen; falat' és a *kǫsiti, kǫsati* 'mordere; beissen; harap' ige főneve; BEW I, 601, Meillet Ét 361, TBSW 116, MER 268, HKES 195, BSE 225, PES I, 420, VREW I, 703, Sławski SlOcc 18 : 275.

A m szó a szláv szó e r e d e t i 'Bissen; falat' jelentésének az átvétele. Közelebbi forrása azonban nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 279, MEW 127, Asbóth Nytud 1 : 37, SzófSz.

kondér hn 1334: ad vallum *Konderos*weulgh MNy 13 : 255; kn XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *kondér:* 1334: MNy 13 : 255, GyöngyTör, 1574-től NySz, 1594: OklSz, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; Kemenesalja, Baranya, Szatmár, Kecskemét, Tokaj, Zemplén, Kassa, Bereg, Szföld MTsz; — *kandér:* XVII szv (Rozsnyai D.) NySz; Szföld MTsz; — *kondër:* 1881: Szeged MTsz; — *kongyér:* 1585: Cal, MA, PP, PPB.

= congius, lebes; mensurae genus; Kessel, Mass für fliessende Dinge; nagy rézüst, űrmérték (utóbbi jelentés PPB, PPBE).

< szh *kondĕr* (a régi nyelvben a XV sz-tól *kondĕr*, ma nyelvjárások szerint *konder, kondijer, kondir*, bár az *e*-ző és *je*-ző nyelvjárásokban is a leggyakrabban *kondir* HASz) 'brocca, Krug; poculum,

Becher'; vö. blg *krondir, krondil* 'Krug für Wasser oder Wein'; sz *kondver* 'kanna' Kálal (nyilván a magyarból). — A déli-szláv szó a görögből, bár a közvetlen forrást illetőleg a vélemények eltérők (SlEl 322: κρογγιάριον; MEW 126, HASz: latin *cantharus*, de ez ellen BEW I, 558; Vasmer GrLw 81: görög κρυωντήριον 'Gefäss zum Kühlen von Getränken'. Ma az újgörög κροντηρι 'hölzernes Olivenmass' szóban él).

A m szó két forrásra látszik visszamenni: *kondër* (ebből a *kondér* stb. változatok) és *kondijer* (ebből a *kongyér*). Nem látszik valószínűnek, hogy a *d* ilyen szokatlan palatalizációja a magyarban történt volna.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 322, MEW 126, Asbóth NyK 41: 394, SzófSz.

konkoly hn 1193: ÓMO 54, 58, OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *kunkuly:* 1344: OklSz; — *konkoly:* 1193: ÓMO 54, 58, OklSz, SchlSzj, SermDom, CasGl = MNy 1 : 252, 1516-tól NySz, KolGl. 1, 1520—30: MNy 11 : 39, Murm, SzikszF, 1583: BotTört 126, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, stb.; — *konka:* 1872: Zala MTsz; — *konku:* 1885: Sopron MTsz; — *konkú*-virág: 1877: Győr MTsz. — Az adatokat l. MNy 10 : 21.

= Agrostemma githago (ma konkoly Ják 321) és Lolium temulentum L. (régen Zizania is; ma vadóc Ják 110).

< szláv *kǫkolj-ъ;* blg *kъkъl, kъklica* 'Agrostemma githago' Gerov, Kozarov 14, *kókolj* ua. Kozarov; szh *kúkolj* ua. HASz, Šulek; szlov *kókolj* 'Agrostemma githago és Lolium temulentum'; ócseh *kúkol* 'Lolium, Nigella', ma *koukol* 'Agrostemma githago'; sz *kúkol'* ua.; le *kąkol* 'Agrostemma g. és Lolium' Majewski; f-szorb *kukel* 'Agrostemma g.', a-szorb *kukol* ua.; ukr *kukílj* ua.; orosz *kúkol'* ua. — Eredeti szó, harangszerű virágjáról kapta nevét; BEW I, 599, MER 267, HKES 183, BSE 224, PES I, 407, VREW I, 685.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg. A lehető átadók sorából a bolgárt sem lehet kizárni.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 277, MEW 127, Melich SzlJsz I/1, 127 (szerinte nem lehet bolgár), Asbóth SzlJsz 70 (lehet bolgár is), SzófSz.

kopëc 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 463, Rákoskeresztúr Nyr 37 : 427.

= cumulus; Haufen; rakás (pl. a szántóföldek megjelölésére).

< szlovák *kopec* 'rakás'; BEW I, 562.

Valló Nyr 33 : 565.

kopja 1464: OklSz. — Vált.: *kopja:* 1464-től OklSz, 1530-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; —

? *kópja:* XVII szk Zrinyiből Kazinczy = NySz, SzD, CzF; — ? *kupja:* 1548: NySz; — *koplya:* XVII—XVIII sz három adat NySz; — *kaplya:* 1587: OklSz; — ?? *kopla:* XVII szv egy adat Thaly Adal. II, 186 = NySz. — A *koplya, kaplya* lehetnek hyperurbanisztikus alakok, de vö. a szh *koplja*-t is; a m *kópia* és *kopla* hitelessége felette kétes.

= hasta, lancea; Spiess.

< szláv *kopьje;* óegyh.szláv *kopьje* 'hasta' Mar, Supr; MiklLex 302, Srezn; blg *kópije, kopje* 'pique, lance'; szh régebben *kòpije, kòpje,* ma (a XVII sz-tól) *kóplje* 'Lanze' HASz, kaj-h *kopje* Bell, Jambr, csa-h *kopje* Ver; szlov *kopjȇ* ua.; cseh *kopí;* sz *kopija* (nőnemű, nem lehetetlen, hogy a magyarból való visszavétel, de l. alább a le szót); óle *kopije* Bibl, ma *kopija* fem a XVI sz-tól 'Spiess, Lanze' Linde; ukr *kopijó* 'Stange in der Mitte des Heuschobers'; orosz *kopьjë* 'Lanze, Spiess'. — Eredeti szó, a *kopati* 'kapál' tövéből való; BEW I, 566, Meillet Ét 385, MER 250, HKES 179, BSE 255, PES I, 351, VREW I, 621. — A szlávból román *copie.*

A m szó aránylag kései átvétel. Mindenesetre már az *o* > *a* fejlődés befejezése után került át (de vö. a *kaplya* változatot, ha ugyan hiteles). A *koplya* változat vagy hyperurbanisztikus alak, vagy talán inkább külön átvétel a szh *koplja*-ból.

Ver, Leschka, SlEl 329, MEW 128, Melich MNy 6 : 65, 8 : 156, Gombocz MNy 7 : 426, SzófSz.

kopka 1907: Beregszász Nyr 36 : 94.

= Haufen (Steinhaufen am Strassenrand); kupac, halom (az utak szélén rakott kőrakás).

< sz *kopka* 'kis rakás', a *kopa* származéka; BEW I, 562. — A kárp. ukr-ban a szó alakja *kupka, küpka, kipka,* Beregszász vidékén *küpka,* tehát nyilvánvaló, hogy a m szó nem ebből való.

kór XV sze SchlSzj, SermDom, 1508-tól NySz, GyöngyTör, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF. — Vö. *kórság* XIV szef GyulGl = ÓMO 136, SermDom, a XVI sze-től NySz stb.

= 1. morbus; Krankheit; betegség (1604: MA, PP, PPB, SzD, Sl, Tzs, CzF); — 2. morbidus; krank; beteg (XV sze-től SchlSzj, stb. valamennyi adatban a XVII szv-ig, szótárban MA, PP, PPB, PPBE, Tzs is, de ezek csak MA adatának átvételei, önálló forrásértékük nincs; vö. a *kórság* 'morbus; Krankheit; betegség' szót is, amely szintén a 'morbidus; krank; beteg' jelentésből való továbbképzés).

< északi-szláv *chvorъ, -a, -o* melléknév hímneme; ócseh *chvorý,* ma *chorý* 'krank, kränklich, schwach', *churavý* 'krank'; sz *chorý* 'beteg'; le *chory;* f-szorb *khory,* a-szorb *chóry;* ukr *chvoryj, choryj;* orosz *choryj.* — Eredeti szó; BEW I, 409, TBSW 295, HKES 141, BSE 183.

Hangtani tekintetben feltűnő a magyar szóban a *k* a szláv *ch*-val szemben. Ez olyan korban való átvételre mutat, amikor a magyarban már nem volt *ch*, vö. erre Kniezsa MNy 35 : 202, Moór NéNy 11 : 129. — A m szó eredetileg melléknév és 'morbidus; beteg' jelentésű, a 'morbus; Krankheit' jelentés már a magyarban alakult.

Munkácsi Ethn 8 : 2, Asbóth NyK 30 : 211 (ellene), Kniezsa MNy 35 : 201, Horger MNy 36 : 322, SzófSz.

korba 1887: Somogy Nyr 16 : 239.

= Wagenkorb; kocsikas.

< szh *korba* 'Korb; kosár' HASz; szlov *korba* 'Korb, Kopfkorb'. A szó a németből. — Valló Tót el szerint a szlovák *korba* 'Wagenkorb' szóból származnék, ez azonban földrajzilag nem valószínű.

korcsma XV sze SchlSzj. — Vált.: *korcsoma:* XV sze SchlSzj, 1514: CornK 220, 1557-től 1666-ig NySz, MA, PP, PPB, PPBE, Kr; Szföld MTsz; — *korcsema:* 1670: OklSz; — *korcima:* 1880: Moldva MTsz; — *korsima:* 1937: Moldva CsángóSz; — *karcsima:* 1893: Hunyad MTsz; — *korcsima:* 1874: Baranya MTsz; — *korcsma:* 1588, 1688: OklSz, XVII szv NySz, 1693: KárolyiOkl IV, 579 (NySz-ban hibásan III, 579), Kr, Tzs, CzF; — *kocsma:* 1838: Tzs, 1845: Petőfi ÖM I, 320, 322, CzF, stb.; mai köznyelvi alak.

= taberna, caupona; Wirtshaus, Schenke.

< szláv *kъrčьma;* egyh.szláv *krъčьma* 'potus inebrians' MiklLex, Srezn; blg *krъčma* 'cabaret, taverne'; szh *krčma* 'caupona; die Schenke'; szlov *krčma;* cseh *krčma;* sz *krčma;* le *karczma;* f-szorb *korčma,* a-szorb *kjarcma;* ukr *kórčma;* orosz *korčmá.* — Eredete ismeretlen; BEW I, 666, MER 259, HKES 186, BSE 220, PES I, 363, VREW I, 637. — A szlávból román *cârcima, cârciuma.*

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 379, MEW 156, Asbóth Refl 29, FUF 12 : 53, Melich NyF 39 : 19, SzófSz.

korcsmáros szn 1389: OklSz; kn 1524: NySz. —Vált.: *korcsomáros:* 1492: OklSz, 1524-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Kr; — *korcsmárus:* 1389, 1400: OklSz; — *korcsmáros:* 1449, 1516: OklSz, Kr (a népnyelvből), CzF; — *kocsmáros:* 1838: Tzs, 1845: Petőfi ÖM I, 320, CzF (mai köznyelvi alak).

= vinarius, caupo; Wirt.

< szláv *kъrčьmarjь;* szh *krčmar* 'caupo; der Wirt' (a XVI sz-tól HASz); szlov *krčmár* ua.; cseh *krčmář* a XV sze-től GebSl;

sz *krčmár;* le *karczmarz* 1534-től RotyPol 2407; f-szorb *korčmar;* ukr *korčmárь;* orosz *korčmárь.* — *-arjь* foglalkozást jelentő képzős származék a *kъrčьma*-ból. A képzőre MiklSlGr II, 88.

A m szó talán ugyanabból a forrásból való, mint a *korcsma,* tehát ez is kétes. — A magyar *-os* továbbképzésre l. az *esztergályos, mészáros* szavakat. — Magyar továbbképzés az eredeti *korcsmár*-ból a régi *korcsmárol, korcsmároz* 'schenken' NySz, de a *korcsomál* változat a *korcsoma* szóból való.

GyarmVoc, Leschka, Budenz NyK 2 : 153, SzófSz.

korec 1507: OklSz. — Vált.: *korec:* 1507, 1559, 1588: OklSz (az utóbbi adatban Acc: *korczoth*!), GyarmVoc; Kassa MTsz; — *koroc:* 1612: OklSz (szn), 1631: MNy 2 : 272, 1635: OklSz; — *karc:* XVI szk és 1643: NySz; Dunántúl, Vas, Göcsej MTsz.

= 1. quarta pars modii; ein viertel Schäffel; a köböl negyed része (vö. 1631: „három *korotz* lenmag id est 3/4 köböl" MNy 2 : 272; hogy az OklSz honnan vette a 'sexta pars modii; a köböl h a t o d része' jelentést, nem sikerült megállapítanom; a 'köböl negyedrésze' jelentésre l. a régi cseh jelentést is); — 2. *karc, korec* der Metzen; véka (1889: Vas, Kassa MTsz) ; — 3. *karc* tres modii; drei Kübel; három köböl (1643: NySz); — 4. *karc* eine dem Pfarrer, Lehrer zu entrichtende Getreidesteuer; a papnak, tanítónak gabonailleték (1838: Tzs; Dunántúl, Vas, Göcsej MTsz).

< szlovák *korec* 'quadrans' 1685: ComOrb 260, ma 'véka, mérő'; cseh *kořec* a XIV sz-tól GebSl ('4 vertel, 48 pint' Sedláček Paměti 4, 12, 24, 49 stb.); vö. még óegyh. szláv *korьcь;* szlov *korec;* le *korzec;* ukr *koréc* stb. — A szó eredete nincs tisztázva (nem világos, vajjon ősi szó-e, vagy egy görög szó átvétele); BEW I, 579, HKES 180. — Vasmer újabban (VREW I, 625) eredeti szónak tartja, ez azonban tekintettel mérték jelentésére, egyáltalában nem kétségtelen.

A m *korec,* úgy látszik, északon volt elterjedve és így szlovák eredete is több mint valószínű. Nem lehetetlen azonban, hogy a dunántúli *karc* 'papi gabonailleték' esetleg más átvétel a szlovénből. — Rejtélyes a Sylvester UjT 96b *kor* 'corus' szava (MNy 8 : 52). Van ugyan a Zogr-ban ilyen szó (Luk XVI, 7), de ennek semmiféle szláv nyelvben semmi nyoma. Nyilván semmi közük sincs egymáshoz és az egyik a görög κόρος, a másik meg a latin *corus* szó átvétele.

GyarmVoc, SlEl 340, MEW 133, Szarvas Nyr 5 : 210, Tagányi GazdTörtSz 1 : 107, 5 : 538, Lederer Száz 57 : 155.

korica 1904. Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

= Zimmet; fahéj.

< sz *škorica* 'fahéj'. A *skora* demin-a; MEW 320. Szűcs I. Nyr 33 : 467.

kormány hn 1323: KárolyOkl I, 53; kn XV sze SchlSzj; — Vált.: *kurmány* (ebben: 1323: possessio *Kurmanus* KárolyiOkl I, 53); — *kormány:* 1332: poss. *Kormanos* OklSz = Cs I, 30; SchlSzj, SermDom, 1541-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF. — A régi adatokban a XVI szk előtt mindig *-n* van, így még KolGl és Cal is, azért a régi adatok olvashatók *kormán*nak is. Az első biztosan *ny*-es alak 1576: *kormany* SzikszF.

= 1. gubernaculum navis; Steuerruder; hajókormány (így a legrégibb időtől máig valamennyi fenti adatban); — 2. gubernium, regimen; Regierung; kormányzat (1636-tól Pázmánytól NySz, Tzs, CzF, stb.).

< déli-szláv *kȍrma;* óegyh.szláv *krȍma* 'gubernaculum' Supr, MiklLex; blg *kȍrma* 'Schifshinterteil' Gerov; szh *krma* 'Steuerruder'; ukr *kórmá* 'Schifshinterteil'; orosz *kormá* ua. — Eredeti szó, vö. BEW I, 668, MER 266, PES I, 355, VREW I, 628. — A cseh *korma, krma* 'Schifshinterteil' az oroszból, a kaj-h *korman* Bell a magyarból, a román *cârmă* az óbolgárból való.

A m szó a szh *krma* átvétele. Az *-ny* végződés ugyan nem világos, de vö. a *pásztormány* szót is.

Ver, GyarmVoc, SlEl 380, MEW 156, Munkácsi Ethn 4 : 270, Asbóth Refl 9, SzlSz 38, Nyr 35 : 38 (itt a szerkesztőtől származó magyarázat, hogy a m *kormány* tulajdonképpen elvonás a *kormányos*-ból, ez pedig a szh *krman* 'kormányos'-ból alakult volna, egyszerűen azért nem lehet helyes, mert a *krman* a szh-ban csak a XVIII sz-ban bukkan fel: HASz, az *-n* képző pedig ilyen funkcióban nem is lehet szláv), SzófSz.

korong hn 1274/1338: OklSz; kn 1528: OklSz. — Vált.: *kurung:* 1274/1338: OklSz; — *korong:* 1274/1338: OklSz, 1528: OklSz, 1551-től NySz, stb.

= 1. silva rotunda; runder Wald (*kurung, korong:* 1274-től 1507-ig OklSz, vö. még 1492: in platea *Korongozson* MNy 1 : 377, olv. Korongos-on); — 2. rota figularis vel molaris; Töpferscheibe, Mühlrad (1528-tól OklSz, 1551-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — 3. Scheibe; tárcsa (1823: Márton, Tzs, stb.; mai köznyelvi jelentés).

< szláv *krǫgъ;* óegyh.szláv *krǫgъ* 'circulus' Supr; MiklLex, Srezn; blg *krȍg* 'cercle, rond, cycle; runde Backschüssel' Gerov; szh *krûg* 'Kreis, Scheibe'; szlov *krôg* 'Kreis, Töpferscheibe'; cseh *kruh* 'Ring, Kreis, Scheibe'; sz *kruh* 'kör, korong'; le *krąg* 'Kreis, Scheibe, Töpferscheibe'; ukr *kruh* 'Kreis, Scheibe, Töpferscheibe';

orosz *krug* 'Kreis, runde Scheibe'. — Eredeti szó; BEW I, 626, Meillet Ét 236, TBSW 139, MER 260, HKES 189, PES I, 393, VREW I, 670. — A szlávból román *crâng* 'von niedrigem Waldholz gebildeter Busch, Wäldchen, Hain, Himmelskreis'.

A m szó valószínűleg mint fazekasműszó került át. Különös a szónak 'kerek erdő' jelentése az ómagyarban, mert erre a szláv nyelvekből nem tudunk megfelelést idézni, de úgy látszik mégis szláv és nem magyar jelentésfejlődéssel van dolgunk, mert a románban is megtalálható.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 368, MEW 142, Asbóth SzlSz 23, Melich HonfMg 279, SzófSz.

† koronka 1599-től a XVII sz végéig NySz, 1612: MNy 2 : 73.

= diadema; Diadem.

Kétségtelen, hogy a régi magyar szó egy szláv **koronka*, esetleg **korunka* átvétele, ez pedig a *korona*, *koruna* 'diadema' deminutív alakja (és nem magyar származék, mint a NySz vélte). Azonban a szláv nyelvtörténeti szótárak elégtelensége, illetőleg hiánya miatt ilyen szót a szláv nyelvekből kimutatni nem tudunk. A lengyel *koronka* ('Kräntzel' Linde) és a cseh *korunka* ('Blumenwadel' Velesl) szavaknak csak 'virágkoszorú' jelentése volt. Ezért nem lehet a m szó közelebbi forrását megjelölni. Hogy a szlovákból származnék, mint a SlEl 338 állítja, arra nézve a legcsekélyebb támpontunk sincs.

Vö. még Szarvas Nyr 5 : 207.

korpa szn 1138/1329: MonStr I, 89, 90; kn XVI szk NySz. —Vált.: *kurpa:* 1138/1329: *Curpadi, Curpas* MonStr I, 89, 90; 1263: *Kurpad* ÁUO VIII, 80; 1274: *Kurpaas:* ÁUO IV, 34; — *korpa:* 1275: *Korpas* HO VI, 203 (egy személy az 1274-i *Kurpaas*-sal!), 1347-től OklSz, XVI szk-től NySz GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= 1. furfur; Kleie (a XVI szk-től valamennyi fenti adatban, nyilván a szn-ek is ebből a jelentésből alakultak); — 2. furfures, porrigines; die Kopfschupfen; fejkorpa (1598-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD CzF).

< szláv *krupa;* óegyh. szláv *krupa* 'mica' Mar; egyh. szláv *krupa* 'mica, similago' MiklLex, Srezn; (blg *krúpka* 'Brocken; morzsa' Gerov); szh *krúpa* 'Hagel, Graupe'; szlov *krúpa* 'Gerstengraupe', Npl *krúpi* 'Hagel'; ócseh *krupa* 'grando, puls; Schlosse, Graupe', ma *kroupa* 'Hagel, Graupe'; sz *krupa* 'dara' (de *krupobitie* 'jégeső'); le *krupa* 'Graupe, Hagel'; f-szorb *krupa* ua.; ukr *krupa* 'ein Graupen, Graupenkorn'; orosz *krupa* 'Grütze, Graupen, schneeiger Hagel'. —

Eredeti szó, alapjelentése 'darabka, törmelék' lehetett; BEW I, 630, Meillet Ét 253, MER 258, HKES 188, BSE 272, PES I, 395, VREW I, 670. — A szlávból román *crupi* 'Grütze'.

A szláv szavak 'darabkát, morzsát, darát, a jégeső jégdarabjait' stb. jelentik, azonban 'furfur; Kleie; korpa' jelentésük sehol, semmiféle szláv nyelvben nincs. Ez jelentéstanilag még tisztázatlan kérdés, bár az egyeztetésben kételkedni aligha lehet.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 376, MEW 143, Asbóth SzlSz 24, Nytud 4 : 307, SzófSz.

kosztros 1819: Palócság, Gömör Tsz.

= hirsutus; struppig; borzas.

< sz **kostroš*, a *kostrbatý* 'kócos, borzas' származéka, bár ilyen alakot a szótárak nem ismernek (pedig feltétlenül megvan; vö. cseh *kostrbatý* 'wiederhaarig, struppig', orosz *kostrubátyj* 'rauh, zottig'). — A szóra BEW I, 584, VREW I, 642.

kosztrunka 1893: Bars MTsz.

= Stiel der geschlissenen Feder; lefosztott toll szára.

< sz *kostrnka* 'tollgerinc, tolltok'. — BEW I, 584.

Valló Tót el és Nyr 33 : 565.

kotla 1903: NyF 10 : 61. — Vált.: *kotla:* 1903: Vác NyF 10 : 61 Makó Nyr 44 : 287, Kunágota MNy 28 : 321, Torontál MNy 6 : 429 Sümeg Valló Tót el; — *kotlya:* 1908: Csoma Jászberény 70; — *kotli* 1918: Kisújszállás MNy 14 : 212; — *kotlics:* 1952: OrmSz.

= Wasserfass; vízhordó edény (Vác), Kochkessel; bogrács (Torontál, Jászberény), Kochtopf; lábas, főzőedény (Kisújszállás, Kunágota, Makó, OrmSz).

< szlovén *kótla* 'Wasserkessel, als Brunnen'; vö. a *kotьlъ* 'Kessel; üst' szót BEW I, 591 és a *katlan* címszót.

A m szavak egy szláv *kotla* alak átvételei, mégha nem is a szlovéné. Másutt azonban ebben az alakban nem mutatható ki. — A *kotli* talán magyar deminutívum, az ormánysági *kotlics* azonban külön átvétel a szh *kòtlić* szóból, amely a *kotao* 'Kessel; üst' demin-a.

kotróca 1887: Fertő mell. MTsz.

= ein Teil des Fischzauns; a vejsze (halászati eszköz) része.

< szh *kòtarica* 'Korb'; BEW I, 588.

Munkácsi Ethn 4 : 263.

kotroba 1915: Makó Nyr 44 : 287.

= caput; Haupt; fej.

< sz *kotrba* 'fej, kobak, tökfej, buta fej' Hv, Kálal; cseh *kotrba* ua. — Vö. BEW I, 583, MEW 133, HKES 182.

kótyavetye 1540: OklSz.—Vált.: *kótyevetye:* 1540: OklSz; — ? *kottyavettye:* 1544—6: MonIrók I, 265; — *kótyavetye* XVI szk-től NySz, SzikszF, Cal, 1587: MNy 6 : 132, 1589: BudBasL I, 454, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *kótyavető:* XVI szk NySz (népetimológia ebből: *kótyára vetni* 1600: MonIrók 7 : 85; *kótyáz* Szföld MTsz):

= auctio, subhastatio, venditio sub hasta; Feilbietung, Auktion; árverés (így valamennyi fenti adatban, még CzF-nál is; ma kizárólag *elkótyavetyél* 'verschleudern, vertrödeln; elherdál').

< szh (sto-nyj) *ko oće veće* 'quis vult plus; wer will mehr; ki akar többet' (*tko hoće veće*). — Megvan a kaj-h-ban is (*koćeveće* 'auctio'), de itt a magyarból való HASz.

Révai Antiquitates 89, GyarmVoc, Leschka, SlEl 308, Zolna Gy. Nyr 25 : 501, Melich MNy 6 : 65, SzófSz.

kovács hn 1193: ÓMO 56, 57; kn XIV sze KönSzj. —Vált.: *kovács:* 1213: VR 261. §. = Bihar m., 1075/1219: MonStr I, 54 = Bars m. XIII szv ÁUO IX, 574; KönSzj, BSzj, a XV szef-től NySz, Murm, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *koács:* 1193: ÓMO 56, 57 = Kovácsi, Tolna m.; 1254: OklSz, ÁUO VII, 360 = Nagykovácsi, Pest m.; SchlSzj; Göcsej MTsz; — *koacs:* 1885: Vas MTsz; — *kohács:* 1874: Somogy, Baranya MTsz; — *kács:* 1827: Somogy, Zala, Baranya Tsz, MTsz, OrmSz; — *kuács:* 1230: OklSz, stb; 1832: Göcsej Tsz, Vas, Marcal mell. MTsz.

= faber; Schmied.

< szláv *kovačь;* egyh.szláv *kovačь* 'faber ferrarius' MiklLex, Srezn; blg *kováč;* szh *kôvāč;* szlov *kováč;* ócseh *kováč* (egy adat 1411—14-ből GebSl, nem croatismus?); sz *kováč* (1685-től ComOrb 138, 139); orosz nyj *kovač.* — A *kovati* 'schmieden' ige nomen agentis *-čь* képzős származéka; PIEW 535, BEW I, 593, Meillet Ét 352, MER 243, PES I, 326, VREW I, 584.

A szó ezzel a képzővel csak a déli-szláv nyelvekben és — mint gyakran — a szlovákban általános (cseh *kovář;* f-szorb *kowar;* le *kowal;* a-szorb *kowal;* ukr *koval;* orosz *kuznec*). Nyilvánvaló tehát, hogy a magyar szó egy déli-szláv szó átvétele.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 354, MEW 153, Asbóth Nytud 1 : 34, SzófSz.

kovász XIV szv BSzj. —Vált.: *kovász:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, 1506: OklSz, Murm, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *koász:* 1541: NySz; — *kohász:* 1893: Somogy MTsz; — *kász:* 1890: Somogy MTsz.

= fermentum; Sauerteig.

< szláv *kvasъ;* óegyh. szláv *kvasъ* 'fermentum' Euch, Supr; MiklLex, Srezn; blg *kvas* 'levain'; szh *kvâs* 'Sauerteig'; szlov *kvâs;* cseh *kvas* GebSl, Rank; sz *kvas* 'kovász, élesztő, ital'; le *kwas* 'Sauerteig, die Säure'; a-, f-szorb *kwas* 'Sauerteig, sauerer Trunk, Hochzeit'; ukr *kvas* 'Säure, saueres Getränk'; orosz *kvas* 'säuerliches Getränk'.— A *kys-* 'savanyú' (vö. *keszőce* címszót) szó tövének változata; PIEW 627, BEW I, 656, Meillet Ét 219, TBSW 147, MER 235, HKES 197, BSE 286, PES I, 303, VREW I, 546.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 407, MEW 157, SzófSz.

kozák 1. 1532: MNy 25 : 312, 1640: MonTME 5 : 72, CzF.

= der Kosake; déloroszországi ukrán néptörzs.

< ukr *kozák;* le *kozak;* orosz *kazák.* — A név a török *qazaq* 'Vagabund, Abenteurer, freier Mensch' (osm, krimi tatár, kirg, kazáni tatár stb. Radloff I, 1060, II, 364) szóból való; BEW I, 496, PES I, 281, VREW I, 502.

SzófSz.

kozák 2. 1838: Gömör Tsz.

= fungi genus; Pilz, Schwamm; egy gombafajta.

< sz *kozák* 'egy gombafaj' Hv; cseh *kozák* 'Boletus luteus'; le *kozak* 'Boletus' Majewski. — A *koza* 'kecske' származéka; BEW I, 595.

SlEl 355.

† kozsuska 1570: OklSz. — Vált.: *kozsuska:* 1579, 1603, 1614: OklSz; — ? *kuzsicska:* 1570, 1589: OklSz.

= vestis pellicia; Pelzkleid, Pelzrock; bekecsféle.

Nyilván a szláv *kožuchъ* 'Pelz' szónak származékából való (vö. blg *kožuch;* szh *kožuh;* szlov *kóžuh;* cseh *kožich;* sz *kožuch;* le *kožuch;* f-, a-szorb *kožuch;* ukr, orosz *kožuch,* BEW I, 597, VREW I, 589), azonban a szó hímnemű és így n ő n e m ű **kožusьka* demin-a általában nincs (vö. mégis ukr *kožušánka, kožuška* 'női suba' Hrinč). A *kozsuska* változat azonban n y u g a t i (Pozsony és Árva: RadvCsal II, 31, 32, 111, 200 = OklSz) és így aligha gondolhatunk az ukránból való átvételre.

Zolnai Gyula OklSz.

köröplye 1893: Udvarhely MTsz.

= Schneeschuh; hótalp (vékony kosárkára kötött ritkás fonadék).

< szh *krplje* 'Schneeschuh' Vuk; szlov *krplje* ua. — Vö. PIEW 581, BEW I, 670.

Kniezsa MNy 39 : 5.

köszméte 1576: SzikszF. — Vált.: *köszméte:* 1576: SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, MFüvészk 180, CzF; — *pöszméte:* 1792: SzD, MFüvészk 180; Zemplén MTsz.

= Ribes grossularia; Stachelbeere; egres, piszke.

< szláv **kosmata* (t. i. *jagoda*); a szó a *kosmatъ* 'hirsutus; zottig; szőrös' nőneme, ez pedig a *kosmъ* 'capillus; Haar; haj, szőr' származéka; BEW I, 580, HKES 181, BSE 259, PES I, 366, VREW I, 640. — A szó azonban *kosmata* alakban és 'Ribes grossularia' jelentésben sehonnan sem mutatható ki, csupán különböző származékában: cseh *kosmatka* 'die Rauhbeere, Christbeere' Rank (GebSl, Velesl, Wussin nem ismeri!); sz *kosmačka* 'Ribes grossularia' (nyilván népetimológia a *mačka* hatása alatt); le *kosmatka* ua. (és sok más növény) Majewski; szlov *kosmáča* ua. — A szh-ban *kosmatka* 'valami almafajta' Šulek.

Az átvett alak kétségtelenül **kosmata* volt, de melyik nyelvből, nem dönthető el. Valószínűleg a szlovákból. Semmiesetre sem származhatik egy **kosmato* semleges nemű alakból, mint Beke Nyr 59 : 224 gondolja, mert a jelzett szó csak a nőnemű *jagoda* lehetett.

GyarmVoc, SlEl 343, MEW 133, Asbóth Nyr 31 : 12, Refl 38, SzófSz.

Ennek a szónak más átvétele a *koszmacska, kozmacska:* 1838: Pápa vid., Veszprém MTsz 'Brassica napus; töves répa', azonban pontos megfelelőjét kimutatni nem tudjuk. — A 'háromágú horog, amellyel a kútbaesett vödröket szokták kihalászni' jelentésű *koszmacska* szó (Veszprém MTsz) nyilván a *vasmacska* játszi elferdítése.

krampacs 1876: Göcsej MTsz.

= buteo; Habicht; kánya.

< szlov *krâmpač* 'Rabe, Kolkrabe, Nachtrabe'. — A szó valószínűleg a németből való.

† kránic 1576: SzikszF, MA, PP, PPB, Kr.

= der Krainer; krajnai.

< szlov *Kranjec* 'krajnai' (eredetibb *Krajnec*-ből).

SlEl 367, Asbóth Nesk 45.

kravicska 1888: Rozsnyó MTsz.

= Kuh; tehén.

< sz *kravička* 'tehénke', a *krava* demin-a; BEW I, 577.

Valló Tót el, Nyr 33 : 565.

krëcs 1876: MTsz. — Vált.: *krëcs:* 1894: Szlavónia MTsz; — *krécs:* 1876: Dráva mell. MTsz; — *kerecs:* 1876: Dráva mell. MTsz.

= tectorium; Tünche; vakolat.

< szh *krěč* 'Kalk'; vö. blg *kireč* ua. — A balkáni szavak az oszmán-török *kiredž* 'Kalk' átvételei, vö. TürkEl II, 9, Redh 1610.

Balassa Nyr 23 : 361.

krepál meg-*krepál*, össze-*krepál* 1894: Szlavónia MTsz.

= flicken; foldoz, megfoldoz.

< szh *krpa* 'Fleck (Tuch, Leinwand)'. BEW — I, 670.

A m szó vagy a *krpa* főnév átvétele és abból az ige a magyarban képződött, vagy egy szh **krpati* 'flicken' igéből való (ilyen azonban nincs, csak *krpiti* van, de a szlovénben *krpati*!).

Balassa Nyr 23 : 362.

krisztár 1898: Budapest Nyr 27 : 32 (a szaknyelvben ma is él).

= der das Gerüst bauende slowakische Arbeiter; épületállvány készítő szlovák.

< sz *kristár* ua. — Ez a német *Gerüst* szóból.

Valló Nyr 33 : 565.

krityik 1889: Nógrád MTsz.

= Geld bringender Vogel (Aberglaube); pénzhordó madár (babonában).

< sz *škritik* 'manó'; vö. *škriatik* ua. Hv.

Valló Nyr 33 : 565.

kromka 1886: Zemplén MTsz.

= Schergel, Brotanschnitt; a megszelt kenyér első darabja.

< kárp. ukr *kromka*, a *kroma* 'szelet' demin-a. — L. a *karima* címszót.

Helytelenül Valló Tót el, Nyr 33 : 565 (< sz *chrumka* 'a kenyér durcája').

krucenyika 1875: Zemplén MTsz.

= eine Art Mehlspeise; valami tésztás étel.

Nyilván egy sz **krucenika* átvétele (a *krucen*-ből, ez pedig a *krutiť* 'csavarni, sodorni' Part. praet. pass-a). A szóra adataim nincsenek.

Valló Nyr 33 : 565.

krupa 1684: OklSz.

= Fagopyrum sagittatum Gilib. (Jáv 280).

Nyilván a szláv *krupa* 'dara' szónak a növényre való átvitele, amiből a darakása lesz. A szláv szónak sem 'Fagopyrum', sem más növényféle jelentése nincs.

kuckó 1622: Nyr 6 : 361, 7 : 82. —Vált.: *kucik:* 1622: Nyr 6 : 361, 7 : 82 (Debrecen vagy Szatmár), 1713: Nyr 46 : 172, 1715: OklSz 1176, 1792: SzD, 1795: Gvad = NySz, SI, Kr, Tzs, CzF; Tolna, Csallóköz, Nógrád, Debrecen, SAÚjhely, Tokaj, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bodrogköz MTsz, SzamSz, Csoma Jászberény 71; — *kucig:* 1888: Torma MTsz; — *kucék:* 1874: Ugocsa, Zemplén MTsz; — *kocik:* 1715: OklSz 1176; Palócság, Nógrád, Gömör, Borsod MTsz; — *kuckó:* 1756: NySz, Dugonicsból Kr, SI, Tzs, CzF; — *kúszkó:* 1792: SzD, Tzs, CzF; Kemenesalja, Balaton mell., Fehér, Palócság MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 61, Csoma Jászberény 71; — *kucó:* 1876: Szlavónia, Pest, KKHalas, Kecskemét MTsz; — *kuszlik:* 1838: Marcal mell. Tsz, Rábaköz, Vas MTsz, Sopron, Zala MNy 5 : 333; — *kúszlik:* 1909: Kemenesalja MNy 5 : 333; — *kuszli:* 1909: Zala MNy 5 : 333. — *pucik* 1604: MA. — Vált.: *pucik:* 1816: GyarmVoc; Szatmár, Szilágy, Kalotaszeg, Szföld MTsz; — *pucok:* 1604: MA, PP, PPB, SzD (a Tzs-ban hibásan *púcok*!); Szföld MTsz; — *pucuk:* 1838: Szföld Tsz; — *pocik:* 1767: PPB, 1792: SzD, 1801: PPBE; Szföld MTsz; — *puckó:* 1863: Erdély MTsz.

= 1. *pucok* foculus, focus; kleiner Herd; tűzhely (1604: MA, PP, PPB, Tzs); — 2. angulus fornacis; Ofenwinkel, Ofenbank; kemencezug, kemence padkája (a fenti adatok — az 1. alatt felsoroltak kivételével — mind, a *k-* kezdetűek 1622-től, a *p-* kezdetűek 1767-től); — 3. *kuszlik* Stübchen; kis szoba (1906: Bakonyalja NyK 34 : 61).

Mindenekelőtt tisztázatlan a *k-* és *p-* kezdetű szavaknak egymáshoz való viszonya. A legnagyobb nehézséget az okozza, hogy a két változat más-más vidéken volt és van elterjedve: a *k-* kezdetűek Északkeleten és a Dunántúl, a *p-* kezdetűek pedig Erdélyben, ott is főleg a Székelyföldön. A két változat között tehát komoly kapcsolat nincs. A másik probléma a két alak azonos eredete esetén a szónak a Székelyföldön való elterjedése. Aránylag még a legkönnyebb volna a hangtani kérdés: a *p-*s változatokat esetleg disszimilált alakoknak lehetne tekintetni, bár analógiánk nincs rá (a *pöszméte* a *köszméte* mellett nem azonos ezzel, mint Beke Nyr 59 : 225 gondolja, mert a *p* itt a *piszke* hatására keletkezett, ez pedig a *ri-biszké*-ből). — Mindezért igazat kell adni Bátky Zsigmondnak (NépÉrt 26 : 53), hogy a két változat tulajdonképpen k é t s z ó, amelyeknek az eredete sem egyforma: a *kucik* (és *kuckó, kuszkó* stb.) a keleti-szlovák *kucik* 'kuckó, kemencezug' Kálal átvétele (ez szabályos megfelelője az irodalmi szlovák *kútik* 'kis zug, kis szeglet, kuckó' Hv szónak, ez viszont a *kút* 'sarok' demin-a; ősszláv *kǫtъ*, vö. PIEW 527, BEW I,

602, VREW I, 705). — A *pucik, pucok* pedig a *peckel, pockol* 'alátámaszt' származéka (eredetileg a tűzre való hasábfák alátámasztására szolgált volna, arra, amit sok helyt tűzi kutyának is hívnak). Ez ugyan aligha lehet helytálló, de a lényege, hogy a *kuckó*-tól eltérő szó, valószínűleg helyes.

A *kuckó* *-ó*-ja magyar deminutívum. A *kuszlik* nem világos (kb. ugyanazon a területen él, ahol a *kuszkó;* van *kutlik* is, 'kályhalyuk' Léva MTsz). Bátky i. h. 55 szerint a *-lik* = *lyuk*, ez azonban nem meggyőző.

Horger SzegFüz 1 : 72 szerint a *kucik, kuckó* nem a szlovák szó átvétele, hanem egy magyar **kusz* szó származéka. Ilyent azonban kimutatni nem tudott.

GyarmVoc (*kucik, kuckó* és *pucik*), SlEl 402 (csak a *kucik, kuckó*), MEW 128 (ua.), Valló Tót el (uígy), Simonyi Nyr 46 : 146 és Beke Nyr 62 : 130 (*kucik, kuckó* és *pucik*), vö. SzófSz.

kucserácska 1893: Balassagyarmat MTsz.

= Mentha crispa; fodorménta (Jáv 970).

< sz *kučeráčka* 'fodorménta' Hv, Kálal; a *kučera* 'göndör' szóból; BEW I, 637.

Valló Nyr 33 : 565.

kucsuvál 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

= roden; irt.

< sz *klčovať* 'erdőt irt' Hv. — BEW I, 659.

Szűcs István Nyr 33 : 467.

kuka 1825: Szeged Tsz, Alföld, KKHalas, Tisza mell., Békés, Csongrád, Arad MTsz.

= hakenartige Stange, womit man den Tabak auf die Trocknenanlage aufhängt; horogalakú fa, amellyel a zsinegre fűzött dohányt a szárítóra akasztják.

Vö. szh *kuka* 'Haken; fahorog' (a XVII sz-tól HASz); blg *kuka* 'croc, crochet'; vö. BEW I, 639, Mariánovics Nyr 43 : 16, 46 : 273.

Talán ide való a 'Tabakgärtner; dohánykertész' jelentésű *kukás* szó (1884: Nagykunság, Bihar, Békés, Borsod MTsz, Nyíregyháza Nyr 44 : 88).

kukac 1788: MNy 5 : 286, 1791: Dugonics Etelkájából NyUSz (ebben: *sajtkukac*), SzD, 1794: Gross IV, 401, SI, Tzs, CzF; OrmSz.

= tarmes; Made; nyű (OrmSz szerint Regenwurm; giliszta).

< szh *kúkac* (G *kúkca*) 'vermis, larva' HASz, kaj-h *kukec* 'vermis' Bell, 'ips; szú, moly' Jambr; szlov *kûkec* 'Fingerwurm'. —

Eredete ismeretlen. Még az is feltűnő, hogy az *-ьсь* képző benne nem lágyítja a *k*-t *č*-vé!!

Eredetileg dunántúli szó, vö. MNy 5 : 286.

SzófSz, Kniezsa MNy 37 : 285.

kukta 1702: OklSz. — Vált.: *kuchta:* 1702: OklSz; — *kukta:* 1706: Nyr 43 : 172, 1799: Csokonai ÖM I/2, 573, 1804: Kecskemét Nyr 32 : 25, GyarmVoc, CzF; — *kupta:* 1816: GyarmVoc, Szföld MTsz.

= puer coquinarius, culinarius; Küchenjunge, Kochgehilfe; szakácsinas (a konyhában lábatlankodó gyerek Dunántúl, Palócság MTsz).

< sz *kuchta* 'kukta' Hv, Jancs; cseh *kuchta* 'Garkoch' a XV sz-tól GebSl; le *kuchta* 'Küchenjunge'; szlov *kuhta* ua. — A konyha jelentésű *kuchynja*-ból van képezve, bár maga a képzés nem világos; BEW I, 638, BSE 279.

A m szó minden valószínűség szerint a szlovákból való.

GyarmVoc, Melich NyK 44 : 372, Kniezsa MNy 35 : 202, SzófSz.

kulcs hn 1251/1281: *Kulchud* HOkl 21, stb. vö. Cs III, 506; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *kulcs:* 1251/1281: HOkl 21, 1268/1347: MonStr I, 557, 1282: HOkl 95, XVI szk GyöngyTör, SzikszF, MA 1643-tól NySz, Tsz, CzF; — *kúlcs* 1843: NySz, PP, PPB; — *kúcs:* XV sze SchlSzj, SermDom, 1527-től NySz, 1597-től OklSz; OrmSz; — *kujcs:* 1857: Rábaköz, Keszthely, Göcsej, Balaton mell., Veszprém, Esztergom MTsz, OrmSz, Légrád Nyr 43 : 42; — *kolcs:* 1251/1281: HOkl 21, XIV szv BSzj (*kolcsol* ige a XV szef-től BécsiK = NySz), Murm, 1545: OklSz; — *kólcs:* 1562-től NySz, Cal, MA, PP, PPB; Hunyad MTsz; — *kócs:* 1807: NySz; 1838: Szföld Tsz, Somogy, Nógrád, Gömör, Abaúj, Zemplén, Szatmár, Ugocsa, Szilágy, Érmellék, Szolnok-Doboka MTsz; — *koucs:* 1935: SzamSz; — *kaócs:* Palócság, Szföld MTsz; — ? *kaucs:* 1885: Zilah MTsz; — ? *kocs:* 1878: Maros-Torda MTsz.

= clavis; Schlüssel.

< szláv *ključь;* óegyh. szláv *ključъ* 'clavis' Mar, Supr; MiklLex, Srezn; blg *ključ*, nyj *klič;* szh *ključ;* szlov *ključ;* ócseh *klúč*, ma *klíč;* sz *kľúč;* le *klucz;* f-szorb *kluč*, a-szorb *kluc;* ukr, orosz *ključ*. — Eredeti szó, a *ključka* 'kampó' *-jo* képzős származéka (a *ključ*-nak eredeti 'Haken; kampó' jelentése megvolt még az ócsehben és a 'Schlüssel' mellett ma is megvan a szh-ban és a szlovénben); PIEW 605, BEW I, 526, 528, Meillet Ét 391, TBSW 137, MER 242, HKES 170, BSE 235, PES I, 320, VREW I, 576, Sławski SlOcc 18 : 282.

A m szó már nem az eredeti 'kampó', hanem a másodlagos 'Schlüssel; kulcs' jelentésben került át. Hangtanilag feltűnő, hogy az eredeti *lj* a régiségben nem jelentkezik és csak a mai *kujcs* változatban van képviselve (vö. erre a *család* címszót is!).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 296, MEW 120, Melich NyK 39 : 40, SzófSz, Benkő MNy 49 : 457.

kulcsár szn 1361: OklSz; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *kulcsár:* 1361-től OklSz, XV sze SchlSzj, SzikszF, MA, 1643: NySz (a NySz többi adata átírt szövegből való s azért megbízhatatlan; bizonytalan a felsorolt valamennyi adat a XVII sz előtt, mert a kvantitást nem jelölték; az első k é t s é g t e l e n adat a *kulcsár* változatra 1831-ből, Kr-ből való, Tzs, CzF, stb.); — *kúlcsár* 1627: NySz, PP, PPB; — *kúcsár:* XV sze SchlSzj, 1539: MNy 46 : 386, KolGl. 1, XVII szv NySz; — *kolcsár:* 1584: NySz; — *kólcsár:* 1566: NySz, Cal; — *kócsár:* 1863: Háromszék MTsz; — *kóucsár:* 1936 : SzamSz.

= clavicularius, cellarius, pincerna; Schlüsselträger, Kellner.

< szláv *ključarjь;* orosz-egyh. szláv *ključarь* 'claviger' (1076-tól Srezn I, 1231), szerb-egyh. szláv *kлučarь* 'claviger' (a XIII sz-tól MiklLex); szh *ključār* 'clavicularius, pincerna' HASz; szlov *ključár* 'der Schlüsselbewahrer, der Haushälter, Kellermeister, Kämmerer'; sz *klučiar* 'kulcsár', (ukr *ključár* 'Schlüsselbewahrer, Aufseher'; orosz *ključár* 'der Bewacher der Kirchengewänder' az egyh. szlávból, elav.). — Foglalkozást jelentő *-arjь* képzős származék a *ključь*-ból MiklSlGr II, 88, Vondrák SlGr I, 558.

A szó tulajdonképpen csak a déli-szláv nyelvekben élt és él (de nincs meg a bolgárban), mert az ukrán és orosz szó az egyházi szlávból való. Az egyházi szlávból származik a román *clucer* is (egy udvari méltóság a régi vajdaságokban). A szlovák szóról meg nem lehet tudni, vajjon a gyakori jugoszlavizmusok egyike-e, vagy pedig a magyar *kulcsár* hatása alatt keletkezett, tehát magyar tükörszó. — A m szó tehát nyilvánvalóan déli-szláv eredetű.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 295, MEW 120, Melich MNy 28 : 12, SzófSz.

kuli 1834: Kassai III, 215.

= 1. kurze und sich nach innern krümmende Hörner; rövid és befelé görbült szarv (1838: Balaton mell. Tsz, Fehér, Vas, Göcsej MTsz); — 2. langohrig; nagyfülű (1834: Vas Kassai III, 215, Kemenesalja Tsz).

< szlovén *kúlji*, a *kûlj, kúlja* 'mit verstümmelten Hörnern' melléknévnek hímnemű pronominális alakja; vö. BEW I, 642.

Mariánovics Nyr 46 : 273.

kulicska 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 497.

= die Holzklinke des Türschlosses; az ajtózár fakilincse.

< sz *kľučka* 'ajtókilincs'. A *kľúč* 'kulcs' származéka.

Az ugyanott élő *kilicske* (MTsz) a *kulicska* és a *kilincs* keveredése.

Valló Nyr 33 : 565.

kulimász 1656: NySz. — Vált.: *kolomáz:* 1656: NySz II, 335; — *kolomász:* 1684: OklSz; — *kolimász:* 1731: OklSz; — *kolyimáz:* Sátoraljaújhely MTsz; — *kulimáz:* 1786: Dugonicsból Kr, 1825: Tolcsva MNy 26 : 334, Tzs; Kisújszállás MNy 14 : 212; — *kulimász:* 1795: Csokonai ÖM II/1, 16; Szföld, Kolozs, Szolnok-Doboka MTsz; — *kulimánc:* 1893: Szföld MTsz; — ?? *okolmasz:* 1835: Palócság Tsz; — *kalamász:* 1838: Dunántúl, Balaton mell., Pápa vid., Tolna MTsz; — *gulimász:* (ebben: *gulimászos* vászon 'viaszkos vászon' 1881: Debrecen MTsz).

= 1. axungia; Wagenschmiere; kocsikenőcs (valamennyi fenti adatban a következő 2. és 3. alattiak kivételével); — 2. *kulimász, kulimánc* Schlammischung als Malter; vakolatul használt sárkeverék, vályog (1883: Szföld, Kolozs, Szolnok-Doboka MTsz); — 3. *kulimász* klebriger Mansch; mindenféle ragadós kotyvalék (mikortól?).

< szláv *kolomaz* 'axungia; kocsikenőcs' (összetétel: *kolo* 'kerék' BEW I, 548 és *mazъ* 'máz' BEW II, 29); szh *kȍlomāz;* szlov *kolomàz;* cseh *kolomaz;* le *kołomaz;* f-szorb *kołmaz;* orosz *kólomaz.*

A m szó közvetlen forrása hangtanilag nem állapítható meg. Mivel azonban a Palócságban és Észak-Dunántúl van elterjedve (az erdélyi *kulimász* 'vakolat' már másodlagos és kétségtelenül más magyar nyelvjárásból való átvétel), valószínűleg a szlovákból való.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 316, MEW 124, SzófSz.

kulup 1894: Szlavónia MTsz.

= Liegestätte; kecskelábakon álló egyszerű fekvőhely.

< kaj-h *klûp* 'scamnum, sedile' Bell, Jambr, sto-nyj *klúpa* 'die Bank' Vuk; szlov *klôp* 'die Bank'. — BEW I, 524, TBSW 137.

kulyasa 1879: Rozsnyó MTsz.

= Brei; pépszerű, puliszka-féle étel.

< szk *uľaša* 'lisztes kása (puliszka-szerű étel, de nem kukoricalisztből)'; le nyj *kulesz, kulesza* AtlPodk 636; ukr *kuliš, kuléša;* blg *kuláša;* szh *kulješ;* román *coleşa, culeaşa* 'Brei'. — A szó eredete nincs tisztázva. Mivel a vlach pásztorkodás területén ismeretes, nyilvánvaló, hogy a szláv nyelvekben a románból való (helytelenül BEW I,

642). A románban vagy a magyar *köles*-ből (Kniezsa Ethn 45 : 64), vagy a latin *colligo*-ból (?, így Reychman Język Polski 31 : 204).

kuna 1893: Léva vid. MTsz.
= Mustela nivalis; menyét.
< sz *kuna* ua.; BEW I, 644, VREW I, 693.
Simonyi Nyr 25 : 560, Valló Nyr 33 : 565.

kŭp 1784: SzD.
1. acervus, congeries, cumulus; Haufen; rakás, kupac (1784 SzD, 1792: SzD, PPBE, SI; 1838: Balaton mell. Tsz); — 2. conus; der Kegel; geometriai idom (1803-tól NyUsz, Tzs, stb.).
< szh *kŭp* 'Haufen, Schober'; hímnemű alakban a déli-szláv nyelvekben: óegyh. szláv *kupъ* 'cumulus' Euch, Supr; MiklLex; blg *kup* 'amas, monceau, masse, foule, groupe'; szlov *kùp* 'der Haufe'; — az északi-szláv nyelvekben viszont nőnemű *kupa:* cseh, le, ukr, orosz *kupa* 'Haufen', a-, f-szorb *kupa* 'Hügel'; BEW I, 646, TBSW 138, Kiparsky 70, MER 262, PES I, 413, VREW I, 694.
Leschka, SlEl 398, MEW 148 (Miklosich itt kételkedik a 'conus; Kegel' jelentésű *kúp* szláv eredetében; joggal, mert a szó ebben a jelentésben nem szláv, hanem nyelvújítási és magyar), Simonyi Nyr 33 : 167, SzófSz. — Helytelenül Kőrösi Nyr 13 : 545 (az olaszból; azonban ő a mai jelentésből indul ki, sőt még a *kupola*-t is belevonja). — Takáts S. MNy 1 : 319 szerint idevaló a régi *kupsó kup*-ja is. Ez a latin *cuppa* > m *kupa*, de talán a kfn *kufe* hatására.

kúpa 1908: Jászberény Csoma Jászberény 71.
= Maisstengelhaufen; kukoricaszár-rakás.
< sz *kupa* 'rakás'. A szóra l. a *kúp* címszót.

kupac 1792: SzD. — Vált.: *kupac:* 1792: SzD, SI, Kr; 1838: Pápa vid. Tsz, Dunántúl, Sopron, Vas, Tolna, Nógrád MTsz; — *kupoc:* 1838: Vas, Zala, Tolna, Orosháza MTsz, Sárköz Nyr 32 : 462, Bakonyalja NyF 34 : 81; — *kupóc:* 1914: Légrád Nyr 43 : 42.
= acervius, cumulus parvus; kleiner Haufen; kis rakás.
< szh *kúpac*, a *kŭp* 'Haufen' demin-a (< *kupьcь*); szlov *kûpec* ua. — Vö. a *kúp* címszót.
Feltűnő a szh és magyar szavak fordított kvantitása: szh *kŭp* (rövid *u*-val), *kúpac* (hosszúval), magyar *kúp* és *kupac*. A szh-hoz hasonlóan a szlovénban is.
SlEl 398, Moór Nyr 61 : 16, SzófSz (a *kopa* szóval, amelyre a BEW I, 562-re való hivatkozáson keresztül utal, a mi szavunk nem függ össze).

kupec 1668: MonTME I, 371 (Nagykőrös). — Vált.: *kupec:* 1668: MonTME I, 371, XVII szv NySz, 1799: GyarmAff 327; 1838: Szföld Tsz, CzF; — *kupic:* 1884: Alföld, Torontál MTsz; — *köpec:* 1876: Bihar, Kolozs MTsz.

= 1. der Makler; vándorkereskedő (főleg *ló-kupec;* így valamennyi fenti adatban máig); — 2. fraudator; betrügerisch; csaló, fortélyos, fösvény (1799: GyarmAff 316, GyarmVoc, 1838: Szföld, Pápa vid. Tsz).

< sz *kupec* 'kereskedő', a *kupiti* 'venni' nomen agentis származéka; **kupьcь* 'mercator': óegyh. szláv, blg, szh, szlov, cseh, le, ukr, orosz; a tő germán jövevényszó az ősszlávban; BEW I, 647, Kiparsky 204, PES I, 415, VREW I, 695—6.

A szó hangalakja, megjelenésének helye és elterjedése mutatja, hogy csak kései átvétel lehet a szlovákból. — A 'fortélyos, csaló, fösvény' jelentés a 'mercator; Kaufmann' jelentésből a magyarban fejlődött, és nem a szláv *skupьcь* 'fösvény' átvétele, mint GyarmVoc és SlEl 748 gondolja.

Leschka, SlEl 396, MEW 148, Asbóth Nytud 1 : 187, SzófSz.

kupica 1865: CzF; Bakonyalja NyF 34 : 56, Szenna, OrmSz, Dunántúl, Vas, Somogy, Nyitra MTsz.

= caliculus, pocillum; Stamperl, Schnapsgläschen (CzF szerint 'korty pálinka' is).

< szh *kȕpica,* a *kupa* demin-a; szlov *kúpica* 'Trinkbecher, Trinkglas'. — A *kupa* szóra l. BEW I, 645 és a *kupa* címszót a kétesek között. — A szlovák *kupica* 'fapohár' a magyarból.

A m *kupica* nem lehet a *kupa* magyar származéka, csak a szh *kupica* átvétele. Erre mutat a szó földrajzi elterjedése is.

kura 1875: Bihar MTsz.

= Henne ohne Schwanz; farkatlan tyúk.

< szláv *kura* 'gallina; Henne' (vö. BEW I, 650, VREW I, 697). Ezen a vidéken talán ukrán, vagy szerb eredetű? Valószínűtlen. hogy a szlovákból származzék, mint Valló Tót el állítja.

kurac 1893: Tolna MTsz.

= Lumbricus terrestris; giliszta.

< szh *kurac* 'penis; männliches Glied'. Ez a *kurъ* 'Hahn'-ból való, BEW I, 650. — Lehet, hogy a *kukac* 'vermis' is hatott a magyar szó jelentésének fejlődésére.

kurec 1906: Bakonyalja NyF 34 : 33.

= penis puerorum; männliches Glied der Knaben.

< kaj-h *kurec* ua; szlov *kurec;* BEW I, 650.

kurnyavica 1888: Zemplén MTsz, Nagyszalánc MNy 5 : 333.

= procella; Ungewitter; zivatar.

< keleti-sz *kurňavica* 'hófergeteg' Hv, Kálal. A *kuriti* 'füstöl' származéka (BEW I, 651).

kurnyik 1902: Hidasnémeti Nyr 31 : 351 (itt *kuznyik* sajtóhiba); — *gurnyik:* Nyíregyháza Nyr 44 : 88.

= Hühnerstall; tyúkól.

< sz *kurnik* 'tyúkól'. — A *kura* 'Huhn; tyúk' származéka, BEW I, 650.

Valló Nyr 33 : 565.

Más átvétel a *kuriny* (1947: Nyitra vid. MNyAtl I, 10): < sz *kurín* ua. Kálal.

kúrúcska 1907: Beregszász Nyr 36 : 94.

= harpago; Haspe; csáklya.

< ukr **krjučka;* vö. ukr *krjuk* 'Haken'; orosz *krjuk, krjučok* 'Haken, Haspe'. A szónak csak hímnemű alakja mutatható ki. — Az orosz szó a skandinávból, MEW 141, 143, BEW I, 629, VREW I, 674 (vö. a *kuruglya* szót is a kétesek között).

kuruzsol 1599: NySz. — Vált.: *kruzsol:* 1599: NySz; — *kuruzsol:* 1668: NySz, SzD, SI, Tzs, CzF.

= 1. incanto, fascino; zaubern, verhexen; varázsol (így a régi adatokban); — 2. quacksalbern; hozzáértés nélkül gyógyít (CzF). — Magyar elvonás a *kuruzsa, guruzsa* 'kuruzslás' Szföld MTsz. — A szónak a m-ban *kurusol* változata nincs. CzF nyilván régi írása alapján írja így.

< szláv **kružiti* (ősszláv *krožiti*, a *krogъ* szó származéka, vö. a *korong* címszót). A szó minden szláv nyelvben megvan ugyan, de mindenütt csak 'köröket csinálni, körben járni, cirkálni' stb. jelentésben, de 'incantare; verhexen; varázsolni' jelentése sehonnan sem mutatható ki. Pedig bizonyos, hogy kellett egy ilyen jelentésű szónak vagy a szh-ban, vagy a sz-ban lennie.

SlEl 377, MEW 142, SzófSz.

kurva XV sze SchlSzj. — Vált.: *kurva:* XV sze SchlSzj, 1479: OklSz, a XVI sze-től NySz, 1549: MNy 25 : 313, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, CzF; — *kura* (ezekben: *kura-fi, kura-nő* (1643: OklSz, XVII szv NySz I, 845, CzF, Arany ÖM I, 268).

= meretrix; Hure.

< szláv *kurъva;* egyh. szláv *kurъva* 'meretrix' MiklLex; blg *kúrva;* szh, szlov *kûrva;* cseh, sz *kurva;* le, f-szorb, a-szorb *kurwa;*

ukr, orosz *kúrva*. — A szó eredetéről több vélemény van; régebben germán eredetűnek tartották, így BEW I, 651, ma inkább a *kura* 'gallina' származékának magyarázzák, Sobolevskij JA 33 : 478, Kiparsky 43, VREW I, 698. — A szlávból román *curva*, alb *kurve*, újgörög κούρβα.

A m szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 399, MEW 149, SzófSz (pótlap).

kusza 1808: SI. — Vált.: *kusza:* 1808: SI, 1829: Tisza mell. Tsz, Tzs; Szeged, Bánság, Ungvár MTsz; — *gusza:* 1832: Baranya Kassai II, 307; — ? *kusa:* 1831: Bodrogköz Tsz; — ? *kusi:* 1831: Bodrogköz Tsz.

= cauda destitutus; stumpfschwänzig; farkatlan, megcsonkított farkú (tyúk, veréb, macska).

< szh *kûsa*, a *kûs*, *-a*, *-o* 'gestutzt' nőneme, vö. *kúsa* 'gallina cauda truncata; gestutzte Henne' HASz; egyh. szláv *kǫsъ* 'cauda mutillatus'; blg *kъs* 'court, bref'; cseh *kusý* 'gestutzt'; sz *kusý* 'csonka'; le *kęsy*, *kusy* 'abgestutzt'; ukr *kusyj* 'kurz, gestutzt'. — A *konc* címszó alatt tárgyalt *kǫsъ*-ból való, BEW I, 601, BSE 285, Sławski SlOcc 18 : 275.

Leschka, SlEl 400, SzófSz. — Helytelenül Simonyi Nyr 32 : 479 (szerinte elvonás a *kuszál*-ból).

kusztora 1792: SzD. — Vált.: *kusztora:* 1792: SzD 21, SI, Kr, Tzs; Kemenesalja, Dunántúl, Őrség, Balaton mell., Göcsej, Zala, Somogy, Baranya, Fehér, Palócság, Hajdu, Zemplén MTsz, Szenna, OrmSz, Somogy Nyr 36 : 143; — *kúsztora:* 1875: Vas MTsz; — *kusztura:* 1889: Baranya, Kolozs, Szolnok-Doboka, Udvarhely, Szamosújvár, Szlavónia MTsz; — *kustora:* 1879: Tiszahát MTsz; — *gusztora:* 1907: Nagykőrös Nyr 36 : 382; — *guszterja:* 1889: Baranya MTsz.

= cultellus; Taschenmesser; fanyelű bicska.

< szh *kustura* 'schlechtes Messer' Vuk; szlovén *kostura* 'ein grösseres Schnappmesser mit beinernem Griff'; blg *kostúra* 'canif'. — A szó a román *custura* 'Klinge' szóból; BEW I, 652, REW 180.

A dunántúli szó kétségtelenül a szh-ból való, de az erdélyi közvetlenül a románból származik. Helytelenül Damján NyF 67 : 29 és Drăganu Rom 159, akik a dunántúli szót is a románból származtatják.

SlEl 401, Balassa Nyr 23 : 312.

kutács 1840: MTsz. — Vált.: *kutacs:* Tokaj MTsz, Rimaszombat Nyr 26 : 384; — *kutács:* 1840: Vác, Palócság, Hont, Nógrád MTsz, Mátyusföld MNy 24 : 64 (vö uo. *kutáll* tüzet piszkál, igazit igét is!!).

= rutabulum, rutrum; Ofenkrücke; szénvonó.

< sz *kutáč* 'piszkavas, szénvonó' Hv, Kálal, Jancs. — A cseh *kutiti* 'machinari; machen', *kutati* 'schürfen', szlovák *kutať* 'kutat,

turkál' származéka. A szó megvan más nyelvekben is és eredetileg 'machinari; machen' volt a jelentése (így az ócsehben is, vö. a cseh, le *s-kutek* 'factum' szót is), a 'kutat, turkál' jelentés azonban csak a szlovákban van meg és nyilván egészen új.

A m *kutat* (*katat, matat, fitat* stb.; 1792: SzD) ezzel bizonyosan nem függ össze. Ugyanis abban az esetben **kutál* alakot várnánk. — Helytelenül a *kutat* szóról GyarmVoc, Leschka, SlEl 403, Valló Tót el.

Halász I. Nyr 10 : 198, SzófSz.

kútya hn 1493: OklSz; kn 1526: NySz. — Vált.: *kútya:* 1493: OklSz 1526-tól NySz, Murm, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, CzF; — *kutyó, kutyu:* 1838: Vas Tsz; — *kuttyuó:* 1857: Göcsej MTsz.

= 1. tugurium, casa; Hütte; polyvatartó kamra (az utóbbi MTsz); — 2. *kutyóka* Feuerstätte im Zimmer; szobai tűzhely (1841: Nyitra vid. MTsz).

< szerb-horvát *kȕća* 'Haus' (ősszláv **kǫtja;* óegyh-szláv *kǫšta* 'tentorium' Supr; MiklLex, Srezn; blg *kъšta* 'Haus, Hütte'; szlov *kóča* 'Bauernhütte'; ukr *kúča* 'Schweinestall'; hiányzik a nyugati-szláv nyelvekben). Eredeti szó, BEW I, 603, Sławski SlOcc 18 : 262, MER 268.

A *kutyó, kuttyó, kutyu* magyar deminutivumok.

Ver, SlEl 387, Asbóth SzlSz 16, SzlJsz 75, Melich SzlJsz I/1, 136.

kutyik 1893: Palócság, *kútyika* 1877: Nógrád, Hont MTsz.

= 1. faule Ecken; a száj szélének kipállása (Palócság, Nógrád MTsz); — 2. schmerzenden Mund habend; fájós szájú (1890: Hont MTsz.).

< sz *kútik* 'szájszeglet' (és 'zúg', a *kut* 'sarok' származéka, vö. BEW I, 602 és a *kuckó* címszót).

Valló Tót el, 33 : 565.

kuzsu 1905: Heves NyF 16 : 49.

= pellicium; Pelz; ködmön.

< sz *kožuch* 'Pelz; bekecs', stb. — Közszláv szó, vö. BEW I, 597 és a *kozsuska* címszót.

L

labda XV sze SchlSzj. — Vált.: *lapta:* XV sze SchlSzj, 1557-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; Palócság MTsz, Tárkány Nyr 43 : 166, Moldva CsángóSz, MNy 4 : 462; — *lopta:* 1767: PPB (de csak a *loptázás* szóban, egyébként mindig *lapta, labda*);

Kolozsvár, Szföld, K-Küküllő, Szolnok-Doboka MTsz; — *laptya:* 1873: Brassó MTsz; — *labda:* 1573-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF (így olvasandók a *lapda* alakban írt változatok is).

= 1. pila; Ball; labda (XV sze-től SchlSzj-től így valamennyi fenti adatban máig); — 2. globus; Kugel; golyó (*lapta:* 1493-tól 1553-ig OklSz, a XVI szk-től a XVIII szmf-ig NySz, SzikszF; — *labda:* 1528: MNy 31 : 195, 1588: OklSz, 1651: Zrínyi=NySz).

< szláv *lopъta;* vö. orosz *loptá, laptá* '(evező)lapát, egyik végén szélesebb lapos tárgy, labdaütő, maga a labdajáték (a régi méta), sulykoló fa', stb. Dalj II[4], 612, 'der Ballschlägel, Waschbläuel' Pawl; szh *lopta* 'Ball', kaj-h *lopta* 'pila' Bell, Jambr, *labda* 'pila' Jambr; szlov *lopta* 'Spielballen'; sz *lopta* 'labda' Hv, Jancs. — Az orosz szó jelentésváltozatai világosan mutatják, hogy az alapjelentés a 'lapátszerűség' volt (ebből: → labdaütő → labdajáték → labda), és így bizonyos, hogy nem a szláv szavak származnak a magyarból, mint még a MEW 174 magyarázta, hanem megfordítva; BEW I, 733, PES I, 469, VREW II, 14 (azonos a töve a *lopata*-éval, l. a *lapát* címszót). — A szlovák *lobda, labda* (így már 1685: ComOrb 272) és kaj-h *labda* Jambr azonban a magyarból származik.

Az átvett szó *lopta* volt 'pila; labda' jelentésben (a kaj-h-ból?). A *labda* változat és a 'golyó' jelentés a magyarban fejlődött.

GyarmVoc, Leschka, Beke Nyr 62 : 78, Horger MNy 36 : 321, SzófSz.

laboda hn 1378 : OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *labada:* 1378: OklSz; — *laboda:* XIV szv BSzj, KolGl. 2, Cal, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, MFüvészk 188, Tzs, CzF; — *labda:* 1391: OklSz, SchlSzj, XVI sz MNy 11 : 132.

= 1. Atriplex (így valamennyi fenti adatban máig, vö. Jáv 289); — 2. Rumex patientia; sóska (1893: Bars MTsz, Jáv 272); — 3. Plantago; lapu (1890: Tokaj MTsz), — 4. Chenopodium; libatopp (1838: Szatmár, Szföld MTsz; Jáv 286).

< szláv *loboda;* blg *lóboda, lóbuda* 'Atriplex' Kozarov; szh *loboda;* szlov *lóboda, lebéda;* cseh *lebeda* 'Atriplex' GebSl; sz *loboda* Dostál 463; le *łoboda, lebioda* 'Atriplex, Chenopodium' Majewski; a-, f-szorb *łoboda* 'Atriplex'; ukr *lobodá* 'Atriplex, Chenopodium'; orosz *lebedá* ua., nyj *lobodá* 'Atriplex'. — Az ideur *alb-* 'fehér' szóból származtatják: összláv **olb-oda* (az *-oda* képzőre l. a *svob-oda* 'szabadság' szót), **elb-eda*, Vondrák SlGr I, 398, MER 277, BSE 310, PES I, 440, VREW II, 21. Eszerint a növény alul fehéres leveleitől kapta volna a nevét. Ennek a magyarázatnak gyengéje azonban, hogy a déli-szláv nyelvekben a magyarázat ellenére nem **lab-oda*, hanem *lob-oda* van (vö. a *ladik* címszót). HKES 200 ezért idegen

eredetre gondol. — Mindazonáltal Munkácsi Ethn 8 : 25 véleménye, hogy a szláv szó a fgr-ból való volna, egyszerűen nem vehető komolyan, mert a származtatás a szláv hangfejlődést nem veszi figyelembe (< manysi *lumpänt, lupänt*, finn *lumpee;* vö. még NyK 24 : 205). — A szlávból román *lóboda* 'Atriplex'.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 433, MEW 172, Asbóth NyK 25 : 67, SzófSz.

lacsuha 1796: Gvad = NySz; — *lecsuha:* 1874: MTsz.

= 1. *lacsuha* vagabundus; Vagabund; csavargó (1796: „lacsuha korhelyek" NySz); — 2. desidiosus, iners, deses; arbeitslos, faul; dologtalan, lusta, rest (*lacsuha:* 1891: Nagykőrös, Tiszadob, Tokaj, *lecsuha:* 1874: K-Kunság MTsz); — 3. sordidus, inordinatus; besudelt, unordentlich; piszkos, rendetlen öltözetű (*lacsuha:* 1895: Tiszadob, *lecsuha:* 1885: Kunszentmiklós, Nagykőrös MTsz, Vác NyF 10 : 71).

< sz *vlačuha;* vö. sz *vlačuha* 'lomha, lusta ember' Kálal, morva *vlačucha* ua. Eredeti jelentése (és a magyarba, úgy látszik, még ez került át) azonban 'vagabundus; csavargó' volt, amit a le *włoczęga* 'das Herumtreiben, ein Herumtreiber, eine Herumtreiberin', ukr *voločjúha* 'Landstreicher', orosz *voločága* ua., szlov *vlačuga* 'Vagabund' szavak bizonyítanak. — A szó a **volčiti* 'húzni' származéka; TBSW 350, PES I, 93, VREW I, 223.

A 'tészta, lebbencs' jelentésű *lacsuha* (Nagykunság) nyilván szintén idetartozik, de hogyan?

Kniezsa MNy 30 : 184.

ladik XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *ladik:* XVI szk GyöngyTör, Cal, MA, 1643-tól NySz, PPl, PPBl (*catascopium* és *myoparo* a.), SzD, Tzs, CzF, stb.; — ?? *ládik:* 1708: PP, PPB, PPBE (azonban a latin-magyar részben a fenti címszavak alatt mindenütt *ladik* van, valószínűleg tehát ez egyszerű sajtóhiba).

= navicula; Kahn, Boot.

Kétségtelenül szláv és a következő szavakkal függ össze: ősszláv **oldьji* nőnemű *a*-tövű főnév; déli-szláv **ladьji;* északi-szláv *lodьji;* óegyh. szláv *aldiji* Zogr, *ladiji* Zogr, Mar; egyh. szláv *ladiji* és *ladija* 'navis' MiklLex, Srezn I, 15; blg *ládija* 'barque, chalouppe, esquif'; demin *ládijka* 'petite chaloupe'; szh régen *lādija, lād-ja,* ma *lādja;* szlov *ládja;* ócseh *lodí,* ma *loď* (és *i*-tövű; így általában a nyugati-szláv nyelvekben); sz *loď;* le *łodzia* és *łódź;* f-szorb *łódź,* a-szorb *łóź* (demin *łodka*); óorosz *lodьja, lodija* Srezn II, 41; ukr *lodь;* orosz *lodьjá* 'nagyobb ladik', *lódka.* — Eredeti szó, vö. PIEW 32, Meillet Ét 397, TBSW 6, MER 268, PES I, 463, VREW II, 52. Mások szerint a skandináv *olde:* dán *olde,* norvég *olle* 'kivájt csónak'

átvétele, HKES 209, BSE 310, de akkor a litván *aldija*, *eldija* szláv eredetű volna.

A magyar szó forrására vonatkozólag két vélemény merülhet fel: 1. a blg *ládijka* demin átvétele (más nyelvben ez a különben közönséges deminutivum-képzős alak nincs meg, a szh-ban vagy *ladica* — alighanem < **ladijьca* —, vagy *ladjica*, a szlovénban *ladjica* van; az északi-szláv nyelvekben a deminutiv alak mindenütt a másodlagos rövidebb tőből való: *lodka*). — Így magyarázza SlEl 413, MEW 221, Melich MNy 6 : 67, SzófSz. Emellett vallana a régi magyar *ladikás* 'nauta; Schiffer; hajós' (1672: *rátz-ladikásoc* NySz) és a mai *ladikáz* (1792: SzD, Tzs), amelyek egy eredetibb **ladika* alakból valók (az utóbbira azonban vö. *csónakáz*!). Ebben az esetben a szóvégi *-á-t* a magyarban mint birtokragot vonták volna el. — 2. A másik lehetőség szerint az átvett alak egy nyugati-szláv *lod-* volna, a *k* pedig magyar deminutivum, mint pl. a *fész-ek*, *far-k* szóban. A *ladikáz* stb. alakok miatt, amelyeket a 2. esetben megmagyarázni nem tudnánk, az 1. magyarázat valószínűbbnek látszik. A szó nyilván újabb átvétel (középkori szójegyzékeinkben nincs meg).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 413, MEW 221, Munkácsi Ethn 4 : 216, Asbóth Nesk 60 (szerinte az északi szláv *lod-* változatból, ellene Melich MNy 6 : 67), SzófSz.

lakoma 1835: Kassai III, 254. — Vált.: *lakoma:* 1835: Hegyalja Kassai III, 254, Őrség, Pápa MTsz; — *lakma:* 1835: Hegyalja Kassai III, 254.

= genäschig, gefrässig; torkos, falánk.

< szláv *lakoma*, a *lakati* ~ *lačǫ* ~ *lačeši* 'hungern; éhezik' ige Part. praes. pass. nőnemű Nsing-a (*lakomъ, -a, -o*); vö. egyh. szláv *lakomъ* 'avarus, cupidus' MiklLex; blg *lákom* 'avide, apre; gourmand, glouton'; szh *läkom* 'habsüchtig'; szlov *lákom* 'gierig, habgierig'; cseh *lakomý* 'gierig' GebSl, Rank stb.; sz *lakomý* 'kabzsi, sóvárgó'; le *łakomy* 'gierig, habsüchtig'; ukr *lakómyj* ua.; orosz *lákomyj* 'wohlschmeckend, ízletes; näschig, torkos'. — Eredeti szó (eredetileg **ólkati*, még az óegyh. szlávban is *alkati*, de már *lakati* is), vö. PIEW 307, TBSW 6, MER 269, PES I, 431, VREW II, 9. — A szlávból román *lácom* 'gierig, lüstern, gefrässig' Tiktin.

A magyar tájszó talán nem is egy-, hanem kétszeri átvétel: egyszer a szh-ból (Őrség, Pápa), és egyszer a kárp. ukr-ból (Hegyalja), vö. Asbóth Nesk 60.

Ezzel a szláv szóval vetette össze a SlEl 414 a köznyelvi *lakoma* 'Schmaus' és a *lakmár* 'Schmaus' szót. Ez azonban nem fogadható el.

A *lakoma* 'Schmaus' ugyanis nyelvújításkori elvonás a *lakmároz* 'tuburcinari; gierig essen; mohón enni' igéből (1598: NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs; Szföld Tsz). Ebből a *lakmároz* igéből először az 'epulo, commessator, heluo; tobzódó, vendégeskedő' jelentésű *lakmár* szót vonták el (1808: SI 491, Tzs, NyUSz), majd ebből a *lakoma* 'Schmaus' szót (1836: NyUSz, Tzs). Kérdés azonban, hogy a 'comessatio' jelentésű *lakmár*, amelyet a Tsz Pápa vidékéről közöl, hiteles-e, vagy pedig a közlő elvonása.

A *lakmároz* ige eredete sincs tisztázva. Szily Kálmán NyUSz 199 és Nyr 31 : 180 szerint a fenti 'genäschig, gefrässig, gierig' jelentésű *lakoma* melléknévnek *-l* képzős származéka: **lakmál*, **lakmáloz* > *lakmároz*. Ilyen képzést azonban nemcsak kimutatni, de még csak feltenni sem lehet (a *buja*, *lusta*, *tiszta* melléknevekből pl. valami **bujáloz*, **lustáloz*, **tisztáloz* nincs!). De nem indulhatunk ki valami szláv **lakomar* főnévből sem, mert melléknevekből *-arъ* képzős főnevek a szláv nyelvekben a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak (de vö. le *sucharz* 'száraz ág', *chudziarz* 'sovány ember', *ciężar* 'teher', ukr *skupár* 'Geishals', *suchár* 'hagerer Mensch', stb.), a koruk azonban teljesen bizonytalan. Még az sem bizonyos, hogy nem a legújabb korból valók-e, annál is inkább, mert a legtöbb nyelvben teljesen ismeretlenek. De egy feltehető **lakomar* szónak, amelynek a fenti példák alapján esetleg 'torkos, fösvény ember' lehetne a jelentése, sehol semmi nyoma nincs.

Helytelenül Simonyi Nyr 32 : 432, R. Prikkel M. MNy 9 : 224 (az itt közölt *lakomázás* 1697-ből helytelen közlés *lakozás* helyett, vö. MNy 9 : 277), a szlávból való magyarázata ellen foglal állást Asbóth Nesk 60 is. A szónak a magyarból való magyarázati kísérletét vö. Halász Ignác Nyr 7 : 558, 8 : 256, 12 : 8 (a *lakni* 'satt essen' igéből), azonban ez sem kielégítő. Vö. SzófSz.

lalia 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.
= Iris germanica; nőszirom.
< sz *lalia* 'liliom'. A sz szó a latinból.

lánc hn 1263: OklSz; kn 1425: OklSz, SchlSzj, a XV szv-től NySz, 1524: MNy 13: 122, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, Ver, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.
= catena; Kette.
< déli-szláv *lanьcь;* blg *lánec* 'chaine, chainette'; csa-h *lánac* 'catena' (a XVII sz-tól HASz), sto-nyj *lánac* (a Vajdaságban: 'catena' és 'iugerum; hold föld' HASz); szlov *lãnec* 'Kette'. — A következő szavakkal függ össze: le *łańcuch* 'Kette' (a XV sz-tól BSE 306); a le-ből ukr *lancuch;* orosz nyj *lancug* (mindkét alak megvan Mikl-

Lex-ban, Srezn II, 8); cseh *lana*, *lano* 'Strick' GebSl. — Német eredetű szó, a kfn *lanne* 'Kette' szóból. Az eredeti alak egy *lana* (cseh), illetőleg *lanъ* volt (szh, szlov). Ez utóbbinak *-ьcь* deminutivképzős származéka a *lanac*. — A le *lańcuch* külön átvétel a németből. BEW I, 689, Brückner JA 12 : 148, HKES 199, BSE 306, MER 270, VREW II, 13.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 415, MEW 160, Melich SzlJsz I/1, 130, Asbóth SzlJsz 73, Nësk 35, Knutsson GermLw 17, SzófSz. — Helytelenül HASz, amely szerint a szh szó való a magyarból. A *lánc* *c*-je világosan szláv eredetre mutat, másutt pedig ilyen deminutiv alakot, amelyből a m szó megfejthető volna, kimutatni nem lehet. Bizonyos azonban, hogy a k a j - h *lanc* 'catena' valóban a magyarból származik.

lanka kn 1265/1360: MNy 10 : 235. — Vált.: *lonka:* 1505: OklSz; — *lanka:* 1265,1360: MNy 10 : 235. Mint térszíni forma név (Erdélyen kavül): Őrség, Vas, Szeged vid. Hefty Nyr 40 : 260; — kn 1834: Kíassai III, 261.

= 1. der sanfte Abhang, die Halde; enyhe lejtő, meneteles hegyoldal (*lanka:* 1843: Erdély, Szföld MTsz, *lonka:* 1870: Szföld, Háromszék MTsz); — 2. locus apud fluminem; Ort bei Wasser; víz melletti hely (*lonka:* 1874: Moldva, Bukovina MTsz); — 3. pomarium, pomarium apud fluminem; Obstgarten, Obstgarten am Flusse; gyümölcsös, víz melletti gyümölcsös (*lanka:* 1834: Szatmár Kassai III, 261, Tzs, MTsz); — 4. Ort, wo das Wasser still fliesst; hely, ahol a víz lassan folyik (*lanka:* 1879: Udvarhely MTsz). — Szárm.: *lankás:* 1389: OklSz. — Vált.: *lonkás:* 1389: OklSz; — *lankás:* 1792: SzD, Tzs. — 1. declivis; sanft absteigend, abschüssig; kissé lejtős, enyhén meneteles (1792: SzD, 1843: Szföld, Csallóköz MTSz); — 2. locus declivis; sanft absteigende Stelle; enyhén meneteles hely (1875: Udvarhely, Háromszék MTsz); — 3. wässrige, feichte Fläche; vizenyős térség (1861: Csík MTsz); — 4. pomarium apud aquam; Obstgarten am Wasser; víz melletti gyümölcsös (1879: Szatmár MTsz); — 5. still fliessende Stelle des Flusses; a folyóvíznek lassú folyású helye (1879: Udvarhely MTsz).

Bár a régi hn-i adatok — amennyiben ezt az OklSz adataiból meg lehet állapítani — általában a románsággal érintkező területekről származnak, a szónak mint térszíni forma névnek Vas megyében és Szeged környékén való előfordulása arra mutat, hogy a szó egykor nagyobb területen volt elterjedve és hogy a szlávból és nem a románból van átvéve. Erre mutat a *lanka* és *lankás* szónak az 1. jelentése is, amely a román szó jelentéséből nem származhatik (román *lunca* 1. 'am Flusse gelegenes, mit Wald bestandenes Tal, Uferwald';

2. 'feuchte Talwiese'), ellenben könnyen érthető a szláv *loka* szónak 'Krümmung, Biegung' jelentéséből: blg *loká* 'Krümmung, Windung, Wiesenland, Weide in der Flussniederung'; ukr *lúka* 'Krümmung', *luká* 'Wiese'; orosz *luká* 'Krümmung, das Wiesen- oder Waldland einer Flusskrümme' (a többi szláv nyelvben a szónak csak 'pratum; Wiese; rét' a jelentése); BEW I, 739, TBSW 160, MER 284, PES I, 476, VREW II, 68. — A magyar szónak többi jelentése azonban valószínűleg a románból származik.

GyarmVoc, (Leschka nem említi, nyilván még nem ismerte), SlEl 418, MEW 173, Munkácsi Ethn 4 : 286, Wichmann MNy 35 : 77, SzófSz. — Asbóth SzlSz 26 szerint szláv eredete bizonytalan, azonban l. a fenti fejtegetést.

lapaj 1880: Palócság, Hont, MTsz, Nógrád Nyr 44 : 237, Vác NyF 10 : 67.

= der Taugenichts, der Lump; mihaszna, lump (Nyr 44 : 237); ein langbeiniger und schwerfälliger Bursch; hórihorgas termetű és lompos járású suhanc (MTsz, NyF 10 : 67).

< sz *lapaj* 'fogdmeg, pandur' Hv. — A *lapat* 'fogdosni' imperativusa (vö. a *habaj, nedbaj, handrmaj, hltaj* stb. szavakat Korányi Gy. Nyr 27 : 425).

Valló Nyr 33 : 565.

lapát XIV szv BSzj. — Vált.: *lapát:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1490: OklSz, 1516-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *lopát:* Moldva CsángóSz. — A Bszj és Murm 1966 *lapad* adata nyilván hiba.

= 1. pala; Schaufel (XIV szv-től máig valamennyi fenti adatban); — 2. ramus; Ruder; evezőlapát (XVIII szk NySz; de *evezőlapát:* 1621: MA, PP, PPB, Tzs).

< szláv *lopata;* óegyh. szláv *lopata* 'pala' Mar, Supr; MiklLex, Srezn; blg *lopáta* 'pelle, rame, aviron'; szh *lòpata* 'Schaufel'; szlov *lopáta* 'Schaufel, Ruderschaufel'; cseh *lopata* 'Schaufel, Spaten' GebSl, ma 'Schaufel'; sz *lopata* 'lapát'; le *łopata* 'Schaufel, Ruderschaufel'; f-, a-szorb *łopata* 'Schaufel'; ukr *lopáta;* orosz *lopáta* ua. — Eredeti szó, annak a tőnek a származéka, amelyből a *labda* is való; PIEW 679, BEW I, 733, Meillet Ét 291, TBSW 150, MER 279, HKES 210, BSE 321, PES I, 469, VREW II, 58. — A szlávból román *lopată* 'Schaufel, Ruder'.

A m szó 'pala; Schaufel' jelentésben jött át, a 'remus; Ruder; evező' már a magyarban keletkezett (a *lapát* magában ma sem jelent 'evező'-t). A közelebbi forrás bizonytalan.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 439, MEW 174, Melich MNy 6 : 67, Wichmann MNy 35 : 77, SzófSz.

lapocka 1. XV sze SchlSzj. — Vált.: *lapocka:* XV sze SchlSzj (itt a *lapchka* kétségtelenül elírás), Murm (a *lavoczka* sajtóhiba), KolGl. 2, SzikszF, 1572: MNy 26 : 231, Cal, 1590-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *lapicka:* 1551-től NySz, Ver, MA, PP, PPB, Tzs; — *lapacska:* Nyitra vid. Nyr 43 : 140; — *lepicke:* 1939: Szenna, Ormánység OrmSz; — *lopacka:* 1897: Abaúj Nyr 25 : 241.

= scapulae, armus; Schulterblatt; váll-lapocka.

< szláv *lopatьka;* blg *lopátka* 'Schulterblatt' BEW I, 733; szlov *lopáta* 'Schulterblatt'; cseh *lopátka;* sz *lopátka;* le *łopatka;* f-, a-szorb *łopatka;* ukr *lopátka;* orosz *lopátka.* BEW I, 732, VREW II, 58 és a *lapát* címszót.

Nehézséget jelent a m szó *c*-je a szláv *t*-vel szemben. Mivel valami **lopacka* alak a szláv nyelvekben sehol sincs (bár nem volna lehetetlen, mert egy melléknévi **lopatьska* ti. *kostь* 'csont'-ból könnyen fejlődhetett volna), kénytelenek vagyunk ezt a magyarból magyarázni (valami disszimiláció? vö. a *lapocka* 2. és a *kalicka* alakokat; a *kuckó* azonban más).

GyarmVoc, SlEl 439. — Helytelenül: Asbóth Nytud 1 : 25 (szerinte magyar származék a *lapica* szóból, amely Verancsicsnál fordul elő, csakhogy ez sajtóhiba; de mi is volna ez a **lapica*??). Horger SzegFüz I, 72 szerint a fgr eredetű *lap, lapác* származéka, amely 'laposság'-ot jelent; egy 'planities' jelentésű *lapocka* valóban előfordul a JordK-ben; azonban a m szó nem 'laposság'-ot jelent, hanem 'scapulae'-t, azt, amit a szláv nyelvek többsége *lopatka*-nak, azaz 'kis lapát'-nak nevez; vö. a 'kis lapát' jelentésű m *lapocka* címszót is. SzófSz.

lapocka 2. 1493: OklSz. — Vált.: *lapocka:* 1493, 1638: OklSz, 1463-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs; 1838: Szföld Tsz, stb., l. alább; — *lapicka:* 1566: NySz, 1687: OklSz, MA, PP, PPB, Tzs; Dunántúl, Alföld, Csallóköz, Kalotaszeg MTsz; — *lapacka:* Dés MTsz.

= 1. pala, batillum; Schaufel; lapát (1493-tól OklSz, 1566-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs; 1838: Szföld Tsz; tűzszedő kis vaslapát: 1838: Tsz, Balaton mell, Somogy, Veszprém, Komárom, Győr, Szföld MTsz; szeméthordó lapát: Kalotaszeg MTsz; lapátalakú tésztakeverő: Pannonhalma, Csallóköz, Gömör, N-Kunság, MTsz; mosófa: Zala MTsz); — 2. Bestandteil des Pfluges; eke része (1816: GyarmVoc); — 3. Bestandteil des Webstuhles; a szövőszék része (1875: Rábaköz, Győr, Torontál, Orosháza MTsz); — 4. ruderförmiger

kleiner Schläger; evezőforma kis ütőlapát (1878: Alföld MTsz); (— és még néhány hasonló, vö. MTsz).

< szláv *lopatьka*, a *lopata* demin-a. Szó sem lehet róla, hogy a *lapát* m a g y a r származéka legyen, mert akkor **lapátka*, vagy **lapácka* volna várható. A *c*-re nézve l. a *lapocka* 1. címszót.

lapu 1285: OklSz. — Vált.: *lopuh:* 1285, 1324: OklSz; — *lapuh:* 1325/1332, 1332, 1333, 1412, stb. OklSz; — *lapoh:* XV szv MNy 21 : 141; — *lapó:* XIV szv BSzj, SchlSzj; — *lappó:* 1533: Murm; — *lapu:* 1576: SzikszF, 1578-tól NySz, 1583: BotTört 127, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 455, Tzs, CzF; — *lapi:* XVI szmf KolGl. 2.

= 1. Arcticum lappa L. (így a fenti adatokban mind, Ják 1149); — 2. Plantago lanceolata (Ják 1033); — 3. grösseres Pflanzenblatt; nagyobb (fa)levél (1947: Borsod MNyAtl V, 2).

< szláv *lopuchъ* Klette; blg *lopúch, lapúch* 'Quercus conferta' Kozarov; szh *lòpuh* 'Lappa maior, Verbascum blattaria', stb. Šulek; szlov *lopuh, lapuh* 'Klette'; cseh *lopouch* 'Arctium lappa' (GebSl, Velesl, Wussin még nem ismeri); sz *lopúch* ua. Dostál 1644; le *łopuch* 'Arctium lappa'; a-szorb *łopuch* 'Sauerampfer'; ukr *lopúch* 'Arctium lappa'; orosz *lapúch* ua. — A szláv szó ugyanannak a tőnek a származéka, amiből a *lapa* 'állati láb', *lopata* és *lopъta* való (az alapjelentés 'lapos, széles' lehetett); BEW I, 733, MER 279, HKES 210, BSE 312, PES I, 469, VREW II, 59; az *-uchъ* képzőre MiklSlGr II, 289. — Munkácsi Ethn 8 : 24, NyK 17 : 80, 23 : 432, 25 : 203 és Melich NyK 44 : 339 szerint a szláv szó a fgr-ból való volna, azonban ez teljesen elfogadhatatlan vélemény. A *lopuchъ* alakra is, jelentésre nézve is ősszláv szó, amely már képzésénél és jelentésénél fogva sem származhatik a fgr-ból, mert ott ilyen alakú és jelentésű szó nincs (csak 'lapos' jelentés következtethető ki a különböző fgr szavakból: finn *lappea* 'lap', lapp *lappe* 'sík felület', stb.). A szláv szó földrajzi elterjedése viszont kizárja azt, hogy ezt a n ö v é n y nevet a szláv nyelvekben a magyarból származtathassuk.

Mivel a szláv szavak és a magyar szó hangalak és jelentés szempontjából p o n t o s a n megfelelnek egymásnak, a szláv szavak meg földrajzi okokból nem lehetnek a magyar szó átvételei, nem fogadhatjuk el Halász I. Nyr 8 : 343, 17 : 447 és Munkácsi fenti véleményét, hogy a szó a magyar *lap* 'Blatt' szó *-ó* augmentatív-képzős származéka. A magyar szó csak a szlávból magyarázható, bármennyire csábítónak is látszik a magyarból való magyarázat.

GyarmVoc, SlEl 440, MEW 174, Asbóth SzlSz 49, NyK 18 : 49, 24 : 71, NyK 45 : 13, 344, SzófSz.

laska 1516: NySz. — Vált.: *laksa:* 1519: NySz; 1838: Gömör Tsz,

Dráva mell., Eszék vid., Szlavónia, Hont, Zemplén MTsz; — *laska:* 1604: MA, XVII sz-tól TörtT 1881: 369, PP, PPB, SzD, GyarmAff 317, Tzs; Balaton mell., Kemenesalja, Őrség, Kecskemét, Szföld Tsz, Délduná ntúl, Csallóköz, Alföld, Erdély, MTsz.

= laganum; Kuchen (a nyelvjárásokban különféle tésztaételek, főleg metélt tészta, MTsz).

A szó a perzsa *lakče, lakše* 'Art Nudeln' szóból a törökön keresztül terjedt el: oszmán-török *lakče* 'patties of rolled paste' Redh 1620, 'Art Nudeln' Zenker 789.2, északi török nyelvekben *lakša* Radloff III, 729. — A törökből: orosz nyj *lakša*, irod. *lapša* 'Nudeln'; ukr *lókša* ua.; fehér-orosz *lapšá, lókšiny* Nosovič; le *lokszyna* Język polski i jego historja I, 144; sz *lokša* 'lepény'; cseh *lokeš* ua. (a régiségben hiányzik); vö. TürkEl II, 15, III, 77, IV, 175, MEW 160, BEW I, 690, PES I, 434, Lokotsch 1296, VREW II, 15.

Mivel a szónak a balkáni nyelvekben semmi nyoma, itt kivételesen olyan ételről van szó, amelyet hozzánk a törökök közvetítettek ugyan, de nem délen, hanem északon keresztül. A szó hozzánk vagy az ukránból, vagy a szlovákból érkezett (helytelenül Gombocz MNy I, 259, hogy „nem jöhetett északról"). — A csa-h *laška* HASz a magyarból való.

SlEl 436, MEW 160, Valló Tót el, Moór Elemér Nyr 60 : 62, SzófSz.

láz hn 1083—95: *Lazii* PRT I, 591 = Lázi, Veszprém m. — A régiségben 1259 és 1598 között gyakran fordul elő mint hn, de „locus, terra arabilis" jelentésben is; OklSz. — Általában ugyan a románsággal érintkező vidékekről idézi az OklSz, de előfordul Veszprém megyében is, mint pl. az 1339. évi „in loco *Laaz*" adat is. — Mint térszíni forma név Erdélyen és szomszédságán kívül megvan Bereg, Zemplén, Borsod, Nógrád, Nyitra, Őrség, Göcsej, Dráva mell., Kunság Nyr 40 : 263, OrmSz. — Kn 1792: SzD.

= 1. silva rarior; lichter Wald; ritka erdő (1792: SzD, PPBE; „imitt-amott lázinganak a fák" = „nur hier und da steht ein Baum" ui.; vö. SzD-nál *laza* 'erdő, ritka erdő'; nem népetimológia?); — 2. Hochebene, Bergweide, Bergwiese; fennsík, hegyi legelő, vagy kaszáló (1863: Mármaros, Szolnok-Doboka, Szföld MTsz, Udvarhely Nyr 25 : 528); — 3. flach liegendes Terrain, Wiese; lapos fekvésű térség, kaszáló (1935: Szamoshát SzamSz); — 5. Binnengrundstück, Hausgrund; belső telek, házhely (1834: Ormányság MTsz); — 6. Rodung, wo einst Wald gewesen ist; irtás, ahol egykor erdő volt (OrmSz, Szenna; hiteles ez a jelentés?).

< szláv *lazъ;* szh *lâz* 'Steig, Lücke'; szlov *lâz* 'baumleere Fläche im Wald, Gereute'; cseh *laz, láz* 'Lehde, Bergfläche' (ócseh

'Grund, Feld, Acker' GebSl); sz *laz* 'irtványos szántó, hegyi legelő'; le *łaz* 'durch Niederbrennen von Gebüsch gewonnenes Ackerland'; a-szorb *łaz* 'Weideplatz, Neubruch, Lehde; ukr *laz* 'Waldwiese'; orosz *laz* 'lichte Stelle im Wald'. — A szót a *laziti* 'klettern, steigen' szóval hozza kapcsolatba Meillet Ét 219, BEW I, 696, PIEW 660, VREW II, 6. Másképpen ('ásással, irtással egyenessé tett föld' → → 'irtás') BSE 308, HKES 200, PES I, 429. — A szlávból román *laz* 'durch Rodung urbar gemachtes Stück Land' Tiktin.

A magyar szó szláv eredete nem kétséges. Szó lehet azonban arról, hogy vajjon az erdélyi szavak nem román közvetítéssel kerültek-e át, de erre semmi kényszerítő ok nincs.

SlEl 417, MEW 161, Szarvas Nyr 18 : 522.

A *laza* 'locker, lose' szó (1792: SzD) ezzel szemben a szláv *lazъ* szóval semmiféle kapcsolatban nincs. SzD-nál és GyarmVoc-nál ez az egybevetés egyszerű népetimológia. A szó talán fgr eredetű, vö. SzófSz. — Helytelenül SlEl 442.

lazac 1544: OklSz, SzikszF, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, GyarmVoc, Tzs, CzF. — A SzD-nál szereplő *loszos*, és a Sl-nál *laszos* (amelyeket SlEl 441 is átvesz) hitelessége kétes. Éltek a magyarban ilyen alakok?

= Salmo; Salm, Lachs.

< északi-szláv *lososь;* cseh *losos* 'Salmo salar; Lachs' (a XIV sz-tól GebSl); sz *losos* 'Salmo salar' (Ferianc Ryby 23 szerint nem népi szó); le *losoś* ua.; a-, f-szorb *łosos* 'Lachs'; ukr *lósosь* 'Salmo salar'; orosz *losósь* ua. — Germán — balti-szláv szó, délen ismeretlen, mert a hal a Földközi és Fekete tenger vizeiben nem él. BEW I, 734, TBSW 150, HKES 210, BSE 312, PES I, 470, VREW II, 61, Kluge. — Hogy a szó ezekben a nyelvekben fgr eredetű legyen, annak semmi valószínűsége, az meg teljesen ki van zárva, hogy a manysi *lanchsän, lansin* szó ezzel függjön össze (így Munkácsi Ethn 4 : 186).

Mivel a hal a magyarság hatókörén belül csupán a Poprádban ismeretes, minden valószínűség szerint a magyar szó a Szepességből és nyilván kereskedelmi úton terjedhetett el. Hangtanilag a szóban disszimiláció keletkezett: *lososь* > magyar **lozosz* > **lozoc* > *lazac*

GyarmVoc, Leschka, SlEl 441, MEW 174, Melich SzlJsz I/2, 419, SzófSz.

lazsnak XIV szv BSzj. — Vált.: *lazsnak:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1510-től NySz, 1544-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, SzD; 1838: Szföld, Komárom Tsz, Szlavónia, Kunszentmiklós, Hódmvhely MTsz, OrmSz; — *lazsnok*: 1584: NySz, Cal; — *lazsnyak:* 1529, 1542: OklSz; —

razsnak: 1874: Kemenesalja MTsz. — A Kassa vidékéről és Szilágyságból közölt *lasnak* MTsz hiteles? — Bizonyosan sajtóhiba azonban az Ormánységból közölt *lacsnak* MTsz, vö. OrmSz.

= 1. lodix, gausape, teges, lanea culcitra; zottige Decke, Matratze (XIV szv BSzj-től valamennyi adatban a 2. és 3. alattiak kivételével); — 2. panni; Lumpen (1803: NySz; szakadozott zsák Kemenesalja MTsz; ponyva, szeméthordó ruha Fehér MTsz); — 3. stragulum; Decke; pokróc (1838: Komárom, Szföld Tsz, Baranya, Szlavónia, Kunszentmiklós, Hódmvhely MTsz). — Ebből *ellazsnakol* 'elver' (tulajdonképpen 'megpokrócoz') 1792-től SzD, Tzs, stb. (*lazsnakol, nazsnakol, razsnakol, azsnakol* változatokkal MTSz).

< szláv *ložьnikъ;* blg *lóžnik* 'takaró'; sz *ložnik* 'ágytakaró, pokróc'; ukr *ližnyk* 'daróc ruha' Hrinč, 'wollene Bettdecke' Žel; orosz nyj *lóžnik* 'grobe Bettdecke'. — A szó a *leg-, log-* 'feküdni' tőnek származéka (BEW I, 704, 727, 737, PES I, 449 stb.) és eredeti jelentése „az, amin fekszenek" (szemben a *po-krovьcь*-cal, „amivel takaróznak"), de a *ložьnikъ* jelentése a szlávban ma csak 'pokróc'.

A m szó még az eredeti szláv jelentés átvétele. Hogy melyik nyelvből, nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 443, MEW 163, SzófSz.

ëdnëk 1471: OklSz. — Vált.: *lëdnik:* 1471: OklSz; — *lëdnëk:* 1520—30: MNy 11 : 81, 1551-től NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, SI, M-Füvészk 410, 414, Tzs; Göcsej, Bodrogköz, Zemplén, Gömör MTsz; — *lödnök:* 1585: Cal; — ? *letnek:* XVI szmf KolGl. 2; — ? *letnök:* 1583: BotTört 133; — *lënnëk:* 1545: OklSz (írva *lenek*, ami nyilván hiba); Nyitra vid. Nyr 33 : 467, 43 : 142, MNyAtl I, 5; — *lennök:* 1533: Murm; — *lëndëk:* 1664: NySz, 1742: Jambr (*vicia* a.), SzD, CzF; Nagykanizsa NyF 48 : 64; — *lendëk:* 1857: Göcsej, Csallóköz, Bacsfa MTsz, Komárom MNyAtl I, 5; — *löndök:* 1874: Baranya MTsz, OrmSz.

= 1. Vicia; bükköny (1471-től OklSz, MNy 11 : 81, Murm, SzikszF, KolGl, MFüvészk 414, ma 'Vicia sativa' BotTört 133, Jáv 650); — 2. Lathyrus; lednek (1807: MFüvészk 410 — *Orobus* a., de vö. Jáv 651).

< sz *l'adník* 'bükköny' (tehát Vicia); cseh *ledník* 'Lentola' GebSl, ma 'Wicke; bükköny' (de nem hivatalosan, Dostál egyiket sem említi). – Vö. le *lędzian, lędźwian lędźwiec* 'Vicia sativa, Latyrus, Orobus' Majewski; ukr *ljadvéc* 'Vicia sativa', *ljadnyk* 'Art Pflanze'; orosz *ljádnik* 'Hierochloa'. — Talán a 'műveletlen föld' jelentésű *lędo* származéka. Erre vö. BEW I, 705 és a *lengyel* címszót.

A m szó már egy denazalizált alak átvétele, nyilván a szlovákból.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 420, MEW 164, Valló Tót el, Szűcs I. Nyr 33 : 467, Deme MNy 40 : 44.

léjó 1576: SzikszF. — Vált.: *léjó:* 1621: MA, SzD, Tzs; — *léjő:* PP, PPB; — *léjú:* 1576: SzikszF, MA, PP, PPB; Szföld MTsz; — *lejú:* 1792; SzD; — *léhó:* 1731: MNy 1 : 277, SzD, Tzs, CzF; Kisújszállás, Mezőtúr, Békés, Szentes, Eger, Miskolc, Gömör MTsz; — ? *lého:* 1874: Nagykunság MTsz; — *lévó:* 1838: Palócság Tsz, Hont, Komárom MTsz; — *leó:* 1792: SzD; — ? *léh:* 1620: OklSz; — *lió:* 1594: OklSz; — *lihó:* 1831: Bodrogköz Tsz; Debrecen, Tokaj MTsz; — *líhó:* 1877: Nagykunság, Zemplén MTsz; — *lihú:* 1874: Somogy, Bihar MTsz; — *lihu:* 1878: Debrecen MTsz; — *liu:* 1621: MA, 1638, 1683: OklSz, PP, PPB; Zilah, Kalotaszeg, Szföld MTsz; — *liju:* 1799: GyarmAff 336; Erdély, Szföld MTsz; — *livu:* 1747: MNy 22 : 68; — *lívó:* 1872: Gyöngyös, Komárom MTsz.

= infundibulum; Trichter; tölcsér (hordóra való nagy tölcsér MTsz).

< vagy szh *lìjev* (vö. *lêv, lîv* is; a sto-nyj három változata szerint) 'Trichter', vagy sz *liev* 'tölcsér'. — Vö. még szlov *lijec;* ukr *lijka* ua. — A *lijati* ~ *lejǫ* 'önt' ige származékai, PIEW 665, BEW I, 709, TBSW 156, PES I, 458, VREW II, 47, stb. A szerb-horvát és szlovák szavak az igének i t e r a t í v *lěvati* alakjának származékai (<**lěvъ*), míg a *lij-* változatok az alapigéből valók.

A m szó — következetes *-ó* és *-u* szóvégével — kétségtelenül mutatja, hogy a *liev, lijev* alak átvételével van dolgunk. Bizonyos nehézséget jelent a szó mélyhangúsága (csak PP, PPB-nál van *léjő* is!), ami talán egy szlovák nyelvjárási **liov* átvételére mutat, bár ilyen alakot kimutatni nem tudunk.

Leschka, SlEl 432, MEW 168.

lekvár 1792: SzD (*íz* és *szilva* alatt), BallTeljSz, stb. (Tzs, CzF nem ismeri).

= electuarium; das Mus, Latwerg.

< sz *lekvár* (a XVI szv-től SMS 5 : 161); ócseh *lektvar* (a XIV sz-tól GebSl), nyj *lekvar* (a XV sz-tól GebSl); óle *lektwarz, elektwarz, lekwarz* Linde. — A gyógyszerészet nyelvéből való és a latin *electuarium*-ból származik (ez azonban végeredményben a görög *λείχειν* 'lecken' szóból származó *εκλείγμα* 'Arznei, die man aufleckt, im Munde zergehen lässt' népetimológiás átalakítása, vö. Walde—Hoffmann I, 397, Kluge). A szláv szó talán a *lěkъ* 'orvosság' + *varъ* 'főzet' hatása alatt népetimológiával lett *lekvár;* HKES 202, BSE 115.

Simonyi NyK 25 : 367, Nyr 44:240 szerint esetleg a németből, a németben azonban nincs **Lekwar*, hanem *Latwerg*, vagy ha van

is, az a csehből vagy a szlovákból való lehet, és így a magyar szó eredete szempontjából nem jöhet figyelembe.

Beke Nyr 62 : 79, SzófSz.

lémec 1893: Csallóköz MTsz.

= der Bandsaum der Schürze oder des Rockes; a kötény vagy szoknya korca.

< sz *lémec, limec* 'gallér'; cseh *limec* 'der Besatz, der Kragen'. — A német *Leim* 'Einfassung' származéka; HKES 202.

lemez XIV szv BSzj.

= 1. vomer; Pflugschar; ekevas: *lemes:* XIV szv BSzj, 1558, 1566: OklSz, 1789: NySz, SzD, SI, CzF; Vas, Somogy MTsz; — *lemez:* 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, SI, CzF; — 2. *lemez* Platte; lap (mai jelentés; 1807: NyUSz, Tzs stb.). — A *lemez* változat Asbóth Nyr 31 : 171 szerint a *lemesvas*-ból (BSzj, NySz, MTsz) disszimilációval keletkezett, a *lemez-vas*-ból pedig a nyelvújításkor a *vas-lemez.*

< szláv *lemešь* 'aratrum; Pflugschar'; egyh. szláv *lemesь* 'aratrum' MiklLex; blg *lémeš, léméž* 'Pflugeisen, Pflugschar' (ma *leméc* is Mavrov); szh *lèmeš, lèmješ, lèmiš* (és *jèmješ, jèmlješ* is) 'culter aratri; Pflugeisen'; szlov *lémež, lémeš* 'Pflugschar'; cseh *lemeš* 'Pflugschar, Pflugmesser'; sz *lemeš* 'ekevas'; le *lemiesz;* ukr *lemiš;* orosz *lémech, lémeš.* — Közfelfogás szerint a *lomiti* 'tör' *e*-fokának származéka (megvan a litván *lemežis*, lett *lemesis*-ben is); PIEW 677, BEW I, 700, Meillet Ét 357, Asbóth Nytud 1 : 297, MER 110, HKES 202, BSE 294, PES I, 446, Machek Slavia 20 : 209, VREW II, 29. — Ezzel szemben Kalima ZSlPh 20 : 406 szerint — az északi nagyorosz *ómeš* és a szh *jemješ* alakra való tekintettel — egy **emešь*-ből való és iráni eredetű volna. Az *l-* járulékhang. Valószínűtlen.

Az 'ekevas' jelentésű *lemes-vas* a földműves terminológia része és így talán a déli-szlávból való. — A 'Platte' jelentésű mai *lemez* Bárczi SzófSz szerint nem ebből a szóból, hanem a 'Filz' jelentésű *nemez* szóból való volna (ennek is volt 1604: MA óta *lemez* változata). Nem tartom valószínűnek.

Leschka, SlEl 422, MEW 164, Asbóth Nyr 31 : 171, SzófSz.

len 1343: OklSz, BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, MNy 11 : 39, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 215, Tzs, CzF, stb.

= Linum; Jáv 666.

< szláv *lьnъ* 'linum'; óegyh. szláv *lьněnъ* 'lineus' Supr; egyh. szláv *lьnъ* 'linum' MiklLex, Srezn; blg *len:* szh *lân;* szlov *lan;* cseh *len;* sz *lan;* le *len;* f-szorb *len*, a-szorb *lan;* ukr *len;* orosz *lën.* — Hogy a szláv szó a latin *linum*-mal és a német *Lein*-nal ősrokonságban

van-e, vagy valamelyiknek az átvétele, nem dönthető el. Ma általában a szó eredeti volta mellett foglalnak állást. BEW I, 754, TBSW 162, Kiparsky 72, MER 272, HKES 202, BSE 295, PES I, 447, VREW II, 30.

A magyar szó valószínűleg egy *lъnъ* átvétele, de erre határozott bizonyíték nincs.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 447, MEW 178, Asbóth SzlSz 39, Refl 2, Melich MNy 6 : 444, 25 : 391, SzófSz.

lencse szn 1181: OklSz; hn 1348: OklSz; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, 1517-től NySz, 1520—30: MNy 11 : 39, KolGl. 1, Murm, SzikszF, 1583: BotTört 128, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 415, Tzs, stb. = Lens; Linse (Ják 650).

A magyar szó az ősszláv *lętja* 'lens' szó valamelyik déli-szláv megfelelőjének az átvétele: egyh. szláv *lęšta;* blg *lešta;* szh *léća;* szlov *léča;* óorosz *ljača.* — Latin eredetű szó a balkáni szlávban; BEW I, 708, MER 274, PES I, 499, VREW II, 84, Lehr-Spławiński Eos 32 : 706.

A magyar szó forrására vonatkozólag két vélemény van: 1. óblg *lęšta* (illetőleg *lęšťa;* az *št* palatalizációval keletkezett, tehát palatalizált hang, utána a magánhangzók ugyanúgy viselkednek, mint a palatalizált mássalhangzók után általában, az óegyh. szlávban pedig a palatalizáció sokszor jelölve is van); így Asbóth SzlSz 13, Nyr 29 : 494, Nytud 2 : 101, Nësk 5, Jagić-Festschrift 235; — 2. ókaj-h—szlovén *lęča;* így Melich MNy 6 : 396, NyK 39 : 48, JA 32 : 112, Kniezsa NyK 49 : 351, Jagić Entst 229, SzófSz.

A kérdés azonban alig dönthető el. Mivel a szlovénben és kajhorvátban a nazálisok idején — tehát a X sz végéig — az ősszláv *tj* helyén még nem *č* állt, mint ma, hanem *ť* (vagy már *ťś*?), amit egyrészt a Freisingeni Emlékekből, másrészt a dunántúli magyar helynevek alapján tudunk (erre vö. Kniezsa I. OsztKözl 2 : 380, 389), a kérdés így teendő fel: a magyar *-ncs-* miből magyarázható könnyebben: egy **-nšť-*ből-e (azaz az óbolgárból), vagy egy **-nť-*ből (azaz az ószlovénből, illetőleg — mivel ez volt a helyzet a szerbhorvátban is — az ószerb-horvátból). Mivel pedig helyneveink tanusága szerint *nť* a magyarba *-nty-*vel került át (pl. *Ventye* hn, I. OsztKözl 2 : 389), úgy látszik mégis Asbóthnak volt igaza és szavunk a bolgárból magyarázandó. Ugyanez a helyzet a *szerencse* szónál is.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 429, MEW 165 (és a már fentebb idézett irodalom). — Tévesen Kovács Latin el (a latinból).

lengyel szn 1086/XII sz PRT XIII, 270; hn 1233: AECO 4 : 387;

kn XIV szv BSzj. — Vált.: *lengyen:* 1086/XII sz PRT VIII, 270, 1216/1230: ÁUO XI, 139 = Lengyénd, Heves m., Cs I, 66, 1211, 1339, 1348, 1358: OklSz; Heves, Hegyalja, Szföld MTsz; — *lengyel:* 1256-tól OklSz, BSzj, SchlSzj, Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= Polonus; Pole.

< ó-orosz **lędžanъ* (Gpl a **lędžaninъ*-ból; esetleg Nsing **lędžanъ*, ez azonban az ó-oroszra vonatkozólag alig tehető fel); vö. 950: *Λενζαννήνοι, Λενζενίνοι* Konst. Porph., De adm. imp. 9, 37. §.; *ljadskaja* vorota, zemlja, *ljadskoje* polje Nestor-Krón., vö. Barsov. A szó úgy látszik az ószerbben is megvolt, mert a szerb népdalokban előfordul egy *ledjanski kralj* kifejezés, amelyet I. Ulászlóra vonatkoztatnak és „lengyel királynak" értelmeznek (HASz). — A név a *lędo* 'műveletlen föld' szónak (erre vö. PIEW 675, BEW I, 705, TBSW 157, VREW II, 81) *-janinъ* népnév-képzős származéka. Az ó-orosz *dž*-re az ősszláv **dj* helyén l. Kniezsa MNy 43 : 243, a névvégre Kniezsa MNy 39 : 6.

Melich MNy 5 : 295, JA 32 : 94, SzófSz, Kniezsa MNy 43 : 241. — Helytelenül: SlEl 428, Munkácsi Ethn 8 : 18, Melich SzlJsz I/1, 180, stb.

lép XV sze SchlSzj, XV szv CasGl = MNy 1 : 253, 1519-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF. — Melius = NySz és GyöngyTör szerint az *é* nyílt.

= viscus, viscum; Vogelleim; madárlép.

< szláv *lěpъ;* egyh. szláv *lěpъ* 'viscum' MiklLex; szlov *lêp* 'Leim, Kitt, Mistel', *lêpec* 'Vogelleim'; ócseh *lep* 'viscum; Vogelleim' GebSl, ma 'Leim, Vogelleim, Kleber'; sz *lep* 'enyv, ragasztó, madárlép'; le *lep* 'Vogelleim'; f-szorb *lěp* 'Vogelleim; Viscum album', a-szorb *lip* ua.; ukr *lip* 'Leim'. — A *lěpiti* 'ragaszt', *lьpěti* 'ragad' tövéből képzett főnév, eredeti jelentése „ragadós anyag". A szó különböző, a „ragadós" jelentéssel összefüggő jelentésekben minden szláv nyelvben, így a fent nem említett szh-ban és az oroszban is megvan. — BEW I, 712, TBSW 162, MER 273, HKES 212, BSE 295, VREW II, 32.

A magyar szó valószínűleg a szlovákból való. Mindenesetre nem lehet déli-szláv eredetű, mert itt a szó ebben a jelentésben nincs meg.

A 'favus; Honigscheibe' jelentésű *lép* szónak (XVI sze-től NySz, stb.) az idetartozása több, mint kétes. Amennyiben mégis összefüggnének egymással, a jelentésfejlődés csak a magyarban mehetett végbe.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 425, MEW 178, SzófSz.

lepény 1. hn 1319/1342: OklSz; kn 1500: OklSz. — Vált.: *lepény:* 1319/1342, 1500: OklSz, SzikszF, KolGl. 2, 1580-tól NySz, MA, PP, PPB; Szilágy MTsz; — *lepíny:* 1528: *lepinhal* MNy 31 : 126.

= 1. Thymallus thymallus L. (1604: MA, PP, PPB; Szilágy MTsz); — 2. Gobio; kölönte (1576: SzikszF); — 3. Plataissa (XVI szmf KolGl).

< szláv *lipenъ*, vagy *lipanъ;* szh *lîpan, lîpen* 'Thymallus vulgaris'; szlov *lípan* 'Salmo thymallus'; cseh *lipan, lipaň, lipen, lipeň* 'claucius, allopeda' (a XIV sz-tól GebSl), ma *lipan* 'Thymallus thymallus L.'; sz *lipeň* ua. (a XVII sze-től SMS XV, 159, nyj-okban *lipan, lipen* is, Ferianc Ryby 28); le *lipień* 'Thymallus', stb. Majewski. — Eredete nincs tisztázva, BEW I, 723, BSE 299. — A szlávból román *lipan, lipean* 'Salmo thymallus' Tiktin (amiből következik, hogy a szónak a bolgárban, vagy az ukránban is meg kellett lennie, holott ma egyik nyelvben sincs meg).

A m szó valószínűleg a *lipenъ* változat átvétele. — A kárp. ukr *lepenjhol* a magyarból való, Vl dykov 73.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 231, MEW 170.

lésza 1586: OklSz. — Vált.: *lésza:* 1586: OklSz, 1621-től NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Dunántúl, Palócság, Szföld MTsz, OrmSz; — *léca:* 1886: Veszprém MTsz; — *lejsza:* 1887: Latorca mell. MTsz; — *lisza:* 1841: Nyitra vid. MTsz; — *lyésza:* 1893: Szolnok-Doboka MTsz; — ?? *lásza:* 1876: Tolna MTsz (valószínűleg sajtóhiba).

= 1. portica, palus, palanga; Pfahl, Stange; hosszú rúd, pózna (1 21: MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — 2. allerlei Flechtwerk; különböző célokra szolgáló vesszőfonadék (1586: *sait szarito lesza,* 1638: 'kerítésféle' OklSz, 1639: 'háti kosár-féle' NySz, 1666: 'kerítés' GyaluiUrb 148, 248; 1838: 'Fischerkorb' Tzs; a népnyelvben: szalmaágy, szekérkas, gyümölcsaszaló, kerítés, sövény, a vejsze terelő szárnya, kalitkaszerű kosár stb. MTsz, rekesztőfal a halászatnál OrmSz, vesszőből font ládika Bakonyalja NyF 34 : 45, stb.).

< szláv *lěsa:* blg *lěsá* 'claie, trellage, natte; Zaun, Hecke, Hürde als Schafstall oder zum Fischfang'; szh *lîjesa* 'Pritsche, Flechte'; szlov *lésa* 'eine aus Ruten geflochtene Wand, Hürde, Flechtwerk zur Überbrückung von Morast'; ócseh *lésa* 'craticula, crates', ma *lísa* 'Hürde, eine Flechte, Zaun, Gartenzaun, Geflecht, um das Wasse zu schützen'; sz *liesa* 'sövény' Jancs, 'lésza' Hv; le *lasa* 'Gatterwerk, Fege, Darre'; f-, a-szorb *lěsa* 'Vermachtüre'; ukr *lisá* 'Hürde, Flechtwerk, Darre, geflochtener Zaun, Wehr beim Fischfang'. — Eredete nincs tisztázva; BEW I, 712, HKES 207, BSE 290, VREW I, 33.

A magyar szó kétségtelenül az általános 'vesszőfonadék' jelentésben jött át és különböző speciális rendeltetésű vesszőfonadék-jelentései már a magyarban fejlődtek és nem külön-külön átvételei a megfelelő szláv szavaknak (így pl. a 'vejsze rekesztő fala' jelentésű *lésza:* Fertő, Dráva, Baranya, Szlavónia, Latorca nem az u k r á n megfelelő szónak az átvétele, mint Munkácsi Ethn 4 : 210 gondolja, mert ennek már a földrajzi elterjedés is ellentmond; a 'gyümölcsszárító' jelentésű szó pedig nem a csehből való, stb.). Mivel a szónak 'r ú d' jelentése az élő nyelvből nem igazolható, a MA óta szótárról-szótárra vándorló ilyen jelentés (nálunk az 1.) talán nem is élt, hanem csupán MA valami félreértése. Talán a *léc*-cel tévesztette össze.

GyarmVoc Leschka, SlEl 426, MEW 167.

lészka 1792: SzD. — Vált.: *lészka:* 1792: SzD, és az alább felsorolt valamennyi adat, az egy *lécka* kivételével; — *lécka:* Bereg Nyr 27 : 279.

= 1. Obstdarre; gyümölcsaszaló (1792: SzD); — 2. Flechtzaun für Schafe; vesszőből font kerítés a birkaállások számára (1839: Torna, Zemplén MTsz, Hatvan Nyr 25 : 575, Bereg Nyr 27: 279).

< szláv (valószínűleg szlovák) *leska*, ez pedig a *lěsa* demin-a. Nem lehet magyar képzés a *lészá*-ból.

levente 1568: MonIrók 5 : 223. — Vált.: *leventa:* 1568: MonIrók 5 : 223, 1651: Zrinyi, XVII szmf ThalyVÉ, vö. NySz, Dugonics =NyUSz, GyarmVoc; — *levente:* 1816: GyarmVoc, Tzs, CzF.

= 1. miles; Soldat; katona (1568: MonIrók 5 : 223); — 2. pugil, athleta, heros; harcos, hős, vitéz (1651: Zrinyi, ThalyVÉ = NySz, 1790-től NySz, Tzs, CzF).

< szerb *lèvēnta* '1. türkischer Matrose; török matróz (a XVI sz-tól; — 2. türkischer Krieger; török katona (elav.); — 3. Ritter, Paladin, Abenteurer, Kavalier; „miles gloriosus" fiatalember bizonyos hősi mellékízzel' HASz; vö. blg *levént* 'fiatalember, legény'; román *levent* 'türkischer Marinensoldat, tapfer, ritterlich'; újgörög λεβέντις 'agile'. — A balkáni szavak a törökből: *levend* 'soldat volontaire, particulierement ceux qui servaient sur la flotte turque; vagabond, libertin' Barb. de Meyn. II, 709, Redh 1645. A török szó a perzsából való: *levend* 'free, independent', stb., vö. MNy 12 : 305. — TürkEl II, 17, III, 77, MEW 166, BEW I, 704, Lokotsch 1316.

A magyar szakirodalomban el van terjedve, hogy a XVI—XVII sz-i *leventa* és a mai *levente* k é t szó, az utóbbi 'Ritter; vitéz' jelentése pedig n y e l v ú j í t á s k o r i eredetű. Ez azonban

a régi adatok tanusága szerint nem fogadható el. Már Zrinyi is körülbelül olyan értelemben használja, mint ma („megbátorodtak az egész sziget-vári vitéz *leventák*", „egésséggel Deli Vid, horvát *leventa*" NySz) és a Thaly közölte vitézi énekben is ez a jelentés van meg („nemes *leventa*, tapodj pogány vért" NySz). De ez természetes is, hiszen már ez van meg a szerb-horvátban is, ahonnan Zrinyi vette és ahonnan nyilván a délvidéki magyarságnál is meghonosodott. Itt csak az történt, mint egyébként is számtalan esetben, hogy a nyelvújítás (jelen esetben Dugonics) egy tájszót újított fel. — Az Árpád-kori *Levente* személynevet ide keverni, mint Gombocz MNy 12 : 309 és SzófSz teszi, véleményem szerint teljesen felesleges.

Megvan a szó közvetlenül a törökből átkerült alakjában is: *levent* 'miles; katona': 1590: MNy 12 : 178, 1618: MNy 11 : 456, Mikesnél *léventi* 'a török portán szolgáló ifjú, hajdu' KSz 2 : 220.

R. Prikkel M. MNy 11 : 456, Gombocz MNy 12 : 305, Kunos KSz 2 : 220, SzófSz.

lezsák 1799: GyarmAff 334, 349, Csokonai ÖM I/2, 609, Nyr 37 : 349, Szemerénél Nyr 37 : 139; Hajdu, Bars MTsz.

= evanidus; nichtswürdig, nichtsnutz; semmirekellő.

< sz *ležák* (irodalmi nyelvi *ležiak*) 'lusta, henyélő ember' Hv, Kálal; cseh *ležák* 'Lieger, Faulenzer'. — A *ležati* 'feküdni' ige *-k* nomen agentis-képzős származéka; BEW I, 704.

GyarmVoc, SlEl 424, Valló Nyr 33 : 565.

licsány 1952: Ormányság OrmSz.

= Name der Kroaten, Slovenen; a horvátok, szlovének neve.

< szh *Ličani* 'Likáról való emberek'. Úgy látszik, az Ormánysággal érintkező horvát lakosság egy része Lika-Krbava területéről vándorolt be.

limány 1865: CzF; Szeged, Törökbecse MTsz, Szentes MNy 37 : 42.

= gurges, vorago; Wasserwirbel; örvény (de vö. MNy 37 : 44).

< szh *lìmān* 'Wasserwirbel' HASz; vö. blg *limán* 'Hafen'; ukr *lymán* 'Mündung, Bucht'; orosz *limán* 'breite Mündung eines Flusses, Haff'; — román *limán* 'See, Teich', albán *limán* 'Hafen'. — E szavak az oszmán-török *liman* 'Hafen' szóból valók, ez pedig a görög λιμενας átvétele. Feltünő a szerb-horvát 'Wasserwirbel' jelentés. A m szó mindenesetre csak ezzel egyezik. — TürkEl II, 17, III, 77, BEW I, 721, MEW 170, MER 275.

Edelspacher NyK 12 : 105 szerint a magyar szó román eredetű. Ez azonban egyrészt szóföldrajzi okból, másrészt a jelentések eltérése miatt nem lehet helyes. Vö. Szinnyei Nyr 23 : 350.

lipa-fa 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.

= Tilia; hársfa.

< sz *lipa* 'Tilia' Dostál 930. — A szóra BEW I, 723.

ipina 1860: Mármaros, Ugocsa MTsz.

= Kienspan zum Anzünden der Pfeife; pipagyujtáshoz való vékony fenyőforgács.

< kárp. ukr *lypyna* 'Kienspan; forgácsfáklya' Csopey. — A szó a *lipa* 'Linde; hárs' származéka, vö. *lypyna* 'a hársfa fája' Hrinč.

lise 1893: Bereg MTsz.

= herpes; sömör.

< ukr *lyšaj* 'Flechte, Schwinde'. — Közszláv szó, vö. BEW I, 724.

lisza 1894: Szlavónia, KKHalas MTsz.

= *lisza* Pferd mit einer Blesse; olyan ló, amelynek a homlokán fehér folt van (Szlavónia); — *lisza-bárány* Lamm, dessen vier Füsse und Bauch bräunlicher sind, als die übrige Wolle; olyan bárány, amelynek a négy lába és a hasa barnásabb, mint a többi szőre (KK-Halas).

< szh *lisa* 'eine Blesse am Kopfe der Tiere'; a *lysъ* 'kahl; kopasz' származéka; BEW I, 752, VREW II, 26.

Más átvétel az ormánysági *licka* 'ein Pferd mit einer Blesse; ló, amelynek a homlokán folt van' OrmSz. Nem lehet magyar származék a *lisza* szóból, bár a szh szótárakban ilyen jelentésű **liska* nincs.

Mariánovics Nyr 46 : 273.

lóca 1604: MA, 1632: MNy 3 : 465, 1638: OklSz, 1642: NySz, PP, PPB, 1788: MNy 5 : 286, SzD, Tzs, CzF; — *lojca:* 1888: Szolnok-Doboka MTsz; — *lóc:* Beregszász Nyr 61 : 117.

= scamnum; Bank, Wandbank.

< szláv *lavica;* blg *lávica* 'rayon, polc'; cseh *lavice* 'scamnum; Bank' (a XIV sz-tól GebSl); sz *lavica* 'pad'; f-szorb *ławica* 'Bank, Steg'; le *ławica* 'Ratsbank, Richtersbank'; ukr *lavýca* 'pad' Hrinč; orosz *lávica* 'dickes Brett, Bohle, Steg'. — A *lava* 'pad' demin-a, erre vö. BEW I, 695, TBSW 153, MER 268, HKES 200, BSE 307, PES I, 426, VREW II, 2.

A m szó minden valószínűség szerint az északi-szláv nyelvek valamelyikéből, tehát nyilván a szlovákból való. 1788: MNy 5 : 286 szerint tiszáninneni szó.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 416, MEW 161, Melich SzlJsz I/1, 161, Cs. Sebestyén NéNy 9 : 3, Beke Nyr 61 : 117, SzófSz.

lóka 1792: SzD, PPBE, SI, CzF; Sárospatak, Torna MTsz, Abaúj Nyr 31 : 350, Szabolcs Nyr 34 : 382.

= scamnum; Bank; pad, lóca.

< keleti-szlovák *lavka* 'pad' (megvan más nyelvjárásokban ls, de ott 'gyaloghíd, bürü' a jelentése) Kálal. — A *lava* demin-a, vö. a *lóca* címszót.

lopata 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= pala; Schaufel; lapát.

< sz *lopata*. — L. a *lapát* címszót.

Valló Tót el.

lóránt 1597: SzikszF. — Vált.: ? *loránt:* 1597: SzikszF, 1604: MA, PP, PPB, SzD, Tzs; — *lóránt:* 1809: Simai I, 198, Pápa vid. MTsz; — *lónárt:* Abaúj MTsz.

= merenda, antecoenium; Jause; uzsonna.

< sz *olevrant, olovrant* 'uzsonna' Kálal. Eredete nem világos. Matz 265 a német *Abendbrot*-ra gondol. HKES 361 szerint (*švacina* a.) < német *Halber-Abend.*

A m szó aránylag korai átvétel, mert még az *o* > *a* fejlődés előtt jött át. A szó a magyarban ugyanis egy **alóránt*-ból a névelőnek érzett *a-* elhagyásával keletkezett (pl. *patika, lombik*).

Leschka, Melich NyK 36 : 267.

lotács Zemplén MTsz.

= Caltha palustris; mocsári gólyahír.

< sz *lotáč, lotač* 'Caltha palustris' Kálal (Dostál nem ismeri); ukr *latáč, lotáč* ua. Hrinč; le *łotoć, łotacz* ua. Majewski. — Eredete ismeretlen; BSE 312.

Az OklSz egy adatában szereplő *lotács* halnév (1544: egy font *lotacz* halat) nyilván nem azonos a mi szavunkkal, bár az OklSz összeveti őket egymással, sőt nevét is 'Caltha palustris' alakban adja meg.

loter 1879: Rozsnyó MTsz.

= lotteriger Mensch; lompos ember.

< sz *loter*, nyj-i változata az irodalmi *lotor* 'lator' szónak. Itt azonban nyilván valami nyelvjárási jelentésváltozatból van átvéve. — Vö. a *lator* címszót.

lűc 1255/1318: OklSz. — Vált.: *lucs-fenyő:* 1255/1318: arborem *luchfenew* OklSz, XV szef *luczfenew* SchlHort, XV—XVI szh *luchfene* MNy 21 : 140, 1520—30: *lwch fenyw fa* MNy 11 : 38, 1533: *lucz*

Murm, *lucz* GyöngyTör, *luczfeniö fa* SzikszF, 1578: *lucz fönyü*, 1585: *luts* Cal, 1595: *luuch* Ver, stb. NySz; *lucs* 'fenyőtoboz' Somogy, *lucsi* 'fenyő' Baranya MTsz, *lucsifa* 'fenyőfa', *lucsis* 'fenyves' Somogy Nyr 36 : 143; — *lúc-fenyő:* XVI szmf *lutz fenio* NéNy 7 : 175, 1604: *lutzfa, lutzfenyö* MA, PP, PPB, SzD, SI, MFüvészk 521, Tzs, CzF, Ják 31.

A *c*-s változat helytelen olvasatból keletkezett. Mivel a XVI—XVII sz-ban a *cz* egyes íróknál a *c*, másoknál a *cs* hang jelölésére szolgált, a szót csak írásból ismerő MA *c*-nek olvasta és írta át. Tőle vette át PP, SzD, MFüvészk stb., a botanikai szakirodalom révén pedig bejutott a köznyelvbe is. Hogy a XVI sz-i glossza *lutz* alakja (NéNy 7 : 175) helyes olvasat-e, nem bizonyos, ebben a korban ugyanis a *t* és *c* könnyen összetéveszthető. Talán ilyen téves olvasat a MA *lutz* alakjának az alapja is.

= Picea excelsa (régebben Abies excelsa-nak nevezték); Ják 31.

< szláv *lučь;* szh *luč* 'taeda; Kienspan; fáklya' (főleg a Pinus silvaticus ágából), 'Pinus silvetris' Šulek, HASz; ócseh *luč* 'facula de ligno pino, Pinus' (a XIII sz-tól GebSl), ma *louč* 'Kienholz'; sz *luč* 'szurokfáklya, szurokfenyőszál' Hv, 'taeda, lignum pineum; Kien, Kienbaum; szurkos fenyő, szurkos fenyőfáklya' Bernolák; f-szorb *łučwo* 'Kien', vö. még szlov *luč* 'die Lichtspäne'; le *łuczywo* 'der Kien'; a-szorb *łucwo, łucywo* ua. — A szó a 'sugár, világosság' jelentésű *lučь* szóból való (amely a latin *lux* szóval rokon), PIEW 689, BEW I, 742, Meillet Ét 397, TBSW 152, MER 282, HKES 210, BSE 314, PES I, 481, VREW II, 72.

A magyar szó eddig csak a Székelyföldről és Déldunántúlról van igazolva. Nyilván tehát a szerb-horvátból származik.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 441, MEW 175, Asbóth Nytud I, 35, SzófSz.

lúg 1533: Murm, KolGl. 1, 1545: OklSz, 1549-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF. — Az 1513-ból idézett *Lugos* családnév (MNy 10 : 373, SzófSz) idetartozása nem kétségtelen.

= lixivia; Lauge.

< szláv *lugъ;* szh *lūg* 'Lauge', ma 'cinis; Asche; hamu', kaj-h *lug* 'lixivia' Bell, Jambr, csa-h *lūg* ua. Ver; szlov *lúg;* ócseh *lúh* (a XIII sz-tól), ma *louh;* sz *lúh;* le *ług;* f-szorb *łuh*, a-szorb *ług;* ukr *luh;* orosz nyj *lug.* — Germán eredetű szó, valószínűleg az ófnből (azért csak nyugaton régi, az ukránban, oroszban a lengyelből való); BEW I, 744, Kiparsky 248, MER 279, BSE 314, PES I, 474, VREW II, 65, Kluge.

Közvetlen forrása ismeretlen.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 446, MEW 175, Melich Nyr 26 : 19, SzófSz.

lukma 1506: OklSz. — Vált.: *lukna:* 1506, 1559, 1600: OklSz, 1549-től 1635-ig NySz; — *lukma:* 1826: Baranya Tsz, Dráva mell., Baranya MTsz, OrmSz, Nyr 28 : 517.

= 1. *lukna* mensurae genus; ein Getreidemass; régi gabonamérték (kb. 156 liter: Lederer Száz 57:157; így az összes régi adatokban); — 2. *lukma* dem Pfarrer, dem Lehrer zu entrichtende Getreide- und Weinsteuer; a papnak, tanítónak fizetésképpen járó gabona és bor (1826: Tsz, MTsz, OrmSz, Nyr 28 : 517).

< szláv *lukno* (ősszláv *lǫkъno*); ó-szerb-horvát *lukno* 'Getreidemass, Zentner', 'papnak fizetendő tized' HASz, Maž 614, 'certa pensio parochis' Bell; szlov *lókno* 'bestimmte Abgabe, Kollektur an den Pfarrer'; ócseh *lukno* 'mensura quaedam' GebSl, Brandl Gloss (Sedláček Paměti 99 szerint talán magyarországi eredetű mérték a cseheknél); sz *lukno* 'másfél mérő'; óorosz *lukno, lukъno* 'modius; köböl' (a XII sz-tól Srezn), orosz nyj *luknó* 'ein Hohlmass, Korb aus Weidenruten'. — Eredeti szó (< **lǫkъno*); vö. BEW I, 740, PES I, 477, VREW II, 68.

A magyar szónak kétféle alakja, amely kétféle jelentéshez kapcsolódik és földrajzilag is elkülönül (a régi adatok, amennyire meg tudjuk állapítani, északra mutatnak, a mai nyelvjárásiak délidunántúliak), valószínűleg két külön átvételű szó; a régi *lukna* 'űrmérték' a szlovákból, a mai *lukma* 'papi járandóság' pedig a kajhorvátból való.

Tagányi GazdTörtSz 1 : 107, 4 : 538, SlEl 434, MEW 175, Mariánovics Nyr 44 : 184.

lula 1942: Arad MNy 38 : 288.

= Schnuller; cucli.

< szh *lula* 'Pfeife; pipa'; ez < perzsa-török *lüle* ua. Megvan a román is: *lulea.* TürkEl II, 18, III, 78.

Gáldi MNy 38 : 288.

M

macál 1904: Abaúj Nyr 33 : 23.

= fühlen mit dem Finger, ob die Henne Ei hat; megnézi, lesz-e a tyúknak tojása, csecserészni.

< sz *macať* 'tapogat'.

Valló Nyr 33 : 566.

Valló Tót el.

A 'merítő eszköz' jelentésű *mericskő* (Fehér MTsz) valószínűleg nem ezzel a szóval azonos, hanem a magyar *mer, mereget, mericskél* származéka.

† **merkac** 1583: Pastinaca sive Staphilinos radice lutea: sarga repa, *merkacz* Clusiusból BotTört 129.

= Daucus carota.

< szh *mrkvac* 'Daucus carota'; Knutsson GermLw 31. — Vö. a *murok* és *merkőce* címszavakat.

merkőce 1826: Tsz. — Vált.: *merkőce:* 1826: Baranya Tsz, OrmSz, Nádudvar Nyr 37 : 374; — *merkice:* 1889: Göcsej MTsz.

= Daucus carota; sárgarépa.

< szh *mŕkvica* 'Daucus carota'; vö. szlov *mrkvica* ua. — A **mərky* demin-a; vö. a *murok* címszót.

SlEl 492.

mesgye hn 1206: OklSz; kn 1330: OklSz. — Vált.: *mizsde:* 1206: OklSz; — *mezsda:* 1324: OklSz; — *mezsde:* 1320-tól sokszor 1480-ig OklSz, KolGl. 2; *mezsde, mëzsde* 1838: Háromszék MTsz; — *muzsda:* 1905: Szföld Nyr 34 : 107, Csík, Gyergyó MTsz; — *mezsgye:* 1578-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= limes; Grenze, Rain, Flurgrenze; föl nem szántott földcsík két szántóföld között.

< blg *mežda* 'limes; Grenze'. — A szó rokonságát l. a *megye* címszó alatt (< ősszláv **medja*).

A *d* palatalizációja a magyarban történt (holott a blg-ban a *žd* eredetileg p a l a t a l i z á l t hangcsoport!!), Asbóth SzlJsz 79.

Leschka, SlEl 467, MEW 185, Melich SzlJsz I/1, 141, MNy 8 : 149, Kniezsa NyK 49 : 351, SzófSz.

mészáros szn 1405: OklSz; kn XV szef NySz. — Vált.: *mészár:* 1650: OklSz; valamint a következő összetételekben és származékokban: *mészár-szék* 'macellum, laniona': 1512-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *mészár-ság* 'lanionia': 1685: NySz; — *mészárol* 'lanio; zerfleischen': 1536-tól NySz, GyöngyTör, Cal, 1597: OklSz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *menszáros:* (szn-ekben) 1438, 1453, 1520: OklSz, Kazinczynál: Nyr 35 : 485; — *mészárus:* 1415-től OklSz, 1516: NySz, Murm; — *mészáros:* 1405-től OklSz, 1552-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *míszáros:* 1598: OklSz (családnév); Békés MNény 3 : 282.

= lanius, carnifex; Fleischhauer, Metzger.

< szláv **męsarь*; szh *mèsār* 'lanius; Fleischer' (a XV szv-től HASz); szlov *mesár* 'Fleischhauer, Metzger'; ócseh *masař* 'carnifex, lanius', ma 'Fleischer, Metzger';.sz *mäsiar* 'mészáros'; f-szorb *mjasař* 'Fleischhauer'; kárp. ukr *mjasář* Hrinč (Csopeynél azonban *mjasaroš*). — A 'Fleisch; hús' jelentésű *męso -arjь* képzős származéka; BEW II, 43, Meillet Ét 237, TBSW 178, PES I, 584, stb.

Nehéz eldönteni, hogy a m szó melyik nyelvből való. Asbóth SzlSz 30, Nyr 31 : 188, Jagić-Festschrift 236, Nësk 35 szerint egy óbolgár **męsarь* átvétele, ez a magyarban denazalizálódott, de egy-két esetben, így a *Menszáros* családnevekben az eredeti nazális megmaradt. — Ezzel szemben Mariánovics Nyr 35 : 485 és Horger MSzavak szerint a *mészáros* kn és a *Menszáros* csn m á s - m á s nyelvből m á s - m á s időben való átvételek. A *mészáros* ezek szerint csak szh-szlovén eredetű lehetne. — Azonban az teljesen valószínűtlen, hogy a *Menszáros* csn m á s forrásból való legyen, mint a *mészáros* kn. Ebben az esetben ugyanis okvetlenül fel kell tennünk, hogy volt a magyarban egy **menszáros* köszó, amely l e g a l á b b 100 évvel korábban került át, mint a *mészáros*, ugyanazokon az analógiás változáson ment keresztül (ti. *mész-áros*, így már 1585: Cal: *mészáros*, h u s á r o s; Geleji Katona = NySz), de teljesen nyoma veszett, csupán néhány szn-ben (a XV sz-ban) és családnévben (a XVIII sz-ban) maradt ránk. Asbóth feltevése mindenesetre reálisabb. A denazalizáció éppen az *sz, z* hangok előtt a magyarban nem ritka (így pl. a *kényszerít* már a XVI sze-től előfordul *készerít*, a *pénz* 1530-tól *péz* alakban NySz), tehát itt is könnyen fel lehet tennünk. — Ebben az esetben szavunk lehet ószerb, óhorvát, ószlovén vagy ószlovák is. Csak óbolgár eredetű nem igen lehet, mert az óbolgárban az *-arjь* képző még aránylag ritka, és ma is a legkevésbbé produktív (az óegyh. szlávra vö. Leskien Grammatik der ablg Sprache 75).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 464, MEW 189, SzófSz.

métely hn 1470: OklSz; kn XV szv MNy 1 : 249. — Vált.: *métely:* 1470: OklSz, XV szv MNy 1 : 249, KolGl. 2, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF; — *mítely:* 1676: NySz; — *méte:* 1888: Bánffyhunyad MTsz; — *métő:* 1863: Szföld MTsz; — *metű:* 1893: Szföld MTsz.

= 1. morbus ovium intercus, scabies; Schafgrind; a juhok kergesége (valamennyi fenti adatban); — 2. Cicuta virosa; mérges vizibürök, csomorika (1836: Szerencs MTsz; Ják 775); — 3. Verderbnis; erkölcsi romlottság (1838: Tzs, CzF).

< déli szláv *metyljь;* blg *metil* 'Drehkrankheit der Schafe' Gerov, IzvEthnMuz 12 : 142; szh *mètīlj* 'Distomum hepaticum;

Egelwurm, Hirnblasenwurm' HASz; szlov *metilj* 'der Hirnblasenwurm der Schafe'. — A többi szláv nyelvben, ahol megvan, csak 'Schmetterling; lepke' a jelentése: orosz *metylь;* cseh, sz *motyl;* le *motyl.* — BEW II, 41, MER 295, HKES 231, BSE 345, PES 561.

GyarmVoc, SlEl 466, MEW 194, SzófSz (a csehben 'a birka kergesége' *motylice,* de az is csak Jungm óta!). — Pais MNy 25 : 352 szerint a 'piszkos víz' jelentésű *métely* (1893: Palócság MTsz) a 'pocsolya' jelentésű *mét* szó származéka. — Az 'erkölcsi romlottság' jelentésű *métely* szintén nem inkább ebből való, mint a 'birka kergesége' jelentésűből??

mézga XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *mezge:* XVI szk GyöngyTör (itt a *meghsze* nyilván hiba), KolGl. 2, 1670-től NySz, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; Szatmár Szföld, Érmellék, Zilah MTsz, CsángóSz; — *mezsge:* 1876: Zilah MTsz; — *mezgye* (ebben: *mezgyés*) 1880: Szilágy MTsz; — *mézga:* 1792: SzD, SI, CzF; — *mezga:* 1643: NySz; Szatmár MTsz.

= dulcedo arborum; Baumsaft.

< szláv *mězga;* blg *mlězgá* (a *mězga* és *mlěza* keveredése); szh *mézga* 'sucus arboris'; szlov *mézga;* ócseh *miezha,* ma *mízha, míza;* sz *miazga;* le *miazga;* f-szorb *mjezha,* a-szorb *mězga* ua.; orosz *mezgá* 'Splint, Mus'. — Eredeti szó; PIEW 713, BEW II, 54, MER 300, HKES 226, BSE 381, PES I, 578, VREW II, 113.

Úgy látszik, többszöri átvétel. A köznyelvi nyilván egy déli-szláv alak átvétele.

GyarmVoc, SlEl 472, MEW 196, Melich NyK 39 : 38, SzófSz.

micina 1885: Alföld MTsz.

= Furunkel in der Achselhöhle; hónalj alatti kelés.

< szh *mìcina* 'Beule; Lymphadonitis' HASz. — Eredete ismeretlen.

A m szóról helytelenül Valló Tót el (<„sz *mizina* nyomoruság");

mincér 1839: MTsz. — Vált.: *mincér:* 1839: Tata, Nyitra vid. MTsz. — *minclér:* 1894: Gömör MTsz.

= Gewichstwaage, Gewichtsbirne; körtés mérleg.

< sz *mincier* 'csapó-, billentő mérleg' Hv; cseh *mincíř* 'Münzer'. — A német *Münzer* átvétele.

Melich DLw 182 szerint a magyar szó nem származhatik a német *Münzer*-ből, mert ott a szónak 'Gewichtswaage' jelentését kimutatni nem lehet. — De nem lehet német hangtani okból sem: a német *ü* a magyarban megmaradt volna.

Valló Tót el.

misalovka 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= Mausefalle; egérfogó.

< sz *myšilovka* 'egérfogó' (vö. *myšilov* 'egerésző ölyv; Buteo buteo buteo' Hv), a *myši* 'Apl a *myšь* 'Mus' + *lovka* a *loviti* 'fog' igéből, de szótárból igazolni nem tudjuk.

Valló Nyr 33 : 566.

miska 1939: Szenna.

= Mus musculus; egér.

< szh *miška*, a *miš* 'egér' demin-a; MEW 208, TBSW 191.

miskárol 1840: Heves, Palócság, Győr MTsz, Bács Ny 31 : 287, 33 : 531.

= castrare; verschneiden; herél (a kandisznó heréjét, az emse petefészkét kivenni).

< sz *miškár* 'castrator; Verschneider; herélő'. — *-ár* képzős származék egy *mišk-* tőből (vö. *miškovať* 'castrare; verschneiden; herél'). A magyar ige egy **miskár* 'castrator' szónak denominalis verbum képzős származéka, bár ezt kimutatni nem tudjuk. — Külön átvétel a *miskováló* (Tokaj Nyr 24 : 96) a sz *miškovať* szóból. A sz szó Simonyi Nyr 28 : 2 szerint a *Miška* szn-ből való.

Valló Tót el, Nyr 33 : 566, SzófSz.

mocsár hn 1231/1397: OklSz; kn 1349: Nyr 42 : 364. —Vált.: *mocsár* 1231/1397-től OklSz, 1349: Nyr 42 : 364, SchlSzj, 1508-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *macsár:* 1261: HO VIII, 86, 1276: ÁUO XII, 184—5 = Mocsár hn Ung m. Cs I, 394, 1341: OklSz; — *mocsér:* 1834: Gömör MTsz.

= palus, lacuna; Sumpf.

< szláv *močar;* blg *močár* (és *móčor, močúr*) 'Sumpf'; szh *mȍčār* 'Nässe vom Regen; esős idő' (1818: Vuk), kaj-h *močvar* 'humiditas, liquor; nedvesség' Bell, Jambr; szlov *močvár, môčvara* 'Sumpf, Morast'; cseh *močál, močár* 'feuchter Ort, Sumpf' Jungm, Rank (GebSl, Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri!); sz *močiar* 'mocsár'; le *moczara* 'Sumpf'; ukr *močára, móčar* 'Sumpf, Moor, Morast'. — A *mok-* 'nedves' származéka; PIEW 731, BEW II, 69, TBSW 167, MER 305, HKES 229, BSE 343, PES I, 547. — Az *-ēr* képzőre vö. MiklSlGr II, 91.

A m szó közvetlen forrása bizonytalan. Talán déli-szláv. Feltűnő azonban, hogy ez a szó, bár ritka képzése miatt nagyon réginek kell lennie, a szláv régiségből sehonnan sem mutatható ki.

Leschka, SlEl 480, MEW 200, Munkácsi Ethn 4 : 286, Melich NyK 39 : 303, SzófSz.

mocsolya hn 1229: OklSz; kn 1295: OklSz. — Vált.: *mucsula:* 1229: OklSz, 1231: ÁUO I, 283; — *mocsula:* 1221: VR 367. §; — *mocsola:* 1294-től 1512-ig OklSz; — *mocsila:* 1873: Baranya MTsz; — *mocsolya:* 1617: OklSz, 1643: NySz; 1838: Balaton mell. Tsz, Vas, Komárom, Győr, Baranya, Palócság, Gömör, Szföld MTsz, Abaúj Nyr 33 : 25; — *mocsójja:* 1888: Veszprém MTsz; — *macsala:* 1252 és 1330 között OklSz.

= 1. lacuna; Pfütze (1229-től OklSz; vö. 1258: ad paludem que *Muchula* dicitur, 1277: ad lacum wlgo *machala* dictum, 1292: terram lutosam wlgo *Mochola* stb. OklSz; Vas, Baranya, Komárom, Palócság, Mátra vid., Gömör, Szföld MTsz); — 2. locus ubi cannabis in fossa maceratur; die Hanfröste; kenderáztató (1643: NySz, Tzs; Balaton mell. Tsz, Veszprém, Baranya, Győr, Palócság, Gömör MTsz).

< déli-szláv *močilo;* szh *mòčilo* 'die Hanfröste' (a XVIII sz-tól HASz); szlov *močílo* 'die Röste, die Lache'; — cseh *močidlo* 'palus; Lache' GebSl; sz *močidlo* 'kenderáztató'; le *moczydło* 'Flachs-, Hanfröste'; f-szorb *močidło,* a-szorb *mocydło* ua.; ukr *močílo;* orosz *močílo* ua. — A *močiti* 'áztat' származéka, ez viszont a *mok-* 'nedves' tőből való; vö. a *mocsár* címszót.

Eredeti jelentése 'kenderáztató', hozzánk tehát nyilván szintén ebben a jelentésben jött át. Feltűnő, hogy sem a szh, sem az orosz szóra régi adataink nincsenek.

SlEl 482, MEW 200, Asbóth Nytud 1 : 35.

moh hn 1270: OklSz; kn XV sze SchlHort. — Vált.: *muh:* 1270: OklSz, XVI sz MNy 11: 133, SzD; — *muha:* 1792: SzD, CzF; Szföld MTsz, MNy 11 : 332; — *moh:* 1329/1358: OklSz, SchlHort, 1520—30: MNy 11 : 81, 1524-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *moha:* 1787: NySz; OrmSz; — *moj:* 1876: Dráva mell., Baranya MTsz; — ?? *moho:* 1874: Tisza mell. MTsz (NéNy 1 : 203 szerint helyesen *mohó*!).

A *moj* a *ja mohja* > *mojja* alakból, a *muha, moha* pedig a *ja moha* szerkezetből (vö. a XVI sz-tól MNy 11 : 135, KolGl. 2) vonódott el. — Tévesen Beke FUF 24 : 262.

= 1. muscus; Moos; moha (1270-től valamennyi fenti adatban a mai napig); — 2. lanugo; Flaum; pihe (1530-tól NySz, GyöngyTör 4629, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB).

< szláv *mъchъ;* egyh. szláv *mъchъ* 'muscus' MiklLex (1127-től Srezn); blg *mъch* 'mousse, duvet; Moos, Flaum'; szh *mȁh* 'muscus, Moos; lanugo, Flaum' (a második jelentés Verancsichnál, vö. HASz), kaj-h *mah* 'muscus, lanugo' Bell, Jambr; szlov *mâh* 'Moos, Moor, Flaumfedern'; cseh *mech* 'muscus' Klaret, GebSl, ma 'Moos', das

Wollige mancher Pflanzen'; sz *mach* 'moha'; le *mech* 'muscus, pubes, lanuga'; f-szorb *moch* 'Moos', a -szorb *mech, moch;* ukr *moch* 'Moos'; orosz *moch* ua. — Eredeti szó; Meillet Ét 237, TBSW 190, MER 312, HKES 219, BSE 327, PES I, 562.

A magyar szó *mɔchɔ* alakban tehát még a X sz-ban jött át és valószínűleg mindkét: 'muscus' és 'lanuga' jelentésben. A közvetlen forrás csak valószínű (ódéli-szláv), de nem kétségtelen.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 500, MEW 206, Melich MNy 6: 401, Asbóth Refl 1, Szinnyei NyK 27 : 367, Asbóth NyK 30 : 227, Melich NyK 44 : 369, SzófSz.

molnár szn 1330: kn 1538: NySz. — Vált.: *molnár:* 1330-tól OklSz, 1538-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *mónár:* 1403-tól Oklsz; MTsz.

= molendinarius; Müller.

< ó-horvát *mɔlynarjь;* szh sto-nyj *mlînār* (a XIV sz-tól HASz), csa-h *mȁlinar* (1478-tól HASz, Ver), kaj-h *mlînar* Bell, Jambr; szlov *mlinar, málinar* (a XVII sz-tól Plet); cseh *mlynář* (a XIV sz-tól GebSl); sz *mlynár;* le *mlynarz* (1451: RotyPol 951). — A latin *mulinarius* vagy az ófn *mulinari* átvétele (ez valószínűbb, mint az, hogy a *mɔlynɔ* 'malom' *-arjь* képzős származéka, mert a szlávok a 'malom' fogalmával együtt nyilván a 'molnárét' is átvették). — Ebben a szóban is, mint a *mɔlynɔ*-ban, a *mli-, mly-* szókezdet másodlagos az *m* + vokalikus szókezdet helyén, amely csak a csa-h-ban maradt meg.

A *molnár* szláv eredetére vö. a *malom* címszó alatt elmondottakat.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 479, MEW 186, Moór NéNy 8 : 202. — Az olasz, ófn (Melich MNy 12 : 291) és provençal magyarázatokra vonatkozólag l. a *malom* címszót.

moly XIV szv BSzj (írva: *moyl*), SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, Murm, KolGl. 1, SzikszF, MNy 11 : 82, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= tinea, acarus; Motte.

< szláv *moljь;* óegyh. szláv *molь* 'tinea' Mar; MiklLex, Srezn; blg *moléc* 'teigne, gerce, mite'; szh *molj* tinea (1495-től HASz), kaj-h *molj* és *mol* is; szlov *mòlj*, cseh *mol* (eredeti *lj*-ből, vö. G *mole;* a XIII sz-tól GebSl); sz *mol;* le *mól;* f-, a-szorb *mól;* ukr *milj;* orosz *molь.* — A *mel-ti* 'őröl' származékának tartják; BEW II, 74, Meillet Ét 264, TBSW 167, MER 303, HKES 230, BSE 343, PES I, 553, VREW II, 153.

A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 483, MEW 186, Melich SzlJsz I/1, 141 („bolgár nem lehet, mert ott csak *molec* van, nem *mol*"), Asbóth SzlJsz 81 („nem azért nem tartozik esetleg a szláv jövevényszavak legrégibb — bolgár — rétegébe, mert a blg-ban a szó nincs meg, hiszen a *molec* tanusága szerint egykor meg kellett lennie, hanem azért, mert a szláv *o*-val szemben a magyarban is *o* van"), Wichmann MNy 37 : 305 (a csángó *móly ó*-ja román hatás), SzófSz.

morotva hn 1113: OklSz; kn 1211: OklSz. — Vált.: *mortva:* 1113 és 1266 között, 1354: OklSz; — *morutva:* 1344: OklSz; — *murutva:* 1337, 1340: OklSz; — *morotva:* 1274-től OklSz, 1617-től NySz; Csallóköz, Hajdu, Hegyalja MTsz; — *marotva:* 1621: MA; — *mórta:* 1872: Csallóköz MTsz.

= 1. lacus, palus; Teich, Pfütze; tó, mocsár (vö. 1211: super stagnum quod vocatur *mortua*, 1266: cum stagno Aaron*mortuaya* stb. OklSz; 1617-től NySz, MA); — 2. ramus mortuus fluvii; toter Arm eines Flusses; a folyó holtága (1833: Kassai II, 347; ma valamennyi népnyelvi adat MTsz).

< szláv *mьrtva*, t. i. *voda;* óegyh. szláv *mrъtvъ* 'mortuus' MiklLex, Srezn; blg *mrъ̂tъv*, *mrъ̂tva*, *mrъ̂tvo;* szh *mr̂tav;* szlov *mŕtev;* cseh *mrtvý;* sz *mrtvý;* le *martwy;* f-szorb *morwy*, a-szorb *martwy;* ukr *mertvyj;* orosz *mërtvyj.* — Eredeti szó; PIEW 735, MEW 190, TBSW 187, MER 311, HKES 233, BSE 346, PES I, 526, VREW II, 122.

Bár régi adataink kivétel nélkül csak 'stagnum, lacus'-ról beszélnek, az etimológia alapján mégis bizonyos, hogy a mai n é p n y e l v i 'holtág' jelentés az elsődleges és a 'tó' (sőt 'halastó') már másodlagos és a magyarban fejlődött.

Leschka, SlEl 494, MEW 190, Munkácsi Ethn 4 : 288, Asbóth Refl 23, Melich MNy 6 : 445, JA 34 : 549, SzófSz.

morvány XIV szv Bszj. — Vált.: *morvány:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1429: szn OklSz, 1708: PPl, PPBl (*obelias* a.), SzD, Tzs; Palócság, Gömör Tsz, Nógrád, Hont MTsz; — *mórvány:* 1876: Nógrád MTsz; — *morván* (ebben: *morván kalács*): 1708: PP, PPB; Heves MTsz.

= tortae, placentae genus; Kuchenart; kalácsféleség (formula: BSzj, SchlSzj; obelias: PP, PPB; finom fonott kalács, amelyet a násznép a lakodalmas házhoz visz: Tsz, MTsz).

< sz *mrváň* (**mьrvanjь*) 'kalács' Jancs, Kálal; morva *mrváň* ua. — Nyilván a *mьrviti* 'morzsál' (MEW 192, HKES 233, BSE 334) származéka. Vö. a *murva* címszót is.

Leschka, SlEl 496, MEW 192, Gombocz MNy 1 : 164, Valló Tót el, Nyr 33 : 566, Asbóth Refl 26.

mostoha XIV szv BSzj. —Vált.: *mostaha:* XIV szv BSzj, MA, PP, PPB, PPBE; — ? *mostha:* 1533: Murm (négyszer!); — *mustoha:* 1530-tól NySz, KolGl. 1, Cal, MA, PP, PPB; Répce mell., Zala, Somogy, Veszprém, Torontál, Szeged, Ipoly völgye, Kalotaszeg MTsz, Szenna, OrmSz; — *mustuha:* Tolna, Szilágy MTsz; — *mostoha:* XV szmf SermDom, SzalkGl, KolGl. 2, a XVI sze-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF.

= noverca; Stiefmutter; mostohaanya (de összetételben: nem vérszerinti: *mostoha-apa, -fiú, -leány* 1533: Murm, 1585: Cal, NySz, stb.).

< bolgár *máštecha* 'noverca'; vö. egyh. szláv *maštecha* Mikl-Lex, Srezn II, 120. — A *mati* 'mater' származéka: **mat-jecha;* vö. szh *màćeha, màćaha;* szlov *máčeha, máčuha;* cseh *macecha;* sz *macocha;* le, f-, a-szorb *macocha;* ukr *máčocha, mačécha;* óorosz *máčecha* (Srezn II, 119), ma *máčicha;* BEW II, 27, MER 292, HKES 213, BSE 317, PES I, 517, VREW II, 108.

Jellegzetesen bolgár szó. — Komoly nehézség azonban a közmagyar *o*, népnyelvi *u* a hangsúlyos (tehát nem redukált) bolgár *a* helyén.

SlEl 455, MEW 184, Asbóth SzlSz 12, Melich SzlJsz I/1, 6, NyK 39 : 31, MNy 6 : 395, Asbóth Nyr 32 : 264, SzófSz.

moszúr 1879: Rozsnyó MTsz.

= übelgelaunt, verdriesslich; rosszkedvű, bosszús, mord.

< sz *mosúr* 'übelgelaunter Mensch; rosszkedvű ember' Kálal. — A szó talán a 'Knollen; csomó, görcs a fában' jelentésű sz *mosur* szóból való (morva *mosor* ua. BartošSl). A szó a románból: *mosor* 'Knollen' Tiktin; TürkEl IV, 167.

motolla XV sze SchlSzj. — Vált.: *motóla:* XV sze SchlSzj, SchlHort, 1565-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *matóla:* 1557: OklSz, KolGl. 2, 1643-tól NySz, PPl, GyarmVoc; 1838: Balaton mell., Kemenesalja, Szföld Tsz, Tolna MTsz; — *motola:* 1896: NagySz; — *matola:* 1781: NagySz, 1882: Győr MTsz; — *matolla:* 1882: NagySz; — *matólla:* 1863: Udvarhely MTsz; — *matula:* 1873: Vas MTsz; — *motolla:* 1669: NySz, 1870: NagySz.

= alabrum; die Haspel, der Wirtel.

< déli-szláv *motovilo;* blg *motovíla* fem 'dévidoire'; szh *motòvilo* 'Haspel, Weife'; szlov *motovílo* 'Haspel'; — cseh *motovidlo* 'der Haspel, die Weife'; sz *motovidlo* 'motolla'; le *motowidło;* f-szorb *motydło, motedło* 'Weife, Haspel', a-szorb *mótejdło,* poláb *mötüvdidla;* ukr *motovílo;* orosz *motovílo* ua. — A *-dlo* (déli és kelétiszláv *-lo*) képzős származék egy **motoviti* igéből, amely azonban nem mutat-

ható ki, csupán a *motati* 'forgat' (majd 'motollára felteker', vö. szlovén 'weifen, ab- und aufwinden') igében van meg. Általában az a felfogás, hogy a **motoviti* a *motati* és a *viti* 'fon' összetétele; MEW 203, MER 305, HKES 231, BSE 345, PES I, 560.

SlEl 486, MEW 203, Melich MNy 6 : 400, Kniezsa NyK 49 : 342. — GyarmVoc, Leschka és Valló Tót el a szlovák *motovidlo*-ból származtatja.

mozga 1832: Göcsej Tsz, Zala MTsz.

= Knochenmark; csontvelő.

< szlov *mozg* 'Knochenmark'; vö. óegyh. szláv *mozgъ* 'Hirn', stb. MEW 203, MER 302, HKES 232, PES I, 545.

A m szó *-a*-ja nyilván birtokrag.

SlEl 488, MEW 203, Mariánovics Nyr 43 : 16. — Tévesen Valló Tót el (a szlovákból).

mozsár XV sze SchlSzj. — Vált.: *mozsár:* XV sze SchlSzj, 1490: OklSz, 1519-től NySz, Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, CzF; — *mazsár:* 1529: OklSz 812, 1551-től NySz; Udvarhely MTsz; — *mázsár:* 1865: Palócság, Szföld MTsz, Hidaskürt MNy 24 : 64 (a NySz-ban 1676-ból, OrvK-ből idézett *mázár* adat olvasása *mazsár*, az első *a* ékezete ugyanis a *z*-hez tartozik!!); — *morzsár:* 1645: NySz (egy adat).

= 1. mortarium, pila sagana, mola; Mörser (XV sze-től valamennyi fenti adatban); — 2. Pöller; ágyúféle (1605-től NySz, *mozsárpattantyu* azonban már 1489-től OklSz).

< szlov *môžar* (a XVI szv-től Plet); kaj-h *možar* Bell, HASz, *mužar* Jambr, *moždjar* 1512: Maž 685 (Zágráb), ócseh *moždieř* (a XIV szv-től GebSl), ma *moždíř* 'mortarium; Mörser'; le *możdzierz*; fehérorosz *moždžér* Nosovič; ukr *moščir*, *muščir* Hrinč, *moždžir*, *moždjir*-Žel; orosz *možžer*, *možžir* 'Stampfer, Mörser, grosskalibriges Geschütz'. — Általában a német *Mörser* szóból származtatják (Kluge, MEW 203, HKES 232, BSE 346, PES I, 544, VREW II, 145) a kérdés azonban hangtanilag nincs tisztázva. A fenti szláv szavak ugyanis két alapalakra mennek vissza: északi **moždžerъ* és déli **moždžarъ* (lehet azonban, hogy az északi is **moždžařъ*-ból való, viszont akkor fel kell tennünk, hogy valamennyi északi szó: le, f-orosz, ukr, orosz, a c s e h ből származik). A szó hangtani fejlődésére vö. Kniezsa MNy 46 : 309 és a *rőzse* címszót.

A magyar szó csak a szlovénből származhatik. Az egyszer előforduló *morzsár* lehet sajtóhiba is. A *mázsár* változat nyilván a *mázsa* hatása alatt keletkezett.

A szlovák *mažiar* (a XVI szv-től SMS 15 : 163, ComOrb 111) nemcsak a *ž*-je, hanem az *a*-ja miatt is csak magyar lehet (eredeti szó esetén ugyanis **moždiar*, **moždier*-nek kellene lennie). A magyarból való a kárp. ukr *možar* is. — A Nyitra vidéki magyar *mazsarka* Nyr 43 : 141 azonban a szlovákból való visszavétel.

GyarmVoc, SlEl 489, MEW 203. — Közvetlenül a németből származtatja: Leschka, Melich DLw, Kniezsa MNy 29 : 101, SzófSz. Ez azonban sem az *-rs-* helyén álló *-zs-*, sem az *ö* helyén álló magyar *o* miatt nem lehet helyes.

mraucsog 1889: Bars MTsz.
= miauen; nyávog.
< sz *mravčat* 'nyávog' Hv. — Hangutánzó szó.
A szóvégi *-og* a hangutánzó *károg*, *nyávog* alapján.
Valló Nyr 33 : 566.

mucsarka 1896: Kassa Nyr 25 : 240.
= Mehlverkäuferin; lisztes asszony.
< sz *mučarka* 'lisztes asszony'. — A *muka* 'liszt' származéka.
Valló Nyr 33 : 566.

mukonya 1883: Gömör MTsz.
= lisztes barkóca (? a Sorbus torminalis; berkenye gyümölcse).
< sz *mukyňa* 'galagonya (Crataegus)' Hv, Jancs, 'erdei gyümölcs' Kálal. — A *muka* (< ősszláv *mǫka*) 'liszt' származéka; MEW.

mulár 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467.
= cementarius; Maurer; kőműves.
< sz *murár* 'kőműves'. — A német *Maurer*-ből.
Szűcs István Nyr 33 : 467.

mulya 1. 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 452.
= schlammige Pfütze, Morast; iszapos tócsa, posvány.
Vö. sz *múl*, *mula*, *múlina* 'sumpfiger Schwemmboden; mocsáras áradmány' Kálal, 'fövény' Hv. A szóra vö. MEW 204, PES I, 567, TBSW 188.
A megfelelés nem kifogástalan.

munka szn 1138/1329: MonStr I, 89, 91, 96; kn 1200: HB. — Vált.: *munka:* 1138/1329: MonStr I, 89, 91, 96, 1198-tól OklSz, 1200: HB, SermDom, a XVI sze-től NySz, Murm 102, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *monka:* 1211-től 1319-ig OklSz (szn és hn-ekben); — *múka:* 1217: OklSz, XVI sze NySz (ThewrewkK, KeszthK, KulcsK, BodK, ÉrdyK, JordK, DebrK; vö. Nyr 23 : 318), XVI szk NyK 28 : 317, Murm 2384, Cal; Mecsekalja, Ormánység,

Szlavónia, Palócság MTsz; — *muka:* 1857: Őrség, Hetés, Göcsej, Somogy MTsz.

= 1. cruciatus; Qual; gyötrelem, kín (1200: HB, ebben: *munkás világ* 'gyötrelmes világ'; a mondat értelme ezt az értelmezést kívánja); — 2. labor, lassitudo; Mühe; fáradság (a XV szv-től NySz, Tzs); — 3. labor, praxis, negotium; Arbeit (XV szmf SermDom, 1519-től NySz, Murm, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 4. opus; Werk; mű (1516-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 5. operis fructus. merces; Lohn; jutalom, bér (1530-tól NySz).

< szláv *mǫka;* óegyh. szláv *mǫka* 'cruciatus, tormentum, punitio, supplitium, dolor' Mar, Cloz, Euch, Supr; MiklLex, Srezn II, 193; (ebből való a *mǫčiti* 'kínozni' és a *mǫčenikъ* 'vértanu'); blg *mъ́ka* 'supplice, torture, martyre, peine'; szh *múka* 'Pein, Folter'; szlov *móka* 'die Marter' (a XVI sz-tól), *muka* 'Qual, Pein, Marter'; cseh *muka* 'Pein, Plage, Qual, Folter'; sz *múka* 'kín, fájdalom, gyötrelem'; le *męka* 'Pein, Marter'; ukr *múka* 'Marter, Qual, Pein'; orosz *múka* ua. — Általában a 'liszt' jelentésű *mǫka* szóval tartják egy eredetűnek (hogy t. i. az alapjelentés „feldarabol, összenyom" lehetett), PIEW 731, TBSW 184, MEW 201, Meillet Ét 254, MER 314, HKES 235, BSE 328, PES I, 566.

A magyarba a szó 'gyötrelem, kín' jelentésben jött át, amint azt a HB igazolja, de amely még a 2. alatt tárgyalt 'fáradság'-ban is rejlik. Minden egyéb jelentés a magyarban fejlődött.

A két főváltozatról: a *munka* és *múka*-ról két vélemény hangzott el: 1. A két változat azonos eredetű, a *múka* a magyarban denazalizálódott (Asbóth SzlSz 28, Jagić-Festschrift 243); 2. két külön átvétel, a *múka* újabb átvétel a szh-ból (Mariánovics Nyr 35 : 486, SzófSz). Itt az a kérdés merül fel, mi a valószínűbb, hogy a magyarban egy *-unk*-ból > *-úk* fejlődjék a nyelvterület valamely részén, vagy pedig az, hogy két különböző időben, két különböző helyen, más-más nyelvből, részben különböző hangalakban átvett szó p o n t o s a n ugyanazokon a szokatlan jelentésváltozásokon menjen keresztül, sőt az eredeti jelentés még a később átvett szónál se maradjon fenn. Én ezt az utóbbit lehetetlennek tartom. — A denazalizált *múka* alak első adata (1217: *Mucad* szn OklSz) lehet egyszerű elírás is: a nazálizációt jelentő vízszintes vonáska elhagyása az *u*-ról.

Ver, GyarmVoc, SlEl 461, MEW 201, Budenz NyK 10 : 150, Melich SzlJsz I/2, 344. — Helytelenül Vámbéry NyK 8 : 164 a törökből.

A román *muncă* 'Marter, Folter' jelentése a szlávból, 'Arbeit' jelentése a magyarból való.

murok 1585: Cal, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, 1799: GyarmAff 318, MFüvészk 197, Ják 794; — ? *múrok:* 1747: MNy 22 : 68. — Erdélyi szó.

= Daucus carota; sárgarépa (Cal-ban Napus).

< szláv **mǫrky* (G **mǫrkǫve*); szh *mr̂kva* régen 'Napus', ma 'Daucus carota'; szlov *mŕkev, mr̂kva* 'gelbe Rübe, Möhre'; ócseh *mrkev* 'Pastinacea silvestris' GebSl, ma 'Daucus carota'; sz *mrkev, mrkva* ua.; le *markiew;* f-szorb *morchej;* ukr *mórkva;* orosz *morkóv, mórkva* ua. — A szláv szót általában germán eredetűnek magyarázzák (MEW 192, GebSl, Knutsson GermLw 31, BSE 322, PES I, 554), de a hangmegfelelések nem egészen szabályosak, azért többen eredeti szónak tartják (MER 304, HKES 233, Kiparsky 76, VREW II, 158). Ennek azonban tárgyi nehézségei vannak; fel kellene tételezni, hogy ezt a kerti növényt már az indoeurópaiak ismerték, ami majdnem lehetetlen. — A bolgár *mórko, mórkov* és a román *morcov* az oroszból való.

A magyar szó nem a mai szláv alakok, hanem ebben a szóban ugyan ki nem mutatható (de a típushoz tartozó számos más szónál meglevő) eredeti nominativusi **mǫrky* átvétele. Az átvételnek aránylag réginek, magyar szempontból még a tővégi vokálisok lekopása előtti időből valónak kell lennie.

Nyilván magyar származékok a következő változatok: *murkó:* 1891: Bereg MTsz (lehet *-ó* deminutív képzős magyar származék, de lehet egy ukr *morkov* átvétele; helytelenül Beke FUF 24 : 262); — *murkony* XVI sz 'Pastinaca domestica' MNy II, 134; — *mórkony:* 1840: 'Daucus carota' Sopron MNy 12 : 44. — A két utóbbiban az *-ny*-et Pais MNy 14 : 129 magyar deminutívumnak tartja.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 492, MEW 192, Asbóth Refl 28, Melich MNy 6 : 60, JA 34 : 548, SzófSz.

murva XVI szk NySz. — Vált.: *morva:* XVI szk és 1807: NySz, Leschka; — *murva:* 1641: NySz, SzD, GyarmAff 350, PPBE, Tzs, CzF; — *murha:* 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *murja:* 1882: Keszthely MTsz; — *murgya:* 1838: Tzs; — *murnya:* 1838: Tzs, 1840: Sopron MNy 12 : 44, Rába mell., Göcsej, Hetés, Győr vid. MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 74; — *muruggya:* 1792: SzD; Komárom, Nyitra MTsz; — *murugya:* 1838: Tzs; Komárom, Nyitra MTsz; — ? *murugy:* 1792: SzD, Tzs (az élő nyelvből nincs kimutatva, valószínűleg SzD elvonása a *széna—, szalma murugya* szerkezetből).

= 1. spicarum et straminum fragmenta; Spreu; széna-, szalma-, nádtörmelék (a XVI szk-től NySz, SzD, PPBE, Tzs; Dunántúl, Csallóköz, Nyitra, Hegyalja, Zemplén, Szföld MTsz); — 2. trockenes Raffholz; száraz rőzse (1879: Érsekújvár MTsz); — 3. der Kram;

lim-lom (1891: Komárom MTsz); — 4. Schotter für Strassenbau; kavics, amelyet úttöltésre használnak (1857: Dunántúl, Duna-Tisza köze MTsz).

< szláv **mьrva;* blg *mrъ̑va* 'darab hús' Gerov; szh *mr̂v* 'micula; ein Brosamen'; szlov *mŕva* 'ein Bisschen', *mrve* Npl 'die Sägespäne, das Heu'; cseh *mrva* 'Splitter, Spreu' GebSl, 'Splitter, Dünger, Mist' Rank; sz *mrva* 'szilánk, törmelék, murva'; le *mierzwa* 'Wirrstroh'; f-szorb *mjeŕwa* 'Meng-, Wirrstroh'; a-szorb *merwa* 'Wirrstroh; das Gewirr'; ukr *mérva* 'Wirrstroh, Streu, Dünger'. — Eredetére vö. MEW 192, MER 310, HKES 233, BSE 334.

A m szó közvetlen forrása bizonytalan. Talán szlovén, de lehet szlovák is. — A változatok a *murva* > *murha* > *murja* > *murnya*, **murgya* (Dank, SlEl 495) > *murugya* > *muruggya* fejlődés eredményei.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 495, MEW 192, Asbóth Refl 25, Melich MNy 6 : 58, SzófSz.

muska hn ? 1487: OklSz; kn XVI szk GyöngyTör, SzikszF, 1584-től NySz, MA, PP, PPB, CzF; Gömör, MTsz, Vác NyF 10 : 63; — *muszka:* 1894: Gömör MTsz.

= 1. culex vinarius; Weinmücke; borlégy (XVI szk GyöngyTör, 1584-től NySz, MA, PP, PPB, CzF); — 2. kleinere Fliege; apróbb légy (1894: Gömör MTsz, Vác NyF 10 : 63); — 3. culex; Mücke; szúnyog (1894: Gömör MTsz); — 4. Linsenwurm; lencseféreg (1879: Pozsony, Nyitra MTsz).

< szláv *muška*, a *mucha* 'musca; Fliege; légy' demin-a. A szó talán a szlovákból való, bár 'Culex vinarius' jelentésben sem innen, sem más nyelvből nem tudunk egy *muška* szót közölni. — A *mucha* szóra vö. TBSW 191, MEW 206, PES I, 572.

Leschka, SlEl 499, MEW 206, Valló Tót el.

muslica XIV szv BSzj. — Vált.: *muslica:* XV sze SchlSzj (valószínűleg a BSzj *mulluce* adata is ennek az elírása, Száz 27 : 326), 1645: NySz, 1799: GyarmAff 337, 1832: Göcsej Tsz, Tzs; Kalotaszeg, Szolnok-Doboka, Szföld MTsz; — *muszlica:* 1702: NySz, PP, PPB, SzD, 1838: Balaton mell. Tsz, CzF; Pápa, Baranya MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 71; — *moslica:* 1838: Szilágy, Háromszék MTsz; — *muslic:* 1889: Baranya MTsz; — *muslinca:* 1829: Vas, Nagykőrös, MTsz, Zenta Nyr 38 : 141, Mikszáth; — ? *muzslica:* 1877: Tolna MTsz (lehet sajtóhiba *muszlica* helyett); — ? *muszlika: muzlika* AporK = NySz (nyilván valami helytelen másolás eredménye).

= 1. crabio (BSzj, SchlSzj); — 2. culex vinarius; Weinmücke; borlégy (1708: PP, PPB, SzD, Tzs stb.); — 3 kleine Fliegenart; igen apró légy féle (1645-től NySz, CzF; Tsz, MTsz).

< szláv *mušica*, a *mucha* 'musca' demin-a; vö. blg *mušíca*; szh *mùšica;* szlov *múšica* 'kleine Fliege'. Vö. a *muska* címszót.

Az egyeztetés komoly nehézsége a *mus-l-ica l*-je, amelyet sem a szlávból, sem a magyarból megmagyarázni nem tudunk. A m szó jelentésénél fogva azonban ennek ellenére sem választható el a *mušica*-tól. A cseh *mušle*, szlovák *mušla* szóra nem lehet gondolni (nem ez a Leschka szláv *mušla* szava?), mert az 'k a g y l ó'-t jelent (és a német *Muschel*-ből való). A SzófSz szerint gondolni lehetne egy szláv **mušьlja* továbbképzésre a *mucha* szóból. Ilyen szó azonban nincs. — A szlávból való a román *muşiţă* 'Stechfliege; musca vomitoria, cellaria', míg a *muşliţă* ua. a magyarból van átvéve.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 499, MEW 206, Beke Nyr 61 : 118, SzófSz.

muszka szn 1538: MNy 10 : 277; kn 1581: OklSz. — Vált.: *muszkva:* 1581: OklSz, 1629: MNy 5 : 342, XVII szv Nyr 18 : 472; — *moszkva:* XVII szv Nyr 18 : 472, XVIII szv MNy 7 : 31; — *muszka:* 1538: MNy 10 : 277, 1602: OklSz, XVII szv Nyr 18 : 472, CzF; OrmSz; — *moszka:* XVII szv Nyr 18 : 472.

= der Russe; orosz.

A szó egy *Muszka-ország* összetételből vonódott el (erre vö. 1576: Moschouia—*Muszka orszag* SzikszF, 1581/1582: *Muszkaország* OklSz, XVI sz *Muskuaország* NySz III, 492, *tatárka* alatt), ez viszont *Moszkva* város nevéből való (a város meg a *Moszkva* folyótól kapta nevét, ennek nevére vö. Lehr-Sławiński, O pochodzeniu i praojczyznie Slowian. 1946, 78; de valószínűleg csak népetimológiás átalakítása a fgr *masku* 'fekete' szónak, vö. Vasmer ZsPh 4 : 109, Lehr-Spławiński i. m. 191).

Leschka, SlEl 485, MEW 202, Melich MNy 5 : 342, SzófSz.

N

nacëszta 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

= Teig; tészta.

< sz *nácesta, nacesto* 'kovász, nyers tésztadarab a következő sütés részére' Hv, Kálal.

— A m szó értelmezése valószínűleg helytelen.

Szűcs István Nyr 33 : 467.

nádol 1558-tól OklSz, MNy 12 : 34, 1639, 1779: NySz, SzD, GyarmVoc, Tzs, 1838: Balaton mell., Szföld Tsz, CzF; Rábaköz, KKHalas MTsz, Sopron, Vas, Veszprém, Zala, Fehér, Tolna, Somogy, Hódmvhely, Szolnok-Doboka MNy 6 : 239.

= ferrum indurere; stählen; acélt, vasat edz, elvásott vasszerszámot megacéloz.

< szláv *naditi;* szh *nàditi* 'stählen'; szlov *náditi* 'schichten, stählen'; ukr *nádyty* 'mit Stahl belegen'. — Praepositiós összetétel: *na* + *diti* (a *dĕti* 'tenni' változata); MEW 43, BEW I, 193.

A magyar szó a szh-ból való, amit egyébként szóföldrajzi elterjedése is mutat.

GyarmVoc, SlEl 550, MEW 44.

nádorispán XV sze SchlSzj. — Vált.: *nádruspán:* XV sze SchlSzj; — *nádrospán:* 1510: MargitL 178, 1517: OklSz; — *nádrëspán:* 1525: NyK 28 : 79, 1564: OklSz; — *nádrispán:* 1524: ÉrdyK 633; — *nagyrëspán:* 1524: MNy 13 : 123, 1559: Nyr 44 : 310; — *nagyrispán:* 1559: Nyr 44 : 310; — *nádorëspán:* 1554: OklSz; — *nándorëspán:* 1533: Murm; — *nádorispán:* 1576: SzikszF, XVI szmf NySz, MA, PP, PPB, SzD; — *lándorispán:* XVI szmf KolGl. 2; — *nodorspán:* XV sze SoprSzj (kétszer); — *nádërspán:* XVI szk NySz; — *nádor:* 1784: NyUSz (nyelvújításkori elvonás).

= comes palatinus regni Hungariae; der Palatin; Magyarország legmagasabb főméltósága 1848-ig, a király helyettese.

Legvalószínűbb, hogy egy szláv **nadъ-dvorjь-županъ* szerkezet átvétele, amelynek jelentése 'a (királyi) udvar (népei) felett álló ispán'. Semmiesetre sem lehetett **nadvorьnъ županъ*, mint Leschka véli, mert akkor az *-n* melléknévképzőnek a magyarban feltétlenül nyoma volna (**nádronspán*), sem **na dvorě županъ* 'udvaron ispán', mint a SlEl 154 felteszi, mert ennek egyrészt semmi értelme nincs, másrészt ilyen szerkezetek a szlávban nincsenek. Egyébként annyi kétségtelen, hogy a praepositio nem a *na* '-on, -en, -ön; -ra, -re', hanem a *nadъ* 'fölött, fölé'. — A magyarázatnak legnagyobb gyengéje azonban, hogy ennek a szerkezetnek a magyarnak megfelelő jelentésben sehol, semmiféle szláv nyelvben a legcsekélyebb nyoma sem található. Ahol a szó mégis megvan, ott kivétel nélkül a magyarból van átvéve: kaj-h *nadršpan* (1513-tól Maž 701), ócseh *náderšpán, nádršpán* (GebSl, ČeskList 65).

Kniezsa MNy 37 : 16, Horger MNy 37 : 115. — Másképpen GyarmVoc.

nádra 1588-tól NySz, 1767: PPB, SzD, PPBE, Kr, Tzs, CzF.

= 1. matrix, uterus; Gebärmutter; anyaméh (1588-tól valamennyi fenti adatban); — 2. menstruum; das Monatliche; havi vérzés (1588: NySz, egy adat!); — 3. dem Magenkrampf ähnliche Krankheit; gyomorgörcsszerű betegség (1838: Kemenesalja Tsz).

< szláv *nadro* Nsing vagy *nadra* Npl; óegyh. szláv *nědra* 'sinus' Supr; MiklLex 1143, Srezn II, 489; kaj-h *nádra* 'sinus' Bell, Jambr, csa-h *nidro* ua. Bell (*sinus* a.), *njidro* Ver; szlov *nádra* Npl, *nědro* Nsing 'Busen', *náder* (G *nádra*) 'der Unterhals, die Wamme'; ócseh *nadra* Npl 'sinus' GebSl; le *nadro* 'Busen'; f-szorb *nadro* 'weibliche Brust', *nadra* Npl 'Busen', a-szorb *nadro* 'die eizelne weibliche Brust, Busen'; ukr *nadró* 'Schoss, Mutterschoss'; ó-orosz *nadro* 'Inneres, Schoss, Busen' Srezn II, 279. — Helytelen tagolással keletkezett a **vъn-ědrě* 'im Inneren' kapcsolatból. Az **ědro* eredeti alakban is megvan: óegyh. szláv *jadro*, illetőleg későbbi **vъn-jadro* kapcsolatból keletkezett *njadro* alakban: szh *njedra* Npl, cseh *ňadra*, sz *ňadro*, orosz *njádro;* BEW I, 270, GebSl, MER 361, HKES 238, BSE 644, PES I, 621. A szláv *nadro* a régibb *nědro* és újabb *njadro* keveredéséből keletkezett.

Ettől — azonos jelentése ellenére — el kell választanunk a *mátra, mádra* 'matrix, uterus; Gebärmutter; anyaméh' szavakat (*mátra:* 1578-tól NySz II, 709, 913; Pest, Alföld MTsz; — *mádra:* 1643: NySz, 1767: PPB, CzF; Tsz, CsángóSz). A szó talán az olaszból származik (így Katona Lajos Nyr 19 : 481, de Karinthy Olysz nem említi). A kérdés azonban nincs tisztázva. Bizonyos mindenesetre, hogy az *m*-es változat nem származhatik az *n*-esből.

E három változatból való a 'Matricaria chamomilla; székfű' jelentésű szó is: *mátrafű:* 1583: BotTört 131, NySz; Nógrád MTsz (itt azonban 'Nepeta cataria' a jelentése); — *mádrafű:* 1576: SzikszF, MA, PP, PPB; — *nádrafű:* 1588: NySz.

A szlovák *mádra* 'anyaméh' és 'méhfű' a magyarból való.

A két, illetőleg három változatot egy eredetűnek és szlávnak magyarázza: Leschka, SlEl 513, MEW 99; a latinból eredezteti GyarmVoc; külön veszi őket (úgy, hogy az *m*-es alakokat meg sem említi) Asbóth Nésk 45.

nadrág XIV szv BSzj. — Vált.: *nadrág:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1616-tól NySz, 1529-től OklSz, Murm, GyöngyTör, Sziksz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *nagyrág:* 1559: NySz; Gömör, Szföld MTsz; — *nagydrág:* 1570, 1629: NySz (nyilván népetimológia); — *nyedrág:* Szföld MTsz (tréfásan).

= braccae, caliga, femoralia; Hose.

< óbolgár *nadragy;* vö. bolg-, szerb-, orosz-egyh. szláv *nadragy* 'feminale, femoralia' MiklLex, Srezn II, 279; északi-nagyorosz (és a raszkolnikoknál) *nádragi* 'nadrág, gatya' Dalj II, 1061; óle *nadragi* 'Plumphosen' (a XVI—XVII sz-ban BSE 353). — A szót MEW 210, PES I, 590, BSE 353 és BEW I, 213 a **dorg-* tőből származtatja,

amelynek a redukált foka a *dьržati* 'halten, festhalten' szóban van meg, vö. BEW I, 258. — Ennek *po-* praefixumos származéka volna az óegyh. szláv *podragъ* 'Rand des Kleides', ócseh *podrahy* 'fimbria; rojt', f-szorb *podrohi* 'der untere Teil des Frauenkleides, Saum. Ebben az esetben a szó egy ősszláv **na-dorgy* alakra menne vissza. vagyis az orosz szó az egyházi szlávból való volna (mert szabályosan **nadorogi*-nak kellene lennie) és a lengyel szó sem lehet eredeti (akkor **nadrogi* volna várható), hanem a SlEl 210, Asbóth Nësk 64 és BSE 353 szerint a magyarból, Melich MNy 6 : 17 szerint pedig az oroszból (?) való. — Meillet Ét 217 a *podragъ* szóval kapcsolatban *nadragy*-t nem említi. — A román *nădragi* Npl 'Hosen' eredete vitás, mert lehet szláv, de lehet magyar eredetű is.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 503, Melich JA 34 : 548, SzófSz.

† **násfa** 1235/1270: OklSz. — Vált.: *násva:* 1235/1270-től 1511-ig OklSz; — *násfa:* 1444-től OklSz, 1465-től Nyr 43 : 20, 1508-tól NySz, 1524: MNy 13 : 122, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF. — Az utolsó adat az élő nyelvből 1723-ból való NySz (de Mikszáth használja!).

= inauris; Ohrgehänge; fülbevaló.

< szláv **naušьva* 'inauris; Ohrgehänge'. A szó tulajdonképpen nem mutatható ki (az óorosz *naušva* a XVI sz-ból valami h í m z é s-t jelent Srezn II, 346, MiklLex)' a fülbevalónak a szláv nyelvekben — amennyiben az *ucho* 'fül' szóval függnek össze — *náušnica, záušnica* a neve (sz, cseh). Mégis aligha lehet kétleni, hogy szavunk a szlávból való. — Rejtélyes a 'Klinke, ein hölzerner Riegel; retesz, fazár, kilincs' jelentésű *násfa* (1792: SzD, Tzs). Nyilván valami félreértés.

Szarvas Nyr 5 : 208.

naszád 1522: OklSz. — Vált.: *nászád:* (a XVI sz-i adatokban a kvantitás jelölve nincs, és ha van is, következetlenül, azért ezekre a kvantitás szempontjából biztosan építeni nem lehet: 1522, 1542, 1544, 1548: OklSz, 1553-tól NySz, 1576: SzikszF; a többi adat megbízhatatlan, mert modern helyesírással átírt kiadványokból való); MA, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF; — *nászágy:* XVI szk NySz; — *naszád* (az első k é t s é g t e l e n adat az első szótag rövid *a*-jára CzF-ból való!!).

= liburna, genus navis; Flußschiff; folyami hajó (Maž 717 szerint a hadihajó egy neme, 30—50 emberrel, sajkánál kisebb; a hadihajó jellegére vö., hogy 1504-ben *nazadista*-kat, 1527-ben pedig „nasadistarum regalium magister-t" említenek OklSz, Maž 717).

< óorosz *nasádъ* 'hajó neme' (1014 és 1467 között gyakran Srezn II, 328), ma 'ein Flussfahrzeug mit Bretterverkleidung' Pawl;

kaj-h *nasad* 'cymba; nagy csónak' (adatok 1526-tól Maž 717). — Más nyelvből nem mutatható ki. A MEW 290 idéz ugyan egy ukrán adatot is, de az az óorosszal azonos; ma mindenesetre nincs meg. — Eredete nincs tisztázva. MEW 290 szerint szláv **na+sadъ*, mintegy „ráültetés", ami ugyan lehetséges, de nem egészen meggyőző. Mivel a szó a déli-szláv nyelvekben nincs meg, valószínű, hogy a régi kaj-h szó a magyarból való (a magyarral egyidőben bukkan fel mint katonai szakkifejezés), míg a magyar szó o r o s z eredetűnek látszik. A részletek azonban még homályosak.

Leschka, SlEl 504, MEW 290, Asbóth Nyelvészeti Tanulmányok 1 : 51, Melich MNy 8 : 152, SzófSz.

nátha 1533: Murm (de *nátha-jü* XV szv MNy 1 : 251). — Vált.: *nádha:* 1572: NySz; — *nátha:* XV szv MNy 1 : 251, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, 1578-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= cattarhus, rheuma; Schnupfen.

< szláv *nadъcha;* ócseh *nádcha* 'Anhauch, Schnupfen, Katarrh' (a XIV szk-től GebSl); sz *nátcha* 'nátha' Hv, *nátka* Jancs; ukr *nátcha* 'Anhauch, Asthma'. — Praepositios összetétel: *na* + *dъcha;* a *dъchъ* 'Hauch, Atem' származéka, BEW I, 243, TBSW 65, HKES 238; vö. a *doh* címszót is. — Vö. szlovén *naduha* 'Asthma' szót is; BEW I, 234.

A magyar szó nyilván a szlovákból való.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 501, MEW 54, Asbóth Nësk 35, SzófSz.

návoly 1881: Zemplén MTsz.

= ein Teil des Weberstuhles; a szövőszék része: *kis návoly:* worauf die Leinwand aufgewunden wird; amelyre a vásznat tekerik fel, *nagy návoly:* worauf der Faden aufgewunden wird; amelyre a fonalat tekerik fel.

< sz *návoj* 'a takácsoknál a feltekerésre szolgáló eszköz' Kálal; vö. ukr *navij,* G *navoja* 'Aufzug im Webstuhl, Kettenbaum'; cseh *návoj* 'das auf einmal auf dem Weberbaum aufgewickelte Gespinnst; der Weberbaum', stb. — A *viti* 'fon, teker' származéka: *na* + *vojь;* erre vö. a *pólya* címszót.

Az *ly* a magyar szóban csak hyperurbanisztikus írásmód.

néma hn 1226: OklSz (= Néma, Győr m. Cs III, 553); kn XIV szmf KönSzj. — Vált.: *néma:* 1226-tól OklSz, XIV szmf KönSzj, a XV szef-től NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *níma:* 1541: SylvUT (Mt IX, 32—3); Békés MNyv 3 : 282. — Az *é* a BécsiK és MünchK szerint zárt (NySz).

= mutus; stumm.

< szláv *něma*, a *němъ*, *něma*, *němo* nőneme; óegyh. szláv *němъ* 'mutus' Zogr, Mar, Supr; MiklLex, Srezn; blg *něm*, *-a*, *-o* 'muet' (mai helyesírással: *njam*, *njáma*, *njámo*); szh *nijem*, *nijèma*, *nijèmo* 'stumm' (ill. *nêm*, *nîm*); szlov *nêm*, *néma*, *némo;* cseh *němý;* sz *nemý;* le *niemy;* f-szorb *němy*, a-szorb *nimy;* ukr *nimyj;* orosz *nemój*. — Eredete ismeretlen; MEW 215, Meillet Ét 427; Schulze KZ 50 : 129 szerint a szó összefüggne a lett *nemulis* 'dadogó' szóval, vö. Ułaszyn ZSPh 13 : 417; MER 361, BSE, PES I, 622.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl, 511, MEW 215, Melich SzlJsz I/2, 37, NyK 39 : 37, SzófSz.

némët hn 1086/XII sz *Nemti* PRT VIII, 269 (= Német,Veszprém m. Cs III, 243); kn 1280 körül OklSz. — Vált.: *némüt:* 1280-tól OklSz; — *németː* 1240-től OklSz, SchlSzj, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *nímet:* 1533: Murm, 1605: OklSz; Békés MNnény 3 : 282; — *nímüt:* 1353: OklSz.

= teutonicus; der Deutsche, deutsch.

< szláv *němьcь;* egyh. szláv *němьcь* LegMeth, NestorKr 4 stb. MiklLex; blg *neméc;* szh *nijèmac;* szlov *némec;* cseh *němec;* sz *nemec;* le *niemiec;* f-szorb *němc*, a-szorb *nimc;* ukr *njimec;* orosz *nemec* (elav.). — A szó, úgy látszik, a *němъ* 'néma' szóból való (mintegy „nem beszélő", „értelmesen beszélni nem tudó"), bár ez a magyarázat nem teljesen megnyugtató, de a régi vélemény, a germán *Nemetes* törzsnévből földrajzi okokból elfogadhatatlan; MEW 215, Vasmer RS 6 : 194, MER 362, HKES 242, BSE 360, PES I, 622.

A szláv *c*-nek magyar *t* megfelelésére biztos példa még a *Marót* hn. Ennek ugyanis a szlovákban *Moravce* felel meg. Ez a hanghelyettesítés olyan korból való, amikor a magyarban még nem volt *c* hang; vö. Melich HonfMg 228.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 512, MEW 215, Szinnyei NyK 27 :366, Asbóth JA 22 : 463, Nytud 1 : 185, Melich NyK 39 : 37, Nyr 34 : 522, MNy 7 : 423, SzófSz, Kniezsa MNy 37 : 285.

nohajka 1816: GyarmVoc, 1820: Dugonicsból Kr.

= tatarische Peitsche; tatár-korbács.

< ukr *nohájka* 'Peitsche; ostor' Hrinč; orosz *nagájka* 'Riemenpeitsche'; le *nahajka* ua. (az ukránból vagy fehér-oroszból). — A nogaji tatárok nevéből való, tehát eredetileg 'tatár ostor', vö. TürkEl IV, 5, BSE 353, PES I, 589.

† **novinka** XVII szv NySz (Rákóczi Ferenc).

= fabula; Gerede; pletyka.

< sz *novinka*, a *novina* 'újság, újdonság' demin-a. A szóra vö. TBSW 194, MEW 217, stb.

nyavalya szn 1211: *Neuualeh* OklSz; hn 1332: MNy 9 : 132 (=Nyavalyád, Zala m. Cs III, 86); kn XV szef JókaiK = NySz. — Vált.: *nevolya:* 1514: CornK, DomK = NySz; — *nevalya:* 1347: OklSz; — *novalya:* 1327: OklSz 1189; — *navolya:* XV sze JókaiK 129, 130 = NySz; — *navalya:* 1351: OklSz, XV sze JókaiK 68, SermDom, 1474, BirkK 3, Murm, KolGl. 1; — *nyavalya:* XVI szef-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; MTsz; — *nyavolya:* 1876: Gömör MTsz; — *nyovolya* 1876: Nógrád MTsz, Szolnok MNy 7 : 428, Vác NyF 10 : 67; — *nyója:* 1885: Hont MTsz (vö. 1584: *nyalyas* 'nyavalyás' NySz).

= 1. necessitas; Notwendigkeit; szükség (XV szef JókaiK = NySz, 1474: BirkK 3, MA, PP, PPB, SzD ebben: *megtanít a nyavalya* 'necessitas magistra'); —2. aerumna, calamitas, miseria; Elend, Widerwertigkeit; kellemetlenség, baj (a XV szef-től NySz, SermDom, KolGl. 1, Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF); — 3. morbus; Krankheit; betegség (1533: Murm, SzikszF, Cal, NySz — de itt csak összetételekben —, Tzs); — 4. epilepsia; Fallsucht; nyavalyatörés (1643: NySz, PPl, PPBl).

< szláv *nevolja;* óegyh. szláv *nevolja* 'involuntarie; unwillig, gezwungen; akarat ellen való' Euch, Supr; egyh. szláv 'necessitas' MiklLex; blg *nevólja* 'misere, détresse, servitude; adversité, esclavage, malheur'; szh *nèvolja* 'angustia, Not; necessitas, Notwendigkeit'; kaj-h *nevólja* 'miseria, aerumna, angustia, calamitas, labor' Bell; szlov *nevólja* 'der Unwille, das Elend, das Unglück'; cseh *nevůle* 'Missverständnis' Wussin, ma 'Unlust, Widerwillen, Uneinigkeit, Hader' (és 'Gefangenschaft' neologizmus); sz *nevoľa* 'vonakodás, rossz kedv'; le *niewola* 'Zwang, Not, Notwendigkeit, Sklawerei, Gefangenschaft'; óorosz *nevolja* 'adactio, coactio, Zwang, kényszer; necessitas, Notwendigkeit, szükség' (mindkét jelentésben a XI sz-tól Srezn II, 362); ukr *nevólja* 'Zwang; Unfreiheit, Gefangenschaft'; orosz *nevólja* 'Zwang, Notwendigkeit, Not; Gefangenschaft'. — Tagadó összetétel: *ne* + *volja* 'akarat' (tehát tulajdonképpen „nemakarat"); MEW 377, MER 76, HKES 244, BSE 630, PES I, 95.

A m szó nem a legrégibb 'involuntarie', hanem a jóval későbbi, de már a XI sz-tól kimutatható 'necessitas' jelentésben jött át. Valószínűleg a déli-szlávból, mert a ócsehből nem tudjuk kimutatni; a mai csehben, szlovákban megvan ugyan, de más jelentésben. — A szó *n*-nel került át a magyarba, az *ny-* asszimiláció.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SIEl 510, MEW 377, Melich MNy 8 : 150, SzófSz.

nyoszolya 1452: OklSz. —Vált.: ? *noszola:* OklSz; — *noszolya:* 1452: OklSz, 1510-től NySz, Murm, GyöngyTör 2773, MA, PP, PPB; — *naszolya:* 1494: Oklsz; — *nyoszolya:* 1530-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= 1. feretrum; Tragbare; hordágy (1458: OklSz, 1510-től NySz, GyöngyTör); — 2. grabatus, clite, sponda lecti; Bettgestell; fekvőhely (1530-tól NySz, Murm, MA, PP, PPB, Tzs, CzF).

< déli-szláv *nosilo;* óegyh. szláv *nosilo* 'feretrum' Euch; egyh. szláv 'lectica, vehiculum' MiklLex, 'feretrum' Srezn; blg *nosílo* 'cercueil, bière' Mavrov, 'két rúdból álló készség, amin vlmit visznek', 'Szent-Mihály-lova' Gerov; szh *nòsila* 'feretrum; die Bahre'; szlov *nosílo* 'die Trage, die Tragbahre'; ukr *nosyły* Npl 'Tragbahre'; orosz *nosíla* Npl 'die Tragbahre, das Tragbrett'; — cseh *nosidlo* 'bacabulum' Klaret, ma 'Tragbahre'; sz *nosidlo* 'hordozó-eszköz'; le *nosidło* 'Tragbahre'; f-szorb *nosydło* 'Tragbahrenstange', *nošadło* 'Tragbahre'. — A *nositi* 'hord' *-dlo* nomen instrumenti képzős származéka; a szóra vö. MEW 213, PES I, 601, és a *panaszol* címszót is.

A magyar szó nem származhatik a nyugati-szláv *-dlo*-s változatból, a keleti-szláv pedig jelen esetben aligha jöhet tekintetbe. — Az *ly* palatalizációja még nincs tisztázva, de bizonyos, hogy csak a magyarban történhetett.

Leschka, GyarmVoc, SlEl 514, MEW 213, Szarvas Nyr 1 : 300 Asbóth Nytud 1 : 37, Melich MNy 6 : 399, Kniezsa NyK 49 : 352 SzófSz, Benkő *ly* hang 11.

Kétségtelen, hogy e szónak m a g y a r változata a *nyoszolyó* XIV szv BSzj. — Vált.: *noszoló:* XIV szv BSzj; — ? *nuszoló:* XV sze, SchlSzj; — *noszolyó:* 1548: OklSz; — *nyoszolyó:* XVI szmf KolGl. 2, Cal, MA, 1640: TörtT 1884: 91, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, CzF; — *nyoszalyó:* NySz; — l. még: *naszalu, naszaró, noszoru, nyaszaró, nyiszörő, nyoszoru, nyuszó, nyuszojó, nyüsző, nyüszü*-asszony, -leány MTsz.

= paranymphia; Brautführerin; asszony; pronuba MA.

Nyilvánvaló, hogy a *nyoszolyó-asszony* az az asszony, aki a menyasszony nászi nyoszolyáját elkészítette, tehát alig lehet benne kétség, hogy egy régebbi **nyoszolya-asszony* összetételből keletkezett. Az *-ó* talán melléknévi igenevek *-ó*-jának analógiás behatolása, annál is inkább, mert a *nyoszolyó* mindig s z e m é l y t jelöl (a Tsz-ban a Balaton mellékéről közölt *nyoszolyó* 'ágy' teljesen egyedül áll és azért több mint kétes). Semmiesetre sem lehet azonban „járulékhang", mint Beke Nyr 60 : 91, FUF 24 : 256 állítja, vö. Kniezsa MNy 39 : 3.

nyüst 1561: OklSz. — Vált.: *nist:* 1561, 1564: OklSz; — *nyist:* 1834: Kassai III, 466; Ormányság, Pécs, Szlavónia, Palócság, Gömör MTsz, OrmSz; — *nyíst:* Csík MTsz; — *nüst:* 1643 NySz; — *nyüst:* 1585: Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs; Balaton vid., Orosháza, Szatmár, Zemplén, Udvarhely MTsz, SzamSz, CsángóSz.

= 1. licium; Schaft, Flügel des Webstuhles; a szövőszék vastag fonalai (rajzát l. Frecskay MestSz 395, MNy 7 : 3, SzamSz II, 176; 1561-től OklSz, 1643-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs; Pécs, Orosháza, Palócság, Gömör, Zemplén, Szatmár, Szföld MTsz); — 2. filum sutorium; Schusterdraht; a vargák szurkos fonala (1838: Balaton mell., Pápa, Ormányság Tsz, MTsz, Sopron MNy 12 : 44).

< bolgár *ništi* (a *ništa* < **nitja* duális N-a, mert rendesen kettő van) 'die Faden; fonalak'. — A *nitъ* 'der Faden; fonál' származéka: MEW 215, TBSW 199, MER 358.

Bolgár eredetű takács-műszó, de úgy látszik, nem az egész magyar nyelvterületen van elterjedve.

GyarmVoc, Melich MNy 7 : 1 Asbóth Nytud 3 : 241, SzófSz.

O

ocsenás 1876: Félegyháza MTsz.

= nichtsnutz; hitvány.

< sz *Otče náš* 'Miatyánk'.

Valló Nyr 33 : 566 szerint a szlovák munkások gúnyneve (talán mert munka helyett csak imádkoztak?).

o'or 1792: SzD.

= 1. *odor* zwei Seitenabteilungen im Scheuer für Getreide; a csűrben két oldalt levő oldalrekesz, amelybe a gabonát rakják (1792: SzD, 1833-tól Szföld Tsz, MTsz); — 2. tabulatum, tectum horrei; Dachboden des Scheuers; a csűr padlása, szénapadlás (1842-től Szföld MTsz); — 3. *udor* Seitenbrett des Bettes; az ágy oldaldeszkája (1893: Udvarhely MTsz).

< szláv *odrъ;* óegyh. szláv *odrъ* 'iectus; Bett' Mar, Supr; MiklLex, Srezn; blg *ódъr, ódr* 'deszkából készült fekvőhely, ágy, pad' Gerov, 'lit, couche; bois de lit' Mavrov; szh *òdar* 'sponda; das Bettgestell'; szlov *óder* 'das Gerüst (Dachgerüst, Scheungerüst zur Aufbewahrung des Strohes, Heues); das Gestell (Bettgestell)'; ócseh *odr* 'cariptum' Klaret, ma *odr, vodr* 'Pfahl, Scheungerüst, Gestell'; sz *vodor* 'csűrpadlás' Hv; orosz *odr, oder* 'das Lager, Bett; Totenbahre. — Eredete nincs tisztázva; MEW 219, Meillet Ét 410, PES I, 640; (MER 375 ideur-nak tartja ugyan és összeveti a litván *ardai* 'állvány' szóval, hangtanilag azonban ez komoly figyelmet nem érdemel, TBSW-ban nincs meg).

A fenti három jelentésű magyar *odor* szó szláv eredete kétségtelen. El kell azonban tőlük választani a 'caverna; Höhle; üreg' jelentésű *odor* szót (1708: PP, PPB, SzD, Tzs; Erdély, Szföld MTsz), amely az *odu*-val együtt fgr eredetű; vö. Halász I. Nyr 10 : 349, Munkácsi Ethn 4 : 288, SzófSz.

SlEl 525, MEW 219.

ofling 1897: Léva MTsz.

= Ohrfeige; pofon.

< sz *oflinok* 'pofon' Hv, Kálal. — Valószínűleg a németből való.

Valló Nyr 33 : 566.

oláh hn 1283: OklSz; szn 1349: OklSz; kn 1262: MonStr I, 474. — Vált.: *oláh:* 1262: MonStr I, 474, 1283-tól OklSz, SermDom, ÉrdyK 496, 593, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *olá:* 1602-től OklSz; — *oláj:* 1878: Baranya, Szeged, Csanád, Torontál MTsz; — *aláh:* 1890: Hunyad MTsz; — *voláh:* 1554: OklSz; — *valáh, valá:* 1880: Moldva MTsz.

= Valachus; der Rumäne; román.

< déli-szláv *vlachъ* (ősszláv **volchъ*); blg *vlach* 'der Rumäne'; szerb *vlah* ua. (1198—9-től MonSerb 6, Dan); ukr *voloch* ua. — A szó germán eredetű és eredetileg keltát, majd romanizált keltát, új-latin népet jelentett (a germán szó a kelta *Volcus* törzs nevéből; ebből az ófn-ben szabályosan *Walh* lett; ebből *walhisk* > *welsch*, a nyugati román népek csúfneve Kluge). Az ófn *Walh*-ból átvett ősszláv *volchъ* (és annak minden szláv nyelvi fejleménye) eredetileg v a l a m e n n y i román népre vonatkozott (vö. hogy a szlovénben a *vlah* 'olasz'-t, a ócseh *vlach* 'franciá'-t, az mai le *włoch* 'olaszt' jelent), a bolgárban és a szerbben (valamint az ukránban) azonban ez a jelentés a velük szomszédos balkáni romanizált lakosságra szűkült; MEW 393, Kiparsky 190, MER 71, BSE 626, PES I, 93.

A magyar szó egy bilabiális *β*-s alakból való. Vö. az *olasz* címszót is.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 907, MEW 393, Melich SzlJsz I/1, 151, MNy 5 : 436, 6 : 339, Asbóth SzlJsz 85, Kovács Márton Nyr 39 : 260, Kniezsa AECO 2 : 126, Melich HonfMg 310, SzófSz.

olaj hn 1309: terra *Oleykutha* CodDipl VIII/1, 342; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *olej:* 1309: CodDipl VIII/1, 342; — *olaj:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *alaj:* 1891: Nyitra MTsz; — *alé:* 1879: Pozsony, Győr MTsz.

= oleum; Öl.

< szláv *olějь;* óegyh. szláv *olějь* 'oleum' Zogr, Mar, Euch; MiklLex, Srezn; szlov *olej;* cseh *olej* (a XIV sz tól Klaret, stb); sz *olej;* le *olej;* f-szorb *wolij,* a-szorb *wolej;* ukr *olíj;* orosz *oléj.* — Emellett a bizánci-keresztény szlávoknál van egy *elějь, jelějь* változat is: orosz-egyh. szláv *elějь* OstrEv, szerb-egyh. szláv *jelějь,* orosz *jeléj.* — Az *olějь* változat a latin *oleum*-ra megy vissza, de lehet, hogy az ófn *olei* közvetítésével (erre vö. Kluge), az *elějь* pedig a görög *'ελαίον*-ból való. Az óegyh. szláv szó is valószínűleg a balkáni latinságbó származik. BEW I, 264, HKES 254, PES I, 213. — A román *oleiu uleiu* eredeti szó, a vajdasági szerb *ùlāj* pedig a magyarból való

A magyar szó vagy szlovén, vagy szlovák eredetű lehet. Tekintettel azonban arra, hogy az *olaj* egyúttal keresztény terminus technicus is, a keresztény terminológia viszont délnyugati eredetű, a szlovén eredet sokkal valószínűbb, mint a szlovák.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 530, MEW 102, Melich Nyr 39 : 39, SzófSz.

olejkáros 1792: NySz (egy adat).

= wandernder Ölkaufmann; vándor olajkereskedő.

< sz *olejkár* ua. Kálal.

A képzésre vö. az *esztergályos, mészáros* címszavakat.

Budenz NyK 2 : 154.

olasz hn 1181: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *ulosz:* 1181: OklSz (= Olaszi, Baranya m. Cs II, 512); — *olosz:* 1257: OklSz, 1267: ÁUO III, 159 (*Oloscy* = Olaszi, Liptó m.), stb; vö. még *holozpozto* 'olaszposztó' OklSz; — *olasz:* 1429-tól OklSz, SoprSzj, SchlSzj, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= 1. Gallicus; Franzose; francia (XV sze SoprSzj, SchlSzj; vö. erre Olaszliszka: 1224: *Francavilla* = 1239/1400: *Liszka Olazy,* Mandjelos: 1162: *Franca villa* = 1370: *Nagolaz* Cs II, 236, stb.; Kniezsa AECO 2 : 128); — 2. Italus; der Italiene; italienisch (1533: Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF).

< délnyugati-szláv (kaj-h, csa-h, szlovén) *vlasi,* Npl a *vlach*-ból; kaj-h *vlah,* csa-h *vlah,* szlov *vlah.* — Vö. az *oláh* címszót.

A magyar szó jelentésénél fogva csak nyugatról, az *sz*-e miatt pedig csak a déli-szlávból származhatik (a nyugati-szláv nyelvekben ugyanis a 2. palatalizáció eredménye is *š*).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 563, MEW 394, MelichSzlJsz I/1, 148, MNy 5 : 434, 6 : 339, Asbóth SzlJsz 85, Nesk 48, Kovács Márton Nyr 39 : 259, Horger MNy 21 : 175, SzófSz.

omácska 1886: MTsz. — Váit.: *omácska* 1886: MTsz (valamenny alábbi adat); — *ómácska:* 1890: Komárom, Nyitra MTsz.

= 1. die Zuspeise; főzelék (1886: Komárom, Nyitra, Hont MTsz, Nyitra Nyr 43 : 141); — 2. die Tunke, Sosse; mártás (1886: Nyitra MTsz, Vác NyF 10 : 62).

< sz *omáčka* 'mártás' Hv (az *omáčať* 'márt' igéből, a szó a *mok- : močiti* 'áztat' tő származéka; BEW II, 69.

Valló Nyr 33 : 566.

ontok 1767: PPB, SzD, GyarmAff 332, PPBE, GyarmVoc, Kr, Tzs; Szföld Tsz, MTsz. (A CzF *ondók* változata nyilván téves.)

= trama, subtegmen; Einschlag im Gewebe; bélfonál (vö. Frecskay MestSz 392).

< szláv *ǫtъkъ;* egyh. szláv *utъkъ* 'stamen' MiklLex, Srezn II, 1321; blg *vъtъk* 'trame'; szh *útak* IvBr, kaj-h *vútek* 'trama, subtegmen, fila transversa' Bell, Jambr; szlov *vôtek* 'Einschlag im Gewebe'; ócseh *útek* 'trama' Klaret, ma *outek, útek* 'Eintrag im Gewebe, Einschlag'; sz *útok, útka* 'bélfonál'; le *wątek* 'Einschlagfaden im Gewebe'; f-szorb *wutk* 'Einschuss, Einschussgarn', a-szorb *hutk* 'Einschlag, der Einschluss im Gewebe'; ukr, orosz *utók* 'Einschlagfaden im Gewebe'. – Ősi praepositiós összetétel: *on* (az, amiből más helyzetben a *vъ* 'in' praepositio fejlődött, Meillet Le slave commun² 156) + *tъkъ* (erre vö. a *takács* címszót), tehát tulajdonképpen „beszövés"; MEW 222, TBSW 69, MER 94, BSE 571, HKES 404.

A takácsmesterség műszava. Mivel csak Erdélyben mutatható ki, nyilván a bolgárból származik.

GyarmVoc, SlEl 6, Asbóth SzlSz 23.

ontora 1815: Leschka. — Vált.: *ontra:* 1815: Leschka, 1835: Hegyalja Kassai IV, 26, Tzs; Gömör, Szföld Tsz, Szeged, Palócság, Borsod MTsz; — *ontora:* 1838: Szföld Tsz, MTsz.

= 1. crena, stria doliorum ligneorum, quo fundi eorum applicantur; Frösche am Fass, Kimme; faedény (hordó, dézsa) bevágása, amelybe a feneket illesztik; a fenekén kívül párkánya (1815: Leschka, 1835: Kassai IV, 26; valamennyi fenti adat); — 2. peripheria perizomatum, quo inducitur zona; der Bandsaum der Unterhosen; a gatya korca, amelybe a madzagot húzzák (1835: Borsod Kassai IV, 27, Palócság MTsz, Sajógömör MNy 8 : 429).

< szláv *ǫtorъ*; blg *vъtor* 'a hordó bevágása, amelybe a feneket illesztik'; szh *utore* Npl 'die Kimme, das Vorspringende der Fassdauben ausserhalb des Bodens', *ùtor* 'bevágás a hordón' IvBr; szlov *votór, utòr, otòr* 'die Nuth, die Rinne in den Dauben, der Frosch der über den Boden ragende Rand eines Fasses'; ócseh *útor* 'finder' Klaret, ma 'Zarge, Kimme, der scharfe Rand'; cseh nyj *utora* ua.,

sz *útor* 'ormó, csín, ontra'; le *wątor* 'Zarge, Kimme, die Fuge für den Fassboden, der vorstehende Rand'; f-szorb *wutora, wutera* 'Zarge, Kimme', a-szorb *hutora* 'der scharfe Rand, die Nut, die Kimme am Fasse'; ukr *utóry* Npl ua; orosz *utóry* ua. — Ősi praepositiós összetétel: *on* (vö. az *ontok* címszót) + *torъ*, a *tьrǫ* ~ **terti* 'tör' ige tövének *o*-fokú főnévi származéka; tulajdonképpen „betörés"; MEW 221, MER 94, BSE 605.

A m szó a 'hordó bevágása és karimája' jelentésben jött át, a 'gatyakorc' azonban már a magyarban fejlődött. Az átvett alak lehetett a hímnemű *ǫtorъ* (és akkor -a szóvégi *a* magyar birtokrag), de lehetett a nőnemű *ǫtora* is, amely pl. a csehben és szorb nyelvekben ki is mutatható, de élhetett, vagy élhet másutt is.

Leschka, SlEl 5, MEW 221, Asbóth SzlSz 35.

opálka 1886: Pozsony, Nyitra MTsz, Nyr 33 : 466.

= cophinus, corbis ex virgulis textus; geflochtener Korb; vesszőből font nagy abrakoló kosár.

< sz *opálka* 'szitáló kosár, abrakkosár, szakajtó' Hv; le *opałka* 'Tragreff, Getreideschwinge'; ukr *opálka* 'abrakkosár' Hrinč; cseh *opálka* 'die Futterschwinge'. — A szó tövére vö. a *palol* címszót, BSE 392.

Valló Nyr 33 : 566.

opatanca 1879: Érsekújvár MTsz.

= Art Mehlspeise; vastag metélt tésztaétel.

< sz *opatance* 'galuska-fajta' Kálal. Vö. még *opantance, opentance* ua.; *opantať* 'befon, összebogoz' Hv.

Prónai Nyr 27 : 176, Valló Nyr 33 : 566.

opica 1891: Mátyusfölde MTsz, Nyitra vid. Nyr 28 : 452.

= simia; Affe; majom.

< sz *opica* 'majom'; cseh *opice* ua. — HKES 255.

Prónai Nyr 27 : 176, Valló Nyr 33 : 566.

opszesz 1895: Tokaj MTsz; — *opszisz:* 1893: Zemplén MTsz.

= calx; Absatz; a lábbeli sarka.

< sz *obces* ua.; le *obcas* 'Absatz'. — A német *Absatz*-ból; BSE 369.

Prónai Nyr 27 : 176.

† **oranica** 1693—4: MonIrók 15 : 141, 178, 363, 527, 536.

= cymba; Kahn; csónak.

< szh *òrānica* 'der Kahn' HASz; vö. oszmán-török *oraniča* 'ein langer schmaler Kahn, Donaukahn' Zenker 116.1, Redh 243. — A szó eredete nem világos.

orbánc 1584-től NySz, MA, PP, 1742: Jambr, PPB, SzD, Kr, Kassai IV, 34, Tzs; SzamSz, CsángóSz.

= 1. elephantiasis, scabiei leprave species (1604: MA, Kr, Kassai IV, 34); — 2. gutta, rosacea, erysipelas; rotes Weinblattern-Angesicht (1708: PP, PPB, Tzs, NySz); — 3. herpes; apró kelés (1598-tól NySz, SzD, stb.).

< kaj-h, illetőleg szlovén *urbânec;* vö. szlov *urbânec* 'der Rotlauf' (a XVII sz-tól), ma *vrbânec* 'der Rotlauf bei Pferden, Schafen'; kaj-h *vrbánec* 'sacer ignis, erysipelas, superrubedo, pusula, phlyzacium' Bell, 'erysipelas' Jambr, JA 29 : 289. — Az *Urban* 'Sanctus Urbanus' név származéka (az elnevezésre vö. magyar *Szent Antal-tüze*, régi német *Sant Anthoni Plag* Diefenbach, stb.) — A magyarból erdélyi és bukovinai román *orbanţ, orbalţ* 'Erysipelas'. — A románból blg *urbaléc* (helyetelenül MER 654; szerinte a török *ur-* 'üt' igéből).

A származtatásnak azonban van egy gyengéje: a szláv szavak csak délnyugaton: a szlovénben és a kaj-horvátban, a magyar szó pedig csak k e l e t e n van elterjedve.

Melich MNy 4 : 85, SzófSz. — Vö. még GyarmVoc is.

orbonász szn 1447: OklSz; kn 1575: NySz. — Vált.: *orbonász:* 1447-től OklSz, 1505: Nyr 7 : 494, 1575: NySz; — *arbanász:* 1496: OklSz; — *orbonás:* 1708: PP, PPB, SzD.

= Epirota; der Albane; albán.

< szh *àrbanas;* blg *arbanaski.* — A név aránylag kései átvétel talán a balkáni latinságból (a románban azonban *Arnăut* van, amely a görög *Αρναβιτις* átvétele; ebből a román szóból való a régi magyar *arnót;* 1693: MonIrók 15 : 38, stb.). — Biztosan helytelen MER 8 véleménye, hogy a szh, blg *arbanas* a görögből való. — Ugyancsak tévesen a magyar szóról Edelspacher Nyr 10 : 339 (szerinte a románból).

orgovány 1798: MNy 6 : 39. — Vált.: *orgovány:* 1798: MNy 6 : 39, SI, GyarmVoc, 1835: Pécs Kassai IV, 37, Tzs; Közép-Baranya MTsz; — *járdovány:* 1906: Fehér MNy 2 : 279.

= Syringa vulgaris; orgonafa.

Végeredményben perzsa eredetű: *ergevan* 'Syringa vulgaris' (Redh 69 szerint 'Cercis siliquastrum'). A szó átkerült a törökbe, onnan a balkáni nyelvekbe, onnan való a mi szavunk: blg *argaván, argován* 'Syringa vulgaris' Kozarov; szh *jergòvān, jorgòvān, jàrgovān* (az utóbbi Baranyában) ua. HASz, Šulek. — A román *iorgovan* nem közvetlenül a törökből való, hanem a szh-ból van átvéve, a szlovák *orgován* kétségtelenül a magyarból származik (ez azonban

feltételezi, hogy a magyar szó nemcsak Baranyában volt ismeretes!) TürkEl I, 57, IV, 112, MEW 105, BEW I, 454, MER 8.

Az *orgovány* alak egy feltehető szh **orgovan* alakból való lehet, mert aligha valószínű, hogy a magyarság ezt a növénynevet közvetlenül a törökből vette volna át. Biztosan szh a *járdovány* változat, és az előbbitől független átvétel.

Valószínűleg a 'Syringa' jelentésű *járdovány*-ból való a *járdovány*-szőllő 'Art Traube' neve (*járdovány* 1834: Erdély, *járdány*, *árdány* 1871: Beregszász, Munkács, Ugocsa MNy 2 : 150).

Az *orgovány*-ból alakult népetimológiával az *orgona-fa* (1792: SzD, MFüvészk 64, Tzs, CzF, Ják 818). A fejlődést elősegíthette, hogy az orgonafa ágai az orgona sípjaihoz hasonlítanak (a latin *syringa* neve is a görög *σύριγξ* 'cső, síp' szóból való). A növénynek van a bolgárban is *organ*, *orgon* neve Gerov.

MEW 105, Balassa Nyr 16 : 110, Gombocz MNy 2 : 279, Beke Nyr 59 : 215, SzófSz.

ostyepka XVIII szv Gvadányi NagySz. — Vált.: *ostyépka:* 1889-től Mikszáth; — *ostyepka:* (a mai közkeletű változat, de mikortól?); — *oscsepka:* XVIII szv NagySz.

= eine Art slowakischen, gepressten und geräucherten Schafkäses; bizonyos fajta szlovák készítményű préselt és füstölt juhsajt.

< sz *oštiepok* ua. Hv, Tvrdý, Kálal, stb. A sz-ból (ahol a vlach-típusú hegyi pásztorok készítik) átment a csehbe (*oštěpek*) és a lengyelbe is (*oszczepek*, *oszczypek* VarsóiSz). A szó valószínű összefüggése az *oščep* (*o-ščepъ*) szóval nincs tisztázva; vö. sz *oštep* 'gerely, lándzsa, dárda'; cseh *oštěp* 'Spiess, Speer, Lanze'; le *szczepa* 'Holzscheit', *oszczep* 'Lanze', orosz *oščépok* 'Splitter, Span'; stb.; vö. TBSW 265. Talán a sajt készítésének módja a kiinduló pont?

A magyar szó talán a genitivus partitivus *oštepka* átvétele.

Valló Nyr 33 : 566.

oszlop szn 1250: OklSz (Scelemen filius *Ozlup*!); kn XIV szv BSzj. — Vált.: *oszlup:* 1250: OklSz; — *aszlop:* XV szmf SermDom; — *oszlop:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, 1522: OklSz, Murm, SzalkGl, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb. — Az OklSz-ban közölt hn nem tartozik ide (Oszlop, Sopron m.), mert régi adatai a XIV szv-ig mindig *Zazlup*, *Zazlop* alakban vannak írva. Szláv eredetű hn.

= 1. columna, colossus; Säule, Pfeiler (valamennyi fenti adatban); — 2. fulcimen; Stütze; támasz (1519-től NySz, CzF, stb.).

< szláv *stlъpъ;* óegyh. szláv *stlъpъ* 'columna' Psalt, Supr; MiklLex, Srezn; blg *stlъp*, *stълp* 'poteau, colonne'; , szh *stȉp* 'Säule'; szlov *stólp;* ócseh *stlúp*, *slúp* Klaret, ma *sloup;* sz *stlp;* le *słup;* f-szorb

stolp, a-szorb *słup;* ukr *stolp;* orosz *stolp.* — Van *stъlbъ* változata is (egyh. szláv, blg, szh, orosz). Mindkét változatban eredeti szó, vö. TBSW 291, MEW 321, Kiparsky 86, MER 615, HKES 338, BSE 502, PES II, 390.

Az átvett alak talán egy déli-szláv alak, amelyben az *l* után már hangzott valami mormolt félhangzó, mint a mai bolgárban.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 784, MEW 321, Asbóth Refl 34, Melich MNy 6 : 445, SzófSz.

osmák 1818: SlEl 539; — *ozmák:* 1889: Baranya MTsz.

= modii genus; ein Mass; valami mérték (a *MTsz szerint véka').

< szh *ȍsmāk* 'Art Mass' HASz, Bell, 1640-től Maž 848; szlov *osmák* 'Achteimerfass' Plet. — Az *osmъ* 'nyolc' származéka.

oszmoja 1894: Szlavónia MTsz.

= das Pech; kovács-szurok.

< szh *smȍla* 'das Pech' IvBr. — MEW 311.

Balassa Nyr 23 : 312.

oszpora 1468-tól OklSz, a XVI szk-től NySz, 1801: PPBE, Tzs, CzF

= 1. nummus turcicus argenteus; türkisches Silbergeld (=*aqče*) „griechische Scheidemünze, die in Siebenbürgen bald einen, bald anderthalb ungrischen Denarien gegolten hat" PPBE; török ezüstpénz neve Erdélyben; értékére vö: 40 000 oszpora = 1000 magyar forint 1589: BudBasL I, 487); — 2. geringe Abgabe für den Priester, oder Lehrer; papnak, tanítónak szolgáltatott csekély fizetség (1838: Szföld Tsz, MTsz).

< szh *àspra* (*jàspra*) 'numi genus; der Asper'; blg *áspra* 'egy para harmadrésze'; — román *aspru;* albán *áspre.* A görög *'άσπρος* 'fehér' szóból való és a török *aqče* 'fehérpénz' (ezüst pénz) fordítása; MEW 4, BEW I, 32, Mayer AlbWb 18, Vasmer GrLw 48, MER 10.

A magyar szó — bár erdélyi — nem lehet román eredetű, így csak a szerbből származtatható.

Melich MNy 28 : 146.

Ö

östör XV sze SchlSzj. — Vált.: *ister:* XV sze SchlSzj; — ? *istár:* 1578: MelHerb = NySz (nyilván elírás); — *ester:* XV—XVI szh MNy 21 : 140, 1520—30; MNy 11 : 38 (itt írva: *hester*!), KolGl. 2, MFüvészk 186; — *östör:* 1576: SzikszF, 1578-tól NySz, 1583: BotTört 129, XVI szmf NéNy 7 : 176, MA, PP, PPB, Tzs; — *östër:*

XVI szmf NéNy 7 : 177, MA (az utóbbi helyen talán sajtóhiba, mert többször itt is *östör*).

= 1. Chenopodium, vulvaria; libatop-féle (régebben Blitum néven: XV sze SchlSzj, KolGl. 2, PP, PPB, MFüvészk 186, Tzs, Jáv 285, 289); — 2. Atriplex; laboda (XV sze SchlSzj, XV—XVI szh MNy 21 : 140, 1520—30: MNy 11 : 38, NéNy 7 : 176—7, 1583: BotTört 129).

< déli-szláv *štir* (őssszláv **ščirъ*); blg *štir* 'Amaranthus retroflexus, Albresia prostrata' Kozarov; szh *štîr* 'Amaranthus blitum' IvBr, *štîr, ščîr* 'A. blitum viridis, retroflexus' Šulek 398; szlov *ščir* 'A. blitum' stb., *ščer* különféle (meg nem nevezett) növény neve Plet; ócseh *ščiřík* 'Amaranthus'; le *szczer, szczyr* 'Amaranthus' Rost. 358; f-szorb *šćer* 'Mercurialis'; ukr *ščyr* 'A. retroflexus'; orosz *ščer* 'Amaranthus caudatus' Dalj. — Eredeti szó; MEW 343, MER 678, BSE 546. — A szlávból román *ştir* 'Amaranthus blitum'.

A magyar szó egy keleti-szerb, vagy bolgár *štir* átvétele. Melich MNy 11 : 291.

ösztöke 1516: NySz. — Vált.: *eszteke:* 1566: OklSz, 1683: NySz (de *észtékélés* 1525-től NySz, NyK 28 : 317), SzD, GyarmVoc, Tzs; 1838: Balaton mell. Tsz; — *észtéke, eszteke:* 1873: Dunántúl, Répce mell., Pápa, Mezőtúr, Szföld MTsz; — *észkéte:* 1884: Udvarhely MTsz; — *esztike:* 1874: Alföld, Bihar, Szatmár, Tokaj MTsz, SzamSz; — *isztike:* 1878: Tokaj, Szilágy MTsz, Tiszahát MNy 3 : 431, Szabolcs MNy 30 : 249; — *észtöke:* 1516: NySz; — *isztöke:* 1952: Ormánység OrmSz; — *östöke:* 1530-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Őrség, Dunavecse, Arad, Bereg MTsz; — *östök:* 1897: Bereg MTsz; — *östökü:* 1860: Vas MTsz; — *üsztök:* 1873: Nógrád, Heves, Bars, Borsod, Gömör, Palócság MTsz; — *üsztöke:* 1904: Abaúj Nyr 33 : 24, Kunágota MNy 28 : 321, Szenna, Csoma Jászberény 74; — *üstöke:* 1707: MNy 8 : 128.

= 1. stimulus; Stachel; hegyesvégű bot, amellyel az ökröket biztatják (1516-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs; ebből a jelentésből fejlődött az *östökél* 'stimulare; antreiben', 1525-től NySz); — 2. rallum, rulla; Pflugreute; fanyelű vaseszköz, amellyel szántás közben az ekevasról a sarat letisztítják (1585: Cal, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs; valamennyi fent idézett népnyelvi adat, MTsz, stb.); — 3. mit scharfer Eisenplatte versehener Stab, womit das Weizenfeld vom Unkraut bezinigt wird; éles vaslappal ellátott fabot, amellyel a búzát tisztítják (a búzavetésből a gyomot vágják ki vele; Bereg MNy 3 : 431, OrmSz). — A Cal, MA, PP, PPB-ban található 'sarculum; gereblye' jelentés nem hiteles.

< északi-szláv *istyk;* szlovák *styk* 'Pflugscharre, Reute' Rank, 'ösztöke' Hv, Jancs; le *styk* (*istyk, istek, jestek*) 'Pflugreute, Pflugscharre' Linde, 'kis vaslapát egy dorong végén, amellyel az ekét tisztítják' VarsóiSz, AtlPodk 103; ukr *styk, istyk, jéstyk* 'Pflugreute'; orosz *styk* ua. Dalj. — Annak a tőnek a származéka, amelyből a *takács* is való: *iz-tykъ;* BSE 571, MEW 368.

A magyar szó 'eketisztító eszköz' jelentésben került át, de már korán összekeveredett az *ösztön*-nel és részben annak jelentéskörét vette át. Ez annál könnyebben megtörténhetett, mert a kéznél levő eketisztító eszköz gyakran szolgált ökörhajtó eszközül is. — Az átvett alak a *styk*, vagy az *istyk* (ilyent ugyan a szlovákból nem tudunk kimutatni, de eredetileg kétségtelenül meg kellett lennie!), ebből fejlődött az **esztek, ösztök.* Az állandó *eke-ösztöke* szerkezetből vált ki az *ösztöke.* Másképp Beke Nyr 60 : 139.

Leschka, SlEl 796, MEW 368, Asbóth Nytud 4 : 174, SzófSz.

ösztön XV sze SchlSzj. — Vált.: *észtën:* XV sze SchlSzj, XVI sze-től NySz; Szföld MTsz; — *ëszтön:* 1512: NySz; — *ösztën:* 1536: NySz; — *ösztön:* 1519-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *ösztöny:* 1585: Cal, Ver, MA.

= 1. stimulus; Stachel die Ochsen zu treiben; ökörhajtó hegyesvégű bot (XV sze SchlSzj, 1512-től NySz, GyöngyTör, Cal, Ver, MA, PP, PPB; Szföld MTsz); — 2. instinctus; Trieb; ösztön (1517-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF).

< szláv *ostьnъ;* óegyh. szláv *ostьnъ* 'stimulus' Supr; MiklLex, Srezn; blg *ostén* 'aiguillade, aiguillon' Mavrov, 'ökörhajtó hegyesvégű bot' Gerov; szh *òstan, òstanj* 'stimulus; Stachel', kaj-h *osten* 'stimulus' Bell; szlov *ósten, óstanj* 'der Treibstachel'; ócseh *osten* 'stimulus' Klaret, Velesl, 'aculeus; Stachel, Dorn' Velesl, Wussin, ma 'Stachel, Treibstachel, Pflugreute, Stacheldorn'; sz *osteń* 'fulánk, tövis, szálka, ösztöke' Hv, Jancs; le *oścień* 'Treibstachel'; orosz *ostën* 'der Stachel'. — Az *ostъ* 'Spitze; hegye vlminek' származéka (ez az *ostrъ* 'scharf; éles' szóval együtt egy *os-* tőből való, amely a latin *acies*, görög *'ἀκις*-szal rokon); PIEW 22, Meillet Ét 209, 286, 444, MEW 227, TBSW 5, MER 391, HKES 257, BSE 386, PES I, 665. — Eredeti jelentése: „hegyesvégű (ti. bot)".

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Az *ösztöny* változat nyilván magyar fejlemény és nem egy szláv *-nj*-végű alak átvétele.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 541, MEW 227, Asbóth Refl 2, Melich NyK 39 : 17, MNy 6 : 444, 8 : 153, JA 32 : 115, SzófSz.

ösztörű 1233: OklSz 1192. — Vált.: *isztru:* 1233: OklSz; — *iszra:* Baranya MTsz; — *ëszteru:* 1838: Kemenesalja Tsz, Rábaköz, MTsz,

Bakonyalja NyF 34 : 78; — *ësztëró:* 1874: Sopron MTsz, MNy 10 : 430; — *esztró:* XV szv NySz; — *eszrő:* 1893: Bereg MTsz; — *eszterü:* 1508: NySz; — *esztörü:* 1524: NySz; — *eszterő:* 1833: Szatmár, Szabolcs MTsz, SzamSz; — *esztoró:* 1468: OklSz; — *osztoró:* 1358: OklSz; Szföld MTsz; — *osztorú:* 1524: NySz; Sárköz Nyr 33 : 335; — *ostoru:* 1876: Szföld MTsz; — *ösztörű:* 1519: NySz, SI, Kr; Hegyalja Kassaiból MNy 1 : 378; — *ösztörő:* 1508: NySz; Aggtelek MTsz; — *ösztörje:* 1792: SzD; — *üsztürű:* 1893: Maros felső völgye MTsz; — *üsztürü:* 1893: Szolnok-Doboka MTsz.

= 1. palus, veru; Pfahl; karó (1508-tól NySz, SzD, SI); — 2. ästige Stange, um darauf etwas aufzuhängen; ágas-fa (különböző célokra: létrának, vlminek a felakasztására, a mezőn a takarmány szárítására, stb. vagy ágas faalkotmány: 1835: Kassai MNy 1 : 378, Tzs; Palócság, Északkelet, Szföld, Baranya MTsz); — 3. agger; Damm; gát, töltés (1233: OklSz, Kr, Tzs; Rábaköz, Kemenesalja Tsz, MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 78).

< szláv *ostrъvъ;* szh *ostrva* 'földbeszúrt karó, amelyre puskákat akasztanak' Vuk, IvBr; cseh *ostrev* (G *ostrve*), nyj *ostrva* 'der Leiterbaum, die Pfahlleiter'; sz *ostrv, ostrva* 'ágas-bogas karó, szárító karó' Hv, 'szénaszárító karó' Kálal; le *ostrzew* 'der Leiterbaum, die Pfahlleiter'; ukrán *óstriv,* (G *óstrova*), *ostérva, ostróva* 'spitzer Pfahl, Hopfenstange'; orosz *óstrov* 'Stangen mit kurz behauenen Ästen, das Stangengerüst zum Trocknen des Schobers' Dalj, Pawl. — Ugyanannak a szónak a származéka, amelyből az *ösztön* alapszava való. Eredeti alakja, amely azonban nem fordul elő, **ostry* (G **ostrъve*) ugyanaz a típus, amelyhez a *murok, retek, tök* alapszavai is tartoznak. Az *ösztörű* esetében azonban a magyarba már a későbbi analógikus alak került át.

A magyar szó 'ágasfa' jelentésben jött át. Ebből alakult az 1. és 2. jelentés (valószínűleg a kettő tulajdonképpen azonos: az 1. a régi források elégtelen értelmezései folytán látszik különbözőnek a 2.-től). A 3. jelentés a 'karó' jelentésből fejlődött. A régi gátak ugyanis karókból készültek. — 'A szántás közben használt kis vaslapát' jelentésű *üsztörő* (Gömör Nyr 46 : 243) az *ösztöke* szóval való keveredés eredménye. — Az OklSz 1192. adataiban kétféle szláv szó keveredik: *ostrъvъ* 'ösztörű' és *ostrovъ* 'sziget'. A kettőnek eredetileg semmi köze egymáshoz (az utóbbi egy **ob-s-t-rovъ* 'körülfolyás').

Melich MNy 6 : 445.

P

pacsa 1879: Szlavónia MTsz.

= obsonium, cibus congelatus; Sulz; kocsonya.

< szh *pȁče* 'die Sulze'; blg *pača* ua. — Az oszmán-török *paça*, ez pedig a perzsából: 'Bein, Fuss, Schafsbein; aus Schafbein und Kopf bereitete Gallest oder Ragout' Zenker 158.2, Redh 431; TürkEl II, 36.

Balassa Nyr 23 : 359.

pad XV sze SchlSzj. — Vált.: *pod:* 1244/1335, 1351: OklSz; — *pad:* l. alább.

= 1. sedile, scamnum, sellaria; Bank; lóca (XV sze SchlSzj, 1516-tól NySz, 1518: OklSz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — 2. tabulatum; Diele; padlás (XV sze SchlSzj, 1616/1643, 1638: OklSz, SzD, Tzs; 1835: Hegyalja Kassai IV, 52; 1838: Dunántúl, Pápa vid., Gömör Tsz, Dráva mell., Szlavónia, Palócság, Heves, Bihar, Hajdu, Szatmár, Szabolcs, Zemplén, Torna, Abaúj, Hunyad MTsz, SzamSz); — 3. dorsum collis planum; flacher Rücken eines Hügels; lapos dombhát (1244/1335: sub monte *Pod*holm, 1351: super unum monticulum vulgariter dicendo *pod* OklSz).

< déli-szláv *podъ;* egyh. szláv *podъ* 'tabulatum' MiklLex; blg *pod* 'plancher; padló, padlás' Gerov; szh *pod* 'tabulatum; Stockwerk' (Arbe szigetén 'az emeletes ház felső része' ZbornikNZO 28 : 117), kaj-h *pod* 'solum, fundus, contignati scaphus, tabulatum, pavimentum' Bell, 'tabulatum; Diele, Boden; deszkázott, padlott hely' Jambr, csa-h 'tabulatum; padlás' Ver; szlov *pod* 'Fussboden, Dreschboden, Stockwerk; in der Mühle ein Gestell, auf welchem sich der Stein, der Lauf und der Rumf befindet'; cseh *půda* 'Boden'; sz *pôda* 'talaj'; ukr *pid* (G *podá*) 1. 'vlminek az alsó része, 2. vlminek az alapja, 3. vlminek a kiemelkedő része, 4. állványzat' Hrinč; óorosz *pod* 'alul, vlminek az alsó része, középső része' Srezn II, 1050, ma *pod* (G *póda*) 'der Boden, die Unterlage'. — Eredeti szó, a latin *pes, pedis* 'láb' tövének *o*-foka; Meillet Ét 232, MEW 254, TBSW 209, MER 439, HKES 304, PES II, 87. — A szlávból román *pod* (és *podeală, podină*) 'Brücke, Fähre, Strassenpflaster, bretterne Zimmerdecke, Raum unter dem Dache, Stockwerk'.

A magyar szó 'padlás, padló, deszkapadló, deszkaállvány' jelentésben jött át, valószínűleg a kaj-horvátból vagy a szlovénből. A 'scamnum; lóca' jelentés a magyarban fejlődött.

Külön átvétel a szh-ból az eszéki *pod* 'padlás' (MTsz). — A moldvai csángó *pad, pod* 'Brücke; híd' (CsángóSz, MTsz) a románból való, Simonyi Nyr 44 : 134. — A 'scamnum' jelentésű *pad* dunántúli, míg a *lóca* tiszáninneni szó (1788: MNy 5 : 286).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 614, MEW 254, SzófSz.

A *padlás* 'tabulatum' (1517: OklSz, stb.) és *padló* 'pavimentum' (1546: OklSz, stb.) a *pad*-ból képzett *padol* 'tabulare' magyar

származékai és nem szláv eredetűek. Helytelenül GyarmVoc, Leschka, SlEl 614 (szerintük a *padlás* a cseh *podláž* átvétele); vö. Asbóth Nesk 43, SzófSz.

padmaly 1613: NySz. — Vált.: *padmaly:* 1767: PPB, 1784, 1792: SzD, 1803: NySz, Tzs; Kiskunság, Makó, Bács, Szatmár, Békés, Gömör, Szföld MTsz; — *padmal:* 1875: Kiskunság MTsz; — *padmáj:* 1883: Csík MTsz; — *padmoj:* 1863: Szföld MTsz; — *padnal:* 1875: Nógrád, Gömör MTsz; — *padlan:* 1835: Kassai IV, 53, Tzs; Heves, Borsod, Abaúj, Torna, Hegyalja MTsz; — *pandal:* 1792: SzD, Tzs; 1838: Szeged Tsz, Győr, Palócság, Esztergom, Vác, Hont, Nógrád, KKHalas, Szföld MTsz; — *panda, pandaj:* 1886: KKHalas MTsz; — *pangyal:* 1897: Hont MTsz; — *pannal:* 1881: Bars, Ipoly mell. MTsz; — *patmaly:* 1952: OrmSz; — *padmány:* 1784: Belényes Nyr 44 : 127; — *partmál:* 1613: Pázmány (itt „a *part mallyát* turbokollya" NySz), Faludinál (*part málját* NySz); vö. *partmálos:* 1803: Balaton mell., Pápa, Sopron vid. MTsz.

= 1. cavum litoris; ausgehöhltes Ufer; alámosott part, a part ürege (1613: NySz, 1767: PPB, SzD, Tzs; Szeged, Hont, Nógrád, Vác, Abaúj, Szföld MTsz); — 2. cavum, caverna; Höhlung, Seitenhöhlung; üreg, oldalüreg (1835: Hegyalja Kassai IV, 53; Győr, Esztergom, Bars, Heves, Borsod, Gömör, Abaúj, Kiskúnság, Békés, Csanád, Szeged, Bács, Szföld, Szatmár MTsz); — 3. *patmaly* Ofenbank; a kemence fundamentumának kissé elálló, ülésre is alkalmas része (OrmSz; a *pad*-dal való keveredés!); — 4. tabulatum; der Plafond; mennyezet (Jókai óta több írónál MNy 12 : 27; a NagySz nem ismeri).

< szláv *podmolъ;* blg *pódmol* 'récif, écueil, banc; alámosott part'; szlov *podmòl* 'eine von Strom untergrabene Stelle, der Uferbruch, unterirdische Grotte'; sz *podmol* 'vízmosta part, vízmosás'. — Praepositiós összetétel: *podъ* 'alá' + *molъ* 'őrlés' (a *melti* 'őröl' tövének *o*-fokú főneve); BEW II, 74, MER 445.

A magyar szó vagy a szlovén, vagy a szlovák szó átvétele. A *part málja*, amely először 1786-ban Faludinál jelentkezik (1613-ban Pázmánynál ti. *part mal-ja* van, r ö v i d *a*-val, ami természetesen önmagában is világosan bizonyít a **part mál* eredet ellen) és amely a népnyelvben is megvan, népetimológia eredménye. A jelentés az 'a l á m o s o t t part' a fenti szláv etimológiát kétségtelenné teszi. Helytelenül: Halász I. Nyr 12 : 9. — A két szó azonban igenis keveredett egymással. Ennek eredménye részben hangtani, pl. *padmáj* (ebből elvonás az 'üreg' jelentésű *máj* MTsz, Beke Nyr 63 : 114), részben jelentéstani (talán a 'függőleges folyópart' jelentés?).

Leschka, SlEl 613, MEW 186, Munkácsi Ethn 4 : 240, Asbóth SzlSz 46, SzófSz.

paduc XVI sz RadvSzak = NySz. — Vált.: *paduc:* XVI sz NySz, 1727: GyaluiUrb 277, 1801: Kassai IV, 53, Tzs; Hont, Háromszék MTsz; — *paduszk:* 1887: Bodva mell. MTsz; — *paluc:* 1887: Szatmár MTsz; — *podviz*-hal: 1887: Göcsej MTsz; — *patic:* 1887: Léva MTsz; — *patus:* 1887: Szeged MTsz; — *potoz:* 1887: Kunszentmárton MTsz; — *potoznak:* 1887: Komádi MTsz.

= Chondrosoma nasus; paduc hal.

< szláv *podustъ* vagy **podusty;* szh *podust* (idézi Ferianc Ryby 44; IvBr nem ismeri); szlov *podùst, podvèst, podvìst* 'Chondrosoma nasus'; ócseh *podusk* 'irda' Klaret, ma *podoustev* 'Abramis vimba' NRyb 209; sz *podustva* 'Chondrosoma nasus' Ferianc Ryby 43; le *podustwa, podusta, podust* ua. Majewski; kárp. ukr *podustva* ua. Vladykov 59; orosz *podust* ua. — Praepositiós összetétel: *podъ* 'alatt' + *ustъ* (ill. **usty*) 'száj', és arra vonatkozik, hogy a hal szája nem elől, hanem a l u l ván. Az *ustъ* talán az *usta* (pl tantum) G-a, az **usty* pedig eredetileg az Inst-a. A *podustev, podustva* a **podusty*-ra mennek vissza. Az ócseh *podusk* lehet disszimiláció is, de esetleg egy *uskъ* változatból is származhatik. — A szóra vö. BSE 425.

A magyar szó egy *podust* átvétele, azzal a különben ritka h a n g á t v e t é s s e l, amely pl. a *Tördemic*-ben (Kniezsa MNy 31 : 312) és az *iccé*-ben van meg (< latin *iusta* SzófSz). A *paluc* nyilván disszimiláció. A *paduszk* egy eredeti *paduszt*-ból szintén disszimilációval alakult (és nem az ócseh *podusk* átvétele!!). A göcseji *podviz* azonban k ü l ö n á t v é t e l a szlovén *podvist*-ből. — Nem világosak a *t*-s változatok. Talán valami disszimiláció eredményei. A *potoznak* nyilván valami külön szláv forrásból való, bár ilyent kimutatni nem tudunk. — A szerémségi szh *pàtuca* csak a magyarból való visszavétel lehet, vö. MEW 233.

Munkácsi Eth 4 : 187, Nyr 13 : 313, Kovács M. Nyr 39 : 302.

pagony 1808: SI, Kr, Tzs; 1838: Balaton mell. Tsz, CzF. — Az OklSz-ban 1338-tól idézett *Pagony* hn nem tartozik ide, mert az nyilván szláv névadáson alapuló név (Gömör m., Cs I, 143).

= 1. derjenige Teil des Waldes, der zwischen den Treibern und den Jägern liegt; az erdőnek az a része, amely a vadászok és a hajtók között van (1808: SI, Kr, Tzs, Kr, CzF); — 2. Schlag, Gehege, Schonung im Wald; tilalmas vágás, erdő (1838: Balaton mell. Tsz); — 3. junger Wald; fiatal erdő (1870-től CzF).

< szláv *pogonъ;* kaj-h *pogòn* 'limes decumanus in agris, vineis etc., cardo', a *cardo* címszó alatt: cardo, limes: „on mejaš,

kotar, *pogon*, vrati, koje od poldencza na polnochnyak peljaju" Bell, vö. Maž 972; a szónak tehát itt 'h a t á r' jelentése van. — Más szláv nyelvekben csak az eredeti 'das Jagen' jelentésben található: szh *pogon* 'das Wegtreiben'; szlov *pogòn* 'die Verfolgung, der Trieb'; ócseh *póhon* 'citatio' Klaret, Hus, ma *půhon* 'Beschickung, Vorladung'; sz *pohon* 'hajtás, hajsza'; le *pogon* 'das Nachjagen, die Nachjagd'; ukr *pohin* (G *pohónu*), *pogónja* 'das Nachsetzen, Nachjagen'; orosz *pogón* 'das Verfolgen, Nachsetzen'. Előfordul ugyan itt-ott más, konkrét jelentés is (pl. blg *pogon* 'földmérték' — ebből román *pogon* földmérték; orosz nyj 'tutaj-szállítmány' Dalj, stb.), de ezek a magyar szó jelentésétől mind távol állnak. — Praepositiós összetétel: *po* + *gonъ*, a *gъnati* ~ *ženo* 'hajt' *o*-fokú tövének származéka és jelentése „das Nachjagen; hajtás"; PIEW 493, MEW 62, BEW I, 328, VREW I, 292.

A magyar szónál nehéz megállapítani, milyen jelentésben jött át. Bizonyos, hogy a Bell-nél levő 'h a t á r' jelentésű szó semmiesetre sem lehetett a mi szavunk forrása, azonban nagyon valószínűnek látszik, hogy valami közös — de k o n k r é t — alapjelentésre megy vissza. Az is kétségtelen, hogy a magyar szó nem a szláv nyelvekben általános a b s z t r a k t jelentésből van átvéve. — A szláv nyelvekben 'vadászterület, erdő' jelentésű *pogon, pogonja* szó, amiből Asbóth Nytud 1 : 296 kiindul, nem mutatható ki.

SlEl 617, SzófSz.

pajod 1808: SI. — Vált.: *pajod:* 1829: Szeged Tsz, Kassai IV, 53; 1838: Gömör, Vas, Tisza mell. Tsz, Palócság, Heves, Gömör, Hegyalja MTsz, Vác NyF 10 : 63; — *bajod:* 1833: Hegyalja Kassai I, 235; — *pajód:* 1870: Gömör CzF; — *pajót:* 1808: SI, Kr, Tzs, CzF; — *pajoc:* 1839: Torna MTsz; — *pajor:* 1835: Hegyalja, Alföld MTsz.

= 1. Engerling; a cserebogár pondrója (a fenti adatokban mind); — 2. Limax agrestis; mezei házatlan csiga (1836: Hegyalja MTsz).

< sz *pajed* 'pondró' Jancs, Kálal, 'kukac' Hv. — A *pa* pejorativ praepositio és a *jědъ* 'evés' összetétele (vö. az 'enni' jelentésű *ěmъ* szót BEW I, 273). — A cseh *pajed* 'Geschwür', sz *pajed* 'fekély' e szónak 'm é r e g' jelentésére megy vissza.

A magyar szó alakváltozatai nem világosak. A *pajoc* és a *pajor* nyilván valami asszimiláció a következő szó mássalhangzójához, de milyenhez?

Melich MNy 9 : 152, 12 : 215.

pajta hn 1353: OklSz; kn 1422: OklSz. — Vált.: *pajata:* 1353: *Payatas-feye* OklSz; — *pajta:* 1422-től OklSz, GyöngyTör, 1584-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= 1. horreum, pelarium; Scheuer, Speicher (1422-től valamennyi fenti adatban); — 2. stabulum, suile; Stall; istálló, ól (1816: GyarmVoc; Szföld Tsz, MTsz); — 3. das Kelterhaus; présház (Hajdu, Szilágy MTsz).

< déli-szláv *pojata;* szerb-egyh. szláv *pojata* 'tectum, domus' (a XIII sz-tól MiklLex = Srezn); blg *pojáta, pajáta* 'juhakol'; szh *pȍjata* 'stabulum; Stall'; *pajata* ua. Maž 887; kaj-h *pojata* 'bovile, caula' Bell; szlov *pojáta* 'ein Wirtschaftsgebäude, die Scheuer, der Stall, eine Bretterhütte' stb. — Eredete ismeretlen. MER 502 véleménye, hogy a latin *palatia* szónak r o m á n közvetítésű **pajata* alakjából való volna, nem vehető komolyan, mert a románban a hangzóközi *-l-*ből nem *-j-*, hanem *-r-* lesz! Jelentése sem egyezik: a 'palotából' hogyan lenne az 'istálló'?

A magyarból morva *pajta* 'ovile; juhakol', sz *pajta* 'Scheuer; pajta'.

SlEl 618, MEW 254, Asbóth NyK 30 : 221, Simonyi Nyr 50 : 28, SzófSz.

pákosztos 1661: CzF. — Vált.: *pákosztos:* 1792: SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; Nagykunság, KKHalas, Mezőtúr, Csongrád, Palócság, Tiszadob MTsz; — *pákosztás:* 1661: CzF; Szatmár MTsz; — *pakosztos:* 1890: MTsz; — *pákosz:* 1792: SzD, CzF; Rimaszombat, Palócság MTsz; — *pakosz:* 1890: Tiszadob MTsz.

= 1. incommodans, damnificans; der Schaden m,ɛcht, schädlich; rendetlenkedő, kártevő (1893: Palócság MTsz); — 2. tumultuosus, turbulentus, petulans, lascivus; mutwillig, ausgelassen, verwöhnt; csintalan, szilaj, vásott, elkapatott (1897: Kecskemét, Békés, Nyitra, Csallóköz MTsz); — 3. gulosus, catillo, liguritor; Schleckermaul, naschhaft; torkos, nyalánk (1661: CzF, 1792: SzD, SI, Kr, Tzs, CzF; Kiskunság, Nagykunság, Mezőtúr, Tiszadob, Csongrád, Palócság MTsz).

< szláv *pakostъ* (eredetileg „megfordítottság"); óegyh. szláv *pakostь* 'molestia, damnum' Mar, Euch, Cloz, Supr; egyh. szláv *pakostъ* 'molestia, damnum, distractio' MiklLex, Srezn II, 863; blg *pákost* 'vilenie, dommage, ravage, saleté' Mavrov; szh *pȁkost* 'malitia; Bossheit'; szlov *pákost* 'Widrigkeit, Bossheit'; ócseh *pakost* 'periculum' Klaret, *pakostnice* 'articulorum morbus; Gliederweh' Velesl, Wussin, ma *pakosť* 'Verkehrtheit, Unanständigkeit, Unheil' (neologizmus); sz *pakosť* 'kellemetlenség, baj' (Hv szerint keleti-sz); le *pakość* 'verkehrtes Zeug'; f-szorb *pakošćak* 'Schädiger, Spitzbube', a-szorb *pakosć* Lüsternheit, Naschhaftigkeit'; ukr *pákist* 'Schaden, Unheil, boshafter Strich'; orosz *pákostь* 'Schmutz, Abscheulichkeit, der (aus Bossheit) zugefügte Schaden'. — A *paky, o-pakъ* 'umgekehrt;

fordítva' jelentésű adverbium *-stъ* képzős származéka; Vondrák SlGr I, 654, MEW 224, Meillet Ét 283, MER 408, HKES 261, BSE 391, PES II, 5.

A m szó a 'romlottság, rosszaság' jelentésű szó átvétele (tehát már nem az eredeti jelentésűé, amely a lengyelben él tovább). Ebből a magyarban melléknév vált. Az eredeti jelentéshez a legközelebb az 1. jelentés áll. Ebből először a 2. jelentés és végül a 3. jelentés fejlődött.

Lehet, hogy idetartozik a *pákász* 'der Kleinfischer rétségi halász, aki az egész évet a rétségben halászattal, vadászattal tölti' (1765: Nyr 44 : 127, SzD, CzF; Tisza mell., Békés, Bihar MTsz). A szónak ugyanis az előbbi mellett 'kutató, fürkésző' (Bereg MTsz) és 'torkos, nyalánk' jelentése is van (1792: SzD, 1834: Hegyalja MTsz, Tzs). A szó tehát a 'torkos, nyalánk, ennivaló után kutató' jelentésű *pákosz*-ból alakult volna. A kérdés hangtani része azonban nem világos.

SlEl 548, MEW 224, Mariánovics Nyr 46 : 273, Pais MNy 31 : 271, SzófSz.

palack 1. 1826: Baranya Tsz; — *palac*-ujj: 1897: Somogy MTsz, Ormánység OrmSz.

= pollex; Daumen; hüvelykujj.

< szh *pȁlac* (G *pâlca*) 'der Daumen'; szlov *pâlec* ua., stb. — Közszláv szó, vö. MEW 230, MER 409, PES II, 7.

palack 2. XIV szv Bszj. —Vált.: *palaszk:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1439-től OklSz, 1508-tól NySz, Murm, 1577: MNy 9 : 373, Cal, MA, PP, PPB, Tzs; — *palack:* 1576: SzikszF, 1636-tól NySz, 1666: Gyalui-Urb 168, PPB, 1788: MNy 5 : 286 (szerinte a *palack* dunántúli, a *palaszk* tiszáninneni változat), Tzs, CzF; — *palac:* XV szk Gyöngy-Tör, Tzs; Sopron MTsz; — *poloc:* 1888: Baranya MTsz.

= 1. lagena; Flasche (XIV szv-től valamennyi fenti adatban); — 2. Feldflasche; kulacs, csutora (1838: Szföld Tsz, Somogy, Baranya MTsz).

< déli-szláv **plosky* (G *ploskȁve*); blg *plóska* 'espece de cruchon; kis pálinkás hordó'; szh *ploska* 'platte Flasche'; sz *plȍskáč* 'lapos korsó' Jancs, *plosok* 'lapos korsó, kulacs' Hv, *plosek*, *plosk* 'vizeskorsó szűk nyakkal' Kálal; ukr *plóska* 'flache Flasche' Hrinč; óorosz *ploskovъ* Srezn II, 968, ma *plóska* 'flaches Wassertönchen'. — Görög eredetű szó, a *φλασκί(ον)* átvétele (Bartoli Jagić-Festschrift 36, Vasmer GrSlEt III, 152, Kiparsky 128, MER 430, MEW 251), a jelentésére azonban a 'lapos' jelentésű *ploskъ* is hatott (vö. hogy a legtöbbször 'l a p o s kulacs' stb.) — A blg-ból román *ploscă* 'Feldflasche'.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 607, MEW 251, Melich MNy 6 : 60, JA 34 : 548.

A *palackó* (Hétfalu MTsz) *ó*-ja lehet magyar deminutivum, de lehet pl. egy ukr **ploskǫvъ* átvétele is. Helytelenül Beke FUF 24 : 262.

palacka 1576: SzikszF. — Vált.: *palaszk-féreg:* XVI szmf KolGl. 2, Cal; — *palack-féreg:* 1708: PP, PPB; Szföld Tsz, MTsz; — *palacféreg:* 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *palack:* 1837: CsángóSz; — *palaszka:* 1604: MA, PP, PPB, Tzs; — *palacka:* 1576: SzikszF, 1643: NySz, PPl, PPB, 1794: Gross IV, 281; Tzs; Esztergom, Bars MTsz, Abaúj Nyr 33 : 23.

= cimex; Wanze; poloska.

Kétségtelen, hogy a 'planus; flach; *lapos*' jelentésű szláv *ploskъ, -a, -o* szóból származik (ez eredeti szó, *vö.* MEW 251, TBSW 222, MER 430, PES II, 76). Azonban bár van 'cimex; Wanze' jelentésű *ploščica* (< **ploskica*) az oroszban, lengyelben, csehben és szlovákban, *ploščka* (< *plosk-ьka*) a morvában és talán a szlovákban, van *plosk* 'Planaria lactea' a szlovénben, 'Pleuronectes' és 'Pediculus pubis' jelentésben (az oroszban), de 'cimex; Wanze; poloska' jelentésű *plosk*, vagy *ploska* szót a szláv nyelvekből igazolni nem lehet. A lengyel *pluskwa* áll hozzá még a legközelebb, mert ez egy eredetibb **plosky*-ból való, bár a palatális *l* feltűnő a várható kemény *ł* helyett. A magyar szó különben a lengyelből nem is származhatik. — Vö. a *poloska* címszót is.

Ebből való *palaszkfü, palackafű* növény neve is: 'Thlaspi', ma 'tarsóka' (1576: SzikszF, MA, PP, MFüvészk 373, Tzs, Ják 405).

Leschka, SlEl 608, MEW 251, Melich MNy 6 : 63.

palaj 1838: Tsz. — Vált.: *palaj:* 1838: Szatmár Tsz, MTsz, SzamSz; — *palé:* 1874: Pest MTsz.

= 1. *palaj:* schlammiger Ort, Sandbank; iszapos hely, homokzátony (1838: Szatmár Tsz, MTsz; sandiger Flussufer; homokos folyampart SzamSz); — 2. *palé* wässriges Tal; vizenyős völgy (1874: Pest MTsz); — 3. *palé* Sumpf; mocsár (1879: Pest MTsz).

< szláv *polojь;* vö. szh *pòlõj* 'vadum inundationis obnoxius; der Überschwemmung ausgesetzter Ort' HASz; szlov *polôj* 'eine sanfte Sandbank'. — A szláv *po* + *lojь*, a *lějǫ* ~ *liti* 'önt' tövének *o*-fokú főneve; vö. BEW I, 709.

palajta 1832: Tsz. — Vált.: *palajta:* 1872: Hetés MTsz; — *paléta:* 1832: Göcsej Tsz, MTsz, Balaton mell. MTsz; — *palita:* 1875: Őrség MTsz.

= stragulum; Blache; ponyva.

< szlov *plahta* 'die Plache, grobe Decke aus Zwilch'; vö. szh *plahta* 'Tischtuch, Bettuch'; cseh, sz *plachta;* le *plachta.* — Talán eredeti szó, BSE 419, PES II, 70, MEW 248, HKES 275.

Melich MNy 2 : 58.

palamár 1897: Baja, Alsó-Fehér MTsz, Nyr 31 : 107.

= das Schifftau, womit das Schiff ans Land gebunden wird; hajókötél, amellyel a hajót kikötik.

< szh *pȁlamār* 'rudens; das Schifftau', vö. blg *palamar* 'corde, cordage'. — Az új-görög παλαμάρι 'Schifftau' szó átvétele, vö. Vasmer GrLw 106. — Az oszmán-török *palamar* és az olasz *palamaro* szintén a görögből (tévesen MEW 230, TürkEl II, 37, Lokotsch 1616; a törökből).

palást XIV szv BSzj, 1389-től OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= pala, pallium; Mantel.

< déli-szláv *plašt;* óegyh. szláv *plaštь* 'pallium' Supr; MiklLex, Srezn; blg *plašt* 'linceul, manteau, cape'; szh *plȁšt* 'pallium; Mantel', kaj-h *plȁšč* Bell, Jambr; szlov *plášč;* ócseh *plášč,* ma *plášť;* sz *płášć;* keleti-sz *płašč;* le *płaszcz;* a-, f-szorb *płašć;* ukr *plašč;* orosz *plašč.* — Általában a *ploskъ* 'lapos' hosszú fokából magyarázzák: **plōsk-jь* (MEW 248, Meillet Ét 428, MER 428, HKES 276, BSE 420, PES II, 70), bár ez jelentéstanilag nem meggyőző.

A magyar szó egy *plašt* átvétele, amely vagy bolgár, vagy keleti-szerb lehetett. A többi nyelv a maga *šč*-jével szóba sem jöhet.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 600, MEW 248, Asbóth SzlSz 12, Melich MNy 6 : 398, 8 : 151, JA 32 : 113, Kniezsa NyK 49 : 352, SzófSz.

palázol 1810: Kr. — Vált.: *palázol, palázul:* 1888: Vas MTsz; — *palájzul:* 1872: Sopron MTsz; — ? *palácol:* 1810: Kr.

= mit selbandern am Tage der hl. Luzie von Haus zu Haus Sprüche aufsagen; Luca napján házról-házra többedmagával köszönteni jár (vö. Ethn 2 : 113, 3 : 75).

< szh *pòlaziti* 'besuchen' (főleg karácsonykor házról-házra köszönteni) Vuk, HASz. A szokásra l. P. Bogatyrev, Polaznik u južnych Slavjan, Madjarov, Slovakov, Poljakov i Ukrajincev: Lud Słowiański III/B, 107, 212. — A magyar szó a nyugatmagyarországi horvátból való. Maga a szokás azonban általánosabb, de más neve van.

pálca szn 1452: OklSz; kn 1506: NySz. — Vált.: *pálca:* 1452: OklSz, 1506-tól NySz, SzikszF, Cal, PP, PPB, Tzs, CzF; — *páca:* 1581: OklSz, Cal, 1660: NySz; MTsz.

= scipio, baculus, fustis; Stab, Stock.

< szláv *palica:* óegyh. szláv *palica* 'baculum' Psalt; egyh. szláv *palica* 'virga, fustis' MiklLex, Srezn; blg *pálica* 'bâton'; szh *pàlica* 'baculus; Stock'; szlov *pálica*, cseh *palice* Klaret, stb.; sz *palica;* le *palica;* ukr *pálica;* orosz *pálica;* — A szláv szó eredete nincs tisztázva. Az egyik vélemény szerint a 'hasít' jelentésű ideur (*s*)*pol-* tő származéka (német *spalten*, szláv *polъ* 'halb; fél', tulajdonképpen „kettéhasított"), MER 409; a másik szerint a *paliti* 'éget' származéka (tehát eredetileg „tűzben keményített botot" jelentett volna), PES II, 9, HKES 262. Másképpen, de nem világosan BSE 391.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. — Bizonyosan külön átvétel a 'hosszmérték' jelentésű *pálca, páca* (1672: MNy 3 : 425). A szó ugyanilyen funkcióban megvolt a kaj-h-ban is (1494: Maž 891).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlE! 551, MEW 255, SzófSz.

pálinka 1659: MNy 28 : 166. —Vált.: *pálinka:* 1659, 1669: MNy 28 : 166, 1719, 1729: OklSz, 1767: PPB, Tzs, CzF; — *pályinka:* 1674: OklSz, 1731: MNy 1 : 377; Pest, Mezőtúr, Arad, Gömör, Bihar, Szatmár, Debrecen, Kassa MTsz; — *palyinka:* 1888: Torna MTsz; — *pálenka:* 1678: MNy 28 : 166, Csuzynál: Nyr 38 : 454; — *palyénka:* 1687: MNy 28 : 166.

= crematum; Branntwein.

< szlovák *palenka* 'Branntwein'; vö. még szlov *páljenka.* — A *paliti* 'égetni' származéka: „égetett" (vö. a régi magyar *égett bor* kifejezést is). — A román *palinca* a magyarból.

A magyar szó Ung, Abaúj, Torna megyéből, Kassáról kezdett elterjedni, szlovák eredete tehát kétségtelen.

Leschka, SlE! 550, MEW 235, Kertész M. Nyr 42 : 61, Csefkó MNy 28 : 166, SzófSz.

palka 1673: NySz. — Vált.: *pálika:* 1673: NySz, 1685: ComOrb 34; — *palka:* 1807: MFüvészk 81, 1815: Leschka, Tzs, CzF; — *páklya, pákja:* 1825: Szeged Tsz, Kassai IV, 55, MTsz, Csongrád, Tiszaújfalu Nyr 28 : 144, Hódmvhely MNy 6 : 430; — *páka:* 1825: Szeged, Csömör Tsz, Nógrád MTsz; — *pájka:* 1897: Bereg MTsz, Zemplén Nyr 68 : 11; — *bájka:* 1939 Bereg Nyr 68 : 11; — *pajka:* 1881: Szatmár MTsz.

= Typha; Rohrkolben; gyékényvirág, nád buzogánya.

< szláv *palka;* sz *pálka* 'torzsa, torzsavirág' Hv, 'Typha' Dostál 2130; morva *palka* 'Keulchen, Klöppel' Rank, 'a gombostű, lóhere, len feje' BartošSl; le *palka* 'die Keule, die Samenkolben einiger Gewächsen, Wasserkolben'; ukr *pálka* 'Keule, Rohrkolben',

pálki Npl 'die Blüten der Rohrkolbe'. — Ugyanaz a tő, mint a *palica*' pálca' szóban.

Leschka, SIEI 552, MEW 255, Asbóth Nësk 58, Beke Nyr 63 : 30, 68 : 11.

palol 1512: NySz. — Vált.: *palol:* 1512-től NySz, MTsz; — ? *pálol:* 1771: NySz; — *pall:* a XVI szk-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs; Somogy MTsz; — *parol:* 1885: Szatmár MTsz; — *pelel:* 1838: Balaton mell., Tsz, Rábaköz MTsz.

= 1. evallo, vanno; schwingen, worfeln; szórással gabonát tisztít (a XVI szk-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kassai IV, 57, Tzs; Balaton mell., Göcsej, Pápa, Somogy, Baranya, Szatmár, Bereg, Szföld MTsz, OrmSz, SzamSz); — 2. dispergo; zerstreuen; szétszór (XVI—XVII sz NySz); — 3. quatio; schlagen; üt (a XVI szk-től NySz, MA, PP, PPB, SzD; — tkp. „porol", vö. 1835: Szföld Kassai IV, 57, Tsz, Tzs, MTsz); — 4. ventillo; lüften; legyez, szelet csap (1512-től NySz; Balaton mell., Rábaköz MTsz).

< szláv **polti ~poljǫ, polješi;* szlov *pláti ~póljem* 'schwingen, durch Schwingen reinigen, auswannen; in wallende, wogende Bewegung versetzen'; f-szorb *płóć ~płóju* 'schwingen, durch Schwingen reinigen'; ukr *polóty ~pólju, póleš* 'jäten'; orosz *polótь ~ poljú, póleš* 'gäten, reuten; Graupenkörner reinigen; worfeln'. — A többi szláv nyelvben ma csak frequentatív alakja van meg: cseh *pálati*, le *pałać*. — Eredeti szó (a *polyva* tövével rokon); MEW 254, BSE 392, PES II, 97.

A magyarba a szláv igék infinitivusi tövükben kerültek át, illetőleg infinitivus-tövükből képezte a magyarság az *-l* denom. verbum-képzős igét. A jelen esetben azonban a magyar **polol* > *palol* alakot legfeljebb a lengyelből, a szorb-ból (itt **płoti* az eredeti alak) vagy az oroszból (**poloti*) vehette volna át a magyarság, mert a déli-szláv nyelvekben és a cseh-szlovákban **plati* a szabályos, amiből *palol* aligha alakulhatott. A lengyelre és a szorbra azonban földrajzi okokból nem lehet gondolni, az orosz legfeljebb a honfoglalás előtt jöhetne tekintetbe, de akkor a magyarságnál ilyen aránylag fejlett gabonatisztító művelet nem igen lehetett ismeretes. Azért fel kell tennünk, hogy jelen esetben az erős aoristosi **polъ* (1. szem.; 2. és 3. szem.: **pole*) került át.

Kniezsa MNy 46 : 116.

palóc 1683: MNy 40 : 115 (Debrecen), latinosítva: *Palotzones* 1728: Kassai IV, 59, 1780, 1787: MNy 37 : 283, Tzs, CzF.

= stirps nationis Hungaricae; ein ungarischer Stamm in Oberungarn; magyar törzs (Hont, Nógrád, Heves).

< szláv *plavьcь;* ócseh *plavci* 'Kumanen' Dalimil, Brandl Gloss; óorosz *polovci* Barsov. — A név a szláv **polvъ* 'fakó' származéka (eredeti szó és a német *falb*-bal rokon, vö. TBSW 205, PES II, 94). A kérdés azonban még nincs tisztázva, mi az oka a „szőke, fakó" elnevezésnek (vö. hogy a régi németben is *die Falwen* a kunok neve).

A magyar névvel kapcsolatban az a legnagyobb probléma, hogyan kapta ez a magyar néptörzs a kúnok nevét, mikor tudomásunk szerint a kúnokhoz semmi köze sem volt, a kúnokat viszont magyarul sohasem hívták palócoknak! A másik súlyos nehézség az, hogy a *palóc* név csak igen későn és mint gúnynév bukkan fel (a palóc terület mindig a szomszéd községnél kezdődik, mint a Göcsej, senki sem akarja vállalni). Alig lehet tehát elképzelni, hogy a koraközépkorból származzék. Vö. Györffy István Magyar nép, magyar föld Bp. 1942, 239.

SlEl 601, Melich SzlJsz I/1, 156, Asbóth SzlJsz 91, SzófSz.

palota hn 1256: OklSz; kn 1330: OklSz. —Vált.: *palata:* 1256—1494 között: OklSz, BSzj; — *paluta:* 1331: OklSz; — *palota:* 1421-tól OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= 1. palatium; Palast (1256-tól valamennyi fenti adatban); — 2. oecus; Saal; terem (1638: OklSz, 1643: NySz).

< óbolgár *polata;* vö. óegyh. szláv *polata* 'palatium' Supr; közép-bolgár *polata* 'palatium' (XV—XVI sz MiklLex), blg *poláta* 'a ház felső emeletének terrasza' Gerov; ószerb *polata* 'palatium' (XIV—XV sz MiklLex), ma *palata* 'palota' (népi közmondásokban) IvBr; óorosz *polata* 1. 'udvarház' (XI sz), 2. 'sátor' (XII sz), 3. 'palota' (XI sz) Srezn II, 1122—3; ukr *paláta* 'Palast, Hof, Gerichtskammer'; orosz nyj *paláta* 'udvarház, kőház', *poláti* (északkeleten), *paláti* (délnyugaton) számos jelentésben: 'emelvény a parasztházban (a kemencétől a szemben levő falig), padlás, a folyók parti terrasza' stb. Dalj III, 644. — A görög παλάτα (παλάτι augmentativuma) átvétele, ez viszont a latin *palatium*-ból való; Vasmer GrSlEt I, 396, II, 267, III, 154, MER 466, MEW 255. — Feltétlenül tévesen Meillet Ét 183, PES II, 6, 90, akik a szláv szót közvetlenül a latin *palatium* Npl-ából, a *palatia* alakból magyarázzák (ebből való a horvát *polača*!!). — Latin-német eredetű a cseh *palác*, sz *palác*, le *palac*. A szlovák *palota* a magyarból való, a cseh *palata* 'Saal' neologizmus és talán orosz eredetű. — A román *palát* 'Palast' a görögből, a *polátă* a szlávból, a *palútă* pedig a magyarból való.

Mint jellegzetesen bizánci szó hozzánk vagy a bolgárból vagy az oroszból kerülhetett. Ez azonban elsősorban kronológiai kérdés.

A 'palatium' fogalma nyilván a végleges megtelepedés után az uralkodó lakóházához fűződött. Azért a bolgár kölcsönzés a valószínűbb. Felmerülhet ugyan a bizánci görögből való közvetlen átvétel lehetősége is, nem valószínű azonban, hogy a magyarság is éppen ugyanabban az augmentatív alakban hallotta volna a szót, mint az óbolgárok, ahonnan a szó a szlávoknál elterjedt.

GyarmVoc, SlEl 620, MEW 255, Szarvas Nyr 1 : 220, M. J. MNy 19 : 67, SzófSz.

pamarancs 1796: Gvad = NySz; Nyitra vid. 33 : 467.

= Pomum aurentium; Apfelsine; narancs.

< sz *pomaranč;* vö. HKÉS 285, PES II, 103.

Szűcs István Nyr 33 : 467.

palozsna XVI szmf KolGl. 2.

I. *palos* 1832: Kr. — Vált.: *palos:* 1838: Vas Tsz, Sopron MTsz; — *pallos:* 1832: Kr; Göcsej, Légrád Nyr 43 : 42, Göcsej, Komárom MTsz; — *palas:* 1894: Zala MTsz; — *pallas:* 1832: Göcsej Tsz; — *parozs:* 1874: Vas MTsz; — *polos:* 1838: Vas Tsz, Bács MTsz; — *polozs:* 1840: Heves MTsz; — *polozsa:* hol? MTsz, Karancs vid. Nyr 46 : 132; — *panusa:* 1897: Szatmár MTsz.

II. *palozsna* 1799: GyarmAff 338. — Vált.: *palozsna:* 1815: Leschka, 1833: MNy 13 : 206; Szigetköz, Győr, Pápa vid., Orosháza, Kecskemét, Szeged, Makó, Csallóköz, Szatmár MTsz, SzamSz, Bakonyalja NyF 34 : 82; — *palozsnya:* 1887: Zala, Pápa vid., Somogy MTsz; — *palazsna:* 1799: GyarmAff 338; — *palazsnya:* 1915: Tárkány MNy 11 : 91; — *palizsna:* 1880: Makó MTsz, Hódmvhely Nyr 45 : 186; — *palizsnya:* 1887: Hajdu MTsz, Tárkány Nyr 43 : 375, MNy 11 : 91; — *paluzsna:* 1890: Szatmár MTsz; — *parozsna:* 1879: Kemenesalja MTsz; — ? *polosna:* 1890: Szeged, Csallóköz MTsz; — *polozsna:* 1838: Tzs; Tsz, Pápa vid., Nagykunság, Szentes, Tokaj, Szilágy MTsz, OrmSz, Szenna; — ? *polozna:* 1835: Palócság Tsz; — *polozsnya:* 1880: Csongrád MTsz, Hajdunánás Nyr 27 : 375; — *polizsnya:* 1908: Hajdunánás Nyr 37 : 375.

III. *palozsnak:* XVI szmf KolGl. 2. — Vált.: *polozsnok:* XVI szmf KolGl. 2; Szföld MTsz; — *polozmog!!:* 1937: Moldva CsángóSz; — *polozsnak:* 1816: GyarmVoc, Tzs; Szföld MTsz; — ?? *polosnak:* 1838: Szföld Tsz; — *polozsnag:* 1861: Háromszék MTsz; — *polozsnyok:* 1897: Szföld MTsz; — *polosnyik:* 1885: Hont MTsz; — *porozsnyak:* 1838: Szföld Tsz; — *porosnyak:* 1838: Szföld MTsz; — *porozsnok:* 1842: Szföld MTsz.

= 1. Lockei; tojás vagy üres tojáshéj, amelyet a tyúk alá tesznek, hogy oda tojjék (a XVI szmf-től valamennyi fenti adatban);

— 2. faules, stinkendes Ei; záptojás (1832: Göcsej, Zala, Komárom Tsz, MTsz).

Bár e szavak szláv eredetéhez nem férhet kétség, a részletekben voltaképpen minden bizonytalan. Mivel semmi valószínűsége sincs annak, hogy a fenti I—II—III. csoportba osztott változatok a magyarban alakultak volna, itt tehát voltaképpen legalább három (sőt valószínűleg négy) külön átvételről van szó. Világosnak átszik a *palozsna:* < szláv **položьno* ti. *jaje* és a *palozsnak:* < szláv **položьnikъ* (és a *palozsnyak:* ? < *položьnjakъ*). Ez a szó a *položiti* 'odatenni', illetőleg a *pologъ* 'odatevés' származéka (a tőre vö. a *parlag, zálog, lazsnak* stb. címszavakat). A helyzet azonban az, hogy a *položьno* szót sehonnan (a szh-ban van *položeno jaje* szó HASz), a *položnik* szót viszont, amely a magyarban a Székelyföldön van elterjedve, csupán a szlovénből (*položník* 'das Ei, das der Henne im Neste gelassen wird') tudjuk igazolni. A **položь*-nak pedig sehol semmi nyoma. (A délszlávban ezt a tojást *polog*-nak hívják.) Maga a képzés sem világos: **polog-jь*? Az viszont aligha lehet kérdés, hogy a *polozs* nem magyar elvonás a *palozs-na, -nak* alakokból.

A szatmári *panusa* nyilván a 'kukoricacsutka' jelentésű és román eredetű *panusa* szóval való keveredés. Hasonló keveredés a somogyi *palozsnya* 'ki nem pattogott kukoricaszem' (MTsz) is, bár itt földrajzi okokból a román *panușă* szóra nem gondolhatunk.

GyarmVoc, Leschka, SIEI 625, MEW 163. Kniezsa MNy 39 : 2.

pamacsol 1784: SzD, 1792: SzD, PPBE, Tzs, CzF.

= pingo; malen; fest.

— Bár a szó szláv eredetében kételkedni nem lehet, a *pomočiti* szónak 'malen; fest' jelentését mégis semmiféle szláv nyelvben sem lehet igazolni. Minden nyelvben csupán az eredeti 'eintunken, einfeuchten; bemárt, benedvesít' jelentésben él. Ez a *po+močiti* összetétele (a *močiti* szóra vö. a *mocsár, mocsolya* címszavakat).

A *pamacsol* igéből való elvonás a *pamacs* (1784: SzD, 1792: SzD, SI, Tzs; 1838: Tsz, Kisújszállás, Borsod, Szatmár MTsz; — *pomacs:* 1897: Szföld MTsz; — *pemecs:* 1880: Fehér MTsz, Komárom Nyr 43 : 43) 'Pinsel; durva ecset', vö. Asbóth Nyr 30 : 223, Simonyi Nyr 32 : 471.

Leschka, SIEI 629, MEW 200, Asbóth Nyr 25 : 115, SzófSz. — Tévesen: Kőrösi Nyr 55 : 132 (szerinte a *pamacs* az olasz *piumaccio* 'rizsporozó, puderozó pamacs' átvétele, azonban a magyar szó nem az előkelő, főúri világ szava volt, hanem a népé, ott pedig ilyen jelentésű olasz szónak az átvételére semmiféle lehetőség nem volt).

pampuska 1621: MA. — Vált.: *pompos:* 1621: MA; — *pompuska:* 1788: MNy 5 : 286; — *pampuska:* 1838: Tsz.

= 1. *pompos* collyra; borsos mézes pogácsa (1621: MA, PP, PPB, SzD, Tzs); Leib Brot; cipó (1838: Balaton mell. Tsz, Veszprém, Baranya, Fehér MTsz, OrmSz); das Nachbleibsel; vakarcs (1835: Sümeg, Somogy MTsz); Art Kuchen; kenyértésztából sütött lepény (1838: Marcal mell. Tsz, Sárköz Nyr 32 : 463); Topfenkuchen; túrós lepény (1838: Kemenesalja Tsz); Pfannkuchen; fánk (1889: Hont MTsz); Strudel; keltrétes-féle (Győr Nyr 35 : 433); — 2. *pompuska, pampuska* Pfannkuchen; farsangi fánk (1788: MNy 5 : 286, Tzs; Kecskemét, Szeged, Palócság, Érsekújvár, Esztergom, Hont, Debrecen, Kassa, Tokaj MTsz, Vác NyF 10 : 62; Mikszáthnál Rubinyi).

< sz *pampuška* 'fánk' (a *pampuch* demin-a); le *pampuszka* 'sütemény' (a XVI—XVII sz-ban BSE 393); vö. morva *pampuch* BartošSl. — A sz és le szó a német *Pfankuch* átvétele.

A *pompos* és *pampuska* két különböző időben való átvétel. A *pompos* magyar elvonás a deminutívumnak érzett **pomposka*-ból. A kérdés csak annyiban nem teljesen világos, hogy a *pompos* főleg a Dunántúl van elterjedve (egy Hont megyei adat kivételével), a *pampuska* pedig palóc szó (de Vas megyében is megvan).

SlEl 553, MEW 230, Munkácsi Nyr 10 : 343, Gombocz MNy 1 : 162.

panasz 1508: NySz. — Vált.: *panosz:* XVI szk NySz; — *panasz:* 1508-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Sl, Tzs, CzF. — A HeltÚT-ban (-NySz) előforduló *panansz* nyilván sajtóhiba.

= querimonia, querela; Klage.

< szláv *ponosъ;* óegyh. szláv *ponosъ* 'exprobratio; szemrehányás' Psalt; egyh. szláv *ponosъ* 'exprobratio, dedecus' MiklLex, Srezn; blg *pónos* 'die Diarrhöe'; szh *pònos* 'superbia; Stolz'; szlov *ponòs* 'Stolz, Vorwurf'; sz *ponos* 'Beschwerde' Rank, 'panasz' Hv; ukr *ponósa* 'Stolz, Übermut'; orosz *ponós* (elav.) 'das Schmähen, Lästern; die Diarrhöe'. — Praepositiós összetétel: *po*+*nosъ*, a *nesti* 'vinni' *o*-fokú főneve; Meillet Ét 220, MEW 213, TBSW 198, MER 476.

A magyar szó minden valószínűség szerint az óbolgárból való. A szó ugyanis a magyarnak megfelelő jelentésben csak az óegyh. szlávban van meg (meg a szlovákban, azonban — tekintve, hogy a többi nyugati-szláv nyelvből a szó teljesen hiányzik, — valószínű, hogy itt magyar jövevény).

A *panaszol* (*panaszol* a XV szef-től NySz 'exprobro, incuso; sich beschweren'; *panaszolkodik, panaszkodik* a XVI sze-től NySz) valószínűleg a magyarban alakult a *panasz*-ból. Azonban éppen

ennél a szónál könnyen lehetséges, hogy külön átvétel az óbolgárból; óegyh. szláv *ponositi* 'vituperare; szid' Mar, Psalt, Euch, Supr; MiklLex, Srezn; szlov *ponósiti* 'verweisen, zum Vorwurf machen' (egy adat 1825-ből Plet); orosz *ponositь* 'schmähen, verunglimpfen, lästern, verläumden'. — Tekintettel azonban arra, hogy a *panasz* és *panaszol* jelentésköre a magyarban mindig a legszorosabban összefüggött egymással, míg az óegyh. szlávban némileg már eltért egymástól, a magyar eredet valószínűbbnek látszik.

A román *ponos* 'Schimpf; szitok' az óbolgárból, a *ponoslui* 'schmähen, Vorwürfe machen' a magyarból való.

Leschka, SlEl 631, MEW 213 (mindkét szó a *ponos*-ból), GyarmVoc (a két szó külön eredetű), Melich Nyr 31 : 129 (különkülön átvétel), Asbóth Nyr 31 : 308 (az átvett szó a *panasz*, belőle a magyarban lett a *panaszol*); vö. SzófSz (szerinte lehetséges az is, hogy az átvett szó a *panaszol* és abból magyar elvonás a *panasz*; kevésbé valószínű).

pancsuska 1840: Érsekújvár, Tata, Vác MTsz; — *pampuska:* 1897: Bács MTsz.

= 1. Tuchschuh; posztócipő (1840: Érsekújvár, Tata, Vác MTsz, Nyr 10 : 61, Bács MTsz); — 2. schlechter Schuh; rossz cipő (1841: Vác MTsz).

< sz *pančuška*, (a *pančucha* 'harisnya, papucs' demin-a) Hv; cseh *pančocha, punčocha* 'Strumpf'; le *punczochy* 'Strumpf'. — A német *Bandschuh, Bundschuh* átvétele; BSE 686.

A *pampuska* a 'fánk' jelentésű szóval való keveredés.

Valló Nyr 33 : 566.

pandúr 1602: MNy 4 : 403, CzF.

= 1. genus pedestri exercitus Turcici; Art türk. Infanterie; a török gyalogság egy neme (1602: MNy 4 : 403, a Bánságban); — 2. miles rascius, illyricus; südslawischer Soldat; délszláv katona (1808: SI, Kr; vö. MNy 4 : 404 is); — 3. der Gendarm der ungar. Komitatein, besonders Transdanubien; a vármegyék zsandárja, főleg a Dunántúlon (1738, 1754: MNy 4 : 404 = Bánság, Tzs, CzF).

< szh *pàndūr* 1. der Wächter der öffentlichen Sicherheit zur Aufspüung der Räuber (a török uralom alatt Szerbiában); — 2. der Gerichtsdiener; apparitor (a Vajdaságban és innen Szerbiában is, adatok a XVIII sz-tól Maž 893, MNy 4 : 404; funkciójuk itt azonos a régi magyar megyerendszer hajduival); vö. blg *pandúr* 'gardien'. A román *pandur* 'Art Infanterist' a szh-ból való ('zsandár' jelentésben talán a magyarból Alexics MNy 4 : 403). — A szó eredete nincs tisztázva. Szó sem lehet arról, hogy a szláv *pọditi*, 'hajt'

szónak legyen a származéka (ebből való a szh *pùdar* 'der Wächter des Weinberges' stb. MEW 257), de valószínűtlen az is, hogy a görög *πάντα* > újgörög *πάντα* 'minden, összes', szónak legyen egy török *-ur* képzős származéka (MER 410). Legvalószínűbb, hogy az olaszból származik (az olasz *banditore* szónak észak-olasz *bandiore* 'Verkündiger, Ausrufer bei Actionen' Pápay MNy 4 : 248), a kérdés hangtani része azonban nem világos.

GyarmVoc, MEW 257, Simonyi Nyr 43 : 382, SzófSz.

panyóka 1803: SzófSz. — Vált.: *panyóka:* 1803: SzófSz, Csallóköz, Győr MTsz, OrmSz; — *ponyóka:* 1835: Hegyalja, Abaúj-Torna, MTsz, OrmSz).

= 1. stragulum parvum; kleine Plache, Blache; kis háti ponyva (1878: Csallóköz, Győr, Abaúj-Torna MTsz, OrmSz); — 2. stragulum; Blache; ponyva (1835: Hegyalja MTsz).

< szláv **ponjavьka*, a *ponjava* 'gausapa; Kotze' (vö. a *ponyva* címszót) demin-a. Ilyen képzés minden szláv nyelvben lehetséges, valószínűleg meg is van, csak a szótárak nem tartják nyilván. A mi szavunk elterjedése alapján ukrán eredetűnek látszik (l. itt *ponjava* 'Leinwand' Žel — elavultnak jelezve, Hrinč-nál, Csopeynél nincs), de az ormánysági szó talán külön átvétel a szerbből. — A *panyó* változat (Pozsony MTsz) talán a *ponyva* változata és nem a *panyóka*-ból való elvonás.

Nem tartozik ide a *panóka, panyóka* 'női munkával foglalkozó férfi' (1814: NyK 24 : 210), mert ez a *Panna* női névből való. Az 1639. évi *Panoka* LevT II, 352 nem a mi szavunk legrégibb adata (Gáldi MNy 38 : 288), hanem *Panóka* női név. — Vö. Simonyi Nyr 24 : 210, 354, Szilágyi Á. Nyr 40 : 426, Kelemen József MNy 42 : 63.

A *panyókára vet* 'felsőruhát, mentét, félvállra vet' kifejezésben a *panyóka* R. Prikkel M. NyK 25 : 124 és Melich MNy 6 : 68 szerint a mi szavunkból való.

panyva 1889: Komárom MTsz.

= lanx; Pfanne mit Griff; nyeles serpenyő.

< sz *panva* 'serpenyő' (és 'medence', stb.); vö. cseh *pánev* 'Pfanne', stb. — Német eredetű szó, vö. MEW 231, Kiparsky 153, Knutsson GermLw 20.

pap hn 1211: PRT X, 505, 510; szn 1335: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *pop:* 1211: PRT X, 505, 510, 1219: VR 45. §, 1266/1297 és 1386 között OklSz; Moldva CsángóSz; — *pap:* 1239: OklSz (rendszeresen azonban csak 1389-től), SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= sacerdos; Priester.

< bizánci kereszténységű déli-szláv *popъ;* óegyh. szláv *popъ* 'sacerdos' Euch, Supr; egyh. szláv *popъ* MiklLex, Srezn II, 1200; blg *pop;* szh (sto- és csa-nyj) *pȍp* Ver, IvBr; ócseh *pop* (a XIV sz-ban Klaret); ukr *pip*, G *popá;* orosz *pop.* — Germán (valószínűleg gót) eredetű szó, vö. MEW 258, Kiparsky 259, Stender-Petersen 429. Mivel azonban az óegyh. szláv nyelv legrégibb emlékeiben, az Evangelium-fordításokban, nincs meg és csupán a későbbiekben bukkan fel, többen arra gondoltak, hogy a szó az óegyh. szlávban morávai eredetű, itt pedig az ófn-ből való; vö. Jagić Entst 73, 101, Melich SzlJsz I/2, 83, MEW 258, BSE 430 stb. Ennek azonban a legsúlyosabb akadálya az, hogy nyugaton a szó csak ott ismeretes, ahol az óegyh., illetőleg egyh. szláv nyelv szerepe kimutatható (hosszú időn keresztül a csa-h-ban, egész rövid ideig az ócsehben), míg másutt teljesen ismeretlen, illetőleg, ahol megvan, kizárólag g ö r ö g-k e l e t i papot jelent (így pl. a szlovénben, lengyelben; vö. hogy 1486-ban egy varsói plébános a bíróságon keres elégtételt, hogy őt valaki „pop"-nak titulálta!! RotyP 1611). — Mások a görög παπάς átvételére gondolnak (Vasmer, GrSlEt III, 156, Bartoli Jagić-Festschrift 40, MSE 481), azonban a szóvégi *a* hiánya e magyarázat ellen szól. A román *pópă* mégis arra látszik mutatni, hogy a szlávban is kellett ilyen alaknak lennie.

A magyar szó egyike azoknak a keresztény terminus technicusoknak, amelyek a g ö r ö g-ritusú szláv terminológiából származnak (vö. még *kereszt, szombat*).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 634, MEW 258, Szarvas Nyr 1 : 220, Asbóth NyK 18 : 370, Melich SzlJsz I/2, 355, MNy 29 : 7, SzófSz.

papanc 1875: Komárom MTsz.

= Convolvulus; szulák (Jáv 835).

< sz *pupenec* 'Convolvulus' Dostál 1153; vö. cseh *poponec;* szh *poponec* 'Convolvulus arvensis' Šulek; valószínűleg a sz szó is eredetileg *p o ponec* volt, de a 'rügy' jelentésű *pupen-ec* szóval keveredett. — A *popon-ec* eredete ismeretlen (vö. a *páponya* címszót is).

Valló Nyr 33 : 566.

papirnya 1897: Rozsnyó MTsz.

= Papierfabrik; papírgyár.

< sz *papierňa* ua. (ma köznyelvi *papiereň*).

Valló Nyr 33 : 566.

páprágy hn 1256: ÁUO II, 268; kn XV szv CasGl = MNy 1 : 251. — Vált.: *páprád:* 1256: ÁUO II, 258, 1422: OklSz, SzikszF, MFüvészk 561, Tzs; OrmSz, Jáv 9; — *paprád* (az előbbi 1256, 1422-i adatoknál és SzikszF-nál nem lehet eldönteni, vajjon *paprád*, vagy *páprád*-nak

kell-e olvasni): 1621: MA, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF (talán csak MA sajtóhibája *páprád* helyett, az élő nyelvből nincs igazolva); — *páprágy:* 1370: OklSz, CasGl, 1583: BotTört 128, 131, 1595: NySz (olvashatók *paprágy*-nak is); Tzs, CzF; Baranya MTsz; — *paprágy:* 1808: SI, 1838: Tsz (hol?); — *páprág:* 1838: Tzs; — *pápráng:* 1881: Somogy MTsz, Gönczi Göcsej 514; — *pátrát:* 1892: Hegyalja Ethn 3 : 59; — *paprác:* 1588: NySz; — *pátrác:* 1758: MNy 18 : 209, Vas MTsz; — *páfrán:* 1807: MFüvészk 558; — *páfrány:* 1870: CzF, Ják 4. = 1. Asplenium trichomanes; fodorka (1576: SzikszF, 128, 1585: BotTört, NySz, MA, PP, PPB; Ják 12); — 2. Nephrodium filix mas; páfrány (1576: SzikszF, 1583: BotTört 131, Tzs; Ják 9.)

< szláv *papratь* (ősszláv **paportь*); blg *páprat* 'Aspidium filix mas, Pteris aquilina' Kozarov 19, 58, *páprat, pápret, páprət, pápra* 'Polypodium vulgare' Gerov; szh *pàprāt* 'Aspidium filix mas, Pteris aquilina' stb. Šulek (van *paprut, praprut, preprut, práprat, práprot, páprot* változata is, Šulek, Bell, Jambr, HASz); szlov *páprot, práprot, práprat* 'Farnkraut'; ócseh *kapratie* Klaret, GebSl, ma *kapradi* 'Farrenkraut'; morva *paprad, papradí;* sz *papradie* ua.; le *paproć* 'Asplenium filix foem., Polypodium, Polystichum, Pteris aquilina' stb. Majewski; f-szorb *paproš* 'Farrenkraut; Pteris aquilina', a-szorb *paproś* ua.; ukr *páporotь* 'Farnkraut'; orosz *páporotь* ua. — Eredeti szó, vö. MEW 231, Meillet Ét 286, TBSW 206, HKES 163, BSE 395, PES II, 15, MER 411.

A magyar szónál nem dönthető el, vajjon valamely déli-szláv nyelvből való-e, vagy pedig a szlovákból (a *paprad-ie* szóvég a növénynevekben gyakori kollektív-képző, amely pl. a magyar *bodza, perje, szittyó* szavakban is tükröződik). A szóvég zöngésülése valószínűleg a magyarban történt, aligha függ össze a cseh-morva-szlovák hasonló jelenséggel, mert az ócseh adatok tanusága szerint a magyarban évszázadokkal korábbi.

A *páfrány* tulajdonképpen új szó. Nyilván a *páprágy* és a német *Farn* keveredéséből keletkezett a nyelvújítás korában, illetőleg valaki így alakította. Hogy egy bajor-osztrák *pamfarn* 'Baumfarn' átvétele volna, mint Melich DLw (és Petz G. MNy 23 :145, Horger Magyar szavak) gondolja, az alig lehet helyes, mert a *páfrány* a botanikai szakirodalomban bukkan föl, a népnél teljesen ismeretlen.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 555, MEW 231, Melich MNy 8 : 152, 25 : 41, HonfMg 328, SzófSz.

paprika 1748: Szegedről OklSz. — Vált.: *paprika:* 1748: OklSz, GyarmVoc, Leschka, MFüvészk 177, Tzs, CzF; — *pipárka:* 1788: MNy 20 : 140; — *papirka:* 1832: Göcsej, Tsz.

= Capsicum annuum; Paprika.

< szh *paprika* 'Capsicum annuum' (1742: Jambr index) HASz. — A közszláv **рьрьть* 'Pfeffer; bors' déliszláv *-ika* növénynévképzős származéka (óegyh. szláv *рьрьть;* blg *pipér;* szh *pàpar;* szlov *prper;* cseh *pepř;* le *pieprz;* ukr, orosz *pérec* — eredeti **pperec*).— Görög jövevényszó, vö. MEW 270, MER 423, PES II, 44, stb. — A kaj-h *paprika* Jambr vagy a sto-ból, vagy a magyarból való (szabályosan **peprika* volna).

A 'Capsicum annuum' amerikai eredetű növény hozzánk (számos más növénnyel együtt, mint pl. kukorica, dohány, paszuly stb.) a Balkánon keresztül jutott el, de ennek oka még nem ismeretes. Tőlünk terjedt el nemcsak az északi-szlávoknál, hanem Nyugat-európában is. — A *pipárka* változat valószínűleg a román *pipărcă* átvétele, vö. Bedekovics MNy 21 : 197.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 556, MEW 270, Gombocz MNy 1 : 254, Tolnai V. Nyr 32 : 420, 33 : 414, Storfer J. Nyr 68 : 29, SzófSz.

papulya 1872: MTsz. — Vált.: *papulya:* 1875: Nógrád, Gömör MTsz; — *papula:* 1877: Nógrád, KKHalas MTsz, Nyitra Nyr 43 : 286; — *pampula:* 1872: Szeged, Kecskemét, KKHalas, Félegyháza, Alföld, Nagykunság, Debrecen, Vác, Somogy, Baranya MTsz, Heves NyF 16; — *pampulya:* 1874: Szeged, Adács MTsz; — *ampula, hampula:* 1874: Veszprém Somogy MTsz.

= 1. grosses Maul, grosse Schnauze (von Menschen); nagy száj (1872-től valamennyi fenti adatban) ;— 2. das Maul der Tiere; állati száj, pofa (1881: KKHalas, Kecskemét, Alföld MTsz); — 3. grossmäulig, streitsüchtig; szájaskodó (1886: Nógrád MTsz).

< sz *papula* 'pofa, állati száj' Hv, Jancs, *papulovať* 'szájaskodni' Jancs; morva *papuľa* 'Maul' BartošSl, Rank; cseh *papula* 'kövér arc' Váša-Trávníček (a régi csehben ismeretlen); le *papulaty* 'kövér arcú' Varsói Sz. — HKES 264 és Váša-Trávníček szerint a latin *papula* 'hólyag, pattanás' szóból (ebból átvitt értelemben 'kövér arc' → 'nagy pofa' → 'állati pofa' → 'nagy száj').

A magyar szó szlovák eredete mellett egyrészt földrajzi elterjedése (bár egy somogyi és egy baranyai adat a kérdést kissé bonyolítja), másrészt az szól, hogy nemcsak a 'hólyag', hanem a 'kövér arc' jelentés is hiányzik. A *pampula m*-je valószínűleg a *pampog* hatása alatt keletkezett. Az *ampula* a *pampula*-ból való.

Valló Nyr 33 : 566, Mariánovics Nyr 46 : 273. — Másképp Simonyi Nyr 43 : 315 (szerinte az *ampula* a latin *ampulae* 'dagályos beszéd'-ből); az *ampula* eredete az EtSz I, 90 szerint ismeretlen.

pára XV szef BécsiK 208, SermDom, MargitL 108 (BallRMNy 280), GyöngyTör, 1560-tól NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= 1. vapor; Dunst (a XV szef-től valamennyi fenti adatban ban); — 2. halitus; Atem, Tierseele; lehellet, állati lélek (1552-től NySz; ma is: *kiadta a páráját* 'megdöglött').

< szláv *para;* óegyh. szláv *para* 'vapor' Mar; egyh. szláv *para* 'fumus, vapor' MiklLex, 'fumus, vapor halitus' Srezn; blg *pára* 'vapeur'; szh *pȁra* 'vapor, halitus; Dunst, Atem'; kaj-h *pȁra* 'vapor, anima sensitiva, anima brutorum' Bell; szlov *pára* 'Dunst, Dampf, Tierseele'; cseh *pára* 'vapor; Dunst, Dampf' Klaret, stb.; sz *para* 'gőz, pára, lélegzet'; le *para* 'Dunst, Atem'; a-, f-szorb *para* 'Dunst, Dampf'; ukr *pára* ua.; orosz *par* 'Dampf, Dunst, Hauch der Tiere'. — Eredeti szó; Meillet Ét 255, MEW 231, TBSW 231, MER 411, HKES 264, BSE 395, PES II, 19.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Bár a 'lehellet' (és abból az 'állati lélek') jelentés a magyarban is kialakulhatott a 'gőz' jelentésből, az a körülmény, hogy ez a jelentés éppen a *p á r a* szóhoz kapcsolódott (és nem a magyar *gőz* vagy *lehellet* szavakhoz), inkább arra mutat, hogy a *pára* szó m i n d k é t jelentésben jövevény.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 557, MEW 231, SzófSz.

parancsol XV szef NySz. — Vált.: *poroncsol:* XVI szk GyöngyTör 1042, 1816: Szföld GyarmVoc; Pozsony, Nyitra MTsz; — *paroncsol:* XVI szmf KolGl. 2; — *parancsol:* XV szef-től NySz, SermDom, GyöngyTör 1157, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= iubeo, impero, mando; befehlen.

< szláv *poręčiti;* óegyh. szláv *poręčiti* 'aggredi, concredere, desponsare (rábízni vmit vlkire)' Euch, Supr; egyh. szláv 'commendare' LegMeth, MiklLex, Srezn; blg *porъčá, porъčvam* 'commander, faire une commande'; szh *porúčiti* 'mandare, sagen lassen; commendare, nuntiare, committere' HASz; szlov *poročíti* 'anvertrauen, empfehlen, berichten' (X sz 'commendare' FreisEml); ócseh *poručiti* 'concredere', *poručenie* 'commissio' Klaret, Hus, *poručení* 'mandatum, praeceptum; Gebot' Velesl, 'Befehl' Wussin, 'Befehl, das Befehlen, Empfehlen' Rank, *poručiti* 'befehlen, gebieten, schaffen' Wussin, 'befehlen, gebieten, empfehlen, anvertrauen' Rank; sz *poručit'* 'rendel, ajánl, örökbe hagy, parancsol' (vö. *poručník* parancsnok' is); f-szorb *poručić* 'auftragen, befehlen, gebieten'; ukr *poručyty* 'anvertrauen, anempfehlen' Žel; orosz *poručitь* ua. — Praefixumos összetétel: *po+ręčiti* (a *ręka* 'kéz' szóból, mintegy „vlkinek a k e z é b e adni, kézbesíteni" →'rábízni' stb.); vö. Asbóth Nytud

1 : 13. A *roka* alapszóra l. az *abroncs, rocska* címszavakat; MEW 276, TBSW 237, stb.

A *parancs* magyar elvonás a *parancsol*-ból (1580: NyUSz, 1621: MA, PP, 1763: NyUSz, SzD, Tzs), de elavult és csak a nyelvújítók elevenítették föl.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 635, MEW 276, Szarvas Nyr 1 : 220, Asbóth SzlSz 26, Něsk 38, Melich SzlJsz I/2, 362, MNy 6 : 400, SzófSz.

paraszt szn 1291: OklSz; hn 1324: OklSz; kn XV szef JókaiK=NySz. — Vált.: *paroszt:* 1291: OklSz; — *paraszt:* 1291-től OklSz, stb.

= 1. simplex, rectus; einfach, rechtgeschaffen; egyszerű (XV szef-től, JókaiK-től a XVIII szv-ig NySz, KolGl. 2. 1588-tól OklSz; Borsod, Abaúj MTsz); — a) ungestickt, unverziert: Kleid, Hemd, Zaum, usw.; hímzés, dísz nélküli: ruha, ing, fék stb. (1539-től 1772-ig ActaL 3 : 68—9, KolGl. 2; Szolnok, Baranya, Somogy MTsz); — b) unglasiert: Gefäss; mázatlan: edény (1588-tól 1744-ig ActaL 3 : 69; Őrség uo.); — c) unbearbeitet, unbestellt; meg nem művelt, pl. föld (1481: terrarum arabilum Omalom*parazthya* OklSz; 1874: Nagykunság, Tokaj, Dráva mell. MTsz, Somogy, Veszprém ActaL 3 : 66); — d) Endlein des unbearbeiteten Stoffes, das beim Zuschneiden wegbleibt; a kelme széle, amelyet szabáskor elvetnek (1839: Balaton mell. MTsz); leer gelassener Rand einer Drucksache; a nyomtatvány üres margója (1885: Nagybánya MTsz); — e) zahm; szelíd (1838: Tzs, Bács, Pest, Heves, Ipoly völgye, Hajdu, Tisza mell. MTsz, Jászság Nyr 29 : 91); — f) mager; sovány (1897: Szföld MTsz); — 2. communis, vulgaris, trivialis; gemein, gewöhnlich, alltäglich; közönséges, mindennapi (XV szmf SermDom, a XVI szk-től a XVIII sze-ig NySz, CzF); — 3. rudis, barbarus, inurbanus; grob, barbar; durva, faragatlan, goromba (a XV szef-től, a JókaiK-től a XVIII szv-ig Cal 124, Tzs, CzF; Heves, Dunántúl, Somogy MTsz — a népnyelvi adatok a durván őrölt lisztre vonatkoznak); — 4. indoctus; ungelernt; tanulatlan (XV szmf SermDom, 1519-től a XVI szv-ig ActaL 3 : 79, Cal 500, MAl, PPl, PPBl *idiota* alatt); — 5. laicus; Laie; világi — az egyházi ellentéte — (XV szmf SermDom, 1510-től a XVI szv-ig NySz — itt a MonTME I, 365-ről idézett adat az 6. jelentés alá tartozik! —, Cal, CzF); — 6. rusticus, agrestis; Bauer, Landmann; földműves, falusi (a XV szef-től, JókaiK-től a XVIII szv-ig NySz, Murm, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — 7. plebeius, ignobilis; plebejisch, unadelig; köznépi, nem-nemes (a XVI szk-től NySz, SzikszF, MonTME I, 363, Arany Toldi I, stb. — 1848-ig).

< szláv *prostъ*, *-a*, *-o* melléknév hímnemű alakja; óegyh. szláv *prostъ* 'simplex, liber' Mar, Euch, Supr; egyh. szláv *prostъ* 1. 'simplex, rudis, vilis', (MiklLex, Srezn); 2. 'laicus, persona saecularis' (1100-tól Srezn, szerb-egyh-szláv 1263-ból és a XV sz-ból MiklLex); 3. 'liber, insons', stb.; blg *prost* 'simple, commune, ordinaire, naturel, vulgaire, trivial, populaire, ingénu, naïf'; szh *prȍst* 'simplex; einfältig, gemein', kaj-h *prost* 'liber, licens, immunis' stb. Bell, Jambr, 'rusticus' 1574: Perg I, 133 : 46, III, 3 : 14, 'persona saecularis' 1574: Perg II, 44 : 7, III, 26 : 4, csa-h *prost* 'liber, solutus', stb. Ver, 'laicus, persona saecularis' 1459, 1485, 1496: Maž 1174; szlov *pròst* 'zwanglos, gewöhnlich, einfach, schlicht, gemein, aufrichtig'; ócseh *prostý* 'simplex' Hus, 'simplex, rudis' Velesl, 'simplex; schlecht, gemein' Wussin, ma 'einfach, natürlich'; sz *prostý* 'egyenes, közvetlen, egyszerű, közönséges' (de *sprostý* 'buta, együgyű', csehül ma 'gemein'; az ócsehben 'simplex'); le *prosty* 'gerade, schlicht, gemein'; f-szorb *prosty* 'starr, steif, gerade', de *prostak* 'grober Tölpel', a-szorb *pšosty* 1. 'gerade, stuf, aufrecht stehend', 2. 'einfältig, einfach'; ukr *prostýj* 'gerade, gemein, ordinär, einfach'; orosz *prostój* 'einfach, simpel, schlicht, gemein, ordinär, gewöhnlich'. — Praepositiós összetétel: *pro+stъ* (a *sta-* 'stare; áll' tövének denominalis származéka), Meillet Ét 234, TBSW 282, MER 530, HKES 296, BSE 439, PES II, 134.

A magyar szó a szláv szavak legnagyobb részével az 1—4. főjelentésben egyezik. Nyilvánvaló, hogy a magyar szó a 'simplex' jelentésben került át, amiből minden egyéb jelentés könnyűszerrel megmagyarázható. Még az 5. 'laicus, saecularis' jelentés is, bár ez a szláv nyelvek egy részében is megvan (óorosz, ószerb, csa- és kaj-h). Mindenesetre kétségtelen, hogy a szó nem egyházi kifejezésként, mint laikusszerzetes neve jött át, mint Melich MNy 6 : 64 állítja, mert abból a magyar szónak többi jelentései nem fejthetők meg. De erre a feltevésre semmiféle indítékunk nincs. Hogy a *prostъ* hímnemű alakjában jött át (mint a *szent* is) és nem nőneműben, mint a legtöbb melléknév, annak Melich helyes feltevése szerint az az oka, hogy kezdetben csak személyre vonatkozott, de hogy ez laikus-szerzetes lett volna, az már felesleges túlkövetkeztetés.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 662, MEW 265, Szarvas Nyr 1 : 220, Oltyán S. Nyr 44 : 377, SzófSz, Király Péter ActaL 3 : 63—123.

parázna szn 1422: OklSz; kn XV sze SchlSzj. —Vált.: *prázna:* 1643: NySz, 1755: MNy 6 : 424; — *parázna:* XV sze SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *përázna:* Rábaköz, Göcsej MTsz.

= 1. meretrix: Hure — f ő n é v (a XV szef-től a XVI szk-ig NySz, SermDom); — 2. moechus, adulter; ehebrecherisch, buhlerisch (XV sze SchlSzj, a XV szef-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 3. obscoenus; unzüchtig (a XV szv-től NySz, Cal, CzF; mai köznyelvi jelentés).

<csa-h, illetőleg kaj-h **prázna* (a **prazan, -a, -o* nőnemű alakja) 'adulter'. A szó ebben a jelentésben nincs ugyan kimutatva (csak 'vacuus, vanus, innanis, futilis, vacans, sterilis, castus' jelentésben Bell, Jambr), mégis alig lehet kétség, hogy egykor meg kellett lennie, mert a *práznik* 'fornicator, fornicarius, moechus, adulter; ein Hurer' jelentésű főnév, *praznuvati* 'fornicor, adulteror, moechisso' jelentésű ige (Bell, Jambr, Ver 120) csak abból keletkezhetett. Vö. a cseh *prázdná žena* 'eine liderliche Dirne'; le *próżny dom* 'Lupanar' Linde adatokat is. — Egyébként minden más szláv nyelvben 'vacuus; leer; üres' a jelentése: óegyh.szláv *prazdьnъ* 'vacuus, otiosus' Zogr, Mar, Assem, Supr; MiklLex, Srezn (innen *prazdьnikъ* > *praznik* 'ünnep'); blg *prázen, -zna* 'vide, vacant, creux, oiseux, inutile, oisif, vain, désoevré'; szh *prázan, -zna* 'vacuus; leer'; szlov *prázen, -zna* 'leer, nichtig, eitel'; ócseh *prázden* 'otium', *prázdnost* 'vacuitas' Klaret, ma *prázdný* 'leer, müssig, eitel, unnütz'; sz *prázdny* 'üres'; le *próżny* 'leer, müssig, frei, eitel'; f-szorb *prózny* 'leer, müssig, hohl, nichtig', a-szorb *prozny* ua.; (ukr *práznyj* 'müssig, faul'; orosz *prazdnyj* 'ledig, leer, unbesetzt, unnütz' az egyh. szlávból), orosz nyj *poróznyj, poróżnyj* 'leer, frei'. — Egy ősszláv **porzdьnъ* (az *-ьnъ* melléknévképző) megfelelői, ennek eredete azonban ismeretlen; MEW 260, 260, MER 503, HKES 293, BSE 439, PES II, 121.

A magyar szó jelentésénél fogva csak a kaj-h-ból, vagy a csa-h-ból származhatik. Az átvétel már a jerek kiesése u t á n történt (egyébként a **prazdьna d*-je feltétlenül megmaradt volna a magyarban). — Magyar képzés a *paráználkodik* 'fornicari' (a XV szef-től NySz, stb.).

Hogy a JordK és ÉrdyK-ben előforduló *paláz* 'adulter, moechus, moecha' és *palázolkodik* 'fornicari; paráználkodik' hogy függ össze a *parázna* szóval (pedig biztosan összefügg!), eddig nincs tisztázva. Beke FUF 24 : 258 szerint a hímnemű *prazen* átvétele. Ebben az esetben azonban fel kell tennünk, hogy az eredeti alak **prázon* > **parázon* volt, ebből egyébként szokatlan *r*>*l* változással **palázon* fejlődött, az ebből keletkezett **palázonkodik* asszimilációval *palázolkodik*-ká vált, a melléknév **palázon -on*-ját pedig módhatározóragnak érezték és e l v o n t á k. Túl sok feltevés!! Mindenesetre azonban akkor is külön átvétel, és így a *parázna -a*-jának járulékhang voltát nem igazolhatja.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 651, MEW 260, Melich SzlJsz I/2, 362, MNy 6 : 298, SzófSz.

parázsol 1604: MA, 1643: NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; Csallóköz, Nyitra MTsz; — *prázsol:* 1872: Csallóköz, Pozsony MTsz.

= 1. frigo; rösten; pörköl (1604: MA-tól valamennyi fenti régi adatban a népnyelviek kivételével); — 2. einbrennen; beránt pl. főzeléket (1872-től *parázsol, prázsol:* Csallóköz, Pozsony, Nyitra MTsz).

< szláv *pražiti;* szerb-egyh. szláv *pražiti* 'frigere' MiklLex; blg *prážja* 'frire'; kaj-h *pražiti* 'torrefacio, frigo' Bell, Jambr, sto-h *prážiti* 'rösten'; szlov *prážiti* 'schmoren, rösten, prägeln'; cseh *pražiti* 'rösten'; sz *pražiť* 'pörköl, pirít, perzsel', *zapražiť* 'beránt (ételt)'; le *pražyć* 'rösten'; f-szorb *pražić* 'dörren, rösten, prägeln, schmoren', a-szorb *pšažyś* 'pregeln, rösten, sengen'; ukr *pražyty* 'pregeln, rösten'; orosz (eltérő vokalizmussal) *prjažitь.* — Eredeti szó (de az ideur alapnyelvben hangutánzó: „pukkan, serceg", stb.); TBSW 277, MEW 261, MER 539, HKES 293, BSE 434, PES II, 142.

A *parázsol* igéből, amelynek közvetlen forrása nem állapítható meg, keletkezett elvonással a *parázs* 'favilla; glühende Kohle' (1521-től NySz, Tzs, stb.); — *prázsa:* 1588: NySz; MTsz; — *prézsa:* 1816: GyarmVoc; — *parázsa:* XVI sz NySz, SzD; Szföld MTszt; — *parézsa:* 1816: GyarmVoc; Szföld MTsz; — *párzsa:* Csallóköz, Hont MTsz; — *porázsa:* Szföld MTsz; — *porázs:* Göcsej MTsz. — A *parázs-a a*-ja nyilván birtokrag (másképp Beke Nyr 58 : 79).

A *parázs* szóból való továbbképzés a *parázslani, parázslik* 'glühen, glimmen' (1824-től NagySz; de sem a Tzs-ben, sem a CzF-ben nincs meg).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 652, MEW 261, Asbóth Nyr 25 : 115, Simonyi Nyr 32 : 470, Kniezsa MNy 29 : 96, SzófSz.

parittya XV szef BécsiK=NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF. — A BécsiK egy *pariťásoc* és a NySz két XVI sz-i *paritia* adata alapján aligha lehet egy magyar **paritya* változatra következtetni, a BécsiK-ben ugyanis van *pariťťa* alak is.

= funda; Schleuder.

< szh vagy őszlovén *prȁća;* szh *prȁća* 'funda; Schleuder'; óegyh. szláv *prašta* 'funda' Supr; MiklLex, Srezn II, 1374; blg *prašta* (ma köznyelvi *praška* 'fronde') 'parittya'; szlov *práča* 'Schleuder'; le *proca* ua. — A többi szláv nyelvben — amennyiben megvan — lényegesen más jelentésben él (szlovák *práca* 'Arbeit; munka'; ócseh *práca* 'fatiga', ma 'Arbeit'; a csehből le *praca* 'Arbeit'; f-szorb *próca* 'Mühe, Anstrengung; a-szorb *proca* ua.). — Ősszláv **port-ja,*

a *porjǫ ~porti* (pl. orosz *porjú ~porótь* 'trennen, auftrennen, aufrissen, sprengen') tövének *t+ja* képzős származéka; Vondrák SlGr I, 590, Meillet Ét 398, MER 504, BSE 437, HKES 396, PES II, 124 (az orosz *prašta* 'parittya' az egyh. szlávból).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 649, MEW 259, Asbóth SzlSz 17, Nyr 30 : 39 (GyarmVoc *paristsa* adata nemlétező szó, ez Gyarmathinak magyarázata érdekében feltett „átmeneti" változata, amit ma megcsillagoznánk), Melich MNy 6 : 396, SzófSz.

parlag 1238: OklSz. — Vált.: *purlog:* 1238: OklSz; — *porlog:* 1265 és 1352 között OklSz; — *parlak:* 1258: OklSz; — *parlag:* 1299-től NySz, 1508-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *parrag:* XV sze SchlSzj, 1431-től OklSz, SermDom, 1526-tól NySz, SzD, Tzs; Dunántúl, Szföld, Hunyad MTsz; — *pârag:*1891: Baranya MTsz, OrmSz; — *parag:* 1838: Vas Tsz, Göcsej MTsz; — *porag:* 1876: Dráva mell. MTsz: — *pallag:* 1613/1696: OklSz, 1643: NySz, SzD, GyarmVoc; Palócság, Gömör, Szföld MTsz; — *pallang:* 1891: Répce vid. MTsz; — *pallyag:* 1874: Heves MTsz; — *përlág:* 1880: Moldva MTsz (a CsángóSz szerint azonban csak *parlag* van).

= ager desolatus, incultus, sterilis; wüster Acker; (több éven keresztül) műveletlenül hagyott föld.

< szláv *prělogъ;* blg *prělog* 'a háromnyomásos gazdálkodásnál egy évig pihentetett föld, ugar'; cseh *příloh* 'Ruheacker, Brachacker, Brachfeld'; nyugati-szlovák *préloh* 'ugar'; orosz *perelóg* 'Brachfeld'. — Szh *prȉjelog* 'műveletlen föld'; szlovén *prélog* 'ein ausgelassener Acker, Abacker, die Lehde, Heide, Brachacker'; sz *prieloh* 'parlag, ugar'; ukr *perelih* ua. — Praepositiós összetétel: *per* 'át'+*logъ*, a *leg-* 'feküdni' tő *o*-fokú főneve; BEW I, 727, Meillet Ét 219, TBSW 158 (jelentése tehát tulajdonképpen „áttétel" és így kétségtelen, hogy eredetileg a pihentetett föld neve volt).

A magyar szó talán a *prělogъ* (déli-szláv és cseh-szlovák) változat átvétele, ez azonban nem hangtani, hanem művelődéstörténeti érvelés, mert valószínűtlen, hogy a magyarság e szót az oroszból vette volna át és így a háromnyomásos gazdálkodással már a honfoglalás előtt megismerkedhetett volna. Eredeti jelentése talán 'esztendeig pihentetett föld' lehetett (vö. Kniezsa MNy 46 : 113), mindenesetre azonban aránylag korán kapta mai jelentését (Kázmér M. MNy 47 : 240). — A szh *párlog* 'ein verwahrloster Weinberg' és blg *párlog* ua. a magyarból való.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 657, MEW 163, Melich NyK 39 : 39, SzófSz.

párna XIV szv BSzj, SchlSzj, 1514-től NySz, 1539-től NySz (de

Párnás szn 1433-tól), Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= pulvinus, culcitra; Polster, Kissen.

< szláv *perina;* szh *pȅrina* 'culcitra plumea; Federbett'; szlov *perína* ua.; cseh *peřina* 'culcitra' Velesl, 'Federbett' Wussin, Rank; sz *perina* 'dunyha'; le *pierzyna* 'Federbett'; ukr *perína* 'Federbett, Polster'; orosz *perína* 'Federbett' (a XII sz-tól Srezn). — A *pero* 'Feder; toll' származéka (ez pedig a *perọ* ~ *pьrati* 'fliegen' főneve), MEW 240, Meillet Ét 238, TBSW 215, MÉR 418, PES II, 44. Az *-ina* denom. nomenképzőre l. MiklSlGr II, 132, Vondrák SlGr I, 543.

A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg. — Az átvett szó jelentése eredetileg csak 'tollal töltött (t. i. dunyha, vánkos)' lehetett. A 'Kissen; párna' jelentését már a magyarban nyerte. — Alakilag Asbóth Nytud 1 : 277 szerint eredetileg **parna* volt, a nyúlás csak a tárgyesetben, meg a többesben (**parnát, *parnák*) keletkezhetett, amiből aztán elvonással a *párna* vált ki.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 578, MEW 241, Asbóth Nyr 32 : 268, SzófSz.

párol 1570: NySz. — Vált.: *párol:* 1570-től NySz, GyöngyTör, Tzs, CzF; — *párlani, párlik:* 1621: MA, PP, PPB, Tzs, CzF; Somogy MTsz; — *pállani:* XVIII sz NySz.

= 1. fervefacio, gomento; sieden machen (1570-től valamennyi fenti adatban; ma inkább csak a *lepárol* 'destillieren' szakkifejezésben; általános azonban a *párolog* 'dunsten, dampfen' 1808: SI származék); — 2. *pállik* (Saat; vetés) ausfaulen, faul werden, (Körper; test) wund, oder aufgerieben werden (ma ebben a jelentésben csak *pállik* alakban, CzF-ban azonban még *párlik*).

< szláv *pariti;* egyh. szláv *pariti* 'vaporare' MiklLex; blg *párja* 'échauder, bruler'; szh *pàriti* 'mit heissem Wasser begiessen'; szlov *páriti* 'dünsten, dämpfen, brühen'; cseh *pařiti* 'vaporare, dämpfen' Wussin, Rank; sz *parit'* 'párol, gőzöl'; le *parzyć* 'brühen'; f-szorb *parić* 'brühen, bähen, dämpfen', a-szorb *pariś* ua.; ukr *páryty* 'brühen'; orosz *páritь* 'baden (in der russ. Dampfbadstube), brühen'. — A *para* 'pára, gőz' igei származéka; a képzésre l. MiklSlGr II, 435

A szó nem lehet a *pára* magyar származéka, mert akkor **párál* volna várható. Azért kétségtelenül (és nem „valószínűleg", mint a SzófSz mondja) külön átvétel a szlávból. Hogy azonban melyik nyelvből, nem dönthető el.

Leschka, Asbóth Nyr 25 : 115, 30 : 224.

paskorta 1819: Palócság, Gömör Tsz, Nógrád, Vác MTsz; Mikszáth.

= gulosus; genäschig, naschhaft, gefrässig; torkos, falánk.

< sz *paškrta* 'nyalánkság, torkosság', *paškrtný* 'nyalánk, 'torkos'. — Eredete nem világos.

A magyar szó — mint annyi más esetben is — főnévből lett melléknév.

Valló Nyr 3 : 567.

paslica 1826: Baranya MTsz, OrmSz, Hajdunánás Nyr 37 : 374. = muscicapa; Mausfalle; egérfogó.

A SlEl 562 szerint a szláv *pastъ* 'Falle; csapda' szóból való (a *pap*-'fallen; esik' tőből: **pad-tъ* < *pastъ*, vö. Vondrák SlGr I, 646): :szlov*adst* 'Falle, Tierfalle'; cseh *past* 'Falle'; sz *pasca* (< *pastьca*) -tőr, csapda'; ukr *pástka* 'Falle'; orosz *pastь* ua. Ebből azonban a magyar szót levezetni nem lehet. Van azonban a szorb nyelvekben egy alak, amelyből érthető volna: f-szorb *pasle* Npl 'Falle, Mäusefalle', a-szorb *pasle* ua., *paslicki* 'kleine Falle'. Bár magyar szó a szorbból nem származhatik, a szorb alapján esetleg más szláv nyelvben való megléte is feltehető. A szorb szó képzése azonban nem világos (talán **pastьlь*, Npl **pastьle*?), bizonyos azonban, hogy a fenti szláv szavakkal etimológiailag összefügg. A magyar szó egy szláv **paslica* átvétele, bár a magyar *-s-* még így is külön nehézséget jelent.

paszita 1748: Faludiból NySz (de *paszitáskodik* 'schmausen' 1615 NySz). — Vált.: *paszita:* 1615, 1748: NySz, SzD, SI, Kr, Tzs; Kemenes alja, Göcsej, Balaton mell. Tsz, Keszthely, Somogy, Tolna MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 82, Nagykanizsa NyF 44 : 65; — *paszit:* 1799: Csokonai ÖM I/2, 571; Ormánység MTsz, OrmSz; — *poszit:* 1939: Szenna; — *pocéta:* 1874: Esztergom, Félegyháza MTsz; — *pocita:* 1863: Csallóköz, Udvarhely MTsz, Nyitra vid. Nyr 28 : 497; — *pucita:* 1863: Udvarhely MTsz; — *pecéta:* 1897: Marosszék MTsz.

= 1. convivium post baptizationem; Taufschmaus; keresztelési vendégség (1792: SzD, SI, Kr, Tzs; 1831: Kemenesalja, Balaton mell., Göcsej MTsz, Keszthely, Somogy, Tolna, Baranya, Esztergom, Csallóköz, Udvarhely MTsz, OrmSz); — 2. convivium; Schmaus; lakoma (1615, 1748: NySz; Csallóköz, Félegyháza MTsz); — 3. *pecéta, pocita, pucita* cibus pro puerperam aufertus; die für die Wöchnerin gebrachte Speise (1879: Marosszék, Udvarhely MTsz, Szenna).

< szláv *poščta* 'Besuch, Visite'; szh *pòsjeta, pòseta* 'Besuch, Visite' (1860-tól HASz; a hímnemű *posjet, poset* is ugyanakkortól HASz), vö. egyh. szláv *poščь* (a XI sz-tól; MiklLex ugyanazt az adatot 'adventus'-nak, Srezn II, 1283 pedig 'poseščenie, zabota, milostь'-nak, azaz 'látogatás, gondoskodás, kegy'-nek értelmezi, az utóbbi nyilvánvalóan a helyesebb); — szh *pòsjet, pòset* 'Besuch';

szlov *posèt* 'Besuch'; orosz *posét* ua. — A *posětiti* 'látogat' főneve (ez már az óegyh. szlávban, Mar, Euch, Supr; a nyugati-szlávból hiányzik), ez pedig *po* + *sětiti;* az utóbbira MEW 295, MER 626.

Az egyeztetés azonban, amely Munkácsitól származik (Nyr 13 : 313, Mariánovics Nyr 38 : 279), nem egészen kielégítő. Jelentéstanilag ugyanis a szláv szavak és a magyar szó között lényeges különbség van: a szlávban 'látogatás', a magyarban pedig 'vendégség' stb. Azért felmerülhet itt egy másik magyarázati lehetőség is: < sz *pocta* 'tisztelet, gyermekágyas asszonynak vitt étel' Kálal. A szó a *po-čьsta*-ból (ez a *čьstъ* 'tisztelet' szóval azonos, l. a *tiszt* címszót) alakult. Vö. az orosz *počéstka, počósno* 'lakodalmi vendégség, keresztelési vendégség' Dalj, fehér-orosz *póčestka* 'kenyérrel és borral való megvendégelés', ukr *počéstka* 'ajándék' Hrinč. Ebben az esetben azonban magyarázatlan maradna szavunk földrajzi elterjedése, a szó ugyanis főképp a Dunántúlon él, a szlovákokkal érintkező területen — Nyitra vidéke, Csallóköz és Esztergom kivételével — pedig ismeretlen. A *pocta* pedig csak északi-szláv (a mi esetünkben tehát csak szlovák) lehet, mert egy eredeti *č* + *s*-ből csak az északi-szláv nyelvekben válik *c*, a déli szláv nyelvekben ilyen helyen *č* van. — Jelentéstanilag pedig annyiban nem megnyugtató, hogy e magyarázat helyessége esetén fel kellene tennünk, hogy a székelyföldi 3. jelentés az eredeti, ami szintén nem látszik valószínűnek. Az első magyarázat tehát kielégítőbb.

paszkodál 1897: Hegyalja MTsz.

= stehlen, naschen; lopkod? („Milyen a szőllő? — Má, kérem *paszkodálják*")

< sz *paskuda* 'piszok, ocsmányság' 'utálat', Hv, 'kár' Kálal, *paskudit'* 'mocskol', átv. ért. 'garázdálkodik' Hv; morva *paskuditi* 'naschen' Rank; cseh *paskuda* 'Unsauberkeit', stb. — A szó a *pa* + *skoda* összetétele 'defectus', stb.; MiklLex, BSE 398, PES II, 314.

A magyar szó a főnév átvételét teszi valószínűvé, de ennek nincs nyoma.

paszkonca szn 1504: OklSz; kn 1593: NySz. — Vált.: *paszkonca:* 1504-től OklSz, 1593-től NySz, stb. (l. alább); — *poszkonca:* 1816: Szföld GyarmVoc; — *paskonca:* 1952: OrmSz; — *patkonca:* 1801: PPBE; Szföld MTsz, Bodrogköz Nyr 44 : 333; — *packona:* 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *pockona:* Hétfalu MTsz.

= 1. Cannabis masculina; männlicher Hanf; hímkender (1593: NySz, 1619: OklSz, 1801: PPBE, 1838: Gömör, Hont, Vas, Szföld Tsz, Nógrád, Mátra vid. MTsz; — a Cannabis foemina jelentés, amely MA 1604-i szótára óta szótárról-szótárra vándorol: PP, PPB, SzD,

NySz, OklSz, Tzs, valami tévedésen alapul, ezt a jelentést semmiféle adat nem igazolja); — 2. einfach, simpel; egyszerű, szimpla, nem teljes: pl. virág (1816: GyarmVoc, Szföld MTsz, Bodrogköz Nyr 44 : 333); — 3. für Fortpflanzung ungeeigneter Mann, Hahn; nemzésre, szaporításra alkalmatlan férfi, kakas (1838: Balaton mell., Kemenesalja Tsz, Abaúj MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 71, Nagykanizsa NyF 65); – 4. unfruchtbare Frau; magtalan asszony: (1838: Gömör Tsz); — 5. verdreht, verdorben (1838: Tzs).

< északi-szláv *poskonica;* sz *poskonica* 'virágos kender' Hv, Kálal (itt még *poskonnica, poskonina, poskonné* stb. változatok is); cseh *poskonek* 'der männliche Hanf'; le *płoskoń, płoskonka* ua.; ukr *plóskinj* (G *plóskony*), *póskinj* (G *póskony*) ua.; orosz *páskonj, póskonj* ua. Dalj; f-orosz *poskonnjá* ua. — Az alapszó *poskonъ, i*-tövű nőnemű főnév. Eredete nincs tisztázva. Még az sem bizonyos, melyik változat az eredetibb, a *poskonъ*, vagy a *ploskonъ;* vö. MEW 260, BSE 422, PES II, 112. — A déli-szláv nyelvekben ismeretlen. Šulek *poskon* adata Stulliból való, itt pedig orosz eredetű, vö. HASz. — A román *posconiță, plosconiță* 'Hanfspreu' az ukránból?

A magyar szó nyilván a szlovákból származik. Bár nem lényeges, de megemlítendő, hogy az *-ica* képzős származék, amelyből a magyar szó való, csak a szlovákban mutatható ki. A *packona, poszkona* változat aligha magyar elvonás, inkább talán külön átvétel egy szláv **poskona*-ból, bár ilyent kimutatni nem tudunk. — A többi változat vagy kétes (*pocok, pockom* GyarmAff 322, *pakóca* Leschka), vagy nem tartozik ide (*poszka* 'nyomorék, sovány' Tsz, idevonja SlEl 638).

Leschka, SlEl 638, MEW 260.

pászma 1792: SzD, GyarmAff 321, Sl, Kr, Tzs; 1833: Szföld, Szatmár Tsz, Torontál, Rozsnyó, Rimaszombat, Zemplén, Szatmár, Bereg, Szföld, Hunyad MTsz, Kisújszállás MNy 14 : 212, Sárköz Nyr 32 : 463, SzamSz, CsángóSz, OrmSz.

= Docke; bizonyos számú fonálból álló fonálköteg, motring (a Székelyföldön 30 és 60 szál Tsz; Moldvában 30 szál, Szatmárban 300 szál Nyr 16 : 335, Zemplénben 60 szál Nyr 12 : 524, Csíkban 10 zseréb = egy zseréb 20 ige, egy ige 3 szál Nyr 12 : 189, Hunyadban 30 fonál Nyr 23 : 143).

< szláv *pasmo* (különböző számú fonálból álló fonálköteg a motollán); blg *pasmó* 'echeveau' (60 fonálnyi köteg); szh *pâsmo* (a nagyban 40, a kicsiben 20 fonál); szlov *pásmo* (12 fonál); ócseh *pásmo* 'trix' Klaret; sz *pásmo* 'motring, pászma'; le *pasmo* (24 fonál); f-szorb *pasmo* 'ein Gebinde Garn', a-szorb *pasmo* ua. (20 vagy 40 fonál); ukr *pásmo* (30 fonál); orosz *pásmo* (30 fonál) Dalj. — Eredeti

szó, a német *Fas-er* szóval rokon: **pas-mos;* Meillet Ét 229, MEW 233, MER 413, HKES 265, BSE 398, PES II, 21, TBSW 229. — A szlávból román *pazmă* (MEW 233; sem Tiktin, sem Cherestesiu nem ismeri).

A magyar szó takácsműszóként került át. Mivel úgy látszik, hogy csak a keleti részeken van elterjedve (de mégis Sárköz is!) és talán nem is régi szó, valószínű, hogy az ukránból való. A székelyföldi fonálszám is egyezik vele.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 561, MEW 233, Asbóth Nytud 3 : 245 (Nësk 35 az o r o s z ból magyarázza, de ez nyilván úgy értendő, hogy a cári korszakban az ukrán egyszerűen az orosz egy nyelvjárásának számított), SzófSz.

pászta 1648: NySz. — Vált.: *posztát:* 1830: Hegyalja MNy 1 : 379, Tiszadob MTsz, Szabolcs MNy 25 : 238, Abaúj Nyr 33 : 184; — *posztágy:* 1830 k. Pozsony MNy 1 : 379, Szabolcs MTsz; — *poszták:* 1830 k. Hegyalja MNy 1 : 379; — *pásztágy:* 1838: Győr Tsz; — *pásznát:* 1831: Kemenesalja Tsz; — ? *páznát:* 1838: Tzs; — *pászták:* 1643: NySz; — *pászta:* 1716: Kr, 1792: SzD, SI, Tzs, 1838: Szföld Tsz, KKHalas, Kecskemét MTsz; — *pászma:* 1744: MNy 38 : 304, 1767: PPB (*eső* alatt); Zilah MTsz.

= 1. die Reihe, der Teil des Ackers, die die Mäher in einem Strich durchernten; a szántóföldnek egy szakasza, amelyet az aratók egyszeri menetben learatnak (1830 k. MNy 1 : 379, 1838: Szföld, Balaton mell., Kemenesalja, Vas, KKHalas, Kecskemét, Tiszadob, Szföld MTsz); — 2. pars; Teil; vlminek egy része (1643: NySz, SI, OrmSz); — 3. der Abschnitt; szakasz (főleg eső: *pásztás eső* 'Streifregen; olyan eső, amely bizonyos területre terjed ki' 1716: Kr, PPB, SzD; 1838: Szföld, Balaton mell. Tsz, Baranya, KKHalas MTsz; *posztátra esik* Abaúj Nyr 33 : 184; *posztátonkint esik* Szabolcs MNy 25 : 238).

< szláv *postatь;* szh *pòstāt* 'die Reihe (bei der Ernte'); szlov *postat* 'die Reihe der Arbeiter auf dem Felde oder im Weingarten; der Teil des Feldes oder Weingartens, der von einer Reihe Arbeiter in einem Gange durchgemacht wird'; cseh *postať* és *postata* 'ein Strich Acker, welchen die Schnitter auf einmal fassen'; sz *postať* 'az aratónál: rend; egy kaszavágásnyi távolság' Hv; ukr *póstatь* 'die auf einmal schneidende Partie der Saat' Žel; orosz *postatь* 'der vom Schnitter mit der Sichel auf einmal durchstrichene Raum; az aratók sora a szántóföld szélességében, bizonyos földszélesség' Dalj. — Összetett szó: *po* + *sta-tь*, a *sta-* 'áll' szóból (tehát eredetileg mintegy „felállás" volt a jelentése); a *sta-* tőre TBSW 281, MEW 319, a *-tь* képzőre MiklSlGr II, 165.

A magyar szó a földműves terminológiából való és így talán déli-szláv eredetű. A *posztát*-ból *pasztát* > *pásztát* fejlődött, majd a *-t*-t — tárgyesetragnak fogván fel — elvonták. — A *pászma* nyilván a 'Docke' jelentésű *pászma* szóval való keveredés eredménye.

Asbóth Nytud 1 : 79, 4 : 158; helytelenül Melich MNy 8 : 153 (a blg *posta* 'az aratók sora' átvétele, a *posztát* meg a szlovákból), de HonfMg 329 már helyesen. Vö. még Mariánovics Nyr 39 : 251, Munkácsi Nyr 13 : 313 (itt helytelenül egy szláv *pastat*-ból indul ki, ami nincs), SzófSz.

pásztor szn 1086/XII sz PRT VIII, 270= OklSz; kn 1240: OklSz. — Vált.: *pásztur:* 1086/XII sz-tól 1437-ig OklSz; — *pásztor:* 1370-től OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, Murm, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= 1. pastor; Hirt (valamennyi fenti adatban); — 2. servitor animorum; Seelenhirt; lelkipásztor (1608-tól NySz, CzF).

< szláv *pastyrь;* óegyh. szláv *pastyrь* Euch, Supr; egyh. szláv *pastyrь* MiklLex, Srezn; blg *pastir* 'juhpásztor és lelkipásztor'; szh *pàstīr, pàstijer* 'Schafhirt'; szlov *pastîr* 'Hirt, Seelenhirt'; cseh *pastýř* 'Hirt, Seelsorger' Hus, Velesl, Rank; sz *pastier* ua.; le *pasterz, pasturz* (az utóbbi alak, amely egy **pastorь*-ból való, már 1422-ben felbukkan RotyP 81, 2582); a-, -f-szorb *pastýr* 'Hirt'; ukr *pástyrь* ua. — Latin eredetű (és nem a *pasti* 'legeltet' szláv származéka), de a részletek még nem világosak; Bartoli Jagić-Festschrift 54, Meillet Ét 186, MER 413, HKES 266, BSE 399, Asbóth Nytud 2 : 214, Brückner ZSPh 2 : 295.

A magyar szót származtatták a latinból is (legutóbb Fludorovits MNy 26 : 373, LatJsz 43), de ez volna az egyetlen eset, hogy a latin *st*-ből a régi magyarban *szt* és nem *st* vált volna. Művelődéstörténetileg is nehéz elképzelni, hogy egy népi foglalkozás neve a latinból került volna néphez. Ez utóbbi szempontra már Miklosich rámutatott (SlEl 563).

Ver, GyarmVoc, Leschka, MEW 232, SzófSz.

paszuly 1807: MFüvészk 409. — Vált.: *paszúly:* 1807: MFüvészk 409; — *paszuly:* 1811: Márton, Tzs, CzF; SzamSz; — *paszur, paszúr:* Alföld, Hódmvhely, Szeged, Torontál MTsz; — *paszulya, paszuja:* Zemplén MTsz.

= Phaseolus (a növénytani irodalomban *paszuly*, a köznyelvben azonban *bab* a neve, a 'Faba' pedig alig ismeretes, és ha igen, akkor *lóbab*-nak hívják; Jáv 657).

< szh *pàsūlj* 'Phaseolus vulgaris; Fasole'; ukr *pasulja* Csopey. — Külön-külön átvétel a görög *φασουλι* (< latin *phaseolus* < ógörög

φασήλος) szóból, vö. Vasmer GrSlEt II, 263, Meyer AlbWb 323, Bartoli Jagić-Festschrift 48, BEW I, 280 (de Vasmer GrLw-ben nincs meg!!).

A Zemplén megyei *paszulya* változat az ukránból való és nem járulékhangos alak (Beke Nyr 58 : 79, FUF 24 : 261). A zilahi *puszulyka* a *paszuly* és a román eredetű *fuszujka* keveredése.

SlEl 564, MEW 8, Melich NyK 39 : 68, SzófSz, EtSz II, 589 (de, hogy a *paszuly* a MFüvészk révén terjedt volna el a magyarban, egyszerűen elfogadhatatlan; ha úgy érti, hogy a köznyelvben, talán igaza van, viszont a köznyelvben tulajdonképpen ma sem ismeretes).

pata 1. 1810: „Veszprém megyei tájszó", jelentése 'ökör körme' NyUSz, 1835, 1838: Tzs; 1838: Veszprém 'disznó körme' Tsz; CzF. = ungula; Huf; ló-, disznó-köröm (a mai általános ungula equi; Pferdehuf; lópata jelentés újabb, de a CzF-ban már megvan, 1870-től NagySz).

Valószínűleg a szláv *pęta* 'calx; Ferse; sark' szóból való. A baj csak az, hogy az óoroszon kívül (XIV sz: *pętu konьsku* 'ungulas equi' Srezn II, 1794, Melich SzlJsz I/1, 118) a szó a szlávságban csak az eredeti 'calx; Ferse; sark' jelentésben mutatható ki. Az idetartozó szláv szavak a következők: óegyh. szláv *pęta;* blg *petá;* szh *pȅta ;* szlov *péta;* cseh *pata;* sz *päta;* le *pięta;* f-szorb *pjata,* a-szorb *pěta;* ukr, orosz *pjatá* (eredetére vö. Meillet Ét 302, TBSW 214, MER 239, PES II, 166). Arra viszont semmiféle támpontunk nincs, hogy a szó a magyarban 'Ferse; sarok' jelentésben valaha is ismeretes lett volna. — Tekintve, hogy a szó Veszprém megyében bukkan föl, valószínűnek látszik, hogy a Dunántúlról terjedt el, itt viszont nyilván szh vagy szlov eredetű lehet. A *peta* > magyar *pata* hangfejlődésre vö. a *csata, párna* címszavakat.

Munkácsi Nyr 13 : 314, Melich SzlJsz I/1, 118, Simonyi Nyr 43 : 3, SzófSz. — Helytelenül: MEW 239 („wenn magy. *pata* slawisch ist, so ist aus dem Slovakischen entlehnt").

pata 2. 1876: Szlavónia MTsz; *-pttka* 1894: Szlavónia MTsz.
= Anas; Ente; kacsa.
< szh *pȁtka, páta* 'die Ente'; vö. blg *pátka* 'cane, canard'; — román *pata* 'Ente', albán *patɛ, pat.* — A szó eredete nem világos. Egyesek a törökből származtatják (perzsa *pat* 'Ente', török *patqa* 'Ente; the shoveler duck; Spatula clypeata' Redh 430; TürkEl I, 22, IV, 11, MEW 234), míg mások eredeti szláv szóra gondolnak (a *pȍt-ica* 'madár' alapszavának származéka, vö. erre a-, f-szorb *pata* 'Gluckhenne'; így MER 414). A török eredet kevésbé valószínű.

patak 1200: Anon 15. —Vált.: *potok:* 1206 és 1358 között OklSz; — *potak:* 1200: Anon 15, 1272/1331 és 1349 között OklSz; — *patok:* 1358: OklSz; — *patak:* 1258-tól OklSz, 1466-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= torrens, rivus; Bach.

< szláv *potokъ*; óegyh. szláv *potokъ* 'torrens' Mar, Psalt, MiklLex, Srezn; blg *pótok;* szh *pòtok*, szlov *pótok;* cseh, sz, le, *potok;* ukr *potík;* orosz *potók.* — Praefixumos összetétel: *po* + *tokъ* (a *tekǫ* 'folyik' *o*-fokú főneve); MEW 347, Meillet Ét 222, TBSW 317, Vondrák SlGr I, 494.

A magyar szó közelebbi forrása bizonytalan.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 642, MEW 348, Melich SzlJsz I/2, 229, Asbóth SzlJsz 23, SzófSz.

patics 1792: SzD. — Vált.: *patics* 1792: SzD, 1833: Dank, Tzs, CzF; Zemplén, Szilágy, Szatmár, Alsó-Fehér MTsz, SzamSz; — *pacsit:* 1894: Gömör MTsz, Szabolcs MNy 2 : 282; — *pacsik:* 1895: Mátra vid. MTsz.

= 1. Strohlehm; a paraszтház oldala, amely vesszőből van fonva és be van tapasztva (1792: SzD, Dank, CzF; Mátra vid. A-Fehér, Szilágy MTsz); — 2. geflochtene Wand eines Bauernhauses; vastagabb ágakból és hasogatott szijácsból font fal (1838: Tzs, MNépr I, 155; a két jelentés azonban valószínűleg ugyanaz, csak az első értelmezés talán nem pontos).

< sz *patyč, patyk* 'dorong, karó' Kálal, *patyk* 'bot' Tvrdý, „patics" Hv (vajjon ez utóbbi értelmezés azt jelenti, hogy a sz szó szintén „vesszőből készült és sárral betapasztott falat" jelent?; csakhogy ez a jelentés semmiféle más forrásból nem igazolható); le *patyk* 'ein Stecken, ein Stöckchen' Linde, 'száraz ág, dorog, kerítés' VarsóiSz; ukr *patyk, patyčok* (= demin) 'Stock, Knüttel, Stange' Žel, Hrinč. — Eredete nincs tisztázva (BSE 399 szerint a *palica* 'bot' szóval egy tőből való; a *palica* töve azonban *pal-*, nem *pa-*, különben sincs *-tykъ* képző).

A magyar szó bizonyára 'karó, dorong' jelentésben vagy az ukr-ból, vagy a keleti-sz-ból jött át és a *patics-fal* összetételből ráértéssel vonódott el a 'fonott fal' jelentésű *patics.* Amennyiben a szlovákban is van ilyen jelentése, az csak a magyarból való visszavétel lehet. Északkeleti szó. A Mátrában nyilván újabb szlovák import.

Ezzel a szóval kell valamiképp összefüggnie a *patél* szónak is, amelynek jelentése 'percutio, verbero; schlagen' NySz, 'sulykol' Csallóköz MTsz, 'köpülés után a vizet a vajból kipacskolja' Somogy

MTsz (1630: NySz, SzD, Tzs, MTsz). Az összfüggés azonban nem világos.

pating XVI szmf KolGl. 2. — Vált.: *pating:* XVI szmf KolGl. 2, 1658: NySz, 1728: OklSz, 1767: PPB, PPBE, SzD, GyarmAff 335, Tzs; Dráva mell., KKHalas, Félegyháza, Szeged, Békés, Zemplén, Somogy MTsz, SzamSz; — *patting:* 1838: Szföld Tsz, A-Fehér, Tokaj MTsz; — *patying:* 1808: SI; Félegyháza, Heves, Torna, Bereg MTsz, Bácsadorján MNy 9 : 382; — *poting:* 1937: Moldva CsángóSz.

= 1. vinculum, lorum; Achselriemen (1767: PPB, SzD, PPBE, SI, Tzs); — 2. ligamen, vinculum, catena, apud aratrum, qua aratrum vectabulo coniungitur; Wiedel, Riemen, Kette, womit der Pflug mit dem Vordergestell verbunden wird; az a gúzs, szíj, lánc, amely az ekét a taligával összeköti (XVI szmf KolGl. 2, 1658: NySz, GyarmAff 335; Szföld Tsz, Dráva mell., KKHalas, Félegyháza, Békés, Heves, Zemplén, Torna, Szeged, Tokaj MTsz, SzamSz); — 3. Riemen, mit dem die Wagenleiste an die Wagenleiter angebunden wird; az az erős szíj, amellyel a lőcsöt a szekérlajtorjához kötik (1897: A-Fehér MTsz); — 4. Schnur; zsineg (1897: Somogy MTsz); — 5. Band; szalag (1897: Bereg MTsz).

< szláv *potęgъ*; szh *potega* 'am Wagen eine meist eiserne Stange von den Vorderrädern bis zu der Wage' IvBr; szlov *potèg* 'Zug'; cseh *potěh* 'Spannriemen' Rank (korábban nincs; szabályosan **potah* volna, — ami megvan, de 'coniectura, suspitio; Mutmassung, Argwohn' jelentésben Velesl, Wussin, Rank); sz *potah* 'csikoltó' Jancs, 'húzás' Hv; le *pociąg* 'Zug; húzás' (neologizmus: 'vonat, mozdony'); ukr *pótjah* 'a csizmadiák szíja, amellyel a csizmát a térdükre erősítik' Hrinč; orosz *pótjag* 'der Strickbügel der Egge' Pawl 5. jel., Dalj (de a többi is valami célra szolgáló szíj). — Összetétel: *po* + *tęgъ*, a *tęgati* 'ziehen; húz' ige főneve. Eredeti jelentése tehát 'húzás' (így még ma is a szlov, cseh, sz, le-ben). Ma a *potęgъ* 'ekegúzs' jelentésben kevés nyelvben van meg ugyan (szh, sz, orosz), és több nyelvben továbbképzett alakok szolgálnak a kifejezésére (pl. blg *potéglica*, le *pociągiel*), egykor azonban jobban el lehetett terjedve. Így pl. kétségtelenül megvolt a blg-ban is, amint azt a román *potâng* 'Art Ring, mit dem das Vordergestell am Pflugbaum befestigt wird' szó bizonyítja. — Eredetére vö. MEW 350, TBSW 319, MER 630, HKES 378, BSE 60.

Régi, még X sz-i átvétel. Mivel a földműves terminológia része, talán déli-szláv eredetű.

Leschka, SlEl 640, MEW 351.

patkány szn 1138/1329: MonStr I, 89; hn 1294: ÁUO X, 161; kn XIV szv Bszj. — Vált.: *potkán:* 1211: OklSz, Murm; — *potkány:* Gömör

MTsz; — *patkán:* 1138/1329: MonStr I, 89, 1294: ÁUO X, 161, 1299/1413: OklSz, BSzj, SchlSzj, 1516-tól NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal; Alsó-Fehér MTsz; — *patkány:* 1598: NySz, 1604: MA, 1650: OklSz, PP, PPB, Tzs, CzF; OrmSz, SzamSz; — *pockány:* 1876: Dráva mell., Baranya MTsz; — *buckány:* 1861: Háromszék MTsz; — ? *buzgány:* 1875: Csík MTsz.

= 1. Sorex; Spitzmaus; cickány (XIV szv BSzj, SchlSzj, Murm, Cal, MA, PP, PPB); — 2. Talpa; Maulwurf; vakondok (1585: Cal; 1827: Ormányság Tsz, CzF, Dráva mell., Baranya, Marosvhely, K-Küküllő, A-Fehér MTsz); — 3. Mus rattus; Ratte; patkány (1516-tól NySz, KolGl. 2, Tzs, CzF, OrmSz; mai köznyelvi jelentés).

A szó kétségtelenül összefügg a latin *panticanus*, olasz *pantecana, pontecana*, velencei *pantecana*, tridenti *pantegan* 'Ratte; patkány' szavakkal (REW 6651). Az olasz szót a görögből magyarázzák: παντικός 'Fekete tengeri állat' és hajók terjesztették volna el Olaszországban. Hiba azonban, hogy a görögben csak παντικός van, a παντικάνος-nak semmi nyoma, pedig az átvételnek aránylag réginek kell lennie.

A magyar szóról többféle vélemény van. Asbóth Něsk 42 szerint közvetlenül az olaszból való volna: **pantkán* > *patkán*. Ezt azonban a szótörténet nem igazolja, bár a szóra elég régi adataink vannak. Különben is valószínűtlen, hogy állatnevet a magyarság az olaszból vett volna át. Mindezek miatt Melich MNy 6 : 113 ezt a magyarázatot elveti és felteszi, hogy a magyar szó a csehszlovákból van átvéve, ahol viszont az olaszból származnék. Azonban e föltevésnek az előbbinél is több gyengéje van. Mindenekelőtt semmi jogunk egy ócseh **potkan* szót feltennünk, mikor e szónak a csehben Jungm előtt nincs nyoma, Jungm-nál pedig a sz-ból való. A sz-ban (*potkan* 'Mus rattus', a XVII sze-től SMS 15 : 160) pedig bizonyosan nem olasz eredetű. De az a hangtani nehézség, amely a magyar szó közvetlen olasz eredetének útjában áll, a sz (és cseh) szónak az olaszból való származtatását még kevésbé teszi lehetővé. Sem a csehben, sem a szlovákban ugyanis egy *pant*-ból nem lehet *pot*-, hanem XI sz előtti átvétel esetén **put*-, utána pedig **pant*- a szabályos megfelelés.

A *pant-* > *pot-* fejlődés egy **pǫtьkanъ* alakon keresztül kizárólag a szlovénben és a kaj-horvátban volt lehetséges. Az ómagyar *potkan* (amelynek az átvétele a sz *potkan*) tehát csak szlovén, illetőleg kaj-h eredetű lehet. Bár a szót egyik nyelvből sem tudjuk igazolni, ezt az olasz és a magyar szavak alapján fel kell tételeznünk. Lehet, hogy a mai szlovén *podgana* 'Ratte' ennek a régi **potkan* és a velenceiből újabban átvett **pondgana* szónak a keveredése.

A magyar *pockány* és *buckány* a *pocok* és *patkány* keveredései. GyarmVoc, Leschka, SlEl 610, MEW 253, HKES 288, SzófSz.

patkó szn 1342: OklSz; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *potkó* (ill. *potkou*): 1342: OklSz; — *patkó:* 1455-től OklSz, BSzj, SchlSzj, Murm, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF.

= solea equi, calceus equinus; Hufeisen.

< szláv *podъkovь;* blg *podkova* 'fer a cheval; Hufeisen'; szh *potkov* 'das Beschlagen', *pòtkova* 'das Hufeisen' IvBr, csa-h *potkov* ua. Ver; szlov *podkóv* és *pódkova* 'Hufeisen'; cseh *podkova* Klaret, stb.; sz *podkova;* le *podkowa, pódkowa;* f-szorb *pódkow, pódkowa, pódkawa,* a-szorb *pódkowa;* ukr *pidkóva;* orosz *podkóva.* — Összetett szó: *podъ* + *kovь, kova.* Az utóbbi a *kovǫ* ~ *kuti* 'vasat ver' származéka, vö. a *kovács* címszót; MEW 153, BEW I, 593, PES I, 326, stb.

A magyar szó egy *podkov* alak átvétele (csa-h, szlov). — A *patkol* ige magyar származék a *patkó*-ból (XIV szv BSzj; eredetileg *patkól,* így még MA, PP, PPB, Tzs, Jambr *calceare* alatt).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 611, MEW 153, Melich MNy 6 : 112, NyK 39 : 28, SzófSz.

patril 1895: Borsod MTsz.

= provideo; dafür sorgen; gondoskodik.

< sz *opatrit* 'gondját viseli, gondoz' Loos, Hv. A *patrit* (sz valahová tartozik', le *patrzeć* 'schauen', stb.) praefixumos alakja.

Valló Nyr 33 : 567 szerint „az *o* gyenge hangsúlya miatt esett el". De az *o-* hangsúlyos!

patvar XV szef BécsiK=NySz (de latinosítva *patvaria* 'calumnia' már 1393 körül OklSz), Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; Rimaszombat MTsz. — A NySz-beli *patvár* változat bizonyára sajtóhiba.

= 1. calumnia; Verleumdung; rágalom (a XV szef-től NySz, Cal, Ver, MA, PP, PPB, CzF); — 2. lis, litigium; Streit, Zank; veszekedés: ebben: *per-patvar* (a XV szef-től NySz, Cal, SzD).

< ószerb-horvát *potvorъ;* ószerb *potvor* 'calumnia' (a XIV sz-tól Dan, MiklLex, HASz), kaj-h *potvor* 'calumnia, criminatio' (a XV szv-től Maž 1055) Prove, csa-h *potvora* 'calumnia' Ver. — Déli-szláv, főleg ószerb, óhorvát jogi terminus-technicus. Eredete: *po* + *tvorъ,* a *tvoriti* 'tesz, cselekedik' főneve (MEW 366, TBSW 333). Maž 1055 szerint a latin *contrafacere,* olasz *contraffare* fordítása a *potvoriti* és abból elvonás a *potvorъ.* — Más szláv nyelvben ebben a jelentésben ismeretlen; mindenütt másutt 'monstrum; szörny' a jelentése (szlov *potvora;* cseh *potvora;* sz *potvora;* le *potwora;* ukr, orosz *potvora,* az óorosz *potvor*-nak 'bűbájosság' jelentése is volt).

A magyar szó a jogi terminológiával együtt az őszerbből, óhorvátból származik. Ha Mažuranićnak igaza van és a jogi terminus-technicus egy l a t i n kifejezés fordítása, akkor a szó csak délnyugaton keletkezhetett. Emellett szól, hogy a bolgárban nincs meg, és hiányzik a románból is, pedig a románok jogi terminológiájukat általában a bolgárból vették. De nincs meg az oroszban sem, pedig az oroszok is sokat kölcsönöztek a bolgárból. — A magyar szónak már korán több származéka van: *patvarkodik:* XV szv SermDom 'calumnior, cavillor; verleumden, zanken'; *patvaros:* XVI sze NySz,stb.

SIEI 644, MEW 366, SzófSz. — Nem egészen helyesen: Ver, GyarmVoc, Leschka.

pátyosz 1833: Tsz. — Vált.: *pátyosz:* 1839: Abaúj, Mármaros MTsz, Kalotaszeg DolgNépnyInt 1 : 87; — *pátyasz:* 1929: Szabolcs MNy 25 : 238; — *pátyszosz:* 1833: Szatmár Tsz.

= 1. ein Hanfbündel, das an die Kunkel befestigt wird; kender nyaláb, amelyet a guzsalyra kötnek (Abaúj MTsz); — 2. Werg, Hede; szösz, félcsepü, a gerebenen a szál után maradt szöszcsomó (Abaúj, Mármaros MTsz, Szabolcs MNy 25 : 238); — 3. der feinste Werg; a legfinomabb szöszfajta (Kalotaszeg DolgNépnyInt 1 : 87).

< szláv *pačesъ;* cseh *pačes* 'Werg'; sz *pačesy* 'csepü, kóc, szösz'; f-szorb *pačosy* 'Werg'; le *paczes* 'Werg'; ukr *pačosy* 'Abfälle von gehecheltem Flachse, feines Werg, Hede'. — A *pa* pejorativ praefixum + *česъ* összetétele, ez a *česati* 'fésül' főneve; vö. BEW I, 151, BSE 390, PES II, 31.

Északi-szláv szó, a magyarban tehát csak szlovák vagy ukrán eredetű lehet. A szó földrajzi elterjedése inkább ukránra mutat. — Szokatlan a m *ty* a szláv *č* helyén, itt azonban nyilván disszimilációval van dolgunk. Vö. még magyar *szatyma* 'sörét' < oszmán-török és szerb *sačma* (Gombocz MNy 4 : 36), *tyurapé* ~ *csurapé, tyurak* ~ *csurak* (Gombocz MNy 5 : 278).

Egy magyar *pác* + *szösz* összetétele nem lehet (Ethn 5 : 249), mert a magyarban valami ide való jelentésű *pác* szó nincs. A TudGyüjt 1833: X, 79 lapján idézett *pátyszösz* nyilván ilyen népetimológia eredménye (MNy 13 : 206).

pauz 1887: Tolna MTsz.

= Stange, womit bei der Eisfischerei das Zugseil von Loch zu Loch befördert wird; a jégalatti halászatnál az a r ú d, amellyel a kihúzó kötelet lékről-lékre továbbítják.

Nyilván egy szh *pauz* szóból való (vö. sz *pauz, pavuz* 'nyomtatórúd' Hv, Kálal; le *pawąz;* vö. MEW 57 és a *pózna* címszót), bár

a szót ilyen alakban kimutatni nem tudjuk (csak *pauznica* van, amely azonban feltételezi a *pauz* egykori meglétét). — Vö. a *pózna* címszót.

pázsit 1303: Nyr 43 : 21. — Vált.: *pázsit:* 1303: Nyr 43 : 21, 1319-től OklSz, SchlSzj, 1516-tól NySz, SzikszF, 1583: BotTört 131, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *pázsid:* 1533: Murm; — *pázsint:* 1603: OklSz, 1610: NySz, Tzs; 1838: Szföld Tsz, Szolnok-Doboka, Moldva MTsz, CsángóSz; — ? *pásint:* 1880: Nyr 9 : 424 (nem háromszéki szó, hanem a közlő ezzel magyarázza a *gyep*-et, *s*-je nyilván hyperurbanizmus; MTsz); — *pást:* 1454: OklSz, 1641: MTörtT VI, 133 = NySz; 1819: Palócság, Gömör Tsz, Tzs; Vas, Szföld MTsz; hn SzamSz; — *pásta:* Vas MTsz.

= 1. caespes; Rasen; gyep (1303: Nyr 43 : 21, 1348-tól OklSz, SchlSzj, 1516-tól NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, MTsz); — 2. Graminea növénycsalád, fűfélék (1533: Murm, SzikszF, 1583: BotTört 131, Cal, MA, PP, PPB; Jáv 51).

< szláv *pažitъ;* óegyh. szláv *pažitъ* 'pascuum' Mar, Savv, Supr; MiklLex, Srezn; szerb-egyh. szláv *pažitъ* 'gramen' MiklLex; cseh *pažit* 'locus graminosus; grüner Rasen' Jungm, Rank (neologizmus, korábban ismeretlen); sz *pažit* 'gyep' Hv, Kálal; ukr *pažytъ* 'Weide, Hutweide; Lolium, Raygras, vadóc' Žel, 'gyep' Csopey; orosz *pážitь* 'legelő' Dalj. — Összetétel: *pa* + *ži-tъ*, a *ži-ti* 'él' igének *-tъ* képzős származéka; MEW 411, Meillet Ét 279, Vondrák SlGr I, 647, PES II, 3. — Eredeti jelentése „amiből élnek", de a *pa-* jelentéktelenítő igekötővel „amiből az állatok élnek", tehát 'legelő' → 'a leggyakoribb fűféle'. Az óegyh. és egyh. szláv nyelvek tanúsága szerint egykor a déli-szláv nyelvekben is megvolt, azóta kiveszett. A csehben viszont új szó, hihetőleg a szlovákból, esetleg valamely nyelvjárásból.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Eredeti jelentése a magyarban 'legelő, gyep' lehetett és így nyilván a földművelés szókincsének a része.

A *pázsint* változat a magyarban gyakori nazalizáció, a *pást* a birtokragos *pázsita* alakból (pl. a *falu pázsita*) keletkezett. A *pásta* *-a*-ja ilyen birtokos szerkezetből vált ki. Helytelenül Beke FUF 24 : 261.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 570, MEW 44, Melich MNy 8 : 151, Asbóth FUF 12 : 56.

pázsitka 1875: Nógrád MTsz.

= Allium schoenoprasum; Schnittling; metélőhagyma.

< sz *pažitka* 'metélőhagyma' Jancs, Hv. — A *pažiť* származéka, l. a *pázsit* címszót (van *pázsithagyma* neve is: Gömör, főképp Zubogy).
Valló Nyr 33 : 567.

pazsrák 1879: Rozsnyó MTsz.
= gulosus, vorax; gefrässig; falánk.
< sz *pažrák* 'falánk' Kálal (Jancs-nál *pažerák* 'gége', Hv-nál *pažravý* 'falánk'). A *žьrěti* 'fal' igének *pa-* pejorativ praefixumos származéka. — Nyilván ide való a *pozsera* 'fösvénységre hajló ember' (Tiszaörs MTsz) és a *pazsér* 'naplopó' (Szolnok-Doboka MTsz), e szavaknak a kapcsolata a fentivel azonban nem világos.
Valló, Tót el., Nyr 33 : 567.

pec 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 497.
= calcaria; Kalkofen; mészégető kemence.
< sz *pec* 'kemence, kályha'. A szóra l. a *pest* címszót. — Más átvétel: *pecka* 'Brantweinofen, pálinkafőző tűzhely' Nyitra vid. Nyr 28 : 497; *peckás* 'fűtő a cséplőgépnél' Szabolcs MNy 30 : 250, SzamSz. Egy szlovák *pecka* (a *pec* demin-a) átvétele, de külön-külön.
Valló Nyr 33 : 567.

pëcér 1416: OklSz (*eb-pecér* a.). —Vált.: *peszér:* 1585: Cal, MA, PP, PPB (PP, PPB-ben *pȩszer*, PPBE-ben *pészer* sajtóhiba); 1838: Balaton mell. Tsz; — *pesszér:* 1570: HeltHáló 60, 90; — *pöszér:* 1585: Cal; — *pecér:* 1416: OklSz, GyöngyTör, 1636-tól NySz, SzD, Tzs; Háromszék MTsz.
= 1. venaticus agitator; Hundbesorger; a vadászkutyák gondozója (1570: HeltHáló 60, 90, 1636-tól NySz, SzD, Tzs, CzF, Háromszék MTsz); — 2. calo, cacula; Knecht; szolga (1604: MA, PP, PPB, PPB, Kr; összetételekben: *eb-pecér:* 1416: OklSz, *hal-pecér:* 1585: Cal, *konyha-pecér:* 1643: NySz, *méh-pecér:* 1585: Cal, stb. ma csak *kutya-pecér:* 1838: Tzs, CzF 'Hundbesorger, kutyaápoló'); — 3. Schinder; sintér (ebben: *kutyapecér*, 1818-tól NagySz).
< szláv *pьsarь;* észerb *pьsarь* 'canum curator' (a XII szvtől Dan, MiklLex, Maž 1189), kaj-h *psar* 'custos canum' Bell; szlov *psár* 'Hundsknecht, Hundstreiber'; cseh *psář* (meg kellett lennie az ócsehben is, vö. Brandl Gloss, bár Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *psiar* 'kutyapecér, kutyakedvelő' Hv (az első jelentés a magyarból, a másik neologizmus); le *psiarz* 'Hundewärter'; f-, a-szorb *psaŕ* ua.; ukr *psaŕ* ua.; orosz *psárь* 'vadászebek gondozója' (1410-től Srezn II, 1776). — A *pьsъ* 'canis; kutya' szónak foglalkozásneveket képző *-arь* képzős származéka (a képzőre Vondrák SlGr I, 558). A szó eredete ismeretlen; Meillet Ét 238, MEW 271, PES II,

51, HKES 271 (egyesek szerint a latin *pecus* szóval függ össze: MER 419, BSE 411).

Az átvett szó a magashangú *peszér* tanúsága szerint egy X sz-i **pьsarь*, amelyből a magyarban **piszár* > *peszér* fejlődött, Asbóth SzlSz 41.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 677, MEW 271, Melich MNy 5 : 370, SzófSz. — Tévesen Melich DLw a németből.

pecera 1876: Szlavónia MTsz; — *peceráj* uo.

= thermopolium; Brantweinnbrennhaus; pálinkafőző kunyhó.

< szh *pèćara* 'pálinkafőző' (Barany, Vuk); az *-ara* képzőre vö. Leskien SkrGr I, 244. Feltűnő a szh *ć*!!

pecsenye szn 1397: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *pecsenye:* 1397: OklSz, BSzj, 1544-től NySz, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *pecsinye:* XV sze SchlSzj; Dunántúl, Ormánság MTsz, OrmSz; — *pecsönye:* 1533: Murm; Sárköz MTsz, OrmSz; — *pecsönnye:* 1889: Baranya, Dunántúl, Sárköz, Zemplén, Tiszahát MTsz. — A XVI szv-ről idézett *pöcsenye* RadvCsal III, 49 = NySz hiteles??

= 1. assum, assa; Braten; sült (a XIV szv-től valamennyi fenti adatban); — 2. verschiedene Teile des Rind-, Schweinefleisches, schon im rohen Zustande; a szarvasmarha, sertés húsának különböző része (már nyers állapotban; vö. fehér, oldal-, tar-, vese-pecsenye stb. a XVI sz-tól NySz).

< szláv *pečenja;* szh *pèčenje* 'Braten' IvBr, kaj-h *pečénja* 'assum, assatura' Bell, Jambr, csa-h *pečenja* 'assatura' Ver; szlov *pečénja* 'Braten'; cseh *pečeně* 'assatura' Klaret, Velesl, 'Braten' Rank; sz *pečeňa* 'sült hús'; le *pieczenia* 'Braten'; f-szorb *pječeń*, a-szorb *pjaceń* ua.; ukr *pečénja* ua.; orosz *pečénja* 'Gebäck, sütemény' — A **pek-ti* 'sütni' *-en* Part. praet. pass. alak *-ja* képzős származéka. A képzőre l. a *vacsora, vecsernye* címszavakat is; Vondrák SlGr I, 507. Az alapszóra MEW 234, TBSW 211, PES II, 54, stb.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 572, MEW 234, SzófSz. — Nem egészen helyesen: Melich Nyr 28 : 396, MNy 6 : 19 (egy szláv **pečenьje* alakból indul ki és a népnyelvi *pecsönnye* hosszú *nny*-jét egy ilyen *n* + *j* kapcsolatból magyarázza; a szó ugyan megvan, de mindenütt csak a b s z t r a k t jelentésben, mint 'sütés'.

pecsérke 1707: MNy 8 : 128. — Vált.: *pecsérke:* 1707: MNy 8 : 128, Nógrád MTsz I, 326; — *pecérka:* 1831: Bodrogköz Tsz, Abaúj Nyr 33 : 184, Szabolcs MNy 25 : 238; — *picérke:* Arad MTsz; — *pecsírke:*

1903: Vác NyF 10 : 60; — *pecsér*-gomba: 1825: Bern. — Palóc tájszó.

= Agaricus campestris, Fungus tuberosus, Fungus lacteus; Champignon; csiperke gomba.

< sz *pečiarka* 'csiperke gomba' Hv, Kálal (XVII sze *pečarka* 'Lacteus' SMS 15 : 157); cseh *pečárka, pečírka* 'Champignon' Rank (*pečárka* 'Boletus' Klaret); le *pieczarka* 'Agaricus campestris', stb. Majewski; szlov *pečárka* ua.; blg *péčurka* és *čépurka* ua. A **pekǫ* ~ **pek-ti* 'süt' származékai; MEW 235, BSE 407. L. a *pecsenye* és a *csiperke* címszót.

SlEl 573, MEW 235, EtSz I, 1084.

pëcsét XV szef BécsiK = NySz (*pëcsétel*). — Vált.: *pëcsét:* a XV szef-től NySz, 1461-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; — *pöcsét:* 1533: Murm, 1544: OklSz, Cal, 1603: NySz; — *pëcsít:* 1896: Hunyad MTsz.

= 1. sigillum; Siegel (a XV szef-től valamennyi fenti adatban); — 2. lentigo; Sommerflecken; szeplő (Hunyad MTsz).

< szláv *pečatь;* óegyh. szláv *pečatь* 'sigillum' Euch, Cloz, Supr; MiklLex, Srezn; blg *pečát;* szh *pèčât;* szlov *pečât;* cseh *pečeť;* sz *pečať;* le *pieczęć* (analógikus nazalizcióval); f-szorb *pječat;* ukr *pečátь;* orosz *pečátь.* — Általában a **pek-ti* 'süt' ige származékának tartják (Asbóth Nytud 1 : 36, MER 421, HKES 268, PES II, 53), de ezt nem mindenki fogadja el (MEW 234, Meillet Ét 288), mert a képzés módja nem világos. Egy *-ētь* képzőre, amelyet itt fel kellene tennünk, egyébként más adatunk nincs; Vondrák SlGr I, 663.

A magyar szó a jogi terminológiával együtt az óhorvátból való. Több származék korai feltűnése (*pecsétes:* 1461: OklSz, *pecsétel:* BécsiK) az átvétel régisége mellett bizonyít.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 571, MEW 234, Melich MNy 8 : 151, SzófSz.

† peg 1296-tól 1444-ig OklSz.

= coloris maculosi, scheckig, tarka (csak lóról).

Nyilván a szláv *pěgъ* 'varius' átvétele. Vö. egyh. szláv *pěgъ* 'varius' MiklLex, *pěgyj* Srezn; kaj-h *pegav* 'maculosus' Bell; szlov *péga* 'Fleck', *pégav* 'gefleckt', *pégast* 'fleckig'; cseh *píha* 'lentigo, Laubfleck' Sommersprosse'; sz *peha* 'szeplő'; le *piega* 'Sommersprosse'; f-szorb *piha* ua., a-szorb *pěga* ua.; ukr *pihanýstyj* 'bunt gestreift' Žel; orosz *pegávyj* 'mit einem hellen Scheck auf einer Seite', *pegij* 'scheckig'. — Ugyanannak az ideur tőnek a származéka, amelyből a *pəstrъ* is való (vö. itt a *pisztráng, peszterce* címszavakat); vö. MEW 245, HKES 272, BSE 407, PES II, 161.

Szamota: SchlSzj 1370, Moór: MNy 50 : 70.

Nem tartozhatik ide a *pej* 'subalbus, gilvus, lichtbraun' (szintén csak lóról) szó 1290-től OklSz, SchlSzj, a BSzj-ben „subalbus — *peg*" nyilván hiba **pey* helyett, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, stb.). Bár jelentéstanilag a magyarázat nem ütköznék különösebb nehézségbe, hangtani okokból azonban szóba sem kerülhet. Egyéb, szintén helytelen magyarázataira vö. SzófSz.

pele XIV szv BSzj. — Vált.: *peleh:* XV sze SchlSzj, 1604: MA, PP, PPB, SzD, CzF; — *pelyeh:* 1585: Cal; — *pelej:* XIV szv BSzj; — *pele:* 1801: Kassai IV, 81; Tzs, CzF; — *pelye:* 1604: MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs; — *pelyü:* 1531: NySz (írva: *pelyv*!); — *pöle:* 1533: Murm, Tzs; OrmSz; — *pőle:* 1832: Göcsej Tsz; — *pölhe:* Bakonyalja NyF 34 : 72; — *pölle:* Ormánység MTsz (de az OrmSz szerint *pöle*); — *pölő:* Baranya MTsz; — *pölü:* 1838: Tzs; — *pölyő:* 1576: SzikszF, 1604: MA, 1629: NySz, PP, PPB, SzD; — *pölyü:* 1643 : NySz; 1835: Dunántúl Kassai IV, 81, Tzs; — *pülü:* 1863: Udvarhely MTsz; — *pili*-mókus: Maros-Torda MTsz; — *piri*-mókus: Háromszék MTsz.

= 1. glis; Pilch; pele (XIV szv BSzj, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF; MTsz; — mai hivatalos név); — 2. sorex; Spitzmaus; cickány (1629: NySz); — 3. sciurus; Eichhorn; mókus (1647: NySz); — 4. Mus rattus; Ratte; patkány (1801: PPBE); — 5 Citellus; Ziesel; ürge (Somogy Nyr 36 : 143).

< szláv *pьlchъ;* blg *plъch* 'Mus rattus'; ószerb *plъch* 'glis' (a XVI sz-tól MiklLex); szh *püh* 'Myoxus glis', kaj-h *puh* 'Glis' Bell, Jambr; szlov *pólh* 'Myoxus glis, Myoxus nitella'; ócseh *plch* 'sorex' Klaret, Velesl, ma 'Myoxus glis'; sz *plch* 'pele'; le *pilch* 'Glis, Myoxus glis' Majewski; a-szorb *pélch* 'Glis'; óorosz *polch* (a XVI sz-tól Srezn II, 1752). — A német *Bilch*, ófn *bilih* szóval egyezik. Régebben (MEW 236, PES II, 100, Meillet Mémoire de la Société Linguistique 11 : 179) a szláv szót magyarázták az ófn-ből, újabban (BSE 413, Kiparsky 99, Kluge) a német szót származtatják a szlávból, ezt pedig a litván *pele* 'Maus' szóval egyeztetik, amely viszont a *pel-* 'szürke' származéka volna (a *pol-* változatát l. a *palóc* címszó alatt). Ennek azonban az a gyengéje, hogy a *ch* magyarázatlan (az *l* + *s* hangkapcsolatban az *s*-ből nem lesz *ch*, a szláv *ch* pedig csak az *s* helyén lehet eredeti).

Bár a magyar szót hangtanilag akár az ófn-ből, akár a kfn-ből is meg lehetne magyarázni (így Melich Nyr 24 : 351 és MNy 24 : 239, de a DLw-be nem vette föl), — vadon élő állatról lévén szó — a németből való magyarázat teljesen valószínűtlen, mert ilyen jellegű német eredetű szó egyébként a magyarban nem mutatható ki.

A szláv szó átvétele még arra az időre teendő, amikor a szláv nyelvekben a palatális szonáns *l* még különbözött a veláristól.

Leschka, SlEl 609, MEW 236, Asbóth SzlSz 51, Refl 38, SzófSz.

pelendrek 1903: Barkóság Nyr 32 : 524.
= Bärenzucker; medvecukor.
< sz *pelendrek* 'medvecukor' Kálal; < német *Bärendreck.* Valló Nyr 33 : 567.

pelenka 1792: SzD. — Vált.: *pelenka:* 1792: SzD, Kr, Tzs, CzF; 1838 Balaton mell., Veszprém Tsz, Baranya MTsz; — *pellenka:* Szamoshát, SzamSz; — *pëlënke, pelenke:* 1873: Répce mell., Kapnikbánya MTsz; Bakonyalja NyF 34 : 47; — *pijinka:* 1889: Gömör MTsz.
= fascia; Windel.
< szláv *pelenьka;* óegyh. szláv *pelena* 'fascia' Cloz, Supr; egyh. szláv *pelena, pelenica* ua. MiklLex; blg *pelená, pelenica* 'lange'; szh *pelena* 'die Windeln', kaj-h *plenice;* szlov *plénice;* cseh *plénka, plena;* sz *plienka;* le *pielucha;* f-szorb *pjelucha,* a-szorb *pelucha;* ukr *pelénka;* orosz *pelenka.* — Eredeti szó (a latin *pellis*-szel rokon); MEW 236, Meillet Ét 444, TBSW 226, MER 417, HKES 277, BSE 408, PES II, 33. — A szláv szavak kétféle ősalakra mennek vissza: **pele-na* és **pel-na.*

A magyar szó kései előfordulása arra látszik mutatni, hogy kései átvétel. Legvalószínűbb, hogy a *pesztonkával* együtt szlovák eredetű. Lehet, hogy éppen a szlovák (esetleg kárp. ukrán) pesztonkák terjesztették el.

Leschka, SlEl 576, MEW 236, Melich NyK 39 : 37, Asbóth Nytud 4 : 174, SzófSz.

peletér 1887: Keszthely MTsz.
= die Seitenwände des Fischzauns; a vejsze oldalfalai.
< szlovén *pletêr* 'das Flechtwerk eines Zaunes, ein geflochtener Zaun, Strohkorb'; szh *plèter* 'das Flechtwerk'; vö. ukr *pletár* 'geflochtener Zaun, Flechtwerk'. — A *plet-* 'fon' származéka. A különben ritka képzőre vö. MiklSlGr II, 90.

Munkácsi Ethn 4 : 263. — Szerinte a magyar *pelőce* (Csongrád MTsz, jelentése azonos a *peletér*-ével) „a *peletér* szóval azonos". Ennek az előbbi szóval való kapcsolata nem világos. Helyesen feljegyzett magyar szó?

pemete 1549: OklSz. — Vált.: *pemet:* 1549: OklSz, SzikszF, 1604: MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; 1826: Baranya, Pápa vid. Tsz; Dunántúl, Veszprém, Zala MTsz, OrmSz; — *pemét:* 1873: Veszprém, Bicske, Szeged, MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 57; — *pemete:* 1693: Gyöngyösi ÖM II, 74, SzD, Tzs, CzF; 1831: Bodrogköz Tsz, Nagykunság, Mezőtúr, Gömör, Bihar, Szatmár, Bereg,

Háromszék MTsz, SzamSz; — *pemeteg:* 1937: Moldva, CsángóSz; — *penet:* 1621: MA, PP, PPB; — *penete:* 1767: PPB, SzD; Rimaszombat, Kalotaszeg, Szföld, Szolnok-Doboka MTsz, SzamSz; — *penetë:* 1893: Palócság MTsz; — *peneti:* 1874: Hétfalu MTsz, CsángóSz; — ? *penetej:* 1891: Csík MTsz.

= 1. rutabulum, clibanus; Ofengabel, Ofenkehrwisch; szénvonó (kemenceseprű; bot végére kötött szalmacsutak; kukorica fedőleveléből kötött bokréta, amellyel a kemencét tisztítják, mielőtt a kenyereket bevetik; 1549: OklSz, stb. valamennyi fenti adatban) — 2. Strohbündel zum Löschen des Feuers im Ofen; tűzlocsoló pamacs (Rimaszombat MTsz); — 3. krauses Haar; borzas haj (Szfvár MTsz).

E szónak veláris változata a *pamat* (1808: SI, Kr, Tzs, CzF) 'fascia, fasciculus; Bündel; köteg, csomó' (CzF-nál: *pamat-haj, -szőr, -virág, -fű;* ma csak *szőr-pamat* 'Haarpinsel').

< bolgár *pómet* 'hosszú bot végére kötött csomó, amellyel a kemencét tisztítják' Gerov. — Összetett szó: *po* + *metə*, a *metǫ* ~ *mesti* 'seper' főnévi származéka; vö. MEW 194, PES I, 530 és a *szemét* címszót.

A szó ebben az alakban és ebben a jelentésben a bolgáron kívül sehonnan sem mutatható ki, bár a *pomet* szó — de más jelentésben — (pl. cseh 'Abortus', szlov 'Kehraus' stb.), a hasonló jelentés pedig e szónak valamilyen más származékában majd minden szláv nyelvben megvan (pl. szlov *pometáča*, szlovák *omelo, pometlo* stb.),

A magyar szó a *pomet*-ből kétfelé fejlődött: egyrészt *pemet*, másrészt *pamat* lett belőle. A *pemete -e*-je nem világos, Beke FUF 24 : 261 szerint „járulékhang". A *pemet*-ből *penet* disszimiláció.

Ebből a szóból való a *pemetefű* (1578: *pemetfü* NySz, MFüvészk 350, Jáv 866) 'Marrubium'. Talán ez a növény szolgált a kemencetisztításra?

GyarmVoc, Leschka, SlEl 194, SzőfSz.

pencurák 1838: Gömör Tsz (egy adat).

= eine Pilzart; egy gombafajta.

< sz *pencurák, pencurek* 'valami gombafaj' Kálal. Jövevényszó? SlEl 573 a *pečiarka* tövével azonosítja, ami nem lehet helyes.

penész XIV szv BSzj. —Vált.: *pelészn:* XIV szv BSzj (a kiadás a szót *pelezu, pelezues* alakban közli, a facsimile szerint azonban *pelezn, peleznes*!); — *pilisz:* 1838: Vág mell. Tsz; — *pilísz:* 1835: Pozsony MTsz; — *pilisznye:* 1816: Szföld GyarmVoc; — *pilísznye:* 1835: Pozsony MTsz; — *pirisznye:* 1876: Szföld, Hétfalu MTsz; — *penészl:* XV sze SchlSzj; — *penísz:* KVI sze KolGl. 1, 2, SzikszF, 1583: Bot-

Tört 133, Cal, 1604: MA, PP, PPB, CzF; Békés MNény 3 : 286; — *pinisz:* 1604: MA, PP, PPB; — *penész:* 1530: ÉrsK és XVII szv ThalyVÉ = NySz, SzD, SI, Tzs, CzF; — *penyész:* 1708: PPl, PPBl, (mucor a.); Abaúj, Borsod, Udvarhely MTsz. — Szárm.: *penészes:* XIV szv BSzj. — Vált.: *pelésznes:* XIV szv BSzj; — *pelísznes:* XV sze SchlSzj, KolGl. 1; — *pilisznyes:* 1838: Vág mell. Tsz, Komárom MTsz; — *pilisznyés:* 1876: Érsekújvár, Háromszék MTsz; — *pirisznyés:* Komárom MTsz; — *penészles:* XVI szk GyöngyTör; Vas MTsz; — *penészlös:* Baranya MTsz; — *peniszlés:* 1576: SzikszF; — *peniszlös:* KKHalas MTsz; — *penésznes:* 1595: Ver 63; — *penyészles:* 1708: PPl, PPBl (mucus a.); — *penészes:* 1608: NySz, SzD, SI, CzF; — *peniszes:* 1604: MA, PP, PPB; Békés MNény 3 : 286; — *pinészes:* 1617: NySz; — *penyészes:* 1613: NySz; 1835: Hegyalja MTsz. — *penészedik:* 1516: NySz; — Vált.: *peniszlödik:* 1516: NySz; KKHalas MTsz; — *penyészledik:* 1613: NySz; — *pilisznyédik:* 1816: GyarmVoc, MTsz; — *pilisznyedik, pirisznyedik, pirisznyédik:* Szföld MTsz.

= mucor; Schimmel.

< szláv *plěsnь;* egyh. szláv *plěsnь* 'tinea' MiklLex, Srezn II, 977; blg *plésen* 'moisi'; szh *plȇsan, pljesan, plȋsan* 'der Schimmel'; szlov *plésen;* ócseh *plésn* Klaret, ma *plísen;* sz *pleseń;* le *pleśń;* f-szorb *plěśń, plěseń,* a-szorb *pleseń;* ukr *plisnь* Žel; *plisnjá* Hrinč. — Ugyanannak a szónak az *-n-* képzős származéka, amelyből a *pilis* szó származik; MEW 250, TBSW 212, MER 429, HKES 278, BSE 418, PES II, 81.

A magyar szó a *plěsnь* átvétele, mindenesetre bizonyos, hogy nem a másodlagos jer kifejlődése után keletkezett **plesьnь* alaké. A *penész* alak kifejlődését egy korai h a n g á t v e t é s indította meg: *pelészn* BSzj ~ *peniszl* SchlSzj. A *pilisznye -e*-je lehet ejtéskönnyítő hang is; mindenesetre hibásan Beke FUF 24 : 261.

A *pilisznyák* 'gyenge, satnya, nem életrevaló gyermek' (Háromszék MTsz) nem magyar változat, hanem egy ukrán *plisnjak* átvétele, bár a szó csak 'penészgomba' jelentésben van meg (Csopey). A képzésre vö. *nevoljak* 'szegény ember' MiklSlGr II, 241.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 604, MEW 250, Melich MNy 8 : 153, NyK 39 : 37, SzófSz.

péntek szn 1199: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *péntük:* 1119 és 1352 között OklSz; — *péntök:* 1513: NySz; — *pintek:* 1520: NySz; — *péntek:* 1223-tól OklSz, a XV sze-től NySz, SermDom, Murm, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= dies Veneris; Freitag.

< szláv *pętъkъ;* vö. óegyh. szláv *pętъkъ* 'dies Veneris'. Ass, Supr; MiklLex, Srezn; blg *pétък;* szh *pétak,* kaj-h *pétek;* szlov *pétek:* cseh *pátek;* sz *piatok;* le *piątek;* f-szorb *pjatk,* a-szorb *pětk;* óorosz

pjatok Srezn II, 1797. — Eredeti jelentése „ötödik" t. i. nap a hétben; mint ilyen, a latin *quintus*-szal rokon; MEW 238, TBSW 213, Vondrák SlGr I, 359. — Mint egyházi terminus-technicusról viták vannak. Egyesek szerint nyugati, elsősorban német eredetű (a latin egyházban is 'feria quinta'). Így Melich SzlJsz I/2, 265, Jagić-Festschrift 212. Viszont mások, mint pl. Meillet Ét 334, görög hatást látnak benne.

A szó mint keresztény szakkifejezés valószínűleg az óhorvátból került át.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 586, MEW 238, Asbóth NyK 18 : 386, Melich MNy 6 : 400, SzófSz.

pénz 1229: OklSz 1037. —Vált.: *penez:* 1229: OklSz; — *piniz:* 1230: OklSz; — *pénz:* XV sze SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, Murm, KolGl. 1, 2, GyöngyTör, 1558: MNy 12 : 33, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *pinz:* 1492: OklSz (csolnak a.), 1535: NySz, 1558: MNy 12 : 33, GyöngyTör, 1590: GyaluiUrb 18; — *péz:* XV szmf SermDom (itt egyszer *pézbe*, háromszor *pézt*, de *pénz, pénze, pénzét*!!), 1530: TihK 49 (kétszer *pézt*); — *píz:* az *í*-ző nyjokban, Békés MNény 3 : 278. — A *pénc* változat (JókaiK 80, LevT I, 55) csak zöngétlen mássalhangzók előtt fordul elő (*penczt*, JókaiK, *pencz ky zedysybe* LevT).

= 1. pecunia; Geld (1229-től OklSz, valamennyi fenti adatban); — 2. nummus; Pfennig, Münze (1466-tól NySz, 1544-től OklSz, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF).

< déli-szláv *penez;* óegyh. szláv *penedzъ* 'denarius' Zogr, Mar, Ass, Savv; egyh. szláv *penęzъ* 'denarius, assarium, nummulus' MiklLex, Srezn II, 1784; blg *penéz* 'denier'; szh *pjênez* 'eine Münze', *pjênezi* 'Geld'; szlov *pênez* 'Münze', *pênezi* 'Geld'; ócseh *pěniez* 'pecunia', *pěniežek* 'nummus' Klaret, ma *peníz* 'Münze', *peníze* 'Geld'; sz *peniaz* 'pénzdarab', *peniaze* 'pénz'; le *pieniądz* 'ein Scherf, ein Pfennig', *pieniądze* 'Geld'; f-szorb *pjenjez* 'Münze', *pjenjezy* 'Geld', a-szorb *pjeńez* 'Geldstück, Pfennig', *pjeńeze* 'Geld'; ukr *pinjáz* 'félkrajcáros', *pinjaze* 'Geld'; óorosz *penjaz* 'idegen pénz' Srezn II, 1175. — Ősszláv kölcsönszó a germánból, Kiparsky 256 szerint az óalnémet *penning*-ből; vö. MEW 245, Stender-Petersen 384, MER 417, HKES 270, BSE 408, PES II, 162.

A magyar szó egy XI sz-i déli-szláv *penez* (esetleg *pinez*) átvétele. Hogy az átvett szó egyesszámú volt-e (és akkor 'nummus; Münze' volt a jelentése), vagy többesszámú (és akkor 'pecunia; Geld' volt a jelentése), eldönteni nem lehet. Bizonyos, hogy az átadó nyelvben már nem *-dzъ* hangzott (akkor ugyanis a magyarban *-gy* volna a megfelelője) és a legrégibb adatok tanusága szerint már denazalizált

alakban került át. Melich MNy 29 : 272 ugyan az eredeti n a z á l i s o s alakból indul ki: szláv *penęzъ > magyar *penenz > ebből haplológiával *pénz*, de ez ellen a XIII sz-i *penez*, *piniz* alakok tiltakoznak, mert ezeket a fenti esetben egyszerűen nem tudnók megmagyarázni. Az átvett *penez* alak a **penezet*, **penezem* alakokban vált *pénzet*, *pénzem* alakúvá, illetőleg vált ki a *pénz* alanyeset, vö. Horger MNy 21 : 57; SzófSz.

† **pepelce** XV sze SchlSzj.
= citocineritia.
< szláv *pepelica*, a *pepel* 'Asche' származéka.
Tagányi: Száz. 27 : 320.

perel XV szmf SermDom. —Vált.: *perel:* XV szmf SermDom, 1466-tól NySz, GyöngyTör, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *pöröl:* 1530-tól NySz, CAl, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.
= 1. litigare; zanken, streiten; veszekedik (1530-tól NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF); — 2. causare, iure procedere; Process führen; pert folytat (XV szmf SermDom, 1466-tól NySz, GyöngyTör, SzD, Tzs, CzF). — A mai köznyelvben: *perel* 'processum agere', *pöröl* 'litigare, controversari; zanken'.
< óhorvát vagyószerb *pьrěti;* csa-h *priti* 'iure persequi, accusare' (1288-tól Maž 1110),ószerb *prěti* 'accusare' (a XIII szk-től Dan II, 506), kaj-h *preti se* 'causare, iure procedere, litigare' 1574: Perg I, 16 : 6. — Ma *preti* 'accusare; anklagen', *preti se* 'litigare'. — Közszláv szó: óegyh. szláv *pьrěti* 'contendere, contradicere' Mar. Zogr, Supr, 'causam tueri, dubitare' Supr; MiklLex: Srezn II, 1777; ócseh *přiti* 'verläugnen', *přiti se* 'streiten' GebHMl III/2, 289; sz *prieť sa* 'civakodni', le *przeć* 'läugnen, widersprechen', *przeć się* 'streiten, hadern'; f-szorb *přeć* 'leugnen', a-szorb *přěš* 'in Abrede stellen, leugnen'. — A szó eredeti jelentése 'drängen, drücken'. Számtalan jelentésárnyalatban — főleg különböző igekötőkkel — (pl. *o-pьrěti se* 'támaszkodni', *za-pьrěti* 'becsukni', tkp. 'betámasztani'; *sъporъ* 'viszály', stb., stb.) minden szláv nyelvben megvan: MEW 239, TBSW 275, BSE 441, PES II, 43. — Az ige azószerben és óhorváton kívül sehol sem került be a jogi terminológiába. A főnévi *pьrja* azonban több nyelvben lett azzá: cseh *pře* 'Streit' (Hus, Gloss Bsl, StredList 37, Jungm), le *prza*, orosz *prja*, stb. vö. óegyh. *pьrja* 'contradictio' Supr, MiklLex; (GyarmAff 324, Leschka, Dank ebből származtatta a m *per* szót, de ennek elfogadhatatlanságát már Miklosich is észrevette).
A 'causare, iure procedere' jelentésű *pьrěti* szót történeti forrásaink alapján ugyancsak az ószerb-óhorvátból tudjuk kimutatni, úgy látszik azonban, hogy egykor a bolgárban is meg kellett lennie.

A román *pârâ, pârăsc* 'anklagen, verklagen, angeben, Prozess führen, streiten, disputieren' és *pârâ* 'Prozess, Anklage' ugyanis feltételezi, hogy a szó egykor a bolgárban is megvolt, mert a román jogi és állami műnyelv általában a bolgárból származik. Mindenesetre bizonyos, hogy a román szó nem a magyarból van átvéve.

A magyar szó ennek ellenére mégis délnyugatról és nem délkeletről (azaz a bolgárból) származik. Jogi terminológiánk számos kifejezése ugyanis világosan délnyugatról van átvéve (pl. a *patvar, pristav* stb.), igen valószínű tehát, hogy ez is onnan való.

A *per* magyar elvonás a *perel*-ből (*per:* XIV szv BSzj, SchlSzj, SermDom, KolGl, NySz stb.; — *pör:* 1510-től NySz).

Melich Nyr 31 : 129. — Ezzel szemben Asbóth Nyr 31 : 308 a bolgárból való átvétel lehetőségét hangsúlyozza. Vö. még Melich MNy 6 : 338, SzófSz.

përöszlen 1585: Cal. — Vált.: *përöszlen:* 1585: Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; MTsz; — *pereszleny:* 1879: Szföld MTsz; — *pöröszlen:* hol? MTsz; — *pereclen:* 1873: Szolnok-Doboka MTsz; — 1621: *pereszlén* MA sajtóhiba?

= 1. verticulum; Wirtel; forgó orsó a szövőszéken (1585: Cal, stb., valamennyi fenti adatban; vö. Frecskay MestSz 388 is); — 2. különböző forgó szerkezetek neve (MTsz); — 3. Schwungring der Spindel; az orsó karikája (1879: Szeged, Szföld MTsz); — 4. schnell flink, geschickt; gyors, fürge, ügyes (1883: Szolnok-Doboka MTsz).

< déli-szláv *preslen;* szh *pršljen* 'verticellus; Spinnwirtel'; szlov *prêslen* 'der Spinnrocken'; ócseh *přeslen* 'girta' Klaret, ma *přeslen* 'Wirtel, Spindelwirtel'; sz *preslen* 'pereszlen, perdítő'; óle *przęslen* ua. BSE 440; f-szorb *přasleń* 'Spindelwirtel', a-szorb *pśeslin* ua. — < ősszláv *pręslenъ.* — A *prędo* ~ *pręsti* 'fon' származéka: **pręd-sl-enъ;* MEW 261, TBSW 278, MER 506, HKES 300, PES II, 144.

Mint takács-mesterműszó már denazalizált alakban jött át. Hangtanilag csak a déli-szlávból magyarázható, ahol a nazális *ę*-ből zárt *e* fejlődött. A mai szlovák alak nem szabályos (**praslen*-nek kellene lennie), talán átvétel a csehből, vagy a magyarból. Mindenesetre nem lehet a magyar szó forrása egy eredeti szlovák **praslen* sem, mert akkor a magyar szó első két szótagjának *e*-je nem lenne zárt.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 655, MEW 262, Melich MNy 8 : 153. — Helytelenül Damian NyF 67 : 32 (a román *prisnel* 'Spinnwirtel' szóból).

përje hn 1411: OklSz; kn XV—XVI szh MNy 21 : 141. — Vált.: *perje:* 1411: OklSz, XV—XVI szh MNy 21 : 141, XVI sze MNy

11 : 39, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, 1683: NySz, PP, PPB, SzD, MFüvészk 106, Tzs; Csallóköz, Tokaj, Szföld, Tsz, MTsz; — *pörje:* XVI szk MNy 11 : 134, Cal 1588-tól NySz, MA, PP, PPB; Csallóköz, Alföld, Csongrád MTsz; — *pörgye:* 1887: Pápa, Veszprém vid. MTsz, Csorna Ethn 5 : 39, Rábaköz MNy 9 : 465; — *pernye:* 1907: Szamoshát SzamSz, Tiszahát MNy 3 : 431; — *pörnye:* 1952: Ormánység OrmSz.

= 1. Filix (Filicales); páfrány (a XVI szmf KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, NySz); — 2. Parietaria; Mauerkraut; falgyom (XVI szk MNy 11 : 134, Cal, MA, PP, PPB; Ják 260); — 3. Gramen; pázsitfű (XV—XVI szh MNy 21 : 141, XVI sze MNy 11 : 39, Cal, 1643-tól NySz, PPl, PPBl, MFüvészk 106, Tzs; Ják 70: Phleum); — 4. Agropyrum repens; tarackbúza (Ják 112, OrmSz); — 5. Equisetum arvense; zsurló (1894: Csorna Ethn 5 : 59); — 6. Triticum vulgare (1894: Csallóköz Ethn 5 : 59).

< szláv *pyrьje;* bolg *pir, pírej* 'Triticum repens' Gerov, *pirъe* ua. Kozarov 71; szh *pir* 'Triticum spelta, Agropyrum repens' Šulek; szlov *pirje* 'das Queckengras'; ócseh *pýří* 'Gramen' Klaret, ma (*pýř*), *pýr* 'Queckengras', 'Agropyrum' Dostál 1996; sz *pyrie* 'perje' Hv, Tvrdý; le *perz* 'Triticum repens', Agropyrum repens' Majewski; f-szorb *pyŕ* 'Agropyrum repens', a-szorb *pyŕ, pyŕe, pyŕo* 'die Quecke'; ukr *pyréj, pyrij* 'Bromus inermis' Hrinč, 'Quecke' Žel; orosz *pyréj* 'Triticum repens, Agrostis vulgaris, Avena pubescens' stb. Dalj. — A *pyro* 'Panicum; Hirse; köles' *-bje, -bjь* képzős származéka (MEW 269, TBSW 232, MER 423, HKES 307, BSE 402, PES II, 159). Az *-bje* képzős növénynevekre l. a *bodza, szittyó* címszavakat.

SlEl 675, MEW 269, Melich MNy 6 : 19, SzófSz.

përnye XV szef BécsiK = NySz. — Vált.: *pernye:* XV szef-től NySz, 1459: OklSz, 1621: MA, PP, PPB, SzD, Tzs; 1838: Tsz, MTsz; — *pörnye:* 1565: NySz, MA, PP, PPB; 1838: Tolna Tsz, Bakonyalja NyF 34 : 82, Nagykanizsa NyF 65, OrmSz; — *perenye, pərenye:* Gömör MTsz; — *perje:* 1508: NySz; Fehér, Csallóköz, Szföld MTsz; — *pörje:* Csallóköz MTsz; — ? *pornyó:* 1565: NySz; — ? *pornya:* Dráva mell. MTsz.

= 1. cinis, favilla; Asche, Loderasche; elégett szalmának, nádnak pehelyforma könnyen szállongó hamuja (1508-tól NySz, 1621: MA, PP, PPB, SzD, Tzs; Dunántúl, Csallóköz, Duna-Tisza-köze, Palócság, Szföld MTsz); — 2. palea; Spreu; hulladék (a XV szef-től NySz; Nógrád, Szatmár, Szolnok-Doboka MTsz).

< szláv **pyrьnja;* ócseh *pyřenie, pyřie* 'faviłła' Klaret, ma *pyření* 'Loderasche' Wussin, Rank; sz *pyrina, pyrie* 'pernye' Hv' *pyrina, pyrňa* 'hamu' Kálal; le *perzyna* 'glühende Asche, Loder-

asche'; f-szorb *pyrnica* 'stark brennende oder qualmende Kienfakel, (vö. *pyrić* 'heizen'), a-szorb *pyrina* 'Loderasche'; ukr *pyréj, pyrij* 'Strohasche', *peryna* 'Loderasche' Žel; orosz *purynj* 'szalmahamu' Dalj. — Alapszava a görög *πυρός*, német *Feuer* 'tűz' szóval rokon; MEW 269, TBSW 232, HKES 307, BSE 402, PES II, 159. — Csak északi-szláv szó.

A magyar szó vagy egy **pyrnja* (l. a sz *pyrňa* szót), vagy egy **pyrenьja* (l. az ócseh, cseh alakot) átvétele. A magyar *-rj-* > *-rny-* fejlődés következtében már korán összkeveredett a *perje* szóval (már 1508-ban *perje*), lehetséges azonban az is, hogy a korai *perje* változat külön átvétel a szláv *pyrьje*-ból (vö. az ócseh *pyřie*, sz *pyrie* alakot). — A Kis-Küküllő megyei *pélla* alak idetartozása kétes (jelentése azonos az 1.-vel). Még kevésbbé biztos a 2. jelentésű szónak az összefüggése az elsővel. Különösen az feltűnő, hogy a 'parázs, hamu' → 'törmelék' jelentésfejlődés (ami ugyan lehetséges, de bizonyításra szorul) már a BécsiK kora előtt megtörtént!

Leschka, SlEl 674, MEW 240, SzófSz. — Halász I. Nyr 12 : 101 a szláv magyarázatot nem tartja kielégítőnek és inkább arra gondol, hogy a *pergel, pörköl, perzsel* stb. szavakkal együtt fgr eredetű és a *pir* szó származéka. Csakhogy a magyarban nincs *-nye* képző, az állítólagos fgr *pir* tőre l. a *pír* és a *perzsel* címszót.

perszcenkár 1897: Abaúj Nyr 25 : 240.

= Lumpensammler; rongyszedő.

< keleti-sz *perscenkar* 'rongyszedő' (tulajdonképpen „gyűrűvel kereskedő", t. i. a rongyokért gyűrűvel fizetett); a *persceń* 'gyűrű' szóból < szláv *pьrstěnь* 'Ring' < *pьrstъ* 'digitus; Finger; ujj'; MEW 243, TBSW 220.

Valló Tót el, Nyr 33 : 567.

pest hn 1266/1283: OklSz; kn XV szmf SermDom, 1557: OklSz, SzD, Tzs; 1838: Szföld Tsz, Nyitra völgye MTsz; Kemény Zsigmondnál Nyr 22 : 366, 25 : 504. — Térszínforma névként: Nyr 40 : 304.

= caminus, fornax; Ofen, kemence (a Szföldön: nagy terjedelmű és két oldalt alul nyitott szobai fűtőkemence).

< bolgár *pešt* 'fourneau, four; kemence'; vö. óegyh. szláv *pešt* 'clibanus, caminus' Zogr, Mar, Savv, Psalt, Supr; egyh. szláv *pešt* ua. MiklLex. — A *pekǫ* 'süt' *-tъ* képzős származéka: **pek-tъ; szh pec; szlov peč;* cseh *pec;* sz *pec;* le *piec;* f-szorb *pec* 'Backofen'; ukr, orosz *peč;* vö. MEW 234, Meillet Ét 268, TBSW 212, MER 421.

A kétségtelenül bolgár eredetű szavak egyike (vö. még *mostoha, rozsda, mesgye, nyüst*). — SlEl 580, MEW 235, Melich HonfMg 138.

pësztërce XVI sz RadvSzak = NySz. — Vált.: *pisztric:* XVI. sz NySz, MFüvészk 584; — *pisztiric:* 1863: Szföld MTsz; — *peszteric:* 1838: Szföld Tsz; — *petrec*-gomba: 1835: Borsod MTsz; — *pësztërce:* 1808: SI, Tzs, CzF; — *pesztërice:* Kemenesalja MTsz.

= 1. Boletus subquammosus (*pisztric, pisztiric, peszterce:* 1808: SI, Tzs, MFüvészk 584); — 2. Agaricus campestris (*petrec*-gomba: 1835: Borsod MTsz); — 3. nyírfa-gomba (*peszterice:* Vas MTsz); — 4. bükkfa-gomba, süveggomba (*pisztiric, peszteric:* Csík MTsz).

< szláv *pъstrъcь;* vö. ócseh *pestřec* 'tuber; szarvasgomba', ma *pestřec* 'Scleroderma'; keleti-sz *pestrak* 'egy gombafajta'; orosz *pestréc* 'Boletus squamosus, Agaricus dentatus', *pestrják* 'Schizophyllus commune' (gomba a fán) Dalj; ukr *pestrák* 'Art buntgeschickiger Pilz' Žel, le *piestrak* 'Tuber' Majewski. — A 'tarka' jelentésű *pъstrъ* melléknév főnevesítései (jelentésük egyszerűen „tarka"), vö. MEW 270 és a *pisztráng* címszót. 'Gomba' jelentésben csak északi-szláv.

A magyar szó változatai lehetnek külön átvételek is. A székely szó talán az ukránból való (egy feltehető ukrán **pestrec* alakból), míg a borsodi a szlovákból származhatik. Nem világos a *pësztërce* viszonya a *pisztric*-hez. Egy **pestrica* gombanevet nem tudunk kimutatni, bár ilyennek szinte szabályszerűen meg kellene lennie, hiszen a jelzett szó (*gliva, goba*) nőnemű. Lehet azonban, hogy a 'Marrubium' jelentésű *peszterce* szóval való keveredés eredménye. Biztosan ilyen keverékszó a SI-nál előforduló *peszerce.*

Leschka, SlEl 579, MEW 270, Asbóth SzlSz 35.

pësztonka 1792: SzD.—Vált.: *pësztonka:* 1792: SzD, 1815: Leschka, Tzs, CzF; Csallóköz, Nagykúnság, Szatmár MTsz, SzamSz; — *pësztunka:* 1799: GyarmAff 360; Érsekújvár MTsz.

= Kinderpflegerin.

< sz *pestunka* ua.; vö. egyh. szláv *pěstunъ* 'paedagogus' MiklLex, Srezn; szlov *pêstunja* 'Kindswärterin'; ócseh *pestun* 'paedagogus' Klaret; le *piastun* 'der Kinderwärter', *piastunka* 'die Kinderwärterin'; ukr *pistunka* ua.; orosz *pestúnja* ua. — A *pěstovati* 'curare' *-unъ* képzős származéka; Vondrák SlGr I, 549, MEW 245, MER 419, PES II, 162.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 584, MEW 245, Valló Tót 61, SzófSz.

Elterjedése alapján csak sz vagy kárp.ukr lehet. Vö. a *pelenka* szót is. Bár a *peszira, peszra* 'Kinderwärterin' (1835-től: MTsz Gömör, Eger, Alföld) szónak a *pesztonká*-val való összefüggése nyilvánvalónak látszik, mégis ezt az alakot sem a szláv nyelvekből, sem a magyarból megmagyarázni nem tudjuk. Ilyen szó a szláv nyelvek-

ben nincs, viszont valami magyar becealaknak sem lehet felfogni. Eredete nincs tisztázva.

pëták XVII szv NySz, 1788: MNy 5 : 286 (tiszáninneni szó), 1793: Gross II, 109, GyarmAff 351, 360, SI, Tzs; Tolna, Szabolcs, Csík MTsz, SzamSz.

= silbernes Geldstück, das Kaiser Franz seit dem Ende des XVIII. Jh.-s im Werte von 5 Kreutzer prägen liess; seit den Napoleonkriegen war es 7 Kreutzer wert; 5 krajcár értékű ezüst pénz, amelyet I. Ferenc király a XVIII szv-n kezdett veretni; a Napoleonháborúk óta 7 krajcár volt az értéke (Huszár Lajos szíves közlése).

< szh *pètāk* 'quinarius; öt garas értékű pénz' Bell, Jambr, Maž 913.

A magyar szó nyilván valami régebbi balkáni pénznemre vonatkozott és mint ilyen jött át. Ferenc király petákjai ennek a Magyarországon is ismert balkáni pénznek lehettek az utánzatai.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 581.

petrënce 1723: NySz. — Vált.: *petrënce:* 1723: NySz, SzD, SI, Tzs; 1835: Eger, Duna mell. Kassai IV, 109, 1838: Sopron, Győr Tsz; Pápa, Somogy, Baranya, Kiskunság, Kecskemét, Szeged, Csallóköz, Hont, Gömör, Szföld MTsz, Felsőőr DolgKolMNyI 3 : 80, Szenna, Bakonyalja NyF 34 : 57, OrmSz; — *petrece :* Debrecen DolgMNépny I: 94; — *pötrönce:* 1881: Baranya, Kecskemét MTsz.

= acervus foeni; Heuhaufen; kis szénarakás (amekkorát két ember két rúdon egyszerre elvisz).

< sz **petrence;* vö. sz *petrenec* 'petrence'. A szó egy **pętrьnьce* alakból való, ez pedig a *pętro* 'Dachboden, Etage, Holzgestell; padlás, emelet, faállványzat' szó származéka. A szó eredetileg 'Harfe, Heinze; szénaszárító állvány' jelentésű lehetett. Az alapszóra vö. MEW 239, TBSW 219, HKES 267, BSE 412, PES II, 166.

A magyarázat gyengéje, hogy a szlovák szónak 'szénaszárító állvány' jelentése nincs, és azt máshonnan sem tudjuk igazolni.

Kniezsa MNy 46 : 118. — Vö. még Leschka, SlEl 582, MEW 244, Asbóth Nytud 2 : 48, SzófSz.

pilis XV sze SchlSzj. — Vált.: *plis:* XV sze SchlSzj; — *?pilés* (vagy *pilës*): XV sze SchlSzj, 1551, 1618: NySz, SzikszF; — *pelis:* 1494: OklSz; — *pilis:* 1510—21: NySz, Murm, GyöngyTör, MA, PP, PPB, SI, Kr, Tzs, Kassai IV, 117, CzF.

= 1. tonsura coronalis; Tonsur; papi tonzúra (XV sze SchlSzjtől valmennyi fenti adatban; CzF korában már el volt avulva); — 2. *pilis, pillis, píllís, pilisz* der Ranft, das Scherzel des Brotes; a kenyér megszegésekor levágott darab (t. i. olyan kerek, mint a papi tonzúra;

1835: Alföld, Csallóköz Kassai IV, 117, KKHalas, Nagykúnság, Csongrád, Szeged, Békés, Bihar, Szatmár, Hajdu MTsz, SzamSz, OrmSz).

< nyugati-kereszténységű szláv *plěšь;* csa-h *plîš* 'tonzúra' (XIV sz-tól Melich SzlJsz I/2,373), kaj-h *pleš* ua. (a XVI sz-tól Maž 948, Bell); szlov *plêš* és *pléša* ua.; ócseh *pleš* ua. Hus (vö. Klaret is, de itt másolási hibával); óle *plesz* ua. (a XVII sz előtt BSE 418). — Eredeti jelentése 'kopaszság' (vö. egyh. szláv *plěšь* 'calvitium' MiklLex, orosz *pleš* 'Glatze' stb.); a szó eredetére vö. TBSW 226, MEW 250, MER 429, HKES 278, BSE 418, PES II, 81.

Mivel a szónak 'papi tonzúra' jelentése csak a nyugati-kereszténységhez tartozó szlávoknál volt vagy van, a magyar szó pedig csak 'tonzurát' jelentett, nyilvánvaló, hogy csak innen eredhet. Az egyházi terminológiával együtt a horvátból került át. A korai *pilis* változatok a csa-h-ra mutatnak.

Melich SzlJsz I/2, 371, MNy 6 : 291. — Vö. még Ver, Gyarm-Voc, Leschka, SlEl 605, MEW 250.

A 'hegycsúcs' jelentésű *piliske* (Zoboralja és Háromszék MTsz) idetartozása bizonytalan. Az aligha valószínű, hogy a 'papi tonzúra' jelentésű *pilis* szavunk magyar deminutívumával volna dolgunk, ez ellen főleg jelentéstani okok szólnak. Benkő Loránd MNy 43 : 205 és 44 : 99 szavunkat egy szláv **plěšьka* 'kopasz hegy'-ből magyarázza, és ebből a szóból való magyar elnevezésnek tartja a Székelyföldön gyakori *Piliske* hegyneveket. Azonban ez ellen fel lehet hozni, hogy a szláv nyelvekben 'kopasz hegy' jelentésű **plěšьka* szó lehetséges ugyan, azonban a valóságban nem mutatható ki. De nem kétségtelen a 'hegycsúcs' jelentésű magyar *piliske* létezése sem. Összesen két adatunk van rá: egy 1841-ből a Zoboraljára, egy pedig 1876-ból Háromszékre vonatkozólag. Mivel ezeket az adatokat azóta senki sem erősítette meg, nem inkább fordítva áll a dolog és a két gyűjtő a gyakori *Piliske* hegynévből következtette ki a köznevet? Amíg tehát erre a szóra megbízhatóbb adataink nincsenek, a szó eredetére vonatkozólag állást foglalni nem lehet.

pilka 1832: Kr. — Vált.: *pilka:* 1897: Somogy MTsz; — *pilke:* 1835 Somogy MTsz; — *pinka:* Kr, Kemenesalja, Őrség, Zala MTsz.

= Spund; fadugó, hordódugó.

< szlov *pilka* 'der Spund'. A szó a MEW 246 szerint a németből való.

Mariánovics Nyr 43 : 16.

pilkár 1897: Abaúj Nyr 25 : 240.

= Holzhauer; favágó.

< sz *pilkár* (szótározva nincs), a *pilka* 'kis fűrész' szóból, ez meg a *pila* 'fűrész' demin-a (MEW 246, Kiparsky 257, HKES 273). Tkp. „fűrészelő".

Valló Tót el, Nyr 33 : 567.

pince hn 1255/1281: OklSz; kn 1336: OklSz. — *Vált.: pince:* 1255/1281-től OklSz, BSzj, SchlSzj, 1466-tól NySz, Murm, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; — *pence:* XV sze SchlSzj, 1618: NySz.

= cellaria; Keller.

< szláv *pivьnica;* szerb-egyh. szláv *pivьnica* 'cella vinaria (XIV sz MiklLex); blg *pívnica* 'brasserie; cave, caverne'; szh *pȉvnica* 'Weinkeller'; szlov *pívnica* 'die Schenke, das Weinhaus; der unterirdische Weinkeller'; cseh *pivnice* 'cellarium' Klaret, stb.; sz *pivnica* 'pince'; le *piwnica* 'der Keller, Bierkeller, Weinkeller'; f-szorb *piwnica* 'Bierkeller', *pinca* 'Keller', a-szorb *piwnica* Keller; ukr *pyvnýca* 'Keller'. — A *pivo* 'Bier; sör' származéka: **piv-ьn-ica*, vö. Vondrák SlGr I, 517, tehát eredetileg „sörraktár". A *pivo* a *pi-ti* 'iszik' igéből való, a *piti*-re l. MEW 246, TBSW 228, PES II, 63.

Melich MNy 29 : 271 szerint az átvett alak a négyszótagos **pi-vь-ni-ca* volt, amiből haplológiával a magyarban lett **pinica* > **pinca* > *pince*. Ez feltételezi, hogy a szó még a jerek megléte idején, tehát a X sz-ban került át. Emellett a feltevés mellett szól, hogy a magyar szó már a XIII sz közepén és helynévben fordul elő. A f-szorb *pinca* a magyarral semmiféle közvetlen kapcsolatban nem lehet, más szláv nyelvben pedig ismeretlen.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 599, MEW 246, Asbóth Nytud 4 : 173, SzófSz.

pióca 1595: Ver. — Vált.: ? *piőce:* 1595: Ver (írva: *pieücze* 120); — *pióca:* 1723: Csuzyból Nyr 38 : 395, SI, Tzs; Kemenesalja Tsz, CzF; — *pihóca:* 1873: Répce mell. MTsz.

pióka: 1533: Murm, SzikszF, Cal, 1598-tól NySz, MA, PP, PPB, SI, CzF; Ormányság Tsz, Dunántúl, Göcsej, Somogy, Baranya, Dráva mell., Zemplén MTsz, OrmSz; — *pihóka:* 1873: Somogy MTsz; — *piuka:* 1873: Zala MTsz; — ?? *piánc:* 1897: egy adat Beregből MTsz.

= hirudo; Blutegel; nadály.

< szláv *pijavica* és *pijavьka;* egyh. szláv *pijavica* 'sangvisuga MiklLex, Srezn; blg *pijávica, pijávka* 'sangsue'; szh *pìjavica* Ver, IvBr, kaj-h *pijávka* Bell, Jambr; szlov *pijavîca, pìjávka;* ócseh *piějvice, piějvka* Klaret, ma *pijavica, pijavka* (analógiás alak, de már Velesl); sz *pijavica, pijavka;* le *pijawka;* f-szorb *pijanca, pijanka,*

a-szorb *pijańca;* ukr *pjavýca, pjávka;* orosz *pijávica, pijávka, pjávka.* — A *pi-ti* 'iszik' frequentatív *pija-* származékának *-va* képzős alakja (MiklSlGr II, 218, Vondrák SlGr I, 519). Az *-ica* és *-ъka* deminutív képzők. Vö. MEW 246, MER 425, PES II, 64.

Két külön-külön átvett szó. Régebben a *pióka* volt a köznyelvi, ma — kb. a XIX szk-től — a *pióca.* — A Verancsicsnál található *piőce* a *pióca* palatális hangrendű változata. — A *piánc* alak hitelessége kétes. Talán egy ukr **pijanca* (vö. a-szorb alakokat!) átvétele, ilyent azonban forrásaimból igazolni nem tudok.

Ver, SlEl 589, MEW 246, Munkácsi Ethn 4 : 246, Asbóth Nytud 1 : 188, SzófSz.

pipőke ebben: *hamupipőke* 1807: Márton. — Vált.: *hamupepejke:* Márton, Jókai, Új földesúr 35, Zemplén MTsz; — *hamupipők:* 1838: Tzs; Pápa vid, Kemenesalja Tsz; — *hamupüpő:* 1838: Balaton mell. Tsz; — *hamupüpőke, hamupepely, hamupepelyke:* CzF; — *hamupipőke:* 1807: Márton, Tzs, Kelemen stb.

= Aschenbrödel.

A magyar szó második része egy északi-szláv *popelka* vagy egy déli-szláv **pepelka* átvétele. Hangtanilag is, szóföldrajzilag is egy **pepelka*-ból való átvétel látszik valószínűbbnek, sajnos azonban a déli-szláv nyelvekben 'Aschenbrödel' jelentésű *pepelka* szó nem mutatható ki (ilyen jelentésben a blg-ban *pepeláša, pepelúša, pepeljúša,* a szh-ban *pepèljuha, pepèljuša, pepèljuga,* a szlov-ben *pepelúha, pepeluša* van, a *pepelka,* ahol megvan, mást jelent: szlov 'Aschentuch'). Megvan azonban a csehben: *popelka* Rank, és a szlovákban: *popeluška*). A 'hamu' jelentésű *popelъ* származéka, vö. TBSW 212, MEW 247 (nem hisz a *hamupipőke* szláv eredetében!).

Munkácsi Nyr 10 : 530 (de a szh *pepeljuga*-ból származtatja, ami hangtanilag nem fogadható el). — A SzófSz a *hamu* címszó alatt említi (tehát magyar származéknak tarja??).

piroha 1875: Zemplén MTsz.

= Art Mehlspeise; derelye.

< ukr *pyrohy* Npl, sing *pyrih,* G *pyrohá* 'gefüllter Kloss, Maultasche' Zel; orosz *piróg* Dalj; le *pierogi;* sz *pirohy* Npl Kálal, *piroh* 'derelye' Hv. — Räsänen ZSlPh 20 : 448 szerint az orosz szó a csuvas *pürɛk, parɛk* ~ török *börăk* szóból való. Az oroszból a többi szlávoknál, a szlávból a német *Piroge;* MEW 247, PES II, 60.

piszk 1839: MTsz. — Vált.: *piszk:* 1879: Rozsnyó MTsz; — *piszka:* 1839: Torna MTsz.

= Tiermaul; állati száj.

< sz *pysk* 'állati száj'; nyugati-szláv szó, vö. MEW 270, HKES 307, BSE 449.

Valló Nyr 33 : 567.

piszra 1709: Nyr 22 : 521; Borsod MTsz, Debrecen DolgMNépnyI 3 : 94.

= weissfleckig; fehér foltos (ló, az orrán).

< szláv (szlovák) *pestrá*, a *pestrý* 'tarka' nőneme.

Feltűnő a *t* kiesése a magyarban. A szóra l. a *pisztráng* címszót.

pisztráng hn 1261: MNy 3 : 466 (Kassa vidéke, vö. Šmilauer Vodopis 210); kn XIV szv BSzj. — Vált.: *pisztrung:* 1261: MNy 3 : 466; — *pisztrong:* 1364: Tutkó Kassa tört. Évkönyve 9 : 218 = Šmilauer i. h.; — *pisztrang:* XIV szv BSzj, SoprSzj, SchlSzj, 1462-től OklSz, KolGl. 1, Cal, a XVI sz-tól NySz, MA, PP, Jambr, PPB, PPBE, Leschka; Erdély MTsz; — *piszrang:* 1679: GyaluiUrb 214; — *pisztarang:* Hétfalu CsángóSz; — *pisztráng:* 1788: MNy 5 : 286, Márton, Kr, Tzs, CzF (a NySz-ban a RadvSzak 134-ről idézett *pisztráng* alak nem hiteles, mert modern helyesírással á t í r t szöveg a forrása). — 1788: MNy 5 : 286 szerint a *pisztrang* tiszáninneni, a *pisztráng* d u n á n t ú l i alak.

= Trutta; Forelle.

< szláv *pъstrǫgъ;* (blg *pestrǐva, pestrúška* 'Trutta'; szh *pȁstruga* 'Accipenser stellatus; sőregtok', *pȁstrma* 'Salmo trutta'); szlov *pestróga, pestrúga* 'Forelle'; ócseh *pstruh* 'Gobio, Trutta', ma csak 'Trutta'; sz *pstruh;* le *pstrąg;* f-szorb *pstruha,* a-szorb *pstrug;* ukr *pstruh.* — A *pъstrъ* 'tarka' szónak *-ǫgъ* képzős származéka. A *pъstrъ* eredeti **pъs-rъ* (vö. a *pъs-ati* 'ír' szót, vö. latin *pic-tor,* MEW 270, Meillet Ét 403, PES II, 50), a képzőre l. MiklSlGr II, 284, Vondrák SlGr I, 629.

A történeti adatok tanusága szerint a m szó *pisztrung* > *pisztrong* > *pisztrang* fejlődésen ment keresztül. A mai *pisztr-á-ng* változat csak a XVIII sz végén, mint dunántúli szó bukkan fel. A Dunántúl ismeretlen halfajta neve nyilván csak hallomásból volt itt ismeretes és így könnyen átalakulhatott. Adataink alapján az is kétségtelen, hogy szavunk nem lehet l e n g y e l eredetű, mint Asbóth SzlSz 27 (és utána Melich MNy 6 : 444, SzófSz) gondolja, mert a lengyelben a nazális *ǫ* már a XII sz elején *ą*-nak hangzott, amiből az ómagyarban nem lehetett volna *u*. Az átvett alak a *pъstrǫgъ*, az első szótag jere még feltétlenül hangzott, mert a jerek később estek ki, mint a nazális.

Leschka, SlEl 678, MEW 271.

pitlik 1835: Palócság Tsz.

= Mehlbeutel; szita a malomban.

< sz *pitlik* ua. (Kálal, Hv nem említi, Jancs-nál 'kis zsák'; Felső-Árvából azonban magam ismerem a *pitlik* 'malomszita' szót, van *pitľovať* is 'finomra őröl').

A *pitle, pitli* (1838: Tsz, 1840: MTsz stb.) azonban nem szlovák, hanem közvetlenül német eredetű és a német *Büttel* átvétele, vö. Melich DLw 204.

pitvar 1300: LeuvGl = ÓMO 131. — Vált.: *pitvar:* 1300: LeuvGl, SchlSzj, a XV szef-től NySz, Murm, 1558-tól OklSz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *pitar:* 1819: Palócság, Csallóköz Tsz, Vas, Somogy, Baranya, Göcsej, Jászság, Mezőtúr, Kecskemét, Kunszentmiklós, Békés, Csongrád, Szeged, Komárom, Borsod, Gömör, Nógrád, Bihar, Szatmár, Debrecen, Tokaj, Kassa, Szföld MTsz, Csököly 53, Szenna, SzamSz, OrmSz, Nyitra vid Nyr 43 : 141 (itt *pitár* sajtóhiba *pitár* h.); — *patvar:* 1876: Szeged MTsz.

= atrium, vestibulum; Vorhalle, Vorsaal (pl. pokol *pitvara* 1300: LeuvGl, a királyi palota *pitvara* 1466-tól NySz, egyszerű l a k ó h á z *pitvara* 1628-tól NySz).

< óbolgár *pritvorъ;* óegyh. szláv *pritvorъ* 'porticus' Mar, Zogr, Supr; szerb-egyh. szláv *pritvorъ* 'porticus, ambitus, septum' MiklLex, Dan II, 443; orosz-egyh. szláv *pritvorъ* 'porticus, atrium' (a pravoszláv templom előcsarnoka) Srezn II, 1477; blg *pritvor* 'Anbau der Kirche' Wörter und Sachen 2 : 81; sz *pitvor* 'pitvar; Vorhalle' (a XVII sze-től adat a Levéltárból; 1685: ComOrb 144); le *przytwor* 'Vorhalle einer pravoslavischen Kirche'; ukr *prytvór* 'Vorhalle einer Kirche' (az egyh. szlávból, mint az *o*-ja mutatja); orosz *pritvór* ua. — Eredetére nézve két vélemény van. 1. Eredeti szó és a *pri* 'mellett' + *tvorъ* 'tétel' (vö. a *patvar* címszót) összetétele; MEW 366, Meillet Ét 223, TBSW 333, BSE 587. — 2. A görög *προαιτώριον* átvétele és n é p e t i m o l ó g i á s átalakítása (vö. hogy ugyanabban a jelentésben előfordul a *pretorъ* Zogr: J. XVIII, 23, Supr, *pritorъ* Zogr 171: J. XIX, 9); Vasmer GrSlEt III, 159.

Tekintettel arra, hogy a szó az óegyh. szlávban, az egyházi szlávban (meg az ukránban, oroszban) k i z á r ó l a g a templom előcsarnokát jelenti, azt amit görögül *προαιτώριον*-nak hívnak, nem lehet kétséges, hogy itt Vasmernek van igaza. A közönséges lakóháznak semmiféle szláv nyelvben *pritvor*-a nincs. A cseh szótárak *přitvor* szava (Jungm, Rank) Palkovičtól származik, az pedig tudákos visszaszlávosítása a *pitvor* szónak és valószínűleg Ribaytól való. (Leschka is egy *přjtwor*-ból, tehát egy c s e h alakból indul ki, de ez nála csak feltett alak, ami elé ő még nem tett csillagot.) Ilyen

cseh szónak sem Palkovič előtt, sem utána a legcsekélyebb nyoma sincs. A f-szorb *přitwark* 'Vorhalle, Halle, Kirchenhalle' nyilván irodalmi átvétel a csehből, de a *přitwar* 'Anbau' hatása alatt, az a-szorb *přitwor* 'Anbau, Vorhalle, Kirchenhalle' is a csehből származik, de nyilván itt is érvényesült a népetimológia. A sz *pitvor* pedig a magyarból származik. — A horvát *pritvor* 'juhakolnál a fedett folyosó előtti bekerített hely' Vuk bizonyára külön alakulás a *pri* + *tvoriti*-ból. A fenti szavakhoz történetileg aligha van köze.

A magyar szó az óbolgárból, vagy az ószerbből származik és eredetileg szintén a templom vagy palota előcsarnokát jelenthette, bár a templom előcsarnokára adatunk nincs. Ha nem is volt tehát része a keresztény terminológiának, bizonyos, hogy a *palota* és a *terem* szóval együtt a bizánci kultúra egyik maradványa.

SlEl 660, MEW 366, Asbóth NyK 30 : 76, SzófSz.

piva XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *piva:* XII szk GyöngyTör; — *pivó:* 1876: Dunántúl MTsz; — *pívó:* 1876: Szlavónia MTsz.

= 1. cervisia; Bier; sör (XVI szk GyöngyTör, Dunántúl MTsz); — 2. Bierhefe; sörélesztő (1876: Szlavónia MTsz).

< szh *pîvo* 'Bier'; szláv *pivo*, a *pi-ti* 'iszik' származéka, MEW 246.

Balassa Nyr 23 : 360.

† **platibok** 1557: az . . . magas kew fal igen hasadozot, azon fylek hogh egh nap *plati bokot* kezd mondanj LevT I, 265 = NySz (Zalavár)

= Lebewohl; búcsú.

< szh *plati bog* 'vergelt's Gott; isten fizesse meg'.

plëtyka XVIII sze NySz. — Vált.: *plëtyka:* XVIII sze Rákóczy, Bercsényi NySz, 1725-től (Amade) NagySz, GyarmAff 328, GyarmVoc, Tzs, CzF; — *plëtk:* XVIII sze Rákóczy NySz; — *pëlëtyka* 1880: Kecskemét, Palócság MTsz; — ? *peletika:* 1860: Dunántúl MTsz.

= semocinatio; Gerede, Klatsch.

< sz *pletka* Jancs, Hv, Kálal, Tvrdý; le *plotka* 'Klatsch'; ukr *plitky* Npl 'Klatschereien'. — A 'sző, fon' jelentésű *plet-* tő származéka; MEW 250.

SlEl 603, Asbóth Nyr 31 : 131 és SzófSz egy szlovák palatalizált *t*-ból indulnak ki. Ilyent forrásaimból kimutatni nem tudok.

pluckár 1897: Abaúj Nyr 25 : 240, Nyitra vid. Nyr 43 : 286.

= Maurer; kőmüves.

< sz *pluckár*. Észak-Árvában a kőművesek gúnyneve. Állítólag azért, mert télen, amikor munka nélkül vannak, a nyári bőséges húsevés helyett csak tüdőre (*plucki*, a *pluce* 'tüdő' demin-a) telik nekik. Szótározva nincs.

Valló Tót el., Nyr 3 : 567 (szerinte a szlovák szó a 'loccsant' jelentésű *pluckať* szóból való; ilyen szó nincs).

podlutka 1833: Dank. — Vált.: *podlutka:* 1863: Kapnikbánya MTsz, Hidaskürt MNy 4 : 63; — *podlufka:* Hidaskürt MNy 4 : 63; — *podlupka:* Budapest (saját gyűjtés); — *padlutka:* 1880: Debrecen, Szilágy MTsz, SzamSz; — *padluska:* 1882: Szolnok-Doboka MTsz; — *podluska:* 1833: Dank; — *pulutyka:* 1876: Dunántúl, Zala Msz; — *purutyka:* 1896: Sümeg MTsz; — *brutyka:* 1896: Sümeg MTsz.

= die aus Kohl-, Kraut-, Rüben-, Klettenblatt gekochte Gemüse; kalarábé-, zöld káposzta-, répa-, marti lapulevélből készült főzelék (Budapesten 'korai zöldség').

< sz *podlubka*, vö. keleti-sz *podlubky* 'főzelék különféle zöldséglevélből' Kálal. — A *lubъ* 'kéreg, hám' szóból való; BEW I, 741.

A *potlohó*, *potluhó*, *potyulka* változatok idetartozása kétes.

pogácsa XIV szv BSzj. —Vált.: *pogácsa:* XIV szv BSzj; — *pogácsa:* XV sze SchlSzj, 1466-tól OklSz, 1508-tól NySz, Murm, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *bogácsa:* 1749: Jász-Kunság MNy 37 : 36, 1788: Tiszáninnen MNy 5 : 286; Palócság, Abaúj MTsz, Heves NyF 16 : 56; — *bugácsa:* 1889: Gömör MTsz.

= azymus, panis focarius; Kuchen, Pogatsche.

< déli-szláv *pogača;* blg *pogáča* 'sorte de tourte, pain sans levain; süteményféle'; szh *pògača* 'ungesäuertes Weizenbrot' (a XIV sz-tól HASz); szlov *pogáča* 'Aschenbrot, Kuchen' stb. — A velencei olasz *fogaccia* (< latin *focacia* DuC, *focacea* REW 3396) átvétele, Vasmer GrSlEt III, 153, RS 3 : 274; Štrekelj SlLw, MEW 254, MER 427. Más szláv nyelvben a szó vagy nincs meg (az orosz *pogač* létezése bizonytalan: Srezn, Pawl nem ismeri, Dalj megkérdőjelezi), vagy a magyarból származik (sz *pogáč, pagáč;* a cseh *pogač* csak Jiráseknél és itt szlovák szó). — A szlávból román *pogace, pogaciu, bogace, bogaciu* (Moldvában *pohaciu, pohace* is) 'Art kleines, mit Zucker bestreutes, ordinäres Gebäck', albán *pogačε*, újgörög *πογάτζα*, török *pogača, bogadža*. A szh közvetítés mellett a szókezdő *p-* tanuskodik az olasz *f-* helyén.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 615, MEW 254, Gombocz MNy 1 : 161, SzófSz.

pohánka XIV szv BSzj, 1494-től OklSz, 1662-től NySz, GyarmAff 351, MFüvészk 254, SI, Tzs, CzF. — A SI-nál és a Tzs-ben felbukkanó *pogányka* változat nyilván Sándor István alkotása.

= Fagopyrum sagittatum; Heidekorn; tatárka, hajdina, haricska (Jáv 279).

< sz *pohánka;* cseh *pohanka* Velesl, stb.; le *pogańka.* — Tulajdonképpen „pogány gabona"; vö. a *hajdina* címszót és a *tatárka* szót is. Elterjedésére vö. Nitsch—Mrozówna Lud Słowiański I/A: 246, I/A: 191.

Leschka, SlEl 616, MEW 254, Gombocz MNy 1 : 258, Kemenes Pál MNy 14 : 147, Fogarasi Miklós MNy 45 : 303, SzófSz.

pók XIV szv BSzj. —Vált.: *pouk:* XV sze SchlSzj; — *pók:* XIV szv BSzj, SchlSzj, SchlHort, SermDom, 1508-tól NySz, Murm, GyöngyTör, KolGl. 2, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *ponk:* 1863: Udvarhely, Abaúj, MTsz, Sárköz Nyr 37 : 48; — *pank:* 1816: GyarmVoc, Szföld, Torna, Gömör MTsz; — *pánk:* 1838: Szföld Tsz, MTsz, Hétfalu CsángóSz; — *punk:* 1831: Bodrogköz Tsz, Torontál MTsz; — *pukhas:* 1892: Palócság MTsz.

= Aranea; Spinne.

< szláv *pauk;* egyh. szláv *pauk* MiklLex, Srezn; blg *pájък, pájuk;* szh *pȁūk*, kaj-h *pávuk;* szlov *pâjok, pâjek, pâvok;* ócseh *paúk* Klaret, Hus, ma *pavouk* Velesl stb.; sz *pavúk;* le *pająk;* a-, f-szorb *pawk;* ukr *paúk;* orosz *paúk* (< ősszláv **paǫkъ*). — Eredete nincs tisztázva. A különböző megfejtési kísérleteket l. MEW 231, MER 416, HKES 267, BSE 390, PES II, 27. — A szlávból román *paianjen, paingan, paing, paiáng* stb.

Kérdés, hogy viszonylik a magyar népnyelvi *ponk, pank, pánk, punk* a köznyelvi *pók*-hoz. Asbóth SzlSz 29 szerint a *ponk* stb. változat az eredeti és abból a magyarban fejlődött volna a *pók.* Így még NyK 32 : 186, és Jagić-Festschrift 242. Ezzel szemben Melich NyK 25 : 105 és Wichmann MNy 35 : 76 szerint két külön átvétel: a *ponk* stb. egy régebbi *paǫkъ*, a *pók* pedig egy már denazalizált későbbi (valószínűleg szh) *pauk* átvétele. Bár a kérdés hangtanilag nem dönthető el, a szótörténet inkább az utóbbi mellett látszik szólni.

Horger MNy 26 : 85, SzófSz.

pokol 1200: HB. — Vált.: *pukul:* 1200: HB (van *puklus* mn 1256 és 1325 között OklSz); — ? *pulkul:* 1300: LeuvGl = ÓMO 131 (valószínűleg csak elírás *pukul* helyett); — *pokol:* XV szef-től NySz, SermDom, SzalkGl, Murm, GyöngyTör, KolGl. 2, SzikszF, Cal, MA,

PP, PPB, Tzs, CzF (de a *poklos* mn már 1355-től OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz stb.).

= 1. orcus, infernus, gehenna, tartarus; Hölle (1200-tól valamennyi fenti adatban); — 2. hostilis, infestus, pravus; feindlich, böse, schlecht, grässlich; ellenséges, gonosz (1517-től a XVII szv-ig NySz).

< óhorvát-szlovén *pъkələ;* óhorvát (csa-h) *pъklə* Jagić Entst 154, *pakal* Ver, ma *pakao*, kaj-h *pekel* Bell, Jambr; szlov *pekél;* cseh *peklo* Klaret, stb; sz *peklo;* óle *pkieł* (G *piekła*), ma *piekło* Brückner JA 12 : 292; f-szorb *pjekło*, a-szorb *pjakło*. — A *pъkələ* 'Pech, Teer; szurok' szóval azonos. Ez a jelentés a következő nyelvekben van meg: óegyh. szláv *pъkələ* (*pъcьlə* Supr; harmadik palatalizáció!); egyh. szláv *pъklə* MiklLex, Srezn; blg *pъ́kəl;* szerb *pakao;* orosz *péklo*. — Eredeti szó, a német *Pech*, latin *pix* alapszavának *-ul* képzős származéka; MEW 270, TBSW 217, MER 537, HKES 269, BSE 407, PES II, 37. — A 'szurok' → 'pokol' jelentésfejlődés a nyugati kereszténység pokol-képzetén alapul. Eredetileg csak a nyugati-kereszténységű szlávoknál volt meg 'infernus' jelentésben, ma azonban megvan már a bolgárban (*pъ́kəl*) és az ukránban (*péklo*) is, ezekben azonban bizonyosan jövevények.

Az átvett alak *pъkələ* (és nem *pъklə*, mint Asbóth SzlSz 39, sem *pkəl*, mint Melich MNy 30 : 72 gondolja, mert ilyen alakok sohasem é l t e k, ezek ugyanis csak írásban fordulnak elő). Ebből a magyarban **pikulu* > **pukulu*, Acc **pukulut* > *puklut* fejlődött.

Ver, DebrGr, GyarmVoc, Leschka, SlEl 676, MEW 270, Asbóth NyK 18 : 392, Nesk 69, Melich SzlJsz I/2, 380, SzófSz.

pokróc 1494: OklSz. — Vált.: *pokróc:* 1494: OklSz, 1530-tól NySz, Murm, GyöngyTör, 1559: MNy 25 : 151, KolGl. 2, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *pokrolc:* 1530: OklSz; — *pakróc:* 1544: OklSz, 1643, 1732: NySz, 1788: MNy 5 : 285 (szerinte dunántúli alak), Sl; Somogy Csallóköz MTsz.

= stragulum, stratum; Decke, Kotze.

< szláv *pokrovьcь;* egyh. szláv *pokrovьcь* 'operculum in ecclesia' MiklLex, Srezn; blg *pokróvec* 'pale (éccl.)'; őszerb *pokrovьcь* 'stragulum' Dan; szh *pòkrovac* 'Pferdedecke', kaj-h *pokrovec* 'stragulum' Bell, Jambr; szlov *pokrôvec* 'Pferdedecke'; cseh *pokrovec* 'Teppich' Wussin, 'Decke' Rank; sz *pokrovec* 'pokróc'; le *pokrowiec* Decke'; kárp. ukr *pokrovec'*lótakaró, pokróc' Csopey. — Praepositiós összetétel: *po* + *krov-ьcь;* a *krovə* a *kry-ti* 'rejt, takar' ige főneve, az *-ьcь* demin. képző; MEW 143, Meillet Ét 219, BEW I, 625, TBSW 140, PES I, 399, stb. — A román *pocrovăţ, procovăţ* 'Kelch-, Patenentuch' az egyh. szlávból.

A magyar szó közvetlen forrása nem állapítható meg. Csak annyi bizonyos, hogy nem egyházi szó.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 619, MEW 143, Asbóth Nytud 1 : 186, SzófSz.

† **pokronta** XV sze SchlSzj (egy adat).

= subcineritium (Art Kuchen; sütemény-féle).

< szláv *pokrǫta;* cseh *pokruta* 'torrestina (kalács-féle)' Klaret, 'Wecke' Rank; f-szorb *pokruta* 'Laib Brot', a-szorb *pokšuta* ua; óle *pokręta* 'kalács' (XIV—XV sz BSE 428); óorosz *pokruta* 'szelet kenyér' Srezn II, 1117. — Praepositiós összetétel: *po* + *krǫta*, a *krǫtъ* 'hajlított, csavart' származéka; BEW I, 627, TBSW 142, SlOcc 18 : 276. Mint ételnévre vö. a *torta, tortata* szavakat, amelyek a latin *torqueo* 'csavar' származékai.

A SchlSzj szava talán a lengyelből való és nem X sz-i átvétel, ahogy a megőrzött nazális alapján gondolni lehetne.

Szamota SchlSzj 60, jegyzet.

polc XIV szv BSzj. — Vált.: *polc:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1429: OklSz, a XVI sze-től NySz, SzikszF, MA, Tzs, CzF; — *póc:* 1480: OklSz, 1604: MA, PP, PPB; — *pólc:* 1647: NySz, PP, PPB; — *póca:* 1873: Őrség MTsz.

= 1. repositorium, podium, loculamenta, foruli; Lade, Kasten, Schrein, Fach (XIV szv BSzj-től valamennyi fenti adatban az alábbiak kivételével); — 2. gradus, dignitas; Stufe, Rang, Würde; méltóság (1597-től NySz, CzF, stb.); — 3. *póca* patenarium; Schüsselrahmen; táltartó (1873: Őrség MTsz).

< szláv *polica;* egyh. szláv *polica* 'asser in ecci.' MiklLex; blg *polica* 'tablette; tárgyak elhelyezésére szolgáló deszka a falon'; szh *pólica* 'Wandleiste; deszka a falon különböző tárgyak elhelyezésére' HASz; szlov *polîca* 'ein horizontal irgendwo (z. B. an der Wand) angebrachtes Brett, um etwas darauf zu stellen'; cseh *police* 'repositorium' Velesl, 'der Schranken, die Stellen' Wussin, 'Schrank, Gestellbrett' Rank; sz *polica* 'polc'; le *polica* 'Fächerschrank'; a-szorb *pólica* 'eine Wandleiste, oder ein holzernes Gesims an der Wand zum Aufstellen von Geschirr'; ukr *polyca* 'Wandbrett, Schüsselbrett'; orosz *polica* 'Wandbrett'. — Demin *-ica* képzős származék a *pola* 'Brett' szóból, ez pedig eredeti szó; TBSW 204, MER 467, HKES 285, BSE 429, PES II, 101, Zubatý Studie 180. — A szlávból román *poliţă* 'Wand-, Fachbrett', albán *politsɛ.*

A magyar szó eredeti jelentése „vízszintesen elhelyezett deszka" a fal mentén, szekrényben stb. A mai napig ez a főjelentése. A szó közelebbi forrása nem állapítható meg. A szóvégi *-a* hiánya talán

elvonás a *szekrénypolca*-féle összetételekből, amelyekben az *a*-t birtokragnak foghatták föl. Nem dönthető el, hogy az őrségi *póca* változat megőrzött régiség-e, vagy pedig külön átvétel a szlovénből (így Melich MNy 6 : 68). — A *pólcik, pócik, pócka, pócika* (MTsz) magyar származékok.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 622, MEW 255, Beke Nyr 61 : 118, SzófSz.

poloska 1702: NySz. —Vált.: *poloska:* 1702: NySz, 1788: Tiszáninnen MNy 5 : 286, 1794: Gross IV, 399, 1815: Leschka, 1816: GyarmVoc; a Tsz (1819: TudGyüjt VI, 40) szerint palóc tájszó, szótározva először 1804: Márton, Tzs, CzF; — ? *paloska:* 1838 Tsz 282b.

= cimex; Wanze.

< sz *ploščka*; vö. morva *ploščka* 'Wanze' BartošSl. — A szlovákból csak az *-ica* demin.-képzős *ploščica, ploštica* mutatható ki, a magyar szó tanusága szerint azonban meg kellett lennie a *-ka* képzős alaknak is. — A *ploskъ* 'lapos' származéka (< *plosk-ьka*); a szóra vö. a *palacka* címszót.

Melich MNy 6 : 399, SzófSz.

polovnyik 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

= feles bükköny (halb Futterwicke, halb Hafer).

< sz *polovník* 'Mischkorn; keverék gabona (fele árpa, fele rozs)' Kálal. A *polъ* 'Hälfte, halb; fél' származéka. Erre vö. MEW 255, PES II, 101.

Szűcs István Nyr 33 : 467.

† polovnyák 1818: Kelemen E., Institutiones iuris hungarici privati. Budae, 1818. II, 168 (idézi SlEl 626).

= mensurae genus; ein Mass; mérték.

< kaj-h *polovnjak* 'különböző űrmértékek neve (Bell-nél 6 vödör, másutt 5 vödör stb. Maž 994, egy forrás szerint 12 oka HASz)'; szlov *polovnják* 'ein Halbstartin, ein fünf Eimer haltendes Fass'. — A *polъ* 'halb; fél' származéka, tulajdonképpen „feles". Vö. a *polovnyik* címszót.

SlEl 626, MEW 257.

poltura 1614: NySz. — Vált.: *polturák:* 1635, 1638: OklSz (Kassáról); — *poltura:* 1614: NySz, 1638: OklSz, GyarmVoc, CzF; — *pótura:* XVII szv NySz, Tzs; OrmSz; — *póltura:* 1749: NySz; — *poltra:* 1699: NySz; — *pótra:* 1863: Arad, Torontál, Abaúj, Szilágy, Szföld, Hétfalu MTsz.

= nummus sequi grossorum argenteorum; Silbermünze anderthalb Groschen wert; másfél garas értékű ezüstpénzt.

< le *póltorak* 'ein anderthalb Groschenstück'; cseh *polturák* 'ein Sechsling, Zweigröschelstück, Poltrake' Jungm, Rank (Wussin nem ismeri, tehát valószínűleg újabb átvétel a szlovákból); sz *polturák* 'két garas' Hv; kaj-h *polturak* 'nummus polonicus' Bell, Maž 1055. — Összetétel: *polə* 'halb' + *vətora-kə* 'der Zweite', tehát „másfeles"; MEW 255, 223.

Eredetileg lengyel pénz, értéke másfél garas, innen a neve. A lengyeleknél 1614-től verték. Erdélyben más lengyel pénznemekkel együtt el volt nagyon terjedve. Ellensúlyozására I. Rákóczi György 1637—38-től a saját nevével, de a lengyel *póltorak*-kal teljesen azonos pénzt veretett. Ezt 1695-től I. Lipót is folytatta, de ezen már a *poltura* felírás is szerepel. Mária Terézia 1763-tól rézből verette. Vö. Fr. Schrötter, Wörterbuch der Münzkunde. 1930. 163; a magyar adatok Huszár Lajos szíves közlései.

Az átvett alak a *póltorak* (mai kiejtése *pultorak* ugyan, de a XVII sz-ban még zárt *o* lehetett). Ebből a magyarban keletkezett a *polt-u-rák* (metatézis?), majd ebből a többesnek érzett *-k* elvonásával *poltura* (Horger Nyr 41 : 81). — A magyarból való nemcsak a *poltura* (kaj-h *poltura* 'nummus hungaricus' Bell, szerb *poltura* 'másfélkrajcáros török pénz' IvBr), hanem a *polturak* változat is (szlovák *polturák*, kaj-h *polturak*).

GyarmVoc, SlEl 627.

pólya XVI szef KolGl. 1 (de *pólyál* már 1519-től NySz). — Vált.: *póla:* XVI szef KolGl. 1, 1604: MA, 1626-tól NySz (de *pólál* már 1519-től NySz), PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; Somogy MTsz, OrmSz; — ? *páló:* 1585: Cal (háromszor!!); — *pólya:* 1587, 1588: OklSz, 1590-től NySz, SzD, SI, Tzs, CzF. — A MA³, PP, PPB, PPBE szótáraiban található *polha* alak nyilván elírás *polka* (l. alább) helyett. Más forrásból nem igazolható, és teljesen homályos.

= fascia; Windel.

< déli-szláv *povijalo;* kaj-h *povijalo* (irva *povialo*) 'fascia' Jambr; szlov *povijalo* 'Binde, Windel'; sz *povijadlo* 'pólya' Jancs, Tvrdý; cseh *povijadlo* 'vinculum, fascia' Wussin, 'Wiegenband, Wickelband' Rank; f-szorb *powijadlo* 'Band zum Umwickeln'. — Praepositiós összetétel: *po* + *vija-dlo;* a *viti* 'fon' frekventativ *vija-ti* alakjából a *-dlo* eszköznévképzővel (déli- és keleti-szláv *-lo*) képzett szó. A tőre vö. MEW 389, TBSW 346, MER 69, HKES 418, BSE 613, PES I, 86.

A magyar szó nyilván a kaj-horvátból való. Alakulására l. Horger SzegFüz 1 : 246.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 646, MEW 390, Melich MNy 6 : 399, Asbóth Nytud 4 : 170, SzófSz.

Kérdéses a *póly* viszonya a *polka*-hoz: XIV szv BSzj. — Vált.: *polka:* XIV szv BSzj, SchlSzj, és 1508: *polkáz* ige NySz; — *póka:* 1604: MA, PP, PPB, SzD, SI; Borsod, Hegyalja, Szföld, Szolnok-Doboka MTsz, SzamSz (de *pókál, pókáz* ige már 1508-tól NySz). — Jelentése: 'fascia, fasciola; Windel' (de Borsod, Szatmár MTsz 'pelenka').

Horger MNy 16 : 143 szerint a *polkál* ige a *dajkál* analógiájára keletkezett volna a *póla, pólya* szóból. Ebből elvonással alakult volna a *polka* főnév. Ennek a magyarázatnak súlyos gyengéje, hogy a *polka* f ő n é v már a BSzj-ben előfordul, tehát ennek a szókeveredésnek is, elvonásnak is már korán kellett volna megtörténnie. Én valószínűbbnek tartom, hogy külön átvétel egy kaj-h d e m i n u t i v *povijalko*-ból, bár ilyen alakot igazolni nem lehet.

polyák szn 1408-tól OklSz; kn 1870-től CzF.

= Polonus; der Pole, polnisch.

< le *Polak* 'der Pole'; nyugati-szláv *-ak* népnévképzős átképzése a régi *Poljan-inъ* névnek, amely a *polje* 'Feld' *-janinъ* népnévképzős származéka. A képzőre vö. a *lengyel* címszót, az *-ak*-ra pedig *Slovák, Lipták, Spišiak, Pražák, Krakowiak* (az utóbbi ma ugyan csak tánc, de eredetileg „krakkói ember"-t is jelentett). A *polje* szóra vö. MEW 255, TBSW 204, BSE 429.

A magyar szó átvételének kora bizonytalan. Lehet, hogy nem is a le-ből, hanem a sz-ból való (vö. itt a mai irodalmi nyelvben *Poliak* ugyan, de a nyelvjárásokban megvan a *Polák, Pol'ak* is). A szónak a magyarban enyhén gúnyos mellékíze van.

polyéka 1698: NySz. — Vált.: *polyéka:* 1698-tól NySz, GyarmVoc; — *pojéka:* 1799: GyarmAff 361; Gyergyó MTsz; — *poléka:* 1799: GyarmAff 351, GyarmVoc.

= iusculum; Suppe; leves.

< le *polewka* 'Suppe' Linde; vö. sz *polievka* 'leves'; cseh *polévka, polívka;* szh *polijevka.* — Összetett szó: *po* + *lěv-ъka*, a *lьjati* 'önt' származéka; vö. BEW I, 709 és a *léjő* címszót.

Mivel a szó a multban is, a jelenben is csak Erdélyből mutatható ki, nyilván nem szlovák eredetű, mint GyarmVoc, SlEl 621, Gombocz MNy 1 : 165, Valló Tót el vélik, hanem — tekintettel Erdélynek Lengyelországgal való kapcsolataira — a lengyelből való magyarázat látszik a legvalószínűbbnek.

polyva XIV szv BSzj. — Vált.: *polva:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1425: OklSz, 1519: NySz (lehet azonban, hogy csak jelöletlen a palatalizáció); — *polyva:* 1466-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2,

Cal, Ver, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *pëlyva:* XV szef-től NySz, GyöngyTör, 1604: MA, PP, PPB, CzF; Heves, Gömör, Szföld, Pápa vid., Dráva mell., Palócság, Érsekújvár, Esztergom, Zemplén MTsz, SzamSz; — *pelva:* 1530: TihK = NySz, Murm, 1604: MA, PPB; Sopron, Vas MTsz; — *péva:* 1877: Szilágy MTsz.

= palea, gluma, acer; Spreu.

< szláv *plěva;* óegyh. szláv *plěva* 'palea' Mar, Savv, Supr; MiklLex; blg *plěva* (mai helyesírással *pljava*) 'menue paille, chaume, glume'; szh *pljëva* 'Spreu', kaj-h és e-nyj *pleva;* szlov *pléva;* ócseh *pléva* Klaret, ma *pleva, pléva,* nyj *plíva;* sz *pleva;* le *plowa;* f-szorb *pluwa,* a-szorb *plowa;* ukr *polóva;* orosz nyj *polóva* (< ősszláv **pelva*). — Eredeti szó, a latin *palea* rokona; MEW 235, 237, Meillet Ét 372, TBSW 213, MER 431, HKES 278, BSE 418. Vö. a *palol* címszót is.

A magyar szónak igen korai palatalizált *ly*-ét legkönnyebben a szh *je*-nyj *pljeva* alakjából lehet megmagyarázni, bár a palatalizáció a magyarban is kifejlődhetett. Feltűnő azonban, hogy a kemény *l*-es változatok vagy a legrégibb korban (tehát amikor a palatalizáció jelölése még fogyatékos és következetlen), vagy a legújabban az *l*-ező nyj-okból mutathatók ki. Az MA, PP, PPB *pelva* adata valószínűleg szintén csak valami régi adat másolata és nem élő alakváltozat.

Ver, Leschka, SlEl 606, MEW 237, Melich NyK 39 : 36, Gombocz MNy 16 : 5, SzófSz, Benkő *ly* hang 13. — Helytelenül Rapaics R. KCsA 2 : 451 (szerinte az orosz *polba* 'Triticum spelta' átvétele, az pedig a törökből).

pomosznyik 1875: Zemplén, Hegyalja MTsz, Vác NyF 10 : 68.

= 1. Aushilfsdienstbote; kisegítő cseléd (férfi vagy nő, nem bérért, hanem élelemért dolgozik; Zemplén, Hegyalja MTsz); — 2. Mensch mit finsterem Blick; mord tekintetű ember (Vác NyF 10 : 68).

< sz *pomocník* 'kisegítő társ, segéd' Hv. A *pomocť* 'segít' származéka (rokonságára l. MEW 199, BEW II, 67).

Valló Tót el, Nyr 33 : 567.

pondró 1702: NySz. — Vált.: *pondró:* 1702: NySz, 1788: MNy 5:286, SzD, SI, GyarmVoc, Tzs; Szföld, Tolna Tsz, CzF; — *pondré:* 1788: MNy 5 : 286, Kassai IV, 142; Heves, Gömör, Palócság, Cegléd MTsz, Békés MNy 24 : 294; — *plondró:* 1897: Mátyusföld MTsz; — ? *prondó:* 1835: Kassai IV, 142; — *pundró:* 1915: Bihar MNy 11 : 91; — *pundré:* 1875: Nógrád MTsz. — GyarmVoc szerint székely, a Tsz szerint

székely és t o l n a i, 1788: MNy 5 : 286 szerint tiszáninneni szó (dunántúli a *kukac*).

= vermis; Made.

< szláv *pondravъ;* szh *pündrāv* 'Madenwurm (bei Pferden)', *pāmrav* 'Hornwurm (bei Ziegen und Schäfen'), *pāmrak* ua.; ócseh *pondrav, ponrav* 'vermis' Klaret, ma *ponrava, pondrava* 'Engerling; a cserebogár pondrója'; sz *pandrav* 'pondró' Hv, Tvrdý, Kálal, *pandrava* Kálal, keleti-sz *pondrov* Kálal; le *pandrow, pądrow* 'Engerling'; óorosz *ponorov* 'Erdwurm, Engerling' Srezn II, 1182; (< ősszláv **ponorvъ*). — Praepositiós összetétel: *po* + *norvъ*, a *nьrǫ* ~ *nerti* 'ingredi' *o*-fokának származéka (tulajdonképpen „befurakodó"). A déli- és nyugati-szláv nyelvekben az egymás mellé került *n* és *r* hang közé egy *d* fejlődött (vö. szlovén *pondréti* 'untertauchen' < **po-nrěti* < **po-nerti*). PIEW 766, MEW 212, TBSW 197, HKES 286, BSE 393, PES I, 611, Otrębski Slavia 19 : 74.

A magyar szó vagy egy szh, vagy egy sz alak átvétele. A keleti-sz *pondrov* valószínűleg a magyarból való, bár eredhet a lengyelből is.

Leschka, SlEl 632, MEW 212, Valló, Tót el., Melich MNy 6 : 112, Asbóth Nesk 32, SzófSz.

Nyilván összefügg szavunkkal a *pondrécska* „valami madár" (1840: Heves MTsz), de hogyan, nem dönthető el.

ponyva 1429: Nyr 43 : 22. — Vált.: *ponyva:* 1429: Nyr 43 : 22, 1490-től OklSz, GyöngyTör, SzikszF, 1600-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *ponva:* 1894: Szlavónia MTsz (az OklSz két adatában: 1490, 1545: *ponwa*, az *n*-et talán *ny*-nek kell olvasni); — *ponya:* 1838: Szföld Tsz; — *pẽnyva, penyva:* 1838: Tsz, Répce mell, Rábaköz, Vas, Göcsej MTsz; — *penva:* 1878: Göcsej MTsz; — *panyó:* 1897: Pozsony MTsz, Sopron Nyr 42 : 430.

= stragulum, segestre; Deckzeug, Plache (Szlavóniában azonban 'lepedő').

< szláv *ponjava;* vö. óegyh. szláv *poňěvica* Zogr, *ponjavica* Supr; egyh. szláv *ponjava* 'linteum' MiklLex; szh *pònjava* 'gausapa; eine Kotze (zum Unterbreiten)' Vuk, 'Tischteppich' HASz, 'linteum; Lein' Jambr, Bell, HASz; szlov *ponjâva* 'das Leintuch, Bettuch, Schutzdecke, Wagendecke'; óorosz *ponjava* 'takaró, pokróc, vászondarab ' stb. Srezn II, 1185; ukr *ponjáva* 'Leinwand'; orosz *ponjáva* 'Decke, Hülle, Überzug' stb. — Eredeti szó, a latin *pannus* szóval rokon; MEW 257, PES II, 104.

A magyar szó vagy déli-szláv, vagy orosz lehet. De mindenesetre már nem a 'vászon', hanem a 'takaró' jelentésben került át. — A *panyó* valószínűleg nem a *ponyva* változata, hanem elvonás a *panyóká*-ból. L. a *panyóka* címszót.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 630, MEW 257, Melich MNy 6 : 68, Gombocz MNy 16 : 4, SzófSz.

† **poratka** 1632: item midőn molnok vannak, tartoznak egy malomtól . . . adni c. vini 4, de egyéb *porattka*valj semmivel sem tartoznak. . . extra hoc tartozik az város . . . iuxta institutionem regni minden *porattkat* prestalni . . . minden *porotkat* praestalni (Thurzó javainak összeírása; MNy 3 : 425).

= eine Steuerart; valami adónem.

Nyilván a cseh *pořádka* 'die Reihe, der Turnus' Brandl Gloss szóval függ össze. — A tőszóra l. a *rend* címszót.

póráz 1554: OklSz. — Vált.: *póráz:* 1554: OklSz, KolGl. 2, Ver, 1604: MA, 1660-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *porász:* 1937: Moldva CsángóSz.

= 1. vinculum caninum; Hundsband; kutyaszíj (XVI szmf KolGl. 2, 1621: MA, 1660-tól NySz, PP, PPB, SzD, CzF); — 2. vinculi genus; kötél (1604: MA, Tzs, CzF); — 3. Bundschuhriemen; bocskorszíj (1886: Szföld, Hétfalu MTsz).

< szláv *povrazъ;* egyh. szláv *povrazъ* 'lobus, penna' MiklLex, 'ligamen' Dan, Srezn; szh *pòvraz* 'das Henkeleisen an einem Kessel', kaj-h *povraz* 'funis; kötél' Jambr; szlov *povràz* 'das Band, der Strick, das Seil'; cseh *provaz* 'funis; Strick, Seil' Klaret, stb.; sz *povraz* 'kötél'; le *powróz* 'der Strang, das Seil'; a-szorb *povŕoz* (< **po-verzъ*) 'das Seil, der Strang, der Strick'; ukr *póvoroz* 'zsinór' Hrinč; óorosz *póvoroz* 'penna' Srezn, ma *pávoroz* Ziehschnur (am Beutel, an der Unterhose)'; < ősszláv **po-vorzъ*. — Praepositiós összetétel: **po* + *vorzъ* a *vьrzǫ* ~ *verzti* 'binden' *o*-fokú főneve; MEW 386, Meillet Ét 224, TBSW 355, HKES 296, BSE 433, PES II, 2, I, 75.

A magyar szó egy *trat*-típusú (tehát vagy déli-szláv, vagy a cseh, szlovák) nyelvből való. Eredeti jelentése a magyarban „az a szíj, amelyen a vadászkutyákat vezetik" (vö. KolGl. 2, stb.), tehát a vadászterminológiába tartozott.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 647, MEW 386, Wichmann Nyr 37 : 309, Asbóth Nytud 1 : 289, 5 : 68, SzófSz.

porga XV sze SchlSzj. — Vált.: *porga:* XV sze SchlSzj; — *pirga:* 1897: Somogy, Szilágy MTsz; — *purga:* 1862: Kapnikbánya MTsz.

= 1. *porga* alphita, polenta, farina; geschrotenes Mehl (XV sze SchlSzj); — 2. *pirga*-málé vorzeitig abgebrochener, getrockneter Maiskolben; idő előtt letört, majd rúdon szárított kukorica (Szilágy MTsz, *purga*-málé ua. Kapnikbánya MTsz); — 3. *pirga*-liszt Maismehl, das vor dem Mahlen im Backofen getrocknet wurde; kukorica-

liszt, amelyet őrlés előtt sütőkemencében szárítottak meg (Mármaros Nyr 44 : 141).

< szláv *pъrga;* egyh. szláv *prъga* 'novella tritici, grana' MiklLex; ócseh *prha* 'alphita' Klaret; le *pierzga* 'das Blumenmehl'; ukr *perhá* 'Blumenstaub, Honigbrod'; óorosz *perga* 'pörkölt gabona' Srez II, 895, orosz *pergá* 'Blütenstaub'. — A szóra vö. MEW 241, BSE 411, PES II, 38. — A szlávból román *pirga* 'fast, eben reif gewordene Frucht, Erstlingsfrucht' Tiktin.

Tulajdonképpen többször, egymástól függetlenül átvett szavak. A *pirga* változat talán román közvetítéssel került át, bár nem okvetlenül.

Hogy a 'száraz bab-, vagy borsóhüvely' jelentésű *pirga* (Somogy MTsz) és a 'babot, borsót hüvelyéből kifejt' jelentésű *pirgál* (Dunántúl, Veszprém, Somogy MTsz) milyen eredetű, összefügg-e a fenti szóval, vagy teljesen más szó-e, megállapítani nem tudtam.

Szamota SchlSzj 1001. jegyzet.

porond 1530: OklSz. — Vált.: *porond:* 1530: OklSz, 1566-tól NySz, KolGl. 2, PPB, SzD, GyarmAff 339, SI, Tzs, CzF; Szföld Tsz; — *porong:* 1792: SzD, Tzs; Háromszék MTsz, Ormányság OrmSz, Szentes MNy 37 : 42, Ónod Nyr 40 : 383; — *porongy:* 1880: Mátyusföld, Bars, Szilágy, Torda MTsz.

= 1. sabulum, arena; Sand; homok (1530-tól valamennyi régi adat, ma erdélyi tájszó); — 2. Sandbank im Flusse, die bepflanzt ist; zátony, amelyet némi növényzet, főleg fűzféle borít (1887: Mátyusföld MTsz); — 3. der Wasserriss, die Runse; vízmosás (1838: Szföld Tsz, MTsz); — 4. Erhöhung des Geländes; térszíni emelkedés (1790: Nagykunság MNy 37 : 130); — 5. der Kampfplatz, die Manege (im Zirkus); küzdőtér (mettől?, CzF még nem ismeri). — A szónak 'Sandbank; zátony' jelentésével függ össze a *porondfűz* 'Salix herbacea' (1832: Erdély MTsz, Tzs), *porongy* 'Salix viminalis; gyalogfűz, partifűz' (Szföld MTsz, Nyr 31 : 219, Ják 240), *porongvessző* 'fűzfavessző' (OrmSz) jelentése.

< szláv *prǫdъ;* szh *prud* 'syrtis; Sandbank' 1330-tól Dan II, 471, IvBr, kaj-h 'saburra; homok' Bell, Jambr; szlov *pród* 'der Flussschotter, Sandbank, das Gerölle, das Geschiebe'; óorosz *prǫdъ* 'agger; töltés, gát' MiklLex, Srezn II, 1613, ma *prud* 'der Damm, Teich, Überschwemmung'. — A többi szláv nyelvben csak 'das Fliessen, Strömen; folyás, vízfolyás' a jelentése: ócseh *prúd* 'torrens' Klaret, Hus, ma *proud* 'der Strom, die Strömung'; sz *prúd* 'ár, valaminek a sodra'; le *prąd* (G *prędu*) 'Strom, der Lauf eines flüssigen Körpers'. — Eredeti szó, a német *springen* rokona, eredeti jelentése „gyorsan mozogni" (vö. a belőle alakult **prǫdъkъ* 'schnell, rasch,

eifrig' melléknevet a szlovénban, lengyelben, ukránban); MEW 265, TBSW 278, HKES 296, BSE 436, PES II, 138. — A szlávból román *prund* 'Kies, Schotter'.

A magyar szó jelentésénél fogva csak a déli-szláv nyelvek valamelyikéből származhatik. A *porong* változat talán a *porond-fűz* összetételben disszimilációjával keletkezett.

GyarmVoc, SlEl 653, MEW 265, Asbóth SzlSz 23, NyK 32 : 362, Nytud 2 : 223, Melich MNy 8 : 153, SzófSz.

porong 1838: Szföld Tsz, MTsz, Ormányság OrmSz.

= Breithalter, Spannstab, Tempel (in der Weberei); a takácsok feszítőfája, amely a vásznat szövés közben kifeszítve tartja (az Ormányságban vasból).

< óbolgár *prǫgъ;* vö. bolg *prъg* 'vasból való keret, amellyel a vásznat szövés közben kifeszítva tartják' Gerov, 'cadre, chassis; keret' Mavrov. — A *pręgǫ* 'spannen; feszít' főnévi származéka, amely — különböző jelentésekben — minden szláv nyelvben megvan. Vö. szh *prug* 'protentus; gestreckt'; szlov *prógla* 'die Schlinge', *próžen* 'spannkräftig'; cseh *pružiti* 'spannen'; sz *pružiť* 'feszít', *pružina* 'rúgó'; óorosz *prug* 'madártőr' stb.; MEW 265, TBSW 278, HKES 297, BSE 436, PES II, 137.

Bár a szóra csak a XIX sz-tól vannak adataink, a megőrzött nazális mutatja, hogy régi átvétel. Mivel azonban jelentésénél fogva, úgy látszik, csak bolgár lehet, a bolgárben pedig a nazálisok aránylag későn tűntek el (a csergedi bolgárok nyelvében még a XVII sz-ban is éltek), nem kell okvetlenül X sz előttinek lennie.

A régi magyarban van egy *porong* molnárműszó is: 1493: ferrum *porongh* ad molendinum OklSz, 1554: res molendini subtus piscinam existentem cum omnibus attinencys et *porongh* MNy 10 : 326. Jelentése ismeretlen, így tehát eredetére nézve sem lehet véleményt mondani.

SlEl 654, MEW 265.

porosz 1527: ÉrdyK 495. —Vált.: *prusz:* 1527: ÉrdyK 495, 1559: SzékKrón I, 116, SziksZF, MA, PP, PPB; — *porosz:* 1791: NyÚSz, MNy 40 : 62, Tzs, CzF.

= Borussus; Preusse, preussisch.

< szláv *Prus;* vö. le, cseh, sz *Prus.* Eredetileg a balti nyelven beszélő óporoszok neve. — A név eredetére l. BSE 439.

A név aránylag későn került a magyarba (gyakoribb a *burkus* < Branden-*burgus*), legvalószínűbb, hogy a lengyelből. Semmiesetre sem a latinból, mert akkor *prus* alak volna várható. A *porosz* válto-

zat mesterséges alakulat az *orosz* hatására és talán Sándor István csinálta.

SlEl 663, Melich MNy 36 : 156, Implom József MNy 40 : 62, SzófSz.

poroszkál 1585: Cal. — Vált.: *poroszkál:* 1585: Cal, 1591-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; MTsz; — *poroskál:* 1879: Békés, Csongrád MTsz.

= tolutim incedo, tripudio; traben, (hüpfen); apró lépésben sebesen jár, üget, kocog.

< szláv *prusati;* blg *prusam* 'aprón lép' Gerov; szh *prusati* 'tolutim incedere' Stulli, kaj-h *prusiti* 'tolutim incedo' Bell, csa-h *prusac* 'equus gradarius' Ver, kaj-h *prusec* ua. Bell, Jambr, 1564—76: *prus konj* Maž 612, 1173; szlov *prusec* Zelterpferd'; ócseh *prus* 'sonipes' Klaret (vö. a *Koneprusy* hn-et is Profous Místní jmená v Čechách II, 297); orosz *prus* 'Pachytylus migratorius; Wanderheuschrecke; vándorsáska'. — Eredete nincs tisztázva. Egyesek a *prus, porosz* népnévre gondolnak (hogy a poroszka-lovak Poroszországból származtak volna), így Maž 1187, Profous i. m. MER 533 szerint a *porond* alapszavával függne össze, Zubatý Studie I, 32 szerint pedig a 'spritzen' jelentésű litván *prausiu* szóval volna rokon. Egyik vélemény sem fogadható el.

A magyar szó egy déli-szláv *prusati* vagy *prusiti* átvétele. Ennek **pruszál* vagy **pruszol* felelhetett meg. Azonban a *járkál, úszkál, mászkál* stb. frekventativumok analógiájára **pruszkál* keletkezett, amelyből szabályosan *poroszkál* fejlődött.

A **pruszkál* igéből már igen korán egy **pruszka* 'equus tolutarius, gradarius; Zelter' jelentésű főnév vonódott el: *proszka:* XVI szk MNy 3 : 86; — *poroszka:* XIV szv BSzj, 1416: OklSz, a XVI sze-től NySz, Murm, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *paroszka:* XV sze SchlSzj, Cal.

A régibb magyarázatok tévesen a *poroszka* főnévből indultak ki (Ver, GyarmVoc, SlEl 664, MEW 266), csak Leschka a *poroszkál*-ból, ő viszont egy szh **pruskati* alakot tételez fel, ami nincs. Ezért a SzófSz nem hisz a szó szláv eredetében. — Teljesen helytelenül Horger MNy 28 : 37 (egy szh *prskati*-ból, de az 'f e c s k e n d e z n i'!).

Kérdéses a *poroszka* malomműszó idetartozása: 'hosszú kényfa, amely a malomkő lyukába megy bele' (Dunaradvány MNy 8 : 46).

poroszló szn és hn 1412: OklSz; kn XV sze SoprSzj. — Vált.: *porosztó:* XV sze SoprSzj, 1412, 1420: OklSz, XV sze SchSzj, BécsiK, MünchK = NySz; — *poroszló:* XV sze SchlSzj, SermDom, 1506-tól NySz,

1523-tól OklSz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB' SzD, Tzs, CzF; — *paroszló:* 1573: NySz. — Az OklSz-ban 1200-tól idézett *Poroszló* hn és szn-ek idetartozása felette kétes, mert lehetséges, hogy a szláv *Prěslav* szn-ből valók. Arany János Tetemrehívás című balladájában szereplő *pörosztó* népetimológia.

A szó igen korán latinosított alakban, mint *pristaldus* bukkan fel (a XI szv-től, Decr. Ladislai regis II, 16, Decr. Colomanni regis I, 28, 1134: MonStr I, 85, stb., vö. Hajnik MBirSzer 154, Eckhart Die glaubwürdigen Orte 11).

= 1. praesentaneus processi, testis processi; Zeuge des Rechtsprozesses; a jogügylet tanuja (XI—XIII sz Hajnik i. m.); — 2. apparitor, lictor, stator, praeco; az ítélet végrehajtója, hivatalos közeg fegyveres embere (XIII sz-tól; SchlSzj-től valamennyi fenti adatban).

< őszerb-horvát *pristav* l. 'praesentaneus, testis processi', 2. 'adiutor iudicis; a bíró segédje', 3. 'executor iudicii; ítéletvégrehajtó' (1071-től Dan II, 439, Maž 1149—55); vö. blg *pristav* 'préposé, commissaire'; szh *pristav* 'városi szolga, kisebb tisztviselő' IvBr; szlov *pristav* 'der Meyer, der Adjunkt'; le *przystaw* 'der Aufseher, Begleiter'; orosz *pristav* 'Aufseher, Exekutor, Gerichtsvollzieher, Polizeibeamter, der die Angeklagten zitierende Gerichtsbote'. — Praepositiós összetétel: *pri* + *stavъ*, a *stati* 'áll' főneve, mintegy ‚mellette álló"; MEW 319, TBSW 283, PES II, 374. — A szlávból román *pristav* 'Ausrufer, Herold, Aufseher, Verwalter'.

A szó ebben a sajátos jogi jelentésében csak a déli-szlávban van meg (a lengyel az oroszból, az orosz pedig a bolgárból való). A magyar szó a jogi terminológia többi szavával együtt az őszerbből-óhorvátból való. — Az *szt* > *szl*-re l. még *boroszlán, zászló.*

Szarvas Nyr 5 : 293, Melich SzlJsz I/1, 162, Asbóth SzlJsz 94, SzófSz. — Nem helyesen GyarmVoc, Leschka, SlEl 659.

poszmat 1876: MTsz. — Vált.: *poszmat:* 1878: Szeged, Torontál MTsz; — *peszmet:* 1876: Alföld, KKHalas, Kecskemét, Bihar, Csallóköz MTsz; — *piszmat:* 1897: Csallóköz MTsz (vö. még *piszmatol* 'szemetel' Csallóköz, Zala, Veszprém MTsz).

= 1. *poszmat* Misthaufen; szemétdomb, ganajdomb (Szeged, Torontál MTsz); — 2. *peszmet, piszmat* Mist; szemét (MTsz).

< szláv *posъmětъ;* vö. le *pośmiat* 'Auswurf, Mist, Kehricht'; ukr *posmit* 'Kehricht, Staub'. — A *po-sъmesti* 'összesöpör' főneve; vö. a *szemét* címszót.

A magyarázatnak gyengéje, hogy a szót sem a balkáni szláv nyelvekből, sem a szlovákból kimutatni nem tudjuk, bár mint képzés mindenütt lehetséges.

posztó XIV szk KTSz = ÓMO 186. — Vált.: *pusztó:* XIV szk KTSz; — *posztó:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, 1451-től OklSz, SermDom, Murm, 1558: MNy 12 : 33, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= pannus; Tuch.

< szláv *postavъ;* egyh. szláv *postav* 'pannus, tela' MiklLex, Srezn; blg *postáv* 'tela'; szh *pȍstav* 'pannus; Tuch'; ócseh *postav, postava* 'stamen; fonál' Klaret, ma *postav sukna* 'ein Stück Tuch'; le *postawek* 'ein kleiner Ballen oder Pack, Stück Tuch, Leinwand'; ukr *postáv* 'ganzes Stück Tuch, Tuchballen'; orosz *postáv* 'ein Stück Zeug'. — Praepositiós összetétel: *po* + *stavъ*, tulajdonképpen „felállítás". A név onnan származik, hogy a középkorban a posztógöngyölegeket a kereskedők felállítva tartották. — A *stavъ* a *stati* 'áll' igéből (vö. *pri-stavъ* a *poroszló* címszó alatt, de ott személy); BSE 432.

A m szó közelebbi forrása bizonytalan.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 639, MEW 319, Asbóth Nesk 32, SzófSz.

póta 1887: Balaton mell. MTsz, MNy 6 : 431.

= Kork an der Angel; a halhorog parafaúszója.

< szlov *plúta* 'der Kork'; szh *plȕta* 'der Kork'; blg *plúta, pljúta* 'kéreg vagy fadarab a hálón'. — A *plovo* ~ *pluti* 'úszik' származéka, vö. MER 432. — A blg-ból román *pluta* 'Kork, Floss'.

Az Erdélyből hasonló jelentésben közölt *pluta* MTsz valószínűleg a románból való. A bihari *plutaj* 'tutaj' nem eredetibb alakja a *tutaj*-nak, mint Munkácsi Ethn 4 : 203 gondolja (*plutaj* szó a szlávból nem mutatható ki), hanem a *pluta* és *tutaj* szavak kontaminációja.

Vö. még Damian NyF 67 : 33.

potom 1786: NagySz; — Vált.: *potom:* 1786: NagySz, MNy 46 : 274, 1799: Csokonai ÖM I/2, 599, SI, 1808: Márton, 1815: Leschka, 1816: GyarmVoc, Tzs, CzF; MTsz; — *potony;* 1879: Ormánység MTsz.

= 1. *potom* (mint jelző): *potom lány* (1792: MNy 46 : 274), *potom ember* (1792: NagySz), *potom pénz* (mikortól?) vilis; billig; olcsó; — 2. *potomra:* umsonst, vergebens; ingyen, hiába (1799: Csokonai ÖM I/2, 599, Leschka, GyarmVoc, Tzs; Kemenesalja, Gömör, Szatmár, Balaton mell. Tsz, MTsz; — de SI szerint 'auf Kredit; hitelbe', ami minden más adatunkkal ellenkezik); — 3. *potomok:* Abgaben, die die Pächter den Besitzern ausser der Bestellung des Grundes zu entrichten haben; azok a szolgáltatmányok, amelyeket a felesek a gazdáknak a föld megmunkálásán kívül teljesíteni tartoznak (1897: Orosháza, Mezőberény, Köröstarcsa MTsz).

< szláv *po tomъ;* vö. szh *po tom* 'azután'; sz *po tom* 'azután'. — Mivel a szó a Déldunántúl is megvan, talán nem is, egy, hanem két külön átvétel a szlovákból és a szerbből.

GyarmVoc, Leschka, Simonyi Nyr 35 : 333, SzófSz.

potroh szn 1336: OklSz; kn XV szmf SermDom. — Vált.: *putruh:* 1336: OklSz; — *putroh:* 1897: Cegléd MTsz; — *potroh :* 1352: OklSz, SermDom, GyöngyTör, 1577-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *potroha:* 1643: NySz; — *potrok:* XVI szk GyöngyTör, MA, PP, PPB, 1788: MNy 5 : 286 (szerinte tiszáninneni szó, a Dunántúlon *pocak*), SzD. — A *potrok* változat Simonyi Nyr 38 : 426 szerint íráshiba a GyöngyTör-ben, amelyet MA és utána valamennyi szótáríró átvett. Azonban Szaitz Leó a *potrokos*-t mint t á j s z ó t idézi (MNy 5 : 286), nincs tehát okunk kételkedni a régi adatok hitelességében (vö. Kniezsa MNy 35 : 204 és a *kór* címszót).

= 1. abdomen; Schmeerbauch, Wanst; kövér has, pocak (valamennyi fenti adatban, de ma ebben az értelemben elavultnak tekinthető); — 2. der Hinterleib der Insekten; a rovarok hátsó része (1884: NagySz; CzF még nem ismeri).

< szláv *potrochъ;* vö. le *potroch* 'das Eingeweide'; ukr *pótróchy* ua.; orosz *pótroch* ua. — Más nyelvből nem mutatható ki (a sz *potroh* a *h*-ja miatt csak magyar lehet, az ócseh *potrošek* 'gombafajta' Klaret idetartozása kétes). — Eredete nincs tisztázva. MEW 353 a *tьrǫ ~ terti* 'dörzsöl, tör' tövével rokonítja, ez azonban sem hangtanilag (oroszul, ukránul **po-toroch* volna várható), sem jelentéstanilag nem vehető komolyan. Figyelembe vehető BSE 576 és PES II, 117 véleménye, hogy a *-trochъ* a 'kevés' jelentésű *trocha* szóval azonos (azaz eredetileg „aprólék" lett volna a jelentése, vö. le *podrob, podrobki* 'das Geschlinge; az állat belsősége', holott eredetileg 'aprólék', vö. magyarul is *aprólék* CzF).

Feltűnő, hogy a szó a magyarsággal érintkező nyelvek közül egyikben sincs meg. Hiányzik ugyanis a kárp. ukr-ban is. Az átvétel valamikor a XI—XIII sz idején történhetett. A szláv *o* > magyar *u* miatt nem lehet későbbi a XIII sz-nál, a szláv *ch* > magyar *k* miatt pedig nem lehet korábbi a XI sz végénél.

SIEI 643, MEW 353, SzófSz.

povalyacs, *povalacs* 1840: Esztergom, Vác MTsz.

= Landstreicher, Vagabund, Tagedieb; csavargó, naplopó.

< sz *povaľač* 'csavargó, naplopó' Hv. A *povaľovat sa* 'henterég' származéka. A tőre l. a *vályog* címszót.

Valló Nyr 33 : 567.

povedál 1799: GyarmAff 322. —Vált.: *povedál:* 1799: GyarmAff 322; Répce mell., Zala, Veszprém, Nagykunság, Kecskemét, Hódmvhely, Debrecen, Csallóköz, Palócság, Gömör MTsz, Vác NyF 10 : 80, Bakonyalja NyF 34 : 41; — *puvedál:* 1917: Szalonta Nyr 46 : 131; — *szpovedál:* 1881: Szatmár MTsz.

= plappern, gackern, viel reden, nutzlos sprechen; locsog, sokat beszél, hiábavalóságokat beszél (valamennyi fenti adatban); vö. még *povéta* 'sokat beszélő' Heves NyF 16 : 51, *povétás* 'beszédes' Bácsadorján MNy 9 : 383. — A szó a köznyelvben 'slavisch sprechen; szláv nyelven beszél' jelentésben is előfordul.

Vö. sz *povedať* 'mond'; szh *povjedati* 'dicere, narrare', kaj-h *povédati* 'narrare, referre' Bell, Jambr; szlov *povédati* 'mündlich mitteilen'. — Praepositiós összetétel: *po* + *vědati*, a *věděti* 'tud' frekventatív alakja (eredetileg „tudomására hozni"); MEW 390, PES I, 107.

A szónak zalai, veszprémi előfordulása amellett szól, hogy a szó nemcsak a szlovákból, hanem a szh-ból vagy a szlovénből is származhatik. Valószínűleg külön-külön helyi átvétel. Eredeti jelentése a magyarban „szláv nyelven beszél", ebből: → 'értelmetlenül beszél'. — A *szpovedál* alakot Valló Tót el 68 elválasztja a *povedál*-tól. Aligha helyesen. A *spovedati* (< *iz-povědati*) különben 'gyónik'.

GyarmVoc, SlEl 645, MEW 391. — Valló Nyr 33 : 567 szerint a szlovákból.

pozdorja XV szef SchlHort. — Vált.: *pozdorja:* XV szef SchlHort, 1508-tól NySz, Murm, KolGl. 1, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *pozdérja:* 1897: Fehér MTsz; — *pozderja:* 1897: Komárom MTsz; — *pozdërgya:* 1886: Zala, Baranya MTsz; — *pozdërva, pozderva:* 1892: Palócság MTsz; — *pozdorva:* 1892: Palócság MTsz; — *pozdora:* 1891: Tiszadob MTsz; — *pozdorgya:* 1876: Fehér MTsz; — *pozdornya:* 1881: Abaúj, Zemplén MTsz; — *pazdora:* 1790: NySz; — *pazdorja:* 1839: TudGyüjt 12 : 46; Fehér MTsz; — *pazdorgya:* 1890: Veszprém MTsz; — *pazdornya:* 1833: Hegyalja, Zemplén MTsz; — *pazdërja, pazderja:* 1876: Nógrád, Gömör MTsz; — *pazdërgya, pazdergya:* 1876: Répce mell., Göcsej, Somogy, Baranya, Fehér MTsz; — *pazdernya:* 1889: Baranya MTsz; — *pazderva:* 1889: Gömör MTsz, Nyr 46 : 243; — *pazërgya:* 1939: Ormánység, Zselicség OrmSz, Szenna; — *puzdurja:* ebben: *puzdurjádzik* 1897: Marosvhely MTsz; — *pezderje:* ebben: *pezderjédzik* 1863: Háromszék MTsz; — *bozdorja:* 1874: Szföld MTSz.

= stipa, stupa, festuca cannabis; Werg.

< szláv *pozderьje* vagy *pazderьje;* egyh. szláv *pazderije* 'stipula, stupa', *pozderije* ua. MiklLex, Srezn; kaj-h *pozdérje* 'stupa'

Bell, Jambr, csa-h *pazdire* Ver; szlov *pozdêrje, pazdêrje* 'die holzigen Flachsabfälle, die Agen'; ócseh *pazdeřie* Klaret, ma *pazdeř, pazdero* 'die Flachsflocke'; sz *pazderje* Hv, Tvrdý, *pozderje* Jancs; le *pazdzierze* 'Agen, Flachs- oder Hansplitter'; f-szorb *pazdzerje* 'Grannen, Brechahnen', a-szorb *pazdźeŕe;* ukr *pazdirje* 'Schäbe, Achel (von Flachs oder Hanf)' — A többi szláv nyelvben az *-ьje* kollektivum-képző nélküli alak van meg: blg *pázder;* szh *pòzder;* szlov *pazdêr, pozdêr;* le *paździor;* a-szorb *pazdźeŕ;* orosz *pázder, pazderá.* — Praepositiós összetétel *paz* (és *poz*) + *der-ьje.* A szláv *paz, poz* a latin *post* 'után' praepositiónak felel meg és néhány összetételben maradt meg, a *derъ* a *derǫ* ~ *dьrati* 'tép' főneve; vö. BEW I, 185; MEW 41, MER 407, HKES 267, BSE 400, PES II, 3 és a *daróc* címszót.

A magyar szó legvalószínűbben a szláv *pozderьje* átvétele, tehát déli-szláv eredetű. Nincs kizárva azonban, hogy egyik-másik népnyelvi alak (pl. a *pazdërja* stb.) külön átvétel, azonban nem okvetlenül. Biztosan külön átvétel azonban a Nógrád megyéből közölt *pazderina* (Nyr 44 : 237), amely egy sz **pazderina* átvétele. Ez az alak ugyan nincs szótározva, azonban könnyen feltehető, mert az *-ina* képzőnek van kollektív funkciója is.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 568, MEW 41, Melich MNy 6 : 65, SzófSz.

pózna 1551: OklSz. — Vált.: *pózna:* 1551: OklSz, XVI szmf-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *pózma:* 1585: Cal; Tárkány MNy 11 : 91; — *pózona:* 1838: Szföld Tsz; — *polozna :* 1853: Somogy, Pest MTsz. — Az OklSz-ban 1393-ból közölt insula *pozna* idetartozása kétes.

= 1. Heubaum, Wiesbaum; a szalmakazalt és a szalmaházat lenyomtató rúd (1838: Balaton mell. Tsz; vö. *póznál* 'lenyomtat' Vas MTsz); — 2. pertica, stipes; Stecken, Pfahl (1551-től máig valamennyi fenti adatban).

< szláv *pauzina;* vö. kárp. ukr *pauzýna* 'pózna' Csopey; orosz nyj *páuzina* 'széna betakarítására szolgáló rőzse' Dalj. Más nyelvből ebben az alakban nem mutatható ki (a vend *pavozína* ide való ugvan, de 'Prügel; verés ' a jelentése). — Az alapszó, vagy egyéb származéka több szláv nyelvben is megvan:. szh *pauznica* 'gerenda, léc'; cseh *pavúz* 'Heubaum, Wiesbaum'; sz *pavúz, pavuza* 'nyomtatórúd' Hv, Kálal, Rank; le *pawąz, powąz* 'Heubaum'; ukr *paúz, pavúz* ua. — Praepositiós összetétel: *pa* + *ǫzъ,* a 'binden; köt' jelentésű *vęzati o*-fokú főneve (más szókezdettel l. a *gúzs* címszó alatt); az *-ina* itt talán demin. vagy augmentativ-képző (erre vö. Vondrák SlGr I, 545); MEW 56, Meillet Ét 215, HKES 227, BSE

400, PES I, 110. Eredeti jelentése „kötelék", majd ebből 'szénanyomtatórúd'.

A magyar szó eredeti jelentése 'nyomtatórúd' (1. jelentés), bár ebben a jelentésben csak későn fordul elő. Tehát a földművelési, itt is szorosabban a szénagyűjtési terminológiába tartozik és — a többi idetartozó szóból itélve — a szlovákból származik, bár ma innen *-ina* képzős alakban kimutatni nem tudjuk. Semmiesetre sem eredhet a kárp. ukr-ból, mert ezek egyrészt későn, másrészt mint juhpásztornép kerültek a Kárpátaljára, a szénagyűjtés terén tehát nem lehettek a magyarság oktatói.

Leschka, SlEl 566, MEW 57, Asbóth FUF 12 : 56, Valló Tót el, Horger Nyr 39 : 392, SzófSz.

pozsovics 1873: MTsz. — Vált.: *pozovics:* 1896: Zala; — ? *posovics:* 1873: Somogy MTsz; — *pocsovics:* 1855: Somogy; — *pozsovics:* 1880: Kemenesalja, Zala MTsz.

= Hochzeitbitter; lakodalmi vendéghívó.

< szlov *pozvič* 'dei Hochzeitbitter'. A *po-zъvati* 'meghív' ige származéka, MEW 405.

† pravda 1213: eos ad *praudam* . . . misit Waradinum VR 253, 379 380, 381, 384, 388. §§; — 1221: iudex misit Colomanum et Petrum ad *proudam* VR 217. §.

= ius; Recht; igazság.

< szláv *pravьda* 'ius, iustitia'. A szónak a szláv nyelvekben általában 'veritas; Wahrheit' a jelentése (a *pravъ* a latin *probus* rokona, Vondrák SlGr I, 518), számos szláv nyelvben azonban 'ius, iustitia; Gerechtigkeit' jelentése is fejlődött. Ez utóbbi jelentésre vö. blg 'justice' Mavrov, szh Maž 1078, ócseh Brandl Gloss, óorosz Srezn II, 1355 (itt 'lex' jelentése is).

A VR szava valószínűleg ugyanabból a forrásból való, mint a jogi terminológia többi szava, azaz az ószerb-óhorvátból.

Leschka, SlEl 650.

prasiva 1841: Nyitra vid. MTsz, Nyr 28 : 452.

= unsittlich; erkölcstelen.

< sz *prašivá*, a *prašivý* 'rühes, koszos' nőneme Hv. — A *prach* 'Staub; por' származéka (< ősszláv **porchъ*) MEW 242.

Valló Nyr 33 : 567.

praszlicska 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.

= Equisetum arvense; mezei zsurló.

< sz *praslička* 'zsurlófű' Hv; vö. le *przęslica, przęstka* 'Equisetum arvense'; szh *preslica, presličica* ua. Šulek. — A *pereszlen* alapszavából való.

pratál 1875: MTsz. — Vált.: *pratál:* 1875: Tiszadob, Borsod, Miskolc, Gömör, Abaúj, Zemplén, Bereg MTsz, Abaúj Nyr 31 : 350; — *pratol:* 1877: Nógrád, Rozsnyó MTsz.

= (Stube) aufräumen, ordnen, kramen; takarít, rendbehoz, rakosgat.

< sz *pratat'* 'rak, takarít' Hv, Kálal. A szláv *prętati* megfelelője; MEW 263, PES II, 145.

Szinnyei Nyr 24 : 276 (a *prattároz* a *pratál* gyakorítója), Valló. Tót el, Nyr 33 : 567.

pregácsa 1876: Szlavónia, Bács MTsz.

= blaue Hausschürze; kék házikötény.

< szh *prègača* 'Art wollener Schürze' Vuk. Eredete ismeretlen, Balassa Nyr 23 : 309.

pribék szn 1484: OklSz; kn 1494: OklSz. —Vált.: *pribég:* 1484: OklSz, 1660: NySz, Tzs; — *prebig:* 1544—6: MonIrók 1: 239; — *pribék:* 1494-től OklSz, a XVI szk-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *príbék:* 1877: Szföld MTsz; — *prebég:* XVI szk MonIrók 3 : 158 = NySz; — *prebék:* 1643: NySz; — *piribék:* 1618: NySz; Szföld, Hetés MTsz.

= 1. transfuga, perfuga; Flüchtling, Überläufer; szökevény (1494-től OklSz, a XVI szk-től a XVII szv-ig NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs); — 2. apostata, desertor fidei; Abtrünniger; hitehagyott (XVI—XVII sz NySz); — 3. andrapodista; Seelenverkäufer (1767: PPBl); — 4. Strassenräuber, Strolch, Räuber, Lump; útonálló, zsivány, züllött erkölcsű ember (1838: Kemenesalja Tzs, Szföld MTsz); — 5. Verschwender; tékozló, gonosz fiú (1838: Pápa vid. Tsz); — 6. schelmisch, ausgelassen; csintalan (1872: Hetés MTsz); — 7. Gespenst; kísértet (1897: Szföld MTsz); — 8. Scherge, Henkersknecht; a hóhér segédje (mai köznyelvi jelentés, de a CzF még nem ismeri, sőt a Nagysz sem).

< szh *pribȇgȏ* és *prȅbȇgȏ* 'transfuga, perfuga'; *pri* 'ide', *prě* (< *per*) 'oda, át' + *bȇgȏ*, a *bȇgati* 'siet' főneve (PIEW 116, BEW I, 54, MEW 12, TBSW 29). A *pri-* és *prě-bȇgȏ* keveredését elősegítette a szh *i-ző* nyj-a (így a csa-h is), ahol a *ě* szabályosan *i*-vé fejlődött és így a két alak összeesett egymással.

Hódoltságkorabeli szó. A *pribék* elsősorban a töröktől vagy a törökhöz átszökött embert jelentette; vö. Maž 1087, Baróti Lajos MNy 13 : 235.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 656, MEW 12, Asbóth NyK 30 : 19, Melich NyK 39 : 37, Kniezsa NyK 49 : 361, SzófSz.

pripovetka 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= Märchen; mese.

< sz *pripovedka, pripoviedka* mese. A *pri* + *povědьka* összetétele, az alapszóra l. a *povedál* címszót.

Valló Nyr 33 : 567.

prisztács 1904: Rozsnyó Nyr 33 : 222.

= der bei den Schwiegereltern wohnende Schwiegersohn; a felesége szüleinek házához házasodó vő.

< sz *pristáč, pristaš* 'benősült vő' Hv, Kálal. A *pristať* 'beáll' származéka.

Valló Nyr 33 : 567.

próstya 1721: OklSz. — Vált.: *próstya:* 1721: Tolna OklSz; Baranya, Szlavónia, Törökbecse, Fajsz MTsz; — *prostya:* 1903: Sárköz Nyr 32 : 463; — *poróstya:* 1878: Fajsz MTsz; — *prustya:* 1904: Sárköz Nyr 33 : 335.

= 1. Zaun aus senkrecht in die Erde geschlagenen Scheiten; függőlegesen a földbe vert hasábokból való kerítés (1721: OklSz; Baranya, Eszék, Szlavónia MTsz, Sárköz Nyr 33 : 335); — 2. Bretterzaun; palánk (1894: Törökbecse MTsz, Sárköz Nyr 32 : 463); — 3. Lattenzaun; léckerítés (1894: Fajsz MTsz); — 4. geflochtener Zaun; fonott kerítés, sövény (1878: Fajsz MTsz).

< szh *prȏšće* coll 'die Planken' Vuk (Scheitenzaun). — Az 'egyszerű' jelentésű *prosta -je* képzős származéka (vö. más képzővel kaj-h *prostec* 'palus; karó' Habd, Bell, Jambr).

Asbóth Nyr 41 : 94, Kniezsa MNy 39 : 5.

prósza 1772: NySz. — Vált.: *prósza:* 1772: NySz, 1804: Kecskemét MNy 32 : 24, SI, 1826: Baranya Tsz, Tzs; Dunántúl, Vas, Veszprém, Tolna, Baranya, Fehér, Kiskunság, MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 44, Szenna; — *porósza:* 1839: Balaton mell. TudGyűjt 12 : 48, Dunántúl, Vas, Zala, Veszprém, Somogy, Komárom MTsz, Szlavónia Nyr 45 : 419, Bakonyalja NyF 34 : 44; — *poróca:* 1838: Marcal mell. Tsz, Tolna MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 44.

proha: 1838: Baranya Tsz, Szlavónia MTsz, Nyr 45 : 410 (a MTsz-ban CzF V, 359-ről idézett *próha* sajtóhiba *proha* helyett).

= libum zea confectum; Maiskuchen; kukoricapogácsa, — lepény.

< szh *prȍso* 'Panicum miliaceum; Hirse; köles'; blg *próso*; szlov *prosô* ua.; ócseh *proso* 'scrutum, milium' Klaret, ma 'Hirse'; sz *proso* 'köles'; le *proso*; f-szorb *proso*, a-szorb *pšoso;* ukr, orosz *próso.* — Ősszláv szó, de eredete ismeretlen; MEW 265, MER 530, HKES 295, BSE 439, PES II, 132. — Emellett van a szh-ban *próha*

is: 1. 'Panicum miliaceum', 2. 'panis dulcioris genus; die Torte'. Ez ugyan a *proso* deminutívuma (vö. cseh *brach* < *bratr*, *kmoch* < *kmotr* stb. Kniezsa AECO 2 : 132), a szh-ban azonban ez a képzés már elavult.

Hangtanilag magyarázatlan a szh r ö v i d *o*-val szemben hosszú *ó* a *prósza* és a szh h o s s z ú *ó*-val szemben a rövid *o*- a *proha* szóban. Itt nyilván a helyi szh nyelvjárásoknak valami eltérő kvantitásával lehet dolgunk. Lehet, hogy a *prósza* egy szh d e m i n u t í v *prósa* alakjának átvétele (Leskien SkrGr I, 270), a m *proha* pedig egy ki nem mutatott szh **pròha*-ból való. — Az átvett szó nyilván a magyarban is 'köles' jelentésű volt. A 'kukorica p o g á c s a' többszöri jelentésfejlődés eredménye (köles → kölesből készült sütemény → kukoricából készült sütemény). — A *proha* külön átvétel.

Leschka, SlEl 661, MEW 265, Gombocz MNy 1 : 257.

prosztó 1900 : MNy 47 : 288.

= dumm, gemein, pöbelhaft; ostoba, közönséges.

< szláv *prostъ;* vö. a *paraszt* címszót. — Az *-ó* pesti argot képző. Az argot nyelv szava.

Bárczi MNy 28 : 90, Király Péter MNy 47 : 288.

ptacskár 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= Vogelfänger; madarász.

< keleti-sz *ptačkar* 'madarász'. Az irodalmi nyelvben *ták*, nyj *ták* 'madár' szóból (nyugati-szláv *ptakъ*, egyh. szláv *ptica* stb.).

Valló Nyr 33 : 567.

pucovál 1874: Kassa MTsz, Mikszáth.

= putzen; tisztít, pucol.

< sz *pucovať* ua. A német *putzen*-ből.

A németből közvetlenül átvett magyar szó a *pucol*.

Szenttamási Nyr 34 : 25, Simonyi Nyr 43 : 391.

pudár 1910: Baranya Nyr 39 : 186.

= Wächter des Weinberges; szőlőcsősz.

< szh *pùdār* 'Wächter des Weinberges'; vö. egyh. szláv *podarь* 'custos' MiklLex; blg *pъ́dár* 'garde champêtre'; kaj-h *pudar* 'vinitor'. — A *pǫditi* 'hajt' ige származéka; MEW 257. — A blg-ból román *pândar* 'Wächter'.

pukánc 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= gerösteter Mais; pattogatott kukorica.

< sz *pukanec* 'kukoricaszem' Kálal, *pukance* 'pattogatott kukorica' Hv. — A *pukať* 'pattog, reped' származéka.

† **pulhák** 1607: OklSz. — Vált.: *polhák:* 1607, 1635: OklSz, 1643: RadvCsal II, 287; — *pulhák:* 1607, 1635, 1708: OklSz, 1691: NySz.

= sclopus, bombarda; Büchse; puska.

< sz *polhák*, 'bombarda; muskéta' 1685: ComOrb 291; ócseh *půlhák* 'ein Schiessgewehr' 1514: Jungm (Velesl, Wussin nem ismeri); le *pólhak*, *pulhak* 'ein Doppelhaken, eine Art Feuerröhre'. — A német *Halbhaken* fordítása; BSE 446.

A magyar szó vagy a csehből, vagy a lengyelből való, de közelebbi adatok híján eldönteni nem lehet.

pup 1816: GyarmVoc; Abaúj, Borsod MTsz.

= Nabel; köldök.

< sz *pup* 'köldök' Jancs (egyébként *pupek*, *pupok* Hv); kárp. ukr *pup* ua. Csopey. — Közszláv szó: *popъ;* MEW 257, TBSW 205, PES II, 153.

pupácska 1897: Somogy MTsz, Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= eine Art von Nockerl, Klösschen; galuska-féle.

< sz *pupáčky* 'Klösschen; mákos guba' Kálal (karácsonyesti étel). — A *pupák* 'galuska' demin-a, ez meg a 'Knospe' jelentésű *pup* szóból.

Valló Nyr 33 : 568.

pupák 1874: Ormányság, Kiskunság, Szeged, Vác MTsz, NyF 10:72, Zemplén Nyr 25 : 336.

= einfältig, ungeschickt, unbeholfen, der Tölpel; együgyű, ügyetlen, élhetetlen, mamlasz.

< sz *pupák* Nasenpopel; taknyos kölyök'. — A *pupa* 'bábu' származéka (ez meg a latin *puppa*-ból).

Valló Tót el.

pupánc-fű 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.

= Tamus communis.

< sz *pupenec* 'folyondár' Hv (Rost, Majewski, Šulek nem ismeri). — Eredete ismeretlen.

pupenc 1897: Rozsnyó MTsz.

= Hautfinne; pattanás.

< sz *pupenec* 'pörsenés, pattanás' Hv; cseh *pupenčina* 'Nesselausschlag' Rank. — A *pup* 'Knospe' származéka.

pura 1876: Szlavónia MTsz, Légrád Nyr 43 : 42.

= Meleagris gallopavi; Truthahn; pulyka.

< szh *pura* ua. — Valószínűleg hangutánzó.

Balassa Nyr 23 : 358.

puscsina 1907: Beregszász Nyr 36 : 94.

= der Schmaus, das Gelage; lakoma, eszem-iszom.

< kárp. ukr *puščanja* 'lakomázás a böjtöt megelőző utolsó estén, farsang utolja' Csopey. — A *post* 'böjt' származéka, vö. MEW 260, Kiparsky 261, PES II, 114.

A magyar szó egy **puščina*-ra mutat, de ilyent kimutatni nem tudunk.

puszta hn 1306/1359: OklSz; kn XV szef BécsiK=BallRMNy 148.

= 1. desertus, desolatus; öde, wüst (1306/1359-től OklSz, BécsiK, 1466-tól NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 2. desertum, solitudo, eremus; Einöde, Wüste; pusztaság (1416-tól OklSz, 1481: MNy 13 : 257, 1508-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 3. innupta; unverheiratet; hajadon (1533: NySz); — 4. unus et solus, nudus, tantum; einzig, allein, nur; egyedül, csak (1550-tól NySz, Tzs); — 5. purus; rein; tiszta (1577: NySz); — 6. incultus; unbebaut; műveletlen (1585: Cal); — 7. simplex; einfach; egyszerű (XVI szmf KolGl. 2).

< szláv *pusta* vagy *pusto*, a *pustъ* nő- vagy semleges neme; óegyh. szláv *pustъ* 'desertus' Mar, Euch, Psalt, Savv, Supr; egyh. szláv *pustъ* 'desertus' MiklLex; blg *pust* 'désert, vide, creux'; szh *pûst, pústa, pústo* 'desertus; verlassen, herrenlos, öde'; szlov *pûst, pústa, pústo* 'wüst, öde, leer'; cseh *pustý* 'wüst, öde, rauh, wild'; sz *pustý* 'puszta, kopár, sivár, elhagyott, lakatlan, kietlen'; le *pusty* 'leer, wüst, herrenlos'; a-, f-szorb *pusty* 'wüst, öde'; ukr *pustyj* 'leer, öde, unnütz'; orosz *pustój* 'leer, unnütz, vergeblich'. — Eredeti szó; MEW 267, TBSW 209, MER 536, HKES 306, BSE 446, PES II, 155.

Az átvett szó jelentése 'desertus; öde, leer; üres' volt, minden egyéb jelentés a magyarban fejlődött. A főnév nemcsak a németbe (die *Puszta*), hanem néhány szláv nyelvbe is átkerült (sz *pusta* 'puszta', cseh *pusta* 'die Wüste', le *pusta* 'Heide' VarsóiSz, szlov *pusta* 'die Puszta'). — A *pusztít* (1398-tól OklSz) és *pusztul* (a XV szef-től NySz) magyar származékok és nem külön átvételek a szlávból, mint SlEl 667 véli.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 667, MEW 268, SzófSz.

putnok-fű 1576: SzikszF, 1604: MA, 1664: NySz, PP, PPB, MFüvészk 346, Kassai V, 209, Tzs, CzF.

= Mentha pulegium; Poleikraut (Jáv 907).

Nyilván a következő szláv szóból való: sz *putnik* 'Plantago; Wegerich; útifű' Kálal; a-, f-szorb *putnik* 'Plantago'; orosz *putnik* 'Plantago maior' Dalj; szlov *pôtnjak* ua. — Az 'út' jelentésű *pǫtь* származéka; MEW 258, TBSW 205.

A magyar szónak 'Plantago; útifű' jelentésére nincs adatunk, pedig nyilván ez volt az eredeti.

Leschka, SlEl 669, MEW 258, Asbóth SzlSz 29, Valló Tót el. — Paasonen KSz 3 : 244 szerint török eredetű: csuvas *pötnek* 'ménta', kirgiz *bütnik*. Elfogadhatatlan, mert a magyarban is palatális hangrendű szót várnánk.

puzdarék 1585: Cal. — Vált.: ?? *pusztarik* Cal (írva *pusztarik*); — *puzdarék:* 1604: MA, PP, PPB, Tzs; — *puzdrék:* 1792: SzD; — *pusztrik:* 1870: CzF; Gömör MTsz; — *puszrik:* 1838: Tzs; — *poszrik:* 1804: Nyr 41 : 367; Nógrád, Gömör, Sajó mell. MTsz.

= genethlia, natalitia; Geburtsschmaus; keresztelői lakoma.

< sz *pozdravek* 'köszöntés' (Palkovičnál). — A *pozdrav* 'köszöntés' demin-a: **po* + *sъdorvъ;* MEW 49, BEW I, 214, TBSW 53.

Leschka, SlEl 648, MEW 49, Valló Tót el.

puzdra XIV szv BSzj (a KönSzj *puzrel* szava elírás *puzdra* helyett helyett??). — Vált.: *puzdra:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1604: MA, 1616-tól NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *puzdora:* XV sze SchlSzj, 1522: NySz, GyöngyTör, 1577: OklSz; — *pozdora:* 1526: NySz.

= corytus, pharetra; Köcher; tegez, nyíltok; (Sopron megyében die Sachen; holmi 1840: MNy 12 : 44).

< szláv *puzdro;* ócseh *puzdro* 'futrum' Kálal, ma *pouzdro* 'Besteck, Étui'; *sz puzdro* 'tok, hüvely, puzdra, szelence' Hv (Jancsnál csak 'tok'); le *puzdro* 'das Flaschenfutter, Futteral'; (ukr *puzdro* 'Harnblase' Hrinč, orosz *puzdro* 'Bauch', szh *puzdro* 'Beutel'). — Eredete nincs tisztázva, a megfejtési kísérleteket l. HKES 289, BSE 449, PES II, 151, Sławski SlOcc 18 : 267, MEW 268.

Mivel a magyar szó kezdettől fogva csak 't e g e z'-t jelent, ilyen jelentése pedig csak a szlovákban van, nyilván csak innen származhatik.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 670, MEW 268, SzófSz.

púzsa 1827: Tsz. — Vált.: *púzsa:* 1827: Ormányság Tsz, OrmSz, Dunántúl MTsz; — *puzsa:* 1838: Tzs; — ?? *búsa:* 1826: Baranya Tsz; — *púzsú:* 1838: Baranya Tsz; — *púzsu:* 1874: Ormányság MTsz; — *puzsu:* 1888: Baranya MTsz.

= concha, cochlea; Schnecke; csiga.

< szh *pûž* (Asbóth SzlSz 36 szerint a Bácskában *pûža* is) 'Schnecke'. — A szláv *pъlžь* szabályos megfelelője; óegyh. szláv *plъžь* MiklLex; blg *pъlžek, pъlžkov;* szlov *polž;* cseh *plž;* sz *plž* és *plža.* — A 'csúszik' jelentésű *pъlziti* származéka; MEW 237, PES II, 92.

Asbóth SzlSz 35 szerint a *púzsa* egy nőnemű N *pûža*, a *púzsu* pedig egy hímnemű v o k a t í v u s i *pužu* átvétele.

SlEl 671, MEW 237.

R

rab hn-összetétel 1498: OklSz; szn 1522: OklSz; kn 1536: BallRMNy 355, GyöngyTör, 1551-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= 1. captivus, mancipium; Gefangener (1498-tól máig); — 2. Arrestant; elítélt fogoly (1838: Tzs, CzF); — 3. Sklave (1838: Tzs).

< szh *robъ* 'captivus; Gefangener; fogoly'; óegyh. szláv *rabъ* 'servus' Mar, Psalt, Savv, Supr; *robъ* 'servus' Supr; egyh. szláv *rabъ* 'servus' MiklLex, Srezn; orosz-egyh. szláv *robъ* ua. Srezn, szerb-egyh. szláv *robъ* 'servus, c a p t i v u s' Dan; blg *rab* 'esclave, serviteur', *rob* 'esclave, serf'; szh *rab* 'servus', *rob* 'servus, captivus' Maž 1250, 'mancipium' Stulli, Bell, Jambr, 'servus' Ver, 'sclavus, servus bello captus' Vuk; szlov *rob* 'der Sklave, der Arrestant'. — Az északi-szláv nyelvek közül csak a szlovákban van meg: *rob* 'rabszolga, szolga' (ha ugyan ez is nem magyar közvetítés!), egyébként mindenütt másutt, ahol megvan, jövevényszó; sz *rab* 'fogoly' (a magyarból); cseh *rab* 'Sklave' (a XIX sze-től Jungm; az oroszból), *rob* 'Knecht' (a XVIII szv-től Dobrovsky óta; a sz-ból); le *rab* 'Sklave' (a XVII sz-ban az oroszból); ukr és orosz *rab* 'Sklave' (az egyh. szlávból). — Eredeti szó: **orbh-;* MEW 225, Meillet Ét 226, TBSW 12, MER 541, HKES 308, PES II, 69 (bár a déli-szláv *robъ* változat némi nehézséget okoz!!); vö. a *rabota* címszót is. — A román *rob* 'Sklave, Leibeigener, Kriegsgefangener, Knecht' a szlávból.

Mivel a magyar szó csak a XV sz végén bukkan fel és kezdettől fogva mindig 'c a p t i v u s; Gefangener; fogoly' volt a jelentése, ez pedig csak a szh-ban van meg, nyilvánvaló, hogy szavunk csak innen származhatik. Nézetem szerint hódoltságkorabeli szó és a törökök rabszolgapiac számára űzött emberrablásával kapcsolatban honosodott meg. 'Rabszolga' jelentése sohasem volt és ma sincs. — A *rabszolga* összetétel 1647-ben Erdélyben tűnik fel (MNy 4 : 16, utána 1774: MNy 3 : 124, 1792: SzD, stb.). — Nem tartozik ide a *rabol* 'rauben' ige (a XVI szk-től NySz, stb.), mint a SzófSz véli, mert a német *rauben* átvétele. Ugyanabból való a cseh-lengyel szó is: cseh *rabovati*, sz *rabovať*, le *rabować* 'rauben', *rabunek* 'rablás', ukr *rabováty*, orosz nyj *rabovát'* 'rauben, plündern'. 'Rabot ejt' jelentése, amiből a SzófSz kiindul, sem a magyarban, sem a szláv

nyelvekben nincs és nem is volt. — A moldvai csángó *rob* 'Kriegsgefangener, Sklave' a románból való.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 700, MEW 225, SzófSz.

rabec 1897: Vác MTsz.

= Passer, Sperling, Spatz; veréb.

< sz *vrabec* 'veréb'. Vö. a *veréb* címszót.

Valló Nyr 33 : 568.

rabota szn 1522: OklSz; kn XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *rabbata:* 1562: NySz; — *rabota:* XVI szk GyöngyTör, 1562: NySz, Cal, MA, PP, PPB, GyarmAff 324, CzF; Szföld MTsz (még Aranynál is *rabotál* ÖM X, 375); — *rabbota:* 1577: NySz; — *raboda:* 1905: Heves NyF 16 : 52; — *robota:* 1643: NySz, 1736: MonIrók 11 : 318; Szföld Tsz, CsángóSz; — *robot:* 1627: NySz, 1800: Márton, Tzs, CzF; — *rabot:* 1838: Tzs; OrmSz.

= 1. labor, operatio, opus servile; Arbeit, die Sklavenarbeit; szolgai munka (valamennyi fenti adatban a 2. alatt felsoroltak kivételével; a jelentésre vö., hogy a GyöngyTör 2094 a *rabotás*-t az *elmélkedő*-vel hozza ellentétbe); — 2. Frondienst; jobbágyi munka (*rabota* 1799: GyarmAff 324, *raboda* Heves NyF 16 : 52, *robot* 1800-tól Márton stb.).

Különböző eredetű szavak. 1. A *rabota* (a *rabbata* és *rabbota* hapax legomenonok és talán csak írásváltozatok, a *raboda* nyilván asszimilációval keletkezett alak) valószínűleg < déli-szláv *rabota*; óegyh. szláv *rabota*, *robota* 'servitus' Supr; egyh. szláv *rabota* 'servitus, ministerium' MiklLex; blg *rábota* 'travail, labeur, ouvrage'; szh *rabota* 'Arbeit, opus; negotium, Geschäft', kaj-h *robota* 'labor colonicalis, jobagionalis' Bell; szlov *rabota* 'Frohndienst', *robota* ua.; ócseh *robota* 'servitus' Klaret, ma 'Frohndienst'; sz *robota* 'munka'; le *robota* 'Arbeit'; f-szorb *robota* 'Hofedienst, Frohndienst', a-szorb *robota* 'schwere Arbeit, Frohnarbeit'; ukr *robóta* 'Arbeit'; orosz *rabóta* ua. — Eredeti **orbh-ota* (l. a *rab* címszót), tehát „szolgai munka"; MEW 225, Meillet Ét 295, PES II, 169. — A magyar szó eredeti jelentése is 'szolgai munka' volt, az 'úrdolga', 'Frondienst' már másodlagos. — 2. *robota:* lehet szláv eredetű is, de tekintettel arra, hogy ez az alak csak Erdélyből van igazolva, valószínűbb, hogy a román *robota* 'Frondienst, Robott' átvétele. — 3. A *robot* (a 'Frondienst' jelentésben ma használatos alak) nem szláv, hanem német eredetű szó a magyarban (a németben a szlávból a XIV sz-tól Hirt EtWb 105, Melich MNy 6 : 113).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 699, MEW 225, SzófSz.

rác ország 1200: Anon 42, 45, 57, BSzj; — nép: XV szmf SermDom; 1494: OklSz, 1576: MNy 2 : 74, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF. — Nyilván idevaló az egri paraszt gúnyneve Hevesben: *raco* NyF 16 : 52.

= Rascianus, Serbus; der Serbe, serbisch; szerb.

Rasъ vár (ma Novi Pazar) nevéből való; vö. erre Dan III, 40, Niederle Slovanské starožitnosti II, 392, Melich MNy 5 : 387. Bár a *Rasъ* név és a magyar *rác* összetartozása kétségtelen, a kérdésnek sem a hangtani, sem az alaktani része nincs még megnyugtatóan tisztázva. Hangtanilag feltűnő, hogy a szláv *-s* helyén már Anonymusnál is *-c* van (terra *Racy*, olv. Rác!), amit csak úgy lehet megérteni, hogy a *c* egy **Rászföld* összetételben keletkezett. A latin *Rascia* országnév (első adat 1229: Smič III, 318) még az *sz*-es alakból alakult (a *Rascia* olvasása *Raszia*, az *sc*-nek itt *sz* hangértéke van, vö. Kniezsa HirTört 23).

Melich MNy 5 : 387. — Helytelenül SlEl 685 (szerinte a m név egy ószerb **rasьskъ* > **rask* melléknévből való; a magyarban azonban a *k* nem esett volna el).

raduszny|k 1898: Nyitra Nyr 33 : 568.

= Kuchen, der beim Taufschmaus gegessen wird; keresztelői lakomán fogyasztott kalács.

< sz *radosnik* (Hv-nál *radostnik* 'ünnepi kalács'); a *radost'* 'öröm' szóból.

Valló Nyr 33 : 568.

rag 1546: OklSz, 1643: NySz, SzD, Kr, CzF; MTsz.

= 1. cantherius; Dachsparren; a tetőszerkezet /\ alakú gerendái, amelyekre a tető léceit szegezik; végük a ház falánál kijjebb ér és ereszt alkot (1546-tól valamennyi fenti adatban; 1838: Balaton mell. Tsz, Őrség, Hetés, Göcsej, Somogy, Fehér, Veszprém, Zala MTsz); — 2. Seitenschacht am Grunde des Brunnens; oldalvájás a kővel ki nem rakott kút fenekén (1897: Tolna MTsz).

< szláv *rogъ*; vö. szh *rog* 'trabs tecti obliqua; der schiefe Dachbalken'; sz *roh* 'szarufa' Jancs. — A közszláv *rogъ* 'Horn; szarv' szóval azonos, vö. erre MEW 280, TBSW 235, PES II, 207.

A magyar szónak déldunántúli elterjedése arra vall, hogy az átvétel a kaj-horvátból vagy a szlovénből történt, azonban a magyarnak megfelelő jelentés itt nem mutatható ki.

A 'Suffix' jelentésű köznyelvi *rag* más szó: nyelvújítási elvonás a *ragad*, *ragaszt*-ból (1795: NyUSz, SzófSz).

SlEl 703, MEW 280.

ragya XV szef BécsiK = NySz. —Vált.: *rogya:* XV szef-től NySz, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD; 1838: Kemenesalja Tsz, Őrség, Göcsej, Sümeg, Szföld MTsz; — ?? *rotya:* 1863: Csík Kriza Vadrózsák = MTsz; — *ragya:* 1489-től OklSz, 1582-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; Balaton mell., Pápa, Somlyó, Somogy, Komárom, Debrecen Tsz, MTsz; — *rigyás:* 1880: Arad, Torontál MTsz.

= 1. rubigo, carbunculatio, uredo; das Mehltau, der Rost an den Pflanzen; gabonarozsda (a XV szef-től NySz, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF; Somlyó, Göcsej, Szföld MTsz, Szamoshát SzamSz); — 2. die Blattennarbe, Pockennarbe; ragya az arcon (1792: SzD, SI, Tzs, CzF; SzamSz; de *Ragyás* szn már 1479-től OklSz); — 3. ferrugo, aerrugo; Rost; vasrozsda (1878: Vas, Göcsej MTsz); — 4. Sommerregen bei Sonnenschein; nyári eső napsütéskor (1838: Balaton mell., Pápa vid., Kemenesalja Tsz, Somogy, Komárom, Debrecen MTsz; — ilyenkor keletkezik a gabonarozsda).

< ó-szerb-horvát *rȍdja* 'ferrugo, rubigo'; vö. óegyh. szláv *rȍžda* 'rubigo' Supr; egyh. szláv *rȍžda* 'rubigo segetum' MiklLex; blg *rȍždá* 'rouille'; szh *rđja* 'aerugo, ferrugo, rubigo'; Rost', kaj-h *hrdja, arja* 'aerugo, rubigo' Bell, Jambr; szlov *rja* 'der Rost, der Rost am Weizen'; cseh *rez* (nőnemű G *rzi*, hímnemű G *rzu*) 'rubigo' Klaret, ma 'Rost, Mehltau, Brand der Pflanzen'; sz *hrdza* 'rozsda, rozsdagomba, ragya'; le *rdza* 'Rost, der Rost im Getreide'; f-szorb *zerz* 'Rost, Körnerbrand', a-szorb *rza* 'Eisenrost'; ukr *rža* 'Rost'; orosz *rža* 'Rost, Rost im Getreide' (a XIV sz-tól Srezn III, 203). — A 'rot; vörös' jelentésű *rȍd-* tőnek *-ja* képzős származéka; MEW 284, Meillet Ét 398, TBSW 239, MER 565, HKES 312, BSE 456, PES II, 189.

A magyar szó — elterjedésére való tekintettel — az ó-szerb-horvátból 'rubigo; gabonarozsda' jelentésben jött át. A mai 'Blattennarbe' jelentés a magyarban fejlődött. A göcseji és vasmegyei 'aerugo; rozsda' jelentés lehet külön átvétel is.

Ver 118, GyarmVoc, Leschka, SlEl 716, Asbóth SzlSz 17, Melich SzlJsz I/1, 146, NyK 39 : 16, MNy 6 : 398, Kniezsa NyK 49 : 351, SzófSz. — Vö. a *rozsda* és *riska* címszót is.

ragyiva 1. 1831: Tsz. — Vált.: *ragyiva:* 1831: Kemenesalja Tsz, MNy 12 : 186; Tzs, Fehér MTsz; — *ragyuva:* Vác NyF 10 : 71; — *ragyva:* 1838: Pápa vid. Tsz; — *rugyva:* Komárom MTsz.

= 1. *ragyiva, ragyva* verfallen, wackelig, wertlos; rozoga, hitvány, semmitérő (1831: Kemenesalja, Pápa vid. Tsz, Tzs, Fehér MTsz); — 2. *ragyiva, rugyva* der Nichtsnutz, charakterlos; haszon-

talan, jellemtelen (1897: Fehér, Komárom MTsz); — 3. *ragyiva, ragyuva* schlampig; rendetlen (1903: Kemenesalja MNy 12 : 186, Vác NyF 10 : 71).

< szh *ŕdjava*, a *ŕdjav* 'elend, schlecht, miserabel' nőneme. A szó a *ŕdja*-ból képzett melléknév, vö. a *ragya, rozsda* címszavakat. Asbóth Nesk 63.

ragyiva 2. 1591: NySz. — Vált.: *ragyiva:* 1604: MA, PP, PPB, SzD, SI; 1841: Nyitra, Komárom MTsz, CzF; — *ragyva:* 1591: NySz.

= 1. gnavus, solers, politus; hurtig, munter, fleissig; serény, elmés, szorgalmas (1591-től valamennyi fenti régi adatban a 2. alattiak kivételével); — 2. hübsch, schön; csinos, szép (1841: Nyitra, Komárom MTsz).

Vö. ukrán *radývyj* 'günstig, wohlwollend'; orosz *radívyj* 'sorgfertig, eifrig, dienstfertig'; blg *radiv, -a, -o* 'szorgalmas, dolgos' Gerov; szh *radljiv* 'arbeitsam, fleissig' Vuk, IvBr; szlov *rodljiv* 'achtsam, folgsam'; le *rodziwy* 'voll Anstand'. — A *radi-* 'Sorge; gond' szó melléknévi származéka; TBSW 235, BSE 460, PSE II, 171; a képzésre Vondrák SlGr I, 521, Leskien SkrGr I, 303.

A magyar szó minden valószínűség szerint a szlovákból való, bár a szlovákból ma kimutatni nem tudjuk. Erre mutat nemcsak a szónak mai elterjedése, hanem a magyar szó *gy*-je is, amelyet a déli-szláv nyelvek *dlj*-éből magyarázni nem lehet. A nagyorosz meg a lengyel viszont földrajzi okokból nem jöhetnek figyelembe. SlEl 680, Asbóth Nesk 63.

raj 1370/1506: OklSz, BSzj, SchlSzj, 1516-tól NySz, Murm, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= 1. examen apum; Schwarm; méhraj (1370/1506-tól máig valamennyi fenti adatban); — 2. multitudo; eine Menge; sokaság (1643-tól NySz); — 3. proles, soboles; Sprössling; ivadék (1666-tól NySz, Kr; Dunántúl, Baranya, Ormánység MTsz).

< szláv *rojь;* egyh. szláv *rojь* 'examen apum' MiklLex; blg *roj* 'essaim'; szh *roj* 'examen; Bienenschwarm'; szlov *roj;* cseh *roj;* sz *roj;* le *rój;* f-szorb *rój*, a-szorb *roj;* ukr *rij* (G *rojá*); orosz *roj.* — A **rei-* 'kitör, előtör' jelentésű tő (vö. orosz *réjat', rinut'* 'strömen') *o*-fokú főnévi származéka; MEW 278, Meillet Ét 221, TBSW 243, MER 562, HKES 313, BSE 461, PES II, 212. — A szlávból román *roi* 'Bienenschwarm'.

A magyar szó eredeti jelentése a 'méhraj'. A többi magyar fejlemény. A szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 704, MEW 278, SzófSz.

rajcsina 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.
= Solanum lycopersicum; paradicsomalma.
< sz **rajčina* (forrásaimban nem találom; Hv, Tvrdý szerint *rajčiak*). A *raj* 'Paradies; paradisum' származéka; erre vö. MEW 272, HKES 309.

rajtár 1899: Nyitra Nyr 28 : 497.
= Sieb; szelelő rosta.
< sz *rejtar* 'gabonaszita' Jungm, Kálal. — A német *Reiter*-ből. Valló Nyr 33 : 568.

rák hn 1200 körül Anon. 46. §, OklSz; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, 1510-től NySz, Murm, XVI szef MNy 11 : 83, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb. — A SoprSzj *rag* adata csak írásváltozat.
= cancer; Krebs.
< szláv *rakъ;* blg *rak* 'écrevisse'; szh *rak* 'cancer; Krebs'; szlov *rak;* cseh, sz, le, a-, f-szorb, ukr, orosz *rak* (óoroszban 1073-tól Srezn). — Eredeti szó, de származására nézve kétféle vélemény is van: **kark-* (vö. latin *cancer*, szanszkrit *karkas*), és **ork-* (vö. litván *erke* 'olló'); MEW 272, MER 556, HKES 302, BSE 453, PES II, 179. — A szlávból román *rac* 'Krebs'.
A magyar szó közvetlen forrása nem állapítható meg.
Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 682, MEW 272, SzófSz.

rakia 1876: MTsz. — Vált.: *rakja:* 1876: Dunántúl MTsz; — *rakkia:* Ormánység OrmSz; — *raki:* 1897: Pozsony, Nyitra, Tiszafüred MTsz.
= schlechter Schnaps, Branntwein; rossz pálinka (a *raki* Branntwein; pálinka).
< szh *ràkija* 'Branntwein' Vuk: blg *rakija.* — A balkáni szó (megvan még a románban, albánban, újgörögben is) az oszmán-török *raqy*-ból, ez pedig arab eredetű; TürkEl II, 43, MER 556, Lokotsch 92 (a nyugat-európai nyelvekben a spanyolon keresztül az arabból: vö. francia *arack, arak, raki*, német *Arrak*, stb.).
A *rakja, rakkia* alak biztosan a szh-ból való, de nyilván a *raki* változat is innen származik és nem közvetlenül a törökből.
Külön átvétel a baranyai *raki-szappan* 'pipereszappan': < szh *ràki-sàpun* 'parfümierte Seife' Vuk, blg *raki-sapun* ua.

rakonca szn 1354: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *rokunca:* 1354: OklSz; — *rokonca:* XIV szv BSzj (az olvasat nem kétségtelen), SchlSzj, 1567: OklSz, 1838: Szföld, Gömör Tsz; — *rokinca:* 1838: Szföld

Tsz, MTsz; — *rókinca:* 1884: Szföld MTsz; — *rókonca:* 1897: Szföld MTsz; — *rókanca:* Szföld MTsz; — *rakonca:* XV szv NyirkGl 526, 1615-től NySz, MA, PP, PPB; OrmSz, SzamSz.

= 1. furcale, subscus quaedam currum fulciens; Aufhalt-Giebel; a szekér vagy szán oldalát tartó rúd (XIV szv BSzj, SchlSzj, NyirkGl, 1567: OklSz, MA, 1615-től NySz, PP, PPB, Tzs; Dunántúl, Rábaköz, Balaton mell., Szlavónia, Arad, Heves, Borsod, Gömör, Bereg, Szilágy, Szolnok-Doboka, Szföld, MTsz, OrmSz); — 2. senkrecht stehende Stangen in den vier Ecken des Schlittens oder Wagens; a szán vagy szekér négy végében merőlegesen álló rudak (1816: Szföld GyarmVoc, Tzs; Nagykunság MTsz, Szamoshát SzamSz — itt a rajza is, Felsőőr DolgKolMNyI 3 : 80); — 3. fulcimen, sustentaculum; der Halt; támaszték (1567-től NySz); — 4. kis vas, mellyel a bérfát lecsatolják (szekérrész) (1881: Zemplén MTsz).

< szh *rukùnica* 'Handhabe; fogantyú; die Deichselstange eines einspannigen Wagens' Vuk. — A *ruka* (ősszláv *rǫka*, vö. a *rocska*, *parancs* címszavakat) 'Hand; kéz' származéka, eredeti jelentése 'Handgriff, Handhabe; fogantyú', de a képzés szokatlan, a szhban is magában áll, másutt meg ismeretlen.

A magyar szó a 'fogantyú' jelentéshez közelálló 2. jelentésben (a szekér, szán négy végébe illesztett rúd) jött át. Ezekbe ugyanis a szekéren, szánon ülők belekapaszkodhattak. Ebből fejlődött egyfelől a 'lőcs', másfelől a 'támaszték' jelentés. Ez utóbbiból való a *rakoncátlan* szó: eredetileg 'korlát nélküli', de már felbukkanásától, 1748-tól kezdve (NySz) csak 'zügellos; erkölcsi gátlás nélküli' jelentésben ismeretes. — Ugyancsak a 'fogantyú' jelentésből fejlődött a szerb szó 'kocsirúd' jelentése.

SIEI 710, Asbóth JA 25 : 574, SzófSz.

rapák 1840: Heves, Vác MTsz, NyF 10 : 72.

= blatternarbig, pockennarbig; ragyás, ripacsos.

< sz *rapák*; *-ák* képzős származék a *rap-* tőből (vö. *rapavý* 'ripacsos', *rapúň*, *rapúch*, *rapán* 'ripacsos ember' Hv, Kálal); MEW 282.

Valló Nyr 33 : 568.

ráró hn 1327: OklSz; kn XV sze SzhlSzj, 1520—30: MNy 11 : 82, Murm, SzikszF, KolGl. 2, a XVI szmf-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF.

= Hierofalco cherrug; Reiher; rárósólyom (régi neve Herodius SchlSzj, stb.).

< szláv *raroh;* cseh *rároh* 'herodius' Klaret, ma 'Accipiter stellaris; karvaly'; sz *rároh* 'ráró, sólyom'; f-szorb *raroh* 'Stern-

habicht'; le *raróg* 'Accipiter, Falco, Hierofalco' stb.; ukr *rarih* (G *raroha*) 'Falco lanarius' Hrinč. – Ősszláv *raro-gъ*, a *rarъ* 'sonitus; Schall' származéka, ez viszont a 'kiált' jelentésű *rēiō* tőnek *-rъ* képzős főneve; MEW 271, Meillet Ét 405, TBSW 243, HKES 309, BSE 454; a képzőre MiklSlGr II, 283. — A csa-h *rarov* Ver a magyarból.

Mivel a magyarban a szó régisége ellenére a szóvégi *h*-nak semmi nyoma nincs (vö. a *tarhó* címszót), fel kell tennünk, hogy az átvett alak egy ó-szlovák vagy ó-ukrán **raroγ*, egy átmeneti alak, amelyet a *g* > *h* változás közbülső fokául általában feltételezünk (Trávníček, Historická mluvnice Československá 122). Az átvétel kora a XII század, korábban ugyanis a *g* a szlovákban is megvolt (az ukránban a *g* > *h* talán későbbi, kétségtelen adataink csupán a XIV sz-ból vannak rá), később pedig a *γ* a magyarból is kiveszett.

Ver, Leschka, SlEl 683, MEW 271, Melich NyK 34 : 145, Valló Tót el, SzófSz.

rásza 1634: OklSz. — Vált.: *rásza:* 1634, 1638: OklSz, SzD, SI, Gyarm-Voc, Tzs; 1838: Gömör Tsz, Abaúj, Torna MTsz; — *ráca:* 1662: NySz (Lippaiból); — *része:* 1888: Gömör MTsz.

= planta brassicae; Flänzling; káposzta-, stb. palánta.

< szláv **raz-sadъ;* blg *rázsad* 'plant, semis'; szh *rásad* és *rásada* 'die Pflanzen aus der Pflanzenschule'; le *rozsada* 'die Setzpflanze'; ukr *rozsáda* ua.; orosz *razsáda* (coll.) 'Setzlinge'. — Praepositiós összetétel: **orz* (északi-szláv *roz*, déli *raz*, az orosz *raz* egyh. szláv írás a hangsúlytalan *o* helyén) + *sadъ*; tulajdonképpen „szétültetés"; MEW 290, TBSW 259, MER 552. — A szlávból román *răsad* 'Setzling'.

A magyar szó legkönnyebben a szh *rásad* alakból magyarázható (a *-d-*t a magyarság demin. képzőnek fogta fel és elvonta), a feltűnő azonban az, hogy a szó ma csupán északkeleten él. Tehát vagy azt kell feltenni, hogy itt archaizmus, másutt pedig kiveszett, vagy azt, hogy a szlovákból való. De itt nem mutatható ki, és ha mégis megvan, *rozsad*-nak kell hangzania. Ebből is fejlődhetett azonban *rásza*, vö. az *ábra*, *pászta* címszavakat.

SlEl 684, MEW 290, Asbóth Nyelvészeti Tanulmányok 1 : 50, Nytud 1 : 80 (ő azonban az óbolgárból indul ki, amire nincs semmi támpontunk).

rászporok 1912: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= der Bandsaum der Unterhose; a gatya korca.

< sz *rázporok* 'a nadrág hasítéka' (a székely szabású nadrágon az ellenző)Hv; cseh *rozporek, rozparek* ua. — A *roz* (a sz *ráz* itt jugoszlavizmus!) 'szét' + *porъkъ* összetétele, az utóbbi a *perel* címszó alapszavának *o*-fokú származéka, vö. Novák Sborník-Škultéty 589.

rásztya 1912: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.
= Kümmelsamen; köménymag.
< sz *rasca* ua. Hv. — Eredete nincs tisztázva, vö. Novák Sborník-Škultéty 596.
Feltűnő a magyar *szty* a sz *sc* helyén. Disszimiláció?

rëdusa 1913: Bácska MNy 9 : 383.
= die Köchin der Schnitter; az aratók főzőasszonya (ha az aratók természetben kapják az élelmiszert, redusát fogadnak, aki azt nekik megfőzi).
< szh *reduša* 'die Frau, die die Reihe der Haushaltung trifft; soros gazdaasszony' IvBr. — A *rêd* 'Reihe; sor, rend' származéka, vö. a *rend* címszót.

réka 1947: Ormánység MNy 43 : 141, OrmSz.
= Bächlein; ér, patak.
< szh *réka*, je-nyj *rījeka* 'Bach, kleiner Fluss'. — Vö. szláv *rěka*; MEW 277, TBSW 243.

rekettye 1193: OklSz. — Vált.: *rakatja:* 1193-tól 1476-ig OklSz; — *rakotja:* 1470, 1506: OklSz; — *rakitja:* 1484: OklSz; — *rakatla:* 1884: Zala MTsz; — *rakotla:* 1838: Őrség Tsz, Hetés MTsz; — *rakitla:* 1832: Göcsej Tsz; — *rakottya:* XVI szmf KolGl. 2, MA, 1628: NySz I, 742, PP, PPB, SzD, Tzs; Borsod, Szföld MTsz, Hétfalu CsángóSz; — *reketja:* 1251-től 1349-ig OklSz, SchlSzj; — ? *reketa:* 1325/1332, 1333: OklSz; — *rekettye:* 1524: OklSz, SzikszF, 1578-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, MFüvészk 405, Tzs, CzF; — *reköttye:* 1583: BotTört 132; OrmSz (Murm *rekögye* adata *rekötye* vagy *reköttye*??).
= 1. Genista (1533-tól Murm, KolGl. 2, BotTört 132, MFüvészk 405, Ják 602); — 2. Vimen (XIV szv BSzj, SchlSzj, KolGl. 1); — 3. Siler (1576: SzikszF, KolGl. 2, MA, PP, PPB); — 4. Salix aquaticus (1583: BotTört 132, OrmSz).
< déli-szláv *rakytьje;* kaj-h *rakitje* 'virgetum silereum' Bell; szlov *rakîtje* coll 'eine Art Buchweide'; cseh *rokytí* 'Riedgras'; sz *rakytie* 'rekettyés' Hv. — *-ьje* kollektívképzős származék a déli-szláv *rakyta*, északi-szláv *rokyta* (< ősszláv **orkyta*) szóból. Maga az alapszó majd minden nyelvben megvan valamilyen 'Salix; fűzfajta' neveként: blg *rakíta* 'Salix viminalis; rekettyefűz' Kozarov 62 (a magyar névre Ják 240); szh *ràkita* 'Salix caprea, purpurea,

viminalis, pratensis; Evonymus europaeus, kecskerágó' Šulek; szlov *rakîta* 'Buchweide'; cseh *rokyta* 'Palmweide'; sz *rakyta, rokyta* 'rekettye fűz'; le *rokita* 'Sandweide'; f-szorb *rokot* 'Haarweide', a-szorb *rokit* és *rokita* 'Salix aurita, S. vinerea'; ukr *rokýta, rakýta* 'Salix caprea, purpurea'; orosz *rokíta, rakíta* 'Salix alba, fragilis, viminalis, Cytisus, zanót, Hippophae rhamnoides, Potentilla fruticosa'. — Eredeti szó, vö. MEW 226, Meillet Ét 295, TBSW 71, MER 556, HKES 314, BSE 461, PES II, 179.

Mivel a magyar szót kezdettől fogva mindig következetesen *t* + *i*, *y*-nal írják, abban a korban is, amikor egyébként a palatalizációt még nem jelölik, vagy ha jelölik is, nem *ty*-vel, kétségtelen, hogy szavunk nem a szláv *rakyta* átvétele és a *tty* nem magyar palatalizáció eredménye, hanem a szó már a szlávból *t* + *j*-vel került át (vö. Kniezsa HirTört 46). Emellett vall a geminált *tty* is, amely a *tj*-nek szabályos fejleménye. De a déldunántúli *-tla* változatokat is csak a *tj* (= *t* + *j*!) disszimilációjából érthetjük meg. — A *reketja* változat arra vall, hogy a szó egy Npl **rakytьja* átvétele. — A *rekettye* első szótagjának nyílt *e*-je egy d é l i -szláv *rakytьja* átvételére mutat. Eredeti jelentése a magyarban is 'Salix viminalis' lehetett (vö. a 2. jelentésű vimen-t), minden más a magyarban fejlődött.

rënd XV szmf SermDom. —Vált.: *rënd:* XV szmf SermDom, a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *rönd:* XVI szk NySz (és ma az ö-ző nyelvjárásokban).

= 1. ordo, series; Ordnung, Reihe (1517-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF); — 2. tribus, classis; Abteilung, Klassis (XV szmf SermDom, 1514-től NySz, MAl, PPl, PPBl, Tzs); — 3. status et ordo; Stand (1527-től NySz, Tzs, CzF, stb.); — 4. vicis; mal; -szor, -szer, -ször (a XVI sze-től NySz, GyöngyTör, Cal, PPl, PPBl; Torda-Aranyos, Csík MTsz); — 5. dignitas, gradus; Würde (XVIII sze NySz); — 6. aetas; Alter (1720: NySz); — 7. gradus; Grad, Stufe (1643: NySz); — 8. contignatio; Stock (1643: NySz); — 9. tabulatum, stratum; Schicht (1579: NySz); — 10. locus; Stelle (1591: NySz); — 11. modus, ritus; Weise (1526-tól NySz; Hunyad MTsz); — 12. genus; Art (XVI sze, 1590: NySz); — 13. natura; Natur (1553-tól NySz); — 14. cursus; Lauf (1524: NySz); — 15. argumentum; Inhalt (1613: NySz); — 16. ordinatio, dispositio; Bestimmung (1636: NySz); — 17. tenor, contignatio (1585-től NySz); — 18. regula, norma; Regel (XVII szv NySz); — 19. agmen (XVI szmf KolGl. 2), — 20. Mahd; kaszálás (1838: Tzs, Kelemen, stb.); — Szárm.: *rendel:* 1466-tól NySz, stb.

< szláv *rędъ;* óegyh. szláv *rędъ* 'ordo, successio' Mar, Euch, Savv, Supr, egyh. szláv *rędъ* 'ordo, gradus, linea, sors, successio, natura' MiklLex, Srezn III, 231; blg *red* 'rang, ordre, ligne, série, rangée, suite'; szh *rêd* 'Ordnung, Reihe, Orden, Grad'; szlov *rêd* 'Ordnung, Reihe, Stockwerk, Klasse, Rang, Stand, Orden, die rechte Zeit, mal'; cseh *řad* 'Ordnung, Reihe, Folge, Rang; der Schwaden, Kloben am Felde, Mahd; Zeche, Orden'; sz *rad* 'sor, sorrend', *rád* 'érdemrend, szerzetesrend'; le *rząd,* G *rzędu* 'Reihe, Linie; Klasse, Gattung, Ordnung', *rząd,* G *rządu* 'Regierung; Orden'; f-szorb *rjad* 'Reihe, Folge, Ordnung', a-szorb *rěd* 'Reihe, Zeile; der Schwaden, beim Mähen; Ordnung, Orden, Klasse, Rang; Handwerkzeug'; ukr *rjad* 'Reihe, Glied; Ordnung, Klasse, Regierung'; orosz *rjad* 'Reihe, Reihenfolge; mal; die öffentliche Ordnung, Rechts-, Justizpflege; Vertrag'. — Eredeti szó; MEW 276, Meillet Ét 238, MER 558, HKES 321, BSE 474, PES II, 240. — A szlávból román *rând,* 'Reihe, Ordnung'.

Bár a magyar szó számos jelentésváltozata pontosan megvan a különböző szláv nyelvekben, a magyar szó csak 'Ordnung, Reihe' jelentésben jött át és minden más jelentés már a magyarban a szláv nyelvektől függetlenül alakult ki. Közvetlen forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 697, MEW 276, Asbóth SzlSz 19, Melich MNy 6 : 400, 8 : 152, HonfMg 136, SzófSz.

répa hn 1317: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *répa:* 1317-től OklSz, BSzj, SchlSzj, a XVI sze-től NySz, 1520—30: MNy 11 : 80, 134, Murm, SzikszF, 1583: BotTört 128, 268, 269, Cal, MA, PP, PPB, Mfüvészk 383, Tzs, CzF; — *rípa:* 1893: Debrecen MTsz, Békés MNény 3 : 282.

= 1. rapa = Beta esculenta (XIV szv-től BSzj, SchlSzj, Murm, MNy 11 : 134, SzikszF, Cal, BotTört 268, MA, PP, PPB, MFüvészk 383, Ják 284); — 2. Brassica napus (1583: BotTört 268, Ják 414); — 3. Congylis (1585: Cal).

< szláv *rěpa;* blg *rěpa* (mai helyesírással *rjápa*) 'rave; Raphanus sativus; retek'; szh *rȅpa* 'rapa; Rübe', kaj-h *repa* 'rapa, congylis, napus' Bell; szlov *répa* 'Rübe'; cseh *řepa, řípa* 'Rübe', sz *repa* 'répa'; le *rzepa* 'Brassica rapa, Napus' stb. Majewski; a-, f-szorb *rěpa;* ukr *ripa* 'Rübe; Brassica rapa'; orosz *répa* ua. — Eredeti szó; MEW 277, MER 566, HKES 322, BSE 475, PES II, 235, Machek LinguaPosn 2 : 158.

A magyar szó közvetlen forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 696, MEW 277, Melich NyK 39 : 38, SzófSz.

repce 1576: SzikszF. — Vált.: *repce:* 1576: SzikszF, 1578-tól NySz, 1583: BotTört 128, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 384, SzD, Tzs, CzF; — *répce:* 1604: MA; — *ripce, rice:* 1840: Sopron MNy 12 : 44, Rábaköz MTsz.

= 1. Rapistrum; retek (1583: BotTört 128, MA, PP, PPB); — 2. Armoracea; torma (1585: Cal, MA, PP, PPB); — 3. Ischas (1585: Cal); — 4. Brassica napus (1585: Cal, MA, PP, PPB); — 5. Sinapis; mustár (1807: MFüvészk 384 Tzs); — 6. Brassica arvensis (mai hivatalos név 1838: Tzs, Ják 414).

< szláv *rěpica;* blg *rápica, rěpica* 'Brassica rapa, napus' Gerov (Kozarov egyiket sem ismeri); szh *repica* 'Brassica napus oleifera, Campanula rapunculus, Bunium bulbocastanum' Šulek; szlov *répica* 'Brassica napus'; cseh *řepice* 'Rübesamen, Rübs'; sz *repica* 'repce'; le *rzepnica* 'Brassica napa oleifera' Majewski. — A *rěpa -ica* demin.-képzős származéka. — A szlávból román *răpiță* 'repce'.

A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Leschka, SlEl 696, MEW 277, SzófSz.

Nyilván ide tartozik a *repcsin* is: 1576: SzikszF. — Vált., *repcsin:* 1576: SzikszF, 1621: MA, 1664: NySz II, 1412, PP, PPB: SzD, Tzs; Hétfalu Nyr 37 : 376; — ?? *repcén:* 1643: NySz (írva: *reptzén*); — *repcsen, rapcson, rapcsont:* 1863: Szföld MTsz; — *repcsán:* 1887: Zemplén MTsz.

= 1. Eruca, borsmustár; Sinapis, mustár (1576: SzikszF, 1604: MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Ják 411); — 2. Rapistrum; retek (1708: PP); — 3. *repcsen, repcsin, repcsán, rapcson, rapcsont* 'Brassica rapa' (Szföld, Hétfalu, Zemplén MTsz).

Bár a szónak a *repcé*-vel való kapcsolata kézenfekvőnek látszik, alaktanilag még sem lehet megmagyarázni, mert ilyen képzést sem a magyarban, sem a szlávban, sem a románban kimutatni nem lehet.

retek XIV szv BSzj. – Vált.: *retek:* XIV szv BSzj, SchlSzj, XV–XVI szh MNy 21 : 141, 1544-től OklSz, 1566-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, PPB, MFüvészk 384, Tzs, CzF; — *retök:* 1533: Murm.

= 1. Raphanus (XIV szv-től valamennyi fenti adatban); — 2. radix; fekete retek (XVI sz MNy 11 : 134).

< szláv **redky;* ó-szerb *rьdьkva* 'lactuca' (XIV sz MiklLex, Dan); szh *rȍtkva, rȍkva, ·rodàkva* 'radix' Ver, Bell, Jambr, IvBr; szlov *rédkev* 'Rettich'; cseh *ředkev* (a XIV sz-tól Klaret); sz *redkev;* le *rzodkiew;* f-szorb *rjedkej,* a-szorb *ŕadkej;* ukr *redьkov, redьkva, redьka;* óorosz *redkov* (XVI sz), ma *redьka.* — Jövevényszó, de nincs eldöntve, vajjon közvetlenül a latin *radix*-ból, valamely új-latin

nyelvből, vagy a németből származik-e. A fenti szláv alakok különben nem egy, hanem legalább h á r o m különböző átvételre mutatnak; MEW 284, Knutsson GermLw 39, Kiparsky 276, HKES 321, BSE 477, PES II, 194.

A magyar szó egy **redky* alak átvétele. Ez pedig egy eredetibb **redьky*-ből való. Tehát már a jerek kiesése u t á n (mert különben **re-d-ek* volna várható), de még a nominativusi *-y* alak kiszorulása e l ő t t, tehát kb. a XI—XII sz-ban kerülhetett át. Későbbi átvétel esetén az *-y* a magyarban megmaradt volna. — Vagy a szlovénből, vagy a szlovákból való.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 692, MEW 285, Melich MNy 3 : 347, 6 : 61, JA 34 : 548, SzófSz. — Nem lehet német eredetű, mint Giesswein Nyr 30 : 469 gondolja.

retesz XIV szv BSzj. — Vált.: *retez:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1506-tól NySz, 1517-től OklSz, KolGl. 1, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD; — *retesz:* 1708: PPl, PPBl (*vectis* a.), SzD, Tzs, CzF; — *retec:* 1879: Csallóköz, Hajdu, Brassó MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 57, SzamSz; — *recet:* 1880: Pozsony, Hajdu MTsz.

= 1. catena; Kette; lánc (1466-tól NySz, GyöngyTör); — 2. cingulus; Gürtel; öv (XV szv—XVI sze NySz); — 3. vectis, repagulum, obex, pessulus; Riegel; tolózár, rigli (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1513-tól NySz, 1517-től OklSz, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Csallóköz, Pozsony, Hajdu MTsz); — 4. Deckel des Schlüsselloches; a lakaton az a mozgatható vaslemez, amely a kulcslyuk elfödésére szolgál (1879: Csallóköz, Pozsony, Hajdu, Brassó MTsz).

< szláv **retez;* cseh *řetěz* 'catena; Kette' (a XIV sz-tól Klaret, Velesl, stb.); sz *reťaz* 'lánc'; f-szorb *rjećaz* 'Kette', a-szorb *řešaz* ua.; óle *rzeciądz*, ma *wrzeciądz* 'Kette, Türkettel, Anlege, Vorlegeeisen'; ukr *rétjaz*. Megvan a szó az óoroszban (a Nagy Sándor-regény óorosz másolatában) *rjatez* és egy másik forrásban *retez* alakban (MiklLex, Srezn), ami arra vall, hogy a szó déli-szlávból való (oroszul ugyanis **retjazь* volna), azaz közvetve a szónak a blg-ban vagy a szerbben való megvolta mellett bizonyít. — A román **rătez* származhatik a magyarból is. — A szlávban (**retędzь*) germán jövevény, vö. Kiparsky 262, HKES 322. BSE 633 szerint eredeti szó, de ez nincs bizonyítva.

Mivel a szó elsősorban n y u g a t i-szláv, úgy látszik, a magyar szó a szlovákból származik. Az átvett alak egy ó-szlovák **retäz* lehetett, a nazális *e* > *ja* fejlődés valószínű közbüleső *ä* fokából (erre vö. Trávníček Hist. mluvnice Československá 44). Ez az alak a XI sz elején élhetett a szlovákban, mert a X sz-ban még megvolt a nazális,

később pedig az *ä*-ből *ja* fejlődött. — A moldvai *retyez* a románból való CsángóSz.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 691, MEW 385, Melich SzlJsz I/1, 130, NyK 39 : 36, 68, Valló Tót el, SzófSz. — Helytelenül Halász Nyr 12 : 10 (szerinte a *rekesz* változata).

rezák 1880: Zemplén MTsz.

= Riedgrass für Streu; alomnak való sás.

Nyilván egy szláv (szlovák) **rezak* szó átvétele (a *rězati* 'vág' főneve), ilyen jelentésben azonban nem mutatható ki.

rézál 1877: Dráva mell. MTsz.

= Einschnitte machen (am Fisch); sűrűn bevagdal (halat).

< szh *rězati* 'schneiden, beschneiden'. — MEW 278, TBSW 245. Mariánovics Nyr 43 : 17.

riba 1794: Gross III, 228 (de jelentés nélkül).

= 1. Alburnus lucidus; küsz (1887: Göcsej MTsz); — 2. sehr kleiner Fisch; igen apró hal (1832: Marcal mell. Kr; Tsz, Zala MNy 23 : 589; erre vö. *riba-háló* feinmaschiges Netz, Mückennetz: 1832: Kr; Somogy MTsz, MNy 6 : 431.)

< szláv *ryba* 'Fisch; hal'; vö. MEW 286, PES II, 228.

A m szó nyilván a szlovénből való.

Munkácsi Ethn 4 : 187.

ribál 1838: Szföld Tsz, Somogy MTSz.

= reissen, hin und her reissen, zausen; tép, szaggat, tépáz, cibál.

< szh *ribati* 'reiben', szlov *ribati* ua. — A német *reiben* átvétele; MEW 278. — Közvetlenül a németből való átvétel esetén a magyarban **ribol* volna várható.

ricsaj 1887: Tiszafüred, Nagykunság, Cegléd, Eger MTsz, Békés Nyr 27 : 140 (NagySz nincs adat).

= 1. Lärm, Geschrei (1897: Tiszafüred, Budapest argot MNy 28 : 90); — 2. laute Unterhaltung; zajos mulatság (1887: Nagykunság, Cegléd, Eger MTsz, Békés Nyr 27 : 140).

< sz *ryčaj* 'rikoltozás, ordítozás' Hv, a *ryčať* 'ordít, kiabál' származéka. A szó eredetileg a szarvas, oroszlán, ökör bőgését jelentette: cseh *ryčeti;* sz *ryčať;* le *ryczeć;* f-szorb *ryčeć,* a-szorb *ricaś;* MEW 286, BSE 472. Az *-aj* képzőre vö. MiklSlGr II, 82.

Helytelenül Bárczi MNy 28 : 90 (szerinte az *-aj* alapján a németből).

riska XVII szv NySz. —Vált.: *riska:* 1801: PPBE, 1835: Hegyalja Kassai IV, 230; Cegléd, KKHalas, Hajduszovát, Veszprém MTsz, SzamSz; — *riskó:* XVII szv NySz.

= rot, rötlich (Kuh); vörös, vörhenyeges tehén.

< sz *ryška* 'riska tehén', a *ryšavy* 'rötlich; vörhenyeges, rőt' származéka. A szó a 'hiúz' jelentésű *rys*-szel rokon; HKÉS 320.

Leschka, SlEl 715, Valló Tót el.

Ettől elválasztandó az erdélyi *roska* 'vörös, vörhenyeges szó (1799: GyarmAff 325, GyarmVoc, MTsz), mert ez a román *roşcă* átvétele, vö. Szinnyei Nyr 23 : 488. Szintén a románból való a 'rufus' jelentésű *rós* Sl is (tévesen SlEl 717).

ritka 1338: OklSz. — Vált.: *ritka:* 1338-tól OklSz, 1507-től NySz KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *retka:* 1827: Ormánység Tsz.

= rarus, infrequens; selten, karg, dünn (nicht dicht).

< szláv *rědъka*, a *rědъkъ* nőneme; óegyh. szláv *rědъkъ* 'rarus Supr, egyh. szláv *rědъkъ* 'rarus' MiklLex; blg *rědък*, *rědka*, *-o* (mai helyesírással *rjádък*, *rjádka*) 'rare, clair'; szh *rijedak*, *rîjetka*, *-o* (e-ző nyj *rêdak*, *rêtka*, i-ző *rîdak*, *rîtka*) 'dünn, nicht dicht, selten; szlov *rédek*, *rédka* ua.; cseh *řídký* 'dünn, selten'; sz *riedky* 'ritka, gyér'; le *rządki* 'dünn, nicht dicht, selten'; a-, f-szorb *rědki* ua.; ukr *ridkyj* 'dünn, selten'; orosz *rédkij* ua. — Eredeti szó, vö. MEW 277, Meillet Ét 327, TBSW 12, MER 565, HKES 323, BSE 473, PES II, 233.

A magyar szó mindkét jelentésben ('nem gyakori' és 'nem sűrű') valószínűleg egy zárt ejtésű *ě*-tyal hangzó déli-szláv *rědъka*, esetleg már *rědka* átvétele. — A 'tincstekerék a gombolyagon' jelentésű *ritka* (Szföld MTsz), *retka* (Rozsnyó MTsz) szó aligha tartozik ide. A MTsz ideveszi az ormánysági *retka* szót is, de azt a Tsz 'ritká'-nak magyarázza.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 695, MEW 277, Melich NyK 39 : 39, MNy 6 : 446, SzófSz.

ritok 1883: Gyergyó MTsz.

= Ausschnitt, Mangel, Scharte; kivágás, hiány, csorba.

Nyilván egy ukr **rytok* 'kivágás' átvétele; a *ryti* 'ás, vág' Part praet. pass.-ból alakult főnév; vö. ukr *ryty* 'wühlen, graben, stechen, gravieren'; vö. MEW 285, TBSW 247. Mint közönséges származék (olyan mint a magyar *-ás*, *-és*), szótározva nincs.

rizike 1707: MNy 8 : 128, Nyr 42 : 284, KelemenTh.

= Agaricus deliciosus; der Reisker (1707: Amanita seu Raffulus; Ressling).

< sz *rydzik, ridzik* Hv, *hrizik* 1707: MNy 8 : 128, Kálal 'rizikegomba'. Vö. cseh *ryzec* 'Rötling, Blätterschwamm'. — A *rəd-* 'vörös' tövéből való: **ryd-j-ikъ;* vö. MEW 284, és a *ragya, rozsda* címszót. A gomba a nevét vörhenyeges színétől kapta.

rocska XIV szv BSzj. — Vált: *roncska:* XV sze SchlSzj (írva *ronchica*), SermDom (írva *ronchyca*); — *rocska:* XIV szv BSzj (551 = facs. 3b alulról 2. sor; olvasata nem világos, a kiadás szerint *rachka*, de ez kétes), 1466-tól NySz, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Veszprém, Csongrád, Pest, Törökbecse, Tiszafüred, Palócság, Vác, Hont, Bars, Nógrád, Heves, Gömör, Bihar, Hajdu, Zemplén, Bereg, Hegyalja MTsz; — *racska:* 1889: Komárom MTsz.

= 1. urna (BSzj, SchlSzj); — 2. orca, scaphium; Zuber, Schaff; dézsa, csöbör (1466-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs); — 3. Henkelkrug; egyfülű edény, vízmerítésre (1576: SzikszF, SzD; 1819-től Tsz, MTsz valamennyi fenti népnyelvi adatban).

< szláv *roč̣ьka;* blg *rъ̑čka* 'manche, poignée, anse; fogantyú, korsófül'; szlov *rôčka* 'die Handhabe, der Henkel, der Henkelkrug'; cseh *roučka* 'Griff, Handhabe'; sz *rúčka* 'markolat, fogantyú'; ukr *rúčka* 'Handgriff, Handhabe'; orosz *ručka* ua. — A *roka* 'Hand; kéz' demin-a, vö. Asbóth Nytud 1: 14, MEW 276, TBSW 237.

Az átvett alak a *roč̣ьka*, a denazalizáció már a magyarban történt (így Asbóth SzlJsz 20, Nesk 19, Jagić-Festschr 243). A szó ugyanis 'Henkelkrug; füles korsó' jelentésben csak a szlovénben van meg, a magyar szó pedig éppen nem a szlovén nyelvterület szomszédságában van elterjedve, amiből nyilvánvaló, hogy egy m á s o d s z o r i, már denazalizált szlovén alak átvételére nem gondolhatunk, mert akkor a szónak a Dunántúl délnyugati részében kellene élnie, pedig éppen ott nincs meg (Melich SzlJsz 1/1, 7 szerint két külön átvétel a szlovénből).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 689, MEW 276, Szarvas Nyr 19 : 476, SzófSz.

rogosz 1792: SzD. — Vált.: *rogosz:* 1792: SzD, SI, GyarmVoc; — *rogasz:* 1884: Göcsej, Hetés MTsz; — *roboz:* 1890: Somogy MTsz, OrmSz.

= Carex pseudocyperus (vö. SlEl 702, Jáv 148).

Tulajdonképpen három külön-külön átvett szó: 1. *rogosz* (1792: SzD, SI, GyarmVoc) erdélyi szó és a román *rogoz* 'Riedgras, Segge' átvétele (ugyanígy a hétfalusi *rogozsina* is a románból való: Szinnyei Nyr 23 : 488); — 2. *rogasz* (Göcsej, Hetés) < szlovén *rógoz* 'Rohrkolben'; — 3. *roboz* (Somogy, Ormánység) < szh *rogoz* 'Riedgras'. — A szláv *rogoz*-ra vö. MEW 280, MER 562.

GyarmVoc, SlEl 702, MEW 280.

rogya 1952: Ormányság OrmSz.

= der Verwandte; rokon, atyafi.

< szh *ródja* 'Sohn der Tante oder des Oheims; ein weitläufiger Verwandter'. — A *rodjak* hypocoristicuma, ez pedig a *roditi* 'gebären' származéka.

róna 1774: MNy 3 : 125. Az OklSz *Róna* hn-ei nem tartoznak ide, mert szláv helynévadásk.

= 1. die Radgeleise; kerékvágás (1806—10: Sárrét MNy 16 : 52, 1827: Baranya Tsz, OrmSz); — 2. ein seichter, kleiner Graben, in dem Gemüsekorn angebaut wird; sekély árkocska, melybe veteménymagot vetnek (1897: Borsod MTsz); — 3. Pfad, Steg, Weg; ösvény, út (XVIII—XIX szh Csokonai, vö. MNy 23 : 400, 1838: Szföld Tsz); — 4. der Wasserspiegel; víztükör (1876: Nagykunság, Túrkeve, Ecsedi láp MTsz); — 5. planus; eben; sík (1774: MNy 3 : 125, 1784: SzD, SI, Tzs; Marcal mell. Tsz); — 6. planities; Ebene; síkság (1808: SI, GyarmVoc, Leschka, Petőfinél MNy 23 : 400, Vas, Tolna Nyr 31 : 465—7).

Mészöly SzegFüz 1 : 128, 131 szerint a 'planities; Ebene; síkság' jelentésű *róna* azonos eredetű a 'Graben; árok' jelentésűvel. Szerinte a fejlődés a következő: Graben; árok → Radgeleise; kerékvágás → mit Wasser gefüllte, tiefere, Graben-artige Stelle im Sumpf; vízzel borított mélyebb, árkos hely a mocsárban → Wasserfläche; síkvíz → Ebene; síkság. Azonban a *róna* először is 'planus; eben; sík' jelentésben fordul elő, amelyből csak később lett a 'síkság', a 'sík' melléknevet viszont a 'Graben; árok' szóból magyarázni nem lehet. De elfogadhatatlan azért is, mert olyan vidéken is előfordul, ahol komoly mocsarak nincsenek és így ilyen jelentésváltozás lehetősége nem is volt meg (a fenti adatokon kívül l. még a göcseji *Róna* síkterület dűlőnevet is Nyr 31 : 116). Azért tehát itt két különböző szóról van szó: 1. Graben; árok (ide való az 1—4. jelentés): < szláv **rovina*, a *rovъ* 'Graben; árok' származéka, ez pedig a *ryti* 'ás' főneve; MEW 285, TBSW 245 (vö. szh *rovine* 'die Aufgrabung unter dem Schnee, damit die Schweine weiter nach Wurzeln wühlen' IvBr; blg *rovína* 'árok, gödör'; a blg-ból román *rovină* 'von Regen gebildete, in der Regel mit Wasser und Schlamm gefüllte Rinne; Schlucht, Runse, Rinnsal; vö. Vasmer RS 2 : 29); — 2. planus; eben; sík (5. jelentés, amelyből a magyarban keletkezett a 6.) < sz *rovný*, *rovná* 'eben; sík', *rovina* 'Ebene; síkság'; egyh. szláv *ravьnъ* 'planus' Mikl-Lex; blg *ráven, rávna, -o* 'plan, plat, égal'; szh *râvan* 'eben', *ràvnina* 'planities; Ebene'; szlov *raven* 'eben', *ravân, rávna* 'eben', *ravnína, ravéna* 'Ebene'; ócseh *roveň* 'planities' Klaret; le *równia* 'Ebene'; f-szorb *runy* 'eben, gleich, gerade', *runina* 'Ebene'; ukr *rivnyj* 'eben,

gleich, flach', *rivnyná* 'Ebene, Flachfeld'; orosz *rovnína* 'ebene, glatte Stelle'. — Az ősszláv **orv-* származékai; MEW 226, TBSW 14, MER 541, PES II, 170.

Sulán Béla MNy 49 : 91—5. GyarmVoc, Leschka, SlEl 687, MEW 226, Melich SzlJsz I/1, 161. — Vö. SzófSz (elfogadja Mészöly azonosítását).

rosta XV sze SchlSzj. — Vált.: *rosta:* XV sze SchlSzj, 1431-től OklSz, a XV szef-től NySz, 1521: MNy 31 : 276, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, GyarmVoc, Tzs, CzF; — *rësta:* XV szmf SermDom, Cal, MA, PP, PPB, SzD, GyarmVoc; Szföld, Baranya, Ormánység Tsz, Dráva mell., Palócság, Mátra vid., Gömör, Bereg, Tiszahát, Szeged, Temesköz MTsz, SzamSz.

= cribrum, incerniculum; Sieb.

< szláv *rešeto;* egyh. szláv *rešeto* 'cribrum' MiklLex; blg *rešéto* 'crible, tamis, blutoire'; szh *rešeto* 'cribrum; Sieb'; szlov *rešéto* 'die Reiter'; cseh *rešeto* 'cribrum; Sieb'; sz *rešeto* 'rosta, szita'; le *rzeszoto* 'die Reiter, das Sieb'; f-szorb *rješo* (G *rješeća*) 'kleines Sieb'; ukr *rešetó* 'Bastsieb, Rädel'; orosz *rešetó* 'Sieb'. — Általában eredeti szónak tartják, bár az egyeztetésnek hang- és jelentéstani nehézségei vannak; MEW 277, MER 560, HKES 322, BSE 466, PES II, 237.

A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 690, MEW 277, Gombocz MNy 16 : 4, SzófSz.

roszpinka 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 287.

= die Leiste, die die Wagenleiter vorne verbindet; a szekéroldalfákat elől összekötő léc.

< sz *rozpinka* (ilyen jelentésben forrásaimban nem találom, de ugyanez a keleti-szlovákban *rozpinač*, a morvában *rozpon* is Kálal, BartošSl 494; tulajdonképpen „szétfeszítő", a *roz* 'szét' + *pinať* 'feszeget'; a *pьnǫ* ~ *pęti* 'feszít' frekventatív alakja; MEW 237).

rozs hn ? 1292: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: ? *ruzs:* 1292: in valle... qui vvlgo *Ruzus* vocatur OklSz (= rozsos?); — *rozs:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1478-tól OklSz, 1520—30: MNy 11 : 80, Murm, a XVI szk-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= siligo, arinca, olyra (BSzj, SchlSzj, Murm, SzikszF, KolGl, Cal, MA, PP, PPB), Secale cereale (1576: SzikszF, 1583: BotTört 132, PPl, PPBl, MFüvészk 114, Jáv 114).

< szláv *rъžь;* egyh. szláv *rъžь* 'secale' MiklLex, 1229-től Srezn III, 203; blg *rъžь* 'seigle'; szh *râž* 'Secale cereale; Roggen';

szlov *rž* 'Roggen'; cseh *rež* 'Korn'; sz *raž, rož, rež* 'rozs'; f-szorb *rož* 'Korn, Roggen'; le *reż* 'Secale' Majewski; ukr, orosz *rož* ua. — Eredeti szó; MEW 285, TBSW 246, Meillet Ét 262, MER 565, HKES 312, PES II, 210.

A magyar szó minden valószínűség szerint még a jeres *rъžь* alak átvétele, de közelebbi forrása bizonytalan.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 718, MEW 285, Asbóth SzlSz 24, Refl 1, Melich MNy 6 : 401, SzófSz.

rozsda XV szef NySz. — Vált.: *rozsda:* XV szef-től NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, 1542-től OklSz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, CzF; — *rezsda:* 1799: GyarmAff 352; Dráva mell., Hódmvhely, Csongrád, Szeged, Heves, Bereg MTsz, Nyr 45 : 187.

= aerugo, ferrugo; Rost.

< blg *rъžda* 'rouille'; óegyh. szláv *rъžda* 'rubigo' Supr. Egyebekben l. a *ragya* címszót.

A SlEl 717 ide vonja a SI-nál felbukkanó erdélyi *rós* 'rufus' szót is. Ez azonban a román *roş* 'vörös' szóból való, amint ezt már maga Miklosich is észrevette, vö. MEW 284.

rőzse 1786: Kr. — 1. *rőzse:* 1786: Dugonicsból Kr, SzD, SI, Tzs; Balaton mell., Kemenesalja Tsz, CzF; — *rézső:* SzD, SI, 1839: Balaton mell., Dunántúl, Kemenesalja MTsz; — *rőzső:* 1952: Ormánység OrmSz. — 2. *rösgye:* Gömör Tsz; — *rősgye:* 1877: Érsekújvár, Bars, Hont MTsz. — 3. *rásgya:* 1838: Gömör Tsz. — 4. *rozga:* 1839: Abaúj MTsz. — ?? *régye:* 1893: Karancs vid. MTsz.

= sarmentum, resex; Reisig; száraz gally, águlladék.

Ugyanabból a tőből származó több szláv szónak különböző helyen és időben való átvétele: *rozga* és *roždžьje;* óegyh. szláv *rozga* Zogr, Mar, Ass, Savv, *razga* Zogr, Mar, Psalt; *roždьje* Psalt, Ass, Savv, *raždьje* Zogr, Mar; egyh. szláv ua. 'palmes' MiklLex, Srezn III, 18, 29, 143, 150; blg *rozgá* 'vékony vessző' Gerov; szh *rozga* 'der Pflock, die Stange', kaj-h *rôždje* 'sarmentum vitium, resegmina vitium' Bell, *rozgva* 'palmes' Jambr, csa-h *rozga* 'virgulta' Stulli; szlov *rozga* 'der abgeschnittene Rebezweig', *rôžje* coll 'die Nebenabschnitzel, das Nebenreissig'; cseh *roždí* 'sarmentorum fasces' Wussin, ma *roždí* (régies) 'das Reissig, Reisholz', *rošt'í* ua.; sz *rázga, raždie, rozga, roždie, roždže* Novák Sbornik-Škultéty 587; le *rozga,* 'Reis, Rüster, Ruthe', *rożdże* 'Reiser, Ruten'; a-szorb *rożdźe* 'das Reisig von Laubholz, die sperrigen Äste von Gestrüpp'; ukr *rižje, rišče* 'Reissholz'; orosz *rózga* 'der Zweig, die Rute'. — Eredeti szó, vö. litván *rezgu;* MEW 227, TBSW 245, Vondrák SlGr I, 501, BSE 465, PES II, 211.

A különböző magyar változatok a következő forrásokból valók: 1. *rőzse* < szlov *rőžje* (eredetileg dunántúli tájszó; a *rézső* és *rőzső* magyar változatok); — 2. *rösgye, rősgye* < szláv *rožděje* (talán szlovák); — 3. *rásgya* < sz *ráždie;* — 4. *rozga* < sz *rozga;* — 5. a *régye* alak maga is kétes, eredetére nézve tehát véleményt mondani nem lehet.

Nem tartozik ide az ugyanilyen jelentésű *rés, rös*. Ezek a németből valók.

Kniezsa MNy 46 : 309; nem egészen helyesen SlEl 709, MEW 227, Simonyi Nyr 30 : 533, Asbóth Nyr 30 : 555, Szily Nyr 28 : 16, Beke Nyr 58 : 80, 105, SzófSz.

ruha szn? 1277/1291: MNy 10 : 327, 1350: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *ruha:* BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom, 1475: OklSz 429, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF; — *ruva:* 1875: Szlavónia, Szföld MTsz, MNy 10 : 383; — *rova:* 1876: Hétfalu MTsz. — A NySz *roha* adata (1567: RMNy III, 62) nyilván egy írott **rvha* alakból keletkezett sajtóhiba (hasonló AECO 2 : 124).

= 1. vestis, vestimentum, amictus; Kleid, Kleidung (XIV szv BSzj-től máig); — 2. leinener Anzug; vászonruha (1897: Szföld MTsz); — 3. das Tuch; kendő (1816: Szföld GyarmVoc, MTsz, MNy 10 : 383); — 4. die Schürze; kötény (1835: Palócság, Gömör Tsz).

< szláv *rucho;* közép-bolgár *rucho* 'pannus, vestis' (TrojPr MiklLex), blg *rucho* 'habit, vetement, habillement'; szh *rȕho* 'vestitus; das Gewand, Kleider', 'amictus, vestitus lineus, vestes lineae' Bell, 'pannus, vestis, vestimentum' Stulli (régen főleg 'női ruha', vö. Maž 1271); szlov *rúha, rúho* 'das Leintuch, Bettuch, Tischtuch'; ócseh *rúcho* 'vestimenta' Klaret, ma *roucho* 'Gewand, Anzug, Kleid'; sz *rúcho* 'ruha, öltöny, öltözék' (ünnepélyes szó); óle *rucho* 'vestimentum, habitus' (a XIV szmf-től BSE 467, Bibl, RotyP 2126), később 'die Schleppe an einem Frauenkleide' Linde; a-szorb *rucho* 'das Schleppkleid'. — Eredete nincs tisztázva (általában a *ruchъ* 'mozgás' szóval szokták egyeztetni, mintegy 'ingó vagyon", de az elfogadhatatlan; MEW 282, MER 565, HKES 315, BSE 466). — A szlávból román *ruſă* 'Wäsche, Lappen'; újgörög *ῥοῦχο.*

Közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 709, MEW 282, Szarvas Nyr 1 : 220, SzófSz. — Helytelenül Borovszky NyK 24 : 340 (szerinte a kfn *ruha* 'Rauheit; érdesség, durvaság' szóból).

rukallya 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 497.

= Hemdärmel; ingujj.

A sz *rukáv* 'ing-, kabátujj' és a magyar *ingujja* keveredése. Valló Nyr 33 : 568.

† **runa** 1705: Zemplén OklSz.

= fascis vellerum singularum ovium, von je einem Schafe gewonnener Wollballen.

< sz vagy kárp. ukr *runo;* egyh. szláv *runo* 'vellus' MiklLex; blg *runo* 'toison'; szh *rúno* 'vellus; das Vliess'; szlov *rúno;* cseh *rouno;* sz *rúno;* le *runo;* ukr, orosz *rúno.* — MEW 283, MER 564, BSE 468, 683, PES II, 224.

A szlovák szóra utal már az OklSz is.

rúra 1890: MTsz. — Vált.: *rúra:* 1890: Palócság, Nógrád, Hont; — *rura:* 1897: Palócság, Bars MTsz; — *rula:* 1897: Léva MTsz; — *róra:* 1893: Palócság MTsz; — *lóra:* 1893: Pilis MTsz.

= die Röhre des Sparrherdes; a takaréktűzhely sütője.

< sz *rúra* ua. (a szótárak csak 'cső' jelentését közlik, pedig a 'sütő' jelentés szintén általános, magam is ismerem). — A német *Röhre*-ből.

Valló Tót el és Nyr 33 : 568.

ruszki 1914: MNy 13 : 301.

= der Russe; orosz.

< orosz *russkij* (eredetileg melléknév: *rusъskъjь*, a *Rusъ* népnévből).

rusznyák 1795: DebrGr. — Vált.: *rusznyák:* 1795: DebrGr, GyarmVoc, Tzs, CzF; — *rusnyák:* 1916: Hódmvhely Nyr 45 : 187.

= Ruthenus subcarpathicus; der Ruthene; kárpátaljai ukrán (a *rusnyák* vált. ua., de 'nagyon piszkos ember' is; nyilván a *rusnya* szóval való keveredés).

< sz *Rusňák, Rusniak* ua. — A *Rus, Rusin* szóból a nyugatiszlávban gyakori *-ak* népnévképzővel alkotott szó (pl. *Lipt-ák, Pol-ák, Slov-ák* stb.).

SlEl 712, Valló Tót el, Melich MNy 5 : 341.

ruzsicska 1883: Zemplén MTsz.

= Brautjungfer; nyoszolyólány.

< sz *družicka* 'nyoszolyólány' Jancs. A *družica* 'nyoszolyólány' Kálal, Jancs, demin-a. — A *drug* 'társ' nőneme.

S

sagyibó 1897: Esztergom MTsz.

= Tagedieb, Hergelaufener, Landstreicher; sehonnai, naplopó.

< sz *všade bol* „mindenütt volt". Eufémisztikus kifejezés ahelyett, hogy „börtöntöltelék".

Valló Tót el, Nyr 33 : 568.

salavári 1585: Cal. — Vált.: *salavári:* 1585: Cal, MA, 1620-tól RadvHáziT I, 44, 60, 77, 98, TörtT 1887: 385, 1886: 162, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; Marosszék, Szatmár, Baranya, Szilágy MTsz; — *salavárdi:* 1643: NySz, 1658: MonTME 1 : 242, 1703: TörtT 1886: 589; — *csalavári, csalaváré:* 1880: Szabolcs MTsz.

= 1. caligae, tibiale, tibialia; Strümpfe; harisnya (1585: Cal, stb. valamennyi fenti szótári adat szerint, 1620-tól RadvHáziT I, 44, stb); — 2. grobe leinene Hosen; durva vászonnadrág (1886: Szatmár MTsz); — 3. närrisch; féleszű (1880: *csalavári, salavári* Baranya, Szabolcs, Szilágy MTsz; talán a *csal* szó hatása alatt).

< szerb *šàlvari* Npl (erre a régies Npl-ra l. Leskien SkrGr I, 337), ma *šàlvare* Npl 'Art breiten Hosen'; blg *šalvári, šelvári* Npl 'pantalon bouffant'; ukr *šarovary, šaraváry* Npl 'lange, weite Hosen'; orosz *šaravary* 'Pluderhosen'; le *szarawary* 'lange, weite Pumphosen, Unterziehosen' (a XVI szv-től Linde); cseh *šaraváry* 'weite Hosen' (a XIX sze-től Jungm, Rank); sz *šaraváry* 'széles vászonnadrág'; vö. román *şalvari* 'Pluder-, Sackhosen', albán *šarvar*, újgörög *σάλβαρι*, német nyj *Schariwari*. — E szavak közös forrása az oszmán-török *šalvar* 'Pumphosen, Pluderhosen; turkish baggy trowsers' Redh 1110. A török szó a perzsából származik. MEW 337, TürkEl 2 : 62, 4 : 40, Goldzieher Nyr 14 : 130, Lokotsch 1849, MER 691. — Tévesen BSE 541 (a *sěrъ*, le *szary* 'szürke' szót keresi benne, de mi a *-wary*??).

A magyar szó *-i*-je kétségtelenül mutatja, hogy egy szláv Npl átvétele (az *l*-es alak pedig egy balkáni nyelvre utal) és nem közvetlenül a törökből van átvéve.

GyarmVoc, MEW 337, Goldzieher Nyr 14 : 130. — Helytelenül Gombocz MNy 4 : 365 (szerinte a csehből, pedig itt kései és irodalmi úton átvett szó az oroszból), Melich DLw (szerinte a németből, pedig valószínűleg fordítva).

sandra 1792: SzD. — Vált.: *sandra:* 1792: SzD, SI, Dugonicsból Kr, CzF; Félegyháza, Kecskemét, Csongrád, Szeged MTsz; — *csandra:* 1893: Gömör MTsz; — *svandra:* 1840: Vác, Nógrád, Gömör, Kassa MTsz.

= 1. *sandra, svandra* meretrix; Hure (1792: SzD, SI, Kr, CzF; Kecskemét, Szeged, Vác, Gömör, Kassa MTsz); — 2. *csandra, sandra, svandra* abscheulich, hässlich, schuftig, schändlich; csúnya, csúf,

ocsmány, cudar (1840 : Vác, Nógrád, Félegyháza, Csongrád, Gömör MTsz).

< sz *švandra* 'ringyó, szajha, lompos nőszemély' Hv, Tvrdý, 'rongyos nőszemély' Kálal. — Eredete nem világos. Talán a le *swędra* 'Schmutzflecken, schmutziger Kerl' szóból való (ez BSE 527 szerint eredeti szó), vagy a német *Schwender* 'Verschwender' szóból, amiből HKES 378 a cseh népnyelvi *švanda* 'csavargó' szót származtatja. Nyilván ezzel függ össze az ukr *švendaty* 'herumlaufen' és talán a *švandrykaty* 'értelmetlenül beszél' is. Mindezek valószínűleg hangfestő, hangulatfestő szavak.

Valló Nyr 33 : 569.

sarha XVIII szv Dugonicsból Kr. — Vált.: *serha:* XVIII szv Kr, 1835: Palócság Nyr 34 : 531; — *sarha:* 1838: Gömör Tsz, Hont MTsz.

= 1. der Schinder; kutyapecér, gyepmester (XVIII szv Kr, 1835: Nyr 34 : 531, Gömör Tsz, CzF); — 2. niederträchtig, schungig; alávaló, hitvány (1888: Hont MTsz); — 3. närrisch, spassig; bolondos, tréfás (1887: Hont MTsz).

< sz *šerha, šarha* 'kutyapecér, nyúzó' Hv, Kálal; vö. cseh *šerha* 'Scherge, Kerkermeister, Büttel'; le *szargarz* 'Henker'. — A német *Scherge* 'poroszló' átvételei; Kluge, HKES 368, BSE 541.

A *sarha* változat lehet magyar fejlemény a *serha*-ból, de lehet külön átvétel is a sz-ból.

SlEl 825, Valló Tót el, Nyr 33 : 568.

sepleta 1840: Vác MTsz.

= niederträchtige, schundige Person; hitvány, alávaló személy.

< sz *šepleta* 'értéktelen dolog' Kálal, 'haszontalanság, limlom' Hv; cseh *šepleta* 'etwas Geringes'. — Eredete ismeretlen.

A palóc *silipityke* 'csekélység, semmiség' talán játszi átalakítása a *sepleta*-nak. A *sepletár* változat (1880: Esztergom MTsz) külön átvételnek látszik, azonban ilyen képzésű alakot sem a sz-ban, sem a csehben nem találok.

Valló Nyr 33 : 568.

sétál 1568-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= spacio, incedo, ambulo; spazieren.

< szh *šétati* 'ambulare; wandeln', *šétati se* 'obambulare; spazieren'; blg *šétam* 'courir; sétál'; szlov *šétati se* 'spazieren', *šétanje* 'das Spazieren'. — A déli-szláv szó a következő szavakkal függ össze: orosz *šatátь* 'hin und her bewegen, schwanken, sich herumtreiben, bummeln', *šásta* 'das Herumschlendern, Bummeln', *šástatь* 'sich

herumtreiben'; ukr *šatáty sja* 'sich tummeln', *šástaty* 'etw. hin und her bewegen'; sz *šatovať* 'siet'; cseh *šátati* 'bewegen, wackeln', *šátavý* 'wankend, ungeschickt'. — Ugyanebből való az óegyh. szláv *šętati sę* 'fremere, nugari; zúgolódik, hazudik' is MiklLex. — < ősszláv *šętati*. Az alapjelentést az orosz és a cseh őrizte meg: 'hin und her bewegen, wackeln', ebből egyrészt a déli-szláv 'ambulare; sétál', másrészt az óegyh. szláv 'zúgolódik, hazudik' (és a többi jelentésárnyalat is) fejlődött. A szó eredete nincs tisztázva, de valószínűleg hangulatfestő szó; MEW 338, MER 692, PES III, 90.

A magyar szó hangalakjánál és jelentésénél fogva egyaránt világosan a déli-száv nyelvek valamelyikéből való. Mindenesetre már a szláv denazlalizáció után került át. Semmiesetre sem lehet eredeti szó, mint Halász Ignác Nyr 12 : 98 gondolta.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 827, MEW 338, 337, MiklLex 1139, Asbóth Nyr 25 : 373, SzófSz.

sëtyëra 1877: Szentes MTsz.

= die Geliebte; szerető.

Vö. szh *šećer* 'Zucker; cukor'. A szerb szó a törökből: *šeker* (ez pedig perzsa eredetű); TürkEl II, 62, IV, 40.

sibár 1874: MTsz. — Vált.: *sibár:* 1874: Göcsej, Baranya, Somogy MTsz; — *subár:* 1892: Somogy MTsz; — *zsibár:* 1897: Göcsej MTsz.

= aus dünnen Weidenruten geflochtene Peitsche, womit man am Kindeltag die Bekannten spielerhaft verprügelt; vékony fűzfavesszőből font korbács, amellyel aprószentek napján az ismerősöket játékból megveregetik.

< szlov, szh **šibar; -ar* nomen agentis képzős származék a *šibati* 'mit Ruten schlagen' szóból. A szóra vö. MEW 339, HKES 368.

Kniezsa MNy 29 : 146.

sifnyik 1897: Nógrád MTsz; — *siknyik:* 1917: Nógrád Nyr 46 : 298.

= 1. Tagelöhner beim Maurer; kőművesnek segédkező napszámos (MTsz); — 2. Maurerlehrjunge; kőművesinas (Nyr 46 : 298).

< sz *šichnik, šichtnik* 'napszámos'; a *šichta* 'napszám' szóból. Ez pedig a német *Schicht* átvétele.

Valló Nyr 33 : 568.

silla 1872: Hétfalu MTsz, CsángóSz.

= subula; die Ahle; ár (eszköz).

< nyugati-szláv *šidlo* 'Ahle'; vö. sz, cseh *šidlo*, le *szydlo*, f-szorb *šidło;* keleti és déli-szláv *šilo:* óegyh. szláv, blg, szh, szlov, ukr, orosz. A 'varr' jelentésű *šiti* származéka; MEW 339, Meillet Ét 318, TBSW 261.

A hosszú *-ll-* nyilván ugyanúgy egy *-dl-*re megy vissza, mint a *villa* szóban (és nem magyar geminácio), csak kérdés, hogyan került egy nyugati-szláv szó Erdély délkeleti részébe a csángókhoz.

Melich MNy 6 : 399, Kniezsa MNy 39 : 2.

simindzsiás pék 1897: Csongrád MTsz.

= der Bäcker, der den Brotteig zum Backen übernimmt; olyan pék, aki csak a sütést vállalja.

< szh *simidžija* 'der Simitbäcker' (*simit* 'das feinste Weizenbrot'); blg *simid, simidžija;* — román *şimit, simigiu*, albán *semit, semitší.* — A török *semid* 'Weissbrot' (a görögből), *semidži* 'Weissbrot-Bäcker' szavakból valók; TürkEl II, 53, Meyer AlbWb 381.

sipka 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.

= Rosa canina; vadrózsa, csipkerózsa.

< sz *šipka* 'Rosa canina'. — Vö. a *csipke* címszót.

sirány 1875: Hont, Nógrád MTsz, Nyr 33 : 302.

= Töpfchen, Topf; bögre, csupor, fazék.

< sz *širáň* 'széles fazék' Kálal (a *šir-oky* 'széles' származéka, erre vö. MEW 340).

Valló Tót el, Nyr 33 : 568.

siska 1. 1792: SzD. — Vált.: *siska:* 1792: SzD; Palócság, Gömör MTsz, Nógrád Nyr 44 : 237; — *suska:* 1835: Gömör, Palócság, Pest, Heves, Nógrád MTsz, Tzs, Hétfalu Nyr 37 : 377, MNy 4 : 33; — *susa:* 1836: Baranya MTsz.

= 1. galla; Gallapfel; gubacs (1792: SzD, Tzs, Palócság, Pilis, Gömör, Nógrád, Baranya MTsz); — 2. die Eichel; tölgyfamakk (1915: Nógrád Nyr 44 : 237; vö. *suska-fa* Quercus robur; kocsányos tölgy Cserhát MTsz); — 3. *suska* Tannenzapfen; fenyőtoboz (1910: Hétfalu Nyr 37 : 377, MNy 4 : 33); — 4. *suska* eine Art Schwamm; diófagomba (Cserhát Nyr 44 : 237).

< szláv *šišьka;* szerb és orosz egyh. szláv *šišьka* 'galla' MiklLex, Srezn; blg *šiška* 'fenyőtoboz, hüvely (pl. babé); gombolyag; Narcissus poeticus' Gerov; szh *šiška* 'Gallapfel'; szlov *šiška* ua.; cseh *šiška* 'galla' Klaret; sz *šiška* 'fenyőtoboz' Hv; le *szyszka* 'Tannzapfen'; f-szorb *šiška* 'Zapfen, Strobel'; ukr *šyška* 'Tannenzapfen'; orosz *šiška* 'die Beule, Knollen, Knorren (an Pflanzen), Kardendistel'. — Eredete ismeretlen. Alapjelentése, úgy látszik, valami „dudorodás" lehetett; MEW 694, HKES 369, BSE 562.

A magyar szavak nyilván több forrásból valók: az 1. jelentésű szó maga is lehet két külön átvétel (északon egy feltehető sz *šiška* 'galla' szóból, vö. ComOrb 28; délen pedig a szh-ból), biztosan más átvétel a 3. jelentés (a blg-ból). A *suska* alak magyar fejlemény.

SlEl 829, MEW 340, Valló Tót el.

A 'Trapa natans; sulyom' jelentésű *susa* (1835: Baranya MTsz; esetleg XVIII sz NySz) idetartozása kétes (így Pais MNy 22 : 135; nincs eléggé megokolva!), de vö. szh *šiške rogate* 'Trapa natans' Šulek.

siska 2. 1792: SzD.

= 1. Pfannkuchen; fánk (1792: SzD, 1819: Palócság Tsz, Fehér, Csallóköz, Mátyusfölde, Hont, Bars MTsz, Győr Nyr 35 : 433); — 2. der Knödel, mit Mus gefüllt; gombóc, lekvárral töltve (1896: Esztergom MTsz).

< sz *šiška* 'fánk' Hv; cseh *šiška* 'laudaner' Klaret, Hus, ma 'der Mehlkloss' Wussin, Rank. — Valószínűleg a *siska* 1. alatt idézett szóval azonos; HKES 369.

A magyar szó külön átvétel a sz-ból és nem magyar fejlemény a *siska* 1.-ből, mint Pais MNy 22 : 135 gondolja.

Valló Tót el és Nyr 33 : 569.

A *siska* 1542, 1549, 1553: OklSz, 1688: NySz: 'tormenti genus; ágyúfajta' összefügghet ugyan az 1—2. alatti *siska* valamelyikével, a baj azonban az, hogy a szó nem ágyúgolyót jelent, hanem magát az ágyút. A szlávságban ilyen szó nincs.

siska 3. 1792: SzD. — Vált.: *siska:* 1792: SzD; Esztergom, Csallóköz, Bars, Hont MTsz; — *siskó:* 1891: Mátyusföld MTsz, Nyr 28 : 452, Nyitra vid. Nyr 33 : 467, 43 : 141.

= Backofen; szobakemence.

< sz *šiška* 'alacsony széles kemence' Hv. — Valószínűleg a *chyžka* (a *chyža* 'szoba' demin-a) szóból való.

Thurzó Nyr 28 : 452.

siska 4. 1896: Bácska MTsz.

= die Stirnlocken der Mädchen; a lányok huncutkája.

Nyilván a szh *šišati* 'nyír' szóból képzett szó. Ez az olaszból.

skripog 1903: Gömör Nyr 32 : 222.

= knirschen, knarren; csikorgat.

< sz *škripať* 'csikorgat'.

A hangutánzókra jellemző magyar *-og* képzős származék.

Valló Nyr 33 : 569.

skrobál 1903: Gömör Nyr 32 : 222.

= scharren; kapar.

< sz *škrobať* 'kapar' (a keleti-sz-ból idézi Kálal, de megvan Árvában is: *repu škrobať* 'krumplit hámoz'; egyébként *škrabať* 'vakar').

Valló Nyr 33 : 569.

skuli 1879: MTsz. — Vált.: *skuli:* 1879: Bars, Hont, Abaúj, Rozsnyó MTsz; — *skulya:* 1883: Gömör MTsz; — *skulyo:* 1894: Palócság MTsz.

= schielend, schiel; kancsal.

< sz *škuliť* 'kancsalít', *škuľo* 'kancsal ember' Hv, Kálal; cseh *škulavý* 'schielend'.

Valló Tót el, Nyr 33 : 569.

skvarka 1890-től Mikszáth (de az élő nyelvben is itt-ott előfordul)

= 1. Speckgriebe; töpörtyű (így magyarázza maga Mikszáth a Szent Péter esernyője 122 lapján, de ez talán a szlovák szó értelme); — 2. kleiner Grundbesitz; kis birtokocska (így Mikszáthnál 1890-től többször).

< sz *škvarka* 'töpörtyű' és átvitt értelemben 'chatrný kúsok pol'a; sovány kis földecske' Hv, Tvrdý, Kálal. Vö. cseh *škvár, škvar, škvarek* és *škvarka* 'Speckschwarte', stb. — A szó eredetére l. HKES 371.

slankamenka 1897: Cegléd MTsz.

= eine Art Traube; szőlőfajta.

< szh *slankamenka* 'weisse Zimmettraube, Zapfner' Šulek. — *Slankamen* ~ m *Szalánkemén* város nevéből, erre vö. Melich Honf-Mg 83.

slucka 1878: Fehér MTsz.

= verkommene Person; rossz személy.

< sz *služka* 'cselédlány', a *sluga* 'szolga' nőneme.

smatrog 1897: Vác, Léva MTsz.

= hintaumeln, torkeln; lassan ide-oda jár.

< sz *šmátrať* 'tapogat' Hv, *šmátrať sa* 'botorkál, csetlikbotlik, cammog' Hv; vö. cseh *šmatati* 'krumm gehen'. Hangfestő szó. A hangfestő szavaknál gyakori *-og* képzővel.

Valló Nyr 33 : 569.

smurkál 1896: Kassa MTsz.

= blinzeln, zwinkern; pislogat.

< sz *žmurkať* 'hunyorgat, pislogat'. — A szóra vö. MEW 208, HKES 447.

Valló Nyr 33 : 569.

sokác 1792: MNy 3 : 290.

= der Schokatze, Kroate im Kom. Baranya; sokác.

< szh *šokac.* — A név eredete ismeretlen.

Melich MNy 5 : 389.

somrog 1887: Ipoly völgye MTsz.
= brummen, murren; dörmög, morog.
< sz *šomrať* 'mormog, zsémbel, duzzog'. — Hangfestő szó. A hangfestő szavaknál gyakori *-og* képzővel.
Valló Nyr 33 : 569.

sosovica 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467.
= Lens culinaris; lencse.
< sz *šošovica* ua.; vö. cseh *sočovice, šočevice* 'Lens' Klaret, Velesl, ma *čočka;* le *soczewica* stb. — MEW 313, HKES 95, BSE 506.
Szűcs István Nyr 33 : 467.

spehács 1890: Kassa MTsz.
= heimliche Brautschau; titkos háztűznézés (a lányos házhoz egy ügyes asszonyt küldenek spehácsra).
< sz *špeháč* 'kémkedő, leskelődő, besúgó' Hv; vö. cseh *špeh* 'Späh, Kundschaft', *špehoun* 'Späher, Spion'. — A német *spähen* igéből; MEW 317, HKES 374.
Valló Tót el, Nyr 33 : 569.

spik 1879: Rozsnyó MTsz.
= Rotz; takony (*spikös* 'taknyos' uo.).
< sz *špik* 'takony' (a szótárak ugyan nem ismerik ezt a jelentést, de mégis megvan, magam is csak ezt a szót ismertem 'takony' jelentésben). — A német *Speck* szóból való.
Valló Nyr 33 : 569 idéz Gömörből egy 'csontvelő' jelentésű szót (vö. sz *špik* 'csontvelő' Hv, Kálal). Honnan?

spirka 1880: Jászó MTsz.
= Fettgriebe; töpörtyű.
< sz **špirka;* vö. *špirek* 'töpörtyű' Kálal. Eredete ismeretlen.
Valló Nyr 33 : 569.

† stertinyák 1660: MNy 9 : 330.
= dolium quartale; ein Mass.
< kaj-h *štertinjak* 'dolium quartale' Habd, Bell, Maž 169. Vö. a *csetert* címszót.
Az EtSz I, 1003 címszónak felvett *csetertinyák* és *setertinyák* változata nem magyar szavak. Ezeket Ődöngő Ábel mint szlavóniai űrmértékneveket, tehát mint horvát szókat említi.

† stortnik 1683: Beckó MNy 8 : 369.
= ein Getreidemass; gabonamérték.
< sz *štvrtnik* 'gabonamérték', vö. Kálal. A *štvrť* 'negyed' származéka. Vö. a *csetert* címszót.
Nyilván helyi átvétel.

strázsa XVI szk MonIrók 3 : 113. — Vált.: *strázsa:* 1584: NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, CzF; — *strázsa:* XVI szk MonIrók 3 : 113; — *sterázsa:* 1897: Szatmár MTsz; — *trázsa:* 1878: Eszék MTsz, Szamoshát SzamSz, Bihar Nyr 33 : 167; — *isztrázsa:* 1595: Ver 121; — *istrázsa:* XVI szk RMKT V, 46, 1595: Ver 113, 1627-től NySz, SI; Nógrád MTsz; — ? *istráza:* 1565-től Heltai = NySz, vö. MNy 29 : 153; — *isterázsa:* 1872: Győr, Veszprém, Somogy, Ormányság MTsz, OrmSz; — *estrázsa:* 1892: Háromszék, Palócság, Gömör MTsz, Hétfalu CsángóSz; — *esterázsa:* 1910: Háromszék MTsz.

= 1. vigilia, speculatus, excubatio, custodia; Wache; őrség (valamennyi fenti adatban az alábbiak kivételével); — 2. Nachtwächter; éjjeli őr (SzamSz, CsángóSz, OrmSz).

< szláv *straža;* óegyh. szláv *straža* 'custodia' Mar, Savv, Supr; MiklLex; blg *stráža* 'garde'; szh *strâža* 'excubiae, vigiliae; die Wache' IvBr, 'custodia, vigilia' Bell, Jambr; szlov *strâža* 'die Wache; ócseh *stráže* 'custodia' Klaret, ma *stráž* 'Wache, Warte'; sz *stráža* és *stráž* 'őrség'; le *stróża* 'das Nachtwachen der Bauern auf den Adelshöfen'; f-szorb *stróža* 'Wache, Warte', a-szorb *stroža* ua.; ukr *storóža* ua.; orosz *storóža* 'das Wachen, die Wache'. — Ősszláv **storža* (<**storg-ja*), a *sterg-* 'őriz' tő *o*-fokának *-ja* képzős származéka; MEW 293, Meillet Ét 398, TBSW 258, MER 611, HKES 354, BSE 520, PES II, 383.

A magyar szó aránylag kései átvétel. Az Árpádkorban mindenesetre ismeretlen volt. Valószínűleg a török elleni közös szerb-magyar harcok során a déli-szlávból honosodott meg. — A mai köznyelvben csak a *strázsál* 'Wache halten' van meg (XVII szv-től NySz, stb.), azonban ennek is népies íze van.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 791, MEW 293, Simonyi Nyr 43 : 385, SzófSz.

styur 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 142.

= Hydrous piceus; fekete csibor.

< sz *štúr;* ma a köznyelvben 'skorpió' és 'szalamandra', népiesen 'lótetű' Hv, 'patkány' Kálal. — Eredeti jelentése — úgy látszik — valami 'bogár' lehetett; MEW 343, PES III, 121.

sulëni 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= Kartoffelnudeln; krumplis nudli.

< sz *šulený* 'sodrott', Part. praet. pass. a *šulit* 'sodor' igéből. Ennek eredete ismeretlen.

sumák 1832: Tsz.

= 1. dumm, albern; ostoba, tudatlan (1832: Göcsej Tsz); — 2. blöd; hülye (1914: Légrád Nyr 43 : 43); — 3. verrückt; bolond (1897: Zala MTsz); — 4. starrsinnig schweigender; konokul hallgató (1897:

Sümeg MTsz); – 5. hinterlistiger Mensch; sunyi, alattomos ember (1874: Dunántúl, Somogy MTsz).

< kaj-h *šumák* 'alberner, dummer Mensch' Habd; vö. *šumast* 'stupidus' Bell; szlov *šumast* 'berauscht'. — Talán a *šum* 'Rausch' származéka.

summár 1914: Bihar Nyr 43 : 167.

= Waldheger; erdőkerülő.

< szh *šùmār* 'der Waldhüter, Förster' Vuk. — A *šuma* 'erdő' származéka.

supa 1899: Nyr 28 : 452.

= 1. der Wagenschuppen; kocsiszín (1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 452); — 2. mit Stroh bedecktes Nest; szalmával fedett fészek (Kunágota MNy 28 : 321).

< sz *šopa* 'csűr, fészer, kocsiszín' Kálal, Hv. — A német *Schuppen*-ből.

surcik 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= Schürze; kötény.

< sz *šurcik*, a *šurc* 'kötény' demin-a. Ez a német *Schurz*-ból. Valló Tót el, Nyr 33 : 569.

susinka 1871: MTsz. — Vált.: *susinka:* 1871: Ormányság, KKHalas, Borsod, Gömör, Hajdúság, Kassa, Ugocsa MTsz, Szabolcs MNy 25 : 238; — *szuszinka:* 1897: Tiszafüred MTsz; — *zsuzsinka:* 1902: Abaúj Nyr 31 : 351.

= Dörrobst, Dörrbirne; aszalt gyümölcs, aszalt körte.

< sz *sušinka, sušienka* 'aszalt gyümölcs vagy gomba' Hv. A *sušit* 'szárít' származéka.

Valló Tót el.

susnya 1827: Tsz. — Vált.: *susnya:* 1827: Ormányság, Baranya Tsz, MTsz; — *susnyó:* 1839: KKHalas, Csongrád, Arad MTsz; — *sutnya:* 1897: Cegléd MTsz.

= 1. *susnya* das Gezweig, Reisig; ág-bog, ágtörmelék, rőzse (1841: Baranya MTsz); — 2. *susnya, susnyó, susmó, sutnya* der wilde Schoss, Ästling; fattyúhajtás, gyökérhajtás (1827: Baranya, KKHalas, Csongrád, Kecskemét, Cegléd, Arad MTsz).

Vö. szlov *sušnjâd* 'das Dürricht, dürres Reisig, dürres Gestrüpp' (van *sušmâd, sušnjâva* változata is). A *suchъ* 'száraz' származéka: **sušьn-jadь*, a coll *-jadь* képzőre vö. a *család* címszót.

A magyarázatnak gyöngéje, hogy a szót a szh-ból nem tudjuk igazolni, bár könnyen feltehető. Egyébként az 1. jelentésű szónak pontos megfelelője. A szóvégi *-d* elvonására l. a *jegenye, pászta, rásza* címszavakat. — A 2. jelentésű szók idetartozása nem bizonyos. Mariánovics Nyr 43 : 17.

susták 1638: OklSz. — Vált.: *seszták:* 1638: OklSz; — *susták:* 1690: NySz, 1693: MNy 18 : 168, 1701: MNy 6 : 371, 1799: GyarmAff 361; 1838: Szföld Tsz, MTsz.

= silbernes 6 Groschenstück, das der polnische König, Sigmund der I. im J. 1526. prägen liess, dessen Wert aber dauernd sank und um das J. 1765 schon den kleinsten Geldwert darstellte; in diesem Werte wurde es auch von Preussen geprägt; ezüst 6 garasos lengyel pénz, amelyet I. Zsigmond 1526-ban kezdett veretni; értéke azonban állandóan csökkent és 1765. körül már a legkisebb pénz volt; ebben az értékben a poroszok is verték (Huszár Lajos szíves közlése; vö. Fr. Schrötter Wörterbuch der Münzkunde 1930. is).

< le *szóstak* 'der Sechser'. — A *sześć* (< ősszláv *šestь*) 'sechs; hat' *-ak* főnévképzős származéka.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 826, MEW 338 (azonban nem a cseh és sz *šesták* átvétele, ahogy Leschka után Miklosich is véli).

sústya 1876: MTsz. — Vált.: *sústya:* Komárom, Hont, Bars, Pest MTsz; — *sustya:* 1897: Pest MTsz, Nyitra vid. Nyr 33 : 466, Vas MNy 11 : 187; — *sústyé:* 1896: Komárom MTsz.

= 1. die Schale des Maiskolbens; kukoricahéj (1876-tól valamennyi fenti adatban a 2. kivételével); — ? 2. das Ende des Astes; a faág vége (Vas MNy 11 : 187).

< sz *súštie, súšťa* 'száraz falevél, kukoricaszár' Kálal; a *suchъ* 'száraz' származéka: **sušьk-bje; -bje* coll.-képzős származék egy *suška* szóból. Ez 'Dörrobst; aszalt gyümölcs' jelentésben meg is van (Kálal).

Talán egy *suška* szóból származik a 'kukoricahéj' jelentésű magyar *suska* (1878: Szatmár, Ugocsa MTsz, SzamSz). Ilyen szláv szót azonban nem tudunk kimutatni.

Valló Nyr 33 : 569.

suta szn 1468: OklSz; kn 1655: NySz. — Vált.: *suta:* 1468-tól OklSz 1655: NySz, PP, PPB, Kr, Tzs, CzF; — *csuta:* 1838: Balaton mell. Tsz, Kemenesalja, Göcsej, Bakony vid., Veszprém, Torna MTsz; — *sutya:* Kisújszállás, Cegléd MTsz.

= 1. mutilus, cornibus minutus; ohne Hörner; szarvatlan (1708: PP, PPB, Kr, Tzs; Szföld, Szolnok-Doboka MTsz); — 2. *csuta, suta* cauda minutus; ohne Schwanz; farkatlan (1834—40: Heves, Vas, Hegyalja MTsz); — 3. *csuta, suta* kurz, verstümmelt; kurta, rövid, csonka (1838: Kemenesalja, Balaton mell., Göcsej, Tolna MTsz); — 4. *suta* stumpfhörnig; kurtaszarvú (1897: Szföld MTsz); — 5. *suta* Haus mit niederem Dach; alacsony tetejű ház (1897: Szföld MTsz); — 6. *suta, sutya* linkshändig; balog, balkezes (1838: Tolna, Szeged, Zenta, Szatmár, Bács MTsz, SzamSz); — 7. *suta* einfältig,

tölpelhaft, seltsam; mulya, furcsa észjárású (Szföld, Kiskunság MTsz); — 8. linkisch, ungeschickt; ügyetlen, félszeg (1897: Szföld MTsz; mai köznyelvi jelentés; mikortól?); — 9. *suta* festliches, golddurchstricktes Kopftuch; ünnepi nagy aranyos fejkötő (Borsod MTsz).

< szláv *šuta*, a *šutъ* nőneme; blg *šut*, *-a*, *-o* 'szarvatlan, farkatlan, (emberről) akinek valami hibája van' Gerov; szh *šut* 'ohne Hörner' IvBr; cseh *šutý* 'eine Ziege ohne Hörner' (a szlovákból); morva *šuta* 'szarvatlan tehén', *šutý* 'szarvatlan'; sz *šuta* 'szarvatlan birka' Jancs, Kálal, *šutý*, *čutý* 'szarvatlan, farkatlan' Kálal, 'nem egész rövid' Bern; le nyj *siuty* 'szarvatlan' AtlPodk 157, Vážný 133; ukr *šutyj* 'verstümmelt, abgestutzt, ohne Hörner' Žel; orosz nyj *šutyj* 'ohne Hörner'. — Eredete nincs tisztázva. Az sem világos, összefügg-e a 'Narr; bolond' jelentésű szláv *šutъ* szóval (óorosz *šutъ* 1073: Srezn, ma *šut* 'der Spassmacher, Narr, Clown', *šutitь* 'spassen, scherzen', blg *šuta* 'bouffon, fou', szlov *šutast* 'närrisch'). Asbóth NyK 33 : 104—9 és MER 696 a kettőt azonosnak veszi, pedig a bolgáron kívül (de itt nem tudjuk, milyen régiek) a két jelentés egy és ugyanabban a nyelvben nem található, tehát nehéz feltételezni, hogy egyik a másikból fejlődött volna. Az is feltűnő, hogy a „másodlagos" 'bolond' jelentés már 1073-ban jelentkezik, míg az „elsődleges"-re a szláv nyelvekből nincsenek is régi adataink. — Azért figyelemre méltó Meyer AlbWb 420 feltevése, hogy a szó albán eredetű: *shyt* 'ohne Hörner', 'Hirschkuh', *shyt* 'hörnerlos'; az albánból való a románban: *şut*, *ciut* 'ohne Hörner', *şută*, *ciută* 'Hirschkuh', a vlach pásztorok révén pedig a szláv nyelvek nagy részében is elterjedt. Emellett szól az is, hogy az 'ohne Hörner' jelentésű *šut* pontosan a vlach pásztorkodás elterjedési területére korlátozódik (hiányzik a nagyoroszból, lengyelből — itt csak a Tátra alján! — csehből, szlovénből és a kaj-h-, csa-h-ból) vö. Crânjală Rumunské vlivy 378.

A magyar szó — elterjedésére való tekintettel — nem román, hanem szláv eredetű. Az eredeti jelentés a magyarban is a 'szarvatlan', minden egyéb a magyarban fejlődött. A 9. jelentésű szó idetartozása kétes.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 839, MEW 345, Melich Nyr 30 : 460. — Hibásan Munkácsi ÁKE 190 (a perzsából, vö. Asbóth NyK 33 : 104).

svábel 1879: Rozsnyó MTsz.

= Schwefelzündhölzchen; kénes gyufa.

< sz *švábel* 'kénes gyufa'; vö. *švibalki*, *šibalki* 'gyufa' Hv. — A német *Schwefel*-ből.

Valló Nyr 33 : 569.

svihák 1879-től NagySz.

= Hochstapler, Schwerenöter, Windbeutel.

< sz *švihák* 'szélhámos, svihák' Hv, 'piperkőc' Tvrdý, Jancs; vö. cseh *švihák* 'Stutzer, Säuberling, Modeherrchen' Rank. — A *švihať* 'suhogtatni' származéka (vö. *švihák* 'ostor' Kálal). Nyilván a „ruhasuhogtatás"-ból lett a 'piperkőc' jelentés (a csehben van nőnemű *švihačka* 'die Modesüchtige; divatbolond' is), ebből pedig a mai 'Hochstapler; svihák'.

Simonyi Magyar nyelv² 84, Mariánovics Nyr 46 : 273, SzófSz.

Sz

szabad hn 1210: OklSz; kn 1326: OklSz. — Vált.: *szobod:* 1210-től 1326-ig OklSz; — *szabod:* 1326: OklSz; — *szabad:* 1314-től OklSz, SchlSzj, 1466-tól NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF. — A 996/1109-i görög oklevél σομβωτου adata nem *szabad* (így Melich MNy 24 : 333), hanem *szombat* (Pais VeszprGörOkl 10). — Szárm.: *szabadít* 'liberare' 1200: HB. — Vált.: *szobod-:* 1200: HB; — *szabad-:* 1466-tól NySz.

= 1. liber; frei (1210-től OklSz, SchlSzj, 1466-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.); — 2. licet, licitum, fas; es steht frei, es ist erlaubt (1326: OklSz, 1467-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.).

< szláv *svobodъ* ragozhatatlan *i*-tövű melléknév; óegyh. szláv *svobodъ* 'liber' Zogr, Mar, Psalt, Supr; egyh. szláv *svobodъ* 'liber' MiklLex, Srezn; az orosz-egyh. szlávban volt *svobodъ* alak is, kemény jerrel. — Az élő szláv nyelvekben a szó csak egy *-bnъ* melléknévképző s továbbképzett alakban mutatható ki (mintha a szó főnév lett volna!): *svobodьnъ, -a, -o* (már az óegyh. szlávban is előfordul, vö. Supr); blg *svobóden;* szh *slöbodan;* cseh *svobodný;* sz *slobodný;* le *swobodny;* orosz *svobódnyj*, stb.). — Összetett szó: *svo-bo-dъ*, amelyben a *svo-* a latin *suus* tövével azonos, a másik kettő képző. Eredeti jelentése tehát: „magának való". Vö. MEW 331, Meillet Ét 322, TBSW 291, Vondrák SlGr II, 601, PES II, 262, stb.

A magyar szó a még továbbképzés nélküli *svobodъ* átvétele, tehát régi szó. A 2. jelentés a magyarban fejlődött.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 808, MEW 331, Melich SzlJsz I/2, 263, MNy 8 : 152, SzófSz.

szajkó XIV szv BSzj és 1457: OklSz. —Vált.: *szaja:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1503: SchlSzj 1783. jegyzet; — *szojkó:* 1786: Túrkeve Nyr 44 : 128; — *szajkó:* szn 1457: OklSz; kn 1520—30: MNy 11 : 82, 1536-tól NySz, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF. — A NySz *szájkó* adata sajtóhiba.

= Garrulus grandarius grandarius; Eichenhäher (A PPB német értelmezése: Dohle tévedés, mert az csóka).

Tulajdonképpen kétszer átvett szó: *szaja* < szláv *soja*, és *szajkó* < szláv *sojьka*. — Egyh. szláv *soja* 'pica' MiklLex, Srezn; blg *sójka;* szh *sôjka* Ver, IvBr; szlov *sôjka, sója;* cseh *sojka* Klaret, stb.; sz *sojka;* le *soja, sojka;* f-szorb *soja;* ukr *sójka, sijka;* orosz *sója, sójka*. — A 'szürke' jelentésű *sei̯-, soi̯* tő származékának tartják (más képzőkkel *sivъ* és *sěrъ*); MEW 313, MER 598, HKES 344, BSE 506, PES II, 363.

Feltűnő a magyar *-ó* a szláv *-a* helyén. Ez csak magyar becéző képző lehet, de nem a *szaja* alakból, hanem egy **szajka*-ból.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 765, MEW 313, Simonyi Nyr 54 : 30, SzófSz. — Vámbéry NyK 8 : 173 szerint a törökből, de vö. Budenz NyK 10 : 109.

szák 1506, 1587, 1589: OklSz; 1825: Szeged, Balaton mell. Tsz, Csallóköz, Csongrád, Baranya, Zemplén, Bodrogköz, MTsz, Ormányság OrmSz; — ? *iszák:* 1887: Csongrád MTsz.

= retis; Fischnetz; merítő háló.

< déli-szláv *sakъ;* blg *sak* 'ableret, truble, trubleau'; kaj-h *sak* 'verriculum, everriculum, rete iaculum' Bell (szh *sak* 'eine Art Heutrage', stb., de 'háló'-t nem jelent); szlov *sak* 'das Fischernetz, der Hamen'; cseh *sak* 'Sacknetz, Wurfnetz' Klaret, stb.; sz *sak* 'háló'; le *sak* 'Sacknetz, Wurfnetz (madarak fogására)'; f-szorb *sak* 'Netz, Hamen, Schleppsack', a-szorb *sak* 'Netz, Fischernetz'; ukr *sak* 'Sack, Hamen', kárp. ukr *sak* 'merítőháló' Vladykov 107; orosz *sak* 'der Netzsack (bei den Fischern), Setzhamen'. — Végeredményben ben a görög σάκκος-ra megy vissza, csak kérdés, milyen úton. Régebben gót vagy latin közvetítést tettek fel, ma inkább közvetlenül a görögből származtatják; MEW 287, BSE 479, PES II, 246, Vasmer GrSlEt III, 170, Kiparsky 129, MER 567.

A magyar szó elterjedése alapján déli-szláv eredetűnek látszik, bár ezt sem hangtani, sem jelentéstani ismérvek nem támogatják.

Leschka, SlEl 720, MEW 287, Munkácsi Ethn 4 : 200, Melich SzlJSz I/1, 175. — Aligha helyesen Valló Tót el (a szlovákból).

szalad XIV szv Bszj, SchlSzj, szn 1449-től, kn 1506-tól OklSz, GyöngyTör, Cal. MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, SzD, Kr, Tzs, CzF; Szföld MTsz; — *szalados:* 1808: SI, Kr; Gömör, Kemenesalja, Balaton mell. Pápa vid. Tsz, Tolna, Fehér, Pest, Komárom MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 45.

= 1. brasium (BSzj, SchlSzj, GyöngyTör), byne, hordeum madefactum, quod germen emittit, hordeum tostum; csíráztatott gabona (1506-tól OklSz, Cal, MA, PPl, SzD; Szföld MTsz; *szalados*

ua. Gömör MTsz); — 2. far tostum, polenta; geröstes Mehl; kicsíráztatott gabonából készült kása, málé (1708: PP, PPB; MTsz).

< szláv *slad̆; blg slad* 'kicsíráztatott gabona' Gerov; szlov *slâd* 'das Malz'; cseh *slad* 'braseum' Klaret, 'das Malz' Rank; sz *slad* 'maláta'; le *słód* 'das Malz'; f-szorb *słód* ua., a-szorb *słod* ua.; ukr *sólod;* orosz *sólod* ua. — Ősszláv **soldъ;* ugyanannak a szónak a főneve, amelyből az 'édes' jelentésű **soldъkъ* (sz *sladký*, le *słodki*) alakult; MEW 313, TBSW 249, MER 599, HKES 335, BSE 499, PES II, 318.

Az átvett alak valószínűleg a *slad̆* (tehát déli-szláv, vagy szlovák, cseh), bár a kérdés közelebbi vizsgálatot igényel.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 750, MEW 314, Asbóth Nyr 31 : 71, Gombocz MNy 1 : 258. — Nem helyesen Valló Tót el.

szalajka 1838: Tzs, Mátra vid. CzF, Pozsony MNy 24 : 63.

= Pottasche; hamuzsír.

< sz *salajka* ua.; cseh *salajka* 'die Pottasche'. — A *szalálkáli* nevéből való.

Szenttamási Nyr 34 : 27, Mariánovics Nyr 46 : 273.

szalma hn 1086/XII sz PRT VIII, 269, vö. Cs III, 630; kn XIV szv Bszj. — Vált.: *szalama:* 1086/XII sz PRT VIII, 269, 1135: PRT VIII, 273; — *szalma:* 1368-tól OklSz, BSzj, SchlSzj, 1516-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — ? *szálma:* 1893: Torockó MTsz; — *szarma:* 1893: Torockó MTsz; — *szóma:* 1838: Gömör, Vas Tsz, Répce mell., Zala, Veszprém, Somogy MTsz.

= stramen; Stroh.

< szláv *slama;* blg *sláma* 'paille, chaume'; szh *slàma* 'stramen; Stroh'; szlov *sláma;* cseh *sláma;* sz *slama;* le *słoma;* a-, f-szorb *słoma;* ukr, orosz *solóma.* — Eredeti szó (a görög *κάλαμος*-szal rokon); PIEW 612, MEW 314, TBSW 298, MER 589, HKES 336, BSE 500, PSE II, 354.

A földművelés terminológiájába tartozó szó. A közvetlen átadó bizonytalan.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 751, MEW 314, SzófSz.

szalonka 1742: Jambr. — Vált.: *szolonka:* 1742: Jambr; — *szalonka:* 1792: SzD, 1799, 1801: MNy 16 : 146, 1801: PPBE, SI, Tzs, CzF, stb.; — *szalanka:* 1793: Gross II, 131; — *szalánka:* 1808: SI, Kr; — *szolánka:* 1838: Baranya Tsz; — ?? *szaláng:* 1842: Vas MTsz. — Márton 1801 szerint erdélyi tájszó, MNy 16 : 146.

= Gallinago (Jambr), Scolopax rusticola (SzD, PPBE, SI stb.).

< szláv *sloka;* szh *slúka* 'Gallinago' Jambr, IvBr, *šljuka* 'Scolopax' IvBr; szlov *slóka* ua.; ócseh *sluka* 'ladum', ma 'Scolopax'; sz *sluka* ua.; le *słomka, słonka* (1584-ben még *słanka* és *słęka* BSE 500, vö. Majewski is) orosz *sluka.* — A *slǫkъ* 'inflexus; gebogen; hajlott' szóval függ össze (a madár csőréről); MEW 308, MiklSlGr I, 99, TBSW 268, Machek ZslPh 20 : 46, BSE 500. Másképp HKES 339.

Leschka, SlEl 754, MEW 308 régi szlávnak magyarázza. Melich MNy 16 : 145 azonban azon az alapon, hogy a szó csak 1792-ben bukkan fel (Jambr adatát nem ismerte), nem hisz a régiségében és úgy véli, hogy inkább újabb átvétel a lengyelből. Ez azonban valószínűtlen. Jambresich mindenesetre mint régi magyar szót ismeri (a *sneff madár*-ról mondja, hogy „peregr" azaz idegen), teljesen lehetetlen tehát, hogy akkor került volna át a lengyelből. Ha egyáltalában szó lehet arról, hogy a magyar szó a lengyelből származik, akkor csak a XVI sz-ban kerülhetett át, amikor Báthory alatt az erdélyi uraknak módjuk volt a lengyelekkel együtt vadászni erre a ritka vadászcsemegére. Erre azonban semmiféle támpontunk nincs. Semmi okunk tehát ezt a szót régi szláv jövevényszónak nem tartani. A sz *slunka* alak létezése meg valószínűtlen (Melich Grossingerből idézi).

szalonna szn 1391: OklSz; kn 1533: Murm. —Vált.: ? *szalana:* 1391, 1572: OklSz; — *szalanna:* XVI sze-től NySz, Murm, 1548: OklSz, MA, PP, PPB, Kr, CzF; Maros-Torda MTsz, CsángóSz; — *szalánna:* 1832: Kr; Őrség, Répce mell., Zala, Veszprém, Rábaköz MTsz, Szenna, OrmSz; — *szalona:* 1546: OklSz, 1547, 1576: NySz; — *szallana:* 1566: Heltai = NySz; — *szolonna:* 1585: Cal; — *szalonna:* 1457: OklSz, 1547: LevT I, 44, SzikszF, KolGl. 2, Cal, PPl, PPB, PPBE, Kr, Tzs, CzF, stb.; — *szaluna:* 1888: Szolnok-Doboka MTsz; — *szolánna:* 1832: Göcsej Tsz; — *szolanna, szoláno:* 1860: Göcsej MTsz; — *szlanina:* 1894: Hunyad MTsz.

= lardum, laridum; Speck.

< szláv *slanina;* blg *slanína* 'lard; disznóhús'; szh *slànina* 'lardum; Speck'; szlov *slanína;* cseh *slanina* Klaret, stb.; sz *slanina;* le *słonina;* ukr *solonína* ua.; orosz *solonína* 'das Salz-, Pökelfleisch'. — Ősszláv **solnina*, a *solь* 'só' származéka: **sol-n-ina*, eredeti jelentése tehát „sózott"; MEW 314, Meillet Ét 207, TBSW 249, PES II, 354, stb. — A szlávból román *slănină* 'Speck'.

A magyar szó közvetlen forrása hangtani alapon nem állapítható meg. A Hunyad megyei *szlanina* nem megőrzött régiesség, hanem a románból való átvétel. 1788: MNy 5 : 287 szerint a *szalonna* tiszáninneni, a *szalánna* pedig dunántúli változat.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 712, MEW 314, SzófSz.

szamorodni 1867: BallTSz. — Vált.: *szamorodni:* 1870: CzF, stb.; — *szomorodni:* 1867: BallTSz (*o*-val, de a *számos* szó előtt, tehát nyilván sajtóhiba *szamorodni* helyett; egyébként gyakori).

= diejenige Weinsorte, bei der die Trockenbeeren nicht vorher ausgelesen, sondern mit den übrigen Beeren gelesen und ausgepresst werden; az a borfajta, amelynek készítésénél az aszuszemeket nem válogatják külön, hanem a többiekkel együtt összeszedik és kisajtolják (a KelemenTh szerint azonban ma 'der Ausbruch' a jelentése).

< le *samorodny* 'von Natur, natürlich, nicht künstlich, nicht gemacht'. — A név arra vonatkozik, hogy nem válogatott szőllőszemekből való (tehát a *szemelt* ellentéte). Eredetileg *samo-rodny* 'selbst erzeugt, von sich selbst gewachsen', amely ebben az eredeti jelentésben a lengyelben is, más szláv nyelvben is megvan. A szlovákban csak ez a jelentés mutatható ki. Ez azonban a mi szavunk szempontjából nem jöhet tekintetbe. Azért nem lehet helyes Gombocz MNy 2 : 195 és a SzófSz magyarázata, akik a szlovák „öntermő" jelentésből indulnak ki. — Mivel a szó a Hegyalján volt elterjedve, itt pedig régtől fogva élnek lengyel szőllőbirtokosok (főleg lengyel bornagykereskedők), a lengyelből való magyarázatnak komoly akadálya nincs. Csak az okoz némi nehézséget, hogy a magyar szó *-i*-re végződik, ez pedig egy h í m nemű melléknév átvételére mutat, míg a lengyelben (de a többi szláv nyelvben is) a jelzett szó (*vino* 'bor', *grono* 'szőllő') s e m l e g e s nemű, tehát *samorodne*-nak kellett lennie.

CzF szerint „újabb időben lábrakapott, némelyek szerint lengyel szó".

számszërïj XIV szmf KönSzj. — Vált.: *számsztrily:* XIV szmf KönSzj (írva: *zamstril;* vagy még *számsztril*-nek olvasandó, kemény *l*-lel?); — ? *szomoszerigy:* XIV szv BSzj; — *számszirigy:* 1407: OklSz, Brassói-Tör, 1567: OklSz; — *számszerigy:* 1538-tól NySz, 1548: OklSz, Gyöngy-Tör, Cal, Ver, 1604: MA; — *számszerid:* 1582: MNy 29 : 43; — *számszöligy:* XVI szmf KolGl. 2 (írva: *zamzoljgh*); — *számszërij:* 1575: Heltai = NySz, SzikszF, 1604: MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *számszöríj:* 1576: SzikszF; — *számszerív:* 1604: MAl, 1621: MAl, 1702: NySz; — *számszërïh:* 1538: MNy 29 : 43; — *számszerüh:* 1552: MNy 29 : 43.

= arcubalista, balista; Armbrust; íjj.

< szláv *samostrělъ;* blg *samostrĕl'* Armbrust; íj'; kaj-h *samostrel* 'balista, catapulta' Bell, csah-h *samostril* 1595: Ver; szlov *samôstrel;* cseh *samostříl* Klaret, Jungm; sz *samostrel* Kálal; le *samostrzał;* ukr *samostril;* orosz *samostrĕl.* Valamennyi fenti szónak 'Armbrust; íj' a jelentése, az orosznak azonban Szibériában van 'als Falle (für

Tiere) aufgestellter Bogen mit Pfeil' jelentése is Dalj, Pawl. — Összetett szó: *samo* 'selbst' + *strělъ*, a *strěliti* 'schiessen; lő' főneve, eredetileg tehát „önlövő". Eredetileg ugyanis vadállatok elejtésére szolgáló, rendesen két fa között felállított vadászkészség volt, kifeszített húrral és nyíllal, amely a húr érintésekor az állat testébe fúródott (ma is még Szibériában, vö. Pawl, Moszyński Ludowa kultura Słowian I, 61). A szóra vö. MEW 288, 325, TBSW 273, 289, PES II, 248, 404.

A magyar szó már nem az eredeti 'állattőr'-féle jelentésben (bár ez a készség a magyarban is ismeretes volt), hanem a kézifegyver jelentésben jött át. Az *i* a szláv *ě* helyén egy zárt ejtésű *ě* átvételére mutat. Az *ly* (amelyből a *gy* fejlődött) a szláv kemény *l* helyén csak magyar fejlemény lehet (és nem a közép *l*-ből való, mint Pais MNy 29 : 45 véli; egyébként a veláris *ł* helyén ma nemcsak az ukránban van közép *l*, ez azonban a X—XIII sz-ra vonatkozólag egyáltalában nem lehet mérvadó). Talán a 3. személyű birtokosrag alakból vonódhatott el. A *számszer-íj* népetimológiával keletkezett.

Ver, Tagányi Száz 27 : 316, Pais MNy 29 : 43, SzófSz.

szapora XIV szv BSzj. — Vált.: *szapara:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1517, 1655: NySz, CasGl, KolGl. 1, 1583: BotTört 133, SzD,Tzs; Háromszék MTsz, Moldva, Hétfalu CsángóSz; — *szopora:* 1574: NySz; — *szapora:* 1434: OklSz, XV szef-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF.

= 1. auctificus, foecundus; zunehmend, reich, ergiebig, sich schnell vermehrend; termékeny (a XV szef-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF); — 2. frequens, celer; häufig; gyakori (1616: NySz); — 3. densus; dicht; sűrű (XVII szv NySz); — 4. amplus; weit; bő (1616: NySz); — 5. celer, citus, prosperus; geschwind, hurtig; gyors (1621: MA, 1693-tól NySz, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; máig pl. ebben: *szapora beszéd, szaporán*); — 6. fructuosus, utilis; nützlich, erfolgreich; hasznos (1613-tól a XVIII szv-ig NySz); — 7. densitas, multitudo; Dichtheit, Menge; sokaság, tömeg (1664, NySz); — 8. fructuositas; Erfolg, Nutzen; siker (1590-től a XIX sze-ig NySz). — Az 1.—8.-ig fel nem sorolt régi adatok a *szapora-fű* 'Verbena officinalis' növényre vonatkoznak (XIV szv BSzj, SchlSzj, CasGl = MNy 1 : 250, 1520—30: MNy 11 : 80, SzikszF, 1578-tól NySz, 1583: BotTört 133, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 338, Tzs, Jáv 806).

< szláv *spora*, a *sporъ, -a, -o* főneme; orosz-egyh. szláv *sporъ* 'uber' MiklLex, Srezn; blg *spor* és *spora* 'abundance; bőség', *sporen* 'abondant, productif'; szh *spôr* 'durans, lange dauernd; tardus, langsam'; szlov *spôr, spóra, -o* 'ausgiebig'; cseh *sporý* régen 'aus-

giebig' (ma ~~is~~ a népnyelvben és a *sporě* adv-ban), ma 'sparsam, spärlich' (a német *sparen* hatása alatt); sz *sporý* 'kiadós, szapora'; le *spory* 'ergiebig, ausgiebig'; f-szorb *spory* 'ergiebig, ausgiebig, gedeihlich, lange ausreichend', a-szorb *spóry* ua.; ukr *spóryj* 'ergiebig, bedeutend, gross'; orosz *spóryj* 'ausgiebig, gedeihlig'. — Eredeti szó (a latin *pro-sper* rokona); MEW 318, Meillet Ét 404, TBSW 275, MER 602, HKES 347, BSE 510, PES II, 366.

A magyar szó az 'abundans; ergiebig; jól termő, termékeny' jelentésben jött át (vö. a *szaporít, szaporodik, szaporaság* származékokat, amelyekben még a mai napig is csak ez a jelentés él tovább), de igen korán megindult a jelentéselágazódás. Így a *szaporán* 'schnell; gyorsan' már a JókaiK-ben. Minden más fenti jelentés a magyarban fejlődött. Szintén magyar összetétel a 'Verbena officinalis' jelentésű *szaporafű* is, a szláv megfelelők (szh *spor, sporiš;* szlov *sporiš;* cseh *sporyš;* sz *sporiček;* le *sporysz* 'Verbena officinalis'; a-szorb *spóriš* ua.; orosz *sporyš* 'Polygonum aviculare', stb.) ugyanabból a tőből valók ugyan, de a magyar szó forrásai nem lehetnek.

Kétes a *szaporcás* 'szaporán beszélő' (1836: Vas Tsz), *szaporica* ua. (1838: Kemenesalja Tsz), *szapornica* ua. (1838: Balaton mell. Tsz, Csurgó, Répce mell. MTsz). Ezek a képzések szlávoknak látszanak ugyan, de a szlávságból ilyen szavak ilyen jelentésben nem mutathatók ki.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 774, Asbóth Nyr 31 : 312, Budenz NyK 10 : 124, SzófSz. — Nem helyesen Mészöly MNy 7 : 248 (szerinte a *szaporít* igéből lett a *szapora*, holott fordítva!).

szappan hn 1363: OklSz = Pesty Krassó vm. tört. III, 50; szn 1422: OklSz; kn XV szef NySz. — Vált.: *szapan:* 1363, 1466, 1559: OklSz; — *szapon:* 1575: NySz; — *szápán:* 1898: Csallóköz MTsz; — *szappan:* 1422: OklSz, a XV szef-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *szappant:* 1827: Ormánység Tsz, Göcsej, Zala, Bács MTsz; — *szapont:* 1952: OrmSz; — *szappany:* 1576: SzikszF, 1748: NySz.

= sapo; Seife.

Nemzetközi vándorszó. A latin *sapo, saponis* szóra megy vissza (amely Plinius szerint kelta eredetű és azt a hamu-faggyú keveréket jelentette, amellyel a kelták lovaikat vörösre festették, Dauzat DictÉt 653, WLEW² 677; a keltában a germánból való, vö. Kluge). A latin szónak neo-latin megfelelői: román *săpun*, vegliai *sapaun*, olasz *sapone*, francia *savon* stb., vö. REW 7589. A román nyelvek valamelyikéből (Bartoli Jagić-Festschrift 36 szerint az olaszból; helytelenül Vasmer GrSlÉt III, 174 a görögből) valók a balkáni szláv szavak: blg *sapún*, szh *sàpūn* (a XIV sz-ból MiklLex, Dan; Ver), kaj-h *sopun* Jambr. Megvan az albánban: *sapun*, újgörögben: σαπούνι

és az oszmán-törökben is: *sabun;* TürkEl II, 46, IV, 20, Meyer AlbWb.

A magyar szó minden valószínűség szerint a szh-ból való. Olaszból nem származhatik, mert akkor *s-* szókezdet volna várható, a románra pedig művelődéstörténeti és kronológiai okok miatt nem gondolhatunk. A románság a XV sz előtt szinte kizárólag pásztor nép, közmagyar szó a románból a XVI sz előtt nem mutatható ki, már pedig a *szappan*-nak a magyarban réginek kell lennie, mert egyrészt 1363-ban már mint p a t a k n é v fordul elő, másrészt már felbukkanása idején megtörtént a *szapun* > *szapon* > *szapan* hangfejlődés.

Ver (nála a horvát szó *szappun*-nak van írva!), GyarmVoc, Leschka, SlEl 772, MEW 288, SzófSz. — A szlovák nyj-i *sapun* talán a magyarból.

szarahora 1559: Nyr 44 : 311. — Vált.: *szarahora:* 1559: Nyr 44 : 311, MA, 1638: MonTME 1 : 65, 1685: MNy 1 : 376, PP, PPB, CzF; — *szarahóra:* 1911: Torontál MNy 7 : 42; — ?? *szarakori:* 1541: ErdTörtAd I, 14 = NySz.

= 1. solivagus, vulgivagus; Landstreicher; csavargó (így 1559-től kezdve a régi adatokban: „fegyver nélkül szarahora módjára" Nyr 44 : 311, MA, PP, stb.); — 2. Tagelöhner; napszámos (1685: MNy 1 : 376); — 3. öffentliche Arbeit; községi közmunka (Torontál MNy 7 : 42).

< szh *sarahora,* ma *saraori* Npl 'Arbeiter, z. B. beim Strassenbau' Vuk; vö. román *sarahor, sarahol, saraol* 1. 'ehedem Art Hofbeamter des Sultans', 2. 'Frohnbauer, der von der Pforte zu öffentlichen Arbeiten verwendet wurde', 3. 'Tagelöhner bei Bauten' Tiktin; makedo-rumén *salaora.* — A török *seraχor* 'Stall-Oberer, Stallmeister' (perzsa *ser* 'fej' + *aχur* 'istálló') szó átvétele, Redh. 1047. Hasan Eren MNy 38 : 47. — Másképp Kunos I. Nyr 27 : 62.

szarka szn 1338: OklSz; hn 1339: OklSz; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, Murm, 1520—30: MNy 11 : 82, 1551-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= Pica; Elster.

< szláv *sraka;* blg *sráka, svráka* 'pie, margot'; szh *svrâka* 'Pica; Elster', kaj-h *sraka* Bell, Jambr, csa-h *straka* Ver 121; szlov *sráka;* cseh *straka* Klaret, stb.; sz *straka;* le *sroka;* a-, f-szorb *sroka;* ukr, orosz *soróka.* — Eredeti szó két változattal: összláv **sorka* és **svorka;* PIEW 569, MEW 316, Meillet Ét 248, TBSW 299, MER 543, HKES 354, BSE 511, PES II, 358.

A magyar szó egy szláv *sraka* átvétele, tehát nem szlovák eredetű. A Nógrád megyei *sztraka* Nyr 44 : 237 azonban külön átvétel a szlovákból. — A román *sarcă* a magyarból.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 777, MEW 316, Melich NyK 26 : 125, Asbóth NyK 26 : 334, SzófSz.

szász hn 1297: ZW I, 20; szn 1329: OklSz; kn XV sze SoprSzj, SchlSzj, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= Saxo; der Sachse (in der Zips u. in Siebenbürgen), sächsisch.

A német *Sachse* népnévre megy vissza (erre vö. Schönfeld, Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen. Heidelberg 1911, 199). A magyar szót Melich DLw, MNy 12 : 311, Beke Nyr 60 : 109 és SzófSz közvetlenül a németből magyarázza. Ez azonban nem lehet helyes. A régi német jövevényszavakban a német *s*-nek ugyanis mindig *zs*- (pl. *zsák, zsákmány, zsold, zsoldonár*) és *s*- felel meg (pl. *sajtár*), de sohasem *sz*-. Ezért tehát Miklosichnak kell igazat adnunk, aki a magyar szót a szláv nyelvekből magyarázta (vö. ócseh *Sas* Klaret, sz *Sas*, le *Sas*; SlEl 724). A szlávok ugyanis a szót még a német *s*- > *š-, *ž*- változás előtt vették át. A kérdésre vö. E. Schwarz, Die germanischen Reibelaute 7.

szatying 1792: SzD. — Vált.: *szatying:* 1792: SzD, SI, Tzs; 1838: Kecskemét Tsz, Palócság, Heves, Nógrád, Cegléd, KKHalas, Csongrád, Bács, Bereg MTsz; — *szating:* 1841: Nyitra vid. MTsz.

= taeniola; ein kleines Band; szalag, pántlika (SzD: fehér lengaland, SI: fehér galand, Tsz: fehér pántlika, MTsz: keskeny kötő-, vagy fűzőszalag, pertli).

Kétségtelen, hogy szláv eredetű és egy szláv *sǫtęgǫ* szó átvétele; de ez a magyar szónak megfelelő formában és jelentésben csak az ukránban van meg: ukr *stjah* 'Schnürband'; összetétel: *sǫ* 'össze' + *tęgǫ* 'húzás' (vagyis „amivel összehúznak"), vö. a *pating* címszót. Mindenütt másutt, ahol a szó megvan, más a jelentése: blg *steg* 'zászló'; szh *stéga* 'kordon'; cseh *steh* 'ein Stich im Nähen'; sz *sťah* 'eine Naht'; f-szorb *sćah* 'Zusammenziehung'. A 'das Band; szalag' jelentés általában ennek a tőnek *o*-fokából, a *tǫga*-ból alakult: *sǫ-tǫga;* blg *stǫga* 'kötél, amellyel az állatokat a szarvuknál fogva megkötik' Gerov V, 281; szlov *stôgla* de 'Schnürriemen'; cseh *stuha, stouha* 'das Band'; sz *stuha, stužka* 'szalag'; le *wstęga* 'das Band'. Ez azonban nem lehet a magyar szó forrása, mert abból valami **szatonga* alakult volna.

A magyar szó, úgy látszik, palóc, de igen régi, még a X sz-ból való átvétel. A *ty* is palóc sajátság.

SlEl 812 (a MEW 351 nem említi), Melich SzlJsz I/1, 180.

szátyva 1778: OklSz 1201. — Vált.: *szátyva:* 1778: Sajószentpéter OklSz (hibásan *szállyva* alakban írva az eredetiben); Palócság MTsz, Gömör Nyr 32 : 525; — *szátyfa:* 1838: Gömör Tsz 113a, Palócság

MTsz; — *szátyiva:* Munkács MTsz; — *szátva:* 1875: Abaúj, Zemplén Nógrád, Hont MTsz, Nyr 33 : 303.

= tabula textoria; Webstuhl; esztováta.

Nyilván külön átvétel egy ki nem mutatható szlovák **stativa* szóból. Vö. az *esztováta* címszót.

szavat 1570: Nyr 25 : 275 (de vö. alább *szavatos:* 1239: HO VIII, 35). — Vált.: *szavat:* 1779: Belényes Nyr 44 : 128; — *szavaty:* 1570-től 1677-ig Debrecen Nyr 26 : 56; — *zavagy:* 1769: Debrecen Nyr 25 : 275, 26 : 58; Aranynál Nyr 25 : 514; — *zuvat:* 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *zsuvat:* 1838: Szföld Tsz, MTsz.

= 1. die Abwendung der Anklage wegen Diebstahls, indem man die Person angibt, von der die Sache gekauft oder geschenkt bekommen wurde; a lopás vádjának áthárítása azzal, hogy a gyanúsított megnevezi azt a személyt, akitől a kérdéses tárgyat kapta vagy vette (1838: *zuvat, zsuvat:* Szföld Tsz, MTsz; vö. azonban alább a *szavatos* alatt: 1444: OklSz); — 2. die Beschuldigung, die Verleumdung, die Klatscherei; vád, rágalom, pletyka (1570-től Nyr 26 : 56, Nyr 44 : 128; 1838: Szföld Tsz, MTsz); — 3. der Zuträger, die Lästerzunge; pletykázó (1838: Szföld Tsz, MTsz).

Származékok: *szavatos:* 1239: HO VIII, 35 = Smič IV, 97. vö. Nyr 28 : 563. — Vált.: *szvodus:* 1239: cum expeditore quod dicitur *Zuodus* HO VIII, 35; — *szovatos:* 1444: et illum, a quo emit equum, scil. *zowathos* dare poterit OklSz; — *szavatos:* 1621: MA, 1639: NySz, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *szavatyos:* 1759: NySz II, 282; — *szavatyus:* 1767: PPB, PPBE.

= 2. expeditor, evictor; der Gewährsmann, Fürsprecher, der Anwalt im Prozess; szószóló a perben (eredetileg azonban a személy, aki a gyanúsítottról a lopás vádját elhárította, l. fent; 1767: furti index; Diebstahlverräter; a lopás feljelentője PPB, PPBE); — *szavatosság:* evictoria, cautio; Gewährschaft; (1621: MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.) — *szavatol:* gewährleisten, bürgen, garantieren. (1833: NyUSz, Tzs, stb).

< déli-szláv *sȁvodȁ;* vö. ószerb *svod* 'regressus' ('Abwendung, Ablenkung des Verdachtes von sich; a lopás vádjának önmagáról való elhárítása'; adatok a XIV sz-tól Dan III, 220, Maž 1419; az utóbbi helyen az egyetlen horvát adatnak idézett 1239-i *Zuodus* HO VIII, 35, Smič IV, 97 azonban képzése miatt csak magyar lehet, még ha Szlavóniában fordul is elő), *svodnik* 'expeditor; szavatos' uo.; ócseh *svod* ua. (a XI—XIII sz-ban H. Jireček Slovanské právo v Čechách a na Moravě I, 173, Brandl Gloss 332); óle *zwód* ua. Linde; óorosz *izvod, sȁvodȁ* ua. Srezn I, 1039, 661. — Praepositiós összetétel: *iz* (illetőleg a vele korán összekeveredett *sȁ*) 'aus; ki' + *vodȁ* 'vezetés', a *ved*-tő *o*-fokú főneve, vö. a *vajda* címszót; tulajdon-

képpen („a gyanú) elvezetése"; a tőszóra l. MEW 376, PES I, 79, VREW I, 177.

A magyar szónál feltűnő, hogy az első (Szlavóniából való) adat kivételével a szövég mindig zöngétlen és az, hogy (ugyancsak az első adat kivételével) csak keleten igazolható. Ez arra látszik mutatni, hogy a bolgárból származik. Itt ugyanis a zöngés mássalhangzók elzöngétlenedése már régi jelenség, míg a szerbben (és az ukránban) ma is többé-kevésbbé ismeretlen. Szavunk eredetére vonatkozólag annyit mindenesetre lehet mondani, hogy a többi jogi szakkifejezéssel együtt a déli-szláv nyelvek valamelyikéből való.

Melich Nyr 27 : 289, Asbóth Nyr 29 : 160, Simonyi Nyr 29 : 69, SzófSz.

szëcska 1634: OklSz. — Vált.: *szëcska:* 1634: OklSz, 1669-től NySz, SzD, Kr; Tzs, OrmSz, SzamSz; — *szacska:* 1767: PPB, 1799: GyarmAff 327; 1838: Szföld MTsz, Hétfalu CsángóSz; — *sëcka, secka:* 1889: Vas, Baranya MTsz.

= stramentum concisum; Häckerling.

< szláv *sěčьka;* szh *sjëčka* (délen) 'stramentum concisum; Häckerling' Vuk, kaj-h *sečka* ua. Bell; szlov *sêčka;* cseh *sečka* Klaret, stb.; sz *sečka;* le *sieczka;* ukr *sička;* orosz *sečka.* — A *sěkati* 'secare; vág' származéka: **sěk-ьka* > *sěčьka;* a tőre vö. MEW 290, TBSW 255, stb. — A szlávból román *secică.*

A magyar szó aránylag kései jövevény. Közelebbi forrása nem állapítható meg.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 727, Valló Tót el.

szégye 1211-től OklSz. — Vált.: *szégye:* 1211-től 1557-ig OklSz, SzikszF, 1621: MA, PP, PPB (itt mindenütt rövid *e*-vel, a *szégye* olvasat nem is biztos!); — ? *cegye:* 1559: LevT I, 333; — *cége:* 1887: Bereg MTsz (egy adat).

= clausura, excipula; Verschluss, ein Gerät zum Fischfang; erős husángokból való halfogó rekeszték.

< óorosz **sědža;* vö. orosz *séža* 'Fischereinrichtung, geflochtener Fischkasten' Dalj, Pawl, vö. még Zelenin, Ostslavische Volkskunde. 1927, 74. Megvan a szó a szh-ban is: *sjèdja,* de csak Baranyában, tehát lehet hogy a magyarból való. — A *sědĕti* 'ül' származéka: **sěd-ja;* vö. MEW 289, TBSW 259, stb.

Munkácsi Ethn 4 : 209, Gombocz BTLw 65 és EtSz I, 623 az egyszer feljegyzett *cége* alakból indul ki (az 1559. évi *czeghe* olvasható *cegye, cégye* és *cege, cége* alakban!) és egy török *sükä* szóból magyarázzák. Tekintve azonban, hogy a *szégye,* illetőleg *szegye* olvasás a legrégibb időktől kezdve a XVIII sz végéig kétségen kívül áll, a régi magyarban viszont *g* > *gy* fejlődés nincs, a maiban

viszont a *gy* > *g* szórványosan igazolható (pl. *egyenes* > *igenyes*), a szó magyarázatánál csak a *szégye, szegye* alakból indulhatunk ki. Ennek pontos megfelelője — a halászati móddal együtt — az ukránban (*sižá* Vladykov 107) és az oroszban található. A honfoglaláselőtti magyar halászatra gyakorolt orosz hatásra vö. még a *tanya* címszót is.

Hangtanilag a megfelelés kifogástalan. Az óoroszban az ősszláv *d* + *j* hangkapcsolat helyén még *dž* állt (még ma is egyes ukrán nyj-okban, vö. Ziłyński, Opis fonetyczny języka ukraińskiego. Kraków 1932, 93), amelyet a magyarság olyan hanggal vett át, amelyből később *gy* fejlődött; vö. Kniezsa MNy 43 : 242 és a *lengyel* címszót.

Moór Elemér UngJb 7 : 122—150 (különösen 131).

szëkács 1897: Nógrád, Bars MTsz.

= fleischhackendes Beil; húsvágó bárd.

< sz *sekáč* 'vágó kés'; vö. szlov *sekáč* 'Hackmesser'. A *sëkati* 'vág' igéből. Vö. a *szëcska* címszót.

Nyilván ebből a szóból való a 'Specht; harkály' jelentésű *székács* (Jászság MTsz), sőt a 'Holztaube; vadgalamb' jelentésű *székács* is (1838: Tzs; Gömör Tsz, Torna MTsz). Ilyen jelentésben azonban a szláv nyelvekből kimutatni nem lehet.

Valló Nyr 33 : 569.

szekerce szn 1469: OklSz; kn 1530: NySz, 1554: MNy 31 : 126, 1558: MNy 12 : 34, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= securis; Beil.

< szláv *sekyrica*, a *sekyra* 'securis' demin-a; óegyh. szláv *sekyra* 'securis' Zogr, Mar, Psalt; egyh. szláv *sekyra, sëkyra* (az utóbbi a *sëkati* 'secare' szóval való keveredéssel) MiklLex, Srezn; blg *sekira;* szh *sjèkira;* szlov *sekira;* cseh *sekyra* Klaret, stb.; sz *sekera;* le *siekiera;* f-, a-szorb *sekera;* ukr *sokyra.* — Az *-ica* deminutiv-képzős alak csak a következő nyelvekből igazolható: blg *sekírica;* szh *sjèkirica;* szlov *sekírica;* a-szorb *sekerica.* Az északi-szláv nyelvekben a képző is ritka, szavunkkal kapcsolatban pedig csak az a-szorbban van meg (vö. mégis f-, a-szorb *sekerc,* de ebben a *-ьcь* képző rejlik). — Eredeti szó; MEW 290, Meillet Ét 410, TBSW 255, MER 625, HKES 329, BSE 488.

A magyar szó nagy valószínűséggel a déli-szláv nyelvek valamelyikéből származik.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 729, SzófSz.

szekernye XIV szv BSzj. — Vált.: *szekernye:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1522-től OklSz, a XVI szk-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *szekörnye:* 1533: Murm.

= gallicae, ocrea; Stiefel; csizmaszerű bőrlábbeli.

< szláv *skornje*, Npl a *skornja*-ból; blg *skorni* Npl (sing *skoren*) 'csizma'; szh *skȍrnja*, *škȍrnja* 'Stiefel' Ver Bell, Jambr, IvBr; szlov *skórnja*, *škórnja*, *škórenj* 'Stiefel'; cseh *škorně* 'ocrea' Klaret, Hus, Velesl, Wussin (a mai *skorně* 'Bauernstiefel' Rank új); f-szorb *škorń*, a-szorb *škórńa*; le *skornia*, *szkornia*; ukr *skirnja*. — A *skora* 'Leder; bőr' származéka: *skorьn-ja*; MEW 303, MER 584, HKES 370, BSE 495, PES II, 306.

A magyar szó egy Npl *skornje* átvétele. Valószínűleg a déliszláv nyelvek valamelyikéből való, bár erre elég támpontunk nincs. Leschka, SlEl 746.

szeklice 1798: MNy 6 : 425. — Vált.: *szeklice:* 1807: MFüvészk 461, Leschka, Tzs, CzF, Ják 1179; — *szelicke:* 1798: MNy 6 : 425.

= Carthamus (mai hivatalos név); sáfrányféle.

Vö. cseh *světlice* 'Carthamus tinctorius' Dostál 1702. A sz-ból nem mutatható ki, pedig nyilvánvaló, hogy a magyar szó nem származhatik a csehből.

Leschka, SlEl 804.

szelemen szn 1135: OklSz; hn 1210/1272: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *szelemen:* 1135-től OklSz, BSzj, SchlSzj, 1516-tól NySz, KolGl. 1, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Szföld, Gömör Tsz, Dunántúl, Palócság, Kecskemét, Cegléd, Félegyháza, Csongrád MTsz; — *szelemény:* 1893: Palócság MTsz.

= trabs, transtra, tignum; Balken, Firstbaum; a parasztház tetejének ormán végigvonuló gerenda.

< szláv *slěmę* (G *slěmene*); egyh. szláv *slěmę* 'trabs' MiklLex; blg *sléme* 'a háztető legnagyobb gerendája'; szh *slȅme*, *šljȅme* 'culmen tecti; der Trambaum auf dem Dache; trabs, tignum' Bell; szlov *sléme* 'der Firstbalken des Daches, in welchem die Sparren zusammengehen'; cseh *slémě* 'Firste, Firstsparren'; sz *slemä* és *slemeno* 'szelemenfa'; le *ślemię*, *szlemię* 'Querbaum, Querholz'; orosz-egyh. szláv *slěmja* (a XI sz-tól Srezn). — Eredeti szó, vö. MEW 290, Meillet Ét 424, TBSW 302, MER 590, 336, BSE 531, PES II, 331.

A magyar szó átvétele még a szláv nazális eltűnése előtt történt. A közelebbi forrás azonban bizonytalan.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 756, MEW 290, Melich SzlJsz I/2, 180, MNy 6 : 19 (itt azonban tévesen a *slemen* alakból indul ki, amilyen a vendben van; csakhogy ez és a hasonlók k é s e i kiegyenlítődések eredményei és a magyar szó forrásai nem lehetnek; már helyesen: HonfMg 136), Asbóth Nytud 4 : 163, SzófSz.

szelence 1. XV sze SchlSzj. — Vált.: *szelence:* XV sze SchlSzj, 1506-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *szelönce:* XVI sze, 1562: NySz, Murm, SzikszF.

= pixis, thecula; Büchse.

< szláv *solьnica;* blg *soleníca* 'sótartó' Gerov, *solnica* 'salière' Mavrov; szh *sòlenka, slanica* ua., kaj-h *solenčica* 'salillum' Jamb, Bell (< **solьnьč-ica*); szlov *solníca* 'Salzfass'; cseh *solnice* 'salium' Klaret, 'Salzfass' Rank; sz *solnica* 'sóraktár', *solnička* 'sótartó'; le *solnica* 'Salzfass'; a-szorb *solnica* 'Salzfass'; ukr *siljnica* 'Salznapf, Salzbecken'; orosz *solnica* 'Salzfass, Salzdose'. — A *solь* 'Salz; só' *-ьnъ* melléknévi és *-ica* főnevesítő képzős származéka; MEW 314, TBSW 259; a tőre l. a *szalonna* címszót.

A szó eredeti jelentése 'sótartó' volt, a magyarba is nyilván ebben a jelentésben jött át, ezt azonban a magyar szótörténetből kimutatni már nem lehet. Közelebbi forrása bizonytalan.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 767, SzófSz.

szëlindëk 1395/1396: OklSz. —Vált.: *szëlëdnëk:* 1395/1396: OklSz; — *szëlëndëk:* XVI szk GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, MA, 1651-től NySz; — *szëléndëk:* 1695: Gyöngyösi ÖK III, 128, 138, PP, PPB, SzD, Tzs; — *szëlindëk:* 1639: MonIrók 8 : 45, 1649: RákGyLev 403, 1684: MonIrók 24 : 184, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *szilindek:* 1621: MTörtT 3 : 249; — *szeléndök:* 1863: Udvarhely MTsz; — *szöléndök:* 1863: Udvarhely MTsz; — *szilindök:* 1891: Torontál MTsz.

= canis sagax sangvinariorum anglorum (SzikszF), canis venaticus qui feros sectatur (GyöngyTör), canis sagax, anglicus (MA, PP, PPB), molosus (KolGl. 2; ugyanezt a SchlSzj *nyomonjáró*-nak nevezi).

< szláv *slědьnikъ;* szh *sljèdnik, šljèdnik* 'canis vestigator; Spürhund' IvBr, kaj-h *slednik* 'canis investigator' Habd, Jambr; szlov *sledník* 'Spürhund, Leithund' (1592-től Plet); ócseh *slédník* 'sagax' Klaret, ma *slídník* 'Spürhund'; le *šlednik, szlednik* VarsóiSz; f-szorb *slědnik* 'Spürhund, Leithund'. — A *slědъ* 'vestigium; Spur; nyom' *-ьnъ* melléknévképzős és *-ikъ* főnevesítő képzős származéka. A tőszóra vö. MEW 306, TBSW 269, PES II, 330.

A magyar szó közelebbi forrása bizonytalan. De a vadászat szláv terminológiája északinak látszik.

Leschka, SlEl 755, Simonyi Nyr 23 : 185, Melich NyK 39 : 39, SzófSz. — Tévesen Munkácsi Ethn 5 : 73 (a perzsából).

szemerke 1389: OklSz.

I. *szëmërke:* 1389: OklSz. — 1. *szëmërke* Juniperus communis; borókafenyő (1838: Szföld Tsz, MTsz); — 2. *szömörke* Picea excelsa; lucfenyő (1578: NySz; vö. BotTört 49, Ják 31); — 3. *szömörkeja* Rhus cotinus = Cotynus coggygria (1808: SI, Ják 691; a növényre l. a *szömörce* címszót).

II. *szëmërëk:* 1251/1281: OklSz. — Vált.: *szëmërëk:* 1270, 1299; MNy 10 : 426, 1278: OklSz; — *szëmërik:* 1251/1281: OklSz; — *szëmërëg:* 1269/90, 1299: OklSz; — *szimirik:* 1251/1281: OklSz. — Kizárólag a középkorban és csak Liptó és Szepesre vonatkozó oklevelekben fordul elő. Hangalakja magyaros, tehát feltehető, hogy a helyi birtokos magyarság nyelvében élt. — Pontos jelentése (Pinus, Picea, Abies?) nem állapítható meg. Jáv 31 szerint Picea excelsa. Milyen alapon?

< szláv *smrěka* és *smręka;* blg *smréka, smrika* 'Juniperus communis' Kozarov, 'Pinus montana' Gerov; szh *smrèka* 'Juniperus communis'; szlov *smréka* 'die Fichte, die Rottanne'; cseh *smrk* 'Pinus picea, Abies excelsa'; sz *smrek* 'Picea excelsa; lucfenyő'; le *świerk* és *świerka* 'Pinus, Picea, Abies, Larix' Majewski; ukr *smerék* és *smeréka* 'Pinus abies, Abies excelsa'. — Eredeti szó, vö. MEW 310, MER 595, PES II, 335.

A *szemerke* (és *szömörke*) erdélyi tájszó és déli-szláv eredetű, az ómagyar *szemerek* a szlovákból való.

SlEl 763.

szëmét szn 1086/XII sz PRT VIII, 270; kn 1517-től NySz. — Vált.: *szëmét:* 1086/XII sz PRT VIII, 270, 1138/1329: MonStr I, 89, 1240: OklSz, 1517-től NySz, Murm, GyöngyTör, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *szömét:* 1566: NySz, Cal; — *szëmet:* 1863: Háromszék, Hétfalu MTsz (1086/XII sz és 1621: MA közti időben valamennyi adat esetleg ide tartozik, mert a magánhangzók kvantitása általában nincs jelölve); — *zemet:* 1886: Zala MTsz. — Az *é* Heltai szerint nyílt, l. NySz.

= colluvies, subluvies (Cal), purgamen, purgamentum, quisquiliae, sordes; Kehricht, Unflat; szemét, piszok.

< szláv *sъmetь;* egyh. szláv *sъmetь* 'fimus' MiklLex; blg *smet* 'balayures'; szh *smȅt* 'quisquiliae'; Kehricht'; szlov *smẹ̀t* 'ein einzelnes Stückchen des Auskehrichtes' (*smetjè* coll 'Kehricht; szemét'); cseh *smeti* Npl Klaret, stb.; sz *smeť* 'szemét'; le *śmieci* Npl, *śmiecie* coll 'Kehricht'; f-szorb *smjeće* coll 'Kehricht'; ukr *smitjé* 'Kehricht, Mist'; orosz nyj *smétje* 'Kehricht'. — Praepositiós összetétel: *sъ* 'össze' + *metь* (*i*-tövű nőnemű főnév a *meto* ~ *mesti* 'söpör' igéből), eredeti jelentése „összesöprés"; MEW 194, BEW II, 41, TBSW 183.

Az átvett alak lehetett a régebbi *sъmetь, sъmeti* Npl vagy egy már későbbi (kb. a XI sz utáni) *smeti* Npl. A néhány nyelvben meglevő *smet* Nsing analógiás alak a casus obliquusokból (pl. a szh-ban **samet,* a szlov-ben **semet* stb. volna a szabályos alak!!). — Közelebbi forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 810, MEW 194, Melich NyK 39 : 38, MNy 8 : 151, SzófSz.

széna 1055: ÓMO 22. — Vált.: *széna:* 1055-től ÓMO 22, OklSz, 1466-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD,SI, Tzs, CzF, stb.; — *szína:* 1574: NySz, 1634: OklSz; Békés MNény 3 82.

= foenum; Heu.

< szláv *sěno;* óegyh. szláv *sěno* 'foenum', Mar, Cloz, Euch, Supr; MiklLex; blg *sěno* (mai helyesírással *sjáno*); szh *sȉjeno, sêno, sîno* (de Ver-nál *seno*!); szlov *senô;* cseh *seno* Klaret, stb.; sz *seno;* le *siano;* f-szorb *syno,* a-szorb *seno;* ukr *síno;* orosz *sěno.* — Eredeti szó; MEW 294, Meillet Ét 445, MER 626, HKES 330, BSE 487.

A magyar szó közelebbi forrása hangtani úton nem állapítható meg. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a szénagyűjtés terminológiája, úgy látszik, szlovák eredetű (vö. *kazal, petrence, villa*), akkor valószínűleg a *kasza* és a *széna* is az.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 730, Melich SzlJsz I/2, 384, MNy 6 : 62, Kniezsa MNy 39 : 2, SzófSz.

szent 1200: HB, 1209-től OklSz, GyulGl, KTSz, SchlSzj, SermDom, a XV szef JókaiK 1 kk, 1516-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF stb.

= sacer, sanctus; heilig.

< szláv *svętъ,* a *svętъ, -a, -o* hímneme; óegyh. szláv *svętъ* 'sacer, sanctus' Mar, Supr, stb., MiklLex, Srezn; blg *svet;* szh *svȅt, svéta, -o;* szlov *svêt, svéta, -o;* cseh *svatý;* sz *svätý;* le *święty;* f-szorb *swjaty,* a-szorb *swěty;* ukr *svjátyj ;* orosz *svjatój.* — Eredeti szó; PIEW 630, MEW 329, Meillet Ét 301, TBSW 311, MER 571, HKES 362, BSE 537, PES II, 265.

A magyar szó a keresztény terminológiába tartozik és mint ilyen déli-szláv eredetű, de nem dönthető el, vajjon a bizánci, vagy a nyugati ritusú keresztény rétegből származik-e.

A *szentel* 'sanctificare, consecrare, sacrare, dedicare, devovere; weihen, widmen' (1384: OklSz, a XV szef-től NySz, stb., stb.) valószínűleg különön átvétel a szláv *svętiti* 'sanctificare' szóból (óegyh. szláv *svętiti* Mar, Cloz, Supr, stb., MiklLex, Srezn; blg *svetjá;* szh *svétiti;* szlov *svetíti;* cseh *svatiti;* sz *svätiť*; le *święcić*; f-szorb *swěćić*, a-szorb *swěšiš;* ukr *svjatýty;* orosz *svjatítь*). A magyarban ugyan alakulnak *-l* képzős igék melléknevekből (vö. *kevesel, drágál, másol, rosszal* stb., vö. Tüzetes magyar nyelvtan I, 454), azonban „valamivé tesz" jelentésben inkább az *-ít* képző használatos (azonban vö. mégis *másol* 'ändern; mássá tesz' 1660: NySz, *megmásol* 'abändern' 1508-tól NySz, *megcsúfol, tisztál* uo.). Asbóth Nyr 25 : 113, 30 : 222 a szláv eredetű magyar igék között nem említi, ami nyilván azt jelenti, hogy magyar képzésnek tartja. Hasonlóan magyarnak tekinti a SzófSz is, bár a kérdés legalább is némi vizsgálatra szorulna.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 805, Asbóth SzlSz 34, Szarvas Nyr 1 : 200, Melich SzlJsz I/2, 263, MNy 6 : 64, SzófSz.

szërda szn 1199: OklSz; hn 1247: OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *szërëda:* 1199-től OklSz, a XV szef-től NySz; Palócság, Gömör, Zemplén, Hajdu, Szatmár, Szföld MTsz, SzamSz, CsángóSz; — *szërida:* 1231: OklSz; — *szirida:* 1240: OklSz; — *szërda:* 1320-tól OklSz, SchlSzj, 1510-tól NySz, Murm, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *szarada:* 1880: Moldva MTsz, CsángóSz.

= dies Mercurii; Mittwoch.

< szláv *sréda;* egyh. szláv *sréda* 'dies Mercurii' (a XI sz-tól MiklLex, Srezn); blg *sréda* (mai helyesírással *srjáda*); szh *srijèda, srêda, srîda;* szlov *srêda;* cseh *středa* Klaret, stb.; sz *streda, sreda;* le *środa;* f-szorb *srjeda,* a-szorb *środa*; ukr *seredá;* orosz *seredá.* — Ősszláv **serda,* amely a 'közép' jelentésű szláv **serda* szóval azonos (vö. német *Mittwoch* stb.). Ez eredeti szó és a latin *cor, cordis* szóval rokon; PIEW 580, MEW 292, Meillet Ét 207, 250, TBSW 302, MER 606, HKES 356, BSE 534, PES II, 279. — A szónak 'dies Mercurii' értelemben való meghonosodására vö. Melich Jagić-Festschrift 212.

A magyar szó a keresztény terminológiába tartozott és így nyilván horvát-szlovén eredetű. Az átvett alak **sréda* és nem **srda,* ahogy Melich SzlJsz I/2, 276 véli (ilyen alak ebben a jelentésben nincs).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 778, Melich NyK 39 : 37, SzófSz.

szërëcsika 1873: MTsz.

= 1. hydrargyrum bichloratum corrosivum (mérges arcfehérítő szer; Szeged, Hódmvhely, Bánság, Nagybecskerek, Zenta MTsz); — 2. arsenicum (Arad, Csongrád MTsz); — 3. eine Art Abführmittel; valami hashajtószer (Arad MTsz).

Vö. szh *siridžik* 'weisse Schminke, deren wichtigster Bestandteil arsenicum album' IvBr. — ? *saradžika* 'Convallaria multiflora' Šulek. — Eredete ismeretlen.

szërëncse XV szmf SermDom. — Vált.: *szërëncsa:* XV szmf SermDom, 1516: NySz, 1538: LevT I, 7, 1556: TörtT 1907: 418 (itt a kiadás *szerencsia* alakja hibás *szerencsa* helyett, az eredetiben *-chya* lehetett; vö. Kniezsa HirTört 43 stb.); — *szërëncse:* XVI sze SzalkGl, 1519: 1524-től NySz, GyöngyTör, KolGl 2, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *szöröncse:* XVI szk NySz.

= 1. sors; Schicksal, Zufall; véletlen (1524-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF stb.; ma is ebben: *vak szerencse:* stb.); — 2. fortuna; Glück (1519-től NySz, GyöngyTör, SzikszF,

Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; de *szerencsétlenség* 'infortuna' már XV szmf SermDom).

< déli-szláv; vö. óegyh. szláv *sъręšta* 'symptoma' Psalt, 'synathesis' Supr, 'occursus' MiklLex; orosz egyh. szláv 'Begegnung, Überfall, Schicksal, Unglück, Wahrsagerei; találkozás, támadás, megtámadás; sors; szerencsétlenség; jóslás' Srezn III, 820; blg *srešta* 'rencontre, rendez-vous' Mavrov, *srešta, srečja* 'találkozás, szerencse' Gerov; szh *srȅća* 'fortuna; Glück', csa-h *srića* Ver, kaj-h *sreča* 'fortuna, sors' Bell, Jambr; szlov *sréča* 'das Glück, das Geschick, blinder Zufall, das günstige Geschick'; ócseh *střiece* GebHMl I, 395; orosz *vstréča* 'Begegnung, Zusammentreffen'. — A *sъręt-* 'begegnen; találkozik' ige tövének *-ja* képzős származéka, Vondrák SlGr I, 507; ez pedig praepositiós összetétel: *sъ* 'össze' + *ręt-*, vö. MEW 278, Meillet Ét 399, MER 606, PES II, 236. Eredeti jelentése „találkozás", majd ebből a d é l i - s z l á v nyelvekben „véletlen" → „sors" fejlődött. Más irányban „jó szerencse" (ugyanígy a románban: *strişte, trişte* 'gutes Geschick, Glück' Tiktin); vö. Klaniczay MNy 43:38.

Hogy a magyar szónak közelebbről mi a forrása, az a *cs* magyarázatától függ. Asbóth SzlSz 13, Nyr 29 : 494 szerint (a *lencsé*vel együtt, l. ott) a blg *sъręšta* átvétele, a *cs* pedig a palatalizált *št* magyar helyettesítése. Melich SzlJsz I/1, 6 szerint azonban csak kaj-h vagy szlovén *č*-s alak átvétele lehet. Csakhogy a szlovénban es a kaj-h-ban a IX—X században — a megőrzött nazális miatt későbbi átvételre nem gondolhatunk — nem *č*, hanem még *t* állt (vö. erre Kniezsa HirTört 66, I. OsztKözl 2 : 380), ezt pedig a magyarság semmiesetre sem vehette át *cs*-vel! Igaz, hogy Melich uo. 7 idéz a n y u g a t i szlovén nyj-ből egy *srenča* alakot, amiből következnék, hogy a szónak nem okvetlenül X sz-inak kell lennie, a magyarság azt később is átvehette nazálissal és már a későbbi *č*-vel. Csakhogy a magyarság a n y u g a t i szlovénekkel sohasem érintkezett, keleten a nazálisnak pedig sem ebben a szóban, sem másban a X században túl semmi nyoma. Mindezek miatt Asbóth Nytud 2 : 101 továbbra is kitartott bolgár teóriája mellett. — Minden arra mutat, hogy e kérdésben nem Melichnek, hanem Asbóthnak van igaza: a szó a *lencsé*-vel együtt b o l g á r eredetű. Az egyetlen komolyabb nehézség csak az, hogy a magyar nyelv bolgár elemeiben a blg *št, žd*-nek mindig k e m é n y *st, zsd* felel meg (*mostoha, pest, nyüst, rozsda*, ómagyar *mezsda*), a palatalizált *št*-nek, amiből a magyar *cs*-t magyarázhatnók, semmi nyoma. Az *nšt* hangcsoportra azonban csak ebben a két szóban van adatunk.

Ver, GyarmVoc, SlEl 811, MEW 278, Melich NyK 39 : 48, MNy 6 : 395, SzófSz.

Hogy a 'malefactor, latro; Verbrecher, Räuber' jelentésű régi magyar *szerenc* ?, *szerencs* ? szó (*zerenth* BSzj 173, *faranch*!! SchlSzj 657, 1352, 1355: *serench* OklSz) ide tartozik-e, mint Tagányi Száz 27 : 317, Pais MNy 30 : 110, Klaniczay MNy 43 : 38 gondolja, nem dönthető el. A szót ugyanis „akivel kellemetlenül találkoznak" jelentésből magyarázzák. Csakhogy a magyar *szerencse* szónak ez nem lehet semmiféle származéka, olyan szláv szó pedig, amelyből magyarázható volna (valami **sъrętьcь*, vö. *kupьcь*, *borьcь*, stb., tehát valami *-ьcь* nomen agentis képzős származék), semmiféle szláv nyelvből nem igazolható. Egyelőre tehát legalább is kétes eredetűnek kell tartanunk, amelynek még az olvasását sem ismerjük.

† szëszstra XV sze SchlSzj, SoprSzj, SermDom, 1510-től 1598-ig NySz.

= begina, monialis; a női apácarendeknek (főleg a ferenceseknek) külső, harmadrendi, fogadalmat nem tett tagja.

< szláv *sestra* 'soror; Schwester; nővér'. — Eredeti szó; MEW 332, TBSW 258, PES II, 282 stb.

A szó közvetlen forrása bizonytalan. Valószínűnek látszik azonban, hogy a szó a keresztény terminológiával azonos forrásból, a horvát-szlovénből való (az ócsehben a 'begina' *nunvice* Klaret). Melich SzlJsz I/2, 403, Szily K. MNy 5 : 79, EtSz I, 319.

szikla 1512: NySz. — Vált.: ? *szikra:* 1512: NagyszK = NySz (talán íráshiba!); — *szikla:* 1514-től NySz, SzD, Tzs, CzF; — *cikla:* 1881: Hont MTsz. — Általában azonban *kőszikla:* 1506-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF stb.; — *kőcikla:* 1788: Tiszáninnen MNy 5 : 285.

= rupes, petra, saxum; Fels.

< szláv *skala;* egyh. szláv *skala* 'lapis, saxum' MiklLex; blg *skála* 'roc, roche'; szh *skȁla* 'saxum; Fels' (Bell, Jambr nem ismeri); szlov *skála* 'Fels'; ócseh *skála* 'collis' Klaret, ma *skála*, 'Fels'; sz *skala* 'szikla, kő'; le *skała* 'Fels, Felsenspitze, Spalte, Ritz'; f-szorb *skała* 'Felsen, Steinbruch'; a-szorb *skała* 'die Schlucht, Kluft, Steinbruch, Fels, eine Furche über ein Beet, eine Rinne'; ukr, orosz *skalá* 'Fels'. — A *skel-* (vö. orosz *ščel* 'Spalte, Ritze') 'spalten; hasad' jelentésű tőnek hosszú *ō*-fokú főnévi származéka; MEW 298, TBSW 264, MER 582, HKES 332, BSE 493, PES II, 291.

Aránylag újabb jövevényszó (régi helynevekben nem szerepel, az újabb névadásokra vö. Nyr 36 : 40), azért feltűnő, hogy minden közbeneső változat nélkül ilyen szokatlan hangalakban van elterjedve. A fejlődés ugyanis csak a **szaklák*, **szaklát* Npl és Asing alakokon keresztül indulhatott meg; vö. a *király* címszót. — Közvetlen forrása bizonytalan. Hogy éppen szlovák volna, mint Valló Tót el. véli, arra semmi komoly támpontunk nincs.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 740, MEW 298, SzófSz.

szikra XIV szv BSzj. — Vált.: *szikra:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1443-tól OklSz, SermDom, 1508-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; SzamSz, OrmSz, CsángóSz; — *cikra:* 1877: Palócság, Gömör, Borsod, Abaúj, Bereg MTsz; — *iszkra:* 1595: Ver 119 (mint magyar szót idézi, nem tévedés?); Nógrád MTsz; — *iszkora:* 1916: Bereg Nyr 45 : 267; — *sziszkora:* 1877: Bereg MTsz.

= 1. scintilla, favilla; Funke (a XIV szv BSzj-től máig valamennyi fenti adatban); — 2. exiguum, Bischen; parányi (*szikra:* 1524-től NySz; Bereg MTsz, SzamSz, OrmSz; — *cikra:* Bereg MTsz).

< szláv *jьskra;* óegyh. szláv *iskra* 'scintilla' Euch; MiklLex, Srezn; blg *iskra* 'étincelle'; szh *iskra* 'scintilla; Funke'; szlov *iskra;* cseh *jiskra* Klaret, stb.; sz *iskra;* le *iskra,* nyj *skra;* f-szorb *skra,* a-szorb *skra;* poláb *jåskra;* fehér-orosz *skra;* ukr *yskra;* orosz *iskra.* — Eredeti szó, PIEW 17, MEW 96, BEW I, 433, Meillet Ét 409, TBSW 4, MER 224, HKES 154, BSE 193, PES I, 274, VREW I, 488. — A szláv szókezdő *i-* megfeleléseire Rozwadowski RS 7 : 10.

Bizonytalan, hogy a magyar szó egy szláv *iskra* átvétele-e és akkor h a n g á t v e t é s s e l keletkezett volna a *szikra* (így Asbóth NyK 30 : 213, de vö. hogy a magyarban az *szt-, st-, szk-, sk-*elé k e l e t k e z i k egy protheticus *i-, e-* hang; érthetetlen és egyedülálló volna, hogy ebben az esetben meg egy eredeti *i-szk-*helyet cserélt volna), vagy pedig a magyar szó egy szláv *skra*-ból (eredetibb *jьskra*) való. Ez utóbbi feltevésnél némi nehézséget jelent, hogy ez az alak a magyarsággal szomszédos szláv nyelvekből nincs kimutatva. Azonban a szláv nyelvek szókincs szempontjából még nagyon kevéssé vannak feldolgozva (sokkal kevésbé, mint pl. a magyar!!), hogy milyen alakok rejlenek még a régi emlékekben és nép nyelvében, azt általában alig sejtjük. Semmi akadálya annak, hogy ilyen alakot akármelyik szomszéd nép nyelvében fel ne tehessünk, annál is inkább, mert más szavakkal kapcsolatban ez a szókezdet itt sem ismeretlen (pl. sz *hraf* 'spielen' *ihraf* helyett, orosz nyj *kra ikra* helyett, stb.). — A nógrádi *iszkra* bizonyára nem megőrzött régiség, hanem újabb átvétel a sz-ból. Valószínűleg szintén külön átvétel a beregi *iszkora,* amelyből *sziszkora* magyar fejlemény).

Nem világos a *szuszkora* szó eredete. — Vált.: *szusztora:* 1838: Szföld, Nagykunság, Békés, Szentes MTsz; — *szuszkora:* 1879: Szentes MTsz; — *susztora:* 1886: Alföld MTsz; — *sustora:* 1886: Alföld, Szeged, Békés MTsz. — Jelentése 'die Funzel, Funsel; mécs' (l. a MTsz néhány sajátos jelentését is, amelyek azonban a 'mécs' jelentésből fejlődtek). — A *sziszkora* változat l e h e t e t t a kiindulópontja a fejlődésnek és akkor a szó végeredményben a *szikrá*-val azonos eredetű volna. Némi nehézség, hogy a *szuszkora* csak egy

adatban fordul elő. Lehet azonban, hogy a *szusztorá*-ból kell kiindulnunk és akkor a szónak a *szikrá*-hoz semmi köze.

szilva hn 1231: OklSz; kn 1337: OklSz. — Vált.: *szilva:* 1231-től OklSz, Bszj, SchlSzj, a XVI szv-től NySz, KolGl. 1, 1520—30: MNy 11 : 80, SzikszF, 1583: BotTört 131, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 295, Tzs, CzF, stb.; — *szelva:* 1533: Murm; — *szílva:* 1894: Szlavónia MTsz; — *sziva:* 1878: Sopron, Vas, Zala, Veszprém MTsz; — *szivva:* 1865: Nógrád, Gömör MTsz; — *szíba:* 1897: Mohács MTsz; — *sziba:* 1873: Őrség, Göcsej MTsz; — *szia:* 1857: Göcsej MTsz; — *szija:* 1838: Göcsej MTsz.

= Prunus, Pflaume.

< szláv *sliva;* egyh. szláv *sliva* 'Prunus' MiklLex; blg *slíva;* szh *slïva, šljïva* IvBr, kaj-h *slíva* Bell, Jambr, csa-h *slïva* Ver; szlov *sliva;* cseh *slíva* Klaret stb.; sz *sliva;* le *śliwa;* f-szorb *słowka,* a-szorb *sluwa;* ukr *slyva;* orosz *sliva.* — Eredeti szó és „kékes színű"-t jelentett, Vondrák SlGr I, 519, MEW 307, Meillet Ét 364, TBSW 269, MER 590, HKES 337, BSE 531, PES II, 321.

A magyar szó közvetlen forrása ismeretlen.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 757, Melich NyK 39 : 40, SzófSz.

szín hn 1200 k Anon. 32. §.; kn XV szmf SermDom. — Vált.: *szenü:* 1200: k Anon 32. §. (ebben: *Zenu*holmu, 1193: *Cenholm* ÓMO 59, ma Szíhalom, vö. Cs I, 179, Pais SRH I, 73); — *szén:* 1193: ÓMO 59, vö. MNy 31 : 165, 1377-től OklSz, SermDom, 1516, 1527: NySz, MA, PP, PP, PPB; Szatmár, Palócság MTsz, SzamSz; —? *szein:* 1508: DöbrK 454 (*zein* és Acc *zeint*); — *szín:* 1594: OklSz 969, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; OrmSz, CsángóSz; — *szinn:* 1595: Ver; — *színy:* 1838: Pápa vid. Tsz.

= tuguriolum, scena, nubilarium; Hütte, Scheune.

< szláv *sěnь, i*-tövű nőnemű főnév; óegyh. szláv *sěnь* 'umbra' Mar, Savv, Psalt; 'tentorium' Supr; egyh. szláv *sěnь* 'umbra, tentorium' MiklLex; blg *sěn, sjánka* 'ombre'; szh *sjȅn* hímnemű 'umbra; Schatten'; ócseh *sieň* 'pallacium' (*králová sieň* 'aula' Klaret), ma *síň* 'Saal, Vorhaus, Halle'; sz *sieň* 'terem, csarnok, fészer, szín'; óle *sień* 'atrium, vestibulum' Bibl, 1491: RotyP 1707, ma 'Vorhaus, Hausflur'; f-szorb, a-szorb *seń* 'Schatten'; ukr *siny* Npl 'Hausflur, Vorhaus'; orosz *senь* 'Schatten, Hütte, Zelt, Baldachin' (a XI sz-tól Srezn). — Eredeti jelentése 'Schatten; árnyék', a déli-szláv nyelvekben ma is csak az, az északiakban azonban ebből az „árnyékos hely" jelentésen keresztül különböző „fedett, de nyitott helyiség" jelentések fejlődtek. Eredeti szó; MEW 323, TBSW 304, MER 626, HKES 331, BSE 489.

A magyar szó jelentésénél fogva csak északi-szláv lehet. De hogy óorosz-e vagy szlovák, azt nehéz eldönteni.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 721, MEW 323, Melich NyK 39 : 39, MNy 8 : 153, Bátky Zs. UngJb 18 : 252, SzófSz.

szinák 1879: Hajdu MTsz.

= schlechter Knabe; rossz fiú.

< sz *synák*, a *syn* 'fia valakinek' származéka; MEW 335, TBSW 292.

Valló Nyr 33 : 569.

szipárnya 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

= Speicher; magtár.

< sz *sypárňa* 'magtár', vö. az irodalmi *sypáreň* változatot Hv. — A *sypati* 'szór' származéka; MEW 334.

Szűcs István Nyr 33 : 467.

szirka és *cirka* 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

= Streichholz; gyufa.

< sz *sirka* 'kén, kénes gyufa' Hv.—Vö. MEW 295, HKES 332.

Szűcs István Nyr 33 : 467.

szirimány 1799: GyarmAff 329, GyarmVoc; — *sziroma:* Dráva vid. MTsz.

= unbeholfen, arm; ügyefogyott, szegény.

< szh *siromah*, *siroma* 'der Arme' Vuk. — Vö. MEW 296.

szita szn 1374: OklSz; kn XV sze SchlSzj, 1493-tól OklSz, 1521: MNy 31 : 276, Murm, KolGl. 1, 1551-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF. — A Cal 1015 előforduló *szito* nyilván sajtóhiba, vö. uo. 818: *szita.*

= subcerniculum, incerniculum, cribrum pollinarium, farinarium; Sieb, Mehlsieb.

< szláv *sito;* egyh. szláv *sito* 'cribrum' MiklLex; blg *síto;* szh *sȉto, sȉtka;* szlov *síto, sîtka;* cseh *síto;* sz *sito, sitka;* le *sito;* f-szorb *sytka* 'Netz', a-szorb *syto* 'Sieb'; ukr *syto;* orosz *sito.* — Eredeti szó (a *sĕj-ati* tövének *-to* képzős származéka); Vondrák SlGr I, 578, MEW 297, TBSW 254, PES 290, stb.

A magyar szó közelebbi forrása bizonytalan. — Külön átvétel a szlovákból és nem magyar származék a *szitka* 'kleines Sieb; kis szita' (1839: Abaúj MTsz), 'der Milchseiher; tejszűrő' (1896: Nyitra Komárom MTsz, Heves NyF 16 : 17).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 737, MEW 296, Melich MNy 6 : 62, Valló Tót el, SzófSz.

szittyó XV szv GuaryK 28. — Vált.: *szittya:* XV szv GuaryK 28 (a NySz hibásan közli!), 1816: GyarmVoc; Dunántúl MTsz; — *szittyó:*

1583: BotTört 130, Cal, 1595-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, MFüvészk 235.

= 1. Juncus; Binse (1583: BotTört 130, 1595-től NySz, MA, PP, PPB, MFüvészk 235, Ják 153); — 2. Cyperus; palka (1585: Cal, MA, PP, PPB stb.).

< szláv *sitьja*, Npl a *sitьje* coll-ból; szh *sita* 'Juncus'; szlov *sît, sîtje, sîtovje* 'Binsen'; ócseh *sitie* 'iuncus' Klaret, ma *sití;* sz *sitie, sitina* 'szittyó, káka'; le *sit, sitowie* 'Juncus, Scirpus'; ukr *sytóvyna;* orosz *sitie, sitóvie* 'Juncus, Scirpus'. — Eredete nincs tisztázva. Általában a 'köt' jelentésű *sei-* tő származékának tartják; MEW 296, BSE 492, PES II, 290 (arról azonban aligha lehet szó, hogy török eredetű legyen, mint Munkácsi Ethn 4 : 299 véli).

A magyar szó aránylag kései átvétel, mert a középkori magyar helynévadásban nem játszik szerepet. Az átvett alak a coll *sitьje* Npl alakja. Ezt ugyan szótárakból nem tudjuk igazolni, azonban az élő beszédben majd minden szláv nyelvben nagyon gyakori. Ebből a magyarban lett *szittya*, majd ebből (talán deminutívum??) *szittyó*.

GyarmVoc, Leschka, SIEl 736, MEW 296, Melich MNy 6 : 65, Kniezsa MNy 39 : 6, SzófSz.

szivalica 1799: GyarmAff 340. — Vált.: *szlivovica:* 1799: GyarmAff; — *szivalica:* 1838: Marcal mell. Tsz, Veszprém MTsz.

= der Sligowitz, Pflaumenschnaps; szilvapálinka, szilvórium.

< sz *slivovica;* vö. blg *slivovica;* szlov *slivovica;* cseh *slivovice;* sz *slivovica* stb. — A *sliva* 'szilva' származéka.

Új átvétel (a *sligovica* a németből való) SIEl 758.

szlopál 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141 (megvan a budapesti argotban is).

= gierig trinken; mohón iszik.

< sz *slopať* 'mohón iszik' Hv. — Hangutánzó.

szlimácsek 1878: Érsekújvár MTsz.

= Schnecke; csiga.

< sz *slimáček*, a *slimák* 'csiga' demin-a. Erre vö. MEW 307. Valló Nyr 33 : 569.

szlovák 1876: Nyr 5 : 154, 1917: MNy 13 : 301, 1945-től hivatalosan.

= der Slovake; (régebben tót).

< sz *Slovák*, a *Slověnin* népnév nyugati-szláv *-ák* népnévképzős átalakítása (de a nő még ma is *Slovenka*, a melléknév is *slovenský*).

Melich MNy 16 : 34.

szmerkog 1879: Rozsnyó MTsz (uo. *szmerkol* is).

= schnuppern; szortyog.

< sz *smrkať* 'szipákol' Hv. — Hangutánzó.

A magyarban a hangutánzóknál gyakori *-og* képzővel.

Valló Tót el, Nyr 33 : 569.

szobor szn 1450: OklSz; kn 1604: MA. — Vált.: *szobor:* 1450: OklSz, MA, PP, PPB, SzD; Tzs, Szföld Tsz, CzF, stb.; — *cobor:* 1763: NySz; Győr, Komárom, Háromszék MTsz; — *esztobor:* 1897: Hétfalu MTsz; — *szoboly:* 1952: Ormánység OrmSz.

= 1. statua, columna; Säule (1604: MA, PP, PPB, NySz, Tzs, CzF, stb.); — 2. palus, statumen, vacerra; Pfahl; karó (1604: MA, PP, PPB, SzD; Csallóköz, Komárom, Győr, Bars MTsz); — 3. *esztobor* Bretterzaun; deszkakerítés (Hétfalu MTsz).

< déli-szláv *stoborъ;* blg *stobór* 'parapet, balustrade, gardefou'; ószerb *stobor* 'columna' (a XVI sz-ból MiklLex), szh *stȍbōr* 'aula; Hof', *stòbōrje* 'sepes; Zaun um den Hof' IvBr, csa-h *stabar* (G *stabrá*) 'palus' Nemanić I, 382; szlov *stobor, steber* (G *stebra*) 'Säule'. — Eredeti szó, vö. MEW 323, TBSW 280, 290, PES II, 389. — A blg-ból román *stobor* 'Bretterzaun' (ebből viszont a hétfalusi *esztobor* 'deszkakerítés' MTsz).

A magyar szó valószínűleg mindkét jelentésben jött át. Akármelyik jelentésben jött volna ugyanis át, aligha fejlődött volna belőle p o n t o s a n a szláv nyelvekben is meglevő másik jelentés.

A *zugolyfa* (XVII sze-től NySz), *szuboly* (XVI sze NySz), *szoboly* (OrmSz), *cuborfa* (XVI szk NySz), ? *csubor* 'iugum textorium; Weberbaum' idetartozása kétes; vö. Simonyi Nyr 20 : 543, Szarvas Nyr 20 : 452.

SlEl 785, Melich Nyr 31 : 500, SzófSz.

szoknya XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szef-től NySz, 1498-tól OklSz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb. — Az OklSz 1476-i *saknia* és a BSzj *zognya* adatai nyilván csak elírások.

= cyclas, tunica muliebris; Weiberrock.

< szláv *suknja;* óegyh. szláv *sukna* 'vestes laneae' Supr; blg *suknja* 'női ruha' Gerov; szh *sûknja* 'tunica; der Unterrock der Frauen' IvBr, 'cyclas' Bell; szlov *sûknja* 'der Männerrock'; cseh *sukně* 'tunica' Klaret, ma 'der Weiberrock'; sz *sukňa* 'szoknya'; le *suknia* 'Rock, Tuchrock'; f-szorb *suknja* 'Tuchrock, Kirchrock, Frauenrock', a-szorb *sukńa* 'der Tuchrock der Männer, Weiberrock'; ukr *súknja* 'Kleid'; orosz nyj *suknja* 'Kleid, Kaftan'. — A'posztó' jelentésű *sukno* szó *-ja* képzős származéka; Vondrák SlGr I, 506, MEW 333, HKES 560, BSE 525, PES II, 416.

A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg. Bizonyos azonban, hogy már a másodlagos 'Frauenrock' jelentésben került át.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 798, Szarvas Nyr 1 : 221, SzófSz.

szolga szn 1138/1329: MonStr I, 95; hn 1217: OklSz; kn XIV szk KTSz = ÓMO 185. — Vált.: *szulga:* 1138/1329: MonStr I, 95, 1197/1480-tól 1350/1355-ig OklSz; — *szuluga:* 1222, 1224: OklSz; — *szolga:* 1211-től OklSz, SchlSzj, 1466-tól NySz, SermDom, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= 1. famulus, minister, ministrator; Diener (XIV szk KTsz, 1466-tól NySz, SermDom, Murm, MA, PP, stb.); — 2. servus, dulia; Knecht (XV szmf SermDom, 1585: Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF).

< szláv *sluga;* óegyh. szláv *sluga* 'servus' Mar, Supr; MiklLex, Srezn; blg *slugá* 'domestique, serviteur, valet'; szh *slùga* 'servus, minister; der Diener'; szlov *slúga* ua.; ócseh *slúha* 'famulus, famula' Klaret, ma *slouha* 'Gemeinhirt', *sluha* 'Diener'; sz *sluha* 'szolga'; le *sługa* 'der Diener' (a szorbban csak származékok: f-szorb *służić,* a-szorb *służyś* 'dienen', *służba* 'Dienst', stb.); ukr *slugá* 'der Diener, die Dienerin'; orosz *slugá* 'der Diener'. — Eredete nincs tisztázva annyiban, hogy nincs eldöntve, vajjon a kelta szavakkal való egyezés ősrokonságon vagy pedig a keltából való kölcsönzésen alapul; MEW 308, Meillet Ét 258, TBSW 268, MER 591, HKES 339, BSE 502, PES II, 325; vö. még Lehr-Spławiński O pochodzeniu Słowian 46, 156.

A magyar szó 'minister, ministrator, servus; Diener' jelentésben jött át. 'Sclavus' jelentése sohasem volt. A *rabszolga* összetétel (l. a *rab* címszó alatt) egészen új.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 760, MEW 308, Asbóth JA 32 : 467, Refl 30, SzófSz.

szombat hn 996/1109: ÓMO 15, vö. Pais VeszprOkl 9; szn 1152? OklSz; kn XV sze SchlSzj. — Vált.: *szumbot:* 1152-től 1274/1291-ig OklSz; — *szumbud:* 1171 OklSz; — *szumbat:* 1322: OklSz; — *szombot:* 996/1109: ÓMO 15, 1198-tól OklSz, Murm; — *szombat:* 1380-tól OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.

= sabbatum, dies Sabbathi; Samstag, Sonnabend.

< bizánci-keresztségű szláv *sǫbota;* óegyh. szláv *sǫbota* Mar, Savv, Psalt, Euch, Supr; MiklLex, Srezn; blg *sȍbota;* szerb *sùbota;* ukr *subóta;* orosz *subóta, subbóta.* — A görög *σάμβατον* átvétele. A nyugati-keresztségű szlávoknál *sobota.* Vö. Vasmer GrSlEt I, 388, III, 196, Kiparsky 130 stb., MEW 314, PES II, 412.

A magyar szó a nazális tanúsága szerint bizánci-keresztény eredetű, tehát a *kereszt, pap* stb. szavak rétegébe tartozik. A szóvégi

a hiánya ugyan nincs tisztázva (talán ezt is birtokragnak fogták fel és vonták el: *husvét szombata*, a *hét szombata*), azonban ez nem lehet akadálya a szlávból való származtatásnak, hiszen a szóvégi *-a* több kétségtelenül szláv eredetű szóban is hiányzik (pl. *beszéd*, *kolbász*, *lapát* stb.). Ez tehát nem elegendő ok arra, hogy a szláv származtatást elvessük és szavunkat közvetlenül a görögből való honfoglaláselőtti átvételnek tartsuk (Pais VeszprOkl 9) Erre nincs elegendő támpontunk.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 725, MEW 314, Asbóth NyK 18 : 383, Melich SzlJsz I/2, 270, MNy 6 : 68, Jagić-Festschrift 213, Kniezsa NyK 49 : 359, SzófSz.

† **szomoga** 1270: HO VI, 169. — Vált.: *szumuga:* 1270: HO VI, 169; — *szomuga:* 1357: MNy 31 : 231; — *szamuga:* 1357/1389: uo.; — *szomoga:* 1342/1482; 1357: uo.; Szamosvidék, Szamoshát MTsz, MNy 31 : 231, SzamSz; — *szamoga:* 1863: Szamos vidék MNy 31 : 232, SzamSz; — *comɔga:* 1479-től MNy 31 : 231, SzamSz.

= flache, feuchte, mit Binsen bewachsene Stelle; lapályos. vizenyős, kákatermő hely (régen rivulus; Rinnsal; csermely is).

< szláv *smuga;* vö. le nyj *smuga* 'Morast' Karłowicz Słownik gwar polskich, 'ein schmales, langes Wiesenstück' Linde, 'Morast' (középkori adatok Kozierowski Badania nazw geograficznych című műveiből MNy 31 : 233); fehér-orosz *smuha* 'morastiger langer Streifen' uo. — A szó a 'Streifen; sáv' jelentésű szláv *smuga* szóval azonos; MEW 311, BSE 504.

Feltűnő ugyan, hogy egy szó az északon kialakult speciális értelmében bukkanjon fel a mi területünkön, azonban nem áll egyedül. Vö. a *gorond* címszót is.

Kniezsa MNy 31 : 231.

szomogy 1. 1767: PPB.

= 1. *szomogy* 'sapor ingratus; widriger Geschmack; kellemetlen íz' (1767: PPB, SzD, SI, Szföld Tsz); — 2. *szomódos* 'herb, sauer; fojtós, fanyar' (1879: Szföld MTsz); — 3. *szmúdos* 'angebrannt, sengerig; kozmás' (1879: Rozsnyó MTsz; uo. *megszmúdol* 'brenzlicht werden; megkozmásodik' MTsz).

< szláv *smud* (< ősszláv *smǫdə*); szlov *smôd* 'Ansengung, die Senge', *smôj* 'die Senge'; cseh *smoud* 'Brandgeruch'; sz *smud* 'füst, kozma (kozmás étel)'; le *smąd*, *swąd* 'Brandgeruch, Dunst'; f-szorb *smud* 'Sengen, Brandgeruch'; ukr *smud* 'Brandsgeruch, Dunst'. — Eredeti szó, vö. MEW 329, BSE 527, MER 672.

Tulajdonképpen két külön átvétel: *szomogy* (ennek l e h e t származéka a *szomódos*) és **szmúd*, amely a *szmúdos*, *szmúdul* szár-

mazékok alapja. Az előbbi talán az ukránból való, az utóbbi bizonyosan a szlovákból származik.

Valló Nyr 33 : 570.

szomogy 2. 1831: Tsz. — Vált.: *szomogy:* 1831: Kemenesalja, Rábaköz, Vas MTsz; — *somogy:* 1838: Vas MTsz; — *zomogy:* 1838: Kemenesalja Tsz.

= Dachüberstand, Traufe; ereszalja.

< szh *sòmić* 'das Rauchloch an den zwei Dachseiten' Vuk. — Eredete ismeretlen.

Nyugatmagyarországi szó, tehát nyilván a nyugatmagyarországi horvátból való. Talán ott van a szónak a magyaréhoz közelebb álló jelentése.

szompor 1827: Baranya, Dráva mell. Tsz, MTsz.

= Schwefel; kénkő.

< szh *sûmpor* 'Schwefel' Vuk; vö. blg *súmpor, símpur* ua. Megvan az oszmán-törökben is: *sunpara, sumpara.* — MÉR 617 szerint a latin *sulphur*-ból való. Aligha közvetlenül.

SlEl 800, Mariánovics Nyr 43 : 17.

szomszéd hn 1322: OklSz; kn 1466: NySz. — Vált.: *szumszéd:* 1345-től OklSz; — *szomszéd:* 1322-től OklSz, 1466-tól NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF stb.

=vicinus, affinis, conterminus; Nachbar.

< szláv *sǫsědъ;* óegyh. szláv *sǫsědъ* 'vicinus' Psalt, MiklLex, Srezn; blg *sъséd* 'voisin'; szh *sùsjed* 'vicinus; Nachbar'; szlov *sósed;* ócseh *súsed* Klaret, ma *soused;* sz *sused;* le *sąsiad;* f-szorb *susod, susyd,* a-szorb *sused;* ukr *susíd;* orosz *soséd* (analógiás *o*-val). — Ősi összetétel: *son* 'össze' (a későbbi *sъ,* mai *s*) + *sědъ* 'ülés', tehát tulajdonképpen „együtt ülő'); MEW 315, Meillet Ét 233, TBSW 249, MER 619, PSE II, 361.

Szláv jövevényszavaink legrégibb rétegébe tartozik, de közvetlen forrása nem állapítható meg.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 726, MEW 315, Asbóth SzlSz 23, Melich SzlJsz I/1, 18, MNy 6 : 400, NyK 39 : 37, SzófSz.

szopornyica 1799: GyarmAff 343, 353. — Vált.: *szaparnica:* 1808: SI, Kr, CzF; — *szopornyica:* 1799: GyarmAff 343, 353, 1838: Szföld Tsz, CzF; Hétfalu, Tokaj MTsz. — A GyarmAff 353 idézett *szopelynica* nyilván nem más, mint a feltételezett átmeneti alak (amelyet ma megcsillagoznánk; Gyarmathinál gyakoriak az ilyen feltételezett alakok).

= Rotzkrankheit der Pferde, Hünde; takonykór.

Bár nem lehet kétséges, hogy a szó egy szláv *sopolьnica* szóra megy vissza, ez pedig a *sopolь* 'Rotz; takony' származéka (vö. MEW 316, MER 599, HKES 345, PES II, 357), ilyen szót azonban semmiféle szláv nyelvből kimutatni nem tudunk. Miklosich (SlEl 769) sem idéz ilyent, csak megemlíti a cseh *soplivice* 'Nasenschleimfluss' szót. A GyarmVoc-ban idézett cseh *sopelnice* forrásaimban nem található.

szosznya 1882: Abaúj MTsz; — *szoszna:* 1904: Abaúj Nyr 33 : 24.
= Pinus silvestris; erdei fenyő (Jáv 29).
< sz *sosna* 'erdei fenyő' Hv; vö. óegyh. szláv *sosna* 'Abies'; cseh *sosna* 'Föhre, Tanne'; le *sosna* 'Pinus', stb. — MEW 317, PES 360. — A szó mindenütt kemény *n*-nel hangzik.

szoták 1836: Zemplén MTsz.
= der Sotake, sotakischer (ostslowakischer) Mundartsprecher; szoták, Ung megyei kelet-szlovák nyelvjárást beszélő szlovák.
< sz *Soták*. A név abból való, hogy a nyelvjárásban a 'mi, micsoda' kérdőszócska *so*-nak hangzik.

szömörcsök szn 1198: MNy 10 : 426; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *szümürcsük:* 1198: MNy 10 : 426, 1235: ÁUO VII, 398; — *szëmërcsëk:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1544-től OklSz, 1601: BotTört 121, 1707: MNy 8 : 129; — *szömörcsök:* 1549: OklSz, 1583-tól NySz, MA, PP, PPB, MFüvészk 584; Kemenesalja, Balaton mell., Szföld Tsz.
= Morchella conica (Phallus esculentus; kucsmagomba).
< szláv *smьrčьkъ;* szh *smrčak* 'Morchella esculenta, Phallus esculentus; die Morchel'; szlov *smrček* 'Morchel'; sz *smrčok* 'szömörcsökgomba'; le *smarszcz* 'Morchella esculenta'; orosz *smorčók* ua. — Egy ősszláv **smьrkъ* alapalakra mennek vissza (ugyanebben a jelentésben van *smьrg-* változat is: cseh *smrz;* sz *smrh;* f-szorb *smorž*, a-szorb *smarž, smaržł;* stb.); MEW 310, HKES 342, BSE 503, PES II, 339.
A magyar szó nem a mai *smrč-*, hanem még a *smьrčьkъ* alak átvétele. Közelebbi forrása azonban bizonytalan.
GyarmVoc, Leschka, SlEl 762, Asbóth Refl 18, Valló Tót el.

szövétnek XV szef NySz. — Vált.: *szövétnek:* XV szef-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *szevétnek:* 1510, 1568: NySz; — *szëvétnök:* 1516: JordK = NySz; — *szövétnök:* 1585: Cal; — ? *szëvintnek:* 1538: NySz; — *szëvédnek:* 1590: NySz; — *szövédnek:* XVI szk GyöngyTör, 1590: NySz; — *szövéndek:* 1608: RMNy III/1, 344, 1740: MNy 6 : 272; — *szövéndök:* XVI szef NySz; — *szövíndek:* 1541: NySz, 1559: Nyr 44 : 310. — Ver *szvuitnek* adata talán *szövítnek*.

= lucerna, fax, lychnus, funalia; Fackel, Laterne; fáklya.
< szláv **světьnikъ*; blg *světnik* 'chandelier, bougeoir'; csa-h *svitnjak* 'facula; szövétnek' Ver 34, kaj-h *svetnica* 'lucerna, lampas' Bell; szlov *svêtnik* 'der Leuchter'; sz *svietnik* 'szövétnek, gyertyatartó' Hv, 'gyertyatartó' Jancs, 'Leuchter' Kálal; le *świetnik* 'ein lichtgebender, leuchtender Körper'; orosz *svetnik* 'die Talglampe'. — A *světъ* 'Licht; világosság' származéka: **svět-ьn-ikъ*; MEW 332, TBSW 311, stb.

A magyar szó szláv eredete nem kétséges. Világos a magyar szó alapjául szolgáló szláv szó etimológiája, szerkezete is. Mégis feltűnő és különös, hogy ez a szó a régiségből (óegyh. szláv, egyh. szláv, ócseh, ólengyel, stb.) nem mutatható ki. A mai nyelvek közül is csupán az oroszban van k o n k r é t jelentése, amelyről bizonyos, hogy valóban élő szó, a többiekben a „világító" jelentés valószínűleg mindenütt neologizmus és tulajdonképpen könyvszó. A szlovák szó 'szövétnek' jelentését csak Hv ismeri, ami valószínűleg a magyar szónak a belekeveredése. A csa-h *svitnjak* és a kaj-h *svitnica* ugyanennek a szónak más képzővel való képzései és így a magyar szó forrásai nem lehetnek. Az is kétségtelen, hogy a 'gyertyatartó' jelentés, amely a bolgárban van, sem lehet a magyar szó jelentésének alapja.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 803, Asbóth NyK 30 : 219, SzlSz 4, Melich SzlJsz I/1, 10, NyK 39 : 37, SzófSz.

szratyi 1875: Nógrád MTsz, Vác NyF 10 : 68 (*szratyiban van*).
= in Bedrängnis, in der Klemme sein; szorultságban van.
< sz *srať* 'cacare'. — Magyaros játszi képzéssel.
Valló Nyr 33 : 570.

szrepog 1879: Rozsnyó, Hont MTsz.
= schnuppern, schnupfen; szortyog, szipákol.
< sz *srkať* ua. — Hangutánzó.
A magyarban talán disszimiláció történt egy eredeti **szrekog*-ból.
Valló Tót el szerint a sz *smrkať*-ból.

sztrikog 1879: Rozsnyó MTsz.
= spritzen; fecskendez.
< sz *strikať, striekať* ua.
Feltűnő a magyar szó *-og* képzője, mert ez egyébként csak hangutánzó eredetűekben található (*mraucsog, bruncsog* stb.).
Valló Tót el.

szretya Bácska MTsz.
= Glück im Spiel; szerencse a kártyában.
< szh *srȅća* 'fortuna; Glück'. — Vö. a *szerencse* címszót.

sztári 1877: Bácska MTsz.
= alt; öreg (baka, aki a harmadik évét szolgálja).
< szh *stârī* 'alt'. — MEW 320.

sztopka 1899: Abaúj Nyr 33 : 570, 31 : 351.
= Federkiel; tollszár.
< sz *stopka* '(virág)szár, kocsány, a levél ere' Hv. — Eredete ismeretlen, vö. HKES 353.
Valló Nyr 33 : 570.

sztrapacska 1888: Rozsnyó MTsz (Budapesten is sokan ismerik).
= eine Art Kartoffelnudel; krumplis galuska.
< sz *strapačka*, általában Npl *strapačky* ua. — A *strapať* 'reissen; szaggat' ige származéka. — Úgy látszik, ez az ételnév csak a keleti-szlovákban ismeretes. Nyugaton másképp hívják.
A szó a magyarban jellegzetesen szlovák étel neveként elég széles körben van elterjedve. Maga az étel a magyarságnál — úgy látszik — csak Északkeleten ismeretes.
Valló Tót el, Nyr 33 : 570.

sztrapka 1840: Vác MTsz.
= eine kleinere Weintraube; kisebb szőllőfürt.
< sz *strap* 'bojt, rojt, gerezd' Hv. — Eredete ismeretlen.
A magyar szóban a *-ka* magyar deminutívum.
Valló Nyr 33 : 570 ő (egy sz *strapka* alakból indul ki, de ilyen nem mutatható ki).

sztriga 1897: Gömör MTsz (egy adat).
= Hexe; boszorkány.
< sz *striga* 'boszorkány'; vö. morva *striga;* le nyj *strzyga;* fehér-orosz *striga* Vasmer GrSlEt III, 193. — A szó — úgy látszik — román eredetű, annak ellenére, hogy előfordul a fehér-oroszban is (itt talán a lengyelből vagy az ukránból): román *strigă* (Drăganu Românii 152; ellene, de nem helyesen Kniezsa AECO 2 : 144). Közvetlenül a latinból egy *štriga* alakot várnánk, amely a szlov *štriga* szóban meg is van, ez azonban az olaszból való. A szó elterjedése is a vlach pásztorok közvetítésére mutat. Crânjală Rumunské vlivy v Karpatěch 386 ugyan nem fogadja el ezt és a sz-morva-le szót a magyarból származtatja, ez azonban szó- és hangtörténeti okokból egyaránt elfogadhatatlan.

szuka szn ? 1229: OklSz; kn 1515: NySz, Sl, Kr, Tzs, 1838: CzF, Szföld Tsz, Hajdu, Kecskemét MTsz;.
= 1. canis femina; Hündin; nőstény kutya; — 2. Hure (1881: Kecskemét MTsz, SzamSz; a köznyelvben is ismeretes).

< északi-szláv *suka;* morva *suka* 'Hündin; böses Weib'; sz *suka* 'nőstény kutya'; le *suka* 'Hündin'; ukr *suka;* orosz *suka* ua. (a XIV—XV sz-tól Srezn). — Eredeti szó; MEW 329, TBSW 310, BSE 525.

Aránylag kései átvétel. Még ma sem egészen köznyelvi. Régi szótáraink nem ismerik. Nyilván a szlovákból való.

Balassa József Nyr 16 : 110, Valló Tót el, SzófSz.

szulák 1533: Murm.

= 1. Clematis vitalba; Waldrebe; *iszalag* és *szulák* (1604: MA, PP, PPB, SzD, MFüvészk 321, Ják 368); — 2. Ligusticum; Liebstöckel; medvegyökér: *szulák* (1533: Murm, KolGl. 2); — 3. Lonicera; Waldlilie; lonicer-cserje: *szulák* (1585: Cal); — *szúlok* (1604: MA, PP, PPB); — 4. Convolvulus; Winde; szulák: *szulák* (1583: BotTört 128—9, MFüvészk 162, Tzs; 1832: Göcsej Tsz, Zala, Baranya, Szföld MTsz, Hétfalu Nyr 37 : 376, MNy 4 : 34); — *szúlák* (1708: PPl, PPBl; 1835: Pécs, Győr Kassai IV, 464, Szföld MTsz); — *culák* (1872: Csallóköz, Balaton mell. MTsz); — *szulánk* (1879: Szigetköz, Csallóköz MTsz); — *szúlánk* (1834: Szföld MTsz); — *szulánka* (1894: Zala MTsz); — *szalank, szolomp* (1832: Göcsej Tsz, MTsz, Galambok MTsz); — *szulok* (1838: Tzs).

< déli-szláv *sъvlakъ* 'Convolvulus'. — < ősszláv **sъvolkъ*, a *sъ* 'össze' + *volkъ* 'húzás' összetétele. Egyebekben l. az *iszalag* címszót.

Nézetem szerint más átvétel, mint az *iszalag*. Az *iszalag* egy *slak* átvétele, a *szulák, szúlák* pedig egy még X—XI sz-i *sъvlakъ*-é.

Leschka, SlEl 807, Asbóth Nesk 36, Melich MNy 11 : 412.

szurkos 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

= Hülsenfrucht; hüvelyes.

< sz *struk* 'hüvely, becő, borsó-, babhüvely'. — MEW 326, HKES 355.

Szűcs István Nyr 33 : 467.

szurutyka 1838: Tsz (valószínűleg Baranya, Somogy, mert a gyűjtő itt és a Székelyföldön gyűjtött), KKHalas MTsz.

= 1. Sauermilch; aludttej (1838: Tsz, KKHalas MTsz); — 2. geronnene Milch; összement tej (Makó Nyr 42 : 188).

< szh *sûrutka* 'serum lactis; das Käsewasser, die Molken' IvBr; vö. *surukta, surutva* 'serum' Stulli; blg *surovátka* 'petit-lait' Mavrov; cseh *syrovátka* 'serum; Milchwasser, Käsewasser' Velesl, Rank; sz *syrovátka* 'savó'; le *serwatka* 'Käsewasser'; f-szorb *syrwatka, syrowatka* 'Molken'; ukr *syrvatka;* orosz *syvorotka* ua. — A *syrъ* 'sajt' származékai; MEW 335, MER 618. — Azonban bármennyire is különös és szokatlan a szh szó alakja, a *syrъ*-rel és a többi szláv

szavakkal való összetartozása kétségtelen. Semmiesetre sem lehet tehát igaza Munkácsinak (Ethn 8 : 28), aki ezt a szót a jakut *suorat* 'sauere Milch' szóval egyezteti. Mivel a jakut szóban az *s*-et a köztörök *j*-vel veti egybe (oszmán-török *joyurt*), fel kell tenni, hogy a szót a szlávban csuvas-szerű nyelvből magyarázza.

SlEl 809, Gombocz MNy 1 : 165.

szuszék 1508: NySz. — Vált.: *szuszék:* 1510-től OklSz, 1566-tól NySz, MA, 1636: MNy 4 : 181, PP, PPB; Palócság, Somogy, Balaton mell., Nógrád, Szatmár, Torna, Bereg, Kolozs, Szföld MTsz; — *szúszék:* 1585: Cal, SzD, GyarmAff 328, Tzs; Gömör, Szatmár Tsz, CzF; Nógrád, Gömör, Torna, Szatmár, Cegléd, Csongrád, Torda-Aranyos, Szföld, Palócság MTsz; — *szuszok:* 1508: NySz, 1620: OklSz; Abaúj Nyr 33 : 24 (nyilván idevaló az 1686: buzás *szuszkokat* is MonIrók 23 : 422 = NySz); — *szuszik:* 1634: OklSz, XVII szv NySz; Hajdu MTsz, Alföld NéNy 1 : 220; — *szuszák:* 1835: Palócság Tsz, Csallóköz, Nyitra, Komárom, Bars MTsz, Nyr 33 : 463; — *szusza:* 1897: Léva MTsz; — *szúszink:* 1888: Kalotaszeg MTsz; — *szuszinkó:* 1877: Kalotaszeg MTsz.

= cumera; Getreidekasten; gabonatartó láda.

< szláv *sušĕk;* blg *sǫsek* 'hombár, a hombár egy része' Gerov; ócseh *súsek* 'bladimentum, horreum' Klaret, ma *sousek* 'Kornkasten' sz *sůsek* (Kálalnál *susák, súsok* is); le *sąsiek* 'die Banse zu beider Seite der Tenne, die Abscheurungen im Kornspeicher'; ukr *súsik* 'Abscheurung im Magazine, Banse, Art Kornkasten'; óorosz *sušĕkъ* 'der Kornkasten' (1093-tól Srezn III, 630), ma nyj *súsek* 'Kornkasten'. — Ősszláv **sǫšĕkъ*, ez pedig ősi összetétel: *son* 'össze' + *sĕkъ* 'vágás', a *sĕkati* 'secare; hauen' ige főneve. Eredetileg a 'csűr elkerített része a gabona számára' (mintegy „bevágott' része, vö. orosz *zasek* 'Kornkasten'), később → 'gabonatartó láda' (erre a jelentésre az első biztos adat a XVI sz-ból való, Srezn III, 630). MEW 290 BSE 488. — A szlávból román *sâsâiac* 'Maisspeicher'.

A magyar szó már a denazalizált alakban és 'gabonatartó láda jelentésben, tehát aránylag későn jött át (sohasem volt 'ruhatartó láda' és nem a magyarban alakult 'gabonatartó ládá'-vá, mint Cs. Sebestyén MNy 23 : 201 gondolja). Mivel a szó sem bolgár, sem szlovén nem lehet — itt ugyanis a nazális *o*-nak nem *u* a megfelelése —, a szh-ban meg nem mutatható ki, nyilván a szlovákból származik. Asbóth Nyr 31 : 186 szerint ugyan a szó egy óbolgár nazálisos **sǫšĕkъ*-ből való volna, amely a magyarban denazalizálódott volna, azonban a jelentése miatt a szó semmiesetre sem lehet régi és így csak egy szláv *sušĕk*-ből indulhatunk ki, ez pedig a jelen esetben más, mint szlovák aligha lehet. A többi változat mind

a magyarban alakult. A *szuszák* nem egyéb, mint szabályos hasonulás a *szuszék*-ből, a *szuszok* analógiás alak az *-ék* képző *-ok* változatának hatására (*szánd-ék: szánd-ok, hajl-ék: hajl-ok* stb.), a *szuszik* talán *í*-ző alakból való, a *szusza* pedig a többesjelnek érzett *k* elvonása a *szuszák*-ból. — Nincs tehát okunk itt külön átvételeket feltenni, mint Asbóth Nyr 31 : 189 teszi. Szerinte ugyanis a *szuszok* külön átvétel volna a szlovák *susok*-ból. Azonban a helyzet f o r d í t v a van. A szlovák *súsok* és *susák* ugyanis nem lehet a *súsek* változata, mert a *ě*-ből származó *e* nem váltakozik *o*-val és *a*-val. Ez csak a jerekből származó *e*-nél van meg. Nehéz ugyan a szlovák szóföldrajzi kutatás jelenlegi helyzetében ilyen kérdésben állást foglalni, de ma úgy látszik, hogy mindkét alak a m a g y a r ból van visszavéve.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 801, MEW 290, Melich Nyr 31 : 101 SzófSz.

T

takács hn 1330: OklSz; szn 1383: OklSz; kn XV sze SchlSzj, 1516-tól, NySz, Murm, KolGl. 1, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.

= textor; Weber.

< szláv *tъkačь*; blg *tъkáč* 'tisserand, tisseur'; ószerb *tъkačь* (a XIV sz-ból MiklLex, Dan), ma *tkáč* (és *tikáč*, *tkalac*), csa-h *takač* Ver 106; szlov *tkáč* (de köznyelvi *tkalec*); cseh *tkáč* (ez valószínűleg újabb átvétel a sz-ból, mert a cseh szó *tkadlec* Klaret, Velesl, stb.); sz *tkáč* (1685: ComOrb 121); le *tkacz* Bibl, stb.; ukr, orosz *tkač*. — A *tъka-ti* 'weben; sző' igének *-čь* nomen agentis képzős származéka, vö. Vondrák SlGr I, 610; a tőszóra MEW 367, Meillet Ét 352, TBSW 331, BSE 571, HKES 385. — A *tkač* alak tulajdonképpen másodlagos és a *tkati* 'sző' hatása alatt keletkezett. A jer-szabály szerint ugyanis a *t-* utáni kemény jernek teljes vokálissá kellett volna fejlődnie, ami a blg-ban és a csa-h-ban valóban meg is történt (tehát szlov **tekáč*, sz **tekáč*, **tokáč*, le **tekacz*, ukr, orosz **tokač* volna várható).

A magyar szó egy olyan alak átvétele, amelyben a *t* és *k* között a magánhangzó megvolt. Azonban hogy ez milyen hangszínű volt és a szó melyik nyelvből származik, nem állapítható meg.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 880, MEW 397, Asbóth Nytud 1 : 34, SzófSz.

tanárok 1337: OklSz. — Vált.: *tornuk:* 1337: OklSz; — *tormok:* 1337: OklSz; — *torónuk:* 1343, 1358: OklSz; — *torónok:* 1358, 1372, 1373: OklSz; — *tarónuk:* 1343, 1351: OklSz; — *tarónak:* 1425: OklSz; — *torolnok:* 1511: OklSz; — *tarolnok:* 1470: OklSz; — *tanorok:* 1450:

OklSz, 1736: NySz, 1838: Szföld Tsz, MTsz; — *tanórok:* 1708: PP, PPB; Szföld, Hétfalu MTsz; — *tanárok:* 1838: Balaton mell. Tsz, Somogy MTsz, Győr Nyr 35 : 437, 30 : 249; hn OrmSz; — *anarok:* Kemény Zs-nál Nyr 22 : 412, 1859: Somogy MNy 10 : 382.

= 1. terra arabilis retro hortos; Ackerfeld hinter den Gärten; kert mögötti szántóföld (1337-től 1511-ig OklSz); — 2. umzäunte Wiese am Dorf; a falu melletti bekerített kaszáló (1708: PP, PPB, 1838: Szföld Tsz, MTsz); — 3. grasiger Garten; füves kert (1838: Küküllő MTsz ; — 4. umzäunter Wald bekerített erdőrészlet (1893: Erdély MTsz); — 5. das Tor der Gehege; a sövény kapuja (1836: Erdély MTsz); — 6. Verschanzung neben dem Dorf — gegen Rinder; a falu közelében levő árkolás — marhák ellen (1838 : Balaton mell. Tsz); — 7. der Grenzrain des Weinberges; a szőllőhegy mesgyéje (1906: Győr Nyr 35 : 437); — 8. tiefer Weg; mély út (1915: Somogy MTsz).

< szláv *travnik;* szh *trâvnīk* 'Weide; umzäunte Stelle, wo z. B. die Kalben weiden' Vuk; szlov *trávnik* 'Wiese'; cseh *trávník* 'Grasplatz, Rasen'; sz *trávnik* ua.; le *trawnik;* f-szorb *trawnik,* a-szorb *tšawnik* ua.; ukr *tráwnyk* 'Grasgarten'; orosz *trávnik* 'Grasplatz'. — A *trava* 'Gras; fű' származéka; MEW 364, TBSW 327.

A magyar szó első két változata — bár jelentés szempontjából egyezik a továbbiakkal — nem származhatik a szláv *travnik*-ból, hanem inkább egy szláv **tьrnьnikъ* átvételének látszik (a *tьrnь* 'tövis' szóból; így Simonyi Nyr 30 : 249), csak az a baj, hogy ilyen szó a szlávságban nem található. — A többesnek érzett *k* elvonásával keletkezett a *tanár-, tanór-, tanorkapu* 'das Tor der Gehege; a sövény kapuja' alak (1836: Vas, Szföld MTsz, Tzs).

Asbóth FUF 12 : 45—58.

tanya 1086/XII sz PRT VIII, 270. —Vált.: *tonya:* 1109-től 1584-ig OklSz; SzD, Csík, Háromszék MTsz; — *tónya:* Hétfalu MTsz; — *tornya:* Moldva MTsz; — *tanya:* 1086/XII sz PRT VIII, 270, 1223-tól OklSz, 1639-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.

= 1. vorago; tiefe Stelle im Wasser; mély víz, örvény (1883: Háromszék, Csík MTsz); — 2. *tonya, tónya, tornya* stehendes Wasser, Lache, Pfütze; állóvíz, tócsa, pocsolya (1863: Gyergyó, Hétfalu, Moldva MTsz); — 3. locus piscaturae, piscatura; halászó hely (1086/XII sz-tól 1584-ig OklSz, MA, 1639-től NySz, PP, PPB, SzD, CzF); — 4. der mit einem Ziehgarn fischbare Teil des Wassers; a víznek húzó hálóval meghalászható része (1887: Herman MHal szerint általános, MTsz); — 5. sedes; Aufenthalt (1516: JordK, vö. MNy 9 : 440, 1693: NySz, Tzs, CzF); — 6. villa; Meierhof (1771: NySz, Tzs, CzF).

< szláv *tonja;* szlov *tônja* 'eine tiefe Stelle im Wasser, die Wasserlache'; ócseh *tóně* 'gurges' Klaret, ma *tůně* 'Vertiefung'; sz *toňa* 'csendes és mély víz a folyóban'; le *tonia* 'die Tiefe, tiefer Ort im Wasser; der mit Netzen umstellte Strich im Wasser' (1744-ből ukrán vagy fehér-orosz Linde); a-, f-szorb *toń* 'grundlose Stelle im Wasser'; ukr *tonja* 'Fischfang; Ort wo die Netzen ausgeworfen werden; der mit Netzen umstellte Strich im Wasser; eine Tiefe'; orosz *tónja* 'der Ort wo die Fischernetze ausgeworfen werden' (a XII sze-től Srezn). — A *topiti* 'immergere' származéka: **top-nja* Vondrák SlGr I, 529; MEW 358, BSE 573.

Tekintettel arra, hogy a szónak a magyarban első előfordulásától kezdve a XVI sz végéig kizárólag 'locus piscaturae; halászó hely' a jelentése és nincs egyetlenegy adatunk sem, amikor egyszerűen 'vorago; Wasserwirbel, Abgrund; örvény'-nek neveznék, valószínűnek kell tartanunk, hogy az 1—2. alatti jelentésű szó nem a 3. jelentésű szó őse, hanem k ü l ö n á t v é t e l a szlávból. A 3. jelentés pedig nem a magyarban fejlődött az 1.-ből, hanem már ebben a jelentésben jött át. Mivel pedig ilyen jelentése a szónak csak az oroszban és ukránban van, itt viszont már a XII sz-tól kezdve, nyilvánvaló, hogy a 'locus piscaturae' jelentésű ómagyar *tonya* szó az ó- o r o s z b ó l származik. A halászat kifejezései közül l. még a *szégye* címszót.

Ebből a halászati műszóból keletkezett a 'Meier' jelentésű *tanya*, bár az átmenetet, a 'halászó helyek melletti kunyhó' jelentést még nem sikerült kimutatni: 'locus piscaturae; halászó hely' → *'Fischerhütte; halászkunyhó' → 'Hütte; kunyhó' → 'Meier; tanya' vö. Szamota NyK 25 : 157. Bizonyos, hogy a 'Meier' jelentésű *tanya* szónak a szláv *stanje* 'állás' szóból való magyarázata nem lehet helyes (SlEl 780).

GyarmVoc, Munkácsi Ethn 4 : 288, Asbóth Nesk 61, Nytud 5 : 11. — Melich MNy 22 : 111 és SzófSz szlovák vagy cseh eredetűnek tartja.

tarack 1. 1805: Nyr 43 : 442. — Vált.: *tarack:* 1805: Nyr 43 : 442, MFüvészk 115, Tzs, 1838: Balaton mell. Tsz, CzF; Cegléd MTsz, Győr Nyr 35 : 435; — *tarac:* 1834: Duna mell. MTsz.

= 1. Agropyron repens, régebben Triticum repens-nek hívták (1805: Nyr 43 : 442, valamennyi fenti adatban, vö. még Jáv 112); — 2. wilde Ranke; vad inda (1895: Hajdú MTsz). — A régi adatok jelentésére vö. Simonyi Nyr 43 : 442.

< szláv *trosk;* blg *trósk-ot, trósък, tróska* 'Triticum repens, Polygonum aviculare' Gerov, Duv; szh *troskot* 'Polygonum aviculare' IvBr, Šulek, *trosak* 'Catananche coerulea', *troska* 'Fragaria elatior';

szlov *trosk*, *troska* 'Fragaria collina'; cseh *truskavec* 'Polygonum aviculare'; f-szorb *truskalca* 'Fragaria vesca'. — Eredete ismeretlen. MER 639 szerint a 'ropog' jelentésű *třeskati* ige tövéből való, ez pedig hangutánzó eredetű. Elfogadhatatlan.

A magyar szó egy *trosk* 'Triticum repens' átvétele (a bolgárból?). Melich MNy 6 : 61, SzófSz.

tarack 2. 1863: Szföld, Torockó, Torda MTsz.

= Eisenschlacke; vassalak.

< szláv *trosk;* vö. blg *truska* 'Schlacke'; szh *troska*, *truska* 'scoria; Schlacke'; szlov *troska* 'die Schlacke'; cseh *trusk*, *truska* 'Schlacke'; sz *troska* 'szilánk, salak, hulladék'; f-szorb *truska* 'Schlacke'; ukr *tróška* ua. — A 'szór' jelentésű *trositi*, *trusiti* főneve; MEW 362, TBSW 329.

Az erdélyi szó talán a bolgárból való, bár ott csak *truska* mutatható ki, ami nem lehetett a m szó forrása.

Külön átvétel a *trocka* (1879: Rozsnyó), *troszka* (Kisújszállás, Bereg MTsz) 'Eisenschlacke, Kohlenlösche; vas- és szénsalak' jelentésben. A szlovák (esetleg ukrán) *troska* szóból való.

Melich MNy 3 : 344, Valló Tót el. és Nyr 33 : 570.

tárál 1890: Kemenesalja Nyr 19 : 191, Gömör Nyr 31 : 52, Nyíregyháza Nyr 44 : 88.

= 1. schwatzen, plappern; fecseg, össze-vissza beszél (Gömör, Nyíregyháza); — 2. klatschen, tratschen; pletykál (Kemenesalja).

Vö. sz *tárat* 'össze-vissza fecseg' Hv; le *tarać się*, *tarzać* 'sich herum wälzen'; szlov *tárati* 'abplagen, martern, langsam arbeiten'. — Hangfestő szó.

A gömöri és nyíregyházi szó (de magam más vidékiektől, pl. Kassa környékiektől is hallottam) kétségtelenül szlovák. Kérdés azonban, hogy ebből való-e a kemenesalji is. Jelentése alapján szlováknak látszik, míg földrajzilag inkább szlovénnek vagy horvátnak kellene lennie. — Talán a *tárál* szónak magyar játszi továbbképzése a *tarangál* 'hadarva beszél' (1887: Hont MTsz).

Valló Tót el.

tarhó XIV szv BSzj. — Vált.: ?? (írva *thar*: XIV szv BSzj); — *taruh:* XV sze SchlSzj; — *taroh* (Acc *tarhot*): 1708: PP, PPB, SzD, SI, CzF; — (1621: MA-nél *taróh: tarhot*, ami nyilván hiba); — *tarh:* 1621: MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF; — *tarhó:* 1789: NySz, SzD, Dugonics Etelka: Nyr 44 : 316, SI, Tzs, CzF; Alföld, KKHalas, Kecskemét, Csongrád, Zenta, Debrecen MTsz.

= 1. coagulum, oxygala; Sauermilch; aludtej (XIV szv BSzj-tól valamennyi fenti régi adatban; *tarhó* a felforralt juhtejből oltó-

szerrel készült édes aludtej: Alföld stb., valamennyi fenti adat a MTsz-ból); — 2. geronnene Milch; összefutott tej (Cegléd MTsz).

< sz *tvaroh* 'túró'; vö. cseh *tvaroh* 'formadia' Klaret, stb.; le *twarog* 'der Quarg'; f-szorb *twarow* ua., a-szorb *twarog* ua.; ukr *tvaroh* 'Streichkäse' Žel (Hrinč-nál nincs; a szó hangalakja újabb átvételre vall, szabályosan **tvarih* lenne); orosz *tvoróg* 'Quark', *tvarog* (XVIII sze MiklLex). — Északi-szláv szó. Eredete nincs tisztázva. Régebbi vélemények szerint a törökből való (ugyanabból, amiből a magyar *túró*, legújabban újból Räsänen ZslPh 20 : 448: csuvas **tavaruχ*, ma *toreχ*), újabban inkább belső fejlődésűnek magyarázzák: a *tvoriti* 'facere, formare' származékának, vö. az olasz *formaggio*, francia *fromage* < latin *formaticus;* TBSW 334, MER 630, HKES 397, BSE 586.

A magyar szó egy szláv *tvaroh* átvétele, tehát aligha lehet más, mint szlovák. A magyar szó fejlődése: *taroh:* Acc **tarohot* > *tarhot*. Ebből egyrészt a *tarh* alak vonódott el, másrészt, egy analógikus **tarhót* tárgyeseten keresztül *tarhó* (a NySz *tarhó* adatai azonban megbízhatatlanok, mert modern helyesírással átírt szövegekből valók; az első kétségtelenül hiteles adat 1789-ből való). — A NySz *tarló, talló* változatai tulajdonképpen egy közmondás félreértései: „Akit a tej megéget, a tarhot is fújja" MA, PP, PPB. Ebből félreértéssel lett a „*tarlót* is fújja", „*tallót* is fújja" NySz. A NádLev változata: „még az *tarojánn* is fujjok" NySz: **taroh-ján* is fújjuk.

Aránylag kései átvétel, vö. a *ráró* címszót. Nem az állattenyésztés, hanem a konyha terminológiájával került át (ennek régibb rétege számos szó tanusága szerint északi-szláv eredetű).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 875, MEW 366, Tagányi Száz 27 : 325, Hunfalvy NyK 2 : 303, Gombocz MNy 1 : 165, 3 : 366, SzófSz.

Nem tartozik ide a *túró*, mert az török eredetű; Gombocz BTLw, SzófSz.

† **tárinca** 1647: MNy 3 : 38; 1649: *tarinca* uo.

= ephippium; Sattel; nyereg.

< szláv *tovarnica;* vö. szh *tòvarnica* 'Saumsattel'. A szh *tovar* 'Saumlast' származéka. Egyébként vö. a *tár* címszót.

A magyarból román *tarniță* 'Saumsattel' Lexicon Budense, 'Sattel der Bauern' Tiktin; szerb *tàrnica* 'Lastwagen'.

Melich MNy 3 : 39 (a m szó azonban nem bolgár eredetű, mert ott a szó 'Saumsattel' jelentésben nincs meg).

tatárka 1533: Murm, a XVI sz-tól NySz, 1554-től OklSz, SzikszF. Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF.

= Fagopyrum tataricum Ják 280 (a régebbi irodalomban Polygonum fagopyrum MFüvészk 254, stb.); Fogarasi Miklós MNy 46 : 303 szerint a tatárka a Fagopyrum sagittatum; hajdina gyomnövénye, tehát a hajdinától különböző növény. Ez kétségtelenül így van m a, a régiségben azonban a *hajdina, tatárka* (sőt *pohánka* és *haricska*) egy és ugyanannak a növénynek különböző helyi elnevezései.

< szláv *tatarka;* cseh *tatarka* (Velesl, Wussin nem ismeri); sz *tatarka;* morva *tatarka;* le *tatarka* 1471: RotyP 2964, 2540, Linde; ukr *tatárka;* orosz *tatárka.* — Jelentése: „tatár gabona" (vö. a magyar *tatár búza, pohánka, hajdina* neveket is); BSE 567, Nietsch—Mrozówna Lud Słowianski I/A, 247.

A magyar szó északról: vagy a sz-ból, vagy az ukr-ból származik.

Leschka, SlEl 845, Gombocz MNy 1 : 258, Fogarasi M. MNy 46 : 303, SzófSz.

tató 1839: Abaúj MTsz.

= Pate, Patin; keresztapa, keresztanya.

< sz *tato,* az apa becézése, tata. — Gyermeknyelvi szó.

tepsi 1539: OklSz. —Vált.: *tepszi:* 1608: TörtT 1878: 159, 160, 1630: MonTME 1 : 31, 1736: TörtT 1908: 144, 1829: Kemenesalja, Pápa Tolna Tsz, Veszprém, Pest, Kecskemét, Szeged, Hódmvhely, Szabadka MTsz; — *tepsi:* 1640: TörtT 1899 : 676, SzD, SI, Tzs, CzF; — *tepsü:* 1873: Sopron MTsz; — *tepszia:* 1539: OklSz, PP, 1741: TörtT 1903: 568, PPB, SzD, CzF; Háromszék MTsz; — *tepsia:* 1661: TörtT 1887: 388, 1697: TörtT 1885: 407.

= mazononum, artopta, testum; Backscheibe; serpenyő.

Vö. oszmán-török *tepsi* 'Teller'; 'a waiter small tray' Redh 491. — A törökből: blg *tepsija* 'plateau, disque'; szh *tèpsija* 'ein kupfernes Becken'; — román *tepsie, tipsie* 'metallener grosser flacher Teller'; albán *tepsii.* — TürkEl II, 72, Meyer AlbWb 427, Lokotsch 2056.

A magyar változatok közül a *tepszi* úgy látszik, közvetlenül a törökből való (bár feltűnő, hogy aránylag későn bukkan fel, később, mint a *tepszia,* és azért nem lehetetlen, hogy magyar fejlemény a *tepszia*-ból), a *tepszia* viszont világosan magán viseli a szerb közvetítés bélyegét. A *tepsi* és *tepsia s*-e magyar fejlemény, de nem világos (talán ebből asszimilálódott: *tepszin sütni* > *tepsin sütni*). — A sz *tepša, tapša* a magyarból.

GyarmVoc, TürkEl II, 72, Melich NyK 25 : 302, SzófSz.

tergelye 1576: SzikszF. — Vált.: *tergelye:* 1576: SzikszF, MA, PP, PPB; — *tergélye:* 1792: SzD, PPBE, Kr, CzF; Erdély MTsz.

= Asper; Barsch; orsófarkú hal (mai neve Aspro; bucó).

< szh *trigla, trglja, trlja* 'Barbus; márna' IvBr, Popović. — A görög τριγλα átvétele, Vasmer GrLw 144.

Munkácsi Ethn 4 : 188.

tészta XV szef SchlHort. —Vált.: *tészta:* XV szef SchlHort, SermDom, a XV szv-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *tëszta:* 1888: Dráva mell. MTsz; — *tíszta:* 1897: Mármaros MTsz, Békés MNény 3 : 282.

= massa, pasta, pascha; Teig.

< szláv *tĕsto:* egyh. szláv *tĕsto* 'massa' MiklLex, Srezn; blg *testó* 'pate'; szh *tȉjesto, tȅsto, tȉsto* (az utóbbi *i*-nyj-i és csa-h; vö. Ver) 'massa; Teig'; szlov *testô;* cseh *těsto* Klaret, stb.; sz *testo;* le *ciasto;* f-szorb *ćěsto,* a-szorb *šěsto, šasto;* ukr *tjisto;* orosz *tésto.* — A *těsk-* tő származéka: **těsk-to* (vö. *těsnъ* 'szoros', *tiskati* 'szorít') Vondrák, SlGr I, 578, Meillet Ét 297, MEW 356 (de itt másképp!) PES III, 12.

A magyar szó közvetlen forrása hangtanilag nem állapítható meg. Talán északi-szláv, tehát szlovák (az ételnevek egy része határozottan északi-szláv jellegű).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 848, MEW 356, Melich NyK 39 : 37, MNy 6 : 62, SzófSz.

tézsola XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *tézsola:* XVI szmf KolGl. 2, 1647: NySz; 1838: Szföld Tsz, Kolozs MTsz; — *tézsolya:* Hétfalu MTsz; — *tézsollya:* 1816: GyarmVoc 101; — *tezsola:* 1875: Szföld MTsz; — *tézsla:* XVI szk GyöngyTör, 1552-től OklSz, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, Dunántúl, Csallóköz, Heves, Zemplén, Szilágy, Duna—Tisza köze MTsz, Bakonyalja NyF 34 : 57, Szenna; — *tézslya:* 1794: Bács Nyr 38 : 266; — *tenzsola, ténzsola, ténzsoja, tinzsolya, tozsola:* XIX sz Szföld MTsz; — ? *dérzsola:* Hetés MTsz.

= temo; Deichsel; rúd (a négyes stb. ökörfogatnál a toldalékrúd; az a hosszú rúd, amely elé szántáskor az igás marhát fogják MTsz).

< déli-szláv *tęžalo.* A szó a déli-szláv nyelvekből nem mutatható ugyan ki, mégis bizonyos, hogy egykor meg kellett lennie. Ezt egyrészt a magyar, másrészt a román *tânjală* 'Vorspanndeichsel' (Tiktin) szó alapján biztosan feltehetjük. — A szó ugyan megvan a nyugati-szláv nyelvekben is: cseh *těžadlo* 'Ziehstange am Pfluge'; sz *ťažadlo* 'tézsla' Jancs, 'járomszeg' Hv; le *ciężadło* 'die Deichsel'; ezek azonban sem a magyar, sem a román szó forrásai nem lehetnek. — A *tęgъ* 'húzás' szó származékai, vö. a *pating* címszót.

A magyar szótörténet világánál feltűnő, hogy a *ténzsola* stb. változatok, amelyeknek pedig Asbóth Nyr 31 : 379, és Melich MNy 8 : 150 szerint elsődlegeseknek kellene lenniök, a régiségben egyáltalában nem fordulnak elő és ma is csak a Székelyföldön találhatók, ott ahol a román *tânjală* is él. Véleményem szerint a székely *ténzsola* a románból való, ettől független átvétel a *tézsola*, *tézsla*, de nem a szó nazálisos, hanem denazalizált alakjának átvétele. — Helytelenül Beke Nyr 58 : 80, aki szavunkat a német *Deichsel*-ből magyarázza. Ebből azonban a magyarban legfeljebb *tésla* fejlődött volna, *s*-sel (ebből való a le *dyszel*, keleti-sz *dišel*). A magyarban azonban ilyen helyzetben *s* > *zs* változás nincs (a régi *s*-es alakok csupán helyesírási változatok), azért a szót csak a szlávból magyarázhatjuk. De ellene szól a magyar *é* is, amely aligha eredhet kfn *ī*-ből. Különben is az eke terminológiájában ez volna az egyetlen német szó.

Melich Nyr 22 : 418, MNy 8 : 150, Asbóth Nyr 31 : 379.

tëta 1527: ÉrdyK (háromszor NySz); Baja Nyr 33 : 531.
= 1. avia; Großmutter; nagyanya (ÉrdyK); — 2. Tante (Baja).
< szh *téta* 'Tante; nagynéni'. — MEW 355.
Mariánovics Nyr 43 : 17, Nyr 46 : 273.

tigany 1894: Szlavónia MTsz.
= Topf, in dem Fett ausgelassen wird; zsírolvasztó lábas.
< szh *tìgānj*, *tìgān* 'der Tiegel' Vuk. — Görög eredetű, vö. MEW 356, Vasmer GrLw 142.
Balassa József Nyr 23 : 311.

timon 1880: MTsz. — Vált.: *timon*, *timony:* 1880: Mohács, Alföld, Szeged, Törökbecse MTsz; — *timó:* 1882: Győr MTsz.
= temo; Ruder, Steuer; kormány (az állóbárka kormánya).
< szh *timun* 'Steuerruder'; szlov *timon* ua. — Az olasz *timone*-ból; Munkácsi Ethn 4 : 270, Schuchardt Nyr 18 : 388.
Helytelenül Kőrösi Nyr 16 : 62 (szerinte a magyar szó közvetlenül az olaszból).

tiny 1841: MTsz. — Vált.: *tiny:* 1841: MTsz; — *tény:* 1843: MTsz; — *tyin:* 1897: MTsz. — Nyitra vidéki szó, vö. CzF is.
= hoher Pfahlzaun; magas karókerítés.
< sz *týn*, *týň* 'karókerítés; Pfahlzaun' Kálal. — A szláv szó a germánból; MEW 370, Kiparsky 189, stb.
A SlEl 879 egy magyar *tinnye* 'Palisade' szót idéz. Forrásaimban nem találom.
Valló Nyr 33:570.

tirpák 1836: MTsz.

= 1. Slowake aus Nyíregyháza (Kom. Szabolcs); nyíregyházi szlovák (1836-tól MTsz, Márkus Mihály, A bokortanyák népe. Bp. 1943. 59): — 2. unvollkommen, blödsinnig; tökéletlen (1897: Beregszász MTsz).

< sz *Trpák* 'Spottname der Slowaken von gewissen Gegenden; bizonyos területek szlovákjainak gúnyneve' (vö. Márkus Mihály i. m. 61 és az ott idézett irodalmat; Bern szerint' Verderber der slawischen Sprache', Jancs szerint 'tótpalóc', stb., van a szónak 'dumm, blöd; ostoba' jelentése is Kálal, Hv. A szó a sz *trpov* 'nur; csak' szóból képzett népnév. A névadás oka pedig az, hogy e nyelvjárásokban a köznyelvi *teprv* helyett a *trpov*-ot használják; vö. Kálal, Márkus Mihály i. m. 62.

Valószínű, hogy a magyar szó kétféle jelentése nem a magyarban fejlődött egymásból, hanem külön-külön átvett szó.

tisza-fa 1250/1392: OklSz, BSzj, SchlSzj, SzikszF, KolGl. 2, 1583: BotTört 133, MA, PP, PPB, MFüvészk 545, Tzs, CzF, stb.

= Taxus baccata; Eibe.

< szláv *tisa* (van *tisъ* alakja is); orosz-egyh. szláv *tisa* 'Pinus' MiklLex, Srezn, horvát-egyh. szláv *tisa* 'Terebinthus' MiklLex; blg *tis* 'Taxus baccata'; szh *tis* 'Larix, Taxus' IvBr, kaj-h *tisa* 'Larix, Taxus' Bell, 'Taxus' Jambr; szlov *tis* és *tisa* 'Eibe'; cseh *tis* Klaret, stb., *tisa* Oberpfalzer Rod 271; sz *tis* Jancs, Hv, Tvrdý, Kálal, *tisa* Kálal; le *cis;* f-szorb *ćis*, a-szorb *śis*; ukr *tys;* orosz *tis*. — A latin *taxus*-szal összefügg ugyan, de a hangviszony nincs tisztázva; MEW 357, TBSW 325, Machek LinguaPosn 2 : 152. — A szlávból román *tisă* is.

A magyar szó egy *tisa* alakból, de ennek közelebbi forrása kétes.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 849, MEW 357, Asbóth SzlSz 34, SzófSz.

tiszt XV szef JókaiK = NySz (de *tisztes* származéka XIV szk GyulGl = ÓMO 137).

= 1. honos, magistratus; Würde, Ehrenamt; méltóság (a XV szef-től NySz, GyöngyTör 548, 550, KolGl. 2, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb. — vö. *tisztes* 'honorificus': XIV szk GyulGl, a XV szef-től NySz, stb.); — 2. officium, munia, functio; Pflicht, Beruf; kötelesség, hivatal (XV szef-től NySz, SzalkGl, 1510: NyK 28 : 75, GyöngyTör 1483, 1492, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.); — 3. munere fungens, officialis; Beamte; tisztviselő (1648: KárolyiOkl IV, 285, 288, 304, NySz, Tzs); — 4. praefectus militum; Offizier; katonatiszt (1644: MonOkm 24 : 134, a XVII szv-től NySz, Tzs, CzF, stb.).

< szláv *čьstь;* óegyh. szláv *čьstь* 'honor, veneratio' Euch, Supr; egyh. szláv *čьstь* 'honor, veneratio, dignitas, pietas' MiklLex; blg *čest* 'honneur, réputation, bonheur'; szh *čâst* 'honor; Ehre' IvBr, 'dignitas' Bell, Jambr; szlov *čêst, čâst* 'die Ehre, die Würde'; cseh *čest* (G régen *čsti*, ma *cti*) 'honor; Ehre' GebSl, stb.; sz *česť* (G *cti*) 'becsület, tisztelet'; le *cześć* (G *czci*) 'honor; die Ehre, Verehrung, Ehrerbietung, Hochachtung, eine Ehrenstelle'; f-szorb *česć*, a-szorb *cesć* 'Ehre, Ehrbarkeit, Verehrung'; ukr *čest'* 'Ehre, Achtung'; orosz *čestь* 'Ehre'. — Eredeti szó (abból, amiből a *čьto* ~ *čisti* 'olvas, számol' való); PIEW 637, BEW I, 173, TBSW 135, MER 683, HKES 92.

Az átvett szó (még a *čьstь*!) jelentése 'honor; Ehre' volt. Minden más jelentés (a 2—4. jelentés) a magyarban fejlődött. A közvetlen forrás nem állapítható meg. — A magyar *t-* a szláv *č*-vel szemben nyilván disszimiláció. Vö. még a *tiszta* és a *tisztes-fű* címszavakat is.

Kérdéses a *tisztel* 'honorare, honorificare, honestare, venerificare; ehren, verehren' ige eredete (XV szef-től NySz, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF). Általában ugyan a *tiszt* magyar származékának tartják (SzófSz, Asbóth Nyr 25 : 113, 30 : 221 a szlávból átvett igék között nem említi, és tudtommal eddig szláv eredete fel sem merült), azonban a kérdés nem olyan kétségtelen. A jelentése mindenesetre pontosan megfelel a szláv *čьstiti* igének (egyh. szláv *čьstiti* 'colere' MiklLex; szh *častiti* 'honorare; ehren'; szlov *častiti, čestiti* 'ehren, verehren' ; cseh *ctíti* 'ehren, verehren, achten'; sz *ctiť* 'tisztel'; le *czcić* ua.; f-szorb *česćić*, a-szorb *cesćiś* ua.; ukr *čestyty*; orosz *čestit'* ua.). Egyébiránt vö. a *szentel* igét a *szent* címszó alatt.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 123, MEW 38, Asbóth SzlSz 40, Szarvas Nyr 1 : 221, Melich MNy 6 : 444, 8 : 151, SzófSz. — Helytelenül Munkácsi ÁKE 600 (az indo-irániból).

tiszta hn 1342/1482: MNy 10 : 427; *tisztán* adv XIV szk KT = ÓMO 183; *tiszta* mn XIV szv BSzj.

= 1. purus, inturbatus; rein (XIV szv BSzj, SchlSzj, 1389: OklSz, a XV szef-től NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.); — 2. castus, mundus; rein, keusch (XIV szk KT, 1466-tól NySz, SermDom, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.); — 3. sincerus, verus; gerecht, aufrichtig; igaz, őszinte (1525-től NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB); — 4. meracus, merus, non mixtus; rein, unvermischt; keveretlen (1516-tól NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; ma is pl. *tiszta bor, tiszta arany*, stb.); — 5. recens; frisch (1466-tól NySz; ma is pl. *tisztát váltani*); — 6. serenus, innubilis; felhőtlen (1516-tól NySz, Cal, MA,

PP, PPB, CzF, stb.); — 7. lucidus; durschsichtig; átlátszó (1512-től NySz); — 8. merus; bloss, lauter; csupa, merő (a XVI szmf-től NySz, Cal, Tzs, CzF, MTsz); — 9. locus in silva calvatus; Lichtung; tisztás (egy adat NySz).

< szláv *čista*, a *čistъ*, *-a*, *-o* nőneme; óegyh. szláv *čistъ* 'purus, mundus; decorus, sanctus', etc. Mar, Zogr, Euch, Psalt, Supr, etc.; egyh. szláv *čistъ* ua. MiklLex; blg *čist* 'pur, net, propre'; szh *čist* 'purus, castus; rein'; szlov *čist* 'rein, klar' (*čisto* adv 'ganz, gänzlich'); cseh *čistý* 'purus, clarus; rein, sauber, nett, lauter, klar, keusch'; sz *čistý* 'tiszta, színtelen, mocsoktalan'; le *czysty* 'rein, keusch, offenbar'; f-szorb *čisty* 'rein, klar, hell', a-szorb *cysty* 'rein, sauber, keusch'; ukr *čystyj* 'rein, sauber, keusch, klar; orosz *čistyj* 'rein, reinlich'. — Eredeti szó, vö. MEW 36, BEW I, 157, TBSW 263, MER 686, HKES 93, BSE 82.

A magyar szó minden valószínűség szerint csak 'purus; rein' jelentésben jött át. Minden más jelentés, így a 'castus; keusch' is, a szlávtól függetlenül a magyarban fejlődött.

Ver 118, GyarmVoc, Leschka, SlEl 107, MEW 36, SzófSz.

tisztes-fű XV—XVI szh MNy 21 : 141, 1576: SzikszF, 1578-tól NySz, 1583: BotTört 132, MA, PP, 1728: OklSz, PPB, MFüvészk 344, SzD, Tzs, CzF, Ják 875.

= Stachys recta.

< szláv *čistьcь*, különböző növények neve; szh *čistac* 'Stachys recta' Šulek; szlov *čistec* 'Stachys; Salvia pratensis'; cseh *čistec* 'Stachys'; sz *čistec* 'tisztesfű, tarlóvirág', 'Stachys' Dostál 1223; le *czysciec* 'Stachys, Agragia, Purzago' Majewski; ukr *čystéc* 'Stachys, Sedum acre'; orosz *čistéc* 'Stachys recta, Geum urbanum, Sedum acre, Linaria vulgaris'. — A *čistъ* 'tiszta' származéka (a fűnek tisztító hatást tulajdonítottak); BEW I, 158, HKES 93, BSE 83, PES III, 76.

A magyar szó hangalakja disszimiláció eredménye, azonban a népetimológia is belejátszhatott (**tisztec-fű* > *tisztes-fű*). Közelebbi forrása nem állapítható meg.

Leschka, SlEl 106, MEW 36.

tocsák 1899: Nyitra vid. Nyr 28 : 452.

= Weinkrug; boroskancsó.

< sz *točák* 'keskeny nyakú öblös üveg' Kálal; a *točit* 'csapol' igéből (ez pedig a *tok* 'folyás' származéka, vö. a *patak* címszót).

Turzó Nyr 28 : 452.

toka szn ? 1353: OklSz; kn 1708: PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= mentum duplicatum; Doppelkinn (PP, PPB: *tokája*, „vagy álla kövérsége").

< szláv *tuk;* óegyh. szláv *tukъ* 'adeps; háj' Psalt; MiklLex; blg *tuk* 'Schmalz, Fettaugen (auf der Suppe)' Gerov; csa-h *tŭk* 'pinguedo' Stulli; cseh *tuk* 'pinguedo' Klaret, 'das Fett' Rank; sz *tuk* 'zsír, háj'; le *tuk* 'das Fett'; f-szorb *tuk* 'Schmeer, Fett, das Fette', a-szorb *tuk,* 'das Fett, Speck'; ukr *tuk* 'das Fett'; orosz *tuk* ua. — Eredeti szó; MEW 367, Meillet Ét 223, TBSW 314, HKES 396, BSE 383.

A magyar szó aránylag kései átvétel és valószínűleg a szlovákból való (a le, cseh, szorb, orosz földrajzi okokból nem jöhet figyelembe, ugyanezért kizárható — az újkorban! — a blg és a csa-h is, a kaj-h-ban viszont a szó nincs meg). — A magyarázat gyengéje azonban, hogy a szónak a szláv nyelvekben nincs 'Doppelkinn', a magyar szónak pedig 'Fett' jelentése. A jelentésfejlődés azonban könnyen megmagyarázható. — A magyar szó *-a*-ja magyar birtokrag, amilyen testrészeknél gyakori.

R. Prikkel M. NyK 26 : 197, Asbóth NyK 26 : 346, SzófSz.

toklász szn? 1402: OklSz; kn 1634: OklSz. — Vált.: *toklász:* 1402: OklSz, 1792: SzD, Kr, Tzs, CzF; — *toklác:* 1634: OklSz, 1645: NySz; Palócság, Gömör, Borsod MTsz; — *taklác:* 1897: Bereg MTsz; — *kotlász:* 1897: Alföld MTsz.

= 1. irgendein Unkraut; valami gyomnövény (1645: NySz); — 2. gluma; hohle Ähre; üres kalász (1634: OklSz, SzD, Tzs, CzF; Bereg MTsz); — 3. die Pelle der Kornfrucht samt der Granne; a kalászos növények maghéja és a rajta levő serteszálak (1874: Alföld, Duna-Tisza köze, Torontál, Komárom, Gömör, Borsod, Palócság MTsz).

< szláv *stoklas* (és *stoklasa*); szh *stòklas* 'avena' Bell, Stulli, *stòklasa* 'Hordeum murin., Triticum ciliatum, Bromus distachyos' Šulek; szlov *stôklas, stóklasa* 'Bromus'; cseh *stoklasa* 'centuspica' Klaret, ma 'Bromus secalinus', *stoklas* ua. Oberpfalzer Rod 272; sz *stoklas, stoklasa* 'rozsnok, toklász' Hv, *stoklas* 'rozsnok' Jancs; le *stokłos, stokłosa* (1468: 'centum spica', ma 'Bromus, Aegilops' Majewski); ukr *stokolósa* 'Bromus secalinus'; orosz *stokólos* ua. — Összetétel: *sto* 'száz' + **kolsъ* 'kalász' (erre l. a *kalász* címszót); MEW 335, HKES 352, BSE 516. — A latin *centum spica* 'száz kalász' fordítása.

A magyar szónak eredeti jelentése szintén a 'Bromus secalinus; rozsnok' lehetett. Talán ez rejlik a NySz 1645-i adatában. Azonban már igen korán az 'üres kalász' jelentést vette fel (így már 1634: *toklácz gabona* OklSz), nyilván népetimológiával, a *tok* hatása alatt. Mai népnyelvi jelentése is a *tok* hatása alatt alakult.

GyarmVoc, SIEl 787, MEW 335, SzófSz.

tompa szn 1135: OklSz; kn XV szef JókaiK. — Vált.: *tumpa:* 1135-től 1351-ig OklSz; — *tompa:* 1211: OklSz, a XV szef-től NySz, SermDom, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *tömpe:* 1789: NySz, CzF.

= 1. obtusus; stumpf; életlen (XV szmf SermDom, Cal, 1588-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.); — 2. tardus, plumbeus; stumpfsinnig; tompaelméjű (1514-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Tzs); — 3. fuscus, obtusus; dumpf, blöd; ostoba (a XV szef-től NySz, MA, PP, PPB, Tzs).

< szláv *tǫpa*, a *tǫpъ, -a, -o* nőneme; egyh. szláv *tǫpъ* 'obtusus, crassus' MiklLex; blg *tъ̀p* 'obtus, émoussé, stupide'; szh *tûp* 'hebes; stumpf'; szlov *tòp* 'stumpf'; cseh *tupý* 'stumpf'; sz *tupý* 'tompa'; le *tępy* 'stumpf'; f-szorb *tupy* 'stumpf, blödsinnig', a-szorb *tupy* 'stumpf dumm, blöd'; ukr *tupýj* 'stumpf'; orosz *tupój* ua. — Eredeti szó; MEW 358, Meillet Ét 239, Sławski SlOcc 18 : 272, MER 646, HKES 396, BSE 570. — A szlávból román *tâmp.*

A magyar szó közvetlen forrása nem állapítható meg. — Külön átvétel a szlovákból a *túpa* 'stupid, dumm; ostoba, buta' (1891: Komárom, Esztergom MTsz) és a *tupa* a *tupa orrú* 'stumpfnasig; piszeorrú' kifejezésben (Csoma Jászberény 74).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 846, MEW 358, Budenz NyK 10 : 112, Szarvas Nyr 1 : 221, Asbóth SzlSz 33, SzófSz. — Helytelenül Pais MNy 30 : 41 (szerinte a *töm* családjához tartozik; lehetetlen!).

topoly XV—XVI szh MNy 21 : 140. — Vált.: *tapal-ja:* XV—XVI szh MNy 21 : 140; — *topoly:* 1811: Kazinczy-ból Kr, Tzs, CzF; Nógrád MTsz; — *topol:* 1882: Esztergom MTsz; — *topolya:* 1892: Esztergom, Komárom MTsz.

= 1. Populus alba; fehér nyárfa (XV—XVI szh MNy 21 : 140, 1811: Kr, Tzs; Komárom MTsz); — 2. Populus nigra (1882: Esztergom Nyr 11 : 381, Ják 234).

< sz *topol'* 'Populus' Hv, Jancs, Dostál 847, *topoľa* ua. Kálal (keleti-szlovákoknak jelzi). Közszláv szó: *topolja* és *topolъ* 'Populus'; egyh. szláv *topolъ, topolja* MiklLex; blg *topola;* szh *topòla;* szlov *tópol, topóla;* cseh *topol;* le *topol, topola;* f-szorb *topoł;* ukr *topólja;* orosz *topolъ.* — Eredeti szó, a latin *populus* rokona, MEW 358, Meillet Ét 373, stb.

A magyar szó tulajdonképpen h á r o m átvétel: először a középkorban, ennek a nyoma a XV—XVI sz határáról idézett *tapalja;* másodszor a XIX sz elejétől a *topoly*, amelyet, úgy látszik, Kazinczy honosított meg; a harmadik pedig a *topolya*, amelynek *a*-ja nem a magyarban fejlődött. Az első szó eredete közelebbről nem állapítható meg, a másik kettő azonban a szlovákból való. —

Az OklSz és Nyr 43 : 85 adatai nem magyar, hanem horvát és szlovák adatok (1353: arborem populeam vulgariter *topolya* nominatam AnjOkm VI, 340 = OklSz Észak-Abaújban van, tehát valószínűleg szlovák). A NySz *topolya* abaúji adata is nyilván idetartozik.

SlEl 854, MEW 358, Valló Nyr 33 : 570, SzófSz.

topor 1838: Tzs; Balaton mell. Tsz, Zala, Veszprém, Pápa, Somogy, Fehér, Komárom, Szeben MTSz, Bakonyalja NyF 34 : 68, Szenna OrmSz.

= kleines Handbeil, die Schnitzaxt; kis kézi balta, faragó fejsze.

< szh *toporъ;* egyh. szláv *toporъ* 'ascia' MiklLex; blg *topor* 'hache, cognée'; (kaj-h *toporišče* 'stelaeum; nyél, pl. kapanyél' Bell); szlov *topor* 'Hackenstiel; baltanyél'; cseh *topor* 'Beil' Rank; sz *topor* 'bárd'; le *topor* 'Beil'; ukr *tópir;* orosz *topór* ua. — Iráni jövevényszó, a szlávban; MEW 359, Vasmer RS 6 : 176, 636, HKES 387.

A magyar szó földrajzi elterjedése déli-szláv (szh, szlov) eredet mellett szól, ha onnan ma ilyen jelentésben nem is mutatható ki. — A Szeben megyei szó valószínűleg külön átvétel a román *topor* 'Axt' szóból (ez a bolgárból). — Érdekes a *topor* 'mit der Axt schnitzen; szekercével farag' ige (1888 : Baranya MTsz).

SlEl 855.

toromba 1840: MNy 12 : 45. — Vált.: *tromba:* 1885: Hont MTsz; — *toromba:* 1872: MTsz (l. a jelentéseknél).

= 1. *tromba, toromba* ein Bund Stroh für Bedachung; házfödésre való zsupp (1876: Hont MTsz); — 2. *toromba* Weidenrutenbündel; fűzfavesszőnyaláb (1872: Csallóköz MTsz); — 3. *toromba* ein Handvoll von Rohr, bei dessen Licht man fischt oder krebst; egy marok nád, amelynek a világánál éjszaka halásznak v. rákásznak (1874: Balaton mell. CzF; vö. *torombáz* 'éjtszaka nádtűzzel halász': 1829: Kemenesalja Tsz); — 4. Schaubgarbe; zsuppkéve (1906: Bakonyalja NyF 34 : 63); — 5. aus Rohr oder Stroh straussartig gebundener Knoten am Ende des Hausdaches; nádból, szalmából bokrétaszerűen kötött csomó a háztetők végén (1840: Sopron MNy 12 : 45).

< szláv *trǫba;* blg *trъba* 'tuyau, tube'; szh *trúba* 'eine Rolle überhaupt' IvBr; szlov *tróba* 'die Röhre'; cseh *truba* 'Rohr, Röhre' Wussin; sz *trúba* 'cső, kürtő'; f-szorb *truba* 'Röhre, Rolle', a-szorb *tšuba* 'Röhre'; ukr, orosz *truba* 'Röhre'. Ezen kívül — egyéb jelentések mellett — minden szláv nyelvben van 'Trompete; trombita' jelentése is. — Talán az ófn *trumba* átvétele; MEW 362, Kiparsky 267, MER 642. — A szlávból román *trâmba* 'Webe, Band, Streifen, Reihe, Kette'.

Bár a magyar szónak a fenti szláv szavakkal való összefüggése aligha lehet kétséges, ki kell emelni, hogy jelentéstanilag az egyez-

tetés nem kifogástalan. A szláv szavak alapjelentése 'Röhre; cső', míg a magyaré 'Rohrbündel; nádcsomó'. Tekintettel azonban arra, hogy a szóra — a szláv megőrzött nazális által igazolt régisége ellenére — csak a XIX szef-től kezdve van adatunk, a népnyelvben pedig sokszor még sokkal nagyobb jelentésváltozásokkal is találkozunk, a magyar szó jelentése talán a 'cső' jelentésből fejlődött.

SlEl 862, Melich SzlJsz I/1, 155. — L. még az *otromba* címszót.

† **torongy** 1585: Cal, MA, PP, PPB, SzD, 1796: MNy 6 : 85, Kr. Kisfaludy S.-nál Nyr 35 : 88, CzF.

= therioma; Feigwarze, ein Geschwür; mérges fekély az alfelben.

< szláv *trǫdъ;* óegyh. szláv *trǫdъ* 'morbus quidam' Mar L. XIV, 2, Euch, Supr; egyh. szláv *trǫdъ* 'dysenteria, hydrops' MiklLex; blg *trъd* 'haemorroides'; szlov *trôd* 'die Kolik; valami bélbaj'; sz *trud* 'kiütés az arcon' Hv; le *trąd* 'Aussatz; lepra'. — Eredete nem világos; MEW 362, Meillet Ét 239, BSE 575. — A szlávból román *trând* 'schwerfällig, Schwiele', *trânji* 'Hämorrhoiden' Tiktin.

Nyilván nem tartozik ide a *torongy* 'a csirke köldökzsinórja, a csirke bele, békanyál' stb. Ennek eredete ismeretlen.

SlEl 863, MEW 362, Melich MNy 8 : 153.

† **torsia** 1585: Cal.

= defrutum, sapa; főtt bor.

< szh *tùršija* 'Aufbewahrung der Früchte in Wasser, Essig, Wein' IvBr; blg *turšija, trušija* 'conserve végétale au vinaigre, sorte de pickles' Mavrov, Gerov. — A szláv szavak az oszmán-törökből: *turšu* 'a vegetable or fruit preserved in brine or vinegar, a pickle' Redh 1253 < perzsa *turši* 'acidum, acor' Vullers I, 435. A szerbek és bolgárok azonban még egy török **turšy* alakot vehettek át.

Hasan Eren MNy 37 : 340.

tök XV sze SchlSzj. —Vált.: *tük:* XV sze SchlSzj; — *tök:* 1520—30: MNy 11 : 38, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, 1583: BotTört 128—9, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 524, Tzs, CzF; — *työk:* 1893: Gömör MTsz.

= 1. Cucurbita; Kürbis; tök (a XV sze-től valamennyi fenti adatban); — 2. scrotum, testiculus; Hode; here (1576: SzikszF, Cal, MA, 1643-tól NySz, PP, PPB, Tzs, CzF); — 3. eine Farbe in ungar. Spielkarten; kártyaszín a magyar kártyában (1838: Tzs; vö. erre MNy 1 : 266).

< szláv **tyky* (G *tykъve*); egyh. szláv **tyky* 'cucurbita' (csak casus obliquusokban fordul elő) MiklLex, Srezn III, 1072; blg *tikva* 'Cucurbita pepo; fej (tréfásan)'; szh *tikva* 'Kürbis, Kopf'; szlov *tikva* ua.; ócseh *tykva, tykev* 'Cucumer' Klaret, ma *tykwa, tykev* 'Cucurbita';

sz *tekvica* 'Cucurbita'; le *tykwa, tykwia* 'Cucurbita', *tykwa* 'Becher'; ukr *tykwa* 'Kürbis, Flaschen-Kürbis'; orosz *tykva* 'Cucurbita'. — Eredete nincs tisztázva; MEW 369, Meillet Ét 270, MEW 633, HKES 399, BSE 588.

Aránylag régi átvétel, de nem a legrégibb rétegbe tartozik. Egyfelől még élt az eredeti *ū*-tövű nominativus (amelyre az óegyh. szláv nyelven kívül máshonnan alig van egy-két adatunk), másfelől az eredeti mélyhangú *y* már *i*-vé változott (az *ü* a *tük* > *tök*-ben csak palatális *i*-ből magyarázható, az *y* megmaradt volna *i*-nek). Ezekre való tekintettel a magyar szó a déli-szláv nyelvek valamelyikéből származik. Az *y* > *i* ugyanis csak itt korai és a XII sz-ban már be volt fejezve.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 878, MEW 369, Melich MNy 6 : 61, JA 34 : 548, SzófSz. — A sz *tekvica e*-je a magyar *tök* hatása alatt keletkezett.

tömjén 1466: NySz. — Vált.: *temjén:* 1466-tól NySz, Murm, GyöngyTör, KolGl. 2, MA, PP, PPB; — *timjén:* XVI szmf KolGl. 2; — *tëmény:* 1584: NySz; — *tümjén:* 1568: NySz; — *tömjén:* 1530-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — *temien:* 1888: Szolnok-Doboka MTsz; — *timény:* 1861: Háromszék MTsz; — *töménť:* 1863: Udvarhely MTsz; — *tömény:* 1878: Csanád MTsz; — *tömín:* 1897: Cegléd MTsz; — *tömíny:* 1882: Szolnok MTsz.

= Thus; Weihrauch.

< szláv *tъmьjanъ;* óegyh. szláv *tъmьjanъ* 'suffitus' Zogr, Euch, Supr; egyh. szláv *tъmьjanъ, tъmijanъ, temijanъ* ua. MiklLex; blg *temján, tamján* 'Juniperus turifera, Styrax benzoin' Gerov, 'encens' Mavrov; szh *tàmjan* 'Bosnellia serrata' Šulek, 'thus, Weinrauch' Bell, IvBr, kaj-h *temjan* 'thus' Jambr (szlov *tamjan* ua. kaj-h-nak van jelezve, tulajdonképpen sto-nyj vagy csa-h Plet); sz *temián* 'tömjén'; orosz *temьján* 'Thymus vulgaris; Weihrauch'. — A görög *θυμιάνα* átvétele; MEW 370, Vasmer GrLw 140, MER 629.

A magyar szó kizárólag egyházi terminus technicus: nem jelent pl. növényt is, mint a német *Thymian* vagy a bolgár, szh, orosz szavak, hanem csak egy bizonyos borókafajta gyantáját jelöli, amely égetve kellemes illatot terjeszt és amelyet az egyház (a görög éppen úgy, mint a latin) füstölésre használ. — A magyar szó a déli-szlávból való, de nem dönthető el, a bizánci vagy a római szertartású keresztény szláv nép nyelvéből.

GyarmVoc, Leschka, MEW 370, Melich SzlJsz I/2, 404, SzófSz.

tömlöc 1200: HB. — Vált.: *timnüc:* 1200: HB = ÓMO 70; — *tëmnëc:* 1532: Mon Irók 3 : 38, 39; — *timlec:* 1341: OklSz; — *tëmlëc:* 1318: OklSz, SchlSzj (itt *temelch* nyilván hiba), SermDom, 1516: JordK,

ÉrdyK = NySz; Palócság, Gömör MTsz; — *tëmlec:* 1863: Háromszék, Hétfalu MTsz; — *temlëc:* 1895: Mátra vid. MTsz; — *temlec:* Szilágy MTsz; — *tömlèc:* XVI sze WeszpK = NySz; Szilágy, Szföld, Moldva MTsz, CsángóSz; — *tëmlöc:* 1530: ThewrK = NySz; — *tömlöc:* 1519-től NySz, GyöngyTör, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= carcer; Gefängnis.

< szláv *тъмьnica;* óegyh. szláv *тъмьnica* 'carcer' Zogr, Mar, Euch, Supr; MiklLex; blg *тъmnica* 'cachot, prison, geole'; szh *tâmnica* 'carcer; Gefängnis', kaj-h *temnica* ua. Maž 1441; szlov *temnica* 'dunkler Kerker' (de 'Finsternis, eine dunkle Zelle' is), X sz *timnica* 'carcer' FreisEml II, 50; cseh *temnice* 'Gefängnis' Wussin, ma 'Gefängnis, ein finsterer Ort' Rank (Klaret, Hus, Velesl a szót nem ismeri); sz *temnica* 'börtön' (1685: ComOrb 252); le *ciemnica* 'carcer' Bibl, stb.; f-szorb *ćěmnica* 'Finsternis, finsterer Ort (Gefängnis)', a-szorb *šamnica* 'ein finsterer Ort, Finsternis'; ukr *temnýca* 'dunkles Zimmer, Gefängnis'; óorosz *тъmьnica* 'carcer' Srezn, ma *temnica* 'Gefängnis'. — A *тъma* 'Finsternis; sötétség' származéka: *тъm-ьn-ica* (a *тъma* főnév *-ьn* melléknévképző és *-ica* főnevesítő képzős származéka); az alapszóra vö. MEW 349, Meillet Ét 349, TBSW 322. — A szlávból román *temniță* 'Kerker' és német nyj *temnitz, temlitz.*

A magyar szó egy *тъmьnica* átvétele, tehát a legkésőbb a XI sz-ból származik. A szóvégi *-a*-t valószínűleg birtokragnak érezték (pl. **vár timnice;* vö. a HB-ben *világ timnüce*) és elvonták. — A jogi terminológiába tartozik, tehát minden valószínűség szerint horvát-szerb eredetű.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 882, MEW 349, Melich MNy 6 : 111, SzófSz. — Helytelenül Kövi Imre Nyr 32 : 343 (a németből).

tracska 1878: MTsz.

= 1. das Band an den vier Enden der Blache; a ponyva négy sarkán levő kötőszalag (1895: Tokaj MTsz); — 2. netzartiges Flechtwerk, in dem das Geschirr mit Essen den Feldarbeitern hinausgetragen wird; hálószerű fonadék, amelyben az ételhordó edényt a mezei munkásoknak kiviszik (1878: Abaúj MTsz; ugyanebben a jelentésben *tracskuja* is 1890: Abaúj MTsz).

< sz *tračky* 'posztószél, kötőszalag, nadrágtartó' Kálal, stb. A szó a *trak* ua. deminutivumának Npl-a, a **tračka* Nsing, a sz-ból ugyan nem mutatható ki, de feltehető, vö. az ukr, orosz nőnemű *toróka* szót. Vö. cseh *trak* 'Tragband'; le *troki* Npl 'Riemen, Stricke'; f-szorb *trok* 'Flechtstrick (am Grastuche)', a-szorb *trok* 'das Trageseil'; ukr *toróka* 'Faser', *toróki* Npl 'Riemen, Fransen'; orosz *toroká* 'Sattelriemen', *toróki* Npl 'Strahlenbündel'; szh *trâk* 'Streif, Band', stb. — Ősszláv **torkъ*, vö. MEW 359, TBSW 314, HKES 388, BSE 576.

A magyar *tracskuja* egy sz **tračkuľa* átvétele. Szótározva nincs ugyan, de létezésében nem lehet kételkedni. Az *-uľa* demin képzőre vö. MiklSlGr II, 112, Kniezsa AECO 2 : 155.

Valló Nyr 33 : 570.

traktár 1900: Bars MTsz (egy adat).

= Trichter; tölcsér.

< sz *trachtár* 'tölcsér' Kálal. — A német *Trichter*-ből.

Valló Nyr 33 : 570.

trëhány 1873: MTsz. — Vált.: *terhány:* 1874: Veszprém MTsz, Nagykőrös Nyr 36 : 383; — *trahán:* 1890: Kassa MTsz; — *tráhán:* 1886: Fehér, Szatmár MTsz; — *trehany, trëhany:* 1891: Esztergom, Komárom, Vác, Bácsbodrog MTsz; — *trehány, trëhány:* 1873: Gyöngyös, Bars, Hont, Esztergom, Kassa, Nagybánya MTsz.

= 1. verlumpt, lumpig, schlampig, schmutzig, nachlässig; rongyos, lompos, piszkos, gondatlan (1873: Gyöngyös, Esztergom, Komárom, Vác, Veszprém, Szentes MTsz); — 2. faul, träge, nachlässig; lusta, lomha, hanyag (1886 Bars, Hont, Esztergom, Gyöngyös, Kassa, Nagybánya, Bácsbodrog, Fehér MTsz, Nagykőrös Nyr 36 : 383); — 3. niederträchtig, gemein; hitvány, alávaló, haszontalan ti. ember (1875: Bars, Hont, Alföld, Kecskemét, Szeged MTsz).

< sz *trhan* 'toprongyos ember, csavargó, jött-ment' Hv, 'rongyos ember' Jancs. — A *trhať* 'tép, szakít' Part. praet. pass-a. Ez < ősszláv **tъrgati*; MEW 354, HKES 390, BSE 566.

A magyar szó igen kései átvétel. Erre vallanak a sz sonans *r*-nek a régiségben ismeretlen magyar megfelelései is. Feltűnő, hogy Kassa vidékén *trahán* van és nem a keleti-sz **tarhan* alaknak megfelelő **tarhán*.

Valló Nyr 33 : 570 (helytelenül Tót el).

trepál 1876: Nógrád MTsz (egy adat).

= faseln, schwatzen; össze-vissza beszél.

< sz *trepať* (tulajdonképpen 'üt, ver, csapkod', de nyj 'locsog' is Kálal); MEW 361.

Valló Nyr 33 : 570.

trepolkodik 1879: Gömör MTsz; — *trepálkodik:* Léva Nyr 33 : 570.

= mühsam hingelangen; felvergődik valahová.

< sz *trepať sa* 'vergődik, hánykolódik' Hv. — L. a *trepál* címszót.

A magyar szó magyar reflexiv-képzős alakulás.

Valló: Nyr 33 : 570.

trúba 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467, 43 : 141.

= die Röhre des Sparherdes; a takaréktűzhely sütője.

< sz *trúba* 'kürtő' Hv. — Vö. a *toromba* címszót is.

Ide való a 'Trompete' jelentésű *trubu* is (Barkóság Nyr 33 : 467). A szó nyilván a sz Acc átvétele: *trúbu trúbit* 'trombitán trombitál'.

Valló Nyr 33 : 570.

trulyo, *truja:* 1900: Palócság, Vác MTsz; — *trulyó* Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

= einfältig, Tölpel; mafla, fajankó.

< sz *trul'ò* 'mafla, fajankó' Hv. — Eredete ismeretlen. Az alak egy *trul'a* vokativusának látszik.

Valló Nyr 33 : 570.

tukma 1565: NySz. — Vált.: *tokma:* 1621: 1639: NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, CzF; — *tukma:* 1565, 1639, 1803: NySz, MA, PP, PPB, SzD, SI, 1836: Erdély Kassai V, 236, Tzs, CzF.

= contractus, pactio, mutatio; Vertrag; szerződés, alku, egyezség (1565-től kezdve valamennyi fenti adatban; ma elavult, de Kassai V, 236 szerint Erdélyben a mult században még élt).

Szárm.: *tukmál:* 1621: MA, 1624-től NySz, PP, PPB, Tzs, CzF; — *tokmál:* 1621: MA, 1640: NySz, PP, PPB, SzD, CzF; Szföld Tsz, MTsz; — *dukmál:* 1838: Pápa Tsz.

= 1. contraho, paciscor, convenio; alkuszik, szerződik (így valamennyi fenti régi adatban, ma is a Székelyföldön MTsz); — 2. jm zureden, antreiben; rábeszél, ösztönöz (1900: Szföld MTsz); — 3. etwas jm aufdringen (mai köznyelvi jelentés, főleg *rátukmál* alakban; 1838: Tzs, stb.).

< szláv *tъkъma;* a *tъkъmъ, -a, -o* 'aequalis; egyenlő' főneve; egyh. szláv *tъkъmъ* 'aequalis' MiklLex, *tъkъmьjь* ua. Srezn III, 1044 (az óegyh. szlávban, de később is, csak az adv *tъkъmo* 'solum; nur; csupán' van meg); szh *takmina* 'adaequatio, pactum' Maž 1438 (< *tъkъmъ* + *-ina* főnevesítő képző); szlov *tekma* 'das Wetteifern', *tekm* mn 'gleich'; ukr *tokmá* 'Vertrag, Preis' Žel, 'egyezség, megegyezés' Hrinč. — A *tъk-* tőnek (erre vö. a *takács* címszót) *-m* képzős származéka, eredeti jelentése „érintkező, érintkezés". A képzőre vö. Vondrák SlGr I, 554. — A szó megvan a románban is: *tocma, tocmai* 'gleich, übereinstimmend, gerade, eben'; *a tocmí* 'in Ordnung bringen, reparieren, einrichten, anordnen, bestimmen, mit etw. übereinstimmen, mit jm übereinkommen, handeln' Tiktin. Valószínűleg a bolgárból, de lehet orosz eredetű is.

A magyar szó egy szláv (valószínűleg déli-szláv) **tъkъma* 'conventio, pactum; egyezség' átvétele. Ez ugyan sem az óegyh. szlávban, sem az egyh. szlávban, sem az óhorvátban nem mutatható ki, azonban a szlovén és az ukrán szavak tanusága szerint meg-

lehetett, a magyar szó bizonysága szerint pedig valószínűleg meg is volt. A szó ugyanis beletartozik a jogi terminológiába, ennek a szláv eredetű része pedig az óhorvátból való. A magyar szó hangalakja még az eredeti szláv *tъkъma* átvételének látszik. — Damian NyF 67 : 40 szerint a magyar szónak székelyföldi jelentésváltozataiba a román szó is belejátszott. Ez azonban korántsem bizonyos. Ezek ugyanis magyar fejlemények is lehetnek. Még kevésbé fogadható el Tamás Lajos MNy 25 : 56 és a SzófSz véleménye, hogy szavunk a románból származik. Mindenekelőtt bizonyos, hogy *a tukmál* a *tukma* magyar származéka, tehát nem lehet a román a *tocmi* átvétele (akkor ugyanis **tukmil*, **tukmol* volna várható). Továbbá a *tukma* és *tukmál* szavak a XVI sz-ban olyan íróinknál bukkannak fel (Méliusz, Veresmarty Mihály, Molnár Albert, Lépes Bálint, vö. NySz), akiknél román eredetű szavak legalább is feltűnők volnának. De teljesen valószínűtlenné teszi szavunk román eredetét a szó jogi terminus technicus volta, márpedig ilyen a románságtól nem is jöhetett (még a vlach pásztorkodás jogi műnyelve is magyar és szláv, és nem román). De különben is még az sem bizonyos egészen, vajjon a román szó nem a magyarból való-e, ez ti. sem hangtanilag, sem jelentéstanilag sincs kizárva.

GyarmVoc, SlEl 881, MEW 368, Budenz NyK 6 : 314.

† **tulec** 1671: Nyr 5 : 160.

= Tornister; tarisznya.

< sz *tulec* 'tok, tegez'; vö. szh *túlac* 'der Köcher'; szlov *tulec* ua., stb. — A *tulъ* demin-a, vö. MEW 365.

Szarvas G. Nyr 5 : 208.

túr XIV szv BSzj, SchlSzj, 1516—9-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; Erdély, Szatmár, Szföld, Moldva MTsz.

= 1. ulcus saniosum; Blutgeschwür, eitriges Geschwür; fekély (XIV szv-től valamennyi fenti régi adatban; Háromszék MTsz); — 2. der Rotlauf; orbánc (1875: Csík, Háromszék MTsz); — 3. der Grind; var (1880: Szföld, Moldva MTsz); — 4. die Räude, der Schorf; koszmó (1897: Erdély MTsz).

< szláv *tvorъ;* óegyh. szláv *tvorъ* 'eine Krankheit; valami betegség' Euch 41b; szlov *tvôr* 'der Blutschwär, der Furunkel'; *tûr* ua. (egyes nyj-okban, de már a XVI sz-ban is, Ramovš HistGr II, 140). — A szó eredete nincs tisztázva. Meillet Ét 223 nem hiszi, hogy a *tvoriti* 'képez' származéka; tehát mintegy „képződmény" volna. Elválasztja a kettőt egymástól a MEW 366 is. A nehézség abban áll, hogy a szó a szlovénben társtalan (az Euch szava azonos lehet a szlovénnel, az Euch ugyanis bizonyosan valahol Nyugaton keletkezett, mert vannak benne az ófn-ből fordított imák is).

A magyar szónál a kérdés az, hogy került a szlovén szó pl. a Székelyföldre. A régi adatok tanúsága szerint azonban a szó a magyarban k ö z s z ó volt és nyilván így jutott a székelybe és a csángóba. A magyar szó *ú*-ja nyilván egy szlovén zárt *o* helyén áll, vagy esetleg már egy *u* átvétele.

GyermVoc, SIEI 876, MEW 366, MelichSzlJsz I/1, 171, Asbóth SzlJsz 96 (kételkedik a szó szláv eredetében, de főleg azért, mert el kellene ismernie, hogy nem bolgár eredetű), Kniezsa MNy 35 : 204, SzófSz.

Melich MNény 3 : 237 szerint azonban nem a fenti szlovén szóból való, hanem a magyar *tor-lik* 'accumulari; sich häufen' igető származéka volna. Ez az egy mondattal odavetett állítás azonban részletesebb bizonyítás nélkül nem fogadható el. Vö. még az itt ugyancsak ebből magyarázott *tályog* szócsaládot is.

turbolya XVI sze Nyr 34 : 202. — Vált.: *turbolya:* XVI sze Nyr 34 : 202, 1576: SzikszF, 1578-tól NySz, MA, 1648: OklSz, PP, PPB, SzD, MFüvészk 205, Tzs, CzF; Tisza mell., Szföld MTsz; — *turbulya:* 1838: Szföld Tsz; — *turbula:* 1846: Szombathely MTsz.

1. Chaerophyllum bulbosum; baraboly (XVI sze Nyr 34 : 202, SzikszF, 1578-tól NySz, MA, 1648: OklSz, PP, PPB, SzD, MTsz); — 2. Scandix Pecten-Veneris; berzenke (1807: MFüvészk 205, Ják 766).

szláv **trěbulja*; szh *trbulja* 'Conium maculatum' Šulek; szlov *trebeljè* 'Senecio paludosus'; cseh *třebule* 'Chaerophyllum' Velesl, Wussin, Rank; sz *trebuľa, trebulka* 'turbolya' Jancs, Hv, 'Anthriscus' Dostál 1081; le *trzebula* 'Chaerophyllum' (1468-tól Majewski, 'Scandix' (1791-től uo.), 'Anthriscus' (1613-tól uo.); f-szorb *trjebula* 'Anthriscus'. — MEW 137 és BSE 580 szerint a latin *chaerophyllum*, illetőleg *cerefolium* népetimológiás átalakítása (vö. szlov *krebulec, krefulica* 'Anthriscus; der Kerbel'; cseh *kerblík* 'Chaerophyllum' Velesl; orosz *kervelj, kerbelj* 'Chaerophyllum, Anthriscus'; az utóbbira l. VREW I, 550). Azonban itt nem közvetlenül a latin, hanem a n é m e t név átalakításáról lehet csak szó.

A magyar szó aránylag kései átvétel (helynevekben nem szerepel) az északi-szlávból. Valószínűleg kolostori eredetű. — A *turbolyka* 'Chaerophyllum bulbosum' (Tisza mell. MTsz) külön átvétel a szlovákból.

Leschka, SIEI 864, MEW 137.

turbuk 1887: Keszthely MTsz.

= eine Art Fischernetz; tükrös kerítőháló, amelybe a halat beleriasztják. — Vö. *torbok* 'consus; csáklya' SchlSzj. — Szárm.: *turbokol* 'fodico; wühlen' (1566-tól NySz, SzD, Tzs); — *turbikol* (1787: NySz, Tzs).

Vö. szh *tȓbok, tȓbuk* 'eine Art Fischgarn' (Vukovár környékén) Vuk; sz *trbok;* orosz (az Aldunánál) *turbuk;* — román *tărbuc, tărboc tîrbuc, tîrboc* Nyr 29 : 62, 65, *tărăbuc* Tiktin. — Schuchardt Nyr 29 : 62 szerint e hálófajtának a latin *turbare* 'zavar' az alapja, a magyar *turbikol* egy latin *turbicare* szóra visszamenő neo-latin szóból való.

Valószínű, hogy a hálófajtának is, a *turbokol* igének is a *turbok, torbok* 'harpago, contus; csáklya' volt az eredeti kiindulópontja, amely a SchlSzj-ben van meg. Ha azonban a szó új-latin eredetét illetőleg Schuchardtnak igaza is van, a magyarban kétségtelenül a szlávból származik.

Munkácsi Ethn 4 : 200.

† tyató 1657—8: MonTME 1 : 228, 231, 238, 239, 306, 312, 369, stb. (írva *tiato*).

= türkischer Schreiber; török íródeák.

Arab *k'atib* 'Schreiber', oszmán-török *kjatib, kjato* ua. Zenker 731.3, *kjatib* 'a writer, a clerk, a scribe, a secretary' Redh 1513. — A törökből: szerb *ćatip, ćáto, ćáta* 'Schreiber'; blg *kjatib, ketip;* román *chiatib;* albán *ciatip;* TürkEl II, 4, III, 69.

A magyar szó kétségtelenül a szerbből való. A *ćát-o* alak ugyanis csak szerb hipocoristicum lehet, és amennyiben valóban megvan a törökben (vö. Zenker), akkor a szerbből származik. De a *ty-* is a szerb közvetítés mellett szól. — Helytelenül a törökből magyarázta Kunos Ignác KSz 1 : 282.

Gombocz MNy 5 : 277. — Talán ezzel azonos a *Csató* családnév.

tyora 1888: Bácsbodrog MTsz.

= blind; vak.

< szerb *ćȍra* 'einäugig; félszemű' Vuk, vö. *ćȍri* ua.; blg *kjorav* blind; — albán *kjor;* román *cior* ua. < oszmán-török *kör* 'blind'. Vö. TürkEl II, 9, III, 72, IV, 158.

tyurak 1898: Bács, Nyr 27 : 411, Zenta Nyr 38 : 143.

= verbrämter langer Frauenmantel; prémes hosszú női télikabát.

< szh *ćȕrak* 'ein mit Pelz gefütterter und verbrämter Rock' Vuk; vö. blg *kjurk* 'pelisse; suba'; — albán *kürk* 'Pelz' < török *kürk* 'Pelz' Redh 1586, Kāšgarī, stb.; TürkEl II, 11, Meyer AlbWb 230.

U

uborka XV sze SchlSzj. — Vált.: *ugurka:* XV sze SchlSzj, XV—XVI szh MNy 21 : 141; — *ugorka:* 1516-tól NySz, 1520—30: MNy 11 : 38, 1544-től OklSz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *uborka:*

1529: OklSz, MA, 1664: NySz, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; — *buborka:* 1583: BotTört 129, MA, PP, PPB, 1788: Dunántúl MNy 5 : 287, Tzs; Csallóköz, Komárom, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Veszprém, Baranya, Tolna, Ormánység MTsz, OrmSz, Szenna; — *bugorka:* 1708: PPl, PPBl; — *buburka:* 1876: Somogy MTsz; — *budorka:* 1900: Tolna MTsz; — *huborka:* 1875: Hont, Nógrád MTsz, Nyr 44 : 237, Hortobágy Nyr 43 : 332; — *iborka:* 1840: Palócság, Heves Gömör, Zemplén, Mezőtúr, Arad MTsz; — *umorka:* 1838: hol? Tsz; — *uhorka:* 1708: PPl, PPBl; Nyitra vid. Nyr 33 : 467, 43 : 142; — *gugorka:* 1838: Tolna Tsz 526.

= Cucumer; Gurke.

Végeredményben a bizánci-görög *ἄγγουρον, ἀγγουρις*-ból származó szó (ez mindenesetre idegen eredetű, vö. Hehn Kulturpflanzen 315), amely valamennyi szláv nyelvbe bejutott: csa-h *ugorka* Ver, Stulli, *ugorak* Stulli, kaj-h *vugorek* Bell, Jambr; szlov *ugorek* (XIX sz), *ogurek* (a XVII sz-tól); cseh *okurka, vokurka* Wussin, Jungm (Klaret, Hus, Velesl még nem ismeri; az utóbbinál a *cucumer* még *tykva*!); sz *uhorka* Jancs, Tvrdý, Hv, Kálal (1685: *uherka* Com-Orb 33; népetimológiával, a 'magyar' jelentésű *Uher* hatása alatt), *ugorka, ogarok, oharok* Kálal; le *ogórek* (1472-től BSE 376, 1491-től Majewski); f-szorb *kórka;* ukr *ohirók, ohyrók* Žel, Hrinč, kárp. ukr *ohurec* Csopey; orosz *oguréc* (a XVI szk-től PES I, 39). — A szláv szavak viszonya egymáshoz és a göröghöz nincs tisztázva. Vasmer GrSlEt II, 260 szerint a szláv szavak k é t görög alapalakra mennek vissza: az *ugor*-változatok a fenti *ἄγγουρις*-ra (tehát a szláv *u*- egy eredeti nazális *ǫ*-ból való!), az északi-szláv *ogur*- pedig egy görög *ἀγουρον*-ra mennek vissza.

Vasmer tetszető elméletének azonban több gyengéje van: 1. feltűnő, hogy a szó a bolgárban nincs meg, sőt hiányzik a szerbhorvát nyelv keleti nyelvjárásaiban is, már pedig a görögből való származás esetén elsősorban itt kellene meglennie; 2. a szlovénben **ogor*- volna a szabályos, de itt ilyen nincs; a régi *ogur-ek* kirí a déli-szláv *ug-or* alakok közül; 3. a sz *uhorka* eszerint csak a magyarból származhatnék (a magyar *ugorká*-ból, amely a déli-szlávból való volna), de az átvételnek még a *g* > *h* változás előtt, azaz a XII sz vége előtt kellett volna megtörténnie, ami azt jelenti, hogy a magyar szó a XI—XII sz-ban került át; 4. feltűnő, hogy a szláv szavakra, főleg a déli-szláv változatra, nincsenek régi adataink (hiányzik pl. az egyh. szlávból, stb.).

A magyar szó szókezdő *u*-ja kétségtelenül szláv eredetre mutat. Erre vall a *-ka* képző is, illetőleg az, hogy a görög szó alapján feltehető alapalak nem fordul elő, a kicsinyítés ped g szláv sajátság. Nyilvánvalónak látszik, hogy a déli-szláv a közvetítő, annál is

inkább, mert az északi-szláv nyelvekben *ogur*-nak hangzik és hímnemű (tehát mássalhangzóra végződik). A cseh kései átvétel a szlovákból, vagy lengyelből, a f-szorb pedig talán német eredetű. Egyébként azonban a szláv szavak történetének hiányos ismerete miatt a részletek nem világosak.

A magyar szó változatai valamennyien az *ugorká*-ból valoк: > *uborka* (disszimiláció) > *buborka* (vö. erre Simonyi Nyr 45 : 75 az EtSz I, 545-tel szemben, amely ezt az alakot ismeretlen eredetűnek tartja!; l. alább a *gugorka* változatot is) > *budorka* (disszimiláció) ~ *bugorka* (kontamináció) ~ *gugorka*. Az *uhorka* külön átvétel a sz-ból, az *umorka* pedig valószínűleg a szlovénből (Linde szerint az osztrák-németben van *Umorke* változat is).

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 884, MEW 371, Budenz NyK 6 : 315, SzófSz.

udvar hn 1138/1329: MonStr I, 99; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *udvor:* 1138/1329: MonStr I, 99, 1174-től 1277-ig OklSz, Anon 17; — *odvor:* 1226: PRT I, 681; Moldva CsángóSz; — *odvar:* XIV szv BSzj, 1418: OklSz, XV szef-től a XVI szk-ig NySz; Háromszék MTsz; — *udvar:* 1263/1347-től OklSz, XIV szv BSzj (itt az *utuar* másolási hiba), SchlSzj, 1526-tól NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.

= cors, curia, aula; Hof.

< szláv *dvorъ;* óegyh. szláv *dvorъ* 'aula' Mar, Psalt; 'domus' Supr stb.; MiklLex, Srezn; blg *dvor* 'cour'; szh *dvor* 'Hof, Palast' HASz, kaj-h 'aula, curia' Bell, Jambr, csa-h ua. Ver; szlov *dvor* 'Hof'; ócseh *dvór* 'curia' atrium' Klaret, ma *dvůr* 'Hof, Hofstaat'; sz *dvor* 'udvar'; le *dwór* 'Hof' Bibl, 1442-től RotyP; f-szorb *dwór* 'Hof, Dominium, Regentenhaus'; ukr *dvir* (G *dvorá*) 'Hof, Edelshof, Schloss'; orosz *dvor* 'Hof' (a XI sz-tól Srezn). — Eredeti szó, vö. PIEW 279, BEW I, 241, TBSW 63, Meillet Ét 235, MER 122, HKES 112, BSE 105, VREW I, 331.

Feltűnő és különös a magyar szókezdő *u-* a szláv *dv-* mássalhangzó szókezdettel szemben, amellyel az egész magyar hangtörténetben (az *udvarnok* szóval együtt) magában áll. A különös az, hogy egy idegen *dv-* szókezdet egyáltalában praevocalisatioval küszöbölődik ki (vö. hogy az ugyanebből a szóból származó szláv helynevekben nem ez a szókezdő *dv-* kiküszöbölése: *Dovorán, Davarcsány* Nyitra m., viszont *Udvarc* is; vö. Kniezsa MNény 6 : 12), és ha már igen, akkor ez a vokális az *u*. Vajjon nem egy szláv **u dvorě* 'udvarnál' szerkezet átvétele? Vö. az *udvarnok* címszót is. — A szó egyébként nem a ház, hanem az állam terminológiájába tartozott: az első *udvar* a fejedelem háza lehetett (vö. az *udvarnok* és

a *nádorispán* címszavakat). Tehát a többi terminus technicusszal együtt déli-szláv, valószínűleg óhorvát eredetű lehet.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 154, MEW 53, Budenz NyK 1 : 315, Asbóth NyK 30 : 75, Wichmann MNy 35 : 80, SzófSz.

† **udvarnok** 1092: OklSz. — Vált.: *udvornik* (latinosítva *udvornicus* alakban): 1092-től OklSz, Bartal Gloss; hn 1138/1329: MonStr I, 96; — *udvornuk:* 1247: ÁUO VII, 225, 1268-tól-1326-ig OklSz; — *odvornuk:* 1367: OklSz; — *odvarnok:* 1351: OklSz; — *udornik* (latinosítva mint *udornicus*): 1151: OklSz; — *odvornik* (latinosítva mint *odvornicus*): 1217: OklSz; — *udvarnuk:* 1388: OklSz; — *udvarnik* (latinosítva mint *udvarnicus*): 1351: OklSz; — *udvarnak:* 1452: OklSz; — *udvarnok* (csak hn-ekben maradt meg, a Zala megyei először 1430-tól Cs III, 119, stb.).

= servus ad aulam, curiam petinens; zum Hof gehörender Diener, der Hörige (mit Handarbeit, Handwerk, Landwirtschaft dienender Mann, stets in Unterschied vom Kriegsmann); az udvarhoz tartozó s z o l g a - rendű, kézművességgel, földműveléssel szolgáló ember (mindig különbözik tőle a katonai szolgálatot teljesítő jobbágyfiú). — A Höfling, Hofkavalier (1838: Tzs) nyilván neologizmus.

A közfelfogás szerint egy szláv *dvorьnikъ* szóból való (*dvorьn-ikъ;* a *dvorъ* 'udvar' szónak *-ьn* melléknévképzős és *-ikъ* főnevesítő képzős származéka), a baj azonban az, hogy a szolgarendű, gazdasági munkát végző társadalmi réteg neve sehol, semmiféle szláv nyelvben nem volt *dvornik*! A *dvornik* mindenütt, ahol megvolt vagy megvan, más jelentett vagy jelent: óblg **dvornik* 'praefectus aulae' (megmaradt a román fejedelemségekben: *dvorьnik* 'comes palatii' . . . : MiklLex; később *vornik*, vö. Cantemir, Descrierea Moldovei. Bucuresti, 1923, 100); óhorvát *dvornik* 'valami magas méltóság; később kisebb méltóságok, valami officiális, stb. 'Maž 295—6; ócseh *dvornik* 'ganeo; ein feiner, unterhaltender, ausgelassener Mann' GebSl I, 368; le *dwornik* Hofmaier' Linde; óorosz *dvorьnikъ* 'aulicus'? (1482, 1483: Srezn I, 645). Ma van ugyan az oroszban egy *dvornik* 'Hausknecht' jelentésű szó, amelynek jelentése az ómagyar *udvarnok* szó jelentésének megfelelne, ez azonban az oroszban nyilván ú j és azért a régi magyar szót vele egyeztetni nem lehet. Az állami terminológiában különben orosz eredetű szó aligha van.

A szókezdő *u-* is nehézséget okoz. Nem lehetetlen azonban, hogy nem is egy *dvorьnikъ*, hanem egy szláv *udvorьnikъ* átvételével van dolgunk, amely pl. az óegyh. szláv Supr-ban meg is van (388, 'Höfling, Begleiter'); vö. sz *udvoran, -rna, -rno* 'dienstfertig', *udvorica* 'Höfling'; szlov *udvóren* 'dienstvertig'; cseh *udvorník* 'nobilis praedialis; hofmässiger Edelmann' Wussin. — Itt az *u*

a '-nál, -nél' praepositio. Ebben az esetben azonban fel kellene tennünk, hogy az *udvar u*-ja másodlagos és az *udvarnok*-ból vonódott volna el. Szóval a kérdések még nincsenek tisztázva, csak annyi bizonyos, hogy az *udvar* is, az *udvarnok* is a szlávból származik.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 155, Melich MNy 24 : 4 (nála ez az egyetlen biztos példa az átvett szláv *-nik* képzőre!).

ugar 1299/1411: Kubinyi Mon I, 177, 1358-tól OklSz, XIV szv BSzj, SchlSzj, 1522-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= 1. novalis; először felszántott föld (1299/1411-től valamennyi fenti adatban); — 2. Brachfeld, jedes dritte Jahr brach liegender Acker; harmadévenként pihentetett föld (1774: NagySz, Jambr szerint a latin *novalis*-nak ez volna az értelme); — 3. unbebautes Feld; műveletlen föld, parlag (Arany, Ady, vö. MNy 46 : 113).

< szláv *ugorъ;* blg *ugar* 'gueret, friche' Mavrov, 'felszántott, de még be nem vetett föld'; szh *ugar* 'die zum künftigen Anbau aufgerissene Erde' Vuk; cseh *uhor* 'Brachacker, Brache' Rank (Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *uhor* 'pihenő föld' Bernolák, 'ugar, parlag' Hv, 'ugar' Jancs; le *ugór* 'Brachacker, Brachfeld; a háromnyomásos gazdálkodásban a pihenő föld' VarsóiSz; f-szorb *wuhor* 'Brandfleck auf dem Felde'. — A *gorěti* 'ég' származéka (*u* + *gorъ* 'der mit Niederbrennen des Waldes gewonnene Acker; égetéssel szerzett szántóföld, égetéssel tárgyázott föld); az alapszóra vö. BEW I, 334.

Mivel a szónak 'Brachfeld' jelentése a szláv nyelvek közül egyedül a nyugati-szláv nyelvekben van, valószínű, hogy szavunk is innen, közelebbről a sz-ból származik.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 883, MEW 72, SzófSz, Kniezsa MNy 46 : 113, Kázmér Miklós MNy 47 : 240.

†uja XIV szv BSzj.

= avunculus; nagybátya.

< szláv *ujь* ua.; — MEW 371.

Tagányi Száz 27 : 320.

unoka szn 1209: OklSz; kn 1283: OklSz. —Vált.: *unuka:* 1209-től 1447-ig OklSz, 1219: VR 114, 106. §; — *unoka:* 1211-től OklSz, SermDom, 1506-tól NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — ? *unika:* 1229: OklSz (szn, talán nem is tartozik ide); — *onoka:* 1446: OklSz, 1598: NySz, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; Répce mell., Mohács, Szatmár, Gömör, Szföld MTsz; — *vonoka:* 1525—31: NySz.

= 1. nepos; Enkel (1209-től valamennyi fenti adatban); — 2. ex fratre nepos; Neffe; unokatestvér (1263: OklSz, 1517: DomK, WinkK = NySz).

< szláv *vnuka* vagy *unuka;* egyh. szláv *vъnukъ* 'nepos', *vъnuka* 'neptis' MiklLex, Srezn; blg *vnuk, unuk: vnúka, unúka;* szh *ùnuk: ùnuka;* szlov *vnȗk: vnúka;* ócseh *vnuk: vnuka* (ma *vnuk: vnučka*); sz *vnuk: vnučka;* le *wnuk: wnuka, wnuczka* (de van *wnęk, wnęka* is, másodlagos nazálisok); f-szorb *wnuk: wnuka, wnučka,* a-szorb *wnuk;* ukr *vnuk: vnuka;* orosz *vnuk: vnuka.* — Eredeti szó (töve a latin *anus*-szal rokon); MEW 396, Kiparsky 56, Sławski SlOcc 18 : 273, MER 73, HKES 420, BSE 628, PES I, 88, VREW I, 211.

A magyar szó lehet akár a hímnemű alak átvétele (és akkor az *-a* a rokonsági szavaknál gyakori birtokrag, vö. *bátya, néne, apa, anya*), akár a nőneműé. Az átvett alak vagy *vn-*, vagy a szh-ra jellemző *un-* szókezdetű volt (erre adataink 1189-től MonSerb 1). Bizonyos azonban, hogy az átvett alak nem lehetett az eredeti *vъnuka*, mert akkor **vonoka* volna várható (kérdéses, hogy a TelK egyetlen *vonoka* adata hogyan viszonylik a kódexben magában is többször előforduló *unoka* alakhoz, aligha lehet külön átvételnek tartani). Az átvétel tehát már a jerek lekopása után, a XI—XII sz körül történhetett.

Ver, GyarmVoc, SlEl 923, MEW 396, Asbóth SzlSz 34, Melich NyK 39 : 70, MNy 6 : 446, Putnoki MNy 9 : 33, Kovács M. Nyr 44 : 373.

uszkuruc-fa 1753: OklSz 1207. — Vált.: 1753: *uszkurusz:* 1753: Borsod OklSz, 1839: Abaúj, Torna MTsz, CzF; — *uszkuruc:* 1835: Abaúj MNy 1 : 379; — *uckuruc:* 1882 Borsod, Gömör, Abaúj, Torna MTsz.

= Sorbus domestica; berkenye (Jáv 479).

< sz *oskoruša, skoruša* 'Sorbus' Hv, Kálal stb. — Közszláv szó; MEW 227, MER 389, BSE 495.

Bár a két szóalak egyeztetése hangtanilag számos kérdést hagy magyarázatlanul, az egyeztetés feltétlenül helyes. A magyar *-sz-* a sz *-š-* helyén nyilván az első *sz*-hez való asszimiláció. Feltűnők azonban az *u*-k a sz *o*-k helyén és — különösen fanévben — a szóvégi *-a* hiánya.

utca 1337: OklSz. —Vált.: *ulca:* 1337-től 1438-ig OklSz, 1522: NySz, — *úca:* 1337-től OklSz, SchlSzj, a XV szef-től NySz, SermDom; Murm, KolGl. 2, Cal, Ver; Moldva, Szlavónia MTsz; — *úcca:* (írva *útsza:* 1708: PP, PPB, Kr, Tzs); Háromszék MTsz; — *ucca:* (írva *utsza:* 1621: MA, 1666-tól NySz, SzD; *utcza:* 1771-től NySz, CzF stb. 1922-ig, *utca:* 1922-től; *ucca:* nem hivatalos helyesírásban, pl. Balassa helyesírásában, stb.).

= platea; Gasse.

< szláv *ulica;* egyh. szláv *ulica* 'platea' MiklLex; blg *ulica*

'rue'; szh *ùlica* 'platea'; Gasse' Ver, Bell, Jambr, IvBr, 'der Hof' Vuk; szlov *úlica* 'Gasse'; cseh *ulice* Klaret, stb.; sz *ulica;* le *ulica;* f-szorb *wulica;* ukr, orosz *úlica* ua. — Eredetileg *-ica* deminutívképzős származék a 'hohler Baum, Bienenstock' jelentésű *uljь* szóból (tehát eredetileg nyilván 'Hohlweg; mély út' volt a jelentése), de már az ősszlávban 'platea; Gasse'; MEW 372, TBSW 18, MER 651, HKES 402, BSE 593. — A szlávból román *uliță.*

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. — A moldvai *ulica* 'sikátor' nem megőrzött régiség, hanem külön átvétel a románból.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 885, MEW 372, Juhász Jenő MNy 27 : 331, SzófSz.

uzsonna XIV szv BSzj. —Vált.: *uzsunna:* XV sze SchlSzj; — *uzsona:* 1549: NySz, Kr, Tzs; ebben: *Uzsonás* János csúfnév Nógrádi Jenő A sümegvidéki nyelvjárás 25; — *uzsanna:* 1521: OklSz; — *uzsonna:* 1544: OklSz, SI, CzF; — *uzsonya:* 1897: Debrecen MTsz; — ? *ozsana:* XIV szv BSzj; — *ozsona:* 1533: Murm, Ver; Somogy NépkGyűjt VI, 340; — *ozsonna:* 1576: SzikszF, Cal, MA, 1630-tól NySz, PP, PPB, SI, Tzs, CzF; — ? *ozsánna:* 1647: NySz; — *ozsonya:* 1642: MonTME 5 : 110. — Az OklSz szn-ei nem tartoznak ide, vö. Berrár MNy 47 : 189 (de a *Zsuzsanna* névvel való kapcsolatukra vö. mégis Wertner Nyr 43 : 257).

= antecoenium, merenda; Nachmittagsessen, die Vesper, die Jause.

< szláv *užina;* blg *úžina* 'lunch, collation du soir; az angol „five o clock" tea'; szh *ǔžina* 'merenda; Jause' Ver, Vuk, kaj-h *južina, užina* Bell, Jambr; szlov *júžina, úžina* 'das Mittagsmahl, das Nachmittagsessen'; le *južyna* 'das Jausen' (csak a volt Galiciában); orosz nyj *užina* 'Abendessen'. — Az *ugъ, jugъ* 'Süden' szóból ('Mittag' jelentésére ugyan közvetlen adatunk nincs, de az *užina* csak ebből származhatik), eredeti jelentése tehát „déli étkezés" volt; BEW I, 457 és az *ug* címszót.

A magyar szó már nem az eredeti „déli étkezés", hanem a későbbi „délutáni étkezés" jelentésben jött át (hogy mikortól, nem tudjuk). Ez a jelentés nyilván összefüggésben van a főétkezésnek, az ebédnek, délben való megállapodásával. — Zavaró a magyar szóban a korán fellépő geminált *-nn-*, pedig a gemináció a magyarban semmiesetre sem nagyon régi jelenség (bár komolyan még senki sem vizsgálta meg), de l. mégis a népnyelvi adatokat. Egy szláv **užinьna* alakra aligha gondolhatunk. Bizonyos azonban, hogy nem valami szláv **užívna* alak átvétele (így Simonyi Nyr 38 : 294 és Horger MNy 23 : 499), mert ilyen szó nincs. A mai szlovák *užívna* modern neologizmus, amely a magyar *uzsonná*-ból népetimológiával keletkezett (az *užívať* 'használ' szóval kapcsolták össze).

Ver, GyarmVoc, SlEl 887, MEW 106, Asbóth SzlSz 24, SzófSz.

† **üzbég** XI szv: *wzbeg* Decr. S. Ladislai III, 2. §. = NySz (Marczali MTörtKutfői 98 szerint: *wzbech*); a későbbi források adatai: Mossóczi, Zsámbéki, MA, PPBl = NySz, mind ennek az egyetlen adatnak az ismétlései. Az OklSz-ban közölt szn-i és hn-i adatok idetartozása kétes. A helynévi adatok a Nyitra megyei *Üzbég* ~ sz *Zbehy* helységre vonatkoznak, ez pedig a nevét talán a két folyó összefolyásától kapta, amely mellett fekszik.

= servus fugitivus; entlaufener Knecht; szökött szolga.

< déli-szláv *iz-běgъ* 'szökevény', az *iz* "ex; aus; ki" + *běgъ* "szökevény", a *běgati* főneve; vö. a *pribék* címszót. Ma ilyen szó ebben a jelentésben a szláv nyelvekből nem mutatható ki.

SlEl 248.

V

vacsora XIV szv BSzj. — Vált.: *vacsara:* XIV szv BSzj, Cal; — *vocsora:* 1533: Murm, 1536: NySz; Esztergom, Komárom, Nyitra, Borsod, Gömör, Abaúj, Békés, Bács MTsz; — *bocsora:* 1875: Komárom, Hont MTsz; — *vacsora:* XV sze SchlSzj, 1512-től NySz, 1544: OklSz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *vacsira:* 1893: Hunyad MTsz; — *vacsura:* 1879: Veszprém MTsz.

= coena; Abendessen.

< szláv *večera;* óegyh. szláv *večerja* 'coena' Mar, Savv, Euch, Supr; MiklLex; blg *večérja* 'diner, souper; szh *vèčera* 'coena' Ver, 'Abendessen' IvBr, kaj-h *večéra* 'coena' Bell, Jambr; szlov *večêrja* 'Abendessen'; cseh *večeře* Klaret, stb.; sz *večera;* le *wieczerza* (elavult); f-szorb *wječeŕ* nőnemű, a-szorb *wjaceŕa;* ukr *večéra* és *večérja;* orosz (egyh. szó) *véčerja.* — A *večerъ* 'Abend; est' *-ja* képzős származéka; MEW 376, Meillet Ét 399, TBSW 348, MER 64, HKES 410, BSE 614, PES I, 81, VREW I, 196.

A magyar szó már egy depalatalizálódott *večera* átvétele, amely vagy szerb-horvát, vagy szlovák lehet. A depalatalizáció kora ismeretlen, de semmiesetre sem lehet régibb a XII sz végénél. A szerb-horvátban régebbinek látszik, a közelebbi adatok azonban hiányzanak.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 895 és 897 (t. i. a m *vacsoracsillag*-ot külön átvételnek tekinti egy szláv **večerja zvězda*-ból, amelyben a *večerja* 'esti'-t jelent, de vö. erre Halász Nyr 12 : 59; a MEW-ben már nem szerepel), MEW 376, Melich SzlJsz I/2, 407, Asbóth Nytud 1 : 35, SzófSz.

vádol XV szef JókaiK 25,35, vö. BallRMNy 146, 151, SermDom, a XVI sze-től NySz, 1512: NyK 28 : 313, GyöngyTör, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= accusare, concriminari, incusare; anklagen, beschuldigen. < szláv *vaditi;* óegyh. szláv *vaditi* 'incitare' Supr; egyh. szláv *vaditi* 'accusare' MiklLex; blg *vádja, vádiš* 'rágalmaz, följelent' Gerov (csergedi bolgár *vadi* 'sagt, verkündigt, bekennt; mond, hirdet, vall' Spisanie na Bolg. Akad. kniga 33 : 158); vend *váditi* 'anzeigen, verklagen; öffentlich sagen, bekennen' Plet; óorosz *vaditi* 'accusare' (a XI sz-tól Srezn I, 223, Prove 385). — Az alapszó ebben a jelentésben más szláv nyelvből nem mutatható ki. Van azonban 'hindern; gátol' jelentése a csehben, sz-ban, f-szorbban, 'zum Streit anhetzen' jelentése az a-szorbban (*waźiś*). Praepositiós összetételekben (pl. *obaditi* < *ob-vaditi* egyh. szláv, blg, szh, kaj-h *osvaditi*, stb.) több nyelvben 'accusare', a reflexív *vaditi sę* pedig több nyelvben (cseh, sz,. le, szorb, ukr, szlov) 'zanken, streiten; veszekedik', (tkp. „egymást vádolni") jelentésben van meg. — Eredeti szó; MEW 373, Meillet Ét 33, TBSW 337, MER 56, HKES 406, BSE 598, PES I, 62, VREW I, 163.

A legfeltűnőbb, hogy a szó a magyar jogi terminológia legfőbb forrásában, az ószerbben-óhorvátban nincs meg. Szavunk tehát valószínűleg az ó b o l g á r ból való.

Ennek az igének m a g y a r változata a *vall* 'confiteri, affirmare; bekennen, behaupten': XV szmf SermDom, a XV szv-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, 1512: Nyk 28 : 313, Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF, stb. — Hogy ez az ige valóban a *vádol* változata, azt a kaj-horvát *vadluvati* (Muraköz, Melich SzlJsz I/1, 81, I/2, 407, Kniezsa NyK 50 : 194), vend *vadlüvati* uo., ószlovák *vodlovať* uo. igazolják, amelyek egy ómagyar **vadlani* átvételei. A *vádol* 'accusare' ~ **vadol* 'confiteri' jelentésmegkülönböztetés csak a magyarban mehetett végbe, mert ez utóbbi semmiféle szláv nyelvben nem mutatható ki.

Asbóth Nyr 25 : 115, 373, Nytud 5 : 277, Melich SzlJsz I/2, 407, MNy 6 : 113, Pais MNy 46 : 100, SzófSz.

Helytelenül a *vád* 'crimen; Anklage' szóból indul ki a SlEl 888. Ez azonban a *vádol*-ból való magyar elvonás (XVI szef NyK 28 : 313, 1568-tól NySz, SzD, SI, Tzs, CzF). Semmiesetre sem a szláv *vada* 'calumnia' szóból való. — Halász I. Nyr 12 : 57 szerint a *vádol* és *vall* fgr eredetű, és a *vall* a NyH 3. kiadásáig valóban fgr eredetűnek volt jelezve, de a 4. kiadástól kimaradt. — Balassa TMNy 88 a *vall* 'confiteri' igét a *vall* 'habere' szóval tartja azonosnak. Elfogadhatatlan.

vajda 1193: ÓMO 55 = MNy 31 : 297. — Vált.: *vojovoda:* 1214: VR 304. §; — *vojavoda:* 1209: OklSz, 1215: VR 283, 44. §; — *vojvoda:* 1221: VR 362. §., 1255: ÁUO VII, 386, 1308: Cs III, 121; — *vajvoda:*

1219: VR 39. §; — *vojavada:* 1222: VR 35. §; — *vojada:* 1366: OklSz; — *vajoda:* 1193: ÓMO 55; — *vojda:* 1337: OklSz; — *vajda:* 1398: Cs III. 121, 1409-től OklSz, SchlSzj, SoprSzj, a XVI szk-től NySz, Murm, SzikszF, Kr, Tzs, CzF, stb.

= dux, princeps (comes provintialis Murm, SzikszF; ez volt a címe Erdély kormányzójának az önállóság előtt; a két román fejedelemség fejének; ma *cigányvajda* Zigeunerhauptmann).

< szláv *vojevoda;* óegyh. szláv *vojevoda* 'belli dux, praefectus' Supr; egyh. szláv *vojevoda* 'belli dux, princeps, praefectus' MiklLex, Srezn; blg *vojvóda* 'chef, commandant, capitain, guide des insurgés bulgares sous l'ancien régime turc'; szh *vȍjvoda* 'dux; Herzog; a nemzetség feje'; szlov *vójvoda* 'Heerführer, Feldherr, Herzog'; cseh *vévoda* 'dux' Klaret, Hus, *vejvoda* Velesl, *vojvoda* (neologizmus) 'Heerführer, Herzog'; sz *vojvoda* 'vajda, herceg' (valószínűleg neologizmus); le *wojewoda* 'der Heerführer, der Wojwode; tartományi főnök' (kb. a magyar főispánnak felelt meg), a-, f-szorb *wójwoda* 'Herzog'. — Összetétel: *voje* + *voda* 'Heer-zog; had-vezér' (általában a német *Heerzog* fordításának tartják, de szükségtelenül); MEW 393, Meillet Ét 209,259, TBSW 344, MER 75, HKES 415, BSE 629, PESI, 89, VREW I, 213. — A szlávból román *voivod, voevod, vodă.*

A Konstantinos Porphyrogenitusnál szereplő *βοέβοδος* mint a magyar törzsek fejeinek címe (Moravcsik Byzantinoturcica II, 91, Gyóni Görög szórv 33) valószínűleg nem magyar, hanem bizánci szó. Ezt azonban kétségtelenül eldönteni nehéz. Amennyiben magyar szó, akkor az óoroszból van átvéve, amennyiben nem, valószínűleg bolgár, vagy horvát eredetű. A magyar szó mindenesetre nem a későbbi szinkopált, hanem még az eredeti teljes alak átvétele. A *vojevoda* > *vojvoda* fejlődés a magyarban történt (és nem a hasonló szláv fejlemény átvétele), ebből t a l á n haplológiával lett a *vajda* (Melich MNy 17 : 145, Sági MNy 22 : 284, Melich MNy 29 : 272).

Ver, Leschka, SlEl 910, MEW 393, Asbóth Nytud 3 : 293, SzófSz.

valaska 1669: NySz. — Vált.: *valaska:* 1669: (itt *valaskás* mn) NySz, 1685: Mátyás Fl.; Balaton mell., Csallóköz, Pozsony MTsz; — *valaskó:* 1685: MonIrók 27 : 34; — *balaska:* 1829: Kemenesalja, Tsz, Balaton mell., Göcsej, Veszprém, Somogy MTsz; — *baloska:* Pápa vid. NyF 17 : 27; — *baracska:* 1882: Somogy MTsz; — *balatka:* 1886: Veszprém MTsz, Sopron MNy 4 : 42.

= parva securis; kleine Axt; kis balta (fokosféle).

< sz *valaška* 'szekerce' Bern, Hv, Kálal; morva *valaška* ua. BartošSl; cseh *valaška* ua. Jungm (a sz-ból); le nyj *wałaska* Atlas-Podk 172, Vážný 138. — A *valach* 'juhpásztor' származéka, tulajdonképpen „pásztorbalta", a *valach* pedig a *vlach*-ból való, talán magyar

közvetítéssel. A *b*-s változatok Simonyi NyK 23 : 308 szerint a *balta* hatására keletkeztek.

EtSz I, 251, Valló Nyr 33 : 570, Crânjală Rumunské vlivy 414.

vályog 1838: Palócság Tsz.

= Nudelwalker; sodrófa.

< sz *válek, válok* 'kis henger, nyujtó-, sodrófa' Jancs, Hv; vö. blg *válek, valjak* 'rouleau, cylindre', kaj-h *val* 'cylindrus' Bell; szlov *valék* 'die Walze, der Cylinder'; cseh *válek* 'kleine Walze' (Wussin nál *válec*, korábban nincs); le *wałek* 'eine kleine Walze'; ukr *vályk* ua.; orosz *valek, válik* 'Walze'. — A *valiti, valjati* 'volvere; wälzen; sodor' származéka, vö. MEW 377, MER 57, HKES 407, PES I, 63, VREW I, 166. — SlEl 890.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 889, MEW 378 és Valló Tót el szerint a 'Kotziegel; ki nem égetett tégla' jelentésű magyar *vályog* szó (1693: NySz, SzD, SI, Tzs, CzF; — *vályok:* 1840: Heves, Abaúj MTsz; — *vájug:* Cegléd MTsz) a szlovák *válek, vál'ok* 'Kotziegel' szóból származnék. Azonban a szlovák szó a szlávságban társtalan (megvan ugyan a morvában *vál'ek* alakban, de itt alighanem a sz-ból való), így tehát addig, amíg a szónak nincs magyarázata, a sz-ból való származtatást elfogadni nem lehet. A fenti 'sodrófa' jelentésű *válek* szóval jelentéstani és hangtani okból nem lehet azonos. A 'sodrófa' jelentésű *válek, válok l*-je k e m é n y, míg a *válek, vál'ok*-é palatális. — Eredete ismeretlen, vö. SzófSz.

vápa hn 1263/1393: OklSz; kn XVI szk GyöngyTör. — Vált.: *vápa:* 1263/1393-tól 1528-ig OklSz, GyöngyTör, 1578-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, MTsz (l. alább); — *lápa:* 1621: MA, PP, PPB, Tzs; Szföld Tsz.

= 1. alveus; Höhlung; mélyedés (pl. hónalj, szemgödör, térdhajlás gödre; XVI szk GyöngyTör, 1578-tól NySz, MA, PP, PPB; — *poples* a: MAl, PPl, PPBl; Szolnok-Doboka, Szföld MTsz); — 2. seichte Grube an der Berghalde; sekély gödör a hegyoldalban (1263/1393-tól OklSz; Nógrád, Szatmár, Szföld MTsz); — 3. lacuna; Pfütze; tócsa (*lápa:* MA, PP, PPB, *vápa, lápa:* SzD; Tiszaújlak Nyr 36 : 432).

< szláv *vapa;* óegyh. szláv *vapa* 'stagnum' Supr; egyh. szláv *vapa* 'stagnum, lacus' MiklLex, Srezn; szlov *vápa* 'Pfütze'; le *wapowiec* 'ein Weg voll Abgründe'. — Eredeti szó (vö. szanszkrit *vāpī* 'länglicher Teich'); MEW 375, Meillet Ét 258, TBSW 342, BSE 601.

Halász I. Nyr 10 : 353, Gombocz NyK 39 : 238 a *láp* változatának tartják. Ez azonban nem lehet helyes sem jelentéstani (a láp eredetileg m o z g ó sziget volt, vö. Mészöly SzegFüz 3 : 141), sem hangtani tekintetben. A *v*-ből ugyan lesz szórványosan *l*-, de

l-ből *v*-re példánk nincs. A *lápa* változat ilyen változás eredménye, vö. *Lepsény* < régi *Vepsény* Cs III, 260.

SlEl 892, Munkácsi KSz 7 : 252, Moór UngJb 7 : 139, Mészöly SzegFüz 3 : 126, SzófSz, Kniezsa MNy 49 : 200 (de nem azonosítja a *láp* szóval Szinnyei NyH[7] sem).

varádics XIV szv BSzj. — Vált.: *vrádics:* XVI sz MNy 11 : 133, XVI szv Nyr 34 : 512; — *varádics:* XIV szv BSzj, SoprSzj, SchlSzj, XVI sze Nyr 34 : 201, MNy 11 : 38, 132, 135, SzikszF, 1578-tól NySz, 1583: BotTört 268, MA, PP, PPB, MFüvészk 465, Tzs, CzF; — *virádics:* 1840: Heves, Békés MTsz; — *garádics:* 1834: Borsod, Alsófehér MTsz; — *grádics:* 1935: Szamoshát SzamSz; — *daragics:* Ják 1125; — *radics*-kóró: Ják 1125, EtSz II, 1035.

= 1. Chrysanthemum vulgare, régi neve Tanacetum vulgare (XIV szv-től valamennyi fenti adatban, a 2. alatti kivételével; vö. Ják 1125, 1129); — 2. Verbascum; ökörfarkkóró (*garádics*-kóró: 1915: Alsó-Fehér MNy 11 : 311).

< szláv *vratič;* blg *vratiga, vratika* 'Tanacetum' Kozarov; szh *vrâtič, povrâtič* 'Tanacetum crispum L.' Šulek, kaj-h *vratič* 'apiastrum, melissa', *vratika* 'Tanacetum' Bell; szlov *vratič* 'Tanacetum vulgare; ócseh *vrátyč* 'Athanasia, Barba Jovis' Klaret, Velesl, ma *vratyč* 'Tanacetum vulgare'; le *wrotycz* ua.; ukr *vorótyč* ua. — A *vort-* 'fordít, visszaad' tőnek néhány növénynévben előforduló *-yčь* képzős származéka; MEW 395, BSE 633, Knutsson Palat 100, Vondrák SlGr I, 656. Jelentése tehát „visszaadó" és abból a hiedelemből származik, hogy visszaadja a szüzességet.

Feltűnő a magyar szó állandó *-d-*je a szláv *-t-* helyén. Aránylag kései átvétel a déli-szlávból. Helynevekben nem fordul elő.

Leschka, SlEl 915, MEW 395, Asbóth Nesk 36, Melich MNy 19 : 139.

†varáta 1532: a Maroson a malmok gátjait úgy kell építeni, hogy a sóhajók számára elegendő nyílást hagyjanak: „semper aliquem meatum vulgo *varathath* ... permisissent" MNy 2 : 108.

= Zwischenraum; köz.

< szh *vráta* 'Pforte'; < ősszláv **vorta* (a *vert-* 'fordít' tő *o*-fokú főneve); MEW 384, TBSW 353, VREW I, 229.

Simonyi Nyr 35 : 289.

varázsol XV szmf SermDom. — Vált.: *vrázsol:* 1578: NySz (vö. 1706: *vrázslóﬂ* Nyr 29 : 366); — *varázsol:* XV szmf SermDom, NyírkGl, GyöngyTör, 1551-től NySz, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF.

= incantare, divinare, vaticinari; zaubern, wahrsagen, hexen.

< szláv *vražiti;* szerb-egyh. szláv *vražiti*, orosz egyh. szláv *vražiti* 'magicas artes exercere' MiklLex, Srezn; blg *vrážja* 'varázsol' Gerov; szlov *vražiti* '(durch Zauberei) schaden, anzaubern'; cseh *vráž* 'Wahrsagung' (nyilván neológizmus, Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri, a *vražiti* ige ma sincs meg); sz *vražiť* 'varázsol, babonáz' Jancs, Hv; le *wróżyć* 'wahrsagen'; ukr *vorožyty* 'weissagen, wahrsagen, beschwören, zaubern'; orosz *vorožit'* 'wahrsagen, hexen, verhexen, zaubern' (a XIV sz-tól Srezn). — Ősszláv **voržiti*. Eredete nincs ugyan tisztázva (kérdés, vajjon az 'ördög, ellenség' jelentésű **vorgъ* származéka-e, vagy más szó), de ősi szó, vö. MEW 394, MER 77, HKES 422, BSE 632, PES I, 96, VREW I, 228.

A magyar szó trat-típusú, tehát vagy déli-szláv, vagy szlovák eredetű lehet. — A *varázs* magyar elvonás a *varázsol*-ból. Ez az elvonás kétszer is megtörtént: egyszer a középkorban (vö. *varasus* mn SchlSzj, SermDom, SzalkGl), ez azonban kiveszett, másodszor a nyelvújításkor (1797, 1805: NyÚSz).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 916, MEW 394, Halász I. Nyr 10 : 196, Asbóth Nyr 30 : 222, SzófSz.

Jelentéstanilag nincs tisztázva, hogy ide tartozik-e a 'wachen, wach sein, übernachten; virraszt, éjjelez' jelentésű *varázsol* (1838: Pápa, Kemenesalja Tsz, MTsz; *verázsol* 1839: Rábaköz, Szigetköz, Vas, Veszprém, Balaton mell. MTsz). Valószínűleg igen (a varázslás, szellemidézés éjjel történik).

varëcska 1819: TudGyűjt VI, 40. — Vált.: *varëcska:* 1819: Palócság TudGyűjt i. h., Hont MTsz; — *varicskó:* Ipoly mente MTsz; — *varëca:* 1904: Apc Nyr 33 : 302; — *varaca:* 1914: Nyitra vid. Nyr 43 : 141.

= Kochlöffel; főzőkanál.

< sz *vareška*, a *varecha* demin-a; ez a *variť* 'főz' származéka; MEW 381.

A *varicskó* ó-ja magyar deminutívum. Különös a *varëca, varaca* szavak *c*-je. A szlovák szóban nem *č* van, hanem *š*, a *cs* tehát magyar fejlemény. A *varëca c*-je pedig mégis kikövetkeztetett hang a deminutív *varecska* alakból (vö. sz *palica: palička, polica: polička* stb.). Ilyen kikövetkeztetés azonban csak szlovákul is (de nem jól) tudó magyarságnál alakulhatott.

Valló Tót el, Nyr 33 : 570.

varkocs 1833: Kassai II, 218. — Vált.: *varkocs:* 1833: Hegyalja Kassai II, 218, Abaúj, Torna, Zemplén, Tiszahát MTsz, Mikszáthnál Nyr 22 : 416; — *brëkocs:* 1890: Hont MTsz, Karancs vid. Nyr 46 : 132; — *vërkocs:* 1894: Palócság, Aszód MTsz; — *vrëkocs, vrekocs:* 1880: Nyitra, Hont, Aszód MTsz, Nyr 28 : 452; — *vrkocs:* 1894: Palócság MTsz.

= Zopf; hajfonat.

< sz *vrkoč*, keleti-sz *varkoč* 'Zopf'; le *warkocz;* szh *vrkoč*, stb.; MEW 384, BSE 602, HKES 423.

A *varkocs* változat a keleti-sz-ból, a többi a közép-sz-ból való. Valló Tót el, Nyr 33 : 570, SzófSz.

varsa ? szn 1211: OklSz; hn 1252: OklSz; kn 1356: OklSz. — Vált.: *vorsa:* 1356, 1471: OklSz, 1533: Murm, Ver; Szlavónia MTsz; — *varsa:* 1211-től OklSz, BSzj, SoprSzj, SchlSzj, KolGl. 1, 1565-től NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF (a Kőszegről 1649-ből közölt adatot a kiadó milyen alapon írta át *varzsá*-nak? MNy 6 : 272); — *vĕrse:* XIV szv BSzj; 1834: Hegyalja, Fehér, Mátyusfölde, Abádszalók, Szföld MTsz; — *vörse:* 1621: MAl (*sagena* a.), PPl, PPBl, SzD; Vas, Győr, Mátyusfölde MTsz.

= sagena, scirpiculum piscarium; Fischerreuse; halak betévedésére számító kosárszerű készség (tévesen Tzs: 'der Senkhamen, die Senke, das Fischgarn').

< szláv *vьrša;* blg *vrъša* Gerov I, 165; szh *vŕša* 'Fischreuse' IvBr, csa-h *vrša* (írva régen *varsa* Ver, Stulli), kaj-h *vrša* 'nassa, excipula' (írva régen *versa* Bell, Jambr); szlov *vŕša* 'Fischereuse'; ócseh *vršě* 'sagena' Klaret, Hus, ma *vrš* 'Fischreuse'; sz *vrša* 'vetőháló, varsa' (XVII sze *werssa* 'fiscella, nassa' SMS 15 : 159); le *wiersza* 'Fischreuse'; f-szorb *wjerša, wjerš*, a-szorb *ŵerša;* ukr *vérša*, orosz *vérša* ua. — Eredeti szó, bár pontos forrása még nincs tisztázva; MEW 384, MER 92, HKES 423, BSE 617, PES I, 78, VREW I, 191. — A szlávból román *vârşă*.

A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Asbóth SzlSz 97, Refl 13 szerint — mint szerinte régi szláv jövevényszavaink általában — az óbolgárból való (viszont Melich SzlJsz I/1, 176 állítása, h g n e m l e h e t bolgár, mert ott a szó nincs meg, egyszerűen tévedés), Melich i. m. szerint csak s z l o v é n eredetű lehet, ezek azonban apriorisztikus vélemények. — Nem lehetetlen, hogy honfoglaláselőtti óorosz jövevényszó, vö. a *szégye, tanya* címszavakat. Az átvett alak mindenesetre egy szláv *vьrša* vagy *verša* (ebből a magyarban **vĕrsa*, majd két irányú fejlődéssel egyrészt *vorsa* > *varsa*, másrészt *vĕrse* > *vörse* fejlődött), mert egy *r* szónánsból a magyarban **vursa* > *vorsa* > *varsa* volna ugyan, de nem volna már a középkorban palatális változata.

A *vĕrsĕk* (1829: Tsz; vált.: *versek* Szföld, *versik* Zemplén, *vörsök* Kemenesalja, *vörcsög* Balaton mell. MTsz) 'a varsa szűk bejárója' szó valószínűleg magyar származék és nem külön átvétel a szlávból. mint Melich i. h. véli, mert ilyen szó a szlávban nincs; vö. Asbóth Refl 15, Munkácsi Ethn 4 : 211 (bár mint magyar képzés sem világos)-

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 918, MEW 384, SzófSz. — Helytelenül Munkácsi Ethn 4 : 264 (szerinte fgr eredetű és a finn *virkko* 'háló' szóval függ össze).

vátra 1692: OklSz; Zemplén MTsz.

= Feuerherd; tűzhely.

< sz *vatra* 'Hirtenfeuer; pásztortűz'; morva *vatra;* le nyj *watra* ua. VarsóiSz; ukr *vátra* 'Feuer, Herd'; blg *vatrák, vatrál* ua. Gerov; szh *vatra* ua. — Balkáni szó, amelyet a vlach pásztorok terjesztettek el, vö. román *vatră* 'Herd', albán *vatrɛ* ua. A szó eredete nincs tisztázva (valószínű a kapcsolata az aveszta *atar-*, óind *athari* szóval, azért cigány közvetítést is feltételeznek, de a szókezdő *v-* nehézséget okoz); PIEW 69, MEW 376, MER 59, BSE 604, PES I, 67, VREW I, 173.

A magyarban — földrajzi okokból — nyilván a sz-ból való.

A *vetrece* ételnév (1544: OklSz; — *vetrecen:* 1544: OklSz, XVI szv RadvCsal III, 44; — *vetrece:* 1572: OklSz. a XVI szv-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs; Alföld, Szilágy, Erdély, Szföld stb. MTsz; — *vetrence:* 1785: NySz, Kr; — *vetrice:* 1838: Háromszék Tsz; — *vetrence:* 1838: Tzs; — *vedrice:* Aranyosszék MTsz), amely — több egyéb mellett — főleg valami gulyásféle ételt jelentett (vö. Nyr 2 : 556), egy szláv **vatrica* származékának látszik. Ilyen szó azonban sem a szláv nyelvekben, sem a románban nincs.

vecserkázik 1898: Békéscsaba MTsz.

= abends besucht seine Geliebte (der Bursche); este meglátogatja a kedvesét (a legény).

< sz *večierka* 'esti összejövetel' Kálal, a *večer* 'est' szóból. Vö. a *vacsora* címszót.

recsernye XV szmf AporK, FestetichK, stb. BallRMNy 314, a XVI szk-től NySz, MA, PP, PPB, CzF, stb.

= 1. vesperae, tempus vespertinum; Abend, die Vesperzeit; este, a vecsernye ideje (a XVI szk-től a végéig NySz; a MA, PP, PPB, PPBE adatai csak szótári adatok); Moldva MTsz; — 2. preces vespertinae; Vesper; délutáni, esti istentisztelet a katolikusoknál (a XV szmf-től BallRMNy 314, 1559: Nyr 44 : 311, 1575-től NySz, MA, PP, PPB, CzF, stb.).

< szláv *večerьnja;* óegyh. szláv *večerьnja* 'officium vespertinum' Euch, Supr; MiklLex, Srezn; blg *večérnja* 'vêpres'; szh *vèčernja* nön, *vèčernje* seml 'sacra pomeridiana; Vesper'; szlov *večérnja* ua.; ócseh *večerna* 'cenaculum' Klaret; sz *večiereń* 'vecsernye'; le *wieczernia;* ukr *večérnja, večírnja;* orosz *večérnja* ua. — A *večerъ* 'Abend' szónak *-ьn* melléknév- és *-ja* főnévképzős származéka, vö. a *vacsora* címszót.

Tulajdonképpen mindig egyházi kifejezés volt és ma is az. A XVI sz-i 'Abend; est' jelentés magyar fejlemény. — Mint egyházi műszó valószínűleg horvát-szlovén eredetű.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 896, MEW 376, Asbóth NyK 18 : 365, Melich SzlJsz I/2, 408, Simonyi Nyr 42 : 441, SzófSz.

venyige 1536: NySz. — Vált.: *venike:* 1536: NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal 916, 1590-től NySz, MA, PP, PPB, 1798: MNy 7 : 374: Háromszék MTsz, Hétfalu Nyr 37 : 377; — *vinike:* 1704: OklSz; Hétfalu MTsz, CsángóSz; — *vennike:* 1898: Zilah MTsz; — *vinikle:* Hétfalu CsángóSz; — *venyike:* 1541-től NySz, Cal 946, MA, PP, PPB, Tzs; Marosszék MTsz, Szolnok-Doboka MNy 37 : 209, Bihar Nyr 43 : 168; — *vinyike:* 1631: Káldiból Kr, 1700: OklSz; Tokaj MTsz; — *vinyikó:* 1897: Zemplén MTsz; — *vërnyike:* 1893: Palócság MTsz; — *venyige:* 1831: Kemenesalja, Pápa, Gömör Tsz, Tzs, CzF, stb. — *venyëge:* 1838: Tzs, Szabadka MTsz; — *vinyëge:* 1840: Esztergom, Heves, Nógrád, Gömör MTsz; — *vinyige:* 1887: Szilágy MTsz; — *vinyigó:* Szabolcs MNy 25 : 238; — *venicse:* 1873: Göcsej, Zala MTsz; — *venyicse:* 1873: Zala, Somogy MTsz, Szenna, Gönczi Göcsej 515, Légrád Nyr 43 : 43; — *venics:* 1877: Somogy MTsz, Szenna; — ? *venic:* 1897: Vas MTsz; — *venencse:* 1915: Vas MNy 11 : 188; — *velëncse, velencse:* 1857: Göcsej, Zalaegerszeg, Sümeg MTsz.

= 1. sarmenta, resex; Rebholz, Reisig; levágott szőllővessző, rőzse (1536-tól valamennyi fenti adat); — 2. Vitis silvestris (*venike:* 1798: MNy 7 : 374).

Valószínűleg két különböző szláv szó keveredése: *věnikъ* Reisig; rőzse' és *vinjaga* 'szőllő, vadszőllő'. — 1. Szlov *vejnik* 'das am Ende gekrümmte Astmesser; der Laubenwerk, in den Weingarten zu Düngung verwendet; das Faschinenwerk'; ócseh *vienik* 'perisuma' Klaret, 'falevél' Hus, ma *věnik* 'ein Busch, Büschel voll Blüten'; óorosz *věnikъ* 'vesszőnyaláb' Srezn I, 486; ukr *vinnyk, vinyk* 'Laub', Npl 'Zweige, Reiser'; orosz *venik* 'der Badequast'. — A szó a *viti* 'binden; köt' tövének származéka, vö. MEW 389, PES I, 108, VREW I, 182. — 2. Egyh. szláv *vinjaga* 'uva; szőllőfürt' MiklLex; szlov *vinjaga* 'Vitis silvestris; die wilde Weinrebe' Plet. Összetétel: *vino* 'Wein; bor' + *jaga* 'bogyó' (amely a *jagoda* 'eper' szóban van meg, Meillet Ét 257, BEW I, 25, TBSW 202).

A két szó már a szláv nyelvekben keveredett: szh *venika*, csa-h *vinika;* szlov *vinika* 'Vitis labruska, Vitis silvestris' Šulek, IvBr, Plet, vö. még *viničje* 'wilde Weinreben; die Rebenschösslinge, die abgeschnitten werden; das Rebenholz', *vinička* 'der Rebensprössling'. E szlovén szavakban a *vi-* a *vinjaga* hatása (részben a jelentés is).

A magyar szó számtalan változata nem mind magyar fejlemény, hanem több szláv alaknak az átvétele. A *venike* stb. változat egy déli szláv **věnika* 'rőzse'-ből való. A *venyige* stb. lehet ennek magyar változata. Aligha külön átvétel a szlovén *vinjaga* szóból, mert ennek 'Reisig; rőzse' jelentése úgy látszik nincs. A *venicsé*-nek pedig egy szlovén *veničje* coll (*venik-ьje*) a forrása. A többi változat magyar alakulásnak látszik, illetőleg homályos (pl. *vejint:* 1826: Baranya MTsz; vö. az alábbi *vénic* szót is).

Homályos és a fenti szóval aligha függ össze az alábbi szócsoport, mégha számos változata meg is egyezik a fenti szóéval; — 1. Ulmus: *vénic-fa:* 1257: OklSz. — Vált.: *venuz:* 1257: OklSz; — *veniz:* 1288/1448-tól OklSz; — *venz:* 1400: OklSz; — *venez:* 1543: OklSz; — *venic:* 1775, 1783, 1798: MNy 10 : 20; — *vinc-fa:* Tisza mell. MTsz; — *venc-fa, vénicfa:* 1838: Tzs, Bodrog, Felső-Tisza MNy 10 : 20; — 2. Clematis vitalba: *venyit:* 1583: BotTört 129, 1838: Ormánység Tsz; — *venic:* 1775, 1783: MNy 10 : 20; Vas MTsz; — *venike:* 1783: MNy 10 : 20; Hétfalu Nyr 37 : 377; — *venyige:* 1664, 1775: MNy 10 : 20; — *venyű:* Hunyad MTsz; — *véjint:* 1826: Ormánység MTsz; — *venyike, venics, venicse* Ják 368 (más forrásban nem találom). — Bizonyos, hogy a 'Clematis vitalba' és a 'Vitis silvestris' jelentésű szó azonos eredetű lehet, és a 'Reisig' jelentésű *venyige* szóval összefügghet, a kérdés azonban alaposabb vizsgálatot igényel. Az 'Ulmus' jelentésű szó azonban e csoportból valószínűleg kizárandó. Eredete különben ismeretlen.

vëper 1873: Moldva, Hétfalu MTsz.

= 1. Wildschwein; vaddisznó (Moldva MTsz); — 2. Eber; kandisznó (Hétfalu MTsz); — 3. *veper-csillag* Castor und Pollux-Gestrin; csillagzat (Moldva MTsz).

< szláv *veprъ* 'Eber', vö. MEW 381, PES I, 72, VREW I, 183. Nem egy román szó átvétele? A románban nem találom.

veréb hn 1350: OklSz; kn XIV szv BSzj, — Vált.: *veréb:* 1350-től OklSz, BSzj, SchlSzj, a XV szmf-től NySz, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs; — *vereb:* 1889: Gömör, Borsod, Abaúj MTsz; (a *veréb* változat alatt fent felsorolt régi adatoknál tulajdonképpen bizonytalan az olvasat, mert a kvantitás nincs jelölve; az első biztos adat a *veréb*-re 1604-ből, MA-ból való).

= Passer domesticus; Spatz.

Kétségtelenül szláv eredetű szó ugyan, de pontos megfelelője nem mutatható ki. A szláv nyelvekben ugyanis a 'Passer' jelentésű szavak két alapalakból valók: **vorb-* és **verb-*, de nincsen szláv nyelv, amelyben akármelyik is megvolna, mert mindenütt csak valami képzővel továbbképzett alakjában él: **vorb-:* egyh.

szláv *vrabijь;* blg *vrábec, vrábej* 'Fringilla domestica'; szh *vrábec* 'Passer domesticus', kaj-h *vrabec;* szlov *vrábec, vrábelj;* cseh, sz *vrabec;* le *wróbel;* f-szorb *wrobl,* a-szorb *wrobel;* ukr *vorobéc;* orosz *vorobéj;* — **verb-:* óorosz *verebijь* Srezn I, 243; orosz nyj *virjabéj* VREW I, 228; fehér-orosz *verebéj* Nosovič (a szh *vrébac, rébac* azonban valószínűleg nem tartozik ide, hanem kései *ra-* > *re-* fejlődés eredménye, Melich NyK 26 : 123, MNy 6 : 62, Asbóth NyK 26 : 329, Rešetar Der štokavische Dialekt 101). — Hogy azonban egykor mégis a képzőtlen alakoknak is kellett élniök, azt a magyar szón kívül a finn és az észt szavak is bizonyítják: a finn *varpu* ugyanis egy ősorosz **vorbъ* (nyilt *o*-val, esetleg *a*-val), az észt *värb,* vót *värpo* pedig egy ősorosz **verbъ* átvétele (vö. Mikkola Berührungen 104, Kalima SlaavSan 181). — Eredeti szó, talán hangutánzó; MEW 394, Meillet Ét 393, TBSW 342, MER 77, HKES 422, BSE 631, PES I, 96, VREW I, 228.

Mivel a magyar szónak megfelelő palatális alak csak az orosz nyelvterületről mutatható ki, valószínű, hogy a magyar szó az oroszból származik. Az átvett alak tehát eszerint egy orosz **verebъ.* Melich MNy 6 : 62 ugyan egy szláv **vrěbъ* alapalakból indul ki, de ez déli-szláv, vagy cseh, szlovák volna, itt azonban az *e*-foknak semmi nyoma.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 914, MEW 394, Melich SzJsz I/1, 49, Asbóth JA 30 : 483 (szerinte az átvett alak egy *vrabijь,* ebből a magyarban **verébi* < *veréb* fejlődött; valószínűtlen, mert az *-ijь*-ből hosszú *í* vált volna, ez pedig nem tűnt volna el, vö. Melich MNy 6 : 62, NyK 26 : 123, 39 : 38); SzófSz. — Helytelenül: Munkácsi Ethn 8 : 27 (szerinte fgr eredetű, a finn *varpu* és a manysi *vorep* ‚magtörő holló' szóval rokon, a szláv szó a fgr-ból).

veréce 1411: OklSz. — Vált.: *verece:* ? 1411: OklSz, XVI szk Gyöngy Tör; — *verecce:* 1892: Palócság MTsz; — *veréce:* 1874: Bihar Nyr 3 : 232, Hont Nyr 18 : 517, Hajdu Nyr 8 : 234, Debrecen Nyr 23 : 335, Arad Nyr 46 : 67, Szabolcs MNy 38 : 61, SzamSz; *veröce:* 1779: OklSz, PPBE; Hont Nyr 18 : 430; — *verőce:* 1792 : SzD. 1838 : Tsz; Nagykunság Békés Szentes, Bács, Tiszadob MTsz, Karancs Nyr 46 : 133; — *verice:* 1899: Nyitra vid. MTsz; — *verince:* 1935: Szamoshát SzamSz; — *verécke:* 1897: Nyitra vid. MTsz; — *verekce:* 1893: Palócság MTsz; — *verőcke:* 1889: Komárom MTsz; — *verepce:* 1896: Borsod MTsz; — *dëvérce:* 1899: Nyitra vid. MTsz.

= 1. Lattentür, Gittertür; lécajtó, rácsajtó (1411: parva porta; kis kapu OklSz, GyöngyTör-ben ostium anterius, PPBE-ben ostium; kleine Haustüre, egyébként Lattentür, Gittertür vala-

mennyi fenti adatban, a 2. alattiak kivételével); — 2. der Lattenzaun, das Gitter; léckerítés, rácsos kerítés (1880: Nagykunság, Debrecen, Szatmár, Bereg MTsz).

A magyar szó változatai egy szláv *dverica* 'kleine Tür; kis ajtó' szó átvételére mutatnak, ilyen alak azonban egyik szláv nyelvből sem igazolható. Mindenütt csak a *dvьrьcę* (északi-szláv **dvьrьcě*) Npl-ra, illetőleg *dvьrьca* Nsing-ra visszamenő alakok találhatók: óegyh. szláv *dvьrьcę* 'fenestra' Supr; egyh. szláv *dvьrьca* 'ostiolum' MiklLex; szlov *dvérce* 'kleine Tür'; cseh *dvérce;* sz *dverce;* ukr *dvérci dvirci;* orosz *dvérce* 'Türchen'. Az alapszóra vö. BEW I, 241. A szláv *dverce* alakból egy magyar **ver-i-ce* alakot (amelyből aztán a *verëce, veröce* stb. alakok fejlődhettek) megmagyarázni nehéz. Egy *dvьrьce* alakból kiindulni pedig azért nem lehet, mert szavunk aligha lehet nagyon régi, mert a mássalhangzó csoportokban az első mássalhangzó elhagyása későbbi jelenségnek látszik. — A *dëvérce* külön átvétel a szlovákból.

Kassai Szókönyv, vö. MNy 1 : 225, GyarmVoc, Leschka, SlEl 156, MEW 53. — Valló Tót el egy sz *dverice*-ből származtatja, de ilyen a szlovákban nincs.

† verpec 1496: coreum pro *verpecz* emi OklSz, XVI szk birbilius est calciamentum laicorum: *verpech,* bochkor GyöngyTör 3123, vö. még 1437: Clemente *Verpeczes* szn OklSz.

= calciamenti genus; Fussbekleidung, Schuh; cipőféle.

< ukr *verpec* 'Art — Schuh'. Eredete ismeretlen; MEW 384.

A magyar szó *c*-vel és nem *cs*-vel olvasandó (így az OklSz és a Gyöngy Tör mutatója).

Mikesy S. MNy 50 : 466 (tördeléskor jelent meg).

véter 1506: cum retibus *zak* et *veter* vocatis OklSz, 1792: *véter-háló* SzD 23.

= 1. Art Fischernetz; hálófajta (l. fönt; vö. *véter-legény* a jégalatti halászatnál az, aki a rudat tolja Bodrogköz MTsz); — 2. Korb, in dem man Schlammbeisser hält; vízben tartott hordóalakú csíkkosár (1887: Szatmár MTsz).

< ukr *vjater* 'Fischfanggeräth ähnl. der Reuse, Stromkorb'; orosz *vjátelj, vjáter* 'das Korbgeflecht der Fischer, Reuse', vö. Dalj I, 435 is; le *więcierz* 'die Fischreuse, der Stromkorb'. — A szláv szavak talán a litvánból (litván *ventaris, ventaras* MEW 381, azonban BSE 620 szerint fordítva, a litván és az óporosz való a lengyelből).

A magyar szó csak ukrán eredetű lehet, de akkor meg feltűnő az *-é-* a *-ja-* helyén.

Munkácsi Ethn 4 : 276.

veternye XV szmf-től NySz, 1559: Nyr 44 : 311, MA, PP, PPB, GyarmVoc, CzF (itt számos régi adat); Szföld MTsz.

= officium matutinum; reggeli zsolozsma (a NySz tévesen tempus matutinum-nak, a MA, PP, PPB, Tzs pedig vesperae-nek értelmezi; az utóbbi a *vecsernye* szóval való összekeverés).

< szláv *utrьnja;* óegyh. szláv *utrьnjь, -a, -e* 'matutinus' (melléknév) Mar, Euch, Supr; egyh. szláv *utrьnja* 'officium matutinum' MiklLex, Srezn; szh *jȕtrenja;* szlov *jûtrnja;* ócseh *jitrně* 'hora matutina' Klaret, GebSl, ma *jitrně* 'die Mette'; le *jutrznia;* ukr *útrenja* 'Frühmette, Frühgottesdienst'; orosz *útrenja* ua. — Az *utro* 'Morgen; reggel' *-ьn* melléknév- és *-ja* főnévképzős származéka. Az alapszóra vö. MEW 373, TBSW 19, MER 657, HKES 155, BSE 209.

A szó az egyházi terminológiába tartozik, tehát déli-szláv eredetű, de hogy nyugati vagy bizánci-keresztény, nem dönthető el. Hunfalvy NyK 2 : 302, Asbóth NyK 18 : 365, Melich SzlJsz I/2, 408. — Helytelenül (a *vecsernyé*-vel azonosítva) SlEl 896, GyarmVoc, Szarvas Nyr 1 : 222. A *vecsernye* hatása alatt keletkezett a *ve-* szókezdet.

† **vezsnek** XIV szv BSzj.

= investigator; Spürhund; vizsla.

Vö. ócseh *věžník* 'clancula' Klaret, 'der Hofhund, Kettenhund' Brandl Gloss, 'canis domesticus; Haushund' Velesl, Wussin, 'Haushund, Kettenhund' Rank. — A szó máshonnan nem igazolható. Eredete sem egészen világos (a *věža* 'Turm' származéka volna?, a *vęzati* 'binden; köt' igéé nem lehet, mert akkor nem *ž*, hanem *z* volna várható).

Tagányi Száz 27 : 324.

viasz 1401: OklSz. —Vált.: *viasz:* 1401: OklSz, XV szef JókaiK 141, 1520—30: MNy 11 : 38, a XVI szk-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Sl, Tzs, CzF, stb.; — *viaszk:* 1788: MNy 5 : 287; Debrecen MTsz; — *viack:* 1880: Esztergom, Debrecen, Hajdu MTsz; — *viaksz:* 1879: Pannonhalma, Palócság, Bács MTsz, Abaúj Nyr 33 : 24; — *vijaszk:* 1898: Zilah MTsz; — *vijaksz:* 1888: Veszprém MTsz; — *vijassz:* 1898: Maros-Torda MTsz; — *viosz:* 1519: DebrK 383, Murm, 1564: OklSz; — *viusz:* XV szef Bécsik, AporK, NádorK = NySz, DebrK 174; Hétfalu MTsz; — *iusz:* Moldva CsángóSz; — *éasz:* 1901: Moldva Nyr 30 : 64. — (1524: az meheknek *wyzzabol* MNy 13 : 123, nyilván íráshiba.) — 1788: MNy 5 : 287 szerint a *viaszk* tiszáninneni, a *viasz* dunántúli változat.

= cera; Wachs.

< kaj-h *vojsk* 'cera' Bell, Jambr, *iz vojska* 'cereus'; vö. óegyh. szláv *voskъ* 'cera' Psalt, Supr; egyh. szláv *voskъ* MiklLex; blg *vosъk;* szh *vȍsak;* szlov *vôsek, vôsk, vôjsk* Ramovš HistGr II, 172; cseh *vosk;* sz *vosk;* le *wosk;* a-, f-szorb *wósk;* ukr *visk*, G *voska;* orosz *vosk.* — Eredeti szó; MEW 395, TBSW 342, Kiparsky 95, PES I, 99, VREW I, 231. A kaj-h, szlovén *vojsk* alakra (*-s-, -z-* előtti anorganikus *j*-re) vö. Ramovš HistGr II, 170 kk.

A magyar szó a kaj-horvátból származik. A fejlődés nagyjából a következő lehetett: **vojoszk* > *vioszk* > *viosz* (ez a *vioszkgyertya* összetételből) > *viasz* és *viusz;* vö. Horger MNy 37 : 267.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 913, MEW 595, Melich MNy 9 : 396, Wichmann MNy 35 : 77, SzófSz. — Helytelenül Simonyi Nyr 7 : 346 (a németből).

vidra hn 1264: ÁUO VIII, 88; kn XIV szv BSzj, SchlSzj, Murm' 1504-től OklSz, 1555-től NySz, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.

= Lutra lutra; Fischotter.

< szláv *vydra;* egyh. szláv *vydra* 'lutra' MiklLex; blg *vidra* 'loutre'; szh *vidra;* szlov *vidra;* cseh *vydra* Klaret, stb.; sz *vydra;* le *wydra;* f-szorb *wudra*, a-szorb *hudra, wudra;* ukr, orosz *vydra.* — Eredeti szó (a görög *hydra* szabályos megfelelője); PIEW 79, MEW 397, Meillet Ét 408, TBSW 334, MER 65, HKES 426, BSE 637, PES I, 103, VREW I, 239.

Bár a fgr nyelvekben a magyar szóval valóban meglepően egyező szavakkal találkozunk (manysi *vȧntert*, hanti *vonder*, komi *vurd*, udmurt *vad* és csuvas *odor*), a magyar szó annyira hajszálra egyezik a szláv szóval, hogy attól elválasztani nem lehet. Az viszont elfogadhatatlan vélemény, hogy a szláv szó, akár közvetlenül, akár közvetve, a finnugorból származzék. A szláv szó olyan pontosan egyezik az indoeurópai nyelvek szavaival és itt olyan világos a 'víz' jelentésű *ūdr-* szóval való kapcsolata, hogy ezt komolyan fel sem lehet vetni. A vitát tehát, amelyet Munkácsi (a *vidra* fgr eredete érdekében) Asbóthtal vívott (aki meg a *vidra* szlávságát védelmezte), feltétlenül Asbóth javára kell eldöntenünk (Munkácsi Ethn 4 : 177, NyK 23 : 434, 24 : 206, 25 : 66, Asbóth NyK 24 : 74, 498, nem hisz a szó szláv eredetében Simonyi Nyr 38 : 295 sem).

GyarmVoc, Leschka, SlEl 919, MEW 397, Moór UngJb 7 : 140, SzófSz.

vihar 1643: NySz. — Vált.: *vihar:* 1643: NySz, a XIX sze-től NyUSz, Tzs, 1838: Balaton mell. Tsz; — *viher:* 1838: Balaton mell., Göcsej, Baranya Tsz; — *vihér:* 1838: Göcsej Tsz; — *vihir, vijér:* 1884: Göcsej MTsz.

= procella; Sturmwind.

< szh *vihar;* vö. egyh. szláv *vichrъ, vichъrъ* 'turbo' MiklLex; blg *vichər* 'tourbillon, ouragan'; szh *vȉhar, vìhor* (ez utóbbi másodlagos fejlemény), kaj-h *viher* 'vertex', turbo' Bell, Jambr; szlov *viher, vihér, vihár, vihra* 'Sturmwind'; cseh *vícher* 'turbo' Klaret, ma *víchr;* sz *víchor* 'fergeteg, vihar'; le *wicher* 'Wirbelwind'; f-szorb *wichor* ua., a-szorb *wichar, wichor* ua.; ukr *vychor* 'Sturmwind'; orosz *vichr* 'Wirbelwind'. — Eredeti szó; PIEW 83, MEW 391, Meillet Ét 411, TBSW 345, MER 68, PES I, 87, VREW I, 207. — A szlávból román *vifor,* az oroszból pedig finn *vihuri,* karjalai *viehkuri* 'Wirbelwind' Mikkola Berührungen 57, Kalima SlaavSan 183.

A magyar szó egészen újkori átvétel a szerb-horvátból. A régi nyelvben csak egy adattal fordul elő, tehát nyilván helyi tájszó lehetett. A déldunántúli nyelvjárásokból Szemere Pál honosította meg az irodalomban (NyUSz). — A *viher* stb. alakok azonban külön átvételek a kaj-horvátból, illetőleg a szlovénből.

SIEI 900, MEW 391, Melich Nyr 29 : 146, K. P. MNy 26 : 418, SzófSz.

villa XIV szv BSzj. — Vált.: *vidla:* 1643: TörtT 1883: 178; Rimaszombat, Rozsnyó, Abaúj, Torna, Zemplén MTsz, Nyr 33 : 23; — *villa:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1483: OklSz, GyöngyTör, 1564-től NySz, SzikszF, Cal, PP, PPB, Tzs, CzF, stb.; — ? *vila:* 1549: RMNy II, 67; — *vella:* 1529-től NySz, Murm, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs; Balaton mell., Pápa, Sopron, Répce mell., Dunántúl, Somogy, Baranya, Szeged, Kiskunság, Kecskemét, Hmvhely, Palócság, Nyitra, Esztergom MTsz; — *vélla:* 1697: NySz; Somogy, Nyitra MTsz.

= furca; Gabel.

< nyugati-szláv (szlovák) *vidla;* blg *vila* 'fourche', *vili* Npl ua. Gerov, IzvEtnMuz 14 : 98; szh *vȉle* Npl 'furca; Heugabel' Ver, Bell, Jambr, IvBr; szlov *víle* Npl; ócseh *vidly* Npl Klaret, ma *vidle* Npl; sz *vidla* 'villaág', *vidly* Npl 'villa'; le *widła,* általában *widły* Npl; a-, f-szorb *widły* Npl; ukr *víla* 'grosse Gabel'; orosz *víla,* általában *víly* Npl 'grosse Gabel'; óorosz *vila* 'furca' Srezn. — Eredeti szó, de közelebbi forrása vitás (ma általában a *viti* 'fon' *-dlo* eszközképzős származékának tartják, ami jelentéstanilag nem meggyőző); MEW 391, MER 66, HKES 416, BSE 613, PES I, 83, VREW I, 200. — Az oroszból észt *vigl* 'Heugabel' VREW I, 200.

A magyar szó a *dl* > *ll*-je miatt csak nyugati-szláv, közelebbről szlovák lehet. A szénagyűjtés szókincséhez tartozott, ez pedig a magyarban — úgy látszik — szlovák eredetű (vö. még a *kazal, petrence* címszavakat is). — Melich MNy 6 : 65 nehézséget lát a

magyar *villa a*-jában, mivel a szláv szónak, plur. tantum lévén, egyes száma nincs, a többes alakból pedig a *vill-a* alakot megmagyarázni nehéz. A helyzet azonban az, hogy a szó számos szláv nyelvben ma is használatos egyes számban, nyilván így volt ez a multban is. Egy ilyen egyes számú alak átvétele a magyar szó.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 901, MEW 391, Melich MNy 8 : 432, Kniezsa NyK 49 : 352, SzófSz.

vincúr 1904: Nyitra vid. Nyr 33 : 467.

= Winzer; vincellér.

< sz *vincúr* 'vincellér' Hv. – Egy német *winzürl* átvétele. Szűcs István Nyr 33 : 467.

vinkó 1838: Tsz, 1845-től CzF, stb. (Az OklSz szn-e 1522-ből valószínűleg szláv névadás).

= geringer Wein; rossz bor.

< szláv *vinko*, a *vino* deminutívuma (erre vö. MEW 392, VREW I, 201, stb.).

Gombocz MNy 2 : 197 és Valló Tót el a szót a szlovákból származtatják, erre azonban tulajdonképpen semmi támpontunk nincs. Sőt, ha tekintetbe vesszük, hogy a szót a Tsz Kállay gyűjtéséből közli, aki pedig baranyai, somogyi és székely szavakat gyűjtött, inkább szerb-horvát eredetűnek látszik.

SlEl 903, MEW 392, SzófSz.

vinos 1585: 'tortiuum mustum' Cal 1075, 'vappa; kiment szeszű bor. Cal 1102 (ebből: MAl, PPl, Jambr, Kr, CzF); 1834: Pécs MTsz, vö' még MNy 1 : 416 is.

= Lauerwein; lőre.

< szh *vínoš* 'eingewässerter Wein' IvBr. — A *vino* 'Wein' származéka; a képzésre vö. *bògatoš*, *junoš* stb.

Gombocz MNy 2 : 197.

virkolák 1906: Kassa vid. MTsz.

= Mensch mit wildem, stechendem Blick; vad, szúrós tekintetű ember.

< sz *vlkolak*, *vlkodlak* 'der Wehrwolf; szörny' (a mesékben) Rank, Hv; cseh *vlkodlak;* le *wilkołak* stb.; szh *vukodlak* stb. (*vьlkъ* 'farkas' + *dlak* 'szőr'); HKES 419, BSE 622.

Valló Nyr 33 : 571.

visnye 1819: Palócság Tsz, Hont MTsz, Nyitra Nyr 43 : 142.

= Prunus cerasus; Weichselbaum; meggyfa.

< sz *višňa* 'Prunus cerasus'. A szláv szóra vö. MEW 392, MER 69, PES I, 69, VREW I, 208.

SlEl 904, MEW 392.

viszip 1878: Abauj MTsz.

= Grashaufen; fűrakás.

< sz *výsyp* 'kiszórás' (mai jelentései: 'töltés, kiütés' Hv); *vy* 'aus' + *sypъ* 'szórás', a *sypati* 'szór' főneve. Más vokalizmussal vö. az *iszap* címszót.

Valló Nyr 33 : 571.

vitéz hn 1208/1359: OklSz = Cs III, 687; kn XIV szk KönSzj. —Vált.: *vitéz:* 1208/1359: OklSz, 1285: HO VIII, 246, KönSzj, BSzj, SchlSzj, SermDom, 1466-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF; — *vétéz:* 1732: NySz.

= 1. miles; Kriegsmann; katona (a fenti adatok valamennyien); — 2. fortis, strenuus; tapfer, mutig; hős, bátor (1575-től NySz, Tzs, CzF, stb.).

< szláv *vitez;* vö. közép-bolgár *vitęzъ* 'heros' MiklLex, blg *vítez* 'guerrier, paladin'; ószerb *vitęzъ*, MiklLex, szh *vîtez* 'Held, Ritter', kaj-h *vitez* 'athleta, heros, miles' Bell, Jambr; szlov *vîtez* 'Ritter, Kriegsknecht, Soldat'; ócseh *vítěz* 'victor' Klaret, 'propheta' Hus, ma 'Sieger, Wahrsager'; sz *víťaz* 'vitéz, hős, bajnok; győztes, győző'; óle *wiciężyć*, ma (már a XV sz-tól) *zwiciężyć* 'siegen; győz'; f-szorb *wićaz* 'Vasall, Lehnmann, Lehnbauer' (elav.); ukr *vytjazь;* óorosz *vitęzъ* 'heros' (a TrjPr-ban előforduló *vitez* déli-szláv Srezn I, 265), ma *vítjaz* 'Held, Ritter'. —Ősszláv *vitędzъ*. Eredete nincs tisztázva. Legvalószínűbb, hogy a germán *Wiking*-ek nevéből való, bár ez a szónak balkáni elterjedését magyarázatlanul hagyja; Vondrák SlGr I, 144, Kiparsky 269, MER 68, HKES 418, PES I, 86, VREW I, 206 (az utóbbi helyen részletes irodalommal). — A román *viteaz* 'Held' és 'tapfer' valószínűleg nem a szlávból, hanem a magyarból származik. A 'tapfer' jelentés ugyanis szláv nem lehet.

A magyar szó hangalakjánál és jelentésénél fogva egyaránt csak déli-szláv (talán horvát) eredetű lehet. Az átvétel azonban aránylag későn, a XI sz eleje után, a *dz* > *z* fejlődés és a denazalizáció után történt.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 905, MEW 393, Asbóth SzlSz 30, Melich NyK 39 : 68, MNy 5 : 431, Kertész M. NyK 50 : 159, SzófSz.

† vitla 1585: Cal, MA, 1643: NySz, PP, PPB, Kr, Tzs, Pázmándi Horváth Endréből CzF.

= vimen, vimentum; Winde, Reis zum Binden; szirony, kötővessző.

< déli-szláv *vitlo;* egyh. szláv *vitlъ* 'machina' MiklLex; blg *vitlo* 'vis, spirale'; szh *vîtao* (G *vîtla*) 'Haspel', kaj-h *vitel* 'girgillus, succula' stb. Bell; szlov *vítlo* 'der Haspel, die Winde, um Lasten in die Höhe zu winden; die Garnwinde'; orosz *vitelj* 'die Kantillen,

der Gold-, Silberlahn' Dalj I, 510, Pawl. — A *viti* 'flechten; fon' *-tьlъ, -tьlo* képzős származéka. A szóra vö. MEW 389, TBSW 347, PES I, 86, VREW I, 205; a képzőre Meillet Ét 311, 421, Vondrák SlGr I, 575.

A magyar szó 'kötöző vessző' jelentésben jött át. Erre a jelentésre a szláv nyelvekből nincs ugyan adatunk, de könnyen kikövetkeztethető.

SlEl 906. — Helytelenül Leschka (szláv *vetva*-ból).

vitorla XIV szv BSzj. — Vált.: *vitorla:* XIV szv BSzj, SchlSzj, SermDom, 1530-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, SI, Tzs, CzF; — *vitorlya:* 1697: OklSz; — *vintornya:* XVI szk BrassóiTör.

= 1. casbasus; Segel (a XIV szv BSzj-től máig, a BSzj 'velum' értelmezése szintén vitorla, vö. PP, Jambr, stb.); — 2. velum; Vorhang; kárpit (1533-tól a XVI sz végéig NySz); — 3. bractea venti; Wetterfahne; széljelző zászló (1576: SzikszF, 1629-től NySz, Tzs).

< déli-szláv *vętrilo;* egyh. szláv *vętrilo* 'velum' (1076-tól Srezn, a XVI sz-tól MiklLex); blg *vetrílo* 'éventail' Mavrov, 'vitorla' Gerov; szlov *vetrílo* 'Segel'; orosz (egyh. szláv) *vetrilo* ua. — A *vętriti* 'ventillare' igének (ez viszont a *vętrъ* 'ventus; szél' szóból, MEW 387, TBSW 345) *-dlo*, déli-szláv *-lo* eszköznévképzős származéka. — A szlávból román *vétrila* 'Segel'.

SlEl 899, MEW 387, Melich SzlJsz I/2, 384, NyK 39 : 39, SzófSz.

vodér 1827: Tsz. — Vált.: *vodér:* 1827: Ormányság Tsz, OrmSz; — *vadir:* 1914: Gönczi Göcsej 628; — *voder:* 1952: OrmSz; — *boder, bodër:* 1952: OrmSz.

= der Schleifsteinbehälter der Mäher; kaszakőtartó.

< szh *vòdijer* 'vas foenisecae; die Wetzkiste'; szlov *vodér* 'der Schleifsteinbehälter'. — A *voda* 'víz' származéka; az *-er* képzőre vö. MiklSlGr II, 91, Šuman, Slovenska slovnica. Ljubljana, 1882, 227.

SlEl 908, MEW 393 (szerinte az olasz *fodero* 'Scheide' szóból).

vojacskinya 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= die Geliebte der Soldaten; katonák szeretője, bakasári.

< sz **vojačkyňa*. — Nőnemű képzős származék a *vojak* 'katona' szóból. Szótározva nincs.

Valló Tót el, Nyr 33 : 571.

votka XVII szv NySz. — Vált.: *votka:* XVII szv NySz, 1731: OklSz, 1799: GyarmAff 333; 1819: Palócság, Gömör, Tokaj, Szföld Tsz, MTsz; — *vótka:* 1886: Cegléd, Nagykőrös MTsz; — *votyka:* 1900: Vas MTsz, Sopron Nyr 30 : 443; — *vatka:* 1799: GyarmAff 362, 1838: Palócság, Gömör, Szföld Tsz, Győr, Rába mell., Hódmvhely

MTsz, Bakonyalja NyK 34 : 45; — *vatyka:* 1838: Balaton mell., Szföld Tsz, Zala, Somogy MTsz; — *vutki:* NagySz nincs adat, vö. Kelemen, stb.).

= Branntwein von geringerer Qualität; gyenge minőségű pálinka (a MTsz-ban érthetetlenül két címszó alatt: II, 937 és II, 1021).

Valószínűleg sz *vodka* 'vizecske' és 'pálinka' Hv, de vö. le *wódka* 'Branntwein'; orosz *vodka* ua. — A *voda* 'Wasser' deminutivuma. — A magyar *vutki* a le *wódki* Gpart átvétele.

SlEl 909, MEW 393.

vödör XV sze SchlSzj. — Vált.: *vëdër:* XV sze SchlSzj, 1466-tól NySz, Cal, Ver, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *vëdör:* 1621: MA, PP, PPB; — *vedér:* 1891: Szabolcs MTsz; — *vidër:* XVI sze MNy 21 : 142, 1541: NySz, KolGl. 1, 1559: MNy 25 : 151, SzikszF; Szatmár, Bereg, Ugocsa, Szolnok-Doboka, Szföld, Hétfalu MTsz, SzamSz, CsángóSz; — *vidér:* 1886: Szatmár MTsz, SzamSz; — *vidör:* 1863: Baranya, Dráva mell., Ormánység, Mohács, Udvarhely MTsz, OrmSz; — *vödör:* 1526-tól NySz, Murm, SzikszF, MA, PP, PPB, Tzs, CzF; — *vödér:* Abaúj MTsz; — *vüdör:* 1888: Eger MTsz.

= 1. urna, hydria, aqualis; Eimer, Wassereimer; vizes vödör (XV sze-től máig valamennyi fenti adatban a 2. alattiak kivételével); — 2. mensurae genus; ein Weinmass; bormérték (XVI sze MNy 21 : 142; Szföld MTsz, a népnyelvben kb. 11 liter MTsz).

<szláv *vědro;* óegyh. szláv *vědro* 'urna, cadus' Euch, Supr; egyh. szláv *vědro* 'urna, hydria' MiklLex; blg *vědró* 'seau'; szh *vijèdro, vèdro* 'Wassereimer; Eimer von 12 Mass'; szlov *védro* 'Eimer als Gefäss; Eimer als Mass'; cseh *vědro* 'Eimer'; sz *vedro* 'vödör'; le *wiadro* 'Wassereimer, Weinmass'; ukr *vidró* 'vödör' Hrinč; orosz *vedró* 'Eimer'. — Eredeti szó, a *voda* 'Wasser' *e*-fokú változatának *-ro* képzős származéka; PIEW 80, MEW 388, Meillet Ét 407, TBSW 337, MER 60, HKES 410, BSE 610, PES I, 68, VREW I, 177.

A magyar szó a mértékegységül gyakran használt szláv alak Gpl-ból (< *vědrъ*, esetleg már **vědъrъ*) van átvéve. A szláv nyelvekben ugyanis az 5-nél nagyobb számok után többes genitivus áll; vö. Melich MNy 6 : 62, Kniezsa MNy 39 : 4, helytelenül Beke Nyr 60 : 138.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 898, MEW 388, Melich NyK 39 : 36, Asbóth Nytud 1 : 297, 4 : 170, SzófSz.

vrácsál 1898: Szabadka MTsz, Baja Nyr 33 : 532.

= hexen; babonaságot űz.

< szh *vráčati* 'wahrsagen, hexen', vö. *vrāč* 'der Wahrsager'; óegyh. szláv *vračь* 'Arzt'; orosz *vrač* 'Arzt', stb. — MEW 395, TBSW 360, VREW I, 234.

A *vrácsál* mellett van *vrácskál* is. Ez magyar gyakorító alak (vö. a *poroszkál* címszót is). Ebből elvonás a *vrácska* 'babonaűzés'.

Z

zab szn 1211: PRT X, 509, 511, vö. MNy 18 : 33; hn 1271: OklSz: kn 1264/1270: OklSz 1055. — Vált.: *zob:* 1211, 1264/1270, 1271: OklSz; — *zab:* 1304-től OklSz, BSzj, SchlSzj, 1516-tól NySz, 1520—30: MNy 11 : 38, 1533: Murm, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, 1584. BotTört 128, Cal, MA, PP, PPB, MFüvészk 111, Tzs, CzF, stb.

= 1. pabulum; Pferdefutter; lóabrak (1264/1270: OklSz 1055, BSzj, SchlSzj); — 2. Avena sativa; Hafer (1516-tól NySz, stb., valamennyi fenti adatban).

< déli-szláv *zobь;* egyh. szláv *zobь* 'avena' (1280-tól MiklLex, Srezn I, 994); blg *zob* 'picotin, portion d'orge; lóabrak'; szh *zôb* 'avena; Hafer; lóabrak' IvBr 'avena' Ver, Bell, Jambr; szlov *zôb* 'das Körnerfutter; der Hafer'; orosz nyj *zob* 'das Essen, die Speise (főleg a lovaké)'. — A *zobati* (l. a *zabál* címszót) *i*-tövű főneve. Eredeti jelentése „állati eledel", majd „lóabrak" és ebből fejlődött az 'Avena sativa' jelentés; MEW 403, TBSW 364, MER 194, VREW I, 459.

A magyar szó még 'pabulum equorum; Pferdefutter' jelentésben került át. Az 'avena' jelentés a magyarban a szerb-horváttól függetlenül fejlődött.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 934, MEW 403, NyK 30 : 78, M. J. MNy 24 : 365, SzófSz.

zabál XIV sze BSzj. —Vált.: *zobál:* XIV szv BSzj; — *zabál:* XV sze SchlSzj, SermDom, 1516-tól NySz, 1544: OklSz, GyöngyTör, SzikszF, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.

= helluor; schlemmen, fressen, gierig essen, sich überessen.

< szláv *zobati;* egyh. szláv *zobati* 'edere' MiklLex, Srezn I, 994; blg *zóbam, zóbvam* 'manger son picotin' Mavrov; 'egyenként eszegetni, csipegetni, pl. a szőllőt'; szh *zòbati* 'manducare fruges; Körner fressen' (pl. *konj zôb zòblje* 'a ló zabot eszik') IvBr, kaj-h *zobati* 'granum post granum ori impono, granatim comedo' Bell; szlov *zóbati* 'Beeren, Kirschen usw. essen, mit dem Schnabel aufpicken'; cseh *zobati* 'picken, mit dem Schnabel backen'; sz *zobať* 'csipeget, (magokat) szemelget' Hv; le *zobać, zubać* 'mit dem Schnabel picken, essen'; ukr *dzjóbaty* 'mit dem Schnabel picken'; orosz *zobátь* ua., nyj 'essen, verzehren, gierig essen'. — Eredeti szó, vö. PIEW 382, MEW 403, TBSW 364, HKES 428, BSE 655, PES I, 254, VREW I, 459.

A szó eredeti jelentése 'csipeget, a szemeket egyenként felcsipegeti (általában madárról)'. Ez a jelentés maradt meg az északi-

szláv nyelvekben. A déli-szláv nyelvekben azonban ebből a 'fressen' jelentés is kialakult (állatról, vö. a szh szót). A magyar szó talán ennek az újabb jelentésű szónak az átvétele (vö. a *zabált ló* kifejezést BSzj, SchlSzj, SzikszF-ban). A 'helluor; gierig essen' jelentés ebből alakult volna már a magyarban (az első biztos adat rá SermDom, stb.). Az orosz nyj-i 'gierig essen' jelentésnek kora ismeretlen.

GyarmVoc, Asbóth Nyr 25 : 115, NyK 30 : 78, SzófSz.

zabola XIV szv BSzj. —Vált.: *zabla:* XIV szv BSzj, SchlSzj, 1561-től NySz, MA, PP, PPB, 1794: Nyr 38 : 264, Tzs, CzF; — *zablya:* 1524: MNy 13 : 122, 1562: MNy 5 : 359, 1569-től NySz, 1582: MNy 37 : 135, 1599-től OklSz, 1794: Nyr 38 : 264; — *zabola:* XV szmf SermDom (ebben: *zaboláz*), 1530-tól OklSz, 1539-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs, CzF, stb.; — *zabala:* 1495: OklSz; — *zábla:* 1897: Nógrád MTsz; — *abla:* 1890: Hont MTsz.

= frenum, orea, chamus; Zaum.

< déli-szláv *zobalo; -dlo* (déli, keleti-szláv *-lo*) képzős származék a *zobati* 'fressen' igéből (l. a *zabál* címszót). Ez az alak azonban csak a vendben maradt meg: *zobálo* 'das Pferdegebiss' Plet, mindenütt másutt, ahol megvan, a 'Zahn; fog' jelentésű *zǫbъ* szó hatása alatt némileg módosult: blg *zъbálec*, macedón *zъbála* 'Mundstück am Zaum der Pferde' RS 2 : 27; cseh *zubadlo* Wussin, Rank (Klaret, Hus, Velesl-nál nincs), morva *zubadlo;* sz *zubadlo.*

Asbóth JA 25 : 569, NyK 32 : 361, Melich MNy 6 : 399. — Másképp, egy *zubalo*-ból kiindulva: GyarmVoc, Leschka, SlEl 935, MEW 400. — Vö. SzófSz.

zabridál 1904: MTsz.

= 1. bekritteln; akadékoskodik (Rozsnyó Nyr 33 : 223); — 2. belästigen; alkalmatlankodik (Szabolcs Nyr 34 : 383); — 3. behindern; akadályoz (Gömör Nyr 46 : 133).

< sz *zabŕdať* 'belegázol, belereked valamibe' Hv. — A *broditi* 'gázol' ige tövének más vokalizmusú változata; BEW I, 83.

zaha 1825: Szeged Tsz, Tzs; — *aha:* 1929: Szabolcs MNy 25 : 236.

= pyrosis; Sodbrennen; gyomorégés.

< sz *zháha,* ma *záha* 'gyomorégés' Hv; ócseh *zháha* 'orexis' Klaret, ma *záha* 'Sodbrennen'; < *iz* + *gaga,* vö. az *izgága* címszót.

Az *aha* helytelen tagolással keletkezett: *a zaha* > *az aha.*

SlEl 932.

zákány 1655: NySz. — Vált.: *zákány:* 1655: NySz, SzD, Tzs; 1838: SzFöld Tsz, Bodrogköz MTsz, CzF; — *zákányos* melléknév: 1666, 1789: NySz, SI, Tzs; 1838: Szföld Tsz, Heves, Hajdu, Szabolcs,

Boldva mell., Zemplén, Kalotaszeg, MTsz; — *zákályos:* 1838: Gömör Tsz, Csallóköz MTsz.

= 1. *zákány:* fex, sordes, squalor, impuritas; Bodensatz; 'üledék, zavaros sűrűség (1655-től a fenti adatokban; Bodrogközben szemmel nem látható vízi moszat' MTsz); -- 2. *zákányos, zákályos:* immundus, impurus, sordidus, spurcus; sedimentär, bodensätzig, trüb, z. B. Wasser, Wein; üledékes, zavaros, pl. víz, bor (1666, 1789: NySz, SI, Tzs; 1838: Szföld Tsz, Heves, Hajdu, Szabolcs, Zemplén, Boldva mell., Kalotaszeg MTsz); — 3. *zákányos:* berauscht, katzenjammerisch; mámoros, másnapos (1874: Moson, Győr, Sopron, Kiskunság, KKHalas, Cegléd, Kecskemét, Heves, Nógrád, Gömör, Sóvidék MTsz); — 4. *zákányos:* lehmig; agyagos (Nyitra Nyr 33 : 464).

< sz *zákal* 'zavar, zavaros hely, zavaros folyadék, moslék' stb.; ócseh *zákal* 'sedimen' Klaret, ma 'die Trübung, das Trübe'; le *zakał* 'zusammengebackner Strassenkot, Kotklumpen'; ukr *zakálec* 'Wasserstrieme'. — Praepositiós összetétel: *za* + *kalъ* 'Kot; sár' (a *zakaliti* 'besároz' főneve); MEW 109, BEW I, 475, HKES 160, BSE 214.

A magyar szó a szlovákból van átvéve. Eredeti alakja **zákál, *zákály* lehetett (vö. *sármál* > *sármány*). — Vö. a *zákla* címszót is.

Munkácsi Ethn 4 : 242.

zákla 1838: Tzs. — Vált.: *zákla:* 1838: Tzs; — *záklya:* 1858: Fertő mell. MTsz; — *záklás* melléknév: 1878: Komárom, Győr, Vas, Veszprém, Kecskemét, Zilah MTsz, Csallóköz, Sopron Nyr 42 : 430, 45 : 349; — *záklyás:* 1858: Fertő mell. MTsz; — *zákás:* 1838: Pápa? Tsz, Csallóköz MTsz; — ? *záflás:* 1858: Kecskemét MTsz.

= 1. *zákla, záklya:* der Schlief; a sületlen kenyér szalonnás része (1838: Tzs; Fertő mell. MTsz); — 2. *záklás, záklyás, zákás záflás* melléknév: nicht ausgebacken, d. h. Brot; sületlen, ti. kenyér (1858: Fertő mell., Csallóköz, Komárom, Győr, Vas, Veszprém, Kecskemét, Zilah MTsz, Sopron Nyr 42 : 430, 45 : 349); — 2. *záklás:* klebrig, d. h. die Erde vom vielen Regen; ragadós, ti. a föld a sok esőtől (1899: Zilah MTsz).

< sz *zákal* 'kenyér szalonnája'; vö. cseh *zákal* 'der Schlief'; le *zakał* 'unausgebackter Teig im Brote, klebriges Teig'; a-szorb *zakałka* ua. — Ugyanaz a szó, mint a *zákány* címszó alapszava.

A magyar szó 'Schlief' jelentésben külön került át és nem magyar fejlemény a 'Bodensatz' jelentésű **zákál*-ból. A *záklya, zákla a*-ja magyar birtokrag.

SlEl 925, MEW 109 Valló Tót el.

zálog XV szef BécsiK = BallRMNy 155. — Vált.: *zálog:* 1422-től OklSz, 1526-tól NySz (de ritkán), MA, PP, PPB, SzD, Tzs (ettől

kezdve köznyelvi), CzF; — *zálag:* XV szef BécsiK, SermDom, 1470-től OklSz, 1506-tól NySz, 1524: MNy 13 : 122, SzikszF. Cal. MA, PP, PPB, SzD, CzF.

= hypotheca, pignus, arrha; Pfand, Unterpfand.

< szláv *zalogъ;* óegyh. szláv *zalogъ* 'pignus' Supr; egyh. szláv *zalogъ* ua. MiklLex; blg *zálog* 'arrhes, hypotheque, garantie', stb.; szh *zâlog* 'pignus; der Pfand'; szlov *zálog* 'das Pfand, die Hypothek'; sz *záloh* 'zálog' (1483: CsehOkl 45); ukrán *zalih* (G *zalóhu*) 'Pfand, Kaution'; orosz *zalóg* 'Pfand, Unterpfand, Hypothek, Kaution' (a XI sz-tól Srezn). — Praepositiós összetétel: *za* ért' + *logъ* 'helyezés, fektetés' (a *ležati* 'fekszik', *ložiti* 'fektet' tövének főneve); PIEW 659, MEW 163, BEW I, 727, TBSW 158, Meillet Ét 219. Vö. a *lazsnak, parlag, palozsna* címszavakat is.

A szó a magyarnak megfelelő jelentésben — az egy szlovákot kivéve, amely ebben a tekintetben gyakran délszlávos jellegű — a nyugati-szláv nyelvekből hiányzik. Ebből valószínű, hogy a magyar szó a déli-szláv nyelvek valamelyikéből, nyilván az óhorvátból való. Erre mutat a szó jogi műszó jellege is. Az orosz itt nem jöhet tekintetbe. Úgy látszik, hogy a szlovák szó, mint jogi műszó, a magyarból származik.

Lehscka, GyarmVoc, SlEl 926, MEW 163, SzófSz.

zámiska 1838: Tsz. — Vált.: *zámiska:* 1903: Gömör Nyr 32 : 525; — *zamicska:* 1900: Szatmár MTsz; — *zsámiska:* 1838: Gömör Tsz. Borsod, Zemplén, Abaúj, Szabolcs MTsz, Ónod Nyr 40 : 383; — *zsámicska:* 1880: Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg MTsz.

= Brei; puliszkaszerű étel: lisztpép, melyet zsírral, tejjel esznek.

< ukr *zamiška* 'Art Mehlspeise; lisztes étel neme' Hrinč, 'Maisbrei; puliszka' Csopey. — A *za-měšati* 'megkever, belekever' származéka (a *měšati* 'kever' szóra vö. MEW 196, BEW I, 52, PES I, 579).

Valló Nyr 33 : 571, Kniezsa MNy 29 : 153.

zánk 1829: Abaúj MTsz, Dunántúl MNy 10 : 362.

= 1. Holzriegel, Schieber; faretesz, rigli (Abaúj és Dunántúl); — 2. Schlinge; hurok (Dunántúl).

< szláv *zamъkъ;* vö. sz *zámok, zámek* 'zár'; cseh *zámek* 'das Schloss an der Tür' (de 'vár' is); ukr *zámok* ua.; — szh *zámka* 'die Schlinge, die Masche'; szlov *zámka* 'die Schlinge'. — A *za-mъk-nǫti* 'bezár' tövének származékai; MEW 206, PES I, 540.

A 'Holzriegel' jelentésű szó a szlovákból, a 'hurok' a szh-ból vagy szlovénből való. Az utóbbi esetben a szóvégi *a*-t birtokragnak érezték és elvonták. A *zánk* a *zámek, zámok* tárgyesetéből (**zámokot* > **zámkot* > *zánkot*) vonódott el.

Mariánovics Nyr 44 : 193. — Helytelenül Gombocz MNy 10 : 336 (a német *Anke* 'Genick, Gelenk am Fuss' szóból).

zanót XIV szv BSzj. — Vált.: *zanót:* 1520—30: MNy 11 : 39, SzikszF, KolGl. 2, 1578-tól NySz (itt *szanot* csak írásváltozat), MA, PP, PPB (MA, PP *zanot*, PPB *zánot* adata sajtóhiba), SzD, Tzs, CzF; Somogy, Pápa, Sopron MTsz: — *zanolt:* XIV szv BSzj; — ? *zanút:* XV sze SchlSzj (írva *zanuth*); — ? *zanát:* XV sze SoprSzj (írva *sanath*); — *zanét, zanyét:* XVII szv NySz; — *zanóc:* 1807: Gvad. = NySz; Palócság MTsz.

= 1. Cytisus (BSzj, SchlSzj, SzikszF, KolGl. 2, 1578-tól NySz, MA, PP, PPB, MFüvészk 415, Tzs, Ják 606); — 2. Genista; rekettye (1520—30: MNy 11 : 39, KolGl. 2); — 3. caespes; Rasen; gyep (1604: MA, PP, PPB; 1838: Szföld, Pápa Tsz); — 4. Ononis spinosa (1604: MA, PP, PPB, NySz, Nyr 17 : 469).

< szláv *zanovětъ;* szh *zȁnovijet, zȁnovēt, zȁnovīt* 'Cytisus; Geisklee' Vuk, Šulek; szlov *zánovet* 'Cytisus'; (ócseh *janofit*, ma *janovec* 'Genista'); sz *zánovit* 'Melissa; mézfű', *zanovec* 'tejzsugorító fű'; le *zanowid* 'Cytisus', *zanowiec* 'Genista' (1595-től Majewski), *janoviec* 'Genista' (1534-től Majewski); a-szorb *zanowéś* 'Ononis spinosa'; ukr *zinovat* 'Cytisus' Žel (metathesis a **zanovit*-ból). — BEW I, 439, BSE 645, HKES 149 szerint a latin *janestaria*, illetőleg a közép-latin *genesta, genista* szavakkal függ össze (vö. olasz *ginesta*, francia *genêt*, német *Ginster* Walde—Hoffmann I, 591, REW 3733, Kluge), de a *János* név hatása alatt népetimológiával alakult. Ez a megállapítás azonban csak a *janovec, janowiec* alakokra érvényes, a *zanovětъ* alakokra semmiesetre sem, hiszen a *János* névnek a szláv nyelvekben *z*-s változata nincs. — A *zanovět* alakok minden bizonnyal az északolaszból valók, de a pontos forrás egyelőre ismeretlen. A szó tehát a horvát-szlovén területről terjedt el északra, nyilván kolostorok közvetítésével.

SlEl 927.

† zápona XIV szv BSzj, SchlSzj.

= cortina; Vorhang; kárpit.

< szláv *zapona:* egyh. szláv *zapona* 'aulaeum' MikLex; sz *zapona* 'függöny, lepel'; le *zapona* 'Vorhang, Cortine'. — Összetétel: *za* + *pona*, ez a 'feszít' jelentésű *pьnǫ* ~ *pęti o*-fokú főneve; MEW 237, TBSW 219.

Tagányi Száz 27 : 322, Asbóth Nyr 22 : 226.

zapracska 1896: Abaúj Nyr 25 : 240.

= die Einbrenne, das Einmach; rántás.

< sz *zápražka*, keleti-sz *zapražka* 'rántás'. A *zapražit* 'berán't' ige származéka, ez pedig a *pražit*'-ból, vö. a *parázsol* címszót.

Valló Tót el, Nyr 33 : 571.

zaplaty 1903: Vác NyF 10 : 50.

= zahle (Imperativ), fizess (ebben: *zaplaty a fazekak árával!*).

< sz *zaplať* 'fizess', a *zaplatiť* (*za* + *platiť* MEW 248, PES II, 68) ige imperativusa.

zár XIV szv BSzj. — Vált.: *závár:* XIV szv BSzj, SchlSzj, a XV szmf-től NySz, Murm, KolGl. 1, SzikszF, Cal, 1594: OklSz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, 1819: Palócság, Gömör, Göcsej Tsz, CzF; Bakonyalja NyF 34 : 63, Nagykanizsa NyF 48 : 66, OrmSz; — *zár:* 1516-tól OklSz, 1548-tól NySz, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — ? *závor:* 1595: Ver 122, MA, PP, PPB, PPBE, SzD (tulajdonképpen e g y adat, Verancsich adatát hurcolják a szótárak, csakhogy Ver adata nem megbízható; lehet, hogy sajtóhiba).

= vectis, repagulum, claustrum, pessulum; Riegel, Sperre.

< szláv *zavorъ;* óegyh. szláv *zavorъ* vagy *zavora* (csak Apl *zavory* 'vectis' van, Supr, ami lehet mind a kettő); egyh. szláv *zavorъ* és *zavora* 'vectis' MiklLex, Srezn; blg *zavórka* 'retesz' Gerov; szh *závor* 'pessulus, vectis, repagulum' Stulli, 'repagulum' Ver, kaj-h *závor, závora* 'repagulum' Jambr, *zavor* 'repages, vectis' Bell; szlov *závor* 'die Wagensperre', *zavôra* 'die Sperrkette'; cseh *závora* 'vectis' Klaret, 'Riegel' Rank; sz *závor* 'zár', *závora* 'retesz, sorompó' Hv, 'retesz' Jancs; le *zawora* 'Riegel, Schloss'; orosz *zavór* 'der Stangenzaun'. — Összetétel: *za* 'meg, be' + *vorъ*, a *vъrěti* 'zár' *o*-fokú főneve; MEW 381, TBSW 352, PES I, 240, VREW I, 437.

A magyar szó közelebbi forrása bizonytalan. A hangfejlődésre vö. Horger MNy 24 : 208.

Ebből a főnévből a magyarban keletkezett az 'occludo; schliessen' jelentésű *zár* ige. Vált.: *závárl:* 1530-tól a XVI szv-ig NySz, KolGl. 1; — *závár:* 1530-tól a XVI szv-ig NySz; — *zárl* és *zárol:* 1512-től NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF; — *zár:* 1548-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF. — A mai megkülönböztetés: *zár* 'sperren', *zárol* 'in Beschlag nehmen' 1832-től van meg NyUSz. — Az igét tartották fgr-nak is (Halász I. 10 : 353, Munkácsi NyK 25 : 179), de ez nem választható el a főnévtől, amely viszont más, mint szláv nem lehet.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 930, MEW 381, SzófSz.

zarándok hn 1327: OklSz = Cs III, 458; szn 1333: OklSz; kn XV szef JókaiK = NySz. — Vált.: *szaránduk:* 1327, 1333: OklSz; — *szarándnok:* XV szef JókaiK; — *szarándok:* a XV szef-től, a BécsiK-től NySz, Cal, MA, PP, Jambr, PPB, SzD, PPBE, SI, Kr, 1829: Kemenesalja Tsz, Tzs, CzF; — *szalándok:* 1885: Hetés MTsz; —

szarándék: 1516: JordK, ÉrdyK, 1591: ÍrySz; — *zarándok:* 1838: Tzs, CzF.

= 1. peregrinator; Reisender; utas, vándor (kezdettől fogva valamennyi régi adatban, még a MTsz-ban is); — 2. peregrinator religiosus; der Pilger, der Wallfahrer; búcsújáró (ebben a jelentésében a XIX sze-től, vö. Márton, NagySz, CzF, stb., valószínű azonban, hogy a régi 'peregrinator' is részben ezt jelentette).

< óbolgár *stranьnikъ;* óegyh. szláv *stranьnikъ* 'peregrinus' Supr, egyh. szláv *stranьnikъ* 'peregrinus, alienigena, advena, paganus' MiklLex, 'peregrinator' Srezn III, 537; óorosz *storonik* 'peregrinator' Srezn III, 525; a mai orosz *strannik* 'Reisender, Pilger' az egyh. szlávból való. Más szláv nyelvből a szó nem mutatható ki. — A *strana* (ősszláv **storna*, vö. orosz *storoná*) 'regnum, regio', származéka. A szó ebben a jelentésben csak bolgár és egyh. szláv (de vö. szlovén *stránski* 'fremd, nicht heimisch' szót is), míg a többi szláv nyelvben a szónak 'Seite; oldal' a jelentése; MEW 321, TBSW 288, Meillet Ét 446, MER 611, HKES 354, BSE 519.

A magyar szó eredetileg nem tartozott a keresztény terminológiába és nem szlovén eredetű, mint Melich SzlJsz I/2, 410 állítja. A szó a szlovénből nem is mutatható ki, csak a más képzővel alkotott *stránski.* — A szó fejlődésére vö. Horger MNy 8 : 15, Pais MNy 37 : 346.

Szarvas Nyr 19 : 388, Asbóth Nyr 19 : 471, SzófSz.

zászló szn 1086/XII sz PRT VIII, 270; kn XIV szv BSzj. —Vált.: *zásztó:* 1086/XII sz; BSzj, SchlSzj, AporK, VirgK DebrK, JordK, ÉrdyK = NySz; — *zászló:* ? szn 1211: OklSz; kn XV szmf SermDom, 1508-tól NySz, Murm, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb.; — *ászló:* 1792: SzD; Répce mell., Esztergom, Győr, Rábaköz, Őrség, Keszthely, Veszprém, Göcsej, Somogy, Baranya, Tolna, KKHalas, Kecskemét, Szeged, Bács, Mátyusföldе, Szatmár, Ugocsa, Kalotaszeg, Szföld, Hétfalu, Hunyad MTsz, SzamSz; — *lászló:* 1897: Bács MTsz.

= vexillum, signum; Fahne, Standarte.

< déli-szláv *zastava;* közép-bolgár *zastava* 'vexillum' (TrojPr, MiklLex); szerb-egyh. szláv *zastava* 'cohors, insidiae' uo., kaj-h *zastava* 'vexillum, signum' (a XVI szmf-től Maž 1665, Habd, Bell, Jambr), csa-h *zastava* Ver, szlov *zastâva* 'Fahne, Flagge'; sz *zástava* 'zászló' (1685: ComOrb 181, 291); kárp·ukr *zastava* 'Fahne' Žel, Csopey (óorosz *zastava* 'előretolt osztag, csapat' Srezn talán ezzel a jelentéssel függ össze). — Praepositiós összetétel: *za* + *stava,* a *sta-ti* 'áll' igéből („ami valamiért áll, ami valamit képvisel"); MEW 319.

Mivel a szláv szó csak a déli-szláv nyelvekben, ott is csak nyugaton van meg (a közép-bolgár Trojanska Priča biztosan horvát eredetű, a szlovák, mint annyi másszor, itt is a déli-szlávval egyezik, de lehet, hogy ebben magyar hatást kell látnunk), nyilvánvaló, hogy a magyar szó a horvátból való. A hangfejlődésre l. a *poroszló* és *boroszlán* címszót.

Szarvas Nyr 5 : 292, MEW 319, Asbóth JA 22 : 465, Nesk 32, Melich MNy 6 : 111, SzófSz. — Helytelenül (a szláv *zaslona*-ból) GyarmVoc, Leschka, SlEl 928, Melich Nyr 22 : 177, Valló Tót el.

zatracena 1901: hol? Nyr 30 : 542.

= ein Slovake; szlovák ember.

< sz *zatracena!* 'ein Fluch; káromkodásféle' („elkárhozott", talán *duša* 'lélek'; a *za-tratit* 'elvesz, elkárhozik' régies part. praet. pass.-a).

Valló Nyr 33 : 571.

zatony 1254: OklSz. — Vált.: *zátun:* 1254, 1456: OklSz; — *záton:* 1340/1389-től 1570-ig OklSz; — *zátony:* 1792: SzD, SI, Kr, Tzs, 1838: hol? (Baranya, Somogy vagy Szföld) Tsz, CzF, stb.; — *átony:* 1860: Duna mell., Esztergom, Mátyusfölde, Tolna MTsz.

= 1. insula; Insel; sziget (1254-től 1570-ig OklSz); — 2. Sandbank, Wat, Furt; sekély víz, fövenyes hely, gázló (1792: SzD, SI, Tsz, Tzs, CzF, MTsz).

< szláv *zatonъ*; szh *záton* 'maris sinus; Meerbusen' Bell, IvBr; szlov *zatòn* 'Meerbusen'; vend 'die Insel' Plet; sz *zátoň* 'zátony' Hv, Tvrdý, *záton, zátoň* ua. Kálal (Jancs nem ismeri); óorosz *zatón* 'áradással elöntött hely' Srezn, ma *zatón* 'eine lange, ziemlich flache Bucht eines Flusses'. — Összetétel: *za* + *ton* (< **top-nъ*, a *topiti* 'immergere' származéka; vö. a *tanya* címszót).

A fenti két jelentésű szó valószínűleg két külön átvétel. A középkori 'Insel; sziget' jelentésű valószínűleg a szlovénből való, bár e jelentéssel a vend magában áll, a legújabbkori 'Sandbank' jelentésű pedig a szlovákból származik.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 929, MEW 358, Asbóth Nytud 1 : 340, K. P. MNy 15 : 119, SzófSz.

zavadzál 1838: Tsz. — Vált.: *zavadzál:* 1838: Gömör Tsz, Nyr 25 : 287, 33 : 223; — *avadzál:* 1889: Pest MTsz; — *zavazzál:* 1888: Gömör MTsz; — *zavacál:* 1889: Bars MTsz; — *zavazál:* 1901: Jászság, Borsod MTsz; — *zavicál:* 1876: Heves, Nagykunság MTsz; — *zsavicál:* 1873: Nagykunság MTsz.

= 1. belästigen, im Wege stehen; alkalmatlankodik, lábatlankodik (1838: Vác, Hont, Nógrád, Cegléd, Borsod, Abaúj, Nagykun-

ság MTsz); — 2. *zavicál:* drängen, antreiben; sürget, hajszol (1876: Heves, Nagykunság MTsz); — 3. *zsavicál* mit Fragen belästigen; kérdésekkel zaklat (1873: Nagykunság MTsz).

< sz *zavadzat* 'alkalmatlankodik, lábatlankodik, útban van valakinek, akadékoskodik'. — Eredeti **za-vad-ja-ti;* az alapszóra vö. a *vádol* címszót.

Magyar elvonás a *zavadza* 'Hindernis; akadály' (1877: Nógrád MTsz).

Valló Tót el, Nyr 33 : 571.

závoz 1904: Gömör Nyr 33 : 222.

= steiler Weg; meredek út.

< sz *závoz* 'mély út, kátyú' Hv. — Összetétel: *za* + *voz*, a *vez-ti* 'hord' *o*-fokú főneve, tkp. „behordás"; MEW 387.

zelenka 1667: NySz; a népnyelvből MNy 2 : 152 („Tótfalu, Bogdány" = Tahitótfalu, Dunabogdány?, MTsz, Pótlék, CzF nem ismeri).

= pruni genus; Herbstbirne; őszi körtefajta.

< szláv *zelenka;* vö. cseh *zelenka* 'Prunus claudiana', idézi Šulek; horvát *zelenika* 'egy körtefajta' Šulek. — A 'zöld' jelentésű *zelen* származéka.

A magyar szó (mivel Lippainál fordul elő), talán éppen a csehből való. Gombocz MNy 2 : 152 szerint a szláv szó a német *Grünler, Grünauer, Grünstock*-nak felel meg. A magyar szó szerinte a horvátból származik, de ez aligha lehet helyes.

zerna 1643: NySz.

= Capreolus capreolus; Reh; őz.

Nyilván < sz *srna;* MEW 293, PES II, 280, stb. Vö. Melich Nyr 29 : 271.

A népnyelvi *zërna* 'aschgrau, wolfgrau; hamuszínű, ordas, pl. kutya, macska' (1838: Tsz, *zërna* Zala, Somogy, *zerna* Balaton mell., *zernya* Balaton mell., *zsërna* Balatonfüred MTsz) szó idetartozása kétes. Az alapjelentés „őzszínű" volt? — A szóról helytelenül Valló Tót el (szerinte a sz *černá, čierna* 'fekete' szóból; hangtanilag elfogadhatatlan).

zeverlicás (ti. bor) 1723: Csúzyból NySz I, 284; — *zevernyicás:* 1888: Szamosköz MTsz; — 1725: *zeverlica:* Csúzyból Nyr 38 : 454.

= schleimiger, mit anderm gemischter Wein; nyúlós, mással elegyített bor.

< kaj-h *zevrelica* 'vappa; verrochener Wein; kiment szeszű bor, megfordult bor, vinos' Jambr, 'vappa, vinum evaporatum corruptum' Bell; szlov *zavrêlica, zavrêlka* 'ein durch faule Gährung verdorbener Wein' Plet. — A *vъzvrěti* 'kiforr' megfelelője; MEW 381.

Feltűnő, hogy kerül a Szamosközbe egy szlovén-kaj-h szó. Másutt viszont nincs meg.

Gombocz MNy 2 : 197.

ziliz 1838: Szföld MTsz.

= Malva; mályva (növény, Ják 716).

< szláv *slězъ;* egyh. szláv *slězъ* 'malva' MiklLex; blg *slěz* 'Malva silvestris, rotundifolia' Kozarov 46; szh *slȉjez, šljȅz* 'Althaea officinalis, Eibisch; Malva, Käsepappel' IvBr; szlov *slez;* cseh *sléz;* le *ślaz;* a-, f-szorb *slěz* ua. — MEW 307 (idéz egy ukr *sliz*-t is, de Žel, Hrinč nem ismeri), HKES 337, BSE 530.

Az átvett alak valószínűleg egy ukr **sliz,* esetleg egy zárt *ë*-s *slëz* (szerb?), de semmiesetre sem keleti-blg, mert annak *ě*-ja majdnem *ja*-nak hangzik.

SlEl 759.

zmok 1894: Losonc MTsz.

= ein Geld-bringender Kobold; pénzhordó manó (babona).

< sz *zmok* 'Inkubus in der Gestalt eines Küchleins, der seinem Besitzer Geld bringt; lidérc csirke alakban, amely gazdájának pénzt hoz' Kálal. — Eredete nincs tisztázva. Azonos a *zmok* 'kígyó' szóval? Vö. a *zomok* címszót.

Valló Nyr 33 : 571.

zomok szn? 1086/XII sz PRT VIII, 270; hn 1338: OklSz; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *szumoku:* 1086/XII sz (írva *Scumoku,* olvasására vö. Melich NyK 33 : 336); — *szumak:* 1338: OklSz; — *szomak:* XIV szv BSzj, SchlSzj, SermDom; a XV szef-től a XVI szef-ig (a BécsiK-től a kódexirodalomban) NySz, Murm, 1520—30: MNy 11 : 81, KolGl. 2; — *zomok:* 1576: SzikszF, 1591-től NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, CzF; 1838: Szföld Tsz, MTsz.

= 1. coluber; Schlange; kígyó, siklófajta (*szumak, szomak* változatok valamennyi adata, a *zomok* csak *zomok-kigyó* összetételben: 1576: SzikszF, 1643-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, CzF); — 2. crassus, vastus, densus; dick; vaskos (*zomok:* 1566-tól NySz, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Tzs; 1838: Szföld Tsz, MTsz, CzF; — *zomonk:* Kalocsa MTsz; — *zonok:* Bács MTsz; — *zamak, zamakos:* Sárköz Nyr 33 : 338; — *zömök:* 1767: PPB, SzD, PPBE, SI, Tzs, CzF; — *zömek:* 1861: Csík MTsz; — *zsömök:* 1838: Szföld Tsz; — *zsemek:* 1863: Háromszék MTsz).

< szláv *smokъ;* egyh. szláv *smokъ* 'serpens, draco' MiklLex, Srezn; blg *smok* 'Elaphis quadriliniatus'; szh *smȕk* 'Coluber flavescens; Aesculapschlange'; szlov *smòk* 'Drache'; cseh *smok* 'Drache' (neologizmus; Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); fehér-orosz

smok 'sárkány' (a mesében); ukr *smok* 'Drache' (nyilván átvétel az oroszból, szabályosan **smik* volna); orosz *smok* 'Drache'; óorosz *smokъ* 'Schlange' (a XV sz-tól Srezn). — A 'siklik, csúszik' jelentésű *smykati* tövének származéka; PIEW 744, MEW 311, MER 594, BSE 503, PES II, 337.

A magyar szó a szláv szavak tanúsága szerint eredetileg *sz*-szel hangzott (a régi magyar helyesírásban az *sz* a *z*-től általában nem különböztethető meg, a fenti *sz*-es változataink is tehát *z*-vel vannak írva). Hogy az *sz* > *z* változás mikor ment végbe, nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy a XVI sz második felétől kezdve, amikor az *sz* hangot már pontosan megkülönböztetik a *z*-től, mindenütt *z*-nek hangzott. – Nyilván déli-szláv eredetű. A nyugati-szláv nyelvekben ugyanis nincs meg, az oroszban pedig, úgy látszik, egyházi eredetű.

A 'kígyó' jelentésből a *zomok kigyó* = *kurta kigyó* azonosság alapján (az utóbbira 1585: Cal, MAl, PPl, NySz) alakult a 2. jelentésű 'crassus, vastus'. Ennek már csak *z*-s változata mutatható ki. A *zömök* változat 1767-ben merül fel, ebből pedig a XIX sz elején a *zöm* főnevet vonták el (1815: NyUSz).

Szarvas Gábor A nyelvújításról, vö. Asbóth Nyr 31 : 13, 37 : 117, Melich NyK 33 : 336, SzófSz.

zuboncsia 1773, 1783: Székesfehérvár MNy 6 : 462; — *zubboncsi:* 1874: Pápa CzF.

= der Blusenschneider; zubbonyokat, paplant készítő mesterember.

Nyilván egy szh **zubunčija*-ból (< oszmán-török **zybunčy* 'zubbony-készítő') való, ilyen szót azonban sem a szh-ból, sem a törökből kimutatni nem lehet. Vö. a *zubbony* címszót is.

Gombocz MNy 7 : 28, Németh NyK 50 : 328.

Zs

zsába 1595: NySz.

= 1. *zsaba* Rana rossa; Frosch; béka (1873: Nyitra, Gyöngyös, Abaúj, Nagyvárad, Baja MTsz); — 2. *zsaba* irgendeine Pflanze; valami növény (Abaúj MTsz); — 3. *zsába* die von Durst entstandene Schwiele, Quese an der Zunge der Flügeltiere; a szárnyasállat nyelvén szomjúságtól támadt bőrkeményedés (1861: Háromszék, Hétfalu MTsz); — 4. *zsába* ischias; Lendenweh, Hüftweh; farzsába (1595: NySz, MA, PP, PPB, SzD, CzF, stb.).

< szláv *žaba* 'rana; Frosch' (minden szláv nyelvben, vö. PIEW 466, MEW 405, TBSW 81, Meillet Ét 248, MEW 164, HKES 441, BSE 660, PES I, 219, VREW I, 407). — Mint betegségnév:

blg *žába* 'angina' (torokbaj) Gerov, 'angina pectoris' Mavrov; szh *žäbice* 'Art Halsdrüsen; szlov *žába* 'eine Maulkrankheit der Pferde'; cseh *žába* 'die Froschgeschwulst, Maulseuche, der Zungenkrebs' Rank ('inflammatio columellae' Velesl, Wussin); sz *žaba* 'ínydaganat, nyelvrák'; le *żaba* 'ranula linquae; eine Geschwülst des Häutchens unter der Zunge (hauptsächlich bei Pferden, Rindern)'; f-szorb *žaba* 'Froschgeschwulst'; orosz *žába* 'angina; die Halsbräune'. — Machek, Studie o tvoření výrazů expresívních. Praha, 1930, 123 szerint a béka a néphiedelmekben mint boszorkány szerepelt, és így különböző betegségeket tud okozni. Az állatnevekből származó betegségnevekre l. Schrader, Reallexikon der idgr. Altertumskunde I², 645, Horger Nyr 31 : 549.

A magyar 1. jelentésű szó a szlovák, illetőleg szh szó átvétele. A 3. jelentés a lengyellel egyezik ugyan, de a magyar szó földrajzi elterjedése miatt ez nem valószínű; a 4., mai köznyelvi jelentés közelebbi forrása ismeretlen. Ilyen jelentésű szó a szláv nyelvekben nem mutatható ki.

Horger Nyr 31 : 549, Valló Nyr 33 : 571.

zsabarnya 1914: Nyitra Nyr 43 : 142.

= Froschteich; békató.

Nyilván egy szlovák **žabarna* 'békató' átvétele, bár ilyent a szótárak nem ismernek.

zsana 1799: Csokonai ÖM I/2, 558, GyarmAff 165, Szföld GyarmVoc, Tsz.

= zankendes Weib; zsémbes asszony.

< szláv *žena;* óegyh. szláv *žena* 'mulier' Mar, Savv, Supr; MiklLex; blg *žena;* szh *žena;* szlov *žéna;* cseh, sz *žena;* le *żona;* f-szorb *žona;* ukr, orosz *žená.* — Eredeti szó, vö. PIEW 474, MEW 409, TBSW 84, PES I, 228, VREW I, 418.

A magyar szó közelebbi forrása (szerb, bolgár, vagy ukrán?) bizonytalan.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 942, MEW 409.

zsarátnok 1578: NySz. — Vált.: *zsarátnak:* 1578, 1652: NySz, 1621: MAl (favilla a.), SI, Kr, Tzs, CzF; 1838: Szatmár Tsz, Szeged MTsz; — *zsarátnok:* 1789: NySz, Tzs; mai köznyelvi alak, CzF-nál nincs; — *zsarát:* 1792: SzD, Tzs; Hajdu, Szatmár, Zemplén MTsz; — *zsaránd:* 1879: Hajdu MTsz.

= favilla, Glutasche.

< szláv *žeratъkъ;* egyh. szláv *žeratъkъ, žaratъkъ* 'carbonum congeries, cinis, cumulus ignis, sulphur' MiklLex, Srezn I, 861; szh *žerátak* 'pruna; glühende Kohle'; le *żarzątek, rzeżatek* 'Glut,

glühende Asche' Linde; orosz nyj *žarótok, žarádok* 'a kemence része, ahová a parazsat kotorják' Dalj I, 1314. — A *žer-* (< *gēr-*) 'ég' tő származéka: **žer-at-ъkъ;* vö. Vondrák SlGr I, 593, MEW 409, PES I, 221. — A szlávból (valószínűleg a bolgárból, bár ott ma nincs meg) román *jeratic*, régebben *jeratec* 'brennende, glühende Asche'.

A magyar szó aránylag kései átvétel a szh-ból. Köznyelvivé csak a XIX sz-ban vált. A *-nok* végződésre a szláv *-ak, -ъkъ* helyén vö. az *eretnek* címszót. A *zsarát* magyar elvonás eredménye.

SlEl 943, MEW 410, Beke Nyr 62 : 80, Deme MNy 40 : 45, SzófSz.

zsdërál 1894: Győr MTsz, Baja Nyr 33 : 532.

= fressen; zabál, eszik.

< szh *ždèrati* 'fressen' Vuk. — A *žьrati* (> *žrati* > *ždrati* > ? *žderati*) 'fressen' szó változata; MEW 63, TBSW 89.

Tévesen Valló Nyr 33 : 571 (a szlovák *žrať* 'fal, zabál' szóból).

zsendice 1604: MA. —Vált.: *zsendice:* 1604: MA, PP, PPB, SI, Kr, Tzs; Szföld, Gömör Tsz; Kiskunság, Szentes, Borsod, Zemplén Szatmár, Szilágy, Kolozs, Szolnok-Doboka, Szföld MTsz, SzamSz; — *zsengice:* 1839: Heves, Csongrád MTsz, CzF; — *zsentica:* 1763: NySz; — *zsincica:* 1819: Palócság Tsz, Hont MTsz.

= caseus secundarius (1604: MA, PP, PPB), lac in aquam et caseum conversum SI; aufgekochtes Käsewasser; felforralt juhtejsavó (Tsz, MTsz).

Vö. ukr *žentyca, žyntyca* 'Käsewasser, Molke; sz *žentica, žintica, žinčica, žincica* 'Molke von süsser Milch'; morva *žinčica* ua.; le nyj *žencyca, žętyca, zyntyca* ua.; — román *jintiță* 'gekochte Schafmolke auf einem Gemisch von Käseflocken und Wasser bestehend' Tiktin. — Eredete nincs tisztázva. A szó szláv eredete valószínű (Skok JA 35 : 337—48; az itt említett varasdi *žetarka* 'Melkkübel' szónak a *žentica*-hoz semmi köze, mert az a magyar *zsétár* átvétele, ez pedig a *sajtár*-ral együtt német eredetű), és talán *žьmǫ* ~ *žęti* 'drücken' szóból való, a megfelelő szláv szó azonban nem mutatható ki. A fenti szláv szavak — a maguk megőrzött nazálisukkal — csak kései átvételek lehetnek a románból. A szó ugyanis a vlach pásztorok szókincséhez tartozik és mint ilyent a románság terjesztette el. A délszláv nyelvekben, ahol a szónak **žetica* alakban kellene meglennie, teljesen ismeretlen.

A magyar szó két forrásból is való. Egyik része a románból származik (nyilván az erdélyi adatok mind, de az alföldiek egy része is), másik része azonban biztosan szlovák. Szlovák eredetű a *zsentica* és a *zsincice* változat, de a palóc *zsendice* is alighanem a sz-ból való.

Semmiesetre sem lehet igaza Crânjală-nak (Rumunské vlivy 428), hogy a szó útja: déli-szláv **žętica* > magyar *zsentica* > román *jintiţa* és sz *žintica* stb., mert ez sokkal régibb átvételt tételezne fel és akkor a magyarban valami jobban magyarrá fejlődött alakot várnánk (pl. valami **zsénce* stb.). Különben is a szó csak a vlach pásztorok működésének területén ismeretes, ami a vlach közvetítés mellett szól.

Leschka, SlEl 947, MEW 411, Asbóth Nytud 1 : 188, Gombocz MNy 1 : 165, Valló Tót el, Nyr 33 : 571.

zsert 1883: Gömör MTsz.

= Heubaum; nyomórúd.

< sz *žerdka, žerd'* 'karó, pózna' Kálal (így Észak-Árvában is), *žrd'* Hv; cseh *žerd';* le *żerdź;* MEW 410, PES II, 228, VREW I, 419. Valló Nyr 33 : 571.

zsidó szn 1244: OklSz; kn 1300 körül ÓMS = ÓMO 127—8. —Vált.: *zsidou:* 1244-től 1379-ig OklSz, ÓMS; — *zsidó:* a XV szef-től NySz 1449-től OklSz, SermDom, SzalkGl, Murm, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SI, Tzs, CzF, stb.

= Judaeus; Jude, jüdisch.

< szláv *židovъ;* óegyh. szláv **židovъ*, vö. Npl *židovi* Euch, Diels, Gr. 165; szh *žîdōv* Vuk, IvBr, kaj-h *židov* Habd, Bell, Jambr; szlov *žîdov;* ukr *żydiv* (G *żydova*). Megvolt a bolgárban is: vö. a régi Npl *židovi* Duvernois 112, és a román *jidov* szót, amely valószínűleg a bolgárból való. — Egyébként a szó vagy *-inъ* képzős alakban: *židovinъ* (Npl *židove*) Mar, Ass; MiklLex; vagy *židъ* alakban van meg: cseh, sz, le, f-szorb, szh, szlov, stb. (de az eredeti **židov*-ra mutat a 'Jüdin' jelentésű *židovka*). — A szó egy neo-latin nyelvből való, amelyben a latin *ju-* ból már *žu* (illetőleg *džu-*)lett: latin *jūdeus, judeus* > neo-latin **žūdeu-us* > szláv **židevъ* > *židovъ* (vö. **nevъ* > *novъ* 'neu'); Kniezsa MNy 39 : 7, MEW 411, Meillet Ét 182, MER 167, HKES 445, BSE 669, PES I, 232, VREW I, 423.

A keresztény terminológia szava. Az átvétel már a *zs* meghonosodása után, tehát a XI sz elején történhetett, vö. Kniezsa MNy 29 : 97. Közvetlen forrása azonban bizonytalan: lehet görög-keresztény bolgár, vagy latin-keresztény horvát. Hogy honfoglalás-előtti eredetű volna, mint a SzófSz felteszi, arra semmi támpontunk nincs.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 946, MEW 411, Melich SzlJsz I/2, 417, MNy 5 : 343, 6 : 18, SzófSz. — Helytelenül Kohn S. Nyr 10 : 220, Munkácsi Nyr 12 : 35 (szerintük honfoglaláselőtti és kazár eredetű).

zsikora 1836: MTsz. — Vált.: *sikora:* 1836: Szatmár MTsz; — *zsikora:* 1838: Szatmár Tsz, Bereg MTsz, Nyr 36 : 94.

= Speckgriebe; töpörtyű.

< szláv (valószínűleg ukr) *škvara;* vö. kárp. ukr *škvarka* 'töpörtyű' Csopey, Hrinč, ukr *škvárok* Žel; sz *škvarka* és *škvarek;* cseh *škvár, škvarek;* orosz *škvára* stb. Vö. MEW 305, PES II, 295.

Az eredetibb magyar alak a *sikora,* amiből disszimilációval lett *zsikora.*

SlEl 832, Valló Tót el (tévesen a szlovákból; földrajzilag valószínűtlen).

zsilip hn 1086/XII sz PRT VIII, 270; kn XIV szv BSzj. — Vált.: *zslip:* 1086/XII sz PRT VIII, 270; — *zsilip:* 1553: OklSz, 1645: ErdTörtAd IV, 146, 1727, 1737: GyaluiUrb 252, 360, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.; — *zsilib:* 1506: OklSz, 1566: NySz, BrassóiTör; — *zsirip:* 1897: Vas MTsz; — *zsilép:* 1553: OklSz; — *zselép:* XIV szv BSzj, 1379, 1455, 1462, 1519: OklSz, 1621: MA, PP, PPB, SzD, CzF; — ? *zselöp:* 1391/1400: OklSz (írva *Zeloph,* lehet íráshiba *Zeleph* h.); — *zselip:* XVI sz PRT VIII, 588; — *zseléb:* 1264: OklSz, 1621: MA, PP, PPB, SzD; — *zselib:* 1634: OklSz; — *zselyip:* XVII sz NySz; — *zselyép:* 1838: Bodrogköz Tsz; — *zselyéb:* 1666: NySz.

= 1. aquaeductus molendini, alveus ligneus, canalis; Wasserrinne der Mühle, Holzrinne, Kanal; a malom csatornája, favályú, amelyen keresztül a víz a malomkerékre ömlik (1086/XII sz-tól kezdve valamennyi fenti adatban a XIX sz elejéig; vö. még CzF; Kemenesalja, Pápa, Vas, Balaton mell., Szföld Tsz, Dunántúl, Érsekújvár MTsz); — 2. ein Kanal anderer Bestimmung; más rendeltetésű csatorna (pl. cölöpökön álló faeregető csatorna a hegyoldalban Szatmár MTsz; árok, amelybe a karókerítés hasábjait állogatják Palócság MTsz); — 3. cataracta; Schleuse; gát (1808: SI, Tzs, stb.; maga az elzárható és kinyitható vízelzáró szerkezet: 1867-től MNy 47 : 265, CzF, stb.); — 4. bodenloser Schlamm auf wässrigen, morastigen Niederungen; lapályos, vizenyős helyeken levő feneketlen sár (1877: Dráva mell. MTsz); — 5. ? Abgrund; mélység (1829: Kemenesalja Tsz).

< szláv *žlěbъ;* blg *žlĕb* 'fatörzsből kivájt vályú' Gerov, 'chéneau, gouttiere, rainure' Mavrov; szh *žlijeb* 'canalis; Rinne; fatörzsből kivájt vályú' IvBr, csa-h *žlîb* 'canalis' MiklLex, Ver; kaj-h *žleb* 'canalis, alveus, aquae ductus' Bell, Jambr; szlov *žlêb* 'Rinne, Kanal'; cseh *žlab* 'canale' Klaret, Hus, Velesl, Wussin, ma *žlab* és *žleb* 'Rinne, Wasserrinne'; sz *žłab* 'vályú, malomcsatorna, tetőcsatorna' Hv, Tvrdý; *žłab, žleb* 'vályú' Kálal; le *żłób* 'Rinne'; a-, f-szorb *žłob* 'Rinne'; ukr *žólob* 'Krippe, Rinne'; orosz *žólob, žëlob* 'Rinne'. — Ősszláv **želbъ;* eredete nincs tisztázva, vö. MEW 407, MER 167, HKES 447, BSE 664, PES I, 226, VREW I, 429.

A magyarba a malom terminológiájával együtt, tehát a horvátból került át. A 'malomcsatorna' jelentés a szlovákban a magyarból való. — Valószínűleg magyar fejlemény a szóvégi *-p* a szláv *-b* helyén. A szlávból mindenesetre legalább olyan nehéz megmagyarázni, mint a magyarból (a horvátban a szóvégi zöngések általában megmaradnak). — A román *jilip* KleinDict a magyarból, vö. MikLex. GyarmVoc, Leschka, SlEl 950, MiklLex, MEW 407, NyK 30 : 229, Melich NyK 39 : 39, MNy 6 : 447, Kniezsa MNy 29 : 95, SzófSz, Lukács K. MNy 47 : 264.

zsilás 1903: Vác NyK 10 : 67 (t. i. hús).
= flechsiges, d. h. Fleisch; mócsing.
< sz *žila* 'ér, ín' Hv; — MEW 411, TBSW 90, VREW I, 424.

zsír 1466-tól NySz, SermDom, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb. (— A palócban állítólag van *sír* változata is: Nyr 21 : 311; igazolásra szorul).
= 1. pinguedo, adeps, abdomen; Fett, Fettigkeit (XV szmf-től SermDom, 1516-tól NySz, GyöngyTör, SzikszF, Cal, MA, PP, PPB, SzD, SI, Kr, Tzs, CzF, stb.); — 2. fructus; Frucht, Ertrag; vlminek a gyümölcse (1551-től a XVII sze-ig NySz, 1728: OklSz); — 3. humor; Saft, Feuchtigkeit; nedvesség (1466-tól a XVI szk-ig NySz, SermDom).
< szláv *žirъ* (hímnemű *o*-tövű vagy nőnemű *i*-tövű főnév); óegyh. szláv *žirъ* 'pascuum' Mar; egyh. szláv *žirъ* 'pascuum' MiklLex, Srezn; blg *žir* 'makk' Gerov, 'pacage, pature, gland' (a 'graisse, lard, suif; zsír, szalonna, faggyú' jelentés 1871-től Duvernois, Mavrov, tehát valószínűleg az oroszból); szh *žîr* 'glandes; die Eicheln' IvBr, kaj-h *žir* 'glandes' Bell, 'glandatio; Eichel-Mastung; makkal való hízlalás' Jambr; szlov *žîr* 'Waldmast für Schweine (Bucheln u. Eicheln), Nahrung, Fruchtbarkeit, Frucht, Nutzen'; cseh *žir* 'Mast, Mastung' (Klaret, Hus, Velesl, Wussin nem ismeri); sz *žír* 'makk, makkoltatás' Jancs, 'zsír' Hv (*žirný* 'kövér, termékeny' Tvrdý); le *žer*, *žyr* 'Schweinefrass, Schweinemast, besonders der Eichelmast in den Wäldern, Mast überhaubt, Futter'; ukr *žyr* 'Frass, Nahrung, Bucheichel, Fett'; orosz *žir* 'Fett, Speck; Reichtum'. — Eredete nincs tisztázva. Legvalószínűbb azonban, hogy a *ži-ti* 'él' *-rъ* képzős származéka; vö. Vondrák SlGr I, 555, MEW 411, MER 167, HKES 445, BSE 669, PES I, 233, VREW I, 425 (itt a más véleményeket is). — A szlávból román *jir* 'Eichel'.
A magyar szóval teljesen egyező jelentés csak az ukránban és oroszban van meg (a blg az oroszból, a sz — ha hiteles! — a magyarból való). Amennyiben tehát a szláv *žir* fenti magyarázata

helyes, a jelentésfejlődés a következő: *étel → a disznók eledele → → makk → makkoltatás → háj (más irányban: *étel → legelő Mar, MiklLex). Aligha tehető fel, hogy ilyen rendkívül bonyolult jelentésváltozás két különböző területen egymástól függetlenül mehetett volna végbe. Annál kevésbé, mert a magyarban a megelőző fokozatok nincsenek meg. Ezért tehát a magyar szó aligha lehet más, mint óorosz eredetű. Ennek a magyarázatnak csak az a gyengéje, hogy a szó ebben a jelentésben az óoroszból nem mutatható ki, illetőleg Srezn ilyen jelentésben nem közli. Ha ellenben a szláv szó az örmény *gēr* 'fett, fruchtbar' szóval függ össze, akkor a magyar szó az eredeti jelentést őrizné. — A szó mélyhangúsága még a szóvégi jer átvételét mutatja: *žirъ;* (XV szmf *zsir-os* SermDom, 1513: *zyryawal* stb. NySz; a KazK *zir*-rel adata nem tartozik ide, mert ez m á s s z ó és 'szurk'-ot jelent, vö. Simonyi Nyr 35 : 34); hasonló ehhez a *derék.*

A népnyelvi *zsirka* 'töpörtyű' (1832: Őrség, Göcsej, Somogy MTsz, Nagykanizsa NyF 48 : 65) magyar deminutívum a *zsír*-ból, és nem külön átvétel, mint SlEl 949 felteszi.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 949, MEW 412, Melich Szily-Emlék 34, Kniezsa MNy 29 : 95, SzófSz.

zsizsik 1541: NySz. — Vált.: *zsizsik:* 1541-től NySz, 1595: Ver, Kr, Tzs, CzF; Csallóköz, Cegléd, Szabadka, Bereg MTsz; — *zsízsik:* 1892: Palócság MTsz; — *zsizsék:* 1643: NySz, 1794: Gross IV, 340, 1829: Kemenesalja Tsz; — *zsézsék:* 1597: OklSz; — *zsuzsok:* 1606: ErdTörtAd III, 82, 1684: OklSz, Tzs; Dráva mell. MTsz, SzamSz; — *zsúzsok:* 1888: Dráva mell., Palócság MTsz; — *zsüzsök: zsüzsük:* 1838: Tzs.

= curculio; Kornwurm (mai nevük Lariidae; pl. Laria affinis, Laria lentis, pisorum stb.).

< szláv *žužьkъ, žižьkъ;* szh *žížak* 'curculio; Kornwurm' IvBr, csa-h *žížak* ua. Ver, kaj-h *žížek* 'curculio', Bell, Jambr; szlov *žížek žúžek* 'Kornwurm, verschiedene Rüsselkäfer, Erbsenkäfer'; sz *žužik* 'zsizsik' Hv, *žižik* Jancs (Tvrdý, Kálal egyiket sem ismeri). — A 'zümmög' jelentésű *žužžati* származékának tartják, vö. MEW 412, HKES 446, BSE 668, PES I, 236, VREW I, 431.

A magyar szó valamely déli-szláv nyelvből való. A *zsuzsok* és *zsizsik* egymáshoz való viszonya nem világos. Egy szláv *žužьkъ*-ból mindkét alak megmagyarázható, de lehet külön átvétel is. A szlovák szó képzésével kirí az északi-szláv nyelvek közül (ahol *žužьlъ* és *žukъ* van) és valószínűleg a magyarból való. A *žižik* bizonyosan az.

Ver, GyarmVoc, Leschka, SlEl 956, MEW 412, Melich SzIJsz I/1, 144, SzófSz.

zsmolka 1928: Pozsony MNy 24 : 63.

= Sauerteig; kovásznak eltett tésztadarab.

< sz *žmolka, žmolok* 'a dézsára ragadt tészta' Kálal. — A *žmolit* 'kneten; gyúr' származéka; erre vö. HKES 447, MEW 412.

zsobrák XV szmf SermDom. — Vált.: *zsobrák:* XV szmf SermDom, 1519-től OklSz, 1550-től NySz, GyöngyTör, SzikszF, KolGl. 2, Cal, MA, PP, PPB, Kr, Tzs; 1838: Balaton mell. Tsz, Szentes MTsz; — *zsibrák:* 1832: Göcsej Tsz; — *zsebrák:* 1896: Háromszék MTsz; — *zsubrák:* 1832: Göcsej, Kemenesalja, Balaton mell. Tsz, Arad MTsz; — *zsibrik:* 1836: Vas MTsz.

= 1. mendicus; Bettler; koldus (1550: LevT I, 68); — 2. parcus, deparcus, illiberalis, immunificus; sehr geizig, karg; fösvény, zsugori, kapzsi (XV szmf-től, a SermDom-től valamennyi fenti régi és nyj-i adatban).

< sz *žebrák, žobrák* 'koldus'; cseh *žebrák* 'mendicus; Bettler' Klaret, Hus, Velesl, Wussin, stb.; le *żebrak* (1450-től NyK 27 : 473); f-szorb *žebrak, žebrjak* ua., a-szorb *žebrak* 'der Bittflehende'. — A kfn *seffer* 'Bettler, Gauner' szónak szláv *-akъ* képzős továbbképzése (talán inkább a *žebrati* 'koldul' nomen agentis képzős származéka, ez pedig a németből); MEW 406, HKES 443, BSE 663.

A nyugati-szláv szó eredeti 'mendicus; Bettler' jelentése a magyarban csak egy adatban igazolható. A 'geizig, karg; fösvény, kapzsi' jelentés a magyarban fejlődött.

GyarmVoc, Leschka, SlEl 939, MEW 406, Melich NyK 27 : 473.

zsolna 1792: SzD. — Vált.: *zsólna:* 1792: SzD, 1793: Gross II, 317; — *zsolna:* 1793: Gross II, 317; 1839: Borsod, Torna MTsz.

= Picus viridis; Specht; zöld harkály.

< sz *žlna* 'zöld harkály' Hv; vö. cseh *žluna;* le *żołna;* ukr *żolna* stb., MEW 408, HKES 447, BSE 665.

A magyar szó talán a keleti-szlovákból való.

SlEl 952, MEW 408.

zsolozsma 1234/1356: OklSz. — Vált.: *szuluzsma:* 1267/1270-től 1351-ig OklSz (47, 1119.1.); — *szoluzsma:* 1234/1356: OklSz, 1351: OklSz 47; — *szolozsma:* 1409/1457: OklSz 47, XV szmf SermDom, XVI sze NyK 28 : 313, 1506-tól NySz, GyöngyTör, MA, PP, PPB, SI, Kr, Tzs, CzF; — *szolosma:* 1754: NagySz, GyarmVoc; — ? *solozsma:* XV szmf SermDom, 15, 1575: HeltKrón 45 (uo. *szolozsma* is), BornEvang, IllyPréd = NySz, 1754: NagySz, SI, Kr, Tzs, stb. (az *s*-sel írt adatok *s*-sel vagy *zs*-vel olvasandók? HeltaiKrón 45 és 1754: NagySz adata biztosan *s*-sel); — *solyozsma :* 1768, 1822, 1826: NagySz; — *zsolosma:* 1800: NagySz; — *zsolozsma:* CzF

= 1. praestatio bano dari solita, descensus bani; a bánnak járó szolgáltatások (vö. 1234/1356: victualia bani, que *zolusma* vocantur, 1351: nec ratione collecte mardurinarum Ban*zuluzmaya* vocatarum, stb., stb. valamennyi fenti, az OklSz-ból idézett adat 1234/1356-tól 1409/1457-ig; vö. még Maž 216); — 2. divinum officium; Gottesdienst; istentisztelet — a mise kivételével —, tehát a reggeli és esti breviárium olvasás; azért a szónak van 'hymnus, rhytmus, collecta, psalmus' jelentése is (a XV szmf SermDom, NySz, stb. valamennyi fenti adatban az OklSz adatain kívül).

< szláv *služьba;* óegyh. szláv *služьoa* 'liturgia' Supr, Mar, Savv; egyh. szláv *služьba* 'liturgia, cultus' MiklLex, Srezn; blg *služba* 'service, fonction, liturgie'; szh *slùžba* 'Dienst, Gottesdienst', kaj-h *služba* 'ministerium, servitium', csa-h *služba* 'servitus; szolgálat' Ver; szlov *slúžba* 'das Dienen, der Dienst'; cseh *služba* 'servitium' Klaret, stb., 'Dienst' Rank; sz *służba* 'szolgálat'; le *służba* 'Dienst, Unterwürfigkeit'; a-, f-szorb *służba* 'Dienst'; ukr *slúžba* 'Dienst'; orosz *slúžba* ua. — A *sluga* 'szolga' szónak *-ьba* képzős származéka; vö. Vondrák SlGr I, 604.

Az a tény, hogy a két magyar szóban (ómagyar 'descensus banalis' és 'egyházi officium') ugyanaz a szokatlan (és még csak a *Dorozsma* helynévben előforduló) hangfejlődés ment végbe, arra enged következtetni, hogy a két szó tulajdonképpen egy és ugyanaz. Ebben az esetben azonban a szó nem mint keresztény terminus technicus (és külön, mint jogi műszó), hanem általában mint „szolgálat" került át, amiből a 'descensus banalis' is, az 'officium' is a magyarban fejlődött.

Asbóth NyK 18 : 363, Nyr 21 : 425, Szarvas Nyr 21 : 375, Melich SzIJsz I/2, 414, SzófSz (valamennyiük szerint mint egyházi műszó került át).

zsoltina 1798: MNy 6 : 370, MFüvészK 455, Tzs, Ják 1162.

= Serratula tinctoria.

Nyilván egy szláv **žьltina* átvétele, amely különböző növények neveként mindenütt előfordul és a *žьltъ* 'sárga' szóból való (MEW 408, TBSW 84, VREW I, 416, stb.); szh *žutina* 'Chrysosplenium alternifolium', *žutinica* 'Cichorium Intybus, Endivia, Carthamus tinctorius' stb. Šulek; sz *žltenik* 'Milzfarn', *žltnica* 'vad sáfrány' Kálal; le *žółtnica* Maclura stb. Rost., stb., de olyan nyelv, amelyben a **žьltina* szónak 'Serratula' volna a jelentése, nincs. Az ukr-ban a 'Serratula coronata-t' ugyan hívják *žovtýlo*-nak is (Žel), ez azonban a mi nevünk forrása nem lehet.

zsufán 1889: Komárom MTsz, *zsufánka* 1819: Palócság Tsz.
= eiserner Schöpflöffel; vízmerítő vaskanál.
< sz *žufan* 'Schöpflöffel; merőkanál', Kálal; le *žufan* 'Schaumlöffel'. — A német *Suppe*-ből átvett *žufa* 'leves' származéka, ugyanabból, amiből a magyar *zsufa* 'leves' is való.

Valló Tót el, Nyr 33 : 571.

zsupica 1524, 1529, 1533, 1539, 1542, 1545: OklSz, 1530: MNy 27 : 73, 1542: RMNy III, 4, 1549: RMNy II/2, 67, l. MNy 37 : 288.
= Oberkleid; valami felsőruhaféle.
< szláv *župica:* szerb *župa* 'Frauenkleid'; cseh *župice* 'Unterrock, Jupp' Velesl, Wussin, Rank; sz *župica* 'valami felsőruha' Kálal; le *župica* 'Unterziehrock'; f-szorb *župka* ua. — Eredetére vö. a *suba* címszót; BEW I, 459.
Ide tartozik a *subicá*-nak írt szó is, amely Heltai Mesék 104, Krón 137b tanusága szerint *zsubicá*-nak olvasandó (1525, 1544, 1554: OklSz, 1535: MNy 46 : 185, 1544-től NySz, Cal, MA, PP, PPB) és a *zsupica* és *suba* keveredéséből keletkezett. Nem magyar *-ica* képzős deminutívum, ahogy Juhász Jenő magyarázza (MNy 25 : 196, 198).
Kniezsa MNy 29 : 95, Pais MNy 37 : 288.

Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

690529

SZINNYEI
A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA
ÉS NYELVKÖNYVEI

I.

81. 3